

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE 13. KOLORDU

DOKTORA TEZİ
ENES MERT DEMİR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İSTANBUL 2024

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE 13. KOLORDU

DOKTORA TEZİ
ENES MERT DEMİR

2902200001

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İSTANBUL 2024

YEMİN METNİ

“Doktora tezi olarak sunduğum “**Millî Mücadele Dönemi’nde 13. Kolordu**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

30.05.2024

Enes Mert DEMİR

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonundaki Mondros Mütarekesi şartları ve bu süreçte gerçekleşen işgaller karşısında Millî Mücadele Hareketi ortaya çıkmıştır. Bu mücadele, siyasi ve diplomatik olduğu kadar temelde askerî alanda vuku bulurken; sonuca ulaşılmasında cephe faaliyetlerinin önemli ve belirleyici olduğu görülmektedir. Öte yandan Millî Mücadele'nin Batı, Doğu ve Güney Cephesi merkezli çalışmaları literatürde geniş bir yer tutsa da “*Güneydoğu Cephesi*” olarak ifade edebileceğimiz ve 13. Kolordu mıntikasını oluşturan Diyarbakır, Bitlis, Elazığ Vilayetleri ve Urfa Sancağı ile çevre bölgelere dair araştırmalar sınırlı kalmıştır.

Bu kapsamda henüz ele alınmayan ve detaylı bir incelemeyi gerektiren konulardan biri de 13. Kolordu Kumandanlığıdır. 13. Kolordu, Mütareke'den sonra Musul'u tahliye eden 6. Ordunun lağvedilmesiyle Diyarbakır merkezli kurulmuştur. Ordunun Mütareke teşkilatlanmasında, Osmanlı Harbiye Nezaretine bağlı tek kolordu olarak özel bir statüde önemli sorumluluklar üstlenmiştir. İtilaf devletlerinin, lağvedilmesine yönelik girişimlerine rağmen 13. Kolordu, Güneydoğu ve çevresindeki varlığıyla; işgal-ilhak-paylaşım projelerine, etnik unsurların bölücü faaliyetlerine ve aşiretlerin neden olduğu çete-eşkıyalık olaylarına engel olma noktasında kritik görevler icra etmiştir.

Zikredilen hususlar ve hipotez kapsamında, nitel-analiz ve yer yer nicel yöntemlerle hazırlanan çalışmanın kapsamı; 13. Kolordunun kurulduğu 9 Şubat 1919'dan, lağvedilip yerine El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının teşkilatlandırıldığı 26 Haziran 1920'ye kadar olan dönemi ihtiva etmektedir.

Netice itibarıyla çalışmada, 13. Kolordunun sorumluluk sahasındaki askerî ve idari faaliyetleri, Millî Mücadele'ye etkisi bağlamında ele alınmış; böylece Kolordunun bölgenin siyasi geleceğinde oynadığı rol ortaya konulmaya çalışılmıştır. Başta Millî Savunma Bakanlığı ATASE Arşivi olmak üzere Devlet Arşivleri Başkanlığına bağlı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi ile TİTE gibi arşivlerin yanı sıra yayımlanan hatıralar ve döneme ilişkin araştırma eserler, bu tezin kaynaklarını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 13. Kolordu, Millî Mücadele, Harbiye Nezareti, Heyet-i Temsiliye, TBMM, Güney/Güneydoğu Cephesi, Diyarbakır.

ABSTRACT

The National Struggle Movement emerged in the face of the conditions of the Armistice of Mondros at the end of the First World War and the occupations that took place in this process. While this struggle took place mainly in the military field as well as in the political and diplomatic field, it is seen that the front activities were important and decisive in achieving the result.

On the other hand, although the studies centered on the Western, Eastern and Southern Fronts of the National Struggle occupy a large place in the literature, the research on the Diyarbakır, Bitlis, Elazığ Provinces and Urfa Sanjak and the surrounding regions, which we can refer to as the "Southeastern Front" and which constitute the 13th Corps district, has remained limited. In this context, one of the issues that has not yet been addressed and requires a detailed examination is the 13th Corps Command. The 13th Corps was established after the Armistice with the disbandment of the 6th Army, which evacuated Mosul after the Armistice. In the Armistice organization of the Army, it assumed important responsibilities with a special status as the only corps under the Ottoman Ministry of War. Despite the attempts of the Entente states to disband it, the 13th Corps, with its presence in the Southeast and its surroundings, performed critical tasks in preventing occupation-annexation-sharing projects, separatist activities of ethnic elements and gang-banditry incidents caused by tribes.

The scope of the study, which was prepared with qualitative-analysis and occasionally quantitative methods within the scope of the aforementioned issues and hypothesis, covers the period from February 9, 1919, when the 13th Corps was established, to June 26, 1920, when it was disbanded and replaced by the Al-Jazîre Front Command.

As a result, the military and administrative activities of the 13th Corps in its area of responsibility are discussed in the context of its impact on the National Struggle; thus, the role of the Corps in the political future of the region is tried to be revealed. The sources of this thesis include archives such as the ATASE Archive of the Ministry of National Defense, the Ottoman and Republican Archives of the

Presidency of State Archives and TİTE, as well as published memoirs and research works on the period.

Key Words: 13th Corps, National Struggle, Ministry of War, Representative Committee, Turkish Grand National Assembly, South/Southeast Front, Diyarbakir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ÖN SÖZ	xiv
TABLO LİSTESİ	xvii
HARİTA-KROKİ LİSTELERİ	xviii
KISALTMALAR LİSTESİ	xix
METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	xx
GİRİŞ	1
 BİRİNCİ BÖLÜM	
MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA 6. ORDUNUN LAĞVI VE	
13. KOLORDUNUN KURULUŞU	12
1.1. Osmanlı Ordusunda Hazari (Barış) Düzene Geçilmesi ve 6. Ordunun	
13. Kolorduya Dönüştürülmesi	12
1.2. 13. Kolordunun Sorumluluk Sahası	20
1.3. 13. Kolordunun Askerî Teşkilatı ve Kadrosu	24
1.3.1. 13. Kolordunun Komuta Kademesi	24
1.3.2. 13. Kolordu Birliklerinin Konuşlanma Durumu	30
1.3.3. 2. Piyade Tümeni	35
1.3.4. 5. Piyade Tümeni	43
1.3.5. 1. ve 12. Süvari Alayları	51
1.3.6. 13. Kolorduda Topçu Alayları ve Makineli Tüfek Teşkilatı ...	55
1.3.7. Tayyare (Hava) Bölük Kumandanlığı	61

1.4. 13. Kolordunun İmkân ve Kabiliyetleri	64
1.4.1. Personel/Kadro Durumu	64
1.4.1.1. Terhis İşlemleri ve Firari-Bakaya Meselesi	64
1.4.1.2. Personel ve Kadro Mevcudu	77
1.4.1.3. Askeralma Teşkilatları ve Asker Temin Faaliyetleri ..	89
1.4.2. 13. Kolordunun Silah, Cephane ve Mühimmat Durumu	98
1.4.2.1. İngilizlerin Kolordudaki Harp Malzemelerine El Koyma Girişimleri ve 13. Kolordunun Aldığı Tedbirler ...	98
1.4.2.2. 13. Kolordu Envanterindeki Silah ve Cephane Miktarı	105
1.4.2.3. 13. Kolordunun Diğer Kolordulara Gönderdiği Yardımlar	110
1.4.3. 13. Kolordunun Lojistik-İaşe Durumu ve İkmal Faaliyetleri ..	120
1.4.4. 13. Kolordunun Muhabere (Haberleşme) ve Ulaştırma İmkânları	130
1.4.5. 13. Kolordudaki Sağlık Hizmetleri	138

İKİNCİ BÖLÜM

PAYLAŞIM PLANLARI VE İŞGALLERDEN MİLLÎ MÜCADELE'YE

13. KOLORDU

2.1. Paylaşım Planları ve İşgallere Karşı 13. Kolordu	145
2.1.1. Sykes-Picot Anlaşması ile Bölgenin Paylaşılması	145
2.1.2. İngilizlerin İşgal ve İlga Girişimlerine Karşı 13. Kolordunun Tutumu	147
2.1.3. Paris Barış Konferansı Sürecinde Etnik Unsurların 13. Kolordu Bölgesine Yönelik Talep ve Girişimleri	165
2.1.3.1. Paris Barış Konferansı	165
2.1.3.2. Arap Talepleri ve Girişimleri	168

2.1.3.3. Büyük Ermenistan Projesi ve Ermeni Talepleri	177
2.1.3.4. Kürdistan Projesi ve Kürtçülük Faaliyetleri	188
2.1.4. Suriye İtilafnâmesi ve Fransız İşgaline Karşı 13. Kolordunun Tedbirleri	213
2.1.5. Birinci Londra Konferansı'nda 13. Kolordu Mıntıkasının Paylaşım Tasarıları	226
2.1.6. San-Remo Konferansı/Sevr Antlaşması ile 13. Kolordu Mıntıkasının Şekillendirilmeye Çalışılması	230
2.2. Amasya Tamimi'nden Meclis-i Meb'ûsânın Açılışına Kadar 13. Kolordunun Millî Mücadele'ye Yönelik Faaliyetleri	237
2.2.1. Amasya Tamimi ve 13. Kolordunun Tutumu	237
2.2.2. Erzurum Kongresi'nde 13. Kolordunun Faaliyetleri	242
2.2.3. Sivas Kongresi Sürecinde 13. Kolordunun Ali Galip Olayı'na Karşı Aldığı Tedbirler	249
2.2.4. İşgallere Karşı Kuvâ-yı Milliye Örgütlenmesi ve 13. Kolordunun Destek Faaliyetleri	268
2.3. Meclis-i Meb'ûsânın Açılmasından İstanbul'un İşgaline Kadar Yaşananlar ve 13. Kolordunun Faaliyetleri	282
2.3.1. Meclis-i Meb'ûsânın Açılması/Seçimleri Sürecinde 13. Kolordunun Faaliyetleri ve Heyet-i Temsiliye ile İlişkileri	282
2.3.2. Mîsâk-ı Millî'nin İlanı ve 13. Kolordu Mıntıkasının Durumu.....	293
2.3.3. Seferberlik Planları ve İtilaf Devletlerinin Tepkisi	298
2.3.4. İstanbul'un İşgali Üzerine Alınan Tedbirler ve 13. Kolordunun Tutumu	302
2.3.5. [Türkiye] Büyük Millet Meclisinin (TBMM) Açılması ve 13. Kolordunun Ankara'ya Bağlanması	306

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

13. KOLORDUNUN ASKERÎ-İDARİ FAALİYETLERİ VE KOLORDU BÖLGESİNDEKİ GELİŞMELER 310

3.1. Diyarbakır Vilayeti'ndeki Gelişmeler ve 13. Kolordunun Faaliyetleri..310

3.1.1. Diyarbakır'da Bölücü Faaliyetler ve 13. Kolordunun Aldığı Tedbirler 310

3.1.2. Mardin'in İşgal ve İlhak Girişimlerine Karşı 13. Kolordunun Faaliyetleri 325

3.1.3. Şırnak-Cizre'ye Yönelik İngiliz Tehdidi ve 13. Kolordunun Aldığı Önlemler 340

3.2. Bitlis Vilayeti'ndeki Gelişmeler ve 13. Kolordunun Faaliyetleri 349

3.2.1. 13. Kolordunun Bitlis'te Asayiş Sağlama Çabaları 349

3.2.2. Siirt'te Bölücü ve Asayiş Bozucu Girişimlere Karşı 13. Kolordunun Tedbirleri 360

3.2.3. Muş-Bingöl (Genç) Hattındaki Gelişmeler ve 13. Kolordunun Faaliyetleri 366

3.3. Elazığ Vilayeti'ndeki Gelişmeler ve 13. Kolordunun Faaliyetleri 368

3.3.1. 13. Kolordunun Elazığ'daki İcraatları 368

3.3.2. Malatya'daki Kürtçülük Faaliyetlerine Karşı 13. Kolordunun Askerî ve İdari Tedbirleri 377

3.3.3. Adıyaman (Hısnımansûr) ve Çevresinin 13. Kolordunun Askerî Faaliyetleri Açısından Stratejik Önemi 385

3.3.4. Tunceli'deki (Dersim) Asayiş Olayları ve 13. Kolordunun Aldığı Tedbirler 391

3.4. Urfa'daki İşgaller ve Bölgenin Kurtarılmasında 13. Kolordunun Rolü ve Askerî Faaliyetleri 398

3.4.1. Urfa'nın İşgal Süreci ve 13. Kolordunun Tutumu 398

3.4.2. Urfa'nın Geri Alınma Süreci ve 13. Kolordu Birliklerinin Harekâta Katılımı	408
3.4.3. Urfa'nın İşgalden Kurtarılmasından Sonra 13. Kolordunun Bölgedeki Askerî Faaliyetleri	426
3.5. Maraş, Antep ve Kilis'te İşgale Karşı Mücadeleler ve 13. Kolordunun Destek Faaliyetleri	433
3.5.1. İngiliz ve Fransız İşgaline Karşı Tepkiler	433
3.5.2. Maraş'ta İşgale Karşı Mücadele ve Bölgedeki Gelişmeler	439
3.5.3. Kilis ve Antep'te Fransızlarla Mücadeleler ve 13. Kolordunun Destekleri	448

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

13. KOLORDUNUN DİĞER SİYASİ VE ASKERÎ FAALİYETLERİ İLE LAĞVEDİLME SÜRECİ

4.1. 13. Kolordunun Cezîre ve Halep Bölgesindeki Faaliyetleri	459
4.1.1. Mütareke sonrası Genel Durum ve 13. Kolordunun Rolü	459
4.1.2. Halep Vilayeti'ndeki Gelişmeler	463
4.1.3. 13. Kolordunun Cezîre Bölgesindeki Faaliyetleri	467
4.1.4. Arapların İş Birliği Arayışları ve Suriye'nin Durumu	480
4.2. Musul Vilayeti'ndeki Gelişmeler ve 13. Kolordunun Faaliyetleri	488
4.2.1. Musul'daki Genel Durum ve 13. Kolordunun Bölgeyle İlişkisi	488
4.2.2. Şeyh Mahmud ve Süleymaniye'deki Gelişmeler	492
4.2.3. Musul'un Kuzeyindeki Aşiretlerin İngilizlerle Mücadelesi ve 13. Kolordunun Yakın Takibi	495
4.2.4. Arap Aşiretlerinin Tutumu ve Acemî/Uceymi Paşa	500

4.2.5. Musul'daki Aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne Bağlı Kalma Girişimleri	503
4.2.6. Musul Vilayeti'ne Yönelik İngiliz Projeleri	510
4.2.7. Irak'ta Manda İdaresinin Kurulmasına Yönelik Siyasi Gelişmeler	514
4.3. 13. Kolordunun Asayiş Sağlama Faaliyetleri ve Askerî Operasyonları	516
4.3.1. Bölgedeki İsyan Girişimleri ve Alınan Tedbirler	516
4.3.1.1. Ali Batı İsyanı	516
4.3.1.2. Cemil Çeto İsyanı	527
4.3.1.3. Millî Aşireti İsyanı	532
4.3.2. Asayiş Olayları ve 13. Kolordunun Güvenlik Operasyonları..	541
4.3.2.1. Bölgenin Sosyolojik Yapısı ve Aşiretlerin Durumu.	541
4.3.2.2. İngilizlerin Asayiş Olaylarına Etkisi	546
4.3.2.3. 13. Kolordunun Jandarma Görevi Görmesi ve İtirazları	551
4.3.2.4. Asayiş Olaylarına Karşı 13. Kolordunun Operasyonları	554
4.4. Güney Cephesi'nde Yeni Teşkilatlanma: 13. Kolordunun Lağvedilmesi ve El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının Kuruluşu	576
4.4.1. Cephedeki Son Durum ve Fransızlarla Ateşkes Yapılması	576
4.4.2. El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının Kuruluşu ve Fonksiyonu	581
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	590
KAYNAKÇA	598
EKLER	635
ÖZGEÇMİŞ	662

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti, 1914'te dâhil olduğu Birinci Dünya Savaşı'nda farklı cephelerde İtilaf devletleri orduları ile savaşımıştır. Savaş müddetince Osmanlı orduları, çeşitli cephelerde başarı elde etse de özellikle savaşın dördüncü yılı olan 1918'e gelindiğinde Irak ve Filistin-Suriye Cephesi'nde İngiliz ilerleyişi karşısında geri çekilmek durumunda kalmıştır. Müttefiklerinin de zor durumda kalarak ateşkes arayışlarına yönelmesi üzerine Osmanlı Devleti, başkent İstanbul'da yaşanan siyasi gelişmeler ile sahadaki olumsuz askerî vaziyetini de dikkate alarak, İtilaf devletleri nezdinde savaşı sona erdirmek üzere ateşkes arayışlarına başlamıştır.

Osmanlı Devleti, nihayetinde 30 Ekim 1918'de İtilaf devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan ayrılmıştır. Bu sırada Musul'da konuşlu bulunan 6. Ordu, Mütareke şartları gereği Musul'u tahliye ederek sınırdaşı olan Diyarbakır Vilayeti'nin güneyindeki Cizre-Nusaybin-Mardin hattına çekilmek zorunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi'nin uygulandığı ve İtilaf devletlerinin buna aykırı pek çok girişimde bulunduğu bu süreçte, 6. Ordunun lağvedilmesiyle Diyarbakır merkezli olarak 13. Kolordu teşkil edilmiştir.

13. Kolordunun konuşlanma sahası ve sorumluluk mıntıkasında, Mütareke sonrası büyük devletlerin işgal girişimleri ile kışkırtıcı propagandaları çerçevesinde bölücü unsurların toprak talepleri gibi çeşitli plan ve projeler uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle İngiliz makamları gerek bu projelerin uygulanması gerekse de siyasi ve askerî emelleri için 13. Kolordunun lağvına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Zikredilen hususiyetler göz önüne alındığında 13. Kolordu, son derece güç şartlarda ve parçalanmaya/paylaşılmaya çalışılan bir bölgede görev yapmış; Millî Mücadele'nin Güneydoğu Cephesi ve çevresinde önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Neticede 13. Kolordunun bu süreçte üstlendiği görevler ve ifa ettiği faaliyetlerin, tarafımızdan “*Millî Mücadele Dönemi'nde 13. Kolordu*” başlığıyla Doktora tezi olarak hazırlanması düşünülmüştür. Bu kapsamda hazırladığımız tez; giriş, dört bölüm ve sonuç-değerlendirme bölümünden oluşmaktadır.

Giriş Bölümünde; tezin kapsamını oluşturan Millî Mücadele Hareketi'ni ortaya çıkartan şartları anlayabilmek ve bu kapsamda 13. Kolordunun faaliyetlerini daha iyi analiz edebilmek için bu sürece ne şekilde gelindiğinin bütünsellik çerçevesinde izah

edilmesi gerekli görülmüştür. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti açısından ne şekilde son bulduğu ve Mondros Mütarekesi'nin siyasi-askerî etkileri üzerinde durulmuş; ayrıca bu ortamda 6. Ordu'nun vaziyetine değinilmiştir.

Birinci Bölümde; Millî Mücadele'nin başlangıcına sebep olacak Mondros Mütareke hükümlerinin askerî alanda uygulanma yöntemi ve sonuçları, bu çerçevede 6. Ordunun hangi olaylarla uğraşmak durumunda kaldığı ve neticede 13. Kolorduya dönüştürülmesi, bunun Kolorduya etkileri ve yansımaları ekseninde açıklanmıştır. Yeni yapılandırma kapsamında Osmanlı ordusunun Harbiye Nezaretine doğrudan bağlı tek birliği olma özelliğini haiz 13. Kolordunun ana ve ast bağlı birlikleriyle (*manevra birlikleri*) teşkilat ve konuş durumuna ilişkin detaylı malumat verilmiştir. Kolordunun yardımcı faaliyet kolları (*muharebe hizmet destek birlikleri*) ise; personel, silah, cephane durumu, askeralma işlemleri, lojistik-ikmal, muhabere, ulaştırma ve sıhhiye faaliyetleri başlıklarında aktarılmıştır. Dolayısıyla bu bölümdeki amaç, Kolordunun Mütareke'nin uygulanmasında ve Millî Mücadele sürecinde ne şekilde, hangi imkân ve kabiliyetlere sahip olarak görev yaptığını ortaya koymaktır.

İkinci Bölümde; ilk olarak 13. Kolordu mıntıkasına dâhil bölgelerin; -Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren- İtilaf devletleri arasında ne şekilde paylaşıldığı ve bu bağlamda gerçekleşen İngiliz işgalleri ve Kolorduya yönelik ilga çabaları anlatılmış; aynı şekilde Fransız işgalleri karşısında 13. Kolordunun tutum ve icraatları ele alınmıştır. Ayrıca Kürt, Ermeni ve Arapların, bölgeye yönelik uluslararası arenadaki talepleri ile sahadaki girişimlerinden bahsedilip tüm bunlara karşı Kolordunun aldığı tedbirler, detaylı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunlardan mülhem 13. Kolordu mıntıkasında olduğu gibi Anadolu'da uygulanmaya çalışılan benzer senaryolara karşı başlayan Millî Mücadele'nin, önemli ve belirleyici merhaleleri olan (*Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Amasya Görüşmeleri, Meclis-i Mebûsân ve TBMM seçimleri*) önemli süreçlerde; 13. Kolordunun tutumu, İstanbul ve Ankara Hükûmetleri ile ilişkisi ve üstlendiği görevler izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümdeki amaç, Millî Mücadele Hareketi'nin eyleme geçme aşamasında 13. Kolordunun ne şekilde hareket ettiğini değerlendirerek bölgesindeki Millî Mücadele'nin ivme kazanmasına katkısını ve bölücü girişimlere karşı bölgedeki varlığının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktır.

Üçüncü Bölümde; 13. Kolordunun sorumluluk sahasındaki konuşlanması ve tertiplenmesi üzerinden vuku bulan işgallere karşı tutumu ve askerî-idari faaliyetleri

detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda Kolordu mıntıkasındaki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvâ-yı Milliye teşkilatlanması üzerinde durularak Kolordunun bu konudaki teşvik ve himayesine dikkat çekilmiştir. Ortaya konulması amaçlanan olgu ise 13. Kolordunun sorumluluk sahasında yer alan vilayet, sancak/şehir ve kaza/ilçelerde, Millî Mücadele bağlamında hangi hadiselerin meydana geldiği ve Kolordunun katkısıyla hangi sonuçların elde edildiğidir.

Dördüncü ve Son Bölümde ise 13. Kolordunun sorumluluk sahasında ortaya çıkan isyanlar ile bu bölgede aşiretlerin neden olduğu eşkıyalık-çete faaliyetlerine karşı Kolordu tarafından alınan askerî ve idari tedbirler anlatılmıştır. Bunun yanı sıra Cezîre bölgesi ve Halep Vilayeti (Suriye) ile Musul Vilayeti (Irak) hattında gerçekleşen siyasi ve askerî gelişmelere dair 13. Kolordunun yakın takibi ve bu bölgelere yönelik faaliyetleri incelenmiştir. Böylece 13. Kolordunun sorumluluk bölgesindeki isyanlar ve isyan girişimleri, İtilaf devletlerinin kendi işgalindeki sahaları birleştirme gayretleri kapsamında ele alınmıştır. Bu bölümde nihai olarak Ankara’da TBMM’nin açılması sonrası Güney/Güneydoğu Cephesi’nin yeniden teşkilatlandırılması çerçevesinde 13. Kolordunun El-Cezîre Cephesi Kumandanlığına dönüştürülme süreci, askerî ve siyasi hedefleriyle birlikte izah edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak tezimizde, Millî Mücadele Dönemi’nde Güneydoğu Bölgesi’nde yaşananların, 13. Kolordunun faaliyetleri çerçevesinde incelenmesi ve bilimsel çerçevede ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu bakımdan 13. Kolordunun askerî ve idari faaliyetleri ile sorumluluk sahasında üstlendiği rol, Millî Mücadele’nin Güney Cephesi ve esas olarak Güneydoğu Cephesine etkisi bağlamında ele alınmış; Kolordunun görev yaptığı coğrafyada günümüzde meydana gelen olaylara ilişkin tarihi bir arka plan sunulması amaçlanmıştır.

Bu vesileyle tez çalışmamızın hazırlanmasında desteklerini gördüğüm ve beni her zaman teşvik eden başta kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa BUDAK’a, yönlendirmeleri, düzeltmeleri ve desteği için minnettarım. Tez süresince bilhassa desteklerini gördüğüm kıymetli tarihçi arkadaşım Yunus Demir’e; askerî terminoloji konusunda ve tashihleriyle katkı sağlayan Millî Savunma Bakanlığı’nın seçkin personeline de teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez sürecindeki burs desteğinden dolayı Türk Tarih Kurumuna da şükranlarımı sunarım.

Enes Mert DEMİR

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1: 13. Kolordunun 1919 ve 1920'deki Teşkilatı

Tablo 1.2: 2. Piyade Tümeninin 1919-1920'deki Ana Teşkilatı

Tablo 1.3: 2. Piyade Tümeninin Kadro/Personel Durumu

Tablo 1.4: 5. Piyade Tümeninin 1919-1920'deki Ana Teşkilatı

Tablo 1.5: 5. Piyade Tümeninin Kadro/Personel Durumu

Tablo 1.6: 13. Kolordunun Haziran 1919 Tarihli Kadro/Teşkilat Durumu

Tablo 1.7: 13. Kolordunun Temmuz 1919 Tarihli Kadro/Teşkilat Durumu

Tablo 1.8: 13. Kolordunun Ekim 1919 Tarihli Kadro/Teşkilat Durumu

Tablo 1.9: 13. Kolordunun 1919-1920'deki Genel (Umûmi) Kuvvet Cetveli

Tablo 1.10: 13. Kolordu Emrindeki Askeralma Teşkilatlarının 1919-1920'deki Genel (Umûmi) Kuvvet Cetveli

HARİTA-KROKİ-ÇİZELGE LİSTESİ

Harita 1.1: Osmanlı ordusunu oluşturan kolordular ve sorumluluk sahalarını gösterir Mayıs 1919 tarihli harita

Harita 1.2: 13. Kolordunun sorumluluk ve etki sahası ile komşu vilayetleri gösterir harita

Harita 1.3: 13. Kolordunun Şubat-Mart 1919'daki konuşlanma vaziyeti

Harita 1.4: 2. Tümen birliklerinin 1919 sonlarındaki konuşlanma vaziyeti

Harita 1.5: 5. Tümen birliklerinin 1919 sonlarındaki konuşlanma vaziyeti

Harita 2.1: Sykes-Picot Anlaşması kapsamında bölgenin paylaşım haritası

Harita 2.2: Mondros Mütarekesi sonrası İngiliz ve Fransızların 13. Kolordu mıntıkasındaki işgal sahalarını gösterir harita

Harita 2.3: Sevr Antlaşması haritası

Harita 2.4: Mondros Mütarekesi'nde güneydeki askerî hat ile Mîsâk-ı Millî'nin ideal güney sınırlarını gösterir harita

Harita 3.1: Diyarbakır Vilayeti'ni gösterir harita

Harita 3.2: Bitlis Vilayeti'ni gösterir harita

Harita 3.3: Elazığ Vilayeti'ni gösterir harita

Harita 3.4: 13. Kolordunun sorumluluk sahasını gösterir harita

Harita 4.1: Halep Vilayeti'ni gösterir harita

Harita 4.2: Cezîre Bölgesini gösterir harita

Harita 4.3: Musul Vilayeti'ni gösterir harita

Harita/Kroki 4.5: Ali Batı İsyanı / isyancıların hareket güzergâhını gösterir kroki

KISALTMALAR LİSTESİ

ATASE = Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi

ATAD = Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi

ATBD = Askerî Tarih Belgeleri Dergisi

ATTB = Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri

ATZB = Atatürk Koleksiyonu Fonu (ATASE Arşivi)

Bkz. = Bakınız

Bs. = Baskı

BCA. = Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BOA. = Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C. = Cilt

Çev. = Çeviren

Ed. = Editör

HTVD = Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

İSH = İstiklal Harbi Fonu (ATASE Arşivi)

Ks. = Kısım

P. = Piyade

Süv. = Süvari

S. = Sayı

s. = Sayfa

TİTE = Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

vd. = Ve diğer

Yay. haz. = Yayına Hazırlayan

METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Araştırmanın Metodu

Bu çalışmada, 13. Kolordunun Millî Mücadele Dönemi'nde üstlendiği görevler ve ifa ettiği faaliyetlerin detaylı bir şekilde ele alınması amaçlanmıştır. Metot olarak yer yer nicel verilere başvurulmakla birlikte esasen nitel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Millî Mücadele'nin ilk evresindeki genel durum da göz önünde bulundurularak dönemin askerî yapısı, bütüncül ve hususi olarak incelenmiş; elde edilen veri ve bulgular; betimleme, analiz ve karşılaştırma tekniğiyle ortaya konulmuştur.

13. Kolordunun *-kuruluş dönemine ilişkin özgün üç makale dışında-* hakkında herhangi bir akademik çalışma bulunmaması, bu konunun özgünlüğünü sağlamış ve seçilmesinde belirleyici olmuştur. Bu açıdan gerek orijinal arşiv belgelerinden gerekse konuyla ilgili genel literatürden istifadeyle tezin içeriği şekillendirilmiştir.

Tezin kapsamı, Birinci Dünya Savaşı sonrası Mütareke Dönemi'nde 6. Ordunun 13. Kolorduya dönüştürülmesinden (9 Şubat 1919), El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının kuruluşuna (26 Haziran 1920) ve bu Kumandanlığın fiili olarak çalışmalarına başladığı Ağustos 1920'ye kadar geçen yaklaşık bir buçuk yıllık dönemi ihtiva etmektedir.

B. Kaynakların Değerlendirilmesi

Tezin, konusu itibarıyla geniş bir coğrafi bölgenin incelenmesini zaruri kıldığı aşikârdır. Hâliyle çalışmanın ortaya çıkabilmesi için çok sayıda arşiv belgesi ile hatıra, resmî yayın, süreli yayın (gazete, dergi) ve araştırma eserlerinin incelenmesi icap etmiştir. Bu geniş kaynakça içerisinde başta Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih ve Arşiv Başkanlığı Arşivi (ATASE) olmak üzere Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi ve diğer arşivlerden istifade edilmiştir. Kitabî olarak ise başta döneme ilişkin hatıralar olmak üzere Millî Mücadele Dönemi literatüründen geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ancak, birincil kaynaklar dışında kalan bazı kaynaklarda nicel veriler ile bilhassa tarihlendirmeler ve isimlendirmelerde bilgi karmaşasına rastlanılmıştır. Bunun yanı sıra bazı hususlarda arşiv belgelerinde dahi birbiriyle çelişebilen bilgiler de yer almaktadır. Dolayısıyla tüm veriler ve kaynakların, tarih metodolojisi çerçevesinde iç ve dış tenkit süreçleri de göz önüne

alınarak bilhassa karşılaştırma ve sağlama yönetimiyle kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Bu bağlamda en çok kullanılan birincil kaynak grubu arşiv belgeleridir. “Yayımlanmamış arşiv belgelerini” ihtiva eden bu kaynaklara dair en başta Millî Savunma Bakanlığı (Genelkurmay ATASE) Askerî Tarih ve Arşiv Başkanlığındaki belgeler gelmektedir. Bu arşivde; 13. Kolordu Kumandanlığı, Harbiye Nezareti, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti, Heyet-i Temsiliye ve TBMM arasındaki telgraf ve şifreli yazışmalar en büyük yeri tutmaktadır. ATASE Arşivinde bulunup kolordu ve tümenlere ait ulaşılabilen harp cerideleri ve harekât raporlarından da etkin bir şekilde yararlanılmıştır. Bu yönüyle ATASE Arşivindeki *İstiklal Harbi Fonu*’nda yer alan belgeler, 13. Kolordunun askerî faaliyetlerini, teşkilat yapısını, vuku bulan hadiselerdeki tutum ve rolünü birçok cihetle ortaya koyması bakımından tezin kaynak sıkletini oluşturmaktadır. Aynı şekilde bu Arşiv’deki *Atatürk Koleksiyonu Fonu*’nda olup Mustafa Kemal Paşa’nın 13. Kolordu ile yazışmalarını içeren bazı belgelerden de faydalanılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığındaki Osmanlı Arşivinden ise bilhassa 13. Kolordunun Harbiye Nezareti ile yazışmaları, Sadaret ve Meclis-i Vükelâ mazbataları ve Bâb-ı Âli Evrak Odası fonlarında yer alan belgeler çerçevesinde istifade edilmiştir. Bu belgeler; Mütareke’nin uygulanışı, 13. Kolordu ile Harbiye Nezareti arasındaki ilişkilerin görülmesi ve Millî Mücadeleye bakışı göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra Kolordunun birçok faaliyeti, sorumluluk mıntikasındaki valiliklerle icra etmesinden dolayı bölgeye ilişkin valilikler ve Dâhiliye Nezareti ile yazışmaları ortaya koyan *Dâhiliye Fonu* ile alt fonlarından özellikle *Emniyet-i Umûmiye Şubesi* ve *Şifre* fonlarındaki belgeler de kullanılmıştır. Belge bütünlüğü açısından Cumhuriyet Arşivi’nde yer alan ve Ankara’da TBMM’nin açılmasından sonraki dönemi kapsayan Kolorduya ilişkin belgelere de başvurulmuştur. Örneğin 13. Kolordunun, El-Cezîre Cephesine dönüştürülmesine ilişkin arşiv kaydı Cumhuriyet Arşiv fonunda yer almaktadır.

ATASE ve Devlet Arşivlerindeki belgelere ilave olarak Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivinde (TİTE) de 13. Kolordunun, Heyet-i Temsiliye ve TBMM ile yazışmalarını ihtiva eden belgeler bulunmaktadır. Kolordunun, İstanbul’daki Harbiye Nezareti yerine doğrudan Millî Mücadele Hareketi emrinde olduğunu ortaya koyan bu yazışmalar, tez açısından önemli bir veri oluşturmaktadır.

Bu belgelerin hususi içeriği ise 13. Kolordunun, Batı Cephesi'ndeki kolordulara, TBMM'nin emriyle önemli miktarda silah ve cephane sağladığını; bunun yanı sıra Güney/Güneydoğu Cephesi'ndeki operatif ve istihbarî faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Yine kaynakçada yer alan ve Millî Mücadele'deki çeşitli gelişmelere ilişkin malumat sunan diğer arşiv belgeleri de çalışmaya zenginlik katmıştır.

“Yayımlanmış Arşiv Belgeleri” kategorisinde ise ATASE Başkanlığının belge yayınlarını ihtiva eden *Harp Tarihi Vesikaları*, sonraki/güncel adıyla *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* 'nde yer alan 13. Kolordu ve mıntıkasına ilişkin çok sayıda belge, Kolordunun faaliyetleri aydınlatması bakımından ehemmiyetli bilgiler sunmuş; bu yönüyle tezin her bölümüne önemli katkılar sağlamıştır.

Aynı şekilde Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın, 13. Kolordu dâhil askerî ve mülki idare ile yazışmalarını ihtiva eden belge yayınlarından da yararlanılmıştır. Bu kapsamda Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan “Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri”, Genelkurmay Başkanlığınca yayımlanan “Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler”, Devlet Arşivlerince yayımlanan “Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele” ve “Mustafa Kemal Atatürk ve Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)” eserleri ile Mustafa Onar'ın yayımladığı “Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I” çalışması, döneme ait en kritik belgeleri sunmaları itibarıyla tez çalışmasına büyük katkılar sağlamıştır.

Millî Mücadele'nin sözcüsü hâline gelen Heyet-i Temsiliye'nin icraatlarına dair vesikaları ihtiva eden, Bekir Sıtkı Baykal'ın hazırladığı “Heyet-i Temsiliye Kararları” ve Uluğ İğdemir'in hazırladığı “Heyet-i Temsiliye Tutanakları” adlı eserler, döneme ve 13. Kolordu ile sorumluluk bölgesine ilişkin son derece kıymetli bilgileri barındırmaktadır. Yine, Recep Toparlı tarafından hazırlanan “Sivas Kongresi'nin Tutanakları” eseri de faydalanılan kaynaklar arasındadır.

Millî Mücadele'nin önemli dönüm noktalarını oluşturan Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Mîsâk-ı Millî gibi önemli girişimlere ilişkin beyanname metinlerin orijinal ve sadeleştirme metinlerini ihtiva eden ve TBMM tarafından yayımlanan “Millî Egemenlik Belgeleri” adlı eser de bu kaynakça kategorisinde büyük kıymeti haizdir.

Bu sürecin uluslararası diplomatik aşamalarını konu edinen Seha L. Meray ve Osman Olcay'ın “Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması

Mondros Bırakışması İlgili Belgeler” çalışması ile yine Osman Olcay’a ait “*Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*” adlı eseri, uluslararası arenadaki paylaşım projelerine, barış konferansları tutanakları ile antlaşma içeriklerine dair ehemmiyetli belgeleri bir araya getirerek çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır.

Millî Mücadele’de Türk halkının işgallere karşı duruşu, bu konuda İtilaf devletleri nezdindeki girişimleri ile Millî Mücadele’ye desteklerini ortaya koyan belgeleri haiz, Haluk Selvi ve Bülent Cırık tarafından yayımlanan “*Millî Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*” çalışması da tezde istifade edilen kaynaklar arasındadır.

Tüm bunların yanı sıra Millî Mücadele Hareketi’ni karşı tarafın gözünden ortaya koyan belgelerin yer aldığı yayınlar arasında, Bilal Şimşir’in İngiliz arşiv belgelerine dayalı hazırladığı “*İngiliz Belgelerinde Atatürk*” adlı eseri ile Andaç Uğurlu editörlüğünde yayımlanan “*İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye’nin Parçalanması ve İngiliz Politikası*” adlı çalışma da döneme ilişkin müstesna bilgiler sunması hasebiyle araştırmamızda istifade edilmiştir.

Millî Mücadele’yi Anadolu’da topyekûn bir hareket hâline getiren ve bu sürecin yöneticisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin, faaliyetlerini ortaya koyan kaynakların başında *TBMM Zabıt Cerideleri* gelmektedir. Bir kısmı TBMM’de yapılan kapalı oturumlardaki gizli celse zabıtlarını ihtiva eden bu kaynaklar; TBMM Genel Kurulu’nda yapılan tarihi konuşmaların deşifrelerini barındırmasıyla Millî Mücadele’nin stratejisini, alınan kararları ve yürütülen çalışmaları yansıtmaktadır. Böylece 13. Kolordu bölgesine dair içerikleriyle de tez çalışmamıza katkılar sağlamıştır.

“*Süreli yayınlar*” kategorisinde ise gazete olarak Millî Mücadele’nin en önemli basın-yayın organları arasındaki *İrâde-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye Gazetelerinden*, dönemin atmosferini basın penceresinden yansıtan ve özellikle 13. Kolordu bölgesini ilgilendiren malumatın görülmesi maksadıyla yararlanılmıştır.

Tezde istifade edilen “*Hatırat*” türündeki eserler arasında ise başta Mustafa Kemal Atatürk’ün “*Nutuk*” adlı eseri gelmektedir. Bu eser, Millî Mücadele Hareketi’nin lideri Mustafa Kemal Paşa tarafından bilhassa bu hareketin kilometre taşı olan kongreler süreci ile 13. Kolordu ile bu dönemde yapılan yazışmalar, Kolordunun

tutumu, Hükûmet-Harbiye Nezareti ve Kolordu ilişkilerine dair son derece kıymetli ve birinci elden bilgiler sunmaktadır.

Hatırat türündeki bir diğer önemli kaynak da 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın "*Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbî*" adlı 6 ciltlik eseridir. Bu eserde Ali İhsan Paşa; 6. Ordunun Mütareke sonrası Musul'dan geri çekilmesi, İngilizlerle görüşmeler, Mütareke şartlarının uygulanması ve İngiliz işgallerine karşı alınan tedbirler ve nihayetinde görevden alınıp 6. Ordunun yeniden 13. Kolorduya dönüştürülmesine ilişkin olayları aydınlatmada en yetkili kişinin gözüyle kıymetli bilgiler ortaya koymaktadır.

13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'in anılarından oluşan ve Ziya Göğem'in kaleme aldığı "*Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansu*" adlı hatırat/biyografi usulü eser ise 13. Kolordunun icra ettiği faaliyetler ile üstlendiği askerî ve idari görevlere ilişkin son derece özgün bilgiler ortaya koymakta; özellikle belgelerde yer almayan hadiselerin analizi ve değerlendirmesi konusunda da yönlendirici fikirler vermektedir.

15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'in "*İstiklal Harbimiz*" adlı eseri de bu süreçte vuku bulan önemli hadiselerle ilişkin 13. Kolordunun tutum ve faaliyetleriyle ilgili orijinal yazışmaları içeren belgeleri barındırması noktasında önemli başvuru kaynakları arasındadır. Ahmet İzzet Paşa'nın "*Feryadım İstiklâl Harbinin Gerçekleri*" isimli hatıraları da Mondros Mütarekesi'ne giden süreç ve Mütareke sonrası yaşananlara dair, üst düzey bir yöneticinin gözlemlerini sunmaktadır.

Hatırata çok yakın özellikleri ihtiva eden bir başka kaynak türü de "*Günlük*"lerdir. Bunlar arasında başta dönemin önemli askerî simalarından Mareşal Fevzi Çakmak'a ait Nilüfer Hatemi tarafından yayımlanan "*Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*", 13. Kolordu mıntıkasında İngilizlerin lehine propaganda yaparak Kürt aşiretlerini kışkırtmaya çalışan Binbaşı Noel'in günlüklerini ihtiva eden Edward William Charles Noel'in, "*Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*", 13. Kolorduya karşı da savaşan Fransız işgal ordusunun birlik kumandanlarından Albay Andrea'nın notlarını barındıran ve daha sonradan Miralay Kadri Bey tarafından yayımlanan "*Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muhaberatı*" gibi çalışmalar, tez konusunun aydınlatılmasında, muhtelif bakış açıları sunmuştur.

Söz konusu arşiv belgeleri ve hatıralardan sonra istifade edilen önemli bir kaynak grubu ise “*Araştırma Eserler*”dir. Bunlar kitaplar ile makaleler, sempozyum/kongre bildirileri ve ansiklopedi maddelerini ihtiva etmektedir. Bu kaynak çeşidinde evvela istifade edilen “kitaplar” kategorisini değerlendirmek gerekirse başta kurum yayınları dikkat çekmektedir.

Bu minvalde Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’ye ilişkin Genelkurmay ATASE Başkanlığının yayınları, çalışmada sıkça başvuru ve yol gösterici kaynaklara dâhildir. Bunlar arasında özellikle “*Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi Tatbikatı*” eseri, Mütareke’nin uygulanmasında Osmanlı ordusu ve 6. Ordunun durumuna ışık tutması; “*Türk İstiklal Harbi IV Güney Cephesi*”, eseri ise Güney Cephesi’ndeki Millî Mücadele’ye ilişkin çok kapsamlı bilgiler sunması bakımından teze belirleyici katkı sunmuştur. Ayrıca “*Türk İstiklâl Harbî VII - İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923)*” adlı yayın da bu anlamda zikredilmesi gereken bir diğer eserdir. Neticede adı geçen bu eserler; 13. Kolordunun Musul’dan geri çekilmesi, yeni konuş sahasındaki faaliyetleri, aldığı idari-askerî tedbirler, teşkilat-birlik durumu ile idari ve lojistik vaziyetine ilişkin temel bilgileri ihtiva etmektedir.

Kurum yayınlarının yanı sıra birçok tarihçi tarafından da tez çalışmamızda istifade edilen ve kıymetli bilgileri içeren araştırma eserler (kitaplar) yayımlanmıştır. Bunların başlıca olanlarından bahsetmek gerekirse; 13. Kolordu coğrafyasıyla ilgili en başta Oktay Bozan’ın “*Millî Mücadele Dönemi’nde Diyarbakır*” ve “*Birinci Dünya Savaşı’nda ve Millî Mücadele Dönemi’nde Mardin*” adlı belgelere dayalı kitap çalışmalarını zikretmek gerekir. Bu eserler, 13. Kolordunun en kritik iki bölgesinde yaşanan gelişmeleri aydınlatması bakımından değerli bilgileri ihtiva etmektedir.

Mütareke sonrası askerî yapılanmaya ilgili ise Zekeriya Türkmen’in “*Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması*” isimli orijinal eseri, özellikle Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması sürecinde 13. Kolordunun askerî statüsü, yetki ve sorumlulukları, birliklerinin durumu, personel vaziyeti ile Osmanlı ordusunun diğer birliklerine ilişkin son derece yönlendirici bilgiler sunmuştur.

İsmet Görgülü'nün 13. Kolorduda görev yapan kumandanlara ve birliklere dair malumat veren “*On Yıllık Harbin Kadrosu*” isimli eseri de ordunun askerî kadro-teşkilatına dair önemli bilgiler sağlamıştır.

Mütareke Dönemi'nde uluslararası ilişkiler ile diplomasi-siyasi faaliyetler ve bu kapsamda 13. Kolordu mıntikasına yönelik paylaşım projeleri ve anlaşmalarla alakalı olarak ise Mustafa Budak'ın “*Misâk-ı Millî'den Lozan'a & İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*” eseri başta olmak üzere bu döneme ilişkin muhtelif araştırmaları da önemlidir. Yine, Resul Yavuz'un “*Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*” çalışmasını da zikretmek gerekir. Tüm bu yayınlar, 13. Kolordu bölgesi de dâhil millî sınırlar üzerine yapılan diplomatik müzakereleri, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki girişimleri ile Millî Mücadele Hareketi'nin çaba ve faaliyetlerini ortaya koyması hasebiyle istifade edilen kaynaklar arasında ifade edilmelidir.

Yine burada başta Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılmasına yönelik plan, görüşme ve anlaşmalar olmak üzere bölge coğrafyasına ve Türk-Arap ilişkilerine ışık tutan çeşitli yabancı çalışmalardan da yararlanılmıştır. Bu kapsamda Howard'ın Laurence Evans'ın “*Türkiye'nin Paylaşılması*”, Harry N. Howard'ın “*Türkiye'nin Taksimi*”, Margaret Macmillian'ın “*Paris 1919 Paris Barış Konferansı*”, James Barr'ın “*Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi*”, David Fromkin'in “*Barışa Son Veren Barış*” ve George Antonius'un “*Arap Uyanışı*” adlı eserleri, dönemin farklı bakış açılarıyla ve etraflıca anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Bu dönemde İngiltere'nin 13. Kolordu mıntikasındaki bölücü faaliyetleri ile başta Kürtler ve Ermenilerin bölücü talep ve girişimlerine dair uluslararası siyaset ve dış politika kapsamında; S.R. Sonyel'in “*Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*” ve “*Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*” adlı eserleri ile Mim Kemal Öke'nin “*Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*”, Bilal N. Şimşir'in, “*Kürtçülük 1787-1923*” ve “*Ermeni Meselesi 1774-2005*”, Ahmet Mesut'un, “*İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*” ve M.S. Lazarev'in “*Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*” çalışmaları, çeşitli pencerelerden tezin içeriğine ilişkin katkılar sağlamıştır. Yaşar Ertürk'ün “*Millî Mücadele Dönemi'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri (1918-1922)*” adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış hâliyle “*Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*” adlı çalışması, İngilizlerin bölgedeki Kürdistan propagandası ile Kürt ve

Ermeni girişimlerine yönelik ehemmiyetli içerikler barındırmaktadır. Yine M. Derviş Kılınçkaya'nın *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*" isimli eseri de 13. Kolordunun Arap coğrafyasıyla ilgili takibat ve icraatlarına ilişkin arşiv belgeleri üzerinden bilgiler vermektedir.

Araştırma eserler arasında yer alan makale, sempozyum/kongre bildirisi ve ansiklopedi maddesi gibi kaynak kategorisinde ise en başta Selçuk Ural'ın çalışmalarını zikretmek gerekir. Bunlar, doğrudan 13. Kolordunun konu edinildiği üç makaleyi kaleme alan Ural'ın, "6. Ordunun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", "Mondros Mütarekesi Gereği 13. Kolordunun Silahsızlandırılması" ve "Bir İngiliz Müdahalesi: General Allenby'in Notası (13. Kolordunun Lağvedilmesi Sorunu)" adlı arşiv belgelerine dayalı araştırmalarıdır. Zikredilen çalışmalar; Mütareke Dönemi'nde 13. Kolordunun yeniden yapılandırılması, personel, silah ve cephane bakımından sınırlandırılması ve bu dönemdeki diğer faaliyetlerini aydınlatması bakımından önemli katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra Ural'ın; İngilizlerin bölgeye yönelik faaliyetleri, Güneydoğu Bölgesi'ndeki gelişmeler ve aşiretlerin girişimleriyle alakalı çeşitli makaleleri de 13. Kolordu mıntikasına ilişkin malumat vermektedir.

Ural ile birlikte Oktay Bozan'ın da tez kapsamındaki konularla ilgili istifade edilen çok sayıda makalesi; 13. Kolordu mıntikasında vuku bulan siyasi Kürtçülük faaliyetleri, aşiretlerin sebep olduğu asayiş olaylarını aydınlatmaktadır.

Zekeriya Türkmen'in bu döneme ilişkin çok sayıda askerî konudaki makalesi de tez açısından kritik malumat ihtiva etmektedir. Bu isimlerin yanı sıra Yaşar Akbıyık, Necati Fahri Taş, Haluk Selvi, Celal Pekdoğan ve Mustafa Şahin gibi tarihçilerin, 13. Kolordu bölgesindeki illere dair Millî Mücadele sürecindeki önemli gelişmeleri ortaya koyan makaleleri ile bu döneme ait işgal güçleri ile mücadeleler ve paylaşım projelerine ilişkin Ömer Osman Umar ve Mehmet Okur gibi tarihçilerin makaleleri; aynı şekilde Sadık Erdaş'ın cephenin yeniden yapılandırılması çerçevesinde El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının kurulmasını anlatan makaleleri, çalışmamızda istifade edilen değerli araştırma eserleri arasındadır.

Tez çalışmalarına bakıldığında ise başta İlhan Gedik'in hazırlamış olduğu "Millî Mücadele'de 15. Kolordu" tezi, içerik bakımından olmasa da konu kategorisi bakımından benzerliği sebebiyle tez şablonunun hazırlanmasında örnek teşkil etmiştir.

Fuat İnce'nin "*İstiklâl Harbi'nde Türk Askerî Sağlık Hizmetleri*" isimli doktora tezi ise 13. Kolordunun dâhil olduğu, dönemin sıhhiye hizmetlerine ilişkin kapsamlı bilgi sunması bakımından; Celal Pekdoğan, "*Millî Mücadelede Malatya ve Çevresi (Demografik, İdarî, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Açıdan) 1918-1922*" isimli yüksek lisans tezi ise Kolordu mıntıkasında yerel bazda meydana gelen gelişmelere ilişkin hususi malumat vermesi bakımından yol gösterici olmuştur.

Netice itibarıyla 13. Kolorduya etkisi ve/veya Kolordunun icraatlarına yansması bakımından isimleri burada sayılamayacak kadar geniş bir kaynakçadan istifade edilmiştir. Bu kaynakların önemli bir kısmı, tezin içeriğine ilişkin esasa müteallik önemli bilgiler sunmakla birlikte Selçuk Ural'ın adı geçen makaleleri dışında hiçbirisi 13. Kolorduya ilişkin doğrudan bir çalışma hüviyetinde değildir. Dolayısıyla tezin konusunu ihtiva eden döneme ait siyasi, diplomatik, askerî ve toplumsal gelişmeleri aydınlatan tüm bu kaynaklardan istifade edilerek tarafımızdan orijinal bir çalışma hazırlanmaya gayret edilmiştir.

Bütün bu kaynaklardan farklı olarak "Millî Mücadele Dönemi'nde 13. Kolordu" adlı tezimiz, Kolorduyu bağımsız bir konu statüsüyle ilk defa kapsamlı olarak ve birçoğu daha önce yayınlanmayan başta ATASE Arşiv belgeleri olmak üzere çeşitli kaynaklar üzerinden ele almıştır. Bu kapsamda Kolorduya ait harp cerideleri ile harekât ve istihbarat raporları incelenmiştir. Konunun askerî bir müessese olarak çalışılması, İstiklâl Harbi'ndeki Türk ordusunun ana birliklerinden birinin faaliyetlerinin izah edilmesi bakımından son derece önemlidir. Aynı şekilde Kolordu üzerinden Millî Mücadele sürecinde Güneydoğu'da yaşanan olaylar ile askerî gelişmelerin de detaylı olarak analiz edilmesiyle bahsedilen süreçte bölgenin tarihine de ışık tutulmuştur. Bu minvalde meydana gelen hadiseler, Kolordunun faaliyetleri üzerinden neden-sonuç ilişkisi içerisinde, disiplinler arası bir bakış açısıyla derli-toplu olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak 13. Kolordunun Millî Mücadele Dönemi'nde Güneydoğu ile güneyindeki coğrafyada başta askerî olmak üzere üstlendiği çeşitli görevler, kapsamlı bir şekilde ortaya konularak başta askerî tarih ve harp tarihi olmak üzere Millî Mücadele'nin bölgesel tarihine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bu çalışmanın Millî Mücadele'nin Güneydoğu Cephesi'ndeki siyasi ve askerî tarih alanına, hususiyetle de askerî tarih literatürüne ilişkin yapılacak diğer çalışmalara katkı sağlaması yegâne temennimizdir.

GİRİŞ

(Mondros Mütarekesi'ne Giden Süreç ve Ordunun Durumu)

a.) Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması ile Siyasi ve Askerî Yansımaları

1914 yılının son aylarında Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olan ve dört yıl boyunca çeşitli cephelerde İtilaf devletleri ile muharebeler yapan Osmanlı Devleti, 1918 yılına gelindiğinde, üç farklı cephede, Şark/Kafkas, Filistin-Suriye ve Dicle (Irak) Cepheleğinde mücadeleye devam etmekteydi. Kafkas İslam Ordusu, Bakü'ye ulaşsa da diğer iki cephede savaşın gidişatı, Eylül 1918'den itibaren son derece sıkıntılı bir hal almıştı. Şöyle ki Osmanlı ordusu, Filistin-Suriye ve Dicle (Irak) Cephesi'nde geri çekilmekte ve ciddi kayıplar yaşamaktaydı. Üstelik müttefik Bulgaristan'ın, ateşkes isteyerek 29 Eylül'de savaştan çekilmesi ile Batı sınırı tehlikeye açık bir vaziyette kalmıştı. Bu gelişme, İtilaf ordularının olası bir ilerleyişi karşısında, başkent İstanbul'un savunulmasını güç duruma düşürmüştü. Ayrıca Osmanlı'nın ana müttefiki olan Almanya'nın da mağlup olacağı aşikârdı. Dolayısıyla bu şartlar altında savaşa devam edilemeyeceği anlaşılmıştı.¹

Bu gerçeği, Sadrazam Talat Paşa da görmüş ve Almanya'ya giderek ateşkes için ortak hareket edilmesine ilişkin temaslarda bulunmuştu. Bu kapsamda ilk olarak “Wilson İlkeleri” çerçevesinde barış talebini içeren bir nota ile İttifak devletlerinin ortak bir girişimde bulunulması kararlaştırılmıştı. Nitekim evvela Almanya, peşinden diğer İttifak ortağı Avusturya-Macaristan, İspanya devleti aracılığıyla ABD'ye başvurmuştu. ABD, bu ateşkes talebini İngiltere'ye iletse de İngilizler bu teklifi reddetmişti.² Osmanlı Devleti'nin ABD'ye başvurmasında ise 8 Ocak 1918'de ABD Başkanı'nca ilan edilen *İlkeler* etkiliydi. Zira 14 maddenin yer aldığı bu bildirinin 12. maddesinde yer alan “Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarının

¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım İstiklâl Harbinin Gerçekleri*, C.2, yay. haz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, 2. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s.16-17, 24-25; Osmanlı ordusunun savaşın sonlarındaki durumu ve kayıplarına ilişkin bkz. Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kütü'l-Amâre ve Filistin Cephesi*, çev., Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.267-271; Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Ankara, Babil Yayınları, 2004, s.172-180.

² İhsan Şerif Kaymaz, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, *21. Yüzyıl*, Ekim-Kasım Aralık 2008, s.242-244; Mustafa Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, 5. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s.11.

egemenliği sağlanacak” ibaresinin, iyi ve makul bir barış için Osmanlı devlet adamlarına umut vermesi belirleyici bir etkendi.³

Talat Paşa, bu ilk girişimden sonuç alamasa da ateşkes girişimlerine devam etmişti. 12 Ekim’de bu defa İsviçre aracılığıyla ateşkes girişiminde bulunsa da İtilaf devletlerinden yine olumlu bir yanıt alamamıştı. Bu arada Sultan Vahdeddin de hazırlattığı ve belirli maddeleri ihtiva eden bir taslak ile Bern’deki İngiliz Büyükelçi Horace Rumbold vasıtasıyla savaşın sona erdirilmesine yönelik girişimde bulunmuş, fakat bundan da bir netice almak mümkün olmamıştı. Bu şekilde bir başarı elde edilemeyeceğini gören Talat Paşa, yeni bir hükûmet kurulmasının gerekli olduğunu anlamıştı. Esasında kabinedeki isimlerden Enver ve Cemal Paşa gibi bazı isimler savaşa devam edilmesine taraftarken hem İtilaf devletleri nezdinde hem de bazı iç muhalif kesimde dört yıllık ağır savaşın ağır faturası İttihatçılara çıkmıştı.⁴

Dolayısıyla İtilaf devletleri nezdinde ateşkes arayışlarına yönelen Osmanlı Devleti’nde, evvela İttihat ve Terakki’ye mensup Talat Paşa’nın başında olduğu hükûmet istifa etmiş; yerine 15 Ekim’de Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni bir hükûmet kurulmuştu. Ancak bu kabinede de İttihatçılara yer verilmesi, muhalif siyasiler ile basının, yeni hükûmeti eleştirmesine sebep olmuştu. Fakat esas ve öncelikli olarak bir ateşkese ulaşılması gerekiyordu.⁵

Bunun için yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, derhâl İtilaf devletleri nezdinde ateşkes için girişimlere başlamıştı. Evvela Selanik’te konuşlu İtilaf Orduları Komutanı Fransız General “*Franchet d’Espèrey*”e ateşkes teklifi ulaştırılsa da bundan bir netice alınamamıştı.⁶

Osmanlı Devleti, ateşkes arayışları çerçevesinde bu defa Kûtü’l-Amâre’de Osmanlı ordusuna teslim olan ve halen İstanbul’da esir statüsünde bulunan İngiliz General Townshend’in, bu hususta aracılık teklifinde bulunması ile yeni bir fırsat

³ Ali Fuat Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, Türk Devrim Enstitüsü Yayınları, 1948, s.12-14. Nitekim Osmanlı Meclis-i Vükelâsında (Bakanlar Kurulu) “*Wilson İlkeleri*” doğrultusunda mütareke ve barış yapma esası benimsenmişti. Bkz. Resul Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan Sevr Barış Antlaşması’na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2016, s.141-142.

⁴ İhsan Şerif Kaymaz, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, *21. Yüzyıl*, Ekim-Kasım Aralık 2008, s.244-245.

⁵ A.F. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya ...*, s.24-25; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım ...*, C.2, s.24-25; Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s.147-158, 162-163.

⁶ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım ...*, C.2, s.25-26.

bulmuştu.⁷ Townshend, konuya ilişkin olarak hatıratında, Talat Paşa Hükûmetinin istifasını öğrendikten sonra 12 Ekim’de yeni Sadrazam’a ve Bahriye Nazırı Rauf Bey’e bir mektup göndererek ateşkes için aracı olabileceğini, vakit kaybetmeksizin girişimde bulunulmasının uygun olacağını ve bu konuda aracılık edebileceğini belirtmişti. Bu talebi üzerine Townshend’in, 16-17 Ekim’de İstanbul’a gelmesi ve Ahmet İzzet Paşa ile görüşmesi sağlanmıştı. Sonuç olarak ateşkese ulaşılması konusundaki fikir birliği üzerine Townshend, bunu kendi devleti nezdinde sağlamak üzere serbest bırakılmıştı. Böylece 17 Ekim’de İngilizler nezdinde yeni bir ateşkes talebi iletilmişti.⁸

Bu arada İngiltere’nin, Osmanlı Devleti ile yapılacak muhtemel ateşkisi, bizatihi kendisinin yapma isteği müttefikî Fransa ile anlaşmazlığa sebep olmuştu. Nitekim İngiltere, Osmanlı Devleti’nin ateşkes taleplerine cevap vermeyerek vakit kazanmış ve henüz 12 Ekim’de müttefikleri Fransa ve İtalya’ya, kendi menfaatlerini gözetken taslak ateşkes şartlarını (24 maddelik bir memorandum) kabul ettirmişti.⁹ Uzlaşılan metin, İngiltere’nin Akdeniz Donanması Komutanı “*Amiral Arthur Calthorpe*”ye gönderilmiş ve müttefikler adına pazarlık yapma yetkisine sahip olduğu bildirilmişti. Şüphesiz İngiltere’nin süreci yönetecek asıl güç olacağının kabulü anlamına gelen bu yetki devrinden, Fransa hiç memnun değildi.¹⁰

Sonunda, İngiliz Hükûmeti, müttefikleriyle taslak ateşkes şartlarını hazırlamanın vermiş olduğu rahatlıkla, Townshend aracılığı ile iletilen ateşkes talebine olumlu yaklaşmış ve bu durumu, 22 Ekim’de Osmanlı Devleti’ne bildirmişti.¹¹

Böylece İtilaf devletlerini temsilen İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 27-30 Ekim 1918 tarihleri arasında ateşkes görüşmeleri gerçekleştirilmiş ve 30 Ekim

⁷ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım ...*, C.2, s.25; Charles V.F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, çev., Gürol Koca, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, s.636.

⁸ C. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, çev., s.636-639; Osman Akandere, “Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu: İngiliz Generali Townshend’in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, C.20, S.40, Bahar 2020, s.11.

⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, C.1, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.56-58; Margaret Macmillian, *Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, çev., Belkıs Dışbudak, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2004, s.368; M. Budak, *Misâk-ı Milli’den Lozan’a İdealden ...*, s.12.

¹⁰ Erik Jan Zürcher, “The Ottoman Empire and the Armistice of Moudros”, *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes, and Anxieties at the Closing of the Great War 1918*, Londra 1998, s.268-269; M. Macmillian, *Paris 1919 ...*, s.361; İ. Ş. Kaymaz, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, s.249-255.

¹¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım ...*, C.2, s.25; Rauf Orbay, *Siyasî Hatıralar*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003, s.134-197; A.F. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya ...*, s.119-120; Yuluğ Tekin Kurat, “Bir İmparatorluğun Son Nefesi: Monduros”, *Belgelerle Türk Tarihi*, S.48, Eylül 1971 s.39-41; İ. Ş. Kaymaz, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, s.246-247.

günü Mondros Mütarekesi/Ateşkesi imzalanmıştı. Artık, Osmanlı Devleti açısından Kasım 1914'te başlayan savaş, sona ermişti. Lakin 25 maddelik bu mütareke, oldukça ağır hükümleri ihtiva etmesiyle kısa sürede İtilaf devletleri tarafından Osmanlı topraklarının işgal edilmesine zemin hazırlamaktaydı.¹²

Öte yandan Mütareke maddeleri, 30 Ekim'de İzzet Paşa tarafından Meclis-i Meb'ûsana ve Meclis-i Ayan'a açıklandığında endişe verici bulunmuştu. Fakat içinde bulunulan cephe şartları, Müttefiklerin savaştan çekilmiş olduğu gerçeği ve tek başına harbe devam edilmesi hâlinde söz konusu Mütareke hükümlerinden daha ağır şartların ortaya çıkabileceği endişesi yüzünden her iki Meclis de Mütareke'nin imzalanmasına dair Hükûmete yetki vermişti. Mütareke'yi imzalayan Rauf Bey başta olmak üzere bazı idareciler ise Mütareke'nin, olumlu gelişmelere kapı aralayabileceğini düşünmüşlerdi. Bu anlamda Savaş'ın sona eriyor olması, basında ve kamuoyunda da pozitif bir hava oluşturmuştu.¹³

Ancak Mütareke'nin ardından İtilaf devletlerinin kısa sürede Osmanlı topraklarında işgallere girişmeleri ve Mütareke hükümlerini keyfi şekilde uygulamaya yönelmeleri, İstanbul'daki olumlu siyasi atmosferi değiştirmişti. Üstelik İzzet Paşa'dan memnun olmayan kimseler özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkasının bazı mensupları -Damat Ferit Paşa dâhil- Mütareke üzerinden çeşitli söylemlerle Sadrazamı sert bir şekilde eleştirmeye, hatta Sultan Vahdeddin'i de bu konuda etkilemeye başlamışlardı. Sadrazamlık vazifesiyle birlikte Harbiye Nazırlığını da yürüten Ahmet İzzet Paşa ise bu siyasi ahval altında olmasının yanı sıra İtilaf devletlerinin çeşitli bölgelerde vuku bulan işgal ve işgal girişimlerinden rahatsızlık duymuş fakat ateşkesin de bozulmasını istememişti. Bunda, gelecekte yapılması beklenen barış konferansında Osmanlı Devleti lehine olumlu sonuçların çıkabileceği ümidi belirleyici olmuştu. Neticede kendisine ve kabinesine yönelik artan eleştiriler sebebiyle Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım tarihinde istifa etmiş; bunun üzerine Tevfik Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurulmuştu.¹⁴

¹² R. Orbay, *Siyasî Hatıralar*, s.134-197; A.F. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya ...*, s.24-73; Cevad Odyakmaz, *Mondros-Sevr ve Mudanya Lozan*, İstanbul, Togan Yayıncılık, 2013, s.17-21; M. Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa ...*, s.167-171; Zekerîya Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s.25-27.

¹³ *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3. bs., Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1999, s.60-63.

¹⁴ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım ...*, C.2, s.38-47; Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s.165; M. Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa ...*, s.186-195; Nurten

Mütareke sonrası bu şekilde iç siyasi olaylar yaşanırken askerî açıdan da başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin girişimleri yüzünden önemli gelişmeler ortaya çıkmıştı.¹⁵ Bu gelişmelerin yaşandığı cephelerden birisi de Irak Cephesi'ydi. Zira İtilaf devletlerinin hedefinde olan ordulardan biri, Musul'da konuşlu 6. Ordu olmuştu. Özellikle, Mütareke'nin şu beş maddesi, Osmanlı ordusunu olduğu gibi 6. Ordunun da konum ve statüsü ile bundan sonraki faaliyetlerini doğrudan etkileyecek mahiyetteydi:

- Sınır güvenliği ile iç asayişini sağlama dışında kalan Osmanlı ordusunun acilen terhis edilmesi (5. madde),

- İtilaf devletlerinin, kendi güvenliklerine karşı tehdit oluşturan herhangi bir bölgeyi işgal edebilecekleri (7. madde),

- Irak'taki Osmanlı birliklerinin en yakın İtilaf kumandanına teslim olması (16. madde),

- 5. maddede zikredilen ve terhis olunacak Osmanlı birliklerine ait teçhizat, silah, cephane ve ulaşım vasıtalarının, İtilaf devletlerince yayınlanacak talimata uygun bir şekilde kullanılması/saklanması (20. madde),

- Vilâyât-ı Sitte'de/Altı Vilayet'te (Vilâyât-ı Şarkıyye) (Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Sivas ve Van), asayiş bozan hadiseler yaşanması durumunda İtilaf devletlerinin bu vilayetleri işgal etme hakkını haiz olduğu (24. madde).¹⁶

Görüldüğü üzere bu maddeler hem ordunun silah ve personel bakımından etkisizleştirilmesini hedeflemekte hem de birçok bölgenin işgaline zemin hazırlamaktaydı.

Sonuç olarak dört yıldır devam eden Birinci Dünya Savaşı, bu Mütareke ile son bulmuş; başta İngiliz ordusu olmak üzere İtilaf devletleri orduları, Osmanlı ordusuna karşı özellikle Filistin/Suriye ve Dicle (Irak) Cephelerinde önemli kazanımlar elde etmişti. Bu süreçte başkent İstanbul'un da tehlikeye açık bir vaziyette olduğu dikkate alındığında İtilaf devletlerinin dikte ettiği Mütareke şartları Osmanlı Devleti tarafından

Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.189-190.

¹⁵ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.27-32.

¹⁶ A.F. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya...*, s.28-70; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.3, K.4, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.742-746; *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.41-49; Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s.3-8; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.40-42.

kabul edilmişti. Lakin oldukça ağır hükümleri içeren bu şartlar, çok farklı ve yeni gelişmelere kapı aralayacak mahiyetteydi. Bu yeni gelişmelerin ilki, İtilaf devletlerinin, Osmanlı ordularını Suriye ve Irak'tan geri çekilmeye mecbur bıraktıktan sonra Anadolu ve Doğu Trakya topraklarını işgal etmeleri olmuştu. Mondros Mütarekesi'nin ortaya çıkardığı bu şartlar ve uygulamalar, Osmanlı ordusunu zor durumda bırakırken 6. Ordu da İngilizlerin hem askerî hem siyasi girişimleriyle uğraşmak durumunda kalmıştı.

b.) Mondros Mütarekesi ve 6. Ordunun Durumu

Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti açısından sona erdiren Mondros Mütarekesi yürürlüğe girdiğinde (31 Ekim) Irak Cephesi'nden sorumlu 6. Ordu, İngilizlere karşı yürüttüğü çetin muharebeler sonrasında Musul Vilayeti'ne çekilmişti. Mütareke şartlarıyla ortaya çıkan İngilizlerin hukuksuz girişimleri, 6. Orduyu daha da zor durumda bırakmıştı.¹⁷ Nitekim İngiliz birlikleri, ateşkes imzalandığı sırada Musul'un güneyindeki Gayyare'de bulunuyordu. Ancak, ateşkesten haberi yokmuşçasına Hamamalil'e kadar ilerleyerek 1 Kasım'da burayı kontrol altına almışlardı. Bu duruma ilk tepki, 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'dan gelmişti. Karşı protestoya aldırış etmeyen İngilizler, ateşkesten haberleri olmadığı için 25 km mesafe aldıklarını; bu yüzden bölgeyi terk edemeyeceklerini bildirmişlerdi. Üstelik Irak'taki İngiliz öncü birlikleri komutanı General Cassel, bir subayıyla gönderdiği mektupta; asayişin sağlamak üzere Musul'u işgal edeceğini ifade ederek 6. Ordunun hızlı bir şekilde kuzeye çekilmesini talep etmişti. İngilizlerin bu taleplerini Ali İhsan Paşa, İstanbul'a bildirmişti. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'dan aldığı 2 Kasım 1918 tarihli yazıda; Musul'un tahliyesine dair bir maddenin olmadığı ve Musul'u terk etmemesi gerektiği belirtilse de İngilizlerin şehre yönelik bir taarruz başlatmaları hâlinde ateşkesin bozulmaması ve devletin zora düşmemesi için Musul'dan çekilmesi emredilmişti.¹⁸ Anlaşıyor ki Ahmet İzzet Paşa, Musul'un

¹⁷ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.39-40.

¹⁸ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C.5, İstanbul Nehir Yayınları, 1991, s.25-26; Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.3, K.4, s.759-760; Kemal Melek, *Musul Sorunu 1890-1926*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983, s.21-23; Mim Kemal Öke, *Musul - Kerkük Dosyası*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s.12-14; *M Dosyası Misak-ı Milli ve Musul*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000, s.21-24; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.40-42; Selçuk Ural, "Mondros Mütarekesi Sonrası İngilizlerin Irak Cephesi'nde Gerçekleştirdiği İşgaller", *ATAD*, S.4, Ağustos 2004, s.31-32; İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu*, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003, s.70-74; Tahir Kodal, *Paylaşılamayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, İstanbul,

hemen tahliyesine taraftar değildi. Fakat bu yüzden Mütareke'nin bozulmasını da istemiyordu.¹⁹

Ali İhsan Paşa da Ahmet İzzet Paşa'dan gelen emir üzerine İngiliz muhataplarına, 16. maddenin kuşatma altındaki birlikleri kapsadığını, Musul'da ise 7. maddenin uygulanmasını gerektirecek herhangi bir asayişsizliğin olmadığını bildirmişti. 3 Kasım'da ise bu defa General Cassel ve İngiliz 1. Kolordu Kumandanı General Campbell, Musul'a gelerek şehrin teslimine ilişkin Ali İhsan Paşa ile görüşmüş ve Irak İngiliz Kuvvetleri Kumandanı General Marshall'ın mektubunu teslim etmişlerdi.²⁰ General Marshall mektubunda; Mütareke'nin 7. maddesine göre gerekli gördüğü stratejik noktaları işgal etme hakkına sahip olduğunu, bu bağlamda Musul'u işgal edeceğini bildirerek kan dökülmemesi için 6. Ordunun geri çekilmesini istemişti. Ayrıca 16. maddeye de atıf yapan Marshall, Osmanlı birliklerinin, -kendilerine göre yorumladıkları- Irak sınırlarının kuzeyine çekilmesini istemişti. İngilizlere göre Irak sınırları (1917'de Berlin'de yayımlanmış bir askerî rapora atıfla), Musul'un yanı sıra Elazığ'ın güneyini yani Diyarbakır Vilayeti'ni, Siirt ve Urfa Sancakları'nı da içermekte ve batıda Fırat Nehri'ne ulaşmaktaydı. Ali İhsan Paşa, bu taleplere tepki göstermiş ve durumu yeniden İstanbul'a bildirmişti.²¹

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ise verdiği 5 Kasım 1918 tarihli cevapta; Mütareke'de böyle bir hüküm olmadığını ve durumun İngiltere'nin Akdeniz Donanması Komutanı Amiral Calthorpe'ye bildirildiğini yazmıştı. Calthorpe'ye

Yeditepe Yayınları, 2005; s.48-51; Mustafa Budak, "Modern Ortadoğu'nun Kurulması Sürecinde Musul Vilayeti", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, İstanbul, KTB Yayınları, 2020, s.191-192.

¹⁹ Ahmet İzzet Paşa hatıralarında, konuya ilişkin; "...Son zamanlarda Musul'un teslimi için tarafımdan emir verildiği konusunda bir söylenti çıktığını işittim. O sırada rahatsız olduğum için keyfiyeti hatırlayamadığım gibi, evrakım arasında da böyle bir müsveddeye rastlamadım. Bu olsa olsa, eğer İngilizler zorla zabta kalkıştırlarsa, boş yere kan dökülmemesi için karşı konulmaması yolunda bir emirden galat olsa gerektir. Zaten orduda en küçük mukavemete takat yoktu..." ifadelerini kullanarak konuyu izah etmişti. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım ...*, C.2, s.38; Bu husustaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. İ. Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.75-76.

²⁰ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C.4, İstanbul Nehir Yayınları, 1991, s.315-318; Ali İhsan Paşa ve İngiliz generaller arasındaki Musul'un tahliyesine ilişkin müzakereler için bkz. S. Ural, "Mondros Mütarekesi Sonrası İngilizlerin ...", s.35-40; Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim - 30 Kasım 1918)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, s.321-324.

²¹ Ali İhsan Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine sunduğu General Marshall'ın taleplerini içeren raporu hakkında bkz. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (Bundan sonra "ATBD" olarak kısaltılacaktır)*, S.117, Yıl:53, Ocak 2004, s.173-179, Belge 61; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.42-46, 117-118; Kemal Melek, İngiliz temsilciler arasındaki resmî yazışmalardan hareketle İngilizlerin Musul Vilayeti'ni işgal etme isteğinin; terminolojik veya coğrafi karışıklıktan ötürü değil Mütareke'nin 16. maddesinde yer alan Türk garnizonlarının en yakın müttefik komutanlığına teslimi kapsamında olduğunu dile getirmişti. Bkz. K. Melek, *Musul Sorunu ...*, s.23.

yapılan başvuruda, Londra'dan İngiliz ordusu kumandanlarına Musul'u işgal girişimden vazgeçmeleri yönünde emir verilmesi talep edilmişti.²² Bu girişimlere rağmen General Marshall, 7 Kasım'da Musul'a gelmiş ve Ali İhsan Paşa ile müzakerelerde bulunmuştu. Marshall bu görüşmede, Musul'u peyderpey işgal edeceğini ve muadilinin (Ali İhsan Paşa) onurunu korumak için 16. maddeyi uygulamayacağını, onu ve ordusunu tutsak etmeyeceğini ancak hızlı bir şekilde Musul'u tahliye edip kuzeye çekilmesini istemişti.²³

Gerçekleşen görüşmeler sonucunda -bir çatışma olmaksızın Musul'da kalmanın mümkün olamayacağını anlayan- Ali İhsan Paşa, geri çekilme kararını 7 Kasım akşamı İstanbul'a bildirmişti. Buna göre ordu karargâhı ile bağlısı 2. ve 5. Tümenlerin (13. Kolorduyu oluşturacak birlikler) geri çekileceği bölgeleri ve bu kapsamda alacağı tedbirleri belirtmişti. Ordu envanterindeki malzemeler dâhil 6. Ordu unsurları Musul'un kuzeyine çekilecekti. Ordu karargâhı Mardin'e nakledilirken ana ast bağlı birlikler de çekilecekleri Siirt-Şırnak, Nusaybin-Mardin ile oradan Urfa'ya uzanan demiryolu hattının güvenliğini sağlayacaktı.²⁴

Bu rapor üzerine Musul'un tahliyesine dair Sadrazam İzzet Paşa'dan da 8 Kasım'da emir gelmişti.²⁵ Böylece 9 Kasım'dan itibaren şehri tahliye eden 6. Ordu karargâhı ve bağlı birlikleri, kuzeye doğru çekilmekte iken İngiliz birlikleri ise 8 Kasım'dan itibaren Musul şehrine dâhil olmaya başlamıştı.²⁶ Ali İhsan Paşa tarafından Musul ve çevresinin tahliyesi ile emrindeki birliklerin çekilme bölgeleri, gün gün Erkân-ı Harbiye Umûmiye Riyasetine gönderilen raporlarda arz edilmişti.²⁷

²² ATBD, S.117, s.180-182, Belge 62; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım ...*, C.2, s.38, 45, 208; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.25; M. Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa...*, s.173.

²³ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.4, s.315-319; Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.3, K.4, s.62; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.110-119.

²⁴ Ali İhsan Paşa ilgili yazısında alacağı tedbirleri şu şekilde belirtmişti: “Fazla eşya ve sairenin nakline yarından itibaren başlıyorum. Bu son kalan kıtaları 15 Kasım günü sabahı Musul'dan hareket ettireceğim. Kendimde aynı gün öğleden yarım saat evvel Musul'u terk edeceğim. Bu zamana kadar Musul hakkında emir yetişirse, ordunun harp düzenine göre vaziyeti düzeltmek ve Musul'da kalmak mümkündür. Aksi takdirde, 2. Tümen Karargâhını Cizre'ye alarak, bir Tümeni ile Dicle'nin ilki tarafından Musul istikametini örteceğim ve gözetleyeceğim. Siirt Sancağı'ndaki uygunsuzlukları ortadan kaldıracam. 5. Tümen'i Nusaybin ve civarında toplu tutacağım. Midyat ve civarındaki asayişini temin ettireceğim. Süvari tugayına çevirdiğim Fırat Grubu ile de demiryolu hattını muhafaza edeceğim. Ordu Karargâhını şimdilik Mardin'e, Menzil Müfettişliğini Diyarbakır'a nakledeceğim.” Bkz. A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.5, s.25-26; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.120-122.

²⁵ M. Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa...*, s.173.

²⁶ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.4, s.317-318; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.41.

²⁷ 6. Ordudan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderilen 12 Kasım 1918 tarihli rapor. Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, (Bundan sonra ATASE olarak

Musul'un 6. Ordu tarafından tam anlamıyla tahliyesi ve İngilizlerce işgali ise 15 Kasım'da vuku bulmuştu.²⁸

Tahliyeler devam ederken Ali İhsan Paşa, 17 Kasım'da Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda; Musul Vilayeti'nin kuzey hududunun Revandiz, Akra, Zaho, Telafer ve Sincar hattında bulunduğu, 6. Ordu birliklerinin hâlihazırda bulunduğu Telafer-Sincan hattının Türkler ve Kürtlerle meskûn olduğu, ayrıca Nusaybin-Cizre arasındaki demiryolunun iyi bir şekilde korunabilmesi için elde tutulması gerektiği hususlarına dikkat çekerek zikredilen durumun İngilizler nezdinde diplomasi yoluyla temin edilmesini talep etmişti.²⁹

Fakat İngilizlerin Musul Vilayeti'nin tamamen terk edilmesine yönelik ısrarları karşısında zikredilen bölgelerdeki konuşlu 6. Ordu birlikleri de daha kuzeye Diyarbakır-Mardin-Nusaybin-Silvan-Siirt-Cizre hattındaki yeni konuş yerlerine çekilmeye başlamıştı. Böylece Erbil, Revandiz, Köysancak ve Süleymaniye hattındaki birlikler, Musul üzerinden belirlenen yeni mevkillerine çekilirken; İmâdiye-Dohuk hattındaki birlikler ise Zaho yoluyla Silopi istikametinde geri çekilmişti. Nihayetinde Musul şehri, 15 Kasım 1918'de tamamen İngiliz birliklerinin kontrolüne girmişti. Rakka ve çevresindeki 6. Orduya bağlı Fırat Grubu birlikleri de Bağdat demiryolu hattı üzerindeki Telabyad ve Resulayn mevkillerine geri çekilmişti.³⁰

İngiliz unsurları ise Musul şehrinden sonra vilayet dâhilindeki yerleri işgale devam ederek 20-30 Kasım 1918 tarihleri arasında, Musul'un kuzeyindeki Zaho, Akra, İmâdiye ve Revandiz ile Telafer ve Sincar'ı da işgal etmişti.³¹ Musul şehri ve çevresindeki asayiş müfrezelerinin de Aralık ayı (1918) başlarında çekilmelerinin

kısaltılacaktır), *İstiklal Harbi Fonu (İSH)*, Kutu/Gömlek-Belge (bundan sonra kutu/gömlek-belge yerine kutu/gömlek-belgeye ait rakamlar yazılacaktır) 1/73-1, 1/73-2; *Osmanlı Başkumandanlığı Erkân-ı Harbiye Riyasetinin düzenlediği 15 Kasım 1918 tarihli konuş raporu*. ATASE, İSH, 2/48-1, 2/48-2; A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.4, s.312-315.

²⁸ Yusuf Hikmet Bayur'a göre hükûmetin, Musul'un tam anlamıyla tahliye edilmesini 15 Kasım'a kadar geciktirmesinin sebebi ilk günlerdeki baskı ortamının az olmasıyla ilgiliydi. Ancak 13 Kasım 1918'de İtilaf devletleri donanmalarının Boğazlardan geçerek İstanbul'a gelmelerinden itibaren hükûmet, gerçekleşen işgallere karşı "ama"sız davranmak durumunda kalmıştı. Bkz. Y.H. Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, s.25-26.

²⁹ ATBD, S.142, Yıl:67, Nisan 2018, s.234, Belge 42.

³⁰ *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.123-128.

³¹ 13. Kolordudan, *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderilen 16 Haziran 1919 tarihli rapor*. ATASE, İSH, 30/45; T. Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros ...*, s.466, 469; Enes Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mîsâk-ı Millî*, İstanbul, Post Yayınları, 2017, s.139.

tamamlanmasıyla 6. Ordu birlikleri, tamamıyla Diyarbakır Vilayeti sınırlarında konuşlanmıştı.³²

Buna rağmen İngilizlerin Diyarbakır Vilayeti hududuna dâhil olan bir bölgedeki 6. Orduya ait gözetleme noktasını da (Habur güneyi, Kürkit doğusu) işgal etmesi üzerine Ali İhsan Paşa, İngilizlerin Musul Vilayeti ile yetinmeyip Diyarbakır Vilayeti'ni, özellikle Vilâyât-ı Sitte bahanesiyle Sivas'a kadar olan tüm hattı işgale yeltenebilecekleri konusunda Harbiye Nezaretinin dikkatini çekmişti.³³

Nihai olarak 6. Ordu birlikleri üç kol hâlinde Mütareke sınırlarına çekilmişti.³⁴ Musul Vilayeti ve El-Cezîre'nin (Fırat'ın doğusu) tahliyesini müteakip 6. Ordu karargâhı Nusaybin'de olup ana bağlıları şu şekilde konuşlanmıştı:

- 2. Piyade Tümeni karargâhı, tümenin büyük kısmı ile Cizre'de, bir alayı Demirkapı'da olup Tümen, Musul yönünden gelebilecek saldırılara karşı Diyarbakır Vilayeti'ni korumaya ve Şırnak bölgesindeki eşkıyalık faaliyetlerini önlemeye memur edilmişti.

- 5. Piyade Tümeni karargâhı Nusaybin'de olmak üzere bağlı birlikleri Dicle Nehri ile Kızıltepe-Derbesiye arasındaki bölgeyi korumaya memur edilmişti. Böylece Tümen, güneyden gelebilecek bedevi saldırıları ile Midyat-Mardin hattındaki eşkıya faaliyetlerini engellemekten sorumluydu.

- Karargâhı Resulayn'da olan Süvari Tugayı ise başta Urfa Sancağı sınırlarını korumak üzere Fırat Nehri ile 5. Tümen bölgesi arasında kalan Derbesiye-Resulayn hattına çekilmiş; El-Cezîre bölgesindeki (Deyr-i Zor, Rakka, Haseke ve Habur hattı) bedevilerden gelebilecek saldırıları engellemeye ve Bağdat demiryolu hattını korumaya memur edilmişti.³⁵

Zikredildiği üzere bir yandan geri çekilme vuku bulurken diğer yandan da 6. Ordu birliklerinin peyderpey lağvedilmesine (15 Kasım 1918'den itibaren) başlanmıştı. Bu doğrultuda ilk olarak 4. Kolordu karargâhı ile buraya bağlı bazı yardımcı birlikler lağvedilmişti.³⁶ Aynı şekilde Mardin, Elazığ, Dersim, Seyyar

³² *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.131.

³³ ATBD, S.142, s.328-329, Belge 64.

³⁴ *Osmanlı ordusunun Mütareke sonrası cephelerden çekiliş bölgelerini gösterir harita. ATASE, İSH, 44/76.*

³⁵ ATBD, S.142, s.188, Belge 34; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.133.

³⁶ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.4, s.288-289; *Türk İstiklal Harbi ...*, s.108. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Genişletilmiş 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, s.241-245.

Jandarma Taburları, bazı bölgelerden teşkil edilen yerli aşiret bölükleri, nakliye ve katar birlikleri, bazı mekâre kolları, amele ve inşaat taburları, hudut bölükleri ile sıhhiye bölükleri ve hayvanat depoları lağvedilmişti.³⁷ 6. Ordunun bazı yardımcı birlikleri ise Erzurum’a çekilen 9. Ordu emrine verilmişti.³⁸

Harbiye Nezaretinin 12 Aralık 1918’de yayınladığı rapora göre 6. Ordunun mevcut ana birlikleri; 1., 6. ve 18. Piyade Alayları ile 2. Sahra Topçu Alayından müteşekkil 2. Piyade Tümeni ile; 14.,15. ve 24. Piyade Alayları ve 5. Sahra Topçu Alayından müteşekkil 5. Piyade Tümeni ve Süvari Alayıydı. Bu birlikler, Diyarbakır’dan Ergani’ye, Midyat’tan Urfa’ya, Telabyad’dan Nusaybin’e ve Cizre’ye kadar olan bölgede konuşlanmıştı.³⁹

Öte yandan 6. Ordu, Diyarbakır Vilayeti ve Urfa Sancağı’na geri çekilirken Halep’in kuzeyindeki 7. Ordu da yine İngilizlerin girişimleriyle Pozantı istikametinde geri çekilmeye zorlanmıştı. Dolayısıyla sorumluluk mıntıkası bakımından 6. Ordu ile 7. Ordu arasındaki çizgi (hatt-ı fasıl), Fırat Nehri ile Fırat Nehri’nin batısında kalan Elazığ Vilayeti toprakları (Malatya-Adıyaman ve çevresi) olarak belirlenmişti.⁴⁰

Anlaşılan o ki 6. Ordu birlikleri, Mondros Mütarekesi imzalandığında Kerkük şehir merkezi hariç Musul Vilayeti’nde mevzilenmişse de İngiltere’nin Mütareke maddelerini keyfi uygulaması ve işgal girişimleriyle yukarıda zikredilen bölgelere geri çekilmek durumunda kalmıştı. Osmanlı Harbiye Nezareti ise 6. Ordunun sorumluluğunda olan mıntikanın kritik konumuna binaen sahadaki inisiyatifi elden bırakmak istememiş; bu çerçevede 6. Ordunun yerine 13. Kolorduyu tesis etmişti. Bu çok yönlü ve kritik gelişmeler karşısında 13. Kolordu, acaba bu süreçte ne gibi fonksiyonlar üstlenecekti? Bunun için “Birinci Bölümde”, evvela 6. Ordunun 13. Kolorduya dönüştürülmesi sürecini izah etmek uygun olacaktır.

³⁷ 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 31 Aralık 1918 tarihli rapor. ATASE, İSH, 265/116-5, 265/116-6; ATBD, S.142, s.287-288, Belge 55; Selçuk Ural, “6. Ordu’nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, Atatürk Araştırma Merkezi, C.XX, S.59, Temmuz 2004, s.541-543.

³⁸ 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Aralık 1918 tarihli rapor. ATASE, İSH, 88/113-2, 88/113-3.

³⁹ ATBD, S.142, s.344-345, Belge 68; S. Ural, “6. Ordu’nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...”, s.540.

⁴⁰ ATASE, İSH, 2/42.

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA

6. ORDUNUN LAĞVI VE 13. KOLORDUNUN KURULUŞU

1.1. Osmanlı Ordusunda Hazari (Barış) Düzene Geçilmesi ve 6. Ordunun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla bir yandan Mütareke hükümlerinin uygulanması gerekirken, diğer yandan da ülkede siyasi, askerî ve toplumsal birlik ve bütünlüğün korunması, huzur ve asayişin sürdürülmesi maksadıyla ordunun bir şekilde korunması ve elde tutulması amaçlanmıştı. Zikredilen esaslar çerçevesinde Osmanlı ordusu, ana karargâhından birliklerine kadar yeni bir yapılandırmaya tabi tutulmuştu. Bu kapsamda evvela 19 Kasım 1918'de Başkumandanlık Karargâhı lağvedilmiş ve yerine Harbiye Nazırlığına (Millî Savunma Bakanlığı) bağlı olarak Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti (Genelkurmay Başkanlığı) teşkil edilmişti.⁴¹

Yeni yapısıyla Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti, 2 Ocak 1919'da Mütareke Dönemi için ordunun -mümkün olduğunca elde kalmasına yönelik bir anlayışı hedefleyen- yeni teşkilatını, İtilaf devletlerine yazılı olarak bildirmişti. Ancak İtilaf devletlerinin itirazları sonucu, birlik ve asker sayısının azaltılmasına dayalı anlayışıyla ordunun yeni hazari (barış) kadrosu şekillenmişti.⁴²

Neticede İtilaf devletlerinin baskılarının arttığı bu ortamda Osmanlı Genelkurmayı tarafından, 1918 yılının Kasım ve Aralık aylarında ordular, kolordulara dönüştürülmeye başlanmış; bu kapsamda Erzurum merkezli 9. Ordu ile Diyarbakır merkezli 6. Ordu hariç tüm ordular lağvedilmiş ve kolordular teşkil edilmişti.⁴³ Böylece ilk etapta 13. ve 15. Kolordular hariç, yedi kolordu kurulmuştu.

⁴¹ İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1982, s.102; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu...*, s.80-81; Zekeriya Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Anlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama*, C.11, S.11, Mart 2001, s.619-632.

⁴² Zekeriya Türkmen, *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1920*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2020, s.110-112.

⁴³ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım ...*, C.4, s.329; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu...*, s.29-31.

Tüm bunlar olurken İngilizler ise Mondros Mütarekesi'nin hükümlerinin (özellikle birliklerin terhisini içeren 5. madde ile silah ve cephane teslimini öngören 20. madde) hızlıca uygulanmasını, Osmanlı Hükûmeti'nden talep etmişlerdi.⁴⁴

Görüldüğü üzere İngilizlerin, Osmanlı ordusunun mevcudu ile silah ve cephanesinin azaltılması; kısacası ordunun muharebe imkân ve yeteneklerinden yoksun bırakılmasına yönelik yoğun girişimleri devam etmekteydi. Nihai amaçları, Osmanlı ordusunu herhangi bir şekilde direnç üretemeyecek şekilde zayıf düşürerek işgal sahalarını genişletmekti. İngilizlerin, Irak ve Suriye'deki varlıklarının yanı sıra Anadolu'nun güneyini işgal etme amaçları yüzünden, 6. Ordu'ya yönelik siyasi ve askerî düzeydeki girişim ve istekleri de yoğunlaşmıştı. Nitekim 6. Ordu birlikleri, Musul'dan kuzeye çekilmesine rağmen İngilizlerin bu defa da Cerablus-Nusaybin-Cizre demiryolu hattını işgal etmeye matuf girişimleri başlamıştı.⁴⁵ Bölgenin en stratejik ulaşım ağını kontrol altına almayı hedefleyen İngilizlerin, böylece işgallerini kuzey istikametinde 6. Ordunun yeni konuşlanma sahasında genişletmek istedikleri anlaşıyordu.⁴⁶

Ali İhsan Paşa da 6. Ordunun yeni karargâh merkezi olan Nusaybin'den, Harbiye Nezaretine gönderdiği raporlarda; İngilizlerin Mütareke şartlarına riayet etmediklerini, bilhassa Vilâyât-ı Sitte'yi işgal etmek için bahane aradıklarını, dolayısıyla gerekli önlemlerin alınmasını istemekteydi.⁴⁷ Ancak İtilaf devletlerinin, Başkent'te bulunmasından kaynaklı olarak hükûmetin ve hâliyle Harbiye Nezaretinin takip ettiği politika, çok etkin değildi. Nitekim 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın ikazlarına rağmen Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye Umûmiye Riyasetinden gelen emirler, İngilizlerin hareketi ne olursa olsun kesinlikle silahlı mukavemet göstermemesi yönündeydi.⁴⁸

İngilizler ise bu durumu aktif bir şekilde kullanma yoluna giderek Osmanlı Hükûmeti nezdinde ordunun terhis edilmesi, silah ve cephane teslimine yönelik

⁴⁴ Selçuk Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi: General Allenby Notası (13. Kolordunun Lağvedilmesi Sorunu)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, C.4, S.11, 2004-2005, s.77; S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.523.

⁴⁵ *Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın, İngilizler başta olmak üzere İtilaf devletlerinin yaptıkları askerî faaliyetlere ilişkin Sadarete gönderdiği 18 Ocak 1919 tarihli rapor. Marmara Üniversitesi, Özel Arşiv Koleksiyonları Taha Toros Arşivi*, Belge No: 001630109018.

⁴⁶ Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.3, K.4, s.771.

⁴⁷ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C.5, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, s.30-33.

⁴⁸ *ATBD*, S.117, s.183-184, Belge 63.

baskılarını artırmıştı. Eş zamanlı olarak İngiliz birlikleri, sahada da harekete geçmiş ve Fırat Nehri'nin batısında kalan Halep'in kuzeyi ile Kilis, Antep, Cerablus hattında işgallere başlamışlardı. Bu durum, Fırat'ın doğusunun yani 6. Ordu sorumluluk sahasının da işgal edileceğini göstermiş; bunu anlayan Ali İhsan Paşa, terhis işlemlerini yavaşlatarak, silah ve cephane teslimini geciktirerek önlemler almaya çalışmıştı.⁴⁹ Ali İhsan Paşa, gerekçe olarak da Batı ve Orta Anadolu'daki şehirlerden olan askerlerin, tren olmaması nedeniyle kış şartlarında memleketlerine gidemeyeceklerini, bu yüzden terhislerini ertelediğini bildirmişti.⁵⁰ Kendisi bu durumu, bir kısmı kendi sorumluluk mıntikasında kalan Vilâyât-ı Sitte'nin işgali tehlikesine karşı tedbir almak ve gerektiğinde komutası altında mümkün olduğunca çok asker bulundurmak olarak açıklamıştı.⁵¹

Ali İhsan Paşa ayrıca, 6. Ordu envanterindeki fazla silah ve cephanenin, Nusaybin-Mardin hattından daha emniyetli gördüğü Elazığ, Malatya ve Sivas hattına sevk edilmesine yönelik birliklerine emir vermişti. Aynı zamanda Vilâyât-ı Sitte'nin işgaline mâni olmak üzere bu vilayetlerde asayişin sağlanması hususunda gerekli tedbirleri almaya çalışmış, Müdâfaa-i Hukuk ve millî direniş teşkilatları kurmalarını için de mülki-idari makamlara tavsiyeler vermişti. Ali İhsan Paşa, bu doğrultuda 10 Ocak 1919'da Nusaybin'den sorumluluk bölgesindeki Urfa'ya gitmiş; burada hem denetleme hem de millî bir teşkilat kurulmasına yönelik girişimlerde bulunmuştu. Bu arada Halep'teki İngiliz karargâhından Yarbay Killing isimli bir İngiliz subayının, gözetleme ve bölgedeki aşiretleri kışkırtma amaçlı Mütareke hattını geçerek Urfa civarında dolaştığı haberi alınmıştı. Ali İhsan Paşa'nın emriyle Yarbay Killing, derhâl tutuklanmışsa da İngilizlerin talebiyle Halep'e geri gönderilmişti.⁵²

Ali İhsan Paşa'nın bu tutumu ve icraatları, İngilizlerin tepkisine neden olmuştu. Zira 6. Ordunun mevcut askerî yapısı, konuşlanma vaziyeti ile silah ve cephane durumu, İngiltere penceresinden planlanan işgallerin önündeki engellerden biri olarak görülmekteydi.⁵³ Bundan dolayı İstanbul'daki İngiliz makamları; asker terhisi, bölgenin tahliyesi ile silah ve cephane teslimi konusunda kendilerine her türlü zorluğu

⁴⁹ *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.136-138.

⁵⁰ *Ali İhsan Paşa'nın, Harbiye Nezaretine gönderdiği 1 Ocak 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 265/116-12.*

⁵¹ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım* ..., C.4, s.325-326.

⁵² A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım* ..., C.5, s.26-28.

⁵³ S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.79.

çıkartan Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması için Harbiye Nezareti nezdinde girişimlere başlamıştı.⁵⁴

Halep'te bulunan İngiliz Mısır Seferi Kuvvetler Kumandanı General Edmund Allenby ise Ali İhsan Paşa'ya gönderdiği 25 Ocak 1919 tarihli telgrafta; Arappınarı'na bir temsilci göndererek terhis işlemlerinin görüşülmesini istemişti. Bunun üzerine Ali İhsan Paşa tarafından görevlendirilen 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey ve İngiliz askerî temsilcisi arasında 30 Ocak 1919'da Arappınarı'nda bir görüşme gerçekleştirilmişti. Görüşmede 6. Ordudan yapılan terhis işlemleri kapsamında İngilizlerin, terhis edilen efradı taşımak üzere haftada iki tren tahsis etmesi ve böylece haftada 900 erin terhis edilmesine yönelik bir karar alınmıştı.⁵⁵ Fakat Mütareke şartlarını istediği şekliyle ve tam anlamıyla uygulamaya koyamayan Allenby, 7 Şubat 1919'da İstanbul'a giderek Harbiye ve Hariciye Nazırları ile görüşmüş; diplomatik teamüllere aykırı olarak dikte edici isteklerde bulunmuştu. İsteklerinin başında Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması, 6. Ordunun lağvedilmesi ile silah ve cephanesinin teslim edilmesi gelmekteydi.⁵⁶

İngilizlerin tüm bu girişimleri karşısında Osmanlı Harbiye Nezareti, bölgedeki askerî varlığını sürdürebilmek için daha radikal tedbirler alma yoluna gitmişti. Bu çerçevede diğer orduların olduğu gibi 6. Ordunun da akıbeti belli olmuş; Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın 9 Şubat 1919 tarihli emriyle 6. Ordu, 13. Kolorduya dönüştürülmüştü. İlgili emirde; “6. Ordu ünvanı, 13. Kolorduya tahvil olunmuştur. Kolordu Kumandanlığına münasip birini tevkil (vekil tayin) ederek hemen Dersaadete (İstanbul) avdet eylemeleri ve tevkil edilecek fırkanın ismiyle tarihî hareketlerinin enbası mütemannadır.” ifadelerine yer verilmişti.⁵⁷ Böylece 13. Kolordu, 6. Ordunun karargâhının yeniden düzenlendiği Eylül 1918'deki lağvından 4 ay sonra yeniden tesis edilmişti.

İlga emrini alan 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa ise 13. Kolorduya komuta edecek uygun bir vekil bulunmadığını ifade ettiği ilgili yazısında; kumandan olarak

⁵⁴ Selçuk Ural, “Mondros Mütarekesi Gereği 13. Kolordunun Silahsızlandırılması”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, S.1, Bahar 2005, s.156.

⁵⁵ *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.138-140.

⁵⁶ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım*..., C.5, s.33; *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.142-144; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu* ..., s.44.

⁵⁷ Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'dan, Ali İhsan Paşa'ya gönderilen 9 Şubat 1919 tarihli emir. *ATASE, İSH*, 182/131; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu* ..., s.41.

önerilen Albay Ahmet Cevdet Bey'in⁵⁸ bu iş için uygun olmadığını, 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey'in bir alt rütbede olması hasebiyle Albay Cevdet Bey'in amiri olamayacağını, 2. Tümen Kumandanlığının da boş bulunduğunu bildirerek hem 13. Kolorduya hem 2. Tümene yeni komutanlar tayin edilmesini talep etmişti.⁵⁹

Buna rağmen İngiliz baskısını geçiştirmek isteyen Harbiye Nezareti, 15 Şubat 1919 tarihli emri ile 13. Kolordu Kumandanlığına, -o sırada Diyarbakır'da 6. Ordu Menzil Müfettişliği görevinde bulunan- Kurmay Albay Ahmet Cevdet Bey'i vekil olarak atamıştı.⁶⁰ Bununla birlikte Harbiye Nezareti bir sonraki emrinde; Cevdet Bey'in görev yerine gelmesine kadar 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey'in Kolorduya vekâlet edeceğini bildirerek uygun bir zamanda 13. Kolorduya ve bağlısı 2. Tümene yeni kumandanlar tayin edileceğini bildirmişti.⁶¹

Bu emri alan Ali İhsan Paşa ise ilgili karar üzerine Ali İhsan Paşa, Albay Cevdet Bey'e bir yazı göndererek Menzil Müfettişliğine vekil olarak 34. Fırka Ahz-ı Asker Reisi Yarbey Ali Bey'i bırakarak hızlıca Nusaybin'deki ordugâha gelmesini istemişti.⁶² Paşa ayrıca, komuta boşluğuna yol açmamak için Cevdet Bey'in durumuna göre Kenan Bey'in hareketine lüzum kalıp kalmadığını sormuş ve 21 Şubat'ta Nusaybin'den İstanbul'a hareket edeceğini bildirmişti.⁶³ Bu arada Nusaybin'de bulunan 13. Kolordu karargâhının da Diyarbakır'a nakledilmesi emrini vermişti.⁶⁴

Nihayetinde Albay Ahmet Cevdet Bey, beklenilenden önce, 18 Şubat'ta Diyarbakır'dan Nusaybin'e gelmişti. Bunun üzerine Ali İhsan Paşa, 13. Kolordu Kumandanlığı görevini Albay Cevdet Bey'e teslim etmiş ve hareket tarihini öne

⁵⁸ Ali İhsan Paşa'nın hatıratında, Albay Ahmet Cevdet Bey için 12. Ahz-ı Asker Kalemi Reisi ünvanını kullanırken (A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım* ..., C.4, s.331); Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, 9 Şubat tarihli emrinde, Diyarbakır'daki 6. Ordu Menzil Müfettişi ünvanını kullanmıştı. *ATASE, İSH*, 266/4-16.

⁵⁹ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım* ..., C.4, s.330-331; S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi...", s.546-547.

⁶⁰ İngilizler, Ali İhsan Paşa'dan boşalan kumandanlık görevine İstanbul'da bulunan Ahmet Avni Paşa'nın atanmasını ve göreve gitmeden önce İngiliz Yüksek Komiseri General Milne ile görüşmesini talep etmişse de Harbiye Nezareti, adı geçen paşanın rahatsızlığı sebebiyle bu göreve gidemeyeceğini ve 13. Kolorduya vekâleten Albay Cevdet Bey'in atandığını bildirmişti. Bkz. *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.145; S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.548.

⁶¹ *Harbiye Nezaretinden, 6. Orduya gönderilen 15 Şubat 1919 tarihli emir. ATASE, İSH*, 266/5-5.

⁶² *Ali İhsan Paşa'nın, 12 Şubat 1919 tarihli yazısı. ATASE, İSH*, 266/4-16.

⁶³ *Ali İhsan Paşa'nın, Harbiye Nezaretine gönderdiği 17 Şubat 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH*, 183/160.

⁶⁴ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım*..., C.4, s.333-334; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu*..., s.44; S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.545-547.

çekerek aynı gün İstanbul'a yola çıkmıştı.⁶⁵ Ali İhsan Paşa, görevinden ayrılırken “*Kıtaata Tamim*” başlığıyla birliklerine yayınladığı veda bildirisinde; 6. Ordunun lağvedilerek 13. Kolordunun teşkil edildiğini, kumandanlığı Albay Cevdet'e Bey'e teslim ederek İstanbul'a hareket etmekte olduğunu belirterek hayırlı istikbal ve saadetler temennisinde bulunmuştu.⁶⁶

Görüldüğü gibi Mütareke şartları ve Osmanlı Harbiye Nezaretinin barış (hazari) düzenine geçme kararıyla 6. Ordu dâhil Osmanlı ordusu, barış teşkilatına göre peyderpey yapılandırılmaya tabi tutulmuş; ordular lağvedilip kolordu teşkilatları kurulurken kolorduların da kadro/teşkilatları daraltılmıştı. Bu kapsamda 6. Ordu da lağvedilmiş ve 13. Kolordu Kumandanlığı tesis edilmişti.

Bu yapılandırmalar neticesinde, Osmanlı ordusundaki barış düzenine geçiş de büyük ölçüde tamamlanmıştı. Böylece ordunun mevcudu, Mondros Mütarekesi'ndeki mevcuduyla kıyaslandığında ilk etapta 1/4 oranına düşerken nihai barış kadrosunda 1/8 oranına inmişti. Bu yapılandırma, nihai olarak 30 Nisan 1919'da üç ordu müfettişliği (1., 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri) kurulmasıyla şekillenmişti. Böylece ordunun barış dönemi teşkilatı, 9 kolordu ve 20 Tümen olarak sınırlandırılmış; esasında sadece iki ordu seviyesinde olan bu birliklerin mevcudu ise yardımcı kuvvetlerle birlikte 400 binden 55.000 civarına inmişti.⁶⁷ Sonuçta yeni askerî kadroya göre Osmanlı ordusu, 13. Kolordu dâhil 9 kolordu hâlinde teşkilatlanmıştı.⁶⁸

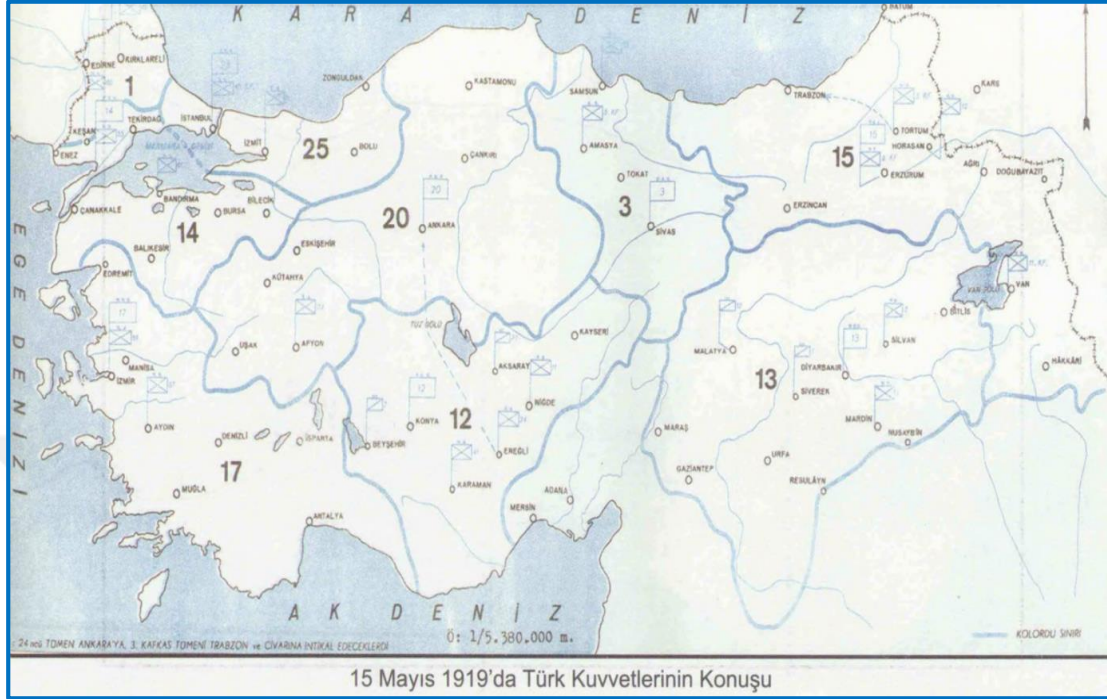
⁶⁵ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.147; Ali İhsan Paşa, İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, Haydarpaşa garında İngilizlerce tutuklanmış ve bir müddet İstanbul'da bekletildikten sonra Malta'ya sürgün edilmişti. Bkz. A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım ...*, C.4, s.334-345.

⁶⁶ *Ali İhsan Paşa'nın 18 Şubat 1918 tarihli 6. Orduya Tamimi. ATASE, İSH*, 266/5-6; Görevden alınmasıyla ilgili Ali İhsan Paşa hatıratında; General Allenby'in öne sürdüğü taleplerin ve görevden alınmasının Vilâyet-i Sitte'nin işgaline zemin hazırlamak maksadıyla olduğunu, hükûmetin bu hususta aciz kaldığını; dolayısıyla İngilizlerin kendisine görevden el çektilerinde Urfa, Mardin, Diyarbakır hattını işgal etmeye başlayacağını belirtmişti. Bkz. A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım ...*, C.5, s.38-39.

⁶⁷ *Harbiye Nezaretinin yayınladığı, Osmanlı ordusunun müfettişliklere ayrılması ile 13. Kolordu dâhil diğer kolorduların sorumluluk sahalarını belirten 24 Mayıs 1919 tarihli tamim. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi* (Bundan sonra BOA olarak kısaltılacaktır), *Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), Dosya/Gömlek-Belge* (bundan sonra dosya/gömlek-belge yerine dosya/gömlek-belgeye ait rakamlar yazılacaktır) 4576/343173-2, 4576/343173-3, 4576/343173-4; HTVD, S.4, s.43-45, Vesika 74; Harbiye Nezareti, Ordu Müfettişlikleri ve 13. Kolordu Kumandanlığı talimnamesini 24 Mayıs 1919'da tamamlayarak Sadaret makamına sunmuş ve hükûmet tarafından son şekli verilen talimname, 28 Mayıs 1919'da kabul edilmişti. Bkz. Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, İstanbul, Turkuaz Kitap, 2019, s.184-187; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu...*, s.78-82.

⁶⁸ 13. Kolordunun yanı sıra Orduyu oluşturan diğer 8 kolordu ve karargâh merkezleri şu şekildeydi: 1. Kolordu Edirne'de, 14. Kolordu Balıkesir/Bandırma'da ve 25. Kolordu İstanbul'da olup bu üç kolordu İstanbul'daki 1. Ordu Müfettişliğine bağlanmıştı. - 12. Kolordu Konya'da, 17. Kolordu İzmir'de (İzmir'in işgaliyle Aydın'a çekilmiş ve 7 Haziran 1919'da lağvedilmişti.) ve 20. Kolordu Ankara'da olup bu üç kolordu da Konya'daki 2. Ordu Müfettişliğine bağlanmıştı.

Bu yapılandırma ile Osmanlı ordusunu oluşturan 9 Kolordudan 8'i, müfettişliklere bağlanmış olup “*Ordu Müfettişliği*”⁶⁹ teşkilatı dışında doğrudan Harbiye Nezaretine bağlanan tek kolordu, 13. Kolordu Kumandanlığı olmuştur.⁷⁰

Harita 1.1: Osmanlı ordusunu oluşturan kolordular ve sorumluluk sahalarını gösterir Mayıs 1919 tarihli harita - *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Kroki 3.

- 3. Kolordu Sivas'ta ve 15. Kolordu Erzurum'da olup bu ikisi Samsun'daki 3. Ordu Müfettişliğine bağlanmıştı. 9 Kolordudan sadece 15. Kolorduda dört tümen var iken 13. Kolordu dâhil diğer 8 kolorduda 2'şer tümen vardı ve bu da toplam 20 Tümene tekabül ediyordu. Bkz. Z. Türkmen, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros ...”, s.629; İsmail Efe, “Mütareke Dönemi Ordu Müfettişliklerinin Kurulması ve Müfettişlerin Faaliyetleri”, *Tarihçi*, S.1, Ocak 2021, s.58.

⁶⁹ Müfettişlik teşkilatı, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Ordusunun yapılandırılması kapsamında ortaya çıkmış bir uygulamaydı. Sadece askerî değil aynı zamanda idari ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak ve dönemin siyasi şartlarının da etkisiyle (Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın otoritesini artırma çabası) Ordu Kumandanlıklarının üzerinde bir denetim ve kontrol yetkisini haiz Müfettişlik teşkilatı tesis edilmişti. Bu süreçte Ordu Müfettişlikleri, askerî bir makam olsa da vazife salâhiyetleri geniş olan makamlardı. Bu özelliği ile 1909-1918 yılları arasında zaman zaman tesis edilip lağvedilen Müfettişlik teşkilatının, Mütareke'nin olağanüstü şartlarında ve işgallerin vuku bulduğu ortamda Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından sahaya hâkim olmak maksadıyla yeniden kurulmasına karar verilmişti. Bu kapsamda askerî alan dışında mülki salâhiyetleri de haiz geniş yetkilerle donatılmış “Ordu Müfettişliği” yeniden oluşturulmuştu. (Zekeriya Türkmen, “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri (23-25 Ekim 1995/İstanbul) Bildiriler Kitabı I*, Ankara ATASE Yayınları, 1996, s.22-29); Nitekim Nisan 1919'da, -*Mayıs ayında Harbiye Nazırlığını üstlenecek*- Şevket Turgut Paşa ile -*bu sırada Erkân- Harbiye-i Umûmiye Reisi olan*- Fevzi (Çakmak) Paşa ve -*bir ay sonra Fevzi Paşa'dan bu görevi devralacak*- Cevat (Çobanlı) Paşa arasında -“Üçler Misâk-ı” olarak da bilinen- gizli bir toplantı gerçekleştirilmişti. Toplantıda; işgalle karşı alınacak tedbirler, ordunun korunması ve etkin hâle getirilmesi, ordu müfettişliklerinin kurulması, eldeki silah ve cephanelerin teslim edilmemesi, millî direniş örgütlerinin kurulması ve ilave neler yapılabileceği hususları ele alınmıştı. Bkz. Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.104-105; Ahmet Taşdemir, Mehmet Korkmaz, *Bükreş'te 20 Yıl Şevket Turgut Paşa ve Romanya Atışemiliterliği Raporları*, Ed., Gültekin Yıldız, İstanbul, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2024, s.35-37.

⁷⁰ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, (Bundan sonra “HTVD” olarak kısaltılacaktır), S.4, Yıl:2, Haziran 1953, s.43-45, Vesika 74; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.106, 112.

Böylece yeni yapılanma kapsamında oluşturulan Ordu Müfettişlikleri ile 13. Kolorduya özel yetki talimatnamesi hazırlanmış ve böylece müfettişliklere hem askerî hem de mülki yetkiler verilmişti. Zikredilen yetkiler ile görev ve sorumluluklar şunlardı:

- Sorumluluk mıntıkasında güvenliğin sağlanması ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınması,
- Asayişsizliğin sebeplerinin araştırılarak tespit edilmesi,
- Bölge dâhilindeki silah ve cephanenin toplatılarak uygun depolarda muhafaza ettirilmesi,
- Kolorduların, civardaki kolordularla iletişim hâlinde, koordineli olarak faaliyet icra etmesi,
- Harekât ve asayiş hususlarında doğrudan Harbiye Nezareti ile irtibat hâlinde bulunulması,
- Kolordu komutanının bölgesindeki subayların tayin ve yer değişikliğinde yetkili olması.⁷¹ Dolayısıyla 13. Kolordu, sadece Ordu Müfettişliklerinin sahip olduğu ve Mütareke'nin olağanüstü şartlarından kaynaklı bu geniş yetkilerle, askerî vazifeler dışında gerektiğinde idari tedbirler alma yetkisini haiz olup bu şekilde sorumluluk bölgesinde devletin otoritesini tesis edecek birinci merci hâline gelmişti.

Osmanlı ordusunun yeni teşkilatlanmasının nihai hali ve sorumluluk sahaları, 15 Haziran 1919 tarihli kararname ile tespit edilmiş olup Ordu Müfettişlikleri ile 13. Kolordunun görev ve sorumluluklarını ortaya koyan güncel bir emir daha yayınlanmıştı. İlgili emirde 13. Kolordunun sorumluluk mıntıkası Diyarbakır, Bitlis, Elazığ Vilayetleri ve Urfa Mutasarrıflığı ile Maraş, Elbistan ve Antep Mutasarrıflıkları olarak belirlenmişti.⁷²

Görüldüğü üzere Osmanlı Harbiye Nezareti, Mütareke şartlarını uygularken ve işgallere karşılık verilmesini istemezken bir yandan da ordunun elde kalmasına yönelik mümkün olabilen hamleleri yapmıştı. Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması da bu doğrultuda olmuş; ordular lağvedilirken bağlısı birlikler,

⁷¹ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.80-82; 106-107.

⁷² Harbiye Nezaretinin yayımladığı Osmanlı ordusunun müfettişliklere ayrılması ile 13. Kolordu dâhil diğer kolorduların sorumluluk sahalarını belirten 24 Mayıs 1919 tarihli tamim. BOA, BEO, 4576/343173-2, 4576/343173-3, 4576/343173-4.

sayıları azaltılsa da kolordu teşkilatları altında korunmuştu. Bu düzenlemeler sırasında bilhassa İngilizlerin yakından takip ettiği 6. Ordunun durumu olmuştu. Zira 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, Mütareke sonrası süreçte Musul'dan geri çekilmesine rağmen ordusunu, Güneydoğu Bölgesi'nin işgal edilmesine engel teşkil edecek stratejik bir şekilde konumlandırmıştı. Aynı şekilde terhis işlemlerini geciktirmesi, silah ve cephaneyi teslim etmemesi gibi nedenlerle İngilizlerin tepkisini çekmiş ve bundan ötürü görevden el çektirilmişti. Bu zorlu süreçte, İngilizlerin girişimlerine bir çözüm bulmak isteyen ve ordunun korunmasını amaçlayan Harbiye Nezareti de 13. Kolordunun kurulmasına karar vermişti.

1.2. 13. Kolordunun Sorumluluk Sahası

13. Kolordunun teşkili kapsamında Harbiye Nezaretince yayımlanan 10 Şubat 1919 tarihli emirde; Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesi gereği iç güvenlik ve hudut emniyeti için görevlendirilen 13. Kolordu ile bağlı birliklerinin görev ve sorumlulukları ile sorumluluk mıntıkası açıklanmıştı. Emir mucibince 13. Kolordu muharip görevi dışında iç emniyet ve asayiş maksatlı görevleri de içeren yeni bir fonksiyon üstlenecekti. Nusaybin'de bulunan 5. Piyade Tümeni, konuşlu bulunduğu Mardin ve çevresindeki mıntıkanın asayişini temin edecek ve Arap aşiretlerinin saldırılarına karşı güneyi (Cezîre bölgesi/ Fırat'ın doğusu) gözetleyecekti. Cizre'de bulunan 2. Piyade Tümeni ise Bitlis ve havalisinin asayişini temin edecekti.⁷³ Bu emirden, 13. Kolordunun alışlagelmiş bir kara birliğinin yanı sıra zaman zaman şartlar gereği, -jandarmanın görev alanına giren- iç emniyet ve asayiş gibi konulardan sorumlu tutulduğu da takip edilmektedir.

Bu arada Nusaybin'de bulunan Kolordu karargâhı da, Mardin'deki bazı işleri düzenledikten sonra Diyarbakır'a hareket edecekti. 5. Tümen karargâhı şimdilik Nusaybin'de kalacaktı. Midyat'ta bulunan 2. Tümen karargâhı ise Savur'a hareket etmek üzere emir almıştı.⁷⁴ Planlandığı gibi Kolordu karargâhı, 23 Şubat sabahı

⁷³ Harbiye Nezaretinden, Osmanlı Ordusu birliklerinin bulunduğu mevkilere dair Hariciye Nezaretine gönderilen 8 Şubat 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 117/5-8, 117/5-9.

⁷⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 22 Şubat 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 183/218.

Nusaybin'den hareket etmiş ve Mardin yoluyla 1 Mart 1919'da yeni konuş yeri olan ve Millî Mücadele Dönemi boyunca karargâhının bulunacağı Diyarbakır'a ulaşmıştı.⁷⁵

Bu yeni merkeziyle birlikte Kolordunun konuşlandığı ve sorumluluk üstlendiği bölgelerin, son derece kritik bir sahayı ihtiva ettiği görülmektedir. Bu bağlamda 13. Kolordunun sorumluluk sahası, kuzeyde Sivas merkezli 3. Kolordu ve kuzeydoğuda Erzurumlu merkezli 15. Kolordu ile sınırdış olup Kolordunun doğusunda da Van ve Hakkâri hattından sorumlu olan 15. Kolordu mıntıkası ve İran sınırı bulunmaktaydı.⁷⁶ Kolordunun en doğudaki sorumluluk sahası Van Gölü'nün batı yakasından itibaren Bitlis Vilayeti ile Şırnak, Cizre ve Silopi'yi içine almaktaydı.⁷⁷

Kolordunun batı sınırı ise Maraş, Elbistan ve Antep-Kilis hattını ihtiva etmekteydi. 13. Kolordu birlikleri genel olarak Fırat Nehri doğusunda (Malatya-Adıyaman hariç) konuşlanmıştı. Bu bakımdan Maraş-Antep hattında Kolordu tarafından birlik konuşlandırılmasa da Harbiye Nezaretinin emriyle bu hat, bir süre (Eylül 1919'a kadar) Kolordunun sorumluluk sahasında kalmıştı.⁷⁸

Kolordunun güneyinde ise İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri konuşluydu. Bu bakımdan Halep'in kuzeyi ve kuzeybatısı ile Cezîre bölgesi (Urfa'ya bağlı Rakka, Deyr-i Zor Mutasarrıflığı ve Habur Kazası/Haseke) ve Musul Vilayeti⁷⁹ İtilaf devletleri ordularının işgalinde altındaydı. Bununla birlikte adı geçen yerlerle ilgili gelişmeleri zikredilen yerlere en yakın konuşlu birlik olarak 13. Kolordu takip etmekteydi. Dolayısıyla tüm bu sahalar, resmîyette olmasa da iş takibi açısından Kolordunun sorumluluk mıntıkasına dâhildi.⁸⁰ Nitekim Mütareke'nin ilk aylarında

⁷⁵ 5. Tümen'den, 13. Kolorduya gönderilen 21 Şubat 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 266/5-14, 13. Kolordunun 24 Şubat tarihli harp ceridesi. 266/5-18; Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansu*, C.1, İstanbul, Halk Basımevi, 1954, s.50.

⁷⁶ İlhan Gedik, *Millî Mücadele'de 15. Kolordu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s.25-26; Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C.1-2-3, Ankara, Ziraat Bankası Armağanı Kültür Ofset, 1993, s.113.

⁷⁷ 13. Kolordu mıntıkası, Musul Vilayeti'nin kuzey hududuna dâhil olan Zaho'nun kuzeyinde Şırnak-Silopi'yi de ihtiva etmekteydi. Harbiye Nezaretinin yayımladığı *Osmanlı ordusunun müfettişliklere ayrılması ile 13. Kolordu dâhil diğer kolorduların sorumluluk sahalarını belirten 24 Mayıs 1919 tarihli tamim ve ekleri*. BOA, BEO, 4576/343173-5.

⁷⁸ ATASE, İSH, 25/109-3.

⁷⁹ 13. Kolordunun dolaylı sorumluluk sahasında olan Musul Vilayeti, 113.000 km²'lik yüzölçümü ile Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancakları'nı ihtiva etmekteydi. Cezîre bölgesi ise Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki bölgenin genel bir coğrafi adlandırılmasıydı. Bkz. Cengiz Eroğlu, Murat Babuşoğlu, Orhan Özdiç, *Osmanlı Vilayet Salmamelerinde Musul*, Ankara, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, 2005, s.115-116.

⁸⁰ *Osmanlı ordusunun Mayıs 1919 tarihli konuş haritası*. ATASE, İSH, 25/104; *Osmanlı ordusunun Temmuz 1919 tarihli konuş haritası*. 25/109; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 29-30 Ağustos 1919 tarihli şifre. HTVD, S.40, Yıl:11, Haziran 1962, s.98-100, Vesika 964.

Ali İhsan Paşa, 6. Ordunun hem Irak (karargâhı Musul) hem Suriye (karargâhı Halep) bölgesinde konuşlu İngiliz ordugâhlarıyla muhatap olduğunu, bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiğini, her iki ordugâhtan gelen baskı ve Mütareke'ye aykırı taleplerle uğraştığını bildirmişti.⁸¹ Görüldüğü üzere 13. Kolordunun sorumluluk mıntıkası, konuşlu olduğu alanların dışında oldukça geniş bir sahayı ihtiva etmekteydi.

Kolordu birliklerinin esas konuş yerleri ise Orta Fırat ve Dicle bölümleriyle Güneydoğu, Yukarı Fırat'ın güney ve güneydoğu sahalarıyla (genel olarak Murat Nehri hattı ve güneyi) Doğu Anadolu'nun güneyindeki yerlerdi. Ana mıntıkasındaki idari birimler ise Diyarbakır, Elazığ (Mamûratü'l-Aziz) ve Bitlis Vilayetleri ile bağımsız Urfa Mutasarrıflığıydı.⁸² Bunların yanı sıra Bitlis'in kuzeydoğusundaki Tatvan ve Ahlat, 13. Kolordu mıntıkasında iken Adilcevaz 15. Kolordu mıntıkasında kalmaktaydı.⁸³

13. Kolordunun sorumluluk sahası, bilhassa Mütareke şartları göz önüne alındığında son derece kritik bir coğrafya olup paylaşım projeleri ve müzakereleri ile azınlık unsurların taleplerinin merkezinde yer almaktaydı. Mütareke'nin 24. maddesinde yer alan Vilâyât-ı Sitte'nin üç vilayeti (Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis Vilayetleri) Kolordu sorumluluğundaydı. Diğer Vilayetlerden Erzurum ve Van, 15. Kolordunun; Sivas ise 3. Kolordunun görev sahasındaydı.⁸⁴

Kolordu mıntıkasındaki Urfa'nın işgal edilmesiyle, 13. Kolordu birlikleri bölgeden geri çekilmek zorunda kalmış; Maraş, Antep ve Kilis hattı ise öncesinde İtilaf devletlerinin işgaline uğramıştı. Dolayısıyla Maraş, Antep ve Urfa hattında işgal sebebiyle birlik bulunduramayan Kolordu, Elbistan'da da uzaklığı ve asker müşkülâtı gibi sebeplerle birlik bulunduramamıştı.⁸⁵ Ayrıca Elazığ Vilayeti'ne bağlı bir kaza

⁸¹ ATBD, S.142, s.362-363, Belge 73.

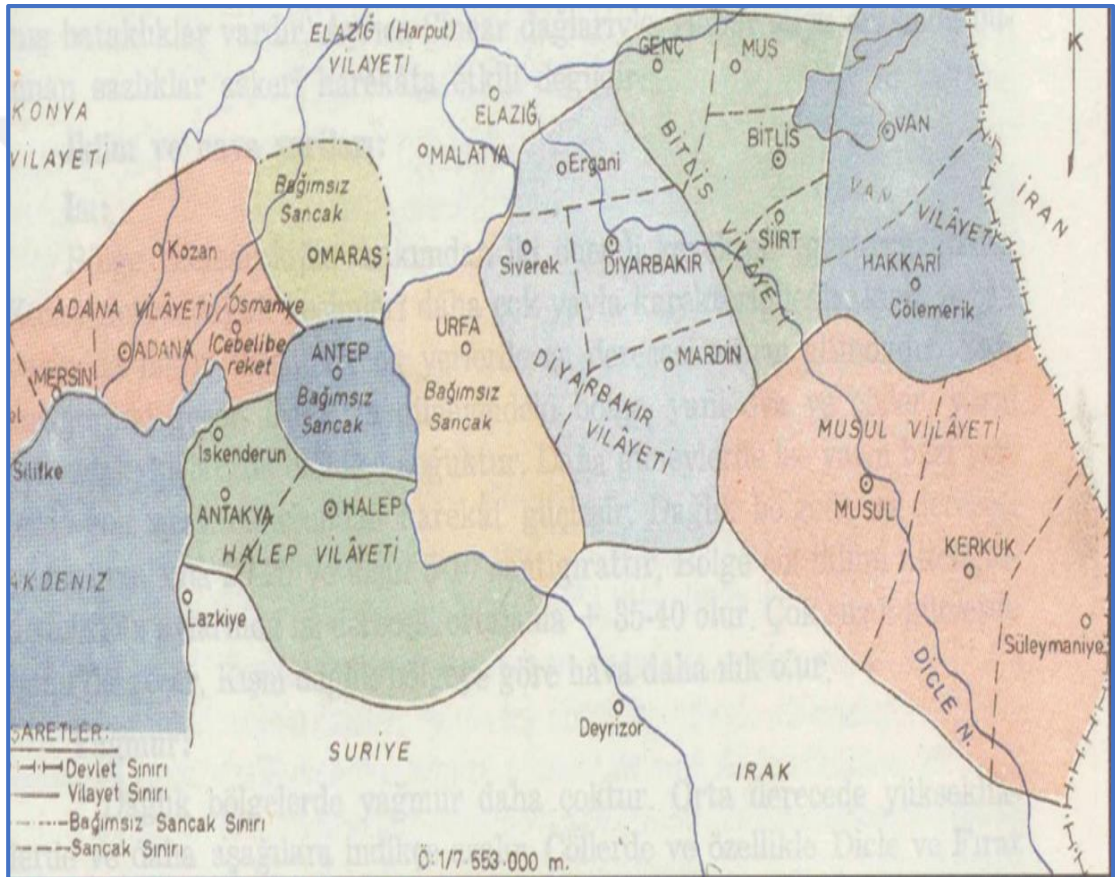
⁸² Osmanlı ordusunun Nisan 1919 tarihli konuş haritası. ATASE, İSH, 25/101-1; Osmanlı ordusunun Mayıs 1919 tarihli konuş haritası. 25/104-1; Harbiye Nezaretinin yayımladığı Osmanlı ordusunun müfettişliklere ayrılması ile 13. Kolordu dâhil diğer kolorduların sorumluluk sahalarını belirten 24 Mayıs 1919 tarihli tamim. BOA, BEO, 4576/343173-3, 4576/343173-4

⁸³ Osmanlı ordusunu oluşturan kolorduların sorumluluk mıntıklarını gösterir Haziran 1919 tarihli harita. ATASE, İSH, 25/109-3.

⁸⁴ Z. Türkmen, Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ..., s.34-35.

⁸⁵ Nitekim Albay Cevdet Bey, 13 Temmuz 1919 tarihli şifresiyle Harbiye Nezaretine de başvurarak Elbistan'daki kuvvet teşekkülüyle ilgili mütalaasını paylaşmıştı. Buna göre 13. Kolordu birliklerinin mevcut konuşlandığı mevki ile 2. Ordu Müfettişliği arasındaki geniş bir alandaki kıtaat eksikliğini kapatmak gerekliydi. Zira Elbistan, Sivas'taki 3. ve 13. Kolordu birliklerinin konuşlu olduğu alanın ortasında kaldığı için işgale açık bir vaziyeteydi. 13. Kolordunun asker sayısının az olması ve güneydeki tehlikeli vaziyete yönelik konuşlanması sebebiyle Elbistan'a birlik gönderme imkânı yoktu. Albay Cevdet Bey, bölgeye bir birlik gönderilmesini ve bu birliğin 3. Kolordu emrinde olmasının uygun

olan Eğin (Kemaliye-bugün Erzincan'a bağlı) 13. Kolordu mıntkasındaki en kuzey bölgeydi.⁸⁶ Ancak burada da Kolordunun herhangi bir unsuru yoktu. Neticede 13. Kolordu, Maraş-Antep hattı ve çevresiyle idari, askerî ve istihbarî konularda yakından ilgilense de sorumluluğu kâğıt üzerinde kalmış ve buralarda birlik konuşlandıramamıştı. Nitekim Maraş, Elbistan ve Antep-Kilis hattı, bir müddet Kolordunun sorumluluk sahasında kalmasını müteakip Heyet-i Temsiliye'nin, Sivas Kongresi'ni müteakip kararlaştırdığı üzere Sivas'taki 3. Kolordu mıntkasına dâhil edilmiş ve bölgedeki Kuvâ-yı Milliye'yi sevk-idare ve organize etmesi görevi de 3. Kolorduya verilmişti.⁸⁷

Harita 1.2: 13. Kolordunun sorumluluk ve etki sahası ile komşu vilayetleri gösterir genel harita - *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.401, Kroki 2.

Nitekim sorumluluk sahalarının yeniden belirlenmesine ilişkin Mustafa Kemal Paşa imzalı 11 Eylül 1919 tarihli tamimle; güney bölgesindeki işgal mıntkaları

olduğunu belirtmiş; bu kapsamda 3. Ordu Müfettişliğine de başvurmuş ve cevap beklediğini ifade etmişti. *ATASE, İSH*, 192/143.

⁸⁶ *BOA, BEO*, 4576/343173-5.

⁸⁷ *HTVD*, S.16, Yıl:5, Haziran 1956, s.18-19, 50-51, Vesika 409, 420.

üç bölgeye ayrılmıştı. 13. Kolordunun sorumluluk mıntıkası, Fırat'ın batısındaki Malatya ve Adıyaman ile Fırat'ın doğusundan İran sınırına kadar olan arazi olarak “Üçüncü Bölge” olarak adlandırılmış ve bölgede kurulan veya kurulacak olan Kuvâ-yı Milliye teşkilatlarının 13. Kolordunun emir ve komutasında hareket etmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁸ Harbiye Nezaretinin bu konudaki yeni emri ise 12 Kasım 1919'da yayımlanmıştı. Her iki Kolorduya gönderilen emirde; 13. Kolordu mıntıkasındaki Maraş ve Elbistan, Sivas'taki 3. Kolordu mıntikasına dâhil edilmiş; Malatya Sancağı da, iki kolordu arasındaki ayırıcı bölge (hatt-ı fasıl) kabul edilmişti.⁸⁹ Böylece Antep-Maraş hattı, bir süre sonra 13. Kolordu sorumluluk sahasından alınmıştı.⁹⁰

Lakin Kasım 1919 itibarıyla Fransız işgalinin vuku bulması üzerine, 13. Kolordudan Maraş ve Antep'e yönelik silah-mühimmat ve lojistik desteği vermesi talep edilmişti. Aynı şekilde Antep-Maraş hattından sorumlu 3. Kolordu ile Antep ve çevresindeki Kuvâ-yı Milliye kumandanları da bölgeye olan yakınlığı ile silah ve mühimmat imkânlarının çok daha iyi olması hasebiyle mütemadiyen 13. Kolordudan yardım talep etmekteydi.⁹¹

Takip edildiği üzere 13. Kolordunun sorumluluk sahası; Mütareke'nin ilk aylarında çok geniş bir sahayı ihtiva etmiş, Milli Mücadele'nin başlaması, cephe durumu ve sahadaki ihtiyaçlara binaen ilerleyen aylarda bir miktar daraltılmıştır.

1.3. 13. Kolordunun Askerî Teşkilatı ve Kadrosu

1.3.1. 13. Kolordunun Komuta Kademesi

a.) Kolordu Kumandanı Kurmay Albay Ahmet Cevdet Bey

13. Kolordunun komuta kademesi, büyük ölçüde 6. Ordudan devralınmıştı. Bu kapsamda 6. Ordu Menzil Müfettişliği görevinde bulunan Kurmay Albay (Miralay) Ahmet Cevdet Bey,⁹² 13. Kolordu Kumandan Vekili olarak tayin edilmişti. Bununla

⁸⁸ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C.4, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2009, s.73-75.

⁸⁹ *Harbiye Nezaretinden*, 3. ve 13. Kolorduya gönderilen 12 Kasım 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 198/159.

⁹⁰ Nitekim Heyet-i Temsiliye'nin bir toplantısında heyet üyeleri, Antep'te vuku bulan bir gelişmeyle 13. Kolordunun ilgilenmesini teklif etmişken; Mustafa Kemal Paşa bölgenin 3. Kolorduya ait olduğunu ve konunun oraya havale edilmesini uygun görmüştü. Bkz. *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, yay. haz., Uluğ İğdemir, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, s.106-107.

⁹¹ Ramazan Erhan Güllü, “Millî Mücadele’de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey’in Faaliyetleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler*, C.16, S.2, 2017, s.491-492.

⁹² Albay Cevdet Bey, 1878’de Bağdat’ta doğmuş olup 1893 yılında Harp Okulundan piyade teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Akabinde girdiği Harp Akademisini de 1896’da kurmay yüzbaşı olarak

birlikte Ali İhsan Paşa, Cevdet Bey'i tanıdığını ifade ederek Arap asıllı bu şahsa pek güvenilmemesi gerektiğini tavsiye etmişti. Ancak görevden alındığında, vazifesini Cevdet Bey'e devretmek durumunda kalmıştı.⁹³

Ali İhsan Paşa'nın endişeleri, Cevdet Bey hakkında, ihtiyatlı tutumunun da etkisiyle bazı askerî erkân tarafından da paylaşılmıştı. Nitekim 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 16 Haziran 1919 tarihli yazıda; 13. Kolordu Kumandanı Vekili Albay Cevdet Bey'in kabiliyetli biri olmayıp “*Musullu olduğunu zannettiğini*” belirterek Kolorduya bağlı tümen kumandanlarından ehil olanının kumandayı deruhte etmesini istemişti.⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa ise 24 Haziran tarihli cevabi yazısında, Albay Cevdet Bey'in -Amasya Tamimi'ne yönelik olumlu tutumunun da etkisiyle- millî harekâtın lehinde bir tutum takındığını dile getirmişti.⁹⁵

Diğer yandan Ali Galip Olayı sırasında Albay Cevdet Bey, temkinli hareket etmesi ve 15. Alaya emir verme noktasında tereddüt göstermesi nedeniyle eleştirilere konu olmuştu. Konuya ilişkin Kazım Karabekir Paşa 11 Eylül 1919 tarihli yazısında; Albay Cevdet Bey'in vaziyetini Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'den sormuş ve Cevdet Bey'in mütereddit durumu dolayısıyla maddi ve manevi mesuliyet altında kalmaması için kendiliğinden görevinden çekilmesini istemişti. Kolordu Kumandanlığını ise vekâleten 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in üstlenmesini düşünerek Binbaşı Halit Bey'den görüşlerini istemişti. Binbaşı Halit Bey ise verdiği cevapta özetle “*Cevdet Bey temiz kalpli, dürüst, fakat bu makamın ehli değildir. Kumandan hakkında zaten Kenan Beyle (5. Tümen Kumandanı) muhaberedeyim. (...) Zaman nazik olmasa idi Cevdet Beyi idare ederdim. Fakat bazen anında yapılacak bir işte tereddüt gösterilmesi, son vak'a (Ali Galip Olayı) gibi, fırsatın kaçmasını mucib oluyor. Arabistan'la hemhudut olduğumuzdan mumaileyhin (Cevdet Bey'in) vücudundan (bulunmasında) manen yarar vardır.*” ifadelerini

tamamlamıştır. Osmanlı ordusunun çeşitli kademelerinde muhtelif görevler almış, bu arada 1912 yılında kurmay albay olmuştur. Birinci Dünya Harbi'nde 6. Ordu bünyesindeki 35. Tümenin komutanlığını yapan Cevdet Bey, Mütareke sonrası 6. Ordu Menzil Müfettişliği görevine atanmıştır. 14 Şubat 1919'da ise Harbiye Nezareti tarafından 13. Kolordu Kumandanı Vekili olarak görevlendirilmiştir. Bkz. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, yay. haz., Hülya Toker, Nurcan Aslan, C.1, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2009, s.275-276.

⁹³ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.112.

⁹⁴ ATASE, *İSH*, 346/118.

⁹⁵ ATASE, *İSH*, 346/124.

kullanmıştı. Kazım Paşa ise bunun üzerine Halit Bey'den, Yarbay Kenan Bey ile görüşerek Cevdet Bey meselesini uygun bir şekilde halletmelerini istemişti.⁹⁶

Cevdet Bey'le ilgili Kazım Karabekir Paşa dışında Heyet-i Temsiliye nezdinde de tereddüt oluşmuştu. Nitekim Ali Galip Olayı'nda tedbir almakta ağır davranışlar sergilemesini göz önüne alan Heyet üyeleri, 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in Kolordu Kumandanı sayılıp haberleşmenin onunla yapılmasını gündeme almıştı.⁹⁷ Lakin Albay Cevdet Bey'in, adı geçen hadiseyi bastırma noktasında ikna edilip birliklerine gerekli emirleri vermesi, akabinde İngilizler ve hükûmet nezdinde hadiseyi protesto etmesi üzerine kendisine güvenilmiş ve kararın uygulanmasından vazgeçilmişti.⁹⁸

Esasında bu kritik süreçte yaşananlar sonrası Ali Rıza Paşa Hükûmetinin kurulması ve Heyet-i Temsiliye'nin yeni Hükûmetle ilişkiler kurması, Albay Cevdet Bey'i de rahatlatmış görünüyordu. Zira kendisi, Millî Mücadele'ye destek vermeye taraftar olsa da Damat Ferit Paşa Hükûmeti döneminde Harbiye Nezaretinin gönderdiği bazı emirler karşısında zor durumda kalmıştı. Dolayısıyla bu yeni döneme geçilmesiyle Cevdet Bey; 10 Ekim 1919 tarihli yazısıyla, vatanın kurtuluşuna yönelik çalışmaları ve bu konuda elde edilen başarılarından dolayı Heyet-i Temsiliye'ye tebriklerini iletmişti. Ayrıca Millî Mücadele'ye yönelik her türlü desteğe hazır olduğunu beyan ederek Kolordu mıntıkasında millî hareketin güçlenmesi adına gerekli adımları atmakta olduğunu beyan etmişti.⁹⁹ Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine verilen 12 Ekim 1919 tarihli cevabi telgrafta; *“Tebrikât-ı vakıalarına arz-ı şükrân olunur. Zat-ı âlileri gibi hamiyetkâr (gayretli) bir mürşid (yol gösterici) bu milletin rehberi oldukça elbette vatanımız halâs ve milletimiz necâd (kurtuluş) bulacak ve Ümmet-i Muhammedin gönlü şâd olacaktır. Himmat (Çabalarınız) ve mesai-i vatanperverânelerine (vatan mesainize) arz-ı minnettârî olunur ve fedakâr silah arkadaşlarınıza hürmetler ederiz.”* ifadeleri kullanılmıştı.¹⁰⁰ Bu yazıdan da anlaşılacağı gibi Mustafa Kemal Paşa, Albay Cevdet Bey'in Kolordu bölgesinde vatanın ve milletin kurtuluşuna yönelik yol gösterici bir

⁹⁶ ATASE, İSH, 349/146; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s.202-203.

⁹⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.1, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.286-287.

⁹⁸ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.231.

⁹⁹ ATASE, ATAZB, 3/129-1, 2.

¹⁰⁰ ATASE, ATAZB, 3/129-3.

şekilde takdir edilesi çalışmalar yaptığını belirtmiş ve Kolordu komuta kademesinin fedakârlıklarına da atıf yapmıştı.

Diğer yandan Ali Galip Olayı sonrası hükûmetin değişmesi ve Cevat Paşa'nın (Çobanlı) Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olması üzerine 13. Kolordunun bu süreçteki hareket tarzı tebrik edilmişti. Bu kapsamda Albay Cevdet Bey de 10 Kasım 1919'da padişah iradesiyle asaleten Kolordu Kumandanlığına tayin edilmişti.¹⁰¹ Aynı tarihli Heyet-i Temsiliye toplantısında da Albay Cevdet Bey'in Kolordu Kumandanlığı tasdiklenmişti. Böylece Cevdet Bey, 15 Şubat 1919 tarihinde vekâleten atandığı ve yaklaşık 9 aydır bu şekilde ifa ettiği görevine asaleten atanmıştı.¹⁰² Albay Cevdet Bey'in hakkındaki bu karar, gerek İstanbul'daki Harbiye Nezareti gerekse Heyet-i Temsiliye'nin (bir dönem tereddüt edilse de) kendisine itimat edildiğini ortaya koymaktaydı.

Cevdet Bey'in hakkındaki tereddütlere rağmen asaleten atanması önemliydi. Zira kendisinin tayininden kısa bir müddet önce, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, bu hususta Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine başvurarak 13. Kolordunun kritik bir mıntıkada bulunduğunu, dolayısıyla başına muktedir bir kumandan tayin edilmesinin elzem olduğunu vurgulamıştı.¹⁰³ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa ise 29 Ekim'de kendisine verdiği cevapta; talep edilen vasıfta bir kumandan bulunamadığını, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in de görevinde pek çok faydalı işler yaptığını ve Kolordunun emir-komutasında muvaffak olduğundan kendisinin görevde bırakılmasının uygun görüldüğünü ifade etmişti.¹⁰⁴

Albay Cevdet Bey, asaleten 13. Kolordu Kumandanlığı görevine atanmasını müteakip Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'i çağırarak Ali Galip Olayı'ndaki tutum ve tedbirleriyle asaleten atanmasında katkısı olduğunu belirterek kendisine teşekkür etmişti. Halit Bey, Cevdet Bey'in bu tarihten sonra, önerilerine daha çok itibar ettiğini

¹⁰¹ Sadaretten, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Kasım 1919 tarihli olur yazısı. BOA, BEO, 4599/344914.

¹⁰² Heyet-i Temsiliye, 4 Kasım tarihli toplantıda; istenilen vasıflarda bir kumandan bulmanın mümkün olmadığı gerekçesiyle Cevdet Bey'in göreve devam etmesine ve bu durumun 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'e bildirilmesine karar vermişti. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.45.

¹⁰³ Kazım Karabekir Paşa'dan, *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderilen 26 Ekim 1919 tarihli yazı*. ATASE, İSH, 200/125.

¹⁰⁴ ATASE, İSH, 197/106.

ancak bilhassa işgal kuvvetlerine karşı silahlı mücadele ve mukavemet aşamasında mütereddit tavrını sürdürdüğünü belirtmişti.¹⁰⁵

Bununla birlikte 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, ilerleyen aylarda Mustafa Kemal Paşa nezdinde Albay Cevdet Bey'i şikâyet etme gereği duymuştu. Cevdet Bey'in millî konulardaki pasif davranışları yüzünden iş yapmakta güçlük çektiğini, eğer Cevdet Bey görevden alınmazsa kendisinin görevden affını talep etmişti. Mustafa Kemal Paşa, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 28 Mart 1920 tarihli konuya dair yazıda, Albay Cevdet'in Arap olması nedeniyle Kolordu mıntıkasındaki bölücü faaliyetlere karşı pasif bir tutum benimsediğini belirterek 15. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Kazım Bey'in (Orbay) 13. Kolordu Kumandanlığını üstlenmesini teklif etmişti. Kazım Karabekir Paşa'dan gelen cevap ise Albay Kazım Bey'e (Orbay) 15. Kolordunun ihtiyacı olduğu, bu göreve Albay İsmet Bey'in (İnönü) atanmasının uygun olacağı şeklindeydi. Fakat uygun bir kumandan bulunamaması hasebiyle Cevdet Bey görevine devam etmişti.¹⁰⁶

Bu konuda değerlendirmede bulunan Sina Akşin, Sivas Kongresi ile TBMM'nin açılışına kadar olan süreçte, millî hareketi yöneten isimlerden Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Rauf Bey'i askerî örgüt evresinin ilk halkası; bu harekete tereddütlü yaklaşan hem İstanbul'un hem Ankara'nın talimatları arasında bir denge kurmaya çalışan 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ile yine bazı kolordu kumandanlarını, ikinci halka olarak nitelendirilmişti.¹⁰⁷

Nihayetinde Ankara Hükûmeti tarafından Millî Mücadele'nin etkin hâle getirilmesi kapsamında cephe yeniden düzenlenirken, 13. Kolordunun başına da daha kararlı ve muktedir bir komutan tayin edilmesi düşünülmüştü. Bu kapsamda Cevdet Bey, TBMM İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) tarafından 29 Mayıs 1920'de açığa alınmış ve akabinde Bağdat'a gitmiş ve geri dönmediği için istifa etmiş sayılmıştı.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.89-90.

¹⁰⁶ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.568-569; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.400);

¹⁰⁷ S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.2, s.62-63.

¹⁰⁸ *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...*, s.275-276; Albay Cevdet Bey, Bağdat'a gittikten sonra yeni kurulan Irak devletinin Kralı olan Faysal'ın yaveri olmuştu. General rütbesine yükseltilen Ahmet Cevdet Bey, Bağdat'ta vefat etmişti. Bkz. İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu ...*, s.324.

b.) Kolordu Karargâhındaki Kurmay Heyeti

Bu dönemde 13. Kolordunun Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'di (Kurmay Albay Halit Akmansu).¹⁰⁹ Halit Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 6. Ordunun Kurmay Başkanlığını üstlenmiş; 13. Kolordunun teşkil edilmesi üzerine de vazifesini Kolordu bünyesinde sürdürmüştü. Kolordunun varlığını devam ettiği yaklaşık bir buçuk yıllık süreçte Kurmay Başkanı olarak gerek Millî Mücadele'nin Kolordu bölgesinde ivme kazanması gerekse Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in bu Mücadele'ye destek vermesi konusunda yoğun gayretler sarf etmişti. İlgili bölümlerde de izah edileceği gibi -başta Ali Galip Olayı'nın bastırılması olmak üzere- pek çok kritik olay ve dönüm noktasında, Kolordunun Millî Mücadele'ye yönelik tutum almasında önemli ve belirleyici katkılar sağlamıştı. El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının kuruluş aşamasında da vazifesini sürdüren Halit Bey, Nihad Paşa'nın komutayı devralması üzerine, yoğun ve aralıksız görev yapması nedeniyle bir süreliğine izin almış ve Ağustos 1920'de Diyarbakır'dan ayrılmıştı. İzni müteakip 1 Mart 1921'de Yarbay (Kaymakam) rütbesine terfi ettirilmiş ve aynı yıl Batı Cephesi'ne tayin olmuştu.¹¹⁰

Halit Bey dışında bu süreçte Kolordunun Harekât Şube Müdürü Binbaşı Mehmet Sabri Bey (Tümgeneral Mehmet Sabri Beşe)¹¹¹ ve İstihbarat Şube Müdürü Binbaşı Ş. Mustafa Bey'di (Albay Ş. Mustafa Berker). Bununla birlikte Kolordu karargâhında kurmay subay açığı bulunmaktaydı.¹¹²

¹⁰⁹ Halit Bey, 1884'te Kastamonu/Daday'da doğmuş olup 1906'da Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûndan (Topçu Okulu) Teğmen olarak mezun olmuştur. 1909 yılında ise Kurmay Yüzbaşılığa terfi etmiştir. Bu süreçte Osmanlı ordusunun çeşitli birliklerinde görev almayı müteakip 7 Ağustos 1913'te, Bağdat'taki 13. Kolordu Kurmaylığına tayin olmuş, bir yıl sonra ise 8. Kolordu Kurmaylığına atanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine sırasıyla Irak ve Havalisi Kumandanlığının Kurmaylığı, 52. Tümen Kurmaylığı ve 18. Kolordu Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1918 yılında ise 6. Ordu Kurmay Başkanlığını üstlenmiştir. *Halit Akmansu'ya ait şahsi dosya. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (Lodumlu Arşivi); Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. bs., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, s.251-252.

¹¹⁰ İstiklal Harbi'nin Batı Cephesi'nde de önemli hizmetler yerine getiren Halit Bey, 31 Ağustos 1922'den geçerli olmak üzere Albay rütbesine terfi ettirilmiş ve Kurmay Albay rütbesiyle 10 Ocak 1929'da kendi isteğiyle emekli olmuştur. *Halit Akmansu'ya ait şahsi dosya. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (Lodumlu Arşivi); Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. bs., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, s.252; Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.52, 86-87, 94.

¹¹¹ Sabri Beşe'ye ait şahsi dosya. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (Lodumlu Arşivi).

¹¹² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 193/36.

1.3.2. 13. Kolordu Birliklerinin Konuşlanma Durumu

13. Kolordunun teşkil edildiği Şubat 1919'daki kadro teşkilatına göre Kolordunun ana ast birlikleri; 2. ve 5. Piyade Tümenleri¹¹³ ile 1. ve 12. Süvari Alaylarıydı. Kolordunun esas kuvvetini ve manevra birliklerini teşkil eden piyade tümenleri olup bu tümenler, üç piyade alayı ve bir topçu alayı olmak üzere dört alaydan müteşekkildi. Piyade alayları, üçer taburdan ibaret olup taburlar bölük/batarya ve bağlısı takımlar hâlinde teşkilatlandırılmıştı. Topçu Alaylarında ikişer tabur, taburlarda ise üçer batarya ve bağlısı bağımsız takımlar bulunmaktaydı. Ayrıca tümenlerin teşkilatında birer süvari bölüğü ve mızıka (bando) bölüğü vardı. Kolordu karargâhına bağlı hem manevra hem de stratejik birlik konumunda olan süvari alaylarında ise dörder bölük yer almaktaydı. Ana muharip bu birlikler dışında doğrudan Kolordu karargâhına bağlı aşağıda zikredilecek olan tabur, bölük/batarya ve takım seviyesinde yardımcı hizmet birlikleri de bulunmaktaydı.¹¹⁴

Doğrudan Kolordu karargâhına bağlı bu birlikler; Süvari Bölüğü, Süvari Bataryası, 15'lik Obüs Bataryası, 13. İstihkâm Taburu (dört bölüklü), 13. Nakliye/Ulaştırma Taburu, 13. Telgraf/Muhabere Bölüğü, 2. Tayyare Bölüğü, iki Telsiz İstasyonu, Diyarbakır ve Elazığ Hastaneleri, 13. Hayvan Hastanesi, 13. Hizmet Takımı ve 13. Sanayi Takımıydı.¹¹⁵ Bu birliklerin büyük bir kısmı, Diyarbakır'da konuşlanmış olup zikredilen birliklerden nakliye, istihkâm, telgraf, sanayi bölük ve takımları ihtiyaca binaen Kolordu mıntikasına görevlendirilebilmekteydi.¹¹⁶

13. Kolordunun Mütareke şartları gereği yeni teşkilatı belirlenirken bir yandan da 6. Ordudan devralınan bazı birlik ve teşkilatların -6. Ordu döneminde başlayan-lağvedilmesine devam edilmişti. Bu kapsamda kolordu teşkilatında bulunan üç mızıka (bando) takımından birinin lağvedilmesi düşünülmüş olup Albay Cevdet Bey, kolorduda iki tümen olduğu için bu takımlardan birinin lağvedilmesini ve personeliyle 2. ve 5. Tümen emrindeki mızıka (bando) takımlarının ikmal edilmesinin uygun

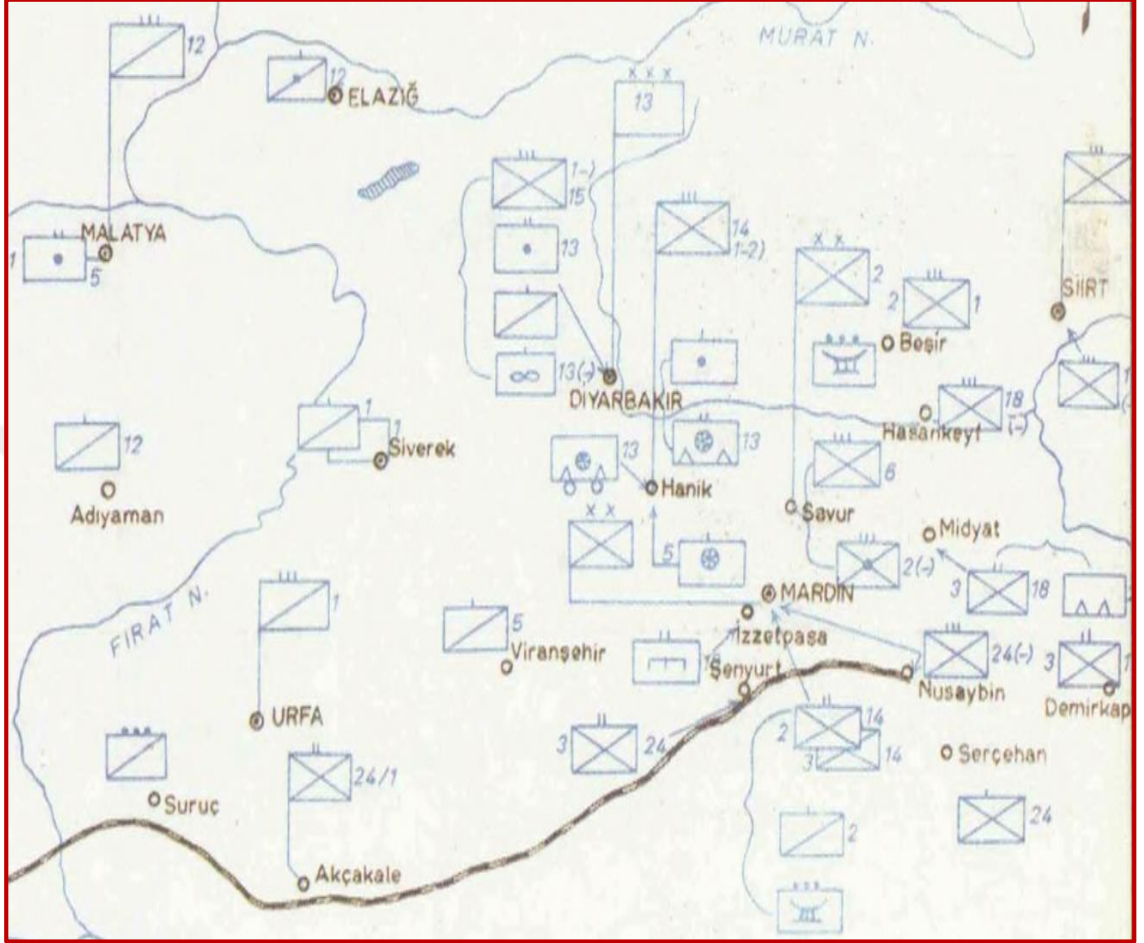
¹¹³ Bu iki tümenin komuta kademesi, konuşlanması ve teşkilatları hakkındaki malumat, aşağıdaki iki alt başlıkta verilecektir. Ayrıca 13. Kolordu teşkilatında tümen ile alay arasındaki Tugay (Liva) seviyesinde birlik bulunmayıp 6. Ordu teşkilatında yer alan Süvari Tugayı da lağvedilmişti.

¹¹⁴ 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Şubat 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 183/145-1, 183/145-2.

¹¹⁵ ATASE, İSH, 183/145-1, 183/145-2, 183/145-3; 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 30 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 192/169-1, 192/169-2.

¹¹⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Ekim 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 200/51; Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi, s.38-39; Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923), C.7, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1975, s.551.

olacağını belirterek Harbiye Nezaretinden müsaade istemişti.¹¹⁷ Aynı şekilde Cizre ve Midyat'taki menzil hastaneleri ile 2. Tümen emrindeki 7. mekâreli kol da lağvedilmişti.¹¹⁸

Harita 1.3: 13. Kolordunun Şubat-Mart 1919'daki konuşu - *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Kroki 4, s.403.

İlga faaliyetleri tamamlandıktan sonra, 13. Kolordunun yeni teşkilatında doğrudan karargâha bağlı unsurların konuşları Mayıs 1919 itibarıyla şu şekildeydi:

- Diyarbakır: Telgraf Bölüğü, 2. Mızık Bandosu, Tayyare Bölüğü, Nakliye Taburu, Hizmet Kıtası, Hayvan Hastanesi,
- Mardin: İstihkâm Taburunun bir bölüğü, Diyarbakır: diğer istihkâm bölüğü,
- Elazığ ve Diyarbakır: Sanayi takımları,

¹¹⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/33.

¹¹⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/78.

- Elazığ: topsuz bir halde süvari ve obüs bataryaları ile Sivas'a hareketleri için emir verilen telsiz istasyonları,

- Düğer (Urfa): Nakliye/Ulaştırma Taburu bünyesindeki Otomobil Bölüğünün 12 otomobili, Nimetli: bir otomobil, Mardin: bir otomobil, Hanik: bir otomobil.

- Bunların dışında 7 otomobil Hanik ile Diyarbakır arasında; geri kalanlar Diyarbakır'da bulunmaktaydı.¹¹⁹ Ayrıca, Diyarbakır güneyinde olan araçları, benzin yokluğundan ötürü yerlerinden oynatmak mümkün değildi.¹²⁰

Kolordu karargâhına bağlı yardımcı birliklerin genel konusu bu şekildeyken 13. Kolordunun çoğu muharip birliğinin esas komuta yerleri için ise mevcut saha ve siyaset durumu nedeniyle bir müddet sabit bir bölge tespit edilmemişti. Albay Cevdet Bey'in 26 Mart 1919 tarihli raporunda da belirttiği üzere, Kolordu unsurları asayişin sağlanması için icra edilen güvenlik operasyonları ve gelişmelere bağlı birlik bulundurma ihtiyacı kapsamında sürekli yer değiştirmekteydi. Ayrıca personel ve ulaşım vasıtası eksikliği sebebiyle birliklerin, kadro fazlası silahları yanında bulundurmaları mümkün olmuyordu.¹²¹

Yine Albay Cevdet Bey'in raporuna göre; 13. Kolordunun faaliyetlerini ve birliklerin konuş değişikliğini yakından takip eden İngilizler ise aşiretlerin kendilerine karşı teşvik edildiği ve Kolordunun askerî hazırlık içinde bulunduğu gibi iddialarla bu durumu manipüle ederek rahatsızlıklarını dile getirmişti. Bu iddialara, Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 19 Ekim 1919 tarihli raporu ile cevap vermişti. Kolordunun zikredilen amaçlara yönelik herhangi bir girişim ve niyetinin olmadığını bildiren Cevdet Bey; sorumluluk sahasındaki vilayetlerde asayişin büyük ölçüde temin edildiğini, İngiliz işgal girişimine meydan vermemek için bu iddiaların Harbiye Nezaretince tekzip edilmesinin uygun olacağını, birliklerin yer

¹¹⁹ 13. Kolordu karargâhına bağlı birliklerin bulunduğu mevkie, Kolordu Kumandanlığınca tanzim edilen rapora göre Eylül 1919'da ise şu şekildeydi: İstihkâm Taburu, Ulaştırma Taburu, Telgraf Bölüğü, Otomobil Bölüğü, Hizmet Kıtası, Sanayi Takımı ve 13. Hayvan Hastanesi Diyarbakır'daydı. Tayyare Bölüğü ve Köprücü Trenlerinin büyük kısmı ise Elazığ'daydı. 13. *Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 40/142-1, 40/142-2.*

¹²⁰ 13. *Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 1 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/7-5, 340/7-6;* Ayrıca, 16 Ekim 1919 tarihli 5. Tümen Binbaşı Nuri Bey imzalı rapora göre Düğer'deki otomobillerin biri, 9 çift öküzle çekildiği halde yerinden kılmılatılamamıştı. Bu araçların nakli için alet ve edevat ile 170 kilo benzin mevcut olduğu hâlde ancak 4 gün sonra nakledilmeleri mümkün olacaktı. *ATASE, İSH, 399/110-151a.*

¹²¹ Bu bakımdan birliklerin ihtiyaç duyacağı silah ve cephane Malatya, Elazığ, Siirt ve Silvan'daki depolarda muhafaza altına alınmıştı. 13. *Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 185/171.*

değiştirmesinin de asayiş tedbirleriyle ilgili olduğunu, ayrıca bu konuda Nezaretten izin almanın gecikmelere sebebiyet verdiğini belirtmiş; dolayısıyla ast birliklerin yer değiştirmesi için Kolordu Kumandanlığına yetki verilmesini talep etmişti.¹²²

Bu çerçevede 13. Kolordunun ana ast bağlı birliklerinin konuş değişikliğiyle ilgili malumat, her ay askerî hiyerarşi içerisinde ast birliklerden üst kumandanlıklara iletilirken nihayetinde Kolordu karargâhında bir araya getirildikten sonra Harbiye Nezaretine sunulmaktaydı. Kolordu birliklerinin konuşlanma durumuyla ilgili aşağıdaki bölümlerde yer alan “birlik başlıklarında” detaylı bilgiler verilirken genel bir bakış sunması açısından ana ast birliklerin konuşlanma durumuna ilişkin 23 Aralık 1919 ve 3-4 Ocak 1920 tarihli raporu paylaşmak yerinde olacaktır.

Bu kapsamda ilgili tarihlerde; 2. Piyade Tümen birlikleri şöyle konuşlanmıştı:

- Siirt: 2. Tümen karargâhı ile tümen başlısı 1. Piyade Alay karargâhı ile 1. ve 3. Taburlar, tümen makineli bölüğü ve tümen emrinde bulunan kudretli cebel bataryası,

- Midyat: 6. Piyade Alay karargâhı ile 2. ve 3. Taburlar ile makineli tüfek bölüğü (23 Aralık raporuna göre 2. Taburu Beşiri’de - Batman’a bağlı),

- Cizre: 6. Piyade Alayı 1. Tabur,

- Bitlis: bir makineli tüfek,

- Şırnak: 6. Piyade Alayı 3. Taburdan bir müfreze (bu müfreze 1. Taburdan bir müfreze ile değiştirilecekti),

- Garzan: 18. Piyade Alay karargâhı ile başlısı 1. Tabur,

- Silvan: 2. Taburu ile iki bölüğü,

- Malatya: 2. Topçu Alayı,

- Midyat ve Ergani: 2. Topçu Alayına mensup birer top.

5. Piyade Tümen birliklerinin konuşlanması ise şöyleydi:

- Mardin ve Mardin/İzzetpaşa: 5. Tümen karargâhı ve 14. Piyade Alayı karargâhı ile başlısı 2. Tabur ve 3. Tabur ile dört makineli tüfek (bir makineli tüfek bölüğü),

¹²² ATASE, *İSH*, 200/51; Selçuk Ural, “Mütareke Dönemi’nde İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, S.39, Mayıs 2007, s.459-460.

- Hanik: 3. Taburdan bir bölük ve iki makineli tüfek,
- Viranşehir: 1. Tabur ile 2. Tabur makineli tüfekleri,
- Siverek: 2. Taburun bir bölüğü,
- Elazığ: 15. Piyade Alayı karargâhı, 1. ve 3. Tabur ile iki makineli tüfek,
- Malatya: 2. Tabur ve iki makineli tüfek,
- Nusaybin: 24. Piyade Alayı karargâhı ve 3. Tabur,
- Resulayn: 1. ve 2. Tabur ile iki makineli tüfek,
- Ayrıca 24. Alaya bağlı küçük müfrezeler, demiryolu hattı boyunca postalar kurmuştu. Diğer birliklerin konuşlanması ise şöyleydi:

- Ergani: 5. Topçu Alay karargâhı ile 1. Tabur ve 2. Taburun bir kısım bataryaları,
- Mardin: 2. Taburdan bir cebel bataryası ile 1. Süvari Alayının bir bölüğü,
- Elazığ: 2. Taburdan bir obüs takımı,
- Viranşehir: 1. Süvari Alayı karargâhıyla iki bölüğü ve bağlısı makineli tüfek,
- Siverek: 1. Süvari Alayının bir bölüğü,
- Karacurun (Hilvan-Urfa'ya bağlı): 1. Süvari Alayının bir takımı.
- Malatya: 12. Süvari Alay karargâhı ve iki bölüğü,
- Hısn-ı Mansur ve Besni (Adıyaman): 12. Süvari Alayının birer bölüğü,
- Diyarbakır: 12. Süvari Alayından iki takım.¹²³ Raporu gözden geçiren Harbiye Nezareti, 13. Kolorduya gönderdiği şifrede, Şırnak ve Erüh'ta¹²⁴ birlik olmadığını belirterek bölgede güvenlik ve asayişin ne şekilde sağlanacağını sormuştu.¹²⁵

Rapordan anlaşılacağı üzere 13. Kolordu; piyade, topçu ve süvari gibi farklı askerî sınıflardan oluşan birlikleriyle Güneydoğu Anadolu'nun muhtelif şehir ve ilçelerine dağılmıştı. Bu kapsamda Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Elazığ, Malatya,

¹²³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 51/15-2; 202/200-1; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Ocak 1920 tarihli şifre 202/200-2; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Ocak 1920 tarihli şifre. 56/185- 1, 56/185-2.

¹²⁴ Bununla birlikte 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in hazırladığı 8-9 Temmuz 1919 tarihli harekât raporuna göre 2. Tümen 1. Alay 1. Tabur Erüh'ta, aynı tabura bağlı bir müfreze de Şırnak'ta konuşlanmıştı. ATASE, İSH, 192/85-1, 192/85-2; Aynı şekilde 3-4 Ocak 1920 tarihli raporda da 6. Alay 3. Taburdan bir müfreze Zaho'ya karşı Şırnak'ta görevlendirilmişti. ATASE, İSH, 202/200.

¹²⁵ ATASE, İSH, 51/15-1, 51/15-2.

Adıyaman, Batman ve Şırnak'ın il veya ilçe merkezlerinde 13. Kolordu birlikleri konuşlanmıştı. Bingöl, Muş, Dersim'de personel yetersizliğinden dolayı yerleşik birlik mevcut değildi. Diğer taraftan Urfa, bu dönemde Fransız işgali altında olduğu için şehir merkezinde birlik bulunamazken Urfa'nın kuzey, kuzeydoğu ve doğusundaki üç ilçe Hilvan, Siverek ve Viranşehir'de 13. Kolordu birlikleri konuşlanmıştı.

Tablo 1.1. 13. Kolordunun 1919 ve 1920'deki Teşkilatı

13. KOLORDU KUMANDANLIĞI Karargâhı: Diyarbakır / Kumandanı: Albay Ahmet Cevdet Bey		
2. Piyade Tümeni -Savur/Siirt (Yarbay Akif Bey)	5. Piyade Tümeni-Mardin (Yarbay M. Kenan Bey)	<i>Süvari Alayları</i>
1. P. Alayı - (Siirt)	14. P. Alayı - (Mardin)	1. Süv. Alayı - Siverek (Binbaşı Hüseyin Nuri)
6. P. Alayı - (Midyat)	15. P. Alayı - (Elazığ)	
18. P. Alayı - (Silvan-Garzan)	24. P. Alayı - (Nusaybin)	12. Süv. Alayı - Malatya (Binbaşı Yakup Cemal)
2. Topçu Alayı - (Malatya)	5. Topçu Alayı - (Ergani)	

Sonuç itibarıyla 13. Kolordu Kumandanlığı, Mütareke sonrasında yeniden kurulduğunda büyük ölçüde 6. Ordunun komuta kademesini ve teşkilatını almıştır. Bu süreçte hazari kadroya göre yeniden yapılandırılan ve kadrosu daraltılan kolordu birliklerinin, sorumlu olduğu bölgedeki stratejik noktalarda ve ehem-mühim durumuna göre konuşlandırıldığı görülmektedir. Nihayetinde Güney/Güneydoğu Cephesi'nde girişilen askerî-operatif faaliyet ve gelişmelere bağlı olarak 13. Kolordu birliklerinde mütemadiyen konuş değişikliği gerçekleştirdiği takip edilmektedir.

1.3.3. 2. Piyade Tümeni

13. Kolordunun ana başlısı iki tümeninden biri olan 2. Piyade Tümeni (Fırka) karargâhı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında 13. Kolordu karargâhının lağvedilmesiyle doğrudan 6. Ordu karargâhına bağlanmıştı. 2. Tümen, Mütareke'nin akdiyle Musul Vilayeti'nden Cizre'ye çekilmiş; kısa bir müddet sonra da beraberinde

bağlısı 6. Alay karargâhı olduğu hâlde 22 Şubat 1919'da Midyat'a ulaşmıştı.¹²⁶ Bu sıralarda yeniden 13. Kolordunun ana bağlısı olan 2. Tümen, 24 Şubat'ta ise Mardin kuzeyindeki Savur'a intikal etmişti.¹²⁷ 18 Mart'ta Savur'dan Beşiri'ye hareket eden Tümen karargâhı,¹²⁸ 6 Nisan'da Silvan'a ulaşmıştı.¹²⁹ 2. Tümen karargâhı, temmuz ayında nihai olarak Siirt'e nakledilmişti.¹³⁰

Öte yandan Mütareke imzalandığında 2. Tümen Kumandanı olan Yarbay Aşir Bey'in (Tuğgeneral Aşir Atlı), 1918 sonlarında hava değişimi alarak bölgeden ayrılması¹³¹ ile Tümen Kumandanlığına bir süre Binbaşı Nuri Bey,¹³² akabinde de Yarbay Ali Bey vekâlet etmişti.¹³³ 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey; 4 Mayıs 1919 tarihli yazısında, bulunduğu konum ve görevlerinin hassasiyeti sebebiyle 2. Tümen Kumandanlığına asaleten bir kumandan atanmasını Harbiye Nezaretinden talep etmişti.¹³⁴ Onun bu talebi, ancak 1919 yılı sonlarında gerçekleşmiş ve 2. Tümen Kumandanlığına Yarbay Akif Bey (Tümgeneral Akif Erdemgil) atanmıştı.¹³⁵

Yarbay Akif Bey'in, Urfa kuşatmasını organize etmek için bölgeye görevlendirilmesiyle kumandan vekili olarak tümen bağlısı 18. Alay Kumandanı Yarbay Mehmet Ali Bey (Albay Mehmet Ali Akça) bu göreve tayin edilmişti. 2. Tümen Kurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harp Reisi) görevini ise Binbaşı Hayri Bey (Yarbay Hayri Ezer), yürütmekteydi.¹³⁶

¹²⁶ 16 Şubat 1919 tarihli 2. Tümen Kumandan Vekili Nuri Bey imzalı cerideye göre 2. Piyade Tümeni ve 6. Alay karargâhları ile 3. Tabur, ayrıca Cizre Hastanesi'nin bir kısmı (eşya, malzeme vs.) 16 Şubat sabahı Cizre'den Midyat'a hareket etmişti. 6. Alay ve 1. Tabur karargâhları ile bir cebel takımı, istihkâm müfrezesi, tombaz takımı ve 50 yataklı hastane de Cizre'de bırakılmıştı. *ATASE, İSH*, 266/5-1.

¹²⁷ 2. Tümen, 13. Kolorduya gönderilen 25 Şubat 1919 tarihli rapor. *ATASE, İSH*, 266/5-22.

¹²⁸ 2. Tümen, 13. Kolorduya gönderilen 17 Mart 1919 tarihli rapor. *ATASE, İSH*, 340/3-12.

¹²⁹ 13. Kolordunun 07 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. *ATASE, İSH*, 340/3-3; 340/5-16; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.38.

¹³⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Temmuz 1919 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 193/44-1, 193/44-2; Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.50.

¹³¹ Aşir Atlı'ya ait şahsi dosya. *MSB Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (Lodumlu Arşivi)*. Aşir Bey, 13. Kolordu mıntikasından ayrıldıktan sonra Samsun yoluyla İstanbul'a dönmüştü. Bu esnada Samsun'da Mustafa Kemal Paşa ve onun Kurmay Başkanı Kazım Bey ile (Korgeneral Dirik) görüşerek kendilerine 13. Kolordu sorumluluk sahasıyla ilgili bilgiler vermişti. Aşir Bey, 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey ile 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in Milli Mücadele sürecinde güvenilebilir kişiler olduğunu bildirmişti. Bkz. Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.69.

¹³² *ATASE, İSH*, 266/5-1.

¹³³ 13. Kolordunun 1 Kasım 1919 tarihli nizam-ı harbi. *ATASE, İSH*, 400/83-2. Yarbay Ali Bey, Aşir Bey'den sonra da 2. Tümen Kumandanlığını vekâleten üstlenmişti. Bkz. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.39; Yarbay Ali Bey ayrıca, 18. Alay Kumandanı iken Silvan'daki asayişsizliği bastırmak üzere görevlendirilmişti. Bkz. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C.1, Ankara, ATASE Yayınları, 2010, s.151.

¹³⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Mayıs 1919 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 188/238.

¹³⁵ Akif Bey'le ilgili detaylı malumat için bkz. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ...*, s.85-86.

¹³⁶ İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu ...*, s.323.

2. Tümenine bağlı dört alay vardı. Bunlar 1., 6. ve 18. Piyade Alayı ile 2. Topçu Alayıydı. 2. Topçu Alay Kumandanı Yarbay Mehmet Şükrü Bey (Yarbay Mehmet Şükrü Akbıyık) olup daha sonra Binbaşı Hayret (Hayrettin) Bey bu göreve tayin edilmişti. 1. Alay Kumandanı Binbaşı Faik Bey olup (Yarbay Faik) bir müddet sonra -Binbaşı Hayri Bey'in yerine- 2. Tümen Kurmay Başkanlığı görevine atanmıştı.¹³⁷ 6. Alay Kumandanları ise sırasıyla Binbaşı Ahmet Nuri Bey (Pehlivanzade),¹³⁸ Binbaşı Nadir Bey¹³⁹ ve Binbaşı Hüseyin Nuri Bey (Yarbay Hüseyin Nuri Balcı) olmuştu. 18. Alay Kumandanı Yarbay Mehmet Ali Bey'di (Albay Mehmet Ali Akça). Mehmet Ali Bey, bir müddet 2. Tümen Kumandanı Vekilliği yaparken 18. Alay Kumandanlığına, yardımcısı Binbaşı Yusuf Ziya Bey (Yarbay Mehmet Ziya Bey), vekâlet etmişti.¹⁴⁰

Tablo 1.2. 2. Piyade Tümeninin 1919-1920'deki Ana Teşkilatı

2. PİYADE TÜMEN KUMANDANLIĞI Karargâhı: Savur-Siirt // Kumandanı: Yarbay Akif Bey			
1. Piyade Alayı (Siirt) (Bnb. Faik Bey)	6. Piyade Alayı (Midyat) (Yb. Hüseyin Nuri Bey)	18. Piyade Alayı (Silvan-Garzan) (Yb. Mehmet Ali Bey)	2. Topçu Alayı (Malatya) (Yb. Mehmet Şükrü Bey)

2. Tümen, sorumlu olduğu mıntıkadaki siyasi ve askerî gelişmeler ile toplumsal ve asayiş olayları (bilhassa Siirt, Pervari, Erüh, Garzan, Midyat ve Savur kazalarında aşiretlerin sebebiyet verdiği hadiselerin çokluğu) nedeniyle sürekli yer değiştirmek durumunda kalmıştı. 2. Tümenin sorumluluk alanı genel olarak Bitlis Vilayeti olup Bitlis, Siirt, Batman ve çevresi (Diyarbakır Vilayeti'nin doğusu), Şırnak ve Cizre ile Mardin'in Midyat ve Savur bu alana dâhildi. Bununla birlikte Mütareke'nin ilk

¹³⁷ 13. Kolordunun 1 Kasım 1919 tarihli nizam-ı harbi. ATASE, İSH, 400/83-2.

¹³⁸ Binbaşı Ahmet Nuri Bey, 22 Aralık 1918'den itibaren bir müddet bu görevde kalmıştı. Bkz. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C.1, s.355; Ayrıca 6. Alay Kumandanı Yardımcısı ise Binbaşı Mehmet Hızır Bey'di (Yarbay Hızır Bey).

¹³⁹ Nadir Bey'in, Mayıs 1919 tarihli belgeye göre 6. Alay Kumandanı olduğu takip edilirken (ATASE, İSH, 398/4-27a); Eylül 1919 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey tarafından düzenlenen belgede Binbaşı Ahmet Nuri Bey'in 6. Alay Kumandanı olduğu görülmektedir. (ATASE, İSH, 399/110-87a); Nitekim Nuri Bey'in sonradan atandığı 24. Alay Kumandanlığına başlama tarihi de 4 Aralık 1919'dur. Bkz. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C.1, s.355.

¹⁴⁰ İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s.323.

aylarında 2. Tümen Kumandanlığı; asker sayısının azlığı, buna karşı asayiş olayının çokluğu karşısında sorumluluk mıntikasını daraltmak için Kolordu karargâhına başvurmuş; Savur ve Midyat'ın 5. Tümenin sorumluluğuna verilmesini talep etmişti. 5. Tümenin Mardin, Hanik, Diyarbakır, Elazığ, Malatya hattı ile Urfa'nın doğu kesimlerini içeren geniş bir mıntikadan sorumlu olması nedeniyle bu talep uygun görülmemiş, ama Savur'un 5. Tümene verilebileceği düşünülmüştü.¹⁴¹

Lakin 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey; Mardin'de üç tabur bulunduğunu, talep gereği Savur'a ve Nusaybin'e de birer tabur gönderirse tek taburun kalacağı Mardin'de, asayiş sağlamanın güç hâle geleceğini bildirmişti. Ayrıca jandarması olmayan üç vilayetten sorumlu olan Kolorduya 800 muharip askerin kâfi gelmeyeceğini ve bu hususta Harbiye Nezaretinin dikkatinin çekilmesini istemişti.¹⁴² Yarbay Kenan Bey'in buradaki sitemi, Kolordu mıntikasındaki jandarma unsurlarının iç asayişle ilgili gerektiği gibi sorumluluk almaması ve yükün Kolordu birliklerine kalmasından ötürüydü.

Neticede 2. Tümen, sorumluluk sahasında çok sayıda asayiş operasyonu icra etmiş; bölgedeki siyasi-askerî-toplumsal hadiseler ve gelişmelerle ilgili çeşitli tedbirleri hayata geçirmiş ve Kolordu karargâhını mütemadiyen bilgilendirmişti.

Öte yandan 2. Tümen için Mütareke'nin ilk aylarındaki bir diğer mesele de İngiliz General Allenby'in talepleri karşısında 13. Kolordu birliklerinin daha kuzeye çekilmesi ihtimaliydi. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey; bu hususta 2. Tümene gönderdiği emirde; daha kuzeye çekilmek üzere hazırlık yapılmasını, çekilmek zorunda kalırsa 1893 doğumlulara kadar olan erleri Midyat ve Savur'da iâşe heyeti nezaretinde bırakarak Dicle Nehri'nin kuzeyine (Bitlis-Bingöl-Muş hattı) çekilmesini istemişti. Bu emir kapsamında Siirt'ten Cizre'ye kadar konuşlanmış olan 2. Tümene bağlı ana ve ast birliklerin, kademeli olarak bulundukları mevkilerin kuzeyine çekilmek üzere hazırlıklı olması gerekli görülmüştü.¹⁴³

Nitekim 1919 yılı Şubat ayı sonlarında 2. Tümen birliklerinin konuşlanması şu şekildeydi:

¹⁴¹ 13. Kolordunun -2.Tümenden gelen yazıyı ihtiva eden- 23 Mart 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/3-29a, 340/3-30a.

¹⁴² 13. Kolordunun -5.Tümenden gelen yazıyı ihtiva eden- 17 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/6-6.

¹⁴³ 13. Kolordudan, 2. Tümene gönderilen 27 Şubat 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 266/5-25, 266/5-26.

- 2. Tümen karargâhı ile telgraf ve bando takımları Savur'da (Mardin kuzeyi),
- 1. Alay karargâhı ile 1. ve 3. Tabur ve büyük çaplı iki dağ topu Siirt'te, 2. Tabur ve büyük çaplı bir dağ topu Beşiri'de (Batman),
- 6. Alay karargâhı ve taburları Savur'da,
- 18. Alay karargâhı ile 1. ve 2. Tabur Hasankeyf'te (Batman), 3. Tabur Midyat'ta,
- 2. Topçu Alayı Savur'da olup bu alayın beş toptan müteşekkil bir bataryası Ergani'deydi.¹⁴⁴

Mütareke'nin ilk aylarındaki hareketlilikten sonra 2. Tümen birliklerinin konuş vaziyeti, 13. Kolordunun 1 Mayıs 1919 tarihli raporunda ise şu şekilde arz edilmişti:

- 1. Alay karargâhı ve kudretli Cebel bataryası Siirt'teydi. Bu alaydan bir müfreze Şırnak'a varmak üzereydi. Bir piyade taburu, iki makineli tüfek ve bir top, Siirt'ten Bitlis'e gitmekteydi. 25 asker ise Pervari'deydi.
- 6. Alay karargâhı ve 3. Tabur Midyat'ta, 2. Tabur Savur'da, 1. Tabur ve bir tombaz takımı Cizre'deydi.
- 2. Tümen ve 18. Alay karargâhı ile 3. Tabur ve mızıkâ bölüğü Silvan'daydı. 1 ve 2. Tabur Beşiri'deydi. 1. Taburdan bir bölük Hasankeyf'te, 2. Taburdan bir bölük Kasırahin'deydi.
- 2. Topçu Alayı karargâhı ve 1. Tabur Malatya'da, 3. Tabur Ergani'deydi.¹⁴⁵

İlerleyen aylarda da 2. Tümenin bilhassa tabur ve bölük seviyesindeki unsurlarının, Bitlis-Siirt-Beşiri ve Şırnak arasında operatif görevlerden ötürü konuş değişiklikleri devam etmişti.¹⁴⁶ Bu askerî hareketliliği, 2. Tümeden sunulan harekât raporlarına göre 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Harbiye Nezaretine raporlamaktaydı.¹⁴⁷

¹⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.39.

¹⁴⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Nisan ve 1 Mayıs 1919 tarihli raporlar. ATASE, İSH, 340/7-4, 340/7-5.

¹⁴⁶ 2. Tümen birliklerinin konuşuna ilişkin 2. Tümen Kumandanının 9 Ağustos 1919 tarihli yazısı. ATASE, İSH, 400/71.

¹⁴⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 18 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 201/226.

Bu çerçevede 2. Tümen birlikleri, Eylül ayında sorumluluk mıntıkasında vuku bulan hadiselerle karşı icra edilen operasyonlardan mütevellit birtakım konuş değişikliğine gitmişti.¹⁴⁸

Harita 1.4: 2. Tümen birliklerinin 1919 sonlarındaki konuşlanma vaziyeti - harita: *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Kroki 3, s.402.

- 1. Alaya bağlı üç tabur Savur, Bitlis ve Siirt'te, cebel bataryası ise Siirt'in kuzeybatısındaki Kezer suyu bölgesinde konuşlanmıştı.

- 2. Tümen karargâhı ile 1. Piyade Alay karargâhı ve Kudretli Cebel Bataryası Siirt'te,
- 18. Piyade Alayı karargâhı ile 2. Tabur ve iki makineli tüfek Silvan'da, 1. ve 3. Taburlar Şırnak'ta,
- 6. Piyade Alay karargâhı ve 3. Tabur ile bir cebel topu Midyat'ta, 2. Tabur Beşiri'de, 1. Tabur Cizre'de,
- 2. Topçu Alayı Malatya'daydı. 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 40/142-1, 40/142-2.

- 6. Alaya bağı taburlar ise muhtelif bölgelerde konuşlanmış olup 1. Tabur Cizre’de, 2. Tabur Beşiri de ve 3. Tabur da Midyat’taydı.

- 18. Alayın taburları ise Silvan, Garzan, Kezer suyu ve Beşiri bölgelerindeydi.

- 2. Topçu Alayı ise karargâhıyla Silvan’a gelse de ihtiyaca göre topçu bataryalarını operasyonlara yollamaktaydı. Nitekim daha sonra Topçu Alayı Malatya’ya nakledilmişti. 2. Tümen emrindeki 6 makineli tüfekten 4’ü Siirt’te, 2’si ise Silvan’daydı.¹⁴⁹

13. Kolordunun 1920 yılına ait genel (umumi) kuvvet cetvelinde de 2. Tümen birliklerinin bulunduğu mevki ve personel sayısı ile silah durumuna ilişkin detaylı malumata yer verilmişti. Buna göre Siirt’te karargâhı bulunan 1. Alay Siirt’te, 6. Alay Midyat’ta, 18. Alay ise Garzan’da (Kurtalan/Siirt) idi. 2. Topçu Sahra Alayı ise Malatya’daydı. 2. Tümenin ana ast birliklerinden 1. Alayın üç taburu olup 1. ve 3. Taburları Siirt’te, 2. Taburu Eruh’taydı. Taburlarda bulunan personel, silah, cephanesi ve malzeme durumu şöyleydi:

- 1. Taburda 16 subay ve 184 efrat; 183 tüfek, 4 makineli tüfek ve 26.259 makineli tüfek cephanesi ile 21 bomba ve 81 hayvan;

- 2. Taburda 8 subay ve 80 efrat; 155 tüfek ve 29.855 makineli tüfek cephanesi ile 5 bomba ve 36 hayvan;

- 3. Taburda ise 9 subay ve 82 efrat; 162 tüfek ve 25.715 makineli tüfek cephanesi ile 5 bomba ve 39 hayvan mevcuttu. Böylece 1. Alayın üç tabur mevcudu; 33 subay ve 246 efrat, 490 tüfek, 4 makineli tüfek ve 81.829 makineli tüfek cephanesi ile 31 bomba ve 156 hayvandan oluşmaktaydı.

Karargâhı Midyat’ta bulunan 6. Alayın da üç taburu olup 1. Taburu Cizre’de, 2. ve 3. Taburu Midyat’ta bulunmaktaydı. 6. Alayın personel ve malzeme durumuna bakıldığında 1. Taburda: 11 subay ve 113 efrat, 104 tüfek ve 22.359 makineli tüfek cephanesi ile 167 bomba ve 75 hayvan; 2. Taburda: 8 subay ve 48 efrat, 130 tüfek, 4 makineli tüfek ve 7.114 makineli tüfek cephanesi ile 48 bomba ve 39 hayvan; 3. Taburda ise 9 subay ve 68 efrat, 111 tüfek ve 23.972 makineli tüfek cephanesi ile 59 bomba ve 37 hayvan vardı. Böylece 6. Alayın üç tabur mevcudu; 28 subay ve

¹⁴⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli şifre. 51/15-2.

229 efrat; 345 tüfek, 4 makineli tüfek ve 53.445 makineli tüfek cephanesi ile 274 bomba ve 151 (belgede sehven 141 yazılı) hayvan şeklindeydi.

Karargâhı Garzan'da olup üç taburu bulunan 18. Alayın 1. ve 3. Taburları Garzan'da, 2. Taburu Silvan'da bulunmaktaydı. 18. Alayın personel ve malzeme durumuna bakıldığında 1. Taburda: 13 subay ve 116 efrat, 108 tüfek, 4 makineli tüfek ve 46.850 makineli tüfek cephanesi ile 49 bomba ve 58 hayvan; 2. Taburda: 4 subay ve 83 efrat, 145 tüfek, 2 makineli tüfek ve 11.314 makineli tüfek cephanesi ile 62 bomba ve 39 hayvan; 3. Taburda ise 10 subay ve 76 efrat; 73 tüfek ve 16.230 makineli tüfek cephanesi ile 43 bomba ve 41 hayvan mevcuttu. Böylece 18. Alayın üç tabur mevcudu; 27 subay ve 275 efrat; 326 tüfek, 6 makineli tüfek ve 74.394 makineli tüfek cephanesi ile 154 bomba ve 138 hayvandan müteşekkildi.

2. Topçu Alayının ise iki taburu olup 1. ve 2. Taburlar da Malatya'daydı. Cebel Takımı ise Midyat'taydı. Buna göre 1. Taburda: 8 subay, 97 efrat, 185 tüfek, 8 seri sahra topu, 14.012 makineli tüfek cephanesi, 33 tek atımlık top mermisi ve 122 hayvan; 2. Taburda: 8 subay, 65 efrat, 175 tüfek, (top sayısı belirtilmemiş) 13.900 makineli tüfek cephanesi, 33 tane tek atımlık top mermisi ve 53 hayvan; Cebel Takımında ise 1 subay, 11 efrat, 3 tüfek, 2 erhard topu, 610 makineli tüfek cephanesi ve 14 hayvan bulunmaktaydı. Böylece 2. Topçu Alayında toplam 17 subay ve 173 efrat görev yaparken; 363 tüfek, 10 top (ve daha fazlası), 28.127 makineli tüfek cephanesi, 66 tane tek atımlık top mermisi ile 189 hayvan mevcuttu.

2. Tümen karargâhı ve karargâha bağlı mevcut ise 14 subay, 118 efrat, 85 tüfek, 4 makineli tüfek, 13.586 makineli tüfek cephanesi ve 90 hayvandan müteşekkildi. Bu rakamlar ekseninde 2. Tümenin toplam mevcudu; 119 subay, 1.141 efrat; 1.609 tüfek, 18 makineli tüfek, 10 top, 251.381 makineli tüfek cephanesi, 66 tek atımlık top mermisi ile 459 bomba ve 714 hayvandan ibaretti.¹⁵⁰ İlgili rakamlar analiz edildiğinde 2. Tümenin personel, silah ve malzeme bakımından en güçlü birliği 1. Piyade Alayıydı.

¹⁵⁰ 13. Kolordunun 1920 yılına ait genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 51/61-1, 51/61-2.

Tablo 1.3. 2. Piyade Tümeninin Kadro/Personel Durumu

Aylara Göre Dağılım	Subay Sayısı (görev. dâhil)	Silahlı/Muharip Er/Efrat Sayısı (Piyade, Topçu vd. sınıflar dâhil)	Karargâh ve Yrd. Hizmet Sınıfı Er Sayısı	Toplam Er Sayısı	Hayvan Sayısı
Haziran 1919	140	654	396	1.050	1.048
Temmuz 1919	131	618	242	860	750
Ağustos 1919	132	658	439	1.097	815
Eylül 1919	172	681	396	1.077	850
Aralık 1919	163	714	388	1.102	771
Ocak 1920	160	628	429	1.057	779
Ortalama	150	659	382	1.041	835

Görüldüğü üzere 2. Tümenin belirlenen hazari kadro ve teşkilatı bu şekilde olup bir piyade tümenine göre mevcudu oldukça düşüktü. Esasında birliklerin mevcudu tam teşekküllü bir alay ancak ederdi. Kısıtlı kadro imkânlarıyla görev yapan 2. Tümenin teşkilatına, Mayıs 1920’de sorumluluk bölgesindeki ihtiyaca binaen bir Ester Süvari birliği teşkil edilmesi gündeme gelmiş ve bunun için Kolordudan izin istemişti. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de 19 Mayıs 1920 tarihli yazısında, bu talebi olumlu karşılamıştı. Bu kapsamda Diyarbakır’dan 30 hayvanın Siirt’teki 2. Tümen emrine gönderileceğini bildirerek, birliğin semer vd. malzeme ihtiyacının Kolordunun Diyarbakır ve Çapakçur’daki (Bingöl) depolarından karşılanmasını uygun görmüştü.¹⁵¹

1.3.4. 5. Piyade Tümeni

13. Kolordunun ana bağılısı iki tümeninden biri olan 5. Piyade Tümeni (Fırka), Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında 13. Kolordu karargâhının lağvedilmesiyle doğrudan 6. Ordu karargâhına bağlanmıştı. Mütareke kapsamında evvela Nusaybin’e çekilen tümen karargâhı, akabinde de Mardin’e nakledilmiş ve 13. Kolordu teşkil

¹⁵¹ 13. Kolordudan, 2. Tümenine verilen 19 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 342/5-3.

edilince yeniden Kolorduya bağlanmıştı.¹⁵² Bu süreçte 5. Tümen Kumandanı Yarbay Mehmet Kenan Bey'di (Korgeneral Mehmet Kenan Dalbaşar). Kurmay Başkanlığını (Erkân-ı Harp Reisi) Binbaşı İsmail Hakkı Bey (Tuğgeneral İsmail Hakkı Uluçınar) üstlenmişti. Sonraki Kurmay Başkanı ise Yüzbaşı İshak Avni Bey'di (Orgeneral İshak Avni Akdağ).¹⁵³

5. Tümene bağlı üçer taburdan müteşekkil üç piyade alayı ve bir topçu alayı olmak üzere dört alay vardı. Bunlar 14., 15. ve 24. Piyade Alayı ile 5. Topçu Alayıydı. 5. Topçu Alay Kumandanı Binbaşı Hayri Bey olup¹⁵⁴ daha sonra bu göreve Yarbay Münir Bey (Tuğgeneral Münir Altuğ) tayin edilmişti. 14. Alay Kumandanları ise sırasıyla Binbaşı Hüseyin Vecihi Bey,¹⁵⁵ Binbaşı M. Arif Bey ve Yarbay A. Ziya Bey olmuştu.¹⁵⁶ 15. Alay Kumandanı Yarbay İlyas Zeki Bey'di (Tümgeneral İlyas Zeki Aydemir). 24. Alay Kumandanı ise vekâleten Binbaşı Sırrı Bey olup¹⁵⁷ bu göreve asaleten Binbaşı Ahmet Rıza Bey tayin edilmişti.¹⁵⁸ Aralık 1919'da ise Binbaşı Ahmet Nuri Bey (Albay Nuri Pehlivanzade) 24. Alay Kumandanı olmuştu.¹⁵⁹

Tablo 1.4. 5. Piyade Tümeninin 1919-1920'deki Ana Teşkilatı

5. PİYADE TÜMEN KUMANDANLIĞI			
Karargâhı: Mardin // Kumandanı: Yarbay Mehmet Kenan Bey			
14. Piyade Alayı <u>(Mardin)</u> (Bnb. M. Arif Bey)	15. Piyade Alayı <u>(Elazığ)</u> (Yb. İlyas Zeki Bey)	24. Piyade Alayı <u>(Nusaybin)</u> (Bnb. Nuri Bey)	5. Topçu Alayı <u>(Ergani)</u> (Bnb. Münir Bey)

5. Piyade Tümenine bağlı birlikler, sorumluluk sahasında genel olarak; Mardin (Nusaybin, Resulayn) ve Şanlıurfa'ya bağlı ilçeler (Siverek, Viranşehir) ile Elazığ ve

¹⁵² *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.38, 133.

¹⁵³ İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu ...*, s.323.

¹⁵⁴ *ATASE, İSH*, 340/2-3a.

¹⁵⁵ *ATASE, İSH*, 399/103-4.

¹⁵⁶ İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu ...*, s.323.

¹⁵⁷ *5. Tümenin 14 Mayıs 1919 tarihli harp ceridesi (kadro-teşkilat cetveli)*. *ATASE, İSH*, 399/108-68.

¹⁵⁸ *13. Kolordunun 1 Kasım 1919 tarihli nizam-ı harp cetveli*. *ATASE, İSH*, 400/83-2.

¹⁵⁹ *13. Kolordu bünyesinde aktif görevler alan Nuri Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C.1, s.354-355; İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu ...*, s.323.

Malatya'da konuşlanmıştı. Bu kapsamda 5. Tümen birliklerinin Mütareke'nin akabindeki süreçte (Şubat 1919) dağılımı şöyleydi:

- 5. Tümen karargâhı Mardin'de, karargâha bağlı Telgraf Bölüğü ve Mızıka Bölüğü İzzetpaşa istasyonunda (Mardin'in güneyi),

- 14. Alay karargâhı ile Alaya bağlı 1. ve 2. Tabur Diyarbakır'da, 3. Tabur Cizre'nin güneyindeki Demirkapı'da,

- 24. Alay karargâhı Mardin'de, Alaya bağlı 1. Tabur Telabyad'da, 2. Tabur Nusaybin'de, 3. Tabur ise Derbesiye (Şenyurt) hattındaydı.

- 5. Topçu Alayı ise Ergani'deydi. Bununla birlikte Mardin'de de 7. Sahra Bataryasının iki topu vardı.¹⁶⁰

- 15. Alay karargâhı ile 1. ve 2. Tabur ve Alay emrine verilmiş makineli tüfek bölükleri Mardin'den Diyarbakır'a gönderilmişti. 3. Tabur ise Diyarbakır'a gelmişti. Alay bünyesindeki sahra bataryaları ise Mardin'de kalmıştı.¹⁶¹ 15. Alay, bir süre sonra Elazığ sevk edilecekti.

Bu arada 5. Topçu Alayı başlısı 2. Cebel Taburunun bir bataryası (bölük) Ergani'de (Osmaniye), bir bataryası Hanık'te (Batman'a bağlı), bir bataryası Sırçahan'da ve bir diğer bataryası Mardin'deydi.¹⁶²

5. Tümen mıntıkasında da 2. Tümen sahasında olduğu gibi çok sayıda hadiseler meydana gelmekteydi. Bu kapsamda 5. Tümen, başta Mardin Sancağı dâhilinde olmak üzere sorumluluk sahasında, aşiretlerin veya çetelerin çıkardığı olayların bastırılması, asayişin sağlanması, askerî ve siyasi meseleler gibi çok çeşitli konularla ilgilenmekte, icraatlarına ilişkin Kolordu karargâhını bilgilendirmekteydi.¹⁶³ Bu görevlerinden dolayı, 5. Tümen birliklerinin de mütemadiyen konuş değişiklikleri olmaktaydı. 13. Kolordunun 1 Mayıs 1919 tarihli raporunda 5. Tümen birliklerinin konuş vaziyeti, şu şekilde arz edilmişti:

- 5. Tümen karargâhı ve Mızıka (Bando) Bölüğü Mardin'de,

¹⁶⁰ 5. Tümeden, 6. Orduya gönderilen 16 Şubat 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 266/5-3; 13. Kolordudan, 2. Tümene gönderilen 24 Şubat 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/5-21; Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.39-40; Türk İstiklal Harbi - İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), C.6, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974, s.40-41.

¹⁶¹ 5. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 21 Şubat 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 266/5-14.

¹⁶² 5. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 5 Mart 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/2-2.

¹⁶³ 5. Tümenin bölgesel bazda askerî ve idarî icraatları, 3. ve 4. Bölümlerde ilgili idari birim başlıklarının altında anlatılmıştır.

- 14. Alay karargâhı Mardin’de, alayın iki taburu Mardin ve çevresinde, diğer taburu ise Hanik’te,

- 15. Alay karargâhı ve iki taburu Elazığ’da, bir taburu Diyarbakır’da,

- 24. Alay karargâhı ve iki taburu Nusaybin’de, bir taburu Resulayn’daydı. Sırçahan ve Derbesiye’de bu tabura bağlı birer bölük bulunmaktaydı.

- 5. Topçu Alayı karargâhı ve taburları Ergani’de, 7. Cebel Bataryasının bir takımı Mardin’de, bir takımı Elazığ’daydı.¹⁶⁴

5. Tümene bağlı birlikler, 15 Mayıs-30 Mayıs 1919 arasında da konuş değişikliğine gitmişti. Buna göre Hanik’te bulunan 14. Alay 2. Taburdaki iki makineli tüfek Diyarbakır’daki 15. Alay 3. Tabur emrine sevk edilmişti. Ergani’de bulunan 5. Topçu Alayı 1. Sahra Bataryasından bir top burada bırakılarak bataryanın geri kalan dört topu Diyarbakır’a görevlendirilmişti. Mardin’de bulunan İstihkâm Taburundan 3. Bölük ise Diyarbakır’a alınmıştı.¹⁶⁵

İlerleyen aylarda 5. Tümenin bir kısmı unsurlarının konuş yerleri, operasyonlar sebebiyle değişmeye devam etmişti. Nitekim Eylül 1919’da 5. Tümen birliklerinin yerleri şu şekildedeydi:

- 5. Tümen ve 14. Alay karargâhı ile 3. Tabur, bir makineli tüfek bölüğü (dört makineli tüfek) ve 7. Cebel Bataryasından iki top Mardin’de; 1. Tabur ile iki makineli tüfek Savur’da; 2. Tabur ise Hanik’te,

- 15. Alay karargâhı ile 2. Tabur ve dört makineli tüfek, 7. Cebel Bataryasından iki top Elazığ’da; 3. Tabur Diyarbakır’da,

- 24. Alayı karargâhı ile 2. ve 3. Tabur, bir makineli tüfek bölüğü (dört makineli tüfek) Nusaybin’de; 1. Tabur ve iki makineli tüfek Resulayn’daydı. Ayrıca Resulayn ve Nusaybin doğusu arasındaki demiryolu hattı üzerinde muhafız posta birlikleri vardı.

- 5. Topçu Alayı ile 1. ve 2. Tabur karargâhı Ergani’de, 1. Topçu Sahra Bataryası ise Diyarbakır’daydı.¹⁶⁶

¹⁶⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Nisan ve 1 Mayıs 1919 tarihli raporlar. ATASE, İSH, 340/7-4, 340/7-5.

¹⁶⁵ 13. Kolordunun, bazı ast birliklerine verdiği 2 Haziran 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/11-9, 340/11-10.

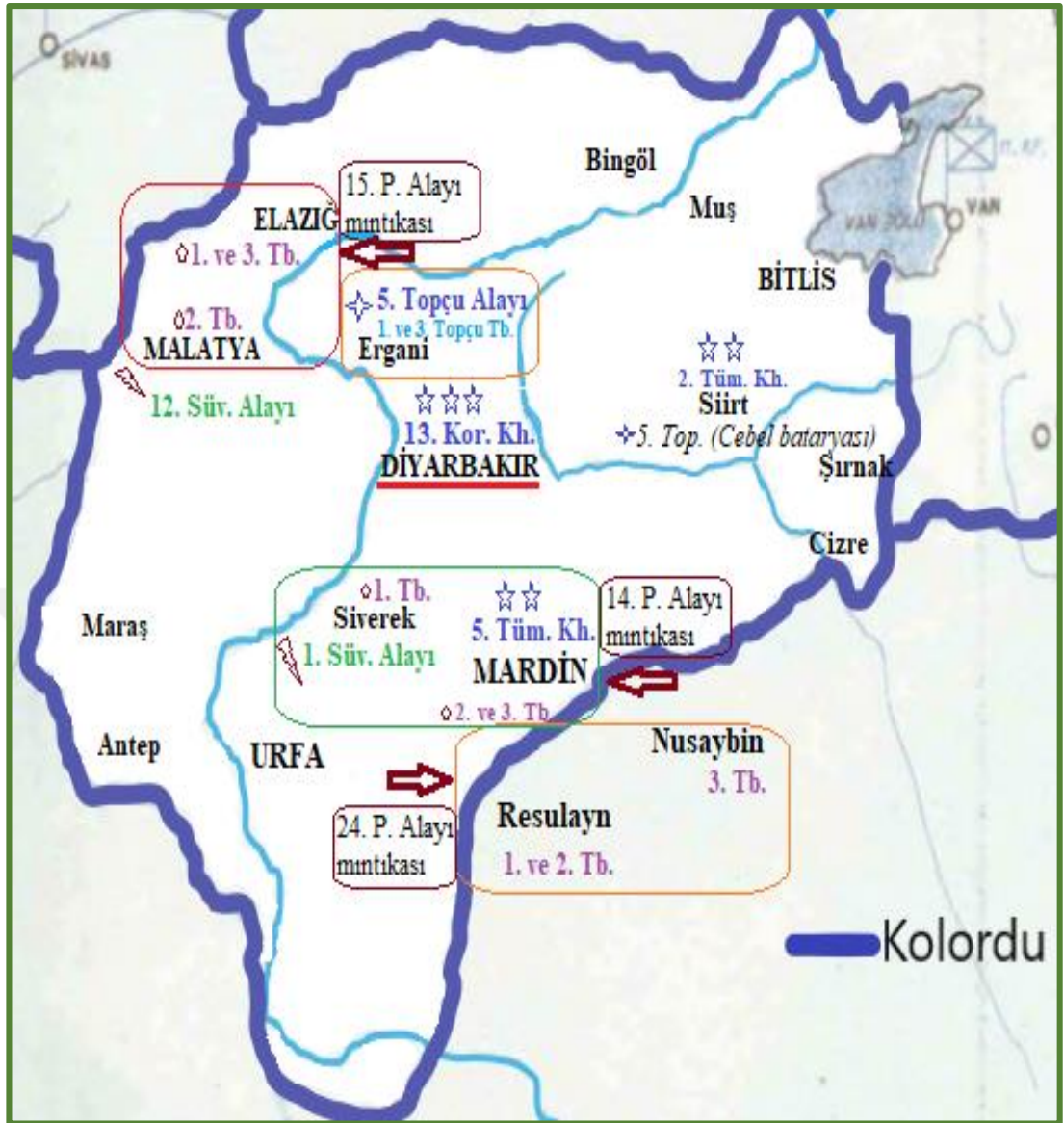
¹⁶⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 40/142-1, 40/142-2.

5. Tümen, özellikle Ali Galip Olayı ortaya çıktığında Elazığ ve Malatya'ya birlik kaydırmak durumunda kalmıştı. Diğer bölgelerden alınan birliklerin yerini, yine 5. Tümen birliklerinin takviye etmesi, Tümen Kumandanını rahatsız etmiş olacak ki 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, kendisine gönderdiği 6 Ekim 1919 tarihli yazısında, Kolordunun üstlendiği görevleri sayarak bu durumun bir mecburiyet olduğunu vurgulamıştı. İlgili yazısında, 5. Tümenin dağınık bir vaziyette olmasını kendisinin de arzu etmediğini, aksine bütün birlikleriyle bir garnizonda bulunarak talim-terbiye ve tatbikatla meşgul olarak harp için yetiştirilmesini istediğini, içinde bulunulan ortamda Kolordunun yegâne vazifesinin, Mütareke'nin 24. maddesini göz önünde bulundurarak asayişin korunması olduğunu, bu maksadı temin ve diğer ortaya çıkan lüzumlu hadiseler binaen birliklerin muhtelif mahallere sevkinin mecburi bir hal aldığını, Kolordunun aldığı kararlara itimat ederek ve her alınan karara veya yazılan emre alınmayarak iyi niyetle göreve devam etmenin önemli olduğunu ifade etmişti.¹⁶⁷ Görüldüğü üzere Kolordunun tüm birlikleri gibi 5. Tümen unsurları da ortaya çıkan asayiş ve güvenlik meseleleriyle ilgili sürekli konuş değişikliğine gitmekteydi.

5. Tümenin 1919 yılı sonlarındaki konuşlanma vaziyetine bakıldığında; 14. Alay, tümen karargâhının bulunduğu Mardin'de, taburları ise Mardin, Elazığ ve Siverek'teydi. 15. Alayın bir taburu, Diyarbakır'da (bir müddet sonra Nusaybin'de), bir taburu alay karargâhıyla birlikte Elazığ'da, diğer taburu ise Malatya'daydı. 24. Alay ise Nusaybin ve Resulayn hattında yerleşirken, Ergani'deki Topçu Alayının bir kısmı Siverek'e intikal etmiş olup ihtiyaca göre batarya hâlinde operasyonlara katılmaktaydı.¹⁶⁸

¹⁶⁷ 13. Kolordudan, 5. Tümene gönderilen 8 Ekim 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 399/110-142a.

¹⁶⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 51/15-2.

Harita 1.5: 5. Tümen birliklerinin 1919 sonlarındaki konuşlanma vaziyeti - harita: *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Kroki 3, s.402.

1920 yılına ait 13. Kolordunun genel kuvvet cetvelinde ise 5. Tümenin ana ast birliklerinin bulunduğu mevkie ve personel sayısı ile silah durumuna ilişkin detaylı malumata yer verilmişti. Buna göre karargâhı Mardin'de bulunan 5. Tümenin 14. Alayı İzzetpaşa'da, 15. Alayı Elazığ'da, 24. Alayı ise Nusaybin'deydi. 5. Topçu Sahra Alayı ise Ergani'deydi.

Rapora göre 14. Alayın 1. Tabur'u Siverek'te, 2. Tabur'u Mardin'de, 3. Tabur'u İzzetpaşa'daydı. Taburlardaki personel, silah, cephane ve malzeme durumuna bakıldığında; 1. Taburda: 15 subay ve 163 efrat, 306 tüfek, 4 makineli tüfek, 21.328 makineli tüfek cephane, 45 bomba ile 81 hayvan ve 6 araba;

2. Taburda: 12 subay ve 125 efrat, 276 tüfek, 12.119 makineli tüfek cephanesi, 78 bomba ile 31 hayvan ve 5 araba; 3. Taburda ise 8 subay ve 105 efrat, 261 tüfek, 22.364 makineli tüfek cephanesi ve 53 bomba ile 39 hayvan bulunmaktaydı.

Böylece 14. Alayın üç tabur mevcudu; 35 subay ve 393 efrat; 843 tüfek, 4 makineli tüfek, 55.810 makineli tüfek cephanesi, 176 bomba ile 151 hayvan ve 11 arabadan oluşmaktaydı.

Karargâhı Elazığ'da bulunan 15. Alayın 1. ve 3. Taburları da Elazığ'da, 2. Taburu Malatya'da konuşlanmıştı. 15. Alayın personel, silah ve malzeme durumu ise 1. Taburda: 14 subay ve 151 efrat, 222 tüfek, 4 makineli tüfek, 37.298 makineli tüfek cephanesi ile 167 bomba ve 75 hayvan; 2. Taburda: 10 subay ve 90 efrat, 264 tüfek, 44.290 makineli tüfek cephanesi ile 48 bomba ve 39 hayvan; 3. Taburda ise 10 subay ve 75 efrat; 285 tüfek ve 23.137 makineli tüfek cephanesi, 59 bomba ile 33 hayvan ve 3 araba vardı.

Böylece 15. Alayın üç tabur mevcudu; 34 subay ve 316 efrat; 771 tüfek, 4 makineli tüfek, 104.765 makineli tüfek cephanesi, 331 bomba ile 136 hayvan ve 7 arabadan ibaretti.

Karargâhı Nusaybin'de bulunan 24. Alayın 1. ve 2. Taburları Resulayn'da, 3. Taburu Nusaybin'deydi. 24. Alayın personel ve malzeme ise şöyleydi: 1. Taburda: 16 subay ve 145 efrat, 287 tüfek, 4 makineli tüfek, 25.960 makineli tüfek cephanesi ve 70 bomba ile 76 hayvan ve 6 hayvan; 2. Taburda: 9 subay ve 81 efrat, 272 tüfek, 72.115 makineli tüfek cephanesi ve 34 bomba ile 34 hayvan ve 5 araba; 3. Taburda ise 7 subay ve 237 efrat; 237 tüfek, 88.319 makineli tüfek cephanesi ve 60 bomba ile 40 hayvan ve 5 araba.

Böylece 24. Alayın üç taburdaki mevcudu; 32 subay ve 314 efrat; 796 tüfek, 4 makineli tüfek ve 106.394 makineli tüfek cephanesi ve 164 bomba ile 150 hayvan ve 16 arabaydı.

5. Topçu Alayının ise iki taburu ve bir cebel bataryası (bölük) olup 1. ve 3. Taburlar Ergani'de (Osmaniye) idi. Cebel Bataryası ise Siirt'teydi. Buna göre 1. Taburda: 13 subay, 139 efrat, 169 tüfek, 5 seri sahra topu, 25.630 makineli tüfek cephanesi, 108 tek atımlık top mermisi ile 190 hayvan ve 5 araba; 3. Taburda: 18 subay, 147 efrat, 318 tüfek, 4 cebel topu, 24.490 makineli tüfek cephanesi, 276 tek atımlık top mermisi ile 249 hayvan ve 13 araba;

Kudretli Cebel Bataryasında (bölük) ise 2 subay, 33 efrat, 3 kudretli cebel top, 86 tek atımlık top mermisi ile 70 hayvan vardı.

Böylece 5. Topçu Alayında toplam; 33 subay ve 319 efrat ile 486 tüfek, 12 top, 50.120 makineli tüfek cephanesi, 470 tek atımlık top mermisi ile 509 hayvan ve 18 araba mevcuttu.

5. Tümen karargâhı ve karargâha bağlı mevcut ise 24 subay, 347 efrat, 148 tüfek, 6 makineli tüfek, 18.867 makineli tüfek cephanesi, 161 hayvan ve 18 arabadan müteşekkildi. Bu rakamlar ekseninde 5. Tümenin toplam mevcudu; 158 subay, 1.689 efrat; 3.044 tüfek, 18 makineli tüfek, 12 top, 335.916 makineli tüfek cephanesi, 470 tek atımlık top mermisi ve 671 bomba ile 1.107 hayvan ve 75 arabadan ibaretti.¹⁶⁹ İlgili sayısal veriler değerlendirildiğinde 5. Tümenin personel bakımından en güçlü birliği, 14. Piyade Alayı iken silah ve cephanesi bakımından ise 15. Piyade Alayıydı.

Tablo 1.5. 5. Piyade Tümenin Kadro/Personel Durumu

Aylara Göre Dağılım	Subay Sayısı (görev. dâhil)	Silahlı/Muharip er/efrat Sayısı (Piyade, Topçu vd. sınıflar dâhil)	Karargâh ve Yrd. Hizmet Sınıfı Er Sayısı	Toplam Er Sayısı	Hayvan Sayısı
Haziran 1919	199	989	691	1.680	1.075
Temmuz 1919	202	1.046	629	1.675	931
Ağustos 1919	207	1.315	395	1.710	948
Eylül 1919	201	1.029	584	1.613	1.017
Aralık 1919	203	1.313	372	1.685	1.109
Ocak 1920	213	1.306	390	1.696	1.095
Ortalama	204	1.116	510	1.626	1.029

¹⁶⁹ 13. Kolordunun 1920 yılına ait genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 51/61-1, 51/61-2; 5. Tümen Kumandanlığı, asayiş konusunda görülen lüzum ile operatif faaliyetler için bağlı birlikleri arasında silah değişimi veya diğer birliğe takviye silah gönderilmesi gibi tedbirler almaktaydı. Nitekim bir defasında 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey, 15. Alaya verdiği bir emirde, 24. Alaya ait makineli tüfekler ile bazı silahların teçhizat ve hayvanatı ile birlikte 14. Alay emrine gönderilmesini istemişti. Yine bir başka örnekte, asayişin gösterdiği lüzum üzerine Diyarbakır'dan geçici olarak gönderilen altı makineli tüfekten dördünü 14. Alayın, ikisini 24. Alayın alacağı Yarbey Kenan Bey tarafından Alay Kumandanlıklarına bildirilmişti. 5. Tümenin 17 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 397/20-5a.

13. Kolordu bünyesindeki tümenlerin genel kuvvetini gösteren ve her iki başlıkta da açıklanan periyodik nicel tablo karşılaştırıldığında; 5. Tümendeki subay sayısı ortalama 204 iken, 2. Tümeninde bu sayı 150'ti. Muharip er bakımından 5. Tümeninde ortalama 1.116 asker, 2. Tümeninde ise 659 asker vardı. Karargâh ve yardımcı hizmetlerdeki asker sayısı itibarıyla 5. Tümeninde ortalama 510 asker, 2. Tümeninde ise 382 asker vardı. Dolayısıyla 5. Tümen ortalama 1.626 askere, 2. Tümen 1.041 askere sahipti. Hâliyle 5. Tümenin mevcudu, 2. Tümene göre %50 daha fazlaydı. Sahip olunan hayvan sayısı bakımından da 5. Tümen, daha iyi durumdaydı. Şüphesiz 5. Tümenin de sahip olduğu personel miktarı ideal tümen mevcudunun oldukça altındaydı.

1.3.5. 1. ve 12. Süvari Alayları

6. Ordu, Musul'dan Nusaybin'e çekilirken Süvari birlikleri de Fırat'ın doğusundaki Rakka, Deyr-i Zor gibi bölgelerden kuzeye, yani Urfa-Mardin güneyindeki demiryolu hattına çekilmişti. Mütareke'nin ilk aylarında 6. Ordu emrinde üç süvari alayından (1., 12. ve 31. Süvari Alayları) müteşekkil bir *Müstakil Süvari Tugayı* bulunmaktaydı. Terhisler ve Mütareke kapsamında süvari teşkilatı da yeniden yapılandırılmış olup hazari kadro gereği *Müstakil Süvari Tugayı* karargâhı ile 31. Süvari Alayı lağvedilmiş ve iki süvari alayı (1. ve 12. Süvari Alayları) bırakılmıştı.¹⁷⁰

1. ve 12. Süvari Alay Kumandanlıkları, 2. ve 5. Tümen Kumandanlıkları dışında 13. Kolordunun iki ana bağılısı olmuştu. Süvari birlikleri, piyade tümenleri dışında doğrudan Kolordu karargâhına bağlı, hareket kabiliyeti yüksek, stratejik ve önemli bir manevra unsuruydu. Topçu taburu olmaması hasebiyle dörder süvari bölüğünden müteşekkil olan her iki alayda da birer makineli tüfek bölüğü (dörder makineli tüfek) bulunmaktaydı.¹⁷¹ İki süvari alayı dışında Kolordu karargâhı ile 2. ve 5. Tümen emrinde de birer süvari bölüğü vardı. Bu süvari bölüklerinde de dörder makineli tüfek mevcuttu. Kolordu emrindeki dört toptan oluşan süvari bataryası ise 1. Süvari Alayına bağlanmıştı.¹⁷²

¹⁷⁰ *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinin 4 Ocak 1919 tarihli yazısı. ATASE, İSH, 136/146; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 170/36-1, 170/36-2.*

¹⁷¹ *6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Şubat 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 266/4-26.*

¹⁷² *6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Şubat 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 183/145-2, 145-3.*

1. Süvari Alayı Kumandanı Binbaşı Hüseyin Nuri Bey (Yarbay Hüseyin Nuri) ve 12. Süvari Alayı Kumandanı Binbaşı Yakup Cemal Bey (Albay Yakup Cemal) idi. 12. Süvari Alay karargâhı Malatya'daydı. Alaydan bir bölük Adıyaman'da (Hısn-ı Mansur), bir topçu bataryası Elazığ'daydı. Diğer bölükler de ihtiyaca binaen muhtelif sancak ve kazalarda konuşlandırılmaktaydı.¹⁷³ 1. Süvari Alay karargâhı ise Mütareke'nin ilk aylarında Urfa'da konuşlanmış olup Alayın iki bölümü Urfa'da, bir süvari takımı Suruç'ta, diğer bölükler ise Urfa'nın güneyindeki demiryolu hattındaydı. Bununla birlikte 24 Mart 1919'da Urfa'nın İngilizlerce işgal edilmesi üzerine 1. Süvari Alayının bölgedeki unsurları, 30 Mart 1919'da Siverek'e çekilmek durumunda kalmıştı.¹⁷⁴

1. ve 12. Süvari Alayı dışında 13. Kolordu teşkilatında yer alan süvari birlikleri (Kolordu karargâhı ile 2. ve 5. Tümen emrinde olan birer süvari bölümü) Kolordu mıntikasındaki şartların bir gereği olarak Mart 1919'da ayında yeniden yapılandırmaya tutulmuştu. Bu kapsamda 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, bölgedeki aşiretlerin çok olması ve aralarında sürekli çatışmalar yaşanması sebebiyle, asayişin sağlanması için süvariye ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek yeni bir süvari alayı kurulması için Harbiye Nezaretinden izin istemişti. Buna göre; 1. Süvari Alayında 302; 12. Süvari Alayında 260; 5. Tümen süvari bölümünde 72; 2. Tümen süvari bölümünde 56 ve karargâh süvari bölümünde 62 hayvan mevcuttu.¹⁷⁵

Ancak 13. Kolordunun bu talebi, Mütareke şartları gereği kabul edilmemişti. Yine de Erkân-ı Harbiye Umûmiye Riyâsetinin emriyle Kolordu bünyesindeki süvari teşkilatında yeni bir düzenlemeye gidilmişti. Buna göre Kolordu karargâhı ile 2. ve 5. Tümen teşkilatında yer alan süvari bölükleri lağvedilmiş; bu birliklerin, 1. ve 12. Süvari Alayı emrine vererek iki alayın takviye edilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece lağvedilen bölüklerdeki personel ve hayvanların, süvari alaylarına nakledilmesi ve bu alayların dörder bölüklü ve dolgun mevcutlu olması hedeflenmişti.¹⁷⁶

¹⁷³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 51/15-2.

¹⁷⁴ Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.38-39; Türk İstiklal Harbi I ..., s.121, 123, 133, 271. Kuruluş 8.

¹⁷⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 170/36-2a.

¹⁷⁶ 13. Kolordunun 5-7 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/5-10-2a, 340/5-11; 13. Kolordunun 15 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/6-2.

1919 yılı Nisan ayı başlarında belirlenen teşkilata göre ise birliklerin yeni konuş yerleri tespit edilmişti. Buna göre 5. Tümen'e bağlı Viranşehir'de bulunan süvari bölüğünün, 1. Süvari Alayının bir bölüğünü teşkil etmesi fakat bu bölüğün bulunduğu yerde 5. Tümen emrinde kalmaya devam etmesi; Diyarbakır'daki 13. Kolordu süvari bölüğü ile 2. Tümenin Midyat'ta bulunan süvari bölüğünün birleştirilerek Malatya'daki 12. Süvari Alayının bir bölüğünü teşkil etmesi kararlaştırılmıştı. Adı geçen süvari bölüğünden iki takımın şimdilik Diyarbakır'da, Midyat'taki bölükten iki takımın ise 2. Tümen emrinde kalması, ayrıca Malatya'daki 12. Süvari Alayının bir bölüğünün lağvedilerek personel ve hayvanlarının diğer bölüklerine dağıtılması uygun görülmüştü.¹⁷⁷

İlgili emir çerçevesinde süvari teşkilatındaki yeni yapılanma şöyleydi:

- 1. Süvari Alayı karargâhı ve iki bölüğü Siverek'te, bir takımı Karacurum'da olup diğer bir bölüğü Viranşehir'de ve bir bölüğü de Mardin'de 5. Tümen emrindeydi.¹⁷⁸

- 12. Süvari Alay karargâhı ve bir bölüğü Malatya'da, bir bölüğü Adıyaman'da, bir bölüğü Diyarbakır'da, bir bölüğü ise Beşiri'de 2. Tümen emrindeydi.¹⁷⁹

Görüldüğü gibi süvari birlikleri, harekât kabiliyetleri ile ihtiyaca binaen hızlıca diğer bölgelere nakledilebilmekteydi. Bu açıdan süvari birlikleri de piyade unsurları gibi sürekli konuş değişikliği içindeydi. Nitekim Albay Cevdet Bey imzasıyla yayımlanan 2 Haziran 1919 tarihli rapora göre; 12. Süvari Alayının Diyarbakır'da ve Beşiri'de bulunan 4. Bölüğü ve bölüğe bağlı iki takımı, Malatya'daki 12. Süvari Alayına katılmış ve aynı bölüğün diğer iki takımı ise Diyarbakır'da bırakılırken 12. Süvari Alayından Diyarbakır'a gönderilen 1. Bölük Ergani'ye gelmiş ve Millî aşiretinden Timur Bey'in oluşturduğu tehditkâr vaziyet nedeniyle geçici olarak

¹⁷⁷ 13. Kolordudan, ant ast bağlarına verilen 7 Nisan 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/5-11, 340/5-12; *Türk İstiklal Harbi Hülasası 1919:1922*, İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni Askeri Matbaa, 1937, Harita No:1.

¹⁷⁸ Albay Cevdet Bey'in 4 Ağustos 1919 tarihli yazısına göre, 1. Süvari Alayına bağlı ve 5. Tümen emrinde olan süvari bölüğünün demiryolu hattını korumak ve bölgede asayiş sağlaması için görevlendirildiği; mezkûr bölüğün araziye vakıf olması nedeniyle diğer bölükle yer değiştirmesinin şimdilik ertelendiği ifade edilmişti. ATASE, İSH, 399/110-39a.

¹⁷⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 1 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/7-5, 340/7-6.

Ergani’de görevlendirilmişti. Bununla birlikte adı geçen bu bölük, Diyarbakır’a geldiğinde 4. Bölüğün buradaki iki takımı Malatya’daki bölüğüne katılacaktı.¹⁸⁰

Aynı şekilde ilerleyen aylarda da süvari birliklerinin konuş değişikliği gerçekleşmişti. Eylül 1919’daki konuş cetveline göre; 1. Süvari Alayı karargâhı, üç bölüğüyle Siverek’te, diğer bir bölüğü 5. Tümen emrinde Mardin’deydi. 12. Süvari Alayı karargâhı ise iki bölüğüyle Malatya’da, bir bölüğü Adıyaman’da ve diğer bölüğü asayişin temini maksatlı Diyarbakır’daydı.¹⁸¹ Ağustos ayı sonlarında Albay Cevdet Bey de 1. Süvari Alayını teftiş maksadıyla Diyarbakır’dan otomobille Siverek’e gitmişti.¹⁸²

Sonuç olarak İtilaf devletlerinin, Mütareke şartlarını öne sürerek Kolorduya bağlı süvari alaylarının kadro/teşkilatını, personel ve hayvan sayısını sınırlandırarak Kolordunun stratejik manevra kabiliyetini kısıtlamayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Yine de Osmanlı Genelkurmayı ve 13. Kolordu Kumandanlığı, süvari teşkilatını ihtiyaçları karşılayacak şekilde düzenlemeye gayret etmişti. Nitekim Kolorduya bağlı birlikler, bölgede aşiretler arasında vuku bulan hadiselerin bastırılmasıyla ilgili önemli vazifeler üstlenmişti. Bu meyanda 12. Süvari Alayı, Malatya’daki Ali Galip ile siyasi Kürtçülerin girişiminde, hadiseyle ilgilenerak şehirden kaçan bu grubu yakalamak üzere takip harekâtı icra etmişti. 1. Süvari Alayı da sorumluluk sahasında güvenliğin sağlanmasında önemli vazifeler üstlenmişti. Neticede Her iki süvari alayı da bilhassa Fransız işgalinin başladığı dönemde gerektiğinde Urfa ve çevresini almak üzere müteyakkız vaziyete geçirilmişti. Özellikle Urfa’nın Fransızlardan geri alınması sürecinde 1. Süvari Alayı, muhasaraya destek olmak üzere unsurlarını peyderpey Urfa’ya kaydırmıştı. Urfa’nın geri alınmasından sonra ise her iki süvari alayına bağlı birlikler de Urfa ve güneyindeki stratejik noktaları takviye etmek üzere bu bölgelere sevk edilmişti.

¹⁸⁰ 13. Kolordunun, bazı ast birliklerine verdiği 2 Haziran 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/11-9, 340/11-10.

¹⁸¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 40/142-1, 40/142-2.

¹⁸² Albay Cevdet Bey, bu vesileyle 5. Tümene gönderdiği 20 Ağustos 1919 tarihli yazıda; şifre ve telgrafların Siverek’e gönderilmesini istemişti. ATASE, İSH, 399/110-59a.

1.3.6. 13. Kolorduda Topçu Alayları ve Makineli Tüfek Teşkilatı

Mütareke kapsamında 13. Kolordu birlikleri, hazari (barış) kadroya göre yeniden teşkil edilirken topçu teşkilatının korunmasına özel bir önem verilmişti. Zira top silahı ve mühimmatı, kara unsurları için dönemin en etkili muharebe araçlarının başında gelmekteydi. Aynı şekilde makineli tüfekler de bilhassa piyadeler için normal tüfeklerden çok daha etkili ve muharebe ve çatışmalarda belirleyici bir silahtı. Bu önemine binaen İtilaf devletleri, Osmanlı ordusundaki top sayısının azaltılması ve makineli tüfeklerin de kısıtlı sayıda bırakılması için girişimlerde bulunmuştu. Kadro fazlası topların kullanılmasını engellemek maksadıyla top ana parçaları olan kama, fişek ve nişangâhlarının çıkartılarak depolanması, fazla top ve mühimmatının da İstanbul'a sevk edilmesi veya kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi. Neticede 6. Ordu teşkilatındaki bir kısım topçu taburları, süvari (koşulu topçu) ve cebel (dağ) bataryaları lağvedilmiş, toplar ise depolara (idari depolama) konulmuştu.¹⁸³

a.) Topçu Birlikleri

13. Kolordu Kumandanlığınca bir yandan Mütareke'ye göre kadro fazlası topların parçaları sandıklar hâlinde depolara sevk edilirken kullanılacak toplar ise -asayiş amaçlı Mardin'de bırakılanlar hariç- mümkün olduğunca İngiliz işgal mıntikasından uzakta kuzey bölgelere nakledilmekteydi.¹⁸⁴

Mevcut durumda 13. Kolordunun 15 Şubat 1919'da yayımlanan teşkilat kadro ve malzeme uygulama emrinde topçu birlikleri, Kolordunun iki tümeni emrinde birer topçu alayı olarak teşkil edilmişti. Buna göre topçu teşkilatındaki unsurlar şöyleydi:

- 2. Piyade Tümeni emrindeki 2. Topçu Alayında iki tabur (1. Sahra ve 3. Topçu Taburları) bulunmaktaydı. 1. Sahra Topçu Taburu dörder toplu iki sahra bataryasından (toplam 2 batarya), 3. Tabur ise üçer toplu kudretli (ateş gücü yüksek) ve şınayder cebel (dağ) bataryalarıyla, dört toplu bir cebel bataryasından (toplam 3 batarya) müteşekkildi. Ayrıca Kolordu emrinde olup geçici olarak 2. Tümen emrine giren bir sahra topu ile 36. Alaydan kalan iki toptan ibaret cebel (dağ) takımı yer almaktaydı.

- 5. Piyade Tümeni emrindeki 5. Topçu Alayında ise iki tabur (1. Sahra ve 2. Topçu Taburları) mevcuttu. Bu bağlamda 1. Sahra Topçu Taburu dört toplu bir

¹⁸³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/78.

¹⁸⁴ 13. Kolordudan, topçu birliklerine yazılan 19 Nisan 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 397/20-12a; 5. Tümeden 6. Alaya gönderilen 28 Nisan 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 397/20-37a.

şınayder (Schneider) bataryası, beş toplu bir krupp (Crupp) sahra bataryası ile ikisi 12'lik adi obüs ile biri tayyare topundan (uçaksavar topçusu) mürekkep ağır topçu bataryasından (toplam 3 batarya) ibaretti. 2. Cebel (Dağ) Taburu ise dörder toplu iki şınayder cebel bataryası ile üç kurup cebel topu bulunan cebel bataryasından (toplam 3 batarya) müteşekkildi.¹⁸⁵

Bahsi geçen topçu teşkilatıyla ilgili Albay Cevdet Bey tarafından hazırlanan 19 Mart 1919 tarihli rapora göre; Kolorduda en sağlam olan 2. Topçu Alayının 8 topu bulunan 1. Sahra Taburu, üç kudretli cebel topu bulunan cebel bataryası ile 5. Topçu Alayının beş toplu sahra bataryası hariç eri kalan bataryalardaki toplar, kama ve nişangâhları sandıklanarak teçhizatlarıyla idari depolara sevk edilmişti. Ayrıca Albay Cevdet Bey, 2. Tümenin teklifi üzerine kudretli cebel bataryasının şimdilik 2. Tümen emrinde kalmasını, 5. Tümen emrindeki 5. Topçu Alayı 1. Sahra Taburunun obüs bataryası dışında tamamen lağvedilmesine izin verilmesini Harbiye Nezaretinden talep etmiş; lağvedilecek birliklere ait kama ve nişangâhların Diyarbakır, Elazığ ve Osmaniye (Ergani) depolarında sandıklanmakta (idari depolamada) olduğunu bildirmişti.¹⁸⁶

Neticede Mütareke şartlarına göre her bir kolordularda olması gereken top sayısı 8'i Kolordu karargâhında sekizer de tümenlerde olmak üzere toplam 24 top olarak belirlenmişti. Ayrıca Kolordu karargâhında 562 ve tümenlerde 1.500'er olmak üzere toplam 3.562 tüfek bulunmalıydı.¹⁸⁷ Buna göre 2. ve 5. Piyade Tümenlerindeki topçu alaylarında 8'er top (toplam 16 top) ve ikişer tabur bırakılması kararlaştırılmıştı.¹⁸⁸

Belirlenen miktarlar yani hazari teşkilat göz önüne alınarak Kolordunun topçu teşkilatında yapılan son değişikliklerle toplamda 6'şar dolgun mevcutlu, 6'şar kadro hâlinde 12 batarya bulunacaktı. Buna göre;

¹⁸⁵ 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Şubat 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 183/145-1, 183/145-2.

¹⁸⁶ 13. Kolordudan, Erkân-ı Harbiye ve Harbiye Dairesine 19 Mart 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 185/47-1, 185/47-2.

¹⁸⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920 - 29 Ekim 1923), C.4, Ks.1, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1984, s.88-89.

¹⁸⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 16 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/3-2; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 23 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 185/99.

- 2. Topçu Alayının 1. Sahra Taburu personel ve top sayısı olarak yeterli mevcuda sahip olacak; 3. Cebel Taburu ise personeli çekirdek kadro hâlinde ve topsuz şekilde kalacaktı.

- 5. Topçu Alayı 1. Sahra Taburunun beş toplu 1. Sahra Bataryası dolgun mevcutlu; 7. ve 8. ve müstakil Cebel Bataryaları kadro hâlinde topsuz olacaktı.

- Kolordu karargâhı emrinde olup Diyarbakır ve Elazığ'da konuşlanan 15'lik Obüs Bataryası ile süvari bataryası ise personel olarak yeterli fakat topsuz olacak ve Elazığ'daki 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyaseti emrinde bulunacaktı.¹⁸⁹

Ancak ilk etapta 2. Tümenin topçu teşkilatlarında 9 top, 5. Tümeinde ise 12 top vardı. Ayrıca makineli tüfek sayısı her iki tümeinde de 18 adetti. Fakat gerek topçu alaylarında gerekse piyade tabur ve alaylarında er mevcudu düşük olduğu için tüfekli asker sayısı, hazari kadronun da altında kalmıştı.¹⁹⁰

Sonuçta, 20 Ağustos 1919 tarihli raporda mevcut Kolorduda kullanılmak üzere kıtalarda bulunan toplar şöyleydi:

- 8 adet seri sahra krupp (Crupp) topu,
- 5 adet seri şınayder (Schneider) sahra topu,
- 4 adet seri şınayder (Schneider) cebel (dağ) obüsü topu,
- 2 adet erhard cebel topu,
- 3 adet kudretli cebel (ateş gücü yüksek dağ) topu.¹⁹¹

13. Kolordu tarafından tanzim edilen Kasım 1919'lu kadro cetvelinde yer alan topçu teşkilatına göre (kıta emrindeki ve depolardaki toplar dâhil olmalı) ise;

- 2. Topçu Alayı 1. ve 3. Taburlardan müteşekkil iki taburu haizdi. 1. Tabur'a bağlı 1 ve 2. Bataryalarda dörder top bulunmaktaydı. 3. Taburda ise 6. Bataryada 5 şınayder topu; diğer bataryada ise 2'si şınayder olmak üzere 4 top yer almaktaydı ki sayıları toplam 17 topa tekabül etmekteydi.

- 5. Topçu Alayında ise 1. ve 2. Taburlardan müteşekkil iki tabur vardı. 1. Taburda 5 şınayder topu bulunan 1. Batarya, 4 kurp topu bulunan 2. Batarya ve

¹⁸⁹ 13. Kolordunun, ana ast birliklerine verdiği 8 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/7-41.

¹⁹⁰ 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 30 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 192/169-1, 192/169-2.

¹⁹¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 22 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 195/76.

3 kudretli cebel topu bulunan 12. Batarya mevcuttu. 2. Taburda ise 4 şınayder bulunan 7. Batarya, 4 şınayder bulunan 8. Batarya ile 2 topu bulunan kudretli cebel bataryası bulunmaktaydı ve 22 topa tekabül etmekteydi.¹⁹²

Takip edildiği üzere topçu teşkilatında bir takım değişiklikler gerçekleşmekteydi ve nihai olarak son kadro/teşkilat durumu belirlenmişti. Buna göre 2. ve 5. Tümenler emrindeki 2. ve 5. Topçu Alaylarında üçer bataryadan oluşan (cebel ve sahra bataryası) iki topçu taburu ile doğrudan Kolordu karargâhı emrindeki süvari ve obüs bataryası bulunmaktaydı. Bu bağlamda iki tümen emrinde 12, Kolordu karargâhı emrinde 2 olmak üzere toplam 14 batarya kalmıştı.¹⁹³ Buna rağmen Mütareke şartlarına göre 14 bataryada kullanılabilecek top sayısı 24'tü.¹⁹⁴

Yapılan düzenlemelerden sonra 1920 yılı başlarında 13. Kolordunun topçu birliklerinin konuşlanması Kolordu harekât raporunda şöyle belirtilmişti:

- Sahra bataryaları Diyarbakır, Elazığ, Malatya ve Malatya-Sivas yolu üzerindeydi.

- 5. Topçu Alayı ile sahra bataryaları ve süvari bataryası Ergani'de, obüs topçuları Elazığ'daydı. Yalnız bu alaya bağlı 1. Sahra Bataryası Diyarbakır'da iken kış ve yol şartları düşünülerek Ergani'ye nakledilmişti.

- 2. Topçu Alayı Sahra Bataryaları ise Malatya'daydı.¹⁹⁵

1920 yılına ait hazırlanan Kolordu genel kuvvet (umumi) cetveline göre topçuların son teşkilat ve konuşlanmaları şöyleydi:

- Kolordu karargâhı emrindeki obüs bataryası Ergani'deydi.

- 2. Topçu Alayı iki taburuyla birlikte Malatya'da olup 8 topu bulunmaktaydı. Bu Alayın Midyat'ta 2 toptan müteşekkil bir topçu takımı vardı.

- 5. Topçu Alayı ise iki tabur hâlinde Ergani'de olup 5 seri sahra ve 4 cebel topu mevcuttu. Ayrıca bu alaya bağlı 3 kudretli cebel topundan müteşekkil bir cebel bataryası yer almaktaydı. Bu bakımdan Kolorduda aktif kullanılan top sayısı 22'ydı.¹⁹⁶

¹⁹² 13. Kolordunun 1 Kasım 1919 tarihli nizam-ı harbi. ATASE, İSH, 400/83-2.

¹⁹³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 22-23 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 202/5-1, 202/5-2.

¹⁹⁴ 13. Kolordudan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderilen 22-23 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 161/30-1, 161/30-2.

¹⁹⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 17 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 201/208.

¹⁹⁶ 13. Kolordunun 1920 yılına ait genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 51/61-1, 51/61-2.

b.) Makineli Tüfek Unsurları

Topların yanı sıra bir diğer önemli silah olan makineli tüfek teşkilatında ise alaylardaki makineli bölükler, hazari kadro gereği ilga edilmişti. Konuya ilişkin Albay Cevdet Bey'in 6 Nisan 1919 tarihli raporuna göre; tüfekleri sandıklanan makineli tüfek bölükleri lağvedilmiş olup sadece piyade alaylarının birinci taburlarında dörder tüfekli birer makineli tüfek bölüğü bırakılmıştı.¹⁹⁷ Lağvedilen makineli tüfek aksamının İstanbul'a gönderilmesi gerekmektedir. Lakin taşıyacak hayvan eksikliği yüzünden Albay Cevdet Bey, Elazığ'a nakledilmesine izin verilmesi için Harbiye Nezaretinden müsaade istemişti.¹⁹⁸

Makineli tüfek teşkilatıyla ilgili Albay Cevdet Bey tarafından tanzim edilen 21 Mayıs 1919 tarihli rapora göre ise Kolorduya bağlı Tümenler bünyesindeki her Alayın 1. Taburlarında, dörder tüfekten müteşekkil birer makineli tüfek bölüğü olup toplam üç bölük ve 12 makineli tüfek vardı. Bundan başka her iki tümen emrinde de altışar ağır makineli tüfek mevcuttu. Böylece her iki tümende de 18'şer makineli tüfek bulunmaktaydı.¹⁹⁹

Bununla birlikte ortaya çıkan ihtiyaç üzerine 1919 yılı Mayıs ayı ortalarında 2. Tümenin Diyarbakır'da bulunan ilga edilmiş makineli tüfek teşkilatından, Kolordu karargâhı emrinde geçici bir makineli tüfek takımı teşkil edilmesi kararlaştırılmıştı. Takımın cephane temini de Diyarbakır'da depodan yapılması kararlaştırılmıştı.²⁰⁰ Fakat bir müddet sonra bu takım lağvedilecekti.

Zikredilen ilga, teşkil ve yeniden yapılandırma gibi düzenlemelerden sonra 13. Kolordunun genel kuvvet cetveline göre (1920) makineli tüfek teşkilatı şöyleydi:

- 2. Tümen karargâhında 4 makineli tüfek,
- 2. Tümen 1. Alay 1. Taburda 4 makineli tüfek,
- 2. Tümen 6. Alay 1. Taburda 4 makineli tüfek,
- 2. Tümen 18. Alay 1. Taburda 4; 2. Taburda 2 makineli tüfek.

¹⁹⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 187/89.

¹⁹⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 5 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/5-8, 340/5-9a.

¹⁹⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 189/227.

²⁰⁰ 13. Kolordudan, 2. Tümene gönderilen 23 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/9-15.

Görüldüğü üzere 2. Tümen emrindeki makineli tüfek sayısı 18 olup 4 makineli tüfek bölüğü 1 makineli tüfek takımı mevcuttu. 5. Tümendeki mevcut ise şöyleydi:

- 5. Tümen karargâhında ise 6 makineli tüfek,
- 5. Tümen 14. Alay 1. Taburda 4 makineli tüfek,
- 2. Tümen 15. Alay 1. Taburda 4 makineli tüfek,
- 2. Tümen 24. Alay 1. Taburda 4 makineli tüfek vardı.

5. Tümen emrindeki makineli tüfek sayısı da 18 olup 4 makineli tüfek bölüğü ve 1 makineli tüfek takımı şeklinde teşkilatlanmıştı. Neticede her iki tümendeki makineli tüfek sayısı 36 olup 8 makineli tüfek bölüğü ve 2 makineli tüfek takımı bulunmaktaydı. Tümenler dışında 13. Kolordu emrindeki birliklerden; 12. Süvari Alayı 1. Taburda 2 makineli tüfek (bir takım), Tayyare Bölüğünde 31 makineli tüfek (aktif kullanılmamakta), 13. Otomobil Bölüğünde de 2 makineli tüfek vardı. Bu birliklerdeki makineli tüfek sayısı 35 iken Kolordu emrindeki toplam makineli tüfek sayısı 71'di.²⁰¹

Zikredilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi 13. Kolordudaki en etkili ve caydırıcı silahların başında top ve makineli tüfekler geliyordu. Mütareke'yle birlikte İtilaf devletleri tarafından muharebe ve operasyonlarda ateş desteğinin ana unsuru olan topçu silahlarının sayısını azaltılarak 13. Kolordunun muharebe etkinliğinin kısıtlanmasının ve kontrol altında tutulmasının hedeflendiği görülmektedir. Buna rağmen 13. Kolordu, hazari kadro gereği kullanımında olan topları, sorumluluk sahasında çıkan isyanları bastırmada ve icra edilen asayiş operasyonları ile bölücü faaliyetlere karşı caydırıcılık maksatlı kullanmıştı. 1920 yılının ilk çeyreğinden itibaren ise 13. Kolordu, Urfa hattında Fransızlarla başlayan mücadele kullanılmak üzere envanterindeki top ve makineli tüfekleri, peyderpey muharebe sahasına intikal ettirmiş; bunun yanı sıra Fransızlara karşı icra edilen muharebeleri takviye amaçlı Antep ve Maraş'a da bu silahları sevk etmişti.

²⁰¹ 13. Kolordunun 1920 yılına ait genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 51/61-1, 51/61-2.

1.3.7. Tayyare (Hava) Bölük Kumandanlığı

Birinci Dünya Savaşı'nda 13. Kolordu bünyesinde görev yapan²⁰² ve Mütareke ile birlikte Musul'dan çekilen hava (tayyare) bölüklerinden ikisi (2. ve 13. Hava Bölükleri/Tayyare Kumandanlıkları)²⁰³ kara yoluyla Mardin'e intikal etmişti. Bunun dışında Mardin'e 40 tonluk tayyare malzemesi ile ikisi Mardin'de biri Diyarbakır'da olmak üzere tamire muhtaç üç tayyare de nakledilmişti.²⁰⁴ Musul'daki birkaç tayyareye ise İngilizler el koymuştu.²⁰⁵

Mardin'e sevk edilen tayyarelerle ilgili Ali İhsan Paşa tarafından 2. Tayyare Kumandanlığına ve Nusaybin'deki Hat Komiserliğine 15 Şubat 1919'da gönderilen emirde, uçuşa hazır iki tayyareden birinin hava müsaitse Pilot (tayyareci) Cemal Efendi tarafından Diyarbakır'a uçurulması istenmişti.²⁰⁶ Bu kapsamda Mardin'de olup uçuşa müsait olan Pilot Halit Efendi, 31 Mart 1919'da yeni kanatlarla Nusaybin'den Diyarbakır'a uçmuştu. Konuya ilişkin hazırladığı rapora göre bölgedeki bir tayyare hariç diğerleri uçarak Diyarbakır'a ulaşmış, geri kalan tayyare ve malzemeler de araçlarla Diyarbakır'a taşınmıştı.²⁰⁷

Mardin'den Diyarbakır'a gönderilen tayyarelerden bir kısmı Elazığ'a nakledilmişti.²⁰⁸ Böylece 13. Kolordu bünyesinde Diyarbakır'da 2. Hava/Tayyare Bölüğü ve Elazığ'da 13. Hava/Tayyare Bölüğü bulunmaktaydı.²⁰⁹ 13. Kolordu

²⁰² 13. Kolordu bünyesindeki iki uçak bölüğü, Irak (Dicle) Cephesi'nde İngilizlere ve İran Cephesi'nde Ruslara karşı daha çok keşif ve gözetleme amaçlı görevler icra etmişti. Bkz. Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, "Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi'nde Karşıt Güçlerin Havacılık Faaliyetlerinin Analizi", *ATAD*, S.32, Mayıs 2020, s.46, 51, 54; Bununla birlikte özellikle İran Cephesi'nde taarruz maksatlı uçuşlar da icra edilmişti. Bkz. *Harb Mecmuası*, (Kasım 1915-Haziran 1918), çev., Faruk Önal vd., 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s.236-237.

²⁰³ Erdal Korkmaz, *Millî Mücadele ve Havacılık*, Çanakkale, Paradigma Akademi Yayınları, 2022, s.179-180; Osman Yalçın 13. Hava Bölüğünü, Irak Cephesi'nden gelen 12. Bölük olarak zikretmektedir. Bkz. Osman Yalçın, "Mütareke Dönemi Türk Askerî Havacılığı", *ATAD*, S.20, Ağustos 2012, s.76.

²⁰⁴ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH*, 78/135.

²⁰⁵ 6. Ordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Aralık 1918 tarihli şifre. ATASE, İSH*, 88/113-3; Selçuk Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010, s.177.

²⁰⁶ 6. Ordudan, *Nusaybin Hat Komiserliği ve 2. Tayyare Kumandanlığına gönderilen 15 Şubat 1919 tarihli emir. ATASE, İSH*, 266/4-25.

²⁰⁷ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 1 Nisan 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH*, 340/4-20, 340/4-21.

²⁰⁸ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH*, 79/17-2.

²⁰⁹ Emin Kurt, "Türk Havacılarının Millî Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı (7 Haziran 1920)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, S.60, Bahar 2017, s.122; Derya Levent Miyak, *Atatürk Döneminde Millî Müdâfaa Vekâleti ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2022, s.99-103.

Kumandanı Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine sunduğu 27 Mart 1919 tarihli ilgili yazısında Kolordudaki tayyarelerin durumuna ilişkin şu bilgileri vermişti:

- Uçaklardan ancak biri uçabilecek vaziyetteydi ve pilot olarak da iki astsubay ile iki gözetleme subayı vardı.

- Hava/Tayyare bölüğünün teknik malzemesinin bir kısmı Diyarbakır'da bir kısmı Mardin/İzzetpaşa-Diyarbakır yolundaydı.

- Diyarbakır'ın tahliyesi hâlinde bu malzemelerin bir kısmı İngilizlerce ele geçirilebilirdi.

- Diyarbakır'da kalınması hâlinde ise mevcut siyasi-askerî durum itibarıyla uçuş icra edilmesi zordu.

- Dolayısıyla bu tayyarelerin Erzincan'a nakledilmesi durumunda eksik malzemelerinin ikmal edilmesine yönelik tedbir alınması gerekliydi.

- Aksi takdirde Hava/Tayyare Bölüğünün lağvedilerek malzemelerinin bir fen memuru ve birkaç asker ile muhafazası uygundu.

- Bu açıdan geriye kalan askerlerin Kolordunun diğer birliklerinde istihdam edilmesi, subayların da Harbiye Nezareti emrine gönderilmesinin uygun olacaktı.²¹⁰

Bu arada Mütareke şartları gereği her kolorduda bir hava bölüğü olması kararlaştırılmıştı.²¹¹ Buna göre 13. Kolordu emrindeki 2. Hava/Tayyare Bölüğünün korunması uygun görülmüştü. 1919 yılı Haziran ayında 13. Kolordu Kumandanlığınca tanzim edilen raporda, Kolordu emrinde tek Hava/Tayyare Bölüğü vardı. Bu bölükte; 1'i keşif, 6'sı harp olmak üzere 7 tayyare vardı. Harp tayyarelerinden 4'ü sağlam olup 2'si tamire muhtaç hâldeydi. Bölükte 4 subay ve memur ile 20 asker vardı. Harbiye Nezaretinden ise bölüğün Erzincan'a nakledilmesinin düşünüldüğü belirtilerek şimdilik Elazığ'a nakledilmesine yönelik emir gelmişti. Albay Cevdet Bey de bölüğün Elazığ'a gönderileceğini fakat Erzincan'a gönderilecekse bu intikalın uçuş gerçekleştirerek yapılmasının uygun olacağını ve bunun için İstanbul'dan pilot subay gönderilmesini talep etmişti.²¹² Nitekim bu süreçteki Kolordu umumi kuvveti

²¹⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Mart 1919 tarihli şifre 185/45-1, 185/45-2; 185/152; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/85.

²¹¹ O. Yalçın, "Mütareke Dönemi Türk Askerî Havacılığı", s.77.

²¹² Bu süreçte Diyarbakır'daki hava bölüğünün (13. Bölük) kadro hâlinde var olduğu, 1920 yılındaki düzenlemeden anlaşılmaktadır. Haddizatında 13. Kolordu mıntkasındaki her iki uçak bölüğü de araç

cetveline göre 2. Hava Bölüğü Diyarbakır'daydı. Fakat Albay Cevdet Bey, 9 Temmuz 1919'da *Kıtaat-ı Fenniye ve Kuvâ-yı Havaiye Müfettişliğine* gönderdiği yazıda, bu bölüğün Elazığ'a naklini önermişti.²¹³

Nihayetinde, Harbiye Nezaretinden gelen emir doğrultusunda temmuz ayında Diyarbakır'daki Hava/Tayyare Bölüğü; 60 araç ve 150 mekâreden oluşan büyük konvoyla Elazığ'a nakledilmişti. Konuyla ilgili 13. Kolordu tarafından tanzim edilen 28 Temmuz tarihli harekât raporuna göre; malzemelerin durumu hakkında bilgi verilirken konvoyun bir kısmının yolda olup bölüğün daha kuzeye nakledilmesinin Kolordunun mevcut imkânlarıyla mümkün olmadığı Harbiye Nezaretine bildirilmişti. Bu kapsamda şayet bölüğün daha kuzeye nakli lüzumlu ise pilot ve benzin gönderilerek tayyarelerin uçarak yeni konuş yerine gitmesi istenmişti. Bununla birlikte tayyarelere ait malzemelerin, Elazığ'dan Hekimhan'a veya Erzincan'a taşınmasına mekârelerle yardımcı olunabileceği ifade edilmişti.²¹⁴

Bu konu bir süre belirsiz kalsa da 13. Kolordu emrindeki 2. Hava/Tayyare Bölüğü'nde Kasım 1919'daki kuvvet cetveline göre 6 tayyare olup 3 Subay ve 21 er görev yapmaktaydı. Fakat bu birlik etkin değildi.²¹⁵ 15. Hava İstasyonu da Elazığ'da olup Kolordu emrindeydi.²¹⁶ Ancak bu müddet zarfında herhangi bir hava faaliyeti ve operasyonu icra edilmemişti.

TBMM'nin açılmasından sonra hava unsurlarından da istifade etme konusu esaslı bir şekilde ele alınmış; bu kapsamda Müdâfaa-i Milliye Vekâletince 14 Haziran 1920 tarihli emirle hava teşkilatı yapılandırılmaya çalışılmıştı. Yeni yapılanma doğrultusunda Elazığ'daki Hava/Tayyare Bölüğü, Erzincan İstasyonuna bağlanmış, böylece adı geçen bölük bir müddet sonra (1920 yılı ortalarında) Erzincan'a nakledilmişti. Elazığ'da hangarda bulunan uçaklardan bir kısmı da Erzincan'a, yani 15. Kolordu emrine gönderilmiş; daha sonra 1921 yılında Batı Cephesi'ne sevk

gereç eksiği ve uçaklarının onarımına ihtiyaç duymasından ötürü uçuş gerçekleştirememişti. (13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 18 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 191/134); Erdal Korkmaz'a ise göre 2. Tayyare Bölüğü envanterinde; 4 adet Halberstadt av tayyaresi olup bunlardan ikisi uçabilir durumdaydı. Diğer 2 Albatros D.III av tayyaresinden biri uçabilecek durumdayken A.E.G. C.IV model tayyare ise uçamaz durumdaydı. Ayrıca motoru olmayan 1 adet A.E.G. C.IV model keşif-bombardıman tayyaresi vardı. Dolayısıyla Diyarbakır'daki tayyarelerden üçü kullanılabılır vaziyetteydi. Bkz. E. Korkmaz, *Millî Mücadele ve Havacılık*, s.180.

²¹³ E. Korkmaz, *Millî Mücadele ve Havacılık*, s.179-180, 215-216.

²¹⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 193/64; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.42; E. Korkmaz, *Millî Mücadele ve Havacılık*, s.216-217.

²¹⁵ 13. Kolordudan, *Erkânı Harbiye-i Umûmiye Dairesine* gönderilen 10 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 45/98.

²¹⁶ O. Yalçın, "Mütareke Dönemi Türk Askerî Havacılığı", s.79-80.

edilerek aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştı. Diyarbakır'da kadro hâlindeki Tayyare Bölüğü ise yapılandırılarak 13. Kolordu/El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı emrinde kalmaya devam etmişti.²¹⁷

Takip edildiği üzere İtilaf devletleri, etkin ve belirleyici bir muharip kuvvet unsuru olan hava gücünün kullanımını engelleyerek Kolorduyu harekât ve manevra kabiliyetinden mahrum bırakmayı hedeflemiştir. Bunun da etkisiyle 13. Kolordu, hava unsurlarıyla operatif veya diğer maksatlarla bir hava görevi icra etmese de tayyareler ve bölükle ilgili idari faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte İstiklal Harbi'nin, Ankara Hükûmeti'nin emir ve kontrolünde sistemli bir şekilde icra edilmeye başlamasıyla El-Cezîre Kumandanlığı döneminde hava unsurlarının yeniden faal hâle getirildiği ifade edilmelidir.

1.4. 13. Kolordunun İmkân ve Kabiliyetleri

1.4.1. Personel/Kadro Durumu

1.4.1.1. Terhis İşlemleri ve Firari-Bakaya Meselesi

a.) Mütareke sonrası Terhis İşlemleri

Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesi, hudut güvenliği ve iç asayiş sağlamaya yetecek kadar kuvvetin bırakılmasını, geri kalan tüm birliklerin terhisini öngörmekteydi.²¹⁸ Bu bakımdan Mütareke sonrasında 6. Ordunun (13. Kolordu) terhis işlemleri, İngiliz askerî ve siyasi makamları tarafından yakından takip edilmişti. Bu doğrultuda İngilizler, Mütareke'nin ilk aylarında terhislerin ivedi bir şekilde yapılması konusunda gerek hükûmet gerekse 6. Ordu ve sonrasında 13. Kolordu nezdinde birçok girişimde bulunmuştu.

Nitekim Mütareke'den birkaç gün sonra 3 Kasım 1918'de terhis işlemlerine ilişkin Sultan Mehmed Vahdeddin'in onayını müteakip Harbiye Nezareti tarafından terhislerle ilgili 5-6 Kasım 1918 tarihli bir genelge yayınlanmıştı. Buna göre terhislerin şu esaslar dâhilinde yapılması uygun görülmüştü:

²¹⁷ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C.5, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, 1964, s.124-125, 130-131, 134.

²¹⁸ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.154; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.60.

- Terhis işlemlerinde ordu, kolordu ve tümen kumandanlarının yetkili kılınması,

- Terhisi yapılacak efradın, evvela lağvedilen kıta ve birliklerden olması,

- Terhis sürecinde menzil, iaşe, ikmal, konaklama gibi ihtiyaçları karşılamakla görevli efradın terhis işleminin en son yapılması,

- Kadro fazlası subay ve memurların ise ordu ve kolordu kumandanları tarafından ihtiyaç duyulan birliklere dağıtılması.²¹⁹ Bu genelgeye göre ayrıca ordu emrinde vazifeli jandarma subay ve erlerinin, iç asayişini sağlamakla yükümlü Jandarma Umum Kumandanlığı emrine girmesi kararlaştırılmıştı.²²⁰ Bu unsurların terhis yerine, tekrar jandarmaya kaydırılması hususu önemli bir tedbir olarak dikkate değerdir. Zira Mütareke şartlarının uygulanması ve bu bağlamda asayişin korunması gerektiğinden jandarmaya ihtiyaç duyulacağı aşikârdı. Dolayısıyla Harbiye, jandarma teşkilatında birlik bulundurma durumunu, İtilaf devletlerine bu gerekçeyle daha kolay izah edebileceğini düşünmüş olmalıdır. Bu sayede jandarma da olsa subay ve askerlerin bir bölümünün silah altında kalması temin edilecekti.

Terhis edilecek askerlerin (20-45 yaş arası erkek) önemli bir bölümü, 2 Ağustos 1914'te ilan edilen seferberlik kapsamında savaş müddetince askere alınmıştı.²²¹ 5 Kasım 1918'den itibaren bu askerlerden evvela 1282-1300 (1866-1884) doğumlular, 27 Kasım 1918'den itibaren 1301-1309 (1885-1893) doğumlular ve 8 Ocak 1919'dan itibaren de 1314-1316 (1898-1900) doğumlular terhis edilecekti. Bu emri alan 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, Musul Vilayeti'nin tahliyesi ve birliklerin intikal hâlinde olması nedeniyle emri altındaki birliklerin terhisine ancak 15 Kasım 1918'de başlayabilmişti. Bu kapsamda ilk olarak 1866-1884 doğumlu askerler peyderpey terhis edilmişti.²²²

²¹⁹ Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s.65-67; Ulvi Ufuk Tosun, *Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri Sorunu*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, s.16-18.

²²⁰ Süleyman Tekir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.262-264; Birinci Dünya Savaşı'nda Harbiye Nezaretine bağlı olan Jandarma Kumandanlığı, 15 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa Hükûmeti tarafından Dâhiliye Nezaretine bağlamıştı. Bkz. Şerafettin Can Erdem, *Sadrızam Damat Ferit Paşa*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002, s.34. S. Tekir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma ...*, s.265-266.

²²¹ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.116-117.

²²² S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.526-527; S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.154.

Terhis işlemlerinde yaşanan en büyük sıkıntı; 6. Ordunun batısındaki bölgelere gönderilecek terhise tabi askerlere hizmet verecek menzil teşkilatının olmaması ve İngilizlerin özellikle Fırat'ın batısını kontrol altına alması nedeniyle Cerablus-Katma-Pozantı-Konya hattında trenlerin rutin ve düzenli bir şekilde işlememesiydi.²²³ Bu şartlara rağmen ilk etapta Bağdat ve Musullu olmak üzere 2.142 er terhis edilmişti.²²⁴ Ayrıca Suriye ve Iraklı 200'ü aşkın subayın istifası kabul edilmiş ve bunların da memleketlerine gitmeleri sağlanmıştı.²²⁵

Bu arada Ali İhsan Paşa'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği 3 Aralık 1918 tarihli rapora göre 6. Ordunun mevcudu; muharip, gayrı muharip/geri hizmet ve menzil teşkilatları dâhil 33.276 kişiydi.²²⁶ İngilizler bu sayıyı hayli fazla görüyordu. Ancak zikredilen lojistik ve ulaşım sorunlarından kaynaklı olarak bu süreçte sadece Mardin-Urfa'daki demiryolu hattında 7.600 asker, trenle sevk ve terhis edilmeyi beklemekteydi. Ali İhsan Paşa, bu konuda birlik komutanlarına yayımladığı emrinde, yakın vilayetlerden (Diyarbakır, Sivas, Elazığ, Van, Erzurum, Bitlis) olan efradın hızlı bir şekilde kara yoluyla da olsa terhis edilip miktarının bildirilmesini, Orta ve Batı Anadolu'ya gidecek efradın da mümkün olduğunca trenle terhis edilmesi istemişti.²²⁷ Böylece güçlüklerle de olsa terhis işlemleri ilerlerken 6 Ocak 1919 tarihli rapora göre ise 15 Aralık 1918'e kadar olan süreçte toplam 14.942 er terhis edilmiş, 861 subay ordudan ayrılmış, 9.216 hayvan da kullanım dışına çıkartılmıştı.²²⁸

Terhislerin hızlandığı süreçte Ali İhsan Paşa, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta; terhislere devam edilmesi hâlinde ordu emrinde yeni celplerden 1310-1313 (1894-1897) doğumlu toplam 4.600 erin kalacağını ve bu kadar askerle ordunun hizmetlerinin yerine getirilemeyeceğini; haddizatında ahalinin de askerliğe sıcak bakmamasından ötürü yeni asker celp etmenin de zor olduğunu dile getirmişti.²²⁹

²²³ Diyarbakır Valiliği de -6. Ordudan alınan bildirimde atfen- Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 11 Mart 1919 tarihli raporda, Cerablus istasyonu ve köprülerinin İngilizlerce işgali nedeniyle Nusaybin ve Mardin'de hareket eden trenlerin Arappınarı'na kadar işleyecekleri bilgisini paylaşmıştı. *BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH, ŞFR)*, 610/29.

²²⁴ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.42.

²²⁵ *ATBD*, S.142, s.287-288, Belge 55.

²²⁶ *ATBD*, S.142, s.344-345, Belge 68; Bu bilgiye rağmen Kasım 1918'de başlayıp Nisan 1919'a kadar devam eden süreçte terhis edilen efrat rakamlarıyla geri kalan birliklerin mevcudu çıkartıldığında aradaki rakamların sağlıklı olmadığı görülmektedir. Bunda şüphesiz, yukarıda zikredilen rakama gönüllü aşiret ve yerli birliklerin rakamlarının sayısının dâhil olması etkilidir.

²²⁷ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.128-129; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.128-130.

²²⁸ 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 6 Ocak 1919 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 73/20.

²²⁹ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.155.

Gerçekten de yeni celp edilmekte olan 1310-1313 doğumlularda firari ve bakaya sayısı çok fazlaydı.²³⁰ Bu nedenle Ali İhsan Paşa 8 Ocak 1919 tarihli yazısında; firarların arttığını, 1301-1309 (1885-1893) erlerin terhisinin nisan ayını bulabileceğini bildirerek 1314-1316 (1899-1901) doğumluların terhisten muaf tutulmasını istemişti.²³¹

Terhisler devam ederken Harbiye Nezareti tarafından Osmanlı ordusunun hazari kadrosu/ barış teşkilatı (6 Ocak 1919 tarihli) yayımlanmıştı. Fakat İngilizlerin itirazları ile birliklerin ne kadar erden oluşacağı, hangi birlikte ne kadar silah ve cephane bulunacağı hususu ancak mayıs ayında netleşecekti.²³² Bu esnada Ali İhsan Paşa'nın yeni işgallere karşı önlem alabilmek adına tren yokluğunu da bahane ederek bilhassa memleketleri uzak bölgelerden olan efradın terhis işlemlerini geciktirmesi İngilizlerin tepkisini çekmişti.²³³

Nitekim General Allenby'in, terhislerin hızlandırılması, bu kapsamda haftada 900 erin terhis edilmesi ve 6. Ordu Kumandanının görevden alınmasına dair hususları içeren notası üzerine Ali İhsan Paşa görevden alınmış ve 6. Ordunun yerine 13. Kolordu Kumandanlığı kurulmuştu.²³⁴

Ancak, Ordunun yerini Kolordu alsa da terhislere devam edilmekteydi. Konuya ilişkin 13. Kolordunun harekât raporuna göre 1-10 Mart 1919 arasında trenle 1.070 asker sevk edilmiş olup içlerinde 26'sı Afrikalı askerdı.²³⁵ Buna ilaveten Ali İhsan Paşa'nın görevden alınmadan önce dile getirdiği ve 13. Kolordu Kumandanlığının da teklif ettiği 1314-1316 (1899-1901) doğumlu erlerin terhisinin ertelenmesi isteği Harbiye Nezareti tarafından uygun görülmüştü.²³⁶ Zira bu dönemde 13. Kolordu bağlı 2. Tümen'de, terhis edilecek 1.400 nefer olmasına rağmen bölgede askerliğe ilgi ve istek olmaması nedeniyle çok sayıda bakaya vardı. 2. Tümen Kumandanının konuyla ilgili raporuna göre bakayalardan istifade edilemediği için hem terhisler gecikmekte hem de mevcudu azalan birlikler, asayişin temini noktasında

²³⁰ S. Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.316-317.

²³¹ S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.532-535.

²³² S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi: General Allenby Notası", s.86.

²³³ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.74-75.

²³⁴ S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.79-80.

²³⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 184/205.

²³⁶ S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.532-533.

oldukça yorulmaktaydı. Ayrıca valiliklerin, mütemadiyen asayişin sağlanması noktasında asker talep etmesi de 13. Kolorduyu zor durumda bırakmaktaydı.²³⁷

Neticede Kolordudan terhisler devam etmiş ve Mayıs ayına girildiğinde Mütareke kapsamındaki terhisler büyük ölçüde tamamlanmıştı.²³⁸ Böylece 5 Kasım'da başlayan ve yaklaşık 6 aydır devam eden terhislerle, yaklaşık 20.000'i 13. Kolordudan olmak üzere Osmanlı ordusundan 300.000'den fazla er terhis edilmiş; 10.000'den fazla subay da ayrılmış veya emekli edilmişti.²³⁹ Silah altında ise çoğunluğu 1894-1897 olmak üzere 43.193 kişi kalmıştı.²⁴⁰

Buna rağmen sona kalan terhisler, mayısta da devam etmişti. 13. Kolordudan 5. Tümen Kumandanlığına gönderilen terhislere dair emirde şu hususlar belirtilmişti:

- 5. Tümen, Mardin ve civarında bulunan birlikleri ile Cizre, Midyat ve Savur'da bulunan 2. Tümen emrindeki 1314-1316 (1899-1901) doğumlu terhis edilecek efrat, 25 Nisan'da Mardin'den hareket edecek trenle sevk edecekti.

- 2. Tümen ise emrinde bulunan diğer askerlerini (özellikle 1. Alay efradı), 15 Mayıs'a kadar Malatya'ya sevk edecekti.

- Diyarbakır, Trabzon, Samsun, Bitlis, Van ve Elazığ'dan olan efrat ise memleketlerine yaya gönderilecekti.²⁴¹

b.) 13. Kolorduda Firari ve Bakaya Sorunu

Bu süreçte Osmanlı Harbiye Nezareti ve İngiliz askeri makamları arasında ordunun barış kadrosuna yönelik çeşitli yazışmalar yapılmıştı. Ordunun yeni asker ve silah kadro sayısına yönelik görüş farklılıkları olmasına rağmen neticede bir uzlaşmaya varılmış ve Osmanlı ordusunun hazari kadrosu/barış teşkilatı belirlenmişti. Zikredildiği üzere 9 kolordu ve 20 tümen olarak teşkilatlanan -ve adeta iskelet kadroya dönüştürülen- ordunun yeni kadrosu Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinin 29 Mayıs 1919 tarihli emrinde açıklanmıştı. Buna göre ordu mevcudu; 40.400 tüfekli (muharip) er, buna ilave olarak 24 topçu birliği için 900 topçu eri ve geri kalanı

²³⁷ 13. Kolordunun 22 Mart 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/3-28.

²³⁸ S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.533.

²³⁹ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.78, 81; Şenol Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s.112; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.34.

²⁴⁰ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.35.

²⁴¹ 13. Kolordunun ana ast bağlılarına gönderdiği 21 Nisan 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 397/20-18; 13. Kolordunun bazı ast bağlılarına gönderdiği 1 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/7-8.

yardımcı hizmetlerde olmak üzere 55.403 askere tekabül ediyordu. Bir kolordu bünyesindeki her tümen de 2.020 tüfekli (muharip) er olacağından 20 tûmende toplam 40.400 silahlı asker yer alacaktı. Kolordu karargâhlarında ise 302 ulaştırma eri, 300 tüfeksiz topçu eri, 290 sanayi eri, 200 süvari eri, 200 istihkâm eri, 114 muhabere eri, 86 uçak bölüğü eri ve 75 hizmet bölüğü eri olmak üzere toplamda 1.567 er bulunacaktı. Ayrıca Ahz-ı Asker Riyasetleri (Askeralma Başkanlıkları) ve şubeleri ile menzil teşkilatları için de yaklaşık 5.820 asker istihdam edilebilecekti. Böylece toplam sayı 61.223'e ulaşmaktaydı.²⁴²

Buna mukabil 13. Kolordu Kumandanlığından Harbiye Nezaretine gönderilen birlik mevcudu raporunda; Kolordunun geçici hazarı kadroya göre -tüm birlikler dâhil- olması gereken subay ve efrat (özellikle muharip er) sayısı oldukça çok eksikti.²⁴³ Bunun en temel sebebi ise firari ve bakayalardı.

Bu açıdan Mütareke'nin uygulandığı dönemde, bütün kolordularda olan ve esas olarak 13. Kolordunun da karşılaştığı en büyük güçlük, terhisler devam ederken firari ve bakaya sayısının külliyatlı bir hâle gelmesi ve tecilli sayısının da çok olması sebebiyle asker sayısının hızla azalmasıydı.²⁴⁴

13. Kolordu, faaliyetlerini yerine getirmesinin güçleşmesi nedeniyle bu konuda Harbiye Nezaretine başvurmuştu. Çünkü firarların artması, Kolorduda görev yapan askerlerin de maneviyatını bozmakta ve onların da firar etmesine kapı aralamaktaydı.²⁴⁵ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti de açlık, bakımsızlık ve tecrübesizliğin firar olaylarında etkili olduğunu tespit etmişti. Ahz-ı Askerlik Riyasetlerine göre ise en başta ekonomik (geçim sıkıntısı, hasat mevsimi vb.) ve ailevi sebepler, firarlarda etkiliydi. Esasında ordu genelinde firarlar o dereceydi ki Mütareke ortamına göre 55.000 civarında olması gereken ordu mevcuduna ulaşmak mümkün olmamıştı. Dolayısıyla 25 Aralık 1918'de çıkartılan yeni Ahz-ı Asker Kanunu ile firar edenlerin yakalanıp kıtalarına sevk edilmeleri amaçlanmıştı.²⁴⁶

13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in bu konudaki raporu firarların ne kadar çok olduğunu ortaya koymaktaydı. Buna göre Kolordu mıntıkasında silahaltında

²⁴² *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.263-265.

²⁴³ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.62-63; S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.535.

²⁴⁴ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 2, bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998, s.34-35.

²⁴⁵ Bu dönemde genel olarak ordudaki firarların nedenlerine ilişkin bkz. U.F. Tosun, *Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri Sorunu*, s.58-112.

²⁴⁶ Ş. Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma ...*, s.112, 115-118, 149.

olması gereken yaklaşık 10.000 kişi vardı. Bunların önemli bir kısmı firari veya bakaya, bir kısmı da müeccel (tecil edilmiş) kişilerdi. Bu kişilerden ancak 500 kadarı silahlaltına alınmışsa da bunlar kıtada birkaç gün kaldıktan sonra firar etmişlerdi. Ayrıca bölgedeki halk, seferberlik ve askerlik göreviyle çok ilgili değildi. Tecil edilmiş veya bakaya kalmış efradın/erlerin yakalanması için bölge valilerinden rica edilmişse de kayda değer bir sonuç elde edilememiş; sadece bir miktar askerliği tecilli genç, askere alınabilmişti. Dolayısıyla bu konuda Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla valilere bir kez daha emir verilmesi istenmişti.²⁴⁷

Bu rapor üzerine Dâhiliye Nezareti Jandarma Umum Kumandanlığı da Diyarbakır Valiliğine gönderdiği 8 Nisan 1919 tarihli yazıda, Kolordunun bakayalar ve firarlar nedeniyle maruz kaldığı asker azlığı ve asayişin temininde güçlük yaşadığından bahsetmişti. Bu yüzden asker kaçaklarının yakalanması ve kıtalarına teslim edilmesi için ilgililerin daha fazla ihtimam göstermeleri gerektiğini bildirmişti.²⁴⁸

13. Kolordunun 24 Nisan 1919 tarihli raporuna göre de Kolordu başlısı 1. Süvari Alayından terhise hak kazanan 77, terhise hak kazanmayan 51 olmak üzere 128 er firar etmişti.²⁴⁹

Artık, firar sayısı ciddi anlamda sorun teşkil ediyordu. 13. Kolordu Kumandanlığının konuya dair raporuna göre; 15 Nisan 1919 tarihinde Kolordudan 58 asker terhis edilmişken, 234 asker firar etmişti. Firarların dağılımına bakıldığında 74'ü 2. Tümen; 65'i 5. Tümen; 7'si 1. Süvari Alayından; 21'i 12. Süvari Alayından; 24'ü Sahra Topçu birliğinden, 23'ü 13. Telgraf Bölüğünden olup geri kalanlar da diğer bağlı birliklerdendi.²⁵⁰

²⁴⁷ 13. Kolordudan, -Elazığ'daki 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetinden alınan malumata binaen-Harbiye Nezaretine ve Erkân-ı Harbiye Riyasetine gönderilen 23 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 185/93-1, 185/93-2.

²⁴⁸ BOA, DH, ŞFR, 98/91.

²⁴⁹ U.F. Tosun, *Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri Sorunu*, s.95.

²⁵⁰ 13. Kolordunun 15 Nisan 1919 tarihli zayıat cetveli. ATASE, İSH, 94/89-1, 94/89-2; Zikredilen bu belgede üst yazıda (15 Mayıs tarihine ait zayıat cetveli) ibaresi bulunsa da cetvelin başlığı 15 Nisan tarihine aittir. Öte yandan firarlarla ilgili 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in 29 Eylül 1919 tarihli raporunda; 2. Tümen Cebel Topçu Takımından 9 askerin firar ettiği, ilaveten 3. Kolordu mıntıkasında da çok sayıda firarının olduğu belirtilmiş; bunların derdest edilerek sebeplerinin araştırılması istenmişti. (ATASE, İSH, 399/110-115); Ayrıca firarların artmaması için 15. Alay Kumandanlığına gönderdiği emirde; firari ve bakayaların yakalanması için bir subay idaresinde 15 kişilik bir birlik hazırlanmasını istemişti. ATASE, İSH, 399/110-116.

Birliklerdeki asker eksikliğiyle alakalı tümen kumandanlıkları da Kolorduya talepte bulunmaktaydı. Bu konuda Albay Cevdet Bey, 5. Tümen Kumandanlığına verdiği cevapta; Kolordu mıntıkasındaki asayiş durumu karşısında askere olan ihtiyacın, Harbiye Nezaretine adeta “*baş ağrıtabak derecede*” yazıldığını; şu an için eldeki mevcutla ne yapmak mümkünse Kolordu tarafından onun yapılacağını ifade etmişti.²⁵¹

Gerçekten de asker sayısının ortaya koyduğu sıkıntı büyüktü. Albay Cevdet Bey’in 1 Mayıs 1919 tarihli raporunda da Kolordudaki personel durumu, terhis, firari ve bakayalara dair nedenleriyle birlikte şu önemli bilgilere yer verilmişti:

- Kolorduya bağlı taburlarda, muharip ve gayri muharip ortalama 60’ar asker vardı. Bu düşük mevcuda rağmen Kolordu mıntıkasında ihtiyacı karşılayacak miktardan fazla firari ve bakaya bulunmaktaydı.

- Öte yandan kendi memleketinde askerlik yapanlar bile gönülsüzce görev ifa etmekteydi. Örneğin Diyarbakırlı veya Elazığlı bir nefer Diyarbakır veya Elazığ’daki birliğinden kaçmaktaydı. Kalanlar ise birkaç günlük uzaklıktaki göreve gönderildiğinde ilk fırsatta firar etmekteydi.

- Para tedariki konusunda çekilen güçlük ile siyasi propagandalar da firarların yaşanmasında önemli bir etkendi. Ayrıca Kolorduya verilen tahsisat az olduğundan efradın iyi bir şekilde iâşe edilememesi de firara sebep olmaktaydı.

- Valilikler ve muhtarlar vasıtasıyla firariler nezdinde nasihat edilmesine, süvari ve piyadeden takip kolları çıkarılıp her türlü gayret gösterilmesine rağmen firarları engelleme noktasında kayda değer bir netice alınamamaktaydı.

- Birliklerde kalıp görev yapan efradın %90’ı Anadolu şehirlerindendi. Bununla birlikte yerli efradın firar etmesi, diğerlerini de olumsuz etkiliyordu. Bu açıdan kışladaki firarlar ile yeni silahaltına alınacak erlerin askerden kaçışları artmaktaydı.

- Özellikle 1310-1313 (1894-1897) doğumlu askerlerin terhis edilmesi sırasında firarlarda artış gözlemlenmişti. Bundan ötürü Kolordu emrindeki çok az sayıda Anadolu askeri, harpten çıkarak yorulduğu ve senelerdir ailelerinden ayrı

²⁵¹ 13. Kolordudan, 5. Tümene gönderilen 19 Nisan 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 397/20-11a.

kaldıkları halde görev yapmaktaydı. Mevcut durumdan bıkanlar da derhâl firar etmekteydi.

Albay Cevdet Bey, bu durumu önlemek için firar ve bakayalar hakkında ağır ceza hükümleri uygulanmasını Harbiye Nezaretine önerdiğine fakat kanun hükümlerine göre muamele yapılmasında tereddüt yaşandığına dikkat çekmişti. Hâliyle kanun hükümleri kati surette uygulanmazsa firari ve bakayanın önünün alınamayacağını belirterek 13. Kolordunun “iskelet hâline gelmesi ihtimalinden” sorumlu tutulmamasını talep etmişti.²⁵² Görüldüğü üzere Albay Cevdet Bey’in Harbiye Nezaretinin dikkatini çektiği bu raporu, Kolordu mıntıkasındaki firari ve bakaya meselesini ve bu husustaki tespitlerini kapsamlı olarak açıklıyordu.

Bu meseleyle ilgili Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa tarafından, kolordulara yayımlanan 12 Haziran 1919 tarihli genelgede; Müslüman efradı askerlikten soğutmak için Ermeni ve Rumların propaganda yaptıklarının tespit edildiği; bu kapsamda iaşe imkânlarının fenalığı, elbise eksikliği, görevin zorluğundan bahsederek askerleri firara teşvik ettiği bildirilmişti. Dolayısıyla bu tarz kötü propagandalara mahal verilmemesi için efrat için yiyecek ve elbise teminine son derece itina gösterilmesini; askerlerin mümkün olduğu kadar Ermeni ve Rumlarla temas etmelerinin önüne geçilmesini istemişti. İlgili emir Albay Cevdet Bey tarafından 13. Kolordu birliklerine tebliğ edilmişti.²⁵³ Emir değerlendirildiğinde Harbiye Nezaretinin de Kolordular gibi, Mütareke şartları gereği sınırlandıran birlik mevcudunu korumaya önem verdiği anlaşılmaktadır.

Sorunun devam etmesi karşısında 13. Kolordu bazı tedbirler alma yoluna gitmişti. Bu kapsamda Kolordu, firarların akrabalarının askere sevkine yönelik bir uygulama benimsemişti. Bunu Malatya’dan haber alan Elazığ Valisi, durumu Dâhiliye Nezaretine bildirmişti. Dâhiliye de konuyu Harbiye Nezaretine ileterek bu uygulamaya son verilmesini talep etmişti.²⁵⁴

Bunun üzerine Harbiye Nezareti de bu uygulamanın menî için Kolorduya gerekli tebligatın yapıldığını ama Dâhiliyenin de bu konuda mülki makamlar eliyle

²⁵² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 1 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/7-1a, 340/7-3a, 340/7-4.

²⁵³ ATASE, İSH, 399/110-3a.

²⁵⁴ Elazığ Valiliğinden 30 Temmuz yazısıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 30 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, İ, UM, 19/1-4; Dâhiliye Nezaretinden, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Ağustos 1919 tarihli yazı. BOA, DH, İ, UM, 19/1-3.

firarilerin yakalanmasına dair gerekenin yapılması gerektiğini bildirmişti. Harbiye Nezaretinin ilgili yazısında şu hususlara da temas edilmişti: 13. Kolordu mıntikasında firari sayısı günden güne artmaktaydı. Jandarma ise bunları yakalamaya muktedir ve yeterli değildi. Bu durum karşısında askersiz kalmamak ve firarilerin geri dönmesini temin etmek için 13. Kolordu Kumandanlığınca, firariler bizzat gelip teslim oluncaya kadar en yakın akrabalarının hükûmet marifetiyle sevklerine dair bir tedbir alınmıştı. Fakat adı geçen icraatın kanuna aykırı bir tedbir olması nedeniyle derhâl terk edilmesi ve bunun yerine firarilere mâni olacak tedbirlerin alınması Kolorduya emredilmişti. Ancak firarilerin gitgide artması yüzünden Kolordu mevcudu yok olmaya doğru gidiyordu ve bunun sebebi de firarilerin yakalanmamasıydı. Bu yüzden geri kalanlar da firara yelteniyordu. Yapılması gereken, bir an önce firarilerin yakalanması ve kıtalarına teslim edilmesi için mülki idarelerin ciddiyetle harekete geçmeleri idi. Bu kapsamda Dâhiliye Nezaretince mülki idarelere emir verilmesi gerekiyordu.²⁵⁵

Bu arada 13. Kolordu, kendi mevcudu ve bölgedeki jandarma kuvvetiyle firari ve bakaya şahısların yakalanmasının mümkün olmadığını, üstelik son günlerde firari miktarının oldukça arttığını, kaçanların silah ve teçhizatlarıyla firar ettiklerini bildirmişti.²⁵⁶

Neticede Kolordu açısından asker eksikliği büyük bir sorun olmaya devam etmişti. Bu hususta Ağustos 1919'da Albay Cevdet Bey tarafından düzenlenen rapora göre mevcut efrat, terhise hak kazanıyor iken firari ve bakayaların silahaltına alınması ise mümkün olamamaktaydı. Bir kısmı silahaltına alınsa bile birkaç gün sonra firarlar gerçekleşmekte, mülki idare de bu konuda yeterli ve gerekli tedbirleri alamamaktaydı.²⁵⁷

Kolordudan yapılan tüm bu taleplere rağmen bakaya ve firarlar konusunda kayda değer bir gelişme olmamıştı. Dolayısıyla Mayıs-Eylül 1919'da 13. Kolordunun mevcut personeli 4.508'e kadar düşmüştü.²⁵⁸ Oysa Mütareke Dönemi'nde belirlenen kadroya göre kolordularda; Kolordu karargâhının personel sayısının 1.567, tümenlerin

²⁵⁵ Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı 20 Ağustos tarihli yazı. BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmiye Evrakı (DH, İ, UM), 19/1-2.

²⁵⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 13 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 194/268.

²⁵⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 31 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 195/172-1, 195/172-2.

²⁵⁸ Türk İstiklal Harbi I ..., s.270.

de 2.020 olması gerekmektedir. Yani 13. Kolordunun personel sayısı en az 6.607 olması gerekirken yaklaşık 2.100 askeri eksikti.²⁵⁹

c.) 13. Kolordunun Asker ve Subay Takviyesi Talepleri

Firari sayısının artması üzerine Albay Cevdet Bey, bir kez daha Harbiye Nezaretine başvurmuş olup ilgili yazısında; Kolordu birliklerindeki asker sayısının hazari (barış) kadronun altında olduğunu, birliklerin takviye edilmesi için bir miktar efradın celp ve istihdamına izin verilmesini veya Kolordu mıntıkasındaki jandarmadan bir kısım personelin, Kolordu emrindeki askerlik şubelerinde muhafız olarak vazife icra etmek üzere görevlendirilmesini önemle rica etmişti.²⁶⁰

Bu arada 13. Kolordu, ana ve ast bağlı birliklerine de bir emir yayımlayarak hazari (barış) dönemdeki yeni kadro durumunun ve eksiklerin belirtilmesini istemişti. Birliklerden gelen talep ve bilgiler doğrultusunda Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine başvurarak mevcut eksiklerini dile getirmiş; Kolordunun barış kadrosuna uygun bir teşkilat yapılabilmesi için mevcut geçici kadronun yeterli olmadığını vurgulamıştı. Bu kapsamda başta Kolordu karargâhında ihtiyaç duyulan personel olmak üzere tümen, alay, tabur ve bölük/batarya seviyesinde komutanlardan alınan -kurmay subay, subay, astsubay ve er- kadro talepleri ile otomobil, hayvan vd. levazımata dair hususlar ve talepler dile getirilmişti.²⁶¹ Anlaşılacağı üzere asker ihtiyacı kadar diğer ihtiyaçların her biri de kendi içinde önem arz etmekteydi.

Bununla birlikte Harbiye Nezaretinden gelen cevapta, efrat takviyesine imkân bulunmadığı bildirilerek firarilerin celp edilerek asker sayısının artırılması önerilmişti. Konuya ilişkin Ahz-ı Askerlik Riyasetlerinin jandarmaya olan müracaatlarından da bir netice alınamamış; jandarma subayları da dâhil olduğu hâlde mevcut jandarmaların firari ve bakaya efradını geçim kapısı olarak gördükleri (firar ve bakaya göz yumduğu), bu açıdan da firari ve bakaya celbinin imkânsız hâle geldiği dile getirilmişti.²⁶²

13. Kolorduda eksikliği hissedilen bir diğer önemli husus da subay, özellikle kurmay subay (Erkân-ı Harp) eksikliğiydi. Albay Cevdet Bey de mütemadiyen

²⁵⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi ...*, s.88-89.

²⁶⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 1 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 189/25-1, 189/25-2.

²⁶¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 157/36-1.

²⁶² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 6 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 192/52.

Harbiye Nezaretine gönderdiği yazılarla bu konuya dikkat çekmişti. Zira Kolorduda kurmay subay olarak üç binbaşı ve iki yüzbaşı vardı. Bu subaylar da uzun süredir kullanamadıkları izinlerini talep etmişlerdi. Albay Cevdet Bey'e göre bu subaylara izin verilmesi durumunda geri dönme ihtimalleri zayıftı. Nitekim izne giden bir subaydan haber alınamamıştı. Dolayısıyla Cevdet Bey, kurmay subaya olan ihtiyaca binaen acilen en az üç subayın 13. Kolordu emrine tayin edilmesini, bunlardan bir binbaşı ve bir yüzbaşının Kolordu karargâhındaki 1. Şubede, bir yüzbaşının da 5. Tümen emrinde görevlendirilmesinin düşünüldüğünü ifade etmişti.²⁶³

13. Kolorduda kurmay subay dışında muharip subay açığı da vardı. Özellikle hazari kadroya geçilmesiyle bir kısım subayın kadrosuzluk nedeniyle görev alamaması bir kısım subayın da izin alarak memleketlerine gitmesi yüzünden 13. Kolorduda subay açığı da önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Ayrıca bu dönemde -İngiliz propagandalarının da etkisiyle- bir kısım Suriye ve Irak doğumlu Arap asıllı subay da -kendi memleketlerine hizmet etme düşüncesiyle- istifa edip memleketlerine dönmüş veya firar etmişlerdi.²⁶⁴ Bu durum, erler kadar olmasa bile subayların da görev mıntıklarından izin vb. bahanelerle ayrılmalarına, doğal olarak subay kadrolarının boş kalmasına sebep olmaktaydı.

Albay Cevdet Bey, bu konuyla alakalı Harbiye Nezaretine yolladığı yazısında, 2. Tümene bir komutan ve kurmay başkanı tayin edilmesini istemişti. Albay Cevdet Bey'in dikkat çektiği bir diğer husus ise görev mahallinden izinli olarak ayrılan subayların izinden dönmemeleri, üstelik başka birliklere tayin edilmesiydi. Bunlardan birinde 5. Tümene bağlı 14. Alay Kumandanı Binbaşı Vecihi Bey'in, Tarih-i Harp Şubesine tayin edildiğine dair emir gelmişti. Bunun üzerine Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine başvurarak adı geçenin ve diğer izinli subayların Samsun yoluyla Kolordudaki görevlerine iadesinin sağlanmasını talep etmişti. Çünkü görevdeki diğer subaylar, bu durumdan olumsuz etkilenmekteydi. Dikkat çektiği bir diğer önemli husus ise o süreçte gündemde olan 13. Kolordunun lağvedilmesi girişiminden, sadece kendisinin ve Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'in haberi olduğunu fakat İstanbul'a izinli giden subaylardan bazılarının görevdeki arkadaşlarına mektup yazarak Kolordunun lağvedileceğini ve jandarmaya naspedileceğini bildiren mektuplar

²⁶³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 193/36.

²⁶⁴ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.81; S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.548-550.

yazdığının haber alındığını; bunun da görev başındaki subaylarda olumsuz tesirler meydana getirebileceğini belirtmişti.²⁶⁵

Subay konusunda yaşanan eksikliğin neden olduğu sorunlar sebebiyle Cevdet Bey, ekim ayında bir kez daha Harbiye Nezaretine başvurmuştu. Bu bağlamda 13. Kolordunun, geniş bir mıntıkada dağınık bir vaziyette görev yapması, sorumluluk sahasının siyasi açıdan kritik bir bölge olması ile asayişin temini noktasında da çok fazla görev üstlenmesi gibi sebeplerle subay ihtiyacının karşılanmasını talep etmişti.²⁶⁶

13. Kolordu Kumandanlığının subay konusundaki talep ve ikazlarına rağmen yaşanan sorunlar ilerleyen aylarda da devam etmişti. Nitekim Kolordu bünyesinde muhtelif sınıflardan subay ihtiyacı bulunmaktaydı. Albay Cevdet Bey de Harbiye Nezaretine gönderdiği 10 Aralık 1919 tarihli yazısında, bu ihtiyacı defaten arz ettiğini bildirmişti. Yazıya göre; senelerden beri izin alamayan subaylar, bir vesile izin alıp ailelerinin yanına gidince çoğunlukla görev mahallerine geri dönmekte ve kendilerini İstanbul ve civarındaki birliklere tayin ettirmeye çalışmaktaydı. Hatta kendileriyle ilgili yeni tayin emirleri gelmekteydi. Zaten Kolorduda görev yapan subayların barış zamanındaki tayin yerlerinin İstanbul ve civarında olması dolayısıyla ailelerinin çoğu, İstanbul ve çevresinde oturmaktaydı. İzne gidip geri dönmeyen subaylar ise izne gitmeyip görevine devam eden subaylar nazarında olumsuz bir tesir oluşturmaktaydı. Zira görevdeki subaylara, kadro açığı daha da artacağı için izin verilmemekteydi. Bu da subayların kontrol edilmesini zor hâle getirmekteydi. Üstelik geri dönmeyen subayların yerine yeni subaylar tayin edilmemesi de Kolorduyu zor durumda bırakmaktaydı. Cevdet Bey, bu durumun çözümlenebilmesi için izne gönderilen subayların başka bir yere tayin edilmemesini, mecburi tayin edilenlerin yerlerine başka subayların tayin edilmesini istemişti. Lakin Kolordu emrine tayin edilen subayların da şu ana kadar katılış sağlamadığına dikkat çekerek bunun nedenleri hakkında kendisinin aydınlatılmasını istemişti.²⁶⁷

Bu konuyla bağlantılı olarak bir diğer sorun da subayların memleketlerine izinli gidememeleriydi. Bu konuda neredeyse bütün subaylar, ailelerini uzun süre görmediği için izin istemekteydi. Ancak subaylara izin verilmesi hâlinde, kritik bir bölgede görev yapan 13. Kolordunun, icra ve faaliyetlerinde sorun çıkacağını bildiren

²⁶⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 6 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 196/139-1, 196/139-2, 196/139-3.

²⁶⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Ekim 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 200/17.

²⁶⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 201/114.

Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretinden Kolordudaki subaylara izin verilmemesini, nakil ve tayinlerinin yapılmamasını, izinli olanların da hızlı bir şekilde kolordudaki görevlerine döndürülmesini talep etmişti.²⁶⁸

Sonuç olarak Mütareke şartları gereği 13. Kolordu emrindeki birliklerin büyük bir bölümü terhis edilmişti. İngilizlerin de askerlerin bir an evvel terhis edilmesini isteyerek Kolordunun muharebe gücünü kısıtlamayı amaçladığı, bu sayede yeni işgallerine zemin hazırlamak ve planladıkları projelere karşı Kolordunun reaksiyon üretmesine mâni olmak istediği anlaşılmaktadır. Terhisler dışında firari ve bakaya gibi Kolordunun asker sayısını etkileyen başka sorunlar da baş göstermişti. Şüphesiz 13. Kolordudaki personel eksikliği, er dışında komutan/subay seviyesinde de olup bu hususta da büyük bir açık vardı.

1.4.1.2. Personel ve Kadro Mevcudu

Mütareke şartları gereği 6. Ordu ve sonrasında 13. Kolordudan terhisler gerçekleşirken personel sayısı da -açıklandığı şekliyle- firari ve bakayalar nedeniyle azalmaktaydı. Bu ortamda 13. Kolordu Kumandanlığı, görev ve sorumluluklarını layıkıyla icra edebilmek için bağlı birliklerinden personel durumuyla ilgili rapor talep etmekteydi. Nitekim Kolordu bünyesindeki ast birliklerden üst birliklere, her ayın başında personel mevcudu raporlanmakta ve tüm veriler Kolordu karargâhında birleştirilmekteydi. Kolordu Kumandanlığı ise bu verileri “kuvvet cetveli” adı altında Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine göndermekteydi. Kolordu kuvvet cetvellerinde, mevcut birliklerin niceliği ve niteliği hakkında malumata yer verilmekte olduğundan 13. Kolordunun personel durumunu ortaya koyması bakımından bu cetvelleri incelemek yerinde olacaktır.

13. Kolordunun iki ana birliği olan 2. ve 5. Tümenlerin, Mart 1919’daki piyade kuvvetine bakıldığında; 9 taburlu olan 2. Tümenin piyade mevcudu 3.641 olup 9 taburlu olan 5. Tümenin piyade mevcudu 7.155’ti.²⁶⁹ Bu rakamlara göre Mütareke esnasında 32 bin civarı olan asker sayısı, piyade unsuru olarak 11 bine yakın olsa da büyük ölçüde azalmıştı.

²⁶⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 187/33-1, 187/33-2, 187/33-3.

²⁶⁹ 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey tarafından, Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 175/4-1.

13. Kolordunun 15 Nisan 1919 tarihli kuvvet cetveline göre ise Kolordunun mevcudu; 529'u subay (28'i Yedek Subay), 131'i Astsubay, 3.965'i er ve erbaş olmak üzere toplam 4.615'ti. Kolorduya bağlı Ahz-ı Asker Riyasetlerindeki (askeralma teşkilatı) askerî personel bu sayı dışındaydı. Kolordudaki kâtip ve memur sayısı ise tüm birlikler de toplam 224'tü.²⁷⁰ Mart-nisan ayı boyunca gerçekleştirilen terhisler ve yaşanan firarlardan dolayı nisan ayında, bir önceki aya göre mevcutta ciddi bir azalma olduğu takip edilmektedir. Dolayısıyla 11 binlerden 4 binlere inen personel sayısı, Mütareke sürecinde genel itibarıyla bu çizgide devam edecekti.

Nitekim 13. Kolordunun 15 Mayıs 1919'daki personel mevcudu ile silah ve mühimmat durumuna bakıldığında Kolorduda 548 Subay ve Astsubay, 4.255 er/efrat ve 2.389 hayvan bulunmaktaydı.²⁷¹

Bu arada personel mevcuduyla ilgili Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretinin emri mucibince 2. ve 5. Tümene gönderdiği emirde; her ayın başında tümenlerin başlısı olan alay kumandanlıklarından, alayların da başlısı tabur kumandanlıklarından alacağı kuvvet cetvellerini birleştirerek Kolordu karargâhına göndermelerini istemişti. Kolorduya yakın olan birliklerin ise bilgi cetvellerini doğrudan karargâha gönderebilmesi, bunun da tümenler tarafından organize edilmesi uygun görülmüştü.²⁷² Konuyla ilgili ilerleyen aylardaki bir diğer emrinde de her ayın başında ayrıntılı genel kuvvet cetvellerinin gönderilmesini, ayrıca ilgili cetvellerde taburlar ile makineli tüfek bölüklerinin ve karargâhın ayrı ayrı gösterilmesini talep etmişti.²⁷³

13. Kolordu Kumandanlığı tarafından hazırlanan Haziran 1919'daki kuvvet cetveli ise Kolordunun ana ve ast birlikleri bazında nitel ve nicel bakımdan çok detaylı hazırlanmıştı. Buna göre Kolordudaki insan, silah ve diğer mevcut şu şekildeydi:

- Kolordu karargâhında; 56 subay ve 135 er ile 36 hayvan,

- 2. Tümeninde; 140 subay ve memur ile 414 tüfekli ve 366 tüfeksiz er, 18 makineli tüfek ve 88 makineli tüfek eri, 13 top ve 152 topçu neferi ile 18 mızıka (bando) eri, 12 hastane neferi ve 1.048 hayvan,

²⁷⁰ 13. Kolordunun Mayıs 1919 tarihli kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 152/31-1.

²⁷¹ Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.40.

²⁷² 13. Kolordudan, 5. Tümene gönderilen 31 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 398/17.

²⁷³ 13. Kolordudan, 5. Tümene gönderilen 25 Eylül 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 400/9.

- 5. Tümeninde; 199 subay, 579 tüfekli ve 579 tüfeksiz er ile 18 makineli ve 8 pergamon tüfek ve 197 makineli tüfek eri; ayrıca 9 top ve 213 topçu neferi ile 34 mızıka (bando) neferi, 78 hastane neferi ve 1.075 hayvan,

- 1. Süvari Alayında; 23 subay, 95 tüfekli ve 55 tüfeksiz er ile 456 hayvan,

- 12. Süvari Alayında; ise 20 subay, 177 tüfekli ve 60 tüfeksiz er ile 345 hayvan.

Kolordu karargâhına bağlı birliklerdeki durum ise şöyleydi;

- Süvari Bataryasında; 4 subay, 43 topçu eri ve 86 hayvan,

- 15'lik Obüs Bataryasında; 2 subay, 39 topçu er ve 39 hayvan,

- İstihkâm Taburunda; 18 subay, 155 tüfekli ve 40 tüfeksiz olmak üzere 195 er ile 72 hayvan,

- Nakliye/Ulaştırma Taburunda; 31 subay, 190 nakliye/ulaştırma eri ve 367 hayvan,

- Telgraf/Muhabere Bölüğünde; 5 subay, 128 er, 54 hayvan,

- Tayyare/Hava Bölüğünde; 4 subay, 6 tayyare, 25 er ve 6 hayvan,

- Hizmet Kıtasında; 17 subay (görevlendirme subaylar dâhil) 40 tüfekli ve 163 tüfeksiz olmak üzere 203 er ve 133 hayvan,

- Sanayi Takımlarında; 14 subay, 96 er ve 10 hayvan,

- Diyarbakır Hastanesinde; 32 subay, 136 er ve 42 hayvan,

- Elazığ Hastanesinde; 13 subay, 43 er ve 25 hayvan,

- Diyarbakır Hayvan Hastanesinde; 2 subay, 40 er ve 89 hayvan,

- Arga (aygır) / tay deposunda; 7 subay, 25 er ile 43 hayvan ve 42 tay.

Kolordu emrindeki Ahz-ı Asker Riyasetleri (Askeralma Bölge Başkanlıkları), Kalemleri ve Şubelerindeki mevcutlar ise şöyleydi:

- 11. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti/Riyaseti ve 18. Fırka Ahz-ı Asker Kaleminde (Elazığ'da) 51 subay, 403 er ve 18 hayvan,

- 24. Fırka Ahz-ı Asker Kaleminde (Antep'te) 32 subay, 115 er ve 33 hayvan,

- 34. Fırka Ahz-1 Asker Kalemünde (Diyarbakır'da) 45 subay, 94 er ve 7 hayvan.

- 33. Fırka Ahz-1 Asker Kaleminden (Bitlis) ise henüz malumat gelmemişti.²⁷⁴

Tablo 1.6. 13. Kolordunun Haziran 1919 tarihli Kadro/Teşkilat Durumu

13. Kolordu Ana ve Ast Bağlı Birlikleri	Subay Sayısı (görevli dâhil)	Silahlı/Muharip Er Sayısı (P. Top., vd. sınıflar dâhil)	Karargâh ve Yrd. Hizmet Sınıfı Er Sayısı	Toplam Er Sayısı	Hayvan Sayısı
13. Kolordu Kh.	56	-	135	135	36
2. P. Tümeni	140	654	396	1.050	1.048
5. P. Tümeni	199	989	691	1.680	1.075
1. Süvari Alayı	23	95	55	150	456
12. Süvari Alayı	20	177	60	237	345
Kolordu Kh.na bağlı birlikler	149	277	886	1.163	1.018
Kolorduya bağlı askeralma teşkilatları	128	-	612	612	58
Toplam	715	2.192	2.835	5.027	4.036

Tüm bu rakamlara göre Kolorduda muharip ve karargâh subayı olarak 444, yardımcı hizmetlerde 143 ve askeralma teşkilatlarında 128 olmak üzere toplam 715 subay görev yapıyordu. Asker olarak ise 2.192'si silahlı/muharip er (piyade-topçu ve diğer sınıflar dâhil), 2.223'ü karargâh-yardımcı hizmetler eri ve 612'si askeralma personeli olmak üzere 2.835 gayri muharip er vardı. Böylece toplamda 5.027 asker/er bulunmaktaydı. Subay ve erler dâhil tüm askerî personel toplamı 5.742'ydi. Toplam hayvan sayısı ise 4.036'ydı.

Aynı dönemde yayımlanan bir istatistiki rapora göre 13. Kolordudaki askerlerin çoğunluğunu 1310-1313 (1894-1897) doğumlular oluşturmaktaydı ki

²⁷⁴ 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 28 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 175/39-1, 175/39-2.

bunların sayısı 3.022'ydi. Ayrıca bu askerler, Anadolu'nun değişik şehirlerinden olup bunların dışında Rumeli'den 153 asker ile müstevliye (istilaya uğramış bölgeler) ahalisinden 46 asker bulunmaktaydı.²⁷⁵

13. Kolordudan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 30 Temmuz 1919 tarihli personel mevcuduna göre birliklerdeki sayısal durum şöyleydi:

- Kolordu karargâhı; 59 subay ve 123 er ile 35 hayvan,

- 2. Tümen; 131 subay ve memur, 401 tüfekli ve 212 tüfeksiz er, 18 makineli tüfek ve 78 makineli tüfek eri, 9 top ve 139 topçu neferi ile 18 mızıka neferi ve 12 hastane eri ile ayrıca 750 hayvan,

- 5. Tümen; 202 subay, 587 tüfekli ve 517 tüfeksiz er, 18 makineli tüfek ve 221 makineli tüfek eri, 12 top ve 238 topçu neferi ile 37 mızıka neferi ve 75 hastane neferi ile ayrıca 931 hayvan,

- 1. Süvari Alayı; 27 subay, 147 tüfekli ve 100 tüfeksiz er ile 459 hayvan,

- 12. Süvari Alayı ise 28 subay, 198 tüfekli ve 114 tüfeksiz er ile 387 hayvan.

Kolordu karargâhına bağlı birliklerdeki durum ise şu şekildeydi:

- Süvari Bataryası; 2 subay, 20 topçu neferi, 44 hayvan,

- 15'lik Obüs Bataryası; 2 subay, 32 topçu eri ile 31 hayvan,

- İstihkâm Taburu; 20 subay, 154 tüfekli ve 49 tüfeksiz olmak üzere 203 er ile 51 hayvan,

- Nakliye/Ulaştırma Taburu; 34 subay, 297 er ve 299 hayvan,

- Telgraf/Muhabere Bölüğü; 5 subay, 98 er ve 33 hayvan,

- Tayyare/Hava Bölüğü; 4 subay, 6 tayyare, 26 er ve 8 hayvan,

- Hizmet Kıtası; 22 subay, 30 tüfekli ve 300 tüfeksiz olmak üzere 330 er ve 132 hayvan,

- Sanayi Takımları; 13 subay, 75 er ve 10 hayvan,

- Arga (aygır)/tay deposu; 6 subay, 22 er ve 80 hayvan,

²⁷⁵ 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 24 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 191/212.

- Diyarbakır Hastanesi; 23 subay, 118 er ve 37 hayvan,
- Elazığ Hastanesi; 12 subay, 36 er ve 27 hayvan,
- Diyarbakır Hayvan Hastanesi; 4 subay, 45 er ve 38 hayvan.

Kolordu emrindeki askeralma teşkilatları ise; 11. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti/Riyaseti ve 18. Fırka Ahz-ı Asker Kalemi (Elazığ'da) 51 subay, 403 er ve 18 hayvandan; 24. Fırka Ahz-ı Asker Kalemi (Antep'te) 32 subay, 115 er ve 33 hayvandan; 33. Fırka Ahz-ı Asker Kalemi (Bitlis'te) 18 subay, 32 er ve 2 hayvandan; 34. Fırka Ahz-ı Asker Kalemi (Diyarbakır'da) 45 subay, 101 er ve 5 hayvandan müteşekkildi.²⁷⁶

Böylece Kolorduda muharip ve karargâh subayı olarak 447, yardımcı hizmetlerde 147 ve askeralma teşkilatlarında 146 olmak üzere toplam 740 subay; 2.245'i silahlı/muharip (piyade-topçu ve diğer sınıflar dâhil) ile 2.274'ü karargâh ve yardımcı hizmetler ve 561'i askeralma personeli olarak 2.835 gayri muharip er vardı. Toplamda 5.080 asker/er bulunmaktaydı.²⁷⁷ Subaylar dâhil Kolordunun personel mevcudu 5.820'ydi. Hayvan sayısı ise 3.430'du.

Bu rakamlara göre 13. Kolordunun Temmuz 1919'daki personel durumu, Haziran ayı ile kıyaslandığında bazı birliklerin er ve subay kadrolarında artış, bazılarında ise azalış gerçekleşmişti. Toplam sayıda ise Temmuz ayındaki kadro mevcudu, özellikle subay ve silahlı er bazında bir önceki aya göre az da olsa yükselmişti. Bunun sebebinin subay ve er kadrosuna yönelik yapılan takviye olduğu değerlendirilmektedir.

²⁷⁶ 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 20 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 175/42-1, 175/42-2; 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 30 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 192/169-1, 192/169-2.

²⁷⁷ Bu rakamlar göz önüne alındığında piyade taburlarının mevcudu 70-80-100 kişi civarına kadar inmişti. Bkz. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.38.

Tablo 1.7. 13. Kolordunun Temmuz 1919 tarihli Kadro/Teşkilat Durumu

13. Kolordunun Ana ve Ast Bağlı Birlikleri	Subay Sayısı (görevli dâhil)	Silahlı/Muharip Er Sayısı (P. Top., vd. sınıflar dâhil)	Karargâh ve Yrd. Hizmet Sınıfı Er Sayısı	Toplam Er Sayısı	Hayvan Sayısı
13. Kolordu Kh.	59	-	123	123	35
2. P. Tümeni	131	618	242	860	750
5. P. Tümeni	202	1.046	629	1.675	931
1. Süvari Alayı	27	147	100	247	459
12. Süvari Alayı	28	198	114	312	387
Kolordu Kh.na bağlı birlikler	147	236	1.066	1.302	810
Kolorduya bağlı askeralma teşkilatları	146	-	561	561	58
Toplam	740	2.245	2.835	5.080	3.430

Bu dönemde Osmanlı makamlarının yanı sıra İtilaf devletleri de Osmanlı ordusu ve 13. Kolordunun asker mevcudunu takip etmekteydi. Nitekim ABD’li General Moseley, Ermenistan mandası için Haziran 1919’da yaptığı ziyaretlerde Türk ordusunun mevcudunu 43.000 olarak zikretmekte iken 13. Kolorduda 4.920 asker bulunduğunu belirtmişti.²⁷⁸ İstanbul’daki İngiliz İşgal Kumandanı General Milne’nin 18 Ekim 1919’da hazırladığı Osmanlı ordusunun askerî gücüne dair listede ise 13. Kolordunun 4.900 personeli olduğu, Silvan’daki 2. Tümenin tahmini 800, Mardin’de 5. Tümenin ise 1.100 kişi olduğu belirtilmişti.²⁷⁹ Geri kalan 3.000 kişinin Kolordu karargâhına bağlı olduğu düşünülmüş olmalıdır.

²⁷⁸ Seçil Akgün, “Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye’de Amerikan Mandası”, *Belleten*, C.48, S.189-190, Ocak 1984, s.101.

²⁷⁹ 800 sayısı, sehven 8.000 yazılmış olmalıdır. Bkz. Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.43.

Yabancıların 13. Kolordu ile ilgili verdiği rakamların, aşağı yukarı Kolordu Kumandanlığı tarafından yayımlanan miktara yakın olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda 13. Kolordu Kumandanlığı tarafından Kolordunun Ekim 1919 itibarıyla genel kuvveti şu şekilde bildirilmişti:

- Kolordu karargâhında; 57 subay ve 85 asker ile 28 hayvan,
- 2. Tümede; 164 subay, 430 tüfekli er ve 407 tüfeksiz olmak üzere 837 piyade eri, 7 makineli tüfek ve 98 makineli tüfek eri, 10 top ve 114 topçu eri, 11 mızıka eri ile 807 hayvan,
- 5. Tümede; 199 subay, 655 tüfekli er ve 521 tüfeksiz olmak üzere 1.176 piyade eri, 18 makineli tüfek ve 210 makineli tüfek eri, 12 top ve 228 topçu eri, 34 mızıka neferi, 18 revir eri, 15'lik top bataryası ile 1 subay ve 6 topçu neferi ile 1.172 hayvan,
- 1. Süvari Alayında; 25 subay, 170 tüfekli ve 72 tüfeksiz süvari neferi olmak üzere toplam 242 er ve 440 hayvan,
- 12. Süvari Alayında; 22 subay, 210 tüfekli ve 112 tüfeksiz süvari neferi olmak üzere toplam 322 er ve 387 hayvan vardı.

Kolordu karargâhına bağlı birliklerdeki mevcutlar ise şöyleydi:

- İstihkâm Taburunda; 65 subay (görevlendirme subaylar dâhil), 174 tüfekli ve 12 tüfeksiz er olmak üzere 186 er ile 40 hayvan,
- Nakliye/Ulaştırma Taburu; 35 subay (görevlendirme subaylar dâhil), 229 er, 283 hayvan,
- Otomobil Bölüğünde; 3 subay, 9 er ve 3 hayvan,
- Telsiz (Telgraf)/Muhabere Bölüğünde; 7 subay ve 91 er ile 45 hayvan,
- Tayyare/Hava Bölüğünde; 3 Subay, 21 er, 6 tayyare, 8 hayvan,
- Hizmet Kıtasında; 19 subay (görevlendirme subaylar dâhil), 28 tüfekli ve 170 tüfeksiz olmak üzere 198 er ile 128 hayvan,
- Sanayi Takımlarında; 17 subay ve 73 er ile 10 hayvan,
- Arga (aygır) / tay deposu; 7 subay, 21 nefer ve 67 hayvan,

- Diyarbakır Hastanesinde; 32 subay (görevlendirme subaylar dâhil), 123 er ve 24 hayvan,

- Elazığ Hastanesinde; 16 subay ve 50 er ile 8 hayvan,

- Diyarbakır Hayvan Hastanesinde; 2 subay ve 27 er ile bulunmaktaydı.

Kolordu emrindeki askeralma teşkilatlarında personel mevcudu ise şöyleydi:

- 11. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti/Riyaseti (Elazığ) 8 subay,

- 18. Tümen Kalemi (Antep) 93 subay (görevlendirme subaylar dâhil) ve 168 er ile 36 hayvan,

- 33. Tümen Kalemi (Bitlis'te) 19 subay, 4 er ile 3 hayvan,

- 34. Tümen Kalemi (Diyarbakır'da) 42 subay, 166 nefer, 40 hayvan ile görevlendirme olarak 57 subay, 210 nefer ve 7 hayvan.²⁸⁰

Tablo 1.8. 13. Kolordunun Ekim 1919 tarihli Kadro/Teşkilat Durumu

13. Kolordunun Ana ve Ast Bağlı Birlikleri	Subay Sayısı (Görevli dâhil)	Silahlı/Muharip Er sayısı (P. Top., vd. sınıflar dâhil)	Karargâh ve Yrd. Hizmet Sınıfı Er Sayısı	Toplam Er Sayısı	Hayvan Sayısı
13. Kolordu Kh.	57	-	85	85	28
2. P. Tümeni	164	642	418	1.060	870
5. P. Tümeni	200	1.099	573	1.672	1.172
1. Süvari Alayı	25	170	72	242	440
12. Süvari Alayı	22	210	112	322	387
Kolordu Kh.na bağlı birlikler	206	202	826	1.028	813
Kolorduya bağlı askeralma teşkilatları	219	-	548	548	116
Toplam	893	2.323	2.634	4.957	3.828

²⁸⁰ 13. Kolordunun Ekim 1919 tarihine ait genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 45/98.

İlgili rakamlar göz önüne alındığında Kolordu mıntıkasında muharip ve karargâh subayı olarak 468, yardımcı hizmetlerde 206 ve askeralma teşkilatlarında 219 olmak üzere toplam 893 subay görev yapıyordu. 2.323'ü silahlı/muharip er (piyade-topçu ve diğer sınıflar dâhil) ile 2.086'sı karargâh ve yardımcı hizmetler (tüm sınıflar dâhil) ve 548'i askeralma personeli olmak üzere 2.634 gayri muharip er vardı. Böylece toplam er sayısı 4.957'diydi. Subay ve er dâhil tüm rütbe ve sınıflardaki personel sayısı 5.760'tı. Tüm birliklerdeki toplam hayvan sayısı ise 3.536'ydı. Haziran-Temmuz ayındaki çizelgeye göre özellikle er sayısında bir düşüş gözlemlenmekteydi.

Öte yandan bu süreçte Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından yayımlanan kolorduların (8 kolordu ve müstakil 56. Tümen) personel mevcuduna ilişkin tabloda yer alan 13. Kolordunun personel sayısı; 1.819'u Kolordu karargâhı ve bağlısı birliklerde, 1.098'i 2. Tümeninde, 1.729'u ise 5. Tümeninde olmak üzere toplam 4.646 personel olarak belirtilmişti. Karşılaştırma bakımından cetveldeki rakamlar incelendiğinde Osmanlı ordusunu oluşturan Kolordu ve diğer birliklerdeki asker sayısı şu şekildeydi:

- İstanbul'daki 25. Kolordunun personel mevcudu 6.973,
- Edirne'deki 1. Kolordunun 3.479,
- Sivas'taki 3. Kolordunun 3.083,
- Konya'daki 12. Kolordunun 2.680,
- Bandırma'daki 14. Kolordunun 4.817,
- Erzurum'daki 15. Kolordunun 13.198,
- Ankara'daki 20. Kolordunun ise 3.573,
- Bağımsız 56. Tümeninde ise 2.002 askeri personel bulunmakta olup Osmanlı ordusundaki toplam asker sayısı 44.462'ydi.²⁸¹

Bu rakamlara göre 13. Kolordu, asker sayısı bakımından sırasıyla en çok askere sahip 15., 25. ve 14. Kolordulardan sonra dördüncü sıradaydı.

Harbiye Nezareti de birliklerin personel vaziyetini yakından takip etmekteydi. Bu kapsamda 13. Kolorduya gönderdiği 22 Aralık 1919 tarihli emirde, mevcut durum

²⁸¹ *Kolorduların 1 Eylül 1919 tarihine ait genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 45/90.*

gereği Kolordunun genel kuvvetine dair her ay düzenli ve detaylı malumat gönderilmesini istemişti. Bu emre binaen 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından 27-28 Aralık'ta verilen cevapta arz edilen konular şöyleydi:

- Her ayın başında, Kolordunun genel kuvvet cetvelinin gönderilmesine gayret edildiği,

- Kolordu mıntıkasının oldukça geniş olması, birliklerin dağınık vaziyette bulunması, ayrıca postanelerin düzensizliği ve telgraf hatlarının sıkça kesilmesi sebebiyle bağlı ve ast birliklerden istenilen personel durumuna ilişkin bilgilerin zamanında gelmediği, bu yüzden de gecikmelerin yaşandığı,

- Haddizatında Kolordu birliklerinin teşkilat ve personeliyle ilgili önemli bir değişiklik olmadığı ve her ay aynı mevcudu korumakta olduğu,

- Önemli bir artış veya azalma olması hâlinde derhâl Harbiye Nezaretine bildirilmek kaydıyla normal olarak üç ayda bir kere gönderilmesine müsaade edilmesi.²⁸²

Neticede 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine, düzenli aralıklarla personel durumuna ilişkin malumat gönderilmesine devam edilmişti. Nitekim Ocak 1920'deki rapora göre Kolorduda muharip, yardımcı sınıf ve askeralma teşkilatları dâhil 1.116 subay vardı. Efrat olarak ise 2.526 silahlı muharip er ile 2.959 karargâh ve yardımcı hizmet sınıfı olmak üzere toplam 5.485 er bulunmaktaydı. Hayvan sayısı ise 3.372'ydi.²⁸³ Zikredilen rakamlar analiz edildiğinde genel olarak Kolordunun personel mevcudu, Haziran 1919'dan Ocak 1920'ye kadar olan altı aylık süreçte artmıştı. Bu minvalde Haziran 1919'da 715 olan subay sayısı Ocak 1920'de 401 artışla 1.116'ya yükselmişti. Er sayısı bakımından özellikle silahlı muharip er sayısı da düzenli şekilde artmış olup Haziran 1919'da 2.192 olan er sayısı Ocak 1920'de, 335 artışla 2.526'ya ulaşmıştı. Karargâh ve yardımcı sınıf hizmet eri ise dalgalı bir seyir izlemiş olup Haziran 1919'da 2.835 iken Ağustos'ta 2.673'e düşmüş; ilerleyen aylarda inişli çıkışlı olsa da Ocak 1920'de en yüksek seviyesi olan 2.959'a yükselmişti. Bu bakımdan Kolordunun en çok askere sahip olduğu dönem, 5.485 er ile 1920 yılı Ocak ayıydı. En düşük er sayısı ise 4.957 ile Ekim 1919'da olmuştu. Hayvan sayısı ise

²⁸² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 60/91-1, 60/91-2.

²⁸³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 159/27-1, 159/27-2.

Haziran 1919'daki 4.036 iken aylar içinde azalmış, Ekim 1919 hariç düzenli olarak azalarak Ocak 1920'de 3.372'ye kadar inmişti.

Ocak 1920 tarihli ayrıntılı genel kuvvet cetvelinde ise 13. Kolorduda -askeralma teşkilatları hariç- 74'ü Üstsubay (Binbaşı-Yarbay-Albay), 412'si Yüzbaşı-Üsteğmen-Teğmen, 16'sı Yedek Subay (Asteğmen) olmak üzere 502 subay bulunmaktaydı. Kolordu ve bağlı birliklerde 67 Astsubay ve 183 memur görev yapıyordu. Er sayısı ise 4.625'ti. Bu sayıyı oluşturan erler 1310 ve 1316 (1894-1901) doğumlu askerlerdi. Bunların doğum tarihlerine göre dağılımlarına bakıldığında; 1310 doğumlu 1.602 asker, 1311 doğumlu 1.257 asker, 1312 doğumlu 939 asker, 1313 doğumlu 814 asker, 1314 doğumlu 5 asker, 1315 doğumlu 4 asker ve 1316 doğumlu 2 asker olmak üzere 4.625 asker görev yapmaktaydı.²⁸⁴

Tablo 1.9. 13. Kolordunun 1919-1920'deki Genel Kuvvet Cetveli

Aylara göre 13. Kolordu Genel Kuvvet Cetveli	Subay Sayısı (Görevli dâhil)	Silahlı/Muharip Er sayısı (P. Top. vd. sınıflar dâhil)	Karargâh ve Yrd. Hizmet Sınıfı Er Sayısı	Toplam Er Sayısı	Hayvan Sayısı
Haziran 1919	715	2.192	2.835	5.027	4.036
Temmuz 1919	740	2.245	2.835	5.080	3.430
Ağustos 1919	870	2.543	2.673	5.216	3.691
Eylül 1919	885	2.261	2.734	4.995	3.417
Ekim 1919	893	2.323	2.634	4.957	3.828
Aralık 1919	918	2.547	2.610	5.157	3.397
Ocak 1920	1.116	2.526	2.959	5.485	3.372
Ortalama	877	2.376	2.754	5.131	3.596

Tüm bu sayısal veriler değerlendirildiğinde; Mütareke sonrası süreçte 13. Kolordudaki görevli ve yükümlü olan personele dair rakamları barış kadro miktarının da altındaydı. Mütareke şartları asker sayısını artırmayı engellerken, firari ve bakayalar ise bu sayıyı daha da azaltıyordu. Tüm bunlarla birlikte 13. Kolordu

²⁸⁴ 13. Kolordunun Ocak 1920 yılına ait genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 60/129-1, 60/129-5.

mıntıkasında İngiliz ve Fransızların bölgedeki tahrikleriyle gerçekleşen aşiretlerin asayiş ihlalleri, çetecilik faaliyetleri ve isyan girişimleri karşısında Kolordu mevcudunun yetersizliği iyice hissedilmeye başlamıştı. Kolordunun personel takviyesine yönelik taleplerinin karşılanması ise şartlar gereği mümkün olamıyordu. Ancak Urfa, Maraş-Antep'te Fransızlara karşı başlayan silahlı mücadele ve beraberinde meydana gelen çatışmalar/muharebeler, 13. Kolordunun daha fazla birlik bulundurma ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Bu dönemde Kolordunun asker temini için yegâne kaynağı askeralma teşkilatları olsa da -bir alt başlıkta da açıklanacağı üzere- yeni asker temininde zorluklar yaşanıyordu. Fakat Millî Mücadele'nin bir gereği olarak Heyet-i Temsiliye'nin verdiği emirler çerçevesinde Kolorduların koordinesinde ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığıyla Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil edilmeye başlanmıştı. Bu unsurların, her ne kadar düzenli birlikler kadar verimli olmasa da nicelik itibarıyla belli operasyon ve harekâtlar için Kolorduya katkı sağladıkları ifade edilmelidir. Kolordu bölgesinde ise çoğunlukla aşiretlerin oluşturduğu Kuvâ-yı Milliye birliklerinden, başta Urfa muhasarası olmak üzere çevre bölgelerde Fransızlarla vuku bulan çatışmalarda da istifade edilmeye başlamıştı. Şüphesiz aşiret kuvvetlerinin sayısal fazlalığı avantaj gibi gözükse de niteliksel katkılarının sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

1.4.1.3. Askeralma Teşkilatları ve Asker Temin Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde askeralma teşkilatı ve işlemlerine ilişkin en son düzenleme, 11 Aralık 1913 tarihli “*Teşkilat-ı Umûmiye-i Askeriye Nizamnamesi*” ile yapılmıştı. Buna göre her kolordu; kendisine tahsis olunan bölge içerisinde askeralma faaliyetlerini, emrine verilen Ahz-ı Asker Heyeti Riyasetleri (Askeralma Bölge Başkanlıkları) vasıtasıyla gerçekleştirmeye başlamıştı. Adı geçen başkanlıklara bağlı sancak ve kazalarda da askerlik şubeleri tesis edilmişti.²⁸⁵ 12 Mayıs 1914'te ise “*Mükellefiyet-i Askeriyye Kanun-ı Muvakkatı (Geçici Askerlik Mükellefiyeti Kanunu)*” ile askeralma sistemi, ihtiyaçlar dikkate alınarak revize edilmişti. Adı geçen Kanunda, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla orduların artan asker ihtiyacını daha etkin bir şekilde karşılamak ve askeralma teşkilatını daha sağlam esaslara dayandırma amacıyla bazı değişiklikler yapılmıştı. Bu kapsamda askerlik hizmeti zorunlu hâle getirilmiş;

²⁸⁵ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askerî Tarihi*, ed., Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s.87; Ş. Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma ...*, s.54-55.

sancak ve kazalarda teşkil edilen askeralma şubelerinin de yerleşim mahallerinin ismiyle anılması kabul edilmişti.²⁸⁶ Ayrıca bu Kanunla, ahz-ı asker (askeralma) teşkilatlarına nihai şekli de verilmişti. Böylece kolordu mıntıkları esas alınarak 12 Ahz-ı Asker Heyeti Riyaseti (Askeralma Bölge Başkanlığı), kolordulara bağlı tümen mıntıklarında da her tümene bir adet olmak üzere toplam 35 Ahz-ı Asker Kalemi (Fırka Kalemi); kazalarda ise (ilçelerde) toplam 362 (Ahz-ı Asker Şubesi) askerlik şubesi kurulmuştu.²⁸⁷ Neticede 1914 tarihli *Askeralma Kanunu*, savaş sürecinde kolorduların görev yaptığı cephelerin askerî ve hususi durumuna göre bazı değişikliklere uğrasa da²⁸⁸ Millî Mücadele Dönemi'nde dahi kolorduların asker temini ve seferberlik durumu için temel teşkil etmişti.

Yürürlükte olan Askeralma Kanunu'na göre 18 yaşını tamamlayanlar mükellef sayılmakta, 19-20 yaşındakiler seferberlik durumuna göre silahaltına alınabilmekte, 20 yaşını dolduranlar ise doğrudan askerliğe sevk işlemlerine tabi tutulmaktaydı. İlan edilen seferberlik kapsamında 21 Temmuz 1914 tarihli askerlik hizmetleri yükümlülüklerine dair geçici kanunla, 45 yaşına kadar olan kişilerin de askere alınmasına olanak sağlanmıştı.²⁸⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Harbiye Nezareti, Mütareke hükümlerine göre terhislere başlamıştı. Ancak yukarıda da izah edildiği üzere terhisler ve firarlar yüzünden Osmanlı ordusunun asker sayısı oldukça azalmıştı.²⁹⁰

Bu süreçte 13. Kolordu Kumandanlığının sorumluluk sahasındaki Elazığ'da 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyaseti ile Muş, Maraş ve Antep Ahz-ı Asker Heyeti Riyasetleri, Kolordu emrindeydi.²⁹¹ 13. Kolordu emrindeki Fırka (Tümen) Ahz-ı Asker Kalemleri ise 18., 24. 33. ve 34. Fırka (Tümen) Ahz-ı Asker kalemleriydi.²⁹² Bunlardan 11. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Riyasetine bağlı 18. Ahz-ı Asker Kalemi Elazığ'daydı. Elazığ Vilayeti dâhilinde Elazığ, Harput, Ergani, Çarsancak, Hozat,

²⁸⁶ Ş. Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma ...*, s.62-65, 81; M. Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, s.115.

²⁸⁷ Mehmet Beşikçi, "On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik", *Osmanlı Askerî Tarihi*, ed., Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s.299-300.

²⁸⁸ Ali Kaşiyuğun, *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015, s.390-405; Mustafa Şahin, "Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde Güney Cephelerindeki Askerlik Şubeleri: Kilis Askerlik Şubesi Örneği", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.275-278.

²⁸⁹ A. Kaşiyuğun, *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*, s.402-403.

²⁹⁰ Ş. Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma ...*, s.80-81, 111-112.

²⁹¹ ATBD, S.109, Yıl:49, Ocak 2000, s.112-113, Vesika 4016; B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.25; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.236-237.

²⁹² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 13 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 201/147.

Arapkir, Malatya, Mazgirt, Akçadağ, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Besni ve Kâhta askeralma şubeleri bulunmaktaydı.²⁹³ 24. Ahz-ı Asker Kalemi Antep'te olup buraya bağlı Kilis ve Rumkale şubeleri vardı. Muş Ahz-ı Asker Riyaseti mıntıkasında olan bu kalemin yanı sıra Siirt, Muş, Genç (Bingöl) kalemleri ve kazalarda da askerlik şubeleri bulunmaktaydı.²⁹⁴ 33. Tümen Ahz-ı Asker Kalemi Riyaseti Bitlis'teydi.²⁹⁵ 34. Ahz-ı Asker Kalemi ise Diyarbakır'daydı.²⁹⁶ Buraya bağlı Mardin, Siverek, Ergani kalemleri ile adı geçen yerlere bağlı Derik, Palu, Lice, Silvan, Midyat, Beşiri, Çermik şubeleri bulunmaktaydı.²⁹⁷ Ayrıca Urfa askeralma şubesi ile Birecik, Suruç ve Harran'da askeralma şubeleri ile²⁹⁸ Maraş, Pazarcık, Zeytun, Elbistan şubeleri vardı.²⁹⁹

Mütareke gereği Osmanlı birliklerinin çekildiği yerlerdeki askerlik şubeleri de birliklerin yeni konuşlu olduğu bölgelere taşınmıştı. Bu kapsamda 13. Kolordu mıntıkasındaki Deyr-i Zor ve Kilis-Azez Askerlik Şubeleri Antep'e gelmiş, Antep Ahz-ı Asker Riyaseti bünyesine raptedilmişti.³⁰⁰ Bölgeyi işgal eden İngilizler, Kolorduya bağlı Ahz-ı Asker Riyaseti uhdesindeki silah ve cephanenin de kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi. Bu hususta Antep Ahz-ı Asker Riyasetine talep gelmesi üzerine durum Kolorduya bildirilmiş, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de bunun için 8 Nisan 1919 tarihli yazısıyla Harbiye Nezaretinden emir istemişti.³⁰¹

Ancak İngiliz talepleri sürüncemede bırakılmıştı. Çünkü 13. Kolordu sahasındaki askerlik teşkilatları, Kolordunun asker temini noktasında yegâne merciiydi. Albay Cevdet Bey de 5. Tümene ve bazı ast birliklerine verdiği emirde; Kolordu için asker temin edilmesini; tercihen Anadolu efradının alaylara dağıtılmasını

²⁹³ 13. Kolordudan, 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine gönderilen 10 Eylül 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/12-11; 5. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 29 Eylül 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 399/110-116a.

²⁹⁴ 13. Kolordunun Mayıs 1919 tarihli kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 152/31-1; Kolorduların Ahz-ı Asker mıntıklarını gösterir 1920 tarihli harita. ATASE, İSH, 107/44-2.

²⁹⁵ 13. Kolordunun 14 Haziran 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/12-31.

²⁹⁶ 13. Kolordunun Mayıs 1919 tarihli kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 152/31-1.

²⁹⁷ 13. Kolordudan, bazı ast bağlı birliklerine gönderilen 5 Nisan 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/5-7; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 30/55; Kolorduların Ahz-ı Asker mıntıklarını gösterir 1920 tarihli harita. ATASE, İSH, 107/44-2; İstiklal Harbine ait 1921 yılına ait harita. 4/10-2; B; S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.160.

²⁹⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 16 Ekim 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 101/104; 1920-1921 yılına İstiklal Harbi haritası. ATASE, İSH, 4/10-2.

²⁹⁹ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinden 3. ve 13. Kolordulara gönderilen 6 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 157/77-1.

³⁰⁰ HTVD, S.32, Yıl:9, Haziran 1960, s.90-92, Vesika 808.

³⁰¹ ATASE, İSH, 340/5-15, 340/5-16.

istemişti.³⁰² Ayrıca askerlik şubeleri, bakaya kalanların yakalanıp birliklerine teslim edilmelerinden de sorumlu kılınmıştı.³⁰³

Şüphesiz Mütareke şartları gereği bu kolay olmuyordu. Zira İngilizler, bu dönemde 13. Kolordunun lağvını istemenin yanı sıra özellikle işgal ettikleri Antep, Maraş ve Urfa'daki askerlik şubelerini iş göremez duruma getirmeyi amaç edinmişti. Bu bağlamda askerlik dönemi gelen gençlerin askere celp edilmelerini ve bakaya olanların askere alınmalarını da engellemeye çalışmıştı. Bu yüzden Antep ve Maraş Ahz-ı Asker merkezlerinde yeni celp ve birliklere sevk işlemleri aksamış; bir müddet sonra da durmuştu. Konuyla ilgili Albay Cevdet Bey tarafından hazırlanan 16 Ekim 1919 tarihli raporda, Antep Ahz-ı Asker Riyaseti vasıtasıyla yeni er temin etmeye çalışan Kolordunun, İngilizlerin baskısı sebebiyle asker celbini durdurmak zorunda kaldığı bildirilmişti. İngilizler sadece yeni asker celbi ve sevk edilmesini engellemekle kalmayıp askerlik şubelerini tamamen kapatmaya çalışmıştı. Fakat 13. Kolordunun lağvedilmesi sürüncemede bırakıldığı gibi bu istek de geçirtilmişti.³⁰⁴

Bununla birlikte bölgenin aşiret temelli sosyolojik yapısının etkisiyle bölge halkının askerliğe bakışı pek de sıcak değildi. Nitekim Kolordunun konuşlu olduğu Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ Vilayetleri ile Urfa hattında da aşiretlerin yaygın ve güçlü olması nedeniyle bu konuda sorunlar yaşanmıştı. Örneğin Urfa'nın geri alınması ve Urfa çevresinde Fransızlar ile vuku bulan mücadelelerde 13. Kolordu, mevcudunun eksikliği nedeniyle az bir miktarda askerini bölgeye sevk edebilmişti. Açığı ise esas itibarıyla muharip güç olarak aşiretlerden oluşan Kuvâ-yı Milliye unsurları kapatmıştı.³⁰⁵

Şu ana kadar zikredildiği üzere Mütareke şartları dolayısıyla Askeralma teşkilatları işlevsel olamamış ve yeni celplerin yapılması noktasında yetersiz kalmıştı. Hâliyle asker sayısının düşmesiyle ortaya çıkan olumsuz durumu bertaraf etmek için harekete geçilmişti. Özellikle Sivas Kongresi'nde işgallere karşı Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin de birleştirilmesiyle millî direniş, topyekûn ve organize

³⁰² 13. Kolordudan, 5. Tümen ve bazı ast birliklere gönderilen 4 Nisan 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/5-5.

³⁰³ S. Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.317.

³⁰⁴ S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.551-554.

³⁰⁵ Konuyla ilgili Urfa muhasarasında aşiretlerin rolü ve etkinliği için bkz. Müslüm Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler*, Ankara, Engin Yayınlar Basımevi, 1985, s.39-110.

hâle gelmeye başlamıştı. Bunun bir devamı olarak Heyet-i Temsiliye, yayımladığı 19 Kasım 1919 tarihli kararında; millî teşkilatın kolordu kumandanlarının kontrolünde ve Ahz-ı Asker Riyasetleri (Askeralma Bölge Başkanlıkları) vasıtasıyla ve mülki idareyle koordineli olarak nahiye ve köylere kadar yaygınlaştırılmasını istemişti. Böylece millî müfrezelerin bir an evvel teşkil edilerek Millî Mücadele'nin silahlı kanadının takviye edilmesi amaçlanmaktaydı.³⁰⁶

Bu kapsamda askerlik şubelerinin, -yeniden belirlenen- kolordu mıntıkalarında ve hiyerarşik düzen içinde ve etkin bir şekilde celp işlerini ele alması; bu doğrultuda özellikle her kazada bir tabur kurulmasına yönelik çalışma yapılması istenmişti.³⁰⁷

Kasım ayının ikinci yarısında Sivas'ta icra edilen komutanlar toplantısında da askeralma işi ele alınmış; bu işlemin mülki idare mi yoksa kolordular tarafından mı yapılması konusu tartışılmıştı. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa, askeralma sürecinde kolorduların kontrol ve etkisinin olmasını, zira işgallerin genişlemesi durumunda bütün milletin savunmaya geçmek zorunda kalacağını bildirmiş ve ordunun duruma seyirci kalamayacağını ifade etmişti.³⁰⁸ Bundan mütevellit kolorduların koordinesinde her kazada askerlik şubesi teşkilatları yeniden aktif edilmeye başlanmıştı. Askeralma işlemleri; işgal altında olan bölgelerde gizli, işgal altında olmayan bölgelerde ise açık bir şekilde yapılıyordu. Müdâfaa-i Hukuk teşkilatlarının da etkin olduğu askeralma işlemlerinde, celp edilen asker sayısı ile silah mevcudu ihtiyacı için yetkili mercii ve koordine makamı kolordulardı.³⁰⁹ Bu bakımdan kendi sorumluluk bölgesinde 13. Kolordu ile bağılı 2. ve 5. Tümenler de Ahz-ı Asker Riyasetleri vasıtasıyla Kuvâ-yı Milliye'ye er temini için yardımcı olmakla yükümlü tutulmuştu. Öte yandan Kuvâ-yı Milliye bünyesinde gönüllülük esasıyla birlikler teşkil edilirken bu birliklerin kumandanlıklarını da birçok yerde subaylar üstlenmişti.³¹⁰

Bu arada 3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey (Köseoğlu), 13. Kolordu ile olan mıntıkalarının yeniden belirlenmesi sebebiyle Harbiye Nezaretine başvurmuştu. Buna göre Antep ve Maraş Sancakları ile Elbistan'ın 13. Kolordudan alınıp 3. Kolordu mıntıkasına bağlanmasından hareketle askerlik şubeleriyle ilgili

³⁰⁶ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.1143-1145; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu...*, s.235; Ş. Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma ...*, s.126.

³⁰⁷ Mustafa Şahin, Cemile Şahin, "Türk İstiklal Harbi'nde Askerlik Şubeleri ve Kilis Askerlik Şubesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S.52, 2014, s.279-281.

³⁰⁸ *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s.64-67.

³⁰⁹ M. Şahin, "Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde ...", s.535.

³¹⁰ Ş. Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma ...*, s.127.

ihtilaf ve belirsizlik durumu oluşmaması gerektiğini düşünmüştü. Bu kapsamda Antep, Kızılhisar, Rumkale, Maraş, Elbistan, Pazarcık ve Zeytun şubelerinin 3. Kolorduya; Urfa, Birecik, Suruç, Harran şubelerinin 13. Kolorduya yani Elazığ'daki 11. Ahz-ı Asker Riyasetine bağlanmasının açıkça ifade edilmesini istemişti.³¹¹

Bu konuda Erkân-ı Harbiye'den gelen 30 Kasım 1919 tarihli cevapta; Maraş Mutasarrıflığı ile Elbistan kazasının 3. Kolordu mıntikasına dâhil edildiği, ancak askeralma teşkilatlarına dair ise yeni teşkilata karar verebilmek için sulh yapılincaya kadar mevcut hâlinin devam etmesinin düşünüldüğü ifade edilmişti.³¹²

Buradan da anlaşılaçağı gibi -Anadolu Hareketi ile yakın temas hâlinde olan- Ali Rıza Paşa Hükûmeti de harekete geçmiş; bu doğrultuda Harbiye Nezaretine de askeralma teşkilatlarının fonksiyonel hâle gelmesi için emirler vermişti. Nezaret, konuya dair 24 Aralık 1919 tarihli emrinde; seferberlik durumunda birliklerin takviye edilmesine yönelik Ahz-ı Asker mıntikalarından ne kadar asker toplanabileceğine dair kolorduların çalışma yapmasını istemişti. Buna göre 13. Kolordunun 2. Tümen'i için Muş Kalemi Dairesi, 5. Tümeni için de Elazığ Kalemi Dairesi tahsis edilmişti.³¹³

Harbiye Nezaretine, 6 Ocak 1920 tarihli müteakip emrinde ise 30 Kasım 1919 tarihli kararında bir takım değişiklikler yapmış görünüyordu. Buna göre Antep Ahz-ı Asker Kalemine bağlı olup Maraş Mutasarrıflığı dâhilinde bulunan Maraş, Pazarcık, Zeytun, Elbistan şubeleri, bu bölgelerin bölgesine alınması nedeniyle 3. Kolorduya raptedilmişti. Lakin Antep Ahz-ı Asker Riyaseti 13. Kolordu emrinde kalacaktı. Aynı şekilde Muş Askeralma Kalemi 2. Tümenin, Elazığ Kalemının ise 5. Tümenin efrat ikmal mıntikası olarak devam edeceği bildirilmişti.³¹⁴

Neticede alınan kararlar çerçevesinde 1919 yılının son çeyreğinde askeralma teşkilatları hareketlenmişti. 13. Kolordu mıntikasında özellikle Elazığ'daki 11. Kolordu Askerlik Riyaseti, Kuvâ-yı Milliye efrat toplanmasıyla ilgili işlemleri yürütmekteydi.³¹⁵ Nitekim Maraş-Antep-Urfa hattında Fransızlara karşı çarpışmaların

³¹¹ 3. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Kasım 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 157/77-6.

³¹² Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinden 3. Kolorduya gönderilen 30 Kasım 1919 tarihli cevap. ATASE, İSH, 157/77-5.

³¹³ HTVD, S.20, Yıl:6, Haziran 1957, s.18-24, Vesika 508-509; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu...*, s.236.

³¹⁴ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinden, 3. ve 13. Kolordulara gönderilen 5 ve 6 Ocak 1920 tarihli yazılar. ATASE, İSH, 157/77-1 157/77-2; Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderil204/109.

³¹⁵ Hulki Saral, Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı Nur Dağları, Toroslar (Amanoslar), Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da Yapılan Kuvâ-yı Milliye Savaşları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s.236.

başlamasıyla Elazığ'daki askeralma teşkilatının görev ve sorumluluğu artmıştı. Bu kapsamda 13. Kolordu Kumandanlığının emri çerçevesinde; idari yerleşim yerlerinde ayrı ayrı Kuvâ-yı Milliye birliklerinin teşkili, bölgeye silah ve mühimmat sevk edilmesi, nizami birliklerin gerektiğinde gizlice cephe hattına gönderilmesine dair işlemleri koordine etmek üzere 11. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Riyasetine görevler verilmişti.³¹⁶

Askeralma süreçlerinde bu gibi gelişmeler yaşanırken 13. Kolordu mıntıkasındaki Ahz-ı Asker teşkilatlarındaki personel sayısı da istenilen seviyede değildi. Bu dönemde 13. Kolorduya bağlı askeralma teşkilatlarındaki personel mevcuduna bakıldığında Haziran 1919'da 128 olan subay sayısı eylül ayında 232'ye yükselmiş; Ocak 1920'de ise 216'ya inmişti. Karargâh ve yardımcı hizmet sınıfı er sayısı ise ortalama 561 ile 698 arasında değişmişti. Hayvan sayısı ise 58 ile 81 arasındaydı.³¹⁷

Tablo 1.10. 13. Kolordu Emrindeki Askeralma Teşkilatlarının 1919-1920'deki Genel Kuvvet Cetveli

Aylara Göre Dağılım	Subay sayısı (Görevlendirmeler dâhil)	Silahlı/Silahsız Er sayısı	Hayvan sayısı
Haziran 1919	128	612	58
Temmuz 1919	146	561	58
Ağustos 1919	209	641	75
Eylül 1919	232	698	81
Aralık 1919	225	635	62
Ocak 1920	216	564	60
Ortalama	193	619	66

³¹⁶ ATASE, İSH, 341/12-27a, 341/12-28.

³¹⁷ 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 28 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 175/39-1, 175/39-2; 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 20 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 175/42-1, 175/42-2; 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 30 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 192/169-1, 192/169-2; 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 27 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 175/56-1, 175/56-2; 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 12 Ekim 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 175/61-1, 175/61-2; 13. Kolordudan, Erkânı Harbiye-i Umûmiye Dairesine gönderilen 10 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 45/98; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 1 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 205/231-1, 205/231-2; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 202/90-1, 202/90-2; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 159/27-1, 159/27-2.

Diğer yandan bu süreçte askeralma teşkilatlarına bir miktar silah ve cephane verilmişti. Konuya ilişkin 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından; askeralma teşkilatlarında görev yapan efrada bu bölgelerdeki silah ve cephane depolarının korunması için tüfek dağıtılacağı; böylece her askeralma şubesi için 45 tüfek ve yeterli miktarda cephane verileceği bildirilmişti.³¹⁸

Askeralma işlemlerinde, Ankara'nın hâkimiyeti ele almasıyla yeni bir sürece girilmişti. Şöyle ki artık asker temini ve asker sayısının artırılması için Mütareke şartlarından bağımsız bir şekilde hareket edilmeye başlanmış ve seferberliğe yönelik adımlar atılmıştı. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolorduya gönderdiği 16 Nisan 1920 tarihli telgrafta, bazı tespitlerini dile getirmiş ve isteklerde bulunmuştu. Buna göre İtilaf devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni paylaşım planlarını fiilen sahada tatbik etmek istediklerini, bunu doğrudan olduğu kadar iç destekçileri vasıtasıyla da yapmaya çalıştıkları, her şartta Anadolu'nun parçalanmasına yönelik girişimlere karşı seferberlik başlatıldığını, tüm bölgelerde efradın genel itibarıyla seferberlik çağrısına uyduklarını belirtmiş; 13. Kolordunun da mevcut vaziyetin korunması için kapsamlı teşebbüste bulunarak asker mevcudunu artırmasını istemişti.³¹⁹

Ankara'da Meclis'in açılmasıyla askeralma teşkilatları, celp ve terhis işlemlerinden sorumlu olarak yeni hükûmet bünyesinde kurulan Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlanmıştı.³²⁰ Vekâlet bünyesinde ise bu işlemleri merkezi ve sistemli bir şekilde yürütmek için *Askeralma Dairesi* kurulmuştu.³²¹ Bu işlemin etkinliğinin sağlanabilmesinde en başta asker kaçaklarıyla mücadele gelmekteydi. Dolayısıyla bu süreçte Mecliste tartışılan en önemli meselelerden biri, sayıları oldukça artan asker kaçaklarıydı. Konuyla ilgili olarak bazı mebuslar, askerlere gerekli donatımın yapılamadığı için firarların arttığını ifade etmişlerdi.³²²

Mevcut sorunları bilen ve ihtiyaçları da göz önünde bulunduran Ankara Hükûmeti ise hem asker sayısını arttırmak hem de düzenli ordu kurulmasını temin etmek için 8 Haziran 1920'de çıkardığı bir kararname ile seferberliğin devam etmekte

³¹⁸ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 5 Nisan Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH*, 186/170-1, 186/170-2.

³¹⁹ Mustafa Kemal Paşa, ilgili yazısında; 13. Kolordu sorumluluk mıntıkası, aşiretlerin yoğun yaşamasından ötürü özel bir durumda olsa da Kolordunun asker teminine yönelik gayretlerine devam etmesini istemişti. *ATBD*, S.146, Yıl:69, Ocak 2020, s.244-250, Belge 61.

³²⁰ Ş. Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma ...*, s.199.

³²¹ Mehmet Vurmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826-1970)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, s.133.

³²² Doğu Ergil, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara, Turhan Kitabevi 1981, s.218-231.

olduğunu ilan etmişti. Bu kararname ile tüm askerî birliklerde olduğu gibi 13. Kolordu ve kısa bir müddet sonra El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı tarafından da asker temini işine hız verilmişti. Haddizatında 11 Eylül 1920 tarihli “*Firârîler Hakkında Kânun*” ile³²³ firari ve bakayalardan birliğine teslim olmayanların taşınır-taşınmaz mallarının hazine adına müsadere edilmesi, firar edip eşkıyalık yapan veya yakalamaya memur inzibatlarla silahla karşılık verenlerin idam edilmesi, ayrıca Ahz-ı Asker Riyasetlerinden firarilere yardım edenlerin de Hıyanet-i Vatanîye Kanunu kapsamında yargılanması hususları kabul edilmişti.³²⁴ Bunları uygulamak üzere İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, yargılamalar başlamıştı.³²⁵ Alınan tedbirler sayesinde El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı döneminde asker temini konusunda yaşanan güçlüklerle bir nebze olsun çözüm getirilmişti. Bu kapsamda diğer bölgelerden yapılan takviye ile cephe emrindeki askerî birliklerin asker sayısında bir miktar artış gözlemlenmişti.³²⁶

Tüm bu gelişmeler analiz edildiğinde Millî Mücadele’nin ilk evresinde, Mütareke şartları ve İtilaf devletlerinin girişimleriyle askeralma teşkilatlarının fonksiyon ve işlevlerinin zayıf kaldığı görülmektedir. Ayrıca 13. Kolordu sorumluluk sahasında, sosyolojik yapının da etkisiyle asker temininde büyük güçlükler yaşanmıştır. Ancak Millî Mücadele Hareketi’nin etkin hâle gelmesi, özellikle TBMM’nin kurulmasıyla askeralma faaliyetlerinin yeniden işlevsel hâle getirildiği müşahade edilmektedir. Yeni dönemde, kolorduların nezaretinde ve teşvikiyle askeralma merkezlerinin işgal kuvvetlerinden bağımsız bir şekilde çalışmalarını sürdürmesi, bu sayede Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil edilmesi, asker kaçaklarına kanuni yaptırım uygulanması ve seferberlik ilan edilmesi gibi tedbirlerle ordunun asker mevcudu yükseltilmeye çalışıldığı ifade edilmelidir.

³²³ “*Firârîler Hakkında Kânun*”, *Resmî Gazete*, S.3, 21 Şubat 1921, s.3-4.

³²⁴ Ş. Çöklü, *I. Meşrutîyet’ten Cumhuriyet’e Asker Alma ...*, s.137-138, 149-150; E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.50-53.

³²⁵ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.38-54.

³²⁶ *Müdâfaa-i Milliye Vekâletinden, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine (Vekâletine) gönderilen 24 Ağustos 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 630/180.*

1.4.2. 13. Kolordunun Silah, Cephane ve Mühimmat Durumu

1.4.2.1. İngilizlerin Kolordudaki Harp Malzemelerine El Koyma Girişimleri ve 13. Kolordunun Aldığı Tedbirler

Mondros Mütarekesi'nin 20. Maddesi, terhis ve lağvedilecek birliklere ait her türlü harp araç-gereç, silah ve malzemesinin İtilaf devletlerince belirlenecek şartlara göre saklanması, depolara kaldırılmasını öngörmekteydi. Nitekim İtilaf devletleri, Mütareke'nin ardından -sayısı yaklaşık 50.000'e indirilen- Osmanlı ordusunun kullanacağı sınırlı sayı dışındaki silah ve cephanenin kendilerine teslim edilmesini talep etmeye başlamıştı. Bunların başında da 6. Ordu ve dönüştürüldüğü 13. Kolordu envanterindeki harp malzemesi vardı.³²⁷

Özellikle İngiliz İşgal Kuvvetleri, henüz Musul'un tahliyesini isterken 6. Ordunun silah ve cephanesinin de teslimini talep etmişlerdi. Bu talebi geri çevirmek için Ali İhsan Paşa, yoğun mücadele vermişse de İngilizler 6. Orduya ait bir miktar silaha el koymuştu. Nitekim İngiliz Irak Kuvvetleri Kumandanı General Marshall tarafından Ali İhsan Paşa'ya 7 Kasım'da gönderilen çekilme şartnamesine göre; 6. Ordu birliklerinin kadro silahlarını yanlarında götürebileceği, Musul'daki ambar ve depolarda bulunan silah, top ve cephaneye ise İngiliz birliklerince el konulacağı ve bunlar için İngiliz Hükûmeti adına makbuz verileceği tebliğ edilmişti. Böylece Musul Vilayeti'ndeki depo ve ambarlarda bulunan ve birkaç milyon lira değerinde olduğu ifade edilen silah ve cephaneye İngilizler tarafından el konulmuştu.³²⁸

Yine de 6. Ordu unsurları, Musul'dan çekilirken harp malzemesinin büyük bir kısmını beraberinde getirmiş, İngilizlere teslim edilmesi gereken depolardan götürülebilen malzemeler de nakledilmişti.³²⁹ Bu malzemeler, evvela Nusaybin-Mardin'deki depolara bir müddet sonra da daha kuzeydeki depolara gönderilmeye başlanmıştı. Ali İhsan Paşa, Nusaybin'e çekildikten sonra Harbiye Nezaretine gönderdiği 26 Kasım 1918 tarihli raporunda; İngilizlerin 6. Orduya ait Musul'daki silah, cephane depolarına ve harp malzemelerine el koyduğunu, bunların bir kısmını

³²⁷ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.60; S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.154.

³²⁸ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.121-122, 125-126.

³²⁹ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.157.

kurtarmak için çabaladığını, hükûmetin de İngiliz makamları nezdinde girişimde bulunmasını talep etmişti.³³⁰

Bu durum karşısında İngilizler ise Musul'un kuzeyine doğru işgallerini genişletirken 6. Orduya ait silah, cephane ve harp mühimmatı depolarını da tespit ederek bu depolara el koymaya çalışmıştı.³³¹ İngilizlerin bu eylem ve girişimleri üzerine Ali İhsan Paşa, hükûmet nezdinde konunun hassasiyetine dikkat çekmekteydi. Sadrazam ve Harbiye Nazırı İzzet Paşa ise; 6. Ordu envanterindeki silah ve cephanenin sayımının yapılarak Diyarbakır, Silvan, Mardin, Nusaybin, Elazığ, Osmaniye (Ergani) ve Cizre depolarında toplatılmasını emretmişti.³³² Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti de kolordulara gönderdiği genel emirde, birliklerdeki kadro mevcudundan fazla silahların sürgü (kurma) kolları, kamaları, kapakları ve nişangâhlarının çıkartılarak depolanmasını veya İstanbul'a sevk edilmelerini istemişti.³³³ Buna rağmen Ali İhsan Paşa; kadro fazlası tüfek, makineli tüfek ve topların, olası yeni işgallere karşı tedbir amaçlı olarak daha kuzeydeki depolara sevk edilmesi için emir vermişti.³³⁴

6. Orduya ait silah ve cephanenin tesliminin bu şekilde geciktirilmesi, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının ve General Allenby'in tepkisini çekmiş ve Harbiye Nezaretine tepkilerini iletmişlerdi.³³⁵

Bu ortamda Şubat 1919'da 6. Ordunun lağvedilmesiyle 13. Kolordu kurulmuş ve Ali İhsan Paşa görevden alınmıştı. Fakat General Allenby'in 11-12 Şubat tarihli notasında Kolordudaki fazla miktardaki silah ve cephanenin teslim edilmesi istenmişti. İngilizlerin Harbiye Nezareti ve Hükûmet nezdinde Kolordunun elindeki silah ve cephanenin kendilerine teslim edilmesine yönelik girişimleri Kolorduyu uğraştıracak mahiyetteydi. Harbiye Nezareti ise bu hususta 13. Kolorduya gönderdiği 13 Şubat 1919 tarihli emirde; General Allenby'in taleplerinin oldukça ağır olduğunu;

³³⁰ ATBD, S.142, s.294-295, Belge 58.

³³¹ ATBD, S.142, s.325, Belge 63.

³³² S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.156.

³³³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 20 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 195/76-1, 195/76-2; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.62.

³³⁴ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.40.

³³⁵ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.155; İngilizlerin bu tepkileri kendilerince argümanlara dayanıyordu. Zira Ali İhsan Paşa'nın da hatıralarında ifade ettiği gibi, bölgede millî teşkilatların kurulması ve bölge halkını teşvik etmek için mülki idare eliyle ve gizlice halka bir miktar silah dağıtılmıştı. Bkz. A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım ...*, C.4, s.329. Yine Mütareke'nin ilk aylarında 13. Kolordu bünyesindeki fazla silahlar depolanırken, bunların bir kısmı -özellikle küçük çaplı mavzer başta olmak üzere- jandarma teşkilatına verilmişti. Albay Cevdet Bey, 13. Kolordudaki bir miktar silahın daha jandarmaya verilmesi için 5 Nisan 1919 tarihli yazısıyla Harbiye Nezaretinden müsaade istemişti. ATASE, İSH, 186/170-1, 186/170-2.

dolayısıyla Kolordu bünyesindeki silah ve cephanenin, olası İngiliz işgali durumunda elde kalması için ivedilikle Diyarbakır'ın kuzeyine nakledilmesini istemişti.³³⁶ Bu emre mukabil depolanacak olan silahların, Mütareke'nin 20. maddesi ve İtilaf devletlerin isteği çerçevesinde sürgü (kurma) kollarının çıkartılarak sandıklara konulması; yine de ihtiyaç hâsıl olduğunda sürgü kollarının tüfeklere takılabilmesi için de tüfeklerin ve sandıkların uyumlu-ahenkli şekilde dizilmesi ve sıra numarası ile depo isimlerinin üzerlerine yazılması uygun görülmüştü.³³⁷

Ancak İngilizlerin girişimlerinin etkisiyle olsa gerek Harbiye Nezaretinden gönderilen 7 Mart 1919 tarihli emir, önceki emirlerden biraz daha farklıydı. Emre göre, Kolordu bağlısı tümenlerde 8 top bırakılarak diğer kama ve nişangâhların alınması ve alaylarda dörder makineli tüfek bırakmak suretiyle hepsinin İstanbul'a sevk edilmek üzere hazırlanması istenmişti. 11 Mart'ta da fazla tüfeklerin sürgü kollarının çıkartılarak sandıklarla en yakın limanlara sevki emredilmişti. 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey, teessür doğuracak bu talebe karşı Harbiye Nezaretinin oyalanmaya çalışıldığını ve emrin uygulanmasının geciktirildiğini ifade etmişti.³³⁸

Gecikme üzerine Harbiye Nezaretinden gelen yeni emirde de Kolorduya ait depolardaki kama, nişangâh, sürgü kolu ve makineli tüfeklerin demiryoluyla İstanbul'a sevk edilmek üzere Mardin/İzzetpaşa istasyonunda toplanması emredilmişti. Emrin tekrarlanması karşısında 13. Kolordu, kendi kadro teşkilatı dışında olup depolara kaldırılan ve kullanılmayan silahların nakledilmek üzere hazırlanmasına yönelik birliklerine direktif vermişti. Bu kapsamda 28.000 sürgü kolu ile 8 adet top kaması ve 89 kadar makineli tüfek Mardin'e sevk edilmek üzere hazır hâle getirilmişti. Lakin Kolordu bünyesinde asker sayısının azalması ve nakil vasıtalarının yetersizliği; silahların Mardin'e sevk edilmesi hususunda ayrı bir sıkıntı oluşturmuş ve hedeflenen nakil işi aksamıştı.³³⁹

Yine de Harbiye Nezaretinden gelen direktif mucibince 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Savur'daki 2. Tümen'e gönderdiği emirde; tümen bünyesinde 8 top bırakılarak geri kalan toplar ile depolardaki fazla top, kama ve nişangâhların İstanbul'a gönderilmesinin kararlaştırıldığını belirtmişti. Bu bağlamda

³³⁶ S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi...", s.79-81.

³³⁷ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu...*, s.61-62.

³³⁸ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.59-60; S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.158-159.

³³⁹ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.158-160.

Siirt'teki dağ bataryası hariç Cizre, Savur ve Midyat'ta konuşlu bulunan 3. Dağ Taburu ile iki dağ bataryasının Diyarbakır'a yola çıkartılmasını istemişti. Zira bu birliklerin de lağvedilmesine dair emir gelebilirdi.³⁴⁰

İstanbul'a nakledilecek kadro fazlası harp malzemesi dışında, Harbiye Nezaretinin emri çerçevesinde çok sayıda silah ve cephanenin elde tutulması politikası da devam ediyordu. Bu doğrultuda Mardin'den, Kolordu mıntıkasının daha ehemmiyetli sahalarından olan Diyarbakır ve çevresine nakledilmesine yönelik hazırlıklara başlanılmıştı. Nitekim Albay Cevdet Bey, Mardin/İzzetpaşa istasyonunda 5. Tümen uhdesine bulunan ve Diyarbakır'a nakledilmesi kararlaştırılan silah, cephane ve lojistik malzemelere ilişkin Harbiye Nezaretine malumat gönderiyordu.³⁴¹ Buna göre Mardin ve çevresinden, çok sayıda otomobil ile harp mühimmatı ve stratejik malzeme, Diyarbakır'a nakledilmekteydi. Kolordunun maddi şartlarından ötürü yeni bir inşaat yapılamadığından kuzeye nakledilen harp malzemesi, çoğunlukla resmî binalara, camilere ve mahallelerdeki depolara konulmaktaydı. Ayrıca çeşitli yerlerdeki depolar da İngiliz işgali ihtimaline karşı daha emniyetli olarak görülen Elazığ, Malatya hattına sevk edilmişti.³⁴²

13. Kolordunun gerek Harbiye Nezareti gerekse kendi bağlı birlikleri ile yazışmalar incelendiğinde;³⁴³ olası İngiliz işgali ve harp malzemelerine el koyma girişimlerine karşı bilhassa stratejik malzemeler öncelikli olmak üzere top, makineli tüfek vb. silahlar ile cephane ve mühimmatın, Diyarbakır-Elazığ-Ergani-Malatya hattına sevk edilmesine gayret edildiği görülmektedir.

Nitekim İngilizlerin 13. Kolordunun silah ve cephanelerini teslim etmesine yönelik baskısı üzerine Harbiye Nezareti tarafından 20 Mart 1919'da 13. Kolorduya gönderilen yeni emirde yapılması istenen icraatlar şöyleydi:

- Diyarbakır güneyindeki silah ve cephane depoları ile ulaşım vasıtalarının kuzeye sevk edilmesine devam edilmesi,

³⁴⁰ 13. Kolordudan, 5. Tümen Kumandanlığına gönderilen 9 Mart 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/2-21a.

³⁴¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 78/135-1, 78/135-2.

³⁴² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/17-1, 79/17-2, 79/17-3.

³⁴³ ATASE, İSH, 340/3-22a, 340/3-23, 340/3-24, 340/3-25, 340/3-26, 340/3-27.

- Mardin ve çevresinden nakledilmesine imkân kalmayan depoların mülki idareye teslim edilmesi,

- 13. Kolordunun ana ve ast bağılıları ile Kolordu mıntıkasındaki askerlik şubeleri için belirlenen barış teşkilatına göre silahlar temin edildikten sonra bölgedeki jandarmanın silah eksiğinin giderilmeye çalışılması,

- Kadro fazlası silahlar ile sürgü kolu, kama ve nişangâhların Mardin üzerinden demiryolu ile İstanbul'a sevk edilmesi için (İngilizler nezdinde girişimlerde bulunulduğundan) gerekli hazırlıkların yapılması,

- Top ve kamalar ile seri top ve makineli tüfeklerin şimdilik Elazığ'daki depolara nakledilerek muhafaza altına alınması.³⁴⁴

Bu emirden de anlaşılacağı üzere Harbiye Nezareti, bir yandan Kolordu mıntıkasında ve envanterinde mümkün olduğunca silah ve cephane bırakılmasını sağlamaya çalışırken bir yandan da İngiliz baskısını hafifletmek için bir miktar kadro fazlası silahın İstanbul'a sevk edilmesini istemekteydi. Yine de 13. Kolordunun silah, cephane nakli ve depolanmasıyla ilgili dikkat çektiği başlıklar üzerine Harbiye Nezareti, Kolordunun tedbirlerini uygun görmüş ve konuya ilişkin 18 Mart 1919 tarihli şu hususları içeren yeni bir emir yayımlamıştı:

- Stratejik önemdeki istihkâm, muhabere, nakliye, otomobil ve tayyare malzemeleri ile önemli harp mühimmat ve tıbbi malzemeler gibi sınırlı ve özel malzemelerin ivedilikle emniyetli bölgelere nakledilerek Mardin hattında bırakılmaması,

- Bu malzeme ve silahların en iyi bir şekilde muhafaza altına alınması ve bunlar için inşaat ihtiyacı varsa da en ucuz malzeme ile hızlı bir şekilde yapılarak harcanan masrafin bildirilmesi,

- Önemi daha az olan silah, cephane ve malzemenin Diyarbakır ve kuzeyine nakledilmeyip bulundukları depolarda muhafaza edilmesi,

- Ayrıca depolara konulmuş kadro fazlası tüfek ve topların sürgü kolları, kama ve nişangâhları ile makineli tüfeklerin Samsun yoluyla İstanbul'a gönderilmesi.³⁴⁵

³⁴⁴ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.161.

³⁴⁵ ATASE, İSH, 340/3-11; *Erkân-ı Harbiye Riyasetinin 31 Mart 1919 tarihli tamamlayıcı emri*. 340/4-32.

Bu emir gereği kadro fazlası silahları sandıklayıp sevke hazır hâle getiren 13. Kolordu, bunların miktarıyla ilgili 16 Nisan 1919'da Harbiye Nezaretine yolladığı telgrafta; çeşitli çap ve markalarda olmak üzere 3.543 adet tüfek olduğunu; depolarda ise çeşitli cins ve markalarda 63.701 adet sağlam ve 11.866 adet çürük (hurda) tüfek bulunduğunu bildirmişti.³⁴⁶ Fakat İstanbul'a gönderilmek üzere Mardin'de toplanan silah ve cephane, Urfa-Telabyad'dan Pozantı'ya kadar olan demiryolu hattının İtilaf devletlerinin işgali altında olması ve trenlerin düzenli işlememesi yüzünden karadan Sivas yoluyla Samsun'a, oradan da İstanbul'a sevk edilmek üzere yola çıkartılmıştı.³⁴⁷

İngilizler, adı geçen silahların Mardin'den demiryolu ile kendi kontrollerinde İstanbul'a sevk edilmesini istemesine rağmen zikredilen güçlüğü öne süren 13. Kolordu Kumandanlığı, kara yolunu tercih etmişti. Kolordudan gönderilen raporda ayrıca, bölgedeki asayiş olayları ve durumun hassasiyet arz etmesi sebebiyle batarya ve makineli tüfek sevkiyatından şimdilik vazgeçildiği ifade edilmişti.³⁴⁸

Neticede 13. Kolordu envanterindeki top ve makineli tüfeklerin hazari kadroda belirlenen kriterlere göre Kolordu bünyesinde bırakıldığı,³⁴⁹ geri kalanlardan çoğunluğunun sandıklanarak depolara konulduğu ve bir kısmının İstanbul'a sevk edilmek üzere hazırlandığı veya sevk için yola çıkarıldığı açıklanmıştı.³⁵⁰

13. Kolordunun bu konudaki 4 Mayıs 1919 tarihli raporuna göre, zikredilen tarihe kadar Diyarbakır'dan Ankara ve Samsun yoluyla üç kafil hâlinde sevk edilen silah ve cephane miktarı; 182 makineli tüfek, 25.238 sürgü kolu ve kayak takımı, 26 adet top kamasıydı. Bu malzemeleri taşımak üzere kafileler hâlinde 37 araba, 74 koşum hayvanı, 55 deve, 260 mekâre ve 129 asker görevlendirilmişti.³⁵¹

Diyarbakır'dan Malatya-Sivas-Havza yoluyla Samsun'a, oradan da İstanbul'a gönderilmek üzere yola çıkartılan 13. Kolorduya ait bu silahların akıbetiyle ilgili Harbiye Nezareti, bazı silahların bölgeye sevk edildiğini ve silahların an itibarıyla durumlarının bildirilmesini 3. Ordu Müfettişliğinden istemişti.³⁵² 3. Ordu Müfettişi

³⁴⁶ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.161-162.

³⁴⁷ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s.29.

³⁴⁸ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.162-163.

³⁴⁹ Harbiye Nazırı Şakir Paşa, 13. Kolorduya bu konuda gönderdiği 21 Mart 1919 tarihli emirde de, hazari kadro gereği hafif makineli tüfeklerin birliklerin elinde bırakılmasını ve sandıklanmamasını uygun görmüştü. *ATASE, İSH*, 340/3-22a.

³⁵⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Mayıs 1919 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 189/42.

³⁵¹ *ATASE, İSH*, 340/7-21.

³⁵² 31 Mayıs 1919 tarihli yazı. *HTVD*, S.5, Yıl:2, Eylül 1953, s.19-20, Vesika 93.

Mustafa Kemal Paşa ise Harbiye Nezaretine yolladığı cevapta; 13. Kolordudan gönderilen silahlardan bir kısmının Havza'ya ulaştığını; bu malzemeyi taşıyan erlerin yorgun, hayvanların bitkin durumda olması nedeniyle bunları dinlenmeye çektiğini, geriden gelenlerin de aynı perişanlık ve yorgunluğa uğradığını düşündüğünü ifade etmişti.³⁵³

Gerçekte ise bahse konu silah ve malzemeler, Havza'da Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle alıkonularak depolara nakledilmiş ve hayvanları da satılmıştı.³⁵⁴ Bu durum, silahların bir an önce İstanbul'a ulaştırılmasını isteyen İngilizlerin tepkisine sebebiyet vermiş ve olaydan Mustafa Kemal Paşa sorumlu tutulmuştu.³⁵⁵ 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'e göre bu silahlardan bir kısmı Sivas'ta ve başka yerlerde (Havza) alıkonularak sonraki süreçte Batı Cephesine gönderilmişti. Ayrıca 13. Kolordunun, General Allenby'in isteklerine rağmen silah ve cephanesini büyük ölçüde teslim etmemesi, Kolordunun bölgede varlığını koruyup icraatlarını daha emin bir şekilde sürdürmesine katkı sağlamıştı.³⁵⁶

13. Kolorduca alınan bu tedbirlerin farkında olan İngilizler ise 2 Mayıs 1919'da Harbiye Nezaretine bir kez daha nota vermiş; bu bağlamda 13. Kolordunun lağvedilip tüm silahlarının bir Osmanlı subayı gözetiminde demiryoluyla İstanbul'a gönderilmesini talep etmişti. Harbiye Nezareti ise notaya verdiği cevabında, kadro fazlası silahların İstanbul'a nakledilmesi için emir verildiğini; diğer hususun ise Sadaretin yetkisinde olduğunu belirterek İngiliz Yüksek Komiserliği ile müzakerelerin devam ettiğini vurgulamıştı.³⁵⁷

Öte yandan 13. Kolordu depolarında çok sayıda silah ve cephane olması, bölgedeki aşiretlerin de ilgisini çekmişti. Konuyla ilgili Kolordu Kumandanlığı tarafından 19 Ağustos 1919 tarihli raporda; İtilaf devletlerinin, Osmanlı topraklarındaki işgal girişimlerine karşı bölgedeki aşiretlerde hassasiyet olduğu, eğer Kolordunun sorumluluk alanına yönelik işgal vaziyeti hâsıl olursa aşiretlerin ilk iş olarak Kolorduya ait silah ve cephane depolarına saldırmasının muhtemel olacağı

³⁵³ 3 Haziran 1919 tarihli yazı. HTVD, S.5, s.21-22, Vesika 94.

³⁵⁴ Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına*, 3. bs., İstanbul, Kronik Yayınları, 2008, s.153; Bir iddiaya göre ise bu silah ve cephane, Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle bir müddet sonra Kuvâ-yı Milliye birlikleri tarafından depolardan kaçırılmıştı. Bkz. S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.164.

³⁵⁵ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.164-165.

³⁵⁶ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.61-62.

³⁵⁷ S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.86-87.

belirtmişti. Bu durum, aşiret reislerinin silah depolarının yerleri hakkında araştırma yaptıklarının öğrenilmesiyle teyit edilmişti. Albay Cevdet Bey, böyle bir hadise yaşanmaması için Mardin, İzzetpaşa ve Hanik'te kalan silah ve cephanenin Diyarbakır'a ve oradan da Elazığ'a nakledilmesi için Harbiye Nezaretinden görüş istemişti. Ayrıca talebi olumlu karşılanırsa silah ve cephanenin nakledilmesi için en az ve hızlı bir şekilde 100 bin kuruşluk bir ödemenin gönderilmesini talep etmişti.³⁵⁸

Harbiye Nezaretinin konuya ilişkin cevabına göre, güvenlik içinde nakledilebilirse bu tedbirin alınması uygun olacaktı.³⁵⁹ Albay Cevdet Bey ise cevabi yazısında; Diyarbakır güneyindeki depolarda bulunan silah ve cephanenin kış gelmeden bir an evvel kuzeye nakledilmelerinin gerekliliğini belirtmiş, ilaveten İngilizlerin Zaho'ya kuvvet yığması, hava taarruzları gibi girişimleri karşısında aşiretlerin galeyana gelmesi ve depolara saldırarak silah ve cephaneyi ele geçirme ihtimallerine dikkat çekmişti. Bunun için de en az 100 bin kuruşun Kolorduya tahsis edilmesini bir kez daha istemişti.³⁶⁰

1.4.2.2. 13. Kolordu Envanterindeki Silah ve Cephane Miktarı

Şu ana kadar izah edildiği üzere İngilizlerin girişimleri ile Harbiye Nezareti ve 13. Kolordu Kumandanlığı arasında bir süre yazışmalar devam etmişti. Nihayetinde Kolordudaki kadro fazlası silah ve cephanenin bir kısmı yola çıkartılsa da önemli bir kısmı Kolordu mintikadaki depolara sevk edilerek emniyet altına alınmıştı. Böylece 13. Kolordu ve Harbiye Nezareti, İngilizlerin isteğini kısmen yerine getiriyormuş gibi gözükerek esasında silah ve cephanenin korunmasını sağlamıştı.

Bu süreçte 13. Kolordunun aktif kullanımında olan silah, cephane ve mühimmat durumuna dair işlemlere bakıldığında, resmî hazari kadro durumuna göre 13. Kolordu bünyesinde 2. ve 5. Tümen Kumandanlıklarının teşkilatında birer cephane kolu ile silah ve cephane depoları bulunmaktaydı.³⁶¹

2. ve 5. Piyade Tümenlerindeki silah, cephane, mühimmat ve her türlü harp malzemesinin kullanımı, bakımı, saklanması vb. süreçlerle ilgili esaslar ve bu

³⁵⁸ ATASE, İSH, 195/67-1, 195/67-2; HTVD, S.10, Yıl:3, Aralık 1954, s.52, Vesika 241.

³⁵⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye*, Ankara, Öğretmen Dünyası Yayınları, 1984, s.59.

³⁶⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 1 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 48/128.

³⁶¹ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.290.

konudaki muamelat ise tümen kumandanları tarafından ast birliklerine tebliğ edilmekteydi. Bir örnek olması bakımından 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey tarafından bağlıları 14., 15. ve 24. Piyade Alayları ile 5. Topçu Alay Kumandanlığına gönderilen 29 Nisan 1919 tarihli emirde şu talimatlar verilmişti:

- Alaydaki komutanlar için 10, taburlarda 40, makineli tüfek bölüklerinde 30, makineli tüfek takımlarında 10 hayvan bulunacaktı. Geri kalan hayvanlar, her alaydan görevlendirilecek bir subayla Diyarbakır'a sevk edilecekti.

- Piyade Taburları, daima 10 sandık piyade mermisini beraberinde taşıyacaktı. Hayvan adedini geçmemek üzere araba da kullanılabilecekti.

- Yeni hazari kadroya göre taburlarda bulunması gereken silahlar, 5. Topçu Alayı vasıtasıyla Diyarbakır'dan alınmaktaydı. Gerek mevcutlu ve gerekse kadro hâlinde bulunacak taburlar, tam mevcuda göre (bir alayın üç taburu ideal 1.158 neferdi.) icap eden silahları beraberinde taşıyacaktı.

- Alaylara ait geri kalan silahları; 15. Alay Elazığ'da, 24. Alay Ergani'de (bir sürelğine 24. Alayın silahları 5. Topçu Alayınca muhafaza edilecekti), 14. Alay ise Diyarbakır'daki memurların gözetiminde depo ettirecekti.

- Saklanacak piyade cephanesi her alay için 50'şer sandıktı. Alay kumandanları bu silah ve cephanenin muhafazasından sorumluydu.³⁶²

Bu emri tamamlayıcı mahiyetteki 1 Mayıs tarihli emirde de geçici hazari kadro gereğince her piyade alayında 818 silahlı efrat olması gerektiği ve alayların, efratta bulunan tüfekleri göz önünde bulundurarak ihtiyaç duyacakları silahları yukarıda zikredilen bölgelerde depo ettirecekleri bildirilmişti. Ayrıca 14. Alayın silah depo mıntıkası, Diyarbakır yerine Ergani olarak değiştirilmişti.³⁶³

Aktif kullanım dışında Kolorduda kalan harp malzemesinin bulunduğu depolar ise Diyarbakır, Silvan, Lice, Elazığ, Palu, Malatya, Hekimhan, Adıyaman/Besni, Muş, Siirt, Bingöl/Çapakçur ile Mardin ve çevresindeydi. Depoların dağılımına bakıldığında özellikle Malatya-Elazığ-Bingöl-Muş gibi Kolordu sorumluluk sahasının kuzeyinde yani Anadolu içlerindeydi. Şayet işgal vuku bulursa bu malzemeler, İngilizlerin eline geçmemesine yönelik geniş bir sahada ve farklı yerlere dağıtılmıştı. Bu depolarda toplam 36 makineli tüfek, 75.465 tüfek sürgü kolu ve 198 adet makineli

³⁶² ATASE, İSH, 398/4-1.

³⁶³ ATASE, İSH, 398/4-17.

tüfek sürgü kolu ile 9.050 mekanizmalı ve 35.249 mekanizmasız tüfek ile çok sayıda silah vardı. Şüphesiz Mütareke şartları gereği gizli depolarda da silah ve cephanenin saklanması muhtemel olduğundan bu dönemde 13. Kolordu envanterindeki silah sayısı ile depolardaki gerçek silah ve cephane sayısı arasında fark bulunması ihtimali de göz ardı edilmemelidir.³⁶⁴

Nitekim resmî belgelerde Kolordudaki tüfek ve makineli tüfek miktarı oldukça az gösterilmiş olup Kolordu tarafından tanzim edilen raporlarda belirtilen rakamlar arasında da farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Haddizatında 13. Kolordunun depolarında çok sayıda silah, cephane ve mühimmat olduğu, Millî Mücadele'nin başlaması ve bilhassa TBMM Hükûmeti sürecinde Batı Cephesi'ne çok sayıda silah, cephane ve mühimmat gönderilmesiyle ortaya çıkacaktı.³⁶⁵

Neticede 13. Kolordu envanterindeki silah ve cephane miktarı, Albay Cevdet Bey tarafından belirli aralıklarla Harbiye Nezaretine ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine bildirilmekteydi. Bu kapsamda 2 Mayıs 1919 tarihli rapora göre Kolordudaki silah ve cephane miktarı şu şekildeydi:

- Birliklerin elinde: 10.072 adet küçük çaplı mavzer tüfeği ve 264 sandık cephane; 104 adet Paraguay ve 367 adet Alman tüfeği ile 27 sandık Alman cephanesi ve 460 adet saplı Alman bombası; 18 adet Osmanlı maksim ve 12 adet hafif bir Osmanlı tüfeği, 7 İngiliz ve 23 tayyare makineli tüfeği; 13 adet seri sahra, 12 adet seri cebel ve 4 adet kudretli cebel topu ile 1.278 atım sahra, 714 atım seri cebel ve 72 atım kudretli cebel mermisi.

Kolorduya bağlı depolardaki silah çap, çeşit ve mevcutları ise şöyleydi:

- 22.677 sağlam ve 5.430 çürük (hurda) küçük çaplı mavzer tüfeği ve 17.157 adet sağlam ve 357 adet çürük model martin tüfeği, 2.107 adet sağlam ve 521 adet çürük Paraguay tüfeği, 5.734 adet sağlam ve 2.976 adet çürük büyük çaplı mavzer tüfeği, 457 adet sağlam ve 51 adet çürük Alman tüfeği, 3.381 adet sağlam ve 28 adet çürük Rus tüfeği ile 7.918 adet sağlam ve 2.502 çürük muhtelif model tüfek,

³⁶⁴ Aynı konu, 15. Kolordunun silah ve cephane durumuyla ilgili de göze çarpmakta olup düzenlenen raporlarda envanterdeki harp malzemesi, İtilaf devletlerine daha az miktarda silah teslim etmek maksadıyla daha düşük gösterilmişti. Bkz. İ. Gedik, "Millî Mücadele'de 15. Kolordu", s.45.

³⁶⁵ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.40; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.63.

- 113 martin, 4.307 adet sağlam ve 115 adet çürük (hurda) tüfek; 16.071 adet sağlam ve 67 çürük mavzer kasaturası, 1.852 adet sağlam Alman kasaturası, 13.896 adet sağlam ve 435 adet çürük muhtelif kasatura,

- 662 adet sağlam ve 4.446 adet çürük martin ve 4.138 adet Rus süngüsü; 114 sandık saplı Alman bombası, 110 sandık ve 82 adet tüfek bombaları, 33 sandık ve 559 adet muhtelif bomba ile 16 adet Osmanlı maksim 114 adet muhtelif Alman makineli tüfeği, 7 adet otomatik makineli tüfek,

- Biri çürük olmak üzere 10 adet seri sahra topu ve üç adet seri cebel topu, iki adet adi 15'lik ve iki adet adi 12'lik top, iki adet adi cebel ve bir adet tayyare topu, iki adet top ile 6 adet Rus cebel topu.

Depolardaki cephane çeşitleri ve rakamları şöyleydi:

- 10.369 sandık küçük çaplı mavzer cephanesi, 4.845 sandık Alman, 24 sandık İngiliz, 1.688 sandık Rus 493 sandık Fransız, 1.658 sandık sağlam ve 7 sandık çürük büyük çaplı mavzer ile 1.875 sandık adi martin tüfeği ve 127 sandık muhtelif model tüfek cephaneleri,

- 51.335 atım sağlam ve 713 atım çürük seri sahra, 6.943 atım sağlam ve 6 atım çürük seri cebel, 12.328 atım sağlam ve 16 atım çürük kudretli cebel 2.989 atım 15'lik, 5.988 atım 10,5'luk, 1.616 atım adi cebel, 5.898 atım tayyare top mermisi, 2.137 atım 6'lık bahrî, 1.461 atım 12'lik obüs, 166 atım mantelli sahra 140 sandık, 2.297 atım Rus top mermisi.

- İlave olarak sürgü kolları çıkarılan silahlar da zikredilen sayıya dâhil olup sadece 2. Tümen 6. Alay 1. Taburun silah miktarının eksik olduğu not edilmişti.³⁶⁶

13. Kolordu birliklerinde ve depolarda bulunan silah ve cephane miktarı, Aralık 1919'da hazırlanan raporda ise şu şekilde açıklanmıştı:

- Birliklerin envanterinde; 9.541 küçük çaplı mavzer tüfeği ve 1.056 sandık cephanesi, 36 adet makineli tüfek, 1.077 adet çaplı Alman ve iki sandık tüfekçiyef bombası, hicaz nişangâhları üzerinde 13 seri Rus sahra topu ve 574 atım cephanesi, 4 seri cebel topu ve 280 atım cephanesi, 3 kudretli cebel topu ve 134 atım cephanesi, tayyare bölümünde 7 İngiliz ve 24 tayyare makineli tüfeği;

³⁶⁶ ATASE, İSH, 187/240-1, 187/240-2, 187/240-3.

- Depolarda; 21.905 küçük çaplı mavzer, 24.721 muadil martin, 9.902 büyük çaplı mavzer, 5.319 Alman, 3.557 Rus, 7.145 şınayder, 4.062 mançester ve 6.239 adi martin tüfeği ve 9.972 muhtelifül cins (çeşitli) tüfek ile 11.562 sandık küçük çaplı mavzer tüfeği;

- 4.948 sandık Alman, 223 sandık İngiliz, 2.445 sandık Rus, 405 sandık Fransız, 97 sandık vinçester, 1 sandık adi martin, 1.338 sandık büyük çaplı mavzer ve 60 sandık muhtelif model tüfeği cephanesi;

- Kama ve nişangâhsız 10 seri sahra topu, 12 seri cebel, 12 adet 15'lik adi obüs, iki adet 12'lik adi obüs, iki adi cebel, 1,7 tayyare üç atımlık taharri topu, 6 adet kama ve nişangâhları üzerinde olan Rus cebel topu, 39.300 seri sahra ve 58.873 atım seri cebel ile 13.193 atım kudretli cebel cephanesi.

- Ayrıca diğer cins top cephanelerinde bir değişiklik olmadığı bildirilmişti.³⁶⁷

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti de kolorduların kadro silahlarına (ana silahı olarak tüfek) ilişkin bir cetvel yayımlamıştı. Buna göre; 13. Kolordu karargâhında 110, 2. Tümeninde 972 ve 5. Tümeninde 1.466 olmak üzere toplam 2.548 adet piyade ve makineli tüfek bulunmaktaydı. Rakamların karşılaştırılması bakımından 13. Kolordu haricindeki diğer sekiz kolordu ve müstakil 56. Tümenle ilgili verilen silah adetlerine bakılacak olursa; İstanbul'daki 25. Kolorduda 4.726, Erzurum'daki 15. Kolorduda ise 8.000'den fazla silah bulunmaktaydı. Diğer kolorduların silah sayısı 13. Kolordudan daha az miktardaydı.³⁶⁸ Dolayısıyla 13. Kolordu, Mütareke sonrasında en çok silaha sahip üçüncü kolordu durumundaydı.

Gerek silah bakımından bu nicel üstünlüğü gerekse de sorumlu olduğu bölgenin önemine nazaran 13. Kolordudaki silah, cephane ve mühimmat durumunu İngilizler yakından takip etmekteydi. Nitekim İstanbul'daki İngiliz İşgal Kumandanı General Milne'nin 18 Ekim 1919'da hazırladığı raporda, Diyarbakır'daki 13. Kolordunun silah sayısının bilinmediği fakat külliyetli miktarda olduğunun düşünüldüğü belirtilmişti.³⁶⁹

³⁶⁷ İlaveten belgedeki şifre harfleri nedeniyle okunamayan ve sayısı 3.499 olan bir tüfek çeşidi daha vardır. *ATASE, İSH*, 202/157-1, 202/157-2.

³⁶⁸ *Kolorduların 1 Eylül 1919 tarihine ait genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH*, 45/90.

³⁶⁹ S.R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde ...*, s.45.

1.4.2.3. 13. Kolordunun Diğer Kolordulara Gönderdiği Yardımlar

Ekim 1919 itibarıyla Kolordu mıntıkasının güney ve güneybatı kanadında İngiliz işgalinin sonlanması, Kolordunun lağvı ve silahların teslimi meselesini geri plana bırakmıştı. Üstelik Fransız işgaline karşı gerçekleşen Millî Mücadele Hareketi çerçevesinde 13. Kolordu; envanterindeki silahların bir kısmını Fransızlara karşı Urfa'da kullanmaya başlamış, bir kısmını da Maraş ve Antep'teki millî direnişe destek maksadıyla 3. Kolordu ile bu bölgelerdeki Kuvâ-yı Milliye birliklerine sevk etmişti.

Bu süreçte özellikle Sivas'taki 3. Kolordu, Heyet-i Temsiliye vasıtasıyla Maraş'taki mücadelede kullanılmak üzere 13. Kolordudan silah ve cephane yardımı istemişti. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in 3. Kolorduyu bilgilendirdiği 21 Ocak 1920 tarihli raporuna göre; Sivas'ta ve Anadolu'da silah azlığına karşı Kolordu mıntıkasında gerek askeriyede gerekse de ahalinin büyük kısmında çok sayıda silah vardı. 13. Kolordu, 3. Kolorduya silah gönderilebilecek durumdaydı. Ancak, Kuvâ-yı Milliye silahtan ziyade cephaneye ihtiyaç duymaktaydı. Yine de 13. Kolordudan Antep-Maraş hattına sevk edilecek silahların fayda sağlayacağı düşünülmekteydi. Albay Cevdet Bey, 3. Kolordudan gelen top talebine ise daha önce 4 Rus topu gönderildiğini, cebel toplarının (toplamı 13 adet) ise Kolordunun ihtiyacı dolayısıyla kendi uhdelerinde kalması gerektiğini, gerekirse sahra topu gönderebileceğini belirtmişti.³⁷⁰ Sonuç olarak, Heyet-i Temsiliye'nin de isteğiyle çok sayıda silah ve cephanenin, 13. Kolordu tarafından gizlice bölgedeki Kuvâ-yı Milliye birliklerine teslim edildiği görülmektedir.

Öte yandan ülke genelinde işgal ordularına karşı verilen Millî Mücadelede, Kolorduların elindeki silah ve cephane durumu daha da önem kazanmıştı. Zira İtilaf devletlerinin başta İstanbul olmak üzere geniş çaplı bir şekilde işgalleri genişletme vaziyeti ortaya çıkmıştı. Bu girişimi öngören Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa da kolorduların ve millî teşkilatların mevcut silah ve cephane durumlarını anlamak ve tedbir almak üzere kolordulara 13 Mart 1920 tarihli bir yazı göndermişti. Silahlı teşkilatın güçlendirilmesi ve birliklerin etkin hâle getirilebilmesi için ciddi

³⁷⁰ ATASE, *İSH*, 341/12-20, 341/12-22, 341/12-22a; 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey ise -13. Kolordudan diğer kolordulara gönderilecek silah ve cephanenin nakliye ve ulaştırmasıyla ilgili- Heyet-i Temsiliye'ye yolladığı 17 Ocak 1920 tarihli arzında; 3. ve 15. Kolorduların, bir miktar askerle 500 civarı mekâre kolu oluşturarak 13. Kolordu bölgesine gönderebileceğini; böylece kısa süre zarfında Sivas'a ve daha batıya silah sevkiyatının yapılabilceğini bildirmişti. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (Bundan sonra *TİTE* Arşivi olarak kısaltılacaktır), *TİTE Arşivi*, 322/7-7001.

sayıda silah ve cephaneye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa 13. Kolorduya da gönderdiği emirde; Kolordunun seferberlik hâlindeki ihtiyaçlarını da göz önüne alarak ihtiyaç fazlası piyade ve topçu silah ve cephanesini Batı Cephesi'nde kullanılmak üzere (Sivas kanalıyla) Batı'daki kolordulara (Ankara'daki 20. Kolordu ve Konya'daki 12. Kolordu) gönderilmesini istemişti.³⁷¹

Bu talep üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Heyet-i Temsiliye'ye, emrindeki silah ve cephane miktarını açıklayan 17 Mart 1920 tarihli detaylı bir yazı göndermişti. Buna göre 13. Kolordunun seferberlik durumu için 25.000 piyade tüfeği ile her tüfeğe 400 mermilik cephane, 60 makineli tüfek, 32 sahra ve dağ topu ve 64.000 atım top mermisine ihtiyaç duyduğu tespit edilmişti. Bu miktar dışında Kolordu mıntıkasındaki depolarda muhafaza edilmekte olan silah ve cephane de ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştı.

Bu silahların dağılımı şöyleydi:

"- 2.771 adet sürgü (kurma) kollu küçük çaplı mavzer ve muaddel martin, 29.518 adet sürgü kolsuz küçük çaplı mavzer ve muaddel martin tüfeği;

-1.269 adet sürgü kollu ve 8.959 adet sürgü kolsuz büyük çaplı mavzer, 358 adet sürgü kollu ve 3.747 adet sürgü kolsuz Alman, 3.068 adet sürgü kollu Rus tüfeği;

- 28.000 adet sürgü kollu ve kolsuz martin, gra, şınayder gibi çeşitli tüfek;

- 2 adet 15'lik kamasız top, 2 adet 12'lik adi obüs, 3 adet deniz topu, 1 adet uçaksavar topu, 13 adet çabuk ateşli sahra ve dağ topu.

Cephane/mühimmatın dağılımı ise şu şekildeydi:

- 1.356 sandık büyük çaplı mavzer tüfeği cephanesi 1.850 sandık Rus piyade tüfeği cephanesi, 2.997 sandık çeşitli piyade tüfeği cephanesi,

*- 12.000 adet tüfekçiyef el bombası 6.000 adet çabuk ateşli sahra top mermisi, 38.000 adet dağ top mermisi, 3.000 adet kudretli dağ top mermisi, 3.025 adet 15'lik adi obüs mermisi, 5.428 adet 10,5'lik obüs mermisi 1.234 adet 6'lık deniz top mermisi, 1.404 adet 12'lik adi obüs mermisi ve 166 adet mantelli top mermisi."*³⁷²

³⁷¹ HTVD, S.13, Yıl:4, Eylül 1955, s.6-7, Vesika 328; T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken ...*, s.601.

³⁷² TİTE Arşivi, 321/58-58001; ayrıca bkz. *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, s.57-60.

13. Kolordunun düzenlendiği 19 Mart 1920 tarihli cetvelde ise kıtaat elinde bulunanlar ile depolardaki silah ve cephane miktarını ayrıntılı şekilde gösteren cetvel paylaşılmıştı. Buna göre kıtaat elindeki silah ve cephane adetleri şöyleydi:

- Silahlar: Küçük çaplı mavzer/piyade tüfeği 9.659 adet, makineli tüfek 32'si Osmanlı, 6'sı Alman ve 7'si İngiliz cinsi olmak üzere toplam 45 adet; top sayısı ise 13'ü sahra, 11'i seri cebel (dağ) ve 3'ü kudretli cebel olmak üzere toplam 27 adet;

- Cephane: Küçük çaplı mavzer/piyade tüfeği 992 sandık, bomba 1.093 adet, topçu atımı 190 adet sahra, 280 seri cebel ve 134 kudretli cebel olmak üzere toplam 604 adet.

Depolardaki silah ve cephane ise aşağıdaki gibiydi:

- Silahlar: 42 Alman, 28 İngiliz, 15 lewis, 14 Rus olmak üzere 99 makineli tüfek ile küçük çaplı mavzer/piyade tüfeklerinden 1.989 adedi Paraguay tüfeği, 358 adedi Alman tüfeği, 4.870 adedi muadil martin tüfeği ve 3.068 adedi Rus tüfeği ve geri kalanı yerli olmak üzere toplam 11.245 adet, ayrıca 4 Rus cebel (dağ) topu,

- Cephanelerden mermi olarak: küçük çaplı mavzer/piyade tüfeklerinden 4.716 sandık Alman, 223 sandık İngiliz ve 1.850 Rus tüfeği mermisi ve geri kalan yerli olmak üzere toplam 11.234 sandık mermi,

- Bomba olarak ise 931 adet tüfekçiyef bombası ve 103 adet saplı bomba,

- Topçu atım adedi ise 40.000 sahra, 62.000 seri cebel ve 11.000 kudretli cebel olmak üzere toplam 113.000 atımlık.³⁷³

Bu rakamlar analiz edildiğinde 13. Kolordunun depolarındaki piyade ve makineli tüfek miktarı, kıtaların elinde bulunanların iki katıydı. Cephane rakamlarına bakıldığında ise; depolardaki piyade tüfeği mühimmatının, birliklerin elindekinden 10 kat fazla olduğu; bomba miktarının aynı sayıda yedeğinin olduğu, topçu atımının ise depolarda yaklaşık 100 kat fazla mühimmatının olduğu anlaşılmaktadır.

Zikredilen bilgilendirme üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından, 13. Kolorduya gönderilen 20 Mart 1920 tarihli yazıda aşağıdaki bazı hususlara dikkat çekilmişti:

³⁷³ *TİTE Arşivi*, 321/62-62001. Cetvelin sonunda not olarak silahların büyük kısmında sürgü kolları ve kapak takımlarının eksik olduğu belirtilmişti.

- 13. Kolorduya ait depolardaki bazı tüfek, cephane ve mermilerin Kolordunun ihtiyacından fazla olduğunun anlaşıldığı,

- 12. ve 20. Kolordunun ihtiyaç duyduğu 4.000 sandık Alman cephanesi ve 5.000 kudretli cebel mermisi ile 100 saplı bombanın Sivas'a gönderilmesinin son derece mühim olduğu,

- Bunun için halkın elindeki ulaşım araçları ve Kolordu mıntıkasındaki mülki idarenin de yardımıyla zikredilen mühimmatların Sivas'a gönderilmesi gerektiği,

- Bu hususta bölgedeki mülki idare makamlarına da gerekli talimatın yazıldığı.

Nitekim aynı gün Diyarbakır ve Elazığ Vilayetleri ile Mardin ve Malatya Mutasarrıflıklarına gönderilen yazıda da; Batı Anadolu'daki kolorduların acil ihtiyaç duyduğu ve 13. Kolordudan temin edilecek silah ve cephanenin, ahalinin sahip olduğu ulaşım araçlarından da istifade etmek suretiyle yola çıkartılmasının vatanperverâne bir icraat olacağı belirtilerek gerekli yardımın yapılması istenmişti.³⁷⁴ Fakat halktan temin edilecek ulaştırma araçları için para bulunamadığından problem çıkmış ve nakliyat bir müddet gecikmişti.³⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın silah ve cephane sevkiyatıyla ilgili emri üzerine 22 Mart 1920'de 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen cevapta ise; Kolordu için bırakılacak ve diğer kolordulara gönderilecek silahlar hakkında yakın zamanda bilgi arz edildiği, Kolordu envanterinden 10.000 kadar cebel mermisiyle bir miktar saplı bomba verilebileceği, Alman silahlarına ait cephanenin azlığı ile Alman tüfekleri ve makineli tüfeklerin cephanesinin boş olmaları sebebiyle verilemeyeceği, ayrıca kudretli dağ topu mermilerinin nakli için nakliye aracına yetecek paranın olmadığı ifade edilmişti.³⁷⁶

Albay Cevdet Bey, 13. Kolordudaki harp silah, araç ve gereçlerinin durumuna dair aynı tarihli bir diğer raporunda ise şu hususlara dikkat çekmişti:

- 13. Kolordunun, seferberlik hâlinde ihtiyaç miktarı belirtilen silah ve cephaneyi kullanacak mevcudu (askeri) ikmal edemeyeceği,

³⁷⁴ *TİTE Arşivi*, 321/65-1001.

³⁷⁵ *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler...*, s.59.

³⁷⁶ *TİTE Arşivi*, 320/69-69001.

- Bundan ötürü diğer kolordulara daha fazla silah ve cephanenin gönderilebileceği,

- Her ihtimale karşı mümkün olan vasıtalarla en iyi ve kullanışlı silah ve cephaneyi Elazığ mıntıkasına naklettirmeye çalıştığı,

- Ayrıca 15. Kolordunun da kendisinden silah ve cephane talep ettiği; bu kapsamda Mardin ve Mardin-Diyarbakır-Elazığ yolu doğusundaki cephane depolarından silah ve cephenin, 15. Kolorduya gönderileceği ancak silah ve cephanenin nakli konusunda yardım edilemeyeceği,

- 15. Kolordunun kendi imkânlarıyla bu harp malzemesini alacağı.³⁷⁷

Görüldüğü üzere bir yandan Batı'daki Kolordular, bir yandan Sivas'taki 3. Kolordu, diğer yandan Doğu'daki 15. Kolordu, 13. Kolordudan silah ve cephane desteği beklemekteydi.

Ancak Heyet-i Temsiliye, 12. ve 20. Kolorduların takviye edilmesine öncelik veriyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa tarafından 13. Kolorduya ve Diyarbakır Valiliğine gönderilen 24 Mart 1920'de yazıda, Batı'daki kolordulara gönderilecek silah ve cephanenin bir an önce yola çıkartılmasının, memleketin hayatını ilgilendiren önemli bir mesele olduğu vurgulanmıştı. Geciktirilmesinin Ankara'da açılacak meclisi de zor duruma sokabileceği, bu bakımdan kolordu ve valilikçe her türlü vasıttan yararlanılarak mühimmatın acil bir şekilde yola çıkartılması istenmişti.³⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin açılış sürecinde Ankara'daki 20. Kolordu ile Konya'daki 12. Kolorduyu silah ve mühimmatla destekleyerek hem olabilecek düşman ilerleyişine hem de o süreçte vuku bulan iç isyanlar nedeniyle TBMM'nin varlığına yönelebilecek tehditlere karşı millî hareketi güçlü tutmak istediği ve bu yüzden özellikle 13. Kolorduya mükerrer emirler gönderdiği ifade edilmelidir.

Zikredilen faktörlerin etkisiyle sevkiyat işini hızlandırmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, Sivas'taki 3. Kolorduya da bir yazı göndererek 13. Kolordu envanterinde Alman tüfek ve cephanesiyle, seri dağ topu, kudretli dağ mermisi gibi çok sayıda silah ve cephanenin olduğunu belirtmişti. Paşa'ya göre Batı'daki Kolordular, bu silahlara acil ihtiyaç duymaktaydı. Bu sebeple bir an evvel Sivas'a nakledilmeleri 13. Kolordudan istenmişti. Lakin maddi sıkıntısı olan 13. Kolordu, istenilen silah ve

³⁷⁷ TİTE Arşivi, 321/70-70001.

³⁷⁸ TİTE Arşivi, 320/68-68001.

cephaneyi Sivas'a nakledecek vasıta bulamamıştı. Hâliyle, mezkûr silahların hızlı bir şekilde Diyarbakır'dan Sivas'a nakledilmesinin sağlanması gerekiyordu. Bu emrin devamı olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından 13. Kolordu ile 3., 12. ve 20. Kolordulara gönderilen 28 Mart tarihli emir ise şu hususları ihtiva etmekteydi:

- Maddi destek yollanması durumunda 13. Kolordunun ulaşım araçları bulup yüklü miktardaki silahları göndereceği,

- Ulaştırma ücretlerinin 3., 12. ve 20. Kolordular tarafından ortaklaşa karşılanarak 13. Kolordu Kumandanlığına yollanması,

- Silah ve cephane sevkiyatına ilişkin nakliye ayarlanmasının da 13. Kolordu tarafından yapılması.

Bu doğrultuda kolorduların acil ihtiyaçlarını da dikkate alarak 12. ve 20. Kolordular için 4.000 sandık Alman cephanesiyle 5.000 atımlık kudretli dağ mermisi, 3 seri dağ topu ile 3.000 mermi; 3. Kolordu için ise 3.000 küçük çaplı mavzer ile 1.000 sandık mavzer cephanesi gönderilmesi uygun görülmüştü.³⁷⁹

Sevkiyatın hızlanması adına yola çıkartılacak konvoyla ilgili 13. Kolorduya gönderilen bir diğer emirde de, şimdilik Diyarbakır'dan temin edilecek develerle mühimmatın bir kısmının hızlı bir şekilde Malatya'ya, oradan da Hekimhan'a gönderilmesi istenmiş; 3. Kolordunun kendi imkânlarıyla bu bölgeden malzemeyi alması kararlaştırılmıştı. İlaveten benzin temin edilebilirse bu malzemeler, yük otomobilleriyle de gönderilebilirdi. Nitekim bir sonraki emirde, 5. Tümen bünyesindeki otomobil kolunun da bu taşıma işine iştirak etmesi istenmişti.³⁸⁰

Neticede adı geçen kolordulardan, 13. Kolorduya nakliye işi için para gönderilmiş ve bu sayede temin edilen nakliye araçlarıyla Nisan 1920'de Diyarbakır'dan bir miktar silah ve cephane konvoyu yola çıkartılmıştı. Bununla birlikte özellikle depolardaki silahların 13. Kolordu mıntikasındaki farklı bölgelerde olması ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olması, bu malzemenin organize bir şekilde bir araya getirilip yola çıkartılması için iyi bir planlamayı gerektirmekteydi. Yaşanan güçlüklerden ötürü istenilen silah ve cephanenin, önemli bir bölümünün sevkiyatına henüz başlanmamıştı. Bu yüzden Heyet-i Temsiliye tarafından özellikle Diyarbakır,

³⁷⁹ *TİTE Arşivi*, 320/66-1001.

³⁸⁰ *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler ...*, s.59, 94.

Elazığ ve Sivas Valiliklerinin maddi kaynak bularak 13. Kolorduya nakliye temin etmesi ve bunun için de evvela maddi kaynak temin etmesi kararlaştırılmıştı.³⁸¹

Bu konuda çalışmalar sürdürülürken Anadolu'nun batısında artan silah, cephane ve mühimmat ihtiyacı nedeniyle Mustafa Kemal Paşa tarafından 13. Kolorduya 27 Nisan 1920'de gönderilen yeni emirde, Kolordunun ihtiyaç fazlası olan piyade tüfek ve cephanesiyle, topçu mermileri ve bir miktar el bombasının derhâl Ankara istikametinde yola çıkartılmasını istemişti.³⁸² Aynı tarihli 3. ve 13. Kolordu Kumandanlıklarına gönderdiği bir başka emirde ise 13. Kolordu mıntıkasında bir araya getirilmiş cephanenin bir an evvel memleketin batısına naklinin fevkalade elzem olduğuna dikkat çekmiş; eldeki bütün ulaşım araçlarıyla nakliyatın yapılmasına gayret edilmesini emretmişti.³⁸³

Sevkiyatla ilgili talebin artması üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Kolordu envanterinde olup depolarda bulunan harp malzemesinin ayrıntılı olarak tetkik ve sayımını yaptırmış ve diğer kolordulara gönderilecek silah ve cephane miktarını da Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti/Vekaleti ile 3., 12., 15. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına 6-7-8 Mayıs 1920 tarihli yazıyla göndermişti. Buna göre ilgili silahların cinsleri, miktarı ve bulundukları yerler şöyleydi:

- Mekanizmalı küçük çaplı mavzer tüfeği; 3.193 adet Diyarbakır'da, 561 adet Çapakçur'da (Bingöl), 2.797 adet Elazığ'da, 149 adet Muş'ta ve 1.100 adet Ergani'de olmak üzere toplam 7.800 adet,

- Kapak takımlı martin tüfeği; 1.618 adet Elazığ'da, 80 adet Muş'ta ve 168 adet Çapakçur'da (Bingöl) olmak üzere toplam 1.866 adet,

- Kapak takımsız küçük çaplı martin tüfeği; 4.800 adet Diyarbakır'da, 6.709 adet Mardin'de, 1.309 adet Elazığ'da, 187 adet Siirt'te, 53 adet Osmaniye'de (Ergani), 193 adet Lice'de ve 427 adet Besni'de olmak üzere toplam 13.678 adet,

- Mekanizmalı Alman tüfeği; 358 adet Diyarbakır'da ve 26 adet Elazığ'da olmak üzere toplam 384 adet,

- Mekanizmasız küçük çaplı mavzer tüfeği; 2.115 adet Diyarbakır'da, 1.071 adet Mardin'de, 2.300 adet Malatya'da, 935 adet Osmaniye'de (Ergani),

³⁸¹ *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler ...*, s.59, 89.

³⁸² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi ...*, s.230-231.

³⁸³ *ATASE, İSH*, 342/3-6.

643 adet Siirt'te, 34 adet Muş'ta, 1.231 adet Silvan'da, 1.197 adet Lice'de ve 50 adet Palu'da olmak üzere toplam 9.576 adet,

- Mekanizmasız büyük çaplı mavzer tüfeği; 609 adet Diyarbakır'da, 4.575 adet Elazığ'da, 729 adet Malatya'da, 1.621 adet Mardin'de ve 599 adet Siirt'te olmak üzere toplam 8.133 adet,

- Mekanizmasız Alman tüfeği 1.255 adet Diyarbakır'da, 3.524 adet Mardin'de ve 1.766 adet Malatya'da olmak üzere toplam 6.545adet,

- Sahra mermisi; 2.216 adet Siirt'te, 1.356 adet Muş'ta, 366 adet Bitlis'te ve 770 Çapakçur'da (Bingöl) olmak üzere toplam 4.708 adet,

- Kudretli cebel mermisi 18.373 adet Mardin'de, 4.907 adet Siirt'te, 836 adet, Muş'ta, 402 adet Silvan'da, 416 adet Çapakçur'da (Bingöl), 1.375 adet Palu'da ve 1.974 adet Lice'de olmak üzere toplam 28.283 adet,

- Alman mermisi; 672 adet Palu'da ve 4.072 adet Mardin'de olmak üzere toplam 4.744 adet,

- Alman fişeği; 2.662 adet Mardin'de ve 122 Diyarbakır'da olmak üzere 2.784 adet,

- Rus fişeği; 1.414 sandık Mardin'de, 277 sandık Diyarbakır'da, 58 sandık Elazığ'da, 77 sandık Siirt'te ve 17 sandık Bitlis'te olmak üzere 1.843 sandık.

- Ayrıca Diyarbakır ve Muş'ta çeşitli cinslerde 60 makineli tüfek, Elazığ'da 6.897 seri ateşli tüfekçiyef bombası ve Ergani'de 2 Rus dağ topu.

Albay Cevdet Bey daha önce yola çıkartılan silah ve cephanenin bu rakamların dışında olduğunu bildirmişti.³⁸⁴ Belgede yer alan rakamlar göz önüne alındığında 13. Kolorduya ait depolarda 93.000'i aşkın miktarda silah ve daha fazlası miktarda cephane olduğu tespit edilmiştir.

Bu sayım işlemi yapıldığında bir yandan da temin edilen ulaştırma vasıtalarıyla silah ve cephane sevkiyatına devam edilmekteydi. Ancak, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İsmet Bey, Konya'daki 12. Kolorduya gönderdiği yazıda; 13. Kolordudan

³⁸⁴ ATASE, İSH, 338/24-1, 338/24-2; 342/4-13, 342/4-14.

istenilen silah ve cephaneden bir miktarının Ankara'ya ulaştığını; geri kalanının ise henüz gelmediğini ve sevkiyatta istenilen hıza ulaşamadığını belirtmişti.³⁸⁵

Bunun üzerine 13. Kolordu Kumandanlığı, Diyarbakır ve Mardin'deki depolardan 1.115 sandık Alman cephanesiyle 588 atım kudretli dağ top mermisinin Hekimhan'a gönderilerek 3. Kolorduya teslim edildiğini; ayrıca 3. Kolordudan gönderilen araçlarla 300 atım kudretli dağ top mermisinin Hekimhan'dan, 300 adet anahtarlı ve 346 adet büyük çaplı mavzer sürgü (kurma) kolunun da Elâzığ'dan yola çıkartıldığını, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine raporlamıştı.³⁸⁶ Bir diğer rapora göre ise 30 sandık Alman cephanesi, yapılan havale karşılığında Hekimhan'dan Sivas'a sevk edilmiş³⁸⁷ ve böylece dört kfile Kolordu mıntikasından yola çıkartılmıştı.

1920 yılı Mayıs ayı ortalarında, Diyarbakır'daki 332 sandık Alman Piyade tüfeği beşinci kfile olarak, Mardin'den Diyarbakır'a gönderilen 938 sandık Alman piyade tüfeği cephanesi ise altıncı kfile olarak yola çıkartılmıştı. Bununla birlikte dördüncü ve beşinci kfilelerin nakliye ücretlerinin yarısının ödenmemesi yüzünden nakliyenin gecikmesi tehlikesi hâsıl olmuştu. Nitekim Sivas'taki 3. Kolordu Kumandan Vekili Mehmet Fikri Bey de Diyarbakır'dan yola çıkartılan bazı tüfek, silah ve diğer edevatın, Ergani-Maden hattında yolda kaldığını belirtmiş; malzemelerin Elazığ yoluyla Sivas'a ulaştırılmasını talep ederek bunun için Sivas'tan araç gönderileceğini bildirmişti.³⁸⁸ Böylece zikredilen harp malzemesi, evvela Elazığ'a sevk edilmiş, Sivas'tan gelecek araçlara Malatya'da teslim edilmesi için de 13. Kolordu tarafından, 20 Mayıs'ta Elazığ'daki 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetine emir verilmişti.³⁸⁹

Silah ve cephaneye sevkiyatına ilişkin Müdâfaa-i Milliye Vekili Ferik (Orgeneral) Fevzi Paşa tarafından 3. ve 13. Kolordu Kumandanlıklarına yollanan 17 Mayıs 1920 tarihli emirde; cephaneye ve silah sevkiyatının önemine ve acil olmasına binaen, bu konuda vekâlete günlük raporların sunulması istenmişti. Bu raporlarda,

³⁸⁵ *Kuvayımilliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, yay. haz., Mahmut Yüksel Canbaz, İbrahim Kılıç, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2012, s.169.

³⁸⁶ *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler...*, s.95.

³⁸⁷ 13. Kolordudan, Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ve diğer kolordulara gönderilen 30 Mayıs 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 342/5-24.

³⁸⁸ 3. Kolordu Kumandan Vekili Fikri Bey'den, 13. Kolorduya gönderilen 18 Mayıs 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 342/5-1, 342/5-2.

³⁸⁹ ATASE, İSH, 342/5-8.

sevkiyat hakkında kolordularca hangi icraatın yapıldığı, ne kadar miktar malzemenin nereye ne şekilde sevk edildiği ve ulaştığı gibi bilgilere yer verilmeliydi.³⁹⁰

Fevzi Paşa tarafından 13. Kolorduya gönderilen 18 Mayıs tarihli yazıda ise; sevkiyat için tutulacak ücretli nakliye harcanacak paranın bir kısmının araba ve hayvan samanı ikmaline ayrılması, nakliye işlerinde sürekli görev yapacak bir cephane kolunun oluşturulması, silah ve cephane nakliyatının da her çareye başvurularak aksamadan devam etmesi hususları emredilmişti.³⁹¹ Görüldüğü üzere Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, 13. Kolordudan yapılacak silah ve cephane sevkine büyük önem vermekte ve sevkiyatın hızlanması için yeni tedbirler geliştirmektedir. Şüphesiz, işleyen bir savunma sanayii altyapısının olmadığı düşünüldüğünde bu silah ve cephaneye duyulan ihtiyaç daha iyi anlaşılmaktadır.

İlgili emir üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, cephane nakliyatının temini için cephane kolu teşkilinin uygulanmasının bazı şartlardan dolayı mümkün olmadığına dair bir cevap (23 Mayıs tarihli) vermişti. Buna göre cephane kolu kurulması için evvela hayvan alınması gerekmektedir. Fakat hayvanlar (bir ester 50 madeni lira) oldukça pahalıydı. Bunlar temin edilse de işletecek efrat yoktu. Nakliye/ Ulaştırma Taburundaki araçlar dahi efrat eksikliği yüzünden atıl vaziyetteydi. Mevcut araçların çoğu da bir sefer/görev gerçekleştirdikten sonra malzemeleri eski olduğu için ağır bakıma ihtiyaç duymaktaydı. Benzin yokluğu da önemli bir sorundu. Dolayısıyla cephanelerin en hızlı nakliyesi için en uygunu, mümkün olursa işler durumdaki kamyonlarla yapılmasıydı.³⁹²

Şu ana kadar zikredildiği üzere 1920 yılı Mart ayında TBMM'nin açılış hazırlıklarının yapıldığı süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın 13. Kolorduya gönderdiği emirlerle başlayan, 13. Kolordudan Batı Cephesi'ne silah ve cephane sevkiyatı, El-Cezîre Cephesi'nin kurulmasından sonra tamamlanacaktı. Zira nakliye araçlarının yetersizliği yüzünden sevkiyatta aksaklıklar devam etmişti. Diğer kolordulardan gönderilen bir miktar paranın da yetersiz kalması üzerine ek bir tedbir olarak halktan yardım alınması; ücretli halk araçlarından yararlanılması ve gerektiğinde eşek ve deve kolları kullanılması yönünde emirler verilmişti. Böylece 13. Kolordu/El-Cezîre Cephesi'nden yola çıkarılan silah ve cephaneler, ancak Ağustos-Ekim 1920 aralığında

³⁹⁰ ATASE, *İSH*, 342/4-30.

³⁹¹ ATASE, *İSH*, 342/5-1.

³⁹² ATASE, *İSH*, 342/5-10.

tamamıyla Batı Cephesi'ne ulaştırılmıştı.³⁹³ Böylelikle TBMM'nin açılmasından sonra Batı Cephesi'nde kurulan düzenli ordunun silah ve mühimmatına yönelik ilk kapsamlı ikmal ve tedarik, 13. Kolordu Kumandanlığı tarafından yapılmıştı.³⁹⁴

Sonuç itibarıyla 13. Kolordunun, Musul'dan çekilirken beraberinde getirdiği envanterindeki silah, cephane ve harp malzemesini, İngilizlerin baskısı ve hükûmetten gelen taleplere rağmen büyük ölçüde depolarda muhafaza etmeyi başardığı görülmektedir. Bu kapsamda depolardaki silahlardan bir kısmını Millî Mücadele Hareketi'nin başlamasıyla Güney Cephesi'ndeki Kuvâ-yı Milliye'ye sevk eden Kolordu, bir kısmını da Batı Cephesi'ne yollamıştı. Birliklerin elindeki kadro silahlarıyla depolarda geri kalan silahları da ihtiyaca binaen kendi operatif faaliyetlerinde kullanmıştı. Bu açıdan 13. Kolordudaki silah, cephane ve mühimmatın, Güney ve Güneydoğu Cephesi'ndeki mücadelelerin verilebilmesinde belirleyici etkisinin olduğu; aynı şekilde kadro fazlası malzemelerinin de Batı Cephesi'nin ilk etaptaki acil ihtiyacının karşılanmasına katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

1.4.3. 13. Kolordunun Lojistik-İaşe Durumu ve İkmal Faaliyetleri

a.) Mütareke Akabinde Lojistik ve İkmalde Yaşanan Zorluklar

Askerî birliklerin her türlü iaşe ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan ikmal faaliyetleri son derece ehemmiyetli bir askerî hizmet alanıdır.³⁹⁵ Mütareke sürecine girildiğinde ordunun iaşe esasları Harbiye Nezaretine bağlı *Levazımat-ı Umûmiye Riyaseti/İaşe Umum Müdürlüğü'nün* sorumluluğunda olup genel iaşe ihtiyaçlarının belirlenmesi, bazı genel iaşe ve malzemelerin sağlanması, temin edilmesi, gerektiğinde üretilmesi ve birliklere dağıtılması bu kurumun uhdesindeydi. Askerî birlikler için ister merkezden ister yerinden tedarik edilsin her türlü iaşe ve ikmal maddesi, saklanması için depolarda ve ambarlarda muhafaza edilmekteydi. Birliklerde görevli hayvanlar için de aynı şekilde ikmal faaliyetleri yapılmakta ve arpa-darı gibi malzemeler ambarlarda korunmaktaydı.³⁹⁶

³⁹³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi ...*, s.230-231.

³⁹⁴ *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler ...*, s.95.

³⁹⁵ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, "İkmal", <https://www.kkk.tsk.tr/ulastirma.aspx>, [Erişim tarihi: 14.04.2022]; Lojistik ise ordunun ihtiyacı için bütün hizmet ve kaynakların tedarik ve bakımı olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Necati Ulunay Ucuşsatar, *Türk İstiklâl Harbi'nin Menşei ve Esasları (1919-1922)*, İstanbul, Derin Yayınları, 2007, s.21.

³⁹⁶ Ali Kaşığıuşun, *Millî Mücadele'de İaşe Meselesi (1919-1922)*, Ankara, Yeditepe Yayınevi, 2021, s.32-35.

İaşe temini ise tekâlif-i harbiye ve öşür vergisi, satın alma, bağış ve ganimet gibi çeşitli yollarla gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca iaşe için çeşitli merkezlerden veya ihtiyaca göre yerel mahallerden satın alma işlemleri de yapılabilmekteydi. Yerel iaşe merkezleri kolorduların görev yaptığı mıntıkaya yakın bölgelerden seçilmekteydi. Bu yüzden Mütareke Dönemi'nde 13. Kolordu için iaşe noktaları; Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ Vilayetleri ile Urfa Sancağı olmuştu. 13. Kolordu bünyesinde bu faaliyetlerden sorumlu olarak görev yapan Levazım Şubesi Riyaseti, birliklerin silah ve mühimmat dışında her türlü iaşe-ikmal ile levazımatla ilgili tedarik-donatım faaliyetlerini yapmaktaydı.³⁹⁷ Aynı zamanda personelin kadro, rütbe ve maaş durumu da Levazım Şubesi tarafından gerçekleştirilmekte; bu konuda nezaretteki Levazımat-ı Umûmiye Riyasetiyle yazışmalar yapılmaktaydı.³⁹⁸

İaşe dâhil her türlü ikmal malzemesinin askerî sahaya ulaştırılmasında önemli bir yer tutan menzil teşkilatları ise bir askerî birliğin ihtiyaçlarının bulunduğu lojistik noktalardı. Menziller; erzak, iaşe dışında silah ve cephane ile asker, hasta ve yaralı nakledilmesi gibi ikmal faaliyetlerinde ana merkezle cephe arasındaki önemli ulaşım noktalarıydı. Menzil teşkilatları sayesinde harp sahası ve yerleşim mahalleri birbirine bağlanmakta; ordunun lojistik, iaşe ve ikmal faaliyetleri bir sistem ve teşkilat içerisinde yürütülmekteydi. Bu önemine binaen menzil teşkilatlarının muharebede başarı kazanılmasında kritik bir rolü vardı.³⁹⁹ Yani iaşe-ikmal, bir ordunun gerek muharebede gerek hazarda günlük temel ihtiyaçlarının karşılanması açısından olmazsa olmaz bir gereklilikti.

İaşe-ikmalin önemi, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla daha belirgin bir şekilde hissedilmeye başlamıştı. Nitekim Mütareke sonrası 6. Ordu unsurları, Musul'dan çekilirken iaşe-ikmal durumu ve lojistik sürekliliği büyük sorun teşkil etmişti. Mütareke'nin akdini müteakip Ali İhsan Paşa'dan Musul'un tahliyesini talep eden İngilizler, Osmanlı birliklerinin yanı sıra ambarlar ile bütün lojistik ve iaşe malzemelerinin de teslim edilmesini istemişti.⁴⁰⁰ Tahliyeye ilişkin görüşmeler devam ederken İngilizler, 6. Orduya ait erzak, gaz vd. lojistik malzemeleri satın almak istemiş

³⁹⁷ Murat Günel Ataman, *Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s.68.

³⁹⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 22 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 191/189.

³⁹⁹ A. Kaşıyugun, *Millî Mücadele'de İaşe Meselesi ...*, s.32-33; Halit Baş, *Birinci Dünya Savaşı'nda Irak-İran Cephesi İaşe ve Sağlık Hizmetleri 1914-1918*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, s.48-53, 55-60, 217-219.

⁴⁰⁰ ATBD, S.142, s.334-335, Belge 66.

ve bunun için de Ali İhsan Paşa ile pazarlıkta bulunarak bir miktar ödeme yapmışlardı. Bu uygulama, Mütareke'nin 14. maddesi hükmünce İngilizlerce talep edilmişti. 21. maddeye göre ise iaşe-ikmal işlerinden sorumlu İaşe Nezaretinin, İtilaf devletlerince denetleneceği hususu bulunmaktaydı.⁴⁰¹

Bununla birlikte Ali İhsan Paşa'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği 11 Kasım 1918 tarihli raporda, İngilizlerin bugünden itibaren ödemeleri keserek sadece senet vermeye başladıkları; zahire, erzak, levazım vb. malzemelere zorla el koydukları bildirilmişti. Böylece 6. Orduya aylarca yetecek külliyatlı miktarda zahire, erzak ve malzemeyi senet karşılığı alan İngilizler, bunların parasını ödememişti. Bu davranışın iaşe bakımından 6. Ordu Kumandanlığını zor duruma sokacağını beyan eden Ali İhsan Paşa, Mütareke şartlarına göre İngilizlerin parayı peşin ödemesi gerektiğini, 6. Ordunun ancak bu sayede kış aylarını Diyarbakır Vilayeti'nde geçirecek iaşesinin temin edilebileceğini ifade etmişti. Dolayısıyla İngilizler tarafından paranın ödenmesi için hükûmet girişimde bulunmalıydı.⁴⁰²

Buna rağmen İngilizlerin 6. Orduya ait lojistik ve ikmal malzemelerine bedelsiz el koyma girişimleri artarak devam etmişti. Nitekim 23 Kasım 1918'de Dohuk'un batısındaki Semil/Simel'e gelen İngiliz siyasi memuru, ambarlara el koyarak 6. Ordunun bölgedeki kıtaatının hızlı bir şekilde geri çekilmesini istemişti. Ertesi gün, Semil'den Cizre'ye doğru geri çekilme gerçekleştirilmişti. Fakat çekilme sırasında 13 sandık topçu, 338 sandık Alman piyade, 74 sandık Vinçester, 20 sandık İngiliz ve 8 sandık Martin cephanesiyle 26 altı balya iplik, 30 sandık telgraf teknolojisi, 60 ton buğday ve 37 ton arpa İngilizlere kalmıştı. Ali İhsan Paşa bu hadiseyi, Semil'den çekilen müfreze kumandanının beceriksizliği olarak nitelendirmişti. İngilizler Semil'de kalan harp ve lojistik-ikmal malzemelerini İngiliz mührüyle damgalamaya çalışmışsa da Ali İhsan Paşa'nın girişimiyle bölgede bulunan 18. Alay Kumandanı buna engel olmuştu. Ayrıca Zaho'daki 6. Orduya ait ambarları da dört defa mühürleme girişiminde bulunan İngilizlerin bu teşebbüsleri de engellenerek sevkiyata devam edilmişti. Son gelişmelerle ilgili Ali İhsan Paşa, Harbiye Nezaretine sunduğu 26 Kasım 1918 tarihli raporda, yapılanları şöyle özetlemişti:

⁴⁰¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953, s.519-524.

⁴⁰² ATBD, S.142, s.191, Belge 35.

- Zaho'daki birçok erzak, kuzeye (Cizre-Nusaybin hattına) nakledilmiş; bölgede sadece 300 kilo buğday kalmıştı.

- Bununla birlikte İngilizlerin, Musul Vilayeti genelinde 6. Orduya ait bütün erzak-malzeme ambarlarına el koyma girişimleri sürüyordu.

- Zikredilen şartlar altında mümkün olduğu kadar fazla erzak ve malzeme, kurtarılmaya çalışılmaktaydı.⁴⁰³ Ali İhsan Paşa, bu açıklamalarıyla kendisinin bu konuda ihmalinin olmadığını ve iaşe malzemelerine yönelik gerekli tedbirleri almaya çalıştığını ifade etmekteydi.

Ancak, alınan tedbirler ve yapılan girişimlere rağmen İngilizler tarafından Kasım ayı (1918) içerisinde Musul'dakilerin yanı sıra Semil, Zaho, Telafer, Hokne ve Üveynat'taki ambar ve depolara da el konulmuştu.⁴⁰⁴ Ayrıca bedevi Arap grupları tarafından Telafer'deki erzak depoları yağmalanmıştı.⁴⁰⁵ Ali İhsan Paşa, bu konudaki tepkisini 29 Kasım 1919 tarihli raporunda dile getirmişti. Buna göre 6. Ordunun Musul'dan geri çekilirken büyük zorluklarla Zaho-Dohuk hattına naklettiği erzak depolarına, bu kazaların hükûmet binalarındaki eşyalara ve mal sandıklarındaki paralara İngilizlerce el konulmuştu.⁴⁰⁶ Bölgedeki menzil teşkilatları içerisinde yer alan ambarlar ile Musul'daki 6. erzak kolu da İngilizlerin eline geçmişti.⁴⁰⁷ Görüldüğü gibi İngilizler, birliklerini işgal ettikleri yerlerde konuşlandırırken, yerinden ikmal ve tedarik uygulamasını en kolay 6. Orduya ait malzemelerle yapabileceklerini düşünmüşlerdi. Bu kapsamda bazen satın alma görüntüsüyle ve parasını ödmeden mal temin ederken bazen de 6. Orduya ait malzemelere ve ambarlara oldubittiyle el koymuşlardı.

Sonunda 6. Orduya ait bir kısım lojistik, iaşe-ikmal malzemesi İngilizlerin eline geçse de kurtarılabilenler Nusaybin hattına nakledilebilmişti.⁴⁰⁸ Konuyla ilgili Ali İhsan Paşa'nın 3 Aralık 1918 tarihli raporuna göre; 6. Ordu mıntıkasındaki ambarlarda toplam 624 ton erzak vardı ve bu erzak Elazığ, Diyarbakır ve Bitlis Vilayetleri ile Urfa Sancağı'ndaki 75 ambara dağıtılmıştı. Ancak terhislerin gecikmesi

⁴⁰³ ATBD, S.142, s.294-295, Belge 58; *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.126, 130-131.

⁴⁰⁴ 20 Kasım 1918 tarihli rapor. ATASE, İSH, 2/75; S. Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak...*, s.177.

⁴⁰⁵ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu* ..., s.40.

⁴⁰⁶ ATBD, S.142, s.325, Belge 63.

⁴⁰⁷ 6. Ordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 17 Aralık 1918 tarihli şifre*. ATASE, İSH, 88/113-3; ATBD, S.117, s.254-256, Belge 84.

⁴⁰⁸ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.157.

ve menzil teşkilatlarında çok sayıda efradın beklemek durumunda kalması, ambarlardaki erzakın azalmasına sebep olacaktı. Mevcut erzakla mart ayına kadar idare edilebilirdi. Eğer mülki idareye verilmesi istenen 25 ton erzak verilmezse ve trenler temin edilip terhisler devam ederse eldeki erzak Mayıs sonuna kadar yetebilirdi.⁴⁰⁹

Ali İhsan Paşa'nın yanı sıra konuya dair birinci elden malumat veren bir diğer kişi, 6. Ordu ve sonrasında 13. Kolordu Kurmay Başkanı olan ve Musul'dan çekilirken tahliye işlemlerini yürütmek üzere şehirde kalan Halit Bey'di. Halit Bey, menzil depolarındaki çok sayıda malzeme ile 6. Orduya ve menzillere ait paraların (500 bin lira değerinde) ordu levazımının sorumluluğunda Nusaybin'deki ordu karargâhına gönderildiğini ve bu paranın 13. Kolorduyu uzun süre idare ettiğini beyan etmişti.⁴¹⁰

b.) 13. Kolordunun Lojistik-İkmal Faaliyetleri ve Yaşanan Aksaklıklar

6. Ordu envanterinde olup Musul'dan getirilerek Nusaybin ve Mardin'de toplanan çok miktarda lojistik ve iâşe malzemesi, 13. Kolordunun sorumluluğuna alınmıştı. Bu malzemeler arasında 40 tonluk iâşe malzemesi, 123 kg fakfon (bakır, nikel ve çinko karışımından oluşan alaşım), 51 sandık cam, 28.723 adet kum torbası, 2.772 kg pamuk, 2.650 kg bakır, 1.089 kg tunç, 13.326 adet kar gözlüğü, 18.610 adet pamuklu eldiven, 27.447 adet palaska, 15.810 adet muhtelif eşya, binlerce parçadan oluşan karavana ve yemek malzemesi vardı.⁴¹¹ Ayrıca pamuklu, kilim, portatif çadır, kazık torbası, palaska kayışı, ham çarık, çift kollu eldiven, çift parmaklı eldiven, çift ayakkabı muhafazası, su kovası, sepet, su borusu, demir, cephe sandığı, kazma, kürek, balta, çekiç, çivi vb. çok çeşitli malzemeleri de içeren bu lojistik malzemelerin büyük bir kısmı 1919 yılı Şubat-Mart aylarında Mardin/İzzetpaşa'dan Hanik'e ve Diyarbakır'a sevk edilmişti.⁴¹²

Öte yandan Mütareke sonrası iâşe ve ikmal merkezleri ile buralara bağlı birlik ve teşekküller de (menzil kumandanlıkları, konak noktaları ve ambarlar) lağvedilmişti. Bu kapsamda Diyarbakır/Devegeçidi, Silvan, Bismil, Eğin, Hanik, Mardin, Midyat, Malatya, Elazığ ve Siirt menzil noktaları ve bu noktalara bağlı olan konaklar (Derik,

⁴⁰⁹ ATBD, S.142, s.344-345, Belge 68.

⁴¹⁰ Z. Gögem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.47.

⁴¹¹ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Mart 1919 tarihli şifre*. ATASE, İSH, 78/135-1, 78/135-2.

⁴¹² 14. Alay Kumandanlığından, 5. Tümen Kumandanlığına gönderilen 5 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 399/103-1, 399/103-2, 399/103-3, 399/103-4.

Viranşehir, Siverek) ile Antep ve çevresindeki demiryolu üzerinde bulunmayan tüm konaklar lağvedilmişti. Bu teşkilatlara bağlı bazı ambarlar ile efrat, hayvanat ve bazı malzemeler de tümenlere ve kazaların bulunduğu askeralma şubelerine devredilmişti.⁴¹³ Zikredilen menzil ve ambarlar lağvedilirken, çeşitli yerlerden yeni konuş yerine çekilen birliklerin iâşe ikmali için özellikle Batman-Midyat yolu üzerindeki Hasankeyf ile Midyat ambarındaki erzaktan yararlanılmaya çalışılmıştı.⁴¹⁴

Menzil ve konak noktaları dışında İngilizler, Mütareke şartlarını öne sürerek bazı lojistik malzemelerin ve hayvanların da dağıtılmasını istemişti. Bundan dolayı kadro dışı bırakılmış olan hayvanlar, çiftçilere ve bölgedeki esnafa satılmıştı.⁴¹⁵

Neticede Mütareke sürecinde ilga faaliyetleri yapıp yeni teşkilatlar kurulduktan sonra 13. Kolordu Kumandanlığı karargâhı ile bağlı 2. ve 5. Tümen Kumandanlıkları bünyesinde Ulaştırma/Nakliye Taburuna bağlı birer mekâre/nakliye erzak kolu tesis edilmişti.⁴¹⁶ Bu kollar, birliklerin bulundukları noktalarda veya operasyon sırasında iâşe ambarı vazifesini icra etmekteydi. 13. Kolordu birlikleri, genellikle konuşlu bulundukları mıntikalardan tedarik usulü ile ikmallerini (daha çok gıda, erzak ve hayvanlar için) sağlamaktaydı. Bunun için de Kolordu tarafından satın alma komisyonu teşkil edilmişti. Yapılan ikmal faaliyetleri de ast birliklerden ana birlik kumandanlıklarına raporlanmaktaydı.⁴¹⁷ Bunun yanı sıra bölgedeki aşiretler; koyun-kuzu, arpa, buğday gibi iâşe maddelerini Kolorduya veya Kuvâ-yı Milliye'ye bağışlamaktaydı. Özellikle 13. Kolordunun da etkin görev aldığı Urfa muhasarasında aşiretlerin bu konuda önemli katkıları olmuştu.⁴¹⁸ Kolordu emrindeki hayvanlara yem, arpa ve saman temin etmek için ise uzak mesafedeki köylere kadar gidilebilmekteydi.⁴¹⁹

⁴¹³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 187/89; 13. Kolordunun 15-30 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/6-2, 340/6-23, 340/6-24, 340/6-25; 5. Tümeden, 14. Alay Kumandanlığı ve diğer bağlı birliklerine gönderilen 30 Nisan 1919 tarihli tezkere. ATASE, İSH, 394/4-11a; 13. Kolordunun 1 Mayıs 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/7-6, 340/7-7, 340/7-9; Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti 1. Şubeden 2. Şubeye gönderilen 27 Nisan 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 79/87.

⁴¹⁴ ATASE, İSH, 266/3-4.

⁴¹⁵ Z. Türkmen, Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ..., s.61; 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in, 5. Tümen Kumandanlığı ve Diyarbakır Menzil Müfettişliğine gönderdiği 20 Şubat 1919 tarihli emirde ise; hayvanların yok pahasına satılmaması, hayvan hastanesi kasasındaki paraların da Ordu Levazım Reisine teslim edilmesi istenmişti. ATASE, İSH, 266/5-9.

⁴¹⁶ A. Kaşıyugun, Millî Mücadele'de İâşe Meselesi ..., s.142-143.

⁴¹⁷ Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.290; Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler ..., s.216.

⁴¹⁸ A. Kaşıyugun, Millî Mücadele'de İâşe Meselesi ..., s.144-145.

⁴¹⁹ Bu durum, mesafenin uzaklığından ötürü askerlere, ilave bir sıkıntı oluşturmaktaydı. 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın, 12 Şubat 1919 tarihli raporuna göre 12. Süvari Alayı Kumandanlığı,

13. Kolordu Kumandanlığı, birliklerinin çok sayıda asayiş olayı nedeniyle sürekli operasyona çıkması ve konuş merkezinden ayrılması sebebiyle iâşe-ikmal ve ibatelerinin sağlanmasına büyük önem vermekteydi. Nitekim Mayıs 1919'da 13. Kolordu tarafından Dersim'deki aşiretlerin sebep olduğu asayiş olayları nedeniyle Elazığ Vilayeti'nden Hozat, Çemişgezek hattına birlik gönderilmesi gündeme gelmişti. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, konuya dair 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetine ve 12. Süvari Alay Kumandanlığına gönderdiği 27 Mayıs 1919 tarihli emirde şu hususların bildirilmesini istemişti:

- Bölgeye birlik gönderilmesi durumunda bunların iâşesinin ne şekilde olacağı,
- Operasyon bölgesinde erzak ambarı veya satın alma yolu ile tedarik imkânının olup olmadığı,
- Eğer her ikisi de yoksa askerlerin erzak tedarikini ne şekilde yapacağı,
- Buğday ve arpanın kaç kuruş olduğu.⁴²⁰

Bu emirden bir dizi tedbirin tahkik edilmesinin istendiği anlaşılmaktadır.

Operasyonlar dışında bir bölgeye yönelik görev veya birlik sevki olabileceği ihtimaliyle bu konuda tedbir alınmasına önem verildiği, Albay Cevdet Bey'in bir başka emrinden takip edilmektedir. Bu hususta 12. Süvari Alay Kumandanlığına gönderilen bir emirde; icap ettiğinde iki ay sonra Adıyaman, Besni, Arga, Kâhta, Pütürge ilçelerine birlik gönderilirse buralarda ne kadar efrat ve hayvanın iâşe edebileceği, buğday ve arpanın kilosunun kaç para olduğu bilgisi sorulmuştu.⁴²¹

Yerinden tedarik edilen malzemeler dışında bazı genel ikmal ve gıda malzemeleri, asker elbise ve kamuflajları ile stratejik malzemelerin İstanbul'dan gönderilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu gibi lojistik-ikmal faaliyetlerinde özellikle askerin kıyafet, ayakkabı vb. giyim malzemesinin sağlanması ve donatımı bir

hayvanlarının iâşesi için 8 saatlik mesafedeki köylerden saman tedarikine bir birlik yollamıştı ve ahali ile temas eden erlerde lekeli humma hastalığı tespit edilmişti. *ATASE, İSH*, 266/4-14.

⁴²⁰ *ATASE, İSH*, 340/9-35.

⁴²¹ 13. Kolordudan, 12. Süvari Alayına gönderilen 12 Mayıs 1919 tarihli emir. *ATASE, İSH*, 340/9 BJ; Bu emir üzerine 12. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Cemal Bey tarafından verilen cevapta; "Hısımansur (Adıyaman) merkezinde 1.000 nefer ve 500 hayvan iâşe edilebiliyor. Buğdayın kilosu madeni olarak 100 ve arpanın kilosu 50 paradır. Besni merkezinde 400 nefer ve 200 hayvan iâşe ediliyor. Buğdayın kilosu 9 ve arpanın kilosu 4,5 kuruştur. Kâhta merkezinde 1.000 nefer 500 hayvan iâşe edilebiliyor. Madeni olarak buğdayın kilosu 3 ve arpanın kilosu 70 paradır. Arga merkezinde zamanında haber verilmesi durumunda 400 nefer ve 250 hayvan iâşe ettiriliyor. Buğdayın kilosu madeni olarak 4,5 kuruş ve arpanın kilosu 100 paradır." şeklinde bilgiler yer almıştı. *ATASE, İSH*, 340/9-36, 340/9-37.

gereklilikti. Lakin bu malzemeler, temininde en çok güçlük yaşanan malzemelerden olmasından ötürü bilhassa kış mevsiminde daha da önem kazanmakta ve temin edilememesi sıkıntıya neden olmaktaydı. Bu kapsamda 13. Kolordu Kumandanlığı, Harbiye Nezareti nezdinde yaptığı başvurularda kıyafet konusunda ikmal edilmesini mütemadiyen talep etmişti. Fakat işgal nedeniyle İtilaf devletleri tarafından oluşturulan mütareke komisyonundan izin alınamadığı için sevkiyat aksamış; doğal olarak Kolordu ve personeli müşkül durumda kalmıştı. Bunun üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezareti Levazımat Dairesi'ne gönderdiği yazıda, Kolordu mıntıkasından elbiselerin temin edilmesinin mümkün olmadığını belirterek acil ihtiyaca binaen talebinin karşılanmasını rica etmişti.⁴²²

Kolordudaki bu sorunun artarak devam etmesi üzerine Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine bir kez daha başvurarak birliklerinin kamuflaj eksikliği yüzünden perişan durumda olduğunu, elde yedek tek bir kaput (üst üniforma/kaban) olmadığını, kışın yaklaşması nedeniyle ve yollar henüz iklim olarak müsaitken Samsun yoluyla denizden veya Ulukışla yoluyla karadan elbise gönderme faaliyetinin hızlandırılmasını istemişti.⁴²³

Kamuflaj temini ve ikmalinde sıkıntılar yaşanırken bazı iaşe malzemeleri ise yola çıkartılmıştı. Nitekim bu süreçte İstanbul'dan 13. Kolorduya gönderilen lojistik malzemeler, demiryoluyla Ulukışla'ya ulaştırılmakta oradan da otomobil ve çeşitli vasıtalarla Malatya-Elazığ üzerinden Diyarbakır ve diğer bölgelere taşınmaktaydı. 13. Kolordunun 17 Ağustos 1919 tarihli raporuna göre, zikredilen güzergâhtan Kolordu mıntıkasındaki Elazığ'a 30 kadar otomobille konserve, ilaç ve çeşitli eşyaları ihtiva eden malzemeler getirilmişti.⁴²⁴

Bir diğer önemli ikmal-lojistik konusu da kolordu birliklerinin barınması iskân-mesken durumuydu. Birlikler konuşlu bulundukları veya görev yaptıkları bölgelerde varsa askerî karargâh ve binalarda kalmaktaydı. Böyle bir imkân yoksa bölgede bulunan çeşitli binalardan istifade edilmekteydi. Bunun yanı sıra şehir ve ilçeler dışında müfrezeler hâlinde, stratejik noktalarda konuşlanan veya operasyona çıkan

⁴²² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 23 Mart 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 185/95.

⁴²³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Ağustos 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 195/100.

⁴²⁴ ATASE, İSH, 195/44-1, 195/44-2.

birlikler ise çadırlarda kalmaktaydı. Dolayısıyla tüm bu konularda lojistik ve tedarik faaliyetlerinin yapılması önem arz ediyordu.⁴²⁵

Alınmaya çalışılan tedbirlere rağmen Mütareke şartlarında ikmal ve lojistikte aksaklıklar yaşanmakta, malzeme eksikliği hissedilmekteydi. İstanbul'dan gönderimler yavaşlarken, birçok menzil noktası ve ambar lağvedildiği için özellikle operatif faaliyetlerde ikmal sorunları ortaya çıkmaktaydı. Zira Mütareke akabinde birlikler, cephe hattından oldukça iç bölgelere çekildikleri için bir süre yeni menzil hatları kurulamamıştı. Bu hatların kurulmasına ancak TBMM'nin açılmasından sonra hız verilecekti.⁴²⁶ Nitekim Müdâfaa-i Milliye Vekâlet'inin kurulması ve bu konudan sorumlu olması ile Birinci Dünya Savaşı'ndaki Diyarbakır-Elazığ-Malatya ve Sivas arasındaki menzil hat ve teşkilatları yeniden faaliyete geçirilmeye başlanmıştı.⁴²⁷

c.) 13. Kolorduda Yaşanan Mali Sıkıntılar

13. Kolordunun Mütareke Dönemi'nde lojistik ve ikmal faaliyetlerinde sıkıntı çekmesinin en büyük sebeplerinden biri de mali konularda yaşanan güçlüklerdi. Özellikle para tedarikinde güçlük yaşanmakta; bu konuda Kolordu Kumandanlığınca mütemadiyen Harbiye Nezaretinden para gönderilmesi talep edilmekteydi. Merkezden para gönderilmesinde aksaklıklar yaşanmasının yanı sıra Kolordu mıntıkasından da tahsilat yapılmakta güçlük çekilmesi yüzünden nakit para akışı yavaşlamıştı. Dolayısıyla Kolordunun temel giderlerini karşılaması, aynı zamanda askerî, idari, istihbarî faaliyetlerini icra etmesi güçleşmişti. Üstelik Mütareke'nin ilk aylarında 13. Kolordu, İngilizlerin sorumluluk mıntıkasının bir bölümünü işgal etmesiyle bir kısım gelirlerin toplanmasından da mahrum kalmıştı. Kapıda bekleyen bir diğer tehlike ise İngilizlerin yeni işgallere yönelmesi durumuydu. Bu girişim gerçekleşirse hem Kolordunun gelir bölgesi daha da daralacak hem de daha kuzeye doğru geri çekilmeye mecbur kalınacağından birliklerin, malzemelerin ve hayvanların intikali ve iâşesi için yeni kaynağa ihtiyaç duyulacaktı. Muhtemel geri çekilmeye yönelik alternatif planları göz önünde bulunduran Kolordu Kumandanlığı, doğal olarak kasasındaki paranın azalmış olmasından muzdaripti. Bu konuda Harbiye Nezaretine başvuran Albay Cevdet Bey, geri çekilmek durumunda kalınırsa nakil-sevkiyat ve birliklerin iâşesi için Kolordunun paraya ihtiyaç duyacağını, Kolordu mıntıkasında

⁴²⁵ *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler ...*, s.214-216, 551.

⁴²⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi*, s.218-219.

⁴²⁷ A. Kaşığıuşun, *Millî Mücadele'de İaşe Meselesi ...*, s.142; *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler ...*, s.236-237.

tahsilat yapılmakta güçlük çekildiğini, hatta bu konuda Kolordunun birkaç kere emanet akçesiyle vilayetlere yardım yaptığını bildirmiş; kasadaki parayla en fazla dört ay idare edilebileceğini vurgulayarak ek tahsisat talebinde bulunmuştu.⁴²⁸

Para sıkıntısının ilerleyen aylarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1920 yılı Şubat ayı başlarında Albay Cevdet Bey Harbiye Nezaretine arz ettiği raporunda; Kolordunun Kasım 1919-Şubat 1920 arasındaki dört aylık gideri (maaş, harcırah, maiyet, nakliyat vd. masraflar) için gerekli olan 25 milyon 103 bin kuruşun, Kolordunun ana ve ast bağlı birliklerine dağıtılmasının planlandığını bununla birlikte ilgili paranın tahsili için toplanması gereken aşar ve diğer vergilerden sadece 1/3'nün toplandığını bildirmişti. Hâliyle toplanan bu miktar, Kolordunun giderlerine yetmediği gibi kalan vergilerin toplanması işinin Kolorduya verilmemesi nedeniyle vilayet muhasebecilerine tebliğde bulunulmuştu. Bu kapsamda Diyarbakır, Elâzığ ve Bitlis Vilayet Defterdarlıkları tarafından ilgili verginin tahsil edilmesi, aksi takdirde zor durumda kalınacağı hassasiyetle vurgulanmış; meselenin Maliye Nezareti nezdinde de gündeme getirilmesi Harbiye Nezaretinden talep edilmişti.⁴²⁹

Kolordudan gelen bu taleplere rağmen mali problem, aynı şekilde devam etmekteydi. Parasızlık sorunu, Kolordunun iâşe-ikmal ve lojistik temininin yanı sıra birçok faaliyet ve hizmetini de aksatmaktaydı. Zikredilen durumdan ötürü Heyet-i Temsiliye/TBMM'nin diğer kolordulara silah ve cephane yardımı-sevkiyatı yapılmasına ilişkin emrinde de aynı sorun yaşanmış; para olmadığı için bir müddet ulaşım vasıtaları tedarik edilememiş; böylece sevkiyat da gecikmişti.

Mali sıkıntıyla ilgili 13. Kolordunun lağvedilme sürecinde Kolordu Kumandan Vekili olan Yarbay Kenan Bey tarafından da dikkat çekici bir rapor hazırlanmıştı. Rapora göre Kolordu; büyük para sıkıntısı doğal olarak erzak-iâşe sıkıntısı çekmekteydi. Eğer hızlı bir şekilde para temin edilemezse zaten güçlkle idare edilen Kolordu büyük bir kayba uğrayacak, mevcudu dağılacak ve bunun sonucunda da bölgede otorite tamamen kaybolacaktı. Şimdilik bölgeden yapılan borçlanma ile erzak tedariki sürdürülmeye çalışılmaktaydı. Bu süreçte (Ağustos 1920) 13. Kolordunun

⁴²⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 29 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 185/177-1, 185/177-2.

⁴²⁹ 13. Kolordunun ana ast birlikleri olan iki piyade tümeni ve iki süvari alayına, Kolordu mıntıkasındaki bölgelerin bazı gelirleri tahsis edilmişti. Ancak ilgili raporda, birliklerin giderleri için kendilerine ayrılmış/almaları gereken bu tahsisatı alamadığı vurgulanmış, gerekenin yapılması istenmişti. 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 5-6 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 205/87-1, 205/87-2.

yerine El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının teşkili üzerine Diyarbakır'a gelerek kumandayı üstlenen Nihad Paşa'nın Ankara'ya yolladığı rapor ise vaziyetin vahametini ortaya koymaktaydı. Rapora göre askerler, erzak sıkıntısı nedeniyle hayvanların yemlerinden keserek istihkakının yarısını arpa ekmeğiyle yiyordu. Hasta askerler buğday kırması ile besleniyordu. Birlik kumandanları, bu durum karşısında çaresiz kalarak görevden aflarını talep etmekteydi. Aylıklarını alamayan ve geçimlerini sağlayamayan subaylardan bazıları istifa etmeye başlamış; bazı subaylar ise şahsi askerî malzemelerini satarak geçimini sağlamaya çalışıyordu. Subay aileleri büyük müşkülata uğrayıp adeta dilenmek zorunda kalmıştı. Nihad Paşa, içinde bulunulan bu girdaptan çıkmak için acilen Hükûmetten mali yardım istemiş; bir yandan da cephesinde olağanüstü önlemler almaya başlamıştı.⁴³⁰

Görüleceği üzere Mütareke şartları ve İngilizlerin de engellemeleriyle 13. Kolordunun lojistik imkânları ve iâşe durumu istenilen ölçüde olmamış, ilerleyen aylarda çeşitli sıkıntılar yüzünden büyük problemler ortaya çıkmıştı. Para sıkıntısı da bunların başında gelmiştir. Bununla birlikte 13. Kolordu, görev ve icraatlarını aksatmamak adına ikmal faaliyetlerini bir şekilde -özellikle yerinden ikmalle veya borçlanma yoluyla- yapmaya gayret etmişti. Yaşanan sorunlarla ilgili de sürekli olarak Harbiye Nezaretini bilgilendirerek eksikleri kapatmaya çalışmıştı. Uzun süre devam eden bu aksaklıklar, ancak TBMM'nin kurulması ve El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının teşkilinden sonra nispeten giderilmeye başlanmıştı.

1.4.4. 13. Kolordunun Muhabere (Haberleşme) ve Ulaştırma İmkânları

Muhabere/haberleşme, askerî ve harp sahasında stratejik bir olgu olup ordunun muharebe kabiliyeti açısından da son derece hayati önemdedir. Aynı şekilde ulaştırma sınıfı da; ordu birliklerinin ulaşım ve intikali, ordunun her türlü silah-mühimmat ve lojistik malzemelerinin nakledilmesi ve ikmalinin sağlanması açısından ehemmiyeti

⁴³⁰ Yarbay Kenan Bey'in dile getirdiği sorunlarla komutayı devralan Nihad Paşa, nakit para sorununu çözmek adına askere celp edilecek bir miktar efradın askerliğinin tecili karşılığında para tahsiline yani bedel-i nakdî uygulamasına girişmiş, vilayet sandıklarına el koymaya çalışmıştı. Fakat bu durum kendisinin eleştirilmesine ve bir müddet sonra bu uygulamanın yasaklanmasına neden olmuştu. Yaşanan parasal sorun ise hükûmet tarafından alınan mali tedbirler ve cephenin desteklenmesiyle çözüme kavuşturulmuştu. Bkz. Sadık Erdaş, "Nihad (Anılmış) Paşa'nın ElCezîre Cephe Komutanlığı ve Yargılanması Meselesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, S.28, Güz 2018, s.13-14.

haizdir. Bu bağlamda ulaştırmanın yüksek hareket kabiliyetine sahip olması, birlikler açısından olmazsa olmaz bir zarurettir.⁴³¹

Bu bakımdan teknolojiye dayalı ürünlerle faaliyetlerini icra eden her iki hizmet sınıfı da yardımcı hizmet sınıfında (muharebe destek ve muharebe hizmet destek) olmasına rağmen askerî birlikler arasında iletişim ve ulaşımı sağlaması hasebiyle kritik önemdeydi. Bu yönüyle piyade ve süvari gibi manevra birliklerinin muharebe sahasındaki etkinliği için belirleyici etkiye sahip olan muhabere ve ulaştırma unsurları, ordunun başarı ve başarısızlığına da etki etmekteydi.

a.) 13. Kolorduda Haberleşme Faaliyetleri

Haberleşme faaliyetlerinin ana merkezi ve en yoğun olduğu yer Kolordu karargâhının bulunduğu Diyarbakır olmuştur. Bu dönemde haberleşme; posta, telgraf ve telefon vasıtalarıyla yapılmaktaydı.⁴³² Ancak en yoğun kullanılan ve en etkili haberleşme aracı telgraftı. Telgrafla bağlantılı olarak kurulan telsiz merkezleri de Kolordu bünyesindeki telsiz birlikleri tarafından işletilmekte olan bir diğer askerî haberleşme aracıydı. Bir başka haberleşme aracı ise telefondur. Doğrudan iletişim imkânını sağlayan telefonun, tellerinin döşenmesi ve işletilmesinden mesul muhabere bölükleri vardı.

Şüphesiz en çok kullanılan haberleşme türü olan telgrafla haberleşmenin, hızlı bir şekilde sağlanması için vilayetlerden sancaklara ve kazalara kadar telgraf merkezleri kurulmuş, geniş bir telgraf hattı döşenmişti.⁴³³ Ayrıca askerî kurumlar arasındaki telgrafla haberleşme, ayrı bir askerî hat üzerinden şifreli olarak yapılabilmekteydi. Bu kapsamda 13. Kolordu bünyesindeki *Telgraf-Telsiz (Muhabere) Bölüğü* de başta Harbiye Nezareti ve kolordular olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlarla gerekli haberleşme faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumluydu. Telgraf hatlarının irtibatı, işletilmesi ve tamiri de bu birliğin uhdesindeydi.⁴³⁴

⁴³¹ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, “Ulaştırma”, <https://www.kkk.tsk.tr/ulastirma.aspx>, [Erişim tarihi: 17.04.2022]; Mustafa Şahin, *Kurtuluş Savaşı’nda Ulaştırma Hizmetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999, s.10-11.

⁴³² Muhabere ve Ulaştırma sınıflarının önemi ve Millî Mücadele’deki rolü için ayrıca bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi ...*, s.245.

⁴³³ Millî Mücadele Dönemi’nde, Harbiye Nezareti ve kolordular arasındaki en önemli haberleşme aracı olan telgrafların, muhatabına en etkili şekilde ulaşabilmesi için belirli kriterler içinde yazılmasına dair Harbiye Nazırı tarafından bir emir yayımlanmıştı. Bkz. Mustafa Şehitoğlu, *Millî Mücadele’de Telgraf Muhaberatı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2012, s.12-13.

⁴³⁴ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ...*, s.201-202.

Muhabere ve ulaştırma birliklerinin hizmet ve faaliyetlerine, Mütareke şartlarında 6. Ordunun geri çekilmesinde ve 13. Kolordunun yeni mıntıkasındaki konuşlanmasında son derece ihtiyaç duyulmuştu. Bölgedeki gelişmelerden zamanında haberdar olunabilmesi ve hadiselerin yakından takip edilebilmesi, gerekli tedbirlerin alınabilmesi ve hareket tarzının icrasında, bu iki birliğin sağlayacağı hizmetler, her zamankinden daha da önemli hâle gelmişti. Nitekim 13. Kolordu, kendi sorumluluk mıntıkasındaki gelişmeleri, en başta kendi ana bağılıları olan 2. ve 5. Tümen Kumandanlıklarından, telgraf aracılığıyla almaktaydı. Kumandanlık da kendi emirlerini veya Harbiye Nezaretinden gelen direktifleri, telgraf aracılığıyla ana ve ast bağılılarına iletmekteydi. Bu yüzden Kolordu mıntıkasındaki telgraf hatlarının işlerliği ve telgrafların zamanında muhatabına ulaşabilmesi, Kolordu Kumandanlığının önemseddiği bir husustu.⁴³⁵

Millî Mücadele Dönemi'nde tüm kolorduların olduğu gibi 13. Kolordunun da en önemli haberleşme makamı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ve Harbiye Nezaretiydi. Bu makamlardan gelen emirler ve Kolordunun makamlara arzları, telgraf aracılığıyla olup Millî Mücadele'nin başlamasıyla, özellikle Sivas Kongresi sonrası Sivas'taki Heyet-i Temsiliye ve akabinde de Ankara'da TBMM Hükûmetine bağılı Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye Riyaseti ile haberleşme de telgraf vasıtasıyla sağlanmıştı.⁴³⁶ Telgraf kadar olmasa da bazı önemli konularda posta ile haberleşme de kullanılmaktaydı. Kolordu mıntıkasında, sınırlı da olsa imkânlar ölçüsünde telefon hatları da zaman zaman kullanılmaktaydı.

Diğer taraftan haberleşme araç ve malzemelerinin ikmal ve tedariki de iletişimin sürekliliği açısından ehemmiyetliydi. Bu kapsamda 6. Ordu, Musul'dan çekilirken 42 tonluk telgraf ve telefon malzemesi de Mardin hattına getirilmişti.⁴³⁷ Bir telsiz ve telgraf istasyonuna ise henüz Musul'da iken İngilizlerce el konulmuştu.⁴³⁸ Bu alanda görev yapan bazı birlikler lağvedilse de 13. Kolordu karargâhına doğrudan bağılı *Telgraf-Telsiz (Muhabere) Bölüğü* bırakılmıştı. Bu bölümde 5 subay, 98 er görev

⁴³⁵ Zira Diyarbakır'daki Kolordu karargâhından yazılan bir rapor veya şifrenin İstanbul'daki Harbiye Nezaretine ulaşması günler alabilmekteydi. Kolordudan 31 Mart 1919'da yazılan şifreli bir telgraf, Harbiye Nezaretine 11 Nisan'da ulaşırken (ATASE, İSH, 59/134); aynı şekilde 13. Kolordunun kuruluş emri dahi 9 Şubat tarihli olmasına rağmen 12 Şubat'ta 6. Orduya ulaşmıştı. ATASE, İSH, 266/4 AO.

⁴³⁶ Telgrafın bu süreçteki haberleşme açısından önemine dair bkz. M. Şehitoğlu, *Millî Mücadele'de Telgraf Muhaberatı*, s.31-39, 64-47, 109, 113.

⁴³⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 78/135-1.

⁴³⁸ 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Aralık 1918 tarihli rapor. ATASE, İSH, 88/113-3; S. Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak ...*, s.177.

yapmakta ve 33 hayvan bulunmaktaydı.⁴³⁹ Kolorduya bağlı tümenler emrinde de birer telgraf bölüğü vardı.⁴⁴⁰ Ayrıca bu bölüğün sorumluluğunda 4 ve 5 numaralı telsiz istasyonları bulunmakta olup her iki istasyon da Kolordu karargâhının bulunduğu Diyarbakır'daydı.⁴⁴¹

13. Kolordu ile İstanbul ve Ankara arasındaki haberleşme sağlıklı bir şekilde işlese de İtilaf devletleri ordularının işgaline uğrayan bölgelerde uygulanan sansür, haberleşmeye sekte vurmuştu. Nitekim 13. Kolordu sorumluluk sahasında olup işgal edilen Urfa, Antep ve Maraş'ta, işgal kuvvetleri tarafından haberleşmeye sansür uygulanmıştı. İşgal unsurlarının, bu şehirlerdeki telgrafhane ve posta müdürlüğüne el koyarak haberleşmeyi engellemeleri, 13. Kolordunun bölgeden haber almasını zorlaştırmıştı. Dolayısıyla işgal altında kalan mülki idare mensupları da Diyarbakır'daki telgraf hattı üzerinden haberleşmelerini sürdürmek durumunda kalmıştı.⁴⁴²

b.) 13. Kolordunun Ulaştırma Faaliyetleri

Öte yandan haberleşme kadar önemli bir faaliyet alanı ulaştırmaydı. Zira 13. Kolordu birliklerinin intikali, gerçekleşen olaylara karşı zamanında önlem alınabilmesi veya olay yerine intikal edebilmesi için ulaştırma imkân ve olanakları belirleyici bir etkendi. Bu süreçteki ulaştırma faaliyetleri, genel olarak motorlu güç (araç ve demiryolu) ve hayvan gücü ile icra edilmekteydi. Ulaşım vasıtaları arasında sayılan hayvanlardan hem personel ulaşımı hem de yük ve malzeme taşınmasında istifade edilmekteydi. Özellikle süvarilerin kullandığı at dışında piyade askerleri için “mekâre” denilen yük hayvanları, “ester” denilen katır ile deve gibi binek hayvanlardan yararlanılmaktaydı. Kolordularda eşya, lojistik malzeme ile silah ve cephane taşınması için personel mevcudu kadar hayvan bulunması son derece önemliydi. Yük taşımak için (deve-katır-öküz-merkep gibi hayvanlar ile bunlara

⁴³⁹ 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 20 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 175/42-1, 175/42-2.

⁴⁴⁰ 5. Tümeden, 6. Orduya gönderilen 16 Şubat 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 266/5-3; 13. Kolordudan, 2. Tümenine gönderilen 24 Şubat 1919 tarihli yazı 340/5-21; Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.39-40.

⁴⁴¹ Bu telsiz istasyonları bir müddet sonra Sivas'taki 3. Kolordu emrine gönderilmişti. 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 18 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 191/134; Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.38-39.

⁴⁴² Ömer Fatih Başkan, “Millî Mücadele Yıllarında İngiliz ve Fransızların İşgal Ettikleri Güney Bölgesi'nde Haberleşmeye Yönelik Sansür Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.36, S.101, 2020, s.8-16.

bağlanan arabalar, atla çekilen dört tekerlekli arabalar, tek atlı kağrı arabaları vs.) kullanılmaktaydı.⁴⁴³

Dönemin en önemli ve hızlı ulaştırma vasıtası ise demiryolu hattı olup ulaşım trenlerle sağlanmaktaydı. İstanbul-Bağdat demiryolunun Pozantı-Islahiye-Cerablus-Telabyad-Nusaybin hattı, bölgedeki tüm birliklerin her türlü iaşe-ikmal ile silah ve cephane ihtiyaçlarının sevki açısından kritik önemi haizdi. Nitekim Mütareke sonrasında Mardin-Urfa hattında çekilen 6. Ordu birlikleri için ulaşım noktasında en stratejik nokta, bu hat olmuştu. Mütareke'nin ilk aylarında hattın Nusaybin'den Cerablus'a kadar olan kısmı 6. Ordunun kontrolünde kalmış; terhis edilen erlerin bir bölümünün ulaşımı buradan sağlanmıştı.⁴⁴⁴

Fakat İngiliz birliklerinin Halep'in kuzeyinde başlayan işgalleri kapsamında, demiryolu istasyonlarının bulunduğu Katma-Akçakoyunlu, Cerablus, Islahiye ve Pozantı hattını işgaliyle, 6. Ordunun İstanbul ile olan demiryolu ulaşımı sekteye uğramış; ayrıca tren bulmak da zorlaşmıştı. Bunun üzerinde 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa gerek Harbiye Nezaretine gerekse İngilizler nezdinde girişimlerde bulunarak sevkiyat için demiryolunun kullanılmasının sağlanmasını istemişti.⁴⁴⁵ Ancak bu konudaki girişimlerinden kayda değer bir netice alınamamıştı. Üstelik İngilizler, işgallerini Fırat'ın doğusunda Arappınarı, Harapnaz ve Telabyad istasyonlarına doğru genişlettikleri için 13. Kolordu kurulduğunda kontrolünde sadece Resulayn-Nusaybin arasındaki dar bir hat kalmıştı. Bu bakımdan 13. Kolordu, Urfa'nın Fransızlardan geri alınmasına kadar olan dönemde operatif veya çeşitli görevleri içeren intikallerini, kara yolundan yapmak durumundaydı. Kolordunun diğer bölgelerinde de bir demiryolu hattı bulunmamasının yanı sıra motorlu araç sayısının eksikliği, ikmal ve ulaşım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde aksamalara neden oluyordu.⁴⁴⁶

⁴⁴³ Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği 26 Ocak 1920 tarihli yazıda; Kolorduda öküz, manda deve ve merkep gibi kadro fazlası hayvanatın bundan sonra bulundurulmayacağını, an itibarıyla Kolordu mıntıkasında icap eden malzeme ve eşya nakliyatı sebebiyle hayvanların kullanıldığını; bu faaliyetler tamamlanınca durumun uygunluğu nispetinde bazı hayvanların satılarak hayvanat kadrosunun azaltılacağını belirtmişti. *ATASE, İSH*, 204/20.

⁴⁴⁴ *ATBD*, S.142, s.344-345, Belge 68; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.96-97.

⁴⁴⁵ *ATBD*, S.142, s.390-394, Belge 81.

⁴⁴⁶ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.293.

Motorlu ulaştırmada bir diğeri vasıta da otomobil⁴⁴⁷ ve kamyonlardı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında müttefik Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan temin edilen otomobiller, binek ve yük taşıma maksatlı kullanılmaktaydı.⁴⁴⁸

6. Ordunun Musul'dan çekilmesi sırasında nakliye işlemlerinde hem hayvanlardan hem de motorlu araçlardan istifade edilmiş; nakliye ve otomobil kolları görevlendirilmişti. 2. ve 5. Tümenlerin, Nakliye/Ulaştırma Taburuna bağı nakliye, deve ve otomobil kolları, Musul'dan çekilirken orduya ait eşya ve malzemeleri nakletme işini icra etmişti.⁴⁴⁹ Ayrıca çeşitli lojistik-ikmal malzemelerinin çokluğu nedeniyle develer kiralamış; İngilizlerden de iki adet Hintli araba kolu tedarik edilmişti. 13. Kolordudaki sayılı olan binek aracı otomobillerden ise üst birlik kumandanları yararlanmaktaydı.⁴⁵⁰

Musul-Nusaybin arasındaki intikallerin tamamlanmasını müteakip Mütareke şartları gereğı ulaştırma sınıfından çok sayıda birlik, mevcudunun azalması ve kendilerine ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle lağvedilmişti.⁴⁵¹ Fakat ilerleyen aylarda, 13. Kolorduda araç eksikliği ortaya çıkmış; hem askerî maksatlar hem de gelen sivil taleplerin karşılanması için ücretli veya kiralama vasıtalarından istifade edilmek durumunda kalınmıştı. Bunun için de 13. Kolordu Kumandanlığınca 15 Temmuz 1919 tarihli yazıyla Harbiye Nezaretinden yeni tahsisat talep edilmişti.⁴⁵²

Bu dönemde motorlu araçların kullanılmasında esas karşılaşılan güçlük, benzin eksikliğiydi. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Kolorduya ait olup Musul'da kalan otomobillerin benzin olmadığı için Kolordu mıntıkasına getirilmediğini, bu yüzden otomobillerin öküz ve mandalar aracılığıyla Nusaybin'e getirilmeye çalışıldığını ifade etmişti.⁴⁵³ Bu şartlar altında Mart 1919'da Musul'dan Mardin ve Nusaybin'e ulaşan otomobil kollarının, 5 binek ve 65 yük otomobili ile 40 tonluk malzemesi vardı. Tüm bu malzemeler Diyarbakır'a gönderilmek istenmişse de uzun

⁴⁴⁷ Orduda otomobillerin önemi hakkında özgün değerlendirmeler için bkz. Yüzbaşı M. Tevfik, "Harbde Otomobilcilik Terakkiyatı", *Mecmûa-i Askeriyye*, S.5, 1 Ağustos 1335, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1919, s.149-151.

⁴⁴⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi ...*, s.241-242.

⁴⁴⁹ Mütareke imzalandığında Ulaştırma Taburuna bağı otomobil kolları (hafif ve ağır araba kolu) ile mekâre kolu (at, deve, katır, merkep gibi hayvanlardan müteşekkil) ve deve kolu vardı. Bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.10, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1985, s.432-439.

⁴⁵⁰ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.47.

⁴⁵¹ S. Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ...", s.541-542.

⁴⁵² *ATASE, İSH*, 101/69-1, 101/69-2.

⁴⁵³ M. Şahin, *Kurtuluş Savaşı'nda Ulaştırma Hizmetleri*, s.33.

bir süre benzin olmadığı için gönderilememiş, bir kısmı da farklı noktalarda, yolda kalmıştı.⁴⁵⁴

13. Kolordu envanterine dâhil olup zikredilen sebeplerden ötürü Mardin, Diyarbakır ve Malatya/Hekimhan arasında kalan metruk otomobillerin durumuyla ilgili malumat toplamak üzere Nisan 1919'da bir memur görevlendirilmişti. Yapılan araştırmaya göre benzin olmadığı için yollarda kalan otomobiller, bulundukları yerde muhafaza edilmekteydi. Diyarbakır'a getirilebilen otomobillerden ise ne kadarından istifade edileceği incelemeden sonra bildirilecekti. Bunun için benzin talep edilmiş ve Diyarbakır'da tamire muhtaç olan otomobillerin tamir edilerek kullanılmaya çalışılacağı, zira kira ile hayvanat bulmak ve nakliyat yapmanın güç olduğu belirtilmişti. Rapora göre 13. Kolordu bölgesinde 66 yük ve 6 binek otomobili mevcuttu. Yük araçlarından 43'ü Diyarbakır'da, 13'ü Nusaybin'de, 9'u Diyarbakır-İzzetpaşa yolunda ve 1'i Mardin/İzzetpaşa'daydı. Binek otomobillerinin ise 5'i Diyarbakır'da ve 1'i İzzetpaşa'daydı.⁴⁵⁵

Neticede geri çekilirken beraberinde getirilebilen araçlarla ulaştırma sınıfı yeniden yapılandırılmıştı. Bu kapsamda Millî Mücadele Dönemi'nde 13. Kolordu karargâhına doğrudan bağlı bir *Nakliye/Ulaştırma Taburu* teşkil edilmişti.⁴⁵⁶ 13. Kolordunun Ulaştırma Taburu bölükler/kollar hâlinde (hafif araba kolu-ağır araba kolu) teşkilatlanmıştı. Ayrıca Kolordunun lojistik ihtiyaçları için at arabalarından oluşan her biri 10 arabalı iki bölük teşkil edilmişti.⁴⁵⁷ 5 hafif arabalı kol ile de 4 nakliye bölüğü oluşturulmuştu. Bu bölüklerin her birinde 60 adet hafif atlı araba ile 12'şer mekâre vardı. Kolordu ana başlısı iki tümen ve iki alayın emrinde birer nakliye bölüğü bulunmaktaydı.⁴⁵⁸ Otomobil kolları (ağır arabalı) ise üç kol olarak, 1., 2. ve 3. kollar hâlinde teşkilatlandırılmıştı ve ikisi tümen emrindeydi.⁴⁵⁹ Bunların bir kısmı Diyarbakır'da geri kalanı ise Mardin'de ve Hanik'te olup aynı şekilde deve kolu da

⁴⁵⁴ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 78/135-1.*

⁴⁵⁵ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 187/210-1, 187/210-2.*

⁴⁵⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi ...*, s.245.

⁴⁵⁷ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.290.

⁴⁵⁸ 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'dan, 13 Kolordu Nakliye Taburu Kumandanlığına gönderilen 7 Şubat 1919 tarihli emir. *ATASE, İSH, 266/4-8.*

⁴⁵⁹ *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinin 4 Ocak 1919 tarihli yazısı. ATASE, İSH, 136/146; Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler ...*, s.94.

Hanik'te (Batman güneyi) konuşlanmıştı.⁴⁶⁰ Böylece ulaştırma hizmetleri, belli bir teşkilata kavuşmuş; vasıtalardan daha etkin bir şekilde istifade edilmeye başlanmıştı.

Nakliye/Ulaştırma Taburu ve genel olarak kolordu envanterindeki ulaştırma araçlarının sayısı ile bu alanda görev yapan personelin miktarı da 13. Kolordu harekât raporları ve harp ceridelerine yansımıştı. Ulaştırma araçlarıyla ilgili Mart 1919'daki rapora göre 13. Kolordudaki Ulaştırma/Nakliye Taburunun mevcudu 100 araba ve 60 deveden müteşekkil olup ayrıca kiralanan 100 ester (katır) mevcuttu.⁴⁶¹ Mayıs 1919'daki rapora göre ise Ulaştırma/Nakliye Taburunda 65'i yük 6'sı binek olmak üzere 71 araç vardı. Ayrıca 5. Tümede bir binek ve 13. Kolordu hizmet takımı emrinde dört binek aracı bulunmaktaydı ki kolordudaki toplam araç sayısı 76'ydı.⁴⁶² 13. Kolordunun 30 Temmuz 1919 tarihli raporuna göre ise Nakliye (Ulaştırma) Taburunda; 34 subay, 297 er ve 299 hayvan görev yapmaktaydı.⁴⁶³ Kolordu Kumandanlığı tarafından Eylül 1919'daki kuvvet cetvelinde; bazı piyade taburlarında 40'ı aşkın hayvanın bulunduğu lakin asker mevcuduna göre hayvan sayısının fazla olduğu; ayrıca 100 mevcutlu bir tabur için 30 mekârenin yeterli olacağı belirtilmişti.⁴⁶⁴

Bu dönemde otomobillerin; benzin eksikliği, eski olmaları ve bazı araçların teknik bakımdan arızalı olması ulaştırma işlerini aksatmaktaydı.⁴⁶⁵ Bilhassa Mart 1920'den itibaren 13. Kolordudaki kadro fazlası silah ve cephanenin, Batı'daki kolordulara nakledilmesinde, bu konudaki eksiklik belirgin bir şekilde hissedilmişti. Silah ve cephane sevkiyatının hızlanması ve bunun için de ulaştırma faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesi için Kolorduya emirler gönderilmekteydi. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa, 3. ve 13. Kolordularda bir otomobil bölüğü teşkil edilmesi için gereğinin yapılması hakkında Muamelat Riyasetine bir yazı göndermişti.⁴⁶⁶ Müdâfaa-i Milliye Vekâleti de silah ve mühimmatın taşınmasında, yük taşıma

⁴⁶⁰ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.38-39.

⁴⁶¹ Oktay Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2021, s.163.

⁴⁶² 13. Kolordunun Mayıs 1919 tarihli kuvvet cetveli. *ATASE, İSH*, 152/31-3.

⁴⁶³ *ATASE, İSH*, 192/169-1, 192/169-2.

⁴⁶⁴ 13. Kolordudan, 5. Tüme'ne gönderilen 15 Ekim 1919 tarihli yazı. *ATASE, İSH*, 399/110-145a.

⁴⁶⁵ 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey, emir komutasındaki Elazığ'da bulunan 15. Piyade Alayı ile Ergani'de bulunan 5. Topçu Alayını teftiş maksadıyla Mardin'den bölgeye gitmek için 13. Kolordu Kumandanından izin istemişti. 10 Ağustos 1919 tarihli yazısında, otomobiline Mardin'deki Amerikalılardan benzin tedarik ettiğini ifade etmesi, Kolordunun en rütbeli ikinci kumandanının otomobili için dahi benzine olan ihtiyacı ortaya koyan çarpıcı bir örnektir. *ATASE, İSH*, 399/110-44a.

⁴⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın, Muamelat-ı Zatiye Dairesine gönderdiği 24 Nisan 1920 tarihli yazı. *ATASE, İSH*, 162/117.

araçlarından istifade edilmesini; dolayısıyla hem kolordu hem de tümen bünyesindeki araçların kullanılmasını istemişti.⁴⁶⁷

Tüm bunlardan hareketle Mütareke şartları gereği 13. Kolordunun muhabere ve ulaştırma birliklerinin sayısının ve niteliğinin zayıflatıldığı görülmektedir. Bununla birlikte eldeki imkânlardan azami istifade etmek suretiyle Kolordu karargâhı ve birlik faaliyetlerinin icra edildiği, Millî Mücadele'nin ivme kazanmasıyla da imkân ve kabiliyetlerin artırılmasına yönelik çalışmalara başlandığı ifade edilmelidir.

1.4.5. 13. Kolordudaki Sağlık Hizmetleri

Sıhhiye birlikleri, cephe hattı ve cephe gerisindeki birliklerin gerekli sağlık hizmetlerini alabilmesi bakımından son derece kritik unsurlardı. Bu kapsamda Birinci Dünya Savaşı'nda ordu mensuplarına ilk ve temel sağlık hizmetleri, birlik emrindeki sıhhiye sınıfına mensup askerler tarafından verilmekteydi. Sıhhiye sınıfı genel olarak; tabip, diş tabibi, cerrah, eczacı ile sıhhiye sınıfı erler, hemşireler ve hasta bakıcılardan oluşmaktaydı. Orduda sivil tabipler de istihdam edilmekte ve karşılığında subaylığa raptedilmekteydi.⁴⁶⁸

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusundaki sağlık hizmetleri; menzil teşkilatlarına bağlı menzil hastaneleri, seyyar veya sabit hastanelerde verilmiş ve Kolordu Sertabibi (Baştabip) tarafından yönetilmişti. Her tümen bünyesinde de bir sıhhiye bölüğü ile seyyar veya sahra hastaneleri vardı.⁴⁶⁹

Bu sıhhi uygulama esasları, aynı şekilde Millî Mücadele Dönemi'ndeki sağlık hizmetlerine de temel teşkil etmişti.⁴⁷⁰ Mütareke'nin imzalanmasıyla 6. Ordu birlikleri Musul'dan çekilirken şehirdeki hastanede ve orduya ait sağlık merkezlerinde çok sayıda yaralı ve hasta bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı, ilk etapta Cizre'ye sevk edilmişti. Hastane malzemeleri de tümenlerle birlikte yeni konuşlanma sahalarına nakledilmişti.⁴⁷¹ Lakin Musul'daki iki seyyar hastaneye ve depolarda bulunan bazı

⁴⁶⁷ Sonraki emirde, 5. Tümen bünyesindeki araba kolunun da bu taşıma işine iştirak etmesi istenmişti. Bkz. *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler ...*, s.94.

⁴⁶⁸ Sıhhiye sınıfıyla ilgili bkz. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, "Sıhhiye", <https://www.kkk.tsk.tr/ulastirma.aspx>, [Erişim tarihi: 20.04.2022]; H. Baş, *Birinci Dünya Savaşı'nda ...*, s.254-256, 262-272.

⁴⁶⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, C.3, Ks.7, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1995, s.155-162.

⁴⁷⁰ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.293.

⁴⁷¹ 2. Tümen, 6. Orduya gönderilen 16 Şubat 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 266/5-1; Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.47.

tıbbi malzemelere İngilizler tarafından el konulmuştu.⁴⁷² Bunun üzerine 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, Musul'daki hastaneler ve içindeki hastaların, 6. Ordunun konuşlu bulunduğu ileri karakollara teslim edilmesi için Harbiye Nezaretinin İngilizler nezdinde girişimde bulunmasını talep etmişti.⁴⁷³

Mütareke sonrası seferden hazari kadroya geçilmesi nedeniyle 6. Ordu bünyesinde olup Musul-Cizre-Nusaybin hattındaki 5 adet merkez menzil hastanesi, 18 adet seyyar hastane, 3 adet sıhhiye bölüğü ve 4 adet nekahathane (revir) lağvedilmişti.⁴⁷⁴ Aynı şekilde bazı sağlık hizmet bölükleri ile Hilâl-i Ahmer Hastaneleri de ilga edilmişti.⁴⁷⁵ Böylece 6. Ordunun 13. Kolorduya dönüştürüldüğü süreçte; Cizre, Nusaybin, Midyat, Mardin, Diyarbakır, Elazığ ve Malatya'daki sabit askerî hastaneler faaliyet gösteriyordu.⁴⁷⁶

Bu geçiş sürecinde 13. Kolordu Kumandanlığı tarafından sağlık hizmetlerine yönelik yapılandırma işlemleri devam etmişti. Kolordu emrindeki hastanelerin lağvı ve uygulanacak işlemler, Kolordu Kumandanının imzasıyla olmaktaydı. Nitekim Nusaybin'deki hastanenin lağvı üzerine Albay Cevdet Bey tarafından 5. Tümele verilen 13 Mart 1919 tarihli emirde; Nusaybin'deki hastaların ve hastane malzemelerinin Mardin'e, Mardin Hastanesinde fazla miktarda bulunan sıhhi malzemenin de Diyarbakır'a gönderilmesi istenmişti.⁴⁷⁷

Albay Cevdet Bey'in yayımladığı 15 Mart 1919 tarihli emre göre ise Midyat Hastanesi ilga edilmiş ve yerine bölgede konuşlu 6. Alay tarafından idare olunmak üzere bir revir teşkil edilmişti. Bununla birlikte Midyat Hastanesinde tedavi görenler, hastalık durumuna göre muameleye tabi tutulacak olup tedavilerinde hastane malzemesinden de istifade edilecekti. Lağvedilmiş olan Cizre Hastanesi ile Midyat Hastanesindeki subay, sıhhiye subayı ve idari personel, Mardin'e hareket edecekti. Her iki hastanenin eşya, erzak, kasa, ecza ve malzeme durumu tetkik edilerek vaziyeti rapor edilecekti. Akabinde hastanelerde mevcut bulunan tıbbi ve lojistik malzeme ile ecza malzemesinden gerekli olanlar, ihtiyaç nispetinde birliklere dağıtılacaktı.

⁴⁷² 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Aralık 1918 tarihli şifre. ATASE, İSH, 88/113-3.

⁴⁷³ 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Ocak 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 265/120-26.

⁴⁷⁴ Fuat İnce, *İstiklâl Harbi'nde Türk Askerî Sağlık Hizmetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s.30.

⁴⁷⁵ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C.I, İstanbul, Yörük Basımevi, 1976, s.372-379; F. İnce, *İstiklâl Harbi'nde Türk Askerî Sağlık Hizmetleri*, s.30.

⁴⁷⁶ Ali İhsan Paşa tarafından düzenlenen 15 Şubat 1919 tarihli harekât raporu. ATASE, İSH, 266/4-27.

⁴⁷⁷ ATASE, İSH, 340/2-21a; 340/2-22.

Cizre Hastanesi tabiplerinden Kıdemli Yüzbaşı Operatör İbrahim Efendi, geçici olarak 18. Alay 2. Tabur tabipliğini ifa edecekti. Tabip Yüzbaşı Asım Efendi ise Mardin Hastanesi Operatör Yardımcılığına ve Eczacı Yüzbaşı Emin Efendi de Mardin Hastanesi Eczacılığına tayin edilmişti. Zikredilen hastanelerdeki efrat ve müstahdemlerden uygun olanlar 2. Tümen emrine verilecek, sıhhiye efradı olanlar ise Mardin Hastanesinde görevlendirilecekti. Hastanelerdeki fazla hayvan ile eşya ve malzeme Mardin'deki 5. Tümen emrine girecekti.⁴⁷⁸ Açıklanan bu emre göre hastaneler lağvedilmekle birlikte imkân ve kabiliyetleri ile personelinin uygun bir şekilde Kolordu bünyesinde tutulmaya çalışıldığı takip edilmektedir.

Aynı şekilde 5 Nisan 1919 tarihli Kolordu emrine göre Malatya Hastanesi'nin 10 Nisan'dan itibaren lağvedilmesi, yerine Malatya'daki sıhhi işlemler için 12. Süvari Alayının tabibi tarafından idare edilecek 255 yataklı bir alay reviri tesis edilmesi ve ihtiyaç duyulacak tıbbi malzemelerin lağvedilecek hastaneden temin edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu bağlamda uygun görülen hareket tarzı şöyleydi:

- Hastanedeki tıbbi cihaz ile fenni alet ve edevatın Elazığ Ahz-ı Asker Riyaseti emrine verilmesi,
- Hastanedeki bakıcıların Elazığ Hastanesine, burada görev yapan efrat ve hayvanatın da 12. Süvari Alayına görevlendirilmesi,
- Hastanenin eski ve kullanılması mümkün olmayan malzemelerinin ise mülki idareye teslim edilmesi.⁴⁷⁹

Kolordunun 15 Nisan 1919 tarihli emrinde ise Mardin nekahathanesi, Nusaybin, Malatya, Midyat, Cizre ve Antep Hastanelerinin lağvedildiği ifade edilmişti.⁴⁸⁰ Mardin'de lağvedilen hastanenin yerine 5. Tümen bünyesinde 50 yataklı bir revir tesis edilmişti.⁴⁸¹

İlga işlemlerine mukabil 13. Kolordunun yeni teşkilatına göre mevcut birliklerin sağlık hizmeti alabilmesi için Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nden çerçeve bir emir yayımlanmıştı. Bu kapsamda mevcut siyasi ve sıhhi şartları göz önünde bulundurmak kaydıyla Diyarbakır'da 250, Mardin'de 250 ve Cizre'de

⁴⁷⁸ ATASE, İSH, 340/2-4a, 340/2-5.

⁴⁷⁹ ATASE, İSH, 340/5-7.

⁴⁸⁰ ATASE, İSH, 340/6-2.

⁴⁸¹ *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler ...*, s.552.

250 yataklı hastaneler açılması istenmişti.⁴⁸² Buna mukabil mevcut durumda 13. Kolordu Kumandanlığının sorumluluk sahasındaki yerlerden Urfa ve Mardin’de 200, Silvan’da 50, Diyarbakır’da 300 ve Elazığ’da 200 yataklı yerli-sabit hastane vardı. Diyarbakır, Elazığ, Maraş ve Urfa’da birer askerî hastane bulunmaktaydı.⁴⁸³

Kolordu karargâhının bulunduğu Diyarbakır’da da iki okul hastane olarak kullanılmaya başlanmış olup burada bir adet röntgen makinesi ile 200 sandık ilaç ve diğer sağlık malzemesi mevcuttu. Bu malzemeler, bir müddet sonra Elazığ’a nakledilmişti.⁴⁸⁴ Aynı şekilde Diyarbakır’da bir sıhhiye deposu kurulmuştu. Birçok sıhhi malzeme eksikliği olsa da hastane ve revirlerin ihtiyaç duyduğu malzemeler, buradan sevk edilmekteydi. Tüm bunların yanı sıra Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti de bölgesel düzeyde kolorduların sağlık teşkilatlarının yeniden yapılandırılmasına destek vermekte, özellikle vilayet merkezlerindeki merkezleri aracılığıyla kolordulara yardımcı olmaktaydı.⁴⁸⁵

Öte yandan 13. Kolordu sorumluluğundaki hayvanların sağlığı için de tesisler vardı. Bunlar Diyarbakır’daki hayvan hastanesi, baytari ecza deposu ve nalbanthanesi ile mevaşi (koyun, keçi, inek ve öküz gibi hayvanlar) deposu, arga (aygır) / tay deposuydu. Bu alanda kullanılmak üzere Musul’dan Mardin’e 1.200 deve yükü ecza-yı baytariye nakledilmişti.⁴⁸⁶ Haddizatında hayvan sayısı, Mütareke Dönemi’nde 9.000 civarında iken, bir müddet sonra çoğunun satılmasıyla 1919 yılı sonlarında 3.500’lere düşmüştü. Bunlarla birlikte önemli bir sorun ise tabip subay gibi baytar açığı bulunmasıydı.⁴⁸⁷

⁴⁸² Eda Gülşen Gömleksiz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askeri Sağlık Hizmetleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s.324-325 Mesut Çapa, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)*, 2. bs., Ankara, Türk Kızılay Derneği Yayınları, 2010, s.321-323; Bu süreçte Urfa’da lağvedilen askerî hastanede ise ilerleyen aylarda gerçekleşen işgal kapsamında Fransızlar tarafından bir askerî karakol kurulmuştu. Bkz. Fuat İnce, Oğuz Aytepe, “Millî Mücadele’de Güney Cephesi Sağlık Hizmetleri”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleleri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.404.

⁴⁸³ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.40, 290.

⁴⁸⁴ *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler ...*, s.551.

⁴⁸⁵ M. Çapa, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti...*, s.37, 97-98.

⁴⁸⁶ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH; 78/135-1; 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 28 Haziran 1919 tarihli şifre. 175/42-1, 175/39-2.*

⁴⁸⁷ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey’in konuya ilişkin yayımladığı 10 Mart 1919 tarihli emirde; efradın terhis edilmesiyle taburlardaki fazla hayvanı idare etmek mümkün olmayacağından bakılabilecek kadar hayvan bırakılmasını; bu kapsamda taburlardaki ve taburlar emrindeki mekâre kollarının birleştirilmesini, tabur ve kolları bırakılacak hayvan miktarı ile ne kadarının satıldığının bildirilmesini istemişti. *ATASE, İSH, 340/2-4a; İstiklâl Harbinin Baytari Harp Tarihi Methal - Merkez ve Umumi Cephe*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1933, s.5.

Gerçekten de Millî Mücadele Dönemi'nde sağlık hizmetleri açısından yaşanan en büyük sıkıntılardan biri 13. Kolorduya bağlı birliklerde tabip açığı bulunmasıydı. Zira Mütareke'nin akdinden sonra 13. Kolorduda görev yapanlar da dâhil birçok tabip emekli olmuş veya istifa etmişti.⁴⁸⁸ Bu durum, ilerleyen aylarda sıkıntı oluşturacak seviyeye ulaşmıştı. 13. Kolordu Sertabibi (Baş Hekimi) Yüzbaşı Osman Nuri Efendi de Harbiye Nezareti Sıhhiye Riyasetine yolladığı 18 Haziran 1919 tarihli yazıda bu duruma dikkat çekmişti. Yazıya göre, 5. Piyade Tümenine bağlı 14. Alay 3. Taburda görevli Tabip Yüzbaşı Asım Efendi'nin görev süresi sona ermiş fakat yerine tayin edilecek tabip bulunamamıştı.⁴⁸⁹

Bu açıktan kaynaklı olsa gerek 13. Kolorduya bağlı askerî hastanelerde sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için subay dışında askerler de istihdam edilmişti.⁴⁹⁰ Nitekim Kolordu Kumandanlığınca yayımlanan Ekim 1919 tarihli genel kuvvet cetveline göre hastanelerdeki askerî personel mevcudu şu şekildeydi:

- Diyarbakır Hastanesinde; 32 subay, 136 er ve 42 hayvan,
- Elazığ Hastanesinde; 13 subay, 43 er ve 25 hayvan,
- Diyarbakır Hayvan Hastanesinde; 2 subay, 40 er ve 89 hayvan.⁴⁹¹

Bu rakamlara göre 13. Kolordunun sıhhiye hizmetlerinde toplam 47 subay, 219 er ve 156 hayvan vazifeliydi. Kolordunun bu cetveldeki toplam er sayısının 4.957 olduğu dikkate alındığında sıhhiye olarak görev yapan er sayısı mevcudun yaklaşık %4.5'ine tekabül etmekteydi. Kolordudaki toplam subay sayısı 893 olup sağlık hizmetinde görev yapan subay sayısı ise mevcudun %5'inden biraz fazlaydı.

Kolordu bölgesindeki sağlık tesislerinin yanı sıra verilen sağlık hizmetlerine bakıldığında, ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar veya rutin hastalıklara yönelik tedaviler uygulanmaktaydı. Bu dönemde hummai racia (dönek ateş), lekeli tifo ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklar görülmüştü. Bundan dolayı Kolordu Kumandanlığınca sağlık

⁴⁸⁸ F. İnce, "İstiklâl Harbi'nde Türk Askerî Sağlık Hizmetleri", s.30; K. Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi...*, s.372-379.

⁴⁸⁹ ATASE, *İSH*, 191/123.

⁴⁹⁰ Konuyla ilgili Albay Cevdet Bey'in verdiği bir emirde, hastanelerde yerli efradın istihdam edilmesi istenmişti. 13. Kolordudan, ana ve ast bağlı birliklere verilen 5 Nisan 1919 tarihli emir. ATASE, *İSH*, 340/5-5.

⁴⁹¹ 13. Kolordudan, Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen 28 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, *İSH*, 175/39-1, 175/39-2.

tedbirleri artırılmış, Diyarbakır'daki hastanede aşılama yapılmış, Kolordudaki askerlerin beslenmesine özen gösterilmesi birlik kumandanlıklarına emredilmişti.⁴⁹²

13. Kolordunun asayiş maksatlı operatif faaliyetleri sebebiyle acil ihtiyaç duyulan sağlık hizmetleri ise tümenler ve alaylar emrinde görev yapan sıhhiye bölükleri tarafından verilmekteydi. Esasında Kolordu birlikleri, bir süre savaş durumunda bir muharip görev almadığı geçmediği için yaralı ve zayıat, ancak asayiş operasyonlarında olabilmekteydi. Nitekim 13. Kolordu Kumandanlığı, personelinin hastalık, şehit ve yaralı durumuyla alakalı Harbiye Nezaretine zayıat cetvelleri tanzim ederek göndermekteydi. Örneğin 15 Nisan 1919 tarihli zayıat cetveline göre, 13. Kolorduya bağlı tüm birliklerde 4 subay hasta olup 2 astsubay hastalık sebebiyle hastaneye sevk edilmişti. Erlerden ise 5. Tümen'den bir asker, eşkıya takibinde şehit olmuştu. Ayrıca Kolordu genelinde 1 asker, hasta iken 94 asker hastalık sebebiyle hastaneye sevk edilmişti.⁴⁹³

Yine ortaya çıkan hastalıklarla ilgili 5. Tümen Sertababeti (Başhekimliği) tarafından tanzim edilen Haziran 1919 tarihine ait hastalık-zayıat bilgilerine göre; 73 sıtma, 9 frengi, 9 bel soğukluğu, 9 cilt hastalığı, 5 dizanteri, 5 göz hastalığı, 4 iltihap, 2 hummai racia (dönek ateş), 1 lekeli tifo, 1 yumuşak şankr, 99 sair hastalıklar ile 2 yaralı olmak üzere toplam 219 askerde hastalık olduğu belirtilmişti.⁴⁹⁴

Millî Mücadele'nin başlaması ve TBMM'nin açılmasıyla teşkil edilen yeni kabine bünyesinde, ülke genelindeki tüm sivil sağlık örgütlenmesinden sorumlu olarak “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtamiye Vekâleti” kurulmuştu. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti uhdesinde ise “Sıhhiye Şubesi” teşkil edilmişti.⁴⁹⁵ Bu şube tarafından ilk etapta kolordulardan mevcut sağlık hizmetleri hakkında malumat istenmişti. Alınan raporlardan sağlık hizmetleriyle ilgili eksiklerin olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine Sıhhiye Şubesi tarafından ihtiyaç duyulan sağlık hizmetlerinin daha sistemli ve merkezi bir şekilde organize edilmesine yönelik çalışma başlatılmıştı. Bu çerçevede 13. Kolordu Kumandanlığı dâhil tüm kolordulara, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine ve bu konuda yeni tedbirler alınmasına yönelik emir gönderilmişti. Bu emir gereği,

⁴⁹² *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler ...*, s.530, 551.

⁴⁹³ 13. Kolordunun 15 Mayıs 1919 tarihli zayıat cetveli. *ATASE, İSH*, 94/89-1, 94/89-2.

⁴⁹⁴ *ATASE, İSH*, 399/110-10; 5. Tümen Kumandanlığının Temmuz 1919 tarihli raporunda da 190 asker çeşitli hastalıklar ve 10 asker yaralı olmak üzere 200 hasta ve zayıat belirtilmişti. *ATASE, İSH*, 399/110-32; Ağustos ve eylül ayındaki rakamlar için ayrıca bkz. *ATASE, İSH*, 399/110-79, 399/110-167.

⁴⁹⁵ Metin Kopar, “İstiklâl Harbî Sıhhi Raporu (1920-1923)”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri*, C.4, S.8, 2017, s.212; F. İnce, “İstiklâl Harbî'nde Türk Askerî Sağlık Hizmetleri”, s.59-60.

13. Kolordu mıntıkasında kapasiteleri 50 ile 400 kişi arasında değişen hastane ve revirlerin kurulmasına başlanmıştı.⁴⁹⁶

Mevcut yapılanmaya göre 13. Kolordu sorumluluk sahasında; birlik seviyesinde olup ilk müdahale dâhil sağlık hizmeti veren Diyarbakır'da 400, Elazığ'da 200, Mardin ve Siirt'te 30 yataklı olmak üzere 4 hastane vardı. Rutin hastalık, ciddi olmayan yaralanma ve muayeneler için ise Malatya, Mardin/Nusaybin ve Mezraa'da (Silvan'a bağlı) 20'şer yataklı 3 revir ile Malatya'da bir nekahethane bulunmaktaydı. Bu bakımdan 13. Kolordu bölgesindeki hastane yatak kapasitesi 720'ydi. İlaveten Müdâfaa-i Milliye Vekâleti tarafından, iller bazında da teşkilatlanmaya gidilerek Sıhhiye Müdürlükleri kurulmuştu. Bunlardan biri de Diyarbakır'da olup 13. Kolordu uhdesindeydi.⁴⁹⁷ Sağlık tesislerinin dağılımı göz önüne alındığında genel olarak Kolordunun sorumluluk mıntıkasındaki bütün merkezi noktalarda sağlık tesisi bulunmaktaydı.

Bu dönemde askerî tabip ve sağlık personeli açığı da olduğundan sıhhiye bölükleri yeniden ele alınmıştı. Böylece her tümen bünyesinde tam kadrolu bir sıhhiye bölüğü ile tümen bünyesindeki seyyar hastanelerde 2 tabip, 1 eczacı, 1 inzibat subayı, 1 hesap memuru ile 4 sağlık arabası ve 4 sedyeden müteşekkıl bir sıhhiye birliği kurulmuştu.⁴⁹⁸

Tüm bunlardan hareketle 13. Kolordunun ilk etapta kendi kendine yetecek anlayışla yerine getirdiği sağlık hizmetlerinin, TBMM'nin açılmasından sonra imkân ve kapasitesinin artırılmaya başladığı görölmektedir. Nihayetinde Kolordunun El-Cezîre Cephesi Kumandanlığına dönüştürölmesi ile sağlık hizmetleri kapsamlı bir şekilde yeniden ele alınmıştı.

⁴⁹⁶ Fatih M. Dervişoğlu, *Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatı'na Bir Bakış*, Ankara, Cedit Neşriyat, 2009, s.45; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi ...*, s.298-299.

⁴⁹⁷ *Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler ...*, s.516; F. İnce, "İstiklâl Harbi'nde Türk Askeri Sağlık Hizmetleri", s.62, 87.

⁴⁹⁸ M. Kopar, "İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)", s.212; K. Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi...*, s.389.

İKİNCİ BÖLÜM

PAYLAŞIM PLANLARI VE İŞGALLERDEN MİLLÎ MÜCADELE'YE 13. KOLORDU

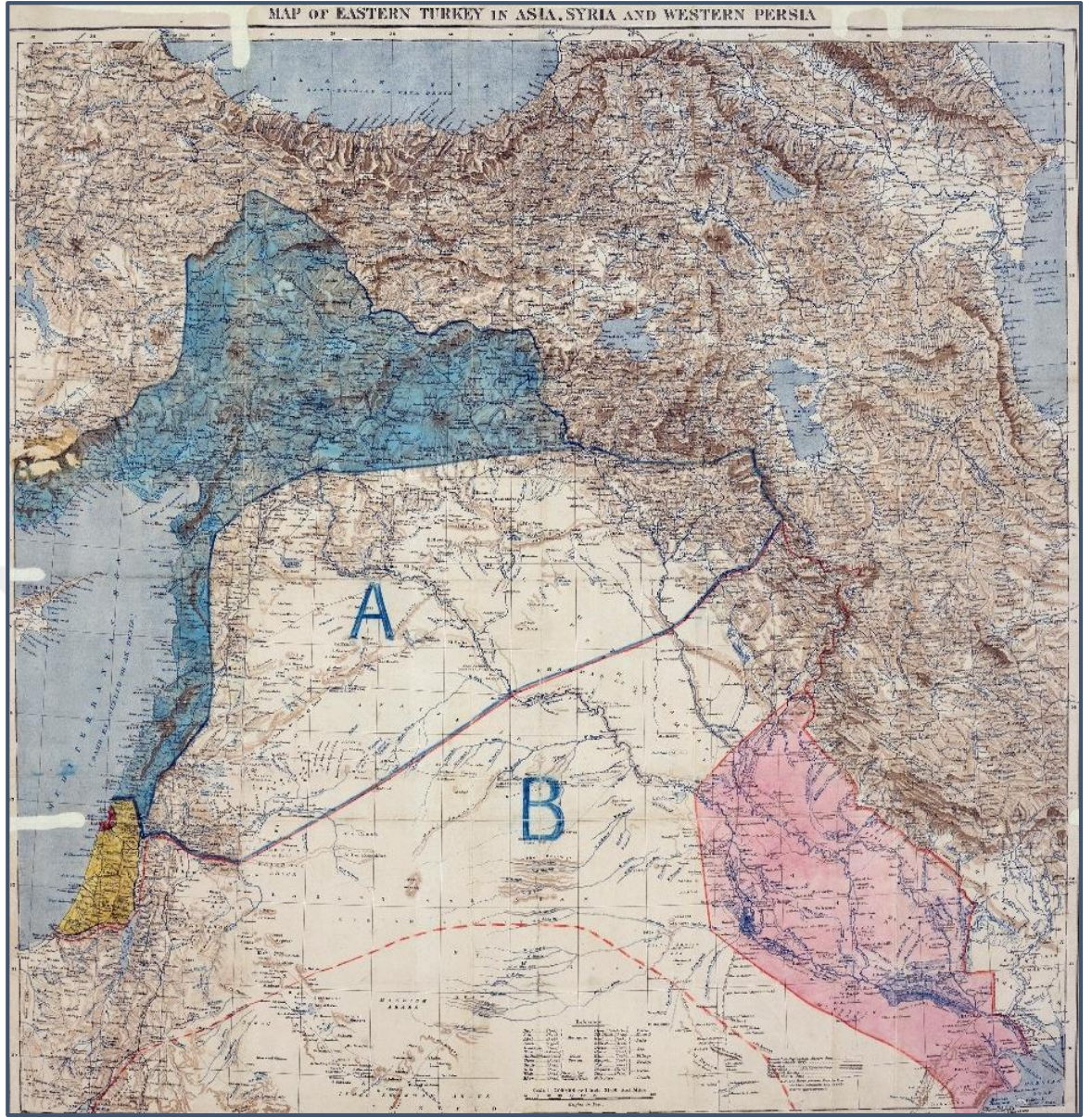
2.1. Paylaşım Planları ve İşgallere Karşı 13. Kolordu

2.1.1. Sykes-Picot Anlaşması ile Bölgenin Paylaşılması

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İtilaf devletleri, -bir süredir azınlıklar başta olmak üzere çeşitli meseleleri bahane ederek iç işlerine müdahale ettikleri- Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılması ve topraklarının paylaşılması noktasında faaliyetlere girişmişlerdi. Bu konuda başı çeken devlet ise şüphesiz İngiltere'ydi.

Bu faaliyetlerin somutlaşmış hali, -Mondros Mütarekesi sonrası 6. Ordu, sonrasında 13. Kolordunun sorumluluk üstleneceği sahayı da içine alan- Osmanlı topraklarının paylaşımını öngören “*Sykes-Picot Anlaşması*”, idi. Bu paylaşım, İngiltere ve Fransa arasındaki uzun ve gizli pazarlıklardan sonra (9-16 Mayıs 1916) ortaya çıkmış, Rusya da ekim ayında bu anlaşmayı onaylamıştı. Ek haritayla desteklenmiş olan anlaşmaya göre Fransa (A) ve İngiltere (B), nüfuz alanları olarak kabul ettikleri A ve B bölgelerinde, kendi himayelerinde Bağımsız Arap devleti veya devletlerinin kurulmasını kabul etmişti. Yine haritaya göre Osmanlı'nın güney sınırlarını içine alan *mavi* ve *kırmızı* alanlarda ise (mavi bölge) Anadolu'nun güneyi (Antep-Mardin-Elazığ-Zara dâhil) Fransa'ya bırakılmaktaydı. Buna göre batıda Mersin'den başlayarak kuzeyde Sivas, en doğuda Batman, güneyde ise İskenderun ve Lübnan kıyıları bütünüyle ve doğrudan Fransa'nın idaresi içinde olacaktı. Halep ve Suriye Vilayetleri, Cezîre bölgesi ile Musul şehri dâhil Musul Vilayeti'nin kuzeyi de Fransa nüfuz bölgesi altında kurulacak Arap devletine bırakılacaktı. (Kırmızı bölge) ise Musul Vilayeti'nin güneyi ile Bağdat ve Basra Vilayetleri doğrudan İngiliz idaresinde kalacak; kuzeyindeki Samarra hattından Umman'a oradan da Kudüs'e kadar olan bölge ise İngiliz nüfuz bölgesi altında kurulacak Arap devletine bırakılacaktı.⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ Harry N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, çev., Salih Sabit Togay, yay. haz., Mustafa Çufalı, Veysel K. Bilgiç, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s.242-244.; David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Karatıldı? 1914-1922*, çev., Mehmet Harmancı, 5. bs., İstanbul, Epsilon Yayınları, 2008, s.148-161; James Barr, *Kırmızı Çizgi*

Harita 2.1: Sykes-Picot Anlaşması kapsamında bölgenin paylaşım haritası - The National Archives, FO-Foreign Office, MPK 1/426.

Rusya ise Karadeniz'den başlayarak Bitlis, Erzurum ve Van Vilayetleri ile Cizre-İmadiye hattından Muş ve Siirt'e kadar olan bölgeleri alacaktı ki bunun karşılığında İngiliz ve Fransız paylaşım planlarını kabul etmekteydi. Adı geçen bu bölgelerin güneyi ise Hicaz Şerif Hüseyin'in doğrudan krallığına terkedilmekteydi. Söz konusu paylaşım planı göz önüne alındığında 13. Kolordunun sorumluluk mıntıkasındaki bölgelerden Bitlis, Siirt, Muş, Batman, Bingöl ve Tunceli'nin Rusya'ya; Diyarbakır, Mardin, Elazığ Vilayetleri, Antep ve Urfa Sancağı'nın

Fransızlara bırakılması öngörülmüştü. Bu paylaşım planının fiilen uygulanması için İngiltere, zikredilen coğrafyada yaşayan Ermeniler, Kürtler, Araplar ve Süryani-Nasturiler'den faydalanılmasını düşündüğü gibi, Musul şehri ve kuzeyini Fransa'ya bırakarak güneyde kendi nüfuz ve idaresine aldığı bölgeyle Ruslar arasında tampon bir yönetim kurmak istemişti.⁵⁰⁰

Bu açıdan belirtmek gerekirse İngiltere, Yakındoğu Coğrafyasını kendi siyasi, askerî ve ekonomik çıkarları doğrultusunda şekillendirirken; bilhassa Fransa'ya bırakılacak bölgeler ile Şerif Hüseyin'e vadedilen toprakların⁵⁰¹ kesişmesi, bir anlaşmazlık ortaya çıkarmıştır. Zaten Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda gerçekleşecek İngiliz ve Fransız rekabeti de bu siyasi fay hatları üzerinden gerçekleşecekti.

2.1.2. İngilizlerin İşgal ve İlga Girişimlerine Karşı 13. Kolordunun Tutumu

Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra İngilizlerin işgal ve işgal girişimleri, Osmanlı 6. ve 7. Ordularının bulundukları bölgelere doğru devam etmişti. Nitekim gerek Musul'daki gerekse Halep'teki İngiliz ordusu, Mütareke'nin 7. maddesini (kendi güvenliklerine karşı tehdit oluşturan herhangi bir bölgeyi işgal edebilecekleri) öne sürerek işgallerini kuzeye doğru genişletmeye başlamıştı. Bu kapsamda Akdeniz'deki donanmadan İskenderun'a çıkartma yapılmış, eş zamanlı olarak Halep'teki İngiliz birlikleri; Antakya ve Halep'in kuzeyini işgal ederken, Musul güneyindeki İngiliz birlikleri ise ilk önce Musul'u ve kısa sürede Vilayet'in kuzey, batı ve doğu kesimlerini işgal etmişti. 6. Ordu, sonrasında 13. Kolordu mıntıkasında yer alan -Fırat'ın doğusu ile Musul Vilayeti'nin batısındaki- Cezîre bölgesi (Rakka, Deyr-i Zor hattı) ise ilk etapta İngiliz ordusunun desteğiyle ve onlarla eş zamanlı hareket eden Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a bağlı silahlı Arap unsurların işgaline uğramıştı.

⁵⁰⁰ Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s.LVII-IXI; Mustafa Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", *İstanbul Üniversitesi Tarih*, S.71, 2020/1, s.449-450; Hâlbuki İngiltere Necd Emiri olan İbn-i Suûd ile de görüşmelerde bulunmuş ve iki taraf arasında Aralık 1915'te mutabakata varılmıştı. Buna göre Şerif Hüseyin'e bırakmayı vaat ettiği Hicaz bölgesindeki toprakların bir kısmını İbn-i Suûd'a da söz vermişti. Bkz. H.N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi ...*, s.251-252.

⁵⁰¹ Her ne kadar İngiltere, Fransa ile olan anlaşığı yerleri genel hatlarıyla (Suriye, Suriye kıyıları [Lübnan] ile Basra ve Bağdat Vilayetleri ve Filistin) ifade etmiş ve buraların statüsünün özel olabileceğini belirtmişse de Şerif Hüseyin, buralarda da yönetimlerin kendisinde olacağını ve Batılı ülkelerin sadece nezaret edeceğini varsaymıştı. Bkz. M. Macmillian, *Paris 1919 ...*, s.380.

Bu Arap grupları ayrıca, Fırat Nehri'nin batı yakasındaki Cerablus'a, Fırat Nehri doğusundaki Birecik-Suruç hattına ve civar köylere, aynı zamanda demiryolu hattına yönelik yağma ve saldırılar gerçekleştirmişti.⁵⁰² Şüphesiz Araplar adına hareket ettikleri iddiasında bulunan Şerifler, bu bölgeleri de Hicaz İsyanı başlarken İngiltere ile -İngiltere'nin Mısır Valisi McMahon ile yapılan mektuplaşmalar- yaptıkları anlaşma kapsamında kendilerine vaat edilen yerler arasında görüyorlardı.⁵⁰³

Osmanlı ordusu, İngiliz işgallerine karşı mukavemetsiz kalsa da bedevi saldırılarına karşı tedbir alma yoluna gitmiş; bedevilerin saldırdıkları bölgelere birlikler sevk ederek bu silahlı grupları geri çekilmeye mecbur bırakmıştı.⁵⁰⁴

Bölgedeki gelişmeler üzerine Osmanlı Harbiye Nezaretinden Sadarete gönderilen 4 Ocak 1919 tarihli yazı; İngiliz desteğiyle hareket eden Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a bağlı Arapların, Mütareke hükümlerine aykırı olarak Osmanlı topraklarını işgale devam ettiklerini bildiriyordu. Alınması gereken siyasi tedbirler bağlamında İtilaf devletleri temsilcileriyle görüşülmesi gerektiği ise şu sözlerle ifade edilmişti:

“Arap ve İngilizlerin Cerablus, Akçakoyunlu, Telabyad civarlarındaki faaliyetlerini mübeyyin olarak 6. Ordu'dan vürûd eden telgraf sureti merbûtan arz ve takdim edilmiştir. (...) İngilizler 6. Ordu ile mülga 2. Ordu arasında Kuvâ-yı Osmaniye'den halî bulunan arazi üzerinde ve Arapların piştarlığı (öncülüğü) ile şimale doğru hulûl ve teveffüz için muntazam bir program takip etmektedirler. Şimdiye kadar dâhili memlekette kalan ahalimize teşvikât yaptıklarına bir delil yoktu. Sureti takdim olunan telgrafname mealinden bu teşvikata da faaliyetle başladıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Ceneral Macdonald (General McDonald) isminde birisi Ayıntab ve Urfa'da serbestçe dolaşmakta ve Mütarekenâme ahkâmına külliyen muhalif olarak hükûmet telgrafnamelerine İngiliz murakabe memurları tayin etmektedir. Bu tahrikât ve icraatın önüne, müessir teşebbüsât ile geçilmeyecek olursa

⁵⁰² Ali İhsan Paşa'nın deyiimiyle 6. Ordu, Musul'u tahliye ettikten sonra Halep'teki General Allenby'in komuta ettiği İngiliz ordusu ve güdümündeki bedevilerin saldırılarıyla meşgul olmak durumunda kalmıştı. A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.4, s.320. *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.136-137.

⁵⁰³ George Antonius, *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü*, çev., Mehmet Akif Koç, Muhammed Karakuş, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, s.133-147.

⁵⁰⁴ Konuyla ilgili Mütareke esnasında Osmanlı birliklerinin savunma hatlarında yer alan Çobanbey ve Akçakoyunlu'ya da Arap grupların saldırması karşısında bölgeye asker sevk edilmiş; eşkıya buralardan da çıkartılarak asayiş sağlanmıştı. *6 Kasım 1918 tarihli rapor. ATASE, İSH*, 520/89; Aynı şekilde 5. Tüme'ne bağlı 24. Alay Kumandanlığına verilen emir üzerine, Alay tarafından Cerablus'a asker sevk edilerek bedeviler geri çekilmeye mecbur bırakılmıştı. *5. Tümeden, 6. Orduya gönderilen 1 Ocak 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH*, 265/116-8.

elde kalan aksam-ı memleketin dahi asayışı haleldar olacak ve bi'n-netice oraları da istila altında kalacaktır. Ordular bu ahval muvacehesinde yapabilecekleri askerî tedâbiri ittihazdan geri durmamakta iseler de herhalde Dersaadet'teki İtilaf mümessilleri nezdinde teşebbüsât-ı siyasiyyeye ihtiyâc kat'î olduğu ve ancak iş bu mümessillerin Irak ve Suriye kumandanlarına pek de müessir olamadıkları görüldüğünden rey-i sâmiye iktirân ettiği takdirde doğrudan doğruya vesait-i münasebe istimali suretiyle Londra ile bir temas tahsilinin temini hatraten maruz ve müsterhamdır.(...)”⁵⁰⁵

Önemine binaen -belge diliyle verdiğimiz ve- Harbiye Nazırının imzaladığı bu rapora göre İngilizler, 6. Ordu ile 2. Ordu arasındaki Osmanlı birliklerinin bulunmadığı bölgede Mütareke'ye aykırı keyfi uygulamalara yönelmişlerdi. Amaçları işgal sahalarını kuzeye doğru genişletmekti ve Araplar da kendilerine mihmandarlık yapıyordu. İngilizler ayrıca halka yönelik propagandaya da başlamışlardı. Tüm bu girişimler, engellenemezse asayiş bozulacak ve bu bölgelerde işgal edilecekti. Osmanlı orduları, koşulların el verdiği ölçüde askerî tedbirleri almaya çalışsalar da esasen İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcileri nezdinde siyasi teşebbüste bulunulmasına ihtiyaç vardı. Ancak bu temsilciler dahi Suriye ve Irak'taki İngiliz komutanlara söz geçiremiyorlardı. Bu yüzden uygun bir vasıta kullanılarak doğrudan doğruya Londra ile temasa geçilmesi gerekliliği vurgulanmıştı.

Rapordan da anlaşılacağı gibi Harbiye Nezareti, sahadaki bu hukuksuz girişimlere karşı önlemler alınmasının gerekli olduğunu vurgulamışsa da Hükûmetin yaptığı girişimlerden kayda değer bir netice alınamamış ve işgaller gerçekleştirmişti. Bu bağlamda Mütareke sonrasında İngilizlerce işgal edilen yerler ve tarihlerine bakıldığında; 27 Aralık 1918'de Kilis, 1 Ocak 1919'da Antep, 23 Ocak 1919'da Arappınarı (Ayn El Arap), 21 Şubat'ta Deyr-i Zor, 22 Şubat 1919'da Maraş, 24 Şubat'ta Suruç ve Birecik⁵⁰⁶ işgal edilmişti.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ BOA, BEO, 4551/341314-2.

⁵⁰⁶ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine arz ettiği 27 Şubat 1919 tarihli rapora göre; Birecik 100 askerden oluşan bir İngiliz süvari bölüğü tarafından 26 Şubat'ta işgal edilmişti. ATASE, İSH, 183/272.

⁵⁰⁷ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.39; Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1914-1940)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları, 2003, s.16-40; İşgallerle ilgili bazı tarihler kaynaklara göre değişebilmektedir. Örneğin Antep'in işgal tarihi 17 Aralık 1918 olarak verilmiştir. Bu farklılık bazen bilgi yanlışlığından kaynaklandığı gibi bazen de kimi kaynakların İngiliz birliklerinin şehre girişini kimi kaynakların ise hükûmet konağını işgal etme tarihlerini baz almasıyla alakalı olabilmektedir. Bkz. *Şehir ve Kasabaların Harp bölgeleri*,

6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, Mütareke'ye aykırı söz konusu işgalleri protesto etse de bir netice alamamıştı.⁵⁰⁸ Üstelik bu süreçte gerçekleştirdikleri işgallerin yanı sıra 6. Ordunun lağvı ve 13. Kolordunun teşkili dahi İngilizler tarafından yeterli bulunmamıştı. Öyle ki General Allenby'in kapsamlı isteklerini içeren bir nota, İngiliz siyasi temsilcilerince 12 Şubat 1919'da yazılı olarak Osmanlı Hâriciye Nezaretine gönderilmişti. Bu nota, General Allenby'in 7 Şubat tarihli sözlü isteklerini ihtiva etmekteydi. 12 maddelik notada; Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması, 6. Ordunun silah ve cephanelerini İngiliz kuvvetlerine teslim etmesi, bölge halkının elindeki silahların toplatılması, lağvedilen 6. Ordudaki askerlerin haftada 900 kişi olmak üzere terhis edilmesi, bölgedeki ihtiyaç dışındaki jandarmaların silah bırakması, geri kalan jandarmaların da kendi (General Allenby) emrinde olması, istemediği memurların değiştirilmesi, Ermenilerin kendi memleketlerine dönmelerinin sağlanması, Konya doğusundaki demiryolu hattı ile sorumluluk mıntikasındaki telgraf ve telefon hatlarının kendi kontrollerine bırakılması ve istediği bölgeleri işgal etme hakkına sahip olduğu gibi hususları içermekteydi.⁵⁰⁹

General Allenby'in isteklerini içeren bu nota, Harbiye Nezareti tarafından 13. Kolorduya da tebliğ edilmişti.⁵¹⁰ Bu nota üzerine, henüz emir ve komutayı teslim almadığı için görevinin başında bulunan Ali İhsan Paşa 14 Şubat tarihli yazısında; İngilizlerin Mardin, Urfa, Antep, Maraş hattını ve hatta Diyarbakır'ı işgal girişimleri olduğunu bildirerek ne yapılması gerektiğiyle alakalı Harbiye Nezaretinden emir istemiş ve General Allenby'in isteklerinin notadan ziyade yeni bir mütareke görüntüsü oluşturduğunu belirtmişti. Notadaki talepler uygulanmak durumunda kalınırsa Diyarbakır'daki birliklerin daha kuzeyde Elazığ'a çekilmesini, bazı birliklerin silah bırakmasını, geri kalan silahların ise daha emniyetli olan Elazığ'a gönderilerek mahallî idarelere teslim edilmesine yönelik önlemler alınmasını teklif etmişti.⁵¹¹

İngiliz isteklerinin kabul edilemeyecek mahiyette ağır olduğunu düşünen Harbiye Nezareti de Mütareke gereği 6. Ordunun lağvedildiğini, bölgedeki asayişin sağlamak üzere daha düşük bir kuvveti haiz 13. Kolordunun kurulduğunu, Kolordunun

Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, 1977, s.29, 58.

⁵⁰⁸ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.5, s.27; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.137-138.

⁵⁰⁹ 6. Ordunun ana ast bağlılarına gönderdiği 14 Şubat 1919 tarihli tezkire. *ATASE, İSH*, 266/4-18; A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.4, s.331-333; A. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya...*, s.111-112; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.142; S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.79-80.

⁵¹⁰ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım ...*, C.5, s.38-39; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.142-143.

⁵¹¹ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.157.

ortadan kaldırılmasının büyük asayiş problemlerine yol açacağını ve bunun ateşkese aykırı olduğunu bildirmişti.⁵¹² Harbiye Nezareti, Hâriciye Nezareti ve Sadarete gönderdiği 13 Şubat 1919 tarihli yazıda da; General Allenby'in isteklerinin bütünüyle uygulanmaz olduğunu, bunların tatbiki hâlinde memleketin büyük sıkıntılara uğrayacağını, 13. Kolordu birliklerinin ilgası ve tamamen silah ve cephane teslim etmesinin Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis Vilayetleri'ni işgale açık hâle getireceğini, bu bakımdan uygulanabilecek mahiyette olan bazı talepler dışında kalanların uygulanmamasının teminini istemişti.⁵¹³

İlaveten Harbiye Nezareti, alınması uygun olan tedbirlere ilişkin Ali İhsan Paşa'ya bir emir göndermiş; o da bu emri, 13. Kolordu birliklerine yayınlamıştı. Şöyle ki;

“- Hükûmetimiz, bu taleplerin (Allenby notası) kabul edilmemesi için her türlü teşebbüste bulunmaktadır. Dolayısıyla bölgedeki her şeyi terk etmemek için bazı tedbirler almak lazımdır.

- 5. Tümen; Telhavi'deki birliklerini Demirkapı'ya çekecek ve buradaki tabur Demirkapı'da toplu bulunacaktır. 15. Alayın iki taburu, hızlıca Diyarbakır'a çekilecektir. Her piyade taburunda ikişer makineli tüfek bırakılacak, taburların geri kalan makineli tüfekleri, alayların makineli tüfek bölükleriyle beraber 15. Alaya emanet verilerek Diyarbakır'a gönderilecektir. Resulayn'da bulunan sahra bataryaları ile Sırçahan'daki Cebel Bataryası ve 5. Topçu Alayı ile 1. Tabur karargâhları da Diyarbakır'a çekilecektir. Topçu Obüs bölüğü ile 8. ve 9. Bataryalar, 2. Tabur karargâhıyla bir tabur hâlinde yerlerinde kalacaklardır.

- 2. Tümen; Siirt'te bulunan 1. Alay ve kudretli obüs topçu bataryasının Van'daki 11. Tümen'e ait olduğu söylenecektir. 1. Alayın Cizre'de bulunan taburu uhdesindeki makineli tüfekler aynen kalmak üzere Midyat ve Savur'da bulunan taburlarının yanında ikişer makineli tüfek kalacaktır. Taburların geri kalan tüfekleriyle 6. Alay ve 18. Alay makineli bölükleri, icabında Elazığ'a gitmek üzere Savur'da bulunacaktır. Ergani'deki Sahra Taburu (2. Topçu Alayı 1. Tabur) hemen Malatya'ya gönderilecektir.

⁵¹² S. Ural, “Bir İngiliz Müdahalesi ...”, s.79-82.

⁵¹³ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.148-150.

- 1 ve 12. Süvari Alayının 2. makineli bölüğüne ve süvari bataryasına Elazığ'a hareket emri verilmiştir.

- Ambarlar askeriye elinde bulunduğu takdirde İngilizlerin el koyması ihtimal dâhilinde olduğundan böyle bir durumda ambarlar, memurlarıyla birlikte mahallî hükûmetin emrine girecek; ayrıca ambarların genel iaşeye ait olduğu söylenecektir.

- General Allenby, İstanbul'daki taleplerini hükûmete tebliğ ederek neticeyi müzakereye gerek duymadan Halep'e geri döndüğü için İngilizlerin gelecek bir zamanda demiryolu boyunca Urfa-Siverek istikametinde hareket etmeleri ve talep ettiği hususları uygulamaya koymaya çalışmaları muhtemeldir.

- Böyle bir durumda 24. Piyade Alayı; evvela işgali önlemeye çalışacak, mecbur kalırsa protesto ile yetinerek Urfa'dan Siverek'e çekilecektir. Bu Alayın, yalnız Nusaybin ve Derbesiye'deki birliklerinin tümenden (5. Tümen) emir alması gerekmektedir.

- Ahz-ı Asker Riyasetleri, Elazığ ve Malatya'ya gelecek birliklerin iskân ve iaşelerine yönelik tedbirleri hazır ve ikmal etmelidirler.

- Menzil Müfettişliği Malatya ve Elazığ'daki sanayi takımlarını Diyarbakır'a göndermelidir.”⁵¹⁴

Neticede bu kapsamlı emre göre Harbiye Nezaretinin, yeni işgalleri önlemek için girişimlerde bulunduğu, bu açıdan 13. Kolordu birliklerinin yerlerini korumasını hedeflediği ancak İngilizlerin muhtemel ilerleyişleri karşısında Kolordu unsurlarının ne şekilde hareket etmesi gerektiğini de planladığı görülmektedir.

Bu arada Ali İhsan Paşa da, Harbiye Nezaretinin emirleri çerçevesinde bağlısı Urfa'daki 1. Süvari Alay Kumandanlığına 14 Şubat'ta aşağıdaki emri göndermişti:

- 1. Süvari Alayının Telabyad'daki bölükleri, Urfa'ya çekilmelidir.

⁵¹⁴ Ali İhsan Paşa'nın yayımladığı 12 Şubat 1919 tarihli emir. *ATASE, İSH*, 266/4-19, 266/4-20, 266/4-21; Nitekim nisan ayında, Kolorduya ait ambarların bir kısmı mülki idareye devredilmiş ve ilgili ambarların olduğu bölgedeki konak kumandanlıkları ve menzil noktaları da lağvedilmişti. 13. Kolordunun, 24 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. *ATASE, İSH*, 340/6-18; 13. Kolordunun, 27 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. *ATASE, İSH*, 340/6-23.

- Süvari bataryası ile iki makineli tüfek bölüğü, Urfa'dan Elazığ'a çekilmeli ve Elazığ'a ulaşacak olan 12. Süvari Alayının emrine girmelidir.

- İngilizlerin Urfa, Siverek ve ötesini işgal etme girişimleri olursa, mukavemet etmeden, sadece protesto ederek Siverek-Elazığ hattına geri çekilinmelidir.⁵¹⁵ Bu emir, aynı zamanda Ali İhsan Paşa'nın son emri olmuştu.

Neticede İngilizlerin 13. Kolordunun lağvedilmesini istemesindeki amaçları; bölgeyi işgal etmelerine imkân oluşturma ve Ermeni taleplerini karşılamının yanı sıra kontrollerinde bir Kürdistan kurulmasına zemin hazırlamaktı. Bunun için de İstanbul'daki hükûmet üzerinde baskı kurularak 13. Kolordunun lağvının sağlanması elzemdi. Böylece bir Kürt ayaklanması için en belirgin engel ortadan kaldırılacak ve Kürtlerin bağımsızlık istediği algısı ile uluslararası kamuoyunun da desteği alınarak İngiliz himayesinde bölgede bir Kürt devleti kurulabilecekti.⁵¹⁶

Bu gelişmeler olurken Kurmay Albay Ahmet Cevdet Bey de 13. Kolordu Kumandanı Vekili olarak emir ve komutayı üstlenmişti. Durumun ciddiyetini anlayan Cevdet Bey, ilk iş olarak -Ali İhsan Paşa'nın da belirttiği gibi- İngilizlerin, Kolordu mıntikasına yönelik işgal girişimlerine, proje temelli emellerine ve Kolorduya yönelik tazyiklerine dikkat çekmişti. Konuyla ilgili Harbiye Nezaretine yolladığı 24 Şubat 1919 tarihli yazıda, İngilizlerin bölgedeki maksat ve hareketlerinin belli olmadığını ve sürekli buna göre tedbir alınmak zorunda kalındığını, bu durumun bölgedeki güvenlik ortamını olumsuz etkilediğini, dolayısıyla bu tabloya son vermek ve düzeni sağlamak adına İngilizler nezdinde gerekli görüşmelerin yapılmasını talep etmişti.⁵¹⁷

Harbiye Nezareti de İngiliz girişimlerine daha fazla müsamaha gösterilmemesi için, Sadaret ve Hâriciye Nezaretine yolladığı yazılarda; Kolordunun konumunu ve konuşlu bulunduğu bölgedeki hassas vaziyeti izah etmeye çalışmaktaydı. Aynı zamanda İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığına başvurarak 13. Kolordunun, bölgesinde asayışı sağladığını ve Kolorduda görevli erlerin sadece 1310-1313 (1894-1897) doğumlulardan oluştuğunu bildirmişti. Lakin İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, 13. Kolordunun lağvedilmesi ile silah ve cephanesinin teslimine yönelik isteklerini Osmanlı Hükûmeti nezdinde tekrarlamaya başlamıştı. Halep'teki İngiliz

⁵¹⁵ ATASE, İSH, 266/4-21, 266/4-22.

⁵¹⁶ Yaşar Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s.211; Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2007, s.329-330.

⁵¹⁷ 13. Kolordunun 24 Şubat 1919 tarihli raporu. ATASE, İSH, 183/241.

Kumandanı (28. Alay Kumandanı) General Davis ise uygulama hükümlerini görüşmek maksadıyla 11 Mart 1919'da 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'i toplantıya davet etmişti. 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey de bu toplantıya çağırılmıştı.⁵¹⁸

Ancak Albay Cevdet Bey, toplantıya katılmama kararı almış, kendisini temsilen Yarbay Kenan Bey'i görevlendirmişti. Böylece toplantı, General Davis ve Yarbay Kenan Bey arasında Resulayn'da gerçekleşmişti. Bu toplantıda İngiliz temsilci, kısa süre zarfında Urfa ve Mardin'i işgal edeceklerini bildirmiş, General Allenby'in isteklerini ikinci bir mütareke olarak tebliğ etmişti.⁵¹⁹ İlâveten bölgedeki birliklerin terhis edilip silah ve cephanenin de Arappınarı'nda kendilerine teslimini istemişti. Yarbay Kenan Bey ise adı geçen taleplere karşın verdiği 12 Mart 1919 tarihli cevapta şu hususları dile getirmişti:

- Kolordu mıntıkasında İngilizlerin emniyetlerini tehdit eden bir durum bulunmayıp işgali gerektiren bir neden de mevcut değildi.
- Üst makamlardan emir almadan çekilme olmayacaktı.
- Kolordu hazari (barış) düzene geçmesine rağmen firarlar nedeniyle Kolordudaki asker mevcudu daha da azalmıştı.
- Terhislerin devam etmesi için tren seferlerine ihtiyaç duyulmaktaydı. Fakat İngilizler terhis edilen efradın nakledilmesi için 12 bin lira peşin para istemişti.
- Mütareke kapsamında kadro fazlası silahlar da depolara konulmuştu.⁵²⁰

Bu toplantıdan sonra 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey, Albay Cevdet Bey'e bilgi vermek için Diyarbakır'a gitmiş ve Kolordu karargâhında yapılan toplantıyı müteakip İngiliz talepleri, Harbiye Nezaretine iletilmişti. Bu kapsamda ilgili yazıda; General Allenby'in istekleri minvalinde 13. Kolordunun birlikleri ilga edilip

⁵¹⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 7 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 184/173-1; Davet üzerine Albay Cevdet Bey, İngiliz Kumandanlığına verdiği cevapta; kendisinin diplomat değil asker olduğunu belirtmişti. Bununla birlikte hükûmetin tavsiyesiyle Yarbay Kenan Bey'i görüşmeye yollamıştı. Bkz. S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.82-83.

⁵¹⁹ 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey, muhatabına verdiği cevapta; böyle bir mütarekeden haberinin olmadığını, mütarekenin iki tarafın da imzasıyla olacağını, İngiliz taleplerini içeren 12 maddelik belgede, sadece General Allenby'in imzasının bulunup Osmanlı yetkililerinin imzasının bulunmadığını ifade etmişti. 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 184/258-1.

⁵²⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 12 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 78/131-2; 184/258-3, 184/258-4, 184/258-5; İsmail Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, s.43-44.

silahları teslim edildiği takdirde Kolordu mıntikasının peyderpey İngilizlerce işgal edileceği, bu bölgelerin Musul Vilayeti gibi elden çıkacağı ve kurulması planlanan Ermenistan'a veya İngiliz mandası altında Kürdistan'a katılacağı mütalaasını paylaşmıştı. Ayrıca 13. Kolordu Kumandanlığı; Hükûmetin, Kolordunun lağvı kapsamında bir karar almaması adına bölgesindeki valiler ve aşiretlerin de aynı minvalde İstanbul'a telgraflar çekmeleri için girişimlerde bulunmuştu.⁵²¹

Harbiye Nezareti ise 1 Mart 1919 tarihli 13. Kolorduya gönderdiği emrinde, General Allenby'in isteklerin uygulanmaması için girişimlerde bulunulduğunu fakat bu konuda herhangi bir netice elde edilemezse 2. Tümenin Bitlis ve civarına, 5. Tümenin de Elazığ ve çevresine çekilmesine yönelik hazırlık yapılmasını bildirmişti. Ayrıca İngilizlerin 13. Kolordunun subay ve erlerine yönelik propaganda yapmasına imkân verilmemesini, birliklerin tutuklama-esaretle neticelenebilecek hareketlerden kaçınmasını ve İngiliz birliklerin ilerlemesi durumunda ateş etmeden geri çekilmesini istemişti.⁵²²

Bu çerçevede 13. Kolordu Kumandanlığı da muhtemel geri çekilme planlarını hazırlamaya başlamıştı. Bu hususta Albay Cevdet Bey, İngiliz girişimlerine dair Harbiye Nezaretini 7 Mart 1919 tarihli yazısıyla şöyle bilgilendirmişti:

- İngilizler Mondros Mütarekesi sürecinde “*Irak’a dâhil olarak*” öne sürdükleri Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis Vilayetlerini de içine alan bölgeyi işgal etmek istemektedir.

- Bu takdirde ilk önce Van Gölü’ne kadar olan bölgeyi, akabinde de Vilâyât-ı Sitte’nin tamamını ele geçirerek Ermenistan hayalini gerçekleştirmeye çalışacaklardı.

- Bunları temin etmek için İngilizlerin ilk adım olarak Urfa’yı işgal etmeleri muhtemeldi.

- İngilizlerin tazyik ve işgal girişimi vuku bulursa, Kolordu unsurları silahlarını teslim etmemek üzere iç bölgelere çekilecekti.⁵²³

Bu bakımdan İngilizlerin ilk hedefinin Urfa ve Mardin’i işgal etmek olduğunu bilen Kolordu Kumandanlığı, özellikle silah ve personel tesliminden imtina ediyordu. Bu doğrultuda Albay Cevdet Bey, Savur’daki 2. Piyade Tümenini Silvan’a,

⁵²¹ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.60.

⁵²² S. Ural, “Bir İngiliz Müdahalesi ...”, s.82-83.

⁵²³ *ATASE, İSH*, 184/173-2, 184/173-3; S. Ural, “Bir İngiliz Müdahalesi ...”, s.83-84.

Mardin'deki 5. Piyade Tümenini Diyarbakır'a, Kolordu karargâhını ise Diyarbakır'dan Elazığ'a nakletmeye yönelik bir harekât planı belirlemişti. Bu planını 13 Mart 1919 tarihli tezkire ile Harbiye Nezaretiyle de paylaşan Albay Cevdet Bey'e göre böyle bir nakil gerçekleştiğinde en büyük sıkıntı, hali hazırda da var olan birliklerin konuşlanacağı ve barınacağı bina olmamasıydı.⁵²⁴ Planın uygun görülmesi durumunda hareket için emir verilmesini talep eden Albay Cevdet Bey, proaktif davranarak bu yazışmalardan önce gerekli tedbirleri almaya çalışmıştı. Bu kapsamda ilk göreve başladığında, Kolorduya bağlı Elazığ'daki 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetine yazdığı emirde; Kolordu karargâhının her an Diyarbakır'dan Elazığ'a nakledilebileceğini, dolayısıyla birliklerin iskân ve iaşesi için gerekli ön tedbirlerin alınmasını istemişti.⁵²⁵

Albay Cevdet Bey, olası bir İngiliz işgali durumunda 2. Tümen birliklerinin Bitlis'e çekilmesinin düşünüldüğünü ise Bitlis Valiliğine bildirmişti. Konuya ilişkin Valiliğe gönderdiği şifrede, 1.000 civarında asker ile emrindeki 500 kadar hayvan için iaşe ikmalinin mümkün olup olmadığını sormuştu. Valilikten gelen cevapta ise zikredilen miktarda birlik ve hayvan için iaşe imkânının bulunmadığı ifade edilmişti. Bunun üzerine Albay Cevdet Bey, geri çekilme zarureti hâsıl olursa 2. Tümenin bir kısmının Çapakçur (Bingöl) istikametinde çekilmesini emretmişti.⁵²⁶

Bu muhtemel geri çekilme planına rağmen dönemin Harbiye Nazırı Abuk Ahmed Paşa tarafından 13. Kolorduya gönderilen 18 Mart 1919 tarihli emre göre Elazığ, Kolordu karargâhı için oldukça gerideydi. Zaten Kolordu karargâhı, hazari (barış) kadroya geçmiş olması hasebiyle o kadar çok barınma-bina gibi imkâna ihtiyaç duymayacaktı. Gerektiğinde birlikler, civardaki mevkilere gönderilerek iskânları sağlanabilirdi. Bu durumda, şartlar zorunlu kılmadıkça 13. Kolordu, Diyarbakır'da kalmaya devam edecekti.⁵²⁷

Bu arada İngilizlerin 13. Kolordu mıntkası ve bitişiğindeki sahalarda yeni işgalleri gerçekleştirmişti. Buna göre 12 Mart'ta Azez ve Afrin, 16 Mart'ta Telabyad, 24 Mart'ta Urfa, 7 Mayıs'ta Haseke ve Mayıs ayı başlarında da Rakka, İngiliz birliklerince işgal edilmişti.⁵²⁸ İngilizlerin ve müttefiki Fransızların güney sahasında

⁵²⁴ HTVD, S.41, Yıl:11, Eylül 1962, s.88-90, Vesika 983.

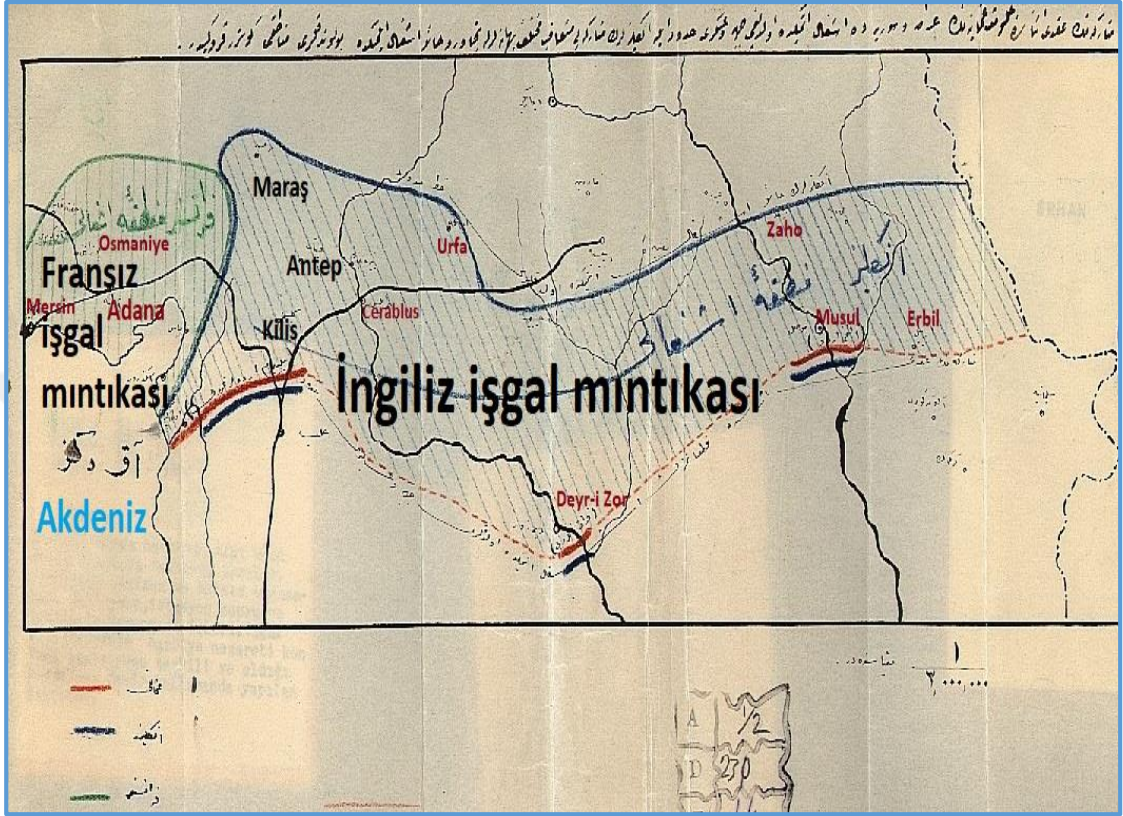
⁵²⁵ 13. Kolordunun 24 Şubat 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 266/5-20.

⁵²⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/35.

⁵²⁷ ATASE, İSH, 340/3-13.

⁵²⁸ Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.39; Şehir ve Kasabaların Harp bölgeleri ..., s.29, 58.

işgal ettiği bölgeler, Osmanlı Genelkurmayı tarafından hazırlanan aşağıdaki haritayla ortaya konmuştu. Haritaya göre, Osmanlı ordusunun konuşlu olduğu bölge kırmızı çizgi ile; İngilizlerin işgali mavi taralı alanda, Fransız işgali ise yeşil taralı alanda gösterilmişti.

Harita 2.2: Mondros Mütarekesi sonrası İngiliz ve Fransızların 13. Kolordu mintikasyındaki işgal sahalarını gösterir harita - ATASE, İSH, 104/31.

Bu işgallere rağmen İngilizlerin nerede duracağı belli değildi. Lakin Osmanlı Hükûmeti, işgallere karşı protesto etmekle yetinmiş; bu kapsamda Harbiye Nezareti de kolordulara işgallere silahlı karşılık verilmemesini ve direniş sergilenmemesini, sadece protestoyla yetinilmesini emretmişti.⁵²⁹ Bunun sebebi ise o sıralarda başlayan Paris Barış Konferansı'na davet beklentisi ve bu ılımlı politika sayesinde iyi bir barış yapılabileceğine olan inançtı.⁵³⁰

Dolayısıyla işgaller vuku bulurken 13. Kolordu tarafından karşı mukabele anlamında herhangi bir askerî tedbir alamamış ve sadece Halep'teki İngiliz

⁵²⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara, İmaj Yayınları, 2006, s.55-57.

⁵³⁰ M. Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a ...*, s.58-59.

Kumandanlığı nezdinde protesto etmek durumunda kalmıştı.⁵³¹ Bununla birlikte protestoların, işgali önleme veya geciktirme noktasında bir işe yaramadığını; Halep'ten Birecik'e gelen 28. İngiliz Tugayı Kumandanı General Davis'in, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e gönderdiği 20 Mart 1919 tarihli yazı da ortaya koymaktaydı. İlgili yazıda General Davis, Cevdet Bey'in protesto telgrafının aldığını fakat İngiliz yüksek makamlarının emirleri ve General Allenby'in 12 maddelik notasına binaen işgalleri gerçekleştirdiklerini şu şekilde bildirmişti:

- İşgal hareketi gerçekleştirileceğinde, Osmanlı Hükûmeti'nin Kolorduya tebliğ edeceği harekât tarzıyla ilgili emri beklenmeyecekti.

- Yeni bir işgal hareketi vuku bulursa bir hafta önceden ihtiyatlı bulunulması için telgraf gönderecekti.

- Kolordu Kumandanlığı, mütareke şartlarını hükûmetten talep etmeliydi.⁵³²

Görüldüğü üzere hükûmetin işgallere karşı protestoyla yetinilmesi politikasının etkisiyle İngilizler, işgallerini yaparken diplomatik olarak da üstünlüğünü hissettiren bir dil kullanmakta ve esasında ne Osmanlı Hükûmeti'ni ne de Kolordunun tavrını önemsemekteydi. Neticede İngiliz işgallerinin gerçekleşmesiyle 13. Kolordu birlikleri, Musul Vilayeti'nden Halep Vilayeti sınırlarına kadar geniş bir sahada İngiliz ordusu ile karşı karşıya kalmıştı. Ateşkesin ihlal edilmemesi ve yeni işgallere meydan verilmemesi için 13. Kolordu, bir yandan asayişle ilgili tedbirler alırken diğer yandan da bölgedeki İngiliz askerî makamları ile gerekli konularda muhabere etmekteydi. Nitekim iki ordu arasında nispeten belirleyici bir hat olan demiryolunun işletilmesi ve seferlerin yapılabilmesi, bölgedeki asayiş meselesi, aşiretlerin asayiş bozan eylemleri ve hareketleriyle ilgili görüşme ve yazışmalar yapılmaktaydı. Karargâhı Halep'te olan ve Urfa hattında birlikleri bulunan 28. Tugay ve Musul'daki İngiliz Kumandanlığı ile 13. Kolordu ve Mardin'deki 5. Tümen Kumandanlığı arasında yazışmalar vuku bulmakta ve asayişsizliğin önlenmesine dair tedbirler görüşülmekteydi. Bu tedbirler arasında, tarafların sorumluluk sahasındaki aşiretlerin hareketlerinin yakından takip ve

⁵³¹ Oktay Bozan, "İngilizlerin Güney Vilayetleri İşgal Planı ve General Allenby'nin İstekleri", *Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100.Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu (1-3 Aralık 2016/Ankara) Bildiriler Kitabı*, yay. haz., Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s.645; Hükûmetin bu tutumuna rağmen İngilizlerin Urfa, Mardin ve hatta Diyarbakır hattının işgal edilmesine yönelik girişimleri üzerine Resulayn Kaymakamlığı, Kolorduya başvurarak Diyarbakır Vilayeti genelinde işgalin yaygınlaşacağını anlaşıldığını, bu bakımdan 13. Kolordunun kendi yetki ve salahiyeti ile bir askerî harekât başlatmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmişti. Bkz. İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.45.

⁵³² *ATASE, İSH*, 340/3-18a.

kontrol edilmesi ile aşiret reisleri nezdinde nasihatçilerin gönderilmesi gibi hususlar vardı.⁵³³

Yine de sahadaki hassasiyet sürmekteydi. Zira İngilizlerin, Urfa ve çevresinden sonra kuzeye veya doğuya doğru yönelmeleri ihtimal dâhilindeydi. 13. Kolordu da bu duruma dikkat çektiği 14 Mayıs 1919 tarihli raporunda; İngilizlerin Viranşehir, Mardin ve Midyat hattını yakın bir zamanda işgal etmeye hazırlandıklarının anlaşıldığını, buna karşı gerekli tedbirlerin alınmaya çalışıldığını bildirmişti.⁵³⁴

Yeni Harbiye Nazırı Şakir Paşa da İngilizlerin Diyarbakır, Mardin, Elazığ ve Malatya istikametlerine yönelik işgal girişimleri karşısında, adı geçen yerlerde bulunan silah ve cephane depolarının kaybedilme tehlikesine dikkat çekmişti. Bu çerçevede verdiği emre göre; 13. Kolordudaki silah ve cephanenin, birliklerle beraber yeni çekilme noktalarına nakledilmesine yönelik tedbir alınmalıydı. Ancak geri çekilme, zaruret hâlinde ve büyük arazi terk etmek suretiyle değil aksine İngilizlerle sıkı temasın korunabileceği bir mevkide ve tedricen olmalıydı.⁵³⁵ Albay Cevdet Bey ise Harbiye Nazırının bu emrini, aynı gün emir-komutasındaki ana ast birliklerine (tümen ve süvari alayları) tebliğ etmişti. Ayrıca aynı tarihte verdiği emirde, General Allenby'in İstanbul'daki İngiliz makamlarından bağımsız hareket etmesinden ötürü Harbiye Nezaretinin, İngilizlerin hareketlerinden ancak Kolordu vasıtasıyla haberdar olabildiğini, bu bakımdan birlik kumandanlıklarının sorumluluk sahalarındaki gelişmeleri yakından takip ederek Kolorduya bildirmelerini istemişti.⁵³⁶

Neticede 13. Kolordu, bir yandan İngilizlerin işgallerini genişletme riski ile karşı karşıya iken diğer yandan da ilgasına yönelik İngiliz girişimlerine maruz kalmıştı. Hâlihazırda gerek İngiliz İşgal Kumandanlığı ve General Allenby ile Harbiye Nezareti gerekse İngiliz Yüksek Komiserliği ve Hâriciye Nezareti arasında 13. Kolordunun lağvına yönelik karşılıklı yazılar teati edilmeye devam etmişti.⁵³⁷ Bu kapsamda nisan ayında Hâriciye Nezareti ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği arasında yapılan

⁵³³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 29 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 101/83; 13. Kolordudan, 5. Tümen Kumandanlığına gönderilen 14 Ağustos 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 399/110-50a; İngiliz Irak Orduları Kumandanı General Haldan'dan, El-Cezire Cephesi Kumandanı Nihad Paşa'ya gönderilen 8 Aralık 1920 tarihli yazı. Cumhurbaşkanlığı Arşivi. Yer No: B1/10 (3-2), Belge Kayıt No: 907177, Vesika No:6696.

⁵³⁴ ATASE, İSH, 189/117; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.164.

⁵³⁵ Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın 11 Nisan 1919 tarihli emri. ATASE, İSH, 340/5-19, 340/5-20a.

⁵³⁶ ATASE, İSH, 340/5-20a.

⁵³⁷ O. Bozan, "İngilizlerin Güney Vilayetleri İşgal Planı ...", s.645-649.

yazışmalara bakıldığında İngiliz tarafı, General Allenby tarafından bölgeye yönelik verilen emirleri 13. Kolordunun engellediğini iddia etmişti.⁵³⁸

Albay Cevdet Bey ise General Allenby'in taleplerinin Mondros Mütarekesi'nin mi yoksa yeni bir mütarekenin mi hükümleri olduğunun bilinmediğini, isteklerinin kabul edildiği takdirde İngilizlerin, Doğu Anadolu içlerine kadar olan bölgeyi işgal etmelerine kapı aralanacağını vurgulamıştı. Eğer İngilizler, taleplerinde ısrar ederlerse bu şartlardan haberdar olmadıklarını ve Hükûmetten emir almadan bir faaliyete girişmeyeceğini ifade edeceğini bildirmişti.⁵³⁹

Bu gelişmeler üzerine Harbiye Nezareti, 13. Kolordunun görüşünü savunarak Kolordunun General Allenby'e engel çıkartmadığını, aksine bölgede asayiş sağladığını, İngiliz işgallerine karşı sadece protestoda bulunduğunu ve herhangi bir askerî icraata girişmediğini ifade etmişti. Ayrıca Şırnak civarındaki Kürt ve Arap aşiretleri arasındaki muhtemel çatışmaları engellemek isteyen İngilizlerin 13. Kolordudan yardım talep ettiğini; bu durumun bölgenin asayiş için Kolorduya olan ihtiyacı gösterdiğini ilave etmişti.⁵⁴⁰

Buna rağmen İstanbul'daki İngiliz Ordusu İşgal Kumandanı General George Milne, 2 Mayıs'ta 13. Kolordunun lağvedilmesine dair yeniden talepte bulunmuştu.⁵⁴¹ General Allenby de bölgeyi işgal etmek istediğinden ve 13. Kolordu tarafından devamlı olarak engellendiğinden yakınmıştı.⁵⁴² Harbiye Nezareti ise vakit kazanmaya çalışmaktaydı. Bu bağlamda İngilizleri teskin etmek üzere 13. Kolordu uhdesindeki bir miktar top kaması, makineli tüfeklerin kapak takımı ile piyade tüfeklerinin mekanizmalarının, Mayıs ayı başlarında İngilizlere teslim edilmek üzere İstanbul'a yollanacağını bildirmişti.⁵⁴³

⁵³⁸ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.158.

⁵³⁹ S. Ural, "Mondros Mütarekesi Sonrası İngilizlerin ...", s.43-44.

⁵⁴⁰ S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.84-85.

⁵⁴¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, çev., Cemal Köprülü, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.34; Dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olan Fevzi Paşa (Çakmak), İngilizlerin 1 Mayıs'ta 13. Kolordunun lağvedilmesine yönelik talepte bulunduklarını belirtmişti. Bkz. Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.2, İstanbul, YKY Yayınları, 2002, s.649.

⁵⁴² Konuyla ilgili daha önceden verilen 15 Mart 1919 tarihli notaya zeyl olarak verilen 13 Nisan 1919 tarihli notada; General Allenby'in faaliyetleri ve aldığı tedbirlerin, 13. Kolordu Kumandanlığı tarafından sürekli engellendiği ve kararlarına muhalefet edildiği bildirilmiş, isteklerinin hükûmet tarafından derhâl yerine getirilmesi ve bölgedeki subaylara kati emirler verilmesi istenmişti. *Hâriciye Nezaretinin 13 Nisan 1919 tarihli tercümesi. BOA, Hâriciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR, TO)*, 608/15.

⁵⁴³ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.156-158.

Harbiye Nezareti gibi 13. Kolordu Kumandanlığı da, İstanbul'a gönderdiği raporlar ile lağvedilmemek için çaba harcamaktaydı. Nitekim 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Mayıs tarihli raporda zikredilen hususlar, Kolordunun sorumluluk mıntikasındaki varlığının ne denli gerekli olduğunu, hatta takviye edilmesi lüzumunu ortaya koymaktaydı. Rapora göre, bölge genelinde aşiretler arasında silahlanma artmaktaydı. Neredeyse her aşiret silahlı olup asayişsizliğe kapı aralamıştı. Sahada dolaşan yabancıların propagandasıyla da resmî makamlara karşı itaatsizlik artmış; bilhassa Siirt, Mardin, Silvan, Derik ve Viranşehir'de devletin otoritesi azalmıştı. Mahallî idareciler, esasen asayişsizliğin kaynağı olup jandarmalar görev bilinciyle çalışmamakta, hâl böyleyken mevcudu az olan 13. Kolordu, hemen her bölgeye müfrezeler göndererek asayişini temin etmeye çalışmaktaydı. Bölge genelindeki vaziyet bu şekilde ortaya konulduktan sonra 13. Kolordunun lağvedilmesi hâlinde mülki idareye bağlı kuvvetlerin/jandarma ve polisin bölgenin asayişini sağlamada yetersiz kalacağı belirtilmiş ancak Kolordunun varlığı sayesinde bazı aşiretlerin silahlarını bıraktığı ve asayişin sağlandığı; böylece devletin bölgede otoritesinin devam ettirildiği ifade edilmişti.⁵⁴⁴

Albay Cevdet'in dikkat çektiği bu uyarılar üzerine Harbiye Nezareti, durumu Sadaret makamına bildirmiş; Sadaret makamı da Hâriciye Nezaretine gönderdiği 12 Mayıs 1919 tarihli yazıda şu muhtemel risklere dikkat çekmişti:

- 13. Kolordunun lağvedilmesi, sorumluluk alanındaki Diyarbakır, Bitlis, Elazığ Vilayetleri ile Urfa, Antep ve Maraş Sancaklarının asayişinden sorumlu olduğundan bahisle çeşitli mahzurlar ortaya çıkarabilirdi.

- Bölgedeki jandarma birliklerini, asayişini sağlamaya muktedir bir hâle gelinceye kadar Kolordunun lağvedilmemesi önemliydi.

- Dolayısıyla Kolordunun lağvının ertelenmesi için İngiliz Siyasi Temsilciliği nezdinde girişimde bulunulmalıydı.⁵⁴⁵

Tüm bu raporlara rağmen İngilizlerin aylardır devam eden baskıları üzerine 28 Mayıs 1919'da Damat Ferit Paşa Hükûmeti, 13. Kolordunun lağvedilmesine yönelik bir karar almıştı.⁵⁴⁶ Buna göre Kolordudaki askerlerin, silahlarıyla birlikte bölgedeki jandarmada istihdamı ile subayların da Jandarma birliklerine nasedilmesi

⁵⁴⁴ S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.88.

⁵⁴⁵ Sadaretten, Hariciye Nezaretine gönderilen 13 Mayıs 1919 tarihli yazı. BOA, BEO, 4573/342917.

⁵⁴⁶ Meclis-i Vükela kararı. BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 215/141.

kararlaştırılmış ve uygulama emri Harbiye Nezaretine gönderilmişti. Kararın tebliği karşısında 13. Kolordu, bölgede çeşitli asayiş olaylarının olacağı endişesiyle karara karşı çıkmıştı. Kumandanlığın bir diğer endişesi de jandarmaya verilmesi düşünülen silahların gerektiği gibi kullanılamayacağı (özellikle toplar) ve silah depolarının eşkıya/çeteler tarafından yağma edilebileceği ihtimaliydi. Ayrıca silahların nakli esnasında Ermeni çeteleriyle Kürt eşkıyanın bunları ele geçirmesi de muhtemeldi. Böyle bir hal vukuunda asayişin tamamen kaybolacağı, bölge halkının can, mal ve namus güvenliğinin tehlike altında kalacağı ifade edilmişti.⁵⁴⁷

13. Kolordunun bu husustaki bir diğer raporunda; Kolordunun elindeki teçhizatla bölgenin asayişini jandarmadan iyi koruyabileceği, Kolordu dışında bu görevi başka bir teşkilatın yerine getiremeyeceği, teşkilat yapısı gereği Kolordudaki ağır silahların jandarmaya devrinin mümkün olmadığı, Kolordunun lağvıyla bölgede İngilizlerin dahi ummadığı problemlerin çıkabileceği ve bölgede asayişin tamamen kaybolabileceği vurgulanmıştı. 13. Kolordunun da oluşabilecek ciddi risk ve tehditlere karşı gönderdiği bu gibi raporlar ile Harbiye Nezaretini bu konuda ikna ettiği görülmektedir. Zira lağvedilme kararına karşı, dönemin Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da itirazlarını dile getirmişti.⁵⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa, bu hususta 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 15 Haziran 1919 tarihli yazıda ise İngilizlerin 13. Kolordunun lağvına çok çalıştığını ve bu yüzden oraya yeni bir kumandan tayin ettirmediğini bildirmişti. Ayrıca, Cevat Paşa'ya da 13. Kolordunun lağvedilmemesini, buna yönelik karar alınsa bile emrin geciktirilmesinin lüzumlu olduğunu yazmıştı. Cevat Paşa da Kolordunun lağvını engellemeye çalışmakta olduğundan çok mecbur kalırsa jandarmaya dönüştürülerek varlığının korunabileceğini belirtmişti.⁵⁴⁹

Kolordunun lağvedilmesiyle ilgili 13. Kolordu ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa arasında da yazışmalar vuku bulmuştu. Buna göre Cevat Paşa da bu

⁵⁴⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da I*, 2. bs., Ankara, Kent Basımevi, 1981, s.109-110; S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.88-89.

⁵⁴⁸ T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da I*, s.109-110; S. Ural "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.87-88.

⁵⁴⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 10 Haziran 1919 tarihli yazı. *ATASE, İSH*, 346/116; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle)*, (Bundan sonra "ATTB" olarak kısaltılacaktır), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s.33; 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da 13. Kolordunun lağvedilme kararını öğrenmesi üzerine 13. Kolorduya yolladığı telgrafta; herhangi bir şartta dahi olsa böyle bir emri uygulamamalarını bildirmişti. Bkz. Oktay Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır 1918-1923*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2016, s.70-71.

karara taraftar olmayıp aksi halde bölgedeki Kürt hareketi ve asayişsizlik yüzünden Hükûmetin zor durumda kalacağını düşünmekteydi. Kolordu lağvedilirse Kürtçülük ve Ermeni hareket-girişimleri geniş bir yayılım sahası bulacaktı. Doğudan gelen (Ermenistan) tehdide karşı da tedbir alma imkânı kalmayacaktı. Dolayısıyla 13. Kolordunun lağvedilmesiyle devletin maruz kalacağı tehdit ve tehlike son derece büyük olabilirdi. Bu yüzden Cevat Paşa, İngilizler nezdinde gerekli girişimlerin yapıldığını dile getirerek Kolordunun şimdilik tedbirli davranmasını ve faaliyetlerine devam etmesini istemişti.⁵⁵⁰

Harbiye Nezareti ise 13. Kolordu Kumandanlığından bölgenin hassasiyetine ve lağvedilmemesine dair gelen uyarılar sonrası, 28 Haziran 1919'da Hâriciye Nezaretine bir yazı göndererek İngiliz siyasi makamları nezdinde bu konuda yeniden bir girişim yapılmasını istemişti. Fakat Hâriciye, bunun beyhude bir girişim olduğunu, 14 Haziran tarihli girişime dahi cevap verilmediğini bildirmişti.⁵⁵¹

Diğer taraftan, bu süreçte Diyarbakır Vilayeti genelinde İngilizlerin tahrikiyle meydana gelen Kürtçülük cereyanı nedeniyle vilayette asayiş bozulmaya başlamıştı. Hükûmet ise yaşananlar karşısında Kürt aşiretlerinin nasihat ve güzel sözlerle devlete ısındırılmalarını, gerekirse İngilizler gibi para ile taltif edilmelerini uygun görmüştü. Buna mukabil Harbiye Nezareti de 23 Haziran 1919 tarihli Sadarete sunduğu yazısında, bunların temini ve bölgedeki asayişin korunması için 13. Kolordunun kesinlikle lağvedilmemesinin gerekli olduğunu dile getirmişti.⁵⁵²

Konuyla alakalı belirsizlik devam ederken 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Kolordunun lağvedilme durumuyla ilgili Harbiye Nezaretinden bilgi almaya çalışmaktaydı. Nitekim Diyarbakır Valiliği, Dâhiliye Nezaretinden gelen temmuz ayındaki emir doğrultusunda asayişin sağlanmasıyla ilgili Kolorduya başvurmuştu. Bunun üzerine Albay Cevdet Bey de 13. Kolordunun lağvından vazgeçilme durumunu Harbiye Nezaretine sormuş; İngilizlerin bu konuda geri adım atıp atmadığı, yoksa zaman kazanmak adına lağv işinin ertelenip ertelenmediği konusunda aydınlatılmasını talep etmişti.⁵⁵³

⁵⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın, Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği ve Cevat Paşa ile yazışmalarını içeren 15 Haziran 1919 tarihli yazısı. ATASE, İSH, 346/115.

⁵⁵¹ HTVD, S.6, Yıl:2, Aralık 1953, s.63-64, Vesika 132.

⁵⁵² HTVD, S.4, s.71-79, Vesika 84.

⁵⁵³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 23 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 192/249.

Nihayetinde, 13. Kolordunun sahadaki vaziyeti ortaya koyan ciddi uyarıları ile özellikle Harbiye Nezaretinin tutumu sayesinde hükûmetin, haziran ayından itibaren lağvedilme konusunu sürüncemede bıraktığı; çok mecbur kalırsa Kolordunun tedricen dağıtılması fikrini benimsediği anlaşılmaktadır.⁵⁵⁴

Esasında bu süreçte ortaya çıkan siyasi ve askerî gelişmeler, 13. Kolordunun ortadan kaldırılmasını rafa kaldırmıştı. Hiç şüphesiz bunda, Millî Mücadele'nin başlatılmasına yönelik “*Amasya Genelgesi ile Erzurum ve Sivas Kongreleri*” gibi önemli girişimler ile Ali Galip Olayı'nın ortaya koyduğu tehdit ve bir müddet sonra İngilizlerin bölgeyi Fransızlara terk etmesine yönelik yaptığı anlaşma (Suriye İtilafnâmesi) gibi gelişmeler⁵⁵⁵ vardı. Ayrıca 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in 6 Eylül 1919 tarihli raporunda dile getirildiği üzere Musul'daki aşiretlerin, İngilizlere karşı silahlı direnişinin de büyük rolü bulunmaktaydı. Cevdet Bey'e göre son gelişmeler, İngilizler için büyük bir ders olmuş ve 13. Kolordunun lağvındaki ısrarlarından kesinlikle vazgeçmişlerdi. Cevdet Bey ise Kolordunun bulunduğu bölgenin öneminden hareketle ilga edilmek şöyle dursun barış anlaşmasından sonra da varlığını koruması gerektiği düşüncesindeydi.⁵⁵⁶

Yeni Harbiye Nazırı Cemal Paşa da Cevdet Bey ile aynı fikirdeydi. Nitekim 13. Kolorduya gönderdiği 21 Ekim 1919 tarihli yazıda, Kolordunun lağvı meselesinin şimdilik sükûn içinde olduğunu ve muallakta kaldığını belirtmiş; buna rağmen talebin yenilenmesi ihtimaline karşı hazırlıklı ve tedbirli davranmaya devam edilmesini istemişti.⁵⁵⁷

Sonuç olarak Mütareke'nin akdinden sonra İngilizlerin 6. Ordunun yeni konuşlanma sahası ile bitişiğindeki bölgelere yönelik işgalleri başlamıştır. Bu süreçte 6. Ordu ilga edilip yerine 13. Kolordu tesis edilse de İngilizlerin işgal girişimleri ile Kolordunun lağvedilmesine yönelik yoğun çabaları ortaya çıkmıştır. İngilizlerin bu faaliyetlerine karşı 13. Kolordu, gelen emirler gereği işgallere karşı askerî mukabele de bulunamamıştır. Fakat bölgedeki varlığı ile aldığı güvenlik tedbirleriyle işgallerin genişlemesine engel olmada önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Aynı şekilde İngilizlerin ısrarlarına ve hükûmetin bu konudaki siyasi baskılar sonucunda görünürde

⁵⁵⁴ S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.1, s.390.

⁵⁵⁵ T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da I*, s.109-110; S. Ural “Bir İngiliz Müdahalesi ...”, s.89-91.

⁵⁵⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 6 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 196/139-1, 196/139-2, 196/139-3.

⁵⁵⁷ HTVD, S.45, Yıl:12, Eylül 1963, s.82-24, Vesika 1067.

Kolordunun lağvedilmesine yönelik kararına rağmen askerî makamlar, Kolordunun ilga edilmemesine dair görüş birliği içinde hareket etmişlerdir. Öyle ki Harbiye Nezareti, 13. Kolordunun girişim ve çabalarını dikkate alarak Kolordunun lağvına ilişkin uygulama emrini geciktirmiş; böylece Kolordu varlığını devam ettirebilmiştir. Şüphesiz bunda, bölgedeki güvenlik ortamı ve özellikle aşiret hareketlenmelerinin de etkisi olmuştur.

2.1.3. Paris Barış Konferansı Sürecinde Etnik Unsurların 13. Kolordu Bölgesine Yönelik Talep ve Girişimleri

2.1.3.1. Paris Barış Konferansı

Birinci Dünya Savaşı'nın son bulmasından kısa bir müddet sonra 18 Ocak 1919'da, İtilaf devletlerinin öncülüğünde “*Paris Barış Konferansı*” toplanmıştı. Konferans'ın amacı, başta Almanya olmak üzere mağlup devletlerle yapılacak barış şartlarını saptamak olsa da büyük güçlerin paylaşım planları, diğer devletlerin ve azınlık unsurların taleplerinin de etkisiyle konferans, savaş sonrası dünya siyasetinin merkezi hâline gelmişti.⁵⁵⁸ Osmanlı Devleti açısından ise bu Konferans, Wilson Prensipleri minvalinde adil-makul bir barış elde etmek istediği bir siyaset arenasıydı.⁵⁵⁹

Öte yandan İtilaf devletleri, öncelikle Almanya'ya kabul ettirilecek anlaşmayı gündemlerine almış; bu nedenle Osmanlı Devleti, Paris Konferansı'na davet edilmek için bir müddet beklemişti. Fakat bu süreçte görüşmelere hazırlıklı katılmak maksadıyla hükûmet tarafından kendi tezlerine ilişkin çalışmalar da yapılmış ve birbirinden farklı tarihlerde üç farklı barış muhtırası hazırlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin konferanstaki devletlere sunmak üzere hazırladığı ilk taslak, Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti'nce 25 maddelik bir muhtıra şeklinde hazırlanmıştı. “*12 Şubat 1919 tarihli Muhtıra*” olarak bilinen bu barış taslağı, Paris Konferansı'na gönderilmek üzere

⁵⁵⁸ Bu özelliğinden dolayı Paris'e farklı ülkelerden devlet başkanları, bağımsızlık isteyen ulus ve grupların temsilcileri vb. çeşitli kesimler gelmiş; konferans uluslararası siyasete yön verme hüviyetini haiz olmuştu. Konferansta esas itibarıyla İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya'dan oluşan Dörtler Meclisi belirleyici olmuştu. M. Macmillian, *Paris 1919...*, s.301.

⁵⁵⁹ Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, İstanbul, Doğan Kitap 2007, s.39; R. Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan ...*, s.141-142.

İstanbul'daki İtilaf devletleri Yüksek Temsilciliğine verilse de, İtilaf devletlerince peşinen reddedilmişti.⁵⁶⁰

Hükûmet, siyasi kanatta bu girişimleri yaparken askerî kanattan da isteklerde bulunmuştu ki bu kapsamda 13. Kolorduya da bir yazı gönderilmişti. Zira barış görüşmelerinde çetin müzakerelere konu olacak bölgelerden biri de 13. Kolordu mıntıkasıydı. Harbiye Nezareti, devletin menfaatlerine fayda ve katkı sağlayacak konularda Kolordunun da çalışması gerektiğini, bu kapsamda bölgesinde vuku bulan gelişmelere dair öğrendiklerini Hükûmete bildirmesini istemişti. 29 Mart 1919 tarihli bu emirde ayrıca, içinden geçilmekte olan zor günlere rağmen Kolordu birliklerinin görevlerini layıkıyla yaparak vazifesini tam anlamıyla yerine getirmiş olacağına dikkat çekilmişti.⁵⁶¹

Nihayetinde, Yunanlıların İzmir ve çevresindeki işgali başta olmak üzere vuku bulan siyasi gelişmelerin de etkisiyle Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1919'da Konferans'a davet edilmişti. Paris'e giden Osmanlı Heyetine başkanlık eden Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından 17 Haziran 1919 tarihinde konferansa sunum yapılmıştı. İkinci bir teklif olarak nitelendirilebilecek bu muhtırada, 13. Kolordu bölgesine yönelik bir atıf olmamakla birlikte Ferit Paşa, Toroslar'dan Arabistan'a kadar olan bölgede yaşayan halkın, amaç ve manevi birlikteliğine ve hepsinin İstanbul'a (Hilafet) bağlılığına vurgu yaparak ayrılımlarının büyük sorunlar doğuracağına dikkat çekmişti. Doğaldır ki Damat Ferit Paşa'nın kendi teşebbüsü ile yaptığı ve -1914 sınırlarını haiz bir Osmanlı Devleti talebi gibi- saha-siyaset gerçeklerine uygun olmayan içerikteki bu muhtıra alaycı bir şekilde karşılanmış, hâliyle dikkate alınmamıştı.⁵⁶²

Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'nda sunduğu esas muhtıra ise tüm ilgili devlet kurumlarının çalışmalarıyla hazırlanan ve Devlet'in barış şartlarını içeren 23 Haziran 1919 tarihli ve “*Müdâfaanâme*” adı verilen resmî muhtıra metniydi. Daha

⁵⁶⁰ Selçuk Ural, “Tevfik Paşa Hükûmeti'nin 12 Şubat 1919 Tarihli Muhtırasında Osmanlı Devleti'nin Bütünlüğü Sorunu”, *Atatürk*, C.5, S.2, 2006, s.67; N. Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, s.231-233; M. Budak, “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na ...”, s.447-452.

⁵⁶¹ ATASE, İSH, 79/50.

⁵⁶² Fransız Başbakanı Clemenceau tarafından Damat Ferit Paşa'nın teklifine verilen 25 Haziran 1919 tarihli eleştiri içerikli uzun cevap için bkz. HTVD, S.7, Yıl:3, Mart 1954, s.16-21, Vesika 141; Y.T. Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, s.65-70; S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.1, s.396-403; Ş.C. Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, s.83-87, 93-99; M. Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a ...*, s.58-60; M. Budak, “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na ...”, s.463-364; Murat Aydoğdu, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükûmeti - Son Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti - (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2016, s.9.

da önemlisi bu Muhtıra, Türk vatanının savaş sonrası yeni sınırlarını devlet eliyle somut bir şekilde çizmekteydi. Mondros Mütarekesi esnasındaki saha-siyaset ilişkisini göz önüne alan bu muhtıranın 3. maddesinde, *Misâk-ı Millî*'ye de esas oluşturacak şekilde, ilk defa somut sınır tanımlaması yapılmıştı. Bu muhtıraya göre devletin yeni güney sınırı, Akdeniz kıyısındaki Lazkiye'nin kuzeyindeki İbn-i Hanî burnundan başlayarak Halep'in güneyinden geçtikten sonra Fırat Nehri'nin doğusunda Deyr-i Zor'a ulaşmakta ve Musul Vilayeti'ne dâhil olan Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine alarak İran sınırındaki Hanekin'e uzanmaktaydı.⁵⁶³

Zikredilen hattın önemli bir kısmı, Mondros Mütarekesi esnasında 6. Ordu birliklerinin konuşlu olduğu Musul Vilayeti ve Fırat'ın doğusundaki Cezîre bölgesiydi. Mütareke sonrası işgale uğrasa da 13. Kolordunun sorumluluk ve ilgi sahasında bulunan bu bölgeler, ülke sınırlarına dâhil olarak kabul edilmişti. Fakat İtilaf devletleri, Osmanlı topraklarının parçalanmasına yönelik Sevr planını tasarladıkları için bu muhtırayı da reddetmişlerdi.

Şüphesiz İtilaf devletlerinin paylaşım projeleri kadar bölgeye yönelik diğer azınlık unsurların da talepleri vardı. Osmanlı sınırları içerisinde Ermeni, Kürt ve Araplar adına temsilciler de kendi talepleriyle karar verici devletleri etkilemek ve taleplerini kabul ettirmek için Konferans'ta sunumlar yapmışlardı. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon da Paris Barış Konferansı'yla Kürt, Arap, Ermeni ve Rum gibi azınlıkların Türk boyunduruğundan kurtulmasının hedeflendiğini bildirmişti.⁵⁶⁴

Bu çerçevede Barış Konferansı'nda İtilaf devletlerince alınan 30 Ocak 1919 tarihli bir kararla, Ermenistan, Irak, Suriye, Filistin ve Arap Yarımadasında manda idarelerinin kurulması prensip olarak kabul edilmişti.⁵⁶⁵ Sonuçta Paris Barış Konferansı, mağlup devletlerin uluslararası düzlemde siyasi olarak paylaşılacağı bir platformdu.

Görüldüğü gibi paylaşım planlarına konu coğrafyanın bir bölümü, 13. Kolordunun sorumluluk bölgesini ihtiva ediyordu. Bu bölge özelinde toprak talebi ve bağımsızlık hedefi olan Arap, Ermeni ve Kürt etnik unsurların istekleri incelendiğinde büyük bir paradoks ortaya çıkmıştı. Çünkü bu talepler, büyük ölçüde

⁵⁶³ M. Budak, *Misâk-ı Millî'den Lozan'a ...*, s.72-82.

⁵⁶⁴ T. Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, s.39.

⁵⁶⁵ M. Budak, *Misâk-ı Millî'den Lozan'a ...*, s.116-117.

birbirleriyle çelişiyordu.⁵⁶⁶ Şöyle ki özellikle büyük bir kısmı 13. Kolordu mıntikasını içine alan Ermeni ve Kürt talepleri; Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis Vilayetleri'nde, Arap ve Kürt talepleri ise Urfa-Mardin-Cizre hattında kesişmekteydi. Bölgedeki Nasturi-Süryani talepleri de zikredilmesi gereken bir başka etkendi. Bunlara ilaveten en başta Kürtlerin Ermenilere karşı büyük bir direnci bulunmaktaydı. Ermenilerin Kürtlere ve Kürtlerin de Arap idaresine karşı olması, büyük devletler için vaziyeti daha karmaşık hâle getirmekteydi. Bölgeye yönelik İngiltere ve Fransa arasında yaşanan nüfuz mücadelesi ve bu iki devletin manda idarelerinin nereleri içine alacağı meselesi de göz önüne alındığında, bölgenin geleceğine karar vermek hayli zor bir süreci ortaya çıkarmıştı. Bu bakımdan Kolordu bölgesini de içine alan güney coğrafyasının geleceğinin belirlenmesi işi müteakip uluslararası konferanslara bırakılacaktı.⁵⁶⁷

13. Kolordu mıntikasına yönelik bu talepler bağlamında Arapların, Ermenilerin ve Kürtlerin, Millî Mücadele Dönemi'nde uluslararası platformlardaki talep ve girişimleri ile sahadaki faaliyetlerinin içerik ve kapsamını detaylarıyla birlikte alt başlıklar hâlinde açıklamak yerinde olacaktır.

2.1.3.2. Arap Talepleri ve Girişimleri

Asırlarca Osmanlı idaresi altında yaşayan Araplar, milliyetçilik akımından etkilenen uluslardan biriydi. Büyük devletlerin kışkırtmasıyla bazı Arap ileri gelenleri arasında bağımsız olma yönünde çalışmalar başlasa da bu durum ancak Birinci Dünya Savaşı sürecinde fiiliyata dönüşecekti.⁵⁶⁸ Nitekim savaş devam ederken İngilizlerin aktif desteğini alan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, bazı Arap aşiretlerinin de desteğiyle

⁵⁶⁶ Selçuk Ural, “Şerif Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya çıkan Tepkiler”, *Ermeni Araştırmaları*, S.14-15, Yaz-Sonbahar 2004, s.99-100; M. Budak, “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na ...”, s.447.

⁵⁶⁷ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, çev., Şerif Erol, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996, s.155; H.N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi ...*, s.292-296; C.J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, çev., Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül, İstanbul, Avesta Yayınları, 2003, s.170.

⁵⁶⁸ Arap Milliyetçiliği ve batılı devletlerle ilişkisi için bkz. H. Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar”, *BİLİG*, S.30, Yaz 2004, s.173-186; İngiltere, Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmek maksadıyla savaş sırasında Şubat 1916'da Kahire'de Arap Bürosunu kurarak Araplara yönelik kapsamlı ve sistemli propaganda faaliyetlerine girişmiş, Detaylı malumat için bkz. Mustafa Çabuk, *İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki Propaganda Faaliyetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, s.47-48, 53-55, 82-86, 103-117.

Haziran 1916'da isyan etmişti.⁵⁶⁹ Şerif Hüseyin/Hicaz İsyanı ile⁵⁷⁰ Osmanlı ordusu, cephe hattında İngiliz ordusu ve isyancıların iki ateşi arasında bırakmıştı.⁵⁷¹ Savaşın sonunda Osmanlı ordularının Hicaz, Kanal/Sina ve Filistin/Suriye Cephesi'nden çekilmek zorunda kalması nedeniyle Şerif ailesi, 1916'da Hicaz Krallığı ve Ekim 1918'de de Şam'da Suriye Arap Krallığı adı altında tek taraflı yönetim ilan etmişti.⁵⁷²

İngiliz ordusuyla birlikte hareket eden Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal idaresindeki Arap birlikleri, Mondros Mütarekesi imzalandığında Halep'in kuzeyinde

⁵⁶⁹ Ali A. Allawî, *Irak Kralı I. Faysal*, çev., Hakan Abacı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, s.85-88; İngiltere, savaş devam ederken Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile temas kurmuştu. Bu kapsamda Şerif Hüseyin, "Büyük Arap Krallığı" talebiyle; kuzeyde 37. paralel boyunca İskenderun'dan İran sınırlarına kadar uzanan bölge ile güneyde Sina Çölünden Basra Vilayeti'ne; Aden Körfezi'nden Umman Boğazı'na kadar olan geniş bir alanın kendi yönetimine bırakılmasını istemişti. (Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, çev., Nuran Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, 1975, s.54; H.N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi ...*, s.248-250); Ancak bu talebi, İngilizler tarafından kabul edilmese de İngiltere'nin Mısır Valisi McMahon ve Şerif Hüseyin arasında mektuplaşmalı müzakerelerden sonra Nisan 1916'da Arap Krallığı için genel bir çerçeve anlaşmasına varılmış ve bu vaat karşılığında Şerif Hüseyin, haziran ayında isyan etmişti. Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, 2. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 1986, s.26-27; A. Allawî, *Irak Kralı I. Faysal*, s.71-74; J. Barr, *Kırmızı Çizgi ...*, s.41; İsmail Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, İstanbul, Kronik Yayınları, 2018, s.28-36; Ü. Gülsüm Polat, *Türk Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019, s.99-100.

⁵⁷⁰ Şüphesiz bu İsyan, bazı tarih yazımında genel bir "Arap İsyanı" olarak adlandırılrsa da bu doğru değildir. Çünkü yerleşik Arap halkı ile Arap aşiretlerinin çoğu, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmış; İsyan'a sadece, çoğu Hicaz ve çevresindeki bazı bedevi aşiretleri ile Arap milliyetçileri destek vermiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Celil Bozkurt, *1. Dünya Savaşında Araplar Arkamızdan Vurdu mu Vurmadi mi?*, ed., Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2024, s.88-99.

⁵⁷¹ Birinci Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti tarafından, 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa (Büyük Cemal Paşa) aracılığıyla Şeriflere, -Emir Faysal'ı muhatap alan- anlaşma yapılması teklifini içeren bir mektup ulaştırılmıştı. 26 Kasım 1917 tarihli mektupta; Savaş'tan çekilen Rusların açıkladığı Sykes-Picot gibi gizli paylaşım anlaşmalarından İngilizlerin, kendi emelleri için Arapları kandırdığının anlaşıldığı belirtilmişti. Bu durumda Şerif ailesine, isyanı sona erdirmeleri karşılığında Arap vilayetlerine tam özerlik vadedilmiş; isyanın sona ermesi, müzakerelere geçilmesi ve uzlaşılması hâlinde Almanya'nın da buna yönelik ilave güvence vereceği ifade edilmişti. Faysal bu mektubu babası Şerif Hüseyin'e iletmiş ancak Hüseyin bu anlaşma teklifini reddettiği gibi mektubu Mısır'daki İngiliz karargâhına göndermişti. Bkz. G. Antonius, *Arap Uyanışı ...*, s.199-203; Söz konusu girişime ilaveten Savaş'ın son aylarına girildiğinde, bu defa 4. Ordu Kumandanı olan Mersinli Cemal Paşa, İslam dünyasında bilinen şahsiyetlerden biri olan Emir Abdülkadir'in oğlu Emir Said aracılığıyla yeni bir teşebbüste bulunmuştu. Osmanlı ordusunun Filistin/Suriye Cephesi'ndeki zor vaziyetini de göz önünde bulunduran Cemal Paşa, Emir Said'i Faysal'ın karargâhına göndererek Türk-Arap ateşkesi ve her iki tarafın da menfaatine olacak bir anlaşmanın yapılması teklifini iletmişti. Bu teklife karşı Emir Faysal da -Emir Said aracılığıyla- Cemal Paşa'ya bir mektup göndermiş; Araplar için muhtariyet talep etmişti. Mektubunda özetle; "Prusya (Almanya) bünyesindeki Bavyera'nın durumu gibi bir durum kabul edilirse savaşmaya son vereceğini, böylece İngilizlerin esaslı bir taarruz hazırlığında olduğu bu dönemde ortaya çıkacak büyük felaketlerden korunmak için elinden geleni sarf edeceğini" bildirmişti. Bu mektubu alan Cemal Paşa, hızlıca durumu Enver Paşa'ya iletmişti. Bkz. *Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, haz. Celil Bozkurt, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2016, s.44-46; Ancak vuku bulan olaylardan da görüleceği üzere böyle bir anlaşma olmamıştı.

⁵⁷² Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları I*, der. ve yay. haz., Yusuf Turan Günaydın, İstanbul, Kopernik Yayınları, 2018, s.93-94; Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev., Turan Keskin, İstanbul, Yordam Kitap, 2011, s.353-356; H.N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi ...*, s.253-254; İ. Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s.28-36; Hadiye Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş (1919-1922) Türk Basınına Yansımalarıyla*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017, s.65-66.

durdurulmalarına rağmen daha kuzeydeki sahaları işgale girişmişti. Bu süreçte Arapların yegâne lideri olarak kendilerini görmekte olan Şerif ailesi, İskenderun-Antakya, Antep, Urfa ve Mardin ile Cezîre bölgesini/ Fırat'ın doğusunu da Büyük Arap Krallığı / Suriye'ye dâhil etme amacını gütmekteydi.⁵⁷³

Paris Barış Konferansı başladığında Şerif Hüseyin (temsilen oğlu Faysal), Fransa'nın karşı çıkmasına rağmen İngiltere'nin desteğiyle ve “*Hicaz Delegasyonu Başkanı*” sıfatıyla konferansa davet edilmişti.⁵⁷⁴ Bu bakımdan Şerif ailesi bir yandan güney bölgelerinde işgal girişiminde bulunmakta diğer yandan da Konferans aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden daha fazla toprak parçası almaya çalışmaktaydı.⁵⁷⁵

Neticede tüm Arapları temsilen Konferans'a katılan Şerif Faysal, 29 Ocak 1919'da Konsey'e sunduğu bir muhtıradan; Arapların Osmanlı Devleti'ne isyan ederek savaşın gidişatına İtilaf devletleri açısından olumlu ve önemli katkılar yaptıklarını ifade etmişti. Bu kapsamda kuzeyde İskenderun'dan Diyarbakır'a oradan da İran'a doğru uzanan bölge dâhil Suriye, Irak, Cezîre, Hicaz ve Yemen'i içine alan geniş bir bölgenin “*Birleşik Arap Krallığı*” şeklinde babasının yönetimine verilmesini istemişti.⁵⁷⁶ Görüldüğü gibi bu topraklar, kısmen 13. Kolordunun sorumluluk sahasını da ihtiva ediyordu.

Emir Faysal, Konferans'taki ikinci sunumunu ise 6 Şubat'ta yapmıştı. Arapların savaşta oynadığı rolü belirterek Arap taleplerini tekrarlamış; Wilson Prensiplerine ve savaşta kendilerine verilen vaatlere atıf yaparak Arap coğrafyasının kendilerine bırakılmasını istemişti.⁵⁷⁷ Konferans kurulu, Arapların taleplerini ve iddialarını yerinde görmek amacıyla Suriye ve Filistin'e bir komisyon (King-Crane)⁵⁷⁸ gönderilmesini önermişti.⁵⁷⁹ Esasında Faysal'ın talep ettiği bölgeler, Filistin'de

⁵⁷³ M. Macmillian, *Paris 1919...*, s.379.

⁵⁷⁴ M. Macmillian, *Paris 1919...*, s.383; Ü.G. Polat, *Türk Arap İlişkileri ...*, s.217-218.

⁵⁷⁵ M. Budak, “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na ...”, s.451-458.

⁵⁷⁶ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, çev., Tefik Alanay, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972, s.124; A. Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, s.245-246; M. Budak, *Misâk-ı Millî'den Lozan'a ...*, s.116-117; M. Budak, “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na ...”, s.449-450.

⁵⁷⁷ H.N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi ...*, s.292-293; M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 3. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.103-104. A. Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, s.245-250.

⁵⁷⁸ Komisyondan memnun olan Emir Faysal'a göre burada yaşayan ve Arapça konuşan halkların bağımsızlığı verilmeliydi. Bkz. İsmail Köse, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı”, *History Studies*, C.6, S.3, Nisan 2014, s.221; L. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması ...*, s.150; M. Macmillian, *Paris 1919...*, s.383.

⁵⁷⁹ King-Crane Komisyonu Suriye-Filistin-Ürdün hattında incelemelerde bulunmuştu. Komisyonun hazırladığı raporda; Hicaz, Suriye ve Irak'ta Arap krallıklarının kurulmasını fakat İngiltere ve ABD'nin mandasına bırakılmasını önermişti. Bkz. P. Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ...*, s.69-71.

Siyonist talepleriyle; Suriye’de ve (Lübnan’da) Fransızlara bırakılan bölgelerle;⁵⁸⁰
13. Kolordu bölgesinde ise hem Ermeni hem Kürt talepleriyle çelişmekteydi.⁵⁸¹

Osmanlı Hükûmeti ise bu girişimlere karşı 23 Haziran’da Konferans’a sunduğu barış şartlarını içeren muhtırasında, Halep-Deyr-i Zor-Musul çizgisi dışında kalan Suriye, Filistin, Hicaz, Asir, Yemen ve Irak’a geniş özerklik vermeyi kabul edeceğini bildirmiş fakat tüm bu bölgelerde hilafet hukukunun korunmasını istemişti.⁵⁸²

Arap talepleri ve Osmanlı topraklarının paylaşılması kapsamında İngiliz Başbakanı L. George da 26 Haziran’da bir memorandum yayımlamıştı. Buna göre Arapça konuşan her yer Osmanlı Devleti’nden alınıp manda yönetimine⁵⁸³ dâhil edilecek; bu doğrultuda Suriye’de Fransız, Mezopotamya’da (Irak) İngiliz mandası tesis edilecekti. Lakin bu paylaşım planına yönelik bazı çekinceler öne sürülmüştü. Mesela İngiltere’de siyasi işlerden sorumlu General Clayton, Faysal’a haber vermeden Suriye’nin bölünerek Fransızlara bırakılmasının, Suriye’deki İngiliz birliklerini zor durumda bırakabileceğini belirtmişti. Bu endişeleri -Halep’te bulunan ve 13. Kolordunun lağvı için büyük mesai harcayan- General Allenby de paylaşmış, ayrıca Suriye’de Arapların ayaklanması durumunda zor durumda kalabileceklerini vurgulamıştı.⁵⁸⁴

Gerçekten de Suriye’nin Fransa’ya bırakılması taslağına karşı Arap milliyetçileri tarafından 2 Temmuz 1919’da “*Birinci Suriye Kongresi*” toplanmış ve alınan kararlar bir bildiri hâlinde yayımlanmıştı. Buna göre Suriye için kabul edilen sınırlar, kuzeyde Toros eteklerinden güneyde Akabe hattına kadar ulaşan bir hat ile doğuda Fırat ve Habur Nehirleri arasındaki bir sınır ile (Cizre hattı) batıda Akdeniz’e çıkış şeklindeydi.⁵⁸⁵ Dolayısıyla muhtemel bir Fransız mandasına karşı çıkılmıştı.

⁵⁸⁰ Sykes-Picot Anlaşmasına göre İngiltere ve Fransa, Arap yarımadası ve çevresinde sınırları sonradan ortaklaşa saptanacak Arap devleti veya devletleri kurulması konusunda mutabık kalmıştı. Bkz. P. Helmreich, *Sevr Entrikaları...*, s.256-257.

⁵⁸¹ M. Budak, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na ...”, s.449-452; Hadiye Yılmaz Odabaşı, “Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922) Türk Milli Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler*, S.7, 2018, s.187.

⁵⁸² A.F. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya ...*, s.116-118; T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken...*, s.445-446; M. Budak, *Misâk-ı Milli’den Lozan’a ...*, s.72-82.

⁵⁸³ İtilaf devletleri tarafından Osmanlı Devleti’nden kopartılarak Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin isimlerinde kurulması planlanan devletler için manda rejimi/A Sınıfı manda sistemleri, Paris Barış Konferansı ve San-Remo Konferansı’nda kabul edilmiş ve İtilaf devletleri arasında birçok ülke pay edilmişti. Manda yönetimi ve hukuki durumuyla ilgili bkz. Kadir Asalak, *Milli Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983, s.20-27.

⁵⁸⁴ *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye’nin Parçalanması ve İngiliz Politikası*, ed., Ö. Andaç Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005, s.223.

⁵⁸⁵ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap...*, s.110-112.

Kongre’de belirlenen amaca matuf olarak Faysal’a bağılı Araplar, 13. Kolordu mıntıkasında ve Arap aşiretlerinin yoğun yaşadığı Fırat’ın doğusundaki Cezîre bölgesinde, Urfa ve Mardin ile Diyarbakır’a kadar olan bölgeleri Suriye’ye katma amaçlı propaganda faaliyetlerine girişmişlerdi.⁵⁸⁶ Bu propagandaların, Fransız işgali döneminde İngiliz işgal güçlerinin Fransızlara bıraktığı alanlarda yoğunlaştığı takip edilmektedir. Zira Araplar, bu bölgeleri İngilizlerin söz verdiği alanlar olarak kendilerine ait görmekteydiler. Bu açıdan Arap propagandaları; Urfa’dan Halep’e, Deyr-i Zor’dan Musul’a kadar kendilerine bırakılacağına yönelikti.

Arapların bu girişimlerinde özellikle “*Kulaksız*” lakabıyla bilinen ve konuyla ilgili bir belgede “*Binbaşı*” olarak anılan Ramazan (Emir Faysal’ın yaveri) aktif bir rol üstlenmiş; 13. Kolordu bölgesinde siyasi bölücü girişimlerde bulunmuştu. Nitekim Ramazan, Mütareke’nin ilk aylarında ve 1919 yılı ortaları boyunca Urfa-Mardin hattındaki aşiretlere mektuplar yazarak veya bizatihi yanında bir miktar atlı bulunduğu halde bölgeye ziyaretler yaparak onlardan Hükûmet-i Arabiye’ye iltihak arzusunda bulunduklarına dair mazbatalar almaya çalışmıştı. Fakat Urfa aşiret ve eşrafının bu taleplere ilgi göstermeyip Osmanlı Devleti’nden ayrılmayacaklarını kesin bir dille ifade ettikleri Urfa Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine, oradan da Hariciye Nezaretine ve Sadaret makamına arz edilmişti.⁵⁸⁷

Bununla birlikte Faysal’la iş birliği yapan bazı aşiretlerde olup bunlardan biri de Şammar aşiretiydi. Diyarbakır Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 7 Temmuz 1919 tarihli raporda ifade edildiği üzere, Şammar aşireti şeyhlerinden Acilü’l-Yaver ve Abdülmuhsin⁵⁸⁸ imzalarıyla Mardin eşrafına mektuplar gönderilmişti. Buna göre Diyarbakır ve Mardin dâhil Toroslara kadar olan bölgenin kurulacak olan Arap Hükûmetine dâhil edilmesi ve Ermenilerin bu bölge üzerindeki iddialarının uygulanmasına imkân verilmeden bölgenin Hükûmet-i Arabiye’ye (Suriye) katılması için destek istenmişti. Teklife karşı eşraf tarafından; Hükûmet-i Arabiye’nin sadece adının olduğu, tüm Arap coğrafyasının İngiliz işgaline uğradığı ve

⁵⁸⁶ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, Doğan Kitap, 2020, s.445.

⁵⁸⁷ 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey’in 2 Temmuz 1919 tarihli 13. Kolorduya arzı. ATASE, İSH, 399/110-11a; Dâhiliye Nezaretinden, Hariciye Nezaretine gönderilen 7 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Asayiş Kalemî Evrakı (DH, EUM, AYŞ), 14/86-2.

⁵⁸⁸ Şammar aşiretinden Şeyh Meşal ve Abdülmuhsin Beyler ise İngilizlerin birkaç defa vuku bulan görüşme tekliflerine rağbet etmeyip hükûmete bağlılıklarını ifade etmişlerdi. *Diyarbakır Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Mart 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 2/18-2*; Bununla birlikte Abdülmuhsin’in ilerleyen aylarda Arap Hükûmeti için çalıştığı haber alınmıştı. *Diyarbakır Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 7 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 11/77*.

Şeriflerin hiçbir idareye sahip olmayacaklarının anlaşıldığı belirtilerek ret cevabı verilmişti. Ayrıca benzer girişimlere karşı sadrazamın milletin hukukunu korumak için Paris Barış Konferansı'na gittiği bugünlerde bu tarz fitne-fesat oluşturan teklif ve eylemlerin ihanet olduğu ve bunlardan uzak durulması gerektiği de belirtilmişti. Mardin Mutasarrıflığı da Nusaybin havalisinde Hükûmet-i Arabiye lehine eylemlerde bulunanların derhâl yakalanmasına dair Nusaybin Kaymakamlığına emir verildiğini bildirmişti.⁵⁸⁹ Arapların bu girişimleri göz önüne alındığında, Vilâyât-ı Sitt'e'de Ermenilerle çakışan taleplerini elde etmek için Arap aşiretlerinden istifade ederek defacto durum oluşturmak maksadı güttükleri ifade edilebilir. Bunun için de Ermeni iddialarıyla Arap aşiretlerini tedirgin etme kozunu kullanmaktaydılar.

13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Arap propagandalarıyla ilgili tanzim ettiği rapora göre de Ramazan ve bazı Arap yedek subaylar, Viranşehir'e gelerek Arap Hükûmeti lehine aşiret reisleri nezdinde propaganda yapmıştı.⁵⁹⁰ Dolayısıyla Emir Faysal'ın adamları vasıtasıyla Kolordu mintikasındaki bu girişimlerinin, Suriye'ye dâhil olarak gördüğü bölgeleri elde etmek için aşiret reislerinden alınacak mazbataları bir kanıt olarak kullanma amacına yönelik olduğu değerlendirilmektedir.

Albay Cevdet Bey'in bir başka raporuna göre de Araplar, 1919 yılı sonlarında Deyr-i Zoru aldıktan sonra başta Millî aşireti reisi olmak üzere Cezîre bölgesinde Rakka, Urfa ve Mardin'e kadar olan sahadaki aşiretlerle görüşmeler yaparak buraları Hükûmet-i Arabiye'ye katma girişimlerine devam etmekteydiler. Emir Faysal'ın da Millî aşireti reisine kendisine destek istemek için bir mektup gönderdiği haberi alınmıştı.⁵⁹¹ Bu açıdan oluşabilecek riskli duruma karşı tedbir alma gereği hisseden Albay Cevdet Bey; Siverek ve Viranşehir'deki birlikleri takviye etme yoluna gitmiş, 2. ve 5. Tümenlere de emir vererek alay ve taburların emir almaksızın başka bölgelere gönderilmemesini talep etmiş, asayişsizlik hareketlerine karşı jandarmadan istifade edilmeye çalışılmasını istemişti. Böylece iki Tümenin büyük bir çoğunluğunun, gerektiğinde harekete geçmek üzere Urfa-Mardin hattı üzerinde hazır olmasını

⁵⁸⁹ BOA, DH, EUM, AYŞ, 11/77.

⁵⁹⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 25 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 191/239.

⁵⁹¹ Bu haber üzerine 13. Kolordu tarafından Millî aşiretine bir subay gönderilmiş ve alınan malumata göre Faysal tarafından İsmail Bey'e 500 lira kıymetinde Bronçi tabanca ve bazı hediyeler gönderildiği öğrenilmişti. 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 109/133-3.

planlamıştı.⁵⁹² Dolayısıyla gerek Arapların Kolordunun konuşlu olduğu sahaya yönelik genişleme planlarının önlenmesi gerekse de Fransızların Ermeni çeteleriyle birlikte işgallerinin genişletilmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştı.

Alınan bu tedbirlerin bir sebebi de Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey'in Kolorduya başvurarak Hükûmet-i Arabiye'nin El-Cezîre hattını tamamen işgal etme amacını takip ettiğini ve Resulayn hattını da işgal edebileceğini beyan/ihbar etmesiydi. Bu konuda yapılacaklarla ilgili Kolordudan Mahmud Bey'e verilen cevapta, şimdilik böyle bir teşebbüsün olmadığı belirtilmiş; sükûnetini koruyarak Kolordudan talimat beklemesi istenmişti.⁵⁹³ Lakin Mahmud Bey'in tutumundan da emin olunmadığı için Viranşehir'deki 1. Süvari Alayının bölükleri takviye edilmiş; Siverek'teki 14. Alayın bir taburu da (21 Aralık 1919 tarihli emirle) Viranşehir'e sevk edilmişti.⁵⁹⁴

Faysal'ın adamları, Arappınarı ve Suruç hattında da propaganda faaliyetine girişmiş olup bu girişimleri 13. Kolordu tarafından yakından takip edilmekteydi. Konuyla ilgili Aralık 1919'da bölgeden alınan bir istihbarata atfen Emir Faysal'ın adamları bölgede dolaşmakta ve aşiretleri Arap Hükûmetine destek vermeye ikna etmeye çalışmaktaydı.⁵⁹⁵ Arapların bu çabalarına rağmen 13. Kolordu mıntıkasında yer alan Arap aşiretlerinin büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istemektedir.⁵⁹⁶

Arapların girişimleri ve bölgeye yönelik İtilaf devletlerinin tutumuyla alakalı olarak Harbiye Nezareti de (Mersinli Cemal Paşa imzalı) 13. Kolorduya bir talimat göndermişti. 4 Ocak 1920 tarihli bu emirde şu hususlar yer almaktaydı:

- Osmanlı Devleti, Hükûmet-i Arabiye'yi (Suriye) siyasi ve hukuki olarak henüz tasdik etmediği için bu bölgeleri savaş sonucu elden çıkmış yerler olarak kabul etmekteydi.

- Gayri resmî olarak bölgede bazı ayrılıkçılar olsa da halkın genel eğilimi Halifelik ve Müslümanlık gibi rabitalardan ötürü birliktelikten yanaydı.

⁵⁹² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 104/23-1, 104/23-2, 104/23-3.

⁵⁹³ 13. Kolordudan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderilen 7 Ocak 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 115/98.

⁵⁹⁴ ATASE, İSH, 201/259-1, 201/259-2, 201/259-3.

⁵⁹⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 202/100.

⁵⁹⁶ Konuya ilişkin hazırlanan 1 Aralık 1919 tarihli harita. ATASE, İSH, 110/74-3, 110/74-4.

- Ermeni taleplerine karşı Türkler ve Arapların birlikte hareket etmesi de Osmanlı Hükûmeti'nce gerekli görülmekteydi.

- Ancak İtilaf devletlerinin Urfa, Maraş, Antep hattındaki Türk mukavemetini görmeleri nedeniyle bunu kırmak için Arapları kullanması ve bu şehirleri ele geçirmek için Arapları teşvik etmesi muhtemeldi.

- Bu sayede İtilaf devletlerinin, zikredilen bölgeleri kendi kontrollerine almaları daha kolay olabilirdi.

- Ayrıca İtilaf devletlerinin, Osmanlı resmî makamlarını itham altında bırakmak için kendilerine müzahir Arap memurlarını Kolordu mıntikasına gönderebileceği haber alınmıştı.

- Oldukça hassas bu vaziyet karşısında 13. Kolordu, her türlü ihtimal göz önünde bulundurularak İngiliz ve Fransızlara karşı hükûmeti zor durumda bırakacak eylemlerden kaçınmalı; şimdiye kadar olduğu gibi genel tedbirlerin alınmasına gayret göstermeliydi.⁵⁹⁷

Bu bilgiler değerlendirildiğinde Harbiye Nezaretinin Arapların yaşadığı bölgeye ilişkin politikasını Kolorduya tebliğ ettiği, sahada vuku bulabilecek girişimlere karşı ne şekilde hareket etmesi gerektiğini bildirdiği görülmektedir.

Nitekim Arap Hükûmeti (Suriye) tarafından 18 Mart 1920 tarihli neşredilen beyannameye göre, Toros dağlarının güneyi ile Musul'un kuzey hattının kendilerine ait olduğu zikredilmişti. Bu beyannamenin bir suretinin 13. Kolordu tarafından temin edildiğini belirten 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, durumdan Heyet-i Temsiliye'yi ve diğer kolorduları haberdar etmişti.⁵⁹⁸

Şu ana kadar zikredildiği üzere Araplar, sahada girişimlerde bulunmalarına rağmen gerek 13. Kolordunun varlığı ve aldığı tedbirler gerekse bölgedeki aşiretlerin kendilerine itibar etmemesinden ötürü somut bir şey elde edememişlerdi. Buna mukabil Faysal'a bağlı Arapların Paris Konferansı'na sunduğu talepleri ise tam anlamıyla olmasa da San-Remo Konferansı'nda (Sevr Antlaşması), önemli ölçüde karşılanmaktaydı.

⁵⁹⁷ ATASE, İSH, 204/103.

⁵⁹⁸ 13. Kolordudan, Heyet-i Temsiliye ve diğer kolordulara gönderilen 27 Nisan 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/3-5a, 342/3-6.

Bu meyanda Emir Faysal tarafından Arap Krallığı için talep edilen topraklardan İskenderun, Antakya, Osmaniye ve Antep, 13. Kolordu sahasındaki Mardin, Urfa ve Şırnak/Cizre ile bu illerin güneyi yani Cezîre bölgesinin Suriye sınırlarına bırakılması öngörülmüştü. Aynı Konferans'ta Suriye mandasını üstlenmesi kararlaştırılan Fransızlara göre Fırat'ın doğusundaki demiryolunun 20-50 km kuzeyine kadar olan bölgede Araplar yaşamaktaydı. Bu bakımdan Fransızlar, Mardin-Cizre hattında demiryolunun yaklaşık 25 km kuzeyindeki alanlar ile Urfa ve Birecik'i de içeren bölgeleri istemiş ve Sevr Antlaşması'na göre de bunu elde etmeye yaklaşmıştı.⁵⁹⁹

Ancak Suriye ve çevresi, San-Remo Konferansı'nda Fransız manda idaresine verildiğinden Arapların bekledikleri bağımsız devlet kurma hayali en başından gerçekleşmemişti.⁶⁰⁰ Anadolu'nun güneyini de içine alan Suriye'deki Fransız manda idaresine ve San-Remo kararlarına Şerif ailesi karşı çıkmıştı.⁶⁰¹ Mevcut proje/paylaşım karşısında Araplar ve Fransa arasında Suriye'nin statüsüyle ilgili büyük bir kriz vaziyeti hâsıl olmuştu.

Adı geçen paylaşım planlarının Kolordu mıntıkasında yansımaları da olmuştu. Konferanstan kısa bir süre sonra Sevr Antlaşması'nın açıklanmasıyla 13. Kolordu bölgesindeki Urfa ve Mardin ile güneyindeki sahanın (Cezîre) Suriye'ye bırakılacak olması, Fransızların yeniden Urfa'yı işgal etme girişimlerine sebebiyet vermişti. Aynı zamanda Urfa ve güneyindeki aşiretler arasında da hareketlenmeler başlamıştı. Konuya dair Albay Cevdet Bey, Millî aşireti başta olmak üzere birçok aşiretin Fransızlarla görüşüğünü ve bölgede asayiş ihlal ederek gâh köylere saldırılar düzenlediklerini gâh birbiriyle çatışmaya girdiklerini bildirmişti.⁶⁰²

Bu hususta Albay Cevdet Bey, 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'e gönderdiği 24 Mayıs 1920 tarihli yazıda da Sevr Antlaşmasıyla ilgili gazetelerin neşrettiği sulh taslağına göre Urfa, Mardin ve Antep'in sınır dışında kaldığını belirtmişti. Hâliyle bunu öğrenen Arap aşiretlerinin Şerif ailesinin/Faysal propagandasıyla hareketlenip Kolorduya karşı tehditkâr bir vaziyet alabileceğine

⁵⁹⁹ O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru ...*, s.76, 92.

⁶⁰⁰ P. Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ...*, s.73-75; R. Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan ...*, s.291-296.

⁶⁰¹ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.105-109; H. Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş ...*, s.120-149; R. Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan ...*, s.296.

⁶⁰² 13. Kolordudan, *Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve diğer kolordulara gönderilen 24 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/5-13.*

dikkat çekmişti.⁶⁰³ Hakikaten de 13. Kolordu mıntıkasında özellikle Urfa ve Mardin’e yönelik Arapların bölgeyi ele geçirme girişimleri devam etmekteydi. Bölgedeki bazı Arap aşiretlerinin sebep olduğu hadiseler yüzünden mevcudu az olan 13. Kolordu zor durumda kalmıştı. Bu yüzden Albay Cevdet Bey, vaziyeti 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’ya bildirmiş ve mıntıkasına takviye birlik yollamasını rica etmişti.⁶⁰⁴

Sonuç itibarıyla Mütareke sonrası süreçte, Arapların 13. Kolordu mıntikasını da içeren Anadolu’nun güneyine yönelik toprak talepleri vuku bulmuş; bunun için sahada ve masada çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu konuda önce İngiltere’nin, ardından da Fransızların Osmanlı topraklarını işgal edebilmek için Arapları kışkırtıcı bir rol üstlendiği ifade edilmelidir. Buna mukabil Anadolu’da Millî Mücadele’nin başlaması, Sevr Antlaşması’nın kabul edilmemesi, 13. Kolordunun sahadaki varlığı ve aldığı tedbirler sayesinde, Arapların diplomatik arenada kısmen karşılanan talepleri, sahada tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Her ne kadar Cezîre bölgesinin orta ve güney kesimleri Suriye’ye bırakılacak olsa da verilen mücadeleler ile Mardin, Urfa ve Cizre hattının sınırlar dâhilinde kalmasına çok önemli katkılar sağlandığı anlaşılmaktadır.

2.1.3.3. Büyük Ermenistan Projesi ve Ermeni Talepleri

1789 Fransız İhtilali’nin ortaya koyduğu milliyetçilik akımı zaman içerisinde Osmanlı’daki Gayrimüslim unsurları da bağımsızlık için harekete geçirmişti. Bundan mülhem ortaya çıkan ve diğerlerine göre Osmanlı Devleti açısından uzun yıllar bir sorun teşkil edecek en büyük gaile Ermenilerin girişimleri olmuştu. Ermeni meselesi, 1878 Berlin Antlaşması’nın 61. maddesinde “*Ahalisi Ermeni olan Vilayetlerde*” (daha sonra Osmanlı belgelerinde Vilâyât-ı Şarkıyye/Vilâyât-ı Sitte diye zikredilmekte) ıslahat yapılması şartının yer almasıyla uluslararası bir konu hâline gelmişti.⁶⁰⁵ Böylece Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde, Rusya başta olmak üzere İngiltere ve Fransa’dan aldığı destekle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’da çeşitli isyanlar çıkarmış; terör faaliyetleri gerçekleştirmişti. Amaçları;

⁶⁰³ ATASE, *İSH*, 342/5-14a.

⁶⁰⁴ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi III-1920 Üçüncü Meşrutiyet*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.105-110.

⁶⁰⁵ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1984, 2-48; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, Belge Yayınları, 1987, s.227-273.

evvela Osmanlı Devleti'ne ulusal varlıklarını tanıtmak, akabinde özerklik elde etmek, nihayetinde bağımsızlık kazanmak ve toprak talebiyle sınırlarını genişletmekti.⁶⁰⁶

Söz konusu amaçları gerçekleştirmeye yönelik kurulan Ermeni komitaları,⁶⁰⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi'nde Rus ordusuyla iş birliği yapmıştı. Böylece Rusya himayesinde bağımsız Ermenistan kurmak için Van, Erzurum, Bitlis ve çevresinin işgaline zemin hazırlamış, Müslüman-Türk köylerine saldırılar düzenlemiş ve katliamlar gerçekleştirmişlerdi.⁶⁰⁸ Çok geçmeden bu saldırılar isyana dönüşmüştü. Bu isyanların en kapsamlısı, 20 Nisan 1915'te ortaya çıkan “*Van İsyanı*”ydı.⁶⁰⁹

Bunun sonucunda Osmanlı Devleti, 24 Nisan'da Ermenileri kışkırtarak devlet aleyhine her türlü girişimde bulunan Hınçak, Taşnak ve diğer Ermeni Komitalarının kapatılmasına yönelik 24 Nisan'da bir karar almıştı. Müteakiben 27 Mayıs 1915'te “*Geçici Sevk ve İskân Kanunu*”nu çıkartmak zorunda kalmıştı. Böylece Vilâyât-ı Sitte başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Ermenilerin bir kısmı, Şark ve Kafkas Cephesi'nin bir hayli gerisinde bulunan Halep, Deyr-i Zor ve Musul hattına göç ettirilmişti.⁶¹⁰ Bununla birlikte Katolik ve Protestan Ermeniler ile savaş bölgesi dışındaki Ermeniler ve savaş bölgesinde olup tehcir edilmesine gerek duyulmayan Ermeni asıllı asker, kamu görevlisi ve aileleri de sevk dışında tutulmuştu.⁶¹¹ Dolayısıyla Ermeni ırkına yönelik bir soykırımdan söz etmek mümkün değildi.⁶¹² Fakat Ermeniler, hedeflerine ulaşabilmek için gerçekleştirdikleri silahlı eylemlerden ötürü devletin aldığı doğal bir önlemi, kendi çıkarları doğrultusunda çarpıtmış;

⁶⁰⁶ Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005, s.68-70; Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci (1678-1914)*, 3. bs., Ankara, SRT Yayınları, 2015, s.46-61, 86, 110-124, 333-335.

⁶⁰⁷ E. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.421-457; Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006, s.17-32.

⁶⁰⁸ E. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.458-523; Haluk Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, 2003, s.28-36; Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s.55-60; Güzin Çaykiran, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetleri'nde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*, Ankara, Hece Yayınları, 2021, s.146.

⁶⁰⁹ *Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol*, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2016, s.90, 209-220; Justin McCarthy, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, çev., Esat Arslan, Cemalettin Taşkiran, Ömer Turan, 3. bs., İstanbul, Tarih ve Kuram Yayınevi, 2018, s.189-272.

⁶¹⁰ *Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol*, s.220-226, 256-260, 270-293; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915 - 1917*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s.37-76; Y. Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, s.39-68; Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu -Ermeniler*, çev., Şadi Dinlenç, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, s.139-151.

⁶¹¹ K. Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü...*, s.77.

⁶¹² Y. Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, s.107-112.

sevk faaliyetini bir bahane olarak kullanarak büyük devletlerin himayesinde Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmaya yönelik sistemli bir politika benimsemişlerdir.

Nitekim 1917'de Bolşevik ihtilaliyle Rusların savaştan çekilmesi üzerine Ermenilerin yeni hamisi İngiltere ve kısmen de Fransa olmuştu. Bu dönemde İngiltere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Büyük Ermenistan kurulmasını desteklerken; Fransa ise Çukurova bölgesinde kendi kontrolünde bir Ermeni yurdu teşkiline önem vermektedir.⁶¹³

Ermeniler de 1918'de Çarlık Rusya'dan ayrılarak Erivan merkezli Ermenistan Cumhuriyeti'ni ilan etmişti.⁶¹⁴ Mondros Mütarekesi sonrasında ise Ermeniler, -Araplar gibi- topraklarını genişletmek ve bunun için de Osmanlı topraklarından (bir kısmı 13. Kolordu bölgesi) pay almaya yönelik yoğun diaspora faaliyetlerine girişmişlerdi.⁶¹⁵

İngiltere ise Ermenileri himaye eden ve onların taleplerini önceleyen en aktif olan devlet konumundaydı. Londra'da faaliyet gösteren İngiliz-Ermeni Komitesi, henüz mütareke imzalanmadan Ekim 1918'de İngiltere Dışişleri Bakanlığından talepte bulunarak Türkler tarafından Vilâyât-ı Sitte'nin tahliyesini, buraların İngiliz ve müttefik güçlerce işgal edilmesini ve bu güçlerin koruması altında Ermenilerin yerlerine geri dönmesini istemişti.⁶¹⁶

Ermenilerin temsilcisi sıfatıyla hareket eden Boğos Nubar Paşa da Mondros Mütarekesi sonrasında (30 Kasım 1918'de) İtilaf devletlerine başvurarak büyük devletlerin ve “*Milletler Cemiyeti*”nin himayesi altında Ermenistan'ın bağımsızlığının sağlanmasını savunmuştu. Her ne kadar bu istekler, İngilizlerin gündeminde olsa da Ermenilerin toprak iddia ettikleri bölgelerde (Doğu ve Güneydoğu Anadolu) konuşlu 13. ve 15. Kolordular, bu gibi projelere geçit vermemek için görev yapıyordu.

⁶¹³ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2002, s.108; Fransızlar Ermeni isteklerine olumlu yaklaşmakla birlikte Fransız kamuoyunun bir kısmı bölgenin Suriye'ye/Araplara bırakılması gerektiğini öne sürmüştü. Bkz. Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.22.

⁶¹⁴ G. Çaykiran, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetleri'nde ...*, s.169.

⁶¹⁵ Necati Fahri Taş, *Güneydoğu 1919 İtilaf devletlerinin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlişkisi*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2014, s.33; Necati Fahri Taş, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında İtilaf Devletleri'nin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlgisi”, *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.750.

⁶¹⁶ R. Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan ...*, s.130-131; Mütareke Dönemi'nde, Ermeniler ve İtilaf devletleri tarafından Sevk ve İskân Kanunu sebebiyle Osmanlı Devleti'ne suçlamalar yöneltilmiş; aynı zamanda göçe tabi olan Ermenilerin yerlerine geri dönmesi sorunu ortaya çıkmıştı. Bkz. H. Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a ...*, s.57-69.

Fakat hedeflerine ulaşmayı umut eden Ermeniler, altı vilayeti Paris Barış Konferansı'nda resmî olarak talep etmişlerdi. Ermenilerin bu taleplerinde kendileri açısından üç temel dayanak noktası vardı. Bunlardan birincisi; Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinde⁶¹⁷ Vilâyât-ı Sitte'de⁶¹⁸ karışıklık çıkması durumunda İtilaf devletlerinin buraları işgal edebilecekleri hususuydu. Ermeniler için bu önemli bir dayanak noktası olsa da ilgili maddede Çukurova (*onlara göre Kilikya*) bölgesinin yer almaması, Vilâyât-ı Sitte'nin işgalinin de karışıklık çıkması şartına bağlanması⁶¹⁹ hoşnutsuzluk sebebi olmuştu.⁶²⁰

Ermenilerin ikinci dayanağı “*Wilson İlkeleri*”ydi. Bu ilkelerin 12. maddesinde yer alan “*Osmanlı idaresindeki diğer ulusların özerk gelişimi için tam ve özgür fırsatın sağlanması*” ifadesine binaen Ermeniler, bağımsız bir ulus olmayı ve -çoğunluk olduklarını iddia ettikleri- Vilâyât-ı Sitte'nin de Ermenistan'a bırakılmasını talep etmekteydiler.

Ermenilerin üçüncü argümanı ise Vilâyât-ı Sitte'de Ermeni nüfusunun çoğunlukta olduğu ancak Türklerin Sevk ve İskân Kanunu ile güya 800 bin Ermeni'yi katlettiği ve 600 binini de sürgün ettiği; dolayısıyla bölgede nüfuzlarının azaldığıydı.⁶²¹

⁶¹⁷ 24. madde için bkz. A. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya...*, s.73; Ne var ki Ermeni taleplerinin sözcüsü olan Boğos Nubar Paşa, ilk etapta Mondros Mütarekesi'ndeki 24. maddeden memnun olmamış; bölgede Türk idaresinin devam ettiğini lakin bir katliam olursa müdahalenin öngörüldüğünü vurgulayarak *Altı Vilayet'in* Türk ordusu tarafından tahliye edilmesini istemişti. Bkz. Tolga Başak, *İngilterenin Ermeni Politikası (1830-1923)*, İstanbul, IQ Kültür Yayıncılık, 2008, s.332; Murat Gündoğdu, *Bogos Nubar Paşa'nın Siyasi Faaliyetleri (1912-1922)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik, 2019, s.72; Bu talepler göz önüne alındığında 13. Kolordunun bölgedeki varlığı, Ermeniler için son derece rahatsızlık vericiydi.

⁶¹⁸ Mondros Mütarekesi'nin İngilizce metninde “the six Armenian Vilayets/6 Ermeni Vilayeti” olarak zikredilmiştir. Osmanlı Devleti ise üçü, 13. Kolordu mıntikasında bulunan bu altı vilayet için Vilâyât-ı Şarkiye (Doğu Vilayetleri) tabirini kullanmaktaydı. Bkz. Selçuk Ural, “Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu, 1919-1920”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, S.9, Bahar 2009, s.42.

⁶¹⁹ Bununla birlikte ilerleyen aylarda Harbiye Nezaretinden, Sadarete gönderilen 26 Temmuz 1919 tarihli raporda, Vilâyât-ı Sitte'nin İtilaf devletlerince işgalini gerektirecek herhangi bir asayişsizliğin olmadığı; bölgedeki kolordulardan (13. ve 15.) alınan raporlara nazaran da özellikle Bitlis, Elazığ, Erzurum, Van gibi eyaletlerde asayişin hüküm sürdüğü bildirilmişti. *HTVD*, S.3, Yıl:2, Mart 1953, s.25-28, Vesika 45.

⁶²⁰ E. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.656-657; *Belgelerle Ermeni Sorunu*, yay, haz., Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983, s.339-340. Ersoy Zengin, “Paris Barış (Paylaşım) Konferansı'nda Ermeni ve Kürt Taleplerine Karşı Vilâyât-ı Şarkiye'den Protestolar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.123, S.243, Kasım-Aralık 2019, s.371-372; M. Gündoğdu, *Bogos Nubar Paşa'nın ...*, s.68-71.

⁶²¹ Ermenilerin Paris Barış Konferansı'na sunduğu nüfus rakamları oldukça mübalağalı olup buna göre Vilâyât-ı Sitte/Vilâyât-ı Şarkiye'de 1.403.000 Ermeni, 943.000 Türk ve 482.000 Kürt nüfusu olduğu iddia edilmişti. Bkz. H. Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a ...*, s.102; Ancak, Yusuf Halaçoğlu'na göre tehcir edilen Ermeni sayısı, 438.758'di. Bu sayı içerisinde yolculuk esnasında ise 30-40 bin kişi, salgın hastalıklardan, 8 bin kişi ise çetelerin saldırılarından hayatını kaybetmişti.

Katliam iddiası üzerinden de Ermeni halkının bu toprakları hak ettiği belirtilmekteydi.⁶²² Esasında bölgedeki Ermeni nüfusu iddia edilenin çok altındaydı.⁶²³ Osmanlı Devleti, Paris Barış Konferansı'na gönderdiği 12 Şubat tarihli barış taslağında; Vilâyât-ı Şarkiyye'deki nüfusun %79'unun Müslüman, %16.5'inin Ermeni ve geri kalan %4.5'inin çeşitli unsurlardan oluştuğunu belirtmişti.⁶²⁴ Ermeniler de, talep ettikleri bölgelerde mevcut durumda azınlık olduklarını kabul ederek nüfuslarının arttırılmasına yönelik sevk ve iskâna tabi tutulan Suriye ve Irak'taki Ermenileri Vilâyât-ı Sitte'deki eski yerlerine yerleştirmek istemekteydi.⁶²⁵ Esasında Osmanlı Hükûmeti, aldığı bir kararla tehcire tabi tutulan Ermeniler için 18 Aralık 1918'de “*geri dönüş kararnamesi*” yayımlamıştı.⁶²⁶ Mütareke'nin akdiyle birlikte ise İtilaf devletlerinin de teşvik ve himayesiyle Ermeniler, Halep, Deyr-i Zor ve diğer bölgelerden trenlerle eski yerlerine (bir kısmı 13. Kolordu mıntıkası) gönderilmekte ve kendilerine iâşe-ikmal yardımları yapılmaktaydı. Böylece İngiliz görevliler, Vilâyât-ı Sitte'de Ermeni nüfusunu artırarak 24. madde kapsamında işgalleri için yeni bahane aramaktaydı.⁶²⁷

Mütareke'nin ilk aylarındaki İngilizlerin bu işgal planlarını, gerek 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa gerekse 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de

Bu kapsamda Halaçoğlu, tehcir bölgesine varanların sayısını 382.148 olarak vermektedir. Bkz. Y. Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, s.65-66; Kemal Çiçek ise tehcir edilen Ermeni sayısını, 413.067 şeklinde belirtmiş; yolda ölen Ermenilerle ilgili ise söz konusu iddiaları zikrettikten sonra 20 bin civarında bir rakama varmıştır. Bkz. Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü ...*, s.248-256, 308-313.

⁶²² B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.306-308.

⁶²³ Osmanlı Devleti'nin 1914 sayımına ait nüfus rakamlarına göre 13. Kolordu mıntıkasındaki üç vilayet ve bir Bağımsız Sancaktaki (Urfa) nüfus dağılımı dâhil bölgenin detaylı nüfus yapısı için ayrıca bkz. Davut Kılıç, *Salnamelere Göre Vilâyât-ı Sitte'de Dinî ve Etnik Dağılım (1870-1908)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s.183-290.

⁶²⁴ S. Ural, “Tevfik Paşa Hükûmeti'nin 12 Şubat 1919 Tarihli Muhtırasında ...”, s.65.

⁶²⁵ Ömer Obuz, “Milli Mücadeleye “Şark”Tan Bir Destek: Siirt Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, S.27, Mayıs 2017, s.268; Konuyla ilgili olarak Binbaşı Noel de Boğos Nubar Paşa'nın ve Ermenilerin nüfus konusunda Türk tarafını suçlayıcı ifadelerinin doğru olmadığını; aksine nüfus sayımlarında Türklerin eksik yazılmış olduğunu, bunun da önemli bir bölümünün Kürtlerden oluştuğunu, Ermenilerin nüfus rakamlarını “*Sahtekârca ve bilinçli bir şekilde*” yanlış hazırladığını belirtmişti. Şüphesiz Noel'in bu açıklamasında Kürtlerin nüfusunu fazla görmeyi amaç edindiği de göz ardı edilmemelidir. Bkz. Edward William Charles Noel, *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*, çev., Bülent Birer, İstanbul, Avesta Yayınları, 1999, s.149-150; M.K. Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti*, s.53-54.

⁶²⁶ Y. Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, s.89.

⁶²⁷ B.N. Şimşir, *Ermeni Meselesi ...*, s.80-89; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II*, C.2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.195-196; S. Ural, “Bir İngiliz Müdahalesi ...”, s.82-83.

Vilâyât-ı Sitte'nin işgali ve bölgenin Ermenistan'a dâhil edilmesi bağlamında değerlendirmişlerdi.⁶²⁸

Öte yandan Paris Barış Konferansı'nda, İtilaf devletlerinin çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin Şark Vilayetleri'nde bir Ermenistan kurulması ve bunun da manda idaresine sahip olması ilke kararı olarak kabul edilmişti. Özellikle İngiltere, bu süreçte Kürdistan projesini de gündemine aldığı için Ermenistan mandası konusunda ABD'yi ön plana çıkartmak istemişti.⁶²⁹ Nitekim İngiltere, Ermeni tezleriyle ilgili gerekli altyapıdan yoksun olduğu için Vilâyât-ı Sitte'de yeni işgallere girişememiş; bir bakıma 24. maddeyi işletememişti. İngilizlere göre Ermeniler bu vilayetlerden “*Van dışında hiçbir yerde*” çoğunluk oluşturmadıkları gibi nüfusları oldukça azdı. Buna rağmen bir dayanak bularak bu bölgelerin Türkiye'den kopartılması İngiltere'nin ana amacıydı. Dolayısıyla bölgede yoğun bir nüfusa sahip olan Kürtlerin kışkırtılması da bu minvalde İngiltere için önemli bir çıkış yoluydu.⁶³⁰ Fakat Ermeni taleplerine en başta aynı bölgeyi talep eden siyasi Kürtçüler karşı çıkmıştı. Buna rağmen İngiltere'nin girişimleriyle aşağıdaki “*Kürt Talepleri*” başlığında ayrıntılı bahsedilecek olan Kürt-Ermeni görüşmeleri de başlamıştı.⁶³¹

ABD ise ülkedeki Ermeni diasporasının da etkisiyle Büyük Ermenistan kurulması ve manda idaresini üstlenmesi hususuyla ilgilenmeye başlamış, özellikle ABD Başkanı W. Wilson da konuyla yakından ilgilenmişti.⁶³²

Haddizatında Ermeniler Konferans'a resmî taleplerini sunmadan önce Paris Barış Konferansı, 30 Ocak 1919 tarihli kararında bir Ermenistan manda idaresinin kurulmasını kabul etmişti.⁶³³ Nihayetinde Ermeniler, Mondros Mütarekesi sonrası ikili görüşmeler ve beyanatlarla dile getirdikleri taleplerini resmi olarak sunma aşamasına gelmişlerdi. Uluslararası arenada büyük bir destekle hareket eden Ermeniler adına bu

⁶²⁸ Ermeni talepleri açısından büyük devletlerin yaşadığı paradoks, bilhassa 13. Kolordu bölgesinde yoğun Kürt nüfusun yaşamasıydı. Kürtleri kışkırtmak üzere sahada görev yapan İngiliz Binbaşı Noel'e göre Bitlis, Elazığ, Diyarbakır ve Van Vilayetlerinin Ermenistan'a bırakılması durumunda nüfusun çoğunluğunu oluşturan Kürt kitlesi, azınlıktaki Ermenilerin boyunduruğu altına girecekti. Doğal olarak bu durumun büyük riskler barındırdığını hükûmetine raporlamıştı. Bkz. E. Noel, *Kürdistan 1919*, s.153-154.

⁶²⁹ İngiliz Hükûmeti, Fransa ve İtalya'nın da desteğini alarak 21 Mayıs 1919'da “*Ermenistan, Türkiye, İstanbul ve Boğazlar üzerinde bir Amerikan manda idaresi kurulması*” önerisini resmî olarak ABD'ye iletti. Bkz. İsmail Köse, “General Moseley'in Amerikan Mandası ve Anadolu'da Kurulması Planlanan Ermeni Devleti İle İlgili Raporu”, *Tarih*, S.59, 2014, s.190.

⁶³⁰ T. Başak, *İngilterenin Ermeni Politikası* ..., s.454-455, 466-468.

⁶³¹ B.N. Şimşir, *Kürtçülük* ..., s.307-308.

⁶³² Hulusi Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.22-26.

⁶³³ M. Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a* ..., s.116-117.

talepler, “*Ulusal Ermeni Heyeti Başkanı*” olan ve esasında diasporayı temsil eden Boğos Nubar Paşa ile Ermenistan Cumhuriyeti’ni temsilen Avetis Aharonyan başkanlığındaki “*Birleşik Ermeni Heyeti*” tarafından Konferans’a sunulmuştu.⁶³⁴ Taleplerini 12 Şubat’ta yazılı⁶³⁵ ve 26 Şubat’ta da⁶³⁶ sözlü olarak konferansa ileten Ermeni heyeti, savaş sırasında yaptıkları fedakârlıkların tazmin edilmesini istemiş olup onlara göre bu bedel “*Bir denizden diğer denize uzanan bir Ermenistan*”dı. Yani Ermeniler, Karadeniz’de Trabzon ve doğusu, Erzurum, Van, Sivas Vilayetleri ile 13. Kolordu mıntıkasında Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ Vilayetlerini içine alan toplamda 7 doğu vilayeti ile Çukurova’daki (Kilikya) 4 bölgeyi⁶³⁷ (Kozan, Cebel-Bereket, Adana, İskenderun) talep etmekteydi.⁶³⁸ Ayrıca Maraş’ı da Vilâyât-ı Sitte ile bu bölge arasında bağlantı kurmak için talep eden Ermeni Heyeti, tüm bu toprakların Erivan merkezli Ermenistan’la birleştirilmesini yani “*Büyük Ermenistan*”ın kurulmasını teklif etmişti.⁶³⁹

Ermenilerin Osmanlı topraklarından pay almaya yönelik talepleri üzerine ABD Başkanı Wilson’un teklifiyle Paris Konferansı’ndaki Dörtler Meclisi, görev alanı Osmanlı Devleti’nde oluşturulacak tüm mandalarda incelemeler yapacak bir heyet oluşturulmasına karar vermiş; bu doğrultuda 1919 Mart ayında King-Crane Heyeti kurulmuştu.⁶⁴⁰ Bu heyet dışında Temmuz-Ağustos 1919 tarihleri arasında bölgeye görevlendirilen Niles ve Sutherland isimli iki subay da, 13. Kolordu mıntıkasındaki Mardin, Bitlis gibi şehirlerde incelemelerde bulunmuş ve hazırladıkları raporla Ermeni iddialarını geçersiz kılan hususlara değinmişlerdi.⁶⁴¹ Buna rağmen ülkedeki Ermeni

⁶³⁴ E. Zengin, “Paris Barış (Paylaşım) Konferansı’nda ...”, s.375.

⁶³⁵ Talepleri içeren maddeler ve muhtıranın detayları için bkz. E. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.658-660.

⁶³⁶ Bu muhtıra öncesi 24 Şubat’ta Paris’te Birleşik Ermeni Kongresi toplanmış ve Ermenilerin bütün istek ve iddiaları saptanarak akabinde Konferans’a sunulmuştu. Bkz. E. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.657-658; *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s.341.

⁶³⁷ H.N. Howard, *Türkiye’nin Taksimi ...*, s.294; Fransızların Çukurova’yı işgalinde Ermenileri himayesi ve bölgede Ermenistan “Kilikya Hristiyan Cumhuriyeti” girişimi için bkz. M. Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s.90-100.

⁶³⁸ H.N. Howard, *Türkiye’nin Taksimi ...*, s.294; E. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.659.

⁶³⁹ E. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.658-659; Mehmed Said Dilek, “Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Sorunu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.15, 2009, s.82-83; Bu amaçları temin için iki büyük Ermeni delegasyonu dışında çok sayıda bağımsız Ermeni delegesi ile yazar, gazeteci ve çeşitli meslek dallarından kişiler, bir bütün hâlinde konferans nezdinde lobi faaliyetleri yapmaktaydı. Bkz. P.C. Helmreich, *Sevr Entrikaları ...*, s.34-35.

⁶⁴⁰ Bu heyet; Güneydoğu, Çukurova, Suriye gibi yerlerde yaptığı saha incelemeleri sonucunda hazırladığı ve Paris Barış Konferansı’na sunduğu raporda; Kilikya hariç diğer bölgelerde bir Ermeni idaresi kurulmasını; bunun, yeni kurulacak “*İstanbul devleti*” dâhil tüm Anadolu ile “*Ermenistan*”ı içine alacak genel ABD mandası şeklinde olmasını teklif etmişti. Bkz. S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.124-125.

⁶⁴¹ H. Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, s.38, 63.

lobisinin etkinliğiyle ABD, Büyük Ermenistan teşkiline sahip çıkmaya devam etmekteydi. Bu doğrultuda ABD'nin, Ermenistan mandasını üstlenmesi hususu ve Ermeni iddialarını yerinde incelemek üzere ABD Başkanı Wilson, 1 Ağustos 1919 tarihinde ABD Genelkurmay Başkanlığında görevli Tümgeneral James G. Harbord riyasetindeki askerî bir heyeti, Anadolu'daki durumu ve Ermeni iddialarını incelemek üzere görevlendirmişti.⁶⁴²

ABD heyeti, 13. Kolordu mıntıkasındaki Diyarbakır, Mardin, Elazığ ve Malatya'yı ziyaret etmişti. Bu ziyaretleri sırasında hem 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey hem de 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey, General Harbord ile görüşmüş, bölgenin asayiş hakkında bilgi vermişlerdi. Albay Cevdet Bey, 15 Eylül'de gerçekleşen General Harbord ile görüşmesinde; İngilizlerin Kürtleri tahrik etmesinden şikâyet etmiş, Binbaşı Noel'in görevden alınması için arabuluculuk yapmasını rica etmişti. Bu görüşme sonrası Albay Cevdet Bey'in emriyle 5. Tümen, Harbord heyetinin güvenli seyahatleri için Kolordu mıntıkasından Sivas'a kadar olan ulaşımına destek sağlamıştı. Bu kapsamda Yarbey Kenan Bey, General Harbord'a Sivas'a kadar eşlik etmişti. 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey, bu yolculuğa ilişkin 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey'e gönderdiği yazıda, yolda Harbord'a şu hususları iletmesinin uygun olacağını ifade etmişti:

- İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerini anlatması,
- Bu bölgede Ermenistan kurulmasının fiilen ve manen mümkün olmadığını belirtmesi,
- Kürtlerin Ermenilerle birlikte yaşamayacağını, böyle bir girişim olursa silahlı karşılık vereceklerini söylemesi,
- Ayrıca Sivas'a ulaşınca 13. Kolordu mıntıkasının vaziyeti ve gelişmelerle ilgili Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermesi.⁶⁴³

Neticede Harbord nezdinde bu konuların dile getirilmesi ve kendisine gösterilen ilginin çeşitli sebeplerden kaynaklandığı ifade edilmelidir. Bunlar, Ermeni iddialarının geçersizliği konusunda onun adil bir tutum sergilemesine katkı sağlamak,

⁶⁴² M. Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s.102-104; H. Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, s.49-59.

⁶⁴³ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.89; Halit Bey, 15 Eylül 1919 tarihli telgrafıyla da Harbord Heyeti hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya da malumat göndermişti. Bkz. A. Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından ...*, s.161.

İngiliz Binbaşı Noel'in, 13. Kolordu bölgesine gelerek Kürtlere yönelik kışkırtma faaliyetlerini ortaya koymak ve yine Noel'le iş birliği hâlinde ortaya çıkan Ali Galip Olayı'na dikkat çekmek maksadıylaydı.

Harbord Heyeti ise yaptığı incelemelerden sonra hazırladığı raporda, -diğer raporlarda olduğu gibi- Ermenilerin bölgede çoğunluğu oluşturmadığı ve ABD'nin tek başına Ermenistan mandasını üstlenmesinin uygun olmadığına dair bulgulara yer vermişti.⁶⁴⁴ Buna rağmen İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Crowe'nun Ekim 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği raporda; Paris Barış Konferansı'nda görevli ABD'li uzmanların, Ermenistan'ın güney sınırlarının Diyarbakır, Ergani ve Maden hattından geçmesini öngördükleri ifade edilmişti.⁶⁴⁵

Bu girişim ve gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti ise henüz Paris Barış Konferansı'na göndermek üzere hazırladığı 12 Şubat 1919 tarihli muhtıradan, Ermenistan'a yeterli arazi verilmesi ile savaş sırasındaki Ermeni sevkini araştırılması için uluslararası bir komisyon kurulmasına dair bir teklifte bulunmuştu.⁶⁴⁶ Fakat Büyük Ermenistan hayali kuran Ermeniler, bu teklifleri dahi kabul etmemişlerdi.⁶⁴⁷ Üstelik Erivan'daki Ermeni Hükûmeti⁶⁴⁸ ve parlamentosu, 28 Mayıs 1919'da Vilâyet-ı Sitte ile Trabzon Vilayeti'nin *Ermeni Cumhuriyeti* ile birleştiğini ilan etmişti.⁶⁴⁹

Buna rağmen Damat Ferit Paşa tarafından 17 Haziran 1919'da Konferans'a sunulan ikinci muhtıradan da Erivan merkezli Ermenistan'ın İtilaf devletlerince

⁶⁴⁴ Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, İstanbul, Tercüman Tarih Yayınları, 1981, s.133-154; H. Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, s.49-56, 70-75; Yine bu dönemde Harbord Heyetinde yer alan ABD'li General Moseley, "*Ermenistan Mandaterliği*" isimli raporunu, incelemeler sonrası ABD'ye dönüş yolunda Ekim 1919'da yazmıştı. Daha çok askerî hususlar üzerinde durduğu ve General Harbord'un ana raporuna da kaynaklık eden raporunda; İtilaf devletleri tarafından ABD'ye teklif edilen "*Yakındoğu Mandaterliği/Ermenistan mandası*" için siyasi, askerî, mali öneriler getirmiş; ayrıca Ermenilerin dağınık halde yaşadıkları ve hiçbir bölgede çoğunluk olmadıklarını belirtmişti. Bununla birlikte Türkiye'ye yönelik ağır yargılar taşıyan hükümler vermiş ve ABD'nin muhtemel bir manda idaresini tek başına üstlenmesini önermişti. Bkz. S. Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu...", s.97-108.

⁶⁴⁵ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.389.

⁶⁴⁶ T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s.444-445; S. Ural, "Tevfik Paşa Hükûmeti'nin 12 Şubat 1919 Tarihli Muhtırasında ...", s.67.

⁶⁴⁷ Memet Yetişgin, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesi'ne Yönelik Paylaşım Projeleri", *Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.734-735.

⁶⁴⁸ Birleşik Ermenistan bildirisi için ayrıca bkz. E. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.674-675.

⁶⁴⁹ Erivan'daki Ermeni Hükûmeti'nin bu kararı, *Türkiye Ermenistan'ı* olarak adlandırılan Doğu ve Güneydoğu'yu içine alan bölgenin ilhak edilmesine ve *Tek Ermenistan* kurulmasına yönelik alınmıştı. Bkz. S. Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu...", s.44.

tanınması hâlinde, Ermeni ve Osmanlı arasındaki hududu referandumla görüşmeye hazır olduğunu bildirmişti. Bunun yanı sıra nüfus mübadelesini de teklif etmişti.⁶⁵⁰

13. Kolordu ise bölgesinde uygulamaya çalışılan işgal planı ve sahadaki girişimleri yakından takip etmekteydi. Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 29-30 Ağustos 1919 tarihli şifrede; bölgesinde asayişsizlik olmadığını bildirmiş, şayet 13. Kolordu mıntıkası Ermenilere bırakılacak olursa veya İngilizlerin işgal mıntikalarını genişletmeleri hâlinde bölgedeki çoğu silahlı olan aşiretlerin (Kürt aşiretleri) harekete geçeceğini, tüm halkın kadın ve çocuklara varıncaya kadar silahlanacağını, Kolordunun da bu durumu engelleyemeyeceğini belirtmişti.⁶⁵¹

Ermenilerin sahadaki eylemlerine bakıldığında, Kolordu mıntikasındaki faaliyet ve girişimleri daha çok Fransız işgal kuvvetleriyle iş birliği yaparak karışıklık çıkarma üzerineydi. Zira Ermenilerin bölgeye yönelik talep ve istekleri, fiili olarak uygulama imkânı bulması bakımından Fransız işgaliyle daha da canlanmıştı.

13. Kolordu da Ermenilerin maksatlarına yönelik girişimlerini yakından takip etmiş ve tespit ettiği bulgular çerçevesinde hazırladığı raporunu Harbiye Nezaretine göndermişti. Harbiye'nin de Dâhiliye Nezaretine ilettiği ilgili rapor, nihayetinde 17 Kasım 1919 tarihli yazıyla Sadarete intikal etmişti. Rapora göre Fransız ordusunun büyük bir çoğunluğu Ermenilerden oluşuyordu. Fransızların, Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinden istifade etmek maksadıyla -bölgeyi işgale zemin hazırlamak için- Kolordu mıntikasına Ermeni çetelerini sevk etmesi muhtemeldi. Nitekim eşya çuvalları arasına gizlenmiş ve -Emniyet tarafından yakalanan- mektupların Diyarbakır'daki Ermenilere gönderildiği tespit edilmişti. Üstelik bölgedeki Ermeniler, Fransız ordusuna katılmak için Halep ve Adana'ya gitmekteydiler. Tüm bu gelişmeleri takip eden 13. Kolordu, sorumluluk sahasında sansür uygulanmasını talep etmişti. Hükûmet de (Ali Rıza Paşa Hükûmeti) 26 Kasım 1919 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında, sansür uygulamasını uygun bularak Ermeni girişimlerine karşı gerekli tedbirlerin alınması hususunun Harbiye ve Dâhiliye Nezaretine bildirilmesini kararlaştırmıştı. Nitekim Dâhiliye Nezareti de Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ Vilayetlerine gönderdiği şifrede; bu kararı tebliğ etmiş ve Fransız ordusu içindeki

⁶⁵⁰ Y.H. Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, s.37; S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.25, T. Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, s.33; Ş.C. Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, s.83-87.

⁶⁵¹ ATASE, *İSH*, 195/157-4, 195/157-5, 195/157-6; HTVD, S.40, s.98-100, Vesika 964; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.79.

Ermeni askerlerin ve bölgeye sevk edilen Ermeni çetelerinin, 24. madde gereği işgale zemin hazırlamak için Kolordu mıntıkasında hadise çıkartmaya çalışacaklarını belirterek asayiş bozan eylemlere mâni olunmasını istemişti.⁶⁵²

Ancak ilk etapta Ermenilerin sahadaki eylemleri, fiili Fransız işgalinin olduğu Urfa-Antep-Maraş hattında meydana gelmişti.⁶⁵³ Ermenilerin işgal edilen yerlerde Müslüman ahaliye yönelik planlı katliamları, kendi nüfuslarını artırıp Müslüman nüfusun azaltılması amacına yönelikti. İşgalci unsurlar bilhassa, mukim Müslüman ahali ile Ermenileri yer değiştirmeye zorlamaktaydı. Ermenilerin, Vilâyât-ı Sitte'ye yönelik emelleri de devam etmekteydi. Bu hususta Diyarbakır'daki Ermenilerle Kilikya Piskoposu arasında gönderilen mektuplar ele geçirilmiş ve bu mektuplardan 1920 yılı bahar ayı itibarıyla Ermeni çetelerinin intikam maksadıyla, düzenli ve kalabalık kuvvetlerle Fransız ordusu himayesinde Elazığ, Malatya ve Diyarbakır'a yönelik işgale başlama niyetinde oldukları anlaşılmıştı. Bu durum 13. Kolordu tarafından Ermenilerin Vilâyât-ı Sitte'ye yönelik taleplerinin gerçekleşmesi için fiili bir durum oluşturma hedefi olarak yorumlanmıştı. Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretini bilgilendirdiği yazısında; Ermeni ve Fransızların olası işgal girişimlerine karşı Kolordu bölgesindeki aşiretlerin silahlanmış vaziyette olduğunu, Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesinin de hızlı bir şekilde yapılarak silahlanmanın arttığını açıklamıştı. Bununla birlikte gerek aşiretler arasında silahlı çatışma ihtimali gerekse etnik unsurlar arasında çatışma riskini meydana getirebileceğine dikkat çekerek 13. Kolordunun yeni askerlerle takviye edilmesini talep etmişti. Bu bağlamda daha önceden de bahsi geçtiği üzere Doğu Cephesi'ndeki tehditlerin büyük ölçüde ortadan kalkmasından mütevellit dört tümeni olan 15. Kolordudan bir tümenin, mümkün olmazsa en azından tam bir piyade alayıyla bir topçu cebel bataryasının 13. Kolordu emrine Elazığ'a gönderilmesini istemişti.⁶⁵⁴

⁶⁵² *Meclisi Vükela Kararı. BOA, MV, 217/137; Sadaretten Dâhiliye ve Harbiye Nezaretine gönderilen emir. BOA, BEO, 4602/345130-1; Dâhiliye Nezaretinden mezkûr valiliklere gönderilen 2 Aralık 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 105/9; Oktay Bozan, Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeniler ve Ermeni Olayları (11878-1920), Konya, Çizgi Kitabevi, 2013, s.350; F.K. Şahin, "Mondros Mütarekesi Sonrasında ...", s.856-589.*

⁶⁵³ Ali Güler, Suat Akgül, *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara, Berikan Yayınları, 2003, s.297-305.

⁶⁵⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 205/61; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 205/155-1, 205/155-2; Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in 31 Ocak 1920 tarihli Harbiye Nezareti ve diğer kolordulara gönderdiği rapora göre; Beyrut'ta bulunan Diyarbakırlı Arşak tarafından Ermeni heyetine gönderilen mektupta şu noktalar ifade edilmişti:

- Ermenileri katleden Müslümanların ne hâle geleceklerinin yakında görüleceği,
- Bu uğurda mahvolsalar bile çocuklarının Müslümanlardan intikam alacakları,

Görüldüğü gibi Ermeniler, Mütareke sürecinde İtilaf devletlerinin himayesinde sahada ve masada girişimlerde bulunmuşlardı. Bu girişim ve taleplerinin bir kısmının -aşağıdaki San-Remo/Sevr başlığında ayrıntılarıyla belirtileceği üzere- kendilerine verilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece Ermeniler, uzun yıllar boyunca sürdürdükleri propagandaların etkisiyle Paris Barış Konferansı'ndaki isteklerini, San-Remo Konferansı/ Antlaşması'ndaki paylaşımlarla nispeten temin etmeye yaklaşmışlardı.

Mezkûr paylaşım planına göre Vilâyât-ı Sitte'den Erzurum, Van ve Bitlis Vilayetlerini içine alan, bunun yanı sıra -hudut ayrıntıları ABD Başkanı tarafından belirlenecek olsa da- Trabzon'un doğusunu da ihtiva eden bir Ermenistan kurulacaktı.⁶⁵⁵ Görüleceği gibi İngiltere ve Fransa ise bölgeye yönelik uzun vadeli planları ile eylem ve girişimlerinde Ermenileri bir koz olarak kullanmış ve bu manada Ermenilerin toprak taleplerini öncelemişlerdi. Buna mukabil 13. Kolordu, kendi bölgesinde aldığı tedbirlerle, Ermenilerin sahada eylem ve karışıklık çıkarmalarına izin vermemiştir. Fransız işgaliyle ortaya çıkan Ermeni mezalimi ise bölgede başlayan Millî Mücadele Harekâtı ile karşılık bulmuş ve sonlandırılmıştır.

2.1.3.4. Kürdistan Projesi ve Kürtçülük Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nin ardından ortaya çıkan ayrılıkçı Kürt talepleri, Ermeni ve Arap taleplerinden farklı olarak ilk kez Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık kazanma üzerine gelişmişti. Zira Araplar, 1918'de Hicaz ve Suriye'de bir devlet kurduklarından mevcut talepleri Arap topraklarının genişletilmesi idi. Ermeniler de 1918'de Erivan'da bir devlet kurdukları için yeni hedefleri, Osmanlı topraklarının Doğu ve Güneydoğu bölgelerini elde ederek Büyük Ermenistan teşkil etmekte.

Kürtler ise asırlardır Musul Vilayeti ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Türklerle iç içe yaşamaktaydılar ve herhangi bir devletleri yoktu. Ancak 19. yüzyıldan itibaren bazı Kürt Beyleri tarafından devlete karşı isyanlar başlatılmıştı. Özellikle Rusya, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan

- Ayrıca Halep'ten Diyarbakır'a gelen diğer mektuplarda da birkaç ay sonra Diyarbakır yolunun kendilerine açılacağı ve Diyarbakır'ın Ermenistan olacağı. *TİTE Arşivi*, 318/9-9001.

⁶⁵⁵ Nitekim San-Remo kararlarının hemen akabinde Başkan Wilson, Elazığ ve Diyarbakır Vilayetleri ile Sivas ve Kilikya'yı da içine alan bir Ermenistan tesisi ve bu bölgede ABD manda idaresinin kurulmasına yönelik ABD Senatosu'na 24 Mayıs 1920'de bir teklif sunmuştu. Bkz. İ. Köse, "General Moseley'in Amerikan Mandası ...", s.208, 211; Fakat Senatoda yapılan oylamada 23 evet oyuna karşı 53 hayır oyuyla ABD mandasında bir Ermeni yurdu kurulması hususu reddedilmişti. Bkz. S. Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: ...", s.98.

periyotta gerçekleşen her savaşta doğu sınırına ulaştığında, yayılma konusundaki emellerine ulaşmak için Ermenilerin yanı sıra Kürtlerden de istifade etmeye çalışmıştı.⁶⁵⁶ Bu kapsamda bazı Kürt isyanları: özellikle 1842-1847'deki “Cizre İsyanı” ve Hakkâri çevresindeki “Bedirhan Bey İsyanı”, 1853'te Musul'dan Bitlis'e Van'dan Hakkâri'ye yayılan “Şir Yezdan isyanı”, 1880'de Hakkâri ve çevresinde ortaya çıkan “Şeyh Ubeydullah İsyanı” ve 1904'te Rusya'nın teşvikiyle çıkan Kürt hareketlenmeleri, devleti oldukça meşgul etmişti. Bölgedeki nüfus yoğunluklarına binaen Rusların dışında İngiltere de 19. yüzyılın sonlarından itibaren Kürt aşiretleriyle yakından ilgilenmeye ve Kürtleri Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtılacak bir unsur olarak görmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti ise bölgede asayiş sağlamaya ve Kürt aşiretlerini kontrol altına alabilmek için Sultan II. Abdülhamid döneminde (1891) aşiretlerden Kürt Alayları tesis etmişti.⁶⁵⁷

19. yüzyılda gerçekleşen fakat Ermeniler kadar etkili olmayan Kürt ayrılıkçı eylem ve isyan girişimleri, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce 1914'te çıkan Bitlis'teki isyan ile daha büyük bir ivme kazanmıştı. Fakat bu isyan da diğerleri gibi bölgesel olup Kürt aşiretlerinin çoğunun itibar etmediği ve ilgisinin olmadığı bir girişimdi. Buna rağmen ayrılıkçı Kürtleri destekleyen Rusya ve İngiltere, Ermeniler gibi Kürtleri de Türkiye'yi parçalama noktasında kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilecekleri bir unsur olarak görmekteydi.⁶⁵⁸

Görüldüğü üzere bir isyan geçmişi olan Kürt ayrılıkçı hareketi, Mütareke sürecinde bu defa bağımsızlık kazanma girişimlerine yönelmişti. Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin Ermenilere bırakılacağı şayiaları da ayrılıkçı Kürt grup ve liderlerinin destek bulmasına ve Kürtlerin bu konuda tahrik edilmesine kapı aralayacak mahiyettedir. Bundan mülahem siyasi Kürtçüler, bağımsız Kürdistan'ın kurulması ve

⁶⁵⁶ Şadillili Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, C.1, Ankara, Kon Yayınları, 1980, s.25-49; Fatih Ünal, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.5, S.17, Bahar 2008, s.133-135.

⁶⁵⁷ F. Ünal, “Rusların Kürt Aşiretlerini...”, s.135-152; Nevin Yazıcı, “Osmanlıdan Cumhuriyet'e Hakkâri İsyanları (1843-1933)”, *Devlet Dergisi*, Ekim 2015, <http://devlet.com.tr/makaleler/y134-OSMANLIDAN-CUMHURİYETE-HAKKARI-ISYANLARI-1843-1933.html>, [Erişim tarihi: 12.08.2022]; Bülent Cırık, *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016, s.457-512.

⁶⁵⁸ Salahi R. Sonyel, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)”, *Belleten*, C.61, S.231, Ağustos 1997, s.387-422; Yalçın Toker, *Milli Mücadele'de İç İsyanlar ve Son Ermeni Olayları*, İstanbul, Toker Yayınları, 2009, s.109-110; Nejla Günay, “Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması”, *Gazi Akademik Bakış*, C.10, S.20, 2017, s.52-56; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.57-77, 87-121; G. Çaykiran, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetleri'nde ...*, s.106-112.

sınırlarının Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun bir kısmını içerecek şekilde olması için girişimlerde bulunmuştu.⁶⁵⁹ Böylece Arap ve Ermeni taleplerinin yanı sıra Kürt talepleri de 13. Kolordu mıntıkasının ilhakını amaç edinmişti.

Mütareke Dönemi'nde Kürtçülük hareketinin hamisi ve kışkırtıcısı İngiltere'ydi. İngilizler için esas hedef, Musul'un da dâhil olduğu ve “*Mezopotamya*” adıyla nitelendirilen bölgede Arap devleti kurulmasıydı. Fakat Mütareke'den sonra kontrolleri altına aldıkları Musul ve çevresinde Kürtlerle temas eden İngilizler, bu münasebeti bölgedeki Kürtlerle de tesis etmeye çalışınca, bölgede bir Kürt devleti kurulmasını da çıkarları için bir gereklilik olarak görmeye başlamıştı.⁶⁶⁰

Böylece İngiltere, Birinci Dünya Savaşı devam ederken Suriye/Filistin ve Dicle (Irak) Cephesi'nde Araplardan istifade etmeye çalıştığı gibi, Mütareke şartlarında ve Kürtlerin yoğun yaşadığı mıntikalara ulaştıklarında bu defa da Kürtleri kışkırtmayı amaç edinmişti.⁶⁶¹

Nitekim Arnold Toynbee'ye göre İngilizler, Musul'u işgal etmeleriyle Türklere karşı kışkırtılacak bir unsur olarak gördükleri Kürtleri isyana teşvike başlamışlardı.⁶⁶² Bölgenin paylaşım planlarını yapan İngiliz M. Sykes'e göre ise Arapların ayaklanması Urfa ve Diyarbakır'daki Kürtlerin de harekete geçmesine neden olacaktı.⁶⁶³ Ayrılıkçı Kürtleri asıl harekete geçiren unsur ise İngiliz tahrikinin yanı sıra Şark Vilayetlerini (Vilâyât-ı Sitte) de içerecek şekilde Ermenistan kurulması için Ermenilerin bilfiil harekete geçmesiydi. Bu husus bir bakıma, bağımsızlık amacı güden Kürtçülerin, Kürt aşiretlerinin de bu amaca yönlendirilmesi noktasında ellerindeki en önemli dayanak olacaktı.⁶⁶⁴

Esasında İngiltere hem Irak'ta kuracakları bölgenin güvenliği hem daha kuzeyde tesis edilmesi planlanan Ermenistan'ın güvenliği için Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılmasına yönelik bir politika geliştirmişti. Mütareke

⁶⁵⁹ N.F. Taş, *Güneydoğu 1919 ...*, s.11; N.F. Taş, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında ...”, s.750; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.179-234; D. Ergil, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, s.37-40.

⁶⁶⁰ Vladimir Minorsky, *Musul Sorunu*, çev., Salim Şahin, İstanbul, Avesta Yayınları, 1998, s.31.

⁶⁶¹ T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken...*, s.145-146; N.F. Taş, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında ...”, s.747-755; Suat Zeyrek, “Millî Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C.23, S.1, Bahar 2013, s.113.

⁶⁶² Arnold J. Toynbee, Kenneth P. Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, çev., Hülya Karaca, İstanbul, Birey Yayınları, 2003, s.233-234; Ş. Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, s.9.

⁶⁶³ R. Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan ...*, s.156.

⁶⁶⁴ N.F. Taş, *Güneydoğu 1919 ...*, s.13.

Dönemi'nde İngiliz uzmanlarca hazırlanan “*Kürt Raporu*”na göre, Kürt ve Ermenilerin uzun süredir çatışma ve rekabet hâlinde olması hasebiyle Büyük Ermenistan’ın kurulması için bu iki unsur arasında Türklere karşı anlaşma zemini tesis edilmeliydi. Bundan ötürü Ermenilere olduğu gibi Kürtlere de bağımsız olabilecekleri topraklar verilmeliydi.⁶⁶⁵

İngilizlerin amacı; silahlı olan Kürt aşiretlerinin isyan etmesi, bölgede karışıklık çıkması ve Mütareke’nin 7. ve 24. maddelerini dayanak alarak Diyarbakır, Bitlis, Elazığ Vilayetlerini işgal etmektir. İngilizler, Urfa’yı işgal ettikten sonra bu konudaki çalışmalarına hız vermişti. Fakat bölgede 13. Kolordunun varlığı, İngilizlerin hem fiili işgallerini genişletmelerinin önüne geçmiş hem de siyasi planların engellenmesi noktasında son derece önemli bir vazife üstlenmişti.⁶⁶⁶ Bu durum karşısında İngilizler, Ermeni ve Kürtler üzerinden kurdukları planları uygulamaya koyabilmek için 13. Kolordunun lağvedilmesine yönelik girişimlere başlamışlardı.⁶⁶⁷

Fransa ise İngiltere’nin Kürtleri kışkırtmasından ve Kürtlerin de Suriye sınırlarında Fransa idaresine bırakılması öngörülen Urfa-Mardin-Cizre hattına göz dikmesinden rahatsızlık duymaktaydı.⁶⁶⁸ İngiltere, (M. Sykes aracılığıyla) ilk olarak Ocak 1919’da Fransa’ya (M. Picot vasıtasıyla) Musul’u da içerecek bağımsız bir Kürt idaresinin kurularak İngiliz manda yönetimine bırakılmasına dair tebligatta bulunmuştu. M. Picot ise bu planı hem Fransız çıkarlarına ters düşmesi hem de bölgede (Musul’un kuzeyi) yaşayan ve Fransa tarafından desteklenen Süryani-Nasturi ve Keldani gibi azınlıkları zarara uğratacağı gerekçesiyle reddetmişti.⁶⁶⁹

Yine İngiltere’nin Kürdistan kurma projesiyle ilgili bir Fransız raporunda; Kürtleri Ermenilerin idaresi altına sokmanın nüfus bakımından imkânsız olduğu, Ermenilerin Kürdistan’da yaşamasının ise onları azınlığa düşüreceği belirtilmişti. Ayrıca, Kürdistan kurulması planlanan bölgede Süryani-Nasturi, Yezidi ve diğer Hristiyan unsurların olduğu ifade edilerek Kürdistan ve Ermenistan coğrafyasını belirlemenin karmaşık bir problem olduğuna dikkat çekilmişti. Dolayısıyla Kürdistan’ın statüsü ve sınırları ile Fransa/İngiltere tarafından nasıl himaye edileceği

⁶⁶⁵ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.45-49.

⁶⁶⁶ S. Erdaş, “Milli Mücadele’de ElCezîre Cephesi ...”, s.673.

⁶⁶⁷ Selçuk Ural, “Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel’in Faaliyetleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri*, S.11, 2004, s.57.

⁶⁶⁸ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s.32.

⁶⁶⁹ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, İstanbul, Doz Yayınları, 1992, s.23.

konularının Musul ve Ermenistan konularının karara bağlanmasından sonra netleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştı.⁶⁷⁰

Görüldüğü üzere Kürtlerin menfaatlerinden ziyade büyük devletlerin planları önemliydi. Bu çerçevede İngiltere'nin çıkarlarına özne olan ve aşiretler hâlinde yaşayan Kürtlerin⁶⁷¹ bağımsızlık istekleri genel olarak Kürt halkından değil daha çok “*Kürt/Kürdistan Teali Cemiyeti*”⁶⁷² ve bu Cemiyet içinde Diyarbakır'da etkin olan Bedirhanlar aşireti,⁶⁷³ Musul Vilayeti'ndeki Şeyh Mahmud, Seyyid Taha, Simko⁶⁷⁴ gibi bazı aşiret liderleri ile Kürt aydınlarından gelmişti.⁶⁷⁵ Bu bakımdan Kürdistan teşkili ve Kürt talepleriyle ilgili dört isim ve grup ön plana çıkmıştı. Bunlar Paris'te bulunan ve konferansa Kürtler adına talepleri sunan Şerif Paşa, İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyetinin kurucusu Seyyid Abdülkadir Bey ile başta Diyarbakır olmak üzere 13. Kolordu mıntıkasında etkinlik gösteren Bedirhan aşiretinin önde gelen isimleriydi. Dördüncü unsur ise Kürtleri tahrik etmeyi amaçlayan sahadaki İngiliz subaylarıydı. Bunlar arasında Seyyid Abdülkadir'in başkanlık yaptığı “*Kürt/Kürdistan Teali Cemiyeti*”, bağımsız Kürdistan tesisi konusunda en geniş ve teşkilatlı çalışmalar yapan kuruluştur.⁶⁷⁶

Mütareke şartlarında vuku bulan işgaller ve Osmanlı Hükûmeti'nin otoritesinin zayıflaması üzerine, 17 Aralık 1918'de⁶⁷⁷ bağımsız Kürdistan amacı güden

⁶⁷⁰ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.397-399.

⁶⁷¹ Kürtlerde; belli başlı aşiretlere mensup halde yaşamaları, birbirlerinden oldukça farklı lehçeleri konuşmaları, farklı tarikatlara da mensup olmaları gibi çeşitli etkenlerle Ermeniler ve Araplar kadar ulus bilinci gelişmemiştir. Bkz. M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, çev., Mehmet Demir, Ankara, Özge Yayınları, 1993, s.99; İ. Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.118-119; İhsan Şerif Kaymaz, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Musul Vilayeti'nde İngiliz Yönetiminin Kurulması”, *Memleket*, S.14, 2010, s.116-118.

⁶⁷² Cemiyetin kurucularından olup hem İstanbul'da hem de 13. Kolordu bölgesinde bağımsız Kürdistan kurulması için etkin faaliyet gösteren Bedirhan ve Baban aşiretleri, bir müddet sonra Cemiyetin başkanı Seyyid Abdülkadir'in bağımsızlık yerine özerklik istediği ve Osmanlı Hükûmeti ile teması sürdürmeye çalışması nedeniyle ters düşmüştü. Adı geçen iki aşiret mensubu tarafından Mayıs 1920'de *Kürt Teşkilât-ı İctimaiyye Cemiyeti* kurulmuş; diğer küçük çaplı Kürt fırka ve cemiyetleri de bu Cemiyete katılmıştı. Bkz. Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.176-179.

⁶⁷³ İngiltere adına Kürtler nezdinde propaganda yapan Binbaşı Noel, Bedirhanların “Kürdistan'da” en tanınmış ve nüfuzlu aile olduğunu rapor etmişti. Bkz. B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.319.

⁶⁷⁴ İngiliz desteğiyle hareket eden Simko ve Seyyid Taha; Urmiye gölü çevresi, İran'ın batısı ile Süleymaniye'nin kuzeyindeki bölgede; Şeyh Mahmud ise Süleymaniye ve çevresinde faaliyet göstermekteydi. Bu üç aşiret reisinin Kürt birliğini sağlamaya yönelik mektuplaşmaları hakkında bkz. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s.33

⁶⁷⁵ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.13-23.

⁶⁷⁶ Oya Girit, *Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1994, s.39-59; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.150-172.

⁶⁷⁷ Cemiyetin kuruluşuna ilişkin farklı tarihler verilmektedir. Utkan Kocatürk, 19 Şubat 1919 tarihini (*Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, s.23) zikrederken; Salahi Sonyel ise

bu Cemiyet İstanbul'da kurulmuş⁶⁷⁸ ve başta Diyarbakır olmak üzere 13. Kolordu sahasındaki bazı şehirlerde de şubeler açmıştı.⁶⁷⁹ Derneğin kuruluşunda başı çeken Kürt aşiretleri Bedirhan, Şemdinan ve Baban aşiretleri ile Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesiydi. Hem İstanbul'daki hem de 13. Kolordu bölgesinde dolaşan İngiliz saha elemanlarının desteklediği bu Cemiyet, bölgede şubeleri aracılığıyla Kürt aşiretleri arasında bağımsızlık fikrini yaymaya çalışmaktaydı.⁶⁸⁰ Bu şubeler bilhassa Diyarbakır ve Elazığ'da etkin bir şekilde faaliyet içindeydi.⁶⁸¹ Bunun yanı sıra Bitlis, Dersim, Arapgir, Muş gibi 13. Kolordu bölgelerinde de Cemiyetin şubeleri açılmış olup 19 şubesinin olduğu ifade edilmektedir.⁶⁸²

Kürt Teali Cemiyeti Reisi Seyyid Abdülkadir Bey de hem İstanbul'daki İngiliz Siyasi Temsilciliğiyle hem de 13. Kolordu bölgesinde faaliyet gösteren Binbaşı Noel ile sıkı bir iletişim kurmuştu. Bu kapsamda Abdülkadir Bey, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdiği 2 Ocak 1919 tarihli yazıda; Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Musul ile Erzurum ve Van'da kahir ekseriyetin Kürtler olduğunu belirtmiş ve İngiliz himayesinde Kürtlere özerklik verilmesini talep etmişti.⁶⁸³ Abdülkadir Bey, 15 Nisan'da da bir kez daha İngiliz Yüksek Komiserliğine başvurarak Kürt taleplerini dile getirmiş ve İngiliz himayesinde “*Özerk Kürdistan*” kurulmasını istemişti.⁶⁸⁴

Seyyid Abdülkadir bir yandan da hükûmet nezdinde Kürtlere özerklik talebinde bulunmakta ve 13. Kolordu mıntıkası olan Diyarbakır, Elazığ, Bitlis gibi bölgelere Kürt valilerin atanmasını istemekteydi. Burada dikkat çekici olan Abdülkadir Bey'in girişimlerinin yanı sıra 1919 ve 1920'deki her iki sadareti döneminde de Damat Ferit Paşa'nın Kürtlere özerklik vaadinde bulunmasıydı.⁶⁸⁵

Cemiyetin kuruluşunu Mayıs 1919 olarak belirtmektedir. (*Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.9). Son yapılan bir doktora tezinde ise 17 Aralık 1918 tarihi belirtilmiştir. Bkz. Zeynep Çamsoy, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s.65-72.

⁶⁷⁸ O. Girit, *Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, s.39-40.

⁶⁷⁹ Dâhiliye Nezareti Emniyet Müdüriyeti tarafından yayımlanan cemiyetler listesindeki künye bilgilerine göre Kürdistan Teali Cemiyeti, Cağaloğlu'ndaki adresinde faaliyet göstermekte olup ayrıca reis ve azaları hakkında bilgiler yer almıştı. Cemiyetin amacı, Kürtlerin genel menfaatlerini temin etmek olarak belirtilmişti. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Yer No: 1/160 (43-2), Belge Kayıt No: 569557-3-4.

⁶⁸⁰ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.297-299, 319.

⁶⁸¹ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi Milli Mücadele Tarihi I*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.47-48.

⁶⁸² O. Girit, *Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, s.42.

⁶⁸³ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.26-27. N.F. Taş, *Güneydoğu 1919 ...*, s.136-137.

⁶⁸⁴ S.R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde ...*, s.11.

⁶⁸⁵ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.211-213.

Bununla birlikte Kürt Teali Cemiyeti üyeleri ile Damat Ferit Paşa'nın 10 Temmuz'daki görüşmesine ilişkin İngiliz istihbaratında, paşanın Kürtlere karşı olduğunu ve Seyyid Abdülkadir'in Elazığ ve Diyarbakır Vilayeti'ne atanmasını istediği Kürt valilerini kabul etmediği raporlanmıştır.⁶⁸⁶ Buna rağmen İngilizlerin isteğiyle Haziran 1919'da bazı Millî Mücadele karşıtı veya Kürtçü olan vali ve mutasarrıflar, Damat Ferit Paşa tarafından 13. Kolordu mıntıkasına atanmıştı. 13. Kolordu Kumandanlığına da Kürt asıllı Hamdi Paşa'nın atanması, İngilizler tarafından Kürtlerin kendi taraflarına çekilmesine yönelik bir adım olarak Osmanlı Hükûmeti'ne tavsiye edilmişti.⁶⁸⁷

Bu kapsamda Bitlis Valiliğine Ziya Paşa, Diyarbakır Valiliğine Faik Ali Bey, Elazığ Valiliğine Ali Galip, Malatya Mutasarrıflığına Halil Rami Bey atanmıştı. Bu şahısların bir müddet sonra millî menfaatlere aykırı faaliyetlerinin açıkça görülmesi üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Heyet-i Temsiliye'ye yolladığı 16-17 Ekim 1919 tarihli raporda; Malatya Mutasarrıfı Halil Bey ile Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey'in, bulundukları görevlere İngilizlerin sayesinde atandıklarını söylemekten çekinmediklerini, böyle bir valinin Diyarbakır'da olmasından fayda beklenemeyeceğini, Malatya Mutasarrıfı'nın da Kürt Teali Cemiyetini teşvik ve himaye ettiğini ve Cemiyetin bağımsız Kürdistan hazırlığında olduğunu belirtmişti.⁶⁸⁸

Bu atamaların, Binbaşı Noel'in İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdiği raporların akabinde olduğu görülmektedir. Nitekim Noel, Anadolu Hareketi'nin etkinliğinin artması durumunda 13. Kolordu mıntıkasını kastederek Kürt bölgelerine Bedirhanlar başta olmak üzere bazı Kürtlerin vali ve mutasarrıf olarak atanmasının sağlanmasını, böylece İngilizlerin bölgeye yönelik icraatlarında onlardan yararlanabileceğini belirtmişti. Bir başka raporunda ise 13. Kolordu Kumandanlığına Hamdi Paşa'nın, Diyarbakır Valiliğine Bedirhan ailesinden Emin Ali'nin, Mardin'e de bir Kürdün mutasarrıf atanmasını, bu sayede Türk-Kürt birlikteliğinin zayıflatılabileceğini ifade etmişti.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan ...*, s.75-77.

⁶⁸⁷ Müellif, 13. Kolordu yerine sehven "10. Kolordu" yazmış olmalıdır. Bkz. Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.170. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.127; B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.344-345.

⁶⁸⁸ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.346; A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan ...*, s.75-77.

⁶⁸⁹ M.K. Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ...*, s.43-55; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.127; B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.344-345.

Öte yandan Kürtçülük ve Kürdistan tesisi ile ilgili İngilizlerin sahadaki elemanları vasıtasıyla gerçekleştirdikleri propaganda ve tahrikler de Kolordu açısından önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Kolordu mıntıkasındaki üç İngiliz subayı başta Binbaşı Noel olmak üzere Albay Wilson ve Yüzbaşı Woolley, bilhassa Bedirhanlarla iş birliği yaparak Kürtlerin Türk yönetimine karşı kışkırtılmasına ve bölgede bir Kürdistan tesisine çalışmaktaydı. Kürtlere yönelik bu İngiliz kışkırtmaları, Bağdat'taki İngiliz siyasi bürosundan hazırlanan raporda da açıkça vurgulanmıştı. Buna göre raporda; Kürt Teali Cemiyetinin etkisi ile Mardin ve Diyarbakır'daki görevlilerin desteğiyle kışkırtıcıların çalışmalar yürüttükleri belirtilmişti.⁶⁹⁰

Özellikle (*Nisan 1919'da Yüzbaşı iken bir müddet sonra Binbaşı olan*) Edward Noel, Musul'daki İngiliz ordusunda görevli olup Kürtlere yönelik propaganda yapması ve aşiretleri kışkırtması maksadıyla 13. Kolordu mıntıkasına gönderilmişti.⁶⁹¹ Görünüşte incelemelerde ve görüşmelerde bulunmak üzere seyahat edecek Noel'in Cizre yoluyla Diyarbakır'a geleceğine ilişkin Zaho'daki İngiliz siyasi hâkimi tarafından 2. Tümen Kumandanlığına (4 Nisan 1919 tarihli) bir şifre gönderilmişti. 2. Tümen de bunu Kolorduya bildirmişti.⁶⁹²

Neticede nisan ayının ilk evresinde Musul'dan Nusaybin'e gelen Binbaşı Noel, çeşitli Kürt aşiretleriyle görüşmeye başlamıştı.⁶⁹³ Onun ilk gözlemleri şöyleydi:

- Kürtlerde ulus bilinci yoktu. Ancak Kürtler, yaşadıkları toprakların Mütareke şartlarında Araplara ve Ermenilere bırakılacağı söylentilerinden rahatsız olmuşlardı.

- Kürtler, hem Araplardan hem Ermenilerden rahatsızlık duymaktaydı.

⁶⁹⁰ Aynı raporda, bu faaliyetlerin bazı bölgelerde İngilizler aleyhine de döndüğü ve Musul'un kuzeyindeki Kürt aşiretlerinin İngilizlere saldırdığından duyulan rahatsızlık dile getirilmişti. Bkz. A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan ...*, s.31.

⁶⁹¹ Binbaşı Noel'in 13. Kolordu mıntıkasındaki faaliyetleri hakkında bkz. Cengiz Kartın, "Binbaşı E. W. C. Noel'in Personel Dosyası ve Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *Selçuk Türkiyat*, S.59, Ekim 2023, s.151-153, 157-158; Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, çev., Dilek Berilgen Cenkçiler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s.125-126.

⁶⁹² ATASE, İSH, 340/5-3a; Zikredilen talep üzerine 13. Kolordudan 2. Tümene verilen emirde, böyle bir ziyaretle ilgili talimat gelmediği, Noel'in kim olduğu ve niçin geldiğinin Cizre'deki tabur kumandanı tarafından tahkik edilmesi ve doğrudan Kolorduya bildirilmesi istenmişti. Yine de iyi bir şekilde karşılanarak kendisine yardımcı olunması, yollarda emniyetle seyahat edebilmesi için muhafız olarak yanına jandarma, icap ederse taburdan birkaç asker verilmesi gerekeceği bildirilmişti. ATASE, İSH, 340/5-4a.

⁶⁹³ Binbaşı Noel'in 13. Kolordu mıntıkasında yaşayan bazı Kürt aşiretleri üzerine sahada yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı rapor için bkz. E. Noel, *Kürdistan 1919*, s.56-96, 109-134; Ayrıca Binbaşı Noel'in Nisan-Eylül 1919 arasında 13. Kolordu mıntıkası ve çevresinde uğradığı bölgeler için bkz. Cengiz Kartın, "Binbaşı Noel'in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt-Ermeni Münasebetleri", *Yeni Türkiye*, S.64, Eylül-Aralık 2014, s.3887-3890.

- Özellikle bu noktadan hareketle bağımsızlık için tahrik edilebilirlerdi.⁶⁹⁴

Bununla yetinmeyen Binbaşı Noel, Mayıs ayında bu defa Mardin, Midyat ve Diyarbakır'a giderek Kürt aşiretleriyle görüştüktan sonra Halep'e gitmiş ve burada Musul'dan gelen bir diğer İngiliz subayı Albay Wilson ile buluşmuştu. Daha sonra bu ikili uygulanabilecek Kürt politikasına yönelik, hükûmetlerine sunmak üzere bir rapor hazırlamıştı. Bu doğrultuda Kürt Teali Cemiyeti ve bağımsızlık yanlısı Kürt aşiretleriyle iş birliği yapılarak Kürt halkı nezdinde etki uyandırılması kararlaştırılmıştı. Binbaşı Noel, bilhassa Urfa hattında yerleşen Millî aşireti reisiyle birkaç kez görüşmüştü. Bu görüşmelerinde ilk etapta sonuç alamayan Noel, esas itibarıyla Bedirhanlardan Celadet ve Kamuran Beyler ile birlikte hareket etmeye başlamıştı.⁶⁹⁵

Yüzbaşı Woolley de İngilizlerce 13. Kolordu mntıkasına gönderilmesiyle bölgede yaşayan birçok aşiretle görüşmeler yapmıştı. Buna yönelik hazırladığı raporunda ise şu görüşlere yer vermişti:

- Güneydoğu Anadolu nüfusu, çoğunlukla Kürt'tü.
- Avrupa, Ermeni iddialarında aldanmıştı.
- Kürtler, Musul'un kuzeyindeki Revandiz'den Tiflis'e, Malatya'dan Adana'ya kadar geniş bir sahayı vatan bilmişlerdi.

- Müstakbel Kürt bölgesi için Bedirhanlar veya Millî aşiretinin liderliği üstlenebileceklerini söylemişti.⁶⁹⁶

13. Kolordu ise hem İngiliz subayların aşiretlerle görüşmelerini ve Kürtlere yönelik tahriklerini hem de siyasi Kürtçülerin bölgedeki faaliyetlerini yakından takip etmekte olup vuku bulabilecek gelişmelere karşı tedbir almaktaydı.⁶⁹⁷ Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği raporlarda İngilizlerin girişimlerinden bahsederek Binbaşı Noel'in Kürtçülük propagandalarına dikkat çekmekte, Valiliğin (Diyarbakır)

⁶⁹⁴ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.53-56.

⁶⁹⁵ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.57-60.

⁶⁹⁶ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.68-69; Yüzbaşı Woolley ayrıca, bağımsız bir Kürdistan tesis edilmezse Kürtlerin, Ermenistan ve Irak mandası altında yaşamaktansa Osmanlı idaresi altında yaşamaya devam etmek istediklerini bildirmişti. Bkz. S. Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti...", s.127.

⁶⁹⁷ ATASE, *İSH*, 340/8-9a.

bu faaliyetlere engel olamadığını ve buna karşı icap eden önlemlerin alınmasını talep etmekteydi.⁶⁹⁸

Albay Cevdet Bey'in, Kolordu mıntıkasındaki Kürtçülük faaliyetleriyle ilgili raporuna göre Kürt Teali Cemiyeti; Diyarbakır, Siverek, Viranşehir, Ergani hattında yoğun bir faaliyet içindeydi. Binbaşı Noel de aşiretlerle görüşmelerine devam etmekteydi. Onun tahriklerinde başarılı olması durumunda özellikle Millî aşiretinin çok sayıda silahlı adam toplayıp Diyarbakır'a baskın verebilme ihtimali vardı. Nitekim Kolordu mıntıkasının Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey idaresinde Kürdistan kurulacağına dair söylentiler de vardı.⁶⁹⁹ Bundan da anlaşılacağı gibi Albay Cevdet Bey Harbiye Nezaretini olabilecek tehlikelere karşı uyarmıştı. Harbiye Nezareti de Albay Cevdet Bey'in gönderdiği raporlar üzerine harekete geçmişti.

Bu bağlamda Nezaretin, 11 Haziran 1919'da Sadarete sunduğu yazıda şu hususlar dile getirilmişti:

- Diyarbakır Vilayeti ve çevresindeki Kürtçülük propagandası ve cereyanının genişlemekte olduğuna dair 13. Kolordudan raporlar geliyordu.
- Kolordunun lağvı hâlinde Kürdistan teşkiline hiçbir engel kalmayacaktı.
- An itibarıyla mevcudiyetinin az olması hasebiyle Kolordu, bölgede vuku bulacak genel kapsamlı silahlı bir ayaklanmayı bastıramayacaktı.
- Zikredilen durumun da göz önüne alınarak Kürtçülük faaliyetlerini etkisiz kılacak tedbirlerin alınması gerekliydi.⁷⁰⁰

Kürtçülük girişimleriyle ilgili, “9. Ordu Kıtaatı Müfettişi”⁷⁰¹ olarak Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği 29 Mayıs 1919 tarihli yazıda; İngilizlerin teşvikiyle Kürt Kulübünün (Kürt Teali Cemiyeti) faaliyetlerini artırdığını, bir an evvel bu konuda tedbirlerin alınması gerektiğini vurgulayarak hangi bölgelerde Kürtçülük faaliyetlerinin yoğunlaştığının ve

⁶⁹⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I Mondros'tan Erzurum Kongresine*, 2. bs., Ankara, Öğretmen Dünyası Yayınları, 1986, s.282; Aynur Durmuş, “Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır'da Kürdistan Devleti Kurulması Çalışmaları ve Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Rami”, *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.382; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.142-145.

⁶⁹⁹ 30 Mayıs 1919 tarihli rapor. HTVD, S.6, s.55-58, Vesika 130.

⁷⁰⁰ 14 Haziran 1919 tarihli rapor. HTVD, S.6, s.60-62, Vesika 131.

⁷⁰¹ Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi ünvanı, 8 Haziran 1919'dan itibaren “3. Ordu Müfettişi” olarak değiştirilmiştir.

kurulması planlanan Kürdistan'ın hangi mıntıkalar olduğunun kendisine bildirilmesini istemişti. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat Paşa (Çobanlı) tarafından kendisine verilen 3 Haziran tarihli cevapta şu hususlara dikkat çekilmişti:

- İngilizler Irak, Ermenistan ve Türkiye arasındaki bölgede Kürdistan kurmak istiyordu.

- Sınırları ise Musul Vilayeti ve Hakkâri Sancakları hariç, Bitlis Vilayeti'nin ise Siirt Sancağı ve Cizre kazası hariç Diyarbakır Vilayeti olarak düşünülmekteydi.

- Bu girişimlere karşı 13. Kolordu, bölgedeki yegâne kuvvetti. Hâliyle İngilizler, dört aydır Kolordunun lağvı için uğraşmaktaydı.

Bu şekilde muhtemel tehlikelere dikkat çeken Cevat Paşa, durumun hassas olması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa'ya da müdahale edilmemesi için kendisinden 13. Kolordu mıntıkasıyla haberleşmesini kısıtlı yapmasını istemiş, isminin duyulmamasının önemini vurgulamıştı.⁷⁰²

Cevat Paşa'nın bu tedbiriyle, 13. Kolordunun lağvı için İngilizlerin yoğun çaba sarf ettiği bir ortamda yeni bahanelere sebebiyet verilmemesini hedeflediği değerlendirilebilir.

Mustafa Kemal Paşa ise sahadaki bu gelişmeler üzerine, bölgedeki Kürt aşiret reislerine bilhassa Silvan, Hazro, Garzan ve Diyarbakır'daki beylere birlik ve beraberlik içerikli yazılar göndermişti. Bu yazılarda; Türk-Kürt birlikteliğine vurgu yapmış, İngilizlerin Ermeni çıkarları için Kürtleri kullanmaya çalıştığını ifade ederek Kürdistan girişimlerine destek verilmemesini istemişti.⁷⁰³

Mustafa Kemal Paşa 10 Haziran 1919'da Sadarete gönderdiği konuyla ilgili bir diğer yazıda da, 13. Kolordu bölgesindeki Kürtçü faaliyetlere dikkat çekmiş; bunların engellenmesini istemişti.⁷⁰⁴ Buna rağmen Hükûmetin bu konuda İngilizler nezdinde kayda değer bir girişimi olmamıştı.

Şu ana kadar zikredildiği üzere ayrılıkçı Kürtler, sahadaki siyasi faaliyetleri ve İngilizlerin girişimleriyle bu konudaki hedeflerine ulaşılmaya çalışılmaktaydı. Şüphesiz

⁷⁰² Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1996, s.18-22.

⁷⁰³ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.48-51, 67-70.

⁷⁰⁴ Haluk Selvi, Bülent Cırık, "Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)", *Akademik İncelemeler*, C.9, S.1, 2014, s.214-216.

buna yönelik bir diğer icraat aşaması da masada olmaktaydı. Kürt taleplerini uluslararası arenada dile getirecek isim, Kürt Teali Cemiyetiyle görüşükten sonra “Kürtlerin temsilciliğini” üstlenen Şerif Paşa olmuştur.⁷⁰⁵ Bu kapsamda Paris Barış Konferansı’na katılan Şerif Paşa, Ermeni taleplerini sunması üzerine 22 Mart 1919’da “*Kürt Halkının Talepleri Hakkında Muhtıra*” isimli bağımsız Kürdistan kurulmasına yönelik talebini Konferans’a sunmuştu. Muhtıradaki bu talepleri şöyle ifade etmişti:

- Ermenilerin taleplerini aşırı ölçüde emperyalist bulmakta, Kürt halkının da meşru haklarını korumanın gerekliliğine inanmaktaydı ki bunu da “*Wilson İlkeleri*”nin 12. maddesine dayandırmıştı.

- Ermeni taleplerine karşı Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı; kuzeyde Kafkas sınırından Sivas’a, doğuda Erzurum’dan Van’a, batıda Malatya’dan Adıyaman’a güneyde ise Urfa’dan Musul ve Süleymaniye hattına kadar uzanan geniş bir alanı içine alacak şekilde dile getirmişti ki bu saha büyük ölçüde 13. Kolordu mıntıkasıydı.

- Ayrıca Ermenilerin, Kürdistan’da yaşayan ve miktarı çok az olan nüfuslarını gerekçe göstererek bölgede toprak talebinde bulunmasına karşı çıkmış ve Kürtler için tam bağımsızlık verilmesini, bu kapsamda milliyet ilkesine göre Kürt nüfusun çoğunlukta bulunduğu alanları kapsayacak şekilde Kürdistan sınırlarının belirlenmesini istemişti.

- Bunun için de Milletler Cemiyetince kurulacak bir komisyonun kabul edilebileceğini beyan ederek tüm bu hususları Kürt ulusu adına Paris Barış Konferansı’ndan talep etmişti.⁷⁰⁶

Şerif Paşa, bu muhtıra ile birlikte Kürdistan’ın sınırlarının çizildiği haritayı da kurula vermişti.⁷⁰⁷ Bahsedilen muhtıranın, Kürt taleplerinin o güne kadar uluslararası bir platformda dile getirilmiş en kapsamlı ve en somut şekilde girişim olduğu ifade edilmelidir.

Şerif Paşa, bu süreçte görüştüğü İngiliz temsilcilerine, sadece Diyarbakır-Mardin hattının değil Musul Vilayeti’nin de -nüfusunun çoğunluğunun Kürt olması

⁷⁰⁵ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, yay. haz. Enis Şahin 2. bs., İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2020, s.170.

⁷⁰⁶ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.303-306; H.N. Howard, *Türkiye’nin Taksimi ...*, s.295; Lazarav’e göre ise konferans kurulu, onu resmî delege olarak saymadığı gibi sunduğu muhtıranın da politik etkisi olmamıştı. Fakat bir müddet sonra Kürt halkının istekleri bağlamında değil büyük devletlerin kendi çıkarları gereği muhtırası Paris Barış Konferansı gündemine alınmıştı. Bkz. M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu ...*, s.134-135.

⁷⁰⁷ N.F. Taş, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında ...”, s.749.

hasebiyle- Kürdistan’a dâhil edilmesini ve Musul şehrinin Kürdistan’ın başkenti olması gerektiğini söylemişti.⁷⁰⁸ Fakat İngiliz Dışişleri Bakanı L. Curzon, Kürdistan için Musul Vilayeti’nin pratikte bölünmesinin mümkün olmadığını açıklamış; bağımsız Kürdistan kurulursa kuzeydeki Kürtlerin (13. Kolordu mıntikasını kasten) buraya katılıp katılmayacaklarına kendilerinin karar vermesi gerektiğini dile getirmişti.⁷⁰⁹ Bu açıdan bakıldığında Kürt muhtırasının içeriği, Ermeni Temsilcisi Boğos Nubar Paşa’nın sunduğu ve kurulması arzu edilen Büyük Ermenistan sınırlarına karşı çıkmakta ve iki tarafın toprak talepleri kesişmekteydi.

Zira Vilâyât-ı Sitte, Ermenilerin talebi iken “*Kürt Muhtırası’nda*” zikredilen bölgeler, Sivas hariç aynıydı. Bu farklılık üzerine İtilaf devletlerinin konferanstaki diplomatları, -19. yüzyılın sonlarında başlayan ve 20. yüzyılın ilk yıllarında da devam eden genel Kürt-Ermeni rekabetine rağmen- Kürt ve Ermeni temsilcilerini bir araya getirmişti.⁷¹⁰

Özellikle İngiltere, Kürt-Ermeni iş birliğiyle;⁷¹¹ Irak’taki kazanımlarını garanti altına almayı, Türklerin bölgeden tamamen atılarak İngiliz himayesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu içine alan iki uydu devlet modeli Kürdistan ve Ermenistan’ın tesis edilmesini, böylece Milli Mücadele Hareketi’nin başarısız kılınmasını hedeflemekteydi.⁷¹² Bunun için İngilizler, Kürt-Ermeni ilişkilerinin onarılması ve geliştirilmesi konusunda çaba harcamaktaydı.⁷¹³

Nihayetinde Şerif Paşa ve Boğos Nubar Paşa arasında yapılan görüşmelerden sonra 20 Kasım 1919 tarihli “*Ermeni-Kürt Ortak Muhtırası*” imzalanmıştı. Muhtırada yer alan ifadelere göre her iki ulus özetle, Türklerin boyunduruğundan

⁷⁰⁸ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.78-79.

⁷⁰⁹ İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.137.

⁷¹⁰ S.R. Sonyel, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi ...”, s.387-422; G. Çaykiran, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetleri’nde ...*, s.185-189; Siyasi Kürtçülüğün başat aktörlerinden Bedirhanlar ile Ermeni bağımsızlık hareketinin öncü örgütlerinden Taşnaklar arasında 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyıl başlarında Kürt-Ermeni iş birliği ve Osmanlı Devleti’ne karşı ortak ayaklanma girişimleri ve görüşmeleri gerçekleşmişse de Kürt aşiretlerinin büyük bir bölümünün devlete bağlı olması bu girişimleri bir sonuca ulaştırmamıştı. Bkz. Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.77-87.

⁷¹¹ Bu konu Erzurum Kongresi’nde ele alınmış ve Erzurum Şubesi tarafından sunulan bir raporda, Ermenilerin, bilhassa genç Kürtleri kandırmak için Kürtler ve Ermenilerin aynı ırktan olduğuna yönelik propagandalar yaptıkları fakat Ermenilerin, Türk-Kürt ayırmaksızın yaptıkları katliamların sabit olduğu belirtilmişti. Bkz. F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.91.

⁷¹² S. Ural, “Mütareke Dönemi’nde İngiltere’nin ...”, s.438-439; Nitekim bazı Ermeni ileri gelenleri, bölgedeki bazı Kürt aşiret reislerine mektuplar yazarak Ermenilerin ve Kürtlerin sükunet ve kardeşçe yaşama arzusunda olduğunu ve Kürt isteklerini kabul edebileceklerini açıklamışlardı. Bkz. S. Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar II*, s.221-222.

⁷¹³ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.181-188.

bağımsızlıklarını kazanmak için büyük devletlerden birinin himayesi altında bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan'ın kurulması konusunda hemfikir idi. İki tarafın toprak taleplerinin çakışmasına çözüm olarak ise sınırların belirlenmesi işi Barış Konferansı'nın hakemliğine bırakılmıştı.⁷¹⁴ Şüphesiz bu bölgelerin Ermeni ve Kürt talepleri arasında paylaştırılması zor bir meseleydi. Üstelik bu taleplerin bir kısmının (Urfa-Mardin-Cizre hattı) Arap talepleriyle çelişmesi ve özellikle Kürtlerin de Arap idaresine karşı olması, durumu daha karmaşık hâle getirmekteydi.⁷¹⁵

Bu muhtıra ile kurulması tasarlanan Kürdistan ve Ermenistan'ın sınırları İtilaf devletlerinin kararına bırakılsa da iki taraf da 13. Kolordu mıntıkasının tamamının Türk idaresinden kopartılması noktasında aynı yerde buluşmuştu. Ancak gerek Şerif Paşa'nın Kürdistan adına muhtıra vermesi gerekse Ermeni heyetiyle anlaşması, Kürt halkının/aşiretlerin tepkisine neden olmuştu.⁷¹⁶

13. Kolordunun sorumluluk sahasındaki birçok vilayet ve sancaktan Kürt aşiretleri adına “*Türkler ve Kürtlerin ayrılmaz bir bütün olduğu*” minvalinde protesto telgrafları çekilmişti. Bu bağlamda Diyarbakır-Mardin-Adıyaman-Siverek gibi bölgelerden Osmanlı Hükûmeti'ne ve -12 Ocak 1920'de yeniden açıldıktan sonra- Meclis-i Meb'ûsana gelen telgraflarda, Şerif Paşa'nın taleplerine karşı çıkılmış ve Türk-Kürt ayrılmazlığına vurgu yapılmıştı.⁷¹⁷

Osmanlı Hükûmeti de ⁷¹⁸ bölgedeki valiliklere gönderdiği emirde, Kürt aşiretlerinden Şerif Paşa'nın girişimlerine yönelik çok sayıda protesto telgrafi geldiğini; dolayısıyla Türkiye'ye dair meselelerin görüşüldüğü dönemde bu aşiretlerin İtilaf devletleri ve Paris Konferansı nezdinde bu tepkilerini ortaya koyan telgraflar çekmesinin sağlanmasını istenmişti. Ayrıca bu dönemde (Ocak 1920) Meclis-i

⁷¹⁴ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.306-308; H. Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a ...*, s.106-107; M. Gündoğdu, *Bogos Nubar Paşa'nın ...*, s.87-89.

⁷¹⁵ P.C. Helmreich, *Sevr Entrikaları ...*, s.155.

⁷¹⁶ Bölgedeki vilayetlerde Kürdistan tesisi ve Kürtlere yönelik kışkırtmalar hakkında değerlendirmeler için ayrıca bkz. “Şurâ-yı Devlet Reisi Rauf ve Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretlerine”, *İrade-i Milliye*, 21 Eylül 1335, s.1-2.

⁷¹⁷ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.116; B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.308-310, 365-366; Konuyla ilgili 13. Kolordu mıntıkasında gösterilen tepkiler için ayrıca bkz. S. Ural, “Şerif Bogos Nubar Paşa Anlaşması ...”, s.102, 107-112.

⁷¹⁸ Osmanlı Hükûmeti, Mütareke'nin ilk aylarında mezkûr bölgenin Ermeniler ve Araplar arasında paylaşılması niyetine vakıf olduğundan ve henüz İngiltere'nin Kürtlere yönelik aktif propagandaları başlamadığından, karşı tez olarak Kürtlere özerklik vurgusunu ön plana çıkarmıştı. Bkz. E. Zengin, “Paris Barış (Paylaşım) Konferansı'nda ...”, s.373-374.

Meb'ûsana seçilen Kolordu mıntıkasından mebuslar da bölge halkının devlete bağlılığı ve Türk-Kürt birlikteliği üzerinde durmuşlardı.⁷¹⁹

Aşiretlerin tutumuyla ilgili 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından, bölgedeki birçok Kürt ve Arap aşiretinin çöl bölgesinde toplandığı ve yabancı tahriklerine karşı ağız birliği yaparak sadece Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istediklerini belirtecekleri, Harbiye Nezaretine rapor edilmişti.⁷²⁰ Bölge halkının bu tutumunun, bölücü girişimlerin hedefine ulaşmasında en büyük engellerden biri olduğu belirtilmelidir.

Şüphesiz, Ermeniler ve Kürtler adına bu iki şahıs arasında iş birliği yapılacağına ilişkin duyumlar endişeleri sürdürmüştü. Nitekim 13. Kolordu Kumandanlığının Harbiye Nezareti, Heyet-i Temsiliye ve diğer kolordulara gönderdiği 4 Mart 1920 tarihli yazısında da buna temas edilmişti. Buna göre söz konusu iş birliği haberinin duyulmasının halkta ciddi rahatsızlık/tedirginlik oluşturduğu, her taraftan temsilcilik makamlarına (İtilaf devletleri) protesto telgraflarının gönderildiği, bu kapsamda ahalinin saltanat ve hilafete olan bağlılıkları ile Şerif Paşa'nın kendileri adına söz söyleme salahiyetinin olmadığını kesin bir şekilde dile getirdikleri bildirilmişti.⁷²¹

Görüldüğü üzere Kürt aşiretlerinin çoğu, hem bölgenin Ermenistan'a ilhak edileceğine yönelik girişimlere hem de bir Kürdistan tesisine yönelik Kürtçülerin tahrik ve girişimlerinin aksine devlete bağlı kalmayı sürdürmekteydi.⁷²² Lazarev'in "Türkiye Kürdistan'ı" olarak nitelendirdiği bölgedeki (büyük ölçüde 13. Kolordu mıntıkası) Kürt hareketleriyle ilgili değerlendirmesine göre; bu dönemdeki Kürt söylem ve eylemleri, Malatya, Elazığ ve Dersim bölgelerindeki küçük bir alanı kaplamış ve etkisiz kalmıştı. Üstelik bu eylemler, silahlı çatışmalara dönüşmemişti. Geri kalan bölgelerde ise zaten herhangi bir eylem-ayaklanma olmamıştı.⁷²³

⁷¹⁹ Haluk Selvi, "Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'nda Doğu Sorunu", *Millî Mücadele 1920*, ed., Umut Karabulut, İbrahim Bozkurt, Ankara, Nobel Yayıncılık, 1920, s.78, 81-89.

⁷²⁰ N.F. Taş, *Güneydoğu 1919* ..., s.60-61.

⁷²¹ ATASE, ATAZB, 30/73.

⁷²² 13. Kolordu bölgesindeki bir kısım Kürt aşiretleri, Şırnak aşireti reisi Abdurrahman ve arkadaşları imzasıyla (13 Nisan 1919 tarihli yazıyla) Dâhiliye Nezaretine başvurmuşlardı. Osmanlı Devleti'nden başka hükümet kabul etmeyeceklerini ve devlete bağlılıklarını bildiren aşiretler, haklarının korunması için Hâriciye Nezareti tarafından gerekli girişimlerin yapılmasını talep etmişlerdi. *Dâhiliye Nezaretinden, Hariciye Nezaretine gönderilen 13 Nisan 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 4/83-1*) ve *Abdurrahman Bey'in telgrafı. DH, EUM, AYŞ, 4/83-2*; Ş.C. Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, s.28.

⁷²³ M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu* ..., s.118.

Osmanlı Devleti tarafından da 13. Kolordu mıntıkasındaki Kürtlerin devlete bağlı olan ve Kürtçülerin tahrikât mıntıkasını gösterir bir harita yayımlanmıştı.⁷²⁴ Buna göre Kürtlerin propaganda sahaları; Elazığ merkez, Malatya merkez, Dersim/Hozat ve Maraş Pazarcık olarak işaretlenmişti. Bununla birlikte Urfa ve Siverek, Bitlis ve Siirt, Diyarbakır ve çevresi, Mardin ve Nusaybin, Zaho, Akra, İmadiye hattı ile Habur Vadisi'ndeki Kürt aşiretleri devlete bağlı olmak isteyen Kürt aşiretlerinin bulunduğu mıntıkalar idi.⁷²⁵

Kürt aşiretlerinin büyük çoğunlukla devlete bağlılığını ilan etmesine rağmen İngilizlerle iş birliği içinde hareket eden Bedirhan aşireti ileri gelenleri Kürtçülük faaliyetlerine devam eden bölgedeki en başat Kürtçü gruptu. Malatya'daki Ali Galip Olayı'nda Halep'e kaçan ve İngilizlerle çalışmaya devam eden Bedirhanlardan Kamuran ve Celadet Beyler ile İngilizlerle iş birliği yapan Cemilpaşazade Ekrem bu faaliyetlerine devam etmekteydiler. Bu konuda Albay Cevdet Bey'in 27-28 Kasım 1919 tarihli raporuna göre İngilizlerin Zaho siyasi hâkimi özellikle Kolordu mıntıkasındaki aşiret reisleri ve şeyhlerine yönelik "bağımsız Kürdistan"la ilgili yoğun neşriyat, tahrik ve propaganda içerisindeydi. İngilizler, özellikle Bitlis Vilayeti'nde asayişsizliği hâkim kılmaya çalışıyorlardı. İşin kritik tarafı ise Şırnaklı aşiretlerin çoğunun Bedirhanlara meyilli olduğuna ilişkindi.⁷²⁶ Yine bu dönemde 13. Kolorduda görev yapan Kürt asıllı bir subayın da bu faaliyetlerin içinde olduğu tespit edilmişti.⁷²⁷

İngilizlerden aldığı destekle Kürtçülük faaliyetlerinin en önde gelen gruplarından biri olan Bedirhanlar, propaganda ve kışkırtmaların yanı sıra emellerine ulaşmak için manipülasyon ve sahtekarlığa da girişmişti. Aşiretlerin İngilizleri desteklediğine ve Kürt emellerinin gerçekleşmesini istediğine yönelik aşiretler adına düzenlenmiş sahte mazbatalar Bedirhanlar vasıtasıyla hazırlanmıştı. 13. Kolordu tarafından bu girişimin istihbaratı alınmış ve Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Aralık

⁷²⁴ Konuya ilişkin hazırlanan 1 Aralık 1919 tarihli harita. ATASE, İSH, 110/74-3, 110/74-5.

⁷²⁵ Dönemin basınında da Kürtlerin devlete olan sadakatinden bahsedilmekte, bölücü Kürtçülerin girişimlerini reddettikleri beyan edilmekteydi. Bkz. "Kürtlerin Sadakati", *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1336, s.3.

⁷²⁶ BOA, DH, EUM, AYŞ, 27/40; S. Ural, "Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", s.70.

⁷²⁷ Konuyla ilgili (9 Ekim 1919 tarihli) bir diğer arşiv kaydında, İzol aşiretinden olan Binbaşı Süleyman Bey'in, Ali Galip Olayı'nda yer aldığı ve Kürtçülük eylemine destek verdiği, akabinde de eyleme dâhil olan bölücü şahıslarla Urfa'ya kaçtığı ifade edilmişti. ATASE, İSH, 399/110-147a; Nitekim 13. Kolordunun Nakliye (Ulaştırma) Tabur Kumandanı olan Binbaşı Süleyman Efendi, siyasetle meşgul olarak bölücü Kürtçülüğe destek vermiş ve Kürtleri istiklal için teşvik etmişti. Akabinde de yakalanmamak için düşman tarafına (İngilizler) sığınmıştı. Bunun üzerine kendisi hakkında 13. Kolordu 3 Numaralı Divan-ı Harbince gıyabi idam cezası verilmişti. *Sadaretten, Harbiye Nezaretine gönderilen 25 Şubat 1920 tarihli yazı*. BOA, BEO, 4618/346299.

1919 tarihli yazıda; Barış Konferansı'nda İngilizlerin lehlerine olan bu sahte mazbataları sunması durumunda, bölgedeki Kürt aşiretlerinin devlete olan bağlılığını ortaya koyacak ve hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerini beyan eden çok sayıda protesto telgrafının kanıt olarak sunulabileceğine dikkat çekilmişti.⁷²⁸ Bu şahısları teşvik eden Zaho'daki İngiliz siyasi hâkimi de Şırnak ve Cizre hattındaki Kürt aşiretlerine yönelik yoğun propaganda yapmakta, aşiret reislerine yüklü miktarda para göndermekteydi. Zira İngilizler, Anadolu'da genişlemeye başlayan Millî Mücadele Hareketi'ne karşı Kürtleri bir koz olarak görmekteydi.⁷²⁹

Gerçek şu ki, Millî Mücadele Dönemi'nde İngilizlerin girişimleriyle 13. Kolordu bölgesinde Kürtçülük temelli üç isyan çıkmıştı.⁷³⁰ Bunlar Mardin ve çevresinde Ali Batı'nın, Siirt/Garzan'da (Kurtalan) Cemil Çeto'nun ve Urfa/Viranşehir'de Millî aşiretinin isyan girişimleriydi.⁷³¹ Bunların yanı sıra Barış Konferansı'nda Kürdistan kurulmasına yönelik girişimlerden mütevellit Kürt Teali Cemiyeti ve destekleyici bazı aşiret ileri gelenleri tarafından, bazı aşiretler galeyana getirilmeye çalışılmış, devlet otoritesine karşı kışkırtılmıştı. Bu kapsamda 13. Kolordu birliklerinin bölgeden çekileceğine/çekilmekte olduğuna dair şayialar ortaya atılmaya başlanmıştı.⁷³²

Zikredilen hadiselerin de etkisiyle Osmanlı Hükûmeti, Güneydoğu'ya “*Nasihât Heyetleri*” gönderilmesini kararlaştırmıştı.⁷³³ Bundaki amaç, Bedirhanların ve Kürt Teali Cemiyeti şubelerinin bölücü faaliyetler yapmasına engel olmak ve halkı aydınlatmaktı. Bununla birlikte Cemiyet üyeleri gerek hükûmet gerekse nasihat heyetleriyle yaptıkları görüşmelerde, bölgede bir Ermenistan devleti olmasının yerine Kürdistan'ın kurulmasının Osmanlı Devleti'nin de yararına olduğunu ifade etmişlerdi. Bunun üzerine hükûmet, Cemiyeti bölücü faaliyetlere karşı uyarırken bölgedeki Kürtlerin, Cemiyetin fikirlerine itibar etmemesi için bir “*Encümen-i Mahsus*” kurma

⁷²⁸ ATASE, İSH, 104/51-1, 104/51-2.

⁷²⁹ S. Zeyrek, “Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti...”, s.122-124; Binbaşı Noel 1919 yılı Haziran ayında İstanbul'a gitmiş ve Kürt Teali Cemiyeti üyeleri ve İngiliz makamlarıyla Kürdistan Projesi hakkında görüşmüştü. Bu görüşmenin bir yansıması olarak Ali Galip'in girişiminin Malatya merkezli bir Kürtçü isyana dönüştürülmesi kararlaştırılmıştı. Bkz. B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.324-325.

⁷³⁰ 13. Kolordu bölgesindeki bu isyanlar 4. bölümün alt başlıklarında detaylı olarak ele alınmıştır.

⁷³¹ F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.141; Mustafa Kemal Paşa “9. Ordu Kıtaaı Müfettişi” olarak Havza'da bulunduğu sırada Sadarete gönderdiği bir arzda, bu isimlerin halk arasında bölücü Kürtçülük propagandası yaptıklarına dikkat çekerek tutuklanmalarını istemişti. Bkz. H. Selvi, “Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'nda Doğu Sorunu”, s.76.

⁷³² Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.61.

⁷³³ Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, s.147.

kararı (18 Haziran 1919) almıştı.⁷³⁴ Ayrıca emniyet ve asayiş için bölgeye (13. Kolordu mintikası) asker sevk edilmesi, bölgedeki jandarma kadrosunun takviye edilmesi, aşiretleri devlete bağlamak ve kışkırtılmasını engellemek için aşiret reislerine maaş-nişan-madalya verilmesi ve böylece devlete ısındırılarak gönüllerinin kazanılması, bölge halkını bilinçlendirmek için etkili isimlerden nasihatçiler gönderilmesi düşünülmüştü. Bir yandan da İngiliz Siyasi Temsilciliği nezdinde gerekli girişimleri yaparak Kürtlere yönelik kışkırtma faaliyetlerinin engellenmesine çalışılmıştı.⁷³⁵ Hükûmetin bu çabalarının genel itibarıyla Kürt halkı nezdinde karşılığı olsa da ayrılıkçı Kürtler üzerinde tesirinin olmadığı görülmektedir.

Zira Kürt Teali Cemiyeti üyeleri, Paris Barış Konferansı'nda ulusların kaderinin belirlendiği bir ortamda hükûmete güvenmiyorlardı. Bu sebeple Kürtlerin bağımsızlığı için çabalarını artırmışlardı. Cemiyete göre Güneydoğuyu da içine alacak şekilde Büyük Ermenistan kurulması, Kürtler için hem Osmanlı Devleti'ne hem de büyük devletlere karşı bağımsızlık hedefi gütmeye noktasında en önemli dayanak olarak görülmekteydi.⁷³⁶

Kürtçülerin bu faaliyetlerin engellenmesi konusunda hükûmet nasihat yoluyla çok önemli netice alınamasa da Millî Mücadele Hareketi'nin ivme kazanmaya başlaması üzerine 13. Kolordunun çabalarıyla Kürt Teali Cemiyetinin Diyarbakır, Siirt, Malatya'daki şubeleri kapatılmıştı.⁷³⁷ 13. Kolordu, bu konuda gerekli tedbir alırken sorumluluk sahasındaki Kürtçülük faaliyetleriyle alakalı Heyet-i Temsiliye'yi bilgilendirmekteydi.⁷³⁸

Nitekim Sivas Kongresi'nin olduğu süreçte Ali Galip-Bedirhanlar-Noel üçlüsünün Malatya'da vuku bulan Kürtçü girişimleri üzerine Heyet-i Temsiliye Reisi

⁷³⁴ Süleyman Beyoğlu, "Millî Mücadele Başlarken Güneydoğu Anadolu (1919)", *Tarih İncelemeleri*, C.11, S.1, 1996, s.125; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.138-139; S. Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti...", s.116, 385.

⁷³⁵ S. Beyoğlu, "Millî Mücadele Başlarken ...", s.126-127.

⁷³⁶ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.163-171.

⁷³⁷ Buna rağmen Kürt Teali Cemiyetinin İstanbul'daki merkezinden Siirt ve Diyarbakır'daki şube üyelerine telgraf gönderilerek yeniden dernek faaliyetleri canlandırılmaya çalışılmaktaydı. Derneğin hükûmet tarafından yeniden açılmasına izin verileceği, tutuklu olan üyelerinin tahliye edeceği ve Kürdistan'la ilgili yapılan propagandalar 13. Kolordu tarafından haber alınmıştı. Albay Cevdet Bey'in bu husustaki raporuna göre Kürt Teali Cemiyeti Bedirhanların öncülüğünde Malatya'da tahriklerde bulunduktan sonra Zaho'ya geçerek bölücü çalışmalarını sürdürmekteydi. Siyasi durumun hassasiyetinden istifadeyle kulüplerin hükûmetin izni ile yeniden açılmakta olduğunun haber alındığını belirten Cevdet Bey; eğer hükûmet böyle bir emir vermişse bu durumun kabul edilmemesi ve uygulanmaması için Kolorduya müdahale yetkisi verilmesini talep etmişti. *13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 198/8-1, 198/8-2.*

⁷³⁸ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.346.

Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolorduya isyan girişimini bastırmasını emretmişti. 13. Kolorduya bağlı 15. Alay Kumandanı Yarbay İlyas Bey'e gönderdiği şifrede de; bazı hainlerin İngiliz kışkırtması ve parasıyla Kürtleri aldatarak askerî birliklere karşı isyan ettirmeye çalıştıklarını, bunlara uyanların bir an evvel engellenmesini, bölge halkının Kürtçü girişimlere karşı bilinçlendirilmesini ve “*Kürtlük akımının kökünden sökölüp atılması*”nı istemişti.⁷³⁹ Aynı şekilde 6 Kasım 1919'da kolordulara ve valiliklere gönderdiği yazıda, İngilizlerin teşvikiyle hareket eden Kürt Teali Cemiyetinin Kürtler nezdindeki bölücü faaliyetlerinin engellenmesini isterken, Kürt ileri gelenlerinin de bu girişimleri desteklemediklerini İtilaf devletleri elçiliklerine bildirmesini talep etmişti.⁷⁴⁰

Diğer taraftan Paris'te Kürt-Ermeni ortak muhtırasının kabul edilmesiyle siyasi Kürtçülerin, Kolordu mıntıkasında Kürt halkına yönelik en büyük propaganda malzemesi olan bölgenin Ermenistan'a bırakılacağı etkeni de kendileri tarafından bir bakıma geçersiz kılınmıştı.⁷⁴¹ Ermeni tarafı da Ermeni çıkar ve taleplerinin feda edilerek Kürdistan kurulmasına yönelik anlaşma yapmasından ötürü Boğos Nubar'ı ve anlaşmayı eleştirmişti. Tepki gösteren Ermeniler, kendi menfaatleri açısından haksız da sayılmazdı. Belki de bu uzlaşının da etkisiyle Vilâyet-i Sitte'nin 13. Kolordu mıntıkasında kalan üç vilayetini de (Diyarbakır-Bitlis-Elazığ) içerecek şekilde San-Remo/Sevr'e göre özerk Kürdistan kurulması planlanacaktı.

Paris'teki Kürt-Ermeni temsilcilerinin görüşmesi ve mutabakatı üzerine Meclis-i Vükelâ tarafından Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil etmediği ve Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istedikleri vurgulanmıştı.⁷⁴² Aslında bu anlaşma, en çok bölgenin geleceğiyle ilgili baş karar verici konumundaki İngiltere'yi memnun edecekti.⁷⁴³ Bu açıdan İngiltere ayrılıkçı Kürtlerin talepleri için en başat devlet olmaya devam etmekte; Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir de, İstanbul'daki İngiliz makamları nezdinde Kürdistan'ın tam bağımsızlığı için girişimlerini sürdürmekteydi. Bu hususta 8 Aralık 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ederek Müsteşar T.B. Hohler ile görüşmüş ve taleplerini dile getirmişti.⁷⁴⁴ Aynı

⁷³⁹ N.F. Taş, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında ...”, s.756-757.

⁷⁴⁰ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.47.

⁷⁴¹ Bayram Ayna, *II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele Yıllarında Kürt-Ermeni İlişkileri*, Ankara, Urzeni Yayınları, 2021, s.326-342.

⁷⁴² H. Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a ...*, s.109.

⁷⁴³ S. Ural, “Şerif Bogos Nubar Paşa Anlaşması ...”, s.102-107.

⁷⁴⁴ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.314-317; İngilizler ve Kürtlerin görüşmeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.161-176.

zamanda Fransız Yüksek Komiserliğini de ziyaret ederek kurulması düşünülen Kürdistan için destek istemiş ve ekonomik açıdan gelişebilmeleri için Akdeniz’de kendilerine bir yer verilmesini talep etmişti. Fakat Fransızlar, kendilerine bırakılan mınıtkada teşekkül etmeye çalışılan üstelik İngiliz kontrolündeki Kürdistan’a prensip olarak karşı çıkmıştı.⁷⁴⁵

Esasında İngiltere de bağımsız Kürdistan teşkili ve sınırları konusunda büyük bir belirsizlik içindeydi. Mesele; Kürdistan’ın özerk mi yoksa bağımsız mı olacağı, sınırlarının hangi bölgeleri kapsayacağı, Musul’un bu yapıya dâhil olup olmayacağı; ayrıca Kürdistan’ın Ermenistan’la olan toprak paylaşımı ile bölge-siyaset durumu gibi belirsizliklerdi. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülürken Süleymaniye Kürt hâkimi Şeyh Mahmud’un İngilizlere isyan etmesi, Kürdistan teşkili konusunda yeni sorunlar ortaya çıkarmıştı.⁷⁴⁶ Zaten İngilizler açısından 13. Kolordunun sorumluluk sahasına yönelik yeni bir İngiliz taarruzunu belki de geçersiz kılan belirleyici bir güçlük daha vardı. Bu sorun; Diyarbakır, Siirt, Urfa hattının da işgal edilerek Musul Vilayeti’nin kuzey sahalarına dâhil edilmesi durumunda Kürt nüfusun bir bütünlük hâlinde olacağı ve sonuçta Musul’un Irak’a değil Kürdistan’a bırakılacak olmasıydı. Bu da Musul’u isteyen Arap milliyetçileriyle İngilizlerin çatışmasını beraberinde getirebilirdi.⁷⁴⁷

Bu belirsizliğin etkisiyle Kürdistan konusu ve sınırları konusunda Paris Barış Konferansı’ndan itibaren İngiltere ve Fransa arasında çeşitli anlaşmazlıklar vuku bulmuştu. Fransa, Kürt bölgesini iki parçalı olarak ele almış; güneyinde yani Musul hattında İngiltere egemenliğinde, kuzeyinde ise (13. Kolordu mınıtkası) Fransız ve İngiliz ortak denetimi altında ancak Türk egemenliğinde ve özerk bir federasyon şeklinde bir yönetim önermişti. Fakat Lord Curzon; bu iki parçalı yapıya ve Kürtlerin Türk egemenliğinde yaşamasına bölgede padişahın otoritesi olmadığı savıyla itiraz etmişti. İki devlet arasındaki Kürdistan’ın geleceği, statüsü ve sınırlarıyla ilgili tartışmalar Londra Konferansı’na taşınmıştı.⁷⁴⁸

İngiltere’nin Londra Konferansı devam ederken Kürdistan konusundaki politikası ise şöyleydi: Lord Curzon’dan İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliğine

⁷⁴⁵ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.174-175.

⁷⁴⁶ İ.Ş. Kaymaz, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Musul Vilayeti’nde ...”, s.116-119.

⁷⁴⁷ İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.98-99.

⁷⁴⁸ Erol Kurubaş, “Sevr Sürecinde Yapılan Uluslararası Toplantılarda Kürt Konusu ve İngiltere’nin Politikası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, S.3, Güz 1998, s.201-202, 206.

yollanan yazıda, Türkiye’den kopartılmış özerk bir Kürdistan kurulmasını amaçladıkları fakat bunun uygulanabilir olup olmadığı hususunun sahadaki çalışmalar ve Kürt ileri gelenleriyle görüşükten sonra görüleceği belirtilmişti.⁷⁴⁹

Kürtler ve Kürdistan girişimi konusundaki bu politik belirsizlik İngilizlerin sahadaki elemanlarının yazdıkları raporlarda da görülmekteydi. Zira bölgenin Kürtler, Ermeniler ve Araplar arasında paylaşılmasına dair çelişkiler vardı. Bu konuda en büyük engellerden biri de Kürtlerin, -Hirtzel’in “*Kürt Raporu*”nda belirttiği gibi- Ermenilerin ve Arapların idaresini reddetmesi olup bu durum karar verme noktasında esas sorunu teşkil etmekteydi.⁷⁵⁰ Aynı zamanda Hirtzel, “*Ermeni sorunu, Kürt sorunudur.*” diyerek Güneydoğu Anadolu’yu da içine alan sahada Ermenistan’ın kurulmasının, bölgede Ermeni nüfusunun az olmasından ötürü “*ulusların kendi kaderini tayin*” prensibiyle çelişeceğine dikkat çekmiş; bölgede Kürdistan’ın kurulmasının gerçek bir sorun olduğunu ileri sürmüştü.⁷⁵¹

Fransa da İngiltere’ye gönderdiği notayla bu konuya dikkat çekmiş olup buna karşı İngiltere’nin görüşü ise Kürtlerin birbirlerinden kopuk aşiretler hâlinde yaşadıkları, bölgede tek bir devlet mi yoksa ayrı ayrı federatif bir yapıda mı devlet kurmak istediklerinden emin olmadıkları, durumun ancak uygulamayla netleşebileceği yönündeydi. Nitekim Londra görüşmelerinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Kürtleri temsil eden bir lider olmadığını ve hatta bulunamadığını, Kürtlerin kendi aşiret liderlerine bağlı yaşadığını, Şerif Paşa’nın kendisini Kürtlerin temsilcisi gibi göstermekteyse de Kürtlerin onu böyle bir otorite olarak tanımadığını vurgulamıştı.⁷⁵²

Bu belirsizlik, San-Remo/Sevr sürecinde İngiltere’nin Kürdistan’ın bağımsızlığı meselesini 6-12 aylık periyotlara havale etmesinde de açıkça görülmüştü. Londra’yı bu süreçte, Kürt talepleri-Kürdistan’a dair karar alma noktasında özellikle Binbaşı Noel, Albay Wilson ve M. Sykes’in raporları yönlendirmişti. Bu sürecin etkin isimlerinden biri olan Noel, hazırladığı raporunda; bölgede nüfus çoğunluğunun Kürtler de olup Ermeni nüfusunun oldukça az kaldığını, dolayısıyla sükûneti tesis

⁷⁴⁹ B.N. Şimşir, *Kürtçülük...*, s.394.

⁷⁵⁰ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu...*, s.46-47, 105-115.

⁷⁵¹ M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu ...*, s.107.

⁷⁵² B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.406; Londra görüşmeleri devam ederken İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J. Robeck, Lord Curzon’a gönderdiği 26 Mart 1920 tarihli yazıda; Kürdistan’ın Türkiye’den tamamen kopartılması gerektiğini, Kürdistan ve Ermenistan’ın çıkarlarını yani toprak paylaşımlarını bağdaştırabileceklerini, bunu temin etmek için zaten İstanbul’daki Kürt Derneği Reisi Seyyid Abdülkadir ile Şerif Paşa’nın İngiltere’nin emrinde olduğunu ifade etmişti. Bkz. *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri...*, s.273.

etmek için Urfa-Diyarbakır-Mardin-Hakkâri ve Musul'un kuzeyini içine alan bölgede (13. Kolordu mıntıkası) Kürdistan kurulmasının hem Irak'ın hem de daha kuzeyde kurulacak Ermenistan'ın güvenliği için gerekli olduğunu; Ermenilere vadedilen toprakların biraz daraltılması ve ileride sınırları belirlenecek şekilde Ermenistan kurulmasının kararlaştırılmasını önermişti.⁷⁵³

Aynı şekilde Albay Wilson tarafından hazırlanan rapora göre; Kürdistan'ın sınırları Musul'un kuzeyinde İmadiye dâhil, Dohuk ve Zaho hattı hariç olmak üzere batıda Birecik'e yani Fırat Nehri'ne ulaşmakta, kuzeyde ise Elazığ, Diyarbakır, Bitlis Vilayetleri ile Van Vilayeti'ni bütünüyle içine almaktaydı.⁷⁵⁴ Bölgenin 1916'da paylaşım planını yapan Mark Sykes⁷⁵⁵ ise üçlü bir öneri getirmişti. Ona göre Kilikya'da bir Ermenistan, Karadeniz'den Siirt'e kadar ise bir Kürt-Ermeni Devleti kurulmalı; Musul'un Kürt bölgelerini içine alan ve Siirt'e kadar uzanan bölgede ise İngiliz himayesinde özerk Kürdistan tesis edilmeliydi. Böylelikle Ermenistan'ın güvenliğini de temin etmek mümkün olacaktı.⁷⁵⁶

Netice itibarıyla -detayları aşağıda arz edileceği üzere- Sevr Antlaşması'ndaki maddelere bakıldığında özellikle Wilson ve Noel'in Kürtlerle ilgili çabaları ve raporları, İngiliz Hükûmeti tarafından dikkate alınmıştı. Bu kapsamda 13. Kolordu mıntıkasının büyük bir bölümünü içine alacak şekilde ve bir yıl içinde bağımsızlık kazanmasına olanak sağlayacak statüde Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk Kürt bölgesi kurulması önerilirken,⁷⁵⁷ Ermenistan sınırlarının belirlenmesi ABD'ye havale

⁷⁵³ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu* ..., s.59, 67-68; Binbaşı Noel'in bu süreçte Londra'ya çeşitli raporlar gönderdiği görülmektedir ki bunlardan birinde İngiltere'nin üç ayrı Kürt devleti kurmasını önermişti. Bunlar; merkezi Diyarbakır olan "*Batı Kürdistan*", merkezi Musul olan "*Merkezî Kürdistan*" ve merkezi Süleymaniye olan "*Güney Kürdistan*"dı. Bkz. Selma Yel, Cengiz Kartın, "Osmanlı Son Döneminden Cumhuriyetin İlk Yıllarına İki İngiliz, Sykes ve Noel, Anıları", *Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (22-26 Ekim 2013/Eskişehir) Bildiriler Kitabı*, C.1, yay. haz., Arzu Güvenç Saygın, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016, s.145.

⁷⁵⁴ E. Noel, *Kürdistan 1919* ..., s.7; Bu taslak Kürdistan sınırlarına göre Büyük Ermenistan sınırları daraldığı için Albay Wilson'un önerisi Erzurum dışında Trabzon Vilayeti'nin de Ermenistan'a bırakılmasıydı. Bkz. B.N. Şimşir, *Kürtçülük* ..., s.323-324.

⁷⁵⁵ M. Sykes, henüz 1900'lü yılların başında ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde Şark Vilayetleri'nde incelemelerde bulunmuş ve bölgedeki aşiretlerinin detaylı bir envanterini çıkartmıştı. Ayrıntılar için bkz. S. Yel, "Osmanlı Son Döneminden Cumhuriyetin İlk Yıllarına ...", s.113-142.

⁷⁵⁶ İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.92-93.

⁷⁵⁷ Fakat bu sınırlar, başta Şerif Paşa olmak üzere Kürt Teali Cemiyeti üyelerini de memnun etmemişti. Bilhassa Musul'un Irak'a bırakılması üzerine Kürtler, aldatıldıklarını düşünmüşlerdi. Bkz. E. Kurubaş, "Sevr Sürecinde ...", s.211-213.

edilecekti.⁷⁵⁸ Görüldüğü üzere Kürtlerin vaziyeti ve Kürdistan tesisi hususu Mütareke Dönemi'nde uluslararası bir mesele hâline gelmişti.

Neticede 1920 yılının ilk çeyreğinde İtilaf devletlerince İstanbul'un işgali ve akabinde San-Remo Konferansı'nda özerk Kürdistan kurulmasına yönelik maddelerin kabul edilmesi, Kolordu bölgesindeki Kürtçüleri yeniden harekete geçirmişti. Böylece 1919 yılının ikinci çeyreğinde 13. Kolordunun girişimleriyle kontrol altına alınan Kürtçülük cereyanının yeniden yayılma tehlikesi ortaya çıkmıştı. Kürtçü faaliyetlerin artan etkisi yüzünden, Kolordu mıntıkasında Ankara'da toplanacak Meclis için seçimler yapılmasında dahi güçlük çekilmişti. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, gelişmelerden endişe etmiş ve 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya başvurarak Kolorduya takviye birlik göndermesini istemişti.⁷⁵⁹

Bu minvalde Albay Cevdet Bey, hem Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye hem de Kazım Paşa'ya gönderdiği yazıda endişelerini dile getirmişti. Şöyle ki; Kürtçüler harekete geçerek halkı kışkırtmaya başlamışlardı. Yakında 13. Kolordunun ve bölgede görevli Türk memurlarının bölgeden ayrılacakları söylenmekteydi. Bölge için artık “*burası Kürdistan*” söylemleri mevcuttu. Bunlara karşı hâlihazırda Kolordu emrindeki 2. Tümenin muharip gücü (fırarlar dolayısıyla) 500'e düşmüş olup muhtemel bir ayaklanma durumunda Kolordu müşkül bir durumda kalabilirdi. Bu telgraf üzerine Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya yolladığı 26 Mart 1920 tarihli yazıda; Albay Cevdet'e Bey'e endişe etmemesine dair cevap yolladığını ve kendisinin de Cevdet Bey'i cesaretlendirmesini istemişti. Bu kapsamda Kazım Paşa da, Cevdet Bey'e gönderdiği telgrafta; kendi cephesinin (Şark Cephesi) yakında rahatlayabileceğini, ihtiyaç olması hâlinde emrindeki iki tümeni 13. Kolorduya destek için Diyarbakır'a yollayabileceğini belirtmiş; Cevdet Bey de kendisine teşekkürlerini iletmişti.⁷⁶⁰

Yine de sahadaki gelişmelere doğrudan vakıf olan 13. Kolordu, Kürtçülük faaliyetleri ve İngilizlerin muhtemel eylemleriyle ilgili endişelerini devam ettirmiş ve bu hususta Ankara'yı yeniden bilgilendirme gereği duymuştu. Konuyla ilgili Kolordu

⁷⁵⁸ Esasında İngiltere, Ermenistan mandasını ABD'ye havale etmeye çalışmış; Musul ve çevresindeki hâkimiyeti için tesis etmek istediği Kürdistan'ın manda idaresini üstlenmek istemişti. Bkz. Ö. Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, s.65-70; İngiltere'nin Kürdistan mandasına dair çelişkili tavırları vuku bulmuş ve hükûmetinin bu tutumuna Müsteşar Hohler de dikkat çekmişti. Bkz. S. Ural, “Şerif Bogos Nubar Paşa Anlaşması ...”, s.103.

⁷⁵⁹ M. Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi III ...*, s.102-105.

⁷⁶⁰ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1960, s.567-568; B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.376-377.

karargâhından 21 Nisan 1920’de Heyet-i Temsiliye’ye gönderilen yazıda şu hususlara dikkat çekilmişti: İngilizler, Musul ve Zaho hattında siyasi faaliyetlerini artırmıştı. Şayet bölgedeki Kürt aşiretlerini elde edebilirlerse işgallerini Siirt istikametinde genişletebileceklerdi. 13. Kolordunun Urfa’ya kadar geniş bir sahada konuşlanmasından ötürü Siirt hattının güvenliğinin 15. Kolordu birlikleri tarafından sağlanması daha uygundu. Yine de 13. Kolordu tarafından gerekli tedbirler alınmaya çalışılmaktaydı.⁷⁶¹

Kürdistan tesisiyle ilgili izah edildiği üzere iç ve dış unsurları olan girişimlere rağmen 13. Kolordu mıntıkasındaki aşiretler ve bölge halkı ayrılıkçı Kürtçülük girişimlerine tepki göstermiş ve tüm bölücü planları reddettiklerini açıklamışlardı. Bu konuda bölge halkı ve aşiretler tarafından son Osmanlı Meclis-i Meb’ûsan ve Meclis-i Ayan Riyasetlerine ve TBMM’nin açılmasından sonra Ankara’ya çok sayıda telgraf gönderilmişti.⁷⁶² Aynı şekilde gerek Meclis-i Meb’ûsana gerekse TBMM’ye seçilen bölge mebusları da bölücü faaliyetlere karşı tepkilerini ortaya koymuş; Türk ve Kürtlerin ayrılmazlığına vurgu yapmışlardı.⁷⁶³

Siyasi Kürtçülüğe karşı ortaya çıkan bu sinerjiye rağmen Ankara Hükûmeti’ni ve onun yönettiği Millî Mücadele’yi ortadan kaldırmak isteyen İngilizler, kendileriyle iş birliği yapan Kürtler vasıtasıyla Kürt aşiretlerini kışkırtmaya devam etmişlerdi. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İsmet Bey de bu konuda 2 Mayıs 1920 tarihli yazısıyla 13. ve 15. Kolorduların dikkatini çekerek İngilizlerin Seyyid Abdülkadir’i 13. Kolordu mıntıkasına ve Van taraflarına göndereceği istihbaratının alındığını bildirmiş; gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.⁷⁶⁴

Alınan bu istihbarat yersiz değildi. Çünkü Damat Ferit Paşa da, Büyük Millet Meclisinin açılış süreci olan ikinci sadareti döneminde (Nisan 1920) Millî Mücadele’ye karşı Diyarbakır, Elazığ ve Muş bölgesindeki Kürtlerden etkin bir şekilde yararlanmak istemiş; bunun için de Seyyid Abdülkadir ile görüşmüştü. Lakin Abdülkadir’in İngiliz mandası altında Kürdistan kurulmasını garanti etmedikçe Ferit Paşa’ya destek vermek istemediği, İstanbul’daki İngiliz Amiral De Robeck tarafından

⁷⁶¹ ATASE, İSH, 272/212; ATBD, S.117, s.275-277, Belge 90.

⁷⁶² Mehmet Okur, “Millî Mücadele Yıllarında Ayrılıkçı Kürt Girişimlerine Karşı Doğu Vilayetleri’nden Meclis-i Meb’ûsana ve TBMM’ne Gönderilen Protesto Telgrafları”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk*, C.4, S.4, 2005, s.96-105.

⁷⁶³ N.F. Taş, *Güneydoğu 1919 ...*, s.33.

⁷⁶⁴ ATASE, İSH, 342/4-2a.

İngiliz Dışışleri Bakanı Lord Curzon'a bildirilmişti.⁷⁶⁵ Amiral De Robeck ayrıca, Damat Ferit Paşa'nın Millî Mücadele Hareketi'ni bastırmak için Diyarbakır, Elazığ ve Muş bölgelerindeki Kürtleri kışkırtarak ulusalcılara saldırtmayı düşündüğünü belirtmişti.⁷⁶⁶ Bu konudaki girişimleri 13. Kolordu Kumandanlığı son derece hassasiyetle takip etmekteydi.

Öyle ki İngiliz teşviki ve Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin tertibiyle İstanbul'dan Samsun'a gönderilip oradan da Kürtçülük hareketini canlandırmak üzere bölgeye gelmeleri muhtemel olan siyasi Kürtçü şahıslar tespit edilmişti. Bunlara karşı tedbir olarak 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve diğer kolordulara bir yazı gönderilmişti. Albay Cevdet Bey, Samsun ve çevresinden sorumlu olan 3. Kolorduya yolladığı yazıda; Kürtlerin lisanları ve kıyafetleriyle Türklerin yaşadığı Samsun hattında kolaylıkla tanınabileceğini, bu bakımdan siyasi Kürtçülerin Erzincan ve Sivas'ı geçip güneye Kolordu mıntikasına ulaşırlarsa, söndürülmek üzere olan Kürtçülük hareketini yeniden canlandırarak Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin maksadını temine çalışacaklarını ifade etmiş ve sahil kesiminden içeri sokulmaması için tedbir alınmasını istemişti.⁷⁶⁷

Sonuç olarak Mütareke'nin akdiyle ayrılıkçı Kürtler, 13. Kolordu bölgesini de ihtiva edecek şekilde "Kürdistan" kurulması için çok yönlü girişimlerde bulunmuşlardır. Bununla bağlantılı olarak Kolordunun sorumluluk sahası, bölgeyi işgal etmek isteyen İngilizlerin, Kürtleri Türk idaresine karşı kışkırtma politikalarına

⁷⁶⁵ Bunun yanı sıra henüz 12 Eylül 1919'da Damat Ferit Paşa ile İngiliz temsilcileri arasında imzalandığı iddia edilen gizli bir anlaşmaya göre; Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir Kürt devlet kurulmasına engel olmayacağı bununla birlikte bölgede ve Arap coğrafyasında Hilafetin dinî güç ve yetkisini kullanacağı kabul edilmişti. Lakin ilgili anlaşma belgesini yayımlayan Salahi Sonyel; böyle bir anlaşmanın olmadığını, bunun Fransızlar tarafından uydurulmuş yahut İngiliz ve Fransız istihbarat servisi adına çifte ajan görevinde çalışan üç Levantenli tarafından Damat Ferit Paşa'ya imzalatıldığını ifade etmektedir. (Salahi R. Sonyel, "İngiltere Dışışleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", *Belleten*, C.34, S.135, Temmuz 1970, s.437-438, 448-449); Yusuf Hikmet Bayur da bu anlaşmanın İngilizler ve Sultan Vahdeddin arasında yapıldığına dair kuvvetli söylentilerin olduğunu ve anlaşmanın gizli tutulduğunu belirtmektedir. Anlaşma maddeleriyle ilgili özellikle dikkat çektiği iki husus, Türklerin müstakil Kürdistan kurulmasına karşı çıkmayacağı; Halifenin nüfuzunun Suriye, Irak vb. yerlerde İngiltere'nin lehinde kullanılacağı yönündeydi. Bkz. Y.H. Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, s.40).

⁷⁶⁶ A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan ...*, s.127; S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.211-213; Ankara'da Meclis'in açılmasından sonra Damat Ferit Paşa, İngiliz temsilcileriyle görüşerek Millî Mücadele Hareketi'ne karşı Kürtlerden 15.000 kişilik bir ordu kurulabileceğini belirtmişti. Bkz. Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, C.3, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.91-93.

⁷⁶⁷ 13 Mayıs 1920 tarihli yazı. *ATASE, İSH*, 342/4-25. Bu dönemde Damat Ferit Paşa'nın, Millî Mücadele'ye karşı Kürtlerden de faydalanmayı düşündüğü, İngiliz temsilcileri arasındaki yazışmalara da konu olmuştu. Bkz. M. Aydoğdu, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükûmeti ...*, s.26, 28.

maruz kalmıştır. Nitekim bu süreçte bazı Kürt aşiret ileri gelenlerinin, İngiliz destek ve parasıyla Kolordu mıntıkasında Kürt aşiretlerini ayaklandırmak için siyasi bölücü faaliyetler içinde olduğu görülmektedir. Bu girişimler siyasi bakımdan kayda değer bir netice vermemiştir. Zira Kürt halkı ve aşiretlerinin büyük bir bölümü; Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağını beyan etmiş, Kuvâ-yı Milliye'ye katılım sağlamış ve Kolorduya yardımcı olmuştur. Bu açıdan Kürt halkının bazı ayrılıkçılar hariç genel itibarıyla devlete bağlılığını sürdürmesinin, bölgeye yönelik işgal ve ilhak projelerinin başarıya ulaşmamasında belirleyici olduğu ve aynı zamanda 13. Kolordunun icra ve faaliyetlerine de katkı sağladığı değerlendirilmektedir. Bununla beraber siyasi amaçlı olmasa da Kürt aşiretlerinin çeşitli nedenlerle asayışı sıkça ihlal etmesinin, Kolorduyu sürekli operasyon yapmaya mecbur bıraktığı; aynı şekilde İngilizler ile Kürtçülerin, bu durumu siyasi olarak istismar etmesine kapı araladığı ifade edilmelidir.

2.1.4. Suriye İtilafnâmesi ve Fransız İşgaline Karşı 13. Kolordunun Tedbirleri

Birinci Dünya Savaşı'nda hem Filistin/Suriye hem Dicle (Irak) Cephelerinde gelişen cephe vaziyetine göre, savaş sonunda Sykes-Picot ile paylaşılan Osmanlı topraklarının büyük bir bölümünü İngiliz ordusu işgal etmişti. 13. Kolordu mıntıkası olan Musul Vilayeti ve Cezîre bölgesi de bu işgale dâhildi. Üstelik Mütareke kapsamında 13. Kolordunun çekildiği Diyarbakır, Elazığ ve Urfa bölgesi de Sykes-Picot'ta Fransa'ya bırakılması planlanan yerler olmasına rağmen bu bölgelerin sınırında da sadece İngiliz ordusu vardı. Bu bakımdan ortaya çıkan konuşlanma vaziyeti Fransa'nın tepkisine neden olmuştu. İngiltere ise savaşta buraların elde edilmesindeki başarının, kendi ordularının gayretiyle olduğunu iddia etmekteydi. Diğer yandan İngilizler, Rusya'nın savaştan çekilmesiyle bir tampon Fransız bölgesine ihtiyaç kalmaması, bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarları özellikle Musul'un ekonomik kaynakları ve değişen politikasıyla Kürt meselesini gündemine alması gibi sebeplerle mevcut durumdan rahatsızlıktı. Dolayısıyla Sykes-Picot paylaşımının yeniden ele alınması gerektiğini dile getirmişti.⁷⁶⁸

Sonunda İngiltere, savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'nda yeni paylaşım planını Fransa'ya iletmış; bu kapsamda İngiltere Başbakanı Llyod George

⁷⁶⁸ L. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması ...*, s.276; O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, s.LXVI-LXVII; J.Barr, *Kırmızı Çizgi ...*, s.88-90; N.F. Taş, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında ...", s.756.

ile Fransız Başbakanı Clemenceau arasında Aralık 1918’de yapılan görüşmede, L. George, Sykes-Picot taslağının yeniden ele alınmasını istemişti. Böylece İngiltere Musul ve çevresini alması karşılığında Fransa’ya verilecek yerleri ve petrol payını dile getirerek Clemenceau’dan olumlu yanıt almıştı.⁷⁶⁹

Nitekim İngiltere ve Fransa arasında Nisan 1919’da “*Long-Berenger Petrol Antlaşması*” imzalanmış; haziran ayında da Almanya’ya “*Versay Antlaşması*”nı imzalatıran iki müttefik için sıra Suriye meselesine gelmişti. Sahadaki gelişmeler ile Arapların Suriye’de devlet kurma çabalarına rağmen İngiltere ve Fransa, bölgeye yönelik politikaları çerçevesinde bir mutabakata varmanın en uygun seçenek olduğunu düşünmüşlerdi. Zira İngiltere, Musul konusunda isteklerini temin ettiği için Suriye konusunda Fransa ile anlaşmazlığı sürdürmek istemiyordu.⁷⁷⁰

Bu kapsamda İngilizlerce 11 maddelik bir memorandum hazırlanarak Fransa’ya -ayrıca Emir Faysal’a da- sunulmuş ve neticesinde İngiltere ve Fransa arasında 15 Eylül 1919’da Suriye İtilafnâmesi imzalanmıştı. Anlaşmaya göre İngiltere, 1 Kasım 1919’dan itibaren işgal ettiği Anadolu’nun güneyi ile (13. Kolordu mıntıkası) Suriye ve kıyı bölgelerden (Lübnan) çekilmeyi (Filistin hariç) kabul etmiş; karşılığında ise Musul ve çevresini kendi işgal mıntıkasına almıştı. Fakat İngiltere, Sykes-Picot’a göre Araplara bırakmayı vadettiği Şam, Humus, Hama ve Halep’i Fransızlara değil Araplara teslim edeceğini belirterek Fransa ve -kendisini Suriye Kral ilan eden- Şerif’in oğlu Emir Faysal arasında da bir çatışmaya zemin hazırlamıştı.⁷⁷¹

Esasında bu anlaşma, Yakındoğu’da İngiltere’nin lehine olmuştu.⁷⁷² Çünkü Sykes-Picot Anlaşması’nda zaten bu bölgeler, Fransa’ya bırakıldığı için Fransa yeni paylaşım ile ayrıca Musul’dan feragat etmişti.⁷⁷³ Fransa’nın kazancı ise savaş sırasında -çok fazla askerî kapasite kullanmadığı hâlde- bölgedeki geniş bir toprak parçasını fiilen elde etme durumuydu.

⁷⁶⁹ M Dosyası Misak-ı Milli ve Musul, s.27; M. Macmillian, *Paris 1919...*, s.374-375; K. Melek, *Musul Sorunu* ..., s.24-25.

⁷⁷⁰ M. Budak, *Misâk-ı Milli’den Lozan’a* ..., s.116-119; J. Barr, *Kırmızı Çizgi* ..., s.90-98.

⁷⁷¹ M. Budak, *Misâk-ı Milli’den Lozan’a* ..., s.119-121; K. Melek, *Musul Sorunu* ..., s.22-24; J. Barr, *Kırmızı Çizgi* ..., s.98-100; A. Allawî, *Irak Kralı I. Faysal*, s.302-305, 316-325.

⁷⁷² Fransa verdiği bu tavizle; Musul petrolerinden pay almayı, Musul’dan İskenderun’a petrol boru hattı döşenmesi sözünü ve Almanya sınırındaki bazı şehirleri ilhak etme kolaylığını İngiltere’den elde etmişti. Bkz. K. Melek, *Musul Sorunu* ..., s.24.

⁷⁷³ Ömer Osman Umar, “Milli Mücadele’de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.818-819.

Suriye İtilafnâmesi'nin imzalandığı süreçte Harbiye Nezareti ise 13. Kolorduya gönderdiği emirlerde; Suriye'deki gelişmelerin yakından takip edilmesini, bölgeden istihbarat alınmaya özen gösterilmesini; ayrıca olası işgal ve girişimler ile Arapların hareketlerine karşı tedbir alınmasını istemişti.⁷⁷⁴ Bu minvalde 13. Kolordu, özellikle bağlısı 5. Tümen aracılığıyla Halep ve Suriye'deki genel duruma, Fransız işgaline yönelik bakışa ve halkın tepkilerine dair malumat almış, özellikle Kolordu bölgesine yansımaları bakımından gelişmeleri yakından takip etmişti.⁷⁷⁵

13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Suriye İtilafnâmesi'yle ilgili Harbiye Nezaretine bir mütalaa göndermişti. 15 Kasım 1919 tarihli yazıda; bu anlaşmanın doğrudan 13. Kolordu mıntıkasında uygulanmakta olduğunu, Kolordunun bu işgallere karşı sürekli protestolarda bulunması için halkı teşvik ettiğini ve yönlendirdiğini bildirmişti. Hâliyle bu hukuksuz ve zalimane işgallere karşı hükûmet tarafından medeni âlemin dikkatinin çekileceğinden ve girişimlerde bulunulacağından emin olduğunu vurgulamıştı. Zira yazısının devamında İngiliz ve Fransızlar arasında imzalanan Suriye İtilafnâmesi'nin; ABD, tarafsız devletler ve diğer devletler tarafından nasıl karşılandığını soran Albay Cevdet Bey, ABD temsilcililerinin Paris'ten ayrıldığı haberinin gerçekliği hakkında bilgi istemişti. Anlaşıyor ki Cevdet Bey, diğer devletlerin bu İtilafnâme'ye tepki göstermelerini sağlamak için kendi Hükûmetinden bir hareket bekliyordu.⁷⁷⁶

Diğer taraftan Suriye İtilafnâmesi'nden haberdar olan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa da bu konuda yayınladığı genelgede bazı endişelerini dile getirmişti. Ona göre, İngilizlerin yerine Fransızlar haksız bir şekilde bölgeyi işgal edeceklerdi. Hatta Halep hariç şehrin batısından itibaren kuzeye doğru Antakya, Adana, Antep, Maraş ve Urfa gibi büyük bir çoğunluğu Müslüman Türk olan bu mümbit topraklar Fransızlar tarafından işgal edilecekti. En önemlisi Fransızlar, burada durmayarak kuzeye doğru Elazığ'a ve Sivas'a kadar işgallerini genişleteceklerdi. Böylece Doğu Anadolu ve Batı Anadolu'yu birbirinden ayıran bir Fransız nüfuz alanı kurulmak istenmekteydi. Ayrıca Suriye ile Beyrut, Trablusşam, Lazkiye gibi önemli sahil şehirlerinin işgal edilerek “*dındaşlar*” (Araplar) sahil bölümünden mahrum

⁷⁷⁴ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.140.

⁷⁷⁵ 5. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 29 Eylül 1919 tarihli rapor. *ATASE, İSH*, 399/110-116a, 399/110-117a.

⁷⁷⁶ *ATASE, İSH*, 198/88-1, 198/8-2.

bırakılmak istenirken Halep, Hama, Humus hattı ise Fransa'nın iktisadi nüfuzu altına sokulmaya çalışılmaktaydı.⁷⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın bu endişesi, vuku bulan gerçek hadiselerle dayanıyordu. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden Fransa, Mondros Mütarekesi sonrası Sykes-Picot paylaşım projesini de dayanak alarak 17 Aralık 1918'de Mersin ve Adana'yı, müteakip günlerde de Antakya, Mersin ve Adana'ya bağlı yerleri işgal etmişti.⁷⁷⁸ İşgal edilen bu illere komşu olan ve Sykes-Picot'ta Fransa'ya vadedilen Halep-Cezîre-Antep-Maraş-Urfa hattı için de Suriye İtilafnâmesi ile uzlaşma sağlanmış ve bu bölgelerdeki İngiliz birliklerinin yerini Fransız ordusunun alması kararlaştırılmıştı.⁷⁷⁹ Böylece 13. Kolordu mıntıkasındaki Musul Vilayeti'nin İngiltere'ye, Güneydoğu ile Cezîre hattının ise Fransa'ya bırakılmasının taslak bir proje olarak kabul edildiği anlaşıyordu.

13. Kolordunun konuş ve sorumluluk mıntıkasını da içine alan bu paylaşımda Fransızlar, bölgeyi işgal etmeden önce Binbaşı Layon'u, bölgeye keşif ve bilgi toplama amaçlı göndermişlerdi. Layon'un ziyareti ve kendisiyle yapılan görüşmeye dair 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetini bilgilendirmişti. Buna göre Binbaşı Layon, 2 Ekim 1919'da Diyarbakır'a gelmiş, iki gün kalmasını müteakip Halep'e gitmiş, sonrasında uğradığı Mardin ve Elazığ'da da üç gün geçirmişti. Bölgede çok iyi şekilde ağırlandığı anlaşılan Layon'a, Diyarbakır'da bulunduğu sırada Albay Cevdet Bey tarafından İngilizlerin bölgede yaptığı aşiretleri kışkırtma faaliyetleri, Bedirhanların ve Noel'in bölücü girişimi, Kolordu bölgesinde asayişsizlik hareketinin olmadığı, İngiliz işgali altındaki Musul'da ise asayiş sağlanamadığı, İngilizlerin Fransızlar aleyhine sahada girişimler yaptığı gibi hususlar da Binbaşı Layon'a aktarılmıştı. Aşiret reislerinin katıldığı bir yemekte ise Binbaşı Layon, kendilerine Cezîre ve Irak'taki İngiliz

⁷⁷⁷ ATTB, s.129; Nitekim Faysal, Suriye kamuoyundan habersiz bir şekilde 6 Ocak 1920'de Paris'te Fransızlarla bir anlaşma yapmıştı. Şam'da Faysal'ın krallığının tanınmasına karşın; Suriye'de Fransız manda idaresi kurulacak; Fransızlar ekonomik imtiyazlarda öncelikli olacaktı. Bu anlaşma duyulunca, Suriye'de tepkiyle karşılanmıştı. Bkz. H.Y. Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi ...", s.192.

⁷⁷⁸ *Şehir ve Kasabaların Harp bölgeleri ...*, s.1-2, 35.

⁷⁷⁹ Mehmet Okur, "Suriye, Filistin ve Irak'ın Paylaşılmasına Dair İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un Bir Memorandumu", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.483; İngiltere ve Fransa'nın bölgeye yönelik rekabeti için ayrıca bkz. Nejla Günay, "Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri", *Milli Mücadele'nin Güney Cepheleri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.10-19.

idaresine nasıl baktıklarını sormuş, tüm aşiret reisleri Osmanlı Devleti'nden başka bir idare istemediklerini belirterek işgalin kalıcı olması durumunda silahlı direnişin gerçekleşeceğini ifade etmişlerdi. Bölgedeki umum-i efkârı gören Layon, İstanbul'da anlatılanlarla sahada gördüklerinin farkı olduğuna dikkat çekmiş; bu hususları raporunda vurgulayacağını ifade etmişti.⁷⁸⁰

Bu ön geziyle, 13. Kolordunun durumu ve Kolordu mıntikasındaki halkın ve aşiretlerin teamülüyle ilgili malumat almaya çalışan Fransızlar, yine de bölgeyi işgal kararını uygulamaya koymuşlardı. Nitekim İngiliz birlikleri, 29 Ekim 1919'dan itibaren Urfa ve Cezîre bölgesinden, Fırat batısında da Antep, Kilis, Maraş ile Halep ve Suriye'den (Lübnan dâhil) geri çekilmeye başlamış; zikredilen yerlerden Halep ve Suriye Vilayeti Faysal'a bağlı Arap birliklerine; geri kalan yerler ise (Lübnan dâhil) Fransız ordusuna⁷⁸¹ teslim edilmişti. Böylece Fransa, işgal ordularının yarısını Ermeni lejyon askerlerinin⁷⁸² oluşturduğu askerî birliklerle 13. Kolordunun sorumluluğundaki bazı bölgeleri ve çevre muhitleri işgal etmişti.⁷⁸³

Fransız işgali İngilizlerle devir-teslim şeklinde olduğu için iki işgal unsurunun komutanı (*İngiliz Albay H. A. Ver ve Fransız Fli Sent Mari*) beş maddelik ortaklaşa bir beyanname neşretmişlerdi. Beyanname'de özetle; Paris Barış Konferansı'nda verilen karara göre İngilizlerin yerini Fransızların aldığı, halkın emniyetle işlerine devam edeceği, amacın Osmanlı Hükûmeti'nin icraatlarına karışmak olmadığı ifade edilmişti. Fakat çok geçmeden işgalin arkasındaki asıl maksat, Fransızların uygulamalarıyla özellikle mülki idareye müdahaleleriyle ortaya çıkacaktı.⁷⁸⁴

⁷⁸⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Ekim 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 109/105-1, 109/105-2, 109/105-3.

⁷⁸¹ Fransa'nın, Anadolu'nun güneyindeki işgal birliklerinde 50-60.000 civarı askeri bulunmaktaydı. Bunlardan yaklaşık 15.000'i Fransız, geri kalanı Ermeni lejyon askerleri ile Cezayir ve Senegal sömürgelerinden temin edilen askerlerdi. Bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele IV Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019, s.171, 178-179.

⁷⁸² 1918'de Filistin Cephesi'nde de kullanılan Doğu Lejyonu, "Ermeni Lejyonu" ismiyle 1919 yılında Fransa'nın bölgeyi işgal ederken etkin bir şekilde kullandığı birliklerin başında gelmişti. Bkz. Erdal İter, "Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D'Orient)'nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu", *Atatürk Yolu*, C.1, S.3, 1989, s.422-425; Fransız ordusundaki Ermenilerin sayısı ve şehirlere göre dağılımı için ayrıca bkz. *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s.410.

⁷⁸³ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı...*, s.56-57; R. Yaşar Büyükoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu*, Bursa, Ekin Yayınları, 2012, s.56; Sadiye Tutsak, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Suriye'deki Gelişmelerin Ankara Hükûmeti ve Güney Cephesi Açısından Önemi (1918-1922), *Yeni Türkiye*, Misâk-ı Millî Özel Sayısı, C.1, S.93, Ocak-Şubat 2017, s.1041-1042.

⁷⁸⁴ Sahir Uzel, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*, Ankara, Doğu Ltd. O. Matbaası, 1952, s.7-9.

Öte yandan Heyet-i Temsiliye adına Reis Mustafa Kemal Paşa, henüz Fransız işgali başlamadan, 26 Ekim 1919'da 13. Kolorduya gönderdiği yazıda; İngiliz birlikleri çekildiğinde Urfa, Antep ve Maraş'ı Fransızlara işgal ettirmemek için Urfa'nın 13. Kolordu birliklerince kontrol altına alınmasını, diğer şehirlerin de kontrol altına alınmasına yönelik tedbirlerin uygulanmasını istenmişti.⁷⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın detaylı emrinde ise konuya dair tespitleri ve yapılmasını istediği hususlar şöyleydi: Halkın tepkisi de göz önüne alındığında haksız işgale müdafaa ile mukabele etmek doğal ve gerekliydi. Bu yüzden Urfa, Antep ve Maraş'ı Fransızlara işgal ettirmemek, işgal etseler dahi engellemek için her türlü tedbir alınmalıydı. Urfa'nın işgalini önlemek için Elazığ ve Malatya'daki 13. Kolordu unsurlarının yanı sıra aşiretlerden de faydalanılmalıydı. Antep ve Maraş için ise bu bölgelerdeki Kuvâ-yı Milliye unsurlarından istifade edilmeliydi. Bunu temin için 3. Kolordu, Sivas ve Aziziye'den mümkün olan sayıda kuvveti 13. Kolorduya yardım için gönderecekti. Hükûmetin ve Harbiye Nezaretinin itirazı ihtimaline karşı bir oldubittiyle bu bölgelerin kontrol altına alınması şarttı.⁷⁸⁶

Harbiye Nezareti de 13. Kolorduya benzer bir emir vermiş fakat Fransızların işgal girişimi vuku bulursa tıpkı İngiliz işgaline karşı yapıldığı gibi sadece protesto edilmesi istenmişti.⁷⁸⁷

Bu emirler üzerine 13. Kolordu tarafından Malatya'daki 12. Süvari Alayından bir birlik, iki cebel topu ve iki mitralyözle takviye edilerek Besni'ye gönderilmiş ve Urfa'ya hareket etmek üzere hazırlanmıştı. Lakin Urfa'nın işgali İngiliz ve Fransız birlikleri arasında devir-teslim şeklinde olduğu için bu istek yerine getirilmemişti.⁷⁸⁸ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de, askerî bir tedbir uygulanamadığı için

⁷⁸⁵ ATBD, S.103, Yıl:46, Ocak 1997, s.35-38, Belge 2868; B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.34; Cengiz Mutlu, "Urfa'da Millî Mücadele", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.121, S.239, Mart-Nisan 2021, s.409-410.

⁷⁸⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın, -3. Kolordu aracılığıyla- 13. Kolorduya gönderdiği 26 Ekim 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 270/25-1, 270/25-2; Bu arada 1919'da Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey de Urfa'nın İngilizlerce tahliye edilmek üzere olduğu bu ortamda 13. Kolordunun Siverek'teki birliğinin bir kısmının (1. Süvari Alayı), verilecek işaretle emrivaki yaparak ilk fırsatta Urfa'da olabilmesi için Karacurun'da hazır bulundurulmasını 13. Kolordudan talep etmiş ve konuya ilişkin Dâhiliye Nezaretine bilgi vermişti. *Urfa Mutasarrıflığından, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 23 Ekim 1919 tarihli şifre. BOA, DH, ŞFR, 649/29.*

⁷⁸⁷ Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderilen 23 Ekim 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 104/29.

⁷⁸⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.231; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.57.

Fransız İşgal Kumandanlığı nezdinde (29 Ekim 1919 tarihli yazıyla) işgali protesto etmiş ve durumu Harbiye Nezaretine arz etmişti.⁷⁸⁹

Görünen o ki, bu işgal geçici ve sebepsiz değildi ve Mustafa Kemal Paşa, bunu anlamıştı. Paşaya göre, İtilaf devletleri, Doğu Anadolu’da Büyük Ermenistan’ın kurulmasının imkânsızlığını görmüş; bunun yerine Adana, Antep, Maraş ve Urfa havalisine Diyarbakır Vilayeti’nin de katılması ile “*Küçük Ermenistan*” oluşturulmasına karar vermişlerdi. Dolayısıyla bu planı engellemek için silahlı direniş kaçınılmaz hâle gelmişti.⁷⁹⁰

Sonunda Fransız işgal kuvvetleri; 29 Ekim 1919’da Kilis’e, 30 Ekim’de Antep ve Maraş’a, 1 Kasım ise Urfa’ya gelmiş ve bölgeyi İngiliz işgal birliklerinden teslim almıştı. Böylece Fransız işgaline yönelik fiili bir karşı koyma imkânı bırakılmadan işgal birlikleri yer değiştirmişti. Şüphesiz Fransızlar da sadece Urfa ve Cezîre bölgesiyle yetinmeyip İngilizler gibi Diyarbakır, Mardin ve Elazığ hattını da işgal etmeye yönelik girişimlere başlamıştı.⁷⁹¹ Zira Fransızlara göre Çukurova, Antep ve Maraş hattı dışında 13. Kolordu mıntıkasında kalan Urfa, Mardin, Siverek ve Adıyaman hattı da “*Büyük Suriye*”ye dâhildi.⁷⁹²

Bu girişimlere karşı 13. Kolordu Kumandanlığı Fransızların, Diyarbakır ve çevresine yönelik muhtemel işgal teşebbüslerine karşı Malatya’da konuşlu 15. Alayın 1. Taburunun Diyarbakır’a gelmesi için emir vermişti.⁷⁹³ Ayrıca Besni’de hazır edilen kuvvet de Fransızların işgallerini genişletme ihtimallerine karşı yerini muhafaza etmekteydi. Alınan tedbirlere ek olarak 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Besni’nin kuzeybatısında kalan Elbistan’a doğru, olası Fransız ilerleyişine karşı 3. Kolordu tarafından bir birlik bulundurulmasının uygun olacağına dikkat çekmişti.⁷⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa ise Anadolu’nun güneyinin Fransızlarca işgalinin protesto edilmesine dair tüm idari/askerî makamlara hitaben 4 Kasım 1919’da bir tamim yollamıştı. İlgili yazıda şu hususlar vurgulanmıştı: Osmanlı Devleti’nin ayrılmaz bir parçası olan Urfa, Antep ve Maraş’ın haksız şekilde işgalinden bölge halkı büyük bir

⁷⁸⁹ ATASE, İSH, 200/167.

⁷⁹⁰ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.51; Oktay Bozan, “Milli Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır Kamuoyunun Tepkisi”, *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu (2-5 Kasım 2016/Diyarbakır) Bildiriler Kitabı*, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Yayınları, 2017, s.1339.

⁷⁹¹ R.Y. Büyükoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.135.

⁷⁹² Simon Jackson, “What is Syria Worth?”, *In Monde’s*, C.4, S.2, 2013, s.95.

⁷⁹³ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Ekim 1919 tarihli şifre*. ATASE, İSH, 200/133.

⁷⁹⁴ Rezzan Ünalp, “Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş’ın Kahramanlığı”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C.29, S.47, 2019, s.52.

ızdırıp duymaktaydı. Bölge halkı bu durumu mitinglerle protesto etmeye başlamış olup Hükûmet de İtilaf devletleri nezdinde işgale karşı girişimlerde bulunmaktaydı. Bu açıdan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerinin de işgali protesto etmek için İtilaf devletleri temsilcilerine, Avrupa ve Amerika kamuoyuna telgraflar çekmeleri yerinde olacaktı.⁷⁹⁵

Heyet-i Temsiliye de 4 Kasım 1919 tarihli toplantısında, güney bölgesini işgal eden Fransız birliklerine karşı 13. Kolordunun bilhassa 5. Tümenin, tereddüt etmeksizin müşkülât çıkartmasını kararlaştırmıştı.⁷⁹⁶ İlgili karar, 13. Kolorduya gönderilmişti.

Bu doğrultuda tüm işgal sahaları ile komşu il ve ilçelerden Fransız işgalini protesto eden ve sonlandırılmasını talep eden telgraflar, başta İtilaf devletleri olmak üzere çeşitli ülke temsilciliklerine gönderilmişti.⁷⁹⁷ Ayrıca Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin girişimleriyle bölge halkı tarafından Fransız işgalini protesto eden mitingler düzenlenmişti.⁷⁹⁸

Bu arada 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Fransız İşgal Kumandanlığıyla irtibata geçmiş; Diyarbakır ve çevresine yönelik işgal genişlerse İzmir'deki gibi hatta daha feci hadiselerin vuku bulabileceğini ihtar etmişti.⁷⁹⁹

Fransızlar ise bu tepkilere aldırış etmeyerek mülki idareye yönelik müdahalelerini artırmaya başlamışlardı.⁸⁰⁰ Albay Cevdet Bey'in bu duruma dikkat

⁷⁹⁵ ATTB, s.124; ATBD, S.128, Yıl:61, Ocak 2012, s.8-10, Belge 3; Güneydeki işgallere karşı ülke sathında protestoların yapılmasının istenmesi ve basın da bölgedeki işgalin hukuksuzluğu ve işgal güçlerinin eylemlerine dikkat çekerek kamuoyu oluşturmaya, burada başlayan mücadelenin psikolojik alanda da kapsamlı bir şekilde yürütülmeye çalışıldığının bir göstergesidir. Bu konuda Yaşar Akbıyık'ın görüş ve değerlendirmeleri için bkz. Yaşar Akbıyık, "Güney Vilâyetlerimizimizin İşgalinin Türk Basınındaki Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.4, S.12, 1988, s.785-792.

⁷⁹⁶ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.194.

⁷⁹⁷ Mümtaz Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, yay. haz., Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcın, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006, s.5.

⁷⁹⁸ Mehmet Şahingöz, İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986, s.115-116; Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.11, S.32, Temmuz 1995, s.424.

⁷⁹⁹ Harbiye Nezaretinden, -13.Kolordunun malumatına binaen- Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine gönderilen 11 Kasım 1919 tarih yazı. ATASE, İSH, 103/86-2.

⁸⁰⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 201/272-1, 201/272-2; Aynı şekilde Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey de Dâhiliye Nezaretine gönderdiği konuya ilişkin 27 Kasım 1919 tarihli yazısında; İngiliz işgali döneminde mülki idareye müdahale olmadığını bununla birlikte Fransızlar bölgeyi işgal ettikten sonra idareye müdahale edip otoriter bir tarzda memurlara ve işlerine karıştıklarını ifade etmişti. BOA, DH, ŞFR, 652/65; Bu konuda Antep Mutasarrıf Vekili Sabri Bey de Antep Fransız karargâhına gönderdiği 12 Kasım 1919 tarihli telgrafta aynı hususa

çektığı yazıya göre; öncelikle Fransız işgali İngiliz işgalinden oldukça farklıydı. Fransızlar, mülki idareye ve işgal ettikleri bölgelerdeki hemen her işe müdahale etmekteydiler. Bu kapsamda jandarmaları terhis edip yerli Ermenilerden jandarma yazmaya başlamışlardı. Ermeni çeteleri vasıtasıyla da Müslüman halka saldırılar yapılmasına göz yummaktaydılar.⁸⁰¹ Fransızlar ayrıca, işgal ettikleri her bölgeye Fransız bayrağı dikerek kalıcı işgali benimsediklerini ortaya koymaktaydı.⁸⁰²

Fransız işgaliyle ortaya çıkan ilgili en tehlikeli durum, işgal sahalarında Ermenilerin sebep olduğu hadiseler ve Fransız ordusu içindeki Ermeni askerlerin Müslüman halka yönelik vuku bulan, hatta artan bir şekilde devam eden cinayet ve katliamlarıydı. Albay Cevdet Bey, Kolordu bağlıları ve Sivas'taki 3. Kolorduya gönderdiği yazıda, Fransız ordusu üniforması giyerek Maraş'a gelen Ermeni askerlerinin Müslüman halkı katlettiğini ve halka işkence ettiğini ifade ederek dikkatli olunmasını istemişti. Aynı şekilde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda da Fransızların bölgeyi hukuki dayanaktan yoksun bir şekilde işgal ettiğini, işgalcilerin çoğunun Ermenilerden oluştuğunu ve bunların köylere ve halka saldırarak katliamlar yaparken bölgenin asayişini mahvettiklerini; dolayısıyla bir an evvel Ermenilerle birlikte Fransızların bölgeden çekilmesinin sağlanmasını talep etmişti.⁸⁰³

Buna rağmen Fransız İşgal Kuvvetlerinin göz yummasıyla bölgede katliamların artması üzerine⁸⁰⁴ Heyet-i Temsiliye'den 13. Kolorduya 11 Kasım 1919 tarihli bir yazı gönderilmişti. Buna göre Fransızlar nezdinde girişimde bulunularak bu katliamların engellenmesinin sağlanması, bir daha tekrar ederse misliyle karşılık verileceğinin bildirilmesi istenmişti. Daha sonraki emirlerde (16 Kasım ve 3 Aralık 1919 tarihli) ise bölge halkının namus ve haklarını savunmak için Kolordunun her türlü tedbiri almakta serbest olduğu vurgulanmıştı.⁸⁰⁵ Ermeni çetelerinin mezalimine karşı bölge halkı ise -bir sonraki alt başlıkta detaylıca izah edileceği üzere- Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil etmeye başlamış ve Fransız birliklerine güneydeki geniş bir sahada silahlı mukavemet meydana gelmişti.

dikkat çekmişti. Bkz. Lohânizade M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, çev., Mehmet Ali Akdil, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1989, s.26-27.

⁸⁰¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 115/136-1.

⁸⁰² C. Mutlu, "Urfa'da Millî Mücadele", s.411.

⁸⁰³ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.67, 72.

⁸⁰⁴ M. Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s.95, 97.

⁸⁰⁵ S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C.2, s.231-233.

Osmanlı ordusunun kararlı tutumunu gören Fransız İşgal Orduları Kumandanlığı, Heyet-i Temsiliye'ye Aralık 1919'da bir yazı göndermişti. Buna göre Ermeni askerlerinin bu bölgelerden geri alınacağı, mülki idareye müdahale edilmeyeceği, Müslüman halka rahatsızlık verilmeyeceği, Osmanlı Devleti'nin kanunlarının geçerli olacağı, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin faaliyetlerine engel olunmayacağı bildirilmiş; buna karşılık Fransız birliklerine yönelik silahlı olarak saldırılarda bulunulmaması talep edilmişti.⁸⁰⁶

Buna rağmen Fransızların 13. Kolordu mıntıkasındaki işgallerini kalıcı hâle getirme ve genişletme planları devam etmekteydi. Nitekim Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı tarafından Kilis Kaymakamlığına 1919 yılı Aralık ayında tebliğ edilen bildiride; Antep, Maraş ve Urfa'nın Osmanlı Devleti ve Fransızlarca müşterek bir şekilde idare edileceği, Jandarmanın Fransız kumandası altında bulunacağı, mali işlerin kontrolü için bir Fransız subayı tayin olunacağı ve kendisinin o mahallin kumandanı olacağı hususlarına yer verilmişti. Bu bildiriden haberdar olan ve adı geçen Fransız Kumandanının Antep'e gelerek aynı tebligatı kendilerine de yapacağını öngören Antep Mutasarrıflığı, 16 Kasım'da Fransızların bu girişimine yönelik İstanbul'dan talimat talep etmişti. Bunun üzerine Meclis-i Vükelâ, 17 Aralık 1919 tarihli toplantısında böyle bir kararın kesinlikle alınmadığını belirterek gerekenin yapılması hakkında Fransız Siyasi Temsilciliğiyle görüşülmesini kararlaştırmıştı.⁸⁰⁷

Öte yandan, ilerleyen aylarda Fransız Kumandanı Generali Gouraud, Antep'e gelmesini müteakip Antep, Maraş ve Urfa ahalisine hitaben bir beyanname neşretmişti. Beyannamesinde; kendisinin bu üç bölgenin kumandanı tayin edildiğini, Osmanlı kanunlarına riayet edileceğini ve Fransızların görevlerini padişahla anlaşarak ahenk içerisinde yaptıklarını bildirmişti. Gouraud'un bu girişimi karşısında Albay Cevdet Bey, ilgili iddianın Nezaretten sual edildiğini bu bağlamda padişah ve Fransızlar arasında herhangi bir anlaşmasının olmadığına dair kati bir cevap alındığını bildirmişti. Cevdet Bey, söz konusu beyannamenin halk üzerinde oluşturacağı tesiri engellemek için adı geçen üç ilin mutasarrıflığına bir yazı göndermiş ve böyle bir anlaşma olmadığı ve bunun yalan olduğunun ilgililere duyurulmasını istemişti. Ayrıca General Gouraud'a da bir protesto telgrafi göndermişti. Buna karşılık Gouraud, 20 Ocak 1920'de Cevdet Bey'e verdiği cevapta; amirlerinden gelen emri uyguladığını

⁸⁰⁶ M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu*, s.7.

⁸⁰⁷ *Meclisi Vükela Kararı. BOA, MV, 217/184.*

ve anlaşma meselesinin de hükümetler arasında konu edinilmesi gerektiğini ifade etmişti. Cevdet Bey de bu cevapla birlikte Fransızların icraatlarını Harbiye Nezaretine gönderdiği 31 Ocak 1920 tarihli yazıda şöyle anlatmıştı: Fransızlar, Osmanlı kanunlarına saygı göstereceklerini söyledikleri halde işgal müddetince buna aykırı eylemleri bizzat kendileri yapmışlardı. Örneğin Urfa'da bir aşirete mensup 12 kişiyi hapisneden tahliye etmişlerdi. Yine Urfa'da bazı kanunların uygulanmaması için mahallî idareyi zorlamışlardı. Antep'te ise çarşığı yakmış ve kundakçılık suçuyla itham edilen 3 Ermeni'yi tahliye ettirmişlerdi. Fransızlar, asayiş ve intizamı korumak maksadıyla geldiklerini sürekli tekrarladıkları halde etnik ve dinî unsurlar arasında tefrika oluşturacak hareketlerde bulunarak ve Ermenileri silahlandırarak asayişsizliğe yol açıyorlardı. Wilson İlkelerine muhalif olarak bölge halkına arzu etmediği bir idareyi zorla kabul ettirmek istiyorlardı. Bu da millî kıyamın ortaya çıkmasına ve kan dökülmesine sebep oluyordu. Hâliyle Fransız işgali sonlanmadıkça bölgede sükûnet sağlanmayacaktı ve bir an önce gerekli siyasi teşebbüsler yapılmalıydı.⁸⁰⁸

Anlaşılaacağı üzere Fransızlar, bölgede oldukça hareketli oldukları kadar keyfi davranışlar içindeydi. Hatta işgallerini genişletmek arzusundaydılar. Fransızların bu uygunsuz icraatları, 13. Kolordunun ne şekilde hareket edeceği ve alınması gereken tedbirleri gündeme getirmişti. Bu mesele, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ile Harbiye Nezareti ve 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalarda tartışılmıştı. Albay Cevdet Bey, Kolordu bölgesinde halkın Fransız işgaline karşı olduğunu, Fransız Albay Normand'ın Diyarbakır ve Mardin'e geliş işgal amacıyla gerçekleşirse Kuvâ-yı Milliye'den mukavemet görebileceğini ve bu durumda Kolordunun müşkül duruma düşebileceğini dile getirmişti. Buna karşılık Kazım Karabekir yaptığı ilk değerlendirmede, halkın işgale karşı duruşunun memnuniyet verici olduğuna işaret etmiş ve söz konusu direnişin 13. Kolorduyu zor durumda bırakmak yerine Kolordunun Fransızlara karşı bir fiili durum oluşturmaya imkân verebileceğini dile getirmişti. Hâlbuki Albay Cevdet Bey, verdiği cevapta kendi sözlerinin Harbiye Nezaretinin emri olduğunu söylemişti. Öyle ki bu emir, hükûmetin zor durumda kalmaması için silahlı çatışmaya gerek kalmadan siyasi ve idari tedbirlerin alınmasına çalışılması yönündeydi.⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ BOA, *Hâricîye Nezareti Siyasi (HR, SYS)*, 2544/6-1, 2544/6-2.

⁸⁰⁹ 15. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Ocak 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 48/164-1; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Ocak 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 48/164-2, 48/164-3, 48/164-4.

Nitekim Harbiye Nezaretinin de Albay Normand'ın ziyaretiyle ilgili 13. Kolorduya gönderdiği emir; yeni bir işgale meydana verilmemek üzere her türlü tedbir alınması, yani asayişsizliğin meydana gelmemesinin sağlanmasıydı. Harbiye, bu konuda 11 Ocak 1920 tarihli yazısıyla Sadareti de bilgilendirmişti.⁸¹⁰

Öte yandan Fransızlar, işgallerini genişletmek adına Ermeniler dışında Kolordu mıntikasındaki Arap ve Kürt aşiretlerini de -İngilizler gibi- kışkırtma ve kendi tarafına çekme politikasını benimsemişlerdi.⁸¹¹ Bu doğrultuda Fransızlarla görüşen ve iş birliği yapan aşiretler de bulunmaktaydı. Özellikle Millî aşiretinin bir kısmı ile Kays/Ceyş aşireti, Fransızlarla görüşme ve iş birliği hâlindeydiler. Bu aşiret mensupları, Urfa hattında eşkıyalık faaliyetlerinde de bulunmuşlardı. Siyala aşireti de Urfa'daki Fransız garnizonuyla görüşmeler gerçekleştirerek Urfa genelinde asayiş ihlal eden faaliyetlere girişmişti. Bu aşirete mensup çeteler bölgedeki köylere saldırarak ahalinin mallarını yağma etmiş ve akabinde kaçarak Fransızlara sığınmıştı. 13. Kolordunun, vaziyeti haber alması üzerine Albay Cevdet Bey, Fransız kumandanına bir yazı göndermiş olup adı geçen aşiret reisinin Osmanlı Hükûmeti nazarında iyi bir adam olmayıp eşkıya olarak kabul edildiğini, asayiş ihlal edecek bu eşkıya ile görüşülmesinin uygun olmayacağını, malları çalınan ahaliye iade yapılması için eşkıyadan geri istenmesini talep etmişti.⁸¹²

Fransızların tahriklerine rağmen bölgedeki aşiretlerin çoğu devlete bağlı kalmış; bu tutumlarını Kolordu ve mülki makamlara da mütemadiyen beyan etmişlerdi.⁸¹³ Aneze, Millî ve Berazi gibi aşiretler Fransızlarla iş birliğine karşı çıkmıştı. Konuyla ilgili bir örnek vermek gerekirse Suruç'taki Berazi aşireti reisi Şahin Beyzade Mustafa Bey, Arappınarı'ndaki Fransız kumandanının davetini kabul

⁸¹⁰ ATASE, İSH, 48/165-1, 48/165-2.

⁸¹¹ Fransızların işgal sahalarını Diyarbakır ve Mardin'e doğru genişletmek istediği için Ermenilerin de İngilizler gibi Kürtçülük tabanından da istifade etmek istediği görülmektedir. Bu konuda Fransız ordusunda görevli Albay Normand'ın 1920 yılı Ocak ayında Diyarbakır ve Mardin ile buralara bağlı bölgelerdeki seyahat girişimi, bu amaca da yönelik olsa da bölge halkından tepki gördüğü için sınırlı ve akim kalmıştı. Bkz. Sadık Erdaş, "Milli Mücadele'de ElCezîre Cephesi ve Şeyh Süni'si'nin Bölgedeki Faaliyetleri", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.674.

⁸¹² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 199/128-1, 199/128-2.

⁸¹³ Dâhiliye Nezaretinden, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Kasım 1919 tarihli tahrirat. ATASE, İSH, 48/152.

etmemiş ve bunun üzerine kendisini ziyarete gelen Fransız kumandanına “600 senedir Osmanlıyım ve Osmanlı olarak öleceğim.” diyerek devlete bağlılığını bildirmişti.⁸¹⁴

Görüldüğü üzere işgallerine yönelik yoğun bir nefret olması ve aşiretlerden de bekledikleri desteği alamamaları nedeniyle Fransızlar, 13. Kolordu bölgesinde işgallerini genişletememişti. Şüphesiz 13. Kolordunun Fransız girişimlerine karşı, Anadolu’daki mevcut siyasi durumun da etkisiyle daha kararlı hareket etmesi bu konuda esas belirleyici etkendi. Nitekim 13. Kolordu Kumandanlığı; bir yandan Fransız ve Ermeni askerlerin faaliyetlerini de protesto etmiş, diğer yandan da genel olarak Urfa, Maraş, Antep hattındaki ve Suriye, Halep, Cezîre bölgesindeki Fransızların askerî hareketliliği, uygulamaya çalıştığı politikalar, işgal maksatları, Fransız birliklerin miktarı, durumu ve bu unsurlar içinde çoğunluğu teşkil eden Ermeni lejyon askerlerinin faaliyetlerini yakından takip ederek Harbiye Nezaretini sürekli bilgilendirmişti. Söz konusu gelişmelerle ilgili aynı şekilde Sivas’taki Heyet-i Temsiliye’ye de raporlar gönderilmekteydi.⁸¹⁵

Harbiye Nezareti de 3 ve 13. Kolorduya gönderdiği emirlerde; Fransız ordusunun Suriye, Adana, Maraş, Antep, Urfa gibi bölgelerdeki asker sayısı, konuşlanma durumu, takviye birlik sevki gibi askerî hareketliliğine dair malumatın öğrenilip Harbiye Nezaretine bildirilmesini istemişti.⁸¹⁶ Bu kapsamda 13. Kolordu, başta Fransızlara dair askerî bilgileri yakından takip etmiş; öğrenilen malumatı Harbiye Nezaretine aktarmıştı.⁸¹⁷ Kolordunun haber kaynakları ise bölgeye çeşitli vesilelerle ve gizlice gönderilen subaylar, Kolorduya bağlı askeralma teşkilatları, bölgeden gelen görevli şahıslar veya sivil vatandaşlar ile işgal bölgelerindeki mülki makamlar ve jandarma kumandanlıklarıydı.⁸¹⁸ Aynı şekilde Fırat’ın doğusunda

⁸¹⁴ Bu durumu 5. Tümen Kumandanlığı vasıtasıyla haber alan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 4 Ocak 1920 tarihli yazısında, heyet adına Berazi aşireti reisi Şahin Beyzade Mustafa Bey’e teşekkür edildiğinin bildirilmesini 5. Tümen istemişti. *ATASE, İSH*, 630/58.

⁸¹⁵ *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s.76.

⁸¹⁶ *Harbiye Nezaretinden*, 3. Kolorduya gönderilen 27 Ocak 1920 tarihli yazı. *ATASE, İSH*, 198/233; *Harbiye Nezaretinden*, 13. Kolordu ve diğer kolordulara gönderilen 18 Şubat 1920 tarihli yazı. *TİTE Arşivi*, 317/47-47001.

⁸¹⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Ocak 1920 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 115/127-1; Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderilen 2 Ocak 1920 tarihli yazı. *ATASE, İSH*, 115/127-2; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Ocak 1920 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 115/127-3, 115/127-4; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 29 Ocak 1920 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 199/155; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Şubat 1920 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 116/11-2, 116/11-3; 3. Kolordudan, Harbiye Nezareti ve diğer kolordulara gönderilen 13 Şubat 1920 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 116/11-1.

⁸¹⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14-15 Kasım 1920 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 198/24-1, 198/24-2; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 17 Kasım 1919 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 199/23; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Ocak 1920 tarihli şifre. *ATASE,*

Fransızların konuşlu olduğu bölgeye cephe olması nedeniyle 5. Tümen de Fransızların hareketleriyle, bölgedeki gelişmeleri takip ederek Kolordu karargâhına, hatta Heyet-i Temsiliye'ye iletmekteydi.⁸¹⁹

Tüm bu bunlardan hareketle Fransız işgalinin, uygulama yöntemiyle bölge halkının topyekûn tepkisine, bundan mütevellit Kuvâ-yı Milliye hareketinin başlamasına ve Millî Mücadele'nin Güney ve Güneydoğu Cephesi'nin ortaya çıkmasına sebep olduğu ifade edilmelidir. Yaşanan gelişmeler karşısında 13. Kolordu Kumandanlığı, etkin bir şekilde gelişmeleri takip ederek Fransız işgalinin genişlemesine karşı siyasi, askerî ve idari tedbirler almış, çok yönlü faaliyetler icra etmiştir.

2.1.5. Birinci Londra Konferansı'nda 13. Kolordu Mıntıkası

Mondros Mütarekesi ve sonrasında Suriye İtilafnâmesi ile İtilaf devletleri tarafından sahada oluşturulan fiili duruma karşı 13. Kolordu askerî mukabelede bulunamamıştı. Ancak sahadaki tüm gelişmeler Kolordu tarafından yakından takip edilmekte olup yeni işgal girişimlerine, oldubittilere karşı kolordu birlikleri müteyakkız vaziyetteydi.

Sahada durum bu şekilde iken diplomatik düzlemde ise Birinci Dünya Savaşı sonrası toplanan Paris Barış Konferansı, müttefiklerin Almanya ile yapılacak Versay Antlaşması şartlarına yoğunlaşmıştı. Hâliyle Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması şartları Paris Barış Konferansı'nda saptanamamış, sonraki görüşmelere bırakılmıştı. Bunun bir nedeni de Osmanlı topraklarının paylaşılması noktasında İtilaf devletleri arasında uzlaşının olmamasıydı.⁸²⁰ Neticede ABD Başkanı Wilson'un Versay Antlaşması sonrası Paris'ten ayrılmasıyla inisiyatif, İtilaf devletlerine daha doğrusu İngiltere'ye kalmıştı. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin geleceği ile yapılacak barış şartlarını görüşmek ve netleştirmek maksadıyla İngiltere, Fransa ve İtalya devlet başkanları düzeyinde 12 Şubat 1920'de Londra'da toplanmıştı. Birinci Londra Konferansı adı verilen ve 10 Nisan'a kadar süren Konferans'ta büyük devletler, başta Osmanlı Devleti'nin güney toprakları ve 13. Kolordu bölgesi olmak

İSH, 202/183-1, 202/183-2; 13. Kolordudan, *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesine gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH*, 203/162-1, 203/162-2.

⁸¹⁹ 5. Tümen, -Ankara'daki 20. Kolordu vasıtasıyla- Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 2 Ocak 1920 tarihli rapor. *ATASE, İSH*, 272/8-1, 272/8-2, 272/8-3.

⁸²⁰ F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.49.

üzere bir bütün olarak Osmanlı topraklarına yönelik paylaşım planını gündeme almışlardı. Şartları belirlenecek barış için ise önlerinde Sykes-Picot Anlaşması, Suriye İtilafnâmesi gibi yaptıkları paylaşım projeleri ve yukarıda izah edilen Arap, Ermeni ve Kürt talepleri vardı.⁸²¹

Londra Konferansı toplandığında İtilaf devletlerini oldukça rahatsız eden iki önemli gelişme olmuştu. Bunlardan ilki 12 Şubat 1920’de Maraş’ta, verilen millî direniş sayesinde Fransız işgalinin sonlandırılmasıydı. Diğer ise 17 Şubat tarihinde, 28 Ocak 1920’de Meclis-i Meb’ûsan’da kabul edilen Mîsâk-ı Millî’nin, Osmanlı Devleti tarafından uluslararası kamuoyuna açıklanmasıydı. Bu gelişmeler İngiltere ve Fransa’yı rahatsız etmiş, Millî Mücadele Hareketi’nin bastırılması ve Mütareke hükümlerinin uygulanması noktasında Hükûmetin eylemsiz kaldığı düşünülmüştü. Bu açıdan Konferans’ta, İngilizlerin ısrarıyla İtilaf devletleri tarafından Millî Mücadele’yi engellemek için başkent İstanbul’un resmi olarak işgal edilmesi kararlaştırılmıştı.⁸²²

Londra Konferansı görüşmelerinde İngiltere, Osmanlı Devleti’nin parçalanması noktasında belirleyici rolü üstlenmişti. Bu kapsamda Hicaz, Filistin, Suriye ve Irak’ın Osmanlı’dan ayrılmasını, Musul ile Basra ve Bağdat’ın kendi kontrolüne bırakılmasını, ayrıca Anadolu topraklarının doğusunda Ermeni, güneyinde de bir Kürt devleti kurulmasına yönelik karar alınmasını gündeme getirmişti.⁸²³

Şöyle ki İngilizler; bölgedeki siyasi, ekonomik ve askerî çıkarları açısından hem Ermenistan hem Kürdistan teşkil edilmesini ilke olarak benimsemişlerdi. Dolayısıyla İngiltere’nin ısrarıyla bu teklif gündeme alınmıştı. Bu kapsamda, sınırları Ermenistan güneyinden geçerek Fırat’ın doğusuna uzanacak bir özerk Kürdistan’ın kurulması ve Kürtlerin bir yıl içinde Osmanlı’dan bağımsız olma isteğiyle Milletler Cemiyetine başvurabilecekleri konusunda çerçeve bir uzlaşuya varılmıştı.⁸²⁴ Bununla birlikte kuzeydeki dağlık bölge hariç Musul Vilayeti’ni -kendi manda yönetimine alacakları- Irak’a bıraktırmak isteyen İngiliz politikacılar, Türklerle tampon bölge olarak 13. Kolordu mıntikasını içine alan bölgede (Güneydoğu Anadolu ve çevresi) Ermeni devletinin mi Kürt devletinin mi kurulması gerektiği hususunda belirsizlik

⁸²¹ S.L. Meray, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri...*, s.XIX-XXI; Y.T. Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, s.84-87.

⁸²² S.L. Meray, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri...*, s.XIX-XXI.

⁸²³ E. Kurubaş, “Sevr Sürecinde ...”, s.206, 208.

⁸²⁴ Y.T. Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, s.96-97.

içindeydiler.⁸²⁵ Esas itibarıyla hem Irak hem Ermenistan arasında Türk idaresine karşı bir tampon olacak Kürdistan'ın kurulması ve bağımsız bir yapı olması İngiltere tarafından öncelenmişti.⁸²⁶ Bu bakımdan Ermenistan sınırları saptandıktan sonra Kürdistan'ın geleceğinin ayrıca tartışma konusu olması ve Osmanlı Devleti'nin müttefikler lehine Arabistan, Suriye ve Filistin'in yanı sıra Kürdistan ve Irak'tan da vazgeçmesinin anlaşma maddesine konulması düşünülmüştü.⁸²⁷ Görüldüğü üzere Kürtlere bağımsızlık talebinin gündemde olması, onların özgürlüğü için değil hem İngiliz çıkarları hem Ermeni menfaatlerinin temin ve korunması içindi.

Fransa ise Konferans'ta, Sykes-Picot Anlaşması kapsamında Suriye ve kıyıları (Lübnan) ile Anadolu'nun güneyindeki toprakları talep etmişti. Fransızlar, bu Anlaşma ile kendisine vadedilen bölgelerde, İngiliz güdümünde olacak bir Kürdistan teşkiline, bunun yeni bir öge olduğunu öne sürerek mesafeli yaklaşmışlardı. Bu itiraz karşısında İngiltere, Sykes-Picot'ta Fransa'ya verilen mavi alan dışındaki bölgeleri içeren bir Kürdistan kurulacağını bildirmiş; ilaveten Sivas ve Elazığ'ı da içine alan geniş bir alanda ekonomik ayrıcalık vererek Fransa'yı ikna etmeye çalışmıştı.⁸²⁸

Bunun üzerine Fransızlar; muhtemel Kürt bölgesinin Diyarbakır ve güneyindeki Van Vilayeti ve çevresi ile sınırlı olması gerektiğini vurgulamış; aynı zamanda kurulması planlanan Kürdistan'da daha fazla ayrıcalık talep etmeye başlamışlardı. İngiltere ise Fransız isteklerini sınırlandırmak için Kürdistan'ın sadece Musul hattıyla ilgilendiğini, kuzeydeki bölgesinin İngiliz nüfuzu altında olmayacağını deklare etme gereği duymuştu.⁸²⁹

Konferans'ta aynı şekilde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu içerecek Büyük Ermenistan kurulması ve sınırları ele alınmıştı. Ermenilerin dağınık halde yaşamaları ve onların da yaşadıkları yerleşim yerlerinde çoğunluğun Türklerden oluşması, bu sınırların belirlenmesini güçleştirirken ABD'nin sürece aktif dâhil edilmesi

⁸²⁵ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu* ..., s.105-115; B.N. Şimşir, *Kürtçülük* ..., s.402.

⁸²⁶ L. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması* ..., s.276; *M Dosyası Misak-ı Milli ve Musul*, s.28.

⁸²⁷ O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru* ..., s.61-62, 91-92.

⁸²⁸ O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru* ..., s.121-125; Konferansta Musul'un akıbeti de yeniden ele alınmış; Fransa Sykes-Picot'ta kendisine bırakılan lakin Suriye İtilafnâmesi ile vazgeçtiği Musul'un petrolerinden %50 pay isterken İngiltere bunu kabul etmemişti. Fransa da İngiltere'nin Irak manda yönetimine çekince koyarak onaylamıştı. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, C.1-2, Genişletilmiş 11. bs., İstanbul, Alkım Yayınları, 1999, s.166; Fransa'nın Musul üzerindeki İngiltere manda yönetimine ilişkin çekincesi ve koyduğu şerh, San-Remo Konferansı'nda Fransa'ya petrol gelirlerinden %25 pay verilmesiyle çözülecekti. Bkz. K. Melek, *Musul Sorunu* ..., s.25-26.

⁸²⁹ M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu* ..., s.149, 156.

düşünülmüştü.⁸³⁰ İngiltere ve Fransa, Ermeni meselesinin aksine Kürt meselesine ABD'yi dâhil etmemişti.⁸³¹

Neticede paylaşım projelerinin başat aktörü İngiltere, ortaya konulan görüşlerden sonra Londra Konferansı'nın sonlarında Ermenistan ve Kürdistan sınırlarıyla ilgili projesini olgunlaştırmıştı. Doğal olarak bu durumun San-Remo/Sevr Antlaşması kararlarına büyük ölçüde yansdığı ifade edilebilir. Buna göre;

- Trabzon Vilayeti'nin doğusunu (Trabzon hariç), Erzurum Vilayeti'ni ve kısmen de Bitlis Vilayeti'ni içerecek şekilde⁸³² ABD himayesinde bir Ermenistan'ın tesisi,

- Diyarbakır ve Elazığ ile Bitlis Vilayeti'nin geri kalan kısmı (13. Kolordu mıntıkası) ile Van Vilayeti'ni içine alacak ve İngiliz himayesinde olacak şekilde Kürdistan'ın kurulması en makul seçenek/çözüm olarak görülmüştü.⁸³³ Buradan da anlaşılacağı üzere İngiltere, Ermenistan konusunu ABD'ye havale ederken Kürdistan konusunda inisiyatif ve kontrolü kendi uhdesine almaktaydı.⁸³⁴

İngiltere; Fransa ve İtalya'yı da bu paylaşıma ikna etmek için Üçlü Anlaşma taslağını (Osmanlı topraklarında ekonomik nüfuz bölgesi oluşturma) gündeme getirerek bu iki Müffetikine Anadolu'nun güneyi ve güneydoğusunda ekonomik imtiyazlar vermeyi vaat etmişti. Nitekim Fransa da ancak bu şartlarla Kürdistan

⁸³⁰ ABD'nin Ermenistan mandasını kabul etmemesi durumunda Milletler Cemiyetinin manda yönetimini üstlenmesi düşünülmüştü. Nitekim Ermenistan komisyonu tarafından hazırlanan ve Konferans'a sunulan bir rapor; Milletler Cemiyetinden Ermenistan sınırlarının tespiti için sorumluluk istenebileceğini belirtmişti. Bkz. F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.196.

⁸³¹ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.257-263; Nitekim Amiral Webb tarafından Lord Curzon'a yazılan 19 Ağustos 1919 tarihli yazıda; Trabzon ve Erzurum'u içine alacak Ermenistan'ı ABD; geri kalan dört vilayeti (Diyarbakır, Elazığ, Bitlis ve Van) içerecek Kürdistan'ı ise İngiltere himayesine alacaktı. Bkz. Ş. Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, s.6.

⁸³² İlgili taslakta Ermenistan sınırı kabaca Karadeniz'de Yanbolu'nun güneyinden Gümüşhane'ye inip doğusundaki tüm toprakları içine alarak güneye doğru Bitlis ve Tatvan kuzeyine kadar olan bölgeleri ihtiva etmekteydi. Ermenistan sınırının detayları Kürdistan sınırlarıyla birlikte Müttefik devletler tarafından oluşturulacak bir sınır komisyonu tarafından, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra saptanacaktı. Ayrıntılar için bkz. O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru ...*, s.366-370.

⁸³³ H. Selvi, "Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'nda ...", s.74.

⁸³⁴ O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru ...*, s.XXIV; İtilaf devletleri arasında cereyan eden müzakerelerde Trabzon merkez ile Erzincan ve Sivas bölgelerinin, buralarda Ermeni nüfus yoğunluğu olmadığı gerekçesiyle Ermenistan'a verilmesinden vazgeçilmişti. Erzurum Vilayetiyle ilgili İtalya ve Fransa'nın, nüfusun çoğunluğunun Müslümanlardan olduğu ve Ermenilerin çok az olduğuna ilişkin çekincelerine, İngiltere'nin de bu gerçekliği kabul etmesine rağmen bölgenin Ermenistan'a bırakılması fakat kesin sınırların ABD tarafından saptanması hususu kabul edilmişti. Bkz. H. Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a ...*, s.112-117.

hakkındaki San-Remo’da kesinleştirilecek madde tasarılarını kabul edeceğini beyan etmişti.⁸³⁵

Tüm bunlar değerlendirildiğinde Londra Konferansı’nda Kürt ve Ermenilerin talep ettiği -büyük ölçüde 13. Kolordu mıntikasını ilgilendiren- bölgeyle ilgili kabul edilen ve esas dikkat çekici olan husus, İtilaf devletlerinin (özellikle İngiltere) yıllardır devam eden Vilâyât-ı Sitte/Ermeni talepleri paradigmasını bir kenara bırakmaları, en azından bundan bir ölçüde vazgeçmeleri idi. Zira gerek nüfus durumu gerek ekonomik çıkarları nedeniyle Kürdistan’ın tesisi konusunda da uzlaşmışlardı. Böylece Sivas’ın yanı sıra Diyarbakır, Elazığ Vilayetleri ile Bitlis Vilayeti’nin bir kısmına yönelik Ermeni taleplerinin geçersiz kılınması aşamasına gelindiği görülmektedir. Belli belirsizliklerin olduğu bu ortamda Ermenistan ve Kürdistan projeleri, Birinci Londra Konferansı’nda çeşitli yönleriyle tartışılmışsa da nihai karar San-Remo Konferansı’na bırakılmıştı.

2.1.6. San-Remo Konferansı/Sevr Antlaşması ile 13. Kolordu Mıntikasının Şekillendirilmeye Çalışılması

Sykes-Picotla başlayan, Suriye İtilafnâmesi ve sonrasında Londra Konferansı’yla devam eden paylaşım sürecinde, İngiliz ve Fransız işgal mıntıkları sahada belirginleşmişti. Dolayısıyla San-Remo/Sevr Antlaşması, ortaya çıkan yeni vaziyetten mütevellit şekillendirilmeye çalışılmıştı. Bu çerçevede İngiltere, Fransa ve İtalya, Birinci Londra Konferansı sonrası Osmanlı Devleti ile yapılacak barış şartlarına nihai şeklini vermek üzere 18 Nisan 1920’de İtalya’nın San-Remo kentinde düzenlenen Konferans’ta bir araya gelmişti. Amaç, barış şartlarının saptanması gibi gözükse de Osmanlı topraklarının paylaşılması ve yeni sınırlarının belirlenmesiydi.⁸³⁶ Bu kapsamda Konferans’ta alınan kararlar şunlardı:

- Osmanlı Devleti’nin Asya ve Kuzey Afrika’daki Arap coğrafyası üzerindeki hâkimiyetinin sonlandırılması,⁸³⁷

⁸³⁵ O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru ...*, s.481, 535.

⁸³⁶ O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru ...*, s.445; H.N. Howard, *Türkiye’nin Taksimi ...*, s.318.

⁸³⁷ Arap toprakları da siyasi olarak bu konferansta şekillendirilmişti. Buna göre şu kararlar alınmıştı:

- İngiliz mandasına bırakılan Filistin’de Yahudi yerleşimine izin verilmesi,
- Filistin’in doğusunda-Amman bölgesinde Ürdün adında İngiltere’nin mandası altında ve Şerif Hüseyin’in oğlu Emir Abdullah’ın krallığında bir devlet kurulması,
- Suriye’den çıkartılacak Emir Faysal’ın İngiltere mandasına alınan Irak’a kral olarak tayin edilmesi,
- Hicaz bölgesinde Şerif Hüseyin’in krallığının tanınması,

- Anadolu'nun doğusunda bağımsız Ermenistan'ın kurulması ve sınırlarının ABD tarafından belirlenmesi,

- Anadolu'nun güneydoğusunda özerk Kürdistan'ın kurulması,

- Suriye ve kıyılarının (Lübnan) Fransa; Irak ve Filistin'in İngiltere manda yönetimine bırakılması,

Bu hususlar, barış taslağı olarak 11 Mayıs 1920'de Paris'e davet edilen Ahmet Tevfik Paşa riyasetindeki Osmanlı heyetine verilmişti.⁸³⁸

İlgili barış taslağına göre Ermenistan, 13. Kolordu mıntikasındaki şehirlerden Bingöl, Muş ile Bitlis ve kuzeyini (Ahlat hattı) de⁸³⁹ ihtiva edecek şekilde genişleyecekti. Fakat Ermeni nüfusunun tüm bölgelerde azınlıkta olması sebebiyle Ermenistan sınırları konusunda İngiltere dâhil müttefiklerin tereddüt içinde olduğu aşikârdı. Bu yüzden sınır tespiti konusunun ABD'ye, bu mümkün olmazsa Milletler Cemiyetine havale edilmesi düşünülmüştü.⁸⁴⁰

Irak sınırına bakıldığında Musul'un kuzeyindeki İmadiye ve Zaho, görünürde Osmanlı Devleti'ne bırakılmaktaydı. Bununla birlikte bu hattın da dâhil olduğu, batıda Fırat Nehri'nin doğusundan başlayan kuzeyde Büyük Ermenistan ile sınır olan, doğuda İran sınırına ulaşan güneyde ise İmadiye-Zaho hattına kadar ulaşan bir bölgeyi içine alan “Özerk Kürt Bölgesi” olacaktı. Kürtler eğer isterlerse, bir yıl içinde Milletler Cemiyetine başvurmaları hâlinde zikredilen sınırlarda *Bağımsız Kürdistan'ın* kurulacağı belirtilmişti. Bu bakımdan 13. Kolordu mıntikasındaki Elazığ, Tunceli, Diyarbakır, Batman, Siirt, Şırnak (Cizre hariç), Hakkâri ve Musul'un kuzeyindeki bölgeler (İmadiye dâhil) Kürdistan'a dâhil olacaktı.⁸⁴¹

- Necid bölgesinde ise İbn-i Suûd'un idaresinde bir krallık kurulması. Bkz. M. Macmillian, *Paris 1919...*, s.400, 414-416.

⁸³⁸ Y.T. Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, s.100; S.L. Meray, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri ...*, s.XXI-XXII; M. Aydoğdu, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti ...*, s.19; Salahi Sonyel, Osmanlı heyetinin Paris'e davetini 1 Haziran 1919 olarak zikretmiştir. (Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012, s.58); Ayrıca San-Remo Konferansı'nda Ermenistan ve Kürdistan projesi hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Ömer Osman Umar, Melik Yenisu, “Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.36, S.101, Mayıs 2020, s.53-60.

⁸³⁹ Esasında sınırla ilgili tartışmalarda Bitlis ve kuzeyinin Ermenistan'a bırakılmasına ilişkin bir belirsizlik olduğu görülmektedir. Bkz. T. Başak, *İngilterenin Ermeni Politikası ...*, s.482-496.

⁸⁴⁰ Fahir Armaoğlu, “Amerika, Sèvres Antlaşması ve "Ermenistan" Sınırları”, *Belleken*, C.61, S.230, Nisan 1997, s.145; P. Helmreich, *Sevr Entrikaları ...*, s.204.

⁸⁴¹ O. Olcay, *Sevr Antlaşmasına Doğru ...*, s.467.

Suriye sınırı ise Karataş'ın 3 kilometre kuzeyinden başlayarak Adana ve Mersin'i Türkiye'ye; İskenderun, Antakya, Kilis, Antep ile 13. Kolordu bölgesindeki Urfa, Mardin ve Cizre ile güneyindeki El-Cezîre'yi bir bütün hâlinde ve Arap taleplerini kısmen karşılayan şekilde Suriye'ye bırakmaktaydı. Lakin Suriye mandasını üstlenmesi hasebiyle bir bakıma tüm bu bölgeler Fransa'nın kontrolünde olacaktı. Görüldüğü üzere başta 13. Kolordunun sorumluluk sahasının tamamına yakını olmak üzere Osmanlı toprakları paylaşılmakta (Kürdistan ilk etapta Osmanlı sınırlarında özerk bir statüde) ve Osmanlı toprakları daraltılmış bir saha ile sınırlandırılmaktaydı.⁸⁴²

Oldukça ağır bu şartlardan dolayı Osmanlı Devleti, 25 Haziran 1920'de İtilaf devletlerine verdiği karşı muhtıra ile San-Remo (Sevr) kararlarına itiraz etmişti. İlgili muhtıradaki Ermenistan'ın Yukarı Fırat bölümüne kadar uzanan ve 13. Kolordu mıntıkasındaki bazı illeri de içine alacak şekilde genişlemesine karşı çıkılmış; bölgenin çoğunlukla Müslümanların ve Türklerin yaşadığı bir bölge olduğu belirtilerek bölgeye ait nüfus istatistikleri sunulmuştu.

Buna göre; Kolordu sorumluluk sahasının önemli bir bölümünü içine alan sahada kurulması planlanan Kürdistan'a rağmen Kürtler, ayrılmamak üzere Türklere ve devletlerine bağlıydı. Zaten Elazığ, Diyarbakır ve Siverek'in güney ve batı tarafları Türk nüfusla meskûndü. Kürtler, yalnız Bitlis ile Diyarbakır'ın kuzeyi ve Dersim bölgesinde çoğunluğu haizdi. Musul Vilayeti'nin ise belli bölgelerinde Kürtler yoğun miktardaydı. Bununla birlikte Musul Vilayeti'ndeki Erbil, Altınköprü ve Tuzhurmatu Türklerle meskûndü. Suriye ve Cezîre bölgesi sınırları ise gerek milliyet ilkesi gerekse ticari gerekçelerle Re'sül-basit'ten başlayarak Halep'in kuzeyinde Minbah'dan ve daha doğrudan Nusaybin güneyinden geçerek Musul Vilayeti'nin güneyinde Hanekin'e kadar ulaşmalıydı. Bu bakımdan mevcut durumda sınır dışında bırakılmak istenen İskenderun, Antakya, Afrin-Kilis, Antep, Urfa, Mardin ve Cizre ile Musul Vilayeti'nin Osmanlı sınırlarında kalması gerektiği ifade edilmişti.⁸⁴³

⁸⁴² Böylece İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ana sınırları olan Anadolu topraklarında, kendi güdüm ve kontrolünde kurulacak Büyük Ermenistan ve bağımsız Kürdistan ile bölgedeki emellerini ve çıkarlarını uzun vadeli bir şekilde güvence altına almak istemişti. Bkz. N.F. Taş, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında ...", s.755-756.

⁸⁴³ S.L. Meray, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri ...*, s.11-12, 36-41; M. Budak, "Sevr Taslağına Karşı İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin Tavrı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, s.309-310, 320-323.

İstanbul'daki Hükûmetin yanı sıra Ankara Hükûmeti de Mîsâk-ı Millî kararları ile Türk ve Kürtlerin ayrılmaz bir bütün olduğu ilkesi çerçevesinde San-Remo'daki barış taslağına, özellikle 13. Kolordu mıntıkasında kurulması tasarlanan Ermenistan ve Kürdistan projelerine karşı çıkmıştı.⁸⁴⁴

Neticede Osmanlı Devleti'nin içeriği zikredilen muhtıra ile Konferans'a sunduğu resmî itirazı,⁸⁴⁵ 17 Temmuz 1920'de düzenlenen SPA Konferansı'nda İtilaf devletlerince reddedilmişti. Bunun üzerine 22 Temmuz'da toplanan Saltanat Şurası, şartlar kabul edilmezse başkent İstanbul'un da kaybedileceği ve Osmanlı Devleti'nin yıkılacağı varsayımını öne süren Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin tavsiyesiyle Sevr'in imzalanması kararını almış;⁸⁴⁶ bu doğrultuda da Osmanlı Devleti murahhasları tarafından 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalanmıştı.⁸⁴⁷

Böylece yukarıda zikredilen paylaşım taslağı, anlaşma maddelerinde netleştirilmişti. Nitekim Suriye ve Irak sınırlarına ilişkin hususlar, Sevr Antlaşması'nın 27. maddesinde yer almıştı. Buna göre ilgili maddenin 2. bendinde açıklanan Türkiye-Suriye sınırına göre; Antakya, Osmaniye, Antep, Kilis, Urfa ve Mardin ile Şırnak/Cizre sınır dışında kalmaktaydı. Habur ve Dicle'nin kesiştiği bölge ile Cizre'nin güneyinde de Suriye-Irak sınır ayrımı yapılmıştı. 27. maddenin 3. bendindeki Türkiye-Irak sınırı ise İmadiye, Zaho ve Hakkâri hattını Türkiye'ye; Dohuk'tan itibaren Musul, Kerkük, Revandiz, Erbil ve Süleymaniye hattını bütünüyle Irak'a bırakmaktaydı.⁸⁴⁸

“Kürdistan” ile ilgili husus ise Sevr Antlaşması'nın 62. maddesinde yer bulmuştu. İlgili maddeye göre sınırları belirlenecek “Kürdistan” için Ermenistan'ın, güneyine komşu olacak yerler (Fırat'ın doğusu, Elazığ-Diyarbakır ve Bitlis Vilayeti) 27. maddenin 2 ve 3. bentlerindeki Suriye-Irak sınırları sabit kalmak üzere ve bu sınırların kuzeyinde kalan bölgeler olacaktı. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden

⁸⁴⁴ M. Budak, “Sevr Taslağına Karşı İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin Tavrı”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, s.309-310, 320-323; Heyet-i Temsiliye'nin bu konudaki kararı için bkz. B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.25-26.

⁸⁴⁵ Sadrazam Tevfik Paşa Hükûmeti, sulh teklifine cevap vermek için iki ay süre talep etmişti. Bkz. “Sulh Haberleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Haziran 1336, s.3.

⁸⁴⁶ Kemal Yakut, “Mütareke Dönemi'nde Yapılan Saltanat Şûrâları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.21, S.61, 2005, s.110-113; N. Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, s.371-374.

⁸⁴⁷ N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, s.525-691; F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 224-228; Sevr'in maddeleri San-Remo Konferansı sonrası basında da yer almıştı. Bkz. “Yaptıkları Sulh Muahedesi Ne Şekilde”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Mayıs 1336, s.1-2; “San-Remo'nun İç Yüzü”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Haziran, s.1.

⁸⁴⁸ N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, s.540-541.

itibaren, 6 ay içinde İtilaf devletlerince kurulacak komisyon tarafından Kürtlere yerel özerklik verilecekti. Bunun bir devamı olarak Antlaşma'nın 64. maddesinde ise Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra Kürtlerin nüfus çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olma isteği hâsıl olursa Milletler Cemiyetine başvurabileceği, Milletler Cemiyeti bu talebi uygun görürse Türkiye'nin bu kararı onaylamak zorunda olacağı kabul edilmişti. Aynı maddede Musul Vilayeti'ndeki Kürtlerin bağımsız Kürdistan'a katılma isteğine müttefik devletlerin hiçbir şekilde itirazda bulunmayacakları da taahhüt edilmişti.⁸⁴⁹

Diğer taraftan, Antlaşma'nın 88. maddesinde Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olarak tanındığı, 89. maddesinde ise Bitlis, Van ve Trabzon illerinde Türkiye-Ermenistan sınırının ABD Başkanının hakemliğinde belirlenmesi hususu kabul edilmişti.⁸⁵⁰ Böylece Ermeni-Kürt sınırı da tespit edilecekti.

İlgili maddeler analiz edildiğinde Sevr Antlaşması kararlarının alındığı San-Remo Konferansı'nda, 13. Kolordu mıntikasının Ermeni taleplerinden daha çok Kürt taleplerine uygun bir şekilde paylaşıldığı görülmektedir.

Yine de İngiltere ve Fransa arasındaki politik belirsizlik ve Kürtlerin bağımsızlık konusundaki tutumlarını belirlemenin zor olması, ilgili proje maddelerinde kendisini göstermişti.⁸⁵¹ Zikredilen etkenlerden mütevellit ilgili taslakta hem Ermenistan hem Kürdistan sınırları net olarak saptanmadığı gibi bu iki devletin hangi devletin himayesinde olacağı veya tam bağımsız olup olmayacakları hususları da yoruma açık bırakılmış bir meseleydi. Aynı zamanda bir Kürdistan kurulsay bile Musul'un İngiliz idaresinde Irak'a bırakılmasından ötürü parçalı bir yapı tesis edilmiş olacaktı.⁸⁵² Böylece Kürtlerin yaşadığı ve Osmanlı Devleti'ne ait olan toprakların

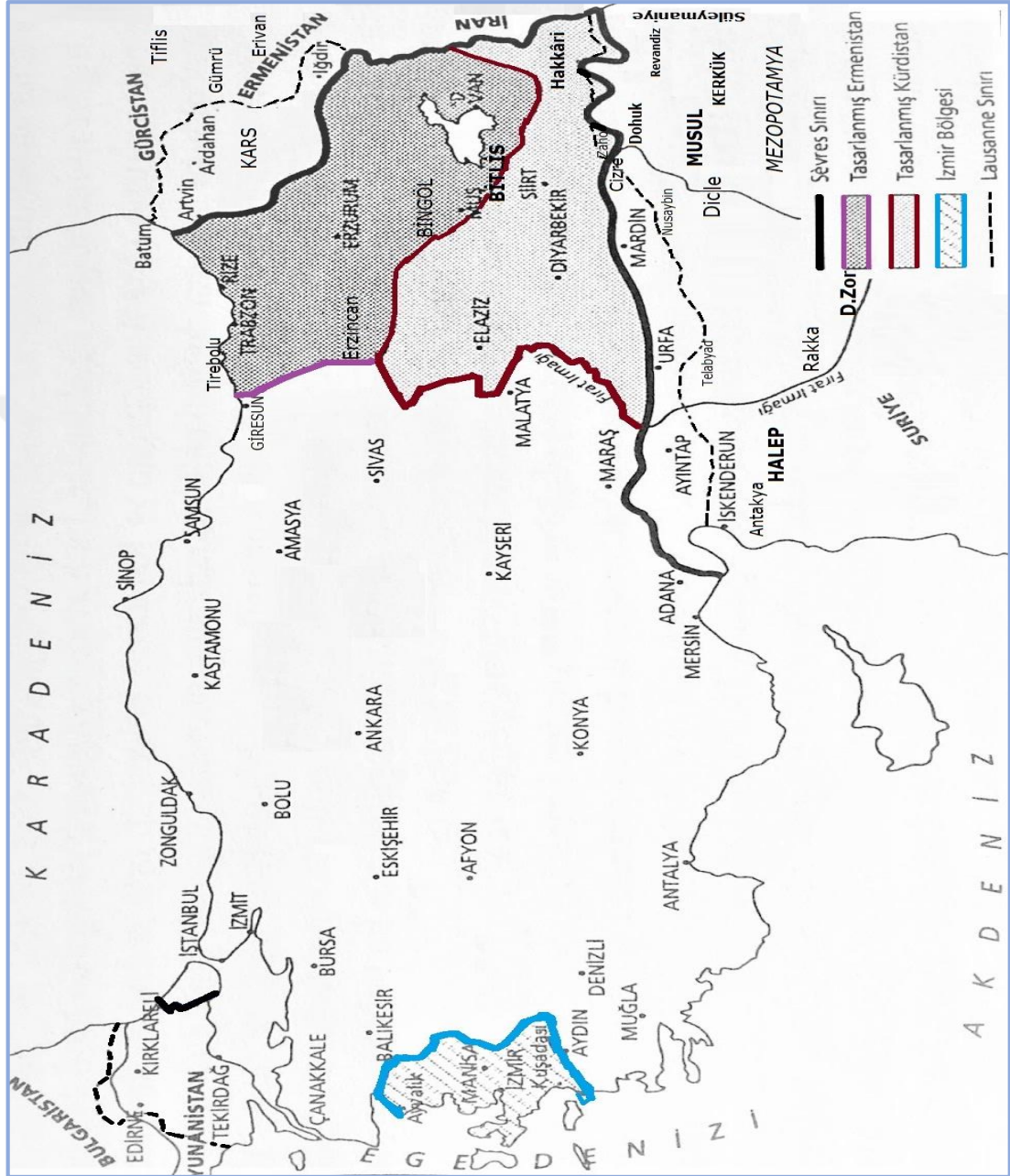
⁸⁴⁹ N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, s.551-552. Bu sınırlar, Irak'tan İngiliz Savaş bürosuna gönderilen raporda belirtilen sınırlar dikkate alınarak çizilmişti. Buna göre Dohuk ve Zaho Irak'a bırakılırken; özerk Kürdistan sınırları; Cizre, Resulayn ve Nusaybin'in kuzeyinde (bu bölge Suriye/Fransa kontrolünde) Elazığ ve Bitlis Vilayetleri sınırlarından geçerek Erzincan ve Erzurum'un güneyine ulaşmakta, yani Bitlis ve Elazığ Vilayetleri ile Diyarbakır Vilayeti'nin büyük bir kısmını yani 13. Kolordu mıntikasını içine almaktaydı. Bkz. A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan...*, s.65-67.

⁸⁵⁰ N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, s.559-560; S.L. Meray, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri ...*, s.82-84, 96, 104-105; O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru ...*, s.548-549; C. Odyakmaz, *Mondros-Sevr ve Mudanya Lozan*, s.57-58, 70-71, 88.

⁸⁵¹ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.254-263; İngiltere'nin isteğiyle Musul ve kuzeyinin iki farklı yapı olarak ele alınması üzerine Musul'un geleceğinin belirsizliğinin ve Sevr Antlaşması'nda Kürtlerle ilgili 62. ve 64. maddelerinin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bkz. E. Kurubaş, "Sevr Sürecinde ...", s.207.

⁸⁵² P. Helmreich, *Sevr Entrikaları...*, s.156; E. Kurubaş, "Sevr Sürecinde ...", s.208-210.

bir kısmı, İngiltere eliyle Irak'a verilmekte; buradaki Kürtler Arap idaresinde yaşamaya zorlanmaktaydı.⁸⁵³ Bir kısmı da Türk idaresinde bırakılıp bağımsızlık kazanmaya elverişli bir halde son derece karmaşık bir yapıda bırakılmaktaydı.⁸⁵⁴

Harita 2.3: Sevr Antlaşması haritası - *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed., Baskın Oran, C.1, s.127.⁸⁵⁵

⁸⁵³ Hâlbuki Musul Vilayeti'ndeki Kürtler, Arap idaresine bağlanmaya karşı çıkmışlardı. Bkz. Suat Akgül, *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2001, s.40.

⁸⁵⁴ Nitekim İngilizlerin ikili oyununu, geç de olsa siyasi Kürtçüler de anlamış; Paris ve Londra Konferansı'nda alınan kararlardan memnun olmamışlardı. Mayıs 1920'de Şerif Paşa, Kürt temsilciliğinden çekildiğini ilan edip yeniden padişaha bağlılığını sunmaya çalışmış; Seyyid Abdülkadir'de konferansta temsil edilmediklerini ifade ederek alınan kararların kendileri için bağlayıcı olmadığını ifade etmişti. Bkz. S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.230-231.

⁸⁵⁵ Haritadaki taslak Türkiye sınırlarına bakıldığında, Güneydoğu'da koyu taralı alan 6 ay içinde kurulması planlanan *özerk Kürt bölgesine* ilişkin taslak sınırları göstermektedir. Daha da önemlisi bu

Sevr Antlaşması'nın 13. Kolordu mıntikasını ilgilendiren maddeleri bu şekilde iken Sevr'in şekillendirildiği San-Remo Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ne bırakılacak bölgelerin bir kısmının İngiltere, Fransa ve İtalya arasında ekonomik nüfuz bölgelerine ayrılması kararlaştırılmıştı. Böylece 23 Nisan'da varılan ekonomik alandaki uzlaşma gereği bu üç devlet, Sevr'e ilave olarak “Üçlü Anlaşma/Üçlü Sözleşme” adıyla bilinen anlaşmayı çok gizli olarak imzalamıştı.⁸⁵⁶ Buna göre adı geçen üç büyük devlet, Sevr şartlarına göre Kürdistan'ın hemen veya ileride bağımsız olmasını ilke kararı olarak benimsediği için “Bu ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesine destek olmak istemekteydi.” Hâliyle başta İngiltere, Musul'daki çıkarları açısından yeni belirlenen Kürdistan bölgesinde (Mardin'in doğusu, Hakkâri, Şırnak, Siirt, Bitlis ile Van'ın güney kesimleri) söz sahibi olacaktı.

Şüphesiz İngilizler gibi müttefikleri de Anadolu'daki ekonomik nüfuz bölgelerinden pay alıyorlardı. Buna göre İtalya'nın Güneybatı Anadolu'da (Akdeniz bölgesi); Fransa'nın Çukurova ve Suriye sınırı üzerinde özerk Kürdistan'ın batı bölümünde (Sivas, Kayseri'nin doğusu, Malatya, Elazığ, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Maraş ve Urfa'nın kuzeyi, Mardin'in batısı, Kilis, Adana, Mersin'in doğu kesimi) nüfuz sahibi olması kararlaştırılmıştı.⁸⁵⁷

Dolayısıyla Sevr'de Osmanlı Devleti'ne bırakılacak toprakların yine bir bölümünde bu üç devletin ekonomik çıkarları tesis edilecekti.⁸⁵⁸ Şüphesiz kararlaştırılan bu paylaşımaya yani Üçlü Anlaşma'ya yönelik Osmanlı Devleti'nin taahhüdü olmadığı gibi haberi de olmamıştı.

harita, Sevr Antlaşması'na göre hazırlanmış gerçek Sevr haritasıdır. Görüldüğü gibi bu harita, varsayılan Sevr haritasından farklıdır. Zira bilinen harita, Sevr Antlaşması ile aynı gün İtilaf devletleri arasında imzalanmış Anadolu ekonomik nüfuz sözleşmesinin birleşmesinden oluşmuştur. Bkz. Mustafa Budak, İstanbul, 99 *Soruda Lozan*, Ketebe Yayınları, 2018.

⁸⁵⁶ Howard, 24 Nisan'da Türkiye ile yapılacak şartların kararlaştırıldığını belirtirken bu ekonomik içerikli anlaşmanın Sevr'de ek olarak üç devlet arasında imzalandığını belirtmektedir. Bkz. H.N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi...*, s.318, s.323; Olcay da eserinde anlaşmaya ilişkin görüşmenin 26 Nisan'da olduğunu belirtmektedir. Ancak Üçlü Anlaşma tasarısı olarak maddelere yer verdiği bölümde 23 Nisan tarihi yer almaktadır. 3 günlük fark olsa da Olcay'ın tespiti, Howard'ı destekler mahiyettedir. Buna göre Üçlü Anlaşma şartları kesin olarak 23 Nisan'da San-Remo'da tespit edilmiş; imzalanması ise Sevr Antlaşması'nın imzalandığı gün olmuştur. (O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru ...*, s.XXXVII-XLV, 200-204, 542-546); Kurat da 23 Nisan'da bu şartlarda uzlaşmaya varıldığını belirtmektedir. (Y.T. Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, s.99); Sonyel'e göre ise bu metnin Fransızcası 11 Mayıs 1920'de imzalanmıştı. S.R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar ...*, s.149-150.

⁸⁵⁷ H.N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi ...*, s.323; Fransa'nın istediği hat, Ceyhan-Aksu-Fırat ve Murat Nehirleri çizgisinde olup oradan Cizre'ye kadar inen bir sınırdı ki 13. Kolordu bölgesi neredeyse bütünüyle Fransız nüfus alanında kalmaktaydı. Fransa'nın, bilhassa Elazığ bakır madenlerini de işletebilmek için böyle bir hat üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Bkz. S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C.2, s.488.

⁸⁵⁸ O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru ...*, s.535, 542-548; B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.412-413, 432.

Fakat Sevr Antlaşması; Ankara Hükûmeti'nce reddedilmiş, İstanbul'da da Meclis kapalı olduğu için parlamento onayından geçmemiş ve padişahın da imzasına sunulmadığı için yürürlüğe girememişti. Esasında Antlaşma'nın pratikte uygulanacak imkânı da yoktu. Aynı şekilde gizli olmasına rağmen Üçlü Anlaşma da pratikte uygulama imkânı bulamamış olup bu yönüyle her ikisi de bir proje olarak kalmıştı.⁸⁵⁹ Daha da önemlisi, Ankara Hükûmeti, 7 Haziran 1920'de çıkardığı kanunla 16 Mart 1920'den itibaren İstanbul'daki hükûmet tarafından akdedilmiş veya akdedilecek tüm anlaşmalar, kararlar, resmî bağlantılar ve gizli anlaşmaların geçersiz sayılmasını kabul etmişti.⁸⁶⁰

Bu bağlamda Sevr Antlaşması, imzalanmasına rağmen Millî Mücadele Hareketi'nin etkinlik ve başarısının yanında Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı ve Padişahın onayından da geçmediği için bir barış taslağından öteye geçememiştir. Aynı zamanda bu Antlaşma ile İtilaf devletlerinin, 13. Kolordu mıntikasını Kürtler, Ermeniler ve Araplar arasında paylaştırıp kendi kontrollerinde farklı etnik ve siyasi yapılar kurulmasına yönelik amaçları da geçersiz kılınmıştır. Hiç şüphesiz bu başarısızlık da, 13. Kolordunun Osmanlı Harbiye Nezareti ve Millî Mücadele Hareketi ile koordineli olarak aldığı tedbirler de belirleyici olmuştur.

2.2. Amasya Tamimi'nden Meclis-i Meb'ûsânın Açılışına Kadar 13. Kolordunun Millî Mücadele'ye Yönelik Faaliyetleri

2.2.1. Amasya Tamimi ve 13. Kolordunun Tutumu

Yukarıda izah edildiği üzere İtilaf devletleri; Arap, Kürt ve Ermeni taleplerini de kullanarak kendi siyasetlerini, işgaller şeklinde uygulamaya çalışmışlardı. Hiç şüphesiz bu işgal girişimlerinin ortak keşişim bölgesi 13. Kolordunun sorumluluk alanıydı. Bundan dolayı 13. Kolordu, Mütareke şartlarının daha geniş/sert uygulanmaması için ihtiyatlı bir yaklaşım içinde kalmış ve bu yaklaşımını Harbiye Nezaretinin yanı sıra Haziran 1919'dan itibaren de Millî Mücadele Hareketi'nin askerî temsilcileriyle özellikle Mustafa Kemal Paşa ile uyumlu bir şekilde devam ettirmişti.

⁸⁵⁹ Uluslararası hukuka göre bir antlaşmanın yürürlüğe girmesi için varsa meclis/parlamentonun kararı ve devlet başkanının onayı gerekmektedir. Sevr için bu iki gereklilik şartı yerine getirilmemiştir. Bundan dolayı Sevr Antlaşması "onaylanmamış antlaşma" hükmündedir. Bu konudaki tartışmalar için bkz. M. Budak, "Lozan'ın Başarı Ölçütü Misâk-ı Millî mi Sevr mi?", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, s.266-268.

⁸⁶⁰ Düstur, Tertip 3, C.1, s.16.

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa da “9. Ordu Kıtaatı Müfettişi” olarak Anadolu’da görevlendirilmişti. Her ne kadar görevi, Orta Karadeniz bölgesindeki bir güvenlik sorununu çözmek olarak gözüксе de talimatnamesindeki sorumluluk sahası, Sinop-Mersin hattının doğusundan kalan bölgeydi. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa, adı geçen bölgenin mülki ve askerî yetkililerine emir verebilecek konumdaydı.⁸⁶¹

Harbiye Nezareti ise Mustafa Kemal Paşa’nın müfettişlik yetkileriyle ilgili 13. Kolorduya da bilgi göndermişti. Buna göre Samsun, Trabzon, Erzurum, Sivas, Erzincan ve Van vilayetleri ile sancakları, müfettişlik bölgesi sınırlarında olup Erzurum’daki 15. Kolordu ile Sivas’taki 3. Kolordu ve tüm bu cihetteki mülki idare amirleri Mustafa Kemal Paşa’dan emir alabilecekti. Müfettişliğe komşu bölgeler olarak nitelenen 13. Kolordu bölgesindeki Diyarbakır, Bitlis, Elazığ Vilayetleri ile Maraş, Kayseri, Ankara ve Kastamonu’daki askerî ve mülki makamlar da müfettişliğin görevi çerçevesinde yapacağı başvuruları dikkate alacaktı.⁸⁶²

Bu kapsamda Paşa’nın 13. Kolorduyla ilk etkileşimi 23 Mayıs’ta Samsun’dayken gerçekleşmişti. Paşa, Samsun’a çıktığı sırada bölgedeki bir İngiliz subayının, Rusya’da Bolşevik yönetimine karşı savaşan Rus gönüllü ordusu için silah-malzeme tedarik etmek istediğini; bundan ötürü beraberindeki Rus heyetiyle Kolordu mıntikasındaki silah depolarını görme talebini İstanbul’a bildirdiğini öğrenmişti. 13. Kolorduya buna imkân verilmemesine dair yazı gönderen Mustafa Kemal Paşa, durumdan Sadaret makamını da haberdar etmişti.⁸⁶³

Mustafa Kemal Paşa’nın 13. Kolorduya gönderdiği aynı tarihli bir başka yazıda ise Fırat’ın doğusundaki Habur Sancağı’nın merkezi olan Haseke’nin (Hasice) işgali ile ilgili bilgi istediği ve işgal karşısında ne gibi tedbirler alındığını sorduğu takip edilmektedir. Bu konuda Kolordudan kendisine gerekli cevap verilse de 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, durumu 29 Mayıs’ta Harbiye Nezaretine rapor ederek

⁸⁶¹ HTVD, S.1, Yıl:1, Eylül 1952, s.11-13, Vesika 3; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, s.28; Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, 10. bs., C.1, yay. haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.1-8; Z. Türkmen, *Mütareke ve İşgalden ...*, s.107-112; Hamdi Gürler, *Paşaların Gözüyle Milli Mücadele*, Ankara, Vadi Yayınları, 2006, s.131-145; Ş.C. Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, s.56-62.

⁸⁶² *Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderilen 5 Mayıs 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/10-7, 340/10-8; HTVD, S.1, s.11-18, Vesika 3, 5.*

⁸⁶³ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ...*, s.33-34; Mustafa Kemal Paşa’nın, bu süreçte kolordu kumandanlarıyla çeşitli gelişmelerle ilgili yazışarak ilişkilerini ve irtibatını geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bkz. Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, yay. haz., Rıdvan Akın, 4. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.60.

9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğıyle 13. Kolordunun münasebetinin nasıl olması gerektiğine dair emir istemişti.⁸⁶⁴

Öte yandan 25 Mayıs'ta Havza'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik yetkilerinin dışında ilk kez burada harekete geçmiş ve 13. Kolordu Kumandanı dâhil bölgedeki kolordu kumandanlarıyla iletişime geçmişti. Bu meyanda 28 Mayıs'ta 13., 15. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına, Konya'daki 2. Ordu Müfettişliğı ile valilik ve mutasarrıflıklara hitaben yayımladığı genelgede; ülke çapında işgallerin genişlemekte olduğunu, buna karşı protesto mitinglerinin yapılmasını ve işgallerin yabancı devletler ile hükûmet (Sadaret) nezdinde telgraflarla protesto edilmesini istemişti.⁸⁶⁵

Ayrıca 13. Kolordu mıntıkasında meydana gelen Kürtçülük propagandalarına karşı bölgedeki Kürt ileri gelenlerine doğrudan veya Kolordu aracılığıyla mektuplar göndermiş ve devletin içinde bulunduğu durumu anlatarak öğütlerde bulunmuştu. Bu girişimini 29 Mayıs 1919'da Havza'dan Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine de bildirmişti.⁸⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa, girişimleri üzerine İngilizlerin talebiyle 8 Haziran'da hükûmet tarafından İstanbul'a geri çağırılmışsa da bu çağrıya uymayarak 12 Haziran'da Amasya'ya geçmişti. Burada iken yanına gelen Eski Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay), 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey (Bele) ile toplantılar yapmıştı. Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa (Mersinli) ve Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ile de telgrafla haberleşmek suretiyle işgallere karşı ülke sathında merkezi bir direniş örgütlemek için atılacak adımlar kararlaştırılmıştı.⁸⁶⁷

⁸⁶⁴ ATASE, İSH, 101/44; 1 Haziran'da 13. Kolordu ile 3. ve 20. Kolordu Kumandanlarına gönderdiği yazıda ise Fransız, İtalyan ve Yunan işgalleri hakkında bilgi vererek işgallere karşı uyanık olunmasını istemişti. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, 10. bs., C.3, yay. haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.909.

⁸⁶⁵ *Millî Egemenlik Belgeleri*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, der., Sefer Yazıcı, Ankara, TBMM Basımevi, 2015, s.6-8; Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.22-24.

⁸⁶⁶ HTVD, S.5, s.13-14, Vesika 90; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995. s.49; Mustafa Kemal Paşa ayrıca, 29 Mayıs'ta kolordu kumandanlarına gönderdiği gizli telgrafta; şimdiden savaş hazırlıklarına başlamalarını istemişti. Bkz. Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s.41.

⁸⁶⁷ Amasya Tamimi'nin yayınlanması öncesi Mustafa Kemal Paşa ve kumandanlar arasında cereyan eden müzakereler için bkz. Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya kadar Olaylar ve Anılarla*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s.27-34.

Her biri ordu mensubu olan bu komutanların aralarında yaptıkları toplantı sonunda imzaladıkları “*Amasya Tamimi/Genelgesi*” olarak bilinen kararlar, 21-22 Haziran 1919’da 13. Kolordu dâhil tüm askerî ve idari makamlara gönderilmiş; kolordu kumandanlıkları tamimdeki esasların uygulanması konusunda sorumlu tutulmuştu. Amasya Tamimi’nde; vatan ve milletin tehlike altında olduğu, hükûmetin görevini yerine getiremediği, bu durumdan ancak millî irade ile kurtulmanın mümkün olabileceği, istiklal amacını temin için millî bir heyetin kurulması gerektiği, bu kapsamda Sivas’ta millî bir kongrenin toplanacağı belirtilmiş; her sancaktan üç temsilcinin seçilip gönderilmesi istenmişti.⁸⁶⁸

Yayımlanan tamimle ilgili 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, 3. Ordu Müfettişliğine (Mustafa Kemal Paşa’ya) gönderdiği 24 Haziran 1919 tarihli cevabi yazısında; Amasya Tamimi’nin 24 Haziran’da kendilerine ulaştığını, Tamim maddelerinin Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ Vilayetleri ile Kolordunun ana başlısı 2. ve 5. Tümenlere tebliğ edildiğini, ilaveten Kongre için kimlerin seçilip yola çıkacağını vilayetlerden alınacak bilgidен sonra haber edeceğini ifade etmişti.⁸⁶⁹

Nitekim Albay Cevdet Bey, 9 Temmuz tarihli telgrafında Bitlis ve Siirt’ten Erzurum Kongresi için seçilen temsilcilerin isimlerini bildirerek yola çıkmak üzere olduklarını vurgulamış;⁸⁷⁰ bunun için Kolorduya bağlı askeralma dairelerine emir yazıldığını ve delegelere kolaylık gösterilmesinin istendiğini; delegelerin yollukları için de Diyarbakır halkının yardımcı olacağına söz verdiğini belirtmişti.⁸⁷¹ Görüldüğü üzere 13. Kolordu Kumandanlığı, bu icraatlarıyla tamime destek vermişti.

Aynı günlerde Amasya Tamimi’nin, 13. Kolordunun komuta kademesinde nasıl bir etki oluşturacağı Mustafa Kemal Paşa ve 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalara da konu olmuştu. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran’da Amasya’dan Kazım Paşa’ya yolladığı yazıda; 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey’in tutumunun millî harekâtın lehinde olduğunu, aynı şekilde 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey’in güvenilir ve muktedir bir

⁸⁶⁸ *Millî Egemenlik Belgeleri*, s.9-14; Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.30-31; Hikmet Özdemir, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s.38-43, 132-134.

⁸⁶⁹ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.160.

⁸⁷⁰ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.175.

⁸⁷¹ 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey ise 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına gönderdiği 15 Temmuz 1919 tarihli yazıda; Elazığ ve Diyarbakır Vilayeti azalarının yetişebilmeleri için Kongre’nin başlangıç tarihinin ertelenmesini talep etmişti. Bkz. F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.195.

kişi olduğunu, Kolorduya bağlı 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in de verilen görevleri yerine getirebileceğini dile getirmişti.⁸⁷²

Damat Ferit Paşa Hükûmeti ise bu gelişmelere karşı kolordu kumandanlıklarını uyarmıştı. Harbiye Nezaretinden 8 Temmuz 1919'da tüm kolordulara gönderilen ve Meclis-i Vükelâ kararını ihtiva eden tamimde; her ne isimle olursa olsun birtakım teşkilat kurulmasına müsaade edilmemesi, bu teşkilatlar için halktan maddi ve bedeni talepte bulunanlara müsamaha gösterilmemesi emredilmişti. Müteakip emirde ise Vilâyât-ı Şarkiyye'de (Doğu Vilayetleri) kongrenin düzenlenmeye çalışıldığı, bunun için de askerî birliklerin yardım ve tesirinin istendiği ifade edilerek askerî kurumların ve ordu mensuplarının siyasetten ve bu gibi cereyanlardan uzak durması gerektiği ifade edilmişti. 13. Kolordu da Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ Vilayetleri'nde Erzurum Kongresi için delege seçimine yönelik girişimlerde bulunduğu için bu emrin doğrudan muhatabı olmuştu. Nitekim dönemin Dâhiliye Nazırı Adil Bey, 21 Temmuz'da Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda; 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in gönderdiği telgrafları Bitlis Vilayeti'ne tebliğ ettiğini, bu telgraflarda yer alan hareketin vatanın selametine aykırı neticeler ortaya çıkartılabileceğini, dolayısıyla adı geçen üç kişinin ikaz edilerek bu tarz girişimlerin engellenmesini istemişti.⁸⁷³

Hükûmetin ve Dâhiliye Nazırının, millî harekete karşı bu tavrının yanı sıra 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'e göre, Kolordu Kumandanlığının düzenlenen kongrelere ve millî harekete destek vermesi, bazı subaylarda rahatsızlık uyandırmış; bilhassa Halit Bey'i suçlayarak “*Bu erkân-ı harp başımıza bela getirecek*” minvalinde sözler sarf etmişlerdi.⁸⁷⁴

Bu emir ve ikazlara rağmen 13. Kolordu, Amasya Tamimi'ndeki kararları Kolordu mıntıkasında duyurmaya özen göstermiş; Erzurum ve Sivas Kongresi için delege seçimleri yapılmasına ilişkin duyurular yapmıştı. Lakin bölgedeki Kürtçülük cereyanının yayılması sebebiyle Bitlis Vilayeti hariç delege seçimleri sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilememişti.⁸⁷⁵

⁸⁷² ATASE, İSH, 346/124.

⁸⁷³ HTVD, S.2, Yıl:1, Aralık 1952, s.32-33, 40-43, Vesika 34-38-39; Harbiye Nezaretinden 3., 13. ve 15. Kolordulara gönderilen emirde de Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığı ve haberleşmenin doğrudan Harbiye Nezareti ile yapılması istenmişti. Bkz. Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*, 2. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s.100-101.

⁸⁷⁴ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.74.

⁸⁷⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.1, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1987, s.298-299.

Netice itibarıyla Amasya Tamimi, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgale uğramış veya uğrama ihtimali olan yerlerde ortaya çıkan mahallî direnişlerin tek cephe hâlinde teşkilatlanmasına yönelik genel bir çağrıydı. Ancak Damat Ferit Paşa Hükûmeti tarafından dikkate alınmamış ve asi bir girişim olarak ilan edilmişti.⁸⁷⁶ Nitekim Mustafa Kemal Paşa da müfettişlik yetkileri dışında hareket ettiği için 23 Haziran'da bir kez daha İstanbul'a çağırılmış ve kendisinin görevden alınması kararlaştırılmıştı. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gelmeyeceğini beyan etmişti. Hükûmet de kendisini müfettişlik görevinden almış; bunun üzerine 8 Temmuz'da askerlik mesleğinden istifa etmişti.⁸⁷⁷ Paşa, istifa sebeplerini kolordu kumandanlarına da bildirmişti.⁸⁷⁸ Zira bundan sonraki süreçte Millî Mücadele'ye liderlik edecek Mustafa Kemal Paşa için en ihtiyaç duyduğu husus, kolordu kumandanlarının desteği olacaktı. 13. Kolordu da Millî Mücadele Hareketi'ne yönelik ilk kapsamlı ve merkezi çağrı olan Amasya Tamimi'ne, *-ihtiyatını korumak ve Harbiye Nezaretine merbutiyetini sürdürmek kaydıyla-* olumlu yanıt vermişti. Bu kapsamda kendi sorumluluk sahasında girişimlerde bulunarak Mücadele Hareketi'ne gerekli katkıları yapmaya başlamıştı.

2.2.2. Erzurum Kongresi'nde 13. Kolordunun Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi sonrası ortaya çıkan Ermeni ve Rum çetelerinin oluşturduğu tehdit ve kargaşa ile bölgeye yönelik toprak taleplerine karşı şüphesiz tepkisiz kalınmamıştı. Bu kapsamda merkezi İstanbul olan "*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin*" Erzurum şubesi ile "*Trabzon Muhafaza-i Milliye Cemiyeti*", millî beka çerçevesinde 30 Mayıs 1919'da karşılıklı telgraflaşmaları

⁸⁷⁶ Amasya Tamimi, Mustafa Budak'ın değerlendirmelerine göre, dönemin şartlarında merkezi bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulduğunu ortaya koyan Milli Mücadele'nin en önemli dönüm noktalarından biri olsa da bir ihtilal değildi. Budak'a göre bunun delili, genelgeye imza koyanlardan biri dışında tüm komutanların aktif görevlerde olması, ayrıca ilerleyen aylarda Mustafa Kemal Paşa'nın da Ali Rıza Paşa Hükûmeti'yle iş birliği yapması ve genellikle ihtiyatlı bir dil kullanmasıydı. Bkz. Mustafa Budak, "Amasya Genelgesi İhtilâl Bildirisi mi? (Analitik Değerlendirme)", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.19, S.57, Kasım 2003, s.963-975.

⁸⁷⁷ Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ..., s.48-50; Atatürk, *Nutuk* 1919-1920, s.35-36, 47; Mustafa Kemal Paşa'nın yerine 3. Ordu Müfettişliğine 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa atanmıştı. Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, İstanbul, Sinan Matbaası, 1951, s.65.

⁸⁷⁸ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, haz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.64.

sonucunda bir kongre yapılmasını kararlaştırmıştı. Bu düşünce, Erzurum Kongresi olarak icraata dönüşecekti.⁸⁷⁹

Amasya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa da kendisine gelen davet mucibince Erzurum Kongresi'ne katılmak için evvela Sivas'a uğrayacak, akabinde Erzurum'a geçecekti.⁸⁸⁰ Bu konudaki hareket tarzını bildiren telgrafını 13. Kolorduya da göndermişti. Yazısında; muktedir bir subay idaresinde dayanıklı bir süvari birliğinin kendi emrine gönderilmesini talep etmiş ve bu isteğinin gizli tutulmasını istemişti. Amasya Tamimi ile birlikte Millî Mücadele Hareketi'ne olumlu yaklaşan 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, bu istek üzerine Malatya'dan Sivas'a 50 kişilik bir süvari birliği yola çıkarmıştı. Fakat vaziyeti 26 Haziran'da Harbiye Nezaretine de arz eden Albay Cevdet Bey, Paşa'nın bu birliği muhafız olarak istediğini düşündüğünü belirtmişti.⁸⁸¹ Bunun üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Kolordu mıntikasında asker sayısının azalmasına yol açacağı gerekçesiyle, adı geçen birliğin mıntika dışına çıkartılmasının uygun olmadığını dile getirmişti.⁸⁸²

Albay Cevdet Bey, aldığı emir üzerine Sivas'a giden birliği geri çağırdığını bildirmiş ve durumun Sivas'taki 3. Kolorduya da bildirilmesini Nezaretten talep etmişti.⁸⁸³ Bu bakımdan, Millî Mücadele Hareketi'ne ılımlı yaklaşıp da Albay Cevdet Bey'in inisiyatif almaktan çekindiği ve Harbiye Nezaretinin emirlerine önem atfettiği, bir bakıma atacağı adımlar için emir beklediği anlaşılmaktadır.

29 Haziran 1919 tarihli Harbiye Nezaretine yolladığı yazıda da Albay Cevdet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'ni güvence altına almak ve İngilizlerden gelebilecek saldırı tehdidini engellemek üzere Elbistan hattında bir kuvvet teşkili hakkında 13. Kolorduya verdiği emri iletmış; buna mukabil Dâhiliye Nezaretinden Millî Mücadele Harekâtı aleyhinde verilen emri de ifade ederek emirlerin birbiriyle çelişki oluşturduğunu ifade etmişti. Böyle bir durumun zararlı sonuçlar doğuracağına dikkat çeken Albay Cevdet Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen emirlerin uygulanıp uygulanmamasıyla ilgili Harbiye Nezaretinden görüş sormuştu. Nezaretten kendisine verilen cevapta; Elbistan'da böyle bir teşekkül kurmanın İngilizlerce

⁸⁷⁹ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.45-47; Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara, Ziraat Bankası Matbaası, 1946, s.17-21; F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.55-68; M. Goloğlu, *Erzurum Kongresi ...*, s.83-85; H. Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum ...*, s.50-51.

⁸⁸⁰ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.63-65.

⁸⁸¹ HTVD, S.39, Yıl:11, Mart 1962, s.36, Vesika 940.

⁸⁸² HTVD, S.39, s.40, Vesika 942.

⁸⁸³ HTVD, S.39, s.47, Vesika 944; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.329.

lağvedilmesi için bir müddettir baskı yapılan 13. Kolordunun lağvedilmesine zemin hazırlayacağı belirtilerek gerekli izin verilmemişti.⁸⁸⁴

Bu süreçte geri çağırılma emrine rağmen Sivas'tan Erzurum'a ulaşan Mustafa Kemal Paşa ise Ordu Müfettişliği yetkilerini kullanmaya devam etmekteydi.⁸⁸⁵ Hükûmetin toplanacak Kongre'yi engellemeye yönelik kolordulara verdiği emirler üzerine⁸⁸⁶ 5 Temmuz'da 15. Kolordu vasıtasıyla kolordulara yayımladığı tamimde; hükûmetin millet ve devlet menfaatine aykırı vilayetlere tebligat yapma ihtimaline karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş; bu durumun hükûmete ve haberleşme memurlarına hissettirilmeden yapılmasının önemine dikkat çekmişti.⁸⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa, "3. Ordu Müfettişi" sıfatıyla kolordulara yayımladığı 7 Temmuz 1919 tarihli talimatta ise; kolorduların asayişin temini için kendi mıntıkalarından sorumlu olduklarını, büyük vilayetler ile bağımsız mutasarrıflıkların, sorumluluk bölgelerindeki asayiş raporlarını doğrudan mıntıkalarında konuşlu kolordu kumandanlığına vereceğini, kolordu kumandanlıklarının da raporları Müfettişliğe arz edeceğini belirtmişti. Ayrıca, 13. Kolordu mıntikasındaki Bitlis Vilayeti'nin bölgeye yakınlığı ve gelişmelerin seyrinden ötürü 15. Kolordu ile sıkı irtibatla olmasını istemişti.⁸⁸⁸

Aynı gün "Kolordulara Tamim" başlığıyla yayımlanan bir diğer emirde; askerî teşkilatın/kolorduların ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin hiçbir şekilde ilga edilmemesi, kolordu komutanlarının görevini hiçbir şekilde terk etmemesi ve başkasına devrinin olmaması, vuku bulabilecek yeni işgallere karşı kolordu kumandanlarının birbirini haberdar etmesi ve koordine içinde olmaları istenmişti.⁸⁸⁹

Nihayetinde Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinden gelen Kongre daveti gereğince 13. Kolordu bölgesindeki Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ Vilayetleri'nde delege seçimleri yapılmış ve bu bölgelerden gelecek delegelerin katılması

⁸⁸⁴ HTVD, S.39, s.41-50, Vesika 943, 945; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.341-347.

⁸⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması ve bunun üzerine hükûmet ile telgraflaşması ve akabinde görevinin sonlandırılmasına giden süreçle ilişkin detaylar için bkz. Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002, s.107-138.

⁸⁸⁶ Hükûmetin bu konudaki girişimleri için bkz. Ş.C. Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, s.108-115.

⁸⁸⁷ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.69.

⁸⁸⁸ ATTB, s.54; Aynı şekilde Suat Özdağ, Bitlis'in askerî olarak 13. Kolordu mıntikasında olmasına rağmen idari olarak 3. Ordu Müfettişliği ve 15. Kolordu mıntikasında olduğunu belirtmektedir. Bkz. S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.104.

⁸⁸⁹ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.71; ATBD, S.145, s.115-117, Belge 129.

beklendiğinden Kongre gecikmeli olarak 23 Temmuz 1919'da başlamıştı. Kongre'nin açılışının yapıldığına dair bilgi, bu sırada 3. Ordu Müfettiş Vekili olarak görevlendirilen 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa tarafından, 13. Kolordu ve diğer kolordu kumandanlıklarına gönderilmişti.⁸⁹⁰

Ancak 13. Kolordu mıntıkasından sadece Bitlis delegeleri Kongreye katılabılmış,⁸⁹¹ Diyarbakır ve Elazığ'dan seçilen delegeler,⁸⁹² buradaki valilerin Damat Ferit Paşa tarafından atanması ve delegeleri engellemesi yüzünden Erzurum'a gidememişti.⁸⁹³

Buna rağmen Kongre başladıktan sonra da Mustafa Kemal Paşa, özellikle Diyarbakır'dan delege seçilip gönderilememesinden ötürü bu duruma bir çözüm bulunması maksadıyla 13. Kolordu Kurmay Başkanlığına 28 Temmuz 1919'da şifreli bir telgraf göndermişti.⁸⁹⁴

Telgrafa göre; Erzurum Kongresi için Diyarbakır'da İngiliz tazyiki ve Kürtçülük cereyanı ile valinin tavrından ötürü delege seçilememişti. Artık seçilse de yetişmeleri mümkün olamayacaktı. Ancak şimdiden Sivas Kongresi'ne delege seçilmesi için vali ile yeniden görüşülmesi gerekliydi. Ayrıca İngilizlerin Kürtçülük cereyanı ile Diyarbakır'ı Osmanlı Devleti sınırlarından ayırmaya çalıştığına dikkat çekmişti. Bunun üzerine 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği cevapta; Vali Faik Ali Bey'in, sadrazamın Kongre için delege seçilmesine engel olunması yolundaki emrini her yerde duyurduğunu, bundan ötürü de halkın korkutulduğunu belirtmişti. Yine de seçilen Mardin ve Savur temsilcileri,

⁸⁹⁰ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C.2, s.28.

⁸⁹¹ Kongreye 13. Kolordu bölgesini temsilen tek katılan Bitlis Vilayeti delegeleriydi. Bunlardan emekli Yüzbaşı ve Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Süleyman Bey Bitlis'ten, Cemiyet üyesi Hacırecepefendizade Hacı Hafız Efendi ile Kuran Hocası Hafız Mehmed Cemil Efendi Siirt'ten iştirak etmişti. Bkz. M. Goloğlu, *Erzurum Kongresi ...*, s.88; S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.155-156.

⁸⁹² Zikredilen sancak ve kazalar, esasında 13. Kolordu bölgesindeki Müdâfaa-i Hukuk örgütlerinin teşkilatlanmaya başladığını göstermektedir. Bu kapsamda seçilmesine rağmen kongreye katılamayan delegeler şöyleydi:

- Elazığ Vilayeti delegeleri; Elazığ'dan göz hekimi Dr. Nazmi Bey, Harput'tan Sırrı Efendi, Arapkir'den Ahmet Hilmi Efendi, Arga'dan (Akçadağ) Hüseyin Efendi, Keban'dan Yüzbaşı Ali ve Mustafa Efendiler, Malatya'dan Hüseyin Bey ve Vehbi Efendi ile Algözzade Tahsin Efendi'ydi.

- Diyarbakır Vilayeti delegeleri ise Diyarbakır merkezden Müftü Hacı İbrahim Efendi ve Cemil Paşazade Kasım, Mardin'den Mütevellizade Hüseyin Hüsnî Bey ve Hasan Bey, Nusaybin'den Sayyadzade Abdülkadir Efendi, Savur'dan Dr. Necati (Beşkardeş), Silvan'dan Hüsnî Beğ ve Siverek'ten Ramazan Efendi idi. Bkz. F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.230-231.

⁸⁹³ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.174.

⁸⁹⁴ Vali Faik Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden Erzurum Kongresi için seçilen delegelerin isimlerini sorduğunu Dâhiliye Nezaretine iletmış; Nezaretten verilen cevapta kendisinin azledildiğini ve emirlerinin reddedilmesi istenmişti. Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.357.

29 Temmuz'da Diyarbakır'dan Elazığ'a hareket etmeyi planlamış, buradan seçilen temsilcileri de teşvik ederek Erzurum'a doğru yola çıkmaya niyetlenmişlerdi. Ayrıca Siverek ve Silvan temsilcileri de Diyarbakır'da olup hareketleri bekleniyordu. Nusaybin temsilcisi ise Mardin'e ulaşmıştı.⁸⁹⁵

13. Kolordu bölgesinde yaşanan bu aksaklıklara rağmen o günkü şartlar altında Erzurum Kongresi toplanmıştı. Millî Mücadele Dönemi'nde belirleyici bir etkiye sahip olan ve 7 Ağustos'a kadar devam eden Kongre'de alınan kararlar “*Erzurum Kongresi Beyannamesi*” adı ile yayımlanmıştı. Alınan kararlara göre; üçü 13. Kolordu mıntikasında kalan Vilâyât-ı Sitte (Elâzığ, Diyarbakır ve Bitlis ile Erzurum, Van, Sivas) ile Trabzon Vilayeti ile Samsun Sancağı ve tüm bu bölgedeki bağımsız livaların (Antep, Urfa, Maraş, Elbistan) hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ayrılamaz olduğu vurgulanarak Osmanlı Devleti'nin parçası olduğu kabul edilmişti. En önemlisi, Vilâyât-ı Şarkıyye'deki Türklerin ve Kürtlerin birbirinden ayrılmasının imkânsız olduğu belirtilmişti.⁸⁹⁶

Aynı şekilde Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı ordusunun kontrolünde kalan bölgelerin ve buralarda yaşayan halkın birbirinden ayrılmazlığı hususu vurgulanmıştı. Ayrıca millî iradenin etkin kılınması için Meclis'in açılması⁸⁹⁷ ve millî kuvvetlerin etkin hâle getirilerek işgallerin engellenmesi istenmişti. Yine kararlaştırılan ilkeler doğrultusunda çalışmak için bölgedeki tüm dernekler, “*Vilâyât-ı Şarkıyye / Şarkî (Doğu) Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti*” adında yeni bir teşkilat hâline getirilmişti. Bu hedefi takip etmek için 9 kişilik “*Heyet-i Temsiliye*” teşkil edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa, reisliğe/başkanlığa seçilmişti. Tüm kolordu kumandanlıklarına ve mülki idareye tebliğ edilen Kongre beyannamesi, delegeler ve amaçları itibarıyla bölgeseldi. Özellikle Orta ve Doğu Karadeniz vilayetleriyle Doğu vilayetlerinin birbirlerinden ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmazlığı vurgulanmıştı. En önemli sonucu ise işgale karşı kurulmuş bölgedeki derneklerin, “*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı altında birleşmeleri idi. Bununla birlikte millî iradeye dayanılması, Kuvâ-yı Milliye'nin tesisi, Gayrimüslimlerin haklarına riayet edilmesi,

⁸⁹⁵ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C.2, s.116-119.

⁸⁹⁶ Bu konuda özellikle üzerinde durulan husus, Türkler ve Kürtler arasında husumet çıkarsa bunun Ermenilere yarayacağı ve bölgede kurulmak istenen Büyük Ermenistan'a kapı aralayacağı olup Türk-Kürt birlikteliğine dikkat çekilmişti. Bkz. F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.95-96.

⁸⁹⁷ Meclis ve hükûmet arasında yaşanan tartışmaların artması üzerine içinde bulunan siyasi ortam gerekçe gösterilmiş ve Meclis-i Meb'ûsan, 21 Aralık 1918'de Sultan Vahdetin'in emriyle kapatılmıştı. Bkz. A.F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.169; Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s.14-21.

vatanın parçalanmasına karşı çıkılması ile yabancı ülkelerden yardımın reddedilmesi gibi ulusal nitelikli hükümleri de bulunmaktaydı.⁸⁹⁸

Tüm kolordu kumandanlıklarına ve mülki idareye tebliğ edilen -bölgesel nitelikte olsa da- Kongre beyannamesiyle Millî Mücadele, büyük ölçüde ilk defa ulusal olacak şekilde bir programla açıklanmış ve ulusal/topyekûn nitelikte bir mücadeleye yönelik mesaj verilmişti. Alınan kararlar ile Millî Mücadele’de büyük ölçüde asker-sivil iş birliği ve ortak anlayışı da ortaya çıkmıştı. Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Kongreyi gayrimeşru ilan etmiş ve düzenleyenlerin tutuklanmasını emretmişse de bu oluşumun etkin bir üyesi olan 3. Ordu Müfettiş Vekili ve 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa bu emri yerine getirmemişti.⁸⁹⁹

Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi’nde alınan kararlar gereği, 13. Kolordu ile ilgili de 9 Ağustos 1919 tarihli yazısıyla Erkân-ı Harbiye Riyaseti nezdinde girişimde bulunmuştu. Ona göre, İngilizlerin işgallerini 13. Kolordu mıntikasında iç bölgelere doğru genişletmeleri ve muhtemel taarruzları karşısında Kolordu zor durumda veya başsız kalabilirdi. Ayrıca İzmir’de yaşanan hadiseler gibi (İzmir’in işgali sonrası bu şehirde konuşlu 17. Kolordu lağvedilmek durumunda kalmıştı) devlet ve millete zarar verebilecek sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Dolayısıyla müstakil statüde Harbiye Nezaretine doğrudan bağlı bulunan 13. Kolordu, 3. Ordu Müfettişliğine bağlanmalıydı. Bu mümkün olmazsa en azından 3. Ordu Müfettişliğinin vereceği emir ve talimatlara göre hareket etmesine müsaade buyurulmasını talep etmişti.⁹⁰⁰ Fakat Harbiye Nezaretinden bu hususta istediği yanıtı alamamıştı.

Öte yandan Erzurum Kongresi sonrası Mustafa Kemal Paşa da Beyanname’deki maddeler çerçevesinde, 13. Kolordu mıntikasına ilişkin girişimlerde bulunmuştu. Bu meyanda Millî Mücadele’nin ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin

⁸⁹⁸ *Millî Egemenlik Belgeleri*, s.15-25; Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.65-67; M. Goloğlu, *Erzurum Kongresi ...*, s.119-122, 227-229.

⁸⁹⁹ F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.123-125.

⁹⁰⁰ *ATASE, İSH*, 194/212; İlerleyen aylarda Ankara’da Meclis’in açılması sürecinde dahi, en azından Kazım Karabekir Paşa penceresinden 13. Kolordunun Erzurum’a bağlanma taslağının gündemde olduğu görülmektedir. Bu konuda 15. Kolordu Kumandanı Kazım Paşa, 30 Mart 1920’de Heyet-i Temsiliye’ye yolladığı talep yazısında; 3. ve 13. Kolorduların da kendisine bağlanması durumunda müfettişlik karargâhı için birkaç kurmay başkanı ve iyi subaylara ihtiyaç duyacağını ve Erzurum’a gönderilmesini istemişti. Bkz. K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.590.

etkinliğini artırmak için 13. Kolordu bölgesindeki bazı aşiret reisleri ve şeyhlere de mektuplar yazmış ve destek istemişti.⁹⁰¹

Aynı şekilde 3. Ordu Müfettişliği aracılığıyla 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'e 13 Ağustos 1919 tarihli bir yazı göndererek Erzurum Kongresi Beyannamesi ve teşkilat nizamnamesinin malumu olduğundan bahisle şu hususlara değinmişti: Vatanın Ermeni işgaline maruz kalmaması ile hilafet ve saltanatın korunması için Türklerin ve Kürtlerin birlikte çalışmaları gerekiyordu. İngilizlerin devleti parçalamaya ve hilafeti yok etmeye yönelik teşebbüslerine mahal verilmemesi ise dinin ve vatanperverliğin gerekliliğindendi. Bu yüzden özellikle Diyarbakır havalisinde pek dikkatli ve basiretli olmak lüzumluydu ve kendisinden de (Halit Bey) hamiyetperver bir duruş ve fedakârlık bekleniyordu. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa; Diyarbakır, Silvan, Hazro ve diğer bölgelerde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin ilgili Nizamnameye göre kurulması için gayret gösterilmesini ve bu konuda sorunlarla karşılaşırca bildirmesini Halit Bey'den istemişti.⁹⁰²

Tüm bunlarla beraber Damat Ferit Paşa Hükûmeti, yaşanan gelişmelerden endişe duyarak harekete geçmişti. Bu çerçevede Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya ve diğer kumandanlıklara gönderilen emirde; askerî müesseselerin bu gibi teşebbüslere destek vermesinin uygun olmadığı, aksine böyle girişimlerin Sulh Konferansı'nın (Paris) devam ettiği bu dönemde gayrimillî bir duruma sebep olacağı açıklanmıştı.⁹⁰³

Nezaretin 14 Ağustos 1919 tarihli emrinde ise; Ordu Müfettişlikleri ile 13. Kolorduya verdiği mülki vazifeleri de ihtiva eden geniş yetkileri iptal etmiş; böylece Kolordunun mülki idareye doğrudan emir verme yetkisi ortadan kalkmıştı. Buna mukabil valiliklerden gelen taleplere kolordularca kolaylık gösterilmesi istenmişti. Ertesi gün yayımlanan padişah iradesiyle Ordu Müfettişlikleri de lağvedilmişti. Böylece bu dönemde Osmanlı ordu teşkilatında en üst askerî birlik olarak kolordu kumandanlıkları kalmış ve 13. Kolordu gibi diğer tüm kolordulara da doğrudan Harbiye Nezaretine bağlanmıştı. Bundan dolayı kolorduların nezaret ile haberleşmesi emredilmişti.⁹⁰⁴ Harbiye Nezareti ilaveten, kolordular arasındaki şifreli

⁹⁰¹ Mustafa Kemal Paşa bu teşebbüsünü Nutuk'ta, Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis ve Diyarbakır'da görev yaptığı sırada şahsen tanıştığı aşiret reislerine mektup yazdığı şeklinde ifade etmişti. Bkz. Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.81.

⁹⁰² ATASE, ATAZB, 1/58-2.

⁹⁰³ HTVD, S.3, s.32-33, Vesika 47.

⁹⁰⁴ HTVD, S.3, s.51-54, Vesika 54-55.

yazışmaların yasaklandığını bildiren bir emir göndermişse de kolordu kumandanları buna karşı çıkmış ve bir müddet sonra bu emir iptal edilmişti.⁹⁰⁵

Neticede 13. Kolordu mıntıkasında gerek Kolordu gerekse de Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti şubeleri nezdinde Erzurum Kongresi'ne yönelik ilgi ve alaka gösterildiği anlaşılmaktadır. Lakin hükûmetin müdahaleleri ve mülki idarenin engellemelerinin etkisiyle Kongre'ye katılım zayıf kalmış; bu kapsamda diğer bölgelere göre Kongre kararlarının halka ulaştırılması da bir müddet gecikmişti.

2.2.3. Sivas Kongresi Sürecinde 13. Kolordunun Ali Galip Olayı'na Karşı Aldığı Tedbirler

a.) Sivas Kongresi

Sivas Kongresi'nin yapılacağına dair karar, Amasya Tamimi ile birlikte alınmış ve düzenleme yeri -Anadolu'da güvenli bir yer olarak görüldüğü için- Sivas şehri belirlenmişti. Ancak hükûmetin baskısı ve bunun bir neticesi olarak ortaya çıkacak Ali Galip Olayı gölgesinde icra edilen Sivas Kongresi'ne 38 delege katılabilmisti. Ne var ki, kongreye 13. Kolordu mıntıkası ile güneydeki diğer sancaklardan delegeler katılamamıştı.⁹⁰⁶ 3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey'e (Köseoğlu) göre kendisi ile birlikte 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ile 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Sivas Kongresi'nin doğal delegeleri arasındaydı ve adı geçen komutanlar görevleri nedeniyle izinli sayılmışlardı.⁹⁰⁷

4 Eylül'de başlayan⁹⁰⁸ ve 11 Eylül'e kadar devam eden Sivas Kongresi'nde, birçok maddesi Erzurum Kongresi beyannamesindekilere benzer kararlar alınmış ve “*Sivas Kongresi Beyannamesi*” adıyla tüm askerî ve mülki makamlara tebliğ edilmişti. Buna göre; Mondros Mütarekesi imzalandığında sınırlar dâhilindeki her bölgenin

⁹⁰⁵ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de bu yasağa karşı çıkmış ve emrin geri alınmasını Harbiye Nezaretinden talep etmişti. 5. Tüme ne verdiği 19 Ağustos 1919 tarihli emirde de, Kolordu mıntıkasında eskiden olduğu gibi şifreli haberleşmenin yapılacağını; Telgraf Başmüdüriyetine de bu konunun tebliğ edildiğini bildirmiş; emrine muhalefet edenler olursa telgrafhanelerin bir subay vasıtasıyla kontrol altına alınması ve karşı duranların Divan-ı Harbe verilmesini istemişti. *ATASE, İSH*, 399/110-58; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.201-202; İ. Efe, “Mütareke Dönemi Ordu Müfettişliklerinin Kurulması ve Müfettişlerin Faaliyetleri”, s.74.

⁹⁰⁶ S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.1, s.514.

⁹⁰⁷ A. Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından ...*, s.152-153; Fatih M. Sancaktar, “Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) Delegelerine Dair Bazı Tespitler”, *İstanbul Üniversitesi Tarih*, S.71, 2020/1, s.484.

⁹⁰⁸ Kongre'nin açılışına ilişkin detaylı malumat için bkz. M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.69-86.

vatanın ayrılmaz bir parçası olduğu, işgallere karşı mücadele edilmesi, askerî unsurların harekete geçirilmesi, kapalı olan Meclis'in açılması istenmişti. Bu husus özellikle Ermenistan ve Kürdistan teşkiline dair Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin taviz verilebileceğine yönelik açıklama ve sulh tekliflerine karşı adeta bir uyarı niteliğindeydi. Bunun dışında Anadolu ve Rumeli'deki tüm dernekler, "*Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti*" altında birleştirilmiş; Heyet-i Temsiliye'nin üye sayısı 15'e çıkartılmıştı.⁹⁰⁹ Böylece Heyet, Kongre'nin aldığı kararları icra etmek üzere ve İtilaf devletlerinin tahakkümü altında bulunan İstanbul'daki hükûmet dışında, özellikle dış ilişkilerde yürüten bir çeşit hükûmet işlevi görecek olan bir yürütme gücü meydana getirilmiş oldu.⁹¹⁰

Sivas Kongresi kararlarıyla, Bülent Tanör'ün "*Millî Kongre Hükûmeti*" olarak adlandırdığı Heyet Temsiliye, siyasi bir güç hâline gelmişti. Nitekim Sivas Kongresi kararlarını kabul etmeyen Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nin istifasına sebep olacak Heyet-i Temsiliye, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin kurulmasını desteklemişti. Böylece birçok konuda İstanbul-Anadolu iş birliği ortaya çıkmış ve son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması sağlanmıştı. Tabiatıyla bu gelişmeler, Heyet-i Temsiliye'nin siyasi ve askerî gücünü artırmıştı. Bunun anlamı, hükûmetin alacağı siyasi ve askerî kararlarda Heyet'in de etkili olacağıydı.⁹¹¹ Dolayısıyla kolordu komutanları üzerinde de Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzu artmıştı.

Mevlüt Bozdemir'e göre de kolordu kumandanlarının, ordudan ayrılmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılık göstermeleri, Millî Mücadele'nin kilit noktasını teşkil etmişti.⁹¹²

b.) Ali Galip Olayı ve 13. Kolordunun Tedbirleri

Damat Ferit Paşa Hükûmeti ise Sivas Kongresi'nin düzenleneceğine dair haberi alınca Erzurum'dan Sivas'a giden Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik

⁹⁰⁹ Heyet-i Temsiliye üyeleriyle ilgili detaylar için bkz. M. Goloğlu, *Sivas Kongresi...*, s.112-118.

⁹¹⁰ *Millî Egemenlik Belgeleri*, s.26-31; Zekai Güner, Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, s.85-86; s.220-231.

⁹¹¹ Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, 2. bs., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1998, s.87-89.

⁹¹² Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihî Kaynakları*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982, s.95; Doğan Avcıoğlu ise biraz daha farklı bir yorum getirerek Millî Mücadele'de kolordu kumandanlarının, bulundukları bölgede vali ve kaymakam gibi mülki idarenin tutumlarına baktıklarını, ayrıca eşrafa ve aşiretlere dayanmak istediklerini; buna mukabil Heyet-i Temsiliye için en önemli hedefin, orduyu İstanbul'daki hükûmetin kontrolünden çıkartarak kendisine bağlamak olduğunu belirtmişti. Bkz. D. Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi Üçüncü Kitap*, s.1203, 1212, 1214.

29 Ağustos'ta yakalama emri vermişti. Ayrıca Kongre'nin engellenmesini Sivas Valisine ve ilgili kumandanlıklara bildirmişti. Fakat askerî erkân, Amasya Tamimi ve Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa ile hareket ettikleri için bu emri yerine getirmemişti. Sivas Valisi Reşit Paşa da bir müddet tereddüt yaşayıp Kongre'nin iptalini istese de bu konuda bir girişimde bulunmamıştı. Bu gelişmeler üzerine hükûmet, Kongre'nin toplanmasını engellemek için 13. Kolordu mıntıkasındaki Elazığ Valisi Ali Galip Bey'i görevlendirmişti.⁹¹³

Bu emirle Ali Galip'in başlatacağı teşebbüs, 13. Kolordu mıntıkasındaki Malatya'da cereyan etmiş; bu bakımdan hadisenin bertaraf edilmesi görevi 13. Kolorduya verilmişti. Hadisenin ilk başlangıcı, Ali Galip Bey'in haziran ayında, Elazığ'a vali olarak atanmasıyla olmuştu. Görev yerine giden Ali Galip, Sivas'a uğramış ve Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını istemişse de bu maksadını temin edemedi Elazığ'a geçmişti.⁹¹⁴

Öte yandan Ali Galip Olayı'nda yer alacak diğer bir grup, Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey ve onun himayesinde faaliyet gösteren Kürtçülük propagandasının önde gelen temsilcileriydi. Halil Bey, Kürtçülük hareketinin en önemli savunucularından Bedirhan aşiretine mensuptu.⁹¹⁵ Halil Bey'in de yeğeni olan Celadet ve Kamuran isimli iki siyasi Kürtçü şahıs ise İstanbul'a giderek Kürdistan teşkiline dair Kürt Teali Cemiyeti üyeleri ve İngilizlerle bir görüşme yapmıştı. Bu kişilerin bölgeye gönderilerek halkı tahrik edecekleri 13. Kolordu Kumandanlığı tarafından haber alınmış ve 3 Temmuz 1919'da bu haber, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmişti. Paşa, bunun üzerine 13. Kolordudan, adı geçen şahısların bölgeye gelmesi hâlinde gözetlenmelerini ve gerekirse tutuklanmalarını istemişti.⁹¹⁶

⁹¹³ M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.154-210; F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.131-133; Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi Milli Mücadele Tarihi II*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.30-36.

⁹¹⁴ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.38-43; Mustafa Kemal Paşa ile Ali Galip Bey'in ilk karşılaşması, Paşa'nın Erzurum'a giderken evvela Sivas'a uğramasıyla 27 Haziran 1919'da gerçekleşmişti. Ali Galip bu görüşmede, gerçek maksadını belli etmemiş ve millî harekete bağlı olarak Elazığ'da görev yapacağını belirterek görev yerine gitmişti. Bkz. Sevilay Özer, "Ali Galip Olayı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar*, C.1, S.2, Kasım 2017, s.2-4.

⁹¹⁵ Suriye Vilayeti'nin Hama şehrinde doğan Halil Rami Bey, Bedirhan Paşa'nın oğlu olup bürokraside çeşitli kademelerde görev yaptıktan sonra 12 Mart 1919'da Malatya Mutasarrıflığına tayin edilmişti. Bkz. Celal Pekdoğan, *Milli Mücadelede Malatya ve Çevresi (Demografik, İdarî, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Açidan) 1918-1922*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s.82.

⁹¹⁶ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.117; M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.255. İstanbul'da 3 Temmuz'da yapılan bu görüşmeye Binbaşı Noel'de katılmıştı. Bkz. E. Noel, *Kürdistan 1919*, s.8.

Beklenildiği gibi de olmuş ve İstanbul'daki İngiliz yetkililer, bu iki kişiyi Halep'te bulunan ve 13. Kolordu bölgesinde İngiltere adına etkin Kürtçülük propagandası yapan Binbaşı Noel'in yanına göndermişti. Akabinde Noel-Kamuran-Celadet üçlüsü, Eylül başında Malatya'ya hareket etmişti. Bu gelişmeyi haber alan ve Sivas'a gitmekte olan Mustafa Kemal Paşa, 20 Ağustos 1919 tarihli yazısıyla 13. Kolordudan gerekli tedbiri almasını istemişti.⁹¹⁷ Gelen emir üzerine Albay Cevdet Bey de, Malatya'daki 12. Süvari Alayına, bu şahısların şehre gelmeleri hâlinde tutuklanmalarını emretmişti. Ancak birlik kumandanı, yeterli mevcut olmadığı için emri uygulayamamıştı.⁹¹⁸

Binbaşı Noel, 13. Kolordu Kumandanlığının Malatya'daki 12. Süvari Alayına verdiği bu emirden bir şekilde haberdar olmuştu. Bu bağlamda hatıratında, Malatya'daki birliğin mevcudunun az olması, buna mukabil Malatya'da çok sayıda silahlı Kürt bulunması, Mutasarrıf'ın da jandarmayı kolordu aleyhine komuta etmesi riski yüzünden Albay Cevdet Bey'in harekâtı durdurma kararını aldığını belirtmişti. Noel, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğine gönderdiği raporda ise Diyarbakır ve Elazığ'daki askerî birliklere emir verilerek kendisi ve yanındakilere müdahale girişiminde bulunulmamasını istemişti.⁹¹⁹

Albay Cevdet Bey ise onun bu girişimine karşı Halep'teki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına protesto yazısı göndermişti. Yazıda Binbaşı Noel'in; hükûmetin aradığı çetecileri himayesine alarak ve resmî makamlara haber vermeden bölgede dolaştığını, Kolordu mıntıkasında gittiği her yerde bölücülük faaliyetlerine girişerek halkı isyana teşvik ettiğini, halkın kendisinden rahatsız olmasına rağmen açıkça bu faaliyetlerini sürdürdüğünü belirtilerek bu durumun Mütareke hükümlerine aykırı olduğunu ifade etmişti.⁹²⁰ Noel ise Cevdet Bey'in bu tutumunu anti-İngiliz ve panislamist bir politika olarak değerlendirmişti.⁹²¹

Albay Cevdet Bey, Binbaşı Noel ve beraberindekilerle ilgili Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda ise Malatya'daki birliğin sayısının az olduğunu ve tedbir alınması için vaziyeti İstanbul'a yazdığını bildirmişti.⁹²² Bu manada Harbiye

⁹¹⁷ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.117-118.

⁹¹⁸ F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.139-140; B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.353-354.

⁹¹⁹ E. Noel, *Kürdistan 1919*, s.36, 38-39.

⁹²⁰ S. Ural, "Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", s.66-68.

⁹²¹ E. Noel, *Kürdistan 1919*, s.44-46.

⁹²² M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.256.

Nezaretine yolladığı 6 Eylül 1919 tarihli yazıda, Kürtçülük propagandası yapan şahısların yakalanması için destek istemişti. Ayrıca hükûmete yolladığı bir diğer raporda; Bedirhanlardan Celadet ve Kamuran Beyler, Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden Ekrem Bey ve Abdürrahim Beyler ile Binbaşı Noel'in 3 Eylül'de Malatya'ya geldiğini, bu durumdan Kolordunun haberdar olmadığını, Kürtçülük yapan bu grubun silahlı kimselerin (bölgedeki silahlı Kürt şahıslar) koruması altında olduğunu belirtmişti. Ayrıca aynı yazıda, alınması gereken tedbirler sıralanmıştı. Bunlar arasında Kürtçülük girişimini destekleyen Malatya Mutasarrıfı'nın görevden alınması, Noel'in Kürtçülük propagandası yapan gazez bir adam olmasından ötürü geri çağırılması için İngilizler nezdinde girişim yapılması, gizli amaçları oldukları aşikâr olan Celadet ve Kamuran Beyler'in tutuklanması için emir verilmesi gibi hususlar vardı.⁹²³ Albay Cevdet Bey, adı geçen bu şahısların Malatya'ya geldiğini, mutasarrıf ve belediye reisi tarafından karşılandığını 3. Kolorduya da bildirmişti.⁹²⁴

Bu gelişmeler olurken Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in, hükûmetin bilgisi dâhilinde harekete geçmeye hazırlanmasıyla durum daha da karmaşık bir hal almıştı.⁹²⁵ Zira hükûmet adına Dâhiliye Nazırı Adil Bey ile Ali Galip arasında Sivas Kongresi'nin engellenmesi ve icracılarının tutuklanmasına yönelik 1 Eylül'den itibaren makine başında telgraf üzerinden yazışmalar yapılmıştı.⁹²⁶ Bu kapsamda Adil Bey, Ali Galip'e Sivas Valiliğine ve 3. Kolordu Kumandanlığına tayin edildiğini bildirmişti. Ali Galip ise kendisi için askeri rütbe ve para istemenin yanı sıra toplayacağı kuvvetlere yani Kürt çetelerine sarf etmek üzere de gerekli masrafların karşılanmasını talep etmişti.⁹²⁷ Bu yazışmaların sonunda Dâhiliye Nazırı Adil Bey, 3 Eylül'de Ali Galip Bey'e verdiği emirde; Malatya'dan temin edeceği 100 kadar atlıyla Sivas Kongresi'ni basma ve buradakileri tutuklama vazifesini tebliğ etmişti.⁹²⁸ Böylece gerek Ali Galip Bey gerekse Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey, Malatya'daki Kürt aşiretlerinden silahlı adam toplamaya başlamışlardı.⁹²⁹

⁹²³ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.341-342; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II*, s.100-101.

⁹²⁴ Ahmet Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.158-159.

⁹²⁵ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.120, 137-138.

⁹²⁶ Yazışmalara ilişkin bkz. A. Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından ...*, s.345-348.

⁹²⁷ *Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları*, yay. haz., Sivas Valiliği, Ankara, SİSKAV Yayınları, 2001, s.140-149; Ş.C. Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa*, s.141-146.

⁹²⁸ İlgili emirde Harbiye Nazırı Süleyman Şefik ve Dâhiliye Nazırı Adil Bey'in imzaları bulunmaktadır. Emir için bkz. *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, s.74-81.

⁹²⁹ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.1.

Ali Galip'in girişimi bu şekilde başlayacak olsa da gelişmeleri yakından takip eden ve Malatya'da bulunan Binbaşı Noel, inisiyatifi ele alarak hadiseyi Kürtçü bir ayaklanmaya dönüştürmek için fırsat olarak görmüştü.⁹³⁰ Esasında Ali Galip'in kendi başına değil de Noel ve yanındaki Kürtçü grupla hareket etmesinin Damat Ferit Paşa ve İngiliz Yüksek Komiserliğinin ortak planı ile olduğu; Sivas'taki Kongre'yi engellemek ve ilgilileri yakalamak için Malatya'dan destek alması gerektiğinin bildirilmesinden anlaşılabilmektedir.⁹³¹

Neticede 4 Eylül'de Sivas Kongresi başladıktan sonra Vali Ali Galip Bey, emrine verilecek Kürt atlılarını almak üzere 6 Eylül'de Malatya'ya gelmişti. Ali Galip, Binbaşı Noel, Bedirhanlar ve Malatya Mutasarrıfı arasında yapılan toplantıda Sivas'a hareket etmek üzere 100 değil 500 Kürt atlısı hazırlanması kararlaştırılmıştı.⁹³²

Gelişmeleri Malatya'daki bağlısı 12. Süvari Alay Kumandanlığından aldığı malumata nazaran yakından takip eden Albay Cevdet Bey, 4 Eylül'de Harbiye Nezaretine gönderdiği şifreli yazıda; Bedirhanlardan Celadet ve Kamuran'ın yüklü İngiliz parasıyla propagandaya giriştiğini daha önce haber verdiğini, ilgili şahısların Binbaşı Noel ile Malatya'ya gelir gelemes fesada başladıklarını, bu kişilerin, Kürt silahlı grupların koruması altında Elazığ Valisi Ali Galip ile birlikte Malatya'da toplandıklarını, bu heyetin girişiminin büyük zarar vereceğini belirtmiş ve bu tehlikeye karşı Harbiye Nezaretine şu tekliflerde bulunmuştu. Bu teklifler şunlardı:

- Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey'in derhâl azli ve şehirden gönderilmesi,
- Osmanlı Hükûmeti'ne karşı hain emeller besleyen Binbaşı Noel'in derhâl bölgeden uzaklaştırılması,

⁹³⁰ S. Ural, "Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", s.64-65.

⁹³¹ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.325; Amiral Calthorpe de İngiliz Dışişlerine yazdığı 12 Temmuz 1919 tarihli raporda; Kürdistan'ın en tanınmış ailelerinden Bedirhanların, Kürdistan'a Binbaşı Noel ile ayrı ayrı gitmelerini ve orada buluşmalarını planladığını not etmiş, Kürt aşiret reislerinin İngiliz himayesini istediğini belirtmişti. Bkz. A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan ...*, s.59-60; Bu süreçte İngiliz diplomatı olarak İstanbul'da görev yapan Sir Andrew Ryan ise bu konuda, İngiltere'nin Kürtlerin durumunu incelemek üzere Noel'i bölgeye (13. Kolordu mıntıkası) gönderdiğini ve yanında Bedirhanlardan iki kişinin olduğunu; Noel'in araştırma görevine yardımcı olunması için İngilizlerin isteği üzerine, Damat Ferit Paşa'nın yerel idareye hükümler gönderdiğini belirtmişti. Noel'in Malatya'ya gelmesi ile Sivas Kongresi'ne yönelik Ali Galip Olayı'nın vuku bulduğunu belirten Ryan'a göre Anadolu Hareketi, İçişleri Bakanı ve Elazığ Valisi Ali Galip arasındaki yazışmaları öğrenmiş ve bu girişimi, İngilizler ile Damat Ferit Paşa'nın iş birliği ile gerçekleşen hain bir komplo şeklinde değerlendirmişti. Bkz. S.A. Ryan, *Sonuncu Dragoman*, s.125-126.

⁹³² Bu doğrultuda 13. Kolordu mıntıkasında diğer aşiretler de harekete geçirilecek ve asayiş olmadığı gerekçesiyle İngiliz işgaline ve bağımsız Kürdistan tesisine zemin hazırlanacaktı. Nitekim Dersim'deki bazı Kürt aşiretlerinin de ayaklanmaya katılması öngörülmüştü. Bkz. F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.141.

- Bedirhanlardan Ekrem Bey'in tutuklanması için Elazığ Valisine emir verilmesi.⁹³³

Görüldüğü üzere Albay Cevdet Bey, -arka plandaki destekten habersiz olarak- Malatya'da toplanan grubun bölücü girişimine dikkat çekerek Harbiye Nezaretinden tedbir ve destek istemişti. Ancak bu girişim, hükûmetin isteğiyle olduğu için 13. Kolorduya herhangi bir emir verilmemişti.

Dolayısıyla Noel-Ali Galip-Bedirhanlar ekibi hem Sivas Kongresi'ni basarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını yakalamak hem de 13. Kolordu bölgesinde Malatya'dan başlayarak bölgeye yayılacak bir Kürt isyanı çıkartmak üzere harekete geçmişti. Gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, durumun vahamet kesp ettiğini tekrar tekrar 13. Kolorduya bildirmiş⁹³⁴ ve Albay Cevdet Bey'in tereddüt göstermesi üzerine doğrudan Elazığ'daki 15. Piyade Alay Kumandanı Yarbay İlyas Zeki Bey⁹³⁵ ile temasa geçerek Malatya'daki girişimin engellenmesini istemişti.⁹³⁶

Mustafa Kemal Paşa ayrıca 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey⁹³⁷ ile de sürekli yazışarak kolordu komutanının emri olmasa bile Yarbay İlyas Bey'in olayı bastırmak üzere destek birliklerle Malatya'ya sevk edilmesini ve hadisede yer alan şahısların tutuklanmasını talep etmişti.⁹³⁸ Paşa, ayrıca Malatya telgrafhanesinin

⁹³³ C. Pekdoğan, "Milli Mücadelede Malatya ...", s.98-99.

⁹³⁴ Mustafa Kemal Paşa, bu durumda Albay Cevdet Bey'in tutumunu şüpheli görmüş ve doğrudan Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'e emir vermişti. Bkz. Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.119-120.

⁹³⁵ Yarbay İlyas Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye'den sınıf arkadaşıydı. İlyas Bey, Paşa ile olan yazışmasında harekete geçmek istediğini fakat askerî bakımdan bağlı olduğu 13. Kolordu vasıtasıyla emir verilmesini istihdam etmişti. Bkz. F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.140.

⁹³⁶ S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.1, s.546-548; Bununla birlikte Mazhar Müfit Kansu ise biraz öznel bir yargıyla olsa gerek 13. Kolordunun komuta kademesindeki dört kumandanı da yavaş ve isteksiz hareket etmekle suçlamıştı. En başta diğer kumandanların da hareketsiz kalmalarına sebep olarak Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'i görmüş; Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, 15. Piyade Alay Kumandanı Yarbay İlyas Bey ve 12. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Yakup Cemal'in de inisiyatif alamadıklarını belirtmişti. Ona göre, 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'i ve diğerlerini harekete geçiren şey, Sivas'tan Malatya'ya birlik sevk edildiğine dair çekilen telgraf olmuştu. Bkz. M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.259-260.

⁹³⁷ 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, Albay Cevdet'in garantici ve nispeten pasif bir politika izlediği bir dönemde, bölgenin asayiş ve huzurunun sağlanmasında 13. Kolordunun etkinliğini hissettiren asıl isimdi. Bkz. Durdu Mehmet Burak, "Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in Rusya ve Diğer Ülkelerde Kalan Türk Esirleriyle İlgili Önergesi ve Bakanlıklardan Gelen Cevaplar", *Kastamonu Eğitim*, C.14, S.1, 2016, s.203.

⁹³⁸ Binbaşı Halit Bey, Albay Cevdet Bey evine gittikten sonra durumu Mustafa Kemal Paşa'ya yazarak kumandanı Cevdet Bey'in mütereddit tavrı nedeniyle tutuklama emrini şu an uygulayabileceğini, harekât başlatılması için İstanbul'dan haber beklendiğini bildirmişti. Bkz. Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.81-82; Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, emrin acele uygulanmasını gerekirse tümen komutanlarından birinin (2. veya 5. Tümen) 13. Kolordu Kumandanlığını üstlenmesini; 15. Alay Kumandanı Yarbay İlyas Bey'e yolladığı yazıda ise Malatya'daki kişilerin hainliklerinin ortaya çıktığını, İstanbul'daki hükûmetin de buna ortak olduğunu belirterek bir an evvel hadiseyi engellemesini istemişti. Bkz. Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.120.

denetim altına alınmasını emrederken Malatya'daki 12. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Yakup Cemal Bey'i ve Elazığ'daki 15. Piyade Alay Kumandanı Yarbay İlyas Bey'i cesaretlendirmek için de Sivas'tan takviye kuvvetin yola çıktığının kendilerine yazılmasını uygun görmüştü.⁹³⁹

12. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Yakup Cemal Bey ile de görüşen Mustafa Kemal Paşa, Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey, Kamuran ve Celadet Beyler ile Binbaşı Noel'in tutuklanıp Sivas'a gönderilmesini istemişti. Fakat Binbaşı Cemal Bey, elinde 20 civarında atlı olduğunu⁹⁴⁰ ve yeterli kuvvet bulunmadığını, zaten 13. Kolordunun bu şahısların tutuklanmalarının uygun olmayacağına dair emir yolladığını bildirmişti. Bu cevap üzerine Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolordudan gerekli emrin geleceğini ve bu şahısları uzaktan gözetim altında tutmasını emretmişti.⁹⁴¹ Nitekim 8 Eylül'de Kurmay Başkanı Halit Bey,⁹⁴² Elazığ'daki 15. Alay Kumandanı Yarbay İlyas Bey'e verdiği emirde, 60 kadar ester süvari (katır süvarisi) ve makineli tüfekle Malatya'daki grubu tutuklamak üzere harekete geçmesini istemişti.⁹⁴³

Bu kapsamda Elazığ'dan altlarına katır tahsis edilen 52 piyade eri ile iki mitralyöz ve iki süvari bölüğü, Siverek'ten bir süvari bölüğü ve 15. Kolorduya bağlı Aziziye'deki bir süvari bölüğü 15. Alay emrine verilerek Malatya'ya gönderilmişti. Gelişmeler karşısında harekete geçmeye ikna olan 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti.⁹⁴⁴ Albay Cevdet Bey tarafından 5. Tüme 8 Eylül'de verilen emirde de Elazığ ve Malatya'daki vuku bulan son hadiselerin ehemmiyet kesp etmesi nedeniyle Diyarbakır'da bulunan 15. Alay

⁹³⁹ M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.106-107; Bu konudaki plana göre 3. Kolordudan bir miktar subay ve efrat ile makineli tüfeklerle donatılmış bir birlik, 3 Eylül'de Sivas'tan sefere gidermiş edasıyla çıkmış lakin akşam karanlığında geri dönmüştü. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, der: Hulusi Turgut, 3. bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s.56-60.

⁹⁴⁰ Olaya şahit olan Kılıç Ali Bey, 12. Süvari Alay Kumandanının bu cevabı karşısında şaşırıklarını, adı "Alay" olan bir birliğin mevcudunda sadece bir karargâh bölüğü kadar asker olmasını ve subay kadrolarının bomboş bulunmasının ibret verici olduğunu bildirmişti. Bkz. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s.56-57.

⁹⁴¹ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.120-121.

⁹⁴² 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, ayrıca 8 Eylül 1919 gününün Kurban Bayramı olması münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında Sivas Kongresi Heyetine çektiği telgrafta; bayramlarını kutlamış ve millî davada muvaffakiyetler niyaz etmişti. Bkz. *Sivas Kongresi'nin Tutanakları*, haz., Recep Toparlı, İstanbul, Sivas Platformu Yayınları, 2012, s.197-198.

⁹⁴³ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.83-84.

⁹⁴⁴ Binbaşı Halit Bey, Yarbay İlyas Bey ile olan yazışmalarını girişimcilerin kaçmasından sonra Albay Cevdet Bey'e bildirdiğini belirterek İlyas Bey'in inisiyatif alarak Malatya'ya gittiğini ve Malatya'daki grubun kaçmasının hain olduklarına en büyük delil olduğunu; Mustafa Kemal Paşa'nın haklı olduğunu ve İlyas Bey'e teşekkür yazısı gönderilmesi gerektiğini söylediğini ifade etmektedir. Bunun üzerine Cevdet Bey'in "peki" cevabını verdiğini dile getirmiştir. Bkz. Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.85.

3. Taburun Elazığ'a hareket ederek alayına iltihak etmesi, bu tabur yerine Derik'teki süvari bölüğünün Diyarbakır'a gönderilmesi uygun görülmüştü. İlaveten 12. Süvari Alayından bir bölüğün hızlıca Malatya'daki alayına katılması istenmiş; görevini tamamlamayı müteakip bu bölüğün de Diyarbakır'a gönderilmesi planlanmıştı.⁹⁴⁵

13. Kolordu tarafından bu tedbirler alınırken, gelişmeleri Sivas'tan yakından takip etmek isteyen Mustafa Kemal Paşa tarafından, Kılıç Ali Bey Malatya'ya gönderilmiş ve Ali Bey, Malatya yolu üzerinde 15. Alay Kumandanı Yarbey İlyas Bey'e katılmıştı. Neticede zikredilen birlikler 10 Eylül saat 14.00'te Malatya'ya ulaştıktan sonra evvela iş birliği içinde olan Malatya Mutasarrıfı'nın evi sarılıp telgraf hatları kesilmişti.⁹⁴⁶ Bu esnada hükûmet konağında toplantı hâlinde bulundukları anlaşılan Malatya Mutasarrıfı ile Ali Galip Bey, Binbaşı Noel ve Bedirhanlar, yakalanacaklarını anlayarak Malatya'dan Kâhta'ya kaçmıştı.⁹⁴⁷

3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey (Köseoğlu) ise 9 Eylül sabahında Yarbey İlyas Bey komutasındaki 15. Alayın hareketinin Malatya Mutasarrıfı tarafından öğrenildiğini ve mal sandığından Sivas Kongresi'ni basma bahanesiyle altı bin lira hazırlattığını; bu sırada 12. Alay Kumandanı Binbaşı Yakup Cemal Bey'in, Mutasarrıf'ın evini basmaya niyetlendiğini, bu girişim üzerine eşinin haber göndermesiyle mutasarrıf Halil Rami Bey ve beraberindekilerin parayı dahi almadan hızlıca şehirden kaçtıklarını belirtmektedir.⁹⁴⁸

Mazhar Müfit Kansu'ya göre Mustafa Kemal Paşa bu haberi alınca 15. Piyade Alayı ve 12. Süvari Alayının hareket tarzını eleştirmiş; hükûmet binası yerine Mutasarrıf'ın evinin kuşatılmasını “*Onlara kaçınız demekten ve müsamaha göstermekten başka bir şey değildir.*” sözleriyle tepki göstermişti.⁹⁴⁹

⁹⁴⁵ ATASE, İSH, 399/110-84a; 13 Eylül 1919 tarihli emirde ise; Hanik'teki 14. Piyade Alayına bağlı 2. Taburun da Diyarbakır'a sevk edilmesi 5. Tüme emredilmişti. ATASE, İSH, 399/110-88a.

⁹⁴⁶ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s.60-61; Fakat Binbaşı Noel'in günlüğünde bu kaçış hadisesi, 10 Eylül sabahı 13. Kolordu birliklerinin şehre yaklaştıkları haberini aldıktan sonra sabah 7 sularında yola çıktıkları şeklinde belirtilmişti. Bkz. E. Noel, Kürdistan 1919, s.46.

⁹⁴⁷ Albay Cevdet Bey tarafından 16 Eylül'de yazılan raporda, hadiseye dâhil olan Kürtçü ekibin 100 silahlı kişiyle Malatya'ya beş saat mesafedeki Raka Köyünde oldukları bildirilmişti. Bkz. K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.247.

⁹⁴⁸ A. Demirel, İkinci Grup'un Kurucularından ..., s.159.

⁹⁴⁹ M.M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar ..., C.1, s.260; Mazhar Müfit Bey'in bu konuda dikkat çektiği husus zaman ve mekân olarak yanlış olsa da içerik bakımından Noel'in günlüğündeki 10 Eylül tarihli gelişmelerle örtüşmektedir. Noel'e göre kaçtıkları gün bir müddet sonra Cemal Bey'in (12. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Yakup Cemal Bey) 40 kadar süvariyle kendilerine yetiştiğini, yanındaki Bedirhanları tutuklamak isteyip kendisini bırakmak istediğini lakin görüşme sırasında kendisine yöneltilen silahların etkisiyle olsa gerek devam etmelerine salık verdiğini belirtmektedir. Bkz. E. Noel, Kürdistan 1919, s.46-47.

Gelişmelerle ilgili 13. Kolordu, bağlı olduğu makam hasebiyle Harbiye Nezaretine de bilgi verme gereği duymuştu. Bu bağlamda 11 Eylül’de gönderilen şifreli yazıda şu bilgiler verilmişti:

- Binbaşı Noel ile birlik olarak Elbistan ve Pazarcık’tan silahlı Kürt toplamaya çalışan Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı’nın üzerine Elazığ’dan birlik sevk edilmişti.

- Adı geçen şahıslar, yakalanacaklarını anlayıp kaçmışlardı ve bu ihanetlerine delil teşkil etmekteydi.

- Hâlihazırda bu fesat heyetinin yakalanmasına yönelik 15. Piyade Alayı görevlendirilmişti.

- Hadisenin faillerinin bölgedeki Kürt aşiretlerini kışkırtarak yeni bir girişimde bulunmasına karşı Malatya’da ve civarında kuvvetli bir birliğin bulundurulmasına gerek vardı. Bu kapsamda Kolordu mıntıkasındaki bazı birlikler tedbir amaçlı Malatya’ya sevk edilmişti.

- Malatya’daki birlikleri güçlendirmek için 3. ve 15. Kolordudan da takviye gönderilmesi uygun görülmüştü.

- Dersim’deki aşiretlerin olası hareketlenmesine karşı da Sivas, Erzincan ve Kiğı hattında da birlik konuşlandırılması talep edilmişti.⁹⁵⁰

Bununla birlikte mevcut hükûmetin (Damat Ferit Paşa Hükûmeti) Millî Mücadele’ye karşı olan tutumu nedeniyle Harbiye Nezaretinin bu tedbirlere yönelik bir emir vermesi beklenemezdi.

Ancak hadisenin son derece ehemmiyet kazanmasından ötürü yönetim boşluğuna imkân verilmemesi gerekiyordu. Bu açıdan Sivas Kongresi’nin tamamlanmasıyla bütün yurt genelinde inisiyatif ele almaya çalışan Heyet-i Temsiliye tarafından 13., 3. ve 15. Kolordulara verilen emirde şu hususlar yer almıştı:

⁹⁵⁰13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 106/76-1, 106/76-2, 106/76-3; Albay Cevdet Bey, 12 Eylül’de Halep’teki İngiliz Karargâhına da yazı yollayarak Malatya’dan ayrılan ve Bedirhanlarla birlikte Adıyaman çevresinde saklandığı haber alınan Binbaşı Noel’in geri çağırılmasını talep ederken (Z. Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.99); aynı şekilde Sadarete de bu hususta protestosu telgrafi göndermişti. Onun bu davranışı üzerine 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Albay Cevdet Bey’e gönderdiği yazıda; olayı İngilizler nezdinde protesto etmesinden dolayı kendisiyle iftihar ettiklerini bildirmişti. Konuyla ilgili 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey’e de bir telgraf gönderen Kazım Paşa, Cevdet Bey’in bu davranışıyla temiz ahlakını ortaya koyarak hakkında duyulan şüpheleri tamamen bertaraf ettiğini ve bundan sonraki süreçte kendisiyle yazışmaya devam edeceğini bildirmişti. Bkz. K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.230-231.

- 13. Kolordunun firarileri yakalamaya çalışması ve olumsuz hadiselerle karşı tedbir alması,

- 3. Kolordunun Sivas'tan Malatya'ya bir ester kuvveti göndermesi,

- 15. Kolordunun da Mamahatun'daki süvari alayını Elazığ'a sevk etmesi,

- Ayrıca herhangi bir tehdit ve girişim karşısında, bu üç kolordunun bölgedeki birliklerinin birleşerek müşterek harekât icra etmesi.⁹⁵¹

Mustafa Kemal Paşa da 15. Piyade Alay Kumandanı Yarbay İlyas Bey'e yolladığı şifreli yazıda; Malatya'daki hadisenin akabinde Kürtçülük akımına ortam oluşturulmaması için gerekli tedbirlerin hızlıca alınmasını, firarî Malatya Mutasarrıfı'nın yerine güvenilir birinin vekil olarak tayin edilmesini ve bu kişinin bölücü girişimlerinin kökünden engellemesini emretmişti.

- Bu amaçla, 13. Kolorduya bağlı Malatya'daki birliklerin kaçakları takip etmesini istemiş ve Sivas'taki 3. Kolordudan bir miktar kuvvetin de takviye amaçlı Malatya'ya gönderildiğini bildirmişti.⁹⁵²

Söz konusu tedbirlerin alınması Heyet-i Temsiliye açısından fevkalade zaruri görülmüştü. Zira Sivas Kongresi devam ederken Kongre'nin basılması girişimiyle ilgili Vali Ali Galip'in İstanbul'daki Dâhiliye Nazırı ile yaptığı yazışmalar, Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçmişti. Zaten Yarbay İlyas Bey'in, Malatya Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Faruk Efendi'den aldığı istihbarat doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'ya arz ettiği bilgiler, bölgedeki Kürtçülük cereyanıyla ilgili muhtemel bir tehlikeye de dikkat çekmekteydi. Buna göre kaçaklar (Malatya Mutasarrıfı-Bedirhanlar-Ali Galip ve Binbaşı Noel ile maiyetlerindeki Kürt atlıları) Siverek-Malatya ve Dersim hattındaki Kürt aşiretlerini isyana çağırılmıştı. Bu aşiretler Malatya'yı ele geçirip şehre Kürt bayrağı asarak akabinde Sivas'a yürümeyi planlamaktaydı. Binbaşı Noel'in de teşvikiyle Urfa'daki İngiliz tümeninin de kuzeye doğru harekete geçebileceği istihbaratı verilmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu istihbarata cevaben İngilizlerin blöf yaptığını, Kürt aşiretleri toplansa bile askerî birlikler karşısında başarı şanslarının olmadığını, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ile 3. ve 15. Kolordu kumandanlarının telgrafla haberleşerek alınacak tedbirlerini görüştüklerini dile getirmişti. Bu kapsamda Malatya'ya bir saldırı olması durumunda

⁹⁵¹ M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.263.

⁹⁵² Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.122-132; B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.353-354.

da şehrin silahla savunulmasını ve resmî belgesi olmayan yabancı subayların bölgede dolaştırılmasının men edilmesini istemişti. Ayrıca tüm bu hadiselerin, İstanbul'da padişah katına arz edilmeye çalışıldığını bildirmişti.⁹⁵³

Bu arada 12. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Yakup Cemal Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 10 Eylül 1919 tarihli telgrafta da; Malatya'dan kaçan bölücü grubun Kâhta'da kuvvet toplayıp Malatya'yı ele geçirmeye yönelik planlarının haber alındığını, böyle bir girişim vuku bulursa mukabelede bulunmak üzere 13. Kolordudan emir aldığını ifade etmişti.⁹⁵⁴

Zikredilen raporlarla ilgili Albay Cevdet Bey de Mustafa Kemal Paşa gibi düşünmekteydi. Cevdet Bey, Yüzbaşı Faruk Efendi'nin istihbaratını abartılı gördüğünü ve Kürtçülerin genel bir kalkışmaya girişemeyeceklerini ifade etmiş; böyle bir girişime karşı alınan önlemleri ise şöyle sıralamıştı:

“- Malatya'daki 15. Alay Kumandanı Yarbey İlyas Bey tarafından sahra ve dağ topları Kürt gruplarını şehre sokmamak üzere kritik noktalara konumlandırılmıştı.

- Şehir halkı ve ileri gelenleriyle görüşülerek bir miktar Türk efrada depolardan silah dağıtılmış ve silahlı güç sayısı artırılmıştı.

- Elazığ'a dönmekte olan taburla süvari bölüğünün yeniden Malatya'ya intikali için emir verilmişti.

- Siverek'teki piyade taburuyla Osmaniye'deki (Ergani) bir sahra topu Harput'a hareket edecekti.

- Diyarbakır'dan da Maden'e iki sahra topu gönderilmişti.

- Silvan'daki piyade taburuyla Siverek'teki süvari bölüğü şimdilik Diyarbakır'a çekilmekteydi.

- Elazığ'daki birliklere, Türk ve güvenilir olmak kaydıyla bir miktar genci silah altına almasına dair emir verilmişti.

- Her ihtimale karşı Mardin'deki 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey de Malatya'ya ulaşmak üzereydi. Kendisine, tehlike geçinceye kadar Malatya'da kalması emredilmişti.

⁹⁵³ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.136-137.

⁹⁵⁴ M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.107.

- Malatya halkına da vuku bulan ihanet hakkında beyanname neşredilmiş ve halk aydınlatılmıştı.

- 15. Kolorduya bağlı Mamahatun'da konuşlu bulunan süvari alayının geçici olarak Elazığ'a gönderilmesi 15. Kolordudan rica edilmekteydi.”⁹⁵⁵

Alınan tedbirlerden de anlaşıldığına göre Albay Cevdet Bey, hadisenin başında İstanbul'la olan haberleşmesinden ötürü hadiseyi bastırma noktasında mütereddit davranırsa da Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'in araya girmesiyle o da ikna olmuş ve gerekli emirleri vermişti.

Bu kapsamda benzer bir olayın yeniden ortaya çıkmasına karşı 13. Kolordunun bölgeye yakın birliklerini silah ve mühimmatla birlikte harekete geçirmiş; her ihtimale karşı Kolordunun en etkin subay ve kumandanlarından biri olan 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in de Mardin'den Malatya'ya gitmesini ve bölücü şahısların yeni bir saldırı girişimine karşı kumandayı üstlenmesini emretmişti. Nitekim Yarbay Kenan Bey, 17 Eylül'de Malatya'ya ulaşmış; şehirdeki kumandayı üstlenerek tümenine bağlı birlikleri (15. Piyade Alayı) herhangi bir girişime karşı muharebe vaziyetinde tertibatlandırmıştı. Yarbay Kenan Bey, bölgede Kürtlerin yeniden harekete geçirilebileceğine yönelik iddialarla ilgili Kürt silahlı grupların yağmaya yatkın olduğunu ve bu gruplarla Sivas'a yönelik bir harekât icra etmenin gayri kabil olacağını düşündüğünü beyan etmişti.⁹⁵⁶

Diğer taraftan Kenan Bey, Malatya ve Elazığ'daki mülki idare ile 12. Süvari Alayı, 15. Piyade Alayı ve 2. Topçu Alay Kumandanlıklarına hitaben yayımladığı 16 Ekim 1919 tarihli tamimde; vatan topraklarını karışıklığa uğratmak ve isyan çıkartmak isteyenlerin girişimlerine karşı tedbirsiz yakalanıldığı ve zamanında haber verilmediği, bu durumun ihanete kadar varacak derecede ağır bir sorumluluk olduğunu

⁹⁵⁵ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.212.

⁹⁵⁶ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, s.122-125, 130-132; Yarbay Kenan Bey, 13 Eylül 1919'da Mardin'den Malatya'ya hareket edeceğini bildirerek Midyat'taki 6. Alay Kumandanı Binbaşı Nuri Bey'den 5. Tümen Kumandanlığına vekâlet etmek üzere derhâl Mardin'e yola çıkmasını ancak Mardin'den ayrıldığıнын duyurulmamasını, Mardin'e geliş sebebinin de kendisiyle görüşmek üzere olduğunu açıklamasını, bölgenin işgal girişimi karşısında Zaho'daki aşiretler gibi mukavemet etmeleri için aşiret reisleriyle görüşülmesini ve şimdilik hiçbir şekilde asayişsizliğe mahal verilmemesini emretmişti. (ATASE, İSH, 399/110-87a); Ayrıca 18 Eylül'deki yazısında, Malatya'daki vaziyetin sakin olduğunu ve Ali Galip'in Malatya'ya gelip oradan da Sivas'a ulaşmasının artık mümkün olmadığını, yapılan tahkikatta Urfa istikametinde kaçtıklarını belirtmişti. ATASE, İSH, 399/110-92a.

bildirmiş; bundan sonrası için dikkatli ve uyanık olunarak gerekli tedbirlerin alınmasını emretmişti.⁹⁵⁷

Albay Cevdet Bey de 21 Eylül'de Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e gönderdiği yazıda; Noel ve Bedirhanlar ekibinin Urfa'ya kaçtığıının haber alındığını, bu girişimin farkına varan Anadolu ve Doğu illerinin padişaha başvurarak cezalandırılmalarını istediğini belirterek bu kışkırtıcı grubun Urfa'da bulunmalarına engel olunmasını istemişti.⁹⁵⁸ Sivas Kongresi'ni basmak isteyen ekibin sonraki günlerde de Urfa yoluyla Halep'e kaçtığı 26 Eylül'de Albay Cevdet Bey tarafından rapor edilmişti.⁹⁵⁹

Albay Cevdet Bey ayrıca, Binbaşı Noel'in Malatya'da Ali Galip Olayı'na karışmasıyla ilgili Halep'teki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına da protesto yazısı göndermişti. İlgili yazıda; Binbaşı Noel'in Osmanlı Hükûmeti tarafından aranan çetecileri mahiyetine alarak resmî görevini kötüye kullandığını, gittiği her bölgede Osmanlı ahalisinin isyana teşvik ettiğini, halkın tepkisine rağmen açık propaganda yaptığını ve Mütareke hükümlerini ihlal ettiğini belirtmişti. Bunun üzerine İngiliz Kumandanlığı; Albay Bell'i, Halep'ten Diyarbakır'a göndermişti. Albay Bell, Cevdet Bey'le olan görüşmesinde; İngilizlerin Diyarbakır'ı işgal etme amacının olmadığını, Kürtlerin ise Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ifade ederek Noel'in faaliyetlerini örtbas etmeye çalışmıştı.⁹⁶⁰ Neticede 13. Kolordu birliklerinin Malatya'ya sevk edilmesi Ali Galip ve Kürtçülerin bölücü girişimlerini gerçekleştirmesine imkân vermemişti. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da 17 Eylül 1919 tarihli telgrafiyla, bu ihanet dolu girişimin engellenmesindeki muvaffakiyetlerden ötürü Albay Cevdet Bey'e tebriklerini sunmuştu.⁹⁶¹

⁹⁵⁷ ATASE, İSH, 399/110-101; Yarbey Kenan Bey, Malatya ve çevresinde gerekli tedbirler aldıktan ve Ali Galip-Kürtçüler-Noel grubunun oluşturduğu tehlike durumu bertaraf edildikten sonra 16 Ekim'de Mardin'e dönmüş ve yayımladığı tamimle durumu bağlı birliklerine duyurmuş; bu vesileyle kendisine bir aydan fazla süre vekâlet eden Binbaşı Nuri Bey'e tebrik ve teşekkürlerini iletmişti. *Yarbey Kenan Bey'in 16 Ekim 1919 tarihli kutaata tamimi*. ATASE, İSH, 399/110-151a.

⁹⁵⁸ S.R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde ...*, s.33.

⁹⁵⁹ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.122-124; K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.323-324; Dolayısıyla ifade edilmelidir ki, bölgede Milli Mücadele'nin güç kazanması, Kürt Teali Cemiyeti üyelerini rahatsız etmiş ve bu grup yaptıkları toplantı sonrasında İngiliz himayesinden başka bir devletin himayesini istemediklerini, bu hususta Barış Konferansı kararlarını beklemediklerini açıklamışlardı. Bkz. A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan ...*, s.103. Bu gelişmeyi değerlendiren İngiliz diplomatı D. Kidston, 18 Ekim 1919 tarihli yazısında, "...M.Kemal, Nowel'i (Binbaşı Noel) memleket dışına kovalamakla Kürt kabileleriyle olan bağlantımızı kesmiş bulunuyor..." demişti. Bkz. Ş. Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, s.7.

⁹⁶⁰ S. Ural, "Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", s.66-68.

⁹⁶¹ ATBD, S.109, s.118-119, Vesika 4018; Mustafa Kemal Paşa da Nutuk da; hadise anında 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in tedbir alma noktasında şüphe uyandıran hareketleri üzerine Kurmay Başkanına emir verildiğini bununla birlikte hadisenin neticesini özetlerken Cevdet Bey'in lazım gelen

Öte yandan Heyet-i Temsiliye, Ali Galip'in girişiminin bertaraf edildiği bu ortamda 13. Kolordu başta olmak üzere tüm askerî ve mülki makamlara hükûmetin mevcut tutumuna ilişkin emirler göndermeye başlamıştı. Zira Kongre kararları 12 Eylül'de İstanbul'a iletilmiş ve hükûmet bunu reddetmişti. Bunun üzerine Ali Galip Olayı dâhil hükûmetin sebep olduğu hadiselerin padişaha arz edilmesi düşünülmüştü.⁹⁶² Telgrafların etkili olabilmesi ve ordunun da Sivas Kongresi kararlarını benimsediğinin anlatılabilmesi maksadıyla 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey (Köseoğlu) imzalarıyla padişaha telgraflar gönderilmişti.⁹⁶³

Bu telgraflarda şu görüşler savunulmuştu: Damat Ferit Paşa Hükûmeti özellikle de Dâhiliye ve Harbiye Nazırları suçlanmış, bunlardan alınan talimatla Ali Galip'in bazı casuslarla beraber Kürtlerden çeteler teşkil ettiği belirtilmişti. Bu kapsamda millî ve meşru bir kongre olan Sivas Kongresi'ni dağıtmak istediği ve Kürdistan'da ayaklandırma çıkartarak vatanı parçalama amacına hizmet ettiği hatırlatılarak bunlara sebep olan hükûmetin istifa etmesi ve milletin hakkını koruyabilecek yeni bir kabine kurulması istenmişti. Ayrıca böyle bir hükûmet kuruluncaya kadar merkezi yönetimle irtibat ve iletişimin kesileceği, ordunun milletin istikametinden ayrılmayacağı ifade edilmişti.⁹⁶⁴

15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da bu süreçte padişaha gönderdiği yazıda, devlete bağlı Kürtleri ayaklandırarak Kürdistan kurulmasına yönelik girişimde bulunduklarını ve bu ihanetin civar kolordularla beraber bertaraf edildiğini bildirmiş; bu kapsamda ordunun vatanın menfaati için çalıştığını Osmanlı

tedbiri aldığını Malatya ve diğer bölgelere gerekli emirleri verdiğini belirtmişti. Bkz. Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.116, 119.

⁹⁶² Bu telgrafla askerî kanat, padişahın aldatıldığı ve tüm suçun hükûmete ait olduğu, yönetimin bu politikasıyla devleti büyük bir felakete sürüklediği görüşündeydi. Bkz. S.R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal ...*, s.64-66.

⁹⁶³ A. Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından ...*, s.160; 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey; Cevdet Bey'in bu konuda kendisini görevlendirdiğini, Sivas'taki Mustafa Kemal Paşa ve diğer kolordularla olan muhabere için de makine başında beklediğini, Sivas'tan gelen talimat doğrultusunda da telgrafları kendisinin hazırladığını ve Cevdet Bey'in evine gidilerek imzasının alındığını belirtmiştir. Bkz. Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.90-91.

⁹⁶⁴ 3., 13., 15. ve 20. Kolordu kumandanları imzasıyla Padişaha çekilen 11 Eylül 1919 tarihli telgraf. *TİTE Arşivi*, 304/51-1001, 304/51-3001, 304/51-4001; M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.123-126; Haluk Selvi, "Sivas Kongresi Kararlarının Uygulanması", *Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2005/Sivas) Bildiriler Kitabı*, yay. haz., Mustafa Cöhlce, Hüseyin Tosun, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s.100-101.

Devleti'nin hakkını hukukunu koruyabilecek bir hükûmetin kurulmasını talep etmişti.⁹⁶⁵

Fakat bu telgrafların padişaha ulaşması Damat Ferit Paşa tarafından engellenmiş; bunu haber alan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi kararını aldirtmıştı.⁹⁶⁶

Ancak Albay Cevdet Bey de bu süreçte, doğrudan Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya da bir telgraf göndererek kendi sorumluluk bölgesindeki gelişmeleri ve buna dair görüşlerini anlatmıştı. Buna göre yazısında 13. Kolordu mıntikasının ehemmiyetinden ve İngilizlerin bölgeye yönelik kışkırtıcı politikalarından bahsetmiş; Ali Galip Olayı'nda hükûmetin aciz bir politika gütmesi sebebiyle millî hareketin haklı bir eylem olduğunu dile getirmişti. Kolordu tarafından, mıntikasında bu tarz bölücü hareketlere izin verilmeyeceği kararlı bir şekilde vurgularken; kendisinin Bağdatlı ve Arap asıllı olmasına rağmen Hilafete bağlılığı ve vatanın İngiliz işgaline maruz kalması sebebiyle burada kalıp göreve devam ettiğinin altını çizmişti. Ayrıca yabancı işgal ve himayesinin tehlikeli bir hareket olduğuna dair adeta bir ultiatom göndermişti.⁹⁶⁷

Ne var ki, gerek kolordu kumandanlarının müşterek telgrafları gerekse Albay Cevdet Bey'in telgrafı dikkate alınmamıştı. Ancak Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin bu tavrı, Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'da etkisi artan yönetim merci olması bakımından bir fırsat teşkil etmişti. Böylece İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi kararı, ülke sathındaki tüm makamlara bildirilmişti⁹⁶⁸ Ancak bazı birlik komutanları gibi Albay Cevdet Bey de hükûmet ile ilişkilerin kesilmesine dair bazı itiraz ve sakıncalar ileri sürmüştü.⁹⁶⁹ Nitekim 14 Eylül 1919 tarihli telgrafında, bu sakıncaları ayrıntıları ve gerekçeleriyle yer yer de tavsiyeler getirerek şu hususlar etrafında dile getirmişti:

- Bu kararla geçici hükûmet ilan edildiği anlaşıyordu. Fakat böyle bir karar, Heyet-i Temsiliye tarafından değil *Genel Kongre* (Sivas Kongresi) tarafından alınmalıydı.

⁹⁶⁵ “Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretlerinin Mabeyn-i Hümâyûn'a Keşide Ettiği Telgraf Suretidir”, *İrâde-i Milliye*, 21 Eylül 1335, s.3.

⁹⁶⁶ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.137-141.

⁹⁶⁷ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, s.71-81; Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.91.

⁹⁶⁸ M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.118-126.

⁹⁶⁹ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.144-146.

- 13. Kolordu bölgesinde Bitlis Vilayeti'nin bir kesimi hariç diğer bölgeler işgale uğramamıştı. Bu yüzden, bölgedeki halkın bilinçlendirilmesine ihtiyaç vardı.

- Sürekli dile getirme ve özendirmeye rağmen Erzurum Kongresi için Diyarbakır ve Elazığ Vilayetleri'nden delege gönderilememişti.

- Kongre kararlarının, her fırsatta bölgede duyurulmasına ve millî hareketin maksadı anlatılmasına rağmen hâlâ birçok bölgede Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulamamıştı.

- Millî bilincin güçlendirilmesine yönelik gereken aydınlatma yapılmasına rağmen halkın bu konudaki tutumu istenilen seviyede değildi.

- Diyarbakır ve Malatya'da yapılan Kürtçü girişim de bu bilincin zayıf olduğunu ortaya koymuştu. Bilhassa İngilizlerin propaganda ve parasıyla aldatılmış Kürt gençleri, bu konuda öncüydi.

- Nitekim Malatya'daki hadisede başarısız olan Kürtçüler, şehre gelen 15. Piyade Alay birliklerinin Ermeni kuvveti olduğunu duyurarak halkı galeyana getirmeye çalışmıştı.

- 13. Kolordu mıntıkasındaki Kürt ve Arapların isyana kalkışmaları, saltanat ve halifelik gibi önemli semboller sayesinde güçlüklü engellenmekteydi.

- Bu kaotik gelişmeler yaşanırken, merkezi hükûmet ile ilişkilerin kesilmesi ve bunun halka duyurulması büyük sakıncalar doğurabilirdi.

- Hükûmetle ilişkilerin kesilip iletişimin Heyet-i Temsiliye ile yapılması hâlinde karşıt görüşte olanlar, bunu halifeliğe karşı bir ayaklanma gibi gösterebilirdi. Üstelik İngilizler de bunu propagandaya dönüştürerek halkı kışkırtabilirdi.

- Tüm bunlarla birlikte bir dış devlet baskısı karşısında hükûmet, bölgeyi terk etmek zorunda kalırsa halk nezdinde bölgenin umursanmadığı kanısı belirecekti. Buna karşı bölgenin ayrılmaz bütünlüğünü savunan Millî Mücadele Hareketi'ne destek artabilirdi. Şartlar bu şekilde olursa ancak o zaman geçici bir yönetim kurulabilirdi.

- Diğer yandan Kolorduda görevli subay ve memurlar ile bölge halkının, aileleri ile uzun süre haberleşmemeleri durumunda psikolojik sorunlar ortaya çıkacaktı.

- Bitlis'te görevli memurlar da beş aydır maaş alamadıkları için istifa etmişti. Heyet-i Temsiliye'nin geçici bir yönetim vasfıyla bu sorunu çözmek için alınacak önlem veya mali kaynağı var mıydı?

- Hükûmet, İngilizlerin etkisi altındaydı. İngilizler bunu fırsat bilerek yeniden işgallere başlarsa kendileriyle savaşılacak mıydı? Eğer savaşılırsa ne ölçüde başarı kazanılacağı merak edilmekteydi.⁹⁷⁰ Görüldüğü gibi Cevdet Bey, Heyet-i Temsiliye'nin aldığı karara, sorumluluk sahasındaki dinamiklerden hareketle etraflıca yorumlar getirmişti. Bunun yanı sıra uygulamanın siyasi, askerî, toplumsal, ekonomik yansımalarına ve mahzurlarına değinmiş; hatta mevcut ve ortaya çıkabilecek sorunlara karşı ne gibi tedbirler geliştirileceğini sormuştu.

Albay Cevdet Bey bu geniş kapsamlı yazısının yanı sıra, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya yolladığı 30 Eylül 1919 tarihli yazıda ise Sivas Kongresi'nde devletin yeni sınırlarının Mütareke imzalandığı sıradaki sınır olarak kabul edildiğini ve fakat hilafet hukuku nedeniyle Irak'ta, Suriye'de ve Arap yarımadasındaki halkın da Osmanlı Devleti'ne tabi olmak istediklerini belirtmişti. Ona göre, bu bölgelere bazı imtiyazlar/özerlik verilerek bağlılıkları temin edilebilirdi. Bu yüzden de bölgeyle olan bağlantının ne şekilde olacağını, Kongre'nin bu konuda neler düşündüğünü sormuştu.⁹⁷¹

Albay Cevdet Bey'in gündeme getirdiği bu hususlar, Malatya'daki 15. Piyade Alay Kumandanı Yarbey İlyas Bey tarafından da paylaşılmış ve bu durum 15 Eylül'de Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği telgrafta şu şekilde dile getirilmişti: *“Kararların bütün maddelerini (tam bir) vicdan kanısı ile onaylarım. Ancak Elaziz (Elazığ) ve Malatya yakınlarındaki kasabalar, bucaklar ile köylerde, daha Kongre'nin amacı ve programı hemen genellikle bilinmediğinden, İstanbul Hükûmeti ile ilişki kesilmesinin halifelikten ayrılmak, Padişah'ı tanımamak gibi kötü yorumlara, cahil halk ile Kürtlerin Kürtlük istekleri besleyenlerce, ayaklanmaya kışkırtılmaları gibi birtakım uygunsuz davranışlara yer ve olanak bırakacağını sanıyorum. Bu nedenle Elaziz ili halkına da Kongre'nin amaç ve isteği bildirilerek hiç olmazsa bir kertede*

⁹⁷⁰ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.983-986; M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.123-124; S. Selek, *Anadolu İhtilali*, s.298-299; 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Malatya hadisesi sonrası Kürtçülerin ortaya attığı şayialar ve fesada ilişkin 3. Kolorduya ve mücavir kolordulara gönderdiği telgraf için bkz. A. Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından ...*, s.348-349.

⁹⁷¹ *ATBD*, S.109, s.43-45, Vesika 4000; Ayrıca İstanbul'daki hükûmet ile ilişkilerin kesilmesine ilişkin bazı sakıncaları, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da ileri sürmüştü. Bkz. S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.140.

*aydınlatılmalarına değin, bu konunun geciktirilmesi yerinde görülürse uygun bulduğumu bilgilerinize sunarım.”*⁹⁷²

Esasında gerek Albay Cevdet Bey’in gerekse Yarbey İlyas Bey’in dikkat çektiği hususlar, Kongre ve Heyet-i Temsiliye’nin kararlarına karşı çıkış olmayıp mevcut koşullar altında uygulanacak hareket tarzının mantıklı bir zemine oturtulmasına yönelikti. Aynı zamanda 13. Kolordu mıntıkasında çok sayıda Kürt ve Arap aşireti yaşadığından bölgede ulusal bilinç eksik olup halife-padişaha tam bir bağlılık bulunmaktaydı. Hâliyle öncelikli olarak, Millî Mücadele Hareketi konusunda halkın aydınlatılması, kurulacak Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri vasıtasıyla bu harekete destek vermesi ve katılım sağlanmasına yönelik durum tespitlerini içermekteydi.

Nitekim gelen itirazlar da dikkate alınarak Heyet-i Temsiliye’nin 15 Eylül 1919 tarihli toplantısında, Damat Ferit Paşa Hükûmeti ile sadece resmî haberleşmelerin kesildiği ve özel yazışmaların yapılabileceği kararı alınmıştı.⁹⁷³

Öte yandan 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, 14 Eylül’de Heyet-i Temsiliye’ye gönderdiği raporda Sivas Kongresi’nin 13. Kolordu mıntıkasındaki yansımalarını şu şekilde dile getirmişti:

- Bitlis, Elazığ, Malatya, Mardin, Maden (Ergani), Siverek, Siirt ve Silvan’da Kongre kararlarının halka duyurmak üzere yayımlanmış olup halk bu kararlardan haberdar olmaya başlamıştı.

- Kolordu mıntıkasında Erzurum Kongresi’ne katılan tek bölge olan Bitlis delegeleri şehirlerine geri dönmüş ve halkı aydınlatmaktaydı.

- Ancak Kolordu mıntıkasındaki birçok yerde henüz Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmamıştı.

- Silvan’da Sadık Bey, teşkilatı kurmaya çalışmaktaydı.

- Elazığ ise bu hususta henüz önemli bir gelişim kaydedememişti. Bu açıdan Elazığ Vilayeti’nden de Kongre (Sivas) için bir delege seçilip gönderilmesi gerekliydi.

⁹⁷² Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.986; B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.361-363.

⁹⁷³ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.4.

- Diyarbakır için ise Vali Faik Ali Bey ile görüşülmüştü. Faik Ali Bey de Erzurum Kongresi kararları ile Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetini tasvip ettiğini⁹⁷⁴ belirtmiş ve bunları İstanbul'daki hükûmete karşı savunacağını söylemişti.

- Nitekim Vali Faik Ali Bey'in akrabası olup Diyarbakır'ın en gayretli gençlerinden İhsan Bey de Sivas Kongresi'ne delege seçilmişti ve kimliğini gizleyerek Sivas'a yola çıkacaktı.

- Neticede Kolordu bölgesindeki Müdâfaa-i Hukuk teşkilatlarının kurulması gerekiyordu ve bunun için görev ve memurluk durumu elverişli birilerinin sorumluluk üstlenmesi gerekiyordu.⁹⁷⁵

Sonuç olarak Sivas Kongresi'nin son derece tehlikeli bir ortamda yapıldığı, buna karşı 13. Kolordunun aldığı askerî ve idari önlemler sayesinde Malatya'dan Sivas'a uzanacak ve çevreye de yayılacak muhtemel bir kaosun önüne geçilmişti. Bu hadiseye sebebiyet veren hükûmete yönelik Heyet-i Temsiliye tarafından iletişimin kesilmesi kararına, 13. Kolordu Kumandanı da dâhil olmak üzere bazı kumandanlar çekinceli yaklaşıyorlar da tüm askerî birliklerin, Millî Mücadele Hareketi'ne destek verdiği görülmektedir. Dolayısıyla Sivas Kongresi, Millî Mücadele'nin ülke sathına teşkilatlı ve merkezi bir şekilde yayılması açısından bir milat olmuş; gerek 13. Kolordunun gerekse bu mıntıkadaki kamuoyunun destek ve eylemleri somut bir şekilde kendisini göstermeye başlamıştır.

2.2.4. İşgallere Karşı Kuvâ-yı Milliye Örgütlenmesi ve 13. Kolordunun Destek Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi sonrası 13. Kolordu bölgesinde gerçekleşen İngiliz işgallerine, Osmanlı Hükûmeti'nden gelen emir doğrultusunda ne 13. Kolordu birlikleri silahlı mukavemet gösterebilmiş ne de askerî makamlardan herhangi somut bir destek almayan halk, işgal birliklerine karşı bir eylem (bazı bölgesel küçük çaplı direnişler hariç) geçirebilmişti. İngiliz işgal unsurları da halkın tepkisini engellemek için mümkün olduğunca mülki idareye müdahale etmemiş; barış yapıldıktan sonra bölgeden çekileceklerine yönelik duyurular yapmışlardı. Ancak, bazı yerlerde Türk

⁹⁷⁴ Binbaşı Halit Bey, önceki aylarda Faik Ali Bey'e karşı mesafeli iken eylül ayındaki bu telgrafında daha olumlu ifadeler kullanmış; Albay Cevdet Bey ise Faik Bey'e karşı suçlayıcı ifadelerde bulunmuştu. Bkz. O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.68-70, 84.

⁹⁷⁵ M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.130.

bayrağını indirme girişimleri, idari ve askerî makamların faaliyetlerine karışmaları halkın tepkisine neden olmuştu.⁹⁷⁶

Bölge halkının işgallere karşı duruşunda İzmir'in işgali önemli bir dönüm noktası teşkil etmişti. Zira çoğunluğu Türk olan bir bölgenin Hristiyan bir devlet olan Yunanistan tarafından işgal edilmesine İtilaf devletlerince müsaade edilmesi, üstelik Paris Barış Konferansı'nda Vilâyât-ı Sitte'nin Ermenilere bırakılacağına yönelik iddialar, Kolordu bölgesindeki halkı, kendi şehirlerinin de aynı girişimlere maruz kalmaması için sessiz kalmamaya yöneltmişti. Bu tepkiyi, zaman içerisinde -bilhassa Fransız işgali döneminde- askerî ve mülki bürokrasi mensupları ile şehrin ileri gelen ekonomik-dini-ilmi eşrafı teşkilatlı bir yapıya büründürecekti.⁹⁷⁷

Tüm bu bileşenlerin yanı sıra özellikle 21-22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi'nin yayımlanmasıyla işgallere karşı daha sistemli ve merkezden taşraya yayılan bir bilinç ve mücadele isteği oluşmaya başlamıştı. Bununla birlikte 13. Kolordu mıntıkasında Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ gibi illerde Şark-i Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin şubeleri açılrsa da faaliyetleri bölgede ortaya çıkan ve etkisi gittikçe yayılan Kürtçülük cereyanından ötürü sınırlı kalmış; hâliyle halk tabanında işgale karşı koyma fikri olgunlaşmamıştı. Bölgenin demografik yapısının çoğunlukla aşiretlerden müteşekkil ve kolektif hareket tarzının yaygın olması sebebiyle de Kolordu mıntıkasında Millî Mücadele'ye yönelik somut adımların atılması diğer bölgelere nispeten ağır kalmıştı.⁹⁷⁸

Halkın genel itibarıyla bilinçlenmesi hem Millî Mücadele'nin merkezi bir sisteme oturtulduğu Sivas Kongresi'nden sonra hem de Fransız işgalinin bölgede oluşturduğu etkiyle başlamıştı.⁹⁷⁹ Bir bakıma bu sinerji, Güney/Güneydoğu Cephesi'nde Suriye İtilafnâmesi kapsamında İngiliz ve Fransız ordusunun yer değiştirmesiyle doruğa çıkmıştı. Üstelik bu süreçte Heyet-i Temsiliye ve yeni kurulan

⁹⁷⁶ T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.413; Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maruş*, 3. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.17-22, 43-45; Ayrıca, İngiliz işgallerine karşı direnişler, ilk etapta güney illerinden ziyade 13. Kolordunun, Mütareke'yle birlikte çekildiği ve yeni konuş sahasına sınır Musul'un kuzeyindeki Zaho, Dohuk, İmadiye, Zibar gibi bölgelerde vuku bulmuştu. Bkz. Zekerîya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları* (1922-1925), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, s.13-27; E. Demir, *Yeni Belgeler Işığında ...*, s.242-337.

⁹⁷⁷ D. Ergil, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, s.46-49.

⁹⁷⁸ Mim Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, 1988, s.30, 43-46.

⁹⁷⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, C.3, yay. haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.983-986.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti arasında olumlu ilişkilerin ortaya çıkması da halkın bu yönde harekete geçmesine katkı sağlamıştı. Bilhassa Harbiye Nazırı Cemal Paşa bu konuda adeta iki tarafın da temsilcisi konumunda gayret sarf etmekteydi⁹⁸⁰ Nitekim Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa (aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyesi) ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olan Cevat Paşa (Çobanlı) da kolorduların tahkim edilmesi ve Kuvâ-yı Milliye'nin desteklenmesine yönelik açık ve gizli destek faaliyetleri içerisindeydi.⁹⁸¹

Bu ortamda Heyet-i Temsiliye, kolorduları daha rahat yönlendirme imkânı bulmuştu. Böylece gelişen son durum, Kolordu mıntıkasındaki birçok il ve ilçede işgale karşı protestoların başlamasını ve Kuvâ-yı Milliye birliklerinin teşkilini ortaya çıkarmıştı.⁹⁸² Esasında Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'yle olan ilişkilerinin sağladığı avantajla yurt genelindeki etkisini hissettirmeye başlamıştı. Bu açıdan hem Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin işlerliği hem de Kuvâ-yı Milliye müfrezelerin teşkili ve etkinliği artmıştı. Millî Mücadele'nin etkinliğini kapsamlı bir teşkilata büründürmek maksadıyla Heyet-i Temsiliye tarafından Cemiyetin teşkilat nizamnamesine ek olarak gizli bir teşkilat nizamnamesi hazırlanmıştı. Sivas Kongresi'nden sonra hazırlanan direniş esasları ve askerî tedbirleri içeren nizamnamede şu hususların yapılması emredilmişti:

- Kolorduların yapılacak seferberlik teşkilatı planına göre hazır olması,
- Kuvâ-yı Milliye ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlarıyla kolordular arasında Heyet-i Temsiliye'nin irtibat noktası olması,
- Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından teşkil edilecek silahlı millî müfrezelerin (Kuvâ-yı Milliye), bölgesindeki kolordu birlikleri ve askeralma daireleriyle ile irtibatlı olup gereken yardımların askerî makamlarca yapılması,

⁹⁸⁰ Cemal Paşa da halkın işgallere karşı tepki göstermesi ve sesini duyurmasının hükûmet açısından olumlu ve destekleyici olduğunu belirtmişti. Bkz. Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.1143-1145; D. Gök, *Mersinli Cemal Paşa ...*, s.49-70; Z. Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında ...*, s.146-168; Hale Şıvgın, "Güney Cephesinin Değerlendirilmesi", *Millî Mücadele'nin Güney Cepheleleri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.79-80.

⁹⁸¹ Zekerîya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.XVI, S.46, Mart 2000, s.44-61; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.240-242; Selçuk Osmanoğlu, *Cevat Paşa*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2021, s.324-362.

⁹⁸² Fahri Yetim, *Millî Mücadele Döneminde Mitingler, (1918-1920)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1994, s.83-85, 94-98; M. Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine ...*, s.115-116; M. Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında...", s.422; E. Demir, *Vazgeçilmeyen Topraklar ...*, s.160, 259-262.

- Millî müfrezelerin seyyar ve sabit olmak üzere iki çeşit olması ve seyyar müfrezelerin askerî birliklerin harekâtını kolaylaştırıcı bir rol üstlenmesi,
- Eli silah tutan herkesten millî müfrezeler teşkil edilmesi ve bu unsurların seferberlik durumunda kolorduların emrine katılmaları,
- Her türden silah ve cephanenin uygun şekilde depolarda muhafaza edilmesi,
- Silah ve cephane dağıtımının ise askerî usullere göre icra olunması.⁹⁸³

Dolayısıyla 13. Kolordudan da ihtiyatını korumak kaydıyla bu emre göre tedbirleri hayata geçirmesi ve/veya destek olması bekleniyordu. Aynı şekilde Heyet-i Temsiliye, “*Millî Ordu*” teşkiline ilişkin 11 Eylül 1919 tarihli bir emir yayınlamıştı. Böylece işgallere karşı daha etkin tedbirler alabilmek adına kolordu mıntıkları yeniden belirlenmiş, Kuvâ-yı Milliye birliklerinin de faaliyet gösterdikleri sahalarda kolorduların emrine girmesi kararlaştırılmıştı. Yapılan teşkilatlanmada Güney Cephesi üç bölgeye ayrılmış olup 13. Kolordunun sorumluluk mıntıkası “*Üçüncü Bölge*” olarak kabul edilmişti. Buna göre Adıyaman ve Malatya dâhil olduğu hâlde Fırat Nehri’nin doğusundan İran sınırına kadar olan arazi 13. Kolordunun sorumluluk sahası olarak belirlenmişti. Fırat Nehri’nin batısı ise (Maraş, Elbistan ve Antep-Kilis hattı ile Halep’in kuzeyi) Sivas’taki 3. Kolorduya bağlı “*İkinci Bölge*” sahasıydı.⁹⁸⁴ Esasında bu yapılandırma dikkate alındığında 13. Kolordunun sorumluluk sahası, -literatürde pek kullanılmasa da- “*Güneydoğu Cephesi*” şeklinde değerlendirilmelidir.

Heyet-i Temsiliye tarafından bu icraatlar uygulamaya çalışılırken İstanbul’daki Osmanlı Genelkurmayı’nın (Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinin) stratejisine göre işgalleri sonlandırabilmek için resmî görevli olmayan fakat muktedir lider ve kumandanlar lazımdı. Kuvâ-yı Milliye’yi etkin kılmaya yönelik bu düşünce kapsamında Antep’teki birliklerin bu konuda hazır olduğu, millî teşkilatın çevre

⁹⁸³ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.1143-1145; Yunus Nadi Abalıoğlu, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978, s.154; M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.233-241; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ...*, s.234-242; Konuyla ilgili ilave olarak bkz. Adnan Sofuoğlu, “Sivas Kongresi ve Kuvâ-yı Milliye”, *Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2005/Sivas) Bildiriler Kitabı*, yay. haz., Mustafa Cöhlce, Hüseyin Tosun, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s.90-94.

⁹⁸⁴ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.75.

bölgelerde de genişletilerek 3., 13. ve 20. Kolordular vasıtasıyla gizli bir şekilde Kuvâ-yı Milliye'ye yardım gönderilmesi düşünülmüştü.⁹⁸⁵

Böylece içinde bulunulan siyasi, askerî ve coğrafi şartlar gereği (ateşkes şartları) ilk etapta doğrudan kolordular seferber edilemese de “millî ordu” adı altında millî kuvvetlerin (Kuvâ-yı Milliye) teşkil edilmesi kararlaştırılmıştı. Zira doğrudan orduların harekete geçirilmesi, ateşkesin sonlandırılması ve savaş ilanı anlamına gelecekti. Dolayısıyla işgallere karşı reaksiyon olabilmek maksadıyla geçici bir çözüm olarak düşünülen “Kuvâ-yı Milliye/millî ordu” teşkilinde; bu işin yönetim, koordinasyon, mühimmat ve lojistik temini hususları da kolorduların sorumluluğuna bırakılmıştı. Bu çerçevede, Mütareke şartları gereği mevcutları oldukça düşük olan kolordularca, mintikasında gerektiğinde muharebeye hazır silahlı birlikler oluşturulmaya başlanmıştı. Kolorduların adeta ihtiyat ve yardımcı kuvveti hâlindeki bu birliklerin seferberlik durumunda düzenli bir yapıya geçirilmesine yönelik de ilk adım atılmıştı. Nitekim TBMM Hükûmeti kurulduktan bir müddet sonra (Kasım 1920) düzenli orduya geçilirken -1919 sonlarında teşkil edilen- bu Kuvâ-yı Milliye birliklerinden, kolorduların takviye edilmesi yoluna gidilecekti.⁹⁸⁶

Neticede 13. Kolordu Kumandanlığı, bölgedeki yegâne askerî birlik olarak gelişmeleri yakından takip etmiş; hükûmeti ve Heyet-i Temsiliye'yi gelişmeler hakkında bilgilendirmiş; bu iki makamdan işgallere karşı nasıl hareket edilmesiyle ilgili emirler almıştı. Bir yandan da halkın ve aşiretlerin Kuvâ-yı Milliye birlikleri kurmalarına öncülük etmişti.⁹⁸⁷

Esasında, Güney ve Güneydoğu Cephesinde silahlı direniş, Fransız işgaliyle başlamış ve çok geçmeden bölge halkı direniş göstermeye başlamıştı. Halkın bu tepkisi, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından hazırlanan 2 Kasım 1919 tarihli bir raporla İstanbul ve Sivas'taki makamlara bildirilirken aynı zamanda bölgeye ilişkin endişeler de dile getirilmişti. Bu rapora göre, Fransız işgali Müslüman halkı öfkelenmişti. Bu da halkın galeyana gelmesine sebep olabilirdi. Halen, Fransız

⁹⁸⁵ Ali Özasan, *Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde Kuvayı Milliye (Gaziantep Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2021, s.95.

⁹⁸⁶ Ahmet Emin Yalman, “Millî Ordu'dan Düzenli Orduya”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, C.2, S.6, 1990, s.384-401; Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.327-352; Z. Türkmen, *Mütareke ve İşgalden ...*, s.277-280.

⁹⁸⁷ O. Bozan, “Millî Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır ...”, s.1340.

birlikleri, 13. Kolordu bölgesinde Urfa şehri dâhil demiryolu üzerindeki Telabyad'a kadar olan hattı işgal etmiş olup henüz daha doğuya geçmemişti.⁹⁸⁸ Yine de Diyarbakır ve çevresindeki aşiretler, Fransızların işgal sahasını genişleteceklerini düşünerek işgale karşı koymak için hazırlığa başlamıştı. Eğer Fransız işgali, Kolordunun diğer mıntıkalarına doğru genişleme eğilimi gösterirse kontrol edilemeyecek olayların çıkma ihtimali yüksekti. Tüm bu hususlar, Fransız Kumandanlığına da bildirilerek işgaller protesto edilmişti.⁹⁸⁹

Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 13. Kolordudan gelen raporu Padişaha sunmuş ve ayrıca, bu kapsamda Sadarete gönderdiği 9 Kasım 1919 tarihli yazıda; Diyarbakır Vilayeti'nin işgali ihtimalinin olup olmadığının araştırılması ve işgali engellemek için girişimlerde bulunulmasını talep etmişti. Buna rağmen Fransızların işgal girişimi vuku bulursa hükûmet tarafından verilecek ve Kolordunun benimseyeceği hareket tarzının nasıl olması gerektiğinin yeniden padişaha arz edileceği ifade edilmişti.⁹⁹⁰

Nihayetinde Fransız ordusunun Ermeni çeteleriyle Güneydoğu ve Çukurova'yı işgaliyle bölgede Millî Mücadele süreci fiilen başlamıştı. Fransız işgaliyle Kolordu bölgesi dâhil Güney illerinde Kuvâ-yı Milliye'yi harekete geçiren olgu ise Fransız ordusundaki Ermeni askerlerinin yerli Türk-Müslüman halka yönelik yaptığı feci davranışlar ve katliamlardı. Millî Mücadele'nin lider kadrosu ve kolordu kumandanları, bu mezalime karşı acil tedbir alınması konusunda hemfikir vaziyetteydi. Buna karşılık Kuvâ-yı Milliye'yi teşkil edecek yerel halk nezdinde de mücadele isteği ve kararlılığı pekişmişti. Zira halk nezdinde Mütareke sonrası vuku bulan İngiliz işgali, sulh yapılmıyaya dek sürece geçici bir işgal olarak görülürken Fransızların Ermeni askerle gerçekleştirdikleri işgallerin kalıcı olabileceği anlaşılmıştı. Üstelik Fransızların, İngiliz işgaline nazaran halka ve mülki idareye yönelik sert ve cebri uygulamaları, tüm bunların yanı sıra Fransız üniforması giyen Ermeni askerlerin şehir ve ilçelerde Müslüman halka yönelik baskısı,⁹⁹¹ bilhassa kırsal

⁹⁸⁸ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, 19 Kasım 1919 tarihli Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği telgrafta Fransızların Telabyad'ın doğusundaki ve demiryolu üzerindeki Resulayn'a bir vagon Fransız askerinin geldiğini bildirmiş; ayrıca aşiretlerin işgallerden rahatsız olduğunu vurgulamıştı. Bkz. *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s.76.

⁹⁸⁹ *ATBD*, S.128, Belge 7, s.20-23.

⁹⁹⁰ *HTVD*, S.45, s.94-96, Vesika 1070.

⁹⁹¹ Hikmet Öksüz, İsmail Köse, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi 1919-1927*, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2015, s.125-183; Ermenilerin işgal ettikleri bölgede Müslüman halka yaptıkları mezalime ilişkin, 13. Kolordu mıntıkasından ABD'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Tuğamiral Bristol'a gönderilen çok sayıda

kesimlerde Müslüman ahaliyi katletmeleri, bölge halkını bir bütün hâlinde Fransız işgaline karşı mücadeleye sevk etmişti.⁹⁹²

Konuya ilişkin Albay Cevdet Bey de Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta; Fransız ve Ermeni askerlerinin; Antep, Maraş, Urfa ve çevresinde yaptıkları kötü muamele ve mezalimlerden bahsederek hükûmetin bu eylemleri çok şiddetli şekilde protesto etmesi ve bölgeyi tahliye ettirmek için girişimlerde bulunması gerektiğini ifade etmiş; aksi takdirde Kuvâ-yı Milliye'nin sert ve şiddetli müdahalesinin kaçınılmaz olacağını vurgulamıştı.⁹⁹³

13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey Fransızların mülki idareye yönelik müdahaleleri üzerine Fransız Kumandanlığına çektiği 5 Aralık 1919 tarihli telgrafta ise İngiliz işgali süresince iç işlere karışılmadığını, Fransız işgalinin de bu şekilde olacağı ilan edildiği halde Fransız birliklerinin anlaşmalara aykırı çok sayıda hareket ve girişimlerde bulunulduğunu ifade ederek tepki göstermişti.⁹⁹⁴

Albay Cevdet Bey'e göre, Fransız işgali Mütareke'ye aykırıydı ve bu durum Müslüman halkın rahatsızlığına sebep olmuştu. Bundan dolayı işgale karşı her yerde protesto ve mitinglerin başladığını belirten Cevdet Bey, bu hukuksuz işgalin bir an evvel sonlandırılmasını talep etmiş; aksi halde bölgede istenmeyen hadiselerin yaşanabileceği uyarısında bulunmuştu.⁹⁹⁵

Mevzubahis gelişmeler, İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Amiral Robeck'in hazırladığı rapora da yansımıştı. İlgili raporda; Urfa, Antep ve Maraş'ın işgalinin güçlü bir şekilde protesto edildiği, millî hareketin teşkilatlanmasının yaygın ve hızlı olduğu, Mütareke'de Türklerde kalan toprakların bölünmesini planlayan Paris Konferansı kararlarını geçersiz kılmak için milliyetçi hareketin büyük bir gayret sarf ettiği bildirilmişti.⁹⁹⁶

telgraf olduğu görülmektedir. Bristol, bu telgrafları Washington'a göndermişti. Bristol, daha sonra gönderdiği bir raporda ise başta Fransızları sonra da hem Ermenileri hem de Türkleri olaylarla ilgili suçlamıştı. Bkz. O. Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle ...*, s.68-70, 73-76.

⁹⁹² Mustafa Budak, "Mütareke Dönemi'nde İtilaf devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919), *İlmi Araştırmalar*, S.5, 1997, s.87-88, 100-102; R.Y. Büyükoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.63-69, 79-83, 87-92.

⁹⁹³ HTVD, S.16, s.55-57, Vesika 422.

⁹⁹⁴ L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.27-29.

⁹⁹⁵ Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.84; O. Bozan, "Milli Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır ...", s.1339-1340. Her iki müellifte, protesto tarihini 1 Ekim 1919 olarak verseler de protesto tarihi 1 Kasım 1919'dur. Zira Fransız işgali, ekim sonu ve kasım başında gerçekleşmiştir.

⁹⁹⁶ T. Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, s.44.

Görüldüğü üzere ortaya çıkan durum Millî Mücadele'nin lehineydi. Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa tarafından bölgedeki kolordu kumandanlarına gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli yazıda; kolorduların, mıntıkalarında hızlı bir şekilde Kuvâ-yı Milliye birlikleri oluşturulmasına destek vermesi, silah ve cephane desteğini sağlayarak bu grupların kuvvetli bir şekilde muharebeye hazırlanması istenmişti.⁹⁹⁷

Bahsedilen emir doğrultusunda Kolordu bölgesinde işgal altında bulunan Urfa'da da gizli olarak millî teşkilat kurma faaliyetleri başlamıştı. Urfalılar, Fransız birliği komutanına başvurarak şehri bir an önce terk etmelerini, aksi takdirde silahla karşılık vereceklerini bildirmişlerdi. Şehirde 13. Kolorduya bağlı veya emekli subaylar, jandarma komutan ve subayları ile mülki makamlar ile şehrin ileri gelenleri ve bazı aşiret reisleri bu teşkilatlanma sürecinde inisiyatif almış, halka yol göstermişti.⁹⁹⁸

Sonunda, Kuvâ-yı Milliye birlikleri ve aşiret kuvvetleri; Telabyad, Arappınarı, Suruç ve Birecik'te Fransız kuvvetlerine karşı harekete geçmişti. Bu durum, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından, 31 Ocak 1920 tarihli yazıyla Harbiye Nezaretine rapor edilmişti.⁹⁹⁹

Cevdet Bey Ayrıca, Harbiye Nezaretine yolladığı 1-2 Şubat 1920 tarihli yazısında da; Fransızların Ermenilerle birlikte mezalim uyguladığını, böyle devam ederse Urfa başta olmak üzere tüm bölge halkının topyekûn olarak işgale karşı mücadeleye gireceğini ifade etmiş; bu bakımdan Fransızların işgal mıntıklarını tahliye etmesi için hükûmetin girişimde bulunmasını istemişti.¹⁰⁰⁰

Diğer taraftan Antep-Kilis ve Maraş hattı ise bu süreçte 3. Kolordu mıntıkasına dâhil edilmişti.¹⁰⁰¹ Böylece Fransız işgal sahasında 3. ve 13. Kolorduların teşvik ve himayesi ile bölgedeki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurduğu ve bir kısmı da aşiretlerden oluşan Kuvâ-yı Milliye birlikleri, Urfa, Antep ve Maraş hattı ile Cezîre

⁹⁹⁷ ATASE, İSH, 341/12-26a.

⁹⁹⁸ M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu ...*, s.5; M. Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, s.86-89; R.Y. Büyükoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.46-51; M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu ...*, s.5.

⁹⁹⁹ ATASE, İSH, 116/3-1, 116/3-2.

¹⁰⁰⁰ HTVD, S.21, Yıl: 6, Eylül 1957, s.53-69, Vesika 530; Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından Sadarete sunulan raporda, 13. Kolordunun bölgeyle ve aşiretlerin tutumuyla ilgili yazısının endişe verici olduğu, cevap olarak ne yazılmasının uygun olacağı sorulmuştu. Bkz. HTVD, S.21, s.71-73, Vesika 531.

¹⁰⁰¹ 3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey'in (Köseoğlu), hatıralarında yer alan Kuvâ-yı Milliye'nin Maraş-Antep hattına yönelik hareketleri ile 3. Kolordunun, Fransızlara karşı olan mücadelesine ilişkin bkz. A. Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından ...*, s.179-191.

bölgesinin işgalden kurtarılmasına yönelik kapsamlı bir mücadele başlatmıştı. Öyle ki 13. Kolordu, kendi mıntıkasındaki Kuvâ-yı Milliye'yi silah ve cephane yönünden desteklemekle kalmamış; Maraş-Antep-Kilis hattındaki birliklerin kullanımı için de kadro fazlası olup depolarda bulunan silahlarını, 1920 yılının ilk yarısında 3. Kolordu emrine yollamaya başlamıştı. En önemlisi, Kolordu mıntikasından adı geçen bölgelere Kuvâ-yı Milliye birlikleri sevk edilmişti.¹⁰⁰² Görüldüğü gibi Türk kuvvetlerinin hareketliliği, Fransızların kayıplarını artırmış ve bu durum Fransız kamuoyunda infiale sebep olmuştu.

Bundan dolayı da Fransızlar, Türklerle anlaşma yolları arayarak Suriye ve çevresindeki çıkarlarını sürdürmeyi gündemine almıştı. Asıl olarak ise Fransa'nın Ermenileri desteklemesi ve işgal sırasında Fransız ordusu içerisindeki lejyon Ermeni askerlerinin Türk halkına yönelik katliamlarının Millî Mücadele'ye katılımı artırdığını görmüşlerdi. Bu anlamda Ermeni etkisini sınırlandırarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemişlerdi.¹⁰⁰³

Aslında bu dönemdeki ilk Türk- Fransız müzakeresi, Sykes-Picot Anlaşmasını imzalayan Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Georges Picot'un, 7 Aralık 1919'da Sivas'a giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesiyle gerçekleşmişti.¹⁰⁰⁴ Görüşmede Picot; Fransa'da yakında hükûmetin değişeceğini, yeni yönetimin Türk çoğunluğun bulunduğu yerlerin (Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova bölgesi) Türk devletine bırakılmasına sıcak baktığını ifade etmiş; bunun karşılığında Kilikya'da bir isyan çıkartılmamasını ve Fransızlara ekonomik ayrıcalık tanınmasını talep etmişti. Mustafa Kemal Paşa ise cevaben; başta Ermeni çetelerin halka yönelik saldırılarının engellenmesi ve peşine de Fransız işgalinin sona erdirilmesi gerektiğini belirtmiş; aksi takdirde işgal edilen toprakları geri almak için Fransızlarla olan çarpışmaların devam edeceğini beyan etmişti.¹⁰⁰⁵

Görüşme sonrası Mustafa Kemal Paşa tarafından 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e ve bağlısı 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'e gönderilen yazıda; Paris Barış Konferansı'na gidecek olan Fransız General Picot'la olan

¹⁰⁰² 13. Kolordudan, 3. Kolorduya gönderilen 21 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-20; 13. Kolordudan, Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderilen 22 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-22, 341/12-22a.

¹⁰⁰³ B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde...*, s.44-45.

¹⁰⁰⁴ B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde...*, s.47-49.

¹⁰⁰⁵ ATTB, s.141; R.Y. Büyükoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.97-98.

görüşmelerinden bahisle Picot'un Urfa-Antep-Maraş hattının tahliye edilmesi fikrinde olduğunu, bu yüzden Fransız birliklerine yönelik Kuvâ-yı Milliye saldırılarının engellenmesini talep ettiğini; kendisinin de Ermeniler tarafından sebebiyet verilmedikçe bu hususu temin edilebileceğini söylediğini bildirmişti.¹⁰⁰⁶

Ne var ki, Ermenilerin Müslüman halka yönelik katliamlarının devam etmesi, bölgedeki halkı ve aşiretleri işgal unsurlarına yönelik somut adım atmaya mecbur bırakmıştı. Albay Cevdet Bey'in de raporunda belirttiği üzere özellikle yoğun olarak Maraş ve çevresinde vuku bulan Ermeni mezalimi ile Fransızların icraatları karşısında Maraş'taki Kuvâ-yı Milliye unsurları harekete geçmiş; bu durum civar bölgelerin de millî direnişe olan desteğini artırmıştı.¹⁰⁰⁷

Gelinen noktada Mustafa Kemal Paşa 3. ve 13. Kolordu Kumandanlıklarına gönderdiği 25-27 Ocak 1920 tarihli yazısında, Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesi ve işgale karşı silahlı mukavemetten bahisle kolordu kumandanlarından acilen görüşlerini paylaşmalarını istemişti. Yazıda şu görüşlere yer verilmişti:

- Maraş'ta başlayan direniş nedeniyle Fransızların bölgeye daha fazla birlik sevk ederek Kuvâ-yı Milliye birliklerini sert bir şekilde bastırma ihtimalleri vardı.

- Buna engel olmak için Fransız işgali mıntıkası ve çevresindeki her yerde millî müfrezeler (Kuvâ-yı Milliye birlikleri) teşkil edilmesi ve harekete geçilmesi mecburiyeti hâsıl olmuştu.

- Hâliyle Fransız birliklerinin cephesini genişletmek ve kuvvetlerini bölmek maksadıyla bilhassa Fırat'ın doğusundaki geniş sahada fiili teşebbüse geçilmesi gerekiyordu.¹⁰⁰⁸

Anlaşılan o ki, 13. Kolorduya önemli bir görev düşmekteydi. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de bölgedeki gelişmeler hakkında Heyet-i Temsiliye'yi bilgilendirmekten geri durmamıştı. 25 Ocak 1920 tarihli raporuna göre Kolordu mıntıkasında Kuvâ-yı Milliye oluşumları teşvik edilmekte ve Kolordu bu oluşumlara gerekli desteği sağlamaktaydı. İkincisi, Diyarbakırlılar şimdiden birleşerek üç tabur kuvvetinde millî bir alay teşkiline teşebbüs etmiş ve efrat/asker yazmaya

¹⁰⁰⁶ ATBD, S.145, Yıl:68, Temmuz 2019, s.474-476, Belge 112.

¹⁰⁰⁷ 13. Kolordudan, 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetine gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-27a. Maraş'taki Ermeni mezalimi ve Maraş halkının karşı mücadelesinde gün gün vuku bulan olaylara ilişkin bkz. Ahmet Eyicil, "Maraş'ta Ermeni Mezalimi", *Belleten*, C.67, S.250, 2003, s.927-945.

¹⁰⁰⁸ ATASE, İSH, 341/12-29a.

başlamışlardı. Aynı şekilde Urfa, Malatya, Besni ve diğer bölgelerde de silahlı millî birlikler tesis edilmiş olup Urfa muhasarası için son hazırlıklar devam etmekteydi.¹⁰⁰⁹

Bu ortamda Fransızlara karşı verilecek mücadelenin planı, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından 13. Kolorduya, bölgedeki diğer askerî birliklere ve Kuvâ-yı Milliye teşkilatlarına gönderilen 25 Ocak 1920 tarihli yazıda açıklanmıştı. Buna göre; Kuvâ-yı Milliye birlikleri kademeli olarak muhtelif bölgelerde toplanacaktı. Akabinde bu birlikler, Fransız birliklerini işgal sahalarından çıkarmak için hepsini ayrı ayrı ve bir anda bulundukları karargâh, siper ve bölgelerde kuşatacak ve esir edeceklerdi. Bu arada kurulan seyyar müfrezeler de Fransız birliklerine saldırılar düzenleyecek, Fransızların birbiriyle olan temas ve ulaşımını kesmek maksadıyla kara-demir yolları kullanılmaz hâle getirecek, lojistik ve ikmal faaliyetlerini engelleyecekti. Harekâtların vakitleri peyderpey tayin edilecek olup birinci aşamada Urfa Harekâtına hemen başlanacak; eş zamanlı diğer cephelerin vazifesi de tespit edilecekti. Urfa'yla ilgili görevi üstlenecek 13. Kolorduya verilen emre göre Kolordu, Fırat'ın doğusundaki Fransız birliklerini, Fırat'ın batısına geri çekilmeye mecbur bırakacaktı. Ayrıca 13. Kolorduya bağlı *demiryolu müfrezeleri*, Fırat'ın doğusundaki demiryolu hattını, *ulaştırma müfrezeleri* de Fransızların kullandıkları diğer tüm yolları tahrip edecekti. *Temas müfrezeleri* ise Fransızların nerede bir birliği varsa bulundukları binaları ve çadırları her gece yapacağı baskınlarla ateşe verecekti.

Bu kapsamlı stratejiden de anlaşılacağı üzere Fransızlara kesin hücumlar, Urfa'dan değil, Fransızların daha küçük birlikler bulundurdıkları ve en zayıf olduğu hatlardan başlayacaktı. Dolayısıyla Urfa'nın kurtarılması için ilk önce Birecik, Suruç, Telabyad, Arappınarı gibi demiryolu istasyonlarında bulunan Fransızlara saldırılacaktı. Urfa'daki Fransız garnizonun Halep'teki ana karargâhından takviye asker, silah ve malzeme almasının önüne geçilecekti. Bu çerçevede belirlenen yıpratma harekâtı stratejisi ile bölgedeki millî müfrezelerin icraat sahaları, Fırat Nehri'ne kadar olup yani Urfa-Suruç-Birecik-Arappınarı-Telabyad bölgesi olacaktı. Diğer taraftan 13. Kolordu, eş zamanlı Antep'teki Fransız garnizonlarına yönelik faaliyete geçecek, oradaki kuvvetlere yardımcı olmak için ulaştırma ve temas müfrezeleriyle Fransız birliklerinin ulaşım ağını ve lojistik imkânlarını kesmeye çalışacaktı. Bu plana göre Mustafa Kemal Paşa, Fransızların ulaşımının kesilmesi

¹⁰⁰⁹ ATASE, İSH, 341/12-30a.

amacıyla demiryollarını tahrip etme görevini üstlenmesi için bir aşiretin ikna edilmesini de 13. Kolordudan talep etmişti.¹⁰¹⁰

Açıklanan bu plan kapsamında 13. Kolordu, Kuvâ-yı Milliye'ye destek sağlamaya başlamıştı. Buna rağmen Harbiye Nezaretinin tepkisini çekmemek üzere temkinli hareket ediyordu. Nitekim Albay Cevdet Bey'in, Harbiye Nezaretine sunduğu 31 Ocak 1920 tarihli rapor, bunun en açık delilidir. Rapora göre Ermeni çeteleri ile Fransızların gerçekleştirdiği katliamlar; Maraş, Urfa, Antep'te ve bölgedeki diğer şehirlerde Kuvâ-yı Milliye yapılanmasına sebep olmuştu. Bu direnişe aşiretler de destek vermektedir. Bundan dolayı direniş, Suriye hatta Arabistan'a kadar yayılabilecekti. Cevdet Bey'e göre ayrıca Urfa-Antep-Maraş hattı, büyük çoğunlukla Türk ve Müslümanlardan oluşmakta ve "*Wilson İlkeleri*" gereğince devlete iade edilmesi gerekmektedir.¹⁰¹¹

Harbiye Nezareti de İstanbul'daki siyasi durum ve İtilaf devletlerinin varlığından mütevellit temkinli tutumunu sürdürmekteydi. Bu açıdan 13. Kolordu, Harbiye Nezaretinden aldığı emirler doğrultusunda ve Fransızlara karşı doğrudan müdahale etmesi durumunda Mütareke'nin bozulup savaş ilanı anlamına geleceği için bir müddet bu harekâttan kaçınmak durumunda kalmıştı. Bununla birlikte Kuvâ-yı Milliye'yi silah ve cephane bakımından gizlice destekleyerek Fransızlara karşı mücadelenin sürdürülmesine de katkı sağlamıştı.¹⁰¹² Zaten Albay Cevdet Bey de 10 Mart 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine yolladığı yazıda; Urfa, Antep ve Maraş hattındaki Fransız-Ermeni mezalimini anlatmış; şayet Fransız birlikleri işgallerini genişletmeye kalkarsa ateşle karşılık verileceğini bildirmişti.¹⁰¹³

Bu raporlardan da anlaşılacağı üzere 13. Kolordu (Albay Cevdet Bey'in ihtiyatlı tutumunun da etkisiyle) bir yandan Kuvâ-yı Milliye'nin eylemlerini vuku bulan işgale karşı halktan gelen doğal ve haklı bir tezahür olarak izah etmekte diğer yandan da Harbiye Nezaretinin tepkisini çekmemek için desteğini sınırlı ve gizli şekilde sürdürmekteydi. Bu süreçte hükûmetten bağımsız bir şekilde Kuvâ-yı Milliye'nin Fransızlara karşı bölgesel mücadelesi devam ederken Heyet-i Temsiliye

¹⁰¹⁰ HTVD, S.15, Yıl:5, Mart 1956, s.7-12, Vesika 383; Şinasi Çolakoğlu, *Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930*, Ankara, Feryal Matbaacılık, 1991, s.36-39; M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu*, s.9-11; S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.2, s.303-305; R.Y. Büyükoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.120.

¹⁰¹¹ ATASE, *İSH*, 328/72-1, 328/72-2, 328/72-3, 328/72-4.

¹⁰¹² O. Bozan, "Millî Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır ...", s.1340.

¹⁰¹³ Z. Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.370.

ise 13. Kolorduyu da bu mücadeleye etkin bir şekilde dâhil etmeye yönelik emirler göndermekteydi. Mustafa Kemal Paşa tarafından 13. Kolorduya gönderilen 15 Mart 1920 tarihli emirde; Çukurova’da beliren Ermeni mezaliminin bir an evvel sonlandırılmasını fakat bunun Ermeni kırımını şeklinde gösterilmek istenildiği göz önüne alınarak yanlış söylenti ve suçlamalara yer bırakmayacak şekilde etkin bir harekâtla icra edilmesini istemişti.¹⁰¹⁴ Heyet-i Temsiliye’den gelen bu mükerrer emirler ve İstanbul’un işgal edilip Harbiye Nezaretinin etkisiz bir vaziyet içinde kalmasıyla 13. Kolordunun 1920 yılı Mart ayının ortalarından itibaren aktif bir şekilde Urfa kuşatmasına dâhil olduğu görülmektedir.

Urfa’nın işgalden kurtarılmasında kuşatmanın son aşamasında inisiyatifi ele alan 13. Kolordu, bu süreçte Ankara’daki hükûmete bağlandığı için 1920 yılı Nisan ayının sonlarından itibaren Antep’e, Kilis ve Cerablus hattına kadar Kuvâ-yı Milliye keşif kolları göndermiş; sahada görevli birlikler, Fransız askerî hareketliliğini yakından takip ederek Fransız ordusuyla ilgili malumat toplamıştı.¹⁰¹⁵

13. Kolordu birlikleri dışında Kolordu mıntıkasında Kuvâ-yı Milliye’ye katılım Maraş ve Urfa’nın kısıtlı imkânlarla rağmen Fransızlardan geri alınmasından sonra daha da artmıştı. 1920 yılı Mayıs ayından itibaren bir yandan Antep’in büyük zorluklar içinde Fransız kuşatmasına direnmesi, diğer yandan Urfa’nın güneyinde/Cezîre bölgesinde Fransızlara karşı vuku bulan Kuvâ-yı Milliye Harekâtı, bölgedeki diğer aşiretlerin de harekete geçmesine emsal teşkil etmişti. Misal olarak Elazığ’a bağlı Palu Kazasındaki Karakova aşireti reisi Şeyh Şerif Efendi, Ankara’ya başvurarak Palu ve Elazığ’daki aşiret mensuplarından bin kişilik silahlı bir kuvvet teşkil edebileceğini beyan etmiş ve kumandanlığını üstlenmek istemişti. Onun bu talebi üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Albay İsmet Bey tarafından

¹⁰¹⁴ U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, s.139.

¹⁰¹⁵ Nitekim Albay Cevdet Bey’in, 18 Nisan 1920 tarihli Heyet-i Temsiliye’ye gönderdiği rapora göre, Fransızların Antep’te 1.000, Kilis’te 1.500, Islahiye’de 400, Afrin ve çevresinde 800, Birecik’te 200, Cerablus, Akçakoyunlu, Arappınarı ve Telabyad hattındaki garnizonlarda da tahminen 1.000 Fransız askeri bulunmaktaydı. İskenderun hattında da Fransız birliği bulunmaktaysa da sayısı öğrenilememiştir. Tüm bu birliklerin Fransız 2. Tümenine bağlı olduğu düşünüldüğünde yaklaşık 6.000 kişilik bir kuvvete tekabül etmekteydi ki Fransız ordusunun bir tümeni, 13. Kolordunun toplam mevcudundan daha fazlaydı. Üstelik Fransızların silah ve cephane açısından da üstün olduğu ve hava kuvvetlerinden de yararlandığı düşünüldüğünde nizam-i harp açısından iki taraf arasındaki fark ortaya çıkmaktaydı. Ancak gerek 13. Kolordu gerekse 3. Kolordu mıntıkasındaki Kuvâ-yı Milliye birliklerinin (13. Kolordu mıntıkasında bilhassa aşiretlerin) sayısının fazla olması, Türk tarafı lehine artı bir durumken, birliklerin düzensizliği ve niteliği dezavantaj oluşturmaktaydı. Fransız tarafı açısından ise Ermeni paralı askerleri ile Cezayir ve Senegalli askerlerin çoğunluğu oluşturmaları muharebe niteliği açısından Fransız ordusunun zayıf yönü olarak nitelendirilebilir. 13. Kolordudan, Heyet-i Temsiliye’ye gönderilen 14 Nisan 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 273/183.

13. Kolordudan görüş sorulmuş ve uygun görülmesi hâlinde adı geçenin komutası altında millî bir alayın teşkil edilmesi istenmişti.¹⁰¹⁶

Bu talebin 13. Kolordu tarafından uygun görülmesi üzerine Şeyh Şerif Efendi tarafından kurulan birliğin Antep Kuvâ-yı Milliyesi emrine gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Albay Cevdet Bey, bu birliğin Elazığ-Besni yoluyla Antep'e gönderilmesinin uygun olduğunu Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine bildirmişti. Raporda ayrıca temas edilen önemli husus ise 13. Kolordu mıntikasındaki Kuvâ-yı Milliye unsurlarının çoğunun aşiretlerden oluştuğu ve bunların kitleler hâlinde hareket etmeleri idi. Ancak bu aşiretler en ufak bir sert çarpışma (Fransızlarla) veya aralarındaki anlaşmazlıkta dağılabilmekteydi. Bu duruma dikkat çeken Cevdet Bey, nitelik bakımından mahzuru bulunsa da bölgesinde yeterli miktarda Kuvâ-yı Milliye kuvvetinin olduğunu ve 13. Kolorduca bu unsurların silahlandırılmasına devam edildiğini açıklamıştı.¹⁰¹⁷

Öte yandan TBMM'nin açılmasını müteakip Kuvâ-yı Milliye'nin topyekûn ve sistemli bir şekilde harekete geçirilmesi, İngilizlerin karşı tedbir almaya çalışmasına neden olmuştu. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Albay İsmet Bey'in 13. Kolorduya gönderdiği ve güvenilir kaynaklardan alınan istihbarata göre İngilizler, Kuvâ-yı Milliye'nin durumu ve bölgedeki diğer gelişmelerle ilgili bilgi ve kuvvet toplamak amaçlı çok büyük miktarlarda para harcayarak sınır dâhiline casuslar göndermekteydi. Bu vaziyetten mütevellit Albay İsmet Bey gerek yazışmalarda gerekse konuşmalarda gizliliğe dikkat edilmesini ve ketum olunmasını emretmişti.¹⁰¹⁸ Albay Cevdet Bey de Kolordunun ana ast birliklerine bu yönde emir vererek dikkatli olunmasını istemişti.¹⁰¹⁹

Sonuç itibarıyla 13. Kolordu mıntikasında gerçekleşen İngiliz işgalinin geçici olduğu düşüncesi ile İngiliz işgal kuvvetlerinin kısmen esnek tutum ve davranışlarından mütevellit kayda değer bir direniş hareketi vuku bulmadığı anlaşılmaktadır. Yine de Millî Mücadele Hareketi bu süreçte; tamim, kongreler ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kanalıyla halkı bilinçlendirmeye başlamıştır. Neticede

¹⁰¹⁶ *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinden, 13. Kolorduya gönderilen 20 Mayıs 1920 tarihli emir. ATASE, İSH, 342/5-7a.*

¹⁰¹⁷ *13. Kolordudan, TBMM'ye ve diğer kolordulara gönderilen 21 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/5-10.*

¹⁰¹⁸ *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinden, 13. Kolorduya gönderilen 1 Mayıs 1920 tarihli emir. ATASE, İSH, 342/4-1.*

¹⁰¹⁹ *13. Kolordudan, ana ast birliklerine gönderilen 3 Mayıs 1920 tarihli emir. ATASE, İSH, 342/4-6.*

Fransız işgaliyle vuku bulan uygulamalar ve Ermeni çetelerinin mezalimleri karşısında millî direniş fikri bölge halkından somut destek görmüştü. Sivas Kongresi kararlarının askerî kurumlar tarafından kararlı bir şekilde uygulanmaya başlamasıyla da Kuvâ-yı Milliye'nin etkin hâle getirilerek kapsamlı bir fiili mücadelenin ortaya çıktığını ifade etmek gerekir. Bu süreçte gerek gizli gerekse açıktan çeşitli askerî tedbirler alan 13. Kolordunun, ilk etapta bilfiil görev üstlenmese de Kolordu mıntıkasında Kuvâ-yı Milliye'nin teşkiline ve faaliyetlerine önemli destekler sağladığı, Ankara'ya bağlanmasıyla da sahada etkin inisiyatifler üstlendiği takip edilmektedir.

2.3. Meclis-i Meb'ûsânın Açılmasından İstanbul'un İşgaline Kadar Yaşananlar ve 13. Kolordunun Faaliyetleri

2.3.1. Meclis-i Meb'ûsânın Açılması/Seçim Sürecinde 13. Kolordunun Faaliyetleri ve Heyet-i Temsiliye ile İlişkileri

Sivas Kongresi sonrası ortaya çıkan siyasi tabloda, Sadrazam Damat Ferit Paşa bir müddet dirense de sonunda istifa etmişti.¹⁰²⁰ Yerine 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa'nın sadrazamlığında yeni hükûmet kurulmuştu.¹⁰²¹ Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye; yeni kabinenin Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarını tanınması, Meclis-i Meb'ûsânın açılmasını kabul etmesi ve bu süreçte herhangi bir antlaşma yapmaması şartıyla hükûmete yardımcı olacağını deklare etmişti.¹⁰²²

Mustafa Kemal Paşa da, Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla bütün kolordulara gönderdiği yazıda, hükûmet nezdinde arzlarda bulunmalarını istemişti. Bunlar arasında şu talepler vardı:

- Lağvedilen Ordu Müfettişliklerinin, iki müfettişlik şeklinde yeniden kurulması,

¹⁰²⁰ Ş.C. Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, s.148-156.

¹⁰²¹ Selçuk Duman, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti (2 Ekim 1919-3 Mart 1920)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1998, s.37-43; Cevdet Küçük, "Ali Rıza Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, Ankara, 1989, s.440; Selçuk Duman, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler*, C.12, S.2, 2002, s.345-350; Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin kurulmasıyla Anadolu'da Millî Mücadele Hareketi daha da güçlenmiş; bilhassa bu dönemde Harbiye Nezareti, kolorduları personel ve malzeme bakımından takviye ettiği gibi Kuvâ-yı Milliye'ye de örtülü bir şekilde destek vermeye başlamıştı. Bkz. Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.217-219, 223-226; Z. Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri ...", s.37-48.

¹⁰²² İhsan Güneş, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Programı ve Meclis-i Mebusandaki Yankıları", *Atatürk Yolu*, C.1, S.1, 1988, s.14-15; T.N. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.169; T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s.279-288.

- Bu kapsamda 13. Kolordu dâhil Şark Vilayetleri ve çevresindeki kolorduların Kazım Karabekir Paşa'ya bağlanması,

- İstanbul ve Trakya'daki kolorduların da Ali Fuat Paşa'ya (Cebesoy) bağlanması,

- Elazığ ve Malatya'nın eski idarecilerinin (Ali Galip ve Halil Rami Bey) tutuklanıp Dîvân-ı Harb'e verilmesi,

- Eski Bitlis Valisi olup Ermeni istekleriyle ilgili hükûmetin talebini yapmadığı için görevinden alınan Mazhar Müfit Bey'in uygun bir vilayete vali tayin edilmesi.¹⁰²³

Böylece Nisan 1919'da kurulan üç müfettişlik teşkilatı dışında kalan 13. Kolordunun da yeni önerilen müfettişlik teşkilatına alınması, bu sayede Doğu ve Güneydoğu illerinin muhafazası ve bölücülük tehdidine karşı daha etkin önlem alınabilmesi amaçlanmıştı.

Yeni Hükûmetin, Millî Mücadele Hareketi ve Sivas Kongreleri kararlarını tanıması karşısında Albay Cevdet Bey, Sivas Anadolu ve Rumeli Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye Riyasetine 10 Ekim 1919 tarihli bir yazı göndermişti. Yazıya göre milletin azim ve sebatı ile Heyet-i Temsiliye'nin mesaisi ve rehberliği sayesinde yeni hükûmetin mezkûr talepleri kabul etmesi takdire şayan bir başarıydı. Bu sayede İstanbul basını da Millî Mücadele'ye taraftarlığını ilan etmeye başlamıştı. Diğer yandan millî hareket Bursa'ya ve Edirne'ye kadar genişlemiş; bölgesel cemiyetler de Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine iltihak etmişti. Tüm bu önemli başarıları, Kolordusu namına tebrik eden Cevdet Bey, vatanın selamet ve saadetine yönelik bütün mesaiye daima destek olacağını beyan etmişti. Bu bağlamda Kolordu mıntıkasında elde edilen başarıların neşredildiğini, her yerde Cemiyetin nizamnamesi mucibince Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti şube ve heyet-i idarelerinin tesis edilmesine yönelik adımların atıldığını, buna muhalefet edenlerin tutuklanacağına dair tamim yayımladığını ve bu tamimi Diyarbakır'da “ezan-ı surette” duyurduğunu bildirmişti. Ayrıca Harbiye Nezareti ile de bugün haberleşmeye başladığını bildirmişti.¹⁰²⁴ Görüldüğü üzere Ali Rıza Paşa Hükûmetinin kurulması, hem Millî Mücadele Hareketinin başarısı olarak görülürken hem de hükûmetin verdiği destek sayesinde

¹⁰²³ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.194-199; A. Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından ...*, s.167; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.221.

¹⁰²⁴ ATASE, ATAZB, 3/29-1, 2.

13. Kolordu Kumandanlığı da Mücadele'nin pek çok cihetten gelişmesine yönelik daha aktif gayretler ortaya koymaya başlamıştı.

Bu süreçte yeni hükûmet adına Harbiye Nazırı Cemal Paşa (Korgeneral Cemal Mersinli)¹⁰²⁵ ile Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa arasında Millî Mücadele Hareketi'nin durumu ve konumu, mebus seçimleri, ordunun vaziyeti vb. konularda yazışmalar vuku bulmuştu.¹⁰²⁶ Neticede Anadolu Hareketi tarafından talep edilen şartların bir kısmının kabul edilmesiyle Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasında Amasya'da yüz yüze görüşme gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁰²⁷ Mustafa Kemal Paşa, bu buluşmadan önce kolordu komutanlarının da görüş ve önerilerini almak istemişti. Bu minvalde 14 Ekim 1919 tarihli tüm kolordu kumandanlarına gönderdiği yazıda; devletin içinde bulunduğu vaziyete ilişkin görüşmeler yapılacağını belirterek ülkenin iç ve dış siyasetine, ayrıca ordunun durumu ve geleceğine ilişkin görüşlerini paylaşmalarını istemişti.¹⁰²⁸ Bu istişare mektubuna tüm birlik komutanları gibi 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de 16 Ekim tarihli yazısıyla cevap vermiş olup, mütalaalarını şöyle sıralamıştı:

- *İç politika konusunda:* Mütareke Dönemi'nde sürekli hükûmetin değiştiği, bunun sebebinin milletin hakkını korumakta irade gösteremeyen yöneticiler olduğu, milletin işgalcilerle baş başa bırakıldığı, mitinglerin dahi yasaklandığı; böylece hükûmet ile halkın arasının açıldığı; bundan sonraki süreçte yönetimin, meclise ve millete dayanarak stratejik politikalar geliştirmesi,

- İstanbul'un İtilaf devletlerinin etkisi altında bulunmasından mütevellit açılacak Meclis'in etkin bir şekilde çalışmama riskinin olduğu, bu açıdan vekillerin güvenli bir yerde toplanması,

- Yeni hükûmete önemli görevler düştüğü, bu minvalde başta 13. Kolordu mıntikasında bölücü faaliyetler yürüten ve İstanbul'da İngilizlerle iş tutan Kürt Teali Cemiyeti gibi teşekküllerin kapatılması ve yaptıkları zararlı yayınların yasaklaması,

¹⁰²⁵ Cemal Paşa hakkında detaylı bilgiler için Bkz. Dursun Gök, *Mersinli Cemal Paşa İkinci Ordu Müfettişliği ve Harbiye Nazırlığı*, 2. bs., Konya, Gençlik Kitabevi Yayınları, 2015, s.30-35.

¹⁰²⁶ S. Duman, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti ...*, s.61-67; K. Arıburnu, *Sivas Kongresi Samsun'dan ...*, s.100-102; Cemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye arasındaki yazışmalar ve detayları için bkz. D. Gök, *Mersinli Cemal Paşa ...*, s.49-70.

¹⁰²⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. S. Duman, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti ...*, s.66-73; İ. Güneş, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti...", s.13-24.

¹⁰²⁸ M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.380-402; H. Özdemir, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, s.162-163.

- Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey ve Diyarbakır Vali Vekili Faik Bey gibi Kürtçülük yapıp İngilizlerin iradesiyle atandığını söyleyen örneklerden ders alınarak atama ve tayinlerde etki altında kalınmaması,

- İngilizlerle iş birliği tutan kişilerin bir daha göreve atanmamaları, bu konuda padişahın herhangi bir partiye yakınlık göstermeyip iç-dış baskı altında kalmaması,

- Padişahın ekibinin kendisine doğru bilgiler veren kişilerden seçilmesi, şehzadelerden asker olanların çeşitli bölgelerde orduda istihdam edilmeleri,

- Sansürün hafifletilmesi,

- Mütareke sonrası Gayrimüslimlerin terhis edilmeleriyle ayrıcalıklı hâle geldikleri, bu yüzden Harbiye Nezaretinin şartlar nispetinde bu ayrıcalığı kaldırması,

- Mondros Ateşkesi yapıldığında Osmanlı ordusu tarafından korunan tüm bölgelerin Batı Trakya dâhil padişahın yönetiminde bağımsız bir halde kalmasının sağlanması,

- Halifeliğin Osmanlı'da bırakılması;

- *Dış politika konusunda:* Arapların herhangi bir yabancı buyruğu altında yaşamak istemediği; bu bakımdan Irak, Suriye, Hicaz ve Arap Yarımadasındaki kavimlere ayrı ayrı Arap hükûmetleri kurdurarak hepsinin Osmanlı padişahına bağlılığının sağlanabilmesi,

- Millî özgürlük ve eşitliklerinin sağlanması durumunda Arapların Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak isteyeceği, bu hususta tüm Arap devletlerinin padişahın idaresinde konfederasyon şeklinde yapılandırılabilmesi için Osmanlı bayrağının ABD bayrağındaki gibi hükûmetlerin sayısınca yıldız içermesi,

- Kutsal topraklara Halife adına bir miktar Osmanlı askerinin konulabilmesi,

- Kafkasya'da bir Ermeni devletinin kurulması kaçınılmaz olsa da bu devletin sınırlarının Osmanlı Devleti aleyhine genişletilmemesi, yine de Barış Konferansı'nın direktmesi durumunda çok az bir fedakârlık yapılması,

- Ayrıca Ermenistan'ın kurulması durumunda Azerbaycan'ın da kurulması için bu ülkeye yardım edilmesi,

- Yunanistan'ın saldırgan politikasına karşı Bulgaristan ile ilişkileri iyi tutmanın faydalı olacağı,

- Bağımsızlığa aykırı olması sebebiyle hiçbir ülkenin manda idaresinin kabul edilmemesi; yalnız sanayii, tarım ve fen-teknik gibi konularda ülkenin bağımsızlığına hâlel getirmemek kaydıyla destek kabul edilebileceği,

- Suriye'nin de dış destek konusunda bu düşüncede olduğu ancak ABD'ye de eğilimli olduğu, yine de Suriye'nin (Fransa'nın işgal etmesi gündemde olduğu için) seferberlik hâlinde bulunması,

- Barış Konferansı'na (Paris Barış Konferansı) kamuoyunun güvenini kazanmış, politikaya vakıf kişilerin gönderilmesi,

- *Ordunun geleceği konusunda*: Müfettişlik ve askerî şuraların yeniden kurulması,

- Üst düzey komuta kademesinin ve yüksek askerî makamların, savaşları tecrübe etmiş güçlü ve namuslu komutanlar tarafından üstlenilmesi,

- Sayıları az olsa da Enver Paşa'nın siyasal amaçlı haksızlığına uğramış emekli subayların rütbelerinin geri verilmesi ve orduda istihdam edilmeleri,

- Kadro fazlası nedeniyle emekli edilmesi gereken binlerce subay varken başarılı olmayan emekli personelin muvazzaf ordu hizmetine alınmaması,

- Terfi bekleyen subayların terfi ettirilmesi,

- İtilaf devletlerinin Osmanlı ordusuna silah ve cephane teslim ettirirken kendileri ile destekçilerinin sürekli silahlandığı, bu kapsamda barış şartları belirlenirken ordunun, devletin gücünü koruyabilecek seviye tutulması; aynı zamanda mali durumun da millî menfaatler göz önüne alarak belirlenmesi,

- İngiliz General Allenby'in, aylardır 13. Kolordunun lağvedilmesi ve silahlarının alınmasına yönelik çaba içinde olduğu, bu istek uygulanmasa da Kolordunun bütün faaliyetlerini olumsuz etkilediği, Kolordunun hiçbir şekilde ne silahı ne subayının başka bir ülkenin güdümü altına girmesinin sağlanması.

- Albay Cevdet Bey, dile getirdiği bu hususlardan benimsenmeyenler varsa kendisine bildirilmesini rica etmişti.¹⁰²⁹

¹⁰²⁹ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.1102-1105; H. Özdemir, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, s.163-167; M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.192-195.

Görüldüğü üzere Cevdet Bey, tüm bu iç siyaset, dış politika ve ordunun durumu ile özel olarak da 13. Kolordunun vaziyetine ilişkin durum tespiti yapmış, etraflı bir şekilde görüş ve önerilerini paylaşmıştı.

Bu şekilde kolordu kumandanlarının görüşleri alındıktan sonra Heyet-i Temsiliye üyeleri ve hükûmet temsilcileri arasında 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya Görüşmeleri icra edilmişti. Hükûmet adına Bahriye Nazırı Salih Hulusi Paşa ile Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan görüşmelerde; yurt genelinde seçimlerin yapılarak Meclis-i Meb'ûsanın açılması,¹⁰³⁰ hükûmet ile millî teşkilât arasında anlaşmazlığın kaldırılması, vatan topraklarının bütünlük ve istiklâlinin korunmasının esas olduğu konularında mutabık kalınmıştı. Böylece Heyet-i Temsiliye ile Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, İstanbul'daki yeni yönetim tarafından tanınmıştı.¹⁰³¹ Mustafa Kemal Paşa alınan kararları kolordu kumandanlıklarına da tebliğ etmişti.¹⁰³²

13. Kolordu bölgesini de ilgilendirmesi bakımından Amasya Görüşmeleri'nde imzalanan beş protokolden ikinci protokol, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde de belirtildiği üzere Mondros Mütarekesi hattının sınır olarak kabul edilmesi açısından önemliydi. Ayrıca ilgili protokolün 1. maddesinde kabul edilen bu sınırın, Türk ve Kürtlerin yaşadıkları bölgeleri içine aldığı ve Kürtlerin, Osmanlı camiasından ayrılmasının imkânsızlığı ve bu hususların Kürtlerce bilinmesinin önemi dile getirilmiş; ¹⁰³³ Kürtlerin, yabancı devletler tarafından bağımsızlık vaadiyle kandırılmasının önüne geçilmesi kararlaştırılmıştı. Aynı şekilde Kilikya'da bir Ermeni yurdunun kurulmasının amaçlandığı vurgulanmıştı ki bunun sınırları Türkiye ile Arabistan arasına bir tampon olacak şekildeydi.¹⁰³⁴

Böylece 13. Kolordu mintikasındaki sorunlar ve artan Kürtçülük faaliyetlerine karşı hükûmet ve Anadolu Hareketi gerekli önlemlerin alınması noktasında mutabık

¹⁰³⁰ Ali Rıza Paşa Hükûmeti, göreve başlayınca milleti temsil edecek Meclis-i Meb'ûsanın açılması için seçimlerin yapılmasına yönelik niyetini açıklamıştı. Bkz. T.N. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.175.

¹⁰³¹ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.242-248; H. Özdemir, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, s.80-85, 159-161, 178-186; Bu konuda detaylar için ayrıca bkz. T.N. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.188-221; S. Duman, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti ...*, s.68-73.

¹⁰³² Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.1111-1112.

¹⁰³³ Bu husus, Heyet-i Temsiliye'nin 22 Ekim 1919 tarihli toplantı tutanağında da yer almıştı. Bkz. B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.25-26.

¹⁰³⁴ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.244; H. Özdemir, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, s.175-177; M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.192-196.

kalmıştı. Gerçekte ise bu hususlardan birçoğu, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet'in 14 Ekim 1919 tarihli önerileriyle uyuşmaktaydı.

Amasya Görüşmeleri'nden sonra Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin durumunu ve genel vaziyetini görüşmek üzere kolordu kumandanlarıyla bir toplantı yapma gereği duymuş; bundan dolayı 29 Ekim 1919'da 3., 12., 15. ve 20. Kolordu Kumandanlarını Sivas'a toplantıya çağırılmıştı. Bu davet yazısında, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ile Trakya'daki 1. Kolordu ve Balıkesir/Bandırma'daki 14. Kolordu kumandanlarını hem uzak olmaları hem de bölgelerinin hassas durumları sebebiyle davet etmediğini, kendilerinin görüşlerinin beklendiğini ve alınacak kararları kendilerine bildireceğini açıklamıştı.¹⁰³⁵ Ayrıca Albay Cevdet Bey'den uygun görmesi hâlinde kolordu kurmay başkanını toplantıya göndermesini istemişti.¹⁰³⁶ Bu kapsamda 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında Heyet-i Temsiliye üyeleri ile Sivas'a gelen bazı kolordu ve tümen komutanlarıyla bazı valilerin katıldığı görüşmeler (10 farklı toplantı) gerçekleştirilmişti.

Bu toplantılarda alınan kararlar şu şekildeydi:

- Millî Mücadele Hareketi'nin süratle genel teşkilatlanmasını tamamlaması,
- Bu faaliyetleri askeralma riyasetleri ve mülki idareden de istifade ile askeriyenin yani kolordu kumandanlıklarının icra etmesi,
- Mülki idareden Millî Mücadele'ye sadakat konusunda söz alınması,
- Meclis'in İstanbul'da açılmasının kabul edilmesi,
- İstanbul'a gidecek vekillerin tespit edilen illerde önceden toplanarak Millî Mücadele Hareketi'nin yani Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin politikası çerçevesinde hareket etmesinin temin edilmesi,

¹⁰³⁵ 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine özel olarak "*Cevdet Beyin geleceğini pek zannetmiyorum.*" dediğini belirtmiştir. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953, s.248.

¹⁰³⁶ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.270-271; Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.1139-1141; Fakat 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey de bu toplantıya katılmamıştı. Bkz. A.F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.248.

- Heyet-i Temsiliye'nin herhangi bir olumsuz duruma karşı varlığını sürdürmesi ve yeri belirlenen ancak adı şimdilik gizli tutulan Ankara'da (Eskişehir yakınları olarak duyurulmuştu.) toplanması.¹⁰³⁷

Nitekim bir müddet sonra (27 Aralık 1919'da) Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri Ankara'ya gelecek ve Millî Mücadele'nin yeni merkezi Ankara olacaktı.¹⁰³⁸

Bu gelişmeler olurken bir önemli gündem maddesi de mebus seçimlerinin yapılmasıydı. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda, 13. Kolordu mıntikasında olup işgal altında bulunan Urfa, Antep ve Maraş ve Musul'da seçimlerin yapılması için hükûmetin girişimde bulunmasını ve sancaklara emir verilmesini istemişti.¹⁰³⁹

13. Kolorduya gönderdiği yazıda ise Meclis-i Meb'ûsan seçimlerine müdahale edildiği izlenimi verilmeden Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti çizgisindeki kişilerin seçilmesinin sağlanmasını istemişti.¹⁰⁴⁰ Heyet-i Temsileye de 13 Ekim 1919 tarihli toplantısında aldığı kararla, 13. Kolordu bölgesindeki Diyarbakır için eski Van Valisi Haydar Bey'in seçilmesine yönelik tavsiyede bulunmuş; ayrıca Elazığ'dan Hacı Ziya Bey ve Nuri Efendi'nin seçilmesine dair Elazığ'daki 15. Alay Kumandanı ve Vali Vekili olan Yarbay İlyas Bey'e de bir yazı göndermişti.¹⁰⁴¹

13. Kolordu Kumandanlığı da bu direktifler doğrultusunda bazı adayların seçilmesine yönelik telkinlerde ve girişimlerde bulunmuştu. Seçim sürecinde ortaya çıkan iddialar ve nezaretler arasında yapılan yazışmalar da bu durumu ortaya koymaktaydı. Bu çerçevede Mardin/Nusaybin seçimlerinde meydana gelen bir hadise dolayısıyla Dâhiliye Nezareti ile Harbiye Nezareti ve 13. Kolordu arasında yazışmalar gerçekleşmişti. Zira Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezaretine askeriyece (kolordu)

¹⁰³⁷ TTK Arşivi, BE/BS (Belge/Bekir Sami Fonu-Belge No) 2/468-2; Heyet-i Temsiliye Tutanakları, s.VII-XIII; Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.272-277, 336-340; S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.2, s.67-68; M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.199-204.

¹⁰³⁸ Enver Benhan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Ankara, Berkalp Kitabevi, 1944, s.268-287; Mustafa Turan, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: "Millî Temsil Meselesi", *Gazi Akademik Bakış*, C.5, S.10, Yaz 2012, s.2, 17-23.

¹⁰³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, II, (24.4.1920), s.24; Son Osmanlı Meb'ûsan Meclis'ine zikredilen bölgelerden Urfa, Maraş ve Antep'ten mebus seçilmişken Musul'da seçim yapılamamıştı. (*Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, yay. haz., Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, C.1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1994, s.39); Ancak Taha Niyazi Karaca, Urfa'da da seçimlerin resmî olarak yapılamadığını belirtmektedir. Bkz. T.N. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.291.

¹⁰⁴⁰ S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.2, s.174.

¹⁰⁴¹ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.18-19.

seçimlere müdahale edilmemesine yönelik bir yazı göndermişti. Harbiye Nezareti de durumu 13. Kolorduya tebliğ etmişti. Albay Cevdet Bey tarafından verilen ve Dâhiliye Nezaretine de arz edilen cevapta; seçimlere (5. Tümen Kumandanlığınca) müdahale edilmediği, Kolordunun sadece Kürtçülerin müdahalesini engelleyerek ve asayişini sağlayarak seçimlerin güven içinde yapılmasına gayret ettiği belirtilmişti. Ancak bu durumdan rahatsız olan gruplar, Kolordunun seçimlere müdahale ettiğini öne sürmüştü. Özellikle bu iddialarda bulunan ve Nusaybin mebusu olarak seçilmesi istenen Belediye Reisi Kuduri Bey'di. Kendisi ise İngilizlerle iş birliği yapan, ahlaken ve ilmen mebus seçilmeyi hak etmeyen ve seçilmek için kaza dâhilinde para harcayarak çeşitli hileler yapan biriydi. Bundan mütevellit 5. Tümen Kumandanlığının uyarısıyla Mardin seçim heyeti tarafından Nusaybin seçimi iptal edilmişti. 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey, böylece gerekli tedbirleri alarak faydalı bir hizmette bulunmuştu. Bundan rahatsız olan Kuduri Bey ve adamları tarafından, Kolordunun seçimlere müdahale ettiği uydurulmuştu. Neticede hadiseyle alakalı teftiş için tarafsız müfettişler de görevlendirilebilirdi.¹⁰⁴² Bu rapordan da takip edildiği gibi 13. Kolordu, nedenlerini izah ederek aldığı tedbirlerin yerinde ve gerekli olduğunu vurgulamıştı.

Seçimlere ilişkin benzer bir hadise de Bitlis'te de yaşanmıştı. Vali Vekili Vehbi Bey, 14 Kasım 1919 tarihli yazısıyla Dâhiliye Nezaretine başvurarak 13. Kolorduya bağlı 2. Tümen Kumandan Vekilini şikâyet etmiş; askeriyenin seçimlere müdahale ettiğini, halkı ve aşiretleri etkilediğini, bu bakımdan kendisinin de zor şartlarda görev yaptığını iddia etmişti.¹⁰⁴³ Dâhiliye Nezareti de 15 Kasım 1919 tarihli yazısıyla bunu Harbiye Nezaretine bildirmiş ve bu müdahalenin engellenmesine ilişkin icap edenlere gerekli emrin verilmesini talep etmişti.¹⁰⁴⁴

Bunun üzerine Harbiye Nezaretinden 13. Kolorduya gönderilen 24 Kasım tarihli emirde, seçimlere müdahaleye dair iddiaların araştırılması ve 2. Tümenin komutan ve subaylarının seçimlere müdahalesinin engellenmesi istenmişti.¹⁰⁴⁵ Buna karşı 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet'in Harbiye Nezaretine gönderdiği cevabi yazısında şu hususlar ifade edilmişti:

¹⁰⁴² Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 10 Aralık 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 49/46; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 12 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 49/48.

¹⁰⁴³ Bitlis Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı. BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmiye Evrakı Ekleri (DH, İ, UM, EK), 115/57-3.

¹⁰⁴⁴ Dâhiliye Nezaretinden, Harbiye Nezaretine gönderilen yazı. BOA, DH, İ, UM, EK, 115/57-2.

¹⁰⁴⁵ S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.177-179.

- 10-11 Kasım gecesi Vali Vekili'nin ikametgâhına yakın bir yerde silah atıldığı haber alınmıştı.

- İcra edilen tahkikata rağmen failer bulunamamıştı. Fakat bölgedeki zabıtanın olayla ilgili araştırmasında lakayt kalması sebebiyle hadisenin özel bir maksatla tertip edildiği anlaşılmıştı.

- Vali Vekili mebus seçilmek için her türlü tedbiri uygulamaya çalışmaktaydı.

- Vuku bulan hadiseyle ilgili ahalinin galeyanını teskin etmek için 2. Tümen birliklerince şehirde devriye vazifesine lüzum görülerek bu faaliyet icra edilmişti.

- Bu durum askeriye'nin seçimlere müdahale ettiği şeklinde yorumlanarak şikâyetle bulunulmuştu.¹⁰⁴⁶

Cevdet Bey 19 Kasım tarihli Harbiye'ye yolladığı bir diğer yazısına göre de;

- Vali Vekili Vehbi Bey'in de mebus seçilmek maksadıyla türlü entrikalar çevirdiği; yaşanan hadiseyi de askeriye üzerine yıkarak devriyeyi kendince yorumlayıp bunu askerin seçimlere müdahalesi şeklinde şikâyet ettiği anlaşılmıştı.

- Ancak 2. Tümene bağlı tabur kumandanı Yüzbaşı Bekir Sıtkı Efendi'nin silahlı ve aleni bir şekilde seçimlere müdahale ettiğine ve Vali Vekili'ne yönelik eyleme geçtiğine dair herhangi bir şikâyet gelmediği, zira böyle bir olayın yaşanmadığı tespit edilmişti.

- Aksine Vali Vekili'nin güvenilir bir adam olmayıp Kürtçülük politikası güttüğüne, mebus seçilmek için memurların yerlerini değiştirdiğine, halkın reyini zorla almaya çalıştığına ve seçimleri manipüle ettiğine dair gerek Bitlis'teki taburdan gerekse halktan şikâyet geldiği belirlenmişti.

- Doğal olarak Kolordu tarafından halkın oyunu serbest ve özgür bir şekilde kullanabilmesi için tedbirler alınmıştı.

¹⁰⁴⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen yazı. BOA, DH, İ, UM, EK, 115/57-1.

- Vilayet'in selameti için de Vehbi Bey'in yerine güvenilir bir vali tayin edilmesi önerilmişti.¹⁰⁴⁷ Albay Cevdet Bey'in bu arzı üzerine Harbiye Nezareti de 24 Kasım tarihli yazısıyla Dâhiliye Nezaretini bu hususta bilgilendirmişti.¹⁰⁴⁸

Dersim seçimlerinde ise mebus adayları (Lütfi Fikri Efendi ve Binbaşı Hasan Hayri Efendi) arasında yaşanan çekişmeler yazışmalara konu olmuştu. Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine sunduğu 2 Ocak 1920 tarihli raporunda; adayların seçimi kazanmak için girişimleri ve aşiretleri kendi yanlarına çekme faaliyetlerinden bahsedilmiş ve neticede 5 oy farkla mebus seçilen Hasan Hayri Efendi'nin olumsuz özelliklerine ve Kürt Teali Cemiyetiyle iltisasına dikkat çekilerek Dâhiliye Nezaretinin bu durumdan haberdar edilmesi istenmişti. Bununla birlikte ilerleyen günlerde 13. Kolordunda alınan ve Harbiye Nezaretinin de Dâhiliye Nezaretine ilettiği raporda; Dersim aşiretlerinin sebep olduğu hadiselerin önlenmesi ve aşiretlerin teskin edilmesi için Hasan Hayri Efendi vasıtasıyla aşiretlere nasihat edildiği ve 52 aşiret namına 4 aşiretin de devlete sadakat göstereceklerini beyan ettiklerinin haber alındığı bildirilmişti.¹⁰⁴⁹

13. Kolordu Kumandanlığı, Malatya seçimleriyle ilgili de mütalaasını Harbiye Nezaretiyle paylaşmıştı. Buna göre Malatya'dan mebus seçilen Malatya Belediye Reisi Arpacızade Mehmed Efendi, Ali Galip Olayı sırasında Mutasarrıf ile iş birliği yapmıştı. Seçimleri kazanmak için ise yüklü para harcamış ve damadının Kâhta ve Adıyaman'daki nüfuzu sayesinde seçimleri kazanmıştı.¹⁰⁵⁰

Kolordu mıntikasındaki seçim sürecine dair Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 22 Aralık 1919 tarihli raporunda da değindiği üzere

¹⁰⁴⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen cevabi yazı. BOA, DH, İ, UM, EK, 115/57-4; Mustafa Kemal Paşa da -bu yazışmalardan bir süre önce- Vali Vekili Vehbi Bey'le ilgili 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'e gönderdiği 24 Ekim 1919 tarihli telgrafta; adı geçen şahsın mebus seçimleri için entrika çevirdiğini bildirmiş, dikkatli olunmasını istemişti. Nitekim Albay Cevdet Bey de 28 Ekim 1919 tarihli raporunda Vehbi Bey'in kendisini mebus seçtirmek için yaptığı girişimlerden bahsetmişti. Bkz. S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.173-176.

¹⁰⁴⁸ Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı. BOA, DH, İ, UM, EK, 115/57-5, 115/57-6; Bitlis seçimlerine müdahale edildiğine dair yapılan şikâyetle ilgili 13. Kolordunun bölgedeki unsurları üzerinden tahkikat ve araştırma yaptığı ve neticesinde böyle bir müdahaleye rastlanmadığı hususu Kolordudan Harbiye Nezaretine bildirilmiştir. Harbiye Nezareti de durumu Dâhiliye Nezaretine bildirirken Dâhiliye de ilgili sureti Bitlis Vilayetine yazmıştır. BOA, DH, İ, UM, EK, 116/31.

¹⁰⁴⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Ocak 1920 tarihli yazı. BOA, DH, İ, UM, EK, 118/23-1; Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Ocak 1920 tarihli yazı. BOA, DH, İ, UM, EK, 118/23-3; Harbiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 29 Ocak 1920 tarihli yazı. BOA, DH, İ, UM, EK, 118/23-4.

¹⁰⁵⁰ Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Mart 1920 tarihli yazı. BOA, DH, İ, UM, EK, 118/103.

Kolordunun esas göreviyle alakalı olmamakla birlikte vatanın selameti ve vicdani bir vazife olarak bölgesindeki mebus seçimine dair son gelişmeleri paylaşmayı gerekli görmüştü. Rapora göre; Urfa ve Bitlis'te seçimler tamamlanmış olup seçilen kişilerin nitelikleri ve bölgedeki nüfuzları hakkında bilgi vermişti. Dahası, Antep ve Elazığ'dan henüz sonuç alınamamıştı. Fakat Diyarbakır ile Mardin ve Ergani Sancakları'nda adayların nüfuz mücadelesi yüzünden seçimler henüz neticelendirilememişti. Özellikle Diyarbakır Merkez Sancağı'ndan aday olan Vali Faik Ali Bey, halk tarafından istenmediği için seçimi kazanamamıştı. Siirt'te de adaylarla ilgili yaşanan sıkıntılar nedeniyle seçim ertelenmişti.¹⁰⁵¹ Görüldüğü gibi 13. Kolordu mintikasındaki mebus seçimleri bazı entrika ve olaylara sahne olmuş, bu durum Kolordunun tedbirler almasını gerekli kılmıştı.

2.3.2. Mîsâk-ı Millî'nin İlanı ve 13. Kolordu Mintikasının Durumu

Mondros Mütarekesi sonrası vuku bulan işgaller sürecinde kapatılmış olan Meclis'in açılması için parlamento seçimleri yenilenmiş ve 12 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı toplanmıştı.¹⁰⁵² 169 mebusun yer aldığı Mecliste 13. Kolordu mintikasıdan da 21 mebus vardı. Bunlardan 3'ü Elazığ, 2'si Diyarbakır, 2'si Urfa, 2'si Mardin, 2'si Ergani, 2'si Malatya, 2'si Bitlis, 2'si Muş, 1'i Siverek, 1'i Siirt, 1'i Genç ve 1'i de Dersim mebusuydu.¹⁰⁵³

Meclis'in açılış sürecinde aktif rol alan Heyet-i Temsiliye ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti için ilk öncelik, devletin ve milletin hak ve hukukunu koruyacak kararların alınmasıydı. Bu maksatla, Meclis açıldıktan sonra Millî Mücadele'nin hedef ve stratejisini ortaya koymak için Mîsâk-ı Millî/Ahd-i Millî (millî yemin) gündeme getirilmişti. Hemen belirtelim ki, Mîsâk-ı Millî, 23 Haziran 1919 tarihli ve "Müdafaaname" isimli Osmanlı Devleti'nin barış muhtırasına amaç ve içerik bakımından ziyadesiyle benzemekteydi. Aynı şekilde Erzurum ve Sivas Kongresi Beyannamelerinde belirtilen "Mütareke hattında kalan toprakların ayrılmazlığı"

¹⁰⁵¹ ATASE, *İSH*, 202/6-1, 202/6-2.

¹⁰⁵² *Parlamento Tarihi ...*, C.1, s.24.

¹⁰⁵³ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.55-58; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, C.3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.11-14; Taha Niyazi Karaca'nın zikrettiği rakamlara göre ise Kolordu bölgesinden seçilen mebus sayısı Urfa hariç gösterildiği için 19'dur. Ayrıca Ahmet Demirel'den farklı şekilde Ergani Sancağı'nın mebus sayısını 3, Muş Sancağı'ndan ise 1 mebus olarak belirtmiştir ki mebus toplamı 19 yapmaktadır. Bkz. T.N. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.295.

ilkesinden de esinlenilmişti. Neticede bir tekâmül süreci ile oluşan Mîsâk-ı Millî, Beyannamesi, 28 Ocak 1920’de, Meclisin resmi olmayan bir toplantısında 121 milletvekilinin imzasıyla kabul edilmiş ve 17 Şubat 1920 tarihli açık oturumda yerli-yabancı tüm kamuoyuna duyurulması maksadıyla okunarak oybirliğiyle ilan edilmişti. Mustafa Kemal Paşa’ya göre Mîsâk-ı Millî, Millî Mücadele’nin/İstiklal Harbi’nin esaslarını belirleyen hedef siyasi programdı. Aynı zamanda Mîsâk-ı Millî’nin maddeleri, devamlı/kalıcı bir barış için devletin azami fedakârlık sınırı, asgari barış şartları şeklinde belirtilmişti.¹⁰⁵⁴

6 maddelik Mîsâk-ı Millî metninde; Boğazlar, Batı Trakya ve Batum’un yanı sıra kriter olarak Türk vatanının yeni sınırlarından bahsedilmiş; ayrıca kapitülasyonlar ile Gayrimüslim azınlıkların haklarına da atıf yapılarak devletin bağımsızlığı ve temin edilmesi istenen sınırlardaki egemenliği dile getirilmişti. Esasında Mîsâk-ı Millî metni, somut bir sınır tanımlaması ihtiva etmese de metindeki ilgili maddeler, bu sınırın kapsamına dair önemli bir fikir vermekteydi. Dolayısıyla Mîsâk-ı Millî bağlamında 13. Kolordu mıntıkasının durumunu ve Kolorduyu ilgilendiren sahaların nereler olduğunu 1. madde üzerinden analiz etmek mümkündür.

Mîsâk-ı Millî’nin 1. maddesi şöyleydi: “*Devlet-i Osmaniye’nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikân tayin edilmek lazım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dâhil ve haricinde dinen, irfânen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkıye ve ictimaiyeleriyle şerâit-i muhitiyelerine tamamıyla riayetkâr, Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir külldür.*”¹⁰⁵⁵ Bu ibarelerden 13. Kolordu mıntıkasında olmasına rağmen Mütareke şartlarına göre işgal edilen Urfa Sancağı, Fırat’ın doğusundaki-Cezîre bölgesi (Deyr-i Zor, Rakka, Haseke, Telabyad, Resulayn) ve Musul Vilayeti’nin (Musul, Süleymaniye, Kerkük, Erbil) Türkiye sınırlarına dâhil olduğu düşünülmekteydi.

¹⁰⁵⁴ M. Budak, *Mîsâk-ı Millî’den Lozan’a ...*, s.159-166.

¹⁰⁵⁵ *Millî Egemenlik Belgeleri*, s.32-37; *Meclisi Meb’ûsan Zabıt Ceridesi (MMZC) I*, (17.02.1920), s.24; M. Budak, *Mîsâk-ı Millî’den Lozan’a ...*, s.155-159, 167-173.

Mîsâk-ı Millî'nin 13. Kolorduyu da ilgilendiren güney sınırlarının daha iyi anlaşılabilmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarını izah etmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda Paşa'nın bu konudaki açıklamaları, Mîsâk-ı Millî'nin 1. maddesinde “*Mütareke hattının dâhil ve haricinde*” ifadesinin kullanıldığından hareketle analiz edilmelidir. Zira Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi sonrası, 3 Kasım 1918 tarihli Grup Emrinde ve 6 Kasım 1918 tarihli Başkumandanlığa gönderdiği raporda; Osmanlı birliklerinin bulunduğu konuma göre Suriye Vilayeti'nin kuzey hududunu tanımlamıştı. İlgili belgelere göre bu sınır; Lazkiye'nin kuzeyinden ve Han Şeyhûn'un güneyinden geçerek doğuya doğru uzanmaktaydı.¹⁰⁵⁶ Görüldüğü üzere Antakya, Halep ve İdlip hattı, Suriye'ye dâhil değildi ve Halep Vilayeti'nin idari bütünlüğü içerisindeydi.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldikten bir gün sonra 28 Aralık'ta yaptığı açıklamaya göre ise güney sınırı, İskenderun Körfezi'nin güneyinden ve Antakya'dan geçmekte, Halep ile Katma istasyonu arasından devam ederek Cerablus Köprüsünün güneyinde Fırat Nehri'ne ulaşmaktaydı. Fırat nehri doğusunda ise (13. Kolordu mıntıkası), Deyr-i Zor'a inmekte oradan da doğuya doğru uzanarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine almaktaydı. Bu hattın, Osmanlı ordusu tarafından müdafaa edilen, aynı zamanda birbirinden ayrılmaz olan Türkler ve Kürtlerin yaşadığı bölgeler olduğunu, güney kısmında ise Arapça konuşan dindaşların yaşadığını, bu hudut dâhiline kalan bölgelerin vatan sınırlarına dâhil ve bir bütün hâlinde kabul edildiğini açıklamıştı.¹⁰⁵⁷

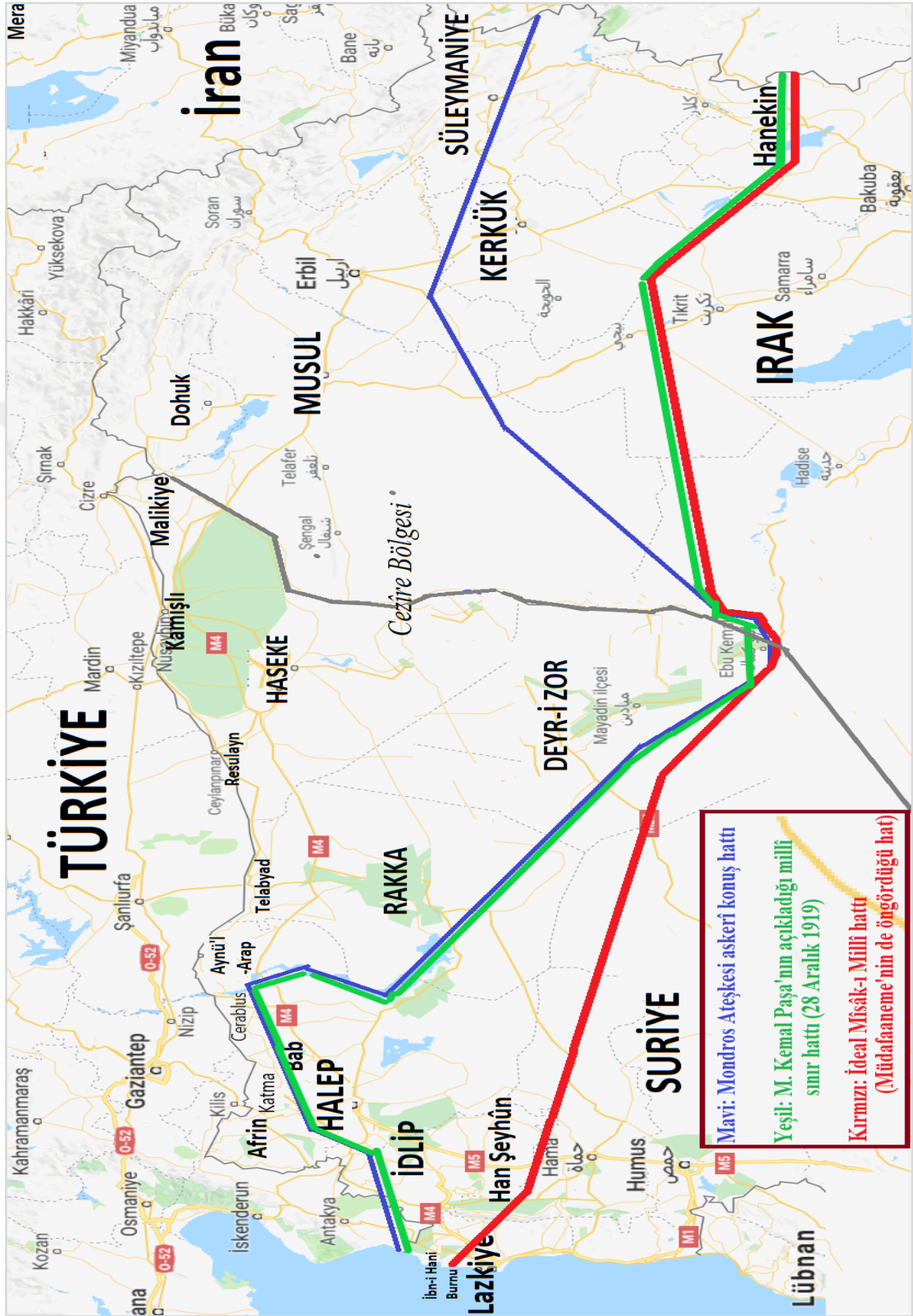
Ancak anlaşılacağı gibi söz konusu sınır tanımlamaları farklılıklar içermekteydi. İlki, Osmanlı Devleti'nin 23 Haziran 1919 tarihli “Müdâfaanâme” adlı resmî muhtırasında belirtilen ideal Mîsâk-ı Millî sınırları ile örtüşürken, ikincisi (28 Aralık 1919 tarihli) kuzeyden geçen ve Mondros Mütarekesi'ni esas alan askerî konuş sınırını ihtiva etmekteydi. Nitekim Halep ve Kerkük; Mütareke'den önce işgal edildiği halde Mustafa Kemal Paşa'nın ilk sınır tanımında, güney sınırlarına dâhil edildiği için “*işgal edilmemiş topraklar*” kriterinin dışında bir tanım olmuştu.¹⁰⁵⁸ Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa'nın, 28 Aralık'taki Mîsâk-ı Millî tanımlamasında, Mondros hattı dışında kalan Kerkük de yer alıyordu. Bu üç farklı tanımlamadan hareketle Mondros

¹⁰⁵⁶ HTVD, S.27, Yıl:8, Mart 1959, s.131-132, Vesika 714; HTVD, S.28, Yıl:8, Haziran 1959, s.145-146, Vesika 715; ATBD, S.142, s.97-98, Belge 21-1. M. Budak, *Mîsâk-ı Millî'den Lozan'a ...*, s.172.

¹⁰⁵⁷ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.1186, Vesika 220.

¹⁰⁵⁸ M. Budak, “Millî Bir Ukde: Musul Vilayeti Meselesi”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, s.129-130.

Ateşkesi askerî hattı, Mustafa Kemal Paşa'nın Mîsâk-ı Millî tanımlaması ile ideal Mîsâk-ı Millî sınırı harita ile şöyle ifade edilebilir:

Harita 2.4: Mondros Mütarekesi'nde güneydeki askerî hat (mavi), Mustafa Kemal Paşa'nın Mîsâk-ı Millî tanımlaması (yeşil) ve Mîsâk-ı Millî'nin ideal güney sınırlarını (kırmızı) gösterir harita

Mustafa Kemal Paşa'nın tanımlamalarının yanı sıra 13. Kolordu bölgesinden olan mebuslar da; Ermeni, Kürt ve Arap taleplerine karşı çıkmış ve tüm bu sahaları Mîsâk-ı Millî'ye dâhil vatan sınırları olarak kabul etmişlerdi.¹⁰⁵⁹ Nitekim Mîsâk-ı Millî'de imzası bulunan 121 mebus arasında Mardin Mebusu Ebu'l-ûlâ, Siverek Mebusu Sıtkı Bey, Urfa Mebusları Şükrü Nâsîh Bey ile Ali Fuat Beyler, 13. Kolordu bölgesinden gelen isimlerdi.¹⁰⁶⁰

İtilaf devletleri ise bu Beyanname'yi dikkate almamışlardı ve yukarıda izah edildiği üzere, topraklarının çoğunu Osmanlı Devleti'nden kopartmaya yönelik barış taslağı hazırlığındaydılar. Ancak Millî Mücadele Hareketi'nin ivme kazanması ve yurt genelinde idari ve askerî otoriteyi üstlenmesi sayesinde İtilaf devletleri tarafından 13. Kolordu bölgesi dâhil Sevr Antlaşması'nda dayatılan sınırlar kabul edilmemiş; Mîsâk-ı Millî sınırlarının temini için çalışılmıştı. Bu bağlamda Mayıs 1920'de Fransızlara yapılan ateşkes nedeniyle 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği 26 Mayıs 1920 tarihli yazıda; ulaştırılması gereken güney sınırlarına ilişkin Fransız işgaline uğrayan bölgeleri de esas alarak görüşlerini açıklamıştı. Bu kapsamda şayet barış görüşmeleri gerçekleşirse şu hususların temin edilmesini istemişti:

- Fırat'ın doğusundaki işgalin sonlandırılması ve bölgedeki demiryolu hattının kuzeyinin mutlaka Osmanlı Devleti'nde kalması sağlanmalıydı.

- Diyarbakır ve çevresinin batıdan gelen yol ve güzergâh bakımından girişinin Halep ve İskenderun olması hasebiyle İskenderun'un da elde kalması gerekliydi.

- İskenderun, Cerablus, Nusaybin ve Musul'un kuzey ve güneyi, genel itibarıyla Diyarbakır Vilayeti'nin hinterlandındaydı. Bu bölgede ara sıra yaylalara gelen Arap aşiretlerinden başka Arap aşireti bulunmamakta olduğundan dolayı Wilson Prensipleri kapsamında bölgenin Osmanlı Devleti'nden ayrılması hak ve hukuka uygun olmayacaktı.¹⁰⁶¹

Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin barış muhtıraları ve en nihayetinde Mîsâk-ı Millî'nin 1. maddesine göre devletin hedeflenen yeni güney sınırları açıklanmıştı. 13. Kolordunun Mütareke kapsamında çekilmek zorunda bırakıldığı bölgeler (Urfa, Cezîre hattı ile Musul ve çevresi) Mîsâk-ı Millî'ye dâhil

¹⁰⁵⁹ F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.170-171.

¹⁰⁶⁰ M. Budak, *Mîsâk-ı Millî'den Lozan'a ...*, s.515-518.

¹⁰⁶¹ ATASE, *İSH*, 342/5-21, 342/5-21a.

olarak kabul edilmekteydi. Bu hususu temin etmek amacıyla da Güney/Güneydoğu Cephesi'nde de işgale karşı mücadeleye başlanmıştı.

2.3.3. Seferberlik Planları ve İtilaf Devletlerinin Tepkisi

Amasya Görüşmeleri'nde kararlaştırılan üzere seçimler yapılmış ve Meclis açılmıştı. Bu kapsamda vatanın birlik ve bütünlüğüne dair Mîsâk-ı Millî de ilan edilerek işgal ve paylaşım planlarına karşı net bir duruş gösterilmişti. Tüm bunlarla birlikte -komutanlar toplantısında da mutabık kalındığı üzere- önemli bir diğer konu da bölücü faaliyetlere ve işgallere karşı alınacak somut tedbirlere ve askerî teşkilatlanmaya ilişkindi. Nitekim yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde, Heyet-i Temsiliye'nin arzu ettiği isimlerden Cemal Paşa'nın (Mersinli) Harbiye Nazırı, Cevat Paşa'nın (Çobanlı) Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olmasının da etkisiyle işgallerin sonlandırılmasına yönelik Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı ve diğer komutanlar arasında olası seferberlik yazışmaları ve planlamaları yapılmıştı.¹⁰⁶²

Bu kapsamda evvela Harbiye Nezareti tarafından 24 Aralık 1919 tarihli seferberlik kadrolarının oluşturulması noktasında kolordulara emir verilmişti. 9 Ocak 1920'de ¹⁰⁶³ gizli damgasıyla kolordulara gönderilen seferberlik planına göre 13. Kolordu; Samsun-Sinop hattındaki Hristiyan unsurların taşkınlıklarını önleme ve İtilaf devletlerinin Karadeniz'den yapabilecekleri çıkartmayı engelleme görevini üstlenen 3. Kolorduyu takviye edecekti. Bu süreçte 13. ve 15. Kolordular, Kazım Karabekir Paşa'nın emri altında olacaktı.¹⁰⁶⁴

Harbiye Nezaretince Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen ve üzerinde son şekli verilen 25 Şubat 1920 tarihli seferberlik planı ise İzmir'in ilhak edilmesi karşısında Kuvâ-yı Milliye'nin ve kolorduların görev ve sorumluluklarına ilişkindi. Buna göre;

- Kolordular, bulundukları bölgelerdeki demiryolları, cephane depoları ve stratejik noktalara el koyacaktı.

¹⁰⁶² A.F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.285-286; Z. Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri...", s.50-58; D. Gök, *Mersinli Cemal Paşa ...*, s.49-50, 73-85.

¹⁰⁶³ Kazım Karabekir Paşa, bu planın henüz Anadolu'ya geçmeden önce Mustafa Kemal Paşa ile olan görüşmelerinde kararlaştırıldığını; son süreçte esası korunarak son halinin verildiğini ve 9 Ocak 1920'de yayımlandığını belirtmektedir. Bkz. Kazım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?*, yay. haz., İsmet Bozdağ, İstanbul, Emre Yayınları, 1992, s.64.

¹⁰⁶⁴ HTVD, S.20, s.25-32, Vesika 519, 519/2; ATTB, s.164; M. Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.383-388; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.227-228.

- 12., 14. ve 20. Kolordular, isyan etmiş şekilde merkezî hükûmetle ilişkilerini kesecekti.

- 3., 13. ve 15. Kolordular, İtilaf devletlerine karşı bir tehdit unsuru olarak merkeze bağlı kalacaktı.

- Şayet İtilaf devletlerinin siyasi tehditleri fiili işgale dönüşürse o zaman bu üç kolordu da hükûmetle ilişkisini keserek işgallere karşı mücadele edecekti.¹⁰⁶⁵

Bu plana göre kolordular iki kategoriye göre sınıflandırılmıştı. Coğrafi öncelik sırasına bakıldığında; Yunan ilerleyişine karşı 12., 14. ve 20. Kolorduların inisiyatifi ele alarak silahlı mücadeleye girişmesi öngörülmüştü. Bu bakımdan 13. Kolordu ve diğer kolorduların, bulundukları Diyarbakır-Sivas-Erzurum hattında fiili muharebeye girişmesi fikri, ikinci etapta başvurulacak bir harekât planı olarak benimsenmişti.

Ancak 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine ve 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya yolladığı yazıda bazı endişelerini dile getirmişti. Bu hususta: “*Diyarbakır mıntikasının Fransız mıntakai nüfuzuna dâhil olduğu, bazı istihbarat ve istidlâlattan da Van, Bitlis ile Muş'a kadar Ermenistan Cumhuriyetine verileceği muhtemel görülüyor, İngilizler de Siirt livasını alarak Bitlis'e kadar uzanarak Ermenistan'la hemhudut olmak istemeleri muhtemeldir. Bu gibi hallerin mıntıkamda pek büyük galeyanı mucip olması muhtemeldir.*” ifadelerini kullanarak konunun hassasiyetine vurgu yapmıştı. Ancak Kazım Karabekir Paşa, onun bu tutumunu eleştirmiş ve Ermenistan'ın en ufak bir parçayı dahi alma projesinin rafa kalktığını dile getirmişti.¹⁰⁶⁶

Muhtemel seferberlik planları yapılırken 12 Ocak 1920'de Meclis-i Meb'ûsan İstanbul'da açılmıştı. Bu süreçte Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından seferberlik planları yapılması, hükûmet ile Heyet-i Temsiliye arasında koordineli bir ilişkinin tesis edilmesi ve bunun Anadolu Hareketini güçlendirmesi İtilaf devletlerini oldukça rahatsız etmekteydi. Nitekim İngilizler, Ali Rıza Paşa kabinesinde yer alan ve aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyesi olan Harbiye Nazırı Cemal Paşa (Mersinli) ile Erkân-ı Harbiye Umûmiye Reisi Cevat

¹⁰⁶⁵ Dört ihtimalli olarak hazırlanan seferberlik ve harekât planının detayları için bkz. HTVD, S.21, s.135-141, Vesika 538; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu...*, s.228-229; Z. Türkmen, “Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri...”, s.53-55.

¹⁰⁶⁶ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.425.

Paşa'nın (Çobanlı) istifa etmelerini 21 Ocak 1920'de verdikleri bir notayla talep etmişti.¹⁰⁶⁷

Neticede Millî Mücadele'ye taraftar olan bu iki paşa da istifa etmiş;¹⁰⁶⁸ özellikle şubat ayından itibaren Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ne yönelik işgal kuvvetlerinin baskısı artmıştı. Gelişmeleri yakından takip eden Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, tedbirli olmak ve proaktif davranmak için Meclis'in ve millî hareketin geleceğiyle ilgili düşüncelerini 5 Şubat 1920'de kolordu kumandanlarına gönderdiği telgrafta belirtmiş ve onlardan da görüşlerini talep etmişti.¹⁰⁶⁹ Bu yazıya 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından 17-19 Şubat tarihlerinde üç ayrı şifreyle cevap verilmişti. Cevdet Bey, İstanbul'daki hükûmet ile ilişkilerin kesilmesinin tehlikeli olduğunu, Kolordu mıntikasındaki aşiret ağalarının Bolşevikliği hoş karşılamayacaklarını, İslam birliğini gerçekleştirebilmek için ise İtilaf devletleri arasında devletin menfaatlerine en uygun, yani ehven-i şer olarak İngiltere ile uzlaşılabilirliğini ifade etmişti.¹⁰⁷⁰

5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey ise bu konuda verdiği cevapta, Bolşeviklerle birleşerek saldırıya geçmenin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Kafkas Cephesi Harekâtı gibi maceraperest bir hareket olacağını; bunun yerine Bolşevikliği Anadolu'ya sokmadan İtilaf devletlerine karşı onların başarısına dolaylı yoldan yardım edilebileceğini ve eldeki Kuvâ-yı Milliye unsurlarıyla Sivas Kongresi'nde

¹⁰⁶⁷ Nitekim bu iki paşanın; bazı özel seçilmiş kurmay subayların Anadolu'ya Kuvâ-yı Milliye teşkilatlanması için gönderilmesinde, bazı yerlerde silah ve cephanenin kaçırılmasında, bazı birliklerin yerlerinin değiştirilmesinde sorumluluk sahibi oldukları öne sürülmüştü. Vaziyet, Cemal Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilince; kendisine İngilizlerin zorla tutuklaması riskini dahi göze alarak istifa etmemesi önerilmişti. Mustafa Kemal Paşa, konuyla ilgili 13. Kolordu Kumandanı dâhil diğer kolordu kumandanlarından görüşlerini soran bir telgraf istemişti. Bkz. Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.1190-1191; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.229-230; D. Gök, *Mersinli Cemal Paşa ...*, s.103-111; S. Osmanoğlu, *Cevat Paşa*, s.357-362.

¹⁰⁶⁸ S. Duman, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti...*, s.100-103; Cemal Paşa'nın nazırlığı döneminde İstanbul'dan Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye'ye çok sayıda silah ve cephane taşınmış, para yardımı yapılmıştı. (D. Gök, *Mersinli Cemal Paşa ...*, s.103-111); Cemal Paşa'nın yerine Mütareke Dönemi'nde bir süre Erkân-ı Harbiye Umûmiye Reisliği de (Genelkurmay Başkanı) yapmış olan Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) 3 Şubat 1920'de Harbiye Nazırı olmuştu. Bkz. N. Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ...*, s.684.

¹⁰⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa bu yazısında; Türkiye'nin İtilaf devletlerince çembere alındığını hâl böyleyken emperyalizme karşı mücadele eden Sovyetlerle iş birliği yapılabilirliğini, bu kapsamda İtilaf devletleri tarafından Türkiye ve Bolşevikler arasına *Kafkas Setti* olarak kurulan Kafkas Cumhuriyetlerinin (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) yıkılmasını önermiş; bunun için de Doğu'da seferberlik yapılmasını, eğer güçlü bir hükûmet bunu gerçekleştiremezse Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'daki üyelerinin geri çekilmesini isteyeceğini ifade ederek kolordu kumandanlarından görüşlerini istemişti. Bkz. Z. Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.319. yazının detayları için bkz. HTVD, S.15, s.17-20, Vesika 388.

¹⁰⁷⁰ Albay Cevdet Bey'in konuyla ilgili uzun mütalaası için bkz. HTVD, S.15, s.25-28, Vesika 392; T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.582-584; Z. Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.336.

kararlaştırılan hudutların temin edilmesine çalışılmasının daha doğru bir seçenek olacağını önermişti.¹⁰⁷¹

Nihayetinde beklenen olmuş ve Ali Rıza Paşa Hükûmeti, İtilaf devletlerinin baskısıyla 3 Mart 1920’de istifa etmek durumunda kalmıştı.¹⁰⁷² Bunun zerine Mustafa Kemal Paşa,¹⁰⁷³ 4 Mart’ta padişaha telgraf yazarak millî ülküleri benimsemiş bir hkmetin kurulacağına olan inancını paylaşmış ve bunu tüm kolordu kumandanlarına da tebliğ etmişti.¹⁰⁷⁴

Hkmetin istifasını vermesine ilişkin 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Osmanlı Meclis-i Meb’san Riyaseti ve Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda tepkisini dile getirmiş olup şu hususları vurgulamıştı: Her şeyden önce İtilaf devletleri, Meclis’in güvenini almış bir kabineyi tazyik ederek istifaya zorlamaktaydı. İkinisi, Anadolu’nun batısı ve Trakya, Yunanlılar tarafından işgal edilip halkı zulme uğramıştı. Üstelik bu bölgelerin Yunanistan’a bağlanacağına dair anlaşma taslağı gündeme gelmişti. En önemlisi, Çukurova’da da Fransız-Ermeni mezalimi devam etmekteydi. Diğer taraftan kendilerinin, Ermeniler ve Kürtler adına söz sahibi olduğunu iddia eden iki şahıs (Boğos-şerif Paşa) arasındaki anlaşmaya, 13. Kolordu mıntıkasındaki halk, tepki göstererek bunu kabul etmediklerini aklamışlardı. Ayrıca, İtilaf devletlerine boyun eğecek bir hkmete razı olunmayacaktı. Bundan dolayı istiklale aykırı hükümlerin uygulamaması için kararlı olunduğu ifade edilmişti.¹⁰⁷⁵

Görüldüğü gibi 13. Kolordu Kumandanlığı Millî Mücadele’den taraf olup İstanbul nezdinde bölge halkının haklı tepkisini dile getirmiş; böylece yeni hkmete karşı duruşunu açıkça ortaya koymuştu.

¹⁰⁷¹ HTVD, S.15, s.39, Vesika 398.

¹⁰⁷² S. Duman, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti...*, s.107-111; C. Küçük, “Ali Rıza Paşa”, s.441.

¹⁰⁷³ Ali Rıza Paşa’nın yerine Salih Hulusi Paşa sadrazamlığa getirilmişti. Bkz. A.F. Türkeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.258.

¹⁰⁷⁴ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.398-399.

¹⁰⁷⁵ 13. Kolordudan, *Osmanlı Meclis-i Meb’san Riyaseti ve Harbiye Nezaretine gönderilen 5 Mart 1920 tarihi yazı*. HTVD, S.18, Yıl:5, Aralık 1956, s.18-19, Vesika 409; Bu telgrafiyla Albay Cevdet Bey’in tamamen Millî Mücadele çizgisinde hareket ettiği ve İstanbul’daki hkmet ve kurumları da bu minvalde hareket etmeye çağırdığı görülmektedir.

2.3.4. İstanbul'un İşgali Üzerine Alınan Tedbirler ve 13. Kolordunun Tutumu

Millî Mücadele'ye yönelik atılan önemli adımların neticesinde İtilaf devletleri tepkilerini ortaya koymuş ve 16 Mart 1920'de, Anadolu Hareketinin tamamen ülke sathında genişlemesini engellemek maksadıyla bilhassa Mîsâk-ı Millî'nin uygulanmasına ve işgallerin sonlandırılmasına yönelik Anadolu-İstanbul iş birliğinin olduğu bir dönemde çeşitli bahaneler öne sürerek başkent İstanbul'u resmen işgal etmişlerdi.¹⁰⁷⁶

İşgal haberi üzerine Mustafa Kemal Paşa, tüm kolordu kumandanlıklara gönderdiği 16 Mart tarihli tebliğle, bir süre için tüm dış dünya ile ilişkinin kesilmesini, İstanbul'dan yayımlanan emirlere itibar edilmemesini bildirmişti.¹⁰⁷⁷ 17 Mart'taki kolordulara ve valiliklere gönderdiği direktifte de; Başkent'in işgaliyle kamu daireleri ve telgrafhanenin kontrol altına alındığını, bu yüzden merkezle haberleşme imkânının kalmadığını, haberleşme durumunda işgal kuvvetleriyle muhabere edileceği için iletişime geçilmesinin yasaklandığını belirterek sadece Heyet-i Temsiliye ile irtibat kurulmasını istemişti.¹⁰⁷⁸ Ayrıca hukuksuz bu işgale karşı tüm vilayetlerden protesto telgrafları çekilmesini ve mitinglerin yapılmasını istemişti. 19 Mart 1920'de ise tüm kolordulara ve mülki makamlara gönderdiği yazıda, Ankara'da yeni bir Meclis'in toplanacağını; bunun için de her sancaktan temsilcilerin seçilerek Ankara'ya gönderilmesini tebliğ etmişti.¹⁰⁷⁹

Yaşanan işgal ve buna karşı yayımlanan tebliğ ve direktifler minvalinde 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından Kolorduya bağlı birlikler, Kolordu mıntıkasındaki askerlik teşkilatları yayımlanan tamimde; vilayet, sancak ve kazalarda gerçekleşen işgaller izah edilmiş; Ankara'da Meclis'in toplanacağı

¹⁰⁷⁶ A.F. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya ...*, s.123-124; Y.H. Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, s.42; S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, ss.202-208; Y. Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, s.176-178; Konuya dair Ünsal Yavuz, Mîsâk-ı Millî'nin ilanının işgalin asıl gerekçesi olmadığını, en azından düşük bir ihtimal olduğunu; işgalin esas sebebinin İngilizlerin bölgeye yönelik çıkarları ve Millî Mücadele Hareketi'nin gittikçe etkisini artırması ve hükûmetin de bu harekete yardımcı olması şeklinde değerlendirmektedir. Bkz. Ünsal Yavuz, "İngiliz ve Fransız Resmî Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler", *Belleten*, C.56, S.217, Aralık 1992, s.980-982.

¹⁰⁷⁷ Ayrıca 17 Mart 1920 tarihli kolordulara gönderdiği emirde, kolorduların bulundukları mıntikalardaki telgrafhanelere birer subay veya memur göndererek telgrafları, kontrol altında tutmalarını istemişti. Bkz. *HTVD*, S.22, Yıl:6, Aralık 1957, s.64-65, Vesika 564.

¹⁰⁷⁸ *HTVD*, S.13, s.10, Vesika 330; *ATTB*, s.216.

¹⁰⁷⁹ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.413-423; İstanbul'un işgaline dair protesto ile Mustafa Kemal Paşa'nın kolordu kumandanları ve valilere gönderdiği tebliği, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde* yayımlanmıştı. Bkz. "Beyanname", "Protesto", *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1336, s.1.

belirtilerek yeniden seçimlerin yapılacağı belirtilmişti.¹⁰⁸⁰ Cevdet Bey'in bu tamimi, esasında Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı 19 Mart tarihli emir doğrultusunda 13. Kolordunun tamamen Ankara'ya bağlı hareket etme iradesini ortaya koymuştu. Zira Başkent'in işgaliyle Osmanlı Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti de işgal edilmiş olup burada İtilaf devletleri tarafından "*Düvel-i Mü'telife Askerî Mümessilliği Komisyonu*" kurulmuştu. Böylece Osmanlı ordusunun ana karargâhı bütünüyle kontrol altına alınmış ve tüm kolordular hakkında detaylı bilgi istenmişti.¹⁰⁸¹

Bu çerçevede İstanbul'daki Harbiye Nezaretinin tüm kolordulara verdiği 23 Mart 1920 tarihli emirde; İtilaf devletlerinin Türk ordusunca herhangi bir askerî harekâta girişilmemesine dair ultimatom verdikleri ve Mütareke'ye aykırı bir eyleme girişilmesi durumunda ağır sonuçlar olacağını beyan ettikleri bildirilmişti. Ancak Heyet-i Temsiliye'nin emriyle, sansür subaylarının telgrafhanelere el koyması ve Anadolu ile hükûmet arasında iletişimin kesilmesi yüzünden Harbiye Nazırı adına bu emir, Bandırma'daki 14. Kolordu Kumandanlığına gönderilerek emrin diğer kolordulara tebliğ edilmesi istenmişti. Bu emir karşısında dikkat çekici bir gelişme olmuştu. Heyet-i Temsiliye'nin, İstanbul'daki hükûmet ve Harbiye Nezareti ile tüm ilişkilerin kesilmesi emrine rağmen Bandırma'daki 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa ile Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa, ilk etapta İstanbul'daki Harbiye Nezaretine bağlı kalmayı ilke olarak benimsemişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşaların müdahalesiyle bu iki kolordu da Meclis açılana kadar geçen bir aylık süreçte Ankara'nın emrine girmişti.¹⁰⁸²

Neticede İtilaf devletlerinin güdümüne giren İstanbul'daki Harbiye Nezaretinin yayımladığı emrin kolordular nezdinde bir geçerliliği olmamış; 13. Kolordu dâhil tüm kolordular, Harbiye Nezareti ile bağlantısını tamamen kesmişti.¹⁰⁸³ Esasında bir müddettir İstanbul'daki Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti, orduyu ayakta tutma fonksiyonunu yitirmiş olduğundan

¹⁰⁸⁰ Hasan Açıanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Ankara, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 2001, s.181-183.

¹⁰⁸¹ *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007, s.228-232.

¹⁰⁸² S. Selek, *Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, s.581-601, 654.

¹⁰⁸³ Böylece İstanbul'daki hükûmetin kontrolündeki 25. Kolordu haricinde Anadolu'da bulunan altı kolordu (3., 12., 13., 14., 15. ve 20. Kolordular) ve Edirne'deki 1. Kolordu olmak üzere yedi kolordu Ankara'ya bağlanırken tereddütsüz bu kararı alan 13. Kolordu da bunlar arasındaydı. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa ise Harbiye Nazırı adıyla yayınlanan emirlerin İngilizler tarafından hazırlandığını öğrenmiş ve bunu ilgilere tebliğ etmişti. Bkz. *ATTB*, s.239-240.

Anadolu Millî Mücadele Hareketi eliyle ordu yeniden yapılandırılmaya başlamıştı.¹⁰⁸⁴ Dolayısıyla ilk etapta mevcut kolordular için bundan sonraki tek başvuru mercii, Ankara’da teşkil edilecek yeni yönetim olacaktı.

Öte yandan 19 Mart tarihli tamim doğrultusunda Ankara’da açılacak Meclis için 13. Kolordu mıntıkasında da seçim çalışmaları başlamıştı. Lakin Kolordu Kumandanlığı; Diyarbakır, Elazığ, Malatya ve Dersim’de Kürtçülük cereyanından dolayı seçimlerin yapılmasında güçlük çekildiğini bildirmişti.¹⁰⁸⁵ Bunun yanı sıra Urfa’da yapılan seçimler esnasında Hürriyet ve İtilaf Partisine mensup (*Damat Ferit Paşa’nın yakın olduğu bir parti*)¹⁰⁸⁶ bazı kişiler, Ankara’daki Meclis’in padişahın izin ve rızasına aykırı bir girişim olduğuna ve Fransızlarla sulh yapılacağına yönelik propaganda yaparak seçimleri baltalama girişimde bulunmuşlardı. Bunun üzerine Albay Cevdet Bey bu şahısların tutuklanıp Diyarbakır’a gönderilmesini emretmişti.¹⁰⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa da, Urfa, Elazığ ve Diyarbakır’da henüz seçimlerin yapılmadığının anlaşıldığını belirterek “*Bölgede Kürtçülük cereyanı var diye zayıf kalpli insanlar işi tehir etmektedirler*” sözüyle tepkisini dile getirmişti.¹⁰⁸⁸ Ayrıca Diyarbakır’daki mebus seçim işlemini hızlandırılması maksadıyla 24 Mart 1920’de 13. Kolorduya verdiği emirde; seçimlerin bir an önce yapılması için Kolordunun yardım etmesini ve katkıda bulunmasını istemişti. Kolordunun tarafsız gibi durduğunu fakat düşmanların ülkenin ve milletin hukukunu yok etmeye çalıştığı bu hassas ortamda yapılması gerekeni; “*Hepimizin en büyük duygu ve çalışma göstermemiz için bilmem ki söz söylemeye lüzum var mıdır? Üç mebusu bir an önce hareket ettiriniz.*” sözleriyle dile getirmişti. Peşinden gönderdiği telgrafta ise “*Seçimlere Diyarbakır iştirak etmezse kendi kendimize bir mesele çıkarmış olacağız. Böyle ayırıcı bir meselenin ortaya çıkmasına meydan verilmemesi için yeni valiyle birlikte seçimlerin kesin olarak yapılmasının sağlanmasını vatanseverliğinden bekleriz efendim.*” ifadeleriyle Diyarbakır’ın durumuna ve buradan mebus seçilmesine ne kadar önem verdiğini ortaya koymuştu. Aynı gün 13. Kolordudan kendisine verilen cevapta;

¹⁰⁸⁴ Z. Türkmen, *Mütareke ve İşgalden ...*, s.274-277.

¹⁰⁸⁵ F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.188-189.

¹⁰⁸⁶ İstanbul’un işgalinden kısa bir müddet sonra Salih Hulusi Paşa Hükûmeti de istifa etmiş ve 5 Nisan 1920’de yeniden (2. kez) Damat Ferit Paşa Hükûmeti kurulmuştu. (Ş.C. Erdem, *Sadrızam Damat Ferit Paşa*, s.156-157); Nitekim San-Remo Konferansı’nda kabul edilen ve 13. Kolordu mıntıkasının Suriye, Ermenistan ve Kürdistan arasında bölüşüldüğü Sevr Antlaşması da Başkent’in işgal altında olduğu bu dönemde Damat Ferit Paşa Hükûmeti’nce imzalanacaktı. Bkz. T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.626-627.

¹⁰⁸⁷ 13. Kolordunun 31 Mart 1920 tarihli vukuat raporu. ATASE, İSH, 333/203-2.

¹⁰⁸⁸ T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.615.

Kolorduya güvenilmesi gerektiği, bu kapsamda seçimlerin yapılması için Kolordunun yardımcı olduğu ve seçilen mebusların hareketi için ulaştırma vasıtası temin edileceği bildirilmişti.¹⁰⁸⁹ Nitekim 13. Kolordu tarafından, mebus seçilenlere Kolordu veznesinden bir miktar para verilmiş; ayrıca Sivas'a kadar otomobille ulaşimleri temin edilmişti.¹⁰⁹⁰

Aynı şekilde bu tarihlerde Bitlis, Siirt ve Van mebusları, Diyarbakır'a gelmişlerdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolorduya gönderdiği 19 Mart tarihli yazısında bu mebusların, Malatya yoluyla Ankara'ya ulaşmalarının sağlanmasını istemişti. 13. Kolordu tarafından verilen 25 Mart tarihli cevapta; söz konusu mebuslara Ankara'ya gidebilmeleri için Kolordu tarafından vesait temin edileceği, ancak defterdarlığın para vermemesi nedeniyle harcırah verilemediği, haddizatında 2. Tümen tarafından kendilerine ilk hareketlerinde harcırah verildiği ve fakat bunun harcandığı bildirilmişti. Mebusların zaruri masrafları için 500 liraya ihtiyaç duyduklarının anlaşıldığı, Kolordunun buna imkânı olmaması nedeniyle talebin ne şekilde karşılanacağını bildirilmesi istenmişti.¹⁰⁹¹ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır Defterdarlığına yolladığı 27 Mart tarihli yazıda; mebusların ulaşmalarının 13. Kolordu tarafından karşılanacağını, ancak yol masraflarına ihtiyaç duyduklarını, bunun için de daha sonradan ödenmek üzere mebuslara yol ihtiyaçları için senet karşılığında avans verilmesini talep etmişti. Nihayetinde mebuslara, -Defterdarlığın 1 Nisan 1920 tarihli yazısına göre- Defterdarlık tarafından verilen avans hareket etmeleri sağlanmıştı.¹⁰⁹²

Görüldüğü üzere 13. Kolordu, seçim sürecine ilişkin idari görevler de üstlenmiş ve koordinatör vazifesi de görmüştü. Bu açıdan Kolordunun inisiyatif almasıyla bölgede mebus seçimleri tamamlanmıştı. 13. Kolordu, Millî Mücadele'nin ivme kazandığı bu kritik süreçte, önemli siyasi ve askerî gelişmelerle ilgili -İstanbul ve Anadolu iş birliğinin de etkisiyle- Mustafa Kemal Paşa'dan da talimat almıştı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa çeşitli siyasi-askerî konularda Albay Cevdet Bey'den görüş ve önerilerini yollaması talep etmişti. Bunda bölücü faaliyetlere en çok maruz kalması hasebiyle oldukça kritik bir bölgeden sorumlu olan 13. Kolordunun millî harekete aktif bir şekilde dâhil edilmek istendiği sonucu çıkartılabilir. Bazen de

¹⁰⁸⁹ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.124-125.

¹⁰⁹⁰ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.93.

¹⁰⁹¹ ATASE, ATAZB, 22/158-2; 22/158-3.

¹⁰⁹² ATASE, ATAZB, 22/158-4; 22/158-5.

bölgesindeki gelişmeleri Albay Cevdet Bey, Heyet-i Temsiliye'ye rapor olarak bildirmişti. Neticede 13. Kolordu, İstanbul'un işgaline kadar olan süreçte Harbiye Nezaretine karşı olan sorumluluklarını yapmak ve ihtiyatını korumak kaydıyla Millî Mücadele'ye aktif destek vermiş; başta mebus seçimleri olmak üzere idari görevler de üstlenmişti.

2.3.5. [Türkiye] Büyük Millet Meclisinin (TBMM) Açılması ve 13. Kolordunun Ankara'ya Bağlanması

İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'da yapılan seçimler neticesinde yeni seçilen mebuslarla birlikte İstanbul'da İtilaf devletlerinin tevkif işleminden kurtulabilen vekillerin de katılımı ile 23 Nisan 1920 tarihinde [Türkiye] Büyük Millet Meclisi (TBMM) Ankara'da açılmıştı. Olağanüstü şartlarda ve son derece geniş yetkilerle faaliyetlerine başlayan Büyük Millet Meclisi, ülke yönetimini deruhte ettiğini açıklamıştı.¹⁰⁹³ Böylece Sivas Kongresi'yle başlayan geçiş süreci sona ermiş; -tüm ülkede olmasa bile işgal altındaki topraklar hariç- Anadolu'nun genelinde bilfiil orduyu, mülki idareyi ve bürokrasiyi kontrolü altına alan yeni bir hükûmet kurulmuştu.¹⁰⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in açılışından bir gün evvel 22 Nisan 1920 tarihli kolordulara gönderdiği telgrafta; Meclis'in 23 Nisan'da açılacak olduğunu, bu bakımdan tüm askerî ve mülki makamların bundan sonra muhatap alacağı tek merciinin Büyük Millet Meclisi olacağını bildirmişti.¹⁰⁹⁵

Nitekim yeni Meclis, bu emri uygulamak için İstanbul'daki hükûmet ile her türlü haberleşmenin kesilmesini ve hükûmetin her eyleminin yok hükmünde sayılmasını; ayrıca yaptığı ve yapacağı anlaşmaların geçersiz olduğunu kabul ve ilan ederek ülkedeki tek meşru otorite olduğunu duyurmuştu.¹⁰⁹⁶ Bunun yanı sıra 29 Nisan 1920'de de Meclis'in varlığına yönelik yapılan her eylemi vatan hainliği sayan

¹⁰⁹³ ATTB, s.263; *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s.230-239; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s.60-61.

¹⁰⁹⁴ "Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336, s.3; "Büyük Millet Meclisi", "Büyük Millet Meclisinin Memlekete Beyannamesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan, s.1; *Parlamento Tarihi ...*, C.1, s.40-43; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, 2000, s.229-246; B. Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, s.75-95.

¹⁰⁹⁵ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.432.

¹⁰⁹⁶ Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, YKY, 1998, s.336.

“*Hiyanet-i Vataniye Kanunu*”nu çıkartmıştı. Bu durumda, işgal edilmemiş ve tamamı Millî Mücadele’ye bağlı kolorduların konuşlu olduğu Anadolu’daki vilayetlerde İstanbul’daki hükûmetin otoritesi kalmamıştı.¹⁰⁹⁷

Şüphesiz Meclis’in Anadolu’da otoritesini tesis etmesindeki en belirleyici etken, lider ve kurucu kadronun (Heyet-i Temsiliye), Kongreler sürecinden itibaren Kolordularla birlikte hareket etmesi ve Kolorduların da -açılışıyla birlikte- tamamen Meclis’e bağlılık göstermesiydi. Bu bağlamda Meclis’in açılması vesilesiyle diğer kumandanlardan olduğu gibi 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey’den de Millet Meclisi Riyasetine tebrik telgrafı gönderilmişti. Bunun üzerine Meclis tarafından kumandanlara Meclis’in selam ve teşekkürlerinin bildirilmesi kararı alınmış ve kolordu isimleri sayılırken Cevdet Bey’in ismi zikredilmeyince Mustafa Kemal Paşa söz alarak “*13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey de vardır. Unutulmuş zannederim.*” ifadesiyle ona da teşekkür tebligatı yollanmasını istemişti. Sonuçta Albay Cevdet Bey’e de gönderilen tebligatta “*Neferinden kumandanına kadar bütün orduya müteşekkirim*” ifadelerine yer verilmişti.¹⁰⁹⁸

Büyük Millet Meclisinde 13. Kolordu bölgesini; 16’sı İstanbul’daki Meclis-i Meb’ûsandan gelip katılanlar, 68’i ise yeni seçilenler olmak üzere 84 mebus temsil etmişti. Mebusların dağılımına bakıldığında; Diyarbakır’dan 7, Bitlis’ten 7, Elazığ’dan 7, Malatya’dan 11, Ergani’den 11, Mardin’den 6, Urfa’dan 5, Muş’tan 7, Siverek’ten 6, Siirt’ten 6, Dersim’den 6 ve Genç’ten 6 mebus seçilmişti.¹⁰⁹⁹ Bunlardan 20’si; Ankara’ya gitmediği, mazbatasını onaylanmadığı veya Meclise devamsızlık ettiği için mebusluktan düşürülmüştü. Bu bakımdan 13. Kolordu bölgesini temsilen görev yapan vekiller, meclisteki mebus sayısının yaklaşık %20’sine tekabül etmekteydi.

Böylece 13. Kolordu mıntıkasında cereyan eden Kürtçülük hadiseleri ve Damat Ferit Paşa’nın ilk sadareti döneminde bölgeye atadığı valilerin engellemesi yüzünden Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde (*Erzurum Kongresi’nde Bitlis hariç*) temsil edilemeyen 13. Kolordu sorumluluk sahasındaki sancaklar, evvela Meclis-i Meb’ûsanda esas itibarıyla da Büyük Millet Meclisinde yüksek oranda temsil edilmeye başlamıştı. Bu yönden bölge mebusları, İngiliz ve Fransız işgalleri ile

¹⁰⁹⁷ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.37-42; *Parlamento Tarihi* ..., C.1, s.119-121.

¹⁰⁹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, III, (25.04.1920), s.43-46.

¹⁰⁹⁹ A. Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri* ..., s.73-102; *Parlamento Tarihi* ..., C.1, s.39.

Ermeni-Kürt-Arap emellerine karşı, mensup bulundukları şehirlerin hakkını ve bölge halkının taleplerini daha somut ve aktif savunma imkânı bulmuştu.

Meclis açıldıktan sonra 2 Mayıs 1920 tarihli “*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*” ile 3 Mayıs’ta Meclis içinden seçilen bakanların oluşturduğu “*İcra Vekilleri Heyeti*” (Bakanlar Kurulu) teşkil edilmişti.¹¹⁰⁰ Yeni kabinede Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) de İcra Vekili (Bakanı) statüsünde konumlandırılmıştı. Böylece olağanüstü dönem olmasının ve tüm cephelerde mücadelenin devam etmesinin etkisiyle Genelkurmay Başkanı ilk defa vekiller heyeti/kabine içerisinde yer almıştı. Ayrıca *Dâhiliye Nezareti* de Ankara’daki kabinede *Dâhiliye Vekâleti* olarak kurulmuştu.¹¹⁰¹ Dolayısıyla tüm kolordular gibi 13. Kolordu Kumandanlığı da bundan sonraki süreçte İstanbul’daki Harbiye Nezareti ile değil Ankara’da kurulan yeni Müdâfaa-i Milliye Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti/Vekâletine (Genelkurmay Başkanlığı) bağlanmıştı.¹¹⁰² İlk Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak),¹¹⁰³ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi/Vekili ise Albay İsmet Bey (Orgeneral İnönü) olmuştu.¹¹⁰⁴

Yeni teşkil edilen Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinin ana gündem maddeleri; bir yandan işgallere karşı mücadele edilmesi, bir yandan da Mütareke şartları gereği nitel ve nicel olarak zayıflatılan ordunun bir an evvel seferberlik vaziyetine getirilmesi ve teşkilatlandırılmasıydı. Alınması gereken en acil tedbir ise Yunan ordusunun Anadolu içlerine ilerlemesi karşısında Batı Cephesi’ni takviye etmektir. Bu kapsamda Fevzi Paşa, 13. Kolordudan Batı’daki kolordular için acele yola çıkartılmasını talep ettiği silah, cephan ve mühimmatların

¹¹⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, IX, (02.05.1920), s.185; TBMM Zabıt Ceridesi, X, (03.05.1920), s.185; Kemal Atatürk, *Nutuk 1920-1927*, 9. bs., C.2, yay. haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.437-440.

¹¹⁰¹ R. Akın, *TBMM Devleti ...*, s.129, 134; Hakan Uzun, “Birinci İcra Vekilleri Heyeti Üzerine Genel Bir Değerlendirme (3 Mayıs 1920 - 24 Ocak 1921)”, *Millî Mücadele 1920*, ed., Umut Karabulut, İbrahim Bozkurt, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2020, s.35; Mahmut Pınarbaşı, *Millî Savunma Bakanlığı (1920-1950)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, s.63-66; Miyak, “Atatürk Döneminde Milli Müdafaa Vekâleti ...”, s.11-23.

¹¹⁰² İ. Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, s.102; Yapılanma sürecine ilişkin ayrıca bkz. M. Pınarbaşı, *Millî Savunma Bakanlığı (1920-1950)*, s.52-66.

¹¹⁰³ Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa, Müdâfaa-i Milliye Vekâletini üstlendikten sonra 13. Kolorduya cephan sevkıyla ilgili bir emir göndermiştir. *ATASE, İSH*, 342/4-30, 342/5-1.

¹¹⁰⁴ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ...*, s.271-274; Z. Türkmen, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros ...”, s.631-632; D.L. Miyak, “Atatürk Döneminde Milli Müdafaa Vekâleti ...”, s.11-26.

yanı sıra; 13 Mayıs 1920’de 3. ve 13. Kolorduya gönderdiği yazıda, Diyarbakır ve Sivas emvalinden de 250 liranın hızlıca gönderilmesini istemişti.¹¹⁰⁵

Bu acil tedbirler alınırken işgallere karşı tüm yurttaki kapsamlı ve sistemli bir mücadele verilmesi maksadıyla merkezi bir ordu kurulması çalışmalarına da başlanmıştı. Bu doğrultuda Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin, iyi bir teşkilatlanma ve seferberlik yapabilmesi için kolorduların personel, silah-ve mühimmat miktarı ile lojistik-ikmal-erzak imkânlarına ilişkin detaylı bilgilere ihtiyacı vardı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, henüz Meclis açılmadan önce 8 Nisan’da, kolordulara gönderdiği emirde zikredilen hususların bildirilmesini istemişti.¹¹⁰⁶ Bir başka emirde ise kolorduların bundan sonraki süreçte işgallere karşı aktif bir şekilde mücadeleye gireceğini bildirmiş; bu bakımdan kolorduların yardımcı/gayri muharip unsurlar dâhil 15.000-30.000 arası bir kuvveti haiz olması gerektiğini vurgulamıştı. Esasen Meclis açıldıktan sonra kolordulardan alınan malumat doğrultusunda bu konu hem Meclis Genel Kurulunda hem de kabine toplantılarında etraflıca ele alınmış ve gerekli tedbirler uygulamaya konulmuştu. Bu doğrultuda 16 Mayıs 1920 tarihli İcra Vekilleri kararıyla Kuvâ-yı Milliye teşkilatı, Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlanmıştı.¹¹⁰⁷

Görüldüğü üzere başkent İstanbul’un işgali ve Ankara’da Meclis’in açılmasıyla Türk ordusunu oluşturan kolordular, İstanbul’daki Harbiye Nezareti ile bağlantısını kesmiş ve Ankara Hükûmeti bünyesinde kurulan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine/Vekâletine bağlanmıştı. Bu bağlılık personel, lojistik ve idari olarak Vekâlete; harekât ve istihbarat yönünden Erkân-ı Harbiye’ye bağlı olması şeklindeydi. Böylece Millî Mücadele’nin etkin ve topyekûn bir şekilde gerçekleştirilebilmesi adına Ankara Hükûmeti’nce Türk ordusunun ana karargâhtan bağlı birliklere kadar yenilenme ve yapılandırma süreci de başlamıştı. Nitekim ilerleyen aylarda cephenin ve askerî teşkilatların yeniden yapılandırılması doğrultusunda 13. Kolordu karargâhı da lağvedilecek ve yerine El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı kurulacaktı.

¹¹⁰⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi ...*, s.229-230.

¹¹⁰⁶ HTVD, S.13, s.59, Vesika 351.

¹¹⁰⁷ HTVD, S.54, Yıl:14, Aralık 1965, s.7-9, Vesika 1235; HTVD, S.13, s.61, Vesika 352; Z. Türkmen, *Mütareke ve İşgalden ...*, s.272-280; T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.634-636.

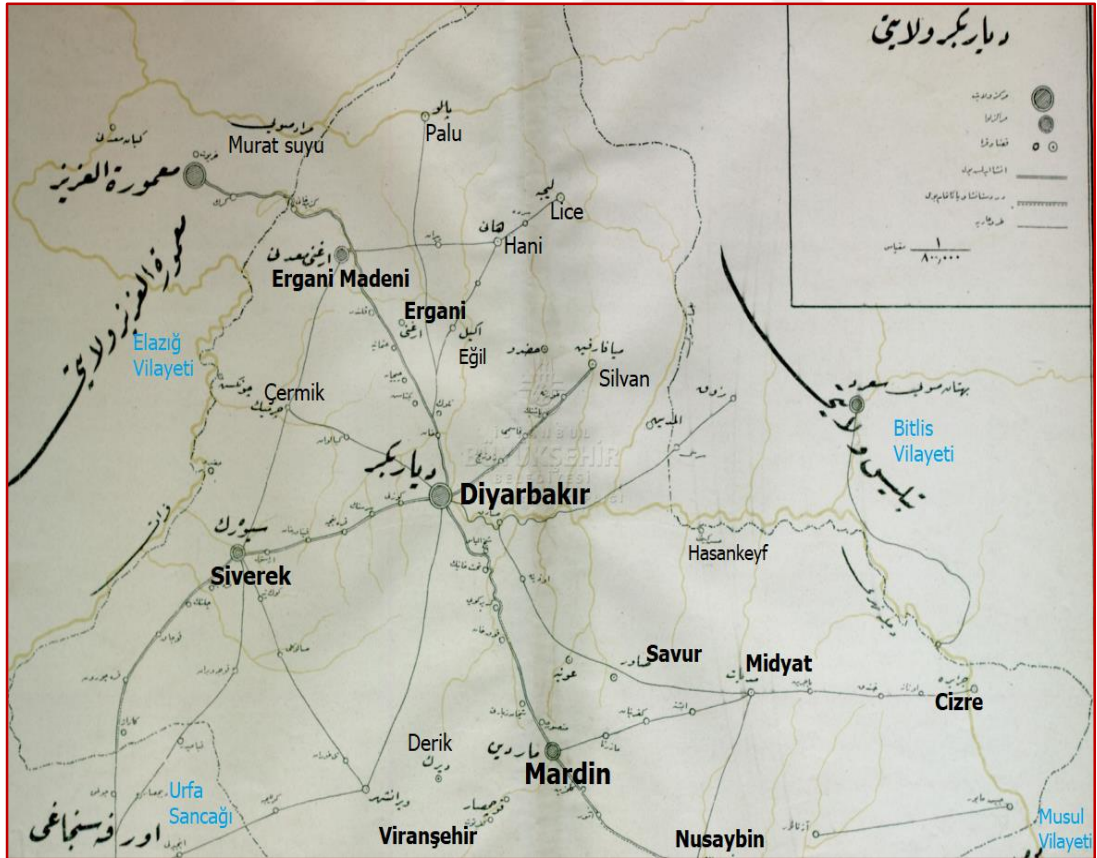
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

13. KOLORDUNUN ASKERÎ-İDARİ FAALİYETLERİ VE KOLORDU BÖLGESİNDEKİ GELİŞMELER

3.1. Diyarbakır Vilayeti'ndeki Gelişmeler ve 13. Kolordunun Faaliyetleri

3.1.1. Diyarbakır'da Bölücü Faaliyetler ve 13. Kolordunun Aldığı Tedbirler

Osmanlı idari teşkilatında Diyarbakır Vilayeti; güneyde Cezîre bölgesi, batıda Elazığ Vilayeti ve Urfa Sancağı, doğuda Bitlis Vilayeti ve güneydoğuda ise Musul Vilayeti ile sınırdış olup Vilâyât-ı Şarkiyye'de ve güney coğrafyasında son derece stratejik bir vilayetti. Diyarbakır şehrinin vilayet merkezi olduğu idari yapıda Diyarbakır Merkez, Mardin, Ergani ve Siverek Sancakları bulunmaktaydı. Diyarbakır Merkez Sancağı'na bağlı kazalar ise Merkez, Lice ve Silvan'dı.¹¹⁰⁸

Harita 3.1: Diyarbakır Vilayeti yolları haritası - *Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye Vilayet Müdüriyeti Vilayet Yolları Haritası*, İstanbul, Hilal Matbaası 1913, s.51.

¹¹⁰⁸ K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.143.

Diyarbakır Vilayeti, Millî Mücadele Dönemi'nde de bu önemini sürdürmüştü. Nitekim 13. Kolordunun karargâh merkezi, 1919 yılı Şubat ayı sonlarında Diyarbakır'a nakledilmişti. Şehir bu özelliğiyle, bölgede vuku bulan işgallere rağmen işgal edilmemiş bir yer olarak Güneydoğu Anadolu'nun merkezi konumundaydı. Bu anlamda 13. Kolordu Kumandanlığı, Diyarbakır sur içindeki karargâhından tesis ettiği yönetim anlayışıyla tüm bölgenin asayiş ve güvenliğini sağlamaya çalışarak devletin otoritesinin korunmasında kritik bir rol oynamış, yeni işgal girişimlerine karşı caydırıcı bir unsur olmuştu.¹¹⁰⁹

a.) Diyarbakır'daki Siyasi Kürtçülük Faaliyetleri

13. Kolordu, sorumluluk sahasında en fazla Kürtçülük hareketi ve onları tahrik eden İngilizlerle uğraşmaktaydı.¹¹¹⁰ Esasında Kürt Teali Cemiyetinin, Kolordu mıntıkasındaki faaliyetleri en çok Diyarbakır'da yoğunlaşmıştı. Şube faaliyetleri ve çıkardıkları yayınlar (*Kürdistan ve Jin dergileri*), Kürt aşiretlerini bağımsız Kürdistan teşekkülü konusunda harekete geçirme amacı taşıyordu.¹¹¹¹

Hiç şüphesiz bu faaliyetleri organize eden Diyarbakır'ın önde gelen aileleri Kürt aşiretlerini, kendileriyle iş birliğine davet etmekteydi. Bu ailelerin başında, şehrin ileri gelen Kürt kökenli ailelerinden Cemilpaşazadeler gelmekte olup Kasım Bey ve oğlu Ekrem Bey, bu harekete öncülük etmekteydi. Hatta Kürt Teali Cemiyetinin şubelerini de açmışlardı. Özellikle Ekrem Bey, bu faaliyetlerinde Bedirhan ve Baban aşiretleriyle yakın iş birliği içinde olup Diyarbakır'ın ele geçirilmesini ve Osmanlı askerî ve idari memurlarının bölgeden çıkartılarak Kürdistan yönetiminin kurulmasını dahi dile getirmekteydi.¹¹¹² Bu hususta Cemiyet üyeleri; Diyarbakır-Mardin hattında Kürdistan kurulacağı, İngilizler gelmeden bunun altyapısının hazırlanması gerektiği, bölgeden sorumlu olan 13. Kolordunun top, mitralyöz gibi silahlarının kalmadığı ve hepsini İngilizlerin aldığı yolunda propagandalara girişmişlerdi.¹¹¹³ Özellikle Diyarbakır'daki Kürt Teali Cemiyeti şubesi (Kürt Kulübü)¹¹¹⁴ tarafından yönlendirilen

¹¹⁰⁹ O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.63-64.

¹¹¹⁰ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.13-15; S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi: ...", s.90-91.

¹¹¹¹ O. Girit, *Millî Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, s.47; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.161-163.

¹¹¹² K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.146-147; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.207-210.

¹¹¹³ 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'in, Ali Galip olayı sırasında Malatya'daki süvari yüzbaşısına gönderdiği yazıda; Diyarbakır'daki herkesin Kürtçülük maskesiyle İngiliz mandası için çalıştığını belirtmesi de ilginç bir genellemedir. Bkz. M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.86.

¹¹¹⁴ Kürt Teali Cemiyetinin Diyarbakır şubesi, şehirdeki kamuoyunda-halk arasında *Kürt Kulübü* olarak anılmaktaydı. Bkz. Z. Çamsoy, *Millî Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli ...*, s.170.

şahısların bu tarz girişimlerinin yanı sıra Diyarbakır'a gizlice silah sokmaları, Kürtçülerin şehirde yaptıkları propagandaları artırmıştı.¹¹¹⁵

Kürtçülerin bu faaliyetlerinin şüphesiz arka planda bir dayanağı vardı. O da İngiltere'nin bilhassa Mondros Mütarekesi'yle birlikte kendilerine yönelik artan desteği idi. Bu açıdan 13. Kolordu mıntikasını işgal girişiminde bulunan İngilizlerin esas politikalarından biri de bölgedeki Kürt aşiretlerinin kışkırtılarak isyan etmeleri yani ayaklandırılması üzerine kuruluydu. Zikredilen politika, İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyeti ile koordineli bir şekilde uygulanmaya çalışılmaktaydı.¹¹¹⁶

İngilizlerin bir diğer çıkarı ise Irak'ta kurulacak bir Arap Devleti ve Doğu'daki Ermeni Devleti'nin güvenliği için Güneydoğu Anadolu'daki belli bir bölgede tampon Kürt Devleti kurmaktır.¹¹¹⁷ Bunun için Diyarbakır'daki Kürtçülük girişimlerine destek olmak üzere Binbaşı Noel Haziran 1919'da Diyarbakır'a gelmişti.¹¹¹⁸ Noel, burada görüştüğü Kürt aşiretlerini, bağımsızlık için harekete geçmeye teşvik etmişti. Şehirdeki Kürt Teali Cemiyeti üyeleri ve Bedirhanlar tarafından iyi bir şekilde karşılanırsa da ileri gelen Kürt aşiret reisleri, bölgedeki Ermeni taleplerinden şikâyetçi olmuş; Avrupa'nın Ermeni tezlerini desteklediğini fakat Kürtlere gerekli desteği sağlamadığını dile getirmişlerdi. Buna karşılık Noel, İngiltere'nin Kürtleri desteklediğini ve meseleye bir çözüm getirileceğini vurgulamıştı.¹¹¹⁹ Binbaşı Noel gözlemlerinde Diyarbakır'da, Mardin ve çevresine göre daha çok Kürtçülük potansiyeli gördüğünü ifade etmişti.¹¹²⁰

Bu girişimler 13. Kolordu Kumandanlığınca yakından takip edilmekteydi. Nitekim Binbaşı Noel şehre geldiğinde, -İngilizlere karşı olanlar veya bölgeyi işgal etmeye bahane arayanlar tarafından Noel'e bir saldırı olmaması için- Kolordu Kumandanı tarafından kendisine refakat etmek ve koruma görevi de icra etmek üzere süvariler verilmişti.¹¹²¹ 13. Kolordu, Noel'in şehirdeki girişimleri ve Kürtçülük

¹¹¹⁵ O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.226-230.

¹¹¹⁶ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.73-74.

¹¹¹⁷ L. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması ...*, s.276; *M Dosyası Misak-ı Milli ve Musul*, s.28-29.

¹¹¹⁸ K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.146-147; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.207-210.

¹¹¹⁹ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.65; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.180-185.

¹¹²⁰ S. Ural, "Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", s.60-61.

¹¹²¹ Oktay Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngiliz İstihbarat Subayı Edward William Charles Noel'in Diyarbakır ve Çevresindeki Propaganda Faaliyetleri", ed., Oktay Bozan, Hakan Aslan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C.1, Ankara, Manas Yayıncılık, 2019, s.457.

cereyanının yol açabileceği tehlikelerle ilgili Harbiye Nezareti vasıtasıyla hükûmeti de uyarmış, gerekli önlemlerin alınmasını istemişti.¹¹²²

b.) 13. Kolordunun Kürtçülere Karşı Aldığı Tedbirler

Kürtçülerin bu siyasi ve bölücü maksatlı faaliyetlerini yakından takip eden 13. Kolordu, bunlara karşı tedbir almak için yoğun bir gayret içerisindeydi. Öyle ki Kolordu, Cemiyetin artan faaliyetleriyle 1919 yılı Mayıs ayı sonlarında gece yarısı şehre silahlı Kürtlerin girmekte olduğuna dair haberi alınca Diyarbakır hükûmet konağının da yer aldığı iç kalede bulunan şehre hâkim tepeye, dört toplu bir dağ bataryası konuşlandırmıştı. Topun bir ağzı Kürt kulübü Reisi Kasım Bey ile oğlu Ekrem'in oturdukları eve çevrilmiş; topçu bataryası ise bir bölük askerle koruma altına alınmıştı. Her ihtimale karşı Türk asıllı subaylar ikaz edilerek olası bir Kürtçü kalkışmaya karşı hazırlıklı olunması istenmiş, sokaklara da askerî devriyeler çıkartılmıştı. Bu durumu gören halk, kale içinde bulunan Kolordu karargâhına gelerek sebebini sormuş ve rahatsızlıklarını dile getirmişti. Bunun üzerine 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey; topların ramazan ayı münasebetiyle çıkartıldığını ancak hassas bir dönemde bölücü faaliyetlerin vilayet merkezi ve Kolordu karargâhının bulunduğu bir şehirde yapılmasının küstahlık olduğunu, bunlara karşı gerektiğinde her türlü tedbiri alabileceklerini belirtmişti.¹¹²³

Ayrıca Kolordu tarafından siyasi/bölücü Kürtçülere gözdağı vermek maksadıyla ve muharebe tatbikatı adıyla halka açık bir tatbikat icra edilmişti.¹¹²⁴ Bu faaliyet için 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in emriyle Ergani'de bulunan 5. Topçu Alayından iki top Diyarbakır'a gönderilmiş; ardından 2. Topçu Alayı emrindeki sahra bataryasından iki top daha istenmişti.¹¹²⁵

13. Kolordunun aldığı bu tedbirlerin yanı sıra devlete bağlı aşiretler ve bölge halkı da Kürtçülük girişimlerine karşı Kolorduya başvurarak Osmanlı bayrağı altında huzurlu yaşadıklarını belirtip ayrılık amacı güden Kürtleri kınamışlardı.¹¹²⁶ Diyarbakır halkının duyarlı davranışı şüphesiz şehirdeki bölücü Kürtçüleri de rahatsız etmişti. Kürt Teali Cemiyeti üyelerinin bu tutumunu gören ve 22 Mayıs 1919'da yapacakları

¹¹²² Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni* ..., s.207-210.

¹¹²³ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit* ..., s.66-67.

¹¹²⁴ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni* ..., s.211-212.

¹¹²⁵ 13. Kolordudan -5.Tümenin raporuna atfen- Diyarbakır Valiliğine gönderilen yazı ile 5. Tümen ve 5. Topçu Alayına verilen 24 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/9-27, 340/9-28.

¹¹²⁶ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.125.

toplantıyı haber alarak bu toplantıya katılan 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey de söz alarak bazı uyarılarda bulunmuştu. Halit Bey'e göre içinde bulunulan bu hassas ortamda, güçlü ve büyük bazı aşiretlerin yabancı işgallere karşı hükûmete yardımcı olmak yerine cephe almaları uygun değildi. İngilizlerin kışkırtmalarına gelinmemesi gerekliydi çünkü bölgede bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması mümkün olamayacaktı. İngiliz mandası altında bir Kürt bölgesi kurulsada dahi bu durum, bölgenin Ermenistan'a verilmesinin bir adımı olacaktı. Dolayısıyla yapılan bölücü faaliyetlerin bir an önce terk edilmesi gerekliydi. Ayrıca işgalleri protesto ederek bu çerçevede Kolordunun düşünce ve işaretlerine uymaları icap ediyordu.¹¹²⁷

Bu süreçte Samsun-Havza-Amasya hattında faaliyet gösteren Mustafa Kemal Paşa da Diyarbakır ve çevresinde yaşanan bölücü faaliyetleri yakından takip etmekteydi. Bu çerçevede alınması gereken önlemlerle ilgili Kolordu Kumandanlığı ve Diyarbakır Valiliği ile temas hâlindeydi. Mustafa Kemal Paşa'nın da dikkat çektiği nokta, mevcut vaziyet karşısında Kolordu ve Valilik tarafından alınan tedbirlerin yanı sıra Diyarbakır'daki bölücü faaliyetlere karşı Müdâfaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyetinin de etkin hâle getirilmesiydi. Zaten Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Ermeni girişimleri üzerine "*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti*", Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştu. Ancak Diyarbakır'daki şubesi bir müddet sonra açılacaktı.¹¹²⁸ Dolayısıyla Mütareke'nin ilk aylarında Cemiyetin, Diyarbakır şubesinin olmaması, Kürt Teali Cemiyetinin Diyarbakır'da etkin bir şekilde faaliyet göstermesine, bilhassa Kürt gençlerini bağımsız Kürt hayallerine yönlendirmesine sebep olmuştu.¹¹²⁹

Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır Valiliğine gönderdiği 1 Haziran 1919 tarihli telgrafta, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Diyarbakır şehri veya Vilayet'e bağlı sancak ve kazalarında teşkilatının olup olmadığını sormuştu. Vali Vekili Mustafa Nadir Bey tarafından kendisine verilen cevapta; henüz teşkilatlanma olmadığı, Kürt gençlerinin bağımsız Kürdistan girişiminde bulunduğu, bunun da Hristiyanları (özellikle Ermeniler) rahatsız ettiği bildirilmişti.¹¹³⁰

¹¹²⁷ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.64-65, O. Bozan, "Millî Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır ...", s.1346.

¹¹²⁸ H. Selvi, "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.216.

¹¹²⁹ S.R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal...*, s.38; M. Goloğlu, *Erzurum Kongresi ...*, s.66-67; Kürt Teali Cemiyetinin Diyarbakır'daki faaliyetleriyle ilgili detay için bkz. O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.219-232.

¹¹³⁰ K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.144-145; S.R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal ...*, s.38; Bu esnada Damat Ferit Paşa'nın ajans aracılığıyla Doğu'da muhtar bir Ermenistan kurulması ve bir miktar toprak verilmesi talebinin karşılanabileceğine ilişkin tebligatı haber alınmıştı. Bunun halk

Hakikaten de bu süreçte Diyarbakır'daki Kürtçülük cereyanı bilhassa Cemilpaşazade Ekrem'in faaliyetleriyle oldukça artmış; şehirdeki cemiyette düzenlenen ve Kürtlerin katıldığı bir toplantı sırasında “*Burada Türklük ve Osmanlılık yoktur. Burası müstakil Kürdistan'dır.*” gibi sözleriyle açıkça kendini belli etmişti. Toplantıdakilerden bazıları bu sözlere tepki göstermiş ve konu resmî makamlara intikal etmişti. Bunun üzerine 13. Kolordunun girişimleriyle Kürt Teali Cemiyetinin Diyarbakır Şubesi 4 Haziran 1919'da Diyarbakır Valiliği tarafından kapatılmıştı.¹¹³¹ Ayrıca Diyarbakır'da asayişin son günlerde -Kürtçülük propagandalarının da etkisiyle- iyice bozulması ve buna karşı önlem almayıp Kürt Kulübü üyeleri ile sıkı irtibatları tespit edilen Polis Müdür Vekili olan Jandarma Yüzbaşı Abdülsamet Efendi, 13. Kolordunun talebiyle azledilmiş ve yerine de Binbaşı Trabzonlu Osman Zeki Bey atanmıştı. Cevdet Bey'e göre yeni müdürle birlikte polis üzerine düşeni yapmaya, böylece şehirdeki asayiş de düzelmeye başlamıştı.¹¹³² Kürt Cemiyetinin kapatılmasına bölge halkından olumlu tepkiler gelmişti.¹¹³³

Bununla birlikte 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine gönderdiği 9 Haziran 1919 tarihli raporda; Kürt Teali Cemiyetinin kapatılması üzerine Dersim aşiret reislerinden Abbas ve oğlu Mustafa tarafından kurulan “*Sulh-ü Selamet Fırkası*” ile Eski Müftü Faik Efendi tarafından kurulan “*Kürt Teali Cemiyeti*”nin birleştiği ve “bağımsız Kürdistan” faaliyetlerine devam ettikleri bildirilmişti.¹¹³⁴ Bu bakımdan Cevdet Bey'den gelen raporlar üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından Sadaret makamına sunulan tezkire ile bölgedeki Kürtçülük faaliyetlerinin engellenmesi talep edilmişti.¹¹³⁵

Diğer taraftan, gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa da 15-16 Haziran tarihli yazısında; İtilaf devletlerinin devletin ve milletin menfaatlerini

arasında infiale sebep olduğu belirtilerek söz konusu söylemin kapsamı sorulmuştu. (*Diyarbakır Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Temmuz 1919 tarihli yazı*); Bu haber alındığında şehrin ileri gelenleri tarafından Belediye Reisi Dellalzade Abdurrahman Bey'in riyasetinde 22 Mayıs'ta toplantı yapılıyordu ve İzmir'in işgalinin protesto edilmesi görüşülmekteydi ve söz konusu habere de tepki gösterilmişti. Akabinde de Diyarbakır'da millî bir heyet kurulması çalışmaları başlatılmıştı. Bkz. O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.209-212; *Diyarbakır İl Yıllığı 1967*, Ankara, İş Matbaacılık, 1967, s.208-209.

¹¹³¹ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.68; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.210-211, 246, O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.203-206.

¹¹³² 13. Kolordudan, Harbiye Nezareti ve 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine (Mustafa Kemal Paşa'ya) gönderilen 11 Haziran 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/12-19, 340/12-20.

¹¹³³ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.29-30.

¹¹³⁴ HTVD, S.5, s.34-35, Vesika 100.

¹¹³⁵ O. Bozan, “Millî Mücadele Dönemi'nde Silvan Kamuoyu”, s.62; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.311.

yok sayan girişimlerine karşı Müdâfaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin kurulduğunu ve Anadolu’da teşkilatlandığını, Cemiyetin Diyarbakır’da da bir an evvel kurulmasına önayak olunmasını istemiş; şehirde bölücü faaliyet yürüten Kürt kulübünün kapatılmasından memnuniyet duyduğunu ifade etmişti.¹¹³⁶

Konuyla ilgili Kazım Karabekir Paşa’ya gönderdiği 17 Haziran tarihli yazıda ise Diyarbakır’daki Kürt cemiyeti üyelerinin sadece birkaç serserinin teşebbüsü olduğunu ve bunların bölgedeki hiçbir Kürdü temsil etmediğinin bölgenin büyük aşiret reisleri ve beylerinden alınan çok sayıdaki telgraftan anlaşıldığını belirtmişti.¹¹³⁷ Sonunda Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Diyarbakır şubesi, Müftü Hacı İbrahim Efendi tarafından 18 Haziran 1919’da açılmıştı. Bu Cemiyet, kısa süre sonra Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti ile birleşmiş; Sivas Kongresi sonrasında da adını Şarki Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirmişti.¹¹³⁸

Tüm bu tedbirlerin yanı sıra 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, kendileriyle görüşmeye gelen aşiretlere de nasihat edildiğini belirtmişti. Bu nasihat ve uyarılarla Kolordunun otoritesinin gösterildiğini, bu sayede bölücülerin tedirginlik yaşadığını ve birçok aşiretin de devlete bağlılık göstermeye başladığını, aynı zamanda işgallere ve bölücü planlara karşı protesto telgrafları gönderdiklerini bildiren Halit Bey, Kürtçüler tarafından “*Kürdistan*” teşkiline yönelik tahriklerin bırakılıp “*Kürt*” kelimesinin dahi ağza alınmaz hâle geldiğini ifade etmişti.¹¹³⁹

13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de, bu süreçte 13. Kolordu tarafından alınan tedbirlere ilişkin Harbiye Nezaretine gönderdiği 7 Ağustos 1919 tarihli arzında; Diyarbakır’daki Kürtçülük faaliyetlerine karşı 13. Kolordunun yoğun mesai harcadığına, idari ve siyasi tedbirler alarak bunları ciddiyetle uygulaması sayesinde vilayette sükûn ve asayiş tesis ettiğine dikkat çekmiş; aksi takdirde Şeyh Mahmud’un Süleymaniye’de kurduğu gibi Diyarbakır’da da Kürdistan idaresinin ortaya çıkacağını vurgulamıştı.¹¹⁴⁰

¹¹³⁶ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.904-905; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.161-163; K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.144-146; Diyarbakır’a bağlı Silvan eşrafı da 13. Kolordu Kumandanlığına başvurarak Kürt Teali Cemiyetinin girişimlerine karşı çıkmış ve kapatılmasından ötürü teşekkür ederek devletin bekası için her türlü hizmete hazır olduklarını ifade etmişlerdi. Bkz. HTVD, S.5, s.51-52, Vesika 106.

¹¹³⁷ ATTB, s.36.

¹¹³⁸ C. Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s.112; K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.148; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi’nde Diyarbakır ...*, s.206-207.

¹¹³⁹ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.67-68.

¹¹⁴⁰ HTVD, S.10, s.32-36, Vesika 233.

c.) Diyarbakır'a Yönelik Ermenilerin Talep ve Girişimleri

Diyarbakır'daki hassas durum, sadece Kürt ayrılıkçıların faaliyetlerinden dolayı değildi. Aynı zamanda Diyarbakır'da yaşayan Ermenilerin, bölgenin Ermenistan'a dâhil edilmesine yönelik talepleri karşısında millî menfaatleri savunmak için bir gereklilik hâlini almıştı. Diğer yandan “*Sevk ve İskân Kanunu*”na tabi tutulmuş Ermeniler,¹¹⁴¹ İngilizlerin teşvik ve desteğiyle Diyarbakır Vilayeti'ne geri dönmeye başlamışlardı.¹¹⁴²

Şüphesiz Diyarbakır için en büyük tehlike güneydeki İngiliz varlığıydı. Bu bağlamda İngilizlerin, özellikle Mütareke'nin 24. maddesi kapsamında Diyarbakır'ı işgal edebileceği hususu zaman zaman gündeme gelmişti. Nitekim Albay Cevdet Bey, 1919 yılı Mart ayı sonlarında Harbiye Nezaretine yolladığı raporda, İngilizlerin Diyarbakır'ı işgale hazırlandığını, bunu engellemek için diplomatik girişimlerinin artırılmasına ihtiyaç olduğunu bildirmişti. Hakikaten de İngilizlerin bölgeyi işgal tehlikesi birkaç ay daha devam etmişti. Buna mukabil bölgedeki asayişsizliğin bahane edilerek şehrin işgaline meydan verilmemesi için 13. Kolordu büyük çaba harcamaktaydı.¹¹⁴³

Ermeni taleplerinin yoğun gündemde olduğu ve Kürtçülük faaliyetlerinin arttığı bu dönemde, 25 Nisan 1919'da Diyarbakır ileri gelenleri tarafından Sadarete çekilen telgrafta, Ermeni tehlikesine dikkat çekilmiş ve bölgenin Türk idaresinin ayrılmaz parçası olduğu ifade edilmişti.¹¹⁴⁴

Ancak sahadaki gelişmelere vakıf olamayan Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Vilâyet-i Sitte'yi kastederek Ermenilere bir miktar toprak verilebilir yönündeki beyanları ve vilayetlere gönderdiği şifreli yazılar üzerine Diyarbakır ve Sivas Valileri Ermenistan'a muhtariyet verilmesine ilişkin duyumların olduğunu, bu haberin halk

¹¹⁴¹ Osmanlı Meclis-i Meb'ûsan üyelerinden Diyarbakır Milletvekili Fevzi Bey, Aralık 1918'de yaptığı açıklamada, 620.000'i askın nüfusa sahip Diyarbakır Vilayeti'nde ancak 45.000 Ermeni'nin, 42.000 kadar da Süryani, Keldani ve Rumların yaşadıklarını; bunların dışında kalan 540.000 kadarının da Müslümanlardan oluştuğunu dile getirmişti. Bkz. T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s.31; Oktay Bozan ise sadece Diyarbakır şehrinde, Mondros Mütarekesi imzalandığında 4.000 Ermeni'nin yaşadığını belirtmektedir. Bkz. O.Bozan, *Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeniler...*, s.348-349.

¹¹⁴² O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.97-100.

¹¹⁴³ O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.142-145.

¹¹⁴⁴ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.67-68.

üzerinde büyük rahatsızlık uyandırdığını belirterek “*Ermenistan*” tabirinden nerelerin anlaşılması gerektiğini sormuşlardı.¹¹⁴⁵

Görüldüğü gibi bölgedeki siyasi Kürtçüler/ayrılıkçılar hariç genel olarak bölge halkı hem işgal teşebbüslerine hem bölücü girişimlere karşı durmaktaydı. Neticede bölgeye yönelik Ermeni talep ve girişimleri devam ederken ABD’nin, olası Ermenistan manda idaresi de Paris Barış Konferansı’nın gündemindeydi. Nitekim ABD Başkanı Wilson, General James G. Harbord başkanlığında bir inceleme heyetini Osmanlı Devleti’ne göndermişti. Heyet, Anadolu’daki birçok vilayetinin yanı sıra 13. Kolordu bölgesindeki Diyarbakır, Mardin, Elazığ ve Malatya’yı da ziyaret ederek yerinde tespitler yapmaya çalışmıştı.¹¹⁴⁶ General Harbord, ziyareti kapsamında Diyarbakır’da iken 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ve Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey’le de görüşmüştü. Cevdet Bey, Harbord’a Kolordunun Mütareke hükümleri çerçevesinde asayiş sağlamaya yönelik faaliyetlerini anlatmış; ayrıca İngilizlerin, bilhassa Binbaşı Noel marifetiyle bölge halkını kışkırtarak devletin otoritesini yok etmeye çalıştığını ifade etmişti.¹¹⁴⁷ Binbaşı Halit Bey de General Harbord’a harita üzerinde İngilizlerin haksız yere işgal ettikleri mntıkaları göstermiş ve Kürtleri tahrik ettiklerini açıklamıştı.¹¹⁴⁸

Esasında Ermeniler, Vilâyet-i Sitte’ye dâhil ettikleri Diyarbakır Vilayeti’ni bir bütün olarak talep ederken; Kürtler ise nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları gerekçesiyle ve İngiliz kışkırtmalarıyla bölgenin kendisine bırakılmasını istiyordu. Bu açıdan Ermeni ve Kürt talepleri, Diyarbakır Vilayeti’nde de kesişmişse de bu iki grubun liderleri tarafından bölgenin paylaşılmasına yönelik -detayları İkinci Bölümde de bahsedildiği üzere- Paris’te Şerif-Boğos Nubar Paşa (Kürt-Ermeni) arasında bir anlaşma yapılmıştı.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁵ *Diyarbakır Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 631/69; Sivas Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Ağustos 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 633/105; M.M. Kansu, Erzurum’dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.10-11; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi’nde Diyarbakır ...*, s.86; E. Zengin, “Paris Barış (Paylaşım) Konferansı’nda ...”, s.381.

¹¹⁴⁶ Heyet-i Temsiliye’nin, bu ziyaret kapsamında aldığı ve 13. Kolorduya da bildirdiği karara göre, General Harbord’un, vatan ve millet hakkında en doğru kanaat ile geri dönmesine yönelik gayret gösterilmesi istenmişti. Bkz. B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.3.

¹¹⁴⁷ S. Ural, “Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel’in Faaliyetleri”, s.69.

¹¹⁴⁸ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.89; S. Akgün, *General Harbord’un ...*, s.108-109; H. Akar, *Harbord Askeri Heyeti Raporu*, s.54-59.

¹¹⁴⁹ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.306-308; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi’nde Diyarbakır ...*, s.248-249.

Bu durumda Osmanlı Devleti'ni zafiyete uğratmak isteyen Ermeni lobisi, İngilizlerin yönlendirmesiyle Kürtçülük hareketine destek vermişti. Zira nüfusu, Kürtlere göre az olan Ermenilerin bu destekteki amaçları ise Osmanlı Devleti'ne karşı emellerini elde edebilmek için Kürtlerden yararlanmaktı.¹¹⁵⁰ Kendileri hakkındaki bu gibi planlara rağmen Kürdistan tesis etmek isteyen Diyarbakır'daki Kürtçüler de şehirdeki Ermeni Patriği ile iş birliği içindeydi.¹¹⁵¹

Mustafa Kemal Paşa da Havza'da bulunduğu sırada 13. Kolordu vasıtasıyla mebus Kamil Bey'e gönderdiği 28 Mayıs 1919 tarihli şifreli yazıda; Diyarbakır ve çevresinin Ermenilere verilmesine engel olmak için bölgede asayişin devam ettirilmesinin gerekli olduğunu belirtmiş, bunun için de bölücü faaliyet göstererek Türkler ve Kürtler arasında ayrılık tohumları eken Kürt Kulübünün uyarılmasını istemişti.¹¹⁵²

d.) Diyarbakır'da Millî Mücadele'nin Güçlenmesi ve Verilen Destekler

Diyarbakır ve çevresindeki tüm bu bölücü girişimler ile işgal ve ilhak projelerine karşı Millî Mücadele Hareketi destek bulmaya başlamıştı. Çok geçmeden Diyarbakır Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Haziran ayında Erzurum Kongresi için davet almıştı. Davete Cemiyetin şube reisi Müftü Hacı İbrahim Efendi imzasıyla verilen cevapta; delege seçiminin başladığı, henüz seçilmeyen sancak ve kazalar için de haberleşme içinde olduğu bildirilmişti.¹¹⁵³

Cemiyet tarafından Erzurum Kongresi için delegeler seçilmişse de bu kişiler, Vali Ali Faik Bey tarafından kongreye gönderilmemişti.¹¹⁵⁴ Seçilen delegelerin geciktirilmeksizin yola çıkartılması, Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Temmuz 1919 tarihli 13. Kolordu Kumandanlığı ile Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ Valiliklerine gönderdiği yazıda da talep edilmişti. Albay Cevdet Bey'in cevabi yazısına göre; Erzurum kongresi için delegeler seçilmiş ve delegelerin yollukları için Diyarbakır halkı yardımcı

¹¹⁵⁰ S. Ural, "Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", s.56.

¹¹⁵¹ Mustafa Kemal Paşa 16 Haziran 1919 tarihli bir yazıyla Cemilpaşazadeler'den Kasım Bey'e yolladığı ve aileden Ekrem, Fuat, Cevdet Beyler gibi isimlere de selam gönderdiği telgrafa göre;

- Kürtler devletten ayrılarak İngiliz himayesinde bir Kürdistan girişimini tasvip etmemekteydi.

- Bu proje, Ermenistan'ın çıkarları için İngilizler tarafından üretilmiş bir plandı.

Bu yüzden de Türk-Kürt kardeşliği için çalışılmasını isteyerek 13. Kolordu vasıtasıyla kendisiyle haberleşmelerini rica etmişti. Bkz. *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, s.32-33; S. Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti...", s.118.

¹¹⁵² *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, s.12-14.

¹¹⁵³ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.79.

¹¹⁵⁴ M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.78; C. Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s.112.

olacağına söz vermişti. Bununla birlikte Vali ile akraba olan Cemilpaşazadeler ile bazı Kürtçülerin propagandaları yüzünden gerekli para toplanamamaktaydı.

Buna karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Başkanı olan (3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı) Albay Kazım Bey (Dirik), 13. Kolordu Kurmay Başkanlığına gönderdiği 28 Temmuz 1919 tarihli yazıda; 13. Kolordunun Diyarbakır'daki faaliyetlerinin ve aldığı tedbirlerin memnuniyetle takip edildiğini, İngilizlerin ve Kürtçülerin bölgeye yönelik kışkırtmalarının malum olduğunu, şimdiden Sivas Kongresi'ne delege gönderilmesi için hazırlık yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştı.¹¹⁵⁵

Görüldüğü gibi, Erzurum Kongresi için Diyarbakır'dan seçilen delegeler, Vali Faik Ali Bey'in engelleyici tavrı yüzünden kongreye katılamamışsa da bir müddet sonra valinin Millî Mücadele Hareketi'ne yönelik tavrının yumuşaması üzerine¹¹⁵⁶ Sivas Kongresi'nin bitimini müteakip yeğeni İhsan Bey, 15 Eylül'de Diyarbakır delegesi olarak seçilmiş; bu durum 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey vasıtasıyla Sivas'a bildirilmişti. Lakin Sivas Kongresi tamamlandığı için İhsan Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından Heyet-i Temsiliye'nin istişare üyesi olarak Sivas'a çağırılmıştı.¹¹⁵⁷ İhsan Bey'in Sivas'tan dönüşüyle birlikte Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Diyarbakır şubesi hızlı bir şekilde aktif hâle getirilmişti.¹¹⁵⁸ Ayrıca Cemiyetin teşkilatı, Ergani dâhil Vilayet'in sancaklarında da açılmıştı.¹¹⁵⁹ Cemiyetin

¹¹⁵⁵ Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, 2. bs., Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1988, s.188, 192-193.

¹¹⁵⁶ Faik Ali Bey, Erzurum Kongresi sürecindeki tavrı sebebiyle eleştiri almıştı. Lakin akrabası İhsan Bey'in Sivas Kongresi'ne delege seçilmesiyle alınan kararları benimsediğini açıklamış, Heyet-i Temsiliye ile müspet yazışmalar yapmıştı. (K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.153-155); Fakat ilerleyen aylarda Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey'in Kürtçülüğü himaye eden davranışlar içinde olduğu gözlemlenmişti. Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, valinin kendisini “İngilizlerin tayin ettirdiğini” söylediğini (16 Ekim 1919'da) raporlamıştı. (B.N. Şimşir, *Kürtçülük...*, s.346); Heyet-i Temsiliye ise 13. Kolordudan gelen malumat üzerine Faik Ali Bey'in görevden alınması ve yerine eski Van Valisi Haydar Bey'in atanması veya vekil atanmasına yönelik 31 Ekim 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bir yazı göndermişti. (B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.39); Faik Ali Bey, görevden alınıp İstanbul'a döndükten sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Millî Mücadele karşıtı olarak nitelendirilmiş ve Dâhiliye Nezaretindeki müsteşarlık görevine getirilmesinden rahatsızlık duyulmuştu. Bkz. K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.153-155.

¹¹⁵⁷ M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.131-133.

¹¹⁵⁸ 13. Kolordu Kumandanlığının yönlendirmesi ile şehrin ileri gelenleri, dinî ve siyasi liderlerinin öncülüğünde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Diyarbakır şubesi 1919 yılı Eylül ayı itibarıyla çalışmalarına başlamıştı. Cemiyet, Diyarbakır halkının işgallere karşı bilinçlendirilmesine çalışmış; bu kapsamda, işgallerin protesto edilmesini, Diyarbakır dâhil 13. Kolordu mıntıkasında Kürdistan ve Ermenistan kurulmasına karşı çıkılmasını sağlamıştı. Bkz. O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.205-208; H. Selvi, “Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...”, s.225-228.

¹¹⁵⁹ İhsan Bey, Sivas dönüşü yol üzerinde Ergani'ye uğradığını ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin şubesini kurduğunu belirtmişti. Bkz. Yusuf Kenan Haspolat, “Millî Mücadelede Diyarbakır İlçeleri”,

Diyarbakır şubesinin yeni başkanı ise Şevki Efendi olmuştu.¹¹⁶⁰ Böylece Diyarbakır ve çevresinde millî bilinci artırmaya yönelik faaliyetler de ivme kazanmış; Kürtçülerin faaliyetleri ise geri planda kalmaya başlamıştı.

Diğer taraftan, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türk-Kürt bölge halkı tarafından Şerif-Boğos Nubar Paşa (Kürt-Ermeni) anlaşması da büyük bir tepkiyle karşılanmıştı.¹¹⁶¹ Nitekim Diyarbakır ileri gelenleri tarafından Meclis-i Meb'ûsana çekilen 26 Şubat 1920 tarihli telgrafta; Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılmayacağı, bu bakımdan söz konusu anlaşmanın reddedildiği bildirilmişti.¹¹⁶² 1 Mart 1920 tarihli Meclis-i Âyan Riyasetine çekilen telgrafta da; sözde Kürt-Ermeni anlaşmasına tepki gösterilmiş; Diyarbakır Vilayeti halkının Osmanlı Devleti idaresinde yaşayıp öleceği vurgulanmış; bu dileklerinin Paris Barış Konferansı'na ulaştırılması istenmişti.¹¹⁶³

Aynı zamanda Diyarbakır ve bağlı yerlerdeki halk, yurt genelinde vuku bulan işgallere de tepki göstermişti. Özellikle İzmir'in Yunanlılarca; Urfa, Antep ve Maraş'ın da Fransızlarca işgali, Diyarbakır Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından İtilaf devletleri ve tarafsız devletler nezdinde protesto edilmişti. Bu minvalde Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen telgrafta, Diyarbakır'ın işgalinden endişe edildiği belirtilmişti. Mustafa Kemal Paşa da Fransız işgaline tepki gösterdiği telgrafında, Diyarbakır'ın dâhil edilmesiyle bölgedeki “*Küçük Ermenistan*” kurulması girişimine dikkat çekmişti.¹¹⁶⁴

Bu bakımdan Diyarbakır halkı, özellikle Fransız işgaline yönelik büyük tepki içindeydi. Nitekim ahali adına gönderilen 10 Kasım 1919 tarihli telgrafta; Maraş'ta ve Antep'te Fransız subaylarının bazı resmî binalardan Osmanlı bayrağını indirerek millî hassasiyete aykırı hareket ettiği, bu durumun Diyarbakır halkını üzdüğü, Antep, Maraş ve Urfa Vilayetleri'nin İngilizler tarafından tahliye edilerek bu toprakların meşru sahibi olan Osmanlı Hükûmeti'ne terk edilmesinin beklendiği belirtilmiş; Fransız

Millî mücadelede Diyarbakır İlçeleri İle İlgili Bir Sunum, 2021, 9. Yansı, <https://www.academia.edu/59819281/>, Erişim tarihi: [23.08.2022]

¹¹⁶⁰ K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.152.

¹¹⁶¹ O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.248-249; S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.2, s.113-116.

¹¹⁶² *Meclisi Meb'ûsan Zabıt Ceridesi (MMZC) I*, (26.02.1920), s.208.

¹¹⁶³ Yaşar Akbıyık, “Kurtuluş Savaşı'nda Güneydoğu Anadolu'da Bölücülük Faaliyetlerine Karşı Tepkiler”, *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994/Ankara) Bildiriler Kitabı*, C.4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s.1313; Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.266-267.

¹¹⁶⁴ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.51; O. Bozan, “Millî Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır ...”, s.1342-1345.

işgaline karşı çıkılmıştı.¹¹⁶⁵ Ayrıca Diyarbakır'a bağlı Silvan, Siverek, Ergani, Kulp gibi bölgelerden de Fransız işgalini protesto eden telgraflar gönderilmişti.¹¹⁶⁶

Diyarbakır Belediye Riyasetinden şehirdeki ulema, eşraf ve ahali adına çekilen 14 Aralık 1919 tarihli telgrafta ise Kürtlerin asırlardır Osmanlı idaresi altında emniyetle yaşadığı ve Osmanlı saltanat ve hilafetinden ayrılmayı düşünmediği, ayrılıkçı hiçbir girişimi onaylamadıkları belirtilmişti.¹¹⁶⁷

Fransız işgaliyle meydana gelen Ermeni mezaliminin gittikçe artması üzerine Diyarbakır'da 20 Ocak 1920'de de büyük bir miting düzenlenmiş ve Fransızların Maraş ve çevresindeki Müslüman halka yönelik katliam ve mezalimleri lanetlenmişti.¹¹⁶⁸ Mitinge ilişkin Albay Cevdet tarafından Harbiye Nezaretine bilgi verilmiş; bilhassa Fransız Albay Normand'ın, Kolordu mıntıkasında (Mardin'e gitmesinden mütevellit) dolaşmasına ve Maraş'ta yapılan Ermeni mezalimine yönelik halkın tepkili olduğu ifade edilmişti. Albay Normand'ın Fransızların işgal sahalarını Diyarbakır istikametinde genişletme planı babında Ocak 1920'de Diyarbakır'a gerçekleştirmek istediği seyahat de Diyarbakır halkının tepkisi ve 13. Kolordunun girişimleriyle engellenmişti.¹¹⁶⁹

Bölge halkının güney illerinde yaşanan Ermeni mezalimine karşı hassasiyet ve duyarlılığı da devam etmekteydi. Diyarbakır Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından 29 Ocak 1920'de Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen telgrafta; Fransızların ve Ermenilerin bölgede yaptığı katliamlar dile getirilerek yapılan mezalime engel olunması istenmişti.¹¹⁷⁰ Diyarbakırlıların bu duyarlılığı ve işgalleri protesto eden telgrafına karşı Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından 31 Ocak 1920 tarihinde Diyarbakır Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetine teşekkür telgrafi gönderilmişti. Telgrafta “*Vatanımızın maruz kaldığı arkası kesilmeyen haksızlıkları*

¹¹⁶⁵ O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.148-149; O. Bozan, “Millî Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır ...”, s.1340.

¹¹⁶⁶ Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.266, 271, 276; M. Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali ...*, s.115-116; İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.284-289; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.153-155; Oktay Bozan, “Millî Mücadele Dönemi'nde Silvan Kamuoyu”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.13, Nisan 2021, s.58.

¹¹⁶⁷ BOA, DH, EUM, AYŞ, 27/136.

¹¹⁶⁸ M. Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali ...*, s.115-116; M. Şahingöz, “Millî Mücadele Esnasında ...”, s.425.

¹¹⁶⁹ O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.160-162; Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.266.

¹¹⁷⁰ Belgeyi imzalayanlar Diyarbakır Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Bey, Diyarbakır Belediye Reisi Abdurrahman Bey, Diyarbakır Müftüsü Hacı İbrahim Efendi, Şeyhlerden Gülşenzâde Şeyh Ahmet Efendi idi. ATBD, S.128, Belge 30, s.82-90.

protesto eden telgrafınız memnuniyetle alındı. Çalışmalarınızı ve vatansever hislerinizi takdirlerle karşılıyoruz” ifadelerine yer verilmişti.¹¹⁷¹ Bu bakımdan Diyarbakır halkı, -siyasi Kürtçülük yapanlar hariç- işgallere karşı çıkarken; Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti de, halkı Millî Mücadele’ye yönelik bilinçlendirmeye çalışmıştı.

Bu kapsamda bölge halkı, bilhassa 1920 yılının ikinci yarısından itibaren gerek maddi ve lojistik katkılarla gerek Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkiliyle Millî Mücadele’ye destek vermişti.¹¹⁷² Diyarbakır ve çevresine yönelik bölücü emelleri reddederek 13. Kolorduya destek veren bölgelerden biri de Diyarbakır’ın Silvan kazasıydı.¹¹⁷³ Silvan halkı, aşiret reisleri, şeyhler ve şehrin ileri gelenleri tarafından 13. Kolordu ile bağlantısı 2. ve 5. Tüme ve Diyarbakır Valiliği hitaben yazılan, aynı zamanda hükûmete ve İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilen 29 Şubat 1920 tarihli telgrafa göre ise Osmanlı kitlesinin en etkin unsurlarından biri olan Kürtler, her şeyden evvel Müslüman, sonra Osmanlı sonra da Kürt’tü. Buna rağmen menfaatperestlerin öncülük ettiği bağımsız Kürdistan hayali ise bir başka gerçektir.¹¹⁷⁴

16 Mart 1920’de başkent İstanbul’un İtilaf devletlerince işgal edilmesi de Diyarbakır halkının tepkisine neden olmuş; buna ilişkin protesto telgrafları çekilmişti.¹¹⁷⁵ Tüm bu telgraf ve icraatlardan; Diyarbakır halkının, işgal ve bölücü girişimlerini reddederek tepkilerini açıkça ortaya koydukları görülmektedir. Şüphesiz 13. Kolordunun ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Diyarbakır şubesinin de yaptığı çalışmalarla bu durum ortaya çıkmasında önemli bir payı vardı.

Diğer tarafından İstanbul’un işgal edilmesiyle Diyarbakır ve çevresinin Ermenistan’a ilhakına ve bölgede Kürdistan kurulmasına yönelik faaliyetler yeniden ivme kazanmıştı. İstanbul’un işgali edilmesi, özellikle Diyarbakır başta olmak üzere 13. Kolordu mıntıkasındaki bölücü Kürtçülük yapan şahısları harekete geçirmişti. Ancak bu girişimler, 13. Kolordunun aldığı tedbirler sayesinde Mütareke’nin ilk aylarında kadar etkin bir şekilde yapılamamıştı. Konuyla ilgili Albay Cevdet Bey

¹¹⁷¹ ATBD, S.128, Belge 36, s.107-108.

¹¹⁷² Oktay Bozan, “Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.396-397.

¹¹⁷³ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey; Silvan halkını aydınlatması, işgallere karşı çıkması ve Silvan hattında bulunan 2. Tümen birliklerinin ikmal ve iaşesine destek vererek Millî Mücadele’ye katkılarından dolayı Silvan Müftüsü Abdurrahman Efendi’yi takdimname ile ödüllendirmişti. Bkz. O. Bozan, “Millî Mücadele Dönemi’nde Silvan Kamuoyu”, s.67-68.

¹¹⁷⁴ Abdulhalük Çay, Yaşar Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kuvay-ı Milliye Hareketleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990, s.39-40; Z. Çamsay, *Millî Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teâli ...*, s.271-272.

¹¹⁷⁵ O. Bozan, “Millî Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır ...”, s.1345-1347.

imzalı 24 Mayıs 1920 tarihli rapora göre; İstanbul'un işgaliyle muhalifler ve Kürtçülerin propagandaları yeniden ortaya çıkmıştı ve ahaliden bazıları kâğıt paraları almamaya başlamıştı. Keza, sokaklarda “*Burada hükûmet kalmadı, buralar Kürdistan olacaktır.*” gibi sözler konuşulmaktaydı. Bu cereyanın sonlandırılması ve asayişin muhafazasına yönelik yoğun tedbirler alınmış ve alınmaya da devam ediliyordu.¹¹⁷⁶

13. Kolordu mıntıkasındaki bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 25 Mart 1920 tarihli telgrafa göre yerel yetkililer, mevcut ortam sebebiyle seçimlere (TBMM seçimleri) başlamaktan korkuyordu. Albay Cevdet Bey'in malûm zayıflığı Diyarbakır'da olumsuz bir şekilde hissedilmekteydi. Buna karşı Albay Cevdet Bey'e, endişe etmemesi gerektiğine dair Heyet-i Temsiliye tarafından yazılar gönderilmişti. Kendisinin de (Kazım Paşa) Cevdet Bey'i cesaretlendirilmesi münasip olacaktı.¹¹⁷⁷ Görüldüğü gibi 13. Kolordunun karargâhı olması hasebiyle Diyarbakır önemsenmekte ve ortaya çıkabilecek tehditlere karşı proaktif tedbirler müzakere edilmekteydi.

Sonuç olarak Mütareke Dönemi'nde Diyarbakır'ın hem Kürtçülerin hem de Ermenilerin kendilerine bırakılmasını istediği bir bölge olduğu, özellikle de Kürtçülerin bölücü girişimlerine maruz kaldığı takip edilmektedir. Tüm bunlara karşı 13. Kolordu tarafından idari ve askerî tedbirler alınmış; aşiret reisleri ve şehrin ileri gelenleriyle görüşülerek işgal ve paylaşım planlarına karşı topyekûn bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bölgede Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulması ve işlevsel hâle getirilmesiyle Diyarbakır'ın millî harekete desteği artmıştır. Nitekim Diyarbakır, Millî Mücadele Dönemi'nin ikinci evresinde de 13. Kolordunun yerine teşkil edilen El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının da karargâhı olmuştur. Diyarbakır böylece; Malatya'dan İran sınırına, Musul Vilayeti'nden Deyr-i Zor'a ve Halep'e kadar geniş bir coğrafyada icra edilecek harekât ve faaliyetlerin merkezi olmaya devam etmiştir.

¹¹⁷⁶ ATASE, *İSH*, 317/132.

¹¹⁷⁷ O. Bozan, “Millî Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır ...”, s.1347.

3.1.2. Mardin'in İşgal ve İlhak Girişimlerine Karşı 13. Kolordunun Faaliyetleri

Mardin, Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı bir sancak olup buraya bağlı kazalar ise Mardin Merkez, Midyat, Nusaybin, Savur ve Cizre'ydı.¹¹⁷⁸ Mardin Sancağı, 13 Temmuz 1920'de Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) kararnamesiyle Diyarbakır Vilayeti'nden ayrılarak “*Müstakil Sancak*” olmuştu.¹¹⁷⁹

a.) Mondros Mütarekesi Sonrası Mardin

Demiryoluna sahip olmasından ötürü Mardin, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu için stratejik ehemmiyeti haiz olduğu gibi Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla da 6. Ordunun Musul'dan ilk çekilme sahası olmuştu. Hatta 6. Ordunun büyük kısmı, Mardin ve çevresindeydi. Bu kapsamda ordu karargâhı Nusaybin'de iken diğer birlikler Midyat, Savur, Derbesiye (Şenyurt) ve Cizre hattında konuşlanmıştı. Diğer yandan Mardin, İngiliz işgal sahasına bakan cephesiyle hem Musul-Zaho hattından hem de Urfa hattından gelen İngiliz kuvvetlerinin işgal tehdidine maruz kalmıştı.¹¹⁸⁰ Esas olarak ise 13. Kolordu açısından Diyarbakır'dan sonra Kolordu için en önemli stratejik merkezlerden biri olmasıyla önemi büyüktü. Nitekim Kolordu Kumandanlığı, Mardin'de konuşlu 5. Tümen vasıtasıyla, İngiliz işgali altındaki Musul Vilayeti ve Cezîre bölgesindeki siyasi ve askerî gelişmeler ile adı geçen bölgedeki aşiretlerin talep ve eylemleri gibi konularda haber almakta veya emirler vererek bölgeye yönelik gerekli tedbirleri uygulamaktaydı.¹¹⁸¹ Aynı zamanda Mardin, tehcir güzergâhında olup Müslüman ve Ermeni muhacirlerin konakladığı bir bölgeydi. Ayrıca Mardin ve çevresinde eşkıyalık ve çete faaliyetleri ile aşiretler arasında çatışmalar da vuku bulmaktaydı.¹¹⁸²

¹¹⁷⁸ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Genişletilmiş 2. bs., Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, s.533, 553, 584, 668.

¹¹⁷⁹ *Dâhiliye Vekâletinden, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine (Vekâletine) gönderilen 21 Temmuz 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 632/153-1, 632/153-2.*

¹¹⁸⁰ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım* ..., C.5, s.38-39; *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.120-122, 130-133; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.25.

¹¹⁸¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 30/13-1; 5. Tümen, 13. Kolorduya gönderilen 16 Ağustos 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 399/110-53a; Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderilen 11 Kasım 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 103/90-1.

¹¹⁸² 5. Tümen, 13. Kolorduya gönderilen 27-28 Ağustos 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 399/110-75; 5. Tümen, 13. Kolorduya gönderilen 12 ve 15 Eylül 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 399/110-89a; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.87-89; 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey de Mardin'deki aşiret yapısı nedeniyle eşkıyalık faaliyetlerine ve aşiretler arasındaki kavgalara dikkat çekmişti. Bunun sebeplerini şöyle açıklamıştı:

- Bölgedeki aşiretler arasındaki menfaat çatışmaları,
- Bulundukları bölgede nüfuz kurma çabaları,

Anlaşıyor ki Mardin, sahip olduğu önem kadar siyasi ve sosyal birçok sorunun da olduğu bir yer durumundaydı. Bunun da etkisiyle 13. Kolordu, karargâhını Nusaybin'den Diyarbakır'a çekerken, Nusaybin'de bulunan 5. Piyade Tümeni de karargâhını Mardin'e nakletmişti. Böylece bölgede asayişin temin edilmesi ve İngiliz işgallerinin önlenmesi hedeflenmişti.¹¹⁸³ Bunun dışında 5. Tümene bağlı 24. Piyade Alayı iki taburuyla Mardin ile Nusaybin ve çevresinde, bir taburuyla Resulayn'da; 14. Alayın da bir taburu Mardin hattındaydı. Ayrıca 2. Piyade Tümeninin 18. Alayı Midyat'ta, 6. Alayı da Savur'da konuşlanmıştı. 13. Kolordunun çok sayıda silah ve cephanesi de Mütareke'nin ilk aylarında Mardin hattında depolanmıştı.¹¹⁸⁴

Mardin ve çevresi, 1919 yılı Mart ayından itibaren İngiliz işgal tehdidine maruz kalmıştı. Halep'teki İngiliz Kuvvetleri Kumandanlığından General Davis ile 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey arasında Mardin ile Urfa arasındaki Resulayn'da 11 Mart 1919'da gerçekleştirilen görüşmede, General Davis, Urfa ve Mardin'i işgal edeceklerini tebliğ etmiş; silah ve cephanenin teslimini istemişti. Yarbay Kenan Bey ise Mardin ve Urfa'nın işgali için bir sebep olmadığını ve emir almadan geri çekilmeyeceğini, politik meselelerin diplomatlara ait olduğunu bildirmişti.¹¹⁸⁵ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Harbiye Nezaretine yolladığı 12 Mart 1919 tarihli yazıda; İngilizlerin işgale sebep olarak 13. Kolordunun bölgede asayiş sağlamadığını ve Halep'te çıkan olaylarda bazı Ermenilerin öldürülmesini bahane ettiklerini belirterek işgalin gerçekleşmesi durumunda olabilecek tehlikelere dikkat çekmişti.¹¹⁸⁶

Harbiye Nezareti de durumu arz ettiği Sadarettin net bir emir alamamıştı. Bu çerçevede Kolordu Kumandanlığı; İngilizlerin üstün kuvvetlerle işgale girişmeleri durumunda mukavemette bulunmadan sadece durumu protesto ederek geri

- Bazı aşiretlerin çıkarlarının kesilmesi,
- Aşiretler arasında meydana gelen kan davaları,
- Vergi vermeme ve hükûmetin koyduğu kurallara ve kanunlara riayet etmeme,
- Bazı mülki memurlar ile jandarmaların uygunsuz davranışları gibi çeşitli sebepler. Bkz. O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.90-93.

¹¹⁸³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 22 Şubat 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 183/218.
¹¹⁸⁴ 5. Tümen, 13. Kolorduya gönderilen 6-7 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/7-28, 340/7-29; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.39-40.

¹¹⁸⁵ Albay Cevdet, İngiliz Generalin ısrarla kendisiyle görüşmek istediğini fakat kendisinin Yarbay Kenan Bey'i görevlendirildiğini Harbiye Nezaretine rapor etmişti. ATASE, İSH, 79/68; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.160; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.43-44; S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi...", s.82-83.

¹¹⁸⁶ ATASE, İSH, 78/131-1; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.162.

çekilinmesini uygun görmüştü.¹¹⁸⁷ Mardin'deki silah ve cephanenin ise Diyarbakır-Elazığ hattına, 5. Tümenin de Diyarbakır'a çekilmesine yönelik 13. Kolordu ve Harbiye Nezareti arasında planlamalar yapılmıştı.¹¹⁸⁸

Gelişmelerle ilgili 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey de 13. Kolorduya gönderdiği 17 Mart 1919 tarihli yazısında, Mardin'in muhtemel işgali karşısında mevcut durumu ve alınması gereken tedbirleri sıralamıştı. Buna göre Mardin'de çeşitli cinsten 16.000 silah vardı. Ancak bu kadar silahın nakledilmesi için bir müddet vakit gerekmekteydi. Yapılması gereken, en azından bunlar arasında işe yarayanların Diyarbakır'a nakledilebilmesiydi ve bunun için 15 gün lazımdı. İkinci icap eden ise İngilizlerin Mardin'i işgal etmesi durumunda bu silahlara el koyarak güneye nakletmemeleri için silahların sürgü (kurma) kollarının çıkartılarak sandıklara konulmasıydı. Bununla beraber şehirdeki bombahane de sorundu. Nakli imkânsız olduğundan dolayı burasının döküm hâline getirilmesi uygun olacaktı. Şimdilik bir kısım değerli malzemeler ile lüzumlu ve kıymetli eşyalar, mevcut ulaşım imkânlarıyla daha kuzeye nakledilebilecekti.¹¹⁸⁹ Bu açıdan Yarbey Kenan Bey'in harp mühimmat ve malzemelerinin ehem-mühim sırasına göre sevk edilmesini önerdiği anlaşılmaktadır.

Tabiatıyla İngilizler de boş durmuyordu. İngiliz subaylarından bir grup keşif amaçlı olsa da trenle 5 Nisan 1919'da Mardin istasyonuna gelmiş ve burada bulunan telsiz-telgraf teçhizatını alarak geri dönmüşlerdi.¹¹⁹⁰ 10 Mayıs'ta ise bu defa üç İngiliz subayı ve demiryolu şirketi memurlarının da bulunduğu bir tren, Halep üzerinden demiryolu hattını kontrol altına almak maksadıyla Mardin'e gelmişti. Gelen ekip, hattı tamir edip işleteceklerini ve muhafazası için 1.500 kişilik bir amele taburunu konuşlandıracaklarını hat komisyonuna söylemişlerdi. Bunun üzerine Yarbey Kenan Bey, Mardin/İzzetpaşa istasyonuna gelmiş ve hat komiseri ile görüştüktan sonra böyle

¹¹⁸⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 12 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 184/234-2; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.44-45.

¹¹⁸⁸ 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 23-24 Kasım 1918 tarihli şifre. ATASE, İSH, 72/85; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 13 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/76; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 16 Mart 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 79/7; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.162-164.

¹¹⁸⁹ ATASE, İSH, 398/38-1, 398/38-2; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.163.

¹¹⁹⁰ Diyarbakır Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Haziran 1919 tarihli şifre. BOA, DH, ŞFR, 624/107; Diyarbakır Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 10 Haziran 1919 tarihli şifre. BOA, DH, ŞFR, 625/73.

bir teşebbüsün olmayacağını öğrenmişti. Keşif amaçlı olduğu anlaşılan bu girişim için gelen İngiliz treni de Mardin’de kalmayarak Nusaybin’e devam etmişti.¹¹⁹¹

Görüldüğü üzere icraata dönüşmese de İngilizlerin bu teşebbüsleri, Bağdat demiryolu hattının doğusunda kalan aksamını da kontrol altına almaya yönelikti. Böylece Halep-Musul hattındaki İngiliz kuvvetleri arasındaki ulaşım da kolaylaşabilirdi.

Mardin halkı ise işgal ihtimalini öğrenince tepkisini dile getirmiş ve Osmanlı Devleti’ne bağlı kalmak istediğini duyurmuştu.¹¹⁹² Mütareke’ye aykırı bu girişime Mardin’e bağlı Resulayn Kazası ahalisi de büyük tepki göstermiş, olası işgali protesto etmişti.¹¹⁹³ Hatta yerel halk, işgale silahla karşı koymak için Resulayn Kaymakamlığına başvurmuştu. Bu talep karşısında Resulayn Kaymakamı; 12 Mart 1919 tarihli yazısında 13. Kolordudan talepte bulunarak işgale karşı askerî önlem alınmasını, ayrıca birliklere yardımcı olmak üzere bölgedeki seyyar aşiretlere de depolardaki silahların dağıtılarak direnişe sevk edilmelerini istemişti.¹¹⁹⁴

b.) Binbaşı Noel’in Mardin’deki Kürtçülük Faaliyetleri

Bölgenin işgaline yönelik girişimlerde bulunan İngilizler, bir yandan da Kürtçülük faaliyetlerini teşvik ederek aşiretleri tahrik etmeye başlamışlardı.¹¹⁹⁵ Nitekim İngiliz Binbaşı Noel, Nisan ve Mayıs 1919’da iki kere Mardin’e gelmiş daha sonra Nusaybin, Midyat, Savur gibi çevre bölgelere de seyahat etmişti. Burada hem Hristiyan cemaatinin liderleriyle¹¹⁹⁶ hem de Kürt aşiretleriyle görüşmüştü. Bilhassa Kürtlerin, hükûmete karşı tutumlarını anlamaya çalışarak onları Kürdistan için ayaklanmaya teşvik etmeye çalışmıştı. Ancak aşiretler, kendisinin propagandalarına itibar etmemiş, devlete olan bağlılıklarını dile getirmişlerdi.¹¹⁹⁷

¹¹⁹¹ 5. Tümen, 13. Kolorduya gönderilen 10 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/8-3, 340/8-4.

¹¹⁹² 23 Mart 1919 tarihli belge. ATASE, İSH, 21/63.

¹¹⁹³ Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye ve Hariciye Nezaretine gönderilen 12 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 85/12; Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri ...*, s.13, 18-19.

¹¹⁹⁴ ATASE, İSH, 8/115; Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri ...*, s.13, 18-19.

¹¹⁹⁵ Dâhiliye Nezaretinden, Diyarbakır Valiliğine gönderilen 5 Şubat 1919 tarihli yazı. TİTE Arşivi, 25/95-1001.

¹¹⁹⁶ Amerikalı misyonerlerin Mardin’e geldiği ve Ermeniler ile Süryanilere yardım sözü verdiklerine dair malumat, 13. Kolordudan bildirilmişti. 13. Kolordunun 2 Mayıs 1919 tarihli raporu. ATASE, İSH, 188/211; 13. Kolordunun 27 Mayıs 1919 tarihli raporu. ATASE, İSH, 79/60;

¹¹⁹⁷ Ali Enver Toksoy, *Millî Mücadelede Mardin*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1939, s.15; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi’nde Mardin*, s.167; İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.270-282; S. Ural, “Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel’in Faaliyetleri”, s.56-58.

13. Kolordu, Binbaşı Noel'in Mardin ve kazalarında gerçekleştirdiği bu seyahatleri ve aşiretlerle görüşmelerini yakından takip etmişti. Bu kapsamda 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, 5. Tümene gönderdiği yazıda; Noel'in hareketlerinin izlenmesi, bölücü propaganda ve eylemlere izin verilmemesini istemişti.¹¹⁹⁸ Konuya ilişkin 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen raporlarda; Noel'in demografik inceleme görüntüsü altında aşiretlerle görüşerek onları kışkırtmaya çalıştığı, Kürtlerin İngilizlere olan olumsuz bakışını değiştirmeye gayret ettiği vurgulanmıştı.¹¹⁹⁹

Binbaşı Noel Mardin'de iken 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey ile de görüşmüş ve Kenan Bey görüşmeyle ilgili Kolordu karargâhına bilgi vermişti. Albay Cevdet Bey ise bu ziyaretle ilgili aldığı bilgiye göre¹²⁰⁰ 27 Nisan 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda, hayalperest bir şekilde Mardin'e gelen Binbaşı Noel'e bölge halkının itibar etmediğini belirtmişti.¹²⁰¹ Albay Cevdet'in bir başka raporuna göre Midyat ve Savur'daki aşiretler tarafından, Noel'in yaptığı propagandalar dikkate alınmamış, sorduğu çeşitli suallere de Osmanlı Devleti lehine cevaplar verilmişti.¹²⁰²

Amacına ulaşmayan Binbaşı Noel ise Mardin ve çevresinde İngilizlere karşı olan halkın hissiyatıyla ilgili olarak; ahalinin Osmanlı Devleti'ne son derece sıkı olan bağlılığının, Osmanlı makamlarının yönlendirmesiyle değil bizatihi halkın kendi isteği ile olduğunu ifade etmişti.¹²⁰³

Noel dışında siyasi Kürtçüler de Mardin çevresinde dolaşarak Kürtlerin ayrı bir hükûmet kuracağına dair aşiretleri tahrik ederek destek istemekteydi.¹²⁰⁴ Nitekim Mardin'de Hızır Çelebi tarafından Kürt Teali Cemiyetinin bir şubesinin teşkil edildiği Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey'in Mardin Mutasarrıflığı ve Resulayn Kaymakamlığına gönderdiği 31 Mart-1 Nisan 1919 tarihli yazıda belirtilmişti. Vali, bu Cemiyetin güya bölgedeki aşiretleri bir araya getirmek ve İngilizlere karşı silahlı mücadele etmek amacıyla teşkil edildiğini iddia ettiğini fakat gerçek amacını

¹¹⁹⁸ O. Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngiliz İstihbarat Subayı ...", s.453-458.

¹¹⁹⁹ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.201-205; S. Ural, "Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", s.56-58.

¹²⁰⁰ 5. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 25 Nisan 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 397/20-29a, 397/20-30a.

¹²⁰¹ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.186. O. Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngiliz İstihbarat Subayı ...", s.457.

¹²⁰² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 25 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/9-31.

¹²⁰³ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s.29-33.

¹²⁰⁴ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.248.

gizlediğini, isminden dolayı farklı anlamlar çağrıştırdığını ve yanlış anlaşılacağını; bu yüzden gerekenin resmî nizamnameye göre yapılmasını istemişti.¹²⁰⁵

c.) Ermenilerin Mardin’e Yönelik Faaliyetleri ve ABD’lilerin İlgisi

Öte yandan Diyarbakır’a bağlı olması ve savaş sırasında buradaki Ermenilerin sevk ve iskâna tabi tutulması hasebiyle Mardin, aynı zamanda Ermenilerin ilgisindeki yerlerden biriydi.¹²⁰⁶ Mardin’e yönelik -Diyarbakır Vilayeti’ne bağlı olduğu için Vilâyât-ı Sitte kapsamında değerlendirilen- Ermeni talepleriyle ilgili olarak Albay Cevdet Bey de, Mardin halkının bölgede Ermeni yurdunun kurulmasından endişe ettiğini ve Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını sürdürdüklerini açıklamıştı.¹²⁰⁷

Bu bölge özelinde Ermenilerle daha çok Amerikalılar ilgilenmekteydi.¹²⁰⁸ Amerikan İane Komisyonu Reisi Mister Barton da 29 Nisan 1919’da Mardin’e gelerek 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey ile görüşmüştü. Barton’un Ermenilerin vaziyeti ile emval-emlakına dair malumat talep etmesi üzerine Kenan Bey, kendisine “İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonunca” hazırlanan bölgeyle ilgili nüfus istatistiklerini göstermiş; Barton da ilgili raporun Paris Barış Konferansı’na gönderilmesini tavsiye etmişti. Bu durum 13. Kolordu tarafından Harbiye Nezaretine iletilmiş; Harbiye de vaziyeti Hâriciye Nezaretine bildirmişti. Mister Barton ayrıca, Ermenilere yardım için trenlerin işlemlerini talep ederek Amerikan heyetlerinin Ermeni muhacirlere yardım için Mardin’e geleceğini söylemişti. Cevdet Bey de söz konusu taleple alakalı Harbiye Nezaretine yolladığı 4 Mayıs 1919 tarihli yazıda, Amerikalılara bu konuda yardımcı olunmasının uygun olacağını, aksi takdirde Ermeni muhacirlere zorluk çıkarıldığına dair söylentilerin ortaya çıkacağını ifade etmişti.¹²⁰⁹

ç.) İngilizlerin Mardin’deki Arap Aşiretlerine Yönelik Faaliyetleri

Kürt ve Ermeniler dışında Araplar da bölgenin ilhakı amacını gütmekteydiler. Bu süreçte kendisini İngiliz desteğiyle Suriye Kralı ilan eden Emir Faysal’ın, adamları

¹²⁰⁵ TİTE Arşivi, 25/96-1001.

¹²⁰⁶ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi’nde Mardin*, s.25-31.

¹²⁰⁷ S. Ural, “Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel’in Faaliyetleri”, s.58-59.

¹²⁰⁸ Binbaşı Noel, Mardin’de iken ABD yardım heyetinin bölgedeki Ermeni muhacirleri için kamp kurup onlarla ilgilenmesi yüzünden Kürtlerin ABD’lileri sevmediğini ifade etmişti. Bkz. Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.203-205.

¹²⁰⁹ Harbiye Nezaretinden, Hariciye Nezaretine gönderilen 4 Mayıs 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 85/7-1, 85/7-2; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 85/7-3, 85/7-4; Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderilen 4 Mayıs 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 85/7-5, 85/7-6.

vasıtasıyla Mardin'in Suriye'ye katılmasına yönelik girişim ve propagandaları olmuştu.¹²¹⁰

Özellikle İngiliz işgali döneminde iş birliği içinde bulundukları Arap Şammar aşiretinin bir kısmı, Mardin eşrafiyla temas kurarak Diyarbakır dâhil Toroslara kadar olan hattın, kurulacak Arap Hükûmeti'ne (Suriye) dâhil edilmesi için destek istemişti. Yine bir kısmı İngilizlerle iş birliği yapan Aneze aşiretinin de Mardin ve çevresine yönelik saldırı girişimleri vuku bulmuştu.¹²¹¹

Musul'daki İngiliz İşgal Kumandanlığı da Mardin-Nusaybin hattındaki aşiretlere yönelik propaganda ve kışkırtma amaçlı faaliyetler yürütmekteydi. Bu kapsamda özellikle Şammar aşiretine (aşiretin İngilizlerle iş birliği yapmayan kısmına) adam ve mektup göndererek kendi kontrolüne almaya çalışmaktaydı. Konuyla ilgili 5. Tümen tarafından alınan ve 13. Kolordu Kumandanlığına arz edilen istihbarat raporuna göre İngilizler, kendi himayelerine girmeleri şartıyla Şammar aşiretine, istediklerini vermeye hazır olup Nusaybin ve civarını bırakmayı vadetmişti. Bununla birlikte 24. Alaydan alınan raporda, Şammar aşireti reislerinin bu teklife itibar etmediği ifade edilmişti.¹²¹²

Arap aşiretlerinin bu girişimlerine karşılık 13. Kolordu ve mahallî idareler tedbir alma yoluna gitmiş; haddizatında Mardin'deki Arap aşiretleri de Faysal'ın propagandalarına itibar etmemişti.¹²¹³ Aynı zamanda Iraklı bir Arap olan ve 13. Kolordunun himayesinde Millî Mücadele'ye destek vermek için Mardin'de bulunan Acemî Paşa da Arap aşiretlerine devlete bağlılık göstermeleri konusunda telkinlerde bulunmuştu.¹²¹⁴ Bu açıdan hem askerî hem mülki makamların müşterek bir şekilde tedbirlerin alındığı görülmektedir.

Sahada bu gelişmeler olurken Kürt, Arap ve Ermeni unsurlar, bölgeyle birlikte Mardin ve çevresinin de kendilerine verilmesine yönelik taleplerini Paris Barış Konferansı'nda da dile getirilmişlerdi. Bu durumdan haberdar olan Mardin halkı, gerek İtilaf devletleri temsilcilerine gerekse hükûmete çektikleri 18, 21 ve 26 Mayıs 1919 tarihli telgraflarda, devlete olan bağlılıklarını dile getirerek bölgelerini de içine

¹²¹⁰ *Diyarbakır Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 7 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 11/77; İ. Özçelik, Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa, s.270-277.*

¹²¹¹ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.177-179.

¹²¹² 5. Tümen, 13. Kolorduya gönderilen 4 Ağustos 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 399/110-38a.

¹²¹³ BOA, DH, EUM, AYŞ, 11/77.

¹²¹⁴ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.180-182.

alan bölücü girişimlere, paylaşım projelerine ve işgallere karşı çıkmıştı.¹²¹⁵ Mardin ileri gelenleri tarafından Meclis-i Meb'ûsana 12 Mart 1920'de çekilen telgrafta da; Şerif Paşa'nın Ermeni heyetiyle (Kasım 1919'da) yaptığı anlaşma kınanmış; bu kişinin hiçbir Kürt ve Kürt aşireti adına söz söyleme yetkisinde olmadığı ve Kürtlerin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasının kabul edilemez olduğu bildirilerek devlete sadakat gösterilmişti.¹²¹⁶ Mardin/Nusaybin Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti adına Şeyh Musa Efendi de Dâhiliye Nezaretine yolladığı 13 Mart 1920 tarihli telgrafta; Kürtlerin Türklerden ayırıp İngiliz mandası altına sokulmasına yönelik girişimleri protesto etmiş; hiç kimsenin (Kürt Teali Cemiyeti dâhil) Kürtler adına söz söyleme hakkı olmadığını vurgulamıştı.¹²¹⁷ Görüldüğü gibi Mardin ve çevresinde gerek işgal çabaları gerekse etnik unsurların bölücü taleplerine karşı bir duruş hâkimdi.

d.) Bölücü Faaliyetlere Karşı Mardinlilerin Tavrı

Söz konusu girişimlere karşı Mardin Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti de çalışmalara başlamış ve Mardinliler, Erzurum Kongresi'ne destek vermişti. Erzurum Kongresi için Mardin'e de gönderilen davete, Mardin'den 18 Haziran'da cevap gelmiş ve Mardin Kazasını temsilen Sırriefendizade Hasan ve Şüyuh Abdülkerim Efendilerin seçildiği beyan olunmuştu.¹²¹⁸ Kongre için Mardin'e bağlı Savur kazasından ise Dr. Necati Efendi (Beşkardeş) delege seçilmişti. Savur Belediye Reisi Abdülatif Bin Nasrullah tarafından Kongre'ye gönderilen yazıda, 42 bin kişilik Savur halkı adına Kongre'ye temsilci gönderildiği ve vatanın işgale karşı savunulması için silahla, canla başla mücadeleye hazır olunduğu bildirilmişti.¹²¹⁹ Mardin Sancağı'ndan seçilen delegeler Erzurum'a gitmek üzere birlikte yola çıkmış ve evvela Elazığ'a uğramışlardı. Ancak Elazığ Valisi Ali Galip bu delegelerin hareketine mâni olmuştu.¹²²⁰

¹²¹⁵ S. Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti...", s.117; Bu dönemde Mardin ve ilçelerinden gönderilen protesto telgrafları için ayrıca bkz. Haluk Selvi, Bülent Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020, s.283.

¹²¹⁶ Y. Akbıyık, "Kurtuluş Savaşı'nda Güneydoğu Anadolu'da ...", s.1312.

¹²¹⁷ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.265-268; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, s.126.

¹²¹⁸ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e göre Mardin ileri gelenleri, doğu illeriyle ilgili olmadıklarını dile getirerek delege seçmek istemediklerini ifade etmişlerdi. Fakat 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in etkisiyle delege seçimi yapılmıştı. Bkz. C. Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan ...*, s.188.

¹²¹⁹ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.80, 187.

¹²²⁰ M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar...*, C.1, s.78; Cevat Dursunoğlu Mardin'den seçilen delegeleri Dr. Necati Bey (Beşkardeş), tüccar Sırrı Efendizade Ali Bey ve Mütevellizade Hüseyin Hüsnü Efendi olarak zikrederken (C. Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s.112.) iken Ali Enver Toksoy ise Sırrı Bey oğlu Hasan ve İzzet Bey oğlu Necati Bey olarak zikretmiştir. (A.E. Toksoy, *Millî*

Mardin'deki millî harekete destek, Kasım 1919'dan itibaren İngilizlerin yerine Fransızlar tarafından Urfa, Antep, Maraş'ın işgal edilmesi üzerine daha da artmıştı. Zira Mardin'in de Fransızlarca işgali gündeme gelmişti. Bunun üzerine, Mardin Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti şubesi adına Müftü Hüseyin Efendi imzasıyla Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 26 Ekim 1919 tarihli yazıda; bir bütün olan Mardin halkının vuku bulan işgalden büyük endişe duyduğu, bu işgalin (Mardin'e) genişlememesi için Sadaret makamına, İtilaf devletleri elçilerine telgraf yazıldığı bildirilerek bu konuda gereken tedbirlerin alınması istenmişti.¹²²¹

Mardin Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından işgallere karşı 30 Ekim'de de 25.000 kişinin katıldığı protesto mitingi düzenlenmiş ve mitingde yapılan konuşmalar kapsamında İtilaf devletlerine telgraflar gönderilmişti.¹²²² Telgrafta, devletin ana topraklarından biri olan Diyarbakır Vilayeti'nin Fransızlarca işgal edileceği haberinden Mardin halkının rahatsız olduğu, işgali kabul etmeyecekleri ve şimdiden işgalden vazgeçilmesi gerektiği belirtilmişti.¹²²³ Mardin halkı ayrıca, Fransızların Mardin'i de işgal etme girişimleri vuku bulursa silahla karşılık vereceklerini, bunun için kanlarını dökmeye hazır olduklarını duyurmuştu.¹²²⁴ Buna karşılık Hristiyanlar nezdinde, Müslümanlar tarafından kendilerine saldırılar yapılacağına dair şayialar çıkarılmıştı.¹²²⁵ Fransızların bölgedeki işgalleri karşısında Mardin'de olduğu gibi

Mücadelede Mardin, s.21.) Dolayısıyla Mardin'den seçilen delegeler ve onların Erzurum Kongresi'ne katılma durumuyla ilgili kaynaklarda muğlaklık olduğu görülmektedir. Bu konuda bkz. O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.278-280.

¹²²¹ ATBD, S.103, Belge 2869, s.39-40.

¹²²² O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.204, 236-240; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.167.

¹²²³ İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana-Antep-Maraş-Urfa) 1919-1921*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s.265-266; İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.271-272.

¹²²⁴ M. Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında...", s.423-425; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.156.

¹²²⁵ Bu süreçte halkın tepkisi karşısında Mardin'de Hristiyanlar aleyhine Müslümanların saldırı hazırlığı içinde olduğuna dair şayialar çıkmıştı. Bunun üzerine 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey, 17 Ekim 1919 tarihinde bir beyanname yayımlama gereği duymuştu. Buna göre ilgili Beyanname'de şu hususlar üzerinde durulmuştu:

- Bazı vatan hainleri tarafından bu tarz söylentilerin çıkartılıp Anadolu'daki millî hareketin de bununla alakadar bulunduğuna dair şayialar ortaya atılmıştı.
- Bu iddiaların aslı astarı olmayıp Anadolu'da yapılan Kongreler ve kurulan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatları, yalnızca Osmanlı vatanını muhafaza etmek ve vatanın hiçbir parçasını kimseye kaptırmamak maksadına matuf çalışmaktaydı.
- Vatanın ekmeğini yemiş, burada asırlardan beri yaşamış ve her türlü saadete mazhar olmuş olan Hristiyan vatandaşların da vatanın selametiyle bizim (Türkler) kadar alakadar oldukları malumdu.
- Dolayısıyla ne hükûmet ne cemiyetler Hristiyanlar aleyhine hazırlık içinde değildi. Böyle bir niyet taşıyan olursa vatana ihanetten şiddetli ceza görecekti.
- Hristiyan vatandaşların, yabancı parmağıyla çıkartılmış olan bu gibi hain söylentilere itibar etmemesi gerekiyordu.

Nusaybin¹²²⁶ Midyat ve Derik halkı da işgalleri protesto etmiş; 11 Kasım 1919'da Nusaybin'de, 13 Kasım'da Midyat'ta ve 14 Kasım'da Resulayn'da işgale karşı protesto mitingleri düzenlenmişti.¹²²⁷

e.) Fransızların Mardin'e Yönelik Girişimlerine Karşı Kuvâ-yı Milliye Yapılanması

Fransızlar Mardin'i, Arap nüfusu haiz ve Suriye'nin bir parçası olarak telakki ettiklerinden diğer şehirler gibi burayı da işgal etmeyi planlamışlardı.¹²²⁸ Nitekim Albay Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezaretine ve Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 18-19 Kasım 1919 tarihli yazıya göre; 6 Fransız askerinin Resulayn'a gelmesi üzerine halk galeyana gelmiş ve 500 silahlı kişi toplanmıştı. Ahali ve aşiretler işgale karşı hazırladıkları kuvvetin de peyderpey arttığını ve vatan için gerektiğinde canlarını feda etmeye hazır olduklarını duyurmuşlardı. Bölge halkının bu tutumuyla ilgili rapor, 20 Kasım'daki Heyet-i Temsiliye toplantısında da okunmuştu.¹²²⁹

Bu girişimden kısa bir süre önce Fransızların Resulayn'ı ve sonrasında Mardin'i işgal edeceği, bunun için de Fransız Albay Normand'ın yanında birkaç subay olduğu hâlde Mardin'e geleceği haberi, halkta büyük bir infial uyandırmıştı. Bunun üzerine 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey, Nusaybin'den Ömer Beyi çağırılmış ve şehrin ileri gelenleriyle toplantı yapmıştı. Bu kapsamda trenin duracağı Mardin merkeze bağlı İzzetpaşa istasyonunun çevresinde herkesin silahıyla hazır olması istenmiş, halk tarafından istasyonla şehir arasındaki tepelere çok sayıda karargâh usulü içi boş çadırlar kurularak silahlı unsurların çok olduğu izlenimi verilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun yanı sıra Mardin'in köy ve kazalarından çok sayıda silahlı kişi olası işgale karşı Mardin'e doğru yola çıkmış ve oldukça büyük bir kalabalık

- Hangi din ve mezhepten olursa olsun herkesin canı, malı ve her türlü refah ve saadeti emniyet altındaydı. Kenan Bey, bu konudaki sorumluluğu kendi üzerine alarak teminat verdiğini ifade etmişti. *ATASE, İSH*, 399/110-15a.

¹²²⁶ Nusaybin'de de Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak işgallere karşı çıkılmış olup bölgedeki 8 (Arap) aşiret ve 9 Kürt aşiret reisleri tarafından da Antep-Maraş-Urfa hattının işgaline tepki gösterilmişti. Bkz. İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.267, 279-283.

¹²²⁷ Oktay Bozan, "Milli Mücadele Döneminde Mardin'in Fransızlar Tarafından İşgal Planı ve Bunun Yankıları", *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (14-17 Eylül 2017/Diyarbakır) Genişletilmiş Özetler Kitabı*, Diyarbakır, Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, 2017.s.78; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.209-212; M. Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında...", s.423-425.

¹²²⁸ A.E. Toksoy, *Millî Mücadelede Mardin*, s.23; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.270-277.

¹²²⁹ U. İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s.76; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004, s.430; E. Demir, *Yeni Belgeler Işığında ...*, s.260.

oluşmuştu. Bu arada 5. Tümen'e bağlı süvari bölüğü de istasyon çevresine gelerek hem Normand'ın Ermenilerle görüşmesine engel olmak hem de güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilmişti.¹²³⁰ Bu tedbirlerin, şehre gelen Fransızlara, Mardin'deki işgale karşı duruşu göstermesi bakımından son derece kıymetli olduğu görülecekti.

Gerçekten de Mardin halkı, Albay Normand'ın işgaline izin verirse 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey'i mesul tutacaklarını bildirmişlerdi.¹²³¹ Sonunda 9 Ocak 1920 tarihinde Mardin'e gelen Normand'ı, Mardin halkı büyük bir öfkeyle karşılamış; 5. Tümen birlikleri kendisini istasyondan şehre koruma konvoyuyla getirmişti. Mardin ileri gelenleriyle Mardin Belediyesinde yapılan görüşmede Albay Normand; bölgeye sanayi, fennî ve ekonomik destek vermek istediklerini belirtip esasında Diyarbakır dâhil Kolordu bölgesini de işgal planları olduğunu ortaya koymuştu. Bunun üzerine söz alan Eyüp Bey; Mardin'in asırlardır Anadolu ve Türk şehri olup Suriye'ye ait olmadığını, halkın Osmanlı Devleti idaresinde yaşamak istediğini, Fransa'nın şehri işgale yönelmesi durumunda 100.000 kişilik Kuvâ-yı Milliye ile karşı koyacaklarını, bu bakımdan işgal düşüncesinden vazgeçilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Halkın bu katı tutumu karşısında Albay Normand Mardin'den ayrılmak zorunda kalmıştı.¹²³²

Normand'ın Mardin'i ziyaretiyle ilgili 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'in Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği 15 Ocak 1920 tarihli rapora göre; Fransızların Mardin'i işgal edeceği zannıyla Mardin Kuvâ-yı Milliyesi ile yakın yerlerdeki bölge halkı ve aşiretler silaha sarılıp Mardin'de toplanmıştı. Diyarbakır ve Nusaybin yolları, bu kişiler tarafından tutulmuştu. Silahlanmış halk, Albay Normand'ın şehre gelmesiyle şehir içinde gittiği her yere arkasından giderek onu adım adım takip etmişti. Silahlı heyetten bir grup, Norman'a derhâl şehri terk etmesini telkin etmişlerdi. Bunun üzerine Albay Normand, 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey, yanında olduğu hâlde şehirden istasyona geri dönerek şehirden ayrılmıştı.¹²³³

¹²³⁰ 13. Kolordudan Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 15 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-3; A.E. Toksoy, *Millî Mücadelede Mardin*, s.30-32; İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.273-274.

¹²³¹ HTVD, S.21, s.75-77, Vesika 572.

¹²³² A.E. Toksoy, *Millî Mücadelede Mardin*, s.32-37; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.215-219; O. Bozan, "Millî Mücadele Döneminde Mardin'in ...", s.78-79; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.160-162; İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.75; 270-276.

¹²³³ ATASE, İSH, 341/12-3.

Böylece 5. Tümenin organizasyonu ve Mardin halkının kararlı duruşuyla Albay Normand'ın şehri işgale yönelik keşif gezisi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Mardin'de gösterilen bu kararlı duruş, dolaylı olarak Diyarbakır ve çevresinin de işgalini önlemişti. Albay Normand ise Mardin'den ayrıldıktan sonra Urfa-Siverek yoluyla Diyarbakır'ı ziyaret etmek istemişti. 13. Kolordu ile yaptığı haberleşmede; Mardin'de kendisine karşı sergilenen millî birliğin etkileyici olduğunu ve Diyarbakır'a sırf Türklerle irtibat kurmak için geleceğini bildirmişti. 13. Kolordu tarafından, kendisine refakat etmek üzere bir subay idaresinde 12 atlı muhafız gönderilmişti.¹²³⁴

Fakat bu sırada, Ermeni papaz ve piskoposların ele geçirilen mektuplarından Ermenilerin taşkınlık yapma hazırlığında olduğu haber alınmıştı.¹²³⁵ Albay Normand'ın da Diyarbakır'a gelmesiyle bir miting gerçekleştirmeleri ihtimaline binaen 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Normand'a çektiği telgrafta durumun hassasiyetini dile getirerek Diyarbakır ziyaretini ertelemesini istemişti.¹²³⁶

Bu sırada (16 Ocak 1920) yanında 30-40 atlıyla Siverek'e gelmiş olan Albay Normand, Siverek halkından da tepki görmüş ve dolayısıyla Diyarbakır'a gidmeden Urfa'ya geri dönmek zorunda kalmıştı.¹²³⁷ Albay Cevdet Bey de, Mardin'de Albay Normand'a gösterilen muamelenin ve alınan tedbirlerin memnuniyet verici olduğunu belirterek 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'e takdirlerini iletmişti. Vuku bulan hadiseleri 11 Ocak 1920 tarihli yazısıyla Harbiye Nezaretine de rapor eden Cevdet Bey ayrıca diplomatik bir manevra ile Normand'a da mektup yazmıştı. Mektubunda; yaşanan hadiselerden ötürü üzüntü duyduğunu lakin halkın, bölgeyi Fransızların işgale geldiklerini düşündüğünü ve kendisinin de Diyarbakır siyasi hâkimi

¹²³⁴ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.225; İ. Özçelik, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında ...*, s.270-271.

¹²³⁵ Diyarbakır Vilayeti Polis Müdürü 14 Ocak 1920 tarihli raporunda, Ermenilerin aralarında yazıştıkları ve ele geçirilen mektuplarından altısını 13. Kolorduya göndermiş olup bu mektuplarda;
- ABD'den gelen 3.000 silahlı Ermeni'nin intikam almak için bölgeye geldiğini,
- Ermenilerin Türklere hâkim olacaklarını, Müslümanların esirden farkı olmayacağını,
- Müslüman köylerinin Ermenilere geçeceğini,
- Yakın zamanda Diyarbakır'a gelme niyetinde olduklarını,
- Bunun içinde bölgedeki gelişmeleri kendilerine bildirmeleri gibi tehditkâr içerikler saptanmıştı. Albay Cevdet Bey de bu mektupların içerikleri hakkında Harbiye Nezareti, Heyet-i Temsiliye ve ilgili kolordulara bilgi vermişti. 13. Kolordudan Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 15 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-3, 341/12-3a; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine ve civar kolordulara gönderilen 15 Nisan 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-5, 341/12-6, 341/12-6a.

¹²³⁶ H. Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a ...*, s.94; O. Bozan, *Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeniler ...*, s.350-353; O. Bozan, "Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır", s.389.

¹²³⁷ O. Bozan, "Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır", s.388.

atandığı varsayımıyla tepki gösterdiğini; bu bakımdan 5. Tümenin de gerekli tedbirleri aldığını bildirmişti.

Albay Normand da aynı şekilde iyi niyet temennisi içeren bir cevap vermişti. Hadiseyle ilgili Yarbey Kenan Bey de Albay Cevdet Bey'e yolladığı raporda; Normand'ın ziyaretinde 10.000 silahlı Kuvâ-yı Milliye ve aşiret mensubunun şehir merkezinde toplandığını, bu baskı karşısında Normand'ın şehirden ayrılmasıyla grupların sükûnetle dağıldığını belirtmişti.¹²³⁸ Görüldüğü gibi Mardin halkı, komşu sancaklarda meydana gelen işgal ve mezalimleri öğrenmiş ve aynı akıbete uğramamak için işgal girişimine sert bir tepki göstererek kararlı bir duruş sergilemişti.

Mardin halkının Millî Mücadele'ye ve Kuvâ-yı Milliye'ye desteği bundan sonra artarak devam etmişti. Örneğin Midyat halkı, 31 Ocak 1920 tarihli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine gönderdiği yazıda; Fransız işgali ve Ermeni mezalimini kınamış, hükûmetin olayları engelleyemediği takdirde, işgalcilerin akacak kandan sorumlu olacaklarını belirtilmişlerdi.¹²³⁹ Nusaybin'den ise aşiret reisi Kaymakam Abdurrahman Beyzade Mehmet tarafından gönderilen 2 Şubat 1920 tarihli yazıda; *"Fransızların (...) hareketlerini medeniyet ve insaniyet adına ret ve protesto ettiğimizi İtilaf devletleri elçi ve temsilcilerine tebliğ ederiz. Kahramanmaraş'taki dindaşlarımıza yardım etmek ve on bin mevcutlu aşiretimin efradına dağıtmak üzere gerekli olan 500 silah ile elli sandık cephanenin gönderilmesini istirham ederim."* ifadeleri kullanılmıştı.¹²⁴⁰

Mardin halkının bu duyarlılığıyla ilgili Mustafa Kemal Paşa da 5 Şubat 1920 tarihli yazısında; *"Gösterdiğiniz duyarlılığa teşekkür ederiz. Gereken yardımın uygun zamanda yapılabilmesi için hazırlıklara devam edilmesi ve bağlı bulunduğunuz merkez heyete müracaatla talimat talep edilmesi rica olunur."* sözleriyle Kuvâ-yı Milliye Hareketini teşvik ve tebrik etmişti.¹²⁴¹

Mardin halkının bu şekilde organize olmasında, 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey'in de önemli bir payı vardı. Onun çalışma ve teşvikleri, Millî Mücadele'nin Mardin de geniş bir destek bulmasına katkı sağlamıştı. Aynı şekilde Kenan Bey'in himaye ve desteğiyle Mardin Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti de faaliyetlerini etkin

¹²³⁸ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.225-229.

¹²³⁹ ATBD, S.128, Belge 42, s.127-129.

¹²⁴⁰ ATBD, S.128, Belge 46, s.141-143.

¹²⁴¹ ATBD, S.128, Belge 60, s.175-176.

bir şekilde icra ediyordu. 5. Tümenen sağlanan silah, cephane desteğiyle Mardin ve kazalarındaki halktan Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil edilmişti. Mardin'deki bu örgütlenmeyi, Yarbay Kenan Bey'in görevlendirdiği Eyüp Bey (Önen) sağlamıştı.¹²⁴² Bu kapsamda 5. Tümen tarafından yazılan raporda; Mardin ve çevresindeki halkın Kuvâ-yı Milliye'ye yoğun bir şekilde katılım sağladığı ve şayet Fransız işgali vuku bulursa şehrin savunulmasına karar verildiği bildirilmiş; ayrıca Urfa'da vuku bulacak muharebelere katılmak için de 2.500 kişilik bir birliğin hazırlandığı vurgulanmıştı.¹²⁴³

f.) Mardin'de Asayiş Meselesi

Tüm bu süreçler yaşanırken Mardin'de bir diğer önemli konu da asayiş meselesiydi. Mardin ve çevresindeki aşiretler, İngiliz ve Fransız propagandalarına itibar etmeyip işgale karşı çıksalar da aşiretler arasındaki nüfuz mücadelesi ve Mütareke şartlarının ortaya çıkardığı durum, asayişsizliğe kapı aralamıştı. Aşiretler ile eşkıyanın ve çetelerin hareketlerini yakından takip eden 13. Kolordu ise 2. ve 5. Tümen birlikleriyle asayiş temin etmeye çalışmıştı. Nitekim Mardin hattında İngilizlerin de desteği olduğu düşünülen Ali Batı İsyanı (Mayıs 1919) çıkmıştı. Mardin'in Midyat Kazası, Nusaybin ve Ömerkan bölgesinde etkileri görülen bu isyan, 13. Kolordu birliklerinin müşterek operasyonuyla bastırılmış ve bölgede asayiş sağlanmıştı.¹²⁴⁴

Mardin ve çevresindeki olayların çokluğu ile alakalı Albay Cevdet Bey, Mardin Mutasarrıfının pasif ve tedbirsiz tutumundan da rahatsızdı. Nitekim 3. Ordu Müfettişliğine (Mustafa Kemal Paşa'ya) gönderdiği 23 Haziran 1919 tarihli yazıda, Mardin Mutasarrıfı Zeki Bey'in acizlik ve iş bilmezliğinden şikâyet etmişti. Bu kapsamda Mardin gibi çeşitli çeşitli unsurları barındıran bir sancağa, böylesine kritik bir dönemde Zeki Bey gibi aciz birinin değil -Urfa Mutasarrıfı iken İngilizlerin tesiriyle Ermeni tehcirine ilişkin görevden alınan ve yargılanan- Nusret Bey gibi muktedir ve başarılı birinin tayin edilmesi için girişimde bulunmasını istemişti.¹²⁴⁵

¹²⁴² A.E. Toksoy, *Millî Mücadelede Mardin*, s.20-21; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.213-214; O. Bozan, "Millî Mücadele Döneminde Mardin'in ...", s.78-79; Oktay Bozan, "Millî Mücadele Döneminde Mardin", *Millî Mücadele'nin Güney Cepheleeri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.440-448.

¹²⁴³ *Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler ...*, s.78.

¹²⁴⁴ Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, S.40, Kasım 2007, s.586; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.123-150.

¹²⁴⁵ ATASE, ATAZB, 1/26.

Öte yandan Mardin ve kazalarında, aşiretler arasındaki husumet dolayısıyla Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey, bu ihtilafları gidermek maksadıyla temmuz ayında (1919) bir toplantı yapma girişimde bulunmuştu. Fakat bu toplantıya yönelik planını 13. Kolordu ile koordine etmemişti. Durumdan haberi olan Kolordu Kumandanlığınca valiye gönderilen yazıda; Mütareke kapsamında 13. Kolordunun bölgede asayişin korunmasından sorumlu olduğu hatırlatılmıştı. Ayrıca birbiriyle ihtilaflı olan aşiretleri bir araya getirmenin mahzurları vurgulanmış, toplantının iptal edilmesinin gerekliliği bildirilmişti. Bu yazıdan rahatsız olan ve işine karışıldığını düşünen Vali Faik Bey, 13. Kolorduyu özellikle kendisine zikredilen yazıyı gönderen 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'i, Dâhiliye Nezaretine şikâyet etse de hükûmet bu şikâyeti dikkate almamıştı.¹²⁴⁶

Mardin'e bağlı bölgelerde özellikle Mardin ve Nusaybin hattında aşiretler arasında 1919 yılı genelinde meydana gelen anlaşmazlık ve çatışmalar, 1920 yılının ilk yarısında da devam etmiş ve Kolordu unsurlarını oldukça meşgul etmişti. 5. Tümen ise gerek olay mahallerine gönderdiği müfrezelerle gerekse de aşiretlerle görüşmek suretiyle hadiseleri bertaraf etmeye ve asayiş sağlamaya çalışmıştı.¹²⁴⁷ Ancak asayiş problemleri nedeniyle bölgede birlik konuşlandırılmak durumunda kalınması, 5. Tümen birliklerinin Urfa ve civarında vuku bulan muharebelere daha etkin bir şekilde dâhil edilmesine engel olmuştu.¹²⁴⁸

Anlaşılaacağı üzere bu süreçte Mardin, 13. Kolordu mıntıkasında Diyarbakır'dan sonra birçok cihetten stratejik önemi en yüksek sancaklardan biriydi. 13. Kolorduya bağlı 5. Tümenin bölgede konuşlanması ve asayiş sağlamaya yönelik tedbirleri sayesinde bu dönemde İngiliz ve Fransız işgal girişimleri ile ortaya çıkan asayiş hadiselerinin engellendiği görülmektedir. Mardin ve çevresindeki halkın devlete bağlılık göstermesinin ise hem bu girişimlerin engellenmesinde hem de Mardin'e yönelik bölücü propagandaların bertaraf edilmesinde belirleyici bir etken olduğu değerlendirilmektedir.

¹²⁴⁶ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.77-78; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.68-69.

¹²⁴⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Şubat 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 51/40; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Şubat 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 51/42; 13. Kolordudan, TBMM'ye ve kolordulara gönderilen 9 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/4-18a.

¹²⁴⁸ 13. Kolordudan, *Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve kolordulara gönderilen 24 Mayıs 1920 tarihli yazı*. ATASE, İSH, 342/5-13.

3.1.3. Şırnak-Cizre'ye Yönelik İngiliz Tehdidi ve 13. Kolordunun Aldığı Önlemler

a.) 13. Kolordu Birliklerinin Şırnak-Cizre Hattına İntikali

Mütareke Dönemi'nde Şırnak, Bitlis Vilayeti'ne bağlı Siirt Sancağı'nın bir kazasıydı. Cizre Kazası ise Silopi ve Hezek nahiyelerini içine alan Mardin Sancağı'na dolayısıyla Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı bir idari birimdi.¹²⁴⁹

Mütareke'nin akdiyle beraber Musul'u tahliye eden 6. Ordunun 2. Piyade Tümeni Kasım 1918'de karargâhıyla Cizre'ye çekilmiş, Şubat 1919'da ise Savur'a intikal etmişti. Böylece Cizre'de 2. Tümene bağlı 6. Piyade Alayının 1. ve 3. Taburları bırakılmışsa da bir müddet sonra sadece 1. Tabur kalmıştı.¹²⁵⁰ İlâveten Cizre'den Nusaybin'e kadar olan hat üzerinde demiryolunu korumak üzere küçük müfrezeler teşkil edilmişti.¹²⁵¹ 13. Kolordunun 16 Mayıs 1919 tarihli harekât raporuna göre 2. Tümene bağlı bir mitralyöz bölüğü ve bir toptan müteşekkil bir piyade taburu, İngiliz ordusuna karşı en ileri hat sayılan Cizre'deki varlığını sürdürmekteydi.¹²⁵² 2. Tümen 18. Alay 1. Tabura bağlı bir müfreze ise Şırnak'ta konuşlanmıştı. Cizre'nin güneyindeki Demirkapı'da ise bir jandarma müfrezesi vardı.¹²⁵³

b.) İngilizlerin Şırnak-Cizre Hattına Yönelik Girişimleri

Sahadaki gelişmelere bakıldığında Şırnak ve Cizre'de, 13. Kolordu tarafından birlik bulundurulması bir gerekliliktir. Zira İngiliz birlikleri, Musul ile kuzeyindeki Dohuk ve Zaho'yu işgal ettikten sonra Şırnak, Cizre ve Silopi sınırlarına dayanmıştı. Bu bölgelerde de işgalin vuku bulması ihtimaline karşı Şırnak aşireti reisi Abdurrahman Ağa, İngilizlere şiddetli bir protesto yollamış; aynı şekilde Cizre Müftüsü de bölge halkını işgale karşı durmaya davet etmişti. Aşiretlerin bu tutumu üzerine İngiliz makamları, bölge halkının yerel yetkililer tarafından kışkırtıldığını düşünerek Osmanlı Hükûmeti'ne başvurmuş; aşiretlerin silah depolayarak Diyarbakır

¹²⁴⁹ O dönem için esas merkez Cizre olmakla birlikte coğrafi yakınlık ve bugünkü idari birliktelik göz önüne alınarak Şırnak-Cizre başlığı birlikte verilmiştir. Bkz. T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s.160, 726.

¹²⁵⁰ *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinin 1. Şubesinde 2. Şubesine gönderilen 1 Mart 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 88/155; Türk İstiklal Harbi I ..., s.123-128.*

¹²⁵¹ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.38-39.

¹²⁵² *ATASE, İSH, 340/8-45a.*

¹²⁵³ *13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 8-9 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 192/85-1, 192/85-2.*

Valiliğinden de destek alarak kendilerine saldırmaya hazırlandığını ifade etmişlerdi.¹²⁵⁴

Gerçekten de Cizre-Demirkapı arasındaki bölge halkı, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine gönderdiği 7 Nisan 1919 tarihli raporuna göre, İngilizlere karşı müteyakkız vaziyetteydi. İngilizlerin işgallerini Zaho'dan Cizre'ye genişletmesi durumunda Miran, Gergeri ve Tay aşiretleri birleşerek karşı koymaya hazırlanıyordu.¹²⁵⁵ Bu bakımdan Şırnak-Cizre hattı, 13. Kolordu ve İngiliz birlikleri arasındaki Mütareke sınırında kalmasından ötürü İngiliz işgaline maruz kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Öte yandan bölgeyi ilgilendiren hadiseler Zaho'da yaşanıyordu. İngiliz işgaline karşı Musul Vilayeti'nin genelinde olduğu gibi bilhassa Şırnak-Cizre'ye komşu olan Zaho'daki aşiretler de silahlı direnişe geçmişti. Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Dâhiliye Nezareti, Bitlis Valiliğine gönderdiği yazıda şu hususları vurgulamıştı:

- Zaho'da İngiliz siyasi hâkiminin¹²⁵⁶ öldürülmesi üzerine İngiliz birlikleri, buradaki aşiretlerin Cizre'deki aşiretlerle olan yakınlığı sebebiyle intikam için bölgeye yeni birlikler sevk edebilirdi. Nitekim İngiliz hava unsurları Zaho'yu bombalamıştı. Buna karşı Şırnak ve çevresindeki aşiretler, İngiliz saldırısına karşı kendilerini savunmaya hazırlanıyorlardı.

- Bu çerçevede Dâhiliye Nezaretinden mülki idareye verilen emirde, İngilizlerin harekete geçmesine vesile teşkil edecek bu tarz eylemlerin engellenmesinin gerekli olduğu belirtilmişti. Söz konusu ihtimale binaen aşiretlere nasihatçiler gönderilerek aşiretler sükûnete davet edilmeliydi. 13. Kolordu tarafından da askerî tedbirler alınmalıydı.¹²⁵⁷ Bu emirle hükûmetin, olabilecek muhtemel hadiselerle karşı tedbir almaya çalıştığı ve İngilizlerle yeni bir krizin ortaya çıkmasını engellemeyi hedeflediği değerlendirilmektedir.

¹²⁵⁴ M.K. Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ...*, s.21-24; N.F. Taş, *Güneydoğu 1919 ...*, s.100-101.

¹²⁵⁵ ATBD, S.117, Belge 76, s.229-231.

¹²⁵⁶ İngiltere, işgal ettiği bölgelerde sivil yönetimin icrası ve aşiretlerin kontrolü amacıyla askerî birlik kumandanı yanında bir siyasi memur görevlendirmiş ve her işgal edilen vilayet, sancak ve kazaya bu yetkililer gönderilmişti. İşte bu kişilere, atandıkları bölgenin siyasi hâkimi denmekteydi. Bkz. *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918 İngiltere Devlet Arşivi Raporu*, çev., Nilgün Engin, der., Ali Satan, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2016, s.22.

¹²⁵⁷ *Dâhiliye Nezaretinden, Bitlis Valiliğine gönderilen 29 Nisan 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 98/358; Bitlis Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Haziran 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 626/151; S. Beyoğlu, "Milli Mücadele Başlarken ...", s.125.*

1919 yılı Nisan ayında Cizre'ye uğrayan Binbaşı Noel de kendi hükûmetine yazdığı raporda, aşiretlerin kontrol altına alınabilmesi için bölgenin işgal edilmesini tavsiye etmişti.¹²⁵⁸ Hakikaten de -Şırnak aşiretlerinin teskini için- bölgeye bir nasihat heyeti ile 13. Kolordudan bir müfrezenin gönderilmesi kararlaştırılmış; nihayetinde nasihat heyetinden vazgeçilerek sadece bir müfreze gönderilmişti.¹²⁵⁹

Tüm bunlarla beraber Sadrazam Damat Ferit Paşa, 13. Kolorduya emir verilerek Zaho'ya birlik göndermek suretiyle aşiretlerin İngilizlere saldırılarını engellenebileceğini teklif etmişse de İngilizler, kendilerini güçsüz göstereceği gerekçesiyle bu teklifi kabul etmemişti.¹²⁶⁰ İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri General Calthorpe ise vuku bulan mezkûr olay nedeniyle Cizre'nin işgal edilip suçluların cezalandırılmasına yönelik Musul'daki İngiliz Kumandanlığına bir yazı göndermişti. Bu yazıya Musul'daki General Marshall tarafından verilen cevapta; Zaho'daki ayaklanmanın bölgedeki Türk makamları tarafından kışkırtıldığı ancak Cizre'nin işgalinin askerî açıdan mümkün olmadığı, bölge işgal edilse bile suçluların yakalanmalarının imkân haricinde bulunduğu belirtilmişti.¹²⁶¹ Bu açıdan İngiliz komutanların da sahadaki gerçeklere göre hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Fakat İngilizler boş durmuyor; Şırnak ve çevresindeki Kürt aşiretlerini de kışkırtarak bölgenin işgaline zemin hazırlamaya çalışıyorlardı. İngilizlerin yaptığı propaganda ve kışkırtmaların etkisiyle bir müddet sonra Şırnak, Cizre ve Silopi de asayiş bozulmuş; çeteler türemiş, bazı aşiretler de devlet otoritesini saymamaya başlamıştı. Mayıs 1919'da ortaya çıkan *Ali Batı İsyanı*'nın etkileri Şırnak ve çevresinde de hissedilmişti. Zira Ali Batı, Nusaybin ve Midyat dışında Cizre'yi de ele geçirmek istemişti. Hükûmetin bir süre otoritesinin kaybolması üzerine bölgedeki Kürt aşiretleri arasında veya civardaki bazı Arap aşiretleriyle çatışmalar yaşanmış; köy basma, gasp, yağma ve cinayet hadiseleri ortaya çıkmıştı.¹²⁶²

¹²⁵⁸ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.198-199.

¹²⁵⁹ *Dâhiliye Nezaretinden, Bitlis Valiliğine gönderilen 26 Mayıs 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 99/284.*

¹²⁶⁰ Z. Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.196; S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.1, s.237-238; Haluk Selvi ise bu görüşün İngilizlerden çıktığı ve yine İngilizlerce kabul görmediği kanaatindedir. Şöyle ki; General Marshall ve Allenby, aşiretlerin cezalandırılması için 13. Kolordunun görevlendirilmesiyle ilgili teklifte bulunmuşlarsa da Calthorpe, bu durumun İngilizleri aciz göstereceğini söyleyerek öneriyi uygun görmemişti. Bkz. Haluk Selvi, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", *Belleten*, C.74, S.271, 2010, s.801.

¹²⁶¹ İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.107.

¹²⁶² M.K. Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ...*, s.22; S. Ural, "Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", s.70.

Öte yandan İngilizlere karşı mücadele edip İngiliz saldırısından kaçan İmadiye-Zaho hattındaki ahali de Şırnak'a gelerek 13. Kolordu mıntikasına sığınmaktaydı. İngiliz saldırısından kaçan Kürt grupların Şırnak ve çevresinde kabul edilip iskân edilmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması, İngilizlerin Türkler ve Kürtler arasındaki bölücülük propagandasına karşı da önemli bir hamleydi. Özellikle Cizre Kaymakamı Musallat Bey bu konuda önemli bir fonksiyon üstlenmişti.¹²⁶³

Buna karşı İngilizler, Zaho'da kendilerine karşı mücadele eden aşiretlerin, Şırnak-Cizre hattıyla olan bağlantısını gerekçe göstererek bölgeye yönelik saldırı gerçekleştirmişti. 1919 yılı Ağustos ayı ortalarında İngiliz Hava Kuvvetlerine bağlı üç uçak Cizre'ye bağlı bir köye hava saldırısı düzenlemiş ve bomba atmıştı. Bu durum bölgedeki aşiretleri daha da galeyana getirmişti. Vuku bulan hava taarruzuyla ilgili raporunda Albay Cevdet Bey, vaziyetin son derece hassas olduğunu Harbiye Nezaretine arz etmişti. Buna göre Zaho'daki bir tugay seviyesindeki İngiliz işgal kuvvetinin Cizre'ye yönelik saldırısı bekleniyordu. Musul'un kuzeyinde İngilizlere karşı silahlı mücadele eden aşiretlere yönelik sindirme harekâtı kapsamında İngilizlerin Cizre'ye ilerlemeleri muhtemeldi. Ancak İngilizler, şimdilik karadan değil havadan bir taarruz icra etmişti. Buna mukabil bölgedeki aşiretler galeyana gelmişti.¹²⁶⁴

c.) Şırnak-Cizre Hattında 13. Kolordunun Aldığı Tedbirler

Yaşanan kritik gelişmeler karşısında 13. Kolordu tarafından hem asayişin korunması hem de aşiretlerin teskin edilmesi için 2. Tümen birliklerinin önemli bir kısmı bölgeye sevk edilmişti.¹²⁶⁵ Konuya ilişkin Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 28 Ağustos 1919 tarihli raporunda şu hususlara temas etmişti: Kolordu, aşiretlerin İngilizlere olan saldırısını engelleme noktasında zorluk çekmekteydi. Buna rağmen asayişin ağırlanmasına yönelik gerekli gayret gösterilmekteydi. Aşiretlerin teskin edilmeleri ve kendilerini güvende hissetmeleri için

¹²⁶³ Qassam Kh. Al-Jumaliy, İzzet Öztoprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s.84-85.

¹²⁶⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 29 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 195/159-1, 195/159-2; İngilizler ayrıca Musul'dan gönderdikleri birliklerle Zaho'yu da takviye etmiş; böylece Zaho, İngilizler tarafından gerektiğinde Cizre-Silopi-Şırnak hattının işgaline hazırlık ve lojistik üssü hâline getirilmişti. 13. Kolordunun 19 Ağustos 1919 tarihli raporu. ATASE, İSH, 101/97; İngilizlerin Ağustos 1919'da Zaho'da 1.500 piyade, 100 süvari ve 2 batarya topu bulunmaktaydı. 13. Kolordunun 24 Ağustos 1919 tarihli raporu. ATASE, İSH, 48/120.

¹²⁶⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 195/152-1, 195/152-2.

2. Tümen birlikleri Şırnak bölgesinde toplanmıştı. Yine de 500 tüfekli askerle bölgedeki aşiretlerin sakinleştirilmesi kolay olmayacaktı. Bu bakımdan aşiretler, İngilizlerin İmadiye-Zaho hattındaki harekâtını durdurmaları durumunda ancak yatışabilirdi. Dolayısıyla şimdilik nasihatle halkın galeyanının engellenmesine gayret edilmekteydi.¹²⁶⁶ Raporlardan da takip edildiği üzere Cevdet Bey'in; İngilizlerin harekâtı, buna karşı halkın tepkisi ve eylemleri ile Kolordunun aldığı tedbirlere ilişkin sahadaki gelişmeleri anbean İstanbul'a bildirdiği görülmektedir.

Albay Cevdet Bey hükûmeti bilgilendirmesinin yanı sıra, İngilizlerce Şırnak-Cizre hattına yönelik icra edilen hava harekâtı ve meydana gelen hasar yüzünden Musul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına gönderdiği 4 Eylül 1919 tarihli protesto telgrafında; İngiliz uçaklarının Cizre'ye bağlı Yaş karyesini bombaladığını ve bir caminin hasar aldığını, bölgedeki aşiretlerin galeyana gelerek Zaho'ya taarruz etmeye hazırlandığını ve fakat alınan tedbirlerle kendilerince bu hareketin engellendiğini vurgulamış; aşiretlerin galeyanını engellemek için bu tarz saldırıların bir daha vuku bulmamasını talep etmişti.¹²⁶⁷

13. Kolordu tarafından alından tedbirler kapsamında Cizre'deki 6. Piyade Alayının 1. Taburu, eylül ayında Şırnak'taki 18. Piyade Alayının 1. Taburu ile yer değiştirmişti. Bu bakımdan 13. Kolordunun bölgede iki taburu ile bir süvari bölüğü bulunmaktaydı.¹²⁶⁸ Yaşanan hadiseler sebebiyle ve İngilizlerin Cizre'yi işgal etmeleri ihtimaline karşı 2. Piyade Tümenine bağlı 18. Alayı da (2. Tabur hariç) Şırnak'a sevk edilmiş ve Cizre'deki müfreze de 18. Alay emrine verilmişti.¹²⁶⁹

Böylece Şırnak ve Cizre'de konuşlandırılan 2. Tümen birlikleri, bölgedeki aşiretlerin teskin edilmesine yönelik tedbir alırken bir yandan da İngilizlerin Zaho'daki askerî yığınağını ve çevresindeki hareketliliğini yakından takip ederek gelişmeleri 13. Kolordu karargâhına iletliyordu. 13. Kolordu Kumandanlığı ise aldığı raporlar çerçevesinde, Harbiye Nezaretini sürekli bilgilendirmekteydi.¹²⁷⁰ Bu kapsamda alınan

¹²⁶⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Ağustos 1919 tarihli yazı. HTVD, S.9, Yıl:3, Eylül 1954, s.45-46, Vesika 203; T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.208.

¹²⁶⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 30 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 195/166; Harbiye Nezareti ile Dâhiliye ve Bitlis Valiliği arasındaki 4 Eylül 1919 tarihli yazışma. BOA, Dâhiliye Nezareti Kalemî Mahsus, (DH, KMS), 53/7-1, 53/7-2.

¹²⁶⁸ ATASE, İSH, 40/142-1.

¹²⁶⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 29 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 106/67.

¹²⁷⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 05 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 196/131; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 09 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 197/259; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 105/99-7.

bir istihbarat raporuna göre Zaho'daki İngiliz kuvvetleri; 2.000 piyade askeri, 4 top ve 10 makineli tüfekten ibaretti. İlaveten 1.500 Ermeni ve Süryani-Nasturi de silahlı bir şekilde İngilizlerin emrindeydi. Bu silahlı unsurlar Musul'un kuzeyindeki İmadiye aşiretlerine saldırmıştı.¹²⁷¹

İngilizler, doğrudan yaptığı girişimlerin yanı sıra Musul'un kuzeyinde silahlandığı Ermeni çeteleri ile bazı Hristiyan unsurları (Süryani-Nasturi) da Şırnak ve Silopi hattındaki köylere saldırmaktaydı. Müslüman köylere saldıran çeteler ise halkı katletmekte, ahalinin mallarını gasp ve yağma etmekteydi.¹²⁷²

Bu olaylar karşısında Şırnak aşireti reisi Abdurrahman Bey, hükûmete yolladığı telgrafta; İngilizlerin uçaklar, Ermenilerin ise karadan yaptıkları saldırılarla köyleri ve mescitleri tahrip ettiklerinden, aynı zamanda bölge halkına yönelik katliam gerçekleştirdiklerinden şikâyet etmişti.¹²⁷³ Abdurrahman Bey ayrıca ağustos ayı sonlarında Siirt'teki 2. Tümen karargâhına giderek tümen kumandanı ile görüşmelerde bulunmuştu. Görüşmeye dair Albay Cevdet Bey'in raporuna göre; İngiliz faaliyetlerine karşı Şırnak bölgesinde Abdurrahman Bey'in nüfuzundan istifade edilerek otoritenin sağlanması amaçlanmaktaydı.¹²⁷⁴

Zira yaşanan hadiseler karşısında 13. Kolordu Kumandanlığının endişesi, aşiretlerin İngilizlere veya bölgedeki köylere saldırttıkları Ermeni-Süryani-Nasturi çetelerine karşılık vermesiydi. Böyle bir durumda İngilizler bölgede karışıklık olduğunu bahane ederek Şırnak-Cizre hattını işgal edebilirdi.¹²⁷⁵ Albay Cevdet Bey'in bu duruma ilişkin Harbiye Nezaretine yolladığı 9 Eylül 1919 tarihli rapora göre vaziyet şöyleydi: Her şeyden önce İngilizlerin silahlandığı Ermeni ve Süryani-Nasturi çeteleri, Şırnak ve çevresindeki köylere saldırmaktaydı. Hatta bu çeteler, Cizre'ye bağlı Silopi nahiyesindeki köylere saldırarak ahalinin mallarını yağma etmişti. Bunda amaç, Cizre'yi işgal etmek isteyen İngilizlere bahane çıkartmaktı. Bunun bilincinde olan Albay Cevdet Bey'e göre, hükûmet diplomatik teşebbüslerde bulunarak İngiliz tahriklerini engellemeli ve tarafsız heyetler aracılığıyla bölgede incelemeler

¹²⁷¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 09 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 196/154.

¹²⁷² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 109/97.

¹²⁷³ Dâhiliye Nezaretinden, Bitlis Valiliği ile Siirt Mutasarrıflığına gönderilen 28 Ağustos 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 102/302.

¹²⁷⁴ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.139-142; Bölgeden gelen şikâyetler üzerine Dâhiliye Nezareti de Bitlis Valiliğine gönderdiği 4 Eylül 1919 tarihli emirde, gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti. Dâhiliye Nezaretinden, Siirt Mutasarrıflığına gönderilen 4 Eylül 1919 tarihli rapor. BOA, DH, ŞFR, 103/41.

¹²⁷⁵ S. Ural, "Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin ...", s.446.

yapılmasını sağlamaya çalışmalıydı.¹²⁷⁶ Kolordudan gönderilen bu raporlara rağmen Damad Ferid Paşa Hükûmeti hareketsiz kalmış ve İngilizler de bölgeyi işgal girişimlerine devam etmişti.

Nitekim İngilizlerin Zaho'da Gıyan aşiretine yönelik saldırıları vuku bulmuş ve bu aşiret Şırnak aşiretinden yardım istemişti. Şırnak aşireti de İngilizlere yönelik silahlı harekete geçmek için 13. Kolordudan izin istemişti. Bunun üzerine Kolordu Kumandanlığı böyle bir girişime karşı tedbir olarak Bitlis'e doğru yola çıkan 2. Tümen 1. Alay 1. Taburun Siirt'e dönmesini emretmişti.¹²⁷⁷ Ayrıca Kolordu tarafından aşiret reislerine nasihatle bulunmak maksadıyla Şırnak'a subaylar gönderilmişti.¹²⁷⁸

Alınan önlemlere rağmen 1919 yılı sonları-1920 yılı başlarında Zaho'daki İngilizlerin Kürt aşiretlerine yönelik propaganda ve kışkırtma faaliyetleri artmıştı. Nitekim Musul-Zaho hattındaki İngiliz yetkililerden destek alan ve siyasi Kürtçülerin önde gelenlerinden olan Bedirhanlardan Celadet Bey'in Şırnak kazasındaki aşiretlerle Kürdistan hakkında görüşmek üzere bir toplantı yapma girişimi haber alınmıştı.¹²⁷⁹ Zaho'daki İngiliz siyasi hâkimi de bağımsız Kürdistan konusunda Şırnak'taki aşiretlere yönelik yoğun bir propaganda faaliyeti içerisindeydi. Öyle ki adı geçen, bölgedeki reis ve şeyhlerle sürekli haberleşerek Kürdistan tahriki yapıyordu. Şırnak'taki aşiretlerin önemli bir kısmı da Bedirhanlara meyyal durumdaydı ve yerel memurlardan memnun değildiler. Devlete bağlı olan Abdurrahman Ağa bile hayvanlarının telefati sebebiyle İngilizlerden yüklü miktarda para almıştı. Bu durum Şırnak'taki durumu ehemmiyetli hâle getirdiğinden 15. Kolordu Bitlis'e bir birlik gönderir göndermez buradaki 13. Kolordu unsurları Şırnak'a kaydırılacaktı. Ayrıca İngilizlerin, Bedirhanlar aracılığıyla artan propagandaları yüzünden Bitlis Vilayeti'nde Malatya Hadisesine benzer bir asayişsizliğe yol açmaları da muhtemel olduğundan Hükûmet tarafından İngilizler nezdinde siyasi teşebbüste bulunulmalıydı.¹²⁸⁰

¹²⁷⁶ ATBD, S.117, Belge 79, s.239-241.

¹²⁷⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen arz edilen 9 Ekim 1919 tarihli şifre. ATBD, S.117, Belge 80, s.241-245.

¹²⁷⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Kasım 1919 tarihli tahrirat. ATASE, İSH, 30/55.

¹²⁷⁹ Aynı dönemde (Ekim 1919) 5. Tümen Kumandanlığınca, Malatya'daki Kürtçü girişimi himaye eden Halil Rami Bey'in Musul'a giderek aşiretleri toplamaya teşebbüs ettiği haber alınmış; bunun üzerine 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey tarafından müteyakkız vaziyette bulunulması ve aşiretlerin uyarılması gerektiği ana ast birliklere emredilmişti. ATASE, İSH, 399/110-163a.

¹²⁸⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27-28 Kasım 1919 tarihli rapor. BOA, DH, EUM, AYŞ, 27/40.

Takip edildiği üzere bu süreçte 13. Kolordu, oluşan hassasiyete binaen Şırnak-Cizre hattına birlik kaydırsa da burada mukim birlikler bulunduramamaktaydı. Nitekim Kasım-Aralık 1919 aralığında da bölgeye birlik göndermek için 15. Kolordudan gelecek destek birliğe ihtiyaç duyulmuştu. Bu durum Harbiye Nezaretinin dikkatini çekmiş ve 13. Kolorduya gönderilen 13 Aralık 1919 tarihli yazıda, Şırnak'ta birlik bulunmaması nedeniyle güvenlik ve asayişin ne şekilde sağlanacağı sorulmuştu.¹²⁸¹

Sonunda 15. Kolordudan da, Bitlis'e bir müfreze gönderilerek kuvvet takviyesi yapılmıştı. Bu sayede Bitlis'te piyade, topçu ve makineli tüfekten meydana gelen bir birlik bırakıldıktan sonra bu müfrezeden bir bölük ve iki makineli tüfek birliği, takviye amaçlı Şırnak'a sevk edilmişti. 13. Kolordunun, 16 Aralık 1919 tarihli harekât raporuna göre Şırnak'taki iâşe müşkülatı yüzünden daha fazla kuvvet kaydırılmasının uygun olmadığından bahisle bölge siyaseten kontrol altında tutulmalı ve aşiretler sakinleştirilmeliydi.¹²⁸² Böylece 13. Kolordunun yerinde ve zamanında aldığı tedbirlerle bölgedeki olaylar, kontrol altına alınmıştı.

Gelişmelerden de görüleceği gibi 13. Kolordu Kumandanlığı Şırnak-Cizre hattını ihmal etmemiş; sürekli yakından ilgilenmişti. Nitekim Şırnak-Cizre-Silopi hattı, 13. Kolordunun ve hükûmetin, Musul Vilayeti ile İngilizlerin bölgedeki siyasi ve askerî faaliyetlerine ilişkin haberleri aldığı muntika olması açısından da stratejik konumdaydı. Bu bakımdan bölgedeki gelişmelere dair 13. Kolordunun ast birlikleri, Kolordu karargâhına; Kolordu Kumandanlığı, Harbiye Nezaretine; Şırnak ve Cizre Kaymakamlıkları ise Bitlis ve Diyarbakır Vilayeti vasıtasıyla Dâhiliye Nezaretine raporlar sunmaktaydı. Bu raporlar arasında; Musul halkının İngilizlere karşı olan tepkisi ve galeyanı, özellikle vurgulanmaktaydı. Bu kapsamda bilhassa Musul'un kuzeyindeki halkın, Osmanlı idaresinin bölgede yeniden kurulmasına dair taleplerine temas edilmekteydi.¹²⁸³

Sahadaki gelişmeleri takip önlemler alan 13. Kolordu, bölgenin asayişinin sağlanması için yapılacak diplomatik temaslarla da İngilizlerin aşiretleri tahrik

¹²⁸¹ ATASE, İSH, 51/15-1.

¹²⁸² ATASE, İSH, 201/193.

¹²⁸³ Harbiye Nezaretinden, -Musul halkının İngilizlere karşı galeyanı hakkında 13. Kolordudan alınan malumata binaen- Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Aralık 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 27/145; Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Ocak 1920 tarihli yazı. BOA, DH, KMS, 50/25-3; Bitlis Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Ocak 1920 tarihli yazı. BOA, DH, KMS, 57/43-2; T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.618.

etmesinden vazgeçmesinin sağlanmasını istemişti. Gerek Kolordunun gerekse Siirt Mutasarrıflığının bölgeye yönelik İngiliz girişimlerine dair telgrafları üzerine, Meclis-i Vükelâ tarafından 12 Ocak 1920 tarihinde bir tedbir kararı alınmıştı. Bu bağlamda Kürt aşiretlerinin kışkırtılmasına engel olmak için Zaho'daki İngiliz siyasi hâkiminin Şırnak'taki aşiretlerle haberleşmesine engel olunması kararlaştırılmıştı.¹²⁸⁴

d.) Şırnak-Cizre Hattında Millî Mücadele'ye Yönelik Teşkilatlanma

Şırnak ve Cizre hattında vuku bulan bu gelişmelere karşı Mustafa Kemal Paşa, Şırnak'ta Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurulması için Erzurum Kongresi sonrası (13 Ağustos 1919'da) Şırnaklı Hacı Osman Ağa'ya Kongre kararlarını göndermişti. Yazısında, işgal girişimlerine karşı Şırnak'ta da hızlıca teşkilatlanmanın yapılmasını ve bölücü faaliyetlere engel olunmasını rica etmişti.¹²⁸⁵ Bu açıdan Paşa'nın, bölge halkının teşkilatlı bir şekilde Millî Mücadele'ye dâhil edilmesini amaçladığı ifade edilmelidir.

Neticede Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmayı tercih eden bölgedeki aşiretlerin desteğiyle Şırnak'ta Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak bölgenin Kürdistan'a ilhakına karşı çıkılmış, civar bölgelerde gerçekleşen İngiliz ve Fransız işgalleri protesto edilmişti. Nitekim Şubat 1920'de Cizre'de toplanan Musul, Diyarbakır ve Bitlis Vilayeti'nden gelen 16 nüfuzlu aşiret reisi, imzaladıkları protesto telgraflarını ilgililere yollamışlardı. 13. Kolordunun 14 Şubat 1920 tarihli raporuna göre aşiret reisleri, İngiliz ve Fransız işgalini ve uygulanan mezalimi kınamış, bunun yanı sıra İngilizlerin Musul'un kuzeyindeki silahlı ahali tarafından bölgeden çıkartıldığı belirtilmişti. Wilson Prensiplerinin eksiksiz uygulanmasını talep eden bölge halkı, Kürt Teali Cemiyetinin bölgedeki bölücü faaliyetlerine karşı çıkarak devlete bağlılıklarını ilan etmişlerdi.¹²⁸⁶ Nüfuzlu aşiretlerin bu desteğinin sınır hattında ve İngiliz tahriklerine açık olan bölgenin kontrol altında tutulması bakımından son derece önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Gerek aşiret reislerinin tutumu gerekse Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarıyla yerel halkın Millî Mücadele'ye yönelik ilgi, alaka ve desteği de giderek artmıştı. Bilhassa Urfa'nın Fransız işgalinden kurtarılması başarısını müteakip

¹²⁸⁴ 12 Ocak 1920 tarihli Meclisi Vükela Kararı. BOA, MV, 218/11; Meclis-i Vükela da Hâriciye Nezaretinin İngilizler nezdinde teşebbüste bulunmasını kararlaştırmıştı. Bkz. T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s.577.

¹²⁸⁵ M. Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.124-125.

¹²⁸⁶ ATASE, İSH, 116/14-1, 116/14-2.

bölgeden Kuvâ-yı Milliye'ye katılımlar hızlanmıştı. Konuyla ilgili 2. Tümen'e bağlı Cizre'deki taburdan alınan malumata göre Cizre Belediye Reisi Osman Efendi'nin öncülüğünde 200 kişilik bir Kuvâ-yı Milliye birliği teşkil edilmişti.¹²⁸⁷ İlerleyen dönemde Şırnak Müdâfaa-i Hukuk Reisi İzzet Süleyman Bey ve şehrin ileri gelenleri tarafından TBMM'ye gönderilen telgrafta da (26 Ağustos 1921 tarihli), düşmanın bölgeden sökülüp atılması için üzerlerine ne görev düşüyorsa madden ve manen yapacakları bildirilmişti.¹²⁸⁸ Böylece bölgede Bedirhanlara olan desteğin etkisinin de kırıldığı anlaşılmaktadır.

Tüm bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi bu süreçte Şırnak-Cizre hattı, Musul ve kuzeyinde konuşlu İngiliz işgal ordusuna en yakın yer olması hasebiyle kırılğan ve kritik bir bölgeydi. Bölgenin hassasiyetine binaen aşiretlerin hareketliliği ve muhtemel eylemleri ile İngilizlerin buraya yönelik askerî ve siyasi girişimleri, 13. Kolordunun aldığı tedbirler sayesinde engellenmeye çalışılmıştır.

3.2. Bitlis Vilayeti'ndeki Gelişmeler ve 13. Kolordunun Faaliyetleri

3.2.1. 13. Kolordunun Bitlis'te Asayiş Sağlama Çabaları

Bitlis ve çevresi (Ahlat, Tatvan, Adilcevaz) Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusu tarafından işgal edilmişti (Mart 1916). Bu işgal sırasında Bitlis, Ermenilerin yoğun çete faaliyetlerine sahne olmuşsa da ağustos ayında Osmanlı ordusunca geri alınmıştı. Fakat şehir büyük bir yıkıma uğramış ve enkaz bir vaziyette kalmıştı.¹²⁸⁹

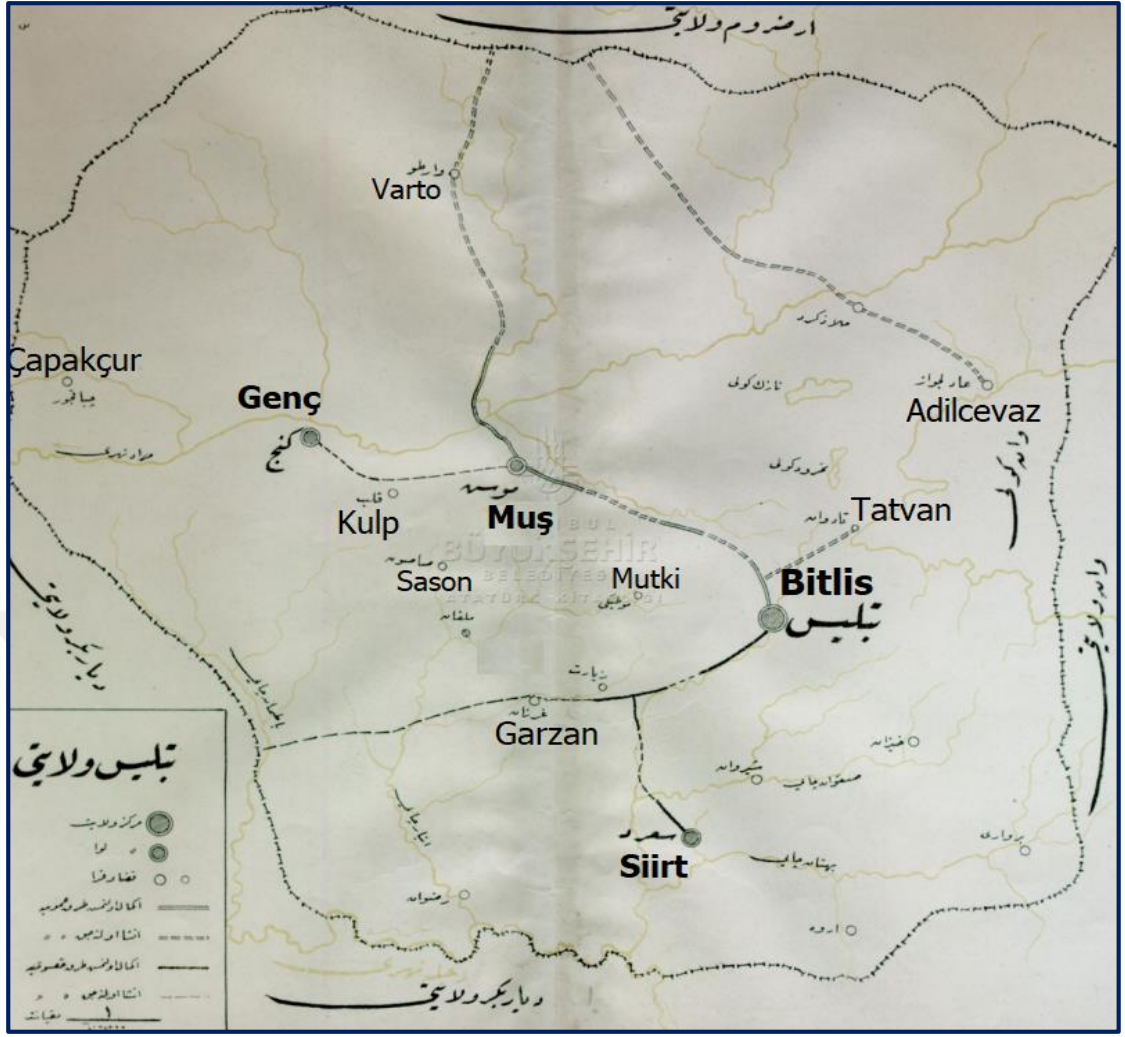
Mondros Mütarekesi sonrasında elde kalan vatan topraklarından biri olarak Bitlis, Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırında kritik ehemmiyeti haiz bir bölgeydi ve 6. Ordunun sorumluluk sahasına bırakılmıştı. Diyarbakır ve Elazığ Vilayetiyle birlikte bu statüdeki üç vilayetten biri olan Bitlis Vilayeti, kuzeyde Erzurum Vilayeti, doğuda Van Gölü ve Van Vilayeti ile sınır iken batıda Diyarbakır Vilayeti ile sınır olup Batman çayı iki vilayet arasında sınırdı. Bitlis Vilayeti'nin güneyi ise Musul Vilayeti'ydi. Bitlis Vilayeti'ne bağlı sancaklar; Bitlis Merkez, Siirt, Muş ve Genç'ti.¹²⁹⁰

¹²⁸⁷ ATASE, *İSH*, 342/3-3a.

¹²⁸⁸ Ö. Obuz, "Milli Mücadeleye "Şark"Tan Bir Destek...", s.273.

¹²⁸⁹ *Bitlis İl Yıllığı 1971*, Ankara, Bitlis Valiliği Yayınları, 1971, s.35, 66; S. Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu...", s.48; S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.23-67.

¹²⁹⁰ Bitlis'in idari yapılanması için bkz. H. Selvi, "Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.207-208.

Harita 3.2: Bitlis Vilayeti yolları haritası - *Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye Vilayet Müdüriyeti Vilayet Yolları Haritası*, s.37.

a.) 13. Kolordunun Bitlis'te Birlik Bulundurma Meselesi

Mütareke sonrası Diyarbakır'a çekilen 6. Ordu, Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinin uygulanmasına engel olmak ve Bitlis'te asayişî sağlamak üzere bir piyade bölüğü görevlendirmiş; Erzurum merkezli 9. Ordudan bir istihkâm taburu da takviye amaçlı bölgeye gönderilmişti.¹²⁹¹ Ayrıca Bitlis'te bir jandarma alayı olsa da Mütareke'nin ortaya çıkardığı şartlar, bölgedeki Ermeni talepleri ve aşiretlerin meydana getirdiği asayişsizlik sebebiyle Bitlis'teki birlikler yetersiz kalmıştı. Hâliyle, nisan ayında 15. Kolorduya dönüştürülecek olan 9. Ordu, kendi mıntikasını da emniyete almak için Beyazıt'ta bulunan istihkâm taburunu Bitlis'e sevk etmişti.¹²⁹²

¹²⁹¹ S. Tekir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma ...*, s.267.

¹²⁹² S. Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu...", s.48.

13. Kolordu ise geniş bir sahada görev yapması nedeniyle Bitlis, Tatvan hattında birlik bulundurmakta zorluk çekmekteydi. Nitekim Kolordu Kumandanlığı, İngilizlerin olası işgal sahalarını göz önüne alarak Bitlis'i örtmek için daha güneydeki Siirt ve çevresinde birlik bulundurmaya uygun bulmuştu. Zira Siirt, Zaho'daki İngiliz birliklerinin muhtemel işgal harekâtında Bitlis'ten daha önce işgal edeceği bir bölgeydi. Bitlis ve Tatvan hattında ise Siirt'in daha kuzeyinde olması hasebiyle birlik bulundurma ihtiyacı birinci dereceden önemli görülmemişti. Hülâsa olarak Bitlis, bir yandan 13. Kolordunun sırtını dayadığı bir bölge olup diğer taraftan da kuzeyde Erzurum Vilayeti, doğuda Van Gölü ve Van Vilayeti'nin (15. Kolordu mıntıkası) koruması altında kalan bir bölgeydi.¹²⁹³

Bu arada İngilizlerin, 13. Kolordunun lağvedilmesi için girişimlerde bulunması üzerine Bitlis Valiliği, bölgenin işgale uğramaması için 17 Şubat 1919 tarihli yazısıyla, bölgenin 9. Ordu mıntikasına dâhil edilmesini istemişti. Dâhiliye Nezareti bu talebi, Harbiye Nezareti ve Sadarete iletmişti. Ancak Harbiye Nezareti de bu isteğe olumlu yaklaşmamış; gerekçe olarak da 9. Ordunun geniş bir alandan sorumlu bir şekilde Ermeni ve Gürcü tehdidine karşı görev yapmasını göstermişti. Ayrıca 17 Mart'taki yazısında; Diyarbakır Vilayeti'nin İngilizlerce işgal edilmesi durumunda 13. Kolordu birliklerinin bir kısmı için çekilme bölgelerinden birinin Bitlis olarak planlandığı ifade edilmişti.¹²⁹⁴

Bu açıdan muhtemel bir İngiliz taarruzunda Bitlis'e çekilmesi planlanan 2. Tümen birlikleri için 1.000 asker ve 500 hayvan için gerekli olacak iâşe-erzak, 13. Kolordu tarafından 1919 yılı Mart ayı başlarında Bitlis Vilayeti'nden talep edilmişti. Ancak, Bitlis'in harap bir vaziyette olması nedeniyle, zikredilen askerî birliklerin ikmal edilmesinin mümkün olmadığı bildirilmişti. Dolayısıyla Silvan ve Garzan'dan ne derece ikmal ve iâşe sağlanabileceği tespit edilmeye çalışılmış, gerektiğinde 2. Tümenin Çapakçur (Bingöl) hattına çekilmesinin planlaması yapılmıştı.¹²⁹⁵

¹²⁹³ 2. Tümenin konuşlanma vaziyetine dair 2. Tümen Kumandanı Ali Bey'in 09 Ağustos 1919 tarihli yazısı. ATASE, İSH, 400/71; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 51/15-2; Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.39.

¹²⁹⁴ S. Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu...", s.48-49.

¹²⁹⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/35; Bitlis Valiliğinden, 13. Kolorduya gönderilen 24 Mart 1919 tarihli cevap. ATASE, İSH, 340/3-33; 340/3-34; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/4-6; S. Özdağ, Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis, s.123.

Aslında Bitlis, vilayet merkezi olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgali ve maruz kaldığı Ermeni mezalimi yüzünden büyük ölçüde harabe hâline gelmiş ve fiili idare merkezi Siirt olmuştu. Dolayısıyla, 2. Tümen karargâhı Siirt'te konuşlanmıştı.¹²⁹⁶ Ancak, 2. Tümenin asker mevcudu yetersizdi ve bunun etkisiyle bölge halkı eşkıya saldırılarına maruz kalıyordu. Bu eksiklik sebebiyle Bitlis Vilayeti; asayişin temini için Mart 1919'da Bitlis, Erüh, Pervari, Şırnak, Mutki ve Sason'a birer müfreze gönderilmesini 13. Kolordudan talep etmişti. Bunun üzerine 13. Kolordu, Harbiye Nezaretine sunduğu 8 Nisan 1919 tarihli harekât raporunda şu hususlara dikkat çekmişti: Siirt'teki 1. Piyade Alayından Erüh ve Pervari'ye birer müfreze sevk edilmişti. Fakat Kolordudaki birlik mevcudu az olduğundan Şırnak'a birlik gönderilmesine imkân yoktu. Sadece nisan ayına kadar Beşiri (Batman'a bağlı) havalisindeki aşiretler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ve güvenliğin sağlanması için görevlendirilen 18. Piyade Alay birlikleri Silvan'da toplanacaktı. Bundan sonra bu Alaydan bir tabur Bitlis'e, birer müfreze de Mutki (Bitlis'e bağlı) ve Sason'a (Batman'a bağlı) gönderilebilecekti. Ayrıca, Albay Cevdet Bey, kendi bölgesindeki valilerin, (özellikle Bitlis) güvenlik için jandarma yerine 13. Kolorduya başvurmalarından şikâyetçiydi.¹²⁹⁷

Nisan sonlarına gelindiğinde jandarma sorunu çözülmemişti. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, 27 Nisan'da bir kez daha durumu Harbiye Nezaretine bildirmiş ve Bitlis'teki jandarma alayının hızlıca takviye edilmesi için Dâhiliye Nezareti nezdinde girişimde bulunulmasını istemişti.¹²⁹⁸ Bitlis Jandarma Alayının mevcudu, 634 Piyade ve 227 Süvari olmak üzere toplam 681'di. Bu yönüyle Bitlis Vilayeti'ndeki jandarma mevcudu, Diyarbakır ve Elazığ Vilayeti'ndeki jandarma alay mevcuduna göre de oldukça azdı.¹²⁹⁹

Diğer taraftan 13. Kolordunun bir başka sıkıntısı, İngilizlerin Diyarbakır ve Mardin hattındaki kışkırtmalarından dolayı küçük çaplı da olsa operasyonlar yapmak zorunda kalmasıydı. Zira iaşe imkânları kısıtlı, asker yetersizdi. Üstelik asayiş olayları fazla olduğundan Bitlis, Bingöl ve Muş istikametinde birlik konuşlandırılmamıştı. Bu şartlarda 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Haziran 1919 tarihli

¹²⁹⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 85/22-8; Z. Gögem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.55; K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.157-158.

¹²⁹⁷ ATASE, İSH, 186/216-1, 186/216-2.

¹²⁹⁸ ATASE, İSH, 188/8.

¹²⁹⁹ Bu süreçte Elazığ Jandarma Alayında 1573, Diyarbakır Jandarma Alayında 1325 asker mevcuttu. Jandarma birliklerinin 1919 tarihli genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH, 50/99.

rapora göre Bitlis, Muş ve havalisinden 15. Kolordu sorumlu olmalıydı. Fakat bu teklife 15. Kolordu, sınır boyunca (Van-Erzurum hattı) geniş bir sahada görev yaptığı gerekçesiyle olumlu bakmamıştı. Bundan dolayı Ermeni birliklerinin Bitlis-Muş hattına yönelmesi hâlinde 13. Kolordunun nasıl bir tedbir alması gerektiği hususu sorulmuştu.¹³⁰⁰ Görüldüğü üzere 13. Kolordunun, Bitlis'te birlik bulundurmasına dair içinde bulunduğu şartları izah etmesine rağmen Harbiye Nezareti herhangi bir tedbir alacak durumda değildi.

Anlaşılan o ki, Harbiye Nezareti sahadaki gelişmelere de tam anlamıyla vakıf değildi. Gerçekte, aşiretlerin sebep olduğu asayiş olaylarının fazlalığı yüzünden Bitlis Valiliği, sıklıkla 13. Kolordudan birlik talebinde bulunuyordu. Bu durum karşısında Albay Cevdet Bey, Bitlis Valisinin jandarmanın eksikliğinden söz ederek mütemadiyen vilayet merkezine asker göndermesini talep ettiğini; bu kapsamda 2. Tümen karargâhının Silvan'dan Siirt'e nakledildiğini, Bitlis'e de Siirt'teki konuşlanmanın tamamlanmasından sonra bir birlik yollanabileceğini 29 Temmuz 1919 tarihli yazısıyla yeniden izah etmek durumunda kalmıştı.¹³⁰¹

Albay Cevdet Bey'in dile getirdiği gibi Bitlis Valiliği, -Vilayet merkezinde ve çevre bölgelerde eşkıyanın sebep olduğu olaylar nedeniyle- 13. Kolordudan ve Dâhiliye Nezareti aracılığıyla Harbiye Nezaretinden Bitlis'e kuvvet gönderilmesi talebini tekrarlamaktaydı.¹³⁰² Bu talepler neticesinde Harbiye Nezareti, konuyla ilgili Dâhiliye Nezaretine yolladığı yazıda; 13. Kolordunun Garzan'da (Siirt'e bağlı) bir alayının bulunduğunu lakin Mütareke şartları ve firarlar nedeniyle mevcudunun az olduğunu ve takviye edilmesine pek imkân olmadığını; yine de Bitlis şehir merkezine de bir birlik sevk edilmesi için 13. Kolorduya emir verildiğini bildirmişti.¹³⁰³

Fakat hâlâ, 13. Kolordunun Bitlis'te birlik bulundurma sorunu henüz çözülmemişti. Bu duruma Harbiye Nezareti de şaşırılmıştı. Nitekim Harbiye Nezareti bu şaşkınlığını, 3 Ağustos 1919 tarihli yazısında göstermiş ve “*Bitlis'te hiç kuvvet yok mu nasıl iş?*” diye sormuştu.¹³⁰⁴

¹³⁰⁰ ATASE, İSH, 340/12-30, 340/12-31.

¹³⁰¹ ATASE, İSH, 193/80.

¹³⁰² Bitlis Vilayetinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 20 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 18/69-8; Dâhiliye Nezaretinden, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 18/69-7; Bitlis Vilayetinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 29 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 18/69-5.

¹³⁰³ Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2 Ağustos 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 18/69-3.

¹³⁰⁴ ATASE, İSH, 400/71.

Bitlis Valisi ise Dâhiliye Nezaretine 9 Ağustos tarihli bir yazı göndererek Bitlis'te aşiretlerin çeteler hâlinde asayiş olaylarına sebep olduğunu, 13. Kolordunun Siirt'te de 300 askerden müteşekkil iki taburunun (2.Tümen emrinde) bulunduğunu ancak buradaki hadiseler nedeniyle 2. Tümenin Bitlis'e asker sevk edemediğini, bu bakımdan Bitlis'teki jandarma alayının takviye edilmesini, aksi takdirde asayişin sağlanamayacağını bildirmişti¹³⁰⁵ Ancak Dâhiliye Nezareti, jandarmayı takviye etmek yerine konuyu bir kez daha Harbiye Nezaretine havale etmiş ve Bitlis'e birlik sevk edilmesini istemişti. Harbiye Nezareti de 13. Kolordu ile yazışmaları sonrası Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda, sıkıntılara rağmen Bitlis'e asker gönderilmesini emretmişti.¹³⁰⁶

Sonunda 2. Tümen Komutanlığı, Bitlis'te yaşanan asayiş olaylarının etkisiyle 18. Piyade Alayına bağlı 56 kişilik bir tabur kuvveti ile bir makineli tüfek bölüğünü, eylül ayı başlarında Bitlis'e sevk etmişti.¹³⁰⁷

Bununla birlikte Albay Cevdet Bey, Siirt'te vuku bulabilecek bir kalkışmaya karşı Bitlis'teki birlikleri yeniden Siirt'e almak istemiş, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'dan Bitlis'e birlik göndermesini rica etmişti.¹³⁰⁸ Albay Cevdet Bey, aynı tarihli bir diğer yazısında ise Şırnak'ta görevde olan subayların Bitlis'e dönecek olmasının iâşe müşkülâtına sebebiyet vereceğini, bu bakımdan Bitlis'ten gönderilecek olan birliğin şimdilik gönderilmemesini 15. Kolorduya bildirmiş, Harbiye Nezaretine de bilgi vermişti.¹³⁰⁹

Kazım Karabekir Paşa ise 16 Kasım'da Harbiye Nezaretine bir yazı göndermişti. Buna göre 13. Kolordunun Bitlis ve Siirt'ten alacağı kuvvetlerin yerine asayiş ve güvenliği üstlenmek üzere Bitlis'e bir piyade taburu ile iki topu olan bir topçu bataryası gönderilecekti. Gerekğinde bölgedeki birlikler, 11. Tümen (15. Kolordu başlısı olup Van ve çevresinde konuşlu) tarafından takviye edilebilecekti. Ancak, bu birliklerin iâşelerinin 13. Kolordu tarafından karşılanması zaruriydi. 15.

¹³⁰⁵ BOA, DH, KMS, 54/62-3.

¹³⁰⁶ Dâhiliye Nezaretinden, Bitlis Vilayetine gönderilen 20 Ağustos 1919 tarihli yazı. BOA, DH, KMS, 54/7-1; Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 24 Ağustos 1919 tarihli yazı. DH, KMS, 54/7-2.

¹³⁰⁷ Dâhiliye Nezaretinden, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Kasım 1919 tarihli yazı. BOA, DH, KMS, 54/43-1;

¹³⁰⁸ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.139-142.

¹³⁰⁹ ATASE, İSH, 30/55.

Kolordunun talebi, 13. Kolorduya sorulmuş ve gelecek cevaba ve görülecek lüzuma göre birliklerin hareket edeceği ifade edilmişti.¹³¹⁰

13. Kolordu tarafından zikredilen iaşe soruna rağmen 15. Kolordudan bir piyade taburu ve bir topçu bataryasından oluşan kuvvet, Bitlis'e sevk edilmiş ve bu durum Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmişti.¹³¹¹ Böylece Harbiye Nezareti, bir süredir devam eden Bitlis'te askerî kuvvet bulundurma güçlüğüne karşı bütün vilayette asayişin sağlanması için tedbir alma yoluna gitmişti.¹³¹²

Bu vaziyet, Kazım Karabekir Paşa'nın da mütalaasına aynen yansımış olup mevcut durumu Kazım Paşa; "*Bitlis mıntıkasını da kolordum mıntıkasına aldım. 13. Kolordunun buralardaki asayiş vasiyetini tutacak kuvveti yoktu. Oraya 33. Alay 3. Taburu ile iki top gönderdim.*" şeklinde ifade etmişti. Şüphesiz Paşa'nın bu ifadesi askerî bir tedbirdi. Oysa bölgenin 13. Kolordu mıntıkasına dâhil olma vaziyeti devam etmekteydi.¹³¹³

Eş zamanlı olarak Bitlis'e 15. Kolordudan adı geçen müşterek sınıflardan oluşan birliğin ulaşması üzerine 13. Kolordunun şehirde konuşlu birliği asayişin sağlanması maksadıyla Albay Cevdet Bey'in 8 Aralık 1919 tarihli emriyle Garzan'a sevk edilmiş olup buradan da Siirt'e geçmesi uygun görülmüştü.¹³¹⁴

Bu arada 13. Kolordu birliklerinin konuş sahalarını bildiren 18 Aralık 1919'deki rapora göre 18. Piyade Alayı karargâhı Bitlis'e sevk edilmiş olup bu alaya bağlı 3. Tabur da şehirdeydi.¹³¹⁵ Kısa bir süre sonra 3. Tabur, aynı alaya bağlı 2. Tabur ve 2. Topçu Alayına bağlı bir topçu bataryası ile değiştirilmişti.¹³¹⁶

Tüm bu askerî birlik sevkiyatından sonra Albay Cevdet Bey'in 4 Ocak 1920 tarihli raporunda, Bitlis ve Siirt'te asayiş bozan herhangi bir olayın olmadığı Harbiye

¹³¹⁰ ATASE, İSH, 205/203.

¹³¹¹ Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 19 Kasım 1919 tarihli yazı. BOA, DH, KMS, 54/43-4; S. Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu...", s.49; S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.168-169.

¹³¹² S. Beyoğlu, "Milli Mücadele Başlarken ...", s.128.

¹³¹³ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.378.

¹³¹⁴ ATASE, İSH, 201/88.

¹³¹⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 51/15-2.

¹³¹⁶ ATASE, İSH, 201/226.

Nezaretine bildirilmişti.¹³¹⁷ Anlaşılacağı üzere Bitlis'te bir yandan askerî birliklerin sayısı artırılırken bir yandan da kalıcı tedbirlerin alınmasına çalışılıyordu.

Bu kapsamda Albay Cevdet Bey, bölgede asayişin sağlanmasına yönelik 2. Tümen Kumandanlığınca teklif edilen bazı önerileri Harbiye Nezaretine arz etme gereği duymuş ve durumu 17 Kasım 1919 tarihli raporunda bildirmişti. Bu çerçevede Bitlis'in İngiliz işgal mıntikasına yakın olması, ahalisinin sert ve inatçılığı da göz önüne alınarak yaptığı teklifte; çeşitli suçlarla ilgili af ilan edilmesi, genel kanunların mahallî ahvale göre düzenlenmesi, askerîye ve mülki idarenin birlikte hareket etmesi, bölge halkının güvenmediği memurların görevden alınması, bir köy muhtarını bile celpten aciz olan Bitlis vilayet jandarmasının (jandarma alayı) acilen ıslah edilmesi gibi önerilerde bulunmuştu.¹³¹⁸

Bu önerilerle birlikte, aşiretlerin herhangi bir vesileyle de olsa silahlanmasına karşı 13. Kolordu Kumandanlığı ihtiyatlı davranmaktaydı. Aşiretlerin asayişini bozabileceğini düşünen Albay Cevdet Bey, 10 Şubat 1920 tarihli yazısıyla, dört tümeni olan 15. Kolordudan bir tümenin; bu mümkün olmazsa tam teşkilatlı bir piyade alayıyla bir cebel bataryasının bahardan önce Harput'a (Elazığ) 13. Kolordu emrine gönderilmesini rica etmişti. Ayrıca Doğu sınırındaki hadiseler nedeniyle 15. Kolordunun Bitlis'teki taburunu geri çekmesi hâlinde vaziyetin daha kötü hâle gelebileceğini Harbiye Nezaretine bildirmişti.¹³¹⁹ 13. Kolordunun Bitlis ve çevresinde asayişin sağlanmasına bu denli önem vermesi hem Kolordunun icra ve faaliyetleri hem de hükûmet açısından oldukça önemli bir konuydu.

b.) Ermeni ve Kürt Talepleri Karşısında Bitlis'in Tavrı

Bitlis'te askerî açıdan bu gelişmeler yaşanırken, aynı zamanda bölgeye yönelik Ermeni ve Kürt talepleri de gündeme gelmişti. Özellikle Ermenilerin Bitlis'e yönelik yoğun talepleri vardı. Bunun sebebi, Bitlis'in Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi kapsamında dile getirilen Vilâyât-ı Sitte içinde olmasıydı.¹³²⁰

Ermeniler, bölgeyle ilgili taleplerini Paris Barış Konferansı'nda dile getirmişlerdi. Buna karşılık, Osmanlı Devleti de kendi barış muhtırasını hazırlamış ve

¹³¹⁷ ATASE, İSH, 202/206.

¹³¹⁸ S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.114.

¹³¹⁹ ATASE, İSH, 205/155-1, 205/155-2.

¹³²⁰ Bitlis, Ermenilerin en yoğun yaşadığı vilayetti. Buna rağmen Ermeniler, vilayette nüfusun en fazla %25'ini teşkil etmekte olup geri kalan %75'i Müslüman'dı. Bitlis dâhilinde sadece Sason nüfusunun yarıya yakını Ermeni'ydi. Bkz. H. Selvi, "Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.210.

-2. Bölümde de açıklandığı üzere- 12 Şubat 1919 tarihli barış taslağında Ermenistan'a bir miktar arazi verilebileceği belirtilmişti.¹³²¹ Bu taslak İtilaf devletlerince reddedilmiş olsa da Damat Ferit Paşa, İtilaf devletlerinin Ermeni konularındaki hassasiyetini bildiği için Nisan 1919'da Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey'e (Kansu) bir yazı göndermişti. İlgili yazıda, Şark Vilayetleri'nden bazı yerlerin Ermenistan'a bırakılmasının zaruri olabileceğini belirtmiş; böyle bir durumda halkın nasıl tepki vereceğine ilişkin gizli bir araştırma yapmasını; halkın şimdiden bu konuya alıştırılmasına çalışılmasını istemişti. Karara tepki gösteren Müfit Bey, 25 Mayıs 1919'da istifa etmiş; 13 Haziran'da da görevini devrederek Bitlis'ten ayrılmış ve Erzurum'a gelmişti.¹³²²

Bitlis halkı ise işgal dönemini yaşadığı için Mütareke sonrasındaki işgallere ve bu gibi söylentilere karşıydı.¹³²³ Nitekim bölge halkı, Ermeni talepleri ve hükûmetin tutumundan haberdar olunca, çektikleri protesto telgraflarıyla Ermeni taleplerine karşı çıkmıştı. Ayrıca Paris'te vuku bulan Kürt-Ermeni iş birliğine de karşı olduklarını ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istediklerini belirtmişti.¹³²⁴

Aynı şekilde bölgede kurulmak istenen Kürdistan projesine de Bitlis halkı itibar etmemişti. Bu çerçevede halk tarafından bölücü projelere karşı mitingler düzenlenmiş, idari ve askerî makamlara protesto telgrafları çekilmişti.¹³²⁵ Bilhassa Bedirhanlar tarafından yapılan Kürtçülük faaliyetleri, bölgenin ileri gelenleri tarafından hoş karşılanmamış, protesto edilerek devlete bağlılık bildirilmişti. Bölge halkı, Şırnak'taki aşiretlerle birlikte Zaho'daki Kürt aşiretlerine yönelik vuku bulan İngiliz taarruzuna karşı da harekete geçmeye hazırdı. 13. Kolordu Kumandanlığı ve Bitlis Valiliği ise bilgileri dışında bir eylem olmaması veya karışıklık çıkmaması için bölgedeki gelişmeleri ve aşiretlerin tepki ve tutumlarını yakından takip etmekteydi.¹³²⁶

¹³²¹ T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.445-446; S. Ural, "Tevfik Paşa Hükûmeti'nin 12 Şubat 1919 Tarihli Muhtırasında ...", s.67.

¹³²² M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.10-15; Utkan Kocatürk'a göre 3 Mayıs 1919'da Müfit Bey'in yerine eski Niğde Mutasarrıfı Ziya Bey atanmıştı. (U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, s.34); Ziya Bey'in göreve başladığı da 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in 5 Temmuz tarihli yazısıyla Harbiye Nezaretine bildirilmişti. Bkz. S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.172.

¹³²³ M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.6-7.

¹³²⁴ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni...*, s.188; H. Selvi, "Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.209-213.

¹³²⁵ F. Yetim, *Milli Mücadele Döneminde Mitingler...*, s.96; H. Selvi, "Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.219-220; S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.137-139.

¹³²⁶ S. Ural, "Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin ...", s.450-452; Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.89.

Neticede Bitlis halkının desteğiyle Vilâyet-i Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Bitlis'te de şubesi kurulmuştu.¹³²⁷ Mustafa Kemal Paşa da Bitlis Vilayeti'ne çektiği (1 Haziran 1919 tarihli) telgrafta, Cemiyetin il merkezi ve bağlı yerlerde teşkilatının olup olmadığını, varsa kurucularının kim olduğunu sormuştu.¹³²⁸ Bu süreçte düzenlenmesi planlanan Erzurum Kongresi için Bitlis Vilayeti'ne de bir davet yazısı yazılmıştı. Bitlis Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Subhi Bey tarafından verilen 14 Haziran 1919 tarihli cevapta, bu davet memnuniyetle kabul edilmişti.¹³²⁹

Erzurum Kongresi için ilk etapta Muhyiddin Bey'in Bitlis'i temsil edeceği ifade edilmişse de adı geçenin memur olması hasebiyle acele yeni delegelerin seçilmesi hususu Mustafa Kemal Paşa tarafından 13. Kolorduya bildirilmişti. Kolordunun konuyu yakından takip etmesiyle Derviş Bey, İsmail Efendi ve Emekli Binbaşı Süleyman Bey Bitlis delegesi seçilmişti.¹³³⁰ Ayrıca, Kongreye katılamasalar da Heyet-i Temsiliye üyeliğine Bitlis'ten "*Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Efendi*" ve "*Eski Bitlis Mebusu Sadullah Efendi*" seçilmişti.¹³³¹

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi sonrası bu iki kişiden Mutki'deki aşiret reisi Hacı Musa Bey'e 10 Ağustos'ta yolladığı telgrafta; Erzurum Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildiğini bildirerek kendisiyle Erzurum'da görüşmeyi umduğunu ve vatanın kurtuluşu için Bitlis'te gösterdiği ve göstereceği çabaların önemli olduğunu vurgulamıştı. Aynı şekilde Bitlis'ten Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilen eski Bitlis mebusu Sadullah Efendi'yi de Erzurum'a davet etmişti.¹³³²

Yine 13. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla Sadullah ve Musa Beyler'e eylül ayı ortalarında çektiği telgraflarda, Sivas Kongresi'nin toplandığını ve kendilerini de Sivas'a beklediklerini belirten bir davet yazısı göndermişti. Adı geçen iki zat da

¹³²⁷ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.2-6; S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.133-137.

¹³²⁸ M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.11-12; M. Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.53.

¹³²⁹ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.62-71; S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.148-150.

¹³³⁰ Özdağ, çalışmasında; İsmail Efendi ve Emekli Binbaşı Süleyman Bey'in Bitlis'i temsilen; Hafız Ahmed Cemil Efendi ile Hacirecebzade Hafız Mehmet Hilmi Bey'in de Siirt'i temsilen Kongre'ye katıldığını belirtmektedir. Bkz. S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.149-156.

¹³³¹ M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.78; M. Goloğlu, *Erzurum Kongresi ...*, s.88; H. Selvi, "Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.216; S. Özdağ, *Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.158.

¹³³² M. Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.122-127.

Sivas'a gidemese de Sadullah Bey, Bitlis Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin faaliyetlerini etkinleştirmek için çalışmalarını hızlandırmıştı.¹³³³

Bu iki kişinin Heyet-i Temsiliye üyesi olarak seçilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın bölgenin ileri gelen nüfuzlu şahıslarını Millî Mücadele Hareketi'ne dâhil ederek Bitlis halkının millî hareket doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve desteğinin sağlanması hedefine yönelikti.¹³³⁴

Nitekim Bitlis halkı, 13. Kolordu mıntikasına yönelen Fransız işgaline de karşı çıkmıştı. 10 Kasım'da Mutki'den 20 Kasım'da Bitlis'ten çekilen telgraflarda; işgaller kınanarak işgal bölgelerinin Ermenistan'a bırakılması yönündeki girişimlere ve Ermenilerin bunun için Adana ve çevresine göç etmesine tepki gösterilmiş; işgal altındaki bölgelerin tahliyesini bekledikleri vurgulanmıştı.¹³³⁵

Fransız işgali döneminde Bitlis dâhil 13. Kolordu bölgesindeki aşiretler, işgale karşı ortak bir tutum sergilemişti. Albay Cevdet Bey tarafından 7 Şubat 1920 tarihinde Harbiye Nezaretine arz edilen raporda; Bitlis, Diyarbakır ve Musul'daki en nüfuzlu 16 aşiretin, Cizre'de bir araya gelerek İngiliz ve Fransız işgaline karşı çıkıp devlete bağlılıklarını beyan ettikleri bildirilmişti.¹³³⁶ Görüldüğü üzere Bitlis'te işgallere karşı büyük bir tepki, Osmanlı Devleti'ne bağlılık ve Millî Mücadele'ye yönelik destek vardı.

Bitlis'teki bu desteğin bir devamı olarak Kasım-Aralık 1919'da Meclis-i Meb'ûsan, Mart-Nisan 1920'de ise Büyük Millet Meclisi için mebus seçimleri yapılmıştı. 13. Kolordu da seçimlerin yapılması ve adaylarla ilgili seçim süreçlerinde aktif bir görev üstlenmişti. Bu bakımdan Albay Cevdet Bey, Bitlis'te mebus seçimlerinde türlü entrikalar çeviren Vali Vekili Vehbi Bey'in görevden alınmasını talep etmişti. Bunun üzerine 20 Kasım 1919'da Mustafa Kemal Paşa tarafından gelen cevapta; hükûmet tarafından Vehbi Bey'in görevden alındığı ifade edilmiş, Albay Cevdet Bey de 22 Kasım tarihli yazısında vali vekâletine vilayet defterdarının atandığını ifade etmişti.¹³³⁷

¹³³³ S. Özdağ, *Millî Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.162-164.

¹³³⁴ H. Selvi, "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.216.

¹³³⁵ Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.98-99; S. Özdağ, *Millî Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.124.

¹³³⁶ S. Özdağ, *Millî Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.139.

¹³³⁷ S. Özdağ, *Millî Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s.176-177.

Ancak, Bitlis'teki sorunlar bununla bitmiyordu. En önemli sorunlardan biri de memur maaşlarıydı. Albay Cevdet Bey, 14 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği yazıda, Bitlis'te telgraf memurlarının beş aydır maaş alamadıklarını ve görevlerini bıraktıklarını Kolorduya bildirdiklerini ve Bitlis'teki diğer memurların da düzenli maaş alamadıklarını belirtmişti.¹³³⁸

Görüldüğü üzere Mütareke süreciyle birlikte Bitlis'in, bir yandan Ermenilerin bir yandan siyasi Kürtçülerin talep ettiği; ayrıca bazı aşiretler arasındaki çatışmalar ile çetelerin yol açtığı hadiseler yüzünden güvenlik bakımından hassas bir bölge olduğu görülmektedir. Buna karşılık 13. Kolordu, birlik mevcudunun eksikliği nedeniyle Bitlis'te birlik bulundurmakta zorluk yaşamıştır. Buna rağmen Siirt'teki 2. Tümen ile 15. Kolordudan gönderilen takviye birliklerle bölgede asayiş tesis edilmiştir. En önemlisi de bölge halkı, bölücü hareketlere itibar etmeyerek Millî Mücadele'ye açıkça destek vermiştir.

3.2.2. Siirt'te Bölücü ve Asayiş Bozucu Girişimlere Karşı 13. Kolordunun Tedbirleri

Siirt, Bitlis Vilayeti'ne bağlı bir sancak statüsünde olup buraya bağlı kazalar; Eruh, Garzan (Kurtalan), Şirvan, Pervari ve Şırnak ile¹³³⁹ Siirt Merkez'di. Siirt, 29 Eylül 1920 tarihli TBMM kararıyla "*Müstakil Sancak*" hâline getirilmişti.¹³⁴⁰

a.) Siirt'e Yönelik Tehditler ve 13. Kolordunun Faaliyetleri

Mütareke'den sonra 13. Kolordu birlikleri Musul Vilayeti'nden çekilirken 2. Piyade Tümen Kumandanlığı, peyderpey Siirt ve çevresinde konuşlanmaya başlamış; Tümen karargâhı da Temmuz 1919'da Siirt'e nakledilmişti.¹³⁴¹ Bu bakımdan 2. Tümene bağlı alay ve taburlardan bir kısmı Siirt merkez ile Eruh, Garzan ve Beşiri hattında konuşlanmıştı.¹³⁴² Bölgede yeni işgallerin önlenmesi, iç asayişin

¹³³⁸ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.104.

¹³³⁹ Ö. Obuz, "Millî Mücadeleye "Şark"Tan Bir Destek ...", s.265.

¹³⁴⁰ *Dâhiliye Vekâletinden, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine (Vekâletine) gönderilen 29 Eylül 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 632/168.*

¹³⁴¹ *13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 193/44-1, 193/44-2; Z. Göğem, Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.50.

¹³⁴² *2. Tümenin konuşlanma vaziyetine dair 2. Tümen Kumandanı Ali Bey'in 09 Ağustos 1919 tarihli yazısı. ATASE, İSH, 400/71; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 51/15-2.*

sağlanması ile aşiretler arasındaki çatışma ve bazı aşiretlerin yağma-isyan girişimlerinin bertaraf edilmesinde 2. Tümen birlikleri sorumluluk üstlenmişti.¹³⁴³

Mütareke'den sonra işgallerin başlamasıyla birlikte Siirt, dört büyük riskle karşılaşmıştı. Bunlardan ilki, Musul-Zaho hattından Siirt'e yönelmesi muhtemel İngiliz işgali idi ki İngilizler, Musul'un tahliyesini talep ettiklerinde Siirt'in de Irak'a dâhil olduğunu iddia etmişlerdi. İkincisi, Bitlis Vilayeti'ne bağlı olması hasebiyle Vilâyet-i Sitte'yi talep eden Ermenilerin bölgeyi ilhak etme yönündeki talepleri idi. Üçüncüsü, Kürtçülerin bağımsız Kürdistan kurulmasına yönelik Siirt'teki teşebbüsleri idi. Nitekim İngiliz tahriki ve desteğiyle hareket eden Kürt Teali Cemiyeti, Mayıs 1919'da Siirt'te de bir şube kurarak bölücü faaliyetlere girişmişti. Dördüncü ise bazı Kürt aşiretlerinin aralarındaki çatışmaların yanı sıra eşkıya ve çetelerin sebep olduğu asayiş olayları idi.¹³⁴⁴

Bunlar arasında Siirt'in Mütareke'nin ilk aylarında maruz kaldığı en önemli tehlike, Musul'un kuzeyinde konuşlanan İngilizlerin, bölgeyi işgal etme ihtimaliydi. Zira İngilizler, Musul'un kuzeyini işgal ettiklerinde, bölgedeki Kürt aşiretlerinden silahlı mukavemet görmeleri üzerine Zaho-İmadiye-Dohuk hattındaki birliklerini takviye etmişti. Bu durum, Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından Siirt ve Diyarbakır'ın da İngilizlerce işgal edilmesine yönelik hazırlık şeklinde yorumlanmıştı.¹³⁴⁵

Üstelik İngilizlerin, güvenliklerini tehdit eden herhangi bir bölgeyi, 7. maddeye göre işgal etme imkânları vardı. Siirt'te de çok sayıda asayiş hadisesi de meydana geldiği için 13. Kolordu gerekli tedbirleri almaya çalışmaktaydı. Tedbirler, İngilizlerin işgal bahanesine mahal vermemek açısından son derece önemli olup bu kapsamda 13. Kolordu, Siirt Sancağı'nda üç taburlu bir alay (1. Piyade Alayı) ile 8 makineli tüfek ve üç kudretli cebel topu; Garzan'da ise iki tabur ile 4 makineli tüfekli kuvvet konuşlandırmıştı.¹³⁴⁶

Bölgedeki işgal tehlikesine binaen 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in, 28 Ağustos 1919 tarihli raporuna göre; İngilizlerin Zaho-İmadiye hattındaki aşiretlere yönelik karadan ve havadan gerçekleştirdiği saldırılar, Siirt ve çevresindeki

¹³⁴³ Z. Gögem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.55.

¹³⁴⁴ S. Ural, "Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin ...", s.429, 433, 451-452; Ö. Obuz, "Milli Mücadeleye "Şark"Tan Bir Destek...", s.270.

¹³⁴⁵ 13. Kolordunun 19 Ağustos 1919 tarihli raporu. ATASE, İSH, 101/97; T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.207.

¹³⁴⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 193/44-1, 193/44-2.

aşiretleri rahatsız etmişti. Bölgedeki aşiretlerde en az 20.000 harp tüfeği bulunduğu istihbaratı alınmıştı. Eğer aşiretler galeyana gelip harekete geçerse Kolordunun hem kuvvet olarak hem de dinî ve millî gerekçelerle aşiretlere karşı koyması mümkün olmayacaktı.¹³⁴⁷ Yine rapora göre, Siirt ve çevresindeki 2. Tümenin bütün taburlarında (9 tabur) toplam 500 muharip piyade askeri bulunmakta olup bunlar da asayişin sağlanması için geniş bir mıntıkaya dağılmıştı. Hâliyle bölgede bir karışıklık çıkması durumunda bu taburlardan 6 taburluk bir kuvvet ile 14 mitralyöz ve 3 topu kullanabilecekti.¹³⁴⁸ Cevdet Bey'in dikkat çektiği bu husus önemliydi. Zira Kolordunun, mevcut imkânlarla İngilizlere karşı koymasının uygun olmayacağını, zaten askerî noktadan da bunun zor olacağını aşiretlere bildirmişti.

Diğer yandan İngiliz işgalinin olmayacağını anlaşılmaması, Siirt'teki birliklerin diğer bölgelere sevk edilmesini gündeme getirmişti. Nitekim Malatya'da Ali Galip Olayı (Eylül 1919) sonrası, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Albay Cevdet Bey'e yolladığı 14 Eylül 1919 tarihli yazıda; 13. Kolordu birliklerinin Siirt ve çevresinde yoğun bir şekilde konuşlandığını, oysa İngilizlerin Musul'un kuzeyindeki Zaho, İmadiye gibi bölgelerde yoğun bir direnişle karşılaştığını ifade etmişti. Bu bakımdan kendilerine karşı vuku bulan ve bölge halkında da yükselen işgal karşıtlığı yüzünden İngilizlerin Siirt istikametinde işgale girişmesi pek mümkün değildi. Siirt hattındaki birliklerden bir kısmının Malatya-Elazığ hattına kaydırılmasının uygun olacağını belirten Kazım Paşa, bu konuda Albay Cevdet Bey'den de görüşlerini istemişti.¹³⁴⁹

Bununla birlikte 13. Kolordu nezdinde, Siirt'e yönelik hassasiyet devam etmekteydi. Zira Musul'daki İngiliz İşgal Kumandanlığı, Siirt Sancağı'ndaki genel durumu ve 13. Kolordunun askerî vaziyetini anlamak için bölgeye ajan gönderme girişiminde bulunmuştu. Bundan ötürü de bir Ermeni, ajan olarak bilgi toplamak üzere Zaho üzerinden Siirt'e gitmek için sınırdan geçirilmeye çalışılmıştı.¹³⁵⁰ Fakat alınan tedbirlerle bu casus sınırı geçemeyince Siirt'ten para karşılığında bir casus ayarlanmıştı. Bunun da istihbaratı alınınca 13. Kolordu Kumandanlığı tarafından 2. Tümenine verilen 3 Aralık 1919 tarihli emirde, Siirt Mutasarrıflığı ile iş birliği

¹³⁴⁷ HTVD, S.9, s.45-46, Vesika 203.

¹³⁴⁸ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.139-142.

¹³⁴⁹ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.229-230.

¹³⁵⁰ *Dâhiliye Nezaretinden, Sadarete ve Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli yazı. BOA, DH, KMS, 57/8-1.*

yapılarak bölgedeki ajanın yakalanması istenmişti.¹³⁵¹ Nihayetinde Siirt'in güneyindeki Cizre hattında hareketlilik olsa da doğrudan Siirt'e yönelik bir işgal girişimi meydana gelmemiştir.¹³⁵² Bunda, 13. Kolordunun bölgede askerî varlık göstermesinin de önemli bir etken olduğu ifade edilmelidir.

Siirt'i meşgul eden ve bölge halkını rahatsız eden en önemli gailelerden biri de Ermenilerin bölgeye yönelik talepleri idi. Bilhassa Paris Barış Konferansı'nda Ermeni taleplerinin duyulması üzerine Siirt Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, İtilaf devletleri temsilcilikleri ve hükûmet nezdinde çektiği protesto telgraflarında işgallere tepki göstermiş; Osmanlı Devleti idaresinde yaşamak istediklerini ve hukuklarının korunmasını beklediklerini, ayrıca bölgenin Ermeni olmadığını ve Ermenilerin nüfus olarak %5'i geçmediklerini ifade etmişlerdi.¹³⁵³ Siirt'te, Ermeni taleplerine tepki babında 26 Haziran 1919'da bir miting de düzenlenmiş ve ilgili yerlere protesto telgrafi çekilmişti.¹³⁵⁴ Bu tepkiler, ilerleyen aylarda da devam etmişti.¹³⁵⁵

Aynı şekilde Paris'te Şerif Paşa ve Boğos Paşa arasında yapılan sözde Kürt-Ermeni Anlaşması da Siirt halkı tarafından 13. Kolorduya gönderilen telgrafla şiddetle protesto edilmiş; bölücülüğe karşı çıkılarak Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları vurgulanmıştı.¹³⁵⁶ Halkın bu tutumunun da etkisiyle kısa bir süre sonra (Kasım 1919) 13. Kolordunun girişimiyle¹³⁵⁷ bölgedeki Kürt Teali Cemiyeti, üyeleri istifaya mecbur edilerek dağıtılmıştı.¹³⁵⁸ Görüldüğü üzere bölge halkı, sadece Ermeni taleplerini değil; olası Kürt-Ermeni iş birliğini de tehlikeli görmüştü. Bu durum onların, Osmanlı

¹³⁵¹ S. Ural, "Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin ...", s.452.

¹³⁵² 1995 *Siirt İl Yıllığı* eserinde ve Haluk Selvi'nin çalışmasında, Mütareke Dönemi'nde İngilizlerin bölge halkına gözdağı vermek maksadıyla Siirt'e bir birlik gönderdiği ve bu birliğin birkaç gün şehirde kaldıktan sonra geri çekildiği belirtilmiştir. (1995 *Siirt İl Yıllığı*, Ankara, Dönmez Ofset, 1995, s.43; H. Selvi, *Milli Mücadelede...*, s.327) Bununla birlikte Siirt'in fiilen işgaline dair herhangi bir arşiv kaydına rastlanmamıştır. Zaten, Bitlis Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Eylül 1919 tarihli raporda, İngilizlerin ilerlediği en kuzey nokta olarak bir miktar İngiliz ve Ermeni kuvvetinin Cizre hududunda toplandığı açıklanmıştır. Bkz. *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1919-1919)*, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993, s.399-410-411.

¹³⁵³ Ö. Atalay, *Siirt Tarihi*, s.91-95; *Siirt İl Yıllığı 1967*, s.8.

¹³⁵⁴ E. Zengin, "Paris Barış (Paylaşım) Konferansı'nda ...", s.379; F. Yetim, *Milli Mücadele Döneminde Mitingler ...*, s.83-84; Ö. Obuz, "Milli Mücadelede "Şark"Tan Bir Destek...", s.269.

¹³⁵⁵ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından; Siirt, Garzan, Şirvan, Erüh, Pervari ve Silvan kazalarınca Şerif Paşa ile Kürt Teavün Cemiyetinin düzen bozucu (iftira-hücübane) hareketinin protesto edildiği, 28-29 Ocak 1920 tarihli raporda bildirilmiştir. *TİTE Arşivi*, 318/5-5001.

¹³⁵⁶ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.188.

¹³⁵⁷ Albay Cevdet Bey'in bu konuya ilişkin 28-29 Ocak 1920 tarihli raporunda Siirt Kürt Kulübü Heyeti idare ve azalarının istifa etmek suretiyle dağıldığı ifade edilmiştir. *TİTE Arşivi*, 318/5-5001.

¹³⁵⁸ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.68; İ. Özçelik, *Milli Mücadele'de Anadolu Basınında ...*, s.274.

Devleti'ne bağlılığını artırdığı gibi Millî Mücadele'ye olan desteklerini de kuvvetlendirmişti.

Aslında, Siirt'teki fiili tehlike daha çok Kürtçülüktü. Zira İngilizlerin bilhassa Binbaşı Noel'in, bölgede yaptığı seyahatler neticesinde Kürtçülüğü benimseyen aşiretlere cesaret vermesi, bir takım asayiş olaylarının cereyan etmesine sebep olmuştu. Bazı aşiretlerin sebep olduğu olaylar ile eşkıyalık ve çete eylemlerinden dolayı 2. Tümen birlikleri, Siirt kırsalında bölgesel operasyonlar yapmak durumunda kalmıştı.¹³⁵⁹ Esasında 13. Kolordu mıntıkasında en çok hadisenin yaşandığı bölgelerden biri Siirt kırsalıydı.¹³⁶⁰

Siirt ve çevresindeki hadiselerle ilgili 13. Kolordunun 3 Ekim 1919 tarihli raporunda; Siirt Sancağı'nda aşiretlerin asayişsizliğe sebebiyet vermesi nedeniyle 2. Tümen birliklerinin önlem aldığı belirtilmiş; olayların büyüme ihtimaline karşı Bitlis'ten ve 15. Kolordudan bir taburun takviye olarak Siirt'e gönderilmesi talep edilmişti. Bölgedeki gelişmeler üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından Siirt'teki ahaliye hitaben bir beyanname de yayımlanmıştı. Beyanname'de; İngilizlerin ve Bedirhanlar gibi Kürtçülük faaliyetleri yapanların tahrik ve kışkırtmalarına kapılmamaları noktasında halk uyarılmıştı. Konuya ilişkin 1 Aralık 1919'da Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda ise; aşiret reislerinin devlete sadakatlerini temin etmek için kendilerine nişan ve rütbe verilmesinin uygun olacağına dikkat çekilmişti.¹³⁶¹

Nihayetinde bu süreçte Siirt'te 13. Kolorduyu uğraştıran en önemli olaylardan biri de -detayları 4. bölümde aktarılacağı üzere- Garzan'daki Cemil Çeto'nun eşkıyalık faaliyetleri ve 1920 yılı Mayıs ayında ortaya çıkan isyan girişimi olacaktır.¹³⁶²

b.) Siirt'ten Millî Mücadele'ye Destek

Siirt ve çevresinde ortaya çıkan bölücü girişim ve taleplere karşı 13. Kolordu ve bağlısı 2. Tümen tarafından etkin tedbirler alınırken aynı zamanda bölgedeki Siirt'te Halil Hulki (Aydın) Bey riyasetinde 1919 yılı ortalarında Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti

¹³⁵⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 18 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/8-55a; ATBD, S.142, Belge 52, 56, 58-3, s.273, 290, 299; Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.1-8; O. Bozan, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin, s.97-123.

¹³⁶⁰ Bitlis Vilayetinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 29 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 18/69-5.

¹³⁶¹ S. Ural, "Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", s.70.

¹³⁶² Ö. Obuz, "Millî Mücadeleye "Şark"Tan Bir Destek...", s.267.

teşkil edilmişti.¹³⁶³ Bu Cemiyet, Erzurum Kongresi'ne Cemil Bey'i (Aydın) delege seçmişti.¹³⁶⁴ Ancak, dönemin Siirt Mutasarrıfı Nahifi Bey'in Millî Mücadele'ye karşı mesafeli duruşu Cemiyetin etkinliğini engellemişti. Ömer Bey'e (Atalay)¹³⁶⁵ göre Nahifi Bey de şehirdeki Kürt Teali Cemiyetinin Siirt şubesinin faaliyetlerine yardımcı olmaktaydı. Bir müddet sonra Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin çabalarıyla bu şube kapatılmış ve Nahifi Bey de görevden alınmıştı.¹³⁶⁶ Siirt Mutasarrıflığına, bir süreliğine 2. Tümen Kumandanı Yarbay Akif Bey vekâlet etmişti.¹³⁶⁷

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Siirt şubesi özellikle Ermeni talepleri ve bölücü faaliyetlerine karşı halkı bilinçlendirmişti.¹³⁶⁸ Böylece bölge halkının büyük bir çoğunluğu bölücü propagandalara itibar etmemiş; aksine Siirt'in ileri gelen idari ve dinî liderleri ile eşraf ve aşiret reisleri devlete bağlılık göstererek Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkilatlanmasına destek vermişlerdi.¹³⁶⁹ Nitekim Siirt halkı adına kasım ayı başlarında Heyet-i Temsiliye Riyasetine çekilen telgrafta; Kürt Teali Cemiyetinin bölücü faaliyetlerinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş, aynı şekilde Şerif Paşa'nın girişimi kınanarak devlete bağlılıkları bildirilmişti.¹³⁷⁰

Bölgede oluşan millî bilinç, Fransız işgalinde de kendini göstermişti. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı ve Siirt Valiliği ile 2. Tümen Kumandanlığının girişimleri üzerine Siirt halkı, güney illerindeki Fransızların işgalini protesto etmişti.¹³⁷¹ Bu kapsamda 16 Kasım 1919'da da Siirt'te ve Garzan'da mitingler yapılmış, Maraş'ta vuku bulan Ermeni mezalimine tepki gösterilmişti.¹³⁷² Görüldüğü gibi halkın işgallere karşı tutumu ve 13. Kolordunun Siirt çevresinde konuşlanması sayesinde siyasi Kürtçülük faaliyetleri engellenmişti.

¹³⁶³ Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, İstanbul, Celtut Matbaası, 1946, s.9; H. Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum ...*, s.123.

¹³⁶⁴ Cemil Efendi'nin, Kongre'nin bitiminde Erzurum'a ulaştığı ifade edilmektedir. Bkz. *1995 Siirt İl Yıllığı*, s.44.

¹³⁶⁵ Ömer Atalay, Siirt Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden olup Reis Halil Bey'in mebus seçilmesi üzerine Cemiyetin başkanlığı üstlenmişti. Daha sonraları ise Siirt Müftülüğü yapmıştı. Bkz. Ö. Atalay, *Siirt Tarihi*, s.9.

¹³⁶⁶ *Siirt İl Yıllığı 1967*, s.8; Ö. Atalay, *Siirt Tarihi*, s.90-91.

¹³⁶⁷ *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ...*, s.85-86.

¹³⁶⁸ İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.291-299.

¹³⁶⁹ H. Selvi, "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.226.

¹³⁷⁰ "Ankara'da Heyet-i Temsiliye Riyasetine", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Kânun-i Sâni 1336, s.2.

¹³⁷¹ M. Şahingöz, "Millî Mücadele Eshasında...", s.425; Ö. Obuz, "Millî Mücadeleye "Şark"Tan Bir Destek...", s.269.

¹³⁷² *ATBD*, S.128, Belge 43, s.130-135; Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.257.

Netice olarak Mütareke'nin ilk aylarında Siirt, siyasi Kürtçülerin talep ve propagandaları ile İngiliz işgal tehdidinde maruz kalan, bunların yanı sıra bazı aşiretlerin ve çetelerin sebep olduğu asayiş olayları nedeniyle 13. Kolordu birliklerinin sürekli operasyon icra ettiği bir bölge olmuştur. Bu gelişmelere karşı Millî Mücadele sürecinde Siirt halkının, işgal-ilhak ve bölücü projelere karşı duruşu ile 13. Kolordunun aldığı tedbirler ve gerçekleştirdiği asayiş operasyonları sayesinde Siirt'in işgalden ve bölücü tehlikelerden uzak tutulduğu tespit edilmiştir.

3.2.3. Muş-Bingöl (Genç) Hattındaki Gelişmeler

Bingöl o zamanki adıyla Çapakçur, Genç Sancağı'na bağlı bir kaza olup Genç Sancağı da Bitlis Vilayeti'ne bağlıydı. Diğer kazaları ise Genç Merkez ve Kulp'tu. Bu bakımdan Mütareke Dönemi'nde de bölgedeki gelişmeler, daha çok idare merkezi olması dolayısıyla Genç'te yürütülmekteydi.¹³⁷³ Nitekim Genç Sancağı'ndan hem Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanına hem de Ankara'daki Büyük Millet Meclisine mebuslar seçilmişti.¹³⁷⁴

Muş Sancağı ise Bitlis Vilayeti'nin bir diğer sancağı olup Muş Merkez, Varto, Malazgirt, Sason ve Kop/Bulanık kazalarından oluşmaktaydı.¹³⁷⁵

Mütareke Dönemi'nde Muş ve Bingöl (Çapakçur)-Genç hattı, Bitlis Vilayeti'ne bağlı olmasından ötürü 13. Kolordu mıntikasına alınmıştı. Buna rağmen Kolordunun, yeterli mevcudunun olmaması yüzünden bölgede etkin bir şekilde askerî faaliyette bulunmadığı takip edilmektedir.

Bununla birlikte bu süreçte Muş-Bingöl hattı, Siirt-Bitlis'te konuşlu 2. Tümenin sorumluluk sahasında olup aynı zamanda iâşe-ikmal merkezi olmuştur.¹³⁷⁶ Esasında bölge, sorumluluk mıntikasının en kuzeyinde yer almasıyla 13. Kolordunun en güvenli çekilme sahası olarak görülmüştü. Zira adı geçen yerler, İngiliz ve Fransız işgal mıntikalarından uzak olduğu gibi kuzeyi ve doğusundaki saha da 15. Kolordunun konuş sahası olması hasebiyle emniyetliydi. Muş-Bingöl hattının bu stratejik

¹³⁷³ Yılmaz Akbulut, *Bingöl Tarihi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s.99-103; H. Selvi, "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.207-208. H. Selvi, *Millî Mücadelede ...*, s.102.

¹³⁷⁴ Ankara'da açılan meclise Genç'ten (Bingöl) 6 ve Muş'tan 7 mebus seçilmişti. Genç mebuslarından 1'i, Muş mebuslarından 2'si olmak üzere toplam 3 mebus, Meclis-i Meb'ûsanda görev yaparken, bunlar aynı zamanda İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya ulaşan vekiller arasındaydı. Bkz. A. Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s.91-102.

¹³⁷⁵ H. Selvi, "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.207.

¹³⁷⁶ 13. Kolordudan, 2. Tümenine gönderilen 19 Mayıs 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/5-3.

konumuna binaen Harbiye Nezareti ve 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey arasındaki yazışmalarda, Kolordunun yeni işgal girişimleri karşısında silah teslim etmeyip bu hatta çekilmesi uygun görülmüştü.¹³⁷⁷ Bölgeye yönelik geri çekilme vuku bulursa Muş, Bingöl ve Sason kazalarından lojistik malzeme tedarik edilmesi ve gerekli hazırlıkların yapılması hususu, 13. Kolordu tarafından 2. Tümenine bildirilmişti.¹³⁷⁸

Bunun yanı sıra 13. Kolordunun kadro fazlası silah ve cephanelerinin bir kısmı da Muş ve Bingöl'deki depolara gönderilmişti.¹³⁷⁹ Bu süreçte 15. Kolordudan bir piyade bölüğü ile iki makineli tüfek, Bingöl'e bağlı Kiğı'ya sevk edilmişti.¹³⁸⁰ Aynı zamanda Muş, 2. Tümenin askeralma mıntıkası olarak belirlenmişti.¹³⁸¹

Öte yandan bölge halkı, memleketlerinin Ermenistan'a ve muhtemel bir Kürdistan'a dâhil edilme girişimlerine karşı çıkmıştı. Zira Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis ve Muş'un Ruslarca işgal edilmesi ve bölgedeki Ermeni katliamı yüzünden yerel halk, işgallere karşı bilinçliydi. Bu kapsamda Bingöl-Genç ve Muş çevresinde, Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin çalışmaları yakından takip edilmişti. Nitekim bölgeden Erzurum Kongresi'ne delege seçilmişse de bu delegeler Kongre'ye katılamamıştı.¹³⁸²

Ancak Kiğılı Süleyman Necati (Güneri) Bey'in Erzurum Kongresi'ndeki etkinlik ve yönlendirmesiyle, o dönem bölgenin merkezi olan Genç Sancağı'nda da bölgenin ileri gelenleri tarafından Cemiyetin şubesi açılmıştı.¹³⁸³ Aynı şekilde Muş'tan da işgallere karşı protesto telgrafları gönderilmişti.¹³⁸⁴

Diğer taraftan, Fransızların Kasım 1919'dan sonra Maraş, Antep ve Urfa'nın işgaline de bölge halkının tepkisi gecikmemişti. Bu hususta Genç (Bingöl) Müdâfaa-i

¹³⁷⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/35; 13. Kolordunun 4 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/5-2, 340/5-3a.

¹³⁷⁸ 13. Kolordudan, 2. Tümenine gönderilen 12 Mayıs 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/8-9.

¹³⁷⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/17-1.

¹³⁸⁰ 13. Kolordudan, 5. Tümenine gönderilen 08 Eylül 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 399/110-102a.

¹³⁸¹ *Erkânı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinden*, 3. ve 13. Kolordulara gönderilen 5 Ocak 1920 tarihli yazılar. ATASE, İSH, 157/77-2.

¹³⁸² Erzurum Kongresi için seçilen delegeler Müftü Dursun Bey, Hakkı Efendi, Yusuf Ziya Bey, Hacı Dede Efendi, Mehmet Dursun Bey, Zeynelzade Mustafa Bey, İbrahim Bey ve Süleyman Bey'di. Bkz. Ergünöz Akçora, Mehmet Kaya, "Bingöl ve Bitlis'in Birinci Dünya Harbindeki Yeri ve Önemi", *Bingöl Araştırmaları*, C.2, S.1, 2015, s.25.

¹³⁸³ A. Çay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da...*, s.57; Y. Akbulut, *Bingöl Tarihi*, s.122-165, 166-178; Bingöl-Genç-Kiğı ve çevresinde Millî Mücadele'ye bölgenin idari ve dinî liderleri destek vermişti. Bunlar arasında Bingöl Belediye Reisi Mehmed Bey, ulemadan Molla Mehmed Bey, şeyhlerden Şeyh Eyüp, Müftü İlyas, Şeyh Abdullah, ulemadan Ali, Kiğı Belediye Reisi Tevfik Bey gibi isimler zikredilebilir. Bkz. H. Selvi, "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.227.

¹³⁸⁴ H. Selvi, *Millî Mücadelede ...*, s.298-300.

Hukuk Cemiyeti Reisi Mehmet Salih ve Belediye Reisi Ahmet Bey imzasıyla 10 Kasım'da 1919'da Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen telgrafta; Urfa ve Antep-Maraş'ın işgal edilmesinin, ABD ve İtilaf devletleri elçilikleri nezdinde kınandığı bildirilmiş, ayrıca bölgelerinin muhtemel bir Kürdistan'a dâhil edilme projelerine karşı oldukları özellikle vurgulanmıştı.¹³⁸⁵

Neticede Bingöl-Genç ve Muş hattı, 13. Kolordunun sorumluluk sahasında yer almıştır. Buna mukabil Kolordu mıntikasındaki diğer yerlere kıyasla asayiş olaylarının fazla olmaması, Kolordunun asker sayısının kısıtlı olması ve diğer bölgelerde operatif görevlerinin çok olmasından mütevellit burada Kolordu unsurlarından ziyade 15. Kolordudan bir birliğin (Kiğı'da) ve jandarma birliklerinin asayişini sağladığı görülmektedir. Bu açıdan döneme ait belge ve bilgilerin Kolordunun diğer mıntikalarına kıyasla daha sınırlı olduğu ifade edilmelidir.

3.3. Elazığ Vilayeti'ndeki Gelişmeler ve 13. Kolordunun Faaliyetleri

3.3.1. 13. Kolordunun Elazığ'daki İcraatları

1879'da vilayet olan Ma'mûretü'l-Aziz/Elaziz (Elazığ); Harput Merkez, Malatya ve Dersim (Tunceli) Sancakları ile buralara bağlı kaza, nahiye ve köylerden müteşekkildi.¹³⁸⁶ Vilayet; doğuda Erzurum ve Bitlis Vilayetleri ile kuzeyde ve kuzeybatıda Sivas Vilayeti, batıda Maraş Sancağı, güney ve güneydoğuda Diyarbakır Vilayeti ve Urfa Sancağı ile sınırdaştı.

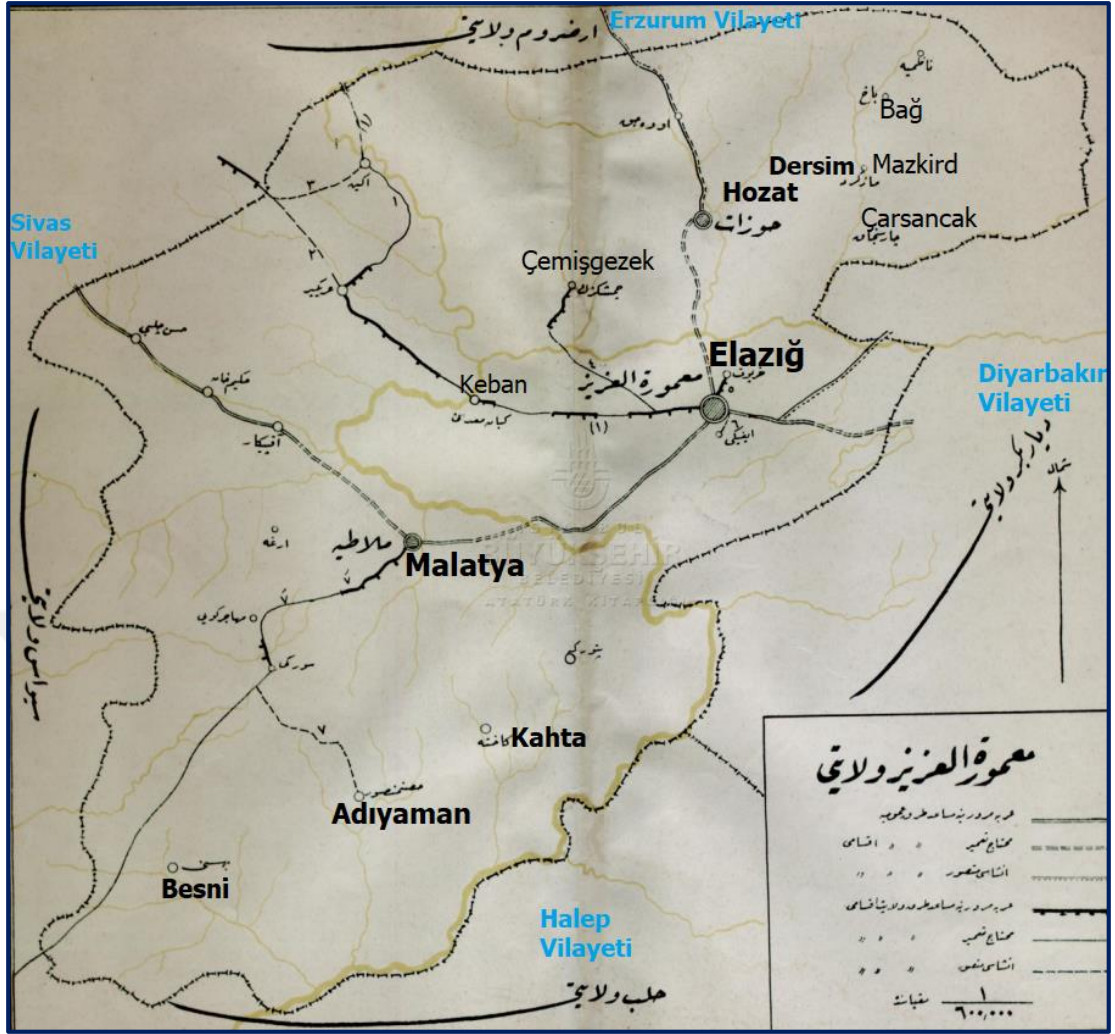
Kritik önemine binaen bu süreçte 6. Ordu mıntikasına raptedilen Elazığ,¹³⁸⁷ ordunun Musul'dan çekilirken beraberinde getirdiği silahların bir kısmının depolanması için gönderildiği bir bölge olmuştu.¹³⁸⁸

¹³⁸⁵ Y. Akbıyık, Milli Mücadelede Güney Cephesi ..., s.95-96.

¹³⁸⁶ *Elazığ İl Yıllığı*, Elazığ, Bingöl Matbaası, 1970, s.31-32.

¹³⁸⁷ *20 Kasım 1918 tarih rapor. ATASE, İSH*, 353/76.

¹³⁸⁸ 6. *Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 23 Kasım 1918 tarihli şifre. ATASE, İSH*, 72/85; S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.156.

Harita 3.3: Elazığ Vilayeti yolları haritası - *Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye Vilayet Müdüriyeti Vilayet Yolları Haritası*, s.76.

b.) 13. Kolordunun Elazığ'daki Faaliyetleri

Elazığ, 13. Kolordunun sorumluluk sahasındaki üç vilayetten biriydi. Ancak geniş bir alandan sorumlu olan 13. Kolordu, ilk etapta Elazığ'da muharip birlik bulunduramamıştı. Bununla birlikte Kolorduya bağlı 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyaseti ve buraya bağlı 18. Fırka Ahz-ı Asker Riyaseti (18. Tümen Askeralma Başkanlığı) Elazığ'da olup Kolordunun bölgeyle ilgili askerî işleri havale ettiği birlik durumundaydı.¹³⁸⁹

¹³⁸⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 189/117; 13. Kolordudan, 9. Ordu Kutaati Müfettişliğine gönderilen 10 Haziran 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/12-11. İlgili tarih, belgede sehven 10 Eylül 1919 yazılmışsa da 10 Haziran 1919 olmalıdır. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Haziran 1919 tarihli şifresine cevaben "Havza'da Dokuzuncu Ordu Kutaati Müfettişliğine" başlığıyla yazılmıştır.

Kolordu mıntıkasındaki üç vilayet merkezinden biri olması sebebiyle Elazığ'da da operatif bir birlik bulundurmak icap etmişti. Bu kapsamda 12. Süvari Alayı ile emrindeki topçu bataryası Elazığ'a nakledilmişti.¹³⁹⁰ Elazığ'daki 12. Süvari Alayı emrine girmek üzere bir süvari bataryası ve iki makineli tüfek bölüğünün de Diyarbakır'dan Elazığ'a hareketi emredilmişti. Lakin 12. Süvari Alayı ve adı geçen birlikler, bir müddet sonra Elazığ'dan Malatya'ya sevk edilecekti.¹³⁹¹

Bu birliklerin yerine 13. Kolordu Kumandanlığı, 5. Tümene bağlı 15. Piyade Alayının karargâhı ve iki taburunu Elazığ'a sevk etme kararı almıştı.¹³⁹² Nitekim şubat ayı sonlarında Mardin'den yola çıkan ve Diyarbakır'a ulaşan 15. Piyade Alayının, mart ayı sonlarında Elazığ'a sevk edilmesi düşünülmüştü. Fakat hava muhalefeti nedeniyle 15. Alayın hareketi gecikmişti. 13. Kolorduca verilen harekât emrinde; 15. Alayın 1. ve 2. Taburlarıyla 7 Nisan'da Elazığ'a yola çıkması, yol üzerinde Osmaniye'ye (Ergani Madeni) uğrayarak 7. Dağ bataryasının iki topunu da alarak Elazığ'a geçmesi, 3. Taburun ise Diyarbakır'da Kolordu karargâhı emrinde kalması istenmişti. Emirde ayrıca 15. Alayın, Kolordu tarafından asayişle ilgili verilecek emirleri yerine getirme ve iaşesini sağlama noktasında doğrudan karargâha bağlı bulunacağı, diğer konularda ise bağlı olduğu 5. Tümeden emir alacağı açıklanmıştı.¹³⁹³

İlgili emir doğrultusunda 15. Alay Kumandanı Yarbay İlyas Bey, Diyarbakır'dan Elazığ'a hareket ettiğine dair karargâha gönderdiği 7 Nisan 1919 tarihli harekât raporunda, iki tabur ve bir makineli tüfek bölüğünden müteşekkil alayının 28 subay, 242 nefer, 126 hayvan mevcuduyla yola çıktığını bildirmişti.¹³⁹⁴ Bu süreçte Elazığ'ın, 13. Kolordu mıntıkasında en kuzeydeki alanlardan biri olması hasebiyle Kolordu açısından daha güvenli bir bölge olduğu değerlendirilmişti.

Bu yüzden Elazığ, hem Mardin hattındaki silahların nakledilmesinin düşünüldüğü hem de bir ara Kolordu karargâhının taşınmasının gündeme geldiği bir şehir olmuştu. Zira General Allenby'in notası kapsamında İngilizler tarafından

¹³⁹⁰ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.38-39; K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.117.

¹³⁹¹ 13. Kolordudan, 2. Tümene gönderilen 24 Şubat 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 266/5-21; 2. Tümen ve Menzil Müfettişliğinden 13. Kolorduya gönderilen 25 Şubat 1919 tarihli raporlar. ATASE, İSH, 266/5-22.

¹³⁹² 5. Tümen'den, 13. Kolorduya gönderilen 21 Şubat 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 266/5-14.

¹³⁹³ Ayrıca 15. Alaydan Kolordu karargâhı için Diyarbakır'da bırakılan inzibat kıtası görevi 3. Tabur tarafından yerine getirilecek olup Diyarbakır Merkez Kumandanı emrinde olacaktı. 13. Kolordunun 5 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/5-4a, 340/5-5.

¹³⁹⁴ ATASE, İSH, 340/5-13.

Kolordunun lağvedilmeye, Urfa ve Mardin'in de işgal edilmeye çalışıldığı ortamda 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey; karargâhını Diyarbakır'dan Elazığ'a taşımak üzere hazırlık yapmaya başlamış ve düşüncesini Harbiye Nezaretine sunmuştu.¹³⁹⁵

Albay Cevdet Bey'in bu düşüncesine rağmen Elazığ Valiliği farklı bir tutum içindeydi Nitekim Valilikten, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Şubat 1919 tarihli yazıda; İngilizlerin 13. Kolordu bölgesinde yeni işgallere başlaması ihtimaline karşı Elazığ'ın, Erzurum merkezli 9. Ordu (nisan ayında 15. Kolorduya dönüştürülecek) mıntikasına bağlanması talep edilmişti. Harbiye Nezareti ise 9. Ordunun zaten geniş bir bölgeden sorumlu olduğunu, ayrıca Diyarbakır'ın tahliyesi icap ederse Elazığ'ın 13. Kolordunun (mülga 6. Ordu) çekilme mıntikası olarak belirlendiğini ifade ederek bu talebi uygun görmemişti.¹³⁹⁶

Elazığ Vilayeti bu şekilde 13. Kolordu mıntikasında kalmaya devam etmişti. Bu bağlamda, Albay Cevdet Bey, Haziran 1919'da, Mustafa Kemal Paşa'ya bir rapor sunmuş ve Elazığ şehri ile Vilayetteki askerî birliklerin konuş durumu hakkında geniş bir bilgi vermişti. İlgili raporda şu noktalara temas edilmişti:

- Elazığ'da asayiş için 15. Alay karargâhıyla iki taburu vardı. Ayrıca iki makineli tüfek ile asayiş için Harbiye Nezaretinin emriyle geçici şekilde toplara sahip 5. Topçu Alayının 7. Cebel Bataryasından iki top ve ayrıca dolgun mevcutlu ancak topsuz olarak bir süvari bataryası bulunmaktaydı. Bu bataryanın topları, emir gereğince depoya konmuş, kamaları ise İstanbul'a sevk edilmek üzere alınmıştı.

- Malatya'da ise 2 Topçu Alayı ve 12. Süvari Alayı vardı. Topçu Alayının 1. Sahra Taburu 8 toplu ve dolgun mevcutlu 3. Cebel (Dağ) Taburu topsuz ve sadece kadro hâlindeydi.

- Süvari Alayının bir bölüğü Osmaniye'de (Ergani) diğer bir bölümünün iki takımı Diyarbakır'da ve bir başka bölük Hısnımansur'da (Adıyaman'da) ve bu bölükten bir takım Besni'deydi.

¹³⁹⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 13 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/76; Konuyla ilgili Albay Cevdet Bey, ilerleyen aylarda mıntika dâhilinde bir ayaklanma çıkması durumunda Kolorduya ait silahların aşiretlerin eline geçmemesi için Elazığ'a nakledilmesinin uygun olacağına, bunun için de paraya ihtiyaç duyulduğuna dair Harbiye Nezaretine 19 Ağustos 1919 tarihli bir yazı göndermişti. ATASE, İSH, 106/63.

¹³⁹⁶ S. Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu, 1919-1920", s.48-49.

- Elazığ Vilayeti dâhilinde şu ana kadar çok büyük bir asayiş hadise meydana gelmemişti. Antep'ten Malatya'ya gelen bir kervana bir kere eşkıya taarruz etmişse de mesele bertaraf edilmişti.

- Bu arada Trabzon'dan Elazığ Valiliğine gönderilen bir telgrafta, Elazığ'ın da dâhil olduğu Vilâyât-ı Sitte'de Ermenistan teşkil olunacağından bahsedilince ahali biraz telaşa kapılmış ve Elazığ'daki kulüplerde toplanma olmuştu. Hâl böyle olunca şehirdeki Ermeniler, korkmuşsa da önemli bir olay yaşanmamıştı.

- Elazığ'daki Kürt Kulübüne (Kürt Teali Cemiyeti Elazığ şubesi), Dersim aşiret reislerinden birisinin tayin edilmesiyle Kürtçülük faaliyetleri artmaya başlamış ve yapılan bu tahriklerden ötürü Dersim aşiretleri asayiş ihlal etmeye yönelmişti.

- Elazığ'da bir de Amerika Cemiyeti Hayriyesi vardı. Bu bakımdan Vilayet'in güvenli olduğunu göstermek önemliydi ve Dersim'de bir hadise vuku bulmasına karşı Elazığ'da birlik bulundurulması gerekiyordu.¹³⁹⁷

Görüldüğü üzere Elazığ Vilayeti, Ermenilerin talep ettiği Vilâyât-ı Sitte içindeki yerlerden biriydi.¹³⁹⁸ Ancak Vilayet dâhilinde daha ziyade Kürtçülük girişimleri, güvenlik durumunu kritik bir hâle getirebilirdi. Gerçekten de Dersim'den Malatya'ya ve Adıyaman'a kadar uzanan geniş bir sahayı içine alan Elazığ Vilayeti'ne yönelik Ermeni talepleri kadar, Kürt Teali Cemiyetinin de etkinliği ortaya çıkmıştı. Bilhassa Malatya ve Elazığ şehirlerinde şube açan cemiyet, Dersim'de de yoğun Kürt nüfusu olmasından ötürü aşiretlerden etkin bir şekilde istifade etmeye çalışmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa da 1 Haziran'da Elazığ Valiliğine gönderdiği yazıda, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Elazığ'da aktif olup olmadığını ve başka hangi cemiyetlerin etkin olduğunu sormuştu. Vali Vekili Hulusi Bey'in cevabında; şehirde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin bir şubesinin bulunduğu, bunun yanı sıra Kürt Teali Cemiyeti şubesinin de etkin olduğu bilgisi verilmişti.¹³⁹⁹ Zaten Kürt Teali Cemiyetinin en etkin olduğu şubeler Diyarbakır ve Elazığ şubeleriydi.¹⁴⁰⁰ İngilizler de sahadaki elemanları vasıtasıyla Elazığ'da da karışıklık çıkarma gayretindeydi.¹⁴⁰¹ Tüm

¹³⁹⁷ 13. Kolordudan, 9. Ordu Kıtâatı Müfettişliğine gönderilen 10 Haziran 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/12-11, 340/12-12.

¹³⁹⁸ Bu açıdan Ermenilerin Elazığ'a yerleşmeye ve Ermeni muhacirlerinin geri dönmeye yönelik girişimleri de bulunmuştu. Bkz. H. Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a ...*, s.92.

¹³⁹⁹ K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.118-119.

¹⁴⁰⁰ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.161-163.

¹⁴⁰¹ B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.323-324; M. Goloğlu, *Erzurum Kongresi ...*, s.66; D. Fromkin, *Barişa Son Veren Barış ...*, s.373; O. Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngiliz İstihbarat Subayı ...", s.453.

bunlara rağmen Elazığ halkı, Cemiyetin faaliyetlerine çok fazla itibar etmemektedir.¹⁴⁰²

b.) Ali Galip Bey'in Elazığ Valiliği ve Girişimleri

Bu dönemde Elazığ esas olarak yeni valisiyle gündeme gelmişti. Zira Elazığ Valisi olan Ali Seydi Bey'in 4 Mayıs 1919 tarihinde görevinden alınmasıyla yerine Ali Galip Bey tayin edilmişti.¹⁴⁰³ Damat Ferit Paşa tarafından hükûmetin otoritesini tesis edebilmek için tayin edilen yeni Elazığ Valisi Ali Galip Bey, 6 Temmuz 1919'da Elazığ'a gelerek görevine başlamıştı.¹⁴⁰⁴

Bu sıralarda Erzurum Kongresi hazırlıkları devam etmekteydi ve Elazığ Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti de Kongre'nin düzenlenecek olmasından ve kendisine davet gelmesinden memnun olmuş ve Kongre'ye katılacak delegeleri seçmekle meşgul olmaya başlamıştı.¹⁴⁰⁵ Mustafa Kemal Paşa da 11 Temmuz 1919'da Ali Galip Bey'e yolladığı yazıda; Kongre için seçilecek delegelerin Erzurum'a doğru bir an evvel yola çıkartılmasını, akabinde icra edilecek Sivas Kongresi için de seçimlerin yapılmasını talep etmişti.¹⁴⁰⁶ Ancak Ali Galip Bey, Elâzığ'dan delege olarak seçilen Dr. Nazmi Bey ve dört arkadaşının Erzurum'a gitmelerine izin vermemişti. Ayrıca Mardin'den seçilen ve Elazığ'a uğrayan delegeler de Elazığ'da alıkonulmuştu.¹⁴⁰⁷ Şüphesiz Ali Galip Bey'in bu tutumu, İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin emirleri doğrultusunda hareket ettiğinin en büyük göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Vali'nin tutumu üzerine Elazığ Belediye Reisi Ziyaeddin Efendi, 9 Temmuz 1919 tarihli telgrafında; yeni vali Ali Galip'in delegelerin Erzurum'a gitmelerine engel olduğunu bildirmiş bununla birlikte Elazığ'da vatan ülküsüyle çalışmaktan geri kalınmayacağını vurgulamıştı.¹⁴⁰⁸

Bu şekilde Elazığ'da Millî Mücadele Hareketi sekteye uğratılmaya çalışılırken şehir merkezinde olmasa da vilayete bağlı olması hasebiyle bir diğer önemli sorun da Dersim aşiretlerinin asayiş ihlal etmesiydi. Aşiretlerin çevre il ve ilçelere taarruzları sebebiyle valiliğe şikâyetler gelmekteydi. Elazığ Valisi Ali Galip Bey, Dersim

¹⁴⁰² Muhammet Erat, *Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul, Paradigma Akademi Yayınları, 2016, s.116.

¹⁴⁰³ Sadaretten, *Dâhiliye Nezaretine gönderilen atama onay yazısı*. BOA, BEO, 4572/342864.

¹⁴⁰⁴ K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.120-123.

¹⁴⁰⁵ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.63.

¹⁴⁰⁶ M. Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.104-105.

¹⁴⁰⁷ C. Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s.112.

¹⁴⁰⁸ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.174.

aşiretlerinin Erzincan'a yönelik taarruzu karşısında, Sivas'ta konuşlu 3. Kolordunun Elazığ'a nakledilmesini ve başına uygun bir kumandanın atanmasını istemişti. Gerekçe olarak sunduğu iddialara göre 3. Kolordu, Sivas'ta zararlı propagandalara alet olmaktan (Millî Mücadele'ye destek vermesini kastederek) başka bir işe yaramıyordu. Eğer Kolordu bölgeye (Elazığ) gelir ve uygun bir şahıs tarafından kumanda edilirse Dersim eşkıyasının eylemleri “*burun kanatılmadan*” önlenebilecekti. Ayrıca eşkıyanın faaliyetlerinin önlenmesinde 15. Kolordu da yetersiz kalmaktaydı.¹⁴⁰⁹ Ali Galip Bey'in emekli bir asker/subay olduğu, -Sivas Kongresi'ni basma girişimi sürecinde- ve 3. Kolordu Kumandanlığı görevinin şahsına verilmesini talep ettiği göz önüne alındığında, Kolordunun Elazığ'a nakledilmesiyle bu görevi kendi uhdesine almak istediğini ifade etmek mümkündür.

Ali Galip Bey'in, adı geçen kolorduları suçlayan bu yazı karşısında Harbiye Nezareti, her iki Kolordunun da görevlerini en iyi şekilde icra ettiklerini, üstelik 13. Kolordunun varlığının İngilizlerce istenmediği bu süreçte 3. Kolordunun Elazığ'a sevk edilmesinin uygun olmadığını bildirmişti.¹⁴¹⁰

Ali Galip Bey, bu defa da 13. Kolorduyla ilgili talepte bulunmuş olup 21 Ağustos 1919'da Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda, Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in tutumundan şikâyet ederek onun yerine Elazığ'daki 11. Kolordu Ahz-ı Asker Dairesi Reisi Miralay Vehbi Bey'in komutan tayin edilmesini istemişti.¹⁴¹¹

Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Ali Galip Bey'in kolordu kumandanlıkları, millî hareket ve Mustafa Kemal Paşa aleyhindeki bu faaliyetleri üzerine Dâhiliye Nazırı Adil Bey vasıtasıyla Ali Galip Bey'i Sivas Kongresi'ni dağıtması için görevlendirmişti. Ancak bu girişim, -detayları 2. bölümde anlatıldığı üzere- 13. Kolorduya bağlı Elazığ'daki 15. Piyade Alayının harekete geçmesiyle engellenmiş, Ali Galip ve beraberindekiler şehirden kaçmak durumunda kalmıştı.¹⁴¹²

¹⁴⁰⁹ HTVD, S.10, s.42, Vesika 237.

¹⁴¹⁰ HTVD, S.10, s.48-50, Vesika 239; S. Ural, “Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu ...”, s.58.

¹⁴¹¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 20 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 106/64; Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 21 Ağustos 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 643/6.

¹⁴¹² Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.119-120; K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.125-137.

c.) Elazığ'da Millî Mücadele'nin Destek Bulması

Ali Galip Olayı'nın bertaraf edilmesinden sonra 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, 16 Eylül'de Elazığ'da neşrettiği beyannameyle hadisenin cereyan tarzını halka izah etme gereği duymuştu. Bu bilgilendirme dolayısıyla Elazığ Belediye Reisi tarafından Albay Cevdet Bey'e teşekkür edilmiş ve Elazığ halkının devlete olan sadakatleri bildirilmişti.¹⁴¹³

Oluşan atmosferden istifadeyle 13. Kolordunun girişimleriyle Kürt Teali Cemiyetinin Elazığ şubesi de kapatılmıştı.¹⁴¹⁴ Heyet-i Temsiliye tarafından ise Ali Galip Bey'in yerine 15. Alay Kumandanı Yarbay İlyas Zeki Bey, Elazığ Vali Vekili olarak görevlendirilmişti.¹⁴¹⁵ Mustafa Kemal Paşa ayrıca 13. Kolordu Kurmay Başkanlığına gönderdiği 10 Eylül'deki yazısında, hükûmetin izni olmaksızın Elazığ'a güvenilir birinin vali olarak tayin edilmesini istemişti. Bu sırada Damat Ferit Paşa tarafından Van Valiliğinden azledilmiş olan ve Erzurum'a gelen Haydar Bey, Kazım Karabekir Paşa tarafından Elazığ Valiliği için önerilmişti.¹⁴¹⁶ Haydar Bey Harput'a (Elazığ merkez) ulaşırsa da kısa bir süre sonra Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin kurulmasıyla Mümtaz Bey Elazığ Valiliğine atanmıştı.¹⁴¹⁷

Elazığ'ın ileri gelenleri de bu hadiseden sonra şehirdeki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetini aktif hâle getirmişti. Konuya ilişkin 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey tarafından, 17 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen yazıda; Elazığ'dan İhsan Hamit Bey'in delege olarak Sivas'a hareket ettiği belirtilmiş, bölgedeki aşiretlerin kışkırtmalara itibar etmediği ve bölücü girişimi kınadıkları ifade edilmişti.¹⁴¹⁸ Ne var ki bu sırada Sivas Kongresi sona ermişti. Yine de tüm bu icraatlar sayesinde, Elazığ'da Millî Mücadele Hareketi'nin gittikçe güçlendiği takip edilmektedir.

Millî Mücadele'nin destek bulmasından ve halkın daha da bilinçlenmesinin etkisiyle Elazığ kamuoyu, Fransız işgaline karşı başlayan mücadeleye de aktif destek vermişti. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa tarafından 3 Kasım 1919'da Elazığ Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine gönderilen raporda; Fransızların Mondros

¹⁴¹³ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.245-247.

¹⁴¹⁴ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.68.

¹⁴¹⁵ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.18.

¹⁴¹⁶ M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.107.

¹⁴¹⁷ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, s.126-127; K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.141.

¹⁴¹⁸ M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.132.

Mütarekesi'ne aykırı olarak Maraş'ı işgal ettiği ve Ermeni fedailerin de işgal ordusu içinde yer aldığı, Maraş halkının yardım isteğine Elazığ'dan da mümkün olan maddi yardımın sağlanması istenmişti.¹⁴¹⁹ Elazığ'ın Fransız işgalini protesto eden 4 Kasım tarihli telgrafı, İtilaf devletleri temsilcilerine ve Fransız Generali Gouraud'a gönderilmişti.¹⁴²⁰

Elazığ Vali Vekili Servet Bey de, aynı tarihli Heyet-i Temsiliye'ye yazdığı raporda; Elbistan'dan alınan haberlere göre Ermenilerin Müslüman halka yönelik zalimane davranışlarının Elazığ halkını galeyana getirdiğini belirtmiş; bu hadiselerle karşı ne gibi tedbirler alınmakta olduğunu ve mevcut durumda Elazığ'ın nasıl hareket etmesinin uygun olacağını sormuştu. Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen cevapta, işgallere karşı mitinglerin yapıldığı ve silahlı direnişin başladığı bildirilmişti. Bu çerçevede Elazığ'dan da işgallerin protesto edilmesi, 13. Kolordu ile temasa geçilerek Elbistan'da teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye ve bölgedeki gelişmeler hakkında bilgi alınması, ayrıca Kuvâ-yı Milliye'ye her türlü silah, cephane ve gönüllü yardımının yapılması istenmişti.¹⁴²¹

Gerçekten de Elazığ'daki halkın işgale karşı duruşu ve Millî Mücadele'ye desteği artarak devam etmekteydi. Halkın bu tutumuyla ilgili 15. Alay Kumandanı Yarbay İlyas Bey Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği 3 Ocak 1920 tarihli raporda; Elazığ'daki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin şimdiye kadar gerektiği gibi çalışmadığını, ancak Maraş'taki olaylar sebebiyle seçimler yaparak yeni bir heyet oluşturduğunu ve bu kapsamda halkın bilinçlendirilmeye başladığını ifade etmişti. Nitekim Fransız işgalinin devam etmesi ve ortaya çıkan Ermenilerin mezalim haberleri üzerine 3 Şubat 1920'de binlerce kişinin katılımı ile Elazığ'da miting düzenlenmiş; miting sonunda işgalin sona erdirilmesine dair İtilaf devletleri nezdinde telgraf yollanmıştı.¹⁴²² Elazığ Müdâfaa-i Hukuk cemiyeti de bu durumu 4 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Paşa'dan 5 Şubat'ta Yarbay İlyas Bey'e ve Cemiyete gönderilen cevapta; çalışmalarında başarılar dilenmiş, bölgedeki gelişmelere ilişkin

¹⁴¹⁹ ATBD, S.103, Belge 2882, s.80-81.

¹⁴²⁰ ATBD, S.128, Belge 27, s.76-77; Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi* ..., s.79.

¹⁴²¹ ATBD, S.128, Belge 4-5, s.11-16.

¹⁴²² Belgede 15. Alay yerine 5. Alay yazılması sehven olmuş olmalıdır. ATBD, S.128, Belge 52, s.155-157; Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi* ..., s.258.

Heyet-i Temsiliye tarafından verilecek emirlerin Yarbey İlyas Bey vasıtasıyla kendilerine iletileceği, bu minvalde irtibat hâlinde olmaları istenmişti.¹⁴²³

Görüldüğü üzere Millî Mücadele Dönemi'nde Elazığ, İtilaf devletlerinin işgal mıntıklarının kuzeyinde olması hasebiyle 13. Kolordu açısından güvenli bir geri çekilme bölgesi olarak planlanmıştır. Bu süreçte Elazığ'da önemli bir asayiş problemi olmasa da Kürtçülerin ve Vali Ali Galip'in etkin olması sebebiyle şehir, bir süre millî hareketten biraz uzak kalmıştı. Ancak Eylül 1919'dan itibaren 13. Kolordu tarafından alınan askerî ve idari tedbirlerle adı geçen zararlı faaliyetlerin engellendiği, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin de faaliyetleriyle Elazığ şehrinin Millî Mücadele'ye etkin bir şekilde destek verdiği görülmektedir.

3.3.2. Malatya'daki Kürtçülük Faaliyetlerine Karşı 13. Kolordunun Askerî ve İdari Tedbirleri

Malatya, 19. yüzyıldan itibaren Elazığ Vilayeti'ne bağlı bir sancaktı.¹⁴²⁴ Bu süreçte mutasarrıflar tarafından idare edilen Malatya Sancağı; Merkez, Hısnımansur (Adıyaman), Besni, Kâhta ve Akçadağ kazalarından oluşmaktaydı.¹⁴²⁵ Malatya, Millî Mücadele devam ederken 31 Mayıs 1920'de, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Elazığ Vilayeti'nden ayrılarak “Bağımsız Mutasarrıflık” olarak teşkilatlandırılmıştı.¹⁴²⁶

Mütareke Dönemi'nde 13. Kolordu Kumandanlığının iki süvari alayından biri olan 12. Süvari Alayı -bir müddet Elazığ'da kaldıktan sonra- Malatya'ya intikal etmişti.¹⁴²⁷ Ayrıca 2. Tümenine bağlı 2. Topçu Alayının 5. Sahra Taburu Malatya civarında Sultansuyu Çiftliği'nde bulunmaktaydı.¹⁴²⁸ Akabinde 2. Topçu Alayı da

¹⁴²³ ATBD, S.128, s.162-164, 172-174, 179-185, Belge 55, 59, 62.

¹⁴²⁴ *Malatya İl Yıllığı*, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık, 1967, s.47.

¹⁴²⁵ Celal Pekdoğan, “Kurtuluş Savaşında Kemalistlerin Malatya'daki Faaliyetleri”, *Asia Minor Studies*, C.9, S.1, 2021, s.683.

¹⁴²⁶ T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s.526.

¹⁴²⁷ ATASE, İSH, 78/110; 12. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Cemal Bey'in 17 Şubat 1919 tarihli harekât raporunda süvari alayının gün içerisinde 18 subay, 233 nefer ve 307 hayvan mevcuduyla Elazığ'a doğru yola çıktığı ifade edilmişti. Alay, Elazığ'a uğradıktan bir müddet sonra Malatya'ya intikal etmişti. 2. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 25 Şubat 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 266/5-2.

¹⁴²⁸ 2. Tümenin 16 Şubat 1919 tarihli harekât raporuna göre Osmaniye'deki (Ergani) Topçu Sahra Taburu, 16 Şubat 1919'da Malatya'ya doğru yola çıkmıştı. ATASE, İSH, 266/5-1; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.39-40.

Malatya'ya gelmişti.¹⁴²⁹ Ali Galip Olayı'ndan sonra 15. Piyade Alayı da Malatya'ya sevk edilmiş ve alayın bir taburu burada bırakılmıştı.¹⁴³⁰ Harbiye Nezareti de 31 Mart 1919 tarihli emriyle 13. Kolordu envanterindeki kadro fazlası silah ve cephanelerden bir kısmının İngiliz işgaline karşı Malatya ve Hekimhan depolarına gönderilmesi emredilmişti.¹⁴³¹

Bu süreçte Malatya'daki 12. Süvari Alayı, bilhassa Adıyaman üzerinden Urfa, Maraş ve Antep'teki İngiliz işgal kuvvetlerinin askerî hareketliliği ve genel vaziyeti hakkında çeşitli vasıtalarla haberler alıyordu. Bu bilgileri Kolordu karargâhına rapor ederken, 13. Kolordu da aldığı bu raporları Harbiye Nezaretine iletmekteydi.¹⁴³²

a.) Malatya Mutasarrıfının Himayesinde Kürtçülük Faaliyetleri

Malatya, Vilâyât-ı Sitte'ye dâhil olarak görülmesiyle Ermenilerin; esas itibarıyla hem Mutasarrıfın tutumu hem de Bedirhanların yoğun faaliyet göstermesi nedeniyle siyasi Kürtçülerin emellerinin olduğu bir şehirdi. Nitekim Ermenilerin Malatya özelinde sahada kayda değer bir faaliyeti olmazken bölgedeki asıl bölücü faaliyetler, Kürtçülerden gelmişti. Mayıs 1919'da Malatya Mutasarrıfı tayin edilen ve Bedirhan aşiretinden olan Halil Rami Bey, şehirde Kürt Teali Cemiyetinin şubesinin kurulmasına destek olmuştu.¹⁴³³ Böylece Malatya'da Halil Rami Bey'in himayesinde ve Kâhtalı aşiret reisi Hacı Bedir Ağa'nın riyasetinde bir "Kürt Kulübü" faaliyet göstermeye başlamıştı. Bu grup, yerel halk nezdinde propaganda faaliyetleri yapmaktaydı.¹⁴³⁴

Şehirde bir yandan Mutasarrıf'ın himayesiyle Kürtçülük faaliyetleri devam ederken diğer yandan da Erzurum Kongresi için Malatya'ya da davet gönderilmişti. İlgili davete, Malatya ve Akçadağ'daki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerinin 14 Haziran 1919 tarihli telgrafıyla, katılım sağlanacağı ifade edilmişti.¹⁴³⁵ Bu kapsamda Malatya'dan delege olarak Malatya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Şubesi

¹⁴²⁹ 13. Kolordunun 7 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/5-13.

¹⁴³⁰ 11 Eylül 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 349/148-1; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Ekim 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 200/133.

¹⁴³¹ ATASE, İSH, 340/4-32.

¹⁴³² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 193/6-1, 193/6-2.

¹⁴³³ Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey, Bedirhan aşiretinin önde gelen isimlerinden olup Kürtçülük propagandası yapan ve İngilizlerle yakın iş birliği yapan Kamuran ve Celadetin Beyler'in amcasıydı. Bu açıdan Malatya, bir an da Kürtçülük propagandasının fiili icra edildiği yere dönüşmüştü. Bkz. E. Zengin, "Paris Barış (Paylaşım) Konferansı'nda ...", s.386.

¹⁴³⁴ C. Pekdoğan, "Milli Mücadelede Malatya ...", s.82.

¹⁴³⁵ F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.72.

Reisi Hüseyin Bey, muhabere memuru Vehbi Efendi, Alagözzade Tahsin Efendi (Alagöz) ve Akçadağ (Arga) Kazasından Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Şubesi Reisi Hüseyin Efendi (Gültekin) seçilmişti. Fakat adı geçen zevatın kongreye katılmak üzere yola çıkmaları, Mutasarrıf Halil Rami Bey ve Elazığ Valisi Ali Galip tarafından engellenmişti.¹⁴³⁶

Esasında bu süreçte Mutasarrıf Halil Rami Bey'in, Kürtçülük faaliyetleriyle ilgili etkinliği artmış; Dersim aşiretleriyle de haberleşerek Kürtçülük faaliyetlerini genişletmeye çalıştığı Kolordu tarafından haber alınmıştı.¹⁴³⁷ Konuya ilişkin Albay Cevdet Bey, 7 Ağustos 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda; Halil Rami Bey'in İngiliz himayesinde Kürt ve Ermenilerin yaşadığı bir Kürdistan kurulması için çalıştığını; akrabaları Bedirhanlardan Kamuran ve Cevdet Bey ile Mevlanzade Rıfat'ın da İngilizlerden aldıkları yüklü miktarda parayla Malatya'ya gelerek bu propagandayı geniş kesimlere yaymaya çalıştığını bildirmişti. Kolordunun gerekli tedbirleri aldığını belirten Cevdet Bey, Mutasarrıf Halil Rami Bey'in görevden alınması için Harbiye Nezaretinin, hükûmet nezdinde girişim yapmasını talep etmişti.¹⁴³⁸

Albay Cevdet Bey'in ayın tarihli bir diğer raporunda da Malatya Mutasarrıfı'nın kanuna aykırı ve bölücü faaliyetleri detaylı bir şekilde aktarılmış, önemli bilgiler verilmişti. Buna göre; Malatya halkı Türk olduğu hâlde Halil Rami Bey, bağımsız Kürdistan propagandası yapmakta ve Kürt Teali Cemiyetinin şubesini açarak teşkilatın gelişmesi için gayret sarf etmekteydi. Ayrıca, Bedirhan aşiretinden olması hasebiyle aile üyelerinden de aldığı destekle Malatya Sancağı'nda Kürtlük hareketine taban bulmaya çalışmış, bu yüzden son günlerde şehirde bir hadise çıkmasına ramak kalmıştı. Hatta Malatya Sancağı'na bağlı nahiyele de görevli olarak Kürt ağalarını tayin etmekteydi. Kürtçülük politikası kapsamında Ermeni patriğiyle dahi görüştüktan sonra, Kürt ve Ermenilerin birlikte yaşayacağına ve İngiltere'nin himayesinde bir Kürdistan kurulacağına yönelik aşiret reisleriyle görüşmüştü. Özellikle Dersim aşiretleriyle sıkı iletişim hâlindeydi. Hedefini gerçekleştirebilmek için ilk adımı atarak Malatya'da hükûmetin nüfuzunu kaldırma girişimlerine başlamıştı. Aynı şekilde Kolorduya ait silah depolarını ele geçirmeyi müteakip Elazığ

¹⁴³⁶ Celal Pekdoğan, "Millî Mücadele'de Malatya ve Çevresinde Bölücü Faaliyetlere Karşı Yöre Halkının Tutumu ve Teşkilatlanmaları", *Beşinci Askerî Tarih Semineri (23-25 Ekim 1995/İstanbul) Bildiriler Kitabı I*, Ankara ATASE Yayınları, 1996, s.368-369; C. Pekdoğan, "Kurtuluş Savaşında ...", s.686.

¹⁴³⁷ C. Pekdoğan, "Millî Mücadelede Malatya ...", s.83.

¹⁴³⁸ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.39.

ve çevresini kontrol etme fikrinde olabileceği düşünülmektedir. Böyle bir durumda 13. Kolordu birlikleri zor vaziyette kalacaktı. Cevdet Bey, dile getirdiği hususların önemsenmesini ve Malatya Mutasarrıfı'nın görevden alınmasını; ayrıca 13. Kolorduya tayin edilecek subayların memleketlerinin de mıntıka dâhilinden olmamasını talep etmişti.¹⁴³⁹ Bu talebinin, bölgeden olan subayların da bu tarz hareketlere destek verebileceğine yönelik endişesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey,¹⁴⁴⁰ bölgedeki faaliyetlerinin yanı sıra 13. Kolorduya bağlı Malatya'daki 12. Süvari Alayından bir müfrezeyi, bölgede asayiş için görevlendirilen jandarmayı kuvvetlendirmek için istemiş ancak bu talebi Albay Cevdet Bey tarafından kabul edilmemişti. Halil Bey, bunun üzerine durumu Dâhiliye Nezaretine iletmış, Dâhiliye Nezareti de Harbiye Nezaretine başvurarak talebin karşılanması için Cevdet Bey'e emir verilmesini istemişti. Harbiye Nezareti de -sahadaki gelişmeleri göz önüne almadan olsa gerek- 12 Ağustos 1919 tarihli yazısıyla Mutasarrıf'ın talebinin bir an evvel karşılanmasını emretmişti. Bu emir karşısında Cevdet Bey, 15 Ağustos 1919 tarihli cevabında meseleyi açıklama gereği duymuştu. Buna göre Malatya'daki jandarma ve polis, yerli kişilerden olup bölgedeki nüfuzlu kişilere bağlıydılar. Kolordu Kumandanlığı ise bölgedeki gelişmeleri yakından takip ederek asayiş sağlamak için gayret sarf ediyordu. Asayiş ihlaline dair çok sayıda asılsız ihbar geldiği için Mutasarrıf'ın talebine hemen cevap vermek doğru değildi. Esasen Kürtçülük propagandası yapan bu şahsın talepleri, kuşkuyla karşılanmalıydı.¹⁴⁴¹

Albay Cevdet Bey'in bu ihtiyatlı tutumu, tüm kolordu birliklerinde olduğu gibi 12. Süvari Alayı bünyesinde de asker sayısının çok az sayıda olması sebebiyle, doğru bir davranış olarak değerlendirilmektedir.

Bun karşılık istediği yardımı alamayan Halil Rami Bey, 13. Kolorduya ait olup Malatya'daki birliklerin iaşesi için kullandığı erzak ambarındaki arpa ve buğdayların bir kısmını sattırmış, bir kısmını da dağıtarak şehirdeki askerî birlikleri iaşeden yoksun bırakmaya çalışmıştı.¹⁴⁴²

¹⁴³⁹ HTVD, S.10, s.32-36, Vesika 233.

¹⁴⁴⁰ Konuyla ilgili detaylı malumat için bkz. A. Durmuş, "Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır'da ...", s.369, 375.

¹⁴⁴¹ HTVD, S.10, s.37-41, Vesika 234-236.

¹⁴⁴² A. Durmuş, "Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır'da ...", s.375.

Bölgeye dair Mustafa Kemal Paşa'nın endişesi de Malatya'daki Kürtçülük faaliyetleriydi. Nitekim Paşa, 20 Ağustos'ta 13. Kolorduya gönderdiği telgrafta; Bedirhanlardan Kamuran ve Celadet isimli şahısların İngilizlerce desteklenerek Malatya ve çevresinde bölücü Kürtçülük propagandası yaptığına dikkat çekmişti.¹⁴⁴³ Haksız da değildi. Zira Sivas Kongresi sürecinde Malatya, Vali Ali Galip Bey'in Sivas Kongresi'ni basma girişiminin yanı sıra Malatya Mutasarrıfı ile Urfa'dan gelen Binbaşı Noel ve Bedirhanların Dersim'deki Kürt aşiretlerinin de desteğini almak suretiyle bağımsızlık amacı güden bir Kürt isyanı girişiminin merkezi olacaktı.¹⁴⁴⁴

Hiç şüphesiz Malatya'daki gelişmeler, tehlikeli sonuçlar verebilecek bir girişim niteliğindeydi. Bundan dolayı Malatya'daki askerî ve idari tedbirler en üst seviyeye çıkartılmış ve neticede Millî Mücadeleciler üstünlük sağlamıştı.¹⁴⁴⁵ Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa da Malatya Mutasarrıf Vekili olarak göreve başlayan Hacı Kaya Bey'e ve Şatzade Mustafa Ağa'ya gönderdiği 15 Eylül 1919 tarihli telgrafta, Malatya halkının bölücü hadiseye karşı iş birliklerinden dolayı teşekkür etmiş; böyle din-namus sahibi insanlar oldukça Türkler ve Kürtlerin birbirinden ayrılmayacağını vurgulamıştı.¹⁴⁴⁶

İlginçtir ki Ali Galip'in girişiminde Malatya'ya gelerek bir Kürt isyanı başlatılması için organizatörlük görevini üstlenen İngiliz Binbaşı Noel de Malatya'da Kürtçülük akımının olmadığını, burada Bedirhanlar dışında Kürt aşiretlerinin Millî Mücadele'ye sıcak baktığını belirtmişti. Buna rağmen Lazarev, Kürt hareketinin bu dönemde temel odağının Malatya olduğunu iddia etmişti.¹⁴⁴⁷

b.) Malatya'nın Millî Mücadele'ye Desteği ve 13. Kolordunun Katkısı

Malatya halkı, Kürtçülük ve Ermenilerin girişimlere karşı devlete bağlılık göstermişti. Bu kapsamda Ermeni taleplerine karşı Şubat 1919'da şehrin ileri gelenleri tarafından Hariciye Nezaretine başvurulmuştu. İlgili telgraflarda; Türk yurduna göz diken Ermenilerin, Avrupa başkentlerinde kapı kapı gezerek türlü yalan ve manipülasyonlarla bölgeyi elde etmeye çalıştığı belirtilmiş; bu girişimle karşı millî-

¹⁴⁴³ E. Zengin, "Paris Barış (Paylaşım) Konferansı'nda ...", s.386.

¹⁴⁴⁴ K. Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar...", s.579.

¹⁴⁴⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 16 Ekim 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 106/78; Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.122-132, 136-137; M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...*, C.1, s.263, B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.353-354; M. Goloğlu, *Sivas Kongresi ...*, s.92-94, 103-107.

¹⁴⁴⁶ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.121.

¹⁴⁴⁷ S.R. Sonyel, *Aynı eser*, s.121; M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu ...*, s.117.

vatani haklarının korunmasına yönelik seslerinin duyurulması talep edilmişti.¹⁴⁴⁸ Bölge halkının Kürtçülere karşı durumu da farksızdı. 13. Kolordu da Malatya'daki gelişmeleri ve Mutasarrıf'ın eylemlerini yakından takip ediyordu. Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Kürt Teali Cemiyetinin bölgenin Ermenistan'a verileceği iddiasıyla bölge halkını kışkırttığını, 9 Haziran 1919 tarihli yazısıyla Harbiye Nezaretine rapor etmişti.¹⁴⁴⁹ Raporda işaret edildiği üzere etkinliği oldukça artan Kürt Teali Cemiyeti, devlete sadakat gösteren Malatya'daki aşiret reislerine, Kürt davasına zarar verdiklerini bildirerek tepki göstermişti. Buna rağmen Malatya ve çevresindeki çoğu Kürt aşireti, Cemiyetin propagandalarına ve İngiliz tahriklerine ilgi göstermemekteydi.¹⁴⁵⁰

Öte yandan Ali Galip Olayı nedeniyle 13. Kolordunun Malatya'daki gelişmelere ve idareye etkin bir şekilde müdahale etmek durumunda kalmasıyla ilgili söylentiler ortaya çıkmıştı. Bunlara karşı Albay Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen 23 Kasım 1919 tarihli raporda; 13. Kolorduda siyasetle uğraşmadığı, subaylara da siyasetle uğraşmamalarının tebliğ edildiği ancak Malatya Hadisesi'nde (Ali Galip Olayı) vatanın selametinin söz konusu olması nedeniyle etkin bir şekilde müdahale edildiği vurgulanmıştı.¹⁴⁵¹ Böylece Kolordunun, siyasete karışma amacı olmadan, hassas bir dönemin getirdiği olağanüstü şartlar sebebiyle askerî alan dışında görevler üstlenmesinin gerekçesi açıklanmıştı.

Neticede 13. Kolordunun aldığı tedbirler sayesinde şehirdeki Kürtçülük faaliyetlerinin büyük ölçüde engellenmiş ve Malatya halkının Millî Mücadele'ye olan desteği artmaya başlamıştı. Nitekim bu destek, Kasım 1919 itibarıyla Fransızların Ermeni çetelerle gerçekleştirdiği işgal ve uygulanan mezalime karşı kendini açıkça göstermişti. Malatya'nın ileri gelenlerince İtilaf devletleri temsilciliklerine gönderilen telgraflarda; Ermenilerin Müslüman halka yönelik eylemlerinin insanlık dışı olduğu belirtilerek bunu yapanların cezalandırılması istenmişti.¹⁴⁵²

Aynı şekilde, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Malatya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine gönderdiği 2 Kasım 1919 tarihli yazıya göre; Fransızların Maraş'ı işgal etmesiyle Ermeni çetelerinin yaptıkları katliamlar karşısında

¹⁴⁴⁸ T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s.32.

¹⁴⁴⁹ HTVD, S.5, s.34-35, Vesika 100.

¹⁴⁵⁰ S. Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti: ...", s.115.

¹⁴⁵¹ ATASE, İSH, 49/23.

¹⁴⁵² M. Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında...", s.428.

Maraş halkı, komşu sancak olan Malatya'dan yardım istemişti. Malatya, konumu gereği kolayca yardım edebilirdi. Bu kapsamda Elbistan'da hazırlanmakta olan Kuvâ-yı Milliye birliklerinin Malatya'dan takviye edilmesi uygun ve gerekli olacaktı.¹⁴⁵³ Yeni Mutasarrıf'ın da duyurusuyla bu talebe Malatya halkı tarafından duyarlılık gösterilmiş; Maraş'a manevi ve fiili destek olmak için hazırlıklara başlanmıştı.¹⁴⁵⁴

Gelişmeler üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından da 11 Ocak 1920'de 13. Kolorduya bir emir gönderilerek Malatyalıların Maraş'a yardımcı olmak istediklerinin haber alındığı, barış şartlarının görüşülmekte olduğu hassas bir dönemde, kendi mıntıkalarına saldırılmadıkça bölge halkının işgal kuvvetlerinin bulunduğu yerlere müdahale etmesinin doğru olmayacağı, Maraş halkı ile işgal kuvvetleri arasında meydana gelecek hadiselerle müdahale etmenin, hükûmeti zor durumda bırakabileceği belirtilmişti. Bu yüzden de mahallî idareyle birlikte halkın konuya ilişkin uyarılması ve bu girişimlere izin verilmemesi istenmişti.¹⁴⁵⁵

Harbiye Nezaretinin, bu temkinli tavrına rağmen 13. Kolordu, Harbiye Nezaretinin değil Heyet-i Temsiliye'nin talimatını dikkate alarak Malatya'daki depolarından Elbistan yoluyla Maraş'a yeterli miktarda silah ve cephane göndermiş; bu silahların da katkısıyla Maraş'ta Fransızlara karşı etkin bir şekilde mücadele edilebilmişti.¹⁴⁵⁶ İlerleyen aylarda da Malatya ve kazalarında Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil edilerek Antep savunmasına destek için sevk edilmişti.¹⁴⁵⁷ Şehir halkından toplanan paralar da Antep'e gönderilmişti.¹⁴⁵⁸

Fransız işgali sürecinde Malatya'daki 13. Kolorduya bağlı birlikler de gerek Kuvâ-yı Milliye birliklerinin toplanması ve organizasyonu gerekse Kolordu karargâhının bölgede vuku bulan hadiselerle karşı geliştirdiği tedbirlerin uygulanmasında aktif görev almıştı. Bu birlikler, Fransızların işgallerini Kolordu mıntıkasında genişletme ihtimaline tedbir olarak başta Diyarbakır olmak üzere Harput,

¹⁴⁵³ ATBD, S.103, s.72-73, Belge 2880.

¹⁴⁵⁴ Mehmet Serkan Şahin, "Millî Mücadele Yıllarında Malatya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (2-4 Ekim 2012/Uşak) Bildiriler Kitabı*, C.2, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s.1316-1317.

¹⁴⁵⁵ ATASE, İSH, 204/146.

¹⁴⁵⁶ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.92.

¹⁴⁵⁷ C. Pekdoğan, "Millî Mücadelede Malatya ...", s.164-167; C. Pekdoğan, "Kurtuluş Savaşında ...", s.688-689.

¹⁴⁵⁸ Malatya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin gayretleriyle Malatya halkından toplanan paralardan Heyet-i Temsiliye'ye 350 lira gönderilmişti. Maraş ve Antep için de para toplanmasının yanı sıra Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil edilerek bu unsurlar sonra cepheye gönderilmişti. Bkz. M.S. Şahin, "Millî Mücadele Yıllarında Malatya'nın ...", s.1316-1317; C. Pekdoğan, "Kurtuluş Savaşında ...", s.691.

Siverek gibi Kolordu mıntıkasının güneybatı kanadını takviye etme amaçlı görevler üstlenmişti.¹⁴⁵⁹

13. Kolordu, bu gibi önemli siyasi ve askerî icraatlarının yanı sıra birtakım gelişmelerle de alakadar olmuştu. Nitekim Malatya çevresinde faaliyet gösteren ve bazı asayiş olaylarına sebebiyet verdiği anlaşılan Haydaranlı aşiretinin reisi Hüseyin Paşa, 13. Kolordu Kumandanlığına başvurarak silah, cephane ve çadır istemişti. Bunun üzerine kolordu kumandanı Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 15 Kasım 1919 tarihli yazıda; bu aşiretin nereden nereye ne maksatla gittiğine dair bilgi verilmesini ve taleplerinin karşılanıp karşılanmaması hakkında emir buyrulmasını istemişti.¹⁴⁶⁰

Harbiye Nezaretinden 17 Kasım'da gelen cevapta; Haydaranlı aşiretinin Konya'dan memleketlerine dönmek için talepte bulunduğu, bu bakımdan çadır, ulaşım gibi lojistik konularda Kolordu tarafından kendilerine yardımcı olunabileceği bildirilmişti. Ancak silah ve cephane gibi malzemelerin verilmemesi, ayrıca aşiretin yolda bir saldırıya uğramaması veya kendilerinin asayişini ihlale sebebiyet vermemeleri için de 13. Kolordu tarafından tedbir alınması istenmişti.¹⁴⁶¹

13. Kolordu Kumandanlığı, Malatya ve çevresinde bazı asayiş ve huzuru bozan gelişmeler ile eşkıyanın sebep olduğu olaylarla da ilgilenmişti. Bu kapsamda Malatya ve Akçadağ'daki bazı aşiretlerin (bilhassa Haydaranlı) köylere yönelik saldırı ve yağma hareketleri, Kolordunun Malatya'da konuşlu unsurları tarafından takip edilerek bu girişimlere karşı da tedbirler alınmış; asayişsizliğe sebep olan hadiseleri bastırmak üzere birlikler görevlendirilmişti.¹⁴⁶²

Yine bu dönemde meydana gelen bir diğer asayiş hadisesi ise hapisteki erlerin jandarma deposundan silahlarını alıp kaçması olmuştu. Bu olayın bir ihmal sebebi ile olduğu aşikârdı. Nihayetinde başlatılan takibatla, kaçakların bir kısmının yakalandığı, Malatya'dan 23 Kasım 1919'da Heyet-i Temsiliye yazılan telgrafta bildirilmişti. Bu asayişsizlik üzerine Mustafa Kemal Paşa, şehre hâlâ bir mutasarrıf tayin edilip edilmediğini sormuş, kendisine verilen cevapta Fikri Bey'in atandığı ifade edilmişti.

¹⁴⁵⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Ekim 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 200/133.

¹⁴⁶⁰ ATASE, İSH, 49/28.

¹⁴⁶¹ ATASE, İSH, 49/32-1, 49/32-2, 49/32-3, 49/32-4.

¹⁴⁶² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24-25 Ekim 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 51/2-1; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 01 Aralık 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 51/10-1, 51/10-2.

Fakat şehirde asayişsizliğe neden olan asıl sorun, jandarma kumandanının yaptığı başta yolsuzluk olmak üzere uygunsuz davranışlarıydı. Yaşanan olayın da bu otorite boşluğundan kaynaklanma ihtimali yüksekti. Hatta adı geçen kumandanın, Ali Galip ve Bedirhanların şehirden kaçmasına göz yumduğu iddia edilmiş olup yeni Mutasarrıf da onu bölgeden uzaklaştıramamıştı. Heyet-i Temsiliye bu kapsamda Mutasarrıf'a tekrar emir vererek jandarma kumandanının görevinden alınmasına çalışılmasını istemişti.¹⁴⁶³ Konuyla ilgili 3 Aralık 1919 tarihli Heyet-i Temsiliye toplantısında da jandarma tabur ve bölük kumandanları hakkında gerekli işlemlerin yapılmasının Malatya Mutasarrıf Vekili Fikri Bey'e, Elazığ Vali Vekili Mümtaz Bey'e ve 13. Kolordunun ast başlısı 5. Topçu Alay Kumandanı Münir Bey'e de emredilmesi uygun görülmüştü.¹⁴⁶⁴

Genel olarak değerlendirildiğinde Malatya'nın, Eylül 1919'a kadar olan dönemde Mutasarrıf Halil Rami Bey'in Kürt Teali Cemiyetini himaye etmesi nedeniyle Ali Galip'in girişimi sırasında Kürt isyanının da çıkartılmaya çalışıldığı bir yer olduğu görülmektedir. Buna mukabil 13. Kolordunun aldığı tedbirler, Heyet-i Temsiliye'nin Malatya'daki vaziyeti yakından takip etmesi ve bölge halkının da itibar etmemesiyle bölücü girişimlerin bertaraf edildiği ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin etkin hâle getirildiği aşikârdır. Bu açıdan Malatya'nın, bilhassa Fransız işgalinden itibaren; maddi, manevi ve fiili olarak Millî Mücadele'nin Güney Cephesine etkin bir şekilde destek sağladığı tespit edilmiştir.

3.3.3. Adıyaman (Hısnımansûr) ve Çevresinin 13. Kolordunun Askerî Faaliyetleri Açısından Stratejik Önemi

Adıyaman (Hısnımansûr) 1841'de kaza olmuş, 1849'da buraya Besni, Kâhta ve Siverek kazaları da bağlanarak sancak hâline getirilmişti. 1859'da ise Elazığ Vilayeti'nin Malatya Sancağı'na bağlı bir kaza olarak teşkilatlandırılmış olup Mütareke Dönemi'nde de aynı statüsünü devam ettiriyordu.¹⁴⁶⁵

¹⁴⁶³ *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s.90-91.

¹⁴⁶⁴ İlgili kararda 2. Alay Kumandanı Münir Bey yazılmıştı. Ancak bölgede 5. Topçu Alayı bulunmakta olup kumandanın da Binbaşı Münir Bey olması hasebiyle 5. Topçu Alay Kumandanlığının kastedilmiş olmalıdır. B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.34, 69.

¹⁴⁶⁵ *Adıyaman İl Yıllığı*, Adana, Kemal Matbaası, 1967, s.19.

Mütareke'yle birlikte 13. Kolordu mıntıkasına dâhil edilen Adıyaman ve çevresi (Kâhta-Besni); bağlı bulunduğu Fırat Nehri'nin kuzeyinde kavşak noktasında bir konuma sahip olması, Mütareke sonrası işgal edilmemiş topraklar arasında kalması, İngiliz ve Fransızların işgal mıntıkası ve buralardaki işgal kuvvetlerinin hareketliliğiyle ilgili havadislerin yakından takip edildiği bir bölge olması hasebiyle stratejik önemi haiz bir yerdi.¹⁴⁶⁶

Fransız işgali döneminde Adıyaman, bilhassa da Antep-Maraş'a en yakın bölge olması hasebiyle Besni, 13. Kolordunun Fransız işgal unsurlarına dair bilgi aldığı kritik bir bölge konumundaydı. Buradaki askerlik şubesi aracılığıyla toplanan malumat Kolordu karargâhına iletilmekte; 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de gelişmeleri Heyet-i Temsiliye ve Harbiye Nezaretine aktarmaktaydı.¹⁴⁶⁷

13. Kolordunun bölgedeki faaliyetlerine bakıldığında, Mütareke'nin ilk aylarında 13. Kolordu birliklerinden Malatya'daki 12. Süvari Alayının bir bölüğü Adıyaman'da, bir bölüğü Besni'de konuşlanmıştı.¹⁴⁶⁸ Ayrıca Kolorduya ait silah ve cephane depolarından bir tanesi de Besni'deydi.¹⁴⁶⁹ 13. Kolordu Kumandanlığınca bölgedeki birliklere verilen emirde, İngilizlerin işgallerini Adıyaman istikametinde genişletmeleri durumunda, kesinlikle silah ve cephanelerini teslim etmeyip Palu-Çapakçur (Bingöl) istikametinde çekilmeleri istenmişti.¹⁴⁷⁰ Nitekim Albay Cevdet Bey, 26 Şubat 1919'da, Mardin'den Harbiye Nezaretine gönderdiği acil kodlu raporunda, Besni-Malatya hattının İngilizlerce işgali ihtimaline karşı hareket tarzını belirlemeye çalışmıştı.¹⁴⁷¹

Bu dönemde Adıyaman, Malatya'ya bağlı bir yer olarak Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey'in faaliyetleri yüzünden Kürtçülük propagandasının yapılmaya çalışıldığı bölgeler arasındaydı. Halil Rami Bey'in, Kâhta'daki nahiye müdürlerini Kürt ağalarından tayin ettiği, Albay Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezaretine

¹⁴⁶⁶ 13. Kolordudan, *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderilen 29 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 188/36-2*; 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 193/6-1, 193/6-2.*

¹⁴⁶⁷ 13. Kolordudan, *-Besni'den alınan haberler çerçevesinde- Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 30/55*; 13. Kolordudan, *-Besni Askerlik şubesinden alınan rapora binaen- Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 116/13-4.*

¹⁴⁶⁸ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 51/15-1, 51/15-2.*

¹⁴⁶⁹ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.40; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu...*, s.63.

¹⁴⁷⁰ 13. Kolordudan, *4 Nisan 1919 tarihli harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/5-2, 340/5-3a.*

¹⁴⁷¹ *ATASE, İSH, 183/264-1, 183/264-2*; H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı...*, s.210-211.

iletmişti.¹⁴⁷² Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in, Sivas Kongresi'ni dağıtmaya yönelik 100 Kürt atlısı toplaması için görevlendirdiği Halil Rami Bey, bu atlıları hazırlamasını Kâhta'nın en nüfuzlu kişisi Bedir Ağa'dan istemişti.¹⁴⁷³

Albay Cevdet Bey, Adıyaman'daki gelişmelere ilişkin 11 Eylül 1919 tarihli raporunda; Bedirhanların Kâhta ve çevresindeki Kürt ağalarını kışkırtmaya çalıştığına dikkat çektiği raporunda; Kâhtalı Rışvanan aşireti reisi Bedir Ağa'nın, Malatya'dan kaçan¹⁴⁷⁴ Binbaşı Noel ve Bedirhanlar grubuyla olduğunu, bu şahsın sadece Kâhta'da değil Malatya Sancağı'nda en nüfuzlu adam sayıldığını, neticede Bedir Ağa'ya ve bölgedeki bütün kazalara, Bedirhanların girişimi ve ihanetine dair yazı yazıldığını fakat henüz cevap alınmadığını bildirmişti.¹⁴⁷⁵

Gerçekten de Bedirhanlar, Noel ve Halil Rami Beyler, Kâhta'da iken Kürt ağalarının da katımlıyla bir toplantı yapmış; buradan teşkil edilecek Kürt atlılarıyla Malatya'ya baskın vererek burayı kontrol altına almayı planlanmışlardı. Ancak Bedir Ağa dâhil toplantıda bulunan Kürt aşiret reisleri, isyana yönelik bu girişime karşı çıkmıştı. Bunun üzerine bu şahıslar Kâhta'dan ayrılarak güneydeki İngiliz işgali altındaki Urfa'ya gitmişlerdi.¹⁴⁷⁶ Bu açıdan Albay Cevdet Bey'in ilk etapta, Malatya'daki Kürtçü girişiminin etkisiyle Bedir Ağa'ya karşı biraz önyargılı yaklaştığı ifade edilmelidir.

Öte yandan Güney Cephesi'nin Heyet-i Temsiliye kararıyla üç mıntıkaya ayrıldığı Eylül 1919'da 13. Kolordu mıntıkası "*Üçüncü Bölge*" olmuştu. Bu bakımdan "*İkinci Bölge*" olarak adlandırılan Sivas'taki 3. Kolordu mıntıkasına bağlanan Elbistan-Maraş ve Antep-Kilis hattı ile 13. Kolordu mıntıkasında sınır olması hasebiyle Adıyaman'ın önemi daha da artmıştı. Adıyaman, Kuvâ-yı Milliye için toplanma, tertibatlanma ve teçhizatlanma merkezi seçilmiş; adeta Fransızlara karşı Maraş-Antep hattındaki mücadeleler için 13. Kolordu bölgesindeki yığınak merkezi

¹⁴⁷² HTVD, S.10, s.32-36, Vesika 233.

¹⁴⁷³ Hamdi Doğan, "Milli Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler*, C.11, S.2, 2012, s.560.

¹⁴⁷⁴ Albay Cevdet Bey'in dile getirdiği kaçan grubu ağırlamasıyla ilgili Bedir Ağa, sonradan yaptığı açıklamada; Kâhta'ya bağlı Rafa köyüne sığınan grubun misafir olmaları dolayısıyla onları ağırladığını fakat taleplerine destek vermediğini ifade etmişti. Nitekim Bedir Ağa emrindeki silahlı birliklerle Mart 1920'de Urfa muhasarasına katılarak Millî Mücadele'ye destek vermişti. Ayrıca Eylül 1920'de Samsat'taki aşiret reisi Abuzer Ağa ile birlik olarak Antep savunmasına destek olmak için hareket etmiş; bu konuda 5. Tümen'den kendilerine silah ve cephaneye ikmal yapılmıştı. Bkz. H. Doğan, "Milli Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", s.559-561, 569-571.

¹⁴⁷⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 196/167-1, 196/167-2, 196/167-3.

¹⁴⁷⁶ H. Doğan, "Milli Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", s.562.

olmuştu.¹⁴⁷⁷ 12. Süvari Alayı, top ve mitralyöz ve müfrezelerle takviye edilerek Adıyaman-Besni'ye sevk edilmişti. Bununla birlikte Fransız işgali devir-teslim şeklinde vuku bulduğu için bu birlik Besni'den hareket edememişti.¹⁴⁷⁸ Yine de 13. Kolordu, buradaki birliğini geri çekmemiş; Fransızların Urfa'dan kuzeye doğru işgallerini genişletmesine karşı Besni'deki 12. Süvari Alayını takviye etme yoluna gitmişti.¹⁴⁷⁹ Olası Fransız işgaline karşı da Pazarcık-Besni hattını güçlendirmek için bölgeye bir dağ topçu takımı konuşlandırmıştı.¹⁴⁸⁰ İlaveten Besni'deki birliklere, Müdâfaa-i Hukuk ve Kuvâ-yı Milliye teşkilatına da Fransız işgaline karşı hazırlık yapmaları emredilmişti.¹⁴⁸¹

Genel itibarıyla bu dönemde Adıyaman ve çevresindeki halkın da bölücü propagandalara itibar etmediği ve devlete bağlılık gösterdiği hükûmete çekilen telgraflarda açıkça görülmektedir. Nitekim Bölge halkı, Türk-Kürt ayrılmazlığına vurgu yaparak Paris Barış Konferansı'ndaki Kürt taleplerine karşı çıkmıştı.¹⁴⁸²

İşgal girişimleri, ilhak ve bölücü projelere karşı son derece bilinçli olan Adıyaman, Kâhta ve Besni'de Millî Mücadele Hareketi'yle bağlantılı Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti şubeleri de kurulmuş ve bölge halkı, hem İngiliz hem Fransız işgalini protesto etmişti.¹⁴⁸³ Konuyla ilgili Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 31 Ekim 1919 tarihli telgrafta; Fransızların yetkisi olmadığı halde Antep-Maraş-Urfa havalisini işgal etmelerini üzüntüyle karşıladıkları ve Mütareke hükümlerine aykırı bu eylemin kötü sonuçlar doğuracağı bildirilmiş; millî haklarının korunmasını talep etmişlerdi.¹⁴⁸⁴ 21 Kasım'da da Sivas'ta "*Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti*"ne gönderilen telgrafta da Fransız işgali protesto edilmiş ve hukuksuz işgal kınanmıştı.¹⁴⁸⁵

Halkın Millî Mücadele Hareketi'ne desteği, Adıyaman ve çevresinin var olan stratejik önemi ile birleşmiş; böylece bölgenin taktik ve operatif önemi de artmıştı.

¹⁴⁷⁷ H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı...*, s.172.

¹⁴⁷⁸ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.34; S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.2, s.231.

¹⁴⁷⁹ Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.65-68; R. Ünalp, "Millî Mücadelenin İlk Zaferi: ...", s.52.

¹⁴⁸⁰ 13. Kolordudan, 3. Kolorduya gönderilen 21 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-20.

¹⁴⁸¹ 13. Kolordudan, 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetine gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-27a.

¹⁴⁸² M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s.116; H. Doğan, "Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", s.563-567.

¹⁴⁸³ H. Doğan, "Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", s.559, 567.

¹⁴⁸⁴ ATBD, S.128, Belge 1, s.3-5.

¹⁴⁸⁵ Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.100.

Nitekim Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığı 23 Ocak 1920 tarihli yazısında, 13. Kolordudan Maraş'ta mücadele edilen Fransızlara karşı Besni üzerinden bir taarruz cephesi açılmasını teklif etmişse de Albay Cevdet Bey tarafından 24 Ocak'ta verilen cevapta; Besni'de Kuvâ-yı Milliye teşkilatının yapılmasının emredildiği,¹⁴⁸⁶ ancak Besni eşrafının şimdilik kendi bölgelerini müdafaaya hazır oldukları ve Maraş görevine gitme noktasında pek istekli olmadıkları, bu kapsamda düşmana yandan (Besni hattından) tesir yapılmasının zor olduğu aktarılmıştı.¹⁴⁸⁷ Bu durum, bazı bölgelerde halkın, öncelikle kendi şehirlerinin güvenliğini düşündüğünü göstermektedir.

Maraş'taki durumun ehemmiyet kazanması üzerine ve gelen talepler doğrultusunda Albay Cevdet Bey, Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği 25 Ocak 1920 tarihli raporda; Besnililere Pazarcık'taki Kuvâ-yı Milliye katılarak Maraş'a hareketlerinin emredildiğini ve bölgeye silah, cephane takviyesine de devam edildiğini bildirmişti.¹⁴⁸⁸ Nitekim Cevdet Bey, 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetine verdiği 24 Ocak tarihli emrinde; Besni'den Pazarcık'a 20 sandık cephane ile bir kısım kuvvetin Pazarcıklılara yardım için gönderilmesini istemişti.¹⁴⁸⁹ 26 Ocak tarihinde de Elazığ ve Malatya'dan Besni'ye, ikişer seferde 20'şer adet cephane sandığının sevk edilmesine dair gizli emirler vermiş; gerektiğinde Besni'deki 13. Kolordu unsurlarının kıyafet değiştirerek muharebe bölgesine gitmesini salık vermişti.¹⁴⁹⁰

3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey ise 27 Ocak 1920'de, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e gönderdiği yazıda; Besni'den Maraş için gönderilen Kuvâ-yı Milliye birlikleri ile silah ve cephane desteği için teşekkür etmiş; aynı şekilde Besni'den Pazarcık'a ve Antep'e de silah ve cephane gönderilmesini rica etmişti.¹⁴⁹¹ Zaten bu talep yazıldığında -yukarıda da ifade edildiği üzere- Cevdet Bey, Pazarcık'a cephane sevki emrini vermişti.

Maraş'ın işgalden kurtulmasını müteakip 13. Kolordunun lojistik desteğiyle başlayan Urfa kuşatmasında da Adıyaman, Kâhta ve Samsat'ın desteği devam etmiş;

¹⁴⁸⁶ Nitekim Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine ve Heyet-i Temsiliye'ye arz ettiği 9 Şubat 1920 tarihli raporunda; Besni Kuvâ-yı Milliyesi'nin Maraş'a yardım için teşvik edildiğini ve Pazarcık'taki Kuvâ-yı Milliye unsurlarıyla birleşmek üzere hareket etmelerinin bildirildiğini ifade etmişti. *TİTE Arşivi*, 317/73-73001.

¹⁴⁸⁷ *ATASE, İSH*, 341/12-24, 341/12-25.

¹⁴⁸⁸ *ATASE, İSH*, 341/12-30.

¹⁴⁸⁹ *ATASE, İSH*, 341/12-32.

¹⁴⁹⁰ *ATASE, İSH*, 341/12-28.

¹⁴⁹¹ *ATASE, İSH*, 341/12-31.

adı geçen bölgelerde 1.000 kişiden oluşan Kuvâ-yı Milliye birliği teşkil edilmişti. Ancak ilk etapta bu unsurların, Urfa'yı kuşatmasındaki birliklerin iâşe-erzak sıkıntısı çekmemesi için muhasaraya katılmaları 13. Kolordu tarafından bir süre ertelenmişti. Fransızların şehirdeki Ermenileri silahlandırılmaları üzerine ise Samsat'ta hazır bekleyen 700 kişilik birlik Urfa muhasarasına sevk edilmişti.¹⁴⁹²

Buna ek olarak 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Konya'daki 12. Kolordu Kumandanlığına yolladığı malumata göre; Adıyaman'da konuşlu Kuvâ-yı Milliye birlikleri, Urfa'da zor durumda kalan Fransızlara yönelik gerçekleştirilecek umumi taarruza katılmak üzere Urfa'ya sevk edilmişti.¹⁴⁹³ Bu süreçte Kâhtalı Hacı Bedir Ağa da emrindeki birliklerle Fırat Nehri geçişini (Urfa'nın batısı) tutarak Fransızları zor durumda bırakmıştı.¹⁴⁹⁴

Urfa'nın işgalden kurtarılmasını müteakip Fransızların yeniden şehre yönelik saldırılarına karşı 13. Kolordu tarafından şehirdeki garnizon takviye edilirken Adıyaman'daki 12. Süvari Alayının konuşlu bölümü de Urfa'ya sevk edilmişti.¹⁴⁹⁵ Görüldüğü üzere Adıyaman ve çevresinde teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye birlikleri gerek Maraş gerekse Urfa'daki mücadelelere katkı sağlamıştı.

Aynı şekilde Antep savunmasına yardımcı olmak üzere 1920 yılı Mart ayı sonlarında bir birlik de Antep'e doğru yola çıkartılmıştı.¹⁴⁹⁶ Bu bağlamda Besni Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Hasan Ağa, kurduğu yaklaşık 70 kişilik bir müfreze ile 1920 yılı Nisan ayı ortalarında Antep'e desteğe gitmişti. Tüm bunlara ilaveten nisan ayı sonlarında Besni'den 150 kişilik Kuvâ-yı Milliye mensubu ile 13. Kolorduya mensup 14 asker, beraberlerinde 106 atımlık bir top ve cephanesiyle Antep'e hareket etmiş olup bu durum Albay Cevdet Bey tarafından rapor edilmişti.¹⁴⁹⁷

Askerî hareketliliğin dışında, Millî Mücadele Dönemi'nde Adıyaman ve çevresindeki kazalardan Besni, Kâhta ve Samsat'ta bazı asayiş hadiseleri de meydana gelmişti. Bölgedeki bazı aşiretler arasında vuku bulan anlaşmazlıklara karşı 13. Kolordu gelişmeleri yakından takip etmiş; bu doğrultuda aşiretler arasında gerçekleşen çatışmaların engellenmesi veya husumetli tarafların çatışmalarının

¹⁴⁹² H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı...*, s.234, 252.

¹⁴⁹³ 13. Kolordunun 31 Mart 1920 tarihli vukuat raporu. *ATASE, İSH*, 333/203.

¹⁴⁹⁴ H. Doğan, "Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", s.571.

¹⁴⁹⁵ H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı...*, s.252.

¹⁴⁹⁶ *HTVD*, S.14, Yıl:4, Aralık 1955, s.12-15, Vesika 362; Mehmet Bekmezci, *Besni Tarihi*, İstanbul, Fırat Basım, 2015, s.186-189.

¹⁴⁹⁷ M. Bekmezci, *Besni Tarihi*, s.189; H. Doğan, "Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", s.568-569.

önlenmesi için bölgedeki kolordu birlikleriyle mülki idare arasında koordineli çalışmalar yürütmüştü.¹⁴⁹⁸ Nitekim 12. Süvari Alayına bağlı Besni'deki süvari müfrezesi, eşkıyalık yapanlar üzerine harekete geçmiş ve bu müfreze eşkıyadan 10 kişiyi yakalayarak Besni'deki mülki idareye teslim etmişti.¹⁴⁹⁹ Yine Şubat 1920'de Pötürge Kazasının bir nahiyesinde meydana gelen aşiretler arasındaki ihtilaf üzerine 12. Süvari Alayına bağlı Adıyaman'daki süvari bölüğü bölgeye sevk edilmiş ve asayişin temin etmişti.¹⁵⁰⁰ Keza bu süreçte Adıyaman ve Kâhta'daki bazı aşiretlerle Siverek'teki aşiretler arasında husumet ortaya çıkmış; çatışmaların önlenmesi ve vuku bulan müsademelerde gasp edilen malların iadesi hususunda görev üstlenen başta Bedir Ağa olmak üzere bölgenin ileri gelen eşrafı rütbe ve nişanlarla taltif edilmişti.¹⁵⁰¹

Sonuç itibarıyla Adıyaman ve çevresinin, 13. Kolordu mıntıkasında işgale uğramamış bir bölge olarak Millî Mücadele Hareketi'nin başlamasıyla Güney/Güneydoğu Cephesi'ndeki stratejik merkezlerden biri olduğu değerlendirilmektedir. Bu açıdan 13. Kolordu, Fransızlara karşı Adıyaman hattı vasıtasıyla mücadele-muharebe sahalarına silah ve cephane sevkiyatı yaparken; Adıyaman ve çevresinde teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye birlikleri Maraş, Urfa, Antep'e sevk edilerek muharebelere katılmıştı. Böylece yığınaklanma merkezlerinden biri olan Adıyaman ve çevresi (Kâhta-Besni) Millî Mücadele'ye etkin destek sağlamıştır.

3.3.4. Tunceli'deki (Dersim) Asayiş Olayları ve 13. Kolordunun Aldığı Tedbirler

Elazığ Vilayeti'ne bağlı olan Dersim Sancağı (o dönem merkezi Hozat); Ovacık (Zerening), Çarsancak (Pertek), Kuzucan (Pülümür), Kızılkilise, Çemişgezek, Mazgirt, Pah ve Peri kazalarından müteşekkildi.¹⁵⁰²

Sosyolojik yapısının çoğunluğu aşiretlere dayanan bölge, Elazığ Vilayeti'nde en çok asayiş olaylarının yaşandığı yerd. Dersim'deki bazı aşiretler, Mütareke

¹⁴⁹⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Ocak 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 202/206; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli şifre. 203/208.

¹⁴⁹⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Ocak 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 341/12-11.

¹⁵⁰⁰ 13. Kolordudan, 2. Tüme'ne gönderilen 28 Şubat 1920 tarihli emir. TİTE Arşivi. 317/3-3001.

¹⁵⁰¹ 2 Nisan 1920 tarihli belge. BOA, İrade Dosya Usulü, (İ, DUİT), 68/80.

¹⁵⁰² Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli, Tunceli Üniversitesi Yayınları, 2013, s.29-48.

şartlarından da istifade ile çevrelerinde ve hatta bulundukları yerin ötesinde Elazığ ve Erzincan hattına yönelik saldırılarda bulunmaya başlamıştı.¹⁵⁰³

Dersim ayrıca, Kürt Teali Cemiyetinin şubesinin bulunduğu (Hozat şubesi) ve Kürtçülük faaliyetleri açısından geniş bir üye tabanına sahipti.¹⁵⁰⁴ Bu yüzden 13. Kolordu mıntıkasında meydana gelen Ali Galip ve Bedirhanlar'ın, Cemil Çeto'nun, Millî aşireti ve Koçgiri aşiretlerinin ayaklanma girişimlerinde Dersim aşiretlerinin de olaya katılacağı, şekavet-isyan durumuna geçeceği iddiaları gündeme gelmişti. Dolayısıyla bu bölge, yaşanan asayiş olayları sebebiyle 13. Kolorduyu epeyce meşgul etmişti.¹⁵⁰⁵

Gerçekten de Ali Galip-Noel-Bedirhanlar ekibinin Malatya'daki girişimi, 13. Kolordu birliklerinin müdahalesiyle başarısız kılınca da buradan kaçan Kürt grupları Dersim'deki aşiretlerle birleşerek Sivas'a yürüme planını gündemlerine almışlardı.¹⁵⁰⁶ Buna karşı 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, 15. Kolordunun Erzincan Mamahatun'daki (Tercan) birliklerinin takviye olarak gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa; Erzincan'dan bir piyade taburu, iki süvari bölüğü ve bir top ile Mamahatun'dan iki süvari bölüğü ve bir makineli tüfek bölüğünü Dersim'e yollanacaktı.¹⁵⁰⁷ Böylece bölgedeki herhangi bir ayaklanma girişimine karşı tedbir alınmıştı.

Tüm bu gelişmelere karşı 13. Kolordu, müteyakkız vaziyette olsa da Mütareke'nin ilk aylarında geniş bir bölgeden sorumlu olması hasebiyle, Dersim de birlik konuşlandıramamıştı. Bu durumdan istifade eden Dersim'deki bazı aşiretlerin çevre kaza ve sancaklara yönelik saldırıları ile eşkıyalıkların artması üzerine Elazığ Valiliği, Mart ayında (1919) 13. Kolordudan destek istemişti. Talep üzerine 5. Tümeğe bağlı 15. Alayın, Elazığ'a sevk edilmesi kararlaştırılmıştı. Amaç, Dersim'deki aşiretlerin Elazığ'a yönelik tecavüzlerine karşı caydırıcı bir unsur olup aynı zamanda

¹⁵⁰³ ATASE, İSH, 340/12-1, 340/12-12; HTVD, S.10, s.42, Vesika 237.

¹⁵⁰⁴ O. Girit, *Millî Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, s.44; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni* ..., s.161; Z. Çamsoy, *Millî Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli* ..., s.107.

¹⁵⁰⁵ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.136-137; *Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları*, s.140-149; B.N. Şimşir, *Kürtçülük* ..., s.325; Cengiz Çetintaş, *TBMM Tutanaklarında Koçgiri Ayaklanması ve Millî Mücadelede Dersim (1920 - 1922)*, 2018, www.cengizcetintas.com, [Erişim tarihi: 18.06.2022], s.7-8.

¹⁵⁰⁶ Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.136-137.

¹⁵⁰⁷ 13. Kolordudan, 5. Tümeğe gönderilen 08 Eylül 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 399/110-102a; K. Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, s.109-110, 114-115.

asayışı sağlamaktı. ¹⁵⁰⁸ Buna ilaveten Dersim’de aşiretlerin neden olduğu huzursuzluğun artması ve kendi aralarında çatışmalara girişmeleri nedeniyle 5. Tümenen bir alayın bölgeye gönderilmesi gündeme gelmişti. ¹⁵⁰⁹

Harbiye Nezareti ise 13. Kolordu tarafından 15. Piyade Alayının Elazığ’a sevk edilme sürecini 18 Mayıs 1920 tarihli yazıyla Dâhiliye Nezaretine bildirmiş ve güvenlik için 13. Kolordu ile temasa geçilmesini talep etmişti. Hatta mevcut durumun Elazığ Valiliğine de duyurulmasını istemişti. Bunun üzerine Elazığ Vali Vekili Ali Seydi Bey, 13. Kolordu karargâhı ile iletişime geçerek Dersim aşiretlerinin durumundan ve asayışı sağlama noktasında jandarmanın eksik ve yetersiz kaldığından bahisle Hozat, Çemişgezek ve Eğin hattında tedbir amaçlı Kolordu birliklerinin konuşlandırılmasının önemli olacağını ifade etmişti. ¹⁵¹⁰

Bu amaçla Nisan 1919’da 13. Kolordudan Dersim’in geçit mahalleri sayılan bölgelere, Çemişgezek, Eğin ve Arapgir hattında konuşlandırılmak üzere bir tabur piyade ve bir miktar süvari hazırlanmıştı. Böylece aşiretlerin diğer bölgelere saldırı ve hareketliliğinin engellenmesi, Elazığ-Diyarbakır hattına yönelik tecavüzlerinin de önüne geçilmesi hedeflenmişti. Konuyla ilgili Elazığ Valisi Ali Seydi Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Nisan 1919 tarihli raporda; zikredilen birliklerin Diyarbakır’dan hareket ettiği, askerın iaşesine yönelik vaziyeti tetkik eylemek hem de aşiret reisleriyle görüşmek üzere birkaç günlüğüne Dersim’e gitmek isteğı arz edilmişti. ¹⁵¹¹ Ancak bu birlikler, Dersim yerine Elazığ’a gitmişti. ¹⁵¹²

Bu sırada 15. Kolordu tarafından, İngilizlerin aşiretler nezdinde adam ve para göndererek karışıklık çıkarmaya çalışacaklarına dair istihbarat alınmış ve durum hükûmete bildirilmişti. Dâhiliye Nezareti de bu çerçevede Bitlis, Diyarbakır ve Van Vilayetlerine gönderdiği 22 Nisan 1919 tarihli yazıda, Kolordunun dikkat çektiğı hususları ifade ederek bu gibi olayların vuku bulmaması için müteyakkız olunmasını

¹⁵⁰⁸ 13. Kolordudan, 2. Tümene gönderilen 4 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/5-4a; 13. Kolordudan, 9. Ordu Kıtâati Müfettişliğine gönderilen 10 Haziran 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/12-11, 340/12-12.

¹⁵⁰⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen şifre. ATASE, İSH, 185/93-1, 185/93-2.

¹⁵¹⁰ BOA, DH, EUM, AYŞ, 9/13-2.

¹⁵¹¹ BOA DH, İ, UM, EK, 50/31; S. Ural, “Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu...”, s.58.

¹⁵¹² 13. Kolordunun harekât raporları incelendiğinde bu bölgelerde mukim taburların bulunmadığı; Kolordu bölgesinde vuku bulan siyasî-askeri ve asayiş olaylarının çokluğundan mütevellit Dersim özelinde birlik konuşlandırılmadığı görülmektedir. 15. Alayın iki taburuyla Elazığ’a sevk edildiğı göz önüne alındığında, kanaatimizce ilk etapta Dersim’e gitmesinin planlandığı, ancak şimdilik Elazığ’da kalarak gerektiğinde Dersim’deki hadiselerle müdahale etmesinin düşünüldüğü planlanmış olmalıdır.

ve asayışı ihlal edecek olaylara imkân verilmemesini istemişti.¹⁵¹³ Aynı zamanda İngilizlerle iş birliği içinde olan Bedirhanlar da, Kürt aşiretlerini bağımsız Kürdistan teşkili için kışkırtmaktaydı.¹⁵¹⁴

Dersim'deki güvenlik durumunun hassasiyet arz etmesiyle hasebiyle 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa da Harbiye Nezaretine gönderdiği 7 Haziran 1919 tarihli raporda, Dersim'deki aşiretlerin saldırıları nedeniyle Erzincan Mutasarrıfı'nın 15. Kolordudan bir birlik yollanması için yardım istediğini belirtmişti. Ancak 15. Kolordu unsurları, kendi cephelerindeki kritik durum nedeniyle bu gibi farklı görevlere gönderilmemeliydi. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, adı geçen görev için 13. Kolordunun lağvedilmesi durumunda jandarmaya celbi düşünülen erlerinin bir kısmının Erzincan'daki jandarma emrine gönderilmesinin uygun olacağı düşüncesindeydi.¹⁵¹⁵

Öte yandan Dersim'deki bazı aşiretlere mensup çetelerin, çevre bölgelere saldırıları 1919 yılının ikinci yarısında artmıştı. Dersim eşkiyasının saldırılarının önlenebilmesi için Harbiye ve Dâhiliye Nezaretleri ile 13. Kolordu ve Elazığ Valiliği arasında yazışmalar yapılmış icap eden önlemler alınmaya çalışılmıştı.¹⁵¹⁶

Bu arada Albay Cevdet Bey, Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in önerisiyle Dersim Mutasarrıfı tayin edilen Osman Bey'in görevden alınmasını talep etmişti. Ayrıca bölgedeki durumun hassasiyetine binaen valisinden memuruna kadar tüm mülki idare mensuplarına da oldukça nazik davranarak vatanın selametini sağlama noktasında hassas bir tutum sergilediğini vurgulamıştı.¹⁵¹⁷

Her ne kadar bu süreçte Dersim; asayiş olayları ve bölücü girişimlerle 13. Kolorduyu meşgul etse de Dersim'de devlete bağlı olan çok sayıda aşiret de vardı. Öyle ki bu aşiretler, Ali Galip Olayı'nın duyulmasından sonra, kendi adlarını kullanılmasının üzerlerine sürülen bir leke olduğunu belirterek bölücü girişimi

¹⁵¹³ BOA, DH, ŞFR, 98/267; H. Selvi, "Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi ...", s.218-219; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.166.

¹⁵¹⁴ K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ...*, s.140; O. Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngiliz İstihbarat Subayı ...", s.452.

¹⁵¹⁵ HTVD, S.5, s.28-29, Vesika 97.

¹⁵¹⁶ HTVD, S.11, Yıl:4, Mart 1955, s.8-11, Vesika 257-258; T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.501-502.

¹⁵¹⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 30-31 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 202/132-1, 202/132-2, 202/132-3.

protesto etmiş; ayrıca Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ne güvenemeyeceklerini vurgulamışlardı.¹⁵¹⁸

Nitekim Dersim aşiretlerinin çoğu, 1919 yılı Eylül ayı sonlarında 13. Kolorduya bağlı 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyaseti emrindeki Dersimli Süvari Binbaşı Hasan Hayri Bey vasıtasıyla bir tezkere sunarak devlete bağlılıklarını bildirmişlerdi.¹⁵¹⁹ Şüphesiz aşiretlerin bağlılık beyanları, askerî makamlarca olumlu karşılanmıştı.

Aynı şekilde Dersimliler, Paris'te vuku bulan Kürt-Ermeni iş birliğine de tepki göstermiş ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istediklerini belirtmişlerdi.¹⁵²⁰ Hatta Fransız işgalleri ile Ermenilerin yaptıkları mezalimler de, Dersim aşiretlerinin tepkisine neden olmuştu. Bu minvalde Maraş, Antep ve Urfa'nın işgali, Dersim ileri gelenleri tarafından İngiliz temsilciliği nezdinde 3 Kasım 1919'da protesto edilmişti.¹⁵²¹

Dersim'deki aşiretlerin sadakatlerini göstermesi ve Millî Mücadele Hareketi'ne destekleriyle alakalı Albay Cevdet Bey tarafından da raporlar hazırlanmıştı. Bu bağlamda Heyet-i Temsiliye ile 3. ve 15. Kolordulara gönderilen 19 Ocak 1920'de yazıda; bölgenin ileri gelen aşiretlerinden (Batı Dersim) 30 kadar kişinin Elazığ'a gelerek devlete bağlılıklarını arz ettikleri, diğer aşiret reislerinin de gelip sadakatlerini sunacakları ifade edilmişti. Ayrıca bu kişilere göre bölgede meydana gelen asayiş olaylarının bütün Dersimlilere isnat edilmemesi hususu rica edilmekteydi. Bölgeye gönderilen Dersimli Binbaşı Hüseyin Hüsrev Bey'in de aşiretlerin devlete bağlılığını temin etmek için çok çalıştığı belirtilerek kendinden övgüyle söz edilmişti.¹⁵²²

Gerçekten de bölgedeki asayiş biraz daha iyileşmişti. Nitekim Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezareti ve kolordulara yolladığı 19 Ocak 1920 tarihli bir diğer raporda da; son haberlere göre Dersim'de sükûnetin devam ettiğini, alınan tedbirlerin işe yaradığını, bölgedeki eşkıya saldırılarının bertaraf edildiğini belirtmişti. Bununla

¹⁵¹⁸ C. Pekdoğan, "Millî Mücadele'de Malatya ve Çevresinde ...", s.186-189.

¹⁵¹⁹ A. Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından ...*, s.171-173.

¹⁵²⁰ Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni ...*, s.188.

¹⁵²¹ *ATASE, İSH*, 270/134; C. Pekdoğan, *Millî Mücadele'de Malatya ve Çevresinde...*, s.188-189; Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.79.

¹⁵²² *ATASE, İSH*, 272/210-2.

birlikte bölgedeki iki aşiret arasında devam etmekte olan husumetin bölgenin asayişini bozabileceği üzerinde durmuştu.¹⁵²³

Dersimli aşiretler de 13. Kolordu Kumandanlığına devlete sadık olduklarını belirten bir telgraf da yollamışlardı. Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine arz ettiği 26 Ocak 1920 tarihli rapora göre bu telgraf, Dersim'den mesul Binbaşı Hasan Hayri Efendi vasıtasıyla Dersim aşiret reisleri nezdinde icra olunan nasihat faaliyetleri üzerine bölgedeki 52 aşiret reisi namına dört aşiret reisi tarafından yazılmıştı. Devlete olan bağlılık ve sadakatleri ifade eden aşiretler, İslam ümmetinin düşmanlarına karşı muzaffer olunmasını cenabı haktan niyaz ettiklerini bildirmişlerdi.¹⁵²⁴ Aşiretlerin zikredilen desteğinin, Dersim'deki halkın kolektif aşiret yapısıyla hareket etmesi nedeniyle son derece önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Dersimlilerin bu olumlu tutumunun bir yansıması olarak 1920 yılı Ocak ayında Dersim (Hozat) ve Pülümür de Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştu. Bu cemiyetler, Dersim ileri gelenleri ve aşiretlerinin desteğiyle hareket etmekteydi. Nitekim bölgedeki aşiretler adına Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine gönderilen 28 Ocak 1920 tarihli yazıda; Fransız işgaline tepki gösterilmiş, Maraş halkının Fransız-Ermeni saldırısına uğramasından üzüntü duydukları, bu saldırılar durmazsa her türlü fedakârlığı göz alarak dindaşların yardımına koşacakları bildirilmişti. Dersim'in önde gelen aşiretlerinin, 30-31 Ocak 1920 tarihlerinde, Dersim ve Pülümür Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığıyla Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği yazılarda; aşiret reislerinin bir araya gelerek dindaşlarına yönelik bu zulüm engellenmezse yardıma koşacaklarının İngiliz temsilciliğine bildirdikleri arz edilmişti. Bu yazıları üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından 31 Ocak'ta verilen cevapta, aşiretlerin Maraş'taki duruma yönelik duyarlılıklarından ötürü teşekkür edilmiş; yardım için bağlı bulunulan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine başvurmaları istenmişti.¹⁵²⁵ Aynı şekilde Dersim'deki aşiretler, şubat ayı içerisinde Fransız işgali ve Ermeni mezalimini kınayan bir protesto telgrafını İtilaf devletleri nezdinde göndermişlerdi.¹⁵²⁶

Dersim'de yükselen bu millî bilinç ortamında, Mart 1920'de mebus seçimleri yapılmıştı. Bunun sonucunda Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisine Dersim'den

¹⁵²³ ATASE, İSH, 341/12-11.

¹⁵²⁴ ATASE, İSH, 204/18.

¹⁵²⁵ ATBD, S.128, s.65-67, Belge 23, 10-11; s.103-106, Belge 34-35; A. Çay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da...*, s.63-65.

¹⁵²⁶ M. Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında...", s.428.

6 mebus seçilmişti.¹⁵²⁷ Özellikle Millî Mücadele'ye destek veren Dersimli aşiretlerin başında Ferhaduşağı aşireti gelmekteydi ki aşiret reisi Diyar Ağa, TBMM'ye mebus olarak seçilmiş ve Dersim'de devletin otoritesinin sağlanmasında önemli katkılar sağlamıştı.¹⁵²⁸

Bölge'de Millî Mücadele'ye bu destek faaliyetleri devam ederken birtakım aşiretlerin asayiş ve güvenliği yok sayan eylemleri ise devam etmekteydi. 13. Kolordu tarafından TBMM'ye ve kolordulara gönderilen 27 Nisan 1920 tarihli harekât raporuna göre bu aşiretler, Eğin ve Pertek'teki köylere saldırarak ağnam (koyun-keçi) ve mevaşileri (davara-inek-öküz vd. hayvanlar) gasp etmişlerdi. 13. Kolordudan gönderilen bir müfreze ve halkın yardımıyla Pertek civarındaki gasp edilen mallar geri alınmıştı.¹⁵²⁹ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İsmet Bey de 2 Mayıs 1920 tarihli 13. Kolorduya gönderdiği emirde, Dersim'deki vaziyet ve alınan tedbirler hakkında bilgi ve görüşlerinin bildirilmesini istemişti.¹⁵³⁰

Bu dönemde, Kürt Teali Cemiyetinin faaliyetleri yeniden etkinlik kazanmaya başlamıştı. Dersim de bu yerlerden biriydi. Zira Mayıs 1920'den sonra Sevr Antlaşması taslağının kamuoyuna yansması ile planlanan Kürdistan kurulması çabalarına Dersim'deki Kürtçü aşiretler de destek vermişti. Nitekim ilerleyen aylarda (25 Ekim 1920'de) Batı Dersim aşiretleri reisleri imzasıyla TBMM'ye çekilen telgrafta; Sevr taslağına göre Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Van Vilayetleri'nde “bağımsız bir Kürdistan” kurulmasının icap ettiği, eğer buna izin verilmezse silahlı mücadeleyle girişileceği ifade edilmişti.¹⁵³¹

Diğer taraftan, uzun süredir eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak devlet otoritesini yok sayan Dersimli aşiretlerden biri olan Koçgiri aşireti, 15 Kasım'da Kürtler için özerklik istemiş ve hatta harekete bile geçmişti. Bunun sonucunda 1921 yılı Mart ayında Sivas'ın doğusundaki bölgede başlayan ve Dersim, Sivas-Erzincan hattında da etkileri görülen “Koçgiri Ayaklanması” ortaya çıkmıştı. Kürt

¹⁵²⁷ A. Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri ...*, s.91-102.

¹⁵²⁸ C. Çetintaş, *TBMM Tutanaklarında Koçgiri Ayaklanması ...*, s.7.

¹⁵²⁹ *ATASE, İSH*, 342/3-6.

¹⁵³⁰ *ATASE, İSH*, 342/4-3.

¹⁵³¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III TBMM'den Sakarya Savaşı'na Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.129.

Teali Cemiyeti ile diğer siyasi Kürtçü cemiyetlerin de kışkırtmasının olduğu ayaklanmada, Dersim'deki bazı aşiretler de Koçgiri'ye yardıma gitmiştir.¹⁵³²

Bunun üzerine TBMM Hükûmeti; Sivas, Erzincan ve çevre illerden birlikler ve Giresun'dan milis birliği ile takviye ettiği Merkez Ordusu Komutanı Sakallı Nurettin Paşa'yı, bu isyanı bastırmakla görevlendirmişti. 1921 yılı Nisan ayında askerî birlikler bölgeye intikal etmişti. Bu arada Dersim'den bölgeye yardımların gelmesini engellemek için de geçiş güzergâhları tutulmuştu. Böylece kuşatılan isyancılar ile askerî birlikler arasında çatışmalar meydana gelmiş; kısa sürede isyancılar, dağılmaya başlamıştı. İcra edilen takip harekâtı ile birçok isyancı ele geçirilmiş; bir kısmı da teslim olmuştu. En nihayetinde 17 Haziran'da isyanın başı Alişan Bey'in teslim olmasıyla isyan kontrol altına alınmıştır.¹⁵³³

Sonuç olarak Mütareke Dönemi'nde 13. Kolordu bölgesinde yer alan Dersim, büyük bir çoğunluğu aşiretlere dayanan sosyolojik yapısının da etkisiyle Kürtçülük faaliyetlerinin ve asayiş olaylarının sık yaşandığı bir bölgeydi. Bölgedeki birçok aşiret, devlete bağlılık gösterip Millî Mücadele'ye destek verse de tüm aşiretlerin bu sadakati göstermemesi yüzünden “asayişsizlik”; bölgenin kronik bir sorunu olmuş, eşkıyalık olaylarına ve de isyanlara yol açmıştır.

3.4. Urfa'daki İşgaller ve Bölgenin Kurtarılmasında 13. Kolordunun Askerî Faaliyetleri

3.4.1. Urfa'nın İşgal Süreci ve 13. Kolordunun Tutumu

Önceleri Halep ve Rakka Eyaletlerine bağlı sancak statüsünde olan Urfa, 1911 yılında “*Müstakil Sancak*” yapılmış; buraya yönetici olarak da bağımsız mutasarrıflar tayin edilmişti.¹⁵³⁴ Urfa; Antep'ten Halep'e, Elazığ'dan Diyarbakır'a ve

¹⁵³² Ş. Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, s.35-49; Y. Toker, *Millî Mücadele'de İç İsyanlar ...*, s.125-128; O. Girit, *Millî Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, s.66-67; Cemil Hakan Korkmaz, *Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi İç İsyanlar*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2008, s.186-192; H. Selvi, *Millî Mücadelede ...*, s.371.

¹⁵³³ Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1991; Necati Fahri Taş, *Nureddin Paşa*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s.73-91; Hakan Korkmaz, *Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi ...*, s.195-226; Dilek, Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı Sosyo-tarihsel Bir Analiz*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.210-268; Bayram Ayna, “Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce*, C.5, S.18, 2018, s.223-229.

¹⁵³⁴ Urfa 1924'te vilayet olmuştur. Bkz. T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s.713.

Cezîre'ye kadar büyük vilayet ve bölgelerin kavşak noktasındaki konumuyla, stratejik önemi yüksek bir yer olmuştu.

Urfa aynı zamanda, Anadolu-Bağdat Demiryolunun geçtiği bölgelerden biri olması hasebiyle Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi'nde de stratejik önemini artırmıştı. Savaş sona erdiğinde şehir, henüz Osmanlı ordusunun kontrolündeydi. Bu kapsamda Musul'dan çekilen 6. Ordunun 1. Süvari Alayı, Urfa ve çevresinde konuşlanmıştı. 12. ve 31. Süvari Alayları da müfrezeler hâlinde Urfa'nın güneyindeki demiryolu hattında konuşlandırılmışsa da kısa bir müddet sonra 31. Alay lağvedilerek kadrosu 1. Süvari Alayına bağlanmıştı. Bir süre sonra 12. Süvari Alayı Elazığ-Malatya istikametine çekilmişti. Bölgede kalan 1. Süvari Alayı ise karargâhı Urfa'da, Alaya bağlı bölükler ise Urfa'nın güneyindeki demiryolu hattı ve çevresinde olduğu hâlde görevine devam etmişti.¹⁵³⁵

Mütareke'nin ilk günlerinde Urfa hattında konuşlu birliklere verilen emir, Suriye'deki Emir Faysal'a bağlı Arap grupların olası saldırılarına karşı bölgenin savunulması fakat İngilizler gelirse ateş açılmaması çerçevesindeydi.¹⁵³⁶

Bu hususta 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, 2 Ocak 1919 tarihli 5. Tümen Kumandanlığı ile Urfa Mutasarrıflığına gönderdiği yazıda; Urfa Sancağı'nın idari olarak müstakil olduğunu vurgulayarak sancak sınırlarına yönelik batıdan ve güneyden gelebilecek Arap saldırılarına karşı bölgedeki jandarmaların karşılık vermesini, ihtiyaç hâlinde 5. Tümene bağlı birliklerin de mukabelede bulunmasını emrederek Arap silahlı grupların kesinlikle sancak sınırlarına sokulmamasını; aynı şekilde Cerablus'taki Bedevilerin de bir an evvel şehirden çıkartılması için harekete geçilmesini istemişti.¹⁵³⁷

Urfa ve çevresinde konuşlu 1. Süvari Alayı da bölgede güvenlik tedbirleri almaktaydı. 1. Süvari Alayı Kumandanı Binbaşı Hüseyin Nuri Bey tarafından hazırlanan 22 Ocak 1919 tarihli harekât raporunda ilk önce mevcut durum anlatılmış ve daha sonra yapılması gerekenden bahsedilmişti. Buna göre 1. Süvari Alayı, bölükler, kısımlar hâlinde Urfa, Telabyad ve Suruç'ta konuşluydu. Ne var ki, Suruç'ta dağınık vaziyette bulunan birlikler, iâşe ve idare açısından (İngilizlerin Arappınarı'nı işgal altında tutmasının da etkisiyle) sıkıntılı bir durumdaydı. Bu yüzden Suruç'ta bir

¹⁵³⁵ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.133.

¹⁵³⁶ İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.28-29.

¹⁵³⁷ *ATASE, İSH*, 265/116-14a; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.141.

veya iki bölüm bırakılarak buradaki birliklerin geri kalanının Urfa'ya çekilmesi gerekiyordu.¹⁵³⁸

Bu talep üzerine Ali İhsan Paşa, 1. Süvari Alayının bir bölümünün Suruç'ta bırakılıp geri kalan unsurlarının Urfa'ya intikal ettirilmesini uygun görmüştü. Ayrıca 1. Süvari Alayı ve 5. Tümenine verdiği 25 Ocak 1919 tarihli emirde, Telabyad ve Harabnaz civarında vuku bulacak asayiş olaylarına karşı jandarma ve gerekmesi durumunda Telabyad'daki piyade bölümünün tedbir almasını istemişti.¹⁵³⁹ Böylece Mütareke'nin ilk aylarında Urfa, yağmacı Arap gruplarının işgal girişimine maruz kalmışsa da 6. Ordunun bölgede aldığı önlemler sayesinde bu teşebbüsler bertaraf edilmişti.

Urfa için esas tehlike, İngilizlerin Mütareke'ye aykırı işgallere başlayarak kontrol sahalarını güneyden kuzeye genişleterek Urfa sınırına dayanmalarıydı. Buna karşı Ali İhsan Paşa, bölgedeki birlikleri teftiş etmek bahanesiyle 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey ile Urfa, Birecik, Suruç ve Telabyad hattına bir seyahat gerçekleştirmişti. Maksudı hem İngilizlerin aşiretleri kışkırtma politikasına karşı tedbir almak hem de İngilizlerin Arappınarı görüşmesi sırasındaki hareketlerini yakından takip etmektir. 29 Ocak 1919'ta Urfa'ya ulaşan Ali İhsan Paşa, bölgedeki aşiret reisleriyle görüşerek nasihatler vermiş; bazılarını da hediyeler sunarak Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürmeye çalışmıştı. Bu konuda Harbiye Nezaretine de malumat vermiş olup 30 Ocak tarihli raporunda, Urfa'nın çoğunlukla Türk olduğunu ve İngilizlerle olan Arappınarı görüşmelerini yakından takip ettiğini bildirmişti.¹⁵⁴⁰

Ali İhsan Paşa, bölgede iken Urfa'da *Milis Kuvvetleri* teşkil edilmesi hususunda Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ile de görüşmüştü.¹⁵⁴¹ Bu görüşmeden sonra

¹⁵³⁸ ATASE, İSH, 266/3-8.

¹⁵³⁹ ATASE, İSH, 266/3-17; *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.141.

¹⁵⁴⁰ 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın bağlı birlikleri ve Urfa Mutasarrıflığına gönderdiği 25 Ocak 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 266/3-17; Urfa Mutasarrıfı'nın, Ali İhsan Paşa'ya gönderdiği yazı ve Ali İhsan Paşa'nın 24 Ocak 1919 tarihli cevabi yazısı. ATASE, İSH, 266/3-18; 2. Tümen, 13. Kolorduya gönderilen 27 Şubat 1919 tarihli rapor ve 6. Ordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Ocak 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 266/3-21, 266/3-22; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 30 Ocak 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 266/3 AV; 13. Kolordunun 1 Şubat 1919 tarihli harekât raporu. ATASE, İSH, 266/3-26; A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım* ..., C.4, s.329; F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.70.

¹⁵⁴¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni tehciri bahane edilerek İtilaf devletlerinin baskısıyla görevden alınan ve yargılanarak 5 Ağustos 1920'de idam edilecek olan Nusret Bey hakkında 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Harbiye Nezaretine gönderdiği 24 Mart 1919 tarihli raporda; Nusret Bey'i devlete sadık, Kolorduya yardımcı olan, işgale karşı bölgede önemli tedbirler alan biri olarak zikretmişti. ATASE, İSH, 185/121-1, 185/121-2; 23 Haziran tarihli yazısında ise; "Nusret Bey (gibi) mıntıkamda bütün mülkiye memurlarının hatta valilerin fevkinde bir hükümet adamı tanııyorum."

şehirde işgale karşı direniş yapabilmek maksadıyla yerel teşkilat kurulmuş ve ordu bünyesinden bir miktar silah ve cephane de bu teşkilata verilmişti.¹⁵⁴² Alınan tedbirlere rağmen İngilizlerin Urfa'ya yönelik işgal planları gün geçtikçe somutlaşmış¹⁵⁴³ ve Halep'ten gelen İngiliz birlikleri, Urfa'nın güneyindeki stratejik demiryolu istasyonları olan Arappınarı, Harbanaz, Telabyad ve Resulayn hattını işgal etmek üzere harekete geçmişlerdi. Bu bakımdan Urfa'nın işgali öncesinde ilk olarak Suruç güneyindeki Arappınarı 14 Ocak'ta,¹⁵⁴⁴ daha kuzeydeki Birecik 27 Şubat 1919'da işgal edilmişti. Bu arada 6. Ordu lağvedilerek yerine 13. Kolordu teşkil edilmişti. İngilizler, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'i 11 Mart'ta Resulayn'a toplantıya çağırılmış, toplantıya Cevdet Bey'in yerine onun görevlendirdiği 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey katılmıştı. Toplantıda Urfa ve Mardin'i işgal edeceklerini bildiren İngilizler, 16 Mart'ta Harabnaz ve Telabyaz'ı, 24 Mart'ta da Urfa'yı işgal etmişlerdi.¹⁵⁴⁵

İngiliz birliklerinin Urfa'yı işgal sürecinde şehirde konuşlu bulunan 1. Süvari Alayı Kumandanı Binbaşı Hüseyin Bey, İngiliz kumandanına gönderdiği telgrafta; Mütareke'de böyle bir hüküm veya şehirde işgali gerektirecek asayişsizlik olmamasına rağmen işgalin gerçekleştirildiğini belirterek işgali protesto etmişti.¹⁵⁴⁶ Aynı zamanda, Urfa'ya dâhil olan İngiliz birliklerinin (bir Yarbay idaresindeki 51. Alay) yaklaşık 200 kişilik iki piyade bölüğü, 10 otomobil ve 50 yük arabasından ibaret olduğunu

ifadelerini kullanmıştı. ATASE, ATAZB, 1/26; Şehit Nusret Bey hakkında ayrıca bkz. Müslüm Akalın, *Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey'in Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbindeki Savunması*, Ankara, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (Şurkav) Savunması, 1992, s.10.

¹⁵⁴² A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım ...*, C.4, s.329; Fahri Belen, Urfa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin ilk olarak 5 Aralık 1918'de kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.70.

¹⁵⁴³ Nitekim İngiliz birliklerinin Urfa'ya dönük işgal hareketleri üzerine Urfa ahalisi tarafından Şubat 1919'da İstanbul'daki gazetelere gönderilen bir mektupta; bölgenin asırlardır Türk toprağı olduğu, nüfusun çoğunluğunu da amaç ve kader birlikteliği içindeki Türk ve Kürtlerin oluşturduğu belirtilmişti. Bkz. C. Mutlu, "Urfa'da Milli Mücadele", s.407-408.

¹⁵⁴⁴ Arappınarı/Arap Peykarı'nın (bugünkü Ayn El Arap) işgaline dair Ali İhsan Paşa tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Ocak 1919 tarihli şifreli telgrafta, İngiliz birliğinin bölgeyi işgal etmesi üzerine oradaki taburun doğudaki Harabnaz istasyonuna geri çekilmesi için emir verildiğini; işgalin de İngilizler nezdinde protesto edildiğini bildirmişti. ATASE, İSH, 265/120-1.

¹⁵⁴⁵ *Şehir ve Kasabaların Harp bölgeleri ...*, s.58; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.152, 156; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.28-29, 33.

¹⁵⁴⁶ 1. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Bey'in İngiliz Kumandana bir subayla gönderdiği protesto suretini 24 Mart 1919 tarihli yazısıyla 13. Kolorduya takdim etmiş olup ilgili suret şu şekildedir: "Urfa, Halep ve Ayıntab'a merbut (bağlı) olmayarak müstakil bir sancaktır. İtilaf hükûmetleriyle Hükûmet Metbuanın imza ettikleri mütareke namede (Mondros Mütarekesi) bu mıntakanın işgaline dair hiçbir kayıt olmamakla beraber müdahaleyi mucep (gerektiren) bir emniyetsizlik eseri de yoktur. Binaenaleyh mezkûr (adı geçen) mütareke ahkâmına (hükümlerine) külliyyen muhalif olan bu sureti işgalinizi protesto eder ve buraya esbab-ı vürudunuzun (geliş sebebinizin) işarını (bildirilmesini) ihtiramatımın kabulünü rica ederim." ATASE, İSH, 340/4-4a.

13. Kolorduya bildirmişti.¹⁵⁴⁷ Binbaşı Hüseyin Bey, işgal üzerine ilk etapta Urfa'daki alay karargâhında bir süvari takımı bırakarak şehrin kuzeyindeki Karaköprü mevkiine çekilmişti.¹⁵⁴⁸

Bunun üzerine şehri işgal eden İngiliz birliğinin kumandanı ise Binbaşı Hüseyin Bey ile görüşmek istemiş; bu kapsamda iki kumandan arasında yapılan toplantıda İngiliz kumandan, 1. Süvari Alayının Urfa'dan tamamen çekilmesini istemişti. Binbaşı Hüseyin Bey ise Kolordudan emir almadan çekilemeyeceğini söylemişse de meslektaşları sabaha kadar şehrin boşaltılmaması durumunda kötü sonuçlar doğabileceğini ihtar etmişti. Hüseyin Bey, bu defa Kolorduya gönderdiği 24-25 Mart tarihli yazıda; Urfa'da kalmanın mahzurlarını belirterek Siverek'e çekileceğini bildirmişti.¹⁵⁴⁹ Böylece 1. Süvari Alayı, ilk olarak Urfa-Siverek arasındaki Karacurun'a (Hilvan), akabinde de Siverek'e çekilmiş olup Albay Cevdet Bey de İngilizlerin Urfa'yı işgalini ve şehrin tahliyesi sürecini 1 Nisan 1919 tarihli yazısıyla Harbiye Nezaretine arz etmişti.¹⁵⁵⁰

Urfa'nın işgali karşısında Harbiye Nezareti ise Sadarete sunduğu 27 Mart 1919 tarihli raporda; İngilizlerin 13. Kolordu bölgesinde kuzeye doğru işgallerini devam ettirdiğini, bu bağlamda Mardin, Siverek, Diyarbakır ve sonrasında daha kuzeydeki mntıkların işgal edilebileceğini ifade etmiş; bölgedeki askerî birliklere ne yönde emir verilmesi gerektiğini sormuştu. Lakin hükûmet, sulh yapıncaya kadar İngilizlerle tatsızlık yaşamak istemediğinden herhangi bir müdahale emri vermemişti.¹⁵⁵¹ 13. Kolordu da Harbiye Nezaretinden aldığı emir gereği, herhangi bir askerî mukavemet göstermemiş; yalnızca Halep'teki İngiliz karargâhı nezdinde işgalleri protesto etmekle yetinmişti.¹⁵⁵² Bölgenin işgalini Urfa, Mardin, Viranşehir, Siverek gibi bölgelerdeki ahali de protesto etmiş ve Kolordu nezdinde rahatsızlıklarını dile getirmişti.¹⁵⁵³

Bu süreçte 13. Kolordu Kumandanlığının, İngiliz işgalleriyle ilgili Harbiye Nezaretine bilgi vermeye devam ettiği ve oluşabilecek tehlikelere dikkat çekmeye

¹⁵⁴⁷ 1. Süvari Alayından, 13. Kolorduya gönderilen 24 Mart 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/4-5; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.47.

¹⁵⁴⁸ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.38.

¹⁵⁴⁹ ATASE, İSH, 340/4-6.

¹⁵⁵⁰ ATASE, İSH, 340/4-20a.

¹⁵⁵¹ İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.48.

¹⁵⁵² *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.151-152.

¹⁵⁵³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 79/36-1, 79/36-2.

devam etmişti.¹⁵⁵⁴ Nitekim 2 Mayıs 1919 tarihli istihbarat raporuna göre İngiliz birlikleri Siverek'i işgal etmek üzere Urfa'da tertibat almış ve fakat Siverek halkının verdiği tepki üzerine bu girişimden vazgeçmişlerdi.¹⁵⁵⁵ Kolordunun, 4 Mayıs 1919 tarihli bir diğer harekât raporunda ise İngilizlerin Urfa'daki eşraf ile münasebet kurmaya çalıştığı ancak Urfa ileri gelenlerinin bu taleplere itibar etmediği belirtilmişti.¹⁵⁵⁶

İngilizlerin bu girişimlerine karşı, 13. Kolordudan 1. Süvari Alayına verilen emirle, Urfa-Siverek arasındaki Karacurun'da (Hilvan) bir subay idaresinde bir süvari takımı konuşlandırmış olup burada Urfa Mutasarrıfı ile şifreli haberleşmek maksadıyla bir telgraf merkezi de kurulmuştu. Böylece Kolordu karargâhı, Urfa Mutasarrıflığı vasıtasıyla haberleşmek suretiyle bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmeyi sürdürmekteydi.¹⁵⁵⁷

Diğer taraftan İngiliz işgali ile Urfa'daki Ermeniler de harekete geçmişti. Burası, Ermenilerin talep ettiği Vilâyât-ı Sitte ve Kilikya sınırlarında yer almasa da şehirdeki Ermeniler, Urfa'nın da Ermenistan'a katılmasını arzu etmekteydi. Bundan ötürüdür ki Mütareke sonrası bir miktar Ermeni Urfa'ya göç etmişti.¹⁵⁵⁸ 13. Kolordu tarafından da takip edildiği üzere, İngilizlerin teşvikiyle Ermeniler, Halep'ten Urfa-Antep hattına yerleşme maksatlı sevk edilmekteydi.¹⁵⁵⁹ İngiliz işgal birliklerinin içinde de Ermeni gönüllüler bulunmaktaydı ki bunlar işgal döneminde Ermeni mahallelilerinde yeni katılımlar sağlamak için Ermeni gençlerine silah talimi yaptırmışlardı. Bu durum Urfa halkının tepkisini çekmişti.¹⁵⁶⁰

Bölgedeki Kürtler ise büyük ölçüde Osmanlı idaresine bağlı durumdaydı. Buna rağmen İngilizler, Urfa ve çevresinde propagandalar yapmakta ve bilhassa Millî aşiretini tahrik etmekteydi.¹⁵⁶¹ Nitekim iki İngiliz subayı Binbaşı Noel ve Yüzbaşı

¹⁵⁵⁴ Mehmet Emin Üner, "Urfa'nın Kurtuluşunda Aşiretlerin Rolü", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.797-798.

¹⁵⁵⁵ ATASE, İSH, 188/226-1, 188/226-2.

¹⁵⁵⁶ ATASE, İSH, 340/7-20a.

¹⁵⁵⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 05 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 185/208-1, 185/208-2.

¹⁵⁵⁸ Bu dönemde Urfa Sancağı'nın nüfusu yaklaşık 150.000 olup bunun sadece 18.000'i Ermeni, 1.400'ü Süryani, geri kalanı ise Müslüman'dı. Müslümanlar ise Türkler, Kürtler ve Araplardan oluşmaktaydı. Bkz. İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.28.

¹⁵⁵⁹ T. Başak, *İngilterenin Ermeni Politikası ...*, s.425.

¹⁵⁶⁰ M.E. Üner, "Urfa'nın Kurtuluşunda Aşiretlerin Rolü", s.799.

¹⁵⁶¹ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar...*, s.179; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.28-29, 55-57.

Woolley, işgal sürecinde Urfa'ya gelerek başta Millî aşireti olmak üzere diğer aşiretlerle görüşmüş ve Kürtçülük propagandası yapmışlardı.¹⁵⁶²

Görüldüğü gibi İngilizler, Kürtler nezdinde faaliyetlerini hızlandırmışlardı. Nitekim Temmuz 1919'da, İngiliz General Baruv da Urfa'ya gelmişti. Evvela Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey ile görüşmeye çalışmışsa da Mahmud Bey bu davete icabet etmemişti. Bunun üzerine şehirdeki İngiliz İşgal Kumandanlığı da şehirdeki aşiret reislerine yayımladığı Beyanname'de, İngiliz unsurlarına mukavemet ve muhalefet edenlerin cezalandırılacağını duyurmuştu.¹⁵⁶³ Buna ilaveten Halep'teki İngiliz Kumandanlığı tarafından Kürtlere hitaben yayımlanan beyanname, Halep'ten Urfa ve Mardin'e giden tren yolcularına verilmek suretiyle dağıtılmıştı. Söz konusu Beyanname'de şu hususlar yer almıştı:

- Ermeniler ve Kürtlerle meskûn arazilerin geleceğine, Barış Konferansı'nda karar verilecekti.
- Karar verilene kadar bölgedeki Kürtlerin, kanunlara riayet etmeleri gerekliydi.
- Ermenilerden zorla alınan her türlü taşınır-taşınmaz mal ve emlak ile Ermeni kadınları geri verilmeliydi.

Bu beyannameyle ilgili Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine başvurarak İngiliz provokasyonlarına karşı, Hâriciye Nezaretince İngilizler nezdinde teşebbüste bulunulmasını talep etmişti.¹⁵⁶⁴

Söz konusu gelişmeler olurken, bir taraftan Araplar da bölgeyi ilhak maksatlı faaliyetlere girişmişlerdi. Bu sıralarda, Urfa'nın Suriye'ye katılmasına yönelik Faysal'ın yaveri Ramazan (kulaksız lakaplı), Viranşehir'e gelerek Millî aşiretiyle görüşmüş; bölgenin Ermenistan'a bırakılacağını, bu bakımdan kendileriyle iş birliği yapılmasını istemişse de bu teklifi kabul edilmemişti.¹⁵⁶⁵

¹⁵⁶² M.K. Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ...*, s.35-37.

¹⁵⁶³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 192/115.

¹⁵⁶⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 12 Ekim 1919 tarihli rapor. BOA, BEO, 4598/344798-1.

¹⁵⁶⁵ ATTB, s.54; Ü. Gülsüm Polat, "İngiliz İşgaline Karşı Direniş ve Sınırlar: Deyrizor ve Telafer Olayları (1919-1920), *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu (24-26 Ekim 2018/Kahramanmaraş) Bildiriler Kitabı*, C.2, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s.720-722.

Urfa'ya yönelik adı geçen bölücü girişimlerle ilgili Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 9 Haziran 1919 tarihli yazıda, Urfa'daki aşiretler arasında Arap Hükûmeti'ne katılma ile Kürdistan'ın kurulmasına dair çeşitli görüşler bulunduğu temas etmişti. Buna göre Kürtler arasında Araplara ilhak yerine bağımsız Kürdistan teklifi daha ziyade kabul görmüş, aşiretlerin lider olarak mutabık kaldıkları isim de Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey olmuştu. Zaten Mahmud Bey de Osmanlı camiasından ayrılmak zorunda kalırsa, Arap Hükûmeti'ne katılmaktan ziyade bağımsız Kürdistan kurulmasına çalışacağını belirtmişti. Fakat kamuoyunun durumu ve genel efkâr nedeniyle bunu açıklamaktan ve buna yönelik fiili girişim yapmaktan çekinmişti.¹⁵⁶⁶

Tüm bunlara karşı Urfa'da şehrin ileri gelen askerî ve mülki erkânı ile tüccar ve eşraftan şahısların destek ve katılımıyla organize olunmuş; bu doğrultuda 4-5 Eylül 1919 gecesi Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in öncülüğünde 12 kişi tarafından Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştu. Vakit kaybetmeksizin teşkilatı genişletme çalışmalarına da başlanmış, gerektiğinde silahlı mücadele için gizlice hazırlıklara girişilmişti.¹⁵⁶⁷ Urfa'daki bu faaliyetler, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya da haber verilmişti. Mustafa Kemal Paşa da 8 Ekim 1919 tarihli yazısında çabalarından dolayı kendilerini kutlarken, 13. Kolordu Kurmay Başkanlığı ve 5. Tümen Kumandanlığı ile irtibat kurulmasını istemişti. Konuyla ilgili 13. Kolordu Kumandanlığına da bir tebliğ yollayan Mustafa Kemal Paşa, Urfa'da millî teşkilatın tesis edildiğini ve gerekli görüşmeleri yapmak üzere bir heyeti Siverek'e doğru yola çıkaracaklarını ifade etmişti.¹⁵⁶⁸ Bu emir üzerine Urfa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti, 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey ile temasa geçmiş ve kendisiyle görüşmek üzere iki kişiyi (Arabizade Şakir ve Mollazade Mahmut Efendi) Siverek'e göndermişti.¹⁵⁶⁹

Diğer taraftan bu süreçte Urfa şehri, 7 ayı aşkın bir süre devam eden İngiliz işgalinin ardından Suriye İtilafnâmesi kapsamında Fransızlara terk edilmek üzereydi.

¹⁵⁶⁶ BOA, DH, ŞFR, 633/131.

¹⁵⁶⁷ Bu süreçte Urfa Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in organize etmeye başladığı direniş faaliyetleri, Belediye Reisi Hacı Mustafa Ağa ile birlikte Urfa'nın ileri gelenlerinin oluşturduğu "12'ler Teşkilatı" tarafından yürütülmekteydi. Bkz. *Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na Türk Kurtuluş Savaşı*, haz. Mehmet Özel, C.2, Ankara, Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2004, s.165.

¹⁵⁶⁸ İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.117-125.

¹⁵⁶⁹ ATBD, S.103, s.83-84, Belge 2883; M. Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler*, s.9-12; Ali Rıza, *Ahfada Yadigar Urfa Mücahededesi*, yay. haz., Müslüm Akalın, Ankara, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (Şurkav) Yayınları, 2010, s.26-27.

İngilizlerin tahliyesi gündeme geldiğinde 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Heyet-i Temsiliye Reisi olan Mustafa Kemal Paşa'ya başvurarak, tahliye karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiğine ilişkin “*Emr-i âlilerine muntazır olduğum maruzdur*” yani “*Yüksek emirlerinizi beklemekteyim.*” demişti.¹⁵⁷⁰

Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa riyasetinde toplanan Heyet-i Temsiliye tarafından konu görüşülmüş ve 13. Kolorduya bir emir gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Zikredilen emir şöyleydi:

- Siverek'teki 1. Süvari Alayının hızlı bir şekilde Urfa'ya dâhil olması ve hükûmeti zora sokmamak için bu askerî konuşlanmanın bir oldubittiye getirilmesi,
- Buna ilaveten İngilizlerin şehri tahliyesi sırasında Hristiyanların ve aşiretlerin karşılıklı çıkarmasının engellenmesi,
- Urfa Mutasarrıfı'na tam güvenilmediğinden onunla ilgili tedbirli davranılması,
- Urfa'nın yeniden işgali girişimine karşı Kuvâ-yı Milliye'nin hızlı bir şekilde oluşturulması ve İstanbul'daki hükûmetin bu konuda göstereceği gevşekliğe izin verilmemesi.¹⁵⁷¹

Görüldüğü şekilde Millî Mücadele'nin lider heyeti, sahada inisiyatif ele almak için askerî olarak proaktif davranmanın önemi üzerinde durmaktaydı.

Albay Cevdet Bey ise 16 Ekim'de durumu Harbiye Nezaretine bildirmişti. Buna göre Urfa Ahz-ı Asker Şubesi'nden Siverek'teki 1. Süvari Alayına gelen yazıya atıf yapmış; Halep'i tahliye eden İngilizlerin Urfa'daki birliklerini de geri çekmesinin beklenildiğini; bu haber üzerine 1. Süvari Alayına Urfa'daki gelişmeleri takip etmesi ve İngilizler çekilirse Urfa'yı kontrol altına alması emrini verdiğini ifade etmişti.¹⁵⁷² Albay Cevdet Bey, aynı içerikte bir yazıyı 26 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya da göndererek İngilizlerin peyderpey Urfa'dan çekilmeye başladığının haber alındığını, siyaseten bir engel yoksa tahliyeyi müteakip hızlı bir şekilde 1. Süvari Alayı ile Urfa'yı kontrol altına alacağını ifade etmişti.¹⁵⁷³

¹⁵⁷⁰ ATBD, S.103, s.48-50, Belge 2872.

¹⁵⁷¹ ATBD, S.103, s.36-38, Belge 2868; B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.34.

¹⁵⁷² ATASE, İSH, 101/104.

¹⁵⁷³ ATBD, S.103, s.48-50, Belge 2872.

Buna mukabil Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti de Harbiye Nezaretine konuya ilişkin görüş sunarak Urfa'nın İngilizlerce tahliyesi hâlinde 13. Kolordu birliklerince kontrol altına alınması teklifinin uygun bulunduğunu bildirmişti.¹⁵⁷⁴ 27 Ekim 1919 tarihli yazıda ise Fransızların Urfa'yı işgal etmesinin yüksek ihtimal olduğu, bölge halkının Fransız işgalindense geçici İngiliz işgaline razı olabilecekleri, aksi durumda bölgeden göç etmek için iki ay süre istediklerine yönelik protestoda bulunduklarını belirtmişti.¹⁵⁷⁵

Aynı tarihlerde, 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey ise Mardin'den Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği yazıda; Fransızların işgal amacı ve bölge halkının durumuyla ilgili bilgi vermiş ve Urfa halkının işgalden nefret etmesine rağmen ciddi bir direniş göstermeyebileceğinden bahsetmişti. Üstelik Fransızlar İngilizlerden devraldığı sahalarla yetinmek durumundaydı. Zira Fransızların; Sivas, Diyarbakır ve Siirt'e kadar olan sahayı işgal etmelerine hem İngilizler hem ABD muhalefet etmekteydi.

Bunlara karşı Yarbey Kenan Bey'in dile getirdiği öneriler ise şöyleydi:

- Avrupa ülkelerinde Millî Mücadele'ye destek olacak tarafların desteğinin sağlanması için Avrupa'ya resmî olmayan bir heyet gönderilmesi,
- İşgale karşı bölge halkı tarafından toplu protestolar yapılması,
- En nihayetinde halkın doğrudan silahlı direnişe hazırlanması noktasında girişimlerde bulunulması.¹⁵⁷⁶

Sonunda Urfa'nın yeniden kontrol altına alınmasına dair zikredilen yazışmalar yapılmasına rağmen Urfa, İngiliz ve Fransız birlikleri arasında devir-teslim şeklinde el değiştirmiş ve 30 Ekim 1919'da Yüzbaşı Saju komutasındaki 300 kişilik Fransız birliği Urfa'yı işgal etmişti.¹⁵⁷⁷ Zaten Urfa'daki İngiliz işgal kumandanı, 13. Kolordu birliklerinin şehri kontrol altına almasına izin vermeyeceğini şehirden ayrılmadan önce Urfa Mutasarrıfı'na bildirmişti.¹⁵⁷⁸ Bu bakımdan 13. Kolordunun Besni ve Siverek'te

¹⁵⁷⁴ ATASE, İSH, 101/109.

¹⁵⁷⁵ ATBD, S.103, s.51-53, Belge 2873.

¹⁵⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa tarafından Yarbey Kenan Bey'e verilen cevapta, böyle bir heyet göndermek için yüksek miktarda paraya ihtiyaç duyulduğu, hükûmetin böyle bir heyet gönderme hazırlığında olduğu, ayrıca Heyet-i Temsiliye için gönderilecek 2.000 liradan henüz 350 liranın geldiği, geri kalan paranın gönderilmesi gerektiği bildirilmişti. ATBD, S.103, s.86-94, Belge 2884, 2885.

¹⁵⁷⁷ Türk İstiklal Harbi I ..., s.151-152.

¹⁵⁷⁸ ATASE, İSH, 103/86.

hazır halde bekleyen 1. Süvari Alayı ve takviyeli birliklerden oluşan kuvvetleri Urfa'yı kontrol altına alamamıştı.¹⁵⁷⁹

Buna rağmen Urfa'nın Fransızlarca işgaline, başta şehir halkı olmak üzere 13. Kolordu mıntıkasındaki birçok şehir ve ilçe büyük tepki göstermişti. Heyet-i Temsiliye ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından çeşitli yerlere protesto telgrafları çekilmişti.¹⁵⁸⁰ 1 ve 7 Kasım 1919 tarihlerinde Urfa'da geniş halk kitlelerin katılımı ile mitingler de yapılarak işgal protesto edilmiş ve Urfa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından 12 Kasım 1919'da ilgili yerlere işgali kınayan telgraflar gönderilmişti.¹⁵⁸¹ Heyet-i Temsiliye tarafından da Albay Cevdet Bey'e gönderilen 16 Kasım 1919 tarihli yazıda, Urfa halkının kendi namus ve hukukunu korumakta tamamen serbest bulunduğu ve eğer Fransızların şehirdeki asker sayısı az ise bunların silahlarının alınmasının uygun olabileceği belirtilmişti.¹⁵⁸²

Ancak Urfa'nın işgalinde, Fransızların dışında bir başka unsurun varlığı da etkili olmuştu. Bu unsur, Ermenilerdi. Tabiatıyla Ermenileri tahrik eden güç ise Fransızlardı. Fransızlar, hem şehirdeki Ermenileri himaye edip taşkınlığa teşvik etmiş hem de Fransız ordusundaki Ermenilerin intikam hissiyle hareket etmesi için cesaretlendirici bir rol üstlenmişti. Bu da bölge halkının işgale karşı tutum ve direnişinin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştu. Halkın en büyük endişesi, Urfa ve çevresindeki Fransızların göz yumduğu Ermeni faaliyetleri nedeniyle bölgenin Ermenilere bırakılma ihtimaliydi. Konuya dair 17 Kasım 1919'da Dâhiliye Nezaretine çekilen telgrafta; Türk-Kürt birlikteliğine vurgu yapılarak Türklerin Selçuklu, Kürtlerin Eyyubiler zamanında beri Urfa'da birlikte yaşadığı ve çoğunluğu teşkil ettiği bildirilmiş; Urfa ahalisi olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacakları ifade edilerek bu hususun Sulh Konferansı'na da tebliğ edilmesi istenmişti.¹⁵⁸³

Urfa halkı gibi 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Fransız İşgal Kumandanlığı nezdinde işgali protesto etmiş ve Fransız ordusundaki Ermenilerin davranışları dolayısıyla bölgedeki asayişin tamamen ortadan kalkabileceği uyarısını yapmıştı.¹⁵⁸⁴ Albay Cevdet Bey'in de dikkat çektiği üzere Fransızlar, aynen İngilizler

¹⁵⁷⁹ ATBD, S.128, s.20-23, Belge 7; R.Y. Büyükoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.30.

¹⁵⁸⁰ İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.86-114.

¹⁵⁸¹ M. Şahingöz, "Milli Mücadele Esnasında...", s.424.

¹⁵⁸² B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.57.

¹⁵⁸³ T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.424-425; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II*, s.204.

¹⁵⁸⁴ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.72.

gibi Urfa'da bulundukları dönemde Ermenilerin yanı sıra bölgedeki Arapların ve Kürtlerin tahrik edilmesine yönelik faaliyetlere girişmişlerdi. Ne var ki, bu durum asayişin bozulmasına kapı aralayacak mahiyetteydi.¹⁵⁸⁵ Ancak sadece Arap Siyala aşireti ile Millî aşiretinden Abdurrahman Bey'in Fransızlara iş birliği yaparak Urfa çevresinde karışıklıklar meydana getirmeye çalıştığı bildirilmişti.¹⁵⁸⁶

Öte yandan Fransız Albay Robert Normand, bölgenin nabzını ölçmek amacıyla Ocak 1920'de 13. Kolordu mıntıkasında geziye çıkmıştı. Fakat tespitleri halkın büyük ölçüde Fransız işgalinden rahatsızlık duyduğu yönünde olup hakikaten de aşiretlerin çoğu Fransız propagandalarına itibar etmemişti.¹⁵⁸⁷ Albay Normand'ın gezisinde halkın bir taşkınlık yapmaması için 13. Kolordu tarafından önlemler alınmış ve herhangi bir hadise yaşanmamıştı. Albay Cevdet Bey'in tutumu ve hassasiyeti, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın dikkatini çekmiş ve 31 Ocak 1920'de Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıyla; Cevdet Bey'in halkın teskin edip hadise çıkmamasına yönelik çabasının takdir edilecek bir davranış olduğunu, diğer bölgelerdeki kumandanların da benzer şekilde davranmasının sağlanmasının uygun olacağını bildirmişti.¹⁵⁸⁸

3.4.2. Urfa'nın Geri Alınma Süreci ve 13. Kolordunun Harekâta Katılımı

Urfa'da bu girişim ve gelişmeler yaşanırken İngiliz işgali döneminde temeli atılan Urfa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarını genişletmekteydi.¹⁵⁸⁹ Bu dönemde, ülkede etkin hâle gelen Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, bölgede bir Kuvâ-yı Milliye teşkiline yönelik emri yayımlamıştı. Bundan sonradır ki, Urfa'da da bölgenin işgalden kurtarılmasına yönelik askerî hazırlıklara girişilmişti.

¹⁵⁸⁵ M. Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa ...*, s.25, 101; B. Ayna, *İkinci Meşrutiyet ...*, s.290-296.

¹⁵⁸⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 17 Kasım 1919 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 199/23; Daha sonra bu haberin asılsız çıktığı ve Abdurrahman Bey'in olaya dâhil olmadığı anlaşılmıştı. Konuyla ilgili, 13. Kolordunun 24 Kasım 1919 tarihli raporuna göre, aşiret reisi Mahmud Bey tarafından Urfa'daki Fransız Kumandanına gönderilen telgrafta, Millî aşireti namına kendisinden başka kimsenin söz söyleyemeyeceği bildirilmişti. (*ATASE, İSH*, 199/110); Ancak, Urfa kuşatması devam ederken 13. Kolordudan yazılan 5 Mart 1920 tarihli raporda, Abdurrahman ve İsmail Bey'in Siyala aşireti reisi Salih El Abdullah'la birlikte Harran'da Fransız subaylarıyla görüştüğü ve bunların akabinde de çevrede gasp-yağma olaylarına giriştikleri ifade edilmişti. Bunun üzerine Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey, kardeşi Abdurrahman ve İsmail Beyler'in aşiretten çıkarıldıklarını ve hükûmetin bunlar hakkında gerekeni yapmasını istemişti. Bkz. M. Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa ...*, s.25, 101.

¹⁵⁸⁷ İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.71-74; Fransızlarla iş birliği yapan aşiretlerle ilgili bkz. M.E. Üner, "Urfa'nın Kurtuluşunda Aşiretlerin Rolü", s.804.

¹⁵⁸⁸ *HTVD*, S.21, s.49-50, Vesika 529.

¹⁵⁸⁹ R.Y. Büyükoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.47-50.

Urfa'daki millî hareketin öncü isimlerinden Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey, bölgedeki aşiretlerle görüşmüş ve destek istemişti. Ali Rıza Bey, yapılan hazırlıklara ilişkin 13. Kolordu Kumandanlığı ile de yakından irtibat hâlindeydi. Bu bağlamda; şehirdeki Fransızların miktarı, bölgedeki Arap aşiretlerinden hangilerinin Kuvâ-yı Milliye'ye katılıp katılamayacağı gibi hususlarda Kolordu karargâhına malumat göndermekteydi.¹⁵⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa da Binbaşı Ali Rıza Bey'e gönderdiği 24 Kasım 1919 tarihli yazıda; Fransızlara karşı yapılacak muhtemel harekâta ilişkin ayrıntıların, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ve 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey tarafından bilindiğini belirtmiş, kendilerine Urfa Kuvâ-yı Milliyesi'ne yardımcı olmaları için gerekli emrin verildiğini açıklamıştı. 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey de Binbaşı Ali Rıza Bey'e, Suriye'de Fransızlara karşı harekât başlamasının an meselesi olduğunu Urfa muhasarası için de uygun zamanın beklendiğini ifade etmişti.¹⁵⁹¹

Bu arada Ali Rıza Bey, 30 Kasım'da Viranşehir'e giderek Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey ile bir araya gelmişti. 1. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Nuri Bey'in de hazır bulunduğu görüşmede; Millî aşiretine bağlı 1.000 silahlı unsurla Urfa'ya yönelik harekât icra edilmesi gündeme gelmiş ve bu husus 13. Kolorduya iletilmişti. Kolordudan gelen cevap ise Heyet-i Temsiliye'den gelecek karara göre hareket edilmesinin uygun olacağı yönündeydi.¹⁵⁹²

Nitekim 13. Kolordu, Heyet-i Temsiliye'den gelen direktifler doğrultusunda Urfa'nın geri alınması için Fransızlara yönelik başlatılacak harekâtın planlamalarını yapmaya başlamıştı. Bu açıdan Urfa Kuvâ-yı Milliyesi'ne katılmak isteyen grup ve aşiretlere, Heyet-i Temsiliye tarafından yollanan direktiflerde de harekâtın planlama ve tertibatının 13. Kolordu ve bağlı 5. Tümen Kumandanlığınca yapılmakta olduğu belirtilerek Kolordu ile irtibat kurmaları istenmişti.¹⁵⁹³ Urfa muhasarasının hazırlık ve planlanma aşamasında 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ile Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey ve Siverek'teki 1. Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Nuri Bey etkin rol almıştı. 2. Tümen Kumandanı

¹⁵⁹⁰ A. Rıza, *Ahşada Yadigar Urfa Mücahede*, s.31-34, 37, 41-42.

¹⁵⁹¹ A. Rıza, *Ahşada Yadigar Urfa Mücahede*, s.43-44.

¹⁵⁹² M. Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa ...*, s.40-41.

¹⁵⁹³ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.64.

Yarbay Akif Bey ile 24. Alay Kumandanı Nuri Bey ise kuşatmanın ilerleyen haftalarında bilfiil muharip olarak muhasarada aktif görevler üstleneceklerdi.

Ancak Binbaşı Ali Rıza Bey,¹⁵⁹⁴ askerî hazırlık çalışmalarına katılmasına rağmen bir iddiaya göre Fransızların baskısıyla, şehrin ileri gelenlerine göre ise habersizce şehirden ayrılmıştı.¹⁵⁹⁵ Bunun üzerine yerine jandarma kumandanı olarak Yüzbaşı Ali Saip Efendi (Binbaşı Ali Saip Ursavaş) atanmıştı.¹⁵⁹⁶

Yüzbaşı Ali Saip Bey şehre geldikten sonra aşiretlere mektup yazarak Urfa'nın işgalden kurtarılmasına yönelik harekete geçeceğini bildirmişti. Müteakiben de (Namık takma adıyla), 7 Ocak'ta Urfa muhasarasına yönelik Kuvâ-yı Milliye, aşiretler ve şehir halkının hareket tarzını ortaya koyan detaylı ve gizli bir talimname yayınlamıştı. Fakat Fransızların, -18 Ocak'ta başlaması öngörülen- muhasara girişimini haber alması¹⁵⁹⁷ üzerine önce 20 Ocak'ta Siverek'e giderek buradaki aşiret reisi Cudi Paşa ve Siverek Mebusu Mahmut Bey ile görüşmüştü.¹⁵⁹⁸ 25 Ocak'ta da Diyarbakır'a gitmiş ve 13. Kolordu karargâhında harekâta dair detaylar ele alınmış ve hazırlıklar gözden geçirilmişti.¹⁵⁹⁹

Albay Cevdet Bey'in Heyet-i Temsiliye'ye verdiği rapora göre de Ali Saip Bey'in Kolordu karargâhına gelmesiyle Urfa muhasarasına ilişkin son hazırlıklar görüşülmüştü. Ali Saip Bey, akabinde Mardin'e geçmiş ve burada 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey ile sonrasında da Viranşehir'de Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey ile görüşüp taarruzun son planlamalarını yapmıştı. Albay Cevdet Bey

¹⁵⁹⁴ Urfa ileri gelenleri tarafından 13. Kolorduya, Siverek'teki 1. Alaya ve Heyet-i Temsiliye'ye Binbaşı Ali Rıza Bey hakkında gönderilen yazılarda; bölgede yaptığı çalışmaların metodundan ve şehirden ayrılmasından ötürü kendisinden rahatsız olunduğu belirtilmişti. Bkz. H. Açına, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, s.23-24, 60-64.

¹⁵⁹⁵ Hasan İzzet Altınanıt, *Milli Mücadelede Güney Cephesi İşgal Kemiğe Dayanan Bıçak*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2016, s.217.

¹⁵⁹⁶ Ali Saip Bey Mondros Mütarekesi imzalandığında 6. Orduya bağlı Fırat Grubu emrinde Deyr-i Zor'daki Seyyar Jandarma Müfreze Kumandanıydı. Bkz. Ali Saib Ursavaş, *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1340 (1924), s.9.

¹⁵⁹⁷ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in 20 Ocak 1920 tarihli Harbiye Nezareti ve Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği raporuna göre Fransız Kumandanı, Ali Saip Bey'i çağırarak aşiretlere mektup yazması nedeniyle tepki göstermişti. İlaveten asayiş sağlama adı altında iç idareye müdahale ederek Urfa'daki Türk jandarmaların yerine maaşları kendileri tarafından ödenecek gönüllü jandarmalar yazacaklarını beyan etmişti. Bundan maksat ise Fransızları karşılayan ve ağırlayan yerli Ermenilerden 300'ünün jandarma olarak kaydedilmesi idi. *ATASE, İSH*, 341/12-17.

¹⁵⁹⁸ Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine gönderdiği 24 Ocak 1920 tarihli rapora göre; 18 Ocak'ta Urfa'da tertip edilmesi planlanan ayaklanma Fransızlar tarafından haber alınmış ve planlayıcı kişiler, bunun üzerine şehirden ayrılarak Siverek'e gelmişti. *ATASE, İSH*, 115/141-2.

¹⁵⁹⁹ A.S. Ursavaş, *Kilikya Faciaları ...*, s.65-66, 77-81; M. Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi III ...*, s.110-113; Buna mukabil *Türk İstiklal Harbi* eserinde bu görüşme tarihi "16 Ocak" olarak verilmektedir. Bkz. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.89.

de, Urfa muhasarası için 13. Kolorduca mümkün olan her türlü yardımın yapılmasının şimdiden ilgililere emredildiğini vurgulamıştı.¹⁶⁰⁰

Anlaşılabacağı gibi 13. Kolordunun Urfa muhasarasının hazırlık ve planlama safhasında etkin olduğu aşikârdı. Fakat Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 26 Ocak 1920 tarihli raporda bundan bahsetmeyerek farklı bir dil kullanmıştı. Rapora göre Urfa'daki Kuvâ-yı Milliye ve halkın Fransızlara karşı kıyam hareketinin Kolordu tarafından tavsiye edilmediğini, Fransızların 18 Ocak'taki girişiminin (Urfa'nın kuşatılmasına yönelik) dahi Kolordudan önce haber aldığını, girişimi planlayanların da Siverek'e geldiğini, 13. Kolorduya başvuran Urfa Kuvâ-yı Milliyesi'ne de sükûnet tavsiye edildiğini bildirmişti.¹⁶⁰¹ Gerçekten Albay Cevdet Bey'in bu bilgilendirmesinden birkaç gün önce Harbiye Nezareti, Kolorduya verdiği 21 Ocak 1920 tarihli emirde, Urfa'daki millî hareketin yakından takip edilerek gelişmelerin mütemadiyen İstanbul'a bildirilmesini istemiş; Kolordunun da hükûmeti siyaseten zor duruma sokacak eylemlerden kaçınması gerektiğine dikkat çekmişti.¹⁶⁰²

Her iki belge göz önüne alındığında 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretinin emri gereği, Kolordunun Urfa'daki millî harekete destek verdiğini gizlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Cevdet Bey, Heyet-i Temsiliye'nin emirlerini dikkate alarak Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmekte ancak bunu gizliden yaparak Harbiye Nezaretinin tepkisini çekmemeye çalışmaktaydı. Böylece hükûmeti de İtilaf devletleri karşısında siyaseten zor durumda bırakmamak istemişti.

Urfa Kuvâ-yı Milliyesi tarafından muhasara için hazırlıklar devam ederken Mustafa Kemal Paşa'nın Fransız işgaline yönelik yayınladığı 25 Ocak 1920 tarihli genelge de dikkate değerdi. Buna göre Fransızların işgal ettikleri ve konuşlandıkları tüm sahalarda basılarak esir edilmesi (gerilla harbi yapılması) emri verilmiş olup Urfa'da teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye de bu doğrultuda harekete geçecekti.¹⁶⁰³ Bu arada Suruç'taki aşiretler, ocak ayı sonlarında Fransız karargâhına saldırmış,

¹⁶⁰⁰ 13. Kolordudan, Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 25 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-29a, 341/12-30.

¹⁶⁰¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 23-24 Ocak 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 203/201; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Ocak 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 115/136-1.

¹⁶⁰² ATASE, İSH, 115/130.

¹⁶⁰³ İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.123-155.

bölgedeki demiryolunu kontrol altına almıştı. Fransızlar ise Birecik'e çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁶⁰⁴

Görüldüğü üzere Urfa kuşatmasının başlaması an meselesiydi. Bu etapta zikredilen *gerilla harbi* emri gereği kuşatmadan evvel aşiretlerin ve Kuvâ-yı Milliye birliklerinin Urfa'nın güneyindeki demiryolu hattına saldırılar düzenlemesi ve Urfa'daki Fransızların personel-silah-erzak almaması için ikmal hattının kesilmesi planlanmıştı.¹⁶⁰⁵ Siverek'teki 1. Süvari Alayı da Albay Cevdet Bey'in müsaadesiyle Urfa muhasarasına katılacak birliklere silah ve cephane desteği vermişti. Aynı şekilde Urfa'daki şehir deposundan silahlar da Kuvâ-yı Milliye mensuplarına gizlice dağıtılmıştı.¹⁶⁰⁶ Siverek'ten bir cebel (dağ) tabur ile bir mitralyöz takımı da Urfa'ya gönderilmişti ki 13. Kolordu bu durumu Harbiye Nezaretine aşiretler tarafından cebren alındığı şeklinde rapor etmişti.¹⁶⁰⁷ Bu girişimler üzerine İngiliz, Fransız ve Araplardan oluşan bir heyet ise 1 Şubat 1920'de Urfa'ya gelerek aşiretlerle görüşmeye çalışmıştı. Kencan aşireti reisi Basravi hariç diğer aşiretler görüşmeyi kabul etmemiş ve 12 aşiret reisi, sadece Osmanlı idaresini istediklerini belirtmişlerdi.¹⁶⁰⁸

Neticede Urfa'ya yönelik taarruza başlamak için 3.000 kişilik¹⁶⁰⁹ Urfa halkı ve aşiretlerden oluşan Kuvâ-yı Milliye birlikleri,¹⁶¹⁰ 7 Şubat 1920'de şehrin Siverek-Diyarbakır yönünde konuşlanmıştı. Kuşatmada Urfa ve çevresinde mukim çok sayıda aşiret ile 13. Kolordudan gizlice gönderilen bir müfrezede yer almıştı.¹⁶¹¹

Diğer yandan şehrin kuşatılmasıyla Urfa'ya bağlı kazalardan da kuşatmaya katılmak/destek vermek için girişimler başlamıştı. Şöyle ki halk 13. Kolordu nezdinde talepte bulunularak silah verilmesi durumunda kendilerinin de kuşatmaya katılmak

¹⁶⁰⁴ C. Mutlu, "Urfa'da Millî Mücadele", s.413-414.

¹⁶⁰⁵ İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.158-161.

¹⁶⁰⁶ H. Açına, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, s.24, 65.

¹⁶⁰⁷ 13. Kolordudan, -Urfa'nın durumuna ilişkin- padişaha ve Harbiye Nazırına gönderilen 17 Şubat 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 57/44-5.

¹⁶⁰⁸ ATASE, İSH, 57/44-3.

¹⁶⁰⁹ Hasan İzzet Altınanıt bu rakamı 2.000 olarak zikretmektedir. Bkz. H.İ. Altınanıt, *Millî Mücadelede Güney Cephesi* ..., s.222.

¹⁶¹⁰ Kuşatmaya Aneze aşireti 600, Millî aşireti 150, Bucak aşireti 150, Badıllı aşireti 250, Şıhanlı aşireti 100, Döğerli/Dökerli aşireti 100, İndeli aşireti 100, Şıhanlı aşireti 100 neferle iştirak etmekteydi. Ayrıca Bozan aşireti de bir miktar kuvvetle Urfa muhasarasına katılmıştı. Bkz. A.S. Ursavaş, *Kilikya Faciaları* ..., s.177; Enver Benhan Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi Gerilla*, Ankara, Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik, 1957, s.179-180.

¹⁶¹¹ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.115-117.

istediklerini bildirmişti. İlerleyen günlerde Viranşehir, Siverek, Adıyaman gibi yerlerden de muhasaraya katılım olmuş ve millî kuvvetlerin sayısı 4.000'i geçmişti.¹⁶¹²

Artık, Urfa kuşatma harekâtı an meselesiydi. Harekâtı yönetecek Yüzbaşı Ali Saip Efendi, evvela Urfa'daki Fransız Kumandanına ihtar göndererek şehri 24 saat içinde terk etmelerini istemişti.¹⁶¹³ Ayrıca şehirdeki Ermenilere hitaben yazdığı yazıda da şehri terk etmezler ise şehre taarruz başlatılacağını lakin Hristiyan vatandaşların canlarına ve mallarına kesinlikle dokunulmayacağını, bu yüzden korkmamalarını rica etmişti.¹⁶¹⁴

Bu teslim teklifi, Urfa'daki Fransız Siyasi Hâkimi/Valisi (Guvernör) Yüzbaşı Sajeous tarafından reddedilmişti.¹⁶¹⁵ Bunun üzerine 8 Şubat'ta Kuvâ-yı Milliye birlikleri harekete geçmiş; süvari ve yaya olarak şehre ilerlemeye başlamışlardı. Fransızlar ise 165'i Fransız, 335'i müstemleke askerlerinden oluşan 500 asker,¹⁶¹⁶ 500 silahlanmış yerli Ermeni, 12 makineli tüfek ve bir takım süvariden oluşan birliklerle şehirde savunma tertibatı almıştı.¹⁶¹⁷ Ayrıca Fransızların silah ve teçhizat üstünlüğü de bulunmaktaydı.¹⁶¹⁸

Kuşatmanın hareket tarzı, Fransızların her türlü ikmal hattı kesilerek Urfa'daki birliklerin zor durumda bırakılmasıydı. Bu çerçevede eş zamanlı olarak -güneydeki demiryolu güzergâhında bulunan- Telabyad'daki Fransız karargâhı da muhasaraya alınmıştı. Birecik'te de işgale karşı galeyan başlamış ve bölgedeki Kuvâ-yı Milliye unsurları hâkim tepelerde kontrol sağlamıştı.¹⁶¹⁹ Aynı şekilde Suruç-Arappınarı ve Harran hattındaki Fransız birliklerine, aşiretler tarafından bilhassa Aneze aşireti

¹⁶¹² *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.117-120.

¹⁶¹³ Yücel Özkaya, "Güney, Güney-Doğu'da Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasî Olaylar", *Millî Mücadele Tarihi -Makaleler-*, yay. haz., Berna Türkoğlu, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002, s.277.

¹⁶¹⁴ Urfa Ermeni Cemaati adına Papaz Artin'ten de Ali Saip Bey'e gelen cevapta, mal-ırz ve namuslarının korunacağına olan inanç belirtilmiş; teşekkür ve dualar edilmişti. Bkz. A.S. Ursavaş, *Kilikya Faciaları ...*, s.86-89, 94.

¹⁶¹⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 09 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 116/13-4.

¹⁶¹⁶ 13. Kolordudan, 20. Kolordu aracılığıyla Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 28 Ocak 1920 tarihli rapor. TİTE Arşivi, 318/5-5001; Albay Cevdet Bey'in 5 Şubat 1920 tarihli raporuna göre; Telebyad'da ikisi ağır dört makineli tüfek ile 200 kadar Fransız askeri vardı. Bunların Cereblus'taki Fransız karargâhıyla haberleşmesi kesilmişti. TİTE Arşivi, 318/52-52001; Bir diğer kaynağa göre 12 subay ve 460 erden oluşmaktaydı. Bkz. H.İ. Altınanıt, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.222.

¹⁶¹⁷ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.117-118; H.İ. Altınanıt, *Millî Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.221.

¹⁶¹⁸ C. Mutlu, "Urfa'da Millî Mücadele", s.415.

¹⁶¹⁹ 13. Kolordudan, -Urfa'nın durumuna ilişkin- padişaha ve Harbiye Nazırına gönderilen 17 Şubat 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 57/44-5; H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı ...*, s.223-227; İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.177.

öncülüğünde saldırı başlatılmıştı. Böylece gerilla harbine uygun icra edilen bu saldırılarla Urfa güneyindeki demiryolu hattı, Cerablus-Sacur çayı arasındaki köprü ile batısındaki demiryolu ve telgraf hatları da tahrip edilmişti.¹⁶²⁰ Neticede Aneze ve Berazi aşiretinin müşterek taarruzuyla 27 Ocak 1920’de Arappınarı’ndaki Fransız birlikleri Cerablus hattına, Suruç’taki Fransız birlikleri ise Birecik’e çekilmişti.¹⁶²¹

Suruç’un kontrol altına alınması üzerine buradaki aşiretler de güneybatıdan Urfa’yı kuşatmak üzere hazırlığa başlamıştı. Bu gelişmeler karşısında Urfa şehrindeki Fransızların; garnizonları çevresinde siper kazma, makineli tüfek yerleştirme gibi savunma tertibatlarıyla meşgul olduğu 13. Kolordu tarafından haber alınmıştı.¹⁶²² Ayrıca Telabyad’daki jandarma kumandanından alınan malumata göre buradaki 170 piyade, 5 büyük 12 hafif makineli tüfekten müteşekkil Fransız kuvveti takviye amaçlı olarak Urfa’ya gitmiş; Urfa’ya gönderilen 45 deve yükü elbise ve erzak ise aşiretler tarafından yolda yağma edilmişti. Fransızlar takviye amaçlı Katma’ya da üç tabur asker yollamışlarsa da demiryolu tahrip olduğu için bunların Urfa’ya sevki mümkün olmamıştı.¹⁶²³

Nihayetinde Urfa’daki Fransız birliklerine yönelik ilk ciddi baskın harekâtı, 9/10 Şubat gecesi vuku bulmuş ve Fransız karargâhına girilip Türk bayrağı asılmıştı. Ancak müdafî Fransızların mukabele taarruzunun başlamasıyla bir miktar silah ve ganimetle geri çekilmek durumunda kalınmıştı.¹⁶²⁴ Bu başarılı girişim haber alınınca kuşatmayı yakından takip ve koordine eden 13. Kolordu Kumandanlığı, Heyet-i Temsiliye’den gelen emirlerin de etkisiyle harekât için Siverek’te hazır bekleyen 5. Tümeğe bağlı 14. Piyade Alayının 1. Taburuna, dört makineli tüfek ve dağ topuyla bölgeye intikal etmesi emrini vermişti.¹⁶²⁵ Böylece Urfa’ya doğru 13. Kolordudan

¹⁶²⁰ 13. Kolordudan, *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderilen 4 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 205/48*; 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Şubat 1920 tarihli raporlar. ATASE, İSH, 116/13-1, 116/13-5, 116/13-6, 116/13-7*; 13. Kolordudan, 20. *Kolordu aracılığıyla Heyet-i Temsiliye’ye gönderilen 11 Şubat 1920 tarihli rapor. TİTE Arşivi, 317/73-73001*; 13. Kolordudan, *Padişaha ve Harbiye Nazırına arz edilmek üzere gönderilen 16 Şubat 1920 tarihli Urfa hadisesi raporu. ATASE, İSH, 57/44-4*.

¹⁶²¹ 13. Kolordunun 31 Ocak 1920 tarihli raporu. *ATASE, İSH, 328/72*.

¹⁶²² 13. Kolordunun 29 Ocak 1920 tarihli raporu. *ATASE, İSH, 204/70*.

¹⁶²³ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Şubat 1920 tarihli raporu. ATASE, İSH, 205/51*.

¹⁶²⁴ Urfa muhasarasının ve şehir içinde çatışmaların başladığını Mustafa Kemal Paşa da diğer Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerine duyurmuştu. Bkz. *ATTB, s.206-207*; Ayrıca, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi ise bu başarılı girişimi, Fransızların Urfa’yı tahliye edip şehrin 5 km mesafedeki Alman Hastanesinde karargâh kurduğu ve çekilmeye hazır halde beklediği şeklinde okurlarına duyurmuştu. Bkz. “Antep ve Urfa’da Vaziyet”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Şubat 1336, s.3.

¹⁶²⁵ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, emrindeki birlikleri zan altında bırakmamak için Ankara’ya gönderdiği telgrafta dahi Kuvâ-yı Milliye’nin kalabalık halde Siverek’e gelerek top ve silahları depolardan aldığını, buradaki birlikteki asker sayısının az olması nedeniyle mukavemet

bir birlik harekete geçmişti.¹⁶²⁶ Ancak Fransızların şehirden çekilmediği kısa sürede haber alınmıştı.

13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Urfa kuşatmasına dair gelişmeler ve Fransızların durumuyla alakalı Harbiye Nezaretine malumat göndermekteydi.¹⁶²⁷ Ancak 13. Kolordunun doğrudan hareketin içinde yer almadığını göstermek için Ermeni ve Fransızların Müslümanlara yaptığı katliamlar nedeniyle Kuvâ-yı Milliye'nin harekete geçtiğini, nasihat yapılsa da dinlenmediğini, hâliyle mevcut galeyan nedeniyle Kolorduya ait silah, top, bataryaların da alınabileceğini bildirmişti.¹⁶²⁸ Hakikaten de Urfa muhasarasına katılan birliklerin silah ve cephaneleri ile iâşe ve ikmalinin bir kısmı 13. Kolordu tarafından bir kısmı da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerince ve bölgedeki aşiretlerin yardımlarıyla sağlanmıştı.¹⁶²⁹ Albay Cevdet Bey'in bu açıklamaları, muhasara döneminde kendisinin de bilgisi dâhilinde gerçekleşecek olayları Harbiye Nezaretinin tepkisini çekmemek için farklı gösterme zaruretine binaen yaptığı değerlendirilmelidir.

Zaten Harbiye Nezaretinin, İtilaf devletleri ile silahlı mücadeleye girilmemesine yönelik telkinleri de 13. Kolorduyu temkinli hareket etmeye yöneltmişti.¹⁶³⁰ Bunun sebebi ise Kolordunun doğrudan kuşatmaya dâhil olması durumunda, fiili olmasa da resmî olarak var olan ateşkesin ihlal edilmesi ve bunun Fransızlara savaş ilan etme anlamına gelmesiydi. Harbiye Nezareti, hassas durumdan ötürü İtilaf devletleriyle zıtlasmaktan kaçınmaktaydı. Dolayısıyla İstanbul'dan gelen direktifler doğrultusunda Albay Cevdet Bey de Urfa kuşatması boyunca çok temkinli hareket etmişti.

Bu sırada Maraş'ın -Kuvâ-yı Milliye'nin başarılı mücadelesiyle- 12 Şubat'ta Fransız işgalinden kurtarılması üzerine Urfa muhasara kumandanı Yüzbaşı Ali Saip Efendi, durumu Fransız müfreze kumandanı Hocer'e iletmış; kan dökülmemesi için

edilemediğini bildirme ihtiyacı hissetmişti. Bkz. İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.184).

¹⁶²⁶ Ancak Kolordudan gönderilen nizami birlikler, taarruza üniformayla katılmamış; kıyafet değiştiren 14. Alayın subay ve erleri, Kuvâ-yı Milliye saflarında muhasaraya iştirak etmişti. 13. Kolorduda görev yapan subaylardan gönüllü olanlar da, takma adlarla Urfa muhasarasına dâhil olmuş, birliklerin komutasını üstlenmişlerdi. Bkz. Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.92.

¹⁶²⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 48/175; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Şubat 1920 tarihli raporlar. ATASE, İSH, 116/13-1, 116/13-2, 116/13-3, 116/13-4.

¹⁶²⁸ İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.163.

¹⁶²⁹ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.92; A. Kaşığıuşun, *Millî Mücadele'de İaşe Meselesi ...*, s.144-145.

¹⁶³⁰ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.119; F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.177-178.

umumi taarruza geçmediğini, hiçbir şekilde şehirde tutunamayacaklarını ve teslim olmalarını istemişti.¹⁶³¹

Bütün bu gelişmelere dair 13. Kolordu, hazırladığı harekât raporlarını, hem Harbiye Nezaretine hem Heyet-i Temsiliye'ye göndermişti. Buna göre Kuvâ-yı Milliye birlikleri, bilhassa Badıllı aşireti, şehirdeki Fransız siyasi hâkiminin karargâhına girerek Osmanlı bayrağı çekmiş ve çarpışmalarda Fransızlar 4 asker kaybetmişti. Elde edilen ganimet ise Badıllı aşiretine verilmişti. Bu başarı üzerine Urfa halkı da Kuvâ-yı Milliye'ye katılmaya başlamıştı. Harekâta katılanlara iâşe erzak ile bir miktar para ve altın dağıtılmıştı. Ayrıca Kolordu unsurlarına verilen hareket emrine de yer verilmişti. Bu bağlamda Fransızların şehirden tamamen çekilmesi hâlinde Siverek'teki 1. Alay ile 14. Alaydan bir taburun ve bir seri cebel (dağ) ve dört makineli tüfekten oluşan birliğin derhâl Urfa'yı kontrol almasının emredildiği bildirilmişti.¹⁶³²

Bu arada Heyet-i Temsiliye de 11 Şubat 1920 tarihli toplantısında, şehirlerin işgalden kurtuluş sürecini hızlandıracak bazı kararlar almıştı. Bu çerçevede, 3. Kolordunun Maraş'taki Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmesini, 13. Kolordunun ise Urfa'da mahsur kalan Fransız birliğinin esir edilmesine yönelik tedbirleri hızlıca almasını ve Birecik'teki Kuvâ-yı Milliye'nin Fransızlar aleyhine harekete geçmesini temin etmesini kararlaştırmıştı.¹⁶³³

Bununla birlikte Albay Cevdet Bey, ertesi gün (12 Şubat) Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği raporda bazı mahzurlara dikkat çekerek mıntıkasındaki halkın durumunu anlatmış ve onların teskin edilmeye çalışıldığını belirtmişti. Şöyle ki Siverek'teki ahali, Urfa kuşatmasına destek vermek için galeyana gelerek toplantı ve gösteriler yaptıkları gibi 1. Süvari Alayına ait depolarda bulunan top ve makineli tüfekleri cebren almak istemişlerdi. Buna karşılık Kolordunun emriyle bölgede konuşlu 1. Süvari Alayı, halkı yatıştırmaya gayret etmişti. Ayrıca güvenliğin sağlanması amacıyla Diyarbakır'dan Siverek'e bir cebel takımı gönderileceği ifade edilmişti.¹⁶³⁴

¹⁶³¹ A.S. Ursavaş, *Kilikya Faciaları ...*, s.111-113; Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.241.

¹⁶³² 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 57/37-3; 13. Kolordudan, 20. Kolordu aracılığıyla Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 10 Şubat 1920 tarihli rapor. TİTE Arşivi, 320/4-4001.*

¹⁶³³ TTK Arşivi, BE/BS, 3/149.

¹⁶³⁴ 13. Kolordudan, 20. Kolordu aracılığıyla Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 12-13 Şubat 1920 tarihli rapor. TİTE Arşivi, 319/43-43001; 13. Kolordudan, 20. Kolordu aracılığıyla Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 13 Şubat 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 330/35.

Nihayetinde Kuvâ-yı Milliye'nin Urfa'yı birçok yönden ihata etmesiyle Fransızlar şehrin içinde sıkışıp kalmıştı.¹⁶³⁵ Yine de Türk tarafında lojistik eksiklik ile sevk ve idare açısından çeşitli problemler bulunmaktaydı. 13. Kolordu tarafından Elazığ Ahz-ı Asker Riyasetine (Askeralma Başkanlığı) gönderilen yazıda; Urfa'daki millî kuvvetlerin ve Kolordudan giden birliklerin artmasıyla erzak sıkıntısı çekilmeye başladığı, bu bakımdan daha fazla kuvvet gönderilmesine gerek olmadığı açıklanmıştı. Buna rağmen Urfa kuşatmasındaki Kuvâ-yı Milliye, yardıma ihtiyaç duyduğunu ve 13. Kolordunun kendilerine yardım etmesi için Heyet-i Temsiliye'den talepte bulunmuştu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolorduya bir kez daha başvurmuştu. 13. Kolordu Kumandanlığı ise cevaben, Urfa muhasarasına gerekli yardımın yapıldığını, en son bir müfreze ve dağ topu gönderildiğini belirtmişti. Harbiye Nezaretine bu hususta verilen malumatta ise Kolorduya bağlı ast bağlı birliklerinin kendiliğinden kuşatmaya katıldığı açıklanmıştı.¹⁶³⁶

Kuşatma tüm hızıyla sürdürülürken 13. Kolordu, gerek İstanbul'daki Harbiye Nezaretine gerekse de Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye malumat aktarmaya devam etmiş; aynı zamanda Urfa muhasarasına dâhil olmak için Harbiye Nezaretini ikna etmeye çalışmıştı. Bu bağlamda Albay Cevdet Bey'in 16 Şubat 1920 tarihli raporunda şu hususlara dikkat çekilmişti: İngilizler ile yaptıkları anlaşma kapsamında Deyr-i Zor ve Haseke'yi kontrol altına olan Arapların, Urfa'yı da işgal etme niyetinde oldukları istihbaratı alınmıştı. Dolayısıyla Kuvâ-yı Milliye'nin Fransızları Urfa'dan çıkarmasından sonra muhtemel bir Arap işgal girişimini engellemesi icap edecekti. Bunun için de 13. Kolordunun şimdiden Urfa şehir merkezi dâhil bütün Urfa Mutasarrıflığı sınırlarını kontrol altına alması uygun olacaktı. Bu kapsamda Cevdet Bey, Urfa'ya asker sevk etmek için izin istemişti.¹⁶³⁷

İlgili talep üzerine Harbiye Nezaretinden verilen cevapta bu uygun görülmemişti. Zira Fransız askeri, Urfa'da iken birlik sevk etmek uygun olmayacaktı. Ancak Fransızlar Urfa'yı tahliye ederse asayişin temin maksadıyla tehir etmeksizin

¹⁶³⁵ Ali Saip Bey, eserinde Urfa'nın tahliyesi sonrası vuku bulan 11 Nisan tarihli müsademedede öldürülen Fransız subayının günlük olarak tuttuğu defter kayıtlarından detaylı pasajlar vererek Urfa muhasarasını anlatmıştır. Bu defter, Fransızların ne şekilde muhasara altında ve zor durumda kaldığını ortaya koymaktadır. Defterdeki pasajlar, aynı zamanda Türk taarruzunun ne şekilde vuku bulduğunu Fransızların gözünden ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bkz. A.S. Ursavaş, *Kilikya Faciaları ...*, s.128-253.

¹⁶³⁶ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.119-120; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, s.190.

¹⁶³⁷ *ATASE, İSH*, 57/48-4.

şehre birlik gönderilebilirdi. Sonunda, sadece muhasara süresince gelişmelerin yakından takip edilmesine izin çıkmıştı.¹⁶³⁸ Bu açıdan 13. Kolordunun, Harbiye Nezaretinden aldığı emirler mucibince muhasaraya dâhil olma noktasında mütereddit olsa da muhasarayı yakından takip ettiği görülmektedir.

Diğer taraftan, Albay Cevdet Bey 18 Şubat 1920’de Ankara’ya yazdığı raporda, Urfa ve çevresinde yoğun kar yağışı nedeniyle yolların kapandığını ve ikmal faaliyetinin aksadığını belirtmişti.¹⁶³⁹ Esas olarak ise Urfa’daki kuvvetlerin tek merkezden yönetilememesi, kuşatmanın da askerî taktik ve muharebe prensiplerinden yoksun bir şekilde sürdürülmesi nedeniyle netice alınması gecikmekteydi. Bunun üzerine 13. Kolordu Kumandanlığınca, gizli kalmak kaydıyla 1. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Bey’e yollanan emirde, bir subayla birlikte Urfa’ya gitmesi ve muhasaradaki unsurların sevk ve idaresini üstlenmesi emredilmişti. Ayrıca Binbaşı Salih Bey ile birkaç subay, birkaç bombacı eri bir miktar bomba ve Mardin’den bir dağ topu ile bir topçu takımı daha kuşatmaya destek için bölgeye gönderilmişti.¹⁶⁴⁰ Zira Fransızlar üstün ateş gücüyle savunmaya devam etmekteydi¹⁶⁴¹ ve buna karşı top kullanımı muhasaranın başarısı açısından gerekliydi.¹⁶⁴²

Kuşatmanın uzaması ve bazı aşiretlerin kuşatmadan ayrılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolordudan Urfa kuşatmasını başarıyla neticelendirmesini bir kez daha istemişti. Üstelik şehirdeki Ermeni ve Süryanilerden oluşan yaklaşık 1.200 kişinin silahlanarak Fransızlara katılması ve takviye Fransız birliğinin de Cerablus’a kadar gelerek Urfa’ya takviye ulaştırmaya çalıştığı kritik bir sürece girilmişti.¹⁶⁴³ Görüldüğü üzere kısıtlı imkânlarla kuşatmada mesafe kat edilmesine rağmen kati

¹⁶³⁸ ATASE, İSH, 57/48-2.

¹⁶³⁹ 13. Kolordudan, 20. Kolordu aracılığıyla Heyet-i Temsiliye’ye gönderilen 22-23 Şubat 1920 tarihli raporda; bölgede iki metre kar olduğunu, Urfa telgraf hattının hasar aldığını, Urfa ile Kolordu karargâhı arasında haberleşmenin imkânsızlaştığını, ayrıca bölgedeki köyler arasında ulaşımın dahi kapandığını bildirmiş; bu yüzden kuşatmada da çatışmaların kesildiğini ve sadece temasın devam ettiğini ifade etmişti. TİTE Arşivi, 317/21-21001.

¹⁶⁴⁰ H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı...*, s.235-236; Erkan Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s.225-246.

¹⁶⁴¹ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.119-121.

¹⁶⁴² Nitekim topçu takımı geldikten sonra ateş gücünde bir denge tesis edilmiş ve kuşatma altındaki Fransızların işi daha da zorlaşmıştı. Zira mevzileri yoğun bir şekilde bombalanan Fransızlar, savunma yeteneklerini kaybetmeye başlamıştı. Bkz. R.Y. Büyükoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.128.

¹⁶⁴³ İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.185-187.

netice almak mümkün olmamıştı. Üstelik İtilaf devletlerinin yoğun baskısı altında kalan İstanbul'daki hükûmet de farklı bir tutum içindeydi.

Nitekim Dâhiliye Nezaretinin Urfa Mutasarrıflığına gönderdiği 1 Mart 1920 tarihli yazıya göre Urfa'daki Fransız kuvvetleri mütecaviz bir vaziyette değildi. Fransızlarla müzakerelerin başlamak üzere olması ve Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti ile sulh yapılmasına dair *-lehimize-* bir düşüncenin artması hasebiyle Fransızlara taarruz durdurulmalıydı. Bu bağlamda Urfa kuşatmasının sonlandırılması istenmiş; bunun devletin menfaatine olacağı belirtilerek Kuvâ-yı Milliye unsurlarına gerekli nasihatın yapılması emredilmişti.¹⁶⁴⁴ Dâhiliye Nazırı'nın bu emri, dikkate alınmadığı gibi aksine 13. Kolordunun da Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri doğrultusunda Urfa'ya desteğini artırmakta olduğu takip edilmektedir. Bu bağlamda Siirt'teki 2. Tümen Kumandanı Yarbey Akif Bey'in, hem Siverek'teki heyecan ve asayiş idare etmek hem de kuşatmayı koordine etmek üzere Siverek'e hareketi emredilmişti. Dolayısıyla Urfa kuşatması sürecinde Siverek'in; 13. Kolordu açısından harekâtın taktik komuta merkezi olduğu, aynı zamanda personel, silah, mühimmat ve cephane açısından bir yığınak bölgesi olduğu ifade edilmelidir.

Akif Bey'e verilen görev çerçevesinde 2. Tümen emrinde olup Garzan'da konuşlu bulunan 18. Piyade Alayı taburları, makineli tüfek bölükleri ve sahra topçu takımı da Akif Bey'in emrine görevlendirilmişti. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, verdiği bu emrin okunduktan sonra imha edilmesini emretmişti. Yarbey Akif Bey ise aldığı emir gereği mart ayı ortalarında Siverek'e ulaşarak görevine başlamıştı. Bir müddet sonra 18. Alayın da Urfa muhasarasına katılmasına dair emir verilmiş ve bölgeye hareketi emredilmişti. Diyarbakır'dan da muhasaradaki topçu birlikleri için takviye cephane gönderilmişti. Bu arada -13. Kolordunun harekât raporuna göre- 11-12 Mart'ta Urfa'yı takviye amaçlı trenle Telabyad'a gelen ve Albay Normand'ın kumanda ettiği düşünülen 400 kişiden oluşan Fransız birliği, bölgedeki Kuvâ-yı Milliye birliklerinin taarruzu üzerine istasyondan karaya çıkartma yapamadan hat yakınındaki köylerden birkaçını ateşe vererek ve bazı yerlerden hayvanları çalarak Cerablus istikametinde geri çekilmek durumunda kalmıştı.¹⁶⁴⁵ Bu Fransız birliğini,

¹⁶⁴⁴ BOA, DH, ŞFR, 108/5.

¹⁶⁴⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezareti ve diğer kolordulara gönderilen 13-14 Mart 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 299/108; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Mart 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 333/126; 13. Kolordudan, 20. Kolordu aracılığıyla Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 16-17 Mart 1920 tarihli rapor. TİTE Arşivi, 316/3-3001; Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.122-123.

Urfa'dan hareket eden Aneze ve Suruç Berazi aşiretleri Harabnaz istikametinde karşılaşmış ve müsademeye girişilmişti.¹⁶⁴⁶

2. Tümen Kumandanı Yarbey Akif Bey ise Urfa'daki Karaköprü mevkiinde incelemelerde bulunduktan sonra Siverek'e gelmiş ve 17 Mart'ta Kolordu karargâhına gönderdiği raporda bazı aksaklıklara dikkat çekmiş olup bunlar şöyleydi:

- Kolordudan muhasaraya gönderilen topların cephanesinin tükendiği ve makineli tüfek olmadığı,
- Kuşatmaya katılan aşiretlerin askerî eğitim görmeyen kişiler olması sebebiyle nizami birliklerinin harekât icrasını da olumsuz etkilediği,
- Harekâtta unsurların dağınık olması yüzünden müşterek ve koordineli bir harekât icra edilemediği,
- Kuşatmanın keşif ve tertibattan yoksun olduğu için başarıyla sonuçlandırılmadığı.

Akif Bey bunlara ilaveten, muhasarayı takviye için Urfa'nın askerlik çağındaki gençlerinden düzenli bir tabur oluşturma girişiminden de sonuç alınamadığını belirtmişti.¹⁶⁴⁷ İlgili rapordan hareketle kuşatmanın, birbirinden kopuk ve asker olmayan unsurların da yer almasından dolayı mevzi düzeni gibi harp prensiplerinden yoksun bir şekilde icra edildiği anlaşılmaktadır.

Yarbey Akif Bey, harekât devam ederken Urfa Mutasarrıflığıyla ve Urfa Kuvâ-yı Milliye Riyasetiyle harekâtın gelişimine ilişkin sürekli haberleşmişti.¹⁶⁴⁸ Bununla birlikte Akif Bey, İstanbul'un da işgal edilmesinin de etkisiyle Urfa Mutasarrıflığına yolladığı 17 Mart'taki yazıda; Urfa Kuvâ-yı Milliyesi'nin harekâta erken başladığını, bu yüzden de ortaya çıkan sorunlara katlanılması gerektiğini bildirmiş; hükûmet tarafından başlatılan diplomatik görüşmelerin beklenebileceğini ifade etmişti.¹⁶⁴⁹

Yarbey Akif Bey'in bu tutumu, bir bakıma kolordu kumandanı Albay Cevdet Bey'in yaşadığı tereddüde benzemekteydi. Ayrıca, Kuvâ-yı Milliye'nin düzensiz hareketlerinden de rahatsızdı. Çünkü bu hareketler, kontrolleri dışındaydı ve söz konusu hareketlerin sebep olabileceği siyasi ve askerî sorumluluktan uzak durmak

¹⁶⁴⁶ *TİTE Arşivi*, 316/34-34001.

¹⁶⁴⁷ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.123-124; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.207.

¹⁶⁴⁸ H. Açına, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi ...*, s.100-104; 220-224.

¹⁶⁴⁹ H. Açına, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi ...*, s.101-102.

istemekteydi. Onun bu yazılarına Urfa Mutasarrıflığı itiraz etmişti. Akif Bey de bir sonraki yazısında; Urfa halkı ve devletin geleceğiyle ilgili karar alma durumunda olmadığını ifade etmiş, taleplerinin doğrudan Diyarbakır'daki Kolordu Kumandanlığına yapılmasını istemişti. Urfa Kuvâ-yı Milliyesi, bu defa 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'e başvurursa da istediği yanıtı alamamıştı. Zira Halit Bey de Kolordudan verilen cevapların, devletin ve milletin menfaatine uygun olduğu, hissiyat ve asabiyeğe düşülmesinin daha büyük sıkıntılar doğuracağı yönünde bir yanıt vermişti.¹⁶⁵⁰ Esasında bu süreçte devam eden mütereddit vaziyet, İstanbul'un işgalinin uyandırdığı infial ve birkaç gün boyunca devam eden belirsizlikti. Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı 19 Mart tarihli beyanname ve kolorduların tamamen Ankara'ya bağlanma durumu, kısa sürede Urfa muhasarasına yönelik 13. Kolordunun tutum ve icraatlarını daha pozitif bir hâle getirmişti.

Zikredilen belirsizliklere rağmen Urfa'da Fransızlara yönelik kuşatma devam etmekteydi. Fakat Kolordunun etkin desteğine ihtiyaç olduğu aşikârdı. Bu hususta Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıya göre; Urfa'yı kuşatan düzensiz kuvvetler ve aşiretler, Fransızlara karşı zor durumdaydı. Ancak düzenli birlikler (13. Kolordu) muhasaraya katılırsa Fransızlar, Fırat'ın doğusuna çekilmek zorunda kalabilirdi. Kolordu harekâta doğrudan iştirak etmezse en azından 500 kadar nizami asker, Urfa'yı kuşatma altında tutmalıydı. Vaziyet, 13. Kolorduya da arz edilmişse de Kolordudan gerektiğinde Fransızlarla anlaşılmasına yönelik bir cevap alınmıştı. Böyle bir durumda Fransızların uygulayacağı şiddetten kaçınılamayacaktı. Bu durumda Urfa'ya bir an evvel düzenli birliklerin gönderilmesi veya hükûmetin resmî girişimlerde bulunulması gerekiyordu.¹⁶⁵¹ Söz konusu talepler karşısında Mustafa Kemal Paşa; 13. Kolorduya durumu ilettiğini, Kolordunun Urfa'ya bazı harp araç-gereçleri ile takviye kuvvet göndererek gerekli tedbirleri almaya çalışacağını; bu yüzden tereddütsüz şekilde kuşatmaya devam edilmesini emretmişti.¹⁶⁵²

Urfa halkı adına Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 19 Mart 1920 tarihli yazıda ise kuşatma için 13. Kolordudan yardım geleceğini beklediklerini ama henüz bir haber alınmadığını, kuşatma için sayısı eksik de olsa Karacurun'daki (Hilvan/Urfa'nın

¹⁶⁵⁰ H. Açına, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi ...*, s.103-112.

¹⁶⁵¹ *ATBD*, S.103, Belge 2888, s.104-107.

¹⁶⁵² H. Açına, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi ...*, s.95.

kuzeyi) taburun bölgeye sevk edilmesini, eksik erlerinin Kuvâ-yı Milliye'den ikmal olunacağı ifade edilmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, “13. Kolordu, ciddi olarak Urfa meselesini halledecektir. Talimat verildi. Muhabere ediniz.” cevabını yollamıştı.¹⁶⁵³ Görüldüğü üzere muhasaradaki unsurlar, 13. Kolordudan daha etkin destek alabilmek için Mustafa Kemal Paşa'dan mütemadiyen talepte bulunmaktaydı.

Urfa muhasarasındaki kuşatmanın uzamasından ciddi rahatsızlık duyaan Mustafa Kemal Paşa, en sonunda 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'i makine başına çağırtmış ve 24 Mart'ta verdiği yeni emirde; Kolordudan bir miktar birliğin çok hızlı bir şekilde Urfa'ya sevk edilip muhasaraya sokulmasının başarıyı getireceğini, bunun vatan menfaatini gerektiren bir görev olduğunu belirtmişti. Hâl böyleyken Kolordunun kuşatmaya gerektiği gibi müdahale etmemesini anlayamadığını ifade etmişti. 13. Kolordudan bu yazıya verilen cevapta; Kolordunun Urfa kuşatmasına subay desteğinin yanı sıra silah ve cephane olarak da her türlü yardımın yapıldığı, ayrıca er gönderilmesi için de çalışıldığı belirtilmişti.¹⁶⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın, Albay Cevdet Bey'e yolladığı 30 Mart 1920 tarihli yazında ise Urfa'da Fransızların çok zor durumda kaldıklarının anlaşıldığı, kuşatmayı neticelendirmek ve kuşatmaya katılan aşiretleri cesaretlendirmek için en yakın birliğin Urfa'ya sevk edilerek iki aydan beri sürüncemede kalan bu meselenin halledilmesini tekrar ve önemle rica etmişti.¹⁶⁵⁵ Albay Cevdet Bey de Fransızların erzak ve cephane hususunda oldukça müşkül vaziyette olduğunu, Urfa'ya bir taburluk kuvvet ile Adıyaman'dan Kuvâ-yı Milliye birliği sevk edildiğini, ayrıca bir miktar silah ve cephane gönderildiğini tebliğ etmişti.¹⁶⁵⁶

Bu yazışmalar ve kuşatma devam ederken Albay Cevdet Bey'in, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı 30 Mart 1920 tarihli telgraf, Kolordunun Urfa kuşatmasına katkı yaptığını, esas olarak imkânlarının da sınırlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda ilgili telgrafta; Kolordu cephesinde bir yandan İngiliz ve Fransız gibi iki önemli gücün bulunduğunu, diğer yandan da bölgede siyasi Kürtçülük faaliyeti ile Arap propagandaları gibi iki etkenin daha olduğunu, Kolordunun tüm bunlarla uğraşmasının yanı sıra Urfa muhasarasına

¹⁶⁵³ HTVD, S.13, s.23-27, Vesika 336; H. Açına, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, s.97-99; T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.383.

¹⁶⁵⁴ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.124-125.

¹⁶⁵⁵ HTVD, S.13, s.53-54, Vesika 349.

¹⁶⁵⁶ 13. Kolordunun 31 Mart 1920 tarihli vukuat raporu. ATASE, İSH, 333/203.

katkı sağladığını, başarı için Siirt ve çevresinde konuşlu bulunan 2. Tümen birlikleriyle Elazığ ve Malatya'daki kolordu birliklerinin Siverek-Urfa hattına kaydırılmasının gerekliliğini bildirmişti. Dolayısıyla 15. Kolordudan Rıdvan suyu ve Dicle doğusu yani Batman, Siirt, Bitlis hattını korumak üzere muhtelif askerî sınıflardan teşkil edilmiş bir kuvvetin gönderilip gönderilemeyeceğini sormuştu. Ayrıca iaşe-ikmal güçlüğü sebebiyle şimdilik bu kadar bir kuvvetin yeterli olacağını, ileride vaziyete göre yeni ricada bulunabileceğini ifade etmişti.

Kazım Karabekir Paşa ise Cevdet Bey'e verdiği cevapta, Haziran ayında (1920) Şark Cephesi'ni çözüme kavuşturmayı ümit ettiğini ve istediği kuvveti 13. Kolordu mıntıkasına görevlendirebileceğini ifade etmişti.¹⁶⁵⁷ Bu yazışmadan da anlaşılacağı gibi Albay Cevdet Bey, 13. Kolordunun tüm gücüyle muhasaraya dâhil olmamasını hem siyasi hem askerî hem de sahadaki dinamikler hasebiyle bir bakıma mecburiyet olarak görmekteydi.

Bu arada Ankara'da Meclis'in açılacak olması hasebiyle Urfa dâhil seçimler yapılmış; Urfa Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Yüzbaşı Ali Saip Urfa Mebusu seçilmişti. 2. Tümen Kumandanı Yarbey Akif Bey tarafından Saip Bey'in yerine Urfa Kuvâ-yı Milliye ve muhasara kumandanlığına 24. Piyade Alay Kumandanı Binbaşı Nuri Bey (Pehlivanzade) atanmıştı.¹⁶⁵⁸

Resulayn'da denetimde bulunan Binbaşı Nuri Bey, emri alır almaz Urfa'ya hareket etmiş; ayrıca 12. Süvari Alay birlikleri de Nuri Bey'in emrine verilmişti. Albay Cevdet Bey de 14. Piyade Alayı 1. Taburun Urfa'ya girdiğinin haber alındığını bildirmişti. Böylece 13. Kolordunun; silah, cephane takviyesinin yanı sıra bir miktar subayını ve bazı birliklerini Urfa'ya sevk etmesiyle muhasara şiddetlenmişti. İki aydır herhangi bir destek alamayan Fransızlar ise teslim görüşmeleri için 8 Nisan'da haber yollamak durumunda kalmıştı. Bu kapsamda yapılan 6 maddelik mutabakatla 11 Nisan 1920 gecesi Fransızlar şehri terk etmişti.¹⁶⁵⁹ Böylece 61 gün devam eden Urfa kuşatması başarıyla neticelendirilmiş, Maraş'tan sonra Urfa da Fransız işgalinden kurtarılmıştı.

¹⁶⁵⁷ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.569-570.

¹⁶⁵⁸ Ali Saip Bey, Nuri Bey'in 8 Nisan'da Urfa'ya geldiğini, yönetici ve muktedir bir şahsiyet olduğunu, böylesine dirayetli bir kumandanın kendi yerine Urfa'ya gönderilmesinden dolayı memnuniyet duyduğunu belirtmişti. Bkz. A.S. Ursavaş, *Kilikya Faciaları* ..., s.232.

¹⁶⁵⁹ 13. Kolordunun 8-9 Nisan 1920 tarihli raporu. ATASE, *İSH*, 335/175; "Urfa'nın Tahliyesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Nisan 1336, s.3; A.S. Ursavaş, *Kilikya Faciaları* ..., s.233-239; C. Mutlu, "Urfa'da Milli Mücadele", s.416-417.

Bu süreçte Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, Urfa kuşatmasını yakından takip etmiş; 13. Kolordunun muhasaraya aktif bir şekilde katılması için müteaddit emirler göndermişti.¹⁶⁶⁰ Urfa'daki Fransız birliğin aldığı yenilgi, Antep-Kilis ve Birecik hattındaki Fransız kıtaları üzerinde de menfi etki ve moral bozukluğu oluşturmuştu.¹⁶⁶¹ Nitekim Fransızlar, kuşatma süreci ve geri çekilme esnasında 700'ü aşkın kayıp, 100'den fazla da esir vermişlerdi.¹⁶⁶² Türk tarafının kaybı ise¹⁶⁶³ gerek Yüzbaşı Ali Saip Efendi ve Hasan İzzet Bey'e göre kesin olarak tespit edilememişti.¹⁶⁶⁴

Netice itibarıyla Urfa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin geniş kapsamlı teşkilatlanma çabaları ve Kuvâ-yı Miliye'yi tesis etmesi, Urfa aşiretlerinin Milli Mücadele'de etkin bir şekilde yer almasını sağlamıştı. 13. Kolordunun gittikçe artan desteği, kuşatmada bulunan unsurları/aşiretleri koordine etmesi ve nihayetinde bazı unsurlarıyla bilfiil kuşatmaya dâhil olmasıyla başarı kaçınılmaz olmuş ve Urfa işgalden kurtarılmıştı.

Urfa muhasarasının başarıya ulaşmasında birçok etken olduğu görülmektedir. Nitekim harp prensipleri açısından değerlendirildiğinde; evvela şehre giden stratejik noktaların ele geçirildiği, müteakiben şehrin kuşatma altına alınmasıyla harekât üstünlüğünün ele alındığı, nihayetinde lojistik imkânlarının kesilmesiyle Fransızların iyice zor durumda bırakıldığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde, kuşatma sırasında ani baskınlarla müdafilerin direnci kırılmaya çalışılmış; zaman geçtikçe kuşatmaya takviye birliklerin katılması, silah ve mühimmat çeşitliliğinin artmasıyla taarruzlar şiddetlenmiştir. Mevcut durumda daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Fransızlar, Urfa'yı tahliye etmek zorunda kalmışlardır.

¹⁶⁶⁰ Y. Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, s.253-254.

¹⁶⁶¹ Albay Andrea, *Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muhaberatı*, çev., Miralay Kadri, yay. haz., Erdal Açıkse, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010, s.20.

¹⁶⁶² İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.243.

¹⁶⁶³ İsmail Özçelik ve Yücel Özçelik, Türk tarafının kaybını 125 şehit 168 yaralı olarak vermişti. Bkz. İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.243; Y. Özkaya, "Güney, Güney-Doğu'da Savunmalar ...", s.275; Ancak Hasan İzzet Bey'e göre, zikredilen bu şehit ve yaralılar, 11 Nisan tarihli müsademede verilmiş ve Urfa muhasarasındaki zayıat miktarı tam olarak belirlenememişti. Bkz. H.İ. Altınanıt, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.225.

¹⁶⁶⁴ Ali Saip Bey, Urfa'da muhasara için kurulan Kuvâ-yı Milliye Hastanesi tabibi Hamdi Kasım Bey'in verdiği malumatı baz alarak 8 Şubat'tan 1 Nisan'a kadar olan süreçte, hastaneye 122 nefer yaralı geldiğini, 12 neferin hastanede vefat edip 55'inin taburcu edildiğini, 22'sinin evlerine nakledildiğini, 45'inin halen tedavi gördüğünü bildirmişti. Bununla birlikte zikrettiği zayıat rakamının toplamı 134'e tekabül etmekteydi. Bkz. A.S. Ursavaş, *Kilikya Faciaları ...*, s.229.

3.4.3. Urfa'nın İşgalden Kurtarılmasından Sonra 13. Kolordunun Bölgedeki Askerî Faaliyetleri

Urfa'yı tahliye ettikten sonra Ateşkes şartları gereği şehirden ayrılarak Halep'e doğru yola çıkan Fransız kuvvetleri, Urfa'nın 15 kilometre güneybatısındaki Firuzpaşa mevkiine geldiklerinde, köylülere ateş açmıştı. Bunun üzerine köylüler karşılık vermiş, kısa sürede civardaki köylüler ve aşiretlerin de katılımıyla iki taraf arasında şiddetli bir çatışma yaşanmıştı. Bu sırada Fransızlar çok sayıda zayıat vermişti. Konuya ilişkin 13. Kolordu Kumandanlığınca hazırlanan 17 Nisan 1920 tarihli rapora göre Fransızların çatışmadaki zayıatı; 296 ölü, 67 yaralı ve 140 esir şeklindeydi. Türk tarafında ise 10 şehit, 32 yaralı vardı.¹⁶⁶⁵ Ali Saip Bey ise bu çatışmaya ilişkin raporunda, Türk tarafından aşiret mensuplarından şehit olduğunu dile getirmiş; Fransız kayıplarını ise sayı vermeden “*büyük bir kısmı*” diyerek ifade ederken 100 Fransız askerinin de esir alındığını belirtmişti.¹⁶⁶⁶ Esir ve yaralıların bir kısmı Urfa'ya getirilerek tedavi altına alınmıştı.¹⁶⁶⁷ Esirler Mayıs ayında ise Diyarbakır'a sevk edilmişti.¹⁶⁶⁸

Anlaşıyor ki, Fransızlar Urfa'dan vazgeçmek istemiyorlardı. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa da Urfa'nın mutlaka korunmasını istemişti. Bu doğrultuda muhtemel bir Fransız taarruzuna karşı 13. Kolorduya, 13 Nisan 1920 tarihli bir emir göndermiş ve Fransızların üç taburluk birliği Cerablus'a sevk ettiğini, hâliyle yeniden Urfa'ya saldırmaları durumunda şehrin kaybedilmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.¹⁶⁶⁹ Nitekim Fransızlar, 17 Nisan'dan itibaren Cerablus'tan Arappınarı hattına geçmek için aşiretler tarafından tahrip edilen demiryolunu tamir ederek ilerleyişe geçmişti.¹⁶⁷⁰

¹⁶⁶⁵ 13. Kolordudan, Heyet-i Temsiliye ve civar kolordulara gönderilen 17 Nisan 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 317/74-1, 317/74-2.

¹⁶⁶⁶ Ali Saip Bey'e göre Fransız ordusundaki öncü kuvvetler ile Ermeni askerler, yolda rastladıkları aşiretler ve köylülere ateş etmiş; üstelik kendisini anlaşma gereği 3 km geriden takip eden Jandarma Teğmen Halil Münir Efendi kumandasındaki Türk müfrezesine de ateş açmışlardı. Bunun üzerine civardaki ahalî ve aşiretler hadise mahalline gelerek Fransız birliklerine karşı taarruza geçmiş; bu sırada Fransız birlikleri de muharebe düzeni almıştı. Üç saatlik çatışmada Fransız birliğinin kumandan ve subaylarıyla birlikte büyük bir kısmı öldürülmüş, geri kalan 100 nefer de esir edilerek Urfa'ya getirilip muhafaza altına alınmıştı. Öldürülenler arasında Urfa'daki Fransız siyasi hâkimi Yüzbaşı Sajo, Fransız İşgal Kumandanı Binbaşı Hocer de bulunmaktaydı. Bkz. A.S. Ursavaş, *Kilikya Faciaları ...*, s.240-252.

¹⁶⁶⁷ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.127-128.

¹⁶⁶⁸ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III ...*, s.28, 34.

¹⁶⁶⁹ HTVD, S.14, s.8-9, Vesika 360.

¹⁶⁷⁰ Andrea, *Fransızlara Nazaran ...*, s.23.

18 Nisan'da ise aşiret kuvvetleriyle Fransızlar arasında Arappınarı kuzeyinde bir muharebe daha meydana gelmişti. 18. Piyade Alay Kumandanı olan ve Urfa Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığını da üstlenen Binbaşı Nuri Bey'in raporuna göre; 500 piyade, 150 süvari ve çok sayıda makineli tüfekten müteşekkil Fransızların yanında iş birliği içinde oldukları Kencan aşiretine mensup Basravi aşireti vardı. Türk tarafında ise 13. Kolorduya bağlı birlikler ve Kolordu emrinde hareket eden 2.000 civarındaki aşiret unsurları bulunmaktaydı. Vuku bulan çarpışmada Fransızlara büyük zayıat verdirilmiş; bölgedeki hâkim tepeler kontrol altına alınmıştı.¹⁶⁷¹

Bu yenilgiden sonra Fransızların yeniden Arappınarı'nda kuvvetlerini tahkim etmeye başladığı haber alınmıştı. Urfa'ya yönelik yeni bir taarruz ihtimaline karşı baskın hüviyetinde harekete geçen Urfa Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Binbaşı Nuri Bey; emrindeki Kolordu unsurları ile iki top ve iki makineli tüfekle Suruç'a gelmiş, bu sırada civardaki aşiretler de Nuri Bey'in emrine katılmıştı. Böylece kısa sürede Arappınarı'ndaki Fransız birliği buradan çıkartılmıştı. Buna rağmen 1.000'i aşkın bir kuvvetle ¹⁶⁷² bölgeye gelen Fransızlar Suruç'u işgal etmişti. Akabinde Arappınarı'nda toplanan Fransızlar, 6 Mayıs'ta da Suruç'un kuzeyindeki Göktepe'yi işgal ederek Urfa istikametinde ilerlemeye devam etmişti. Fransızlar birlikleri; 1.200 piyade, 200 süvari, 4 sahra ve 2 cebel topundan müteşekkil olup Türk tarafı ise 13. Kolordu birliklerinden 250 piyade, 60 süvari, 8 makineli tüfek ve 4 top ile 1.500 silahlı aşiret kuvvetinden ibaretti. Fakat aşiret kuvvetleri en ufak bir zorlukta çatışmanın ortasında kaçabiliyordu. Urfa'da ise mevcutları eksik olsa da Kolorduya bağlı üç piyade taburu ile 8 ağır mitralyöz, 6 cebel topu ve üç süvari bölüğü bulunmaktaydı.¹⁶⁷³ Geline bu noktada, artık 13. Kolordunun Mütareke şartlarını bir kenara bırakarak harp düzeninde Fransızlara karşı tertiplendiği ve muharebe düzenine geçtiği ifade edilmelidir.

Neticede Urfa'yı işgal etmek maksadıyla şehre yönelik ilerleyişe geçen Fransız kuvvetlerine karşı Binbaşı Nuri Bey idaresindeki 13. Kolordu birlikleri, Urfa Kuvâ-yı Milliyesi ve aşiretler ile birleşmişti. İki taraf arasında Urfa'nın güneybatı cihetinden

¹⁶⁷¹ İ. Özçelik, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında ...*, s.29, 280.

¹⁶⁷² Andrea'ya göre Türk kuvvetleri aşiret unsurlarıyla birlikte yaklaşık 3.000, Fransız birlikleri ise 700 kişiydi. Türk kuvvetlerini tasvir ederken, muntazam Türk birliğine yüksek rütbeli bir Türk subayının (Binbaşı Nuri Bey), Türk topçusuna bir yüzbaşının komuta ettiğini, aşiretlere reislerin ve çetelere (Kuvâ-yı Milliye) sivillerin komuta ettiğini bildirmişti. Bkz. Andrea, *Fransızlara Nazaran ...*, s.24.

¹⁶⁷³ 13. Kolordudan, *Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve civar kolordulara gönderilen 8 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/4-16; Urfa ve havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığından, Umûm Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine gönderilen 8 Mayıs 1920 tarihli yazı. TİTE Arşivi, 31/203-203001.*

giriş kapısı sayılabilecek Sarımağara mıntıkasında 8 Mayıs 1920’de 6 saat devam eden bir muharebe meydana gelmişti. 13. Kolordunun Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve diğer kolordulara gönderdiği 9 Mayıs tarihli harekât raporuna göre muharebede mağlup edilen Fransızlar, 150 ölü ve yaralıları olduğu hâlde Suruç güneyine çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁶⁷⁴

Muharebenin olduğu gün 24. Alayın iki taburu da Resulayn’dan Urfa’ya hareket etmişti.¹⁶⁷⁵ Fransızların Urfa’ya yönelik yeni taarruzlarının engellenmesi üzerine 15 Mayıs 1920’de Arappınarı bölgesi; 24 Alay tarafından kontrol altına alınmış, ayrıca ganimet olarak 18 hayvan ele geçirildiği gibi Fransızların iki dağ topu da tahrip edilmişti.¹⁶⁷⁶

Fransızların yeni bir saldırısına karşı durmak maksadıyla 13. Kolordu Kumandanlığı, 5. Piyade Tümen birliklerinin büyük ölçüde Urfa hattında konuşlandırılmasını kararlaştırmıştı. Bu kapsamda Mayıs ayında 5. Tümenin Mardin’de konuşlu 14. Alayının diğer taburu, Resulayn’daki bir diğer piyade taburu ve iki makineli tüfek, Siverek’ten bir sahra takımı, Elazığ’da konuşlu 15. Alayın iki taburu ve iki topu, 24. Alayın iki taburu ve tümen emrindeki süvari bölüğü Urfa’ya gönderilmişti. Ayrıca 15. Alay karargâhı da Elazığ’dan Siverek’e sevk edilmişti.¹⁶⁷⁷ Böylece 5. Tümenin üç alayı ile aşiretlerin oluşturduğu taburlar dâhil toplam 9 piyade taburu, ayrıca süvari bölükleri ve topçu bataryalarının önemli bir kısmı Urfa’ya kaydırılmıştı.

Albay Cevdet Bey’in Ankara’da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine sunduğu 26 Mayıs tarihli harekât raporuna göre, Urfa’yı takviye etmek üzere bir piyade taburu ve iki mitralyöz daha Siverek’te hazırlanmış olup 300 kişiden müteşekkil bir Kuvâ-yı Milliye taburu da Suruç’taydı. Şu an için yeni bir Fransız taarruzuna karşı Urfa’da beş taburluk kuvvet bulunacaktı. Ayrıca civardan Urfa’ya destek için 3-4 bin civarında silahlı aşiret birliği de toplanmaktaydı. İhtiyaç hâlinde iki top daha Urfa’ya gönderilebilirdi. Kuvâ-yı Milliye’nin çoğunluğu Urfa ve Suruç hattında olup Antep’teki son durum nedeniyle 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey’in de Urfa’ya hareketi emredilmişti. Fransızların ise Telabyad’da 190,

¹⁶⁷⁴ ATASE, İSH, 342/4-18a.

¹⁶⁷⁵ ATBD, S.118, Yıl:53, Temmuz 2004, s.309-312, Belge 87.

¹⁶⁷⁶ İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.235-241.

¹⁶⁷⁷ ATASE, İSH, 342/4-18a; H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı...*, s.159-169; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.235-241.

Arappınarı'nda 600 ve Birecik'te 250 olmak üzere 1.040 askeri haiz bir birliği, Urfa'ya yakın bir şekilde konuşlanmıştı.¹⁶⁷⁸

Görüldüğü üzere 13. Kolordu, Urfa'nın geri alınmasından sonra bağlısı çeşitli sınıflardan müşterek birlikleri Urfa'ya intikal ettirdiği gibi Fransız saldırısına karşı tahkimata da başlamıştı. Urfa halkı da müdafaa tahkimatının yapımında aktif görev almıştı.

Bu süreçte, Urfa muhasarasına katılan aşiretlerin bir kısmı, köylerine döndüğü gibi bir kısmı da Arappınarı-Suruç-Telabyad hattındaki Fransızlarla olan çarpışmalarda Kolordu unsurlarıyla birlikte muharebe etmeye devam etmişti.¹⁶⁷⁹ Nitekim nisan ayı sonlarında Arappınarı-Telabyad arasındaki Harabnaz istasyonunda bulunan 24 kişilik Fransız askerî birliği Kuvâ-yı Milliye'ye teslim olmuş; Aneze aşireti Arappınarı'ndaki Fransızlara taarruz etmek üzere harekete geçmişti.¹⁶⁸⁰ Esir edilen Fransız askerleri Suruç üzerinden Urfa'ya sevk edilmişti.¹⁶⁸¹

Öte yandan Urfa kuşatması devam ederken Birecik yerlilerinden 250 kişilik bir Kuvâ-yı Milliye oluşturulmuş, bunun için de depolarda bulunan eski silahlardan istifade edilmişti. Böylece Birecik'teki Kuvâ-yı Milliye de harekete geçmiş ve Fransız karargâhı kuşatılmıştı. Birecik Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin çabaları ve Kuvâ-yı Milliye'nin direnişi çerçevesinde, ilerleyen aylarda Fransızlarla muhtelif aralıklarda şiddetlenen çarpışmalar vuku bulmuştu. Bu süreçte Binbaşı Nuri Bey de Antep'e yardım etmek üzere Suruç'tan Birecik'e geçmişti.¹⁶⁸² Bir müddet sonra Fransızlar takviye birliklerle Birecik'e gelmişlerse de 11 Temmuz'da bölgeyi tamamen tahliye etmek zorunda kalmışlardı. Arappınarı da Türk birliklerince kontrol altına alınmıştı.¹⁶⁸³ Esasında Fransızlar, Telabyad-Arappınarı hattını tahliye ettikten sonra Birecik'teki Fransız birliği zor durumda kalmış ve esasen bu bölge Fransızlar açısından taktik ehemmiyetini de kaybetmişti.¹⁶⁸⁴

¹⁶⁷⁸ ATASE, İSH, 342/5-21a.

¹⁶⁷⁹ 13. Kolordudan, Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 22-23 Nisan 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 272/217-1, 272/217-2.

¹⁶⁸⁰ 13. Kolordudan, Heyet-i Temsiliye'ye ve diğer kolordulara gönderilen 25 Nisan 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/3-3a.

¹⁶⁸¹ 13. Kolordudan, Heyet-i Temsiliye'ye ve diğer kolordulara gönderilen 26 Nisan 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/3-3a ATASE, İSH, 342/3-5a.

¹⁶⁸² Cumhuriyetin 75. Yılında Birecik, Ankara, Birecik Kaymakamlığı Yayını, 1998, s.39-44; 21. Yüzyıla Girerken Birecik, yay. haz., Bahattin Atilla, Ankara, Birecik Kaymakamlığı, 2003, s.55-65.

¹⁶⁸³ "Cephelerde", Hâkimiyet-i Milliye, 8 Temmuz 1336, s.4.

¹⁶⁸⁴ Andrea, Fransızlara ..., s.53; İ. Özçelik, Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa, s.255.

Aynı şekilde -iki taraf arasında birkaç kez el değiştiren- Suruç da Mayıs ayı ortalarında Fransızlardan geri alındığı gibi bölgedeki aşiretlerin Kuvâ-yı Milliye etkin bir şekilde katılımı da devam etmişti.

Bununla birlikte bölgede bir başka sorun baş göstermişti. Aşiretlerin Fransızlarla olan muharebeler sebebiyle silahlanması ve çatışmalarda aktif rol alması, birbirleri arasında uzun süredir devam eden çatışma ihtimaline de zemin hazırlamıştı. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği raporlarda (5-6 Mayıs 1920 tarihli) bu hususa dikkat çekmiş; iç asayiş ihlal eden aşiretler arasındaki çatışmalardan yakınmıştı. Zira 13. Kolordu birlikleri bir yandan Urfa ve demiryolu hattında Fransız işgalinden kurtarılan bölgelerin savunma tertibatıyla meşgulken bir yandan da bazı birlikler diğer bölgelerde asayiş i temin etmek üzere operatif faaliyetlerle meşgul olmaktaydı. Hâl böyleyken Kolordunun, aşiretler arasında çatışmaları sonlandırmak için birlik ayırması büyük bir rahatsızlık sebebiydi. Hatta Albay Cevdet Bey, cüzi bir askerle Urfa ve çevresini korumak zorunda kaldığını, iç asayişsizliğin olduğu bu ortamda Fransızların saldırması durumunda Urfa'nın yeniden işgal edileceğine dikkat çekmişti. Bu dönemde Sevr Antlaşması tasarının maddelerinin açıklanması ve Kolordu mıntikasındaki Urfa-Mardin'in Suriye'ye (dolayısıyla Fransa'ya) terk edilmesinin planlanması üzerine Araplar bölgeye yönelik girişimlere ve özellikle Millî aşireti Fransızlarla görüşmelere başlamıştı.¹⁶⁸⁵

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Albay İsmet Bey ise bazı aşiretlerin aralarındaki anlaşmazlıktan ötürü köylerine dönmesi ve Urfa'da mevcudu düşük miktarda kolordu kuvvetlerinden bahisle Urfa'nın risk altında olduğuna ilişkin Albay Cevdet Bey'e 9 Mayıs 1920 tarihli yazısıyla cevap vermişti. Buna göre, Büyük Millet Meclisi tarafından lazım gelen askerî tedbirler alınmaktaydı. Ahali ve mücahitlerin büyük bir ciddiyetle mücadeleye devam etmesi için Urfa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine talimat verilmişti. Bu konuda Kolordunun da gerekli tebligatları yapması uygun olacaktı.¹⁶⁸⁶

Albay İsmet Bey 25 Mayıs 1920 tarihli emrinde ise Urfa Cephesi'nde konuşlu bulunan ve Fransızlara karşı mücadele eden Kolordu birlikleriyle Kuvâ-yı Milliye'nin miktarı, silah ve cephane durumuyla ilgili acil malumat istemişti. Bölgenin önemine

¹⁶⁸⁵ ATASE, İSH, 342/5-12, 342/5-13.

¹⁶⁸⁶ ATASE, İSH, 342/4-18a.

binaen de cepheyi yakından idare etmek üzere 5. Piyade Tümeni karargâhının Mardin'den Urfa'ya naklini faydalı gördüğünü ifade etmiş; konuya ilişkin Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in görüşünü talep etmişti.¹⁶⁸⁷

Çünkü Fransızlar, Urfa'dan geri çekildikten sonra Şam'dan ve diğer bölgelerden Halep'e takviye kuvvet göndermiş ve Urfa'yı geri almak için 18 Haziran 1920'de yeniden harekete geçmişti. 500 piyade, 150 süvari ve bir topçu bataryasından oluşan Fransız kuvveti, kendilerine katılan iş birliği içindeki aşiretlerle birlikte Arappınarı istasyonunu ele geçirmişlerse de bölgede konuşlu Kuvâ-yı Milliye unsurlarının gelmesi üzerine geri çekilmek durumunda kalmışlardı.¹⁶⁸⁸

Fransızların 1920 yılı Haziran sonları ve Temmuz ayı başında Fırat doğusuna geçmeye yönelik birkaç teşebbüsü olmuştu. Bu kapsamda 13. Kolordu unsurları ve Kuvâ-yı Milliye birlikleriyle Fransız ordusu arasında Cerablus-Arappınarı, Telabyad hattında çatışmalar vuku bulmuş ve nihayetinde temmuz başında Fransızlar, bu defa Fırat'ın batısına çekilmişlerdi.¹⁶⁸⁹

Bununla birlikte temmuz ayı içerisinde Fransızların Cerablus istikametindeki yeni taarruz hareketi karşısında Cerablus ve Nizip hattına geçen Urfa Kuvâ-yı Milliyesi Fırat'ın doğusuna çekilmişti. Bunun üzerine 13. Kolordu tarafından Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine, temmuz ayı sonunda gönderilen rapora göre Fransızların Halep'e girmişti ve belli koşullarda Araplarla anlaşmakta olduğu düşünülüyordu. Arapların ve Fransızların, San-Remo Konferansı kararları kapsamında Suriye'nin yanı sıra kendilerine bırakılan Urfa ve Mardin hattını da işgal etmeye kalkışması muhtemeldi. Buna mukabil 13. Kolordu, gerekli önlemleri almak üzere Urfa hattına asker kaydırmışsa da birliklerinin yetersiz kaldığı görülmüştü. Dolayısıyla Doğu Cephesi'nden bir tümenin, 13. Kolordu mıntikasına gönderilmesi gerekiyordu. Ankara'dan verilen cevapta ise Fransızların bu taarruza hemen girişmesinin beklenmediği, buna rağmen olası bir saldırıya karşı Diyarbakır-Siverek hattını korumak üzere gerekli önlemlerin alınması ve olası senaryoların tespit edilmesi istenmişti.¹⁶⁹⁰ Yazışmalar değerlendirildiğinde, 13. Kolordunun mevcut imkân ve

¹⁶⁸⁷ ATASE, *İSH*, 342/5-15; Nitekim 5. Tümen birlikleri ve tümen karargâhı bir müddet sonra peyderpey Antep hattına intikal ettirilecekti. Bkz. M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu* ..., s.47.

¹⁶⁸⁸ M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu*, s.13-14; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, s.130-131.

¹⁶⁸⁹ M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu*, s.15-16.

¹⁶⁹⁰ M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu*, s.43-44.

kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak muhtemel ve takviyeli Fransız saldırısına karşı erken tedbir alma anlayışıyla destek istediği anlaşılmaktadır.

Neticede 1920 yılı Nisan-Temmuz ayları arasında Telabyad-Arappınarı demiryolu hattı ile Suruç ve Birecik kazaları ile Cerablus ve çevresindeki mıntıklalarda 13. Kolordu tarafından sevk ve idare edilen Urfa Kuvâ-yı Milliyesi ve bölgedeki aşiretler Fransızlarla çeşitli muharebe ve çatışmalara girişmişti.¹⁶⁹¹ Fransızlar Urfa'yı yeniden ele geçirmek maksadıyla takviye unsurlarla yer yer zikredilen bölgeleri ele geçirseler de genel olarak demiryolu hattı çizgisinde tutulmuşlardı. Tüm bu bölgelerde vuku bulan askerî hareketlilik, Telabyad ve Arappınarı hattının Türk birlikleri tarafından kontrol altına alınması, Urfa Mevki Kumandanı olarak anılmaya başlayan Binbaşı Nuri Bey tarafından Kolordu karargâhına raporlanmıştı. Bu raporlar da Albay Cevdet Bey tarafından ve onun görevden alınmasını müteakip 13. Kolordu Kumandanı Vekili Yarbey Kenan Bey imzalarıyla TBMM'ye bildirilmişti.¹⁶⁹²

Nihai olarak Urfa ve çevresinde bu tarihten sonraki gelişmeler, 13. Kolordunun yerine kurulan El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı tarafından takip ve koordine edilecek; bilhassa Urfa'nın güneyinde Fransızlarla olan muharebeler devam edecekti.

Sonuç itibarıyla Mondros Mütarekesinden sonra Urfa, evvela İngiliz işgaline uğramıştı. Yedi aylık bu dönemde Urfa'da; Arapların talepleri, Ermenilerin taşkınlıkları ve Kürtlerin kışkırtılmaları meydana gelmişti. Fransız işgaliyle, Ermenilerin etkinliği artmışsa da Urfa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin çalışmaları ve

¹⁶⁹¹ İsmail Özçelik, "Urfa'nın İşgaline Kamuoyunun Tepkileri", *Millî Mücadele'nin Güney Cepheleeri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.219-220.

¹⁶⁹² *Urfa Mevki Kumandanı Binbaşı Nuri Bey'den, 13. Kolorduya gönderilen 9 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/4-21; 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve diğer kolordulara gönderilen 10 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/4-20; 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve diğer kolordulara gönderilen 12 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/4-22a; Binbaşı Nuri Bey'den, 13. Kolorduya gönderilen 13 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/4-23; 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve diğer kolordulara gönderilen 13 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/4-24a; Binbaşı Nuri Bey'den, 13. Kolorduya gönderilen 14 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/4-27; 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve diğer kolordulara gönderilen 15 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/4-28a; 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve diğer kolordulara gönderilen 16 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/4-29; Müdâfaa-i Milliye Vekili Ferik Fevzi Paşa'dan, 13. Kolorduya gönderilen emir. ATASE, İSH, 342/4-30; 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve diğer kolordulara gönderilen 26 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/5-16; 13. Kolordudan, Ankara'daki 20. Kolorduya gönderilen 1 Temmuz 1920 tarihli yazı. TTK Arşivi, BE/BS, 9/32; 13. Kolordudan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine (Vekâlet) gönderilen 2 Temmuz 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 577/123; 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen 4 Temmuz 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 630/116-1, Binbaşı Nuri Bey'den Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen 6 Temmuz 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 630/116-2; Bölgedeki Fransızların ve Urfa Kuvâ-yı Milliyesi'nin harekâtları için ayrıca bkz. M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu...*, s.12-16, 43-44.*

13. Kolordunun desteğiyle bölgedeki aşiretlerden Kuvâ-yı Milliye birlikleri tesis edilerek Urfa kuşatması başlatılmıştı. Urfa Kuşatmasının, 13. Kolordunun Mütareke Dönemi'nde ilk defa -topyekûn olmasa da- muharebeye girmesi sonucunu ortaya çıkardığı ve böylece Kolordunun, Urfa'nın Fransız işgalinden kurtarılmasına belirleyici katkılar sağladığı değerlendirilmektedir.

3.5. Maraş, Antep ve Kilis'te İşgale Karşı Mücadeleler ve 13. Kolordunun Destek Faaliyetleri

3.5.1. İngiliz ve Fransız İşgaline Karşı Tepkiler

Anadolu'nun güneyindeki şehirlerden Maraş'ın idari statüsü "*Bağımsız Mutasarrıflık*"tı. Elbistan da Maraş Sancağı'na bağlı bir kazaydı. Antep ise Halep Vilayeti'ne bağlı bir sancaktı. Halep, savaşın son günlerinde işgal edilince Mütareke Dönemi'nde Antep'e de ayrıca bir mutasarrıf atanmıştı. Kilis ise Halep Vilayeti'nin Halep Sancağı'na bağlı bir kaza merkeziydi ve başında bir kaymakam vardı. Fakat burası da işgal altında olduğu için bir müddet sonra Antep'e bağlanmıştı.¹⁶⁹³

Mondros Mütarekesi sonrası, ordular bulundukları hatlardan geri çekilirken Maraş-Elbistan ve Antep-Kilis hattında herhangi bir askerî birlik konuşlanmamıştı. Zira bölge 7. Ordunun geri çekilme mıntıkasında olmasına rağmen bu orduya bağlı 20. Kolordu Kilis hattından Pozantı-Niğde istikametine, 3. Kolordu da Sivas'a çekilmişti. Adana'daki 2. Ordu da Niğde üzerinden Konya'ya çekilince Cerablus ve Nizip hattında nizami birlik kalmamıştı. 6. Ordu ise daha doğudaydı. Dolayısıyla Antep-Maraş hattında sadece Jandarma birlikleri bulunmaktaydı. Buradaki Jandarma birliklerine gerektiğinde 6. Ordudan yardım talep etmeleri emredilmişti.¹⁶⁹⁴

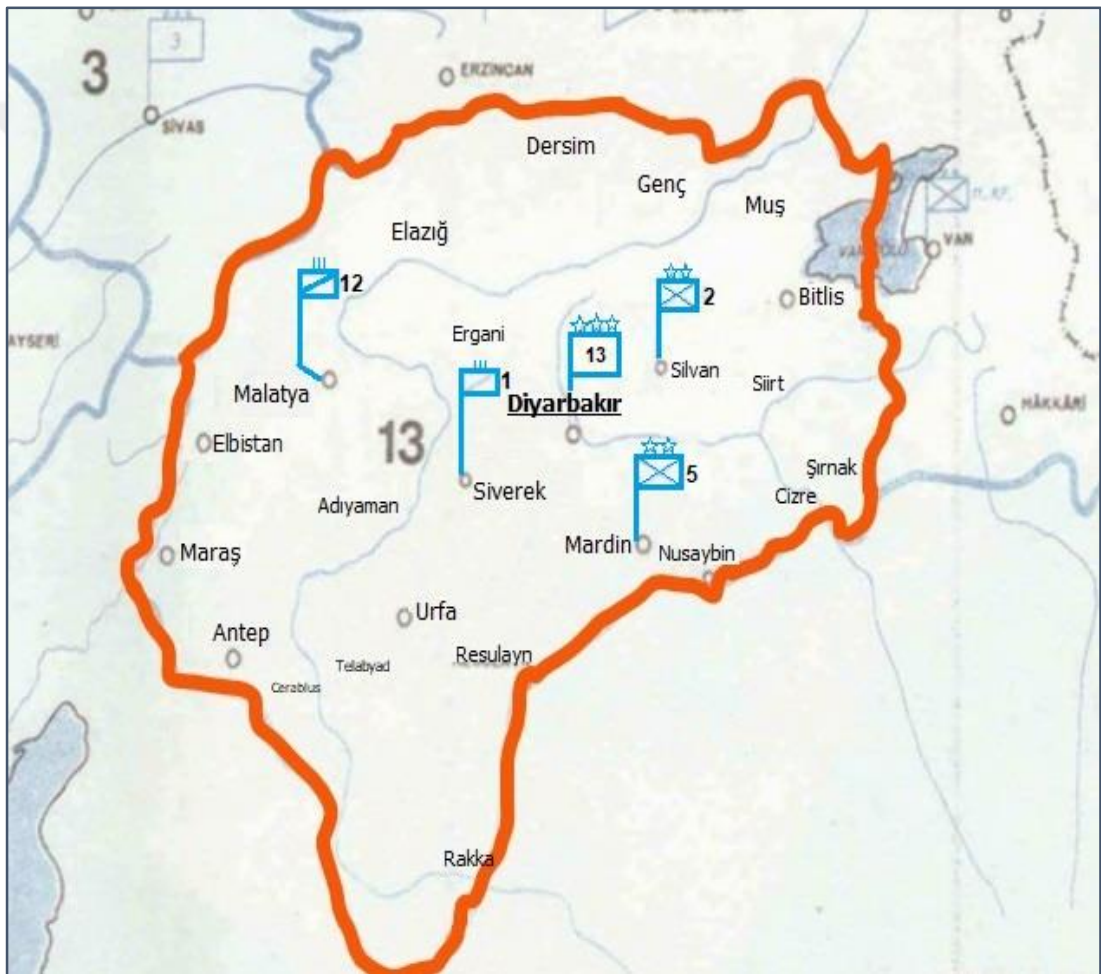
Bu bölgenin güneydoğu kanadında yer alan Cerablus ve Nizip ise bilhassa 6. Ordunun güneybatı kanadında olması hasebiyle önemli görülmüştü. Nitekim 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa tarafından Cerablus ve Nizip'in Urfa Mutasarrıflığına bağlı olduğu ifade edilerek bir piyade bölüğü ile iki makineli tüfek Cerablus'a gönderilmişti.¹⁶⁹⁵

¹⁶⁹³ T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s.243, 275, 400, 470.

¹⁶⁹⁴ HTVD, S.33, Yıl:9, Eylül 1960, s.51-55, Vesika 826-827; *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.87.

¹⁶⁹⁵ ATBD, S.142, s.193-195; 356-357, Belge 36, 70; Hüsnü Özlü, *Millî Mücadele'nin 100. Yılı Anısına On Yıllık Harpte Askerî Harekât Değerlendirmeleri (1912-1922) (Makaleler-Bildiriler)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, s.303-304.

6. Ordunun yerine kurulan 13. Kolordu da esas olarak Fırat Nehri'nin doğusundan sorumlu olup birlikleri Fırat'ın batısında sadece Malatya ve Adıyaman'da konuşlanmıştı.¹⁶⁹⁶ Bununla birlikte Nisan 1919'da Harbiye Nezaretinin kolordu mıntika sahalarını gösterir emrinde, Maraş, Elbistan, Antep ve Kilis de 13. Kolordu sorumluluk sahasına dâhil edilmişti. Ancak bu süreçte zikredilen yerlerin İngilizlerce işgal edilmesinden ötürü Kolordunun buralarda herhangi birlik bulundurma imkânı olmamıştı. Yine de Kolordu mıntikasına dâhil bir bölge olması hasebiyle Antep-Maraş hattında vuku bulan siyasi, askerî vb. faaliyetleriyle ilgili gelişmeleri 13. Kolordu Kumandanlığı yakından takip etmiş, Harbiye Nezaretine raporlar göndermişti.¹⁶⁹⁷

Harita 3.4: 13. Kolordunun sorumluluk sahasını gösterir Mayıs 1919 tarihli harita - *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Kroki 3, s.402.

¹⁶⁹⁶ Ayrıca Ali İhsan Paşa'dan gelen talepler doğrultusunda Harbiye Nezareti, Hâriciye Nezaretine gönderdiği 27 Kasım 1918 tarihli yazıda; Maraş-Antep bölgesinde asayişî korumak için bir tümen ve bir süvari alayının bırakılmasına dair İngilizler nezdinde girişimde bulunulmasını talep etmişse de bundan bir sonuç çıkmamıştı. *ATBD*, S.142, s.303, Belge 59.

¹⁶⁹⁷ *Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Kasım 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ*, 25/55; *Harbiye Nezaretinin yayımladığı Osmanlı ordusunun müfettişliklere ayrılması ile 13. Kolordu dâhil diğer kolorduların sorumluluk sahalarını belirten 24 Mayıs 1919 tarihli tamim. HTVD*, S.4, s.43-45, Vesika 74.

Neticede Mondros Mütarekesi akabinde ilk olarak İskenderun ve Antakya ile Halep'in kuzeyindeki (Tel Rıfat-Katma-Çobanbey-Cerablus) bölgeleri işgal eden İngilizler, kontrol sahalarını genişletmek için ileri harekâta devam etmişti. 1918 yılı Aralık ayında Faysal'a bağlı Arap grupların Cerablus ve çevresine kadar ilerleyip Nizip ve Antep'i işgal etme girişimleri, bölgedeki 6. Ordunun subay ve erleriyle desteklediği Jandarma birlikleri tarafından bertaraf edilmişti.¹⁶⁹⁸

Bu girişimden kısa bir süre sonra Halep'ten gelen İngiliz birlikleri ise 6 Aralık 1918'de Kilis'i, 1 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı işgal etmişti.¹⁶⁹⁹ İşgaller üzerine 13. Kolordunun Harbiye Nezaretine verdiği malumata göre Maraş'ta 600, Antep'te ise 300 civarında İngiliz askeri bulunmaktaydı.¹⁷⁰⁰

Zikredilen işgallerle birlikte diğer şehirlerde olduğu gibi Maraş-Antep Sancakları dâhilinde de işgal birlikleriyle hareket eden Ermenilerin taşkınlıkları görülmüştü.¹⁷⁰¹ Aynı şekilde Ermenilik ve Kürtlük propagandaları ortaya çıkmıştı. Ayrıca İngilizler tarafından 12 Mart tarihinde, Antep'te 18 gün devam edecek sıkıyönetim ilan edilmiş; şehrin ileri gelenlerinden tutuklananlar olmuştu. Antep'teki halkın elindeki silahların toplatılmasına yönelik İngilizlerin girişi, Ermenilerin saldırılarına maruz kalan halkı tedirgin etmiş ve işgale karşı miting düzenlenmişti.¹⁷⁰²

İngilizlerin sahadaki çalışmaları Elbistan'a kadar uzanmıştı. Şöyle ki 13. Kolordu mıntukasının birçok yerinde Kürtleri kışkırtmaya yönelik propagandalar yapan Binbaşı Noel, Maraş'a bağlı Elbistan'a kadar giderek (İngiliz işgalinin ilerleyen aylarında) bölgeyi detaylı bir şekilde incelemiş ve aşiretlerle görüşme yapmıştı.¹⁷⁰³ Onun bu hareketleri 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından hem Harbiye Nezaretine hem de Sivas'taki 3. Kolordu aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmişti. Albay Cevdet Bey, Elbistan ve çevresindeki halkın bölücü

¹⁶⁹⁸ HTVD, S.33, s.51-55, Vesika 826-827.

¹⁶⁹⁹ *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.322; Lohanizade Mustafa Nurettin Bey, eserinde bu tarihi 15 Ocak 1919 olarak zikretmiştir. Bkz. L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.18.

¹⁷⁰⁰ Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi* ..., s.9.

¹⁷⁰¹ *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.322.

¹⁷⁰² L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.18-20; A. Çay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da* ..., s.65-66; Sadettin Gömeç, *Milli Mücadelede Gaziantep*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s.18-19.

¹⁷⁰³ Binbaşı Noel, Ali Galip Olayı öncesinde Malatya'ya geçmeden önce Elbistan'a uğramış; buradaki yolların krokisini almış, halkın mezhebini öğrenmeye çalışmış, dağlık bölgelerdeki bazı köylerde (Kürtlerin yaşadığı) halkı silahlanmaya ve isyana teşvik etmişti. Bkz. Fahri Kılıç, "Milli Mücadele'de Elbistan", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.185.

propagandalara karşı aydınlatılmasını teklif etmişti. Nihayetinde bölge halkından Binbaşı Noel'e itibar eden de olmamıştı.¹⁷⁰⁴

Kilis'te ise İngilizlerin şehrin ileri gelenlerine yönelik tutuklamaları ile bölge halkına yönelik baskıcı uygulamaları olmuştu.¹⁷⁰⁵ Buradaki bazı Arap ileri gelenleri de “*Kilis Havalisi Arap Cemiyetini*” kurarak buranın Arap Hükûmeti'ne katılması için çalışmalar yürütmeye başlamıştı.¹⁷⁰⁶ Buna karşı Kilis halkı ve ileri gelenleri tarafından, Nisan 1919'ta İtilaf devletlerine ve hükûmete gönderilen bir muhtıradan, Kilis'in asırlardır Türk vatani olduğu ve bölgede Kürtlerin de yaşadığı belirtilerek Arap veya başka bir azınlığın idaresine karşı çıkmışlardı.¹⁷⁰⁷

İngiliz işgali sürecinde bu gelişmeler olurken, Suriye İtilafnâmesi gereğince, Ekim 1919'da İngiliz ve Fransızlar arasında bölgedeki birliklerin değişimi gündeme gelmişti. Bu konuda hazırlıklara başlanması üzerine Albay Cevdet Bey, Ekim ayında Antep'teki İngiliz karargâhına telgraf çekerek Antep'in Fransız işgaline devredilecek olmasına tepki göstermişti. Ayrıca Fransızlarla birlikte gelecek Ermenilerin istenmeyen olaylara sebep olabileceğine dikkat çekmişti.¹⁷⁰⁸

Gelişmeler üzerine Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından 13. Kolorduya gönderilen 26 Ekim 1919 tarihli direktifte de; Fransızlarca işgal edilmesine izin verilmeden Urfa'nın 13. Kolordu, Maraş ve Antep'in ise 3. Kolordu tarafından kontrol altına alınması; Maraş ve mümkünse Antep için 13. Kolordudan 3. Kolorduya destek sağlaması istenmişti.¹⁷⁰⁹

Bu emrin yanı sıra, İstanbul'daki Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından Antep Belediye Riyasetine gönderilen 27 Ekim 1919 tarihli yazıda; şehrin İngilizler tarafından tahliye edilmesi hâlinde asayişin korunmasının önemli olduğu, bilhassa Gayrimüslim unsurlara yönelik bir eylemin gerçekleştirilmemesi gerektiği ifade edilmiş; şehrin Osmanlı kuvvetleri tarafından kontrol altına alınmasıyla ilgili 13. Kolordu ile irtibata geçilmesi istenmişti.¹⁷¹⁰

¹⁷⁰⁴ Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.23-27; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.46.

¹⁷⁰⁵ Mustafa Budak, “Mütareke Dönemi'nde Bir Aydın-Halk İşbirliği: Kilis'in Türklüğü ve Osmanlı Hükûmeti'ne Bağlılığı Hakkında Bir Muhtıra”, *İlmi Araştırmalar*, S.9, 2000, s.70.

¹⁷⁰⁶ Ergünöz Akçora, “Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.11, S.31, 1995, s.64.

¹⁷⁰⁷ M. Budak, “Mütareke Dönemi'nde Bir Aydın-Halk İşbirliği ...” s.70-74.

¹⁷⁰⁸ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.132.

¹⁷⁰⁹ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.34; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.57.

¹⁷¹⁰ *BOA, DH, ŞFR*, 104/91.

İngilizlerin Kilis ve Antep'i işgalleri 9 ayı aşkın süre devam ederken Maraş'taki işgalleri de 7 ayı geçmişti. Nihayetinde adı geçen yerler 30 Ekim-5 Kasım 1919 tarihleri arasında -3. ve 13. Kolordu birliklerinin şehre gelmelerine mahal verilmeden- İngiliz birlikleri tarafından Fransız işgal ordusuna devredilmişti. Devir işleminden önce İngiliz işgal kuvvetleri tarafından yayımlanan Beyanname'de; Fransızların, kendilerinin (İngilizlerin) yerine Mütareke şartları kapsamında asayişin sağlamak üzere bölgeye geleceği ve mahallî idareye karışmayacakları, bölge halkının da Barış Konferansı'nda verilecek kararları sükûnetle beklemesi gerektiği deklare edilmişti.¹⁷¹¹

Bu beyannameyi haber alan Albay Cevdet Bey, vaziyeti İstanbul'a şu şekilde değerlendirmişti:

- İngiliz işgalindeki sahalara, Fransızlar tarafından işgal edildikten sonra Diyarbakır dâhil 13. Kolordu mıntıkasının da işgal edileceğine dair söylentiler çıkmıştı.

- Bölgede Fransızların himayesinde bir Ermeni devleti kurulmak isteniyordu.

- 13. Kolordu; Fransızların, kuzeye doğru işgallerini genişletmeleri ihtimaline karşı Malatya'daki 12. Süvari Alayını takviye ederek Adıyaman/Besni'ye göndermişti

- Diyarbakır'ın olası işgaline karşı da Karacurun (Hilvan) ve Viranşehir'e birlik konuşlandırılmıştı.

- Sivas'taki 3. Kolordunun ise Elbistan'a bir birlik göndermesi uygun olacaktı.

Bu arada 3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey Elbistan'a giderek incelemelerde bulunmuş; bunun sonucunda Maraş ve çevresindeki gelişmeleri takip etmesi için burada bir miktar kuvvet bırakmıştı.¹⁷¹²

Öte yandan şehirlerinin İngiliz-Fransız orduları arasında el değiştirmesi ve işgal altında kalmaya devam etmesi, yerel halkın tepkisine neden olmuştu. Nitekim bölge halkı, kısa bir süre sonra Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve akabinde Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil ederek silahlı direnişe geçmeye karar vermişti.¹⁷¹³ Yerel halk ayrıca, bölgenin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu, burada Arap veya Ermeni

¹⁷¹¹ Bilgehan Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s.95-96.

¹⁷¹² Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.65-68.

¹⁷¹³ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.61-76; L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.29-34.

yurdunun kurulmasına asla razı olmadıklarını ilan ederek İstanbul'daki hükûmete, İtilaf devletleri elçiliklerine ve Fransız Komutanlığına da protesto telgrafları çekmişlerdi.¹⁷¹⁴

Bu hususta Maraş, Antep ve Kilis'ten Heyet-i Temsiliye'ye yollanan yazılarda, Fransızların işgali karşısında ne gibi tedbirler alınması gerektiği sorulmuştu. Antep Belediye Reisi de Fransız işgaline karşı 30.000 kişinin katıldığı bir mitingle bölge halkının işgale karşı olduğunu Heyet-i Temsiliye'ye bildirmişti.¹⁷¹⁵ Maraş Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Hayrullah Bey de benimsenecek hareket tarzının bildirilmesini istemişti.¹⁷¹⁶ Aynı şekilde Kilis halkı da Fransız işgalini protesto etmiş ve durumu Heyet-i Temsiliye'ye arz etmişti.¹⁷¹⁷ Görüldüğü üzere bölge halkı bir bütün hâlinde Fransız işgaline karşı büyük bir tepki ortaya koymaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa da bölgeden gelen taleplere binaen Maraş Mutasarrıflığına gönderdiği yazıda, hukuki ve siyasi girişimlerle netice alınmaya çalışıldığını belirtmiş; bu mümkün olmazsa fiili-silahlı savunma için Kuvâ-yı Milliye'nin hazırlıklarının hızlandırılmasını ve durumun kendisine bildirilmesini istemişti.¹⁷¹⁸ Kilis halkına da işgale karşı gösterdikleri tepki ve duyarlılıkları nedeniyle teşekkür etmiş ve Fransızların bölgedeki uygulamalarını protesto etmişti.¹⁷¹⁹

13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de Maraş, Antep ve Kilis'in işgali üzerine, 29 Ekim ve 1 Kasım 1919'da Fransız İşgal Kumandanlığına gönderdiği telgraflarla bu işgali protesto etmiş, müteakip telgraflarla da protestosunu sürdürmüştü.¹⁷²⁰ Fransız askerî makamlarını uyanan bu protestolara rağmen işgaller artan bir baskı ve Ermenilerin saldırıları ile devam etmekteydi. Nitekim Maraş'ı işgal

¹⁷¹⁴ F. Yetim, *Millî Mücadele Döneminde Mitingler...*, s.95; Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi...*, s.79-85.

¹⁷¹⁵ Antep'in işgal girişiminin duyulması üzerine 15 Ekim 1919'da Antep halkının katılımı ile işgale karşı tepkilerin dile getirildiği bir protesto mitingi düzenlenmişti. Bkz. İ. Özçelik, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında...*, s.197-198, 213; M. Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında...", s.424.

¹⁷¹⁶ ATBD, S.103, 28-35, Belge 2866-2867; Nejla Günay, "Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C.29, S.47, 2019, s.53-59.

¹⁷¹⁷ Kilis halkının Fransız işgaline karşı tepkisi ve Fransızların Kilis halkına yönelik baskıcı uygulamalarına dair bkz. Erdiç Gülcü, Ahmet Gündüz, "Millî Mücadele Dönemi'nde Kilis ve Çevresinde Ermeniler", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C.6, S.11, 2009, s.309-312.

¹⁷¹⁸ Mustafa Kemal Paşa'dan, Maraş Mutasarrıflığına gönderilen 31 Ekim 1919 tarihli yazı. ATBD, S.103, s.60-62, Belge 2876.

¹⁷¹⁹ ATBD, S.128, s.6-7, Belge 2.

¹⁷²⁰ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.72; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.182; M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.23-25.

eden Fransız birliklerinde yer alan birkaç Ermeni askeri, hamamdan dönen Müslüman kadınlara tasallut olmuş ve hadise büyüyerek birkaç kişinin ölmesine ve yaralanmasına sebep olmuştu.¹⁷²¹ Olayın haberi alınınca Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Dâhiliye ve Hâriciye Nezaretine gönderdiği yazıda, Maraş'taki olayların son derece ciddi bir durum oluşturduğunu, bu bakımdan İtilaf devletleri nezdinde gerekli girişimlerin yapılması gerektiğini vurgulamıştı.¹⁷²²

23 Kasım'da da Ermenilerin sebep olduğu olayları protesto eden bir miting de Antep'te düzenlenmişti.¹⁷²³ Fransızlar, bu protestoları dikkate almadan iç müdahalelerle işgallerini genişletmeye çalışmaktaydı. Antep'i işgal eden Fransız birlik kumandanı, şehirdeki Türk polis ve jandarmasının Fransız makamlarından emir alacağını bildirerek bu konuda Antep Mutasarrıfı'na bir beyanname göndermişti. Bu girişim üzerine Albay Cevdet Bey bir kez daha 5 Aralık 1919 tarihli yazısıyla yapılan uygulamaları Antep'teki Fransız karargâhı nezdinde protesto etmişti.¹⁷²⁴

İkazlara aldırış etmeyen Fransızlar, 1919 yılı Aralık ayında işgal bölgelerinde yapılanmaya gitmiş; bu kapsamda Maraş, Antep-Kilis ve Urfa'yı içine alan Doğu Bölgesi Kumandanlığını tesis etmişlerdi. Karargâhı Antep olarak seçilen bölgenin kumandanlığına 315. Piyade Tümen Kumandanı General Quertte getirilmişti.¹⁷²⁵

3.5.2. Maraş'ta İşgale Karşı Mücadele ve Bölgedeki Gelişmeler

Fransız işgalinin aksine İngiliz işgali, yerel idareye çok müdahale etmemiş ve Ermenilerin kışkırtıcı hareketlerine çok fazla izin vermemişti. Bu bakımdan İngiliz işgali sırasında, bazı gerginlik oluşturan hadiseler ve düzenlenen protesto mitingleri dışında fiili bir direniş hareketi ortaya çıkmamıştı. Fakat Fransız işgal birliklerine mensup Ermenilerin, adeta üniforma giymiş silahlı çeteler hâlinde bölgeye gelmesi, şehir, kasaba ve köylere kadar baskınlar verip bölge halkına mezalim uygulaması,

¹⁷²¹ Zeynep Kalyoncuoğlu, "Antep'te Kuvâ-yı Milliye'nin Oluşumu", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.788-789.

¹⁷²² HTVD, S.11, s.44-47, Vesika 273.

¹⁷²³ A. Çay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da...*, s.67.

¹⁷²⁴ Albay Cevdet Bey bu telgrafında; Fransız kumandanının polis ve jandarmayı emrine istemesine atıf yaparak "Benim bildiğim bir anlaşma vardır ki o da Mondros'ta imzalanmıştır. Ek madde diye bir şey bilmiyorum.... Bundan dolayı bu hareketi protesto ederim.." sözleriyle tepki göstermişti. Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.237; L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.27-28.

¹⁷²⁵ R.Y. Büyükoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.93.

13. Kolordu Kumandanlığının da çok defa dikkat çektiği üzere Millî Mücadele'nin Maraş-Antep hattında da silahlı safhasının başlamasına sebebiyet vermişti.¹⁷²⁶

Neticede Fransız işgaliyle gerçekleşen Ermenilerin taşkınlıkları ve mezalimleri, Fransızların Pazarcık ve Elbistan'a kadar olan hattı işgal etme girişimleri,¹⁷²⁷ Sütçü İmam hadisesi, Maraş Kalesinden Türk bayrağının indirilmesi vb. hadiseler, silahlı mücadeleye başlanması noktasında bölge halkını teşvik etmişti. Bu doğrultuda Maraş'ta, 29 Kasım 1919'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş; Maraş'a bağlı yerlerde de işgale karşı koymak üzere teşkilat genişletilmişti.¹⁷²⁸ Heyet-i Temsiliye'nin emirleri doğrultusunda bölgede var olan silah ve cephane ile silah altına alınacak kişiler tespit edilmiş, işgale yönelik hazırlıklar yapılmıştı.¹⁷²⁹

Görüldüğü gibi Fransız birliklerinin durumu ve hareketleri ile Ermenilerin Maraş-Antep hattında yaptığı icraatlar ve katliamlar, 13. Kolordu Kumandanlığınca yakından takip edilerek Harbiye Nezaretine bildirilmekteydi.¹⁷³⁰ Bununla birlikte Maraş'la ilgili bir bilgi talebine dair 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, bölgeden bazen malumat alınamadığını, zaten bu mıntikanın artık 3. Kolordu mıntikasına bağlandığını, bu bakımdan bölgeye dair daha rahat ve detaylı malumat alınabilecek 3. Kolordudan bilgi istenmesini, Harbiye Nezaretine iletmişti.¹⁷³¹

Albay Cevdet Bey'in temas ettiği şekilde Heyet-i Temsiliye; ülkenin güneyindeki işgalleri sona erdirebilmek, kolorduları ve Kuvâ-yı Milliye'yi daha etkin ve koordineli bir şekilde mücadeleye sevk etmek maksadıyla 11 Eylül 1919'da yayınladığı emirde, üç bölge oluşturmuş olup Antep-Maraş-Kilis havalisi Sivas merkezli 3. Kolordunun sorumluluğunda “*İkinci Bölge*” olarak belirlenmişti. Bu bakımdan Antep-Maraş bölgesinde, 3. Kolordunun desteğiyle Müdâfaa-i Hukuk Teşkilatı ve gizli bir şekilde kurulan Maraş-Antep-Kilis Kuvâ-yı Milliyesi, bölge

¹⁷²⁶ S. Gömeç, *Milli Mücadelede Gaziantep*, s.25-29; Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.43-45, 117-121.

¹⁷²⁷ Fransızlar bölgeyi işgal etmeye çalışırken bir yandan bölgedeki unsurları kışkırtmayı hedeflemekteydi. Özellikle Maraş'a bağlı Pazarcık'ta yaşayan Kürtleri kışkırtmaya yönelik girişimlerde bulunmuştu. Bkz. R.E. Güllü, “Millî Mücadele’de Güney Cephesinde ...”, s.494-495.

¹⁷²⁸ H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı...*, s.159-169. Y. Özkaya, “Güney, Güney-Doğu’da Savunmalar ...”, s.275.

¹⁷²⁹ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.86.

¹⁷³⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 198/24-1.

¹⁷³¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 25 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 199/126.

halkından gönüllü müfrezeler oluşturmuş; Kolordu da millî kuvvetlere silah ve cephane tedarik etmişti.¹⁷³²

Dolayısıyla 13. Kolordunun bu bölgeyle ilgili fiili bir sorumluluğu kalmamıştı. Kolordu Kumandanlığı, sadece bölgedeki gelişmeleri komşu mıntıka olmasından ve Heyeti Temsiliye'den gelen bölgeye yardımcı olunmasına ilişkin emirlerden ötürü yakından takip etmeye devam etmişti. Bu bağlamda Maraş-Antep hattından aldığı haberleri Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye iletmekteydi. Nitekim 11 Ocak 1920 tarihli Albay Cevdet Bey imzalı raporda, ayrıntılı bir şekilde şu bilgilere yer verilmişti:

- 18 Aralık 1919'da, Fransız Ordu Kumandanlığından Maraş'a 200 Cezayirli asker ve dört top gönderilmişti.

- 21 Aralık'ta ise Antep'e 120 Cezayirli süvari askeri ve 8 top daha yollanmıştı.

- Fransızların bu şehirleri takviye ederek yerel idareyi ele geçirmeyi amaçladıkları haber alınmıştı.

- Maraş'taki Fransız birlikleri ise kışla çevresini siper ve tel örgülerle tahkim ettikleri gibi tayyare pisti de kurmaya hazırlanmaktaydılar.

- Antep'te kundakçılık suçundan ötürü mahkeme kararıyla hapiste bulunan üç Ermeni, bir Fransız albayın isteğiyle serbest bırakılarak Fransızlara teslim edilmişti. Bunun anlamı adli makamlara müdahaleydi.

- Kilis'teki Fransız devriyeleri, taşrada bulunan ahaliyi aramaya başlamış ve buldukları silahlara el koyup sahiplerini de bodrumlardaki depolarda aç bir şekilde hapsetmişti.

- Fransızlar, demiryolu güzergâhındaki Katma'ya birlik sevk etmiş ve bu birlikler, hâlihazırda Antep ve Cerablus hattına gönderilmişti.

- Fransızlar, 13. Kolorduya bağlı Antep'teki askeralma teşkilatı bünyesinde -Fransızların da talebiyle- ekmek pişirilen fırının zahire odasının kendilerine bırakılmasını istemişti.

- Askerlama teşkilatı reisinin buraya dokunulmamasını rica eden tezkiresine rağmen bir subay idaresindeki Fransız müfrezesi, fırındaki askerleri hakaretle kapı

¹⁷³² *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.75; Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.148-150.

dışarı ederek fırını gasp etmişlerdi.¹⁷³³ Bu ifadeler çerçevesinde Fransızların, her türlü talepte bulunma veya müdahaleyi yapma hakları varmış gibi hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

13. Kolordu, bölgedeki gelişmelerle ilgili 3. Kolordu ve Heyet-i Temsiliye ile yazışmalar yaparak stratejik seviyede öneri ve malumat sunarken; lojistik, silah ve cephane bağlamında da Malatya'daki depolarından Elbistan yoluyla Maraş'a yeterli miktarda silah ve cephane göndermişti.¹⁷³⁴

Ayrıca, Malatya-Adıyaman hattında teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye unsurlarının bölgeye sevkine yönelik emirler vermişti. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, Maraş dışındaki bölge halkının Maraş'taki çarpışmalara katılmasının uygun olmayacağına dair 13. Kolorduya gönderdiği yazıya rağmen Albay Cevdet Bey'in birçok emri gizli vererek bölgeye yardımlar sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte 3. Kolordudan, yoğun bir şekilde silah ve cephane, özellikle de top gönderilmesi talebi geliyordu. Buna mukabil -Albay Cevdet Bey'in cevabına göre- 13. Kolordu mıntıkasında da çok az sayıda top vardı. Yine de 13. Kolordu, imkânları ölçüsünde bölgedeki millî teşkilatın gelişmesine çalışmaktaydı. Bu doğrultuda 3. Kolordunun ilave cephane isteğine yardımcı olunması için Besni'deki Kolordu unsurlarına emir verilmişti.¹⁷³⁵

Diğer taraftan Antep ve Maraş'ta Fransızlara karşı direniş devam ederken Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan 25 Ocak 1920 tarihli emirde, 13. Kolordunun Fırat'ın batısında Antep'in gerisine kadar olan hat dâhilinde kuşatmaya yardım etmesi istenmişti. Bu açıdan 13. Kolordunun Antep müdafilerine taktik seviyede yardımcı olmak üzere ulaştırma, muhabere ve temas müfrezeleriyle Fransızlar aleyhine faaliyette bulunması beklenmekteydi. Fakat Urfa'nın durumu netlik kazanmadan Antep hattına ne derece yardım yapılacağı belli değildi ve sonradan kararlaştırılacaktı.¹⁷³⁶

¹⁷³³ TİTE Arşivi, 320/50 B-5001.

¹⁷³⁴ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.92.

¹⁷³⁵ Mustafa Kemal Paşa'dan, 13. Kolorduya gönderilen 23-24 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-24; 13. Kolordudan, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-24a, 341/12-25; 13. Kolordudan, 11. Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetine gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli emir. ATASE, İSH, 341/12-27a.

¹⁷³⁶ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.92; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, s.181-182.

Maraş'ta Fransızlarla çarpışmalar devam ederken, 5 Şubat 1920 tarihli Fransız raporunu alan İngiltere Savaş Bakanlığı, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhına gönderdiği raporda; 15. Kolordunun Maraş mücadelesi için 13. Kolorduyu takviye edeceğini, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in de Maraş, Urfa ve Antep'e 15.000 savaşçı göndermek için İstanbul'daki Harbiye Nezaretinden izin istediğini belirtmişti.¹⁷³⁷

Neticede 3. ve 13. Kolordunun aktif desteğiyle Antep-Maraş-Kilis hattındaki Kuvâ-yı Milliye unsurları, Fransızlara karşı mücadeleye girişecek bir seviyeye ulaştırılmaya çalışılmaktaydı. Bu süreçte Kılıç Ali Bey de Mustafa Kemal Paşa tarafından Antep-Maraş havalisine Kuvâ-yı Milliye Kumandanı olarak gönderilmişti.¹⁷³⁸ Kılıç Ali Bey'in gelmesiyle bölgedeki bütün silahlı grupların tek çatı altında toplanması temin edilirken yegâne emir makamının da Heyet-i Temsiliye olması sağlanmıştı.¹⁷³⁹ Bundan sonra Kilis-Antep ve Antep-Maraş yolu arasındaki bölgelerde teşkilatını genişletip konumlanan Kılıç Ali Bey'e bağlı Kuvâ-yı Milliye unsurları, Fransız birliklerine baskınlar düzenlemeye başlamış; bu durum karşısında Fransızlar da bölgeyi daha kalabalık birliklerle takviye yoluna gitmişti.¹⁷⁴⁰

Tüm bu hazırlıkları müteakip vuku bulan gelişmelerin de etkisiyle ilk kapsamlı mücadele Maraş'ta başlamıştı.¹⁷⁴¹ Antep ve çevre bölgelerden de “*Kuvâ-yı İmdadiye*” adıyla Maraş'a gönüllü milisler gitmeye başlamıştı.¹⁷⁴²

Böylece Elbistan vasıtasıyla¹⁷⁴³ çok sayıda silah ve malzeme alan Maraş'taki Kuvâ-yı Milliye birlikleri, şehirdeki Fransız işgalini sonlandırmak üzere harekete

¹⁷³⁷ *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Nisan 1919-Mart 1920*, yay. haz. Bilal N. Şimşir, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973, s.368-369.

¹⁷³⁸ T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.420; Y. Özkaya, “Güney, Güney-Doğu'da Savunmalar ...”, s.275.

¹⁷³⁹ R.E. Güllü, “Milli Mücadele'de Güney Cephesinde ...”, s.492-493.

¹⁷⁴⁰ Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.173-189.

¹⁷⁴¹ Maraş'ta Fransızlara karşı başlayan mücadeleye sebep olan hadiseler, Fransız üniforması giymiş Ermenilerin Müslüman halka saldırıları, Fransız Generalin şehrin idaresine müdahale etmek istemesi, şehrin ileri gelenlerinin buna karşı çıkması üzerine Fransız birliklerinin ansızın şehri ateş altına alması; bunun üzerine çevre bölgelerden halkın Kuvâ-yı Milliye'ye katılarak Maraş'ın yardımına gitmesi gibi olaylar hakkında 35. Alay Kumandanı Muavini Binbaşı Faik Bey'in 30 Ocak 1920 tarihli raporu için *ATASE, İSH*, 453/101-1, 453/101-2.

¹⁷⁴² A. Çay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da...*, s.67.

¹⁷⁴³ Fransız işgali döneminde Elbistan, 13. Kolordu mıntıkları arasında Güney Cephesi'ni ikmal etme noktasında stratejik bir mevki olup burada teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye unsurları Maraş hattına sevk edilmişti. Ayrıca kolordulardan ve çevre bölgelerden gelen silah, cephaneye ve gönüllülerin bir kısmı da Elbistan'da toplanmıştı. Bu yönüyle Elbistan'da bir yığınaklanma merkeziydi. Bu konudaki belge örnekleri için bkz. *ATBD*, S.128, s.10, 29-34, Belge 3, 10-11.

geçmiş ve Maraş yolundaki Fransızlara baskın düzenlenmişti.¹⁷⁴⁴ Fransız birlikleri ise General Querette idaresinde 20 Ocak'ta Maraş hükûmet konağını işgal etmek istemiş ve Maraş çevresindeki saldırıları düzenleyen Kuvâ-yı Milliye ile irtibatta olan kişileri tutuklamaya çalışmıştı. Kılıç Ali Bey'in verdiği ihtarla rağmen Fransızlar bölgede konuşlu toplarıyla şehir içini bombardıman altına almıştı.¹⁷⁴⁵

Bunun üzerine 21 Ocak'ta, Maraş şehrinde çarpışmalar başlamış olup bu esnada Fransızların yaklaşık 1.000'i Ermeni olmak üzere 3.700 civarında askeri bulunmaktaydı. Türk birlikleri ise yerel halkın desteğiyle Kuvâ-yı Milliye unsurlarından oluşmakta ve Müdâfaa-i Hukuk Şubesi Reisi Arslan Bey ve Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Kılıç Ali Bey tarafından komuta edilmekteydi. Fransızların top ve mitralyözlerle birçok yeri ateş altına aldığı bir ortamda sokak çarpışmaları vuku bulmuş ve nihayetinde Fransızlar, Maraş halkının 22 gün devam eden direnişi karşısında, 11 Şubat'tan itibaren Islahiye yönünde geri çekilmek durumunda kalmışlardı.¹⁷⁴⁶ Gerçek şu ki Maraş, 12 Şubat 1920'de Kuvâ-yı Milliye'nin direnişi ile Milli Mücadele'de güney bölgesinde işgali sonlandıran ilk şehir olmuştu.

Maraş kuşatmasının başarısı, başta Urfa olmak üzere Antep ve güney cephesindeki diğer bölgelerde millî heyecanı ve başarıya ulaşılacağına olan inancı artırmıştı. Bu kapsamda diğer şehirlerde Fransızlara karşı hareket artarken, işgal altında olmayan komşu vilayetlerden de bu sahalara Kuvâ-yı Milliye birlikleri ve çeşitli destekler gönderilmesine başlanılmıştı.¹⁷⁴⁷

Maraş kuşatması süresince 3. Kolordu, Elbistan üzerinden Maraş'taki harekâtı yönetmişti.¹⁷⁴⁸ Kuşatmaya 13. Kolordunun da dolaylı yoldan önemli katkıları olmuştu.¹⁷⁴⁹ İlk etapta Maraş'ta Fransızlara karşı mücadele devam ederken 13. Kolordunun yönlendirdiği Urfa'nın güneyindeki aşiretler, Suruç'tan Fırat'ın

¹⁷⁴⁴ H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı...*, s.157-158.

¹⁷⁴⁵ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s.92-93.

¹⁷⁴⁶ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s.92-96; "Maraş Ahvali", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1336, s.3; "Maraş Müdafaası", *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Şubat, s.2; Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi ...*, s.189-235; R.Y. Büyükoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.98-115; Vacit Soylu, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kılıç Ali Bey*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2021, s.110.

¹⁷⁴⁷ "Urfa ve Kürdistan Ahvali", "Maraş Ahvali", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1336, s.3; "Maraş'ta Vaziyet", Antep ve Urfa'da Vaziyet", *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Şubat, s.3-4.

¹⁷⁴⁸ Y. Özkaya, "Güney, Güney-Doğu'da Savunmalar ...", s.275.

¹⁷⁴⁹ *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi bu konuda civar kolordulardan sağlanan Kuvâ-yı Milliye ile Fransızlarla şiddetli çarpışmaların yapıldığını ve ilk etapta 80 Fransız'ın öldürüldüğünü, çok sayıda silah, cephane ve mühimmatın ele geçirildiğini bildirmiştir. Bkz. "Maraş ve Havalisi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Kânun-i Sâni 1336, s.3.

batisındaki Cerablus-Karkamış hattına geçerek Fransızların ikmal-ulaşım yolunu kesmeye ve Maraş savunmasına katkı sağlamaya çalışmış; Fransız nakliye ve ikmal kollarına büyük bir darbe vurmuştu.¹⁷⁵⁰

Aynı şekilde Maraş kuşatması sırasında Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolordudan Maraş'taki direnişe destek mahiyetinde 3. Kolordunun talep ettiği topçu kıtaatı ve topların gönderilmesini (23-24 Ocak 1920 tarihli şifre ile) rica etmişti. Albay Cevdet Bey ise sundukları katkılara ilişkin cevabında şu önemli malumatı vermişti:

- Maraş'taki mücadeleye destek olarak 13. Kolordu, kendi envanterinden 40 sandık cephane, 10 mitralyöz, 200 sürgü (kurma) kolu, 1.500 martin sürgü kolu ve tüfeğini Elbistan hattına göndermiş ve göndermeye devam etmekteydi.

- Ancak 3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey'in talep ettiği Malatya'daki topçu cebel takımını göndermek, 13. Kolordu mintikasındaki vaziyetin hassasiyeti nedeniyle uygun değildi. Zira Elazığ Vilayeti'ndeki tek cebel takımı Malatya'da bulunmaktaydı.

- Ayrıca cephesi işgal kuvvetleriyle dolu olan 13. Kolordunun Mardin, Siirt gibi bölgelerdeki cebel toplarını da alarak Maraş hattına sevk etmesi uygun olmayacaktı.¹⁷⁵¹

Albay Cevdet Bey, 29 Ocak tarihli bir sonraki yazısında ise Malatya'dan Elbistan'a 46 sandık cephane, Besni'ye de diğer bölgelere gönderilmek üzere 40 sandık cephane gönderildiğini rapor etmişti.¹⁷⁵² Rapor incelendiğinde, Kolordunun kendi sorumluluk sahasındaki durum ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurduğu; yine de imkânları çerçevesinde bölgeye yardım göndermeye devam ettiği tespit edilmiştir.

Mintikasındaki kaotik şartlara rağmen yine de 13. Kolordudan bir top Maraş kuşatmasına gönderilmişti. Albay Cevdet Bey, Ankara'daki 20. Kolordu aracılığıyla burada bulunan Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği 11 Şubat 1920 tarihli yazısında, 3. Kolordunun talebi üzerine Diyarbakır'dan Besni'ye bir top gönderildiğini belirterek Maraş'taki mevcut duruma değinmişti. Buna göre bölgedeki sorun, özellikle top ve mühimmat eksikliğinden kaynaklanmasına rağmen kabahat, 13. Kolorduya yüklenmeye çalışılmıştı. Oysa kapsamlı hazırlıklar yapılmadan, yeterli silah ve

¹⁷⁵⁰ A.F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.295; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, s.186.

¹⁷⁵¹ ATASE, İSH, 341/12-24.

¹⁷⁵² ATASE, İSH, 341/12-32.

cephaneyi haiz olmadan mücadeleye girişilmişti. Envanterde bulunan Malatya'daki iki top ve cephane gönderilse bile Maraş'taki durumun pek değişmeyeceği açıktı. Urfa'daki durum da aynı olup Fransızlara yönelik esaslı hazırlık yapılmadan kuşatma başlatılmıştı. Buna rağmen 13. Kolordu, ilgili yerlere gereken desteği yapmayı sürdürecekti ki zaten Kolorduda kalan son top da Maraş'a gönderilmişti.¹⁷⁵³

Maraş'a destek için 13. Kolordudan Maraş'a bir cebel topçu takımı gönderildiği, 3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey'in raporundan da belirtilmişti. Zira Mustafa Kemal Paşa, Maraş kuşatmasının son günlerinde Ankara'dan 3. Kolorduya gönderdiği emirde, Fransızların Maraş'tan çekildikten sonra daha da takviye edilmiş güçlü birliklerle yeniden taarruz edebilecekleri ihtimaline karşı Malatya'daki bir şınayder topunun Maraş'a gönderilmesi konusunda 13. Kolordudan talepte bulunulmasını istemişti. 3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey de; Malatya'dan bir takım eşliğinde silah ve cephane yola çıkartıldığını, 13. Kolordudan da efrat ve hayvanatıyla birlikte bir cebel topçu takımının Elbistan yoluyla gönderildiğini, an itibarıyla topa ihtiyaç olmayıp yalnız mermiye ihtiyaç olduğunu bildirmiş; bu konuda girişimde bulunulmasını talep etmişti.¹⁷⁵⁴

Albay Cevdet Bey'in duruma ilişkin biraz sitemkâr tespit ve endişeleri, sahadaki dengeler açısından kısmen doğruydu. Ancak, Fransızların Maraş'ı tahliye etmek zorunda kalması dikkate alındığında bu endişeleri geçersiz bir hal almıştı.

Nihayetinde Albay Cevdet Bey, Maraş'ta elde edilen başarıyla ilgili Heyet-i Temsiliye'ye yolladığı 12-13 Şubat 1920 tarihli raporda; mevcut sahadaki askerî vaziyet, Fransızların ve askerî politik manevraları ile Urfa ve çevresinin stratejik önemine ilişkin görüşlerini dile getirmişti. Buna göre Fransızlara karşı elde edilen başarı, Maraş halkının sebat ve fedakârlığının mükâfatı ve milletin azmini gösteren bir örnekti. Öte yandan Fransızlar, Maraş'tan çekildikten sonra Mersin ve Adana hattını peyderpey takviye etmekteydi. Bu yüzden Fransızların şimdilik mevsim şartları ile Maraş halkını yatıştırmak ve çevre bölgelerde kendilerine yönelik artan galeyanı söndürmek için şehri tahliye etmiş olabilecekleri göz önünde bulundurulmalıydı. Fransızlar, birliklerini takviye ve ikmal ederek yeniden Maraş'a yönelebileceklerinden şimdilik vakit kazanma düşüncesinde olabilirlerdi. Hâlihazırda Maraş'ın işgalinden,

¹⁷⁵³ *TİTE Arşivi*, 317/68-68001.

¹⁷⁵⁴ 3. Kolordudan, -Ankara'daki 20. Kolordu aracılığıyla- Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 11 Şubat 1920 tarihli yazı. *ATASE, İSH*, 273/127-1, 273/127-2.

büyük çoğunluğu Türk olduğu için vazgeçen Fransızların, Türkiye’de yüksek olan menfaatlerini elde etmek adına Türk halkını memnun etmeyi amaçladıkları anlaşıyordu. Bu gerçek bir varsayımsa Fransızlar, Antep ve Urfa’daki kuvvetlerini de geri çekebilirlerdi. Diğer yandan sahadaki mevcut vaziyete göre Fransızların Urfa ve Cezîre bölgesinden Fırat Nehri’nin batısına çekilmek zorunda bırakılmaları stratejik olarak önemliydi. Böylece Halep’teki Kuvâ-yı Milliye unsurlarıyla bağlantıyı sağlamak da mümkündü. Bu ise İngiliz ve Fransızların isteyecekleri bir durum değildi. Dolayısıyla, İngiliz ve Fransızların, Türklerle Arapların ittifakına mâni olmak için Urfa cephesine Maraş’tan daha fazla ehemmiyet verecekleri ihtimal dâhilindeydi. En önemlisi, Urfa ve Cezîre’de çok sayıdaki silahlı aşiretin varlığının, Fransızların bu yönde hareket etmesine sebep teşkil etmesi muhtemeldi. Esasen Fransızların Maraş’ı tahliyesinin gerçek maksadı anlaşılınca kadar Maraş’ta kuvvetli ve müteyakkız bulunulması uygun olacaktı.¹⁷⁵⁵

Görüldüğü üzere Albay Cevdet Bey, Maraş’ın işgalden kurtuluşunu, siyasi ve askerî birçok cihetle değerlendirerek Maraş’ta gerekli önlemlerin alınmasının gerekliliğine dair Ankara’daki Heyet-i Temsiliye’nin dikkatini çekmişti. Aynı zamanda bu kazanımların 13. Kolordu sorumluluk sahasına ve Urfa’daki mücadeleye yansımalarını değerlendirmişti.

Maraş’ın işgalden kurtuluşu İtilaf devletlerini oldukça rahatsız etmişti. Bu sırada Birinci Londra Konferansı devam etmekteydi ve onlar, bölgede Ermeni katliamının olduğu iddiasındaydılar. İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti’ne bir nota vererek, sözde “katliamlar” durdurulmazsa başkent İstanbul’un, Osmanlı Devleti’nden alınabileceğini bildirmişlerdi. Bunun üzerine hükûmet, Maraş ve Urfa’dan daha güneye doğru bir harekât icra edilmemesini istemişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa, buna itiraz etmiş ve 21 Şubat 1920 tarihli yazısında, millî kuvvetlerin Maraş’ın güneyinde ve Urfa hattında icra edeceği harekâtın durdurulması için Fransızların Adana’yı tahliye etmesini şart koşmuştu.¹⁷⁵⁶

Esasında İtilaf devletlerinin bu iddialarının aksine Ermeniler, Müslüman halka mezalim uygulamıştı. Hatta şehir içi çarpışmalar sırasında ve şehirden çekilirken Fransızların birçok yeri ateşe vermesi sonucunda Maraş büyük ölçüde harap olmuştu.

¹⁷⁵⁵ *TİTE Arşivi*, 317/63-63001.

¹⁷⁵⁶ Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.33-34.

Tüm bu hususlar, 13. Kolordunun 10 Mart 1920 tarihli raporunda açıkça anlatılmış ve esas saldırgan tarafın Ermeniler ile destekçisi Fransızlar olduğu vurgulanmıştı. Rapora göre Maraş'ta ulaşım ve altyapı çökmüş, binalar yıkılmış ve şehir harabeye dönmüştü. Ermenilerin silahlı çeteler hâlinde Müslüman halka saldırması ve Fransız işgal yönetiminin kötü ve keyfi muameleleri yüzünden ahalinin can ve mal emniyeti de kalmamıştı. Hükûmetin tedbir alamaması yüzünden halkın kendi can, mal ve ırzlarını korumak için direnişe geçmesi meşru bir hak olarak ortaya çıkmaktaydı. Raporda temas edilen bir diğer önemli husus ise Urfa'dan, Antep'ten, Birecik'ten ve Fransız-Ermeni mezalimine uğrayan diğer yerlerden, Kolorduya sürekli yardım talepleri gelmesiydi. Eğer Fransızlar, işgallerini Kolordu mıntıkasında genişletecek olursa ve bu defa da (ilk işgalde olduğu gibi) Kolordu tarafından karşılık verilmezse halk, büyük tepki gösterebilirdi. Gerçekten de bu durumun halka izah edilmesi artık mümkün olmayacaktı. Dolayısıyla hükûmet, bir an evvel Fransa ile diplomatik temaslarını artırarak bir sulh ve ateşkes ortamı sağlamalıydı. Ayrıca bölgenin geleceğinin ne şekilde olacağı açıklanarak halkı bilgilendirmek ve teskin etmek icap ediyordu.¹⁷⁵⁷

İlgili rapordan da anlaşılacağı gibi Maraş'ta Fransızlara karşı verilen mücadele 13. Kolordu ve genel itibarıyla güney coğrafyasında büyük bir sinerji oluşturmuş; 13. Kolordu Kumandanlığı da halkın işgal unsurlarına karşı olan tutumunun ilk işgallerden oldukça farklı olduğuna dikkat çekmişti. Neticede 13. Kolordunun da önemli destekleriyle Maraş'ta zafer elde edilmişti.

3.5.3. Kilis ve Antep'te Fransızlarla Mücadeleler ve 13. Kolordunun Destekleri

Maraş'tan çekilmek zorunda kalan Fransızlar için Antep-Kilis hattı daha çok önem kazanmıştı. Fakat bu bölgelerde de işgale karşı direniş hazırlığı ve kararlılığı tamdı. Nitekim Kilis'te İngiliz işgali sırasında gerçekleşen Ermenilerin taşkınlıklarına ve Arapların bölgeyi Suriye'ye bağlama çabalarına karşı Şubat 1919'da Kilis'te “*Cemiyet-i İslamiye*” kurulmuş; ilerleyen aylarda da Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil edilerek Arap grupların saldırılarına karşı tedbir alınmaya çalışılmıştı.¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵⁷ HTVD, S.21, s.75-85, Vesika 572; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.152.

¹⁷⁵⁸ Halil İbrahim İnce, *Millî Mücadele'de Kilis*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s.140-141; E. Akçora, “Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri”, s.65.

Antep'te ise teşkilatlanmayı ilk olarak Cemiyet-i İslamiye yapmış; 23 Ekim 1919'da da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin şubesi teşkil edilmiş, peşinden de Kuvâ-yı Milliye birlikleri oluşturularak semt semt, hata mahalle ve köylere kadar teşkilat kurulmasına yönelik çalışmalar hızlanmıştı.¹⁷⁵⁹

Bu doğrultuda bölgeden sorumlu olan 3. Kolordunun silah, cephane ve lojistik desteğiyle Antep'teki Kuvâ-yı Milliye'nin donatımına ve genişletilmesi faaliyetlerine hız verilmişti.¹⁷⁶⁰ Özellikle Ermenilerin bölgedeki taşkınlıkları, çevre bölgelerde mezalim yaptıklarına ilişkin haberler ve 21 Ocak 1920'de 10'lu yaşlarda bir çocuk olan Kamil'in Antep'te şehit edilmesi hadisesi¹⁷⁶¹ halkı Fransız işgaline karşı birlik olmaya sevk etmişti. Kilis'te de Yüzbaşı Kâmil Efendi (Polat Bey) ve Emekli Albay Kâmil Bey tarafından yerel halktan Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil edilmiş ve Fransız birliklerine karşı harekete geçilmişti.¹⁷⁶²

Fransız işgalinin sonlandırılması için evvela Antep'in güneyindeki stratejik noktaları (Antep-Kilis yolu) tutan Kuvâ-yı Milliye unsurları, şehirdeki Fransızların takviye almasını önlemeye çalışmıştı. Bu plan çerçevesinde o dönem Antep'e bağlı olan Kilis, Halep'ten Antep ve Maraş'taki birliklerine takviye yollayan Fransızlar için çok önemliydi ve kritik ehemmiyeti haizdi. İslahiye-Maraş ulaşımı için önemli olan demiryolu hattı da Kilis'in 10 km güneyindeki Katma'dan, Halep-Antep kara yolu ise Kilis'ten geçmekteydi. Bu bakımdan Fransızlar Antep-Maraş ve çevresinin işgalinde Kilis'i taktik ve lojistik üs merkezi hâline getirmişlerdi. Fransız ordusundaki 2. Tümenin karargâhı da Kilis'te konuşlanmıştı.¹⁷⁶³

Dolayısıyla silahlı mücadelenin ilk etabında (Ocak-Şubat 1920) Kilis ve çevresi ile Kilis-Antep yolu üzerinde, Fransızlara baskınlar verilmesine yönelik operatif faaliyetler icra edilmekteydi. Heyet-i Temsiliye, bu faaliyetleri desteklemek üzere 13. Kolordudan, ulaşım ve temas müfrezeleriyle Arappınarı'ndan Cerablus'a

¹⁷⁵⁹ L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.31-34; S. Gömeç, *Millî Mücadelede Gaziantep*, s.30-35; B. Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi ...*, s.146-158; H.İ. İnce, *Millî Mücadele'de Kilis*, s.39-42.

¹⁷⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın, Mondros Mütarekesi sonrası Halep hattından çekilirken kumandanı olduğu (bu sırada 7. Ordunun da bağlı olduğu Yıldırım Orduları Grup Kumandanı) 7. Orduya ait silah ve cephanenin bir kısmını, Kilis'teki depolara saklattığı ve Antep-Kilis hattındaki mücadelelerde bu silah ve cephaneden istifade edildiği Kılıç Ali Bey'in hatıralarında belirtilmişti. Bkz. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s.96-97.

¹⁷⁶¹ B. Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi ...*, s.133.

¹⁷⁶² *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.88-89; R.Y. Büyükoğlu, *Millî Mücadele Dönemi'nde Güneydoğu Anadolu*, s.41-42.

¹⁷⁶³ S. Uzel, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*, s.33; E.B. Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi ...*, s.162; E. Akçora, "Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri", s.70; H.İ. İnce, *Millî Mücadele'de Kilis*, s.61-94.

oradan da Antep'e giden yol üzerinde bulunan Akçakoyunlu istasyonuna kadar olan demiryolu hattını tahrip etmesini ve Fransız birliklerini lojistik imkânlardan mahrum bırakmasını istemişti.¹⁷⁶⁴ Gelişmeleri yakından takip eden 13. Kolordu, eş zamanlı olarak Urfa kuşatması devam ettiği için bu etkiyi ancak Urfa'nın güneyindeki Suruç-Arappınarı hattında yapabilmişti. Bununla birlikte Antep-Kilis hattındaki gelişmeleri de yakından takip etmekte, Katma-Antep yolu üzerinde Fransız ikmal kollarına Kuvâ-yı Milliye tarafından verilen baskınlar ve Antep'te Fransızlara karşı vuku bulan direnişle ilgili Ankara'daki 20. Kolordu vasıtasıyla Heyet-i Temsiliye'ye malumat yollamaktaydı.¹⁷⁶⁵

Mart ayına gelindiğinde ise Kilis ve çevresinde, Kilis Kuvâ-yı Milliyesi Fransızlara baskınlar vermektedir.¹⁷⁶⁶ Antep ve çevresinde ise Molla Mehmed Bey (Karayılan), Birecik Ahz-ı Asker Reisi Teğmen Mehmet Sait Efendi (Şahin Bey takma adıyla) ve Kılıç Ali Bey kendilerine bağlı Kuvâ-yı Milliye unsurlarıyla Fransız birliklerine yönelik baskınlar düzenlemekteydi. Bu mücadeleler sayesinde Kilis ve Antep arasındaki Fransız irtibatı büyük sekteye uğramıştı.¹⁷⁶⁷ Bu faaliyetlere karşı Fransızların Antep'e sevk ettiği silah, cephane ve harp malzemesi ile donatılmış 2.500 kişilik büyük bir birlik, Kilis-Antep yolu üzerinde Şahin Bey'in birliğine pusu atmış ve 28 Mart 1920 günü meydana gelen çatışmada Şahin Bey şehit olmuş, birlikleri de dağılmıştı. Böylece Fransızlara Antep yolu açılmıştı.¹⁷⁶⁸

Bu olaydan sonra 1 Nisan'da, Kilis'ten Antep'e hem ikmal hem de asker değişimi için gelen Fransızların dönüşte pusuya düşürülmesi, aynı anda şehirdeki bir asayiş hadisesi nedeniyle halkın galeyana gelmesi sonucu Antep'teki bazı mahallelerde Fransız birlikleriyle küçük çatışmalar başlamış, 8 Nisan'dan itibaren de şiddetlenmişti. Bir müddettir Fransızlara karşı direniş için hazırlık yapmış olan Kuvâ-yı Milliye unsurları kısa sürede şehir içindeki birçok noktaya hâkim olmuş,

¹⁷⁶⁴ B. Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi ...*, s.164-172.

¹⁷⁶⁵ 13. Kolordudan, -20. Kolordu aracılığıyla- Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 6-7 Şubat 1920 tarihli rapor. *TİTE Arşivi*, 318/31-31001.

¹⁷⁶⁶ E.B. Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi Gerilla*, s.163-164.

¹⁷⁶⁷ S. Uzel, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*, s.16-17.

¹⁷⁶⁸ S. Uzel, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*, s.20-21; Hüseyin Beyaz, *Antep Savunması Günlüğü*, İstanbul, Cem Yayınları, 1994, s.76-77; L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.38-41.

Fransızlar geri çekilmek zorunda kalmıştı. Böylece Antep'i yeniden işgal etmek maksadıyla 10 ayı aşkın sürecek Fransız kuşatması başlamıştı.¹⁷⁶⁹

Antep şehrini müdafaa etmek üzere Maraş mücadelesinde de görevler üstlenen Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Kılıç Ali Bey, şehre gelmişti. Buradan 13. Kolorduya gönderdiği 28-29 Mart 1920 tarihli yazısında; Fransızların Antep hattını takviye ettiğini, Antep dışındaki ve şehir içindeki Fransızların birleşmesinin Urfa'ya kadar yayılacak yeni tehlikelere yol açabileceğini belirterek Antep'e düzenli bir kuvvetle iki top gönderilmesi talebinde bulunmuştu.¹⁷⁷⁰

Kılıç Ali Bey'in bu talebine rağmen Heyet-i Temsiliye, 27 Mart 1920'de Maraş'taki Yarbay Cemil Cahit Bey'e gönderdiği -13. ve diğer kolordulara da tebliğ edilmesi muhtemel- emirde; mevcut siyasi ve askerî vaziyeti de dikkate alarak kolorduların ne şekilde hareket edeceklerini bildirmişti. Buna göre; 13. Kolordu hâlihazırda Urfa kuşatması ile meşgul olmaktaydı. Kolordunun konuşuna cephe olan Musul'da bir İngiliz tugayı ile kâfi miktarda topçusu vardı ve ileri İngiliz harekâtı ihtimali göz önünde bulundurulmalıydı. Aynı zamanda Kolordu mıntıkasında Kürtçülük cereyanı özellikle İstanbul'un işgalinden sonra yeniden yükselmeye başlamıştı. Bu iki faktörü de dikkate alarak 13. Kolordunun 2. ve 5. Tümenlerinin konuşlu bulundukları mıntikalarda kalmaları istenmişti. Ayrıca Fransızların işgal mıntikalarını Urfa'dan kuzeye doğru genişletme girişimlerine engel olmak için Kolordunun şimdilik Urfa meselesiyle ilgilenmesi kararlaştırılmıştı. Bu bakımdan Maraş'a asker takviye etmesi ve bölgedeki Kuvâ-yı Milliye birlikleriyle müştereken Antep hattını kuvvetlendirmesi görevi ise Sivas'taki 3. Kolorduya verilmişti.¹⁷⁷¹

Bu yazıdan da açıkça görüleceği üzere Heyet-i Temsiliye, içinde bulunduğu cephe şartları ve devam eden Urfa muhasarası sebebiyle Antep konusunda 13. Kolorduya çok fazla vazife yüklememiş; bölgeyi takviye görevinin esasen 3. Kolordu da olduğunu belirtmişti.

¹⁷⁶⁹ S. Uzel, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*, s.29-30; L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.43-46; B. Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi ...*, s.180-193; E. Akçora, "Kilis'in Antep Müdafasındaki Yeri", s.71-76; R.Y. Büyükoğlu, *Milli Mücadele Dönemi'nde Güneydoğu Anadolu*, s.143-152.

¹⁷⁷⁰ Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, s.100-102; S. Uzel, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*, s.20-28. Konuyla ilgili ayrıca bkz. E. Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp ...*, s.274-280.

¹⁷⁷¹ ATASE, İSH, 273/161-1, 273/161-2.

Yine de Albay Cevdet Bey'in 31 Mart tarihli raporuna göre Besni'den Antep'e, yardım amaçlı kâfi miktarda Kuvâ-yı Milliye mensubunun hareket etmesi için kendilerine emir verilmişti.¹⁷⁷²

Antep'teki Kılıç Ali Bey ise yazdığı talebine herhangi bir cevap alamadığı için yeniden 13. Kolorduya başvurmuştu. Antep'te Fransızlarla şiddetli çatışmaların başlamak üzere olduğunu ve eldeki olanaklarla karşı koymanın imkânsızlığını, hâl böyleyken Millî Mücadele'nin yegâne dayanağı olan civar kolorduların yardım talebine kayıtsız kalınmasının endişe verici olduğunu dile getirmiş; bu açıdan 13. Kolordudan ikişer top ve makineli tüfekle yeterli cephanenin gönderilmesini, verilecek cevabı da makine başında beklediğini ifade etmişti.¹⁷⁷³

Kılıç Ali Bey'in bu talepleri vuku bulurken 13. Kolordu, Urfa muhasarasının en şiddetli zamanında kuşatmanın başarıyla sonuçlanması için çaba harcamaktaydı. Nitekim -Fransızlar, Antep kuşatmasına başladıktan kısa bir süre sonra- Kolordunun da katkılarıyla Urfa'daki Fransız işgali sonlandırılmıştı. Kılıç Ali Bey, bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Fransızların Antep'e yönelik taarruzlarını yoğunlaştırabileceğini belirterek Akçakoyunlu'daki düşmanı uzaklaştırmak maksadıyla Urfa'daki piyade taburları ile top ve mitralyözlerin görevlendirilmesi için 13. Kolorduya emir verilmesini talep etmişti.¹⁷⁷⁴

Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa da 14 Nisan 1920'de 13. Kolorduya gönderdiği emirde; Antep Kuvâ-yı Milliyesine yardım edilmesini, bunu temin için Urfa Kuvâ-yı Milliyesi'nin Kılıç Ali Bey ile irtibat kurarak Akçakoyunlu'daki düşmanın buradan uzaklaştırılmasını istemişti.¹⁷⁷⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın bu emrinde, 13. Kolordu sevk ve idaresindeki Urfa Kuvâ-yı Milliyesi vasıtasıyla Antep'i kuşatan Fransızların sağ kanadından taktik etki yapılmasının amaçlandığı düşünülmektedir.

Ancak Kılıç Ali Bey'in talepleri ve üslubu sebebiyle, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ile arasında bazı anlaşmazlıklar ve tartışmalar yaşanmıştı.¹⁷⁷⁶ Bunun sebebi Kılıç Ali Bey'in beklediği yardımların 13. Kolordudan gönderilmemesiydi. Kılıç Bey'e göre, Cevdet Bey kendisine yardım göndermeyip

¹⁷⁷² 13. Kolordunun 31 Mart 1920 tarihli vukuat raporu. ATASE, İSH, 333/203-2.

¹⁷⁷³ 3 Nisan 1920 tarihli yazı. Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s.103-014.

¹⁷⁷⁴ Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.129.

¹⁷⁷⁵ HTVD, S.14, s.6-7, Vesika 358-359.

¹⁷⁷⁶ T. Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, s.638.

telgraflarına dahi cevap vermemiş; ayrıca Antep Ahz-ı Asker Riyasetine gönderdiği telgrafla “*Kılıç Ali adında birisinden aldığım telgraflara cevap verme imkânım yoktur. Kendisine bildiriniz, Heyet-i Temsiliye ile temas etsin*” ifadelerini kullanmıştı. Kılıç Ali Bey, bu yazı karşısında meselenin çözümlenmesi ve kolordulardan (3. ve 13. Kolordular) Antep’e yardım gönderilmesi için 15 Nisan’da yine Mustafa Kemal Paşa’ya başvurmuştu.¹⁷⁷⁷ Yazısında, Albay Cevdet Bey’in Antep’e yardım etmediği gibi telgraflarına dahi cevap vermediğini bildirmiş; çok zor durumda kalan Antep için yardımını neresi yapacaksa oraya emir verilmesini istemişti.¹⁷⁷⁸

17 Nisan’da ise doğrudan Albay Cevdet Bey’e gönderdiği telgrafta sarf ettiği sözlerle tepkisini ağır bir şekilde dile getirmiş olup yazısının bir kısmında şu ifadeler yer almaktaydı: “... *Bir Türk kolordusunun kumandanı olmak haysiyetiyle Türk şehirlerinin böyle düşman topları altında inlemesinden elbet birazcık üzüntü duyarsınız zannederim. Birçok kez istenen yardımdan eğer birazını olsun göndermiş olsaydınız, bugün Antep, Anadolu’nun bu mamur şehri ateşler içinde kalmaz, Türk’ün alını kirlenmezdi. Siz savaşa girmeye bile cesaret edemediniz. Kolordunun taburlarını, silah ve araçlarını zannederim kullanacak bir yer bulamayacaksınız. Zira bugün Antep’i işgal eden düşman, yakında Anadolu’nun içlerine sarkacaktır...*”¹⁷⁷⁹

Bu ağır tepki üzerine Albay Cevdet Bey, 19-20 Nisan 1920 tarihli yazısıyla durumu Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmişti. Yazısında Heyet-i Temsiliye’nin kararıyla Antep’in 3. Kolordu mıntıkasında yer aldığına atıf yapmış; buna rağmen Kılıç Ali Bey’in kendisinden talepte bulunduğunu ve ağır suçlamalar yönelttiğini belirterek “*Kılıç Ali Beyin sıkıştığı zaman uluorta zebandrazlık etmesi şayan-ı teessüftür. Mercii olan Üçüncü Kolorduca ihtarat-ı lâzimedede bulunulmasını rica ederim. Aksi halde Kılıç Ali Beyin hiçbir telgrafını mıntakam dâhilindeki merakizde kabul etmem. Terbiyesini takınsın vazifesini ve merciiini bilsin. Vaziyetimize göre mıntakamız bile ziyanı mucip hareket icrasına imkân yoktur.*” ifadelerini kullanmıştı. Görüldüğü gibi Cevdet Bey, 13. Kolordunun Urfa muhasarası ve Fransızların tehditleri ile içinde bulunulan hassas durumdan ötürü kapsamlı bir harekât icra edemediği, Kılıç Ali’nin

¹⁷⁷⁷ Kılıç Ali Bey’in Albay Cevdet Bey’in yanı sıra sorumluluk sahasında olmasına rağmen 3. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey’den de destek görememekten rahatsız olduğu ve onu da eleştirdiği görülmektedir. Bkz. *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, s.104; R.E. Güllü, “Millî Mücadele’de Güney Cephesinde ...”, s.495-505.

¹⁷⁷⁸ *ATBD*, S.103, s.114-116, Belge 2891; R.E. Güllü, “Millî Mücadele’de Güney Cephesinde ...”, s.501.

¹⁷⁷⁹ *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, s.106-107; R.E. Güllü, “Millî Mücadele’de Güney Cephesinde ...”, s.502-503.

sıkıştığı zaman atıp tutmasının üzüntü verici olduğu, bir daha böyle bir telgrafi yollaması durumunda Kolordu sorumluluk sahasında telgraflarının kabul edilmeyeceği ve terbiyesini takınıp görevini ve haddini bilmesi gerektiği gibi ifadelerle tepkisini dile getirmişti.

Albay Cevdet Bey, raporunda bu bilgilere ilaveten hem 13. Kolordunun kendi mıntıkasında üstlendiği vazifenin büyüklüğünü anlatmış hem de vuku bulan tehditlerin çeşitliliğini bildirerek Antep'e yardım gönderilmesindeki güçlüklerle şu şekilde dikkat çekmişti:

- 13. Kolordu batıda Besni'den (Adıyaman) doğuda Cizre'ye kadar (yaklaşık 450 km'lik mesafe), kuzeyde Çemişgezek'ten (Dersim) güneyde Resulayn'a (Mardin'e bağlı) kadar (yaklaşık 400 km'lik mesafe) oldukça geniş bir hatta görev yapıyordu.

- 13. Kolorduya bağlı çok sayıda ana ve ast birlik, Urfa'nın korunması için bölgeye sevk edilmişti.

- Suruç-Arappınarı hattına kadar birlik gönderilmiş olup bu durum, mevcudu çok az olan Kolorduyu zor duruma düşürmüştü.

- Tüm bunlara ilaveten Millî aşireti Telabyad'a taarruz etmiş; neyseki Aneze aşiretinin karşı koymasıyla geri çekilmeye mecbur kalmıştı.

- Emir Faysal'ın Fransızlarla anlaştığına dair istihbarat alınmıştı ve böyle bir durumda Fransızlara karşı zor durumda kalınabilirdi.

- Böylesine geniş bir sahada görev yaparken Kolordunun Antep'e kadar yayılması ve yardım göndermesi, maddeten mümkün değildi.

Tüm bunlara rağmen 13. Kolordu tarafından şu tedbirler hayata geçirilmişti: Besni'de hazırlanan 200 kişilik Kuvâ-yı Milliye'nin bir adet dağ topuyla Antep'e sevki emredilmişti. Kâhta ve Hısn-ı Mansur (Adıyaman) gibi bölgelerden de Antep'e Kuvâ-yı Milliye sevk edilmesi için bölgedeki Ahz-ı Asker Riyasetine yazı gönderilmişti. Urfa Kuvâ-yı Milliye Kumandanına da (Binbaşı Nuri Bey) Nizip tarafına subaylar göndermesi ve bölgede teşkil edilecek Kuvâ-yı Milliye ile Birecik-Antep yolunu

kapatması emredilmişti. Aynı şekilde Akçakoyunlu'ya yönelik taciz saldırıları yapılması da mükerreren emredilmişti.¹⁷⁸⁰

Açıklanan bu detaylı rapor değerlendirildiğinde; Albay Cevdet Bey'in, Kılıç Ali Bey'den gördüğü tepkiye karşı 13. Kolordunun durumunu, üstlendiği görev ve sorumluluk sahasının zorluklarına rağmen Antep'e yaptığı katkıları, izah etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa da Albay Cevdet Bey'e hak vermişti. Kılıç Ali Bey'e yolladığı 22 Nisan tarihli şifrede; Antep'e gereken yardım için 3. Kolordu ile koordine kurması gerektiğini, yazdığı yazının Albay Cevdet Bey'i üzmüş olduğunu, bu açıdan bir kolordu kumandanına nasıl hitap edilmesini kendisine izaha lüzum görmediğini, 13. Kolordunun Antep'e destek için önemli yardımlar yaptığını, bilhassa Antep'teki Kuvâ-yı Milliye'nin görevini rahatlatmak için Urfa Kuvâ-yı Milliyesi'ni Urfa ve Suruç-Arappınarı hattına kadar ilerlettiğini belirtmiş; olumsuz üslubunun ortaya çıkardığı bu durumu telafi etmesini istemişti.¹⁷⁸¹

Mustafa Kemal Paşa'nın da üzerinde durduğu gibi, istenilen seviyede olmasa da 13. Kolordu, Antep savunmasına destek sağlamaya devam etmişti. Nitekim Besni'de bulunan tek top ile buradaki 1 subay ve 14 neferden oluşan bir müfreze, ilerleyen günlerde Antep savunmasına destek için yola çıkmıştı.¹⁷⁸²

Neticede tüm bu yazışmalar incelendiğinde Albay Cevdet Bey ve Kılıç Ali Bey¹⁷⁸³ arasındaki tartışmanın ortaya çıkmasının nedeni, vaziyeti ve sahadaki gelişmelerdi. Haddizatında Urfa'daki işgalin sonlanmasını müteakip 13. Kolordunun Antep'e yardım göndermesi için önünde iki engel daha vardı. Birincisi, Antep'e ulaşmak için güzergâh üzerindeki Fransız kuvvetlerinin bertaraf edilmesi gerekiyordu ki Birecik ve Suruç-Arappınarı, Fransız kontrolündeydi ve bu bölgede çatışmalar

¹⁷⁸⁰ Bu kapsamda Antep kuşatması devam ederken (Nisan sonu-Mayıs başı) 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'den gelen emir doğrultusunda 13. Kolorduya bağlı subaylar, Akçakoyunlu'ya (Fransızların sağ kanadına) yönelik taarruz yapılması yönünde emir almış; bu minvalde Birecik'ten Fırat Nehri'ni geçerek Akçakoyunlu kuzeyindeki Nizip'te Kuvâ-yı Milliye birliği teşkil etmişlerdi. Bkz. HTVD, S.14, s.12-15, Vesika 362; R.E. Güllü, "Milli Mücadele'de Güney Cephesinde ...", s.504.

¹⁷⁸¹ ATASE, İSH, 272/205; HTVD, S.14, s.19-23, Vesika 364-365; V. Soylu, "Milli Mücadele Dönemi'nde Kılıç Ali Bey", s.132; R.E. Güllü, "Milli Mücadele'de Güney Cephesinde ...", s.502-504.

¹⁷⁸² H. Doğan, "Milli Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", s.569.

¹⁷⁸³ Kılıç Ali Bey, Yozgat'taki ayaklanmayı bastırmak üzere 12 Mayıs 1920 tarihinde bölgeye görevlendirilmesi nedeniyle şehirden ayrılmış ve yerine Halep ve çevresindeki Kuvâ-yı Milliye unsurlarını sevk ve idare eden Yarbey Şefik Bey (Özdemir Bey) Antep Kumandanı olarak tayin edilmişti. Böylece Özdemir Bey, 20 Haziran'da Antep'e ulaşarak şehir savunmasının komutasını üstlenmişti. Bkz. Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s.111; B. Pamuk, Bir Şehrin Direnişi ..., s.210, 229.

devam etmekteydi. Zaten Antep'in kuzeyindeki Besni hattı açık olduğu için zaten buradan bir miktar yardım gönderilmişti. İkincisi ise Kolordunun asıl görev sahası olan Urfa'ya yönelik yeni Fransız taarruzunu engellemesi icap ediyordu. Bu iki etken dışında 13. Kolordu mıntıkasındaki bazı aşiretlerin asayişi ihlal edip hükûmet idaresini yok sayması ve isyana yönelik girişimlerinin haber alınması (özellikle İstanbul'un işgali sonrası siyasi Kürtçüler yeniden bölgede harekete geçmişti), geniş bir bölgede görev yapan ve mevcudu oldukça düşük olan 13. Kolorduyu epey müşkül bir vaziyette bırakmıştı.

Bu arada (Nisan-Mayıs 1920 aralığında) Fransızların Kilis-Katma-Akçakoyunlu hattından Antep'teki birliklerine takviye ulaştırmak ve şehri ele geçirmek için girişimleri yoğunlaşmıştı. Kuvâ-yı Milliye unsurları ise Antep'in güneyinde teşkil ettikleri savunma hatlarıyla, Fransızların şehri tam anlamıyla kuşatma altına almasını geciktirmeye çalışmıştı. Özellikle taraflar arasında Kilis-Antep arasındaki Mağarabaşı, Kurdanbaba (Kurban baba), Akbaba gibi bölgelerde önemli çarpışmalar meydana gelmiş ve Fransızlar mağlup edilmişti.¹⁷⁸⁴

Bu kritik süreçte 13. Kolordu da içinde bulunduğu zorluklar ve sahip olduğu geniş sorumluluklara rağmen Antep'teki Fransız baskısını azaltmak için katkı yapmaya gayret etmekteydi. Konuya ilişkin Albay Cevdet Bey'in, Kolordunun desteklerinden bahsettiği -22 Mayıs tarihli- raporunda şu bilgiler yer almaktaydı:

- Antep'e yardım için Birecik ve Arappınarı'ndaki Fransız birlikleri tazyik edilmiş ve buna yönelik gerekli emirler verilmişti.

- Bu amaçla, Suruç'ta 300 kişilik bir Kuvâ-yı Milliye taburu hazır durumdaydı.

- Fakat Adıyaman/Besni'de bulunan kuvvet miktarının azlığı sebebiyle buradan -daha fazla- yardım gönderilemeyecekti.

- Kolordunun ana başlısı iki süvari alayı (1. ve 12.) adeta hayvan deposuydu. Fakat personel/asker açığı bulunuyordu.

- Zaten 13. Kolordu mıntıkasındaki Kuvâ-yı Milliye'yi oluşturan aşiretler, en ufak zorlukta firar ettikleri gibi civar köylerde yağmaya başlıyorlardı. Bundan dolayı bu aşiretlerin disiplinli bir şekilde yönetilmesi zordu.

¹⁷⁸⁴ S. Uzel, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*, s.42-47; S. Gömeç, *Millî Mücadelede Gaziantep*, s.48-67; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.68-79.

- Bununla birlikte Ahz-ı Asker Riyasetlerine Antep'e asker sevk etmeleri için önemle emir verilmişti.¹⁷⁸⁵

Tüm bunlara ilave olarak Antep'e 13. Kolordu tarafından Pazarcık yoluyla bir şınayder topu ile 186 atım cebel (dağ) şarapneli ve 90 adet tek atımlık top mermisi bölgeye gönderilmişti.¹⁷⁸⁶

13. Kolordunun zikredilen yardımlarının yanı sıra Albay Cevdet Bey'in dile getirdiği güçlükler yüzünden Antep'e yardım kuvvetinin ulaşması ancak ilerleyen aylarda (Temmuz-Ağustos 1920) mümkün olabilmişti. Bu bağlamda Antep kuşatması devam ederken dört topla desteklenen Binbaşı Nuri Bey idaresindeki 24. Alay birlikleri (5. Tümenine bağlı), Fransızların, Kilis üzerinden ilerleyiş yolunu kapatmak maksadıyla Antep'e sevk edilmişti. Böylece 13. Kolordunun adı geçen birlikleri, Urfa muhasarasından sonra Birecik-Suruç ve Cerablus-Kilis hattında Fransız birlikleriyle mücadele ettikten sonra¹⁷⁸⁷ bu defa da Antep savunmasını takviye için bölgeye gelmişti.¹⁷⁸⁸

Öte yandan bu süreçte Antep'teki Kuvâ-yı Milliye unsurlarının bağlı olduğu esas karargâh 3. Kolorduydu. Maraş ise işgalden kurtarıldığı için Antep-Kilis ve çevresindeki Fransızlara karşı mücadelenin ana karargâh merkezi konumundaydı. Bu bakımdan Antep-Kilis hattında vuku bulan çarpışmalar, müdafilerin yardım talebi ve diğer gelişmelerle ilgili genel olarak 3. Kolordu ile yeni teşkil edilen 9. Alay ve Maraş Mıntıkâ Kumandanlığı ile muhabere edilmekteydi.¹⁷⁸⁹ 5. Tümen birlikleri de

¹⁷⁸⁵ 13. Kolordudan, TBMM'ye gönderilen 22 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/5-13, 342/5-13a.

¹⁷⁸⁶ 13. Kolordudan, Müdâfaa-i Milliye Vekâletine gönderilen 30 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/5-25.

¹⁷⁸⁷ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.93; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.148-149; L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.94-95.

¹⁷⁸⁸ Antep'e sevk edilen birliklere ilişkin olarak "*Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.148-149"da 24. Alay 1. ve 2. Taburların mayıs ayı sonlarında Akbaba mevkiine konumlandığı belirtilmektedir. Fakat Lohanizade ve Halit Bey'in hatıralarında, bu malumat için temmuz ayı sonları işaret edilmektedir. Nitekim Lohanizade, 1. ve 2. Taburların Maraş merkezli kurulan 9. Alaya bağlı olduğunu ifade ederken (L.M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s.80-86, 94-95); Binbaşı Halit Bey de (Albay Halit Akmansu) hatırasında, 13. Kolordu emrindeki Binbaşı Nuri Bey idaresindeki (bir piyade taburu, bir topçu dağ bataryası, bir süvari bölüğü ve Kuvâ-yı Milliye'den oluşan) 700 kişilik birliğin Birecik ve Kilis'in Fransız işgalinden kurtarıldıktan sonra (Temmuz 1920) Antep'in yardımına gittiğini belirtmektedir. Bkz. Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.93.

¹⁷⁸⁹ H. Beyaz, *Antep Savunması Günlüğü*, s.229-270; M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu ...*, s.26, 30, 46.

büyük ekseriyetle, bizatihi Yarbey Kenan Bey'in komutası altında Eylül 1920'den itibaren Antep hattında görev almak üzere Urfa'dan Antep'e intikal etmişti.¹⁷⁹⁰

Neticede Haziran 1920'deki 20 günlük ateşkes dönemi hariç Fransızların, Antep'e yönelik saldırıları artarak devam etmişti. Bu şiddetli kuşatma sırasında kısıtlı imkânlarla sahip olunmasına rağmen şehirdeki Kuvâ-yı Milliye unsurlarının direnişi, aylarca (8 Şubat 1921'e kadar) devam edecekti.¹⁷⁹¹

Sonuç itibarıyla Maraş-Antep Sancakları, Mütareke'nin ilk aylarında herhangi bir askerî birliğin konuşlandırılmadığı sahalar olmuş; bu yönüyle Nisan 1919'da 13. Kolordunun sorumluluk mıntikasına dâhil edilmişti. Fakat bunun öncesinde bölgede İngiliz işgali gerçekleştiği için 13. Kolordu, buralarda birlik konuşlandıramamış, bölgedeki gelişmeleri takip etmekle yetinmişti. Bir süre sonra Fransız işgaline uğrayan Maraş-Antep ve Kilis bölgesi, Türk ordusunun işgale karşı mücadeleyi daha etkin hâle getirmek için cepheyi yeniden yapılandırması kapsamında bu defa 3. Kolordu mıntikasına alınmıştı. Buna rağmen 13. Kolordu da Maraş, Antep ve Kilis hattındaki mücadelelere stratejik ve taktik seviyede, aynı zamanda lojistik olarak destekler sağlamıştı. Bu kapsamda Kolordu Kumandanlığı, bölgeye bol miktarda silah, cephane ve mühimmat gönderirken bir miktar Kuvâ-yı Milliye unsurunu ve nihayetinde bir askerî birliği de Antep'e sevk etmişti. Bu açıdan 13. Kolordunun desteklerinin, bu bölgelerde verilen mücadelelere katkılar sağladığı ifade edilmelidir.

¹⁷⁹⁰ Güzin Çaykiran, "Milli Mücadelenin Yılmaz Komutanı: Korgeneral Mehmet Kenan Dalbaşarın Askerî Safahatı", *Güneyde Bir Tarih Sevdası: Dr. Süleyman Hatipoğlu Armağanı*, ed., Mikail Kolutek, Tekin İdem, Ankara, Gazi Kitabevi, 2022, s.637-638.

¹⁷⁹¹ Antep'in aylarca düşürülememesi Fransa'nın prestijini sarsmıştı. Nihayetinde 8 Şubat 1921'de Antep müdafileri, cephane ve erzak yokluğundan mütevellit teslim olmak durumunda kalmıştı. Antep müdafaasının detayları için ayrıca bkz. S. Uzel, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*, s.52-316; Y. Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ...*, s.200.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

13. KOLORDUNUN DİĞER SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ İLE LAĞVEDİLME SÜRECİ

4.1. 13. Kolordunun Cezîre ve Halep Bölgesindeki Faaliyetleri

4.1.1. Mütareke sonrası Genel Durum ve 13. Kolordunun Rolü

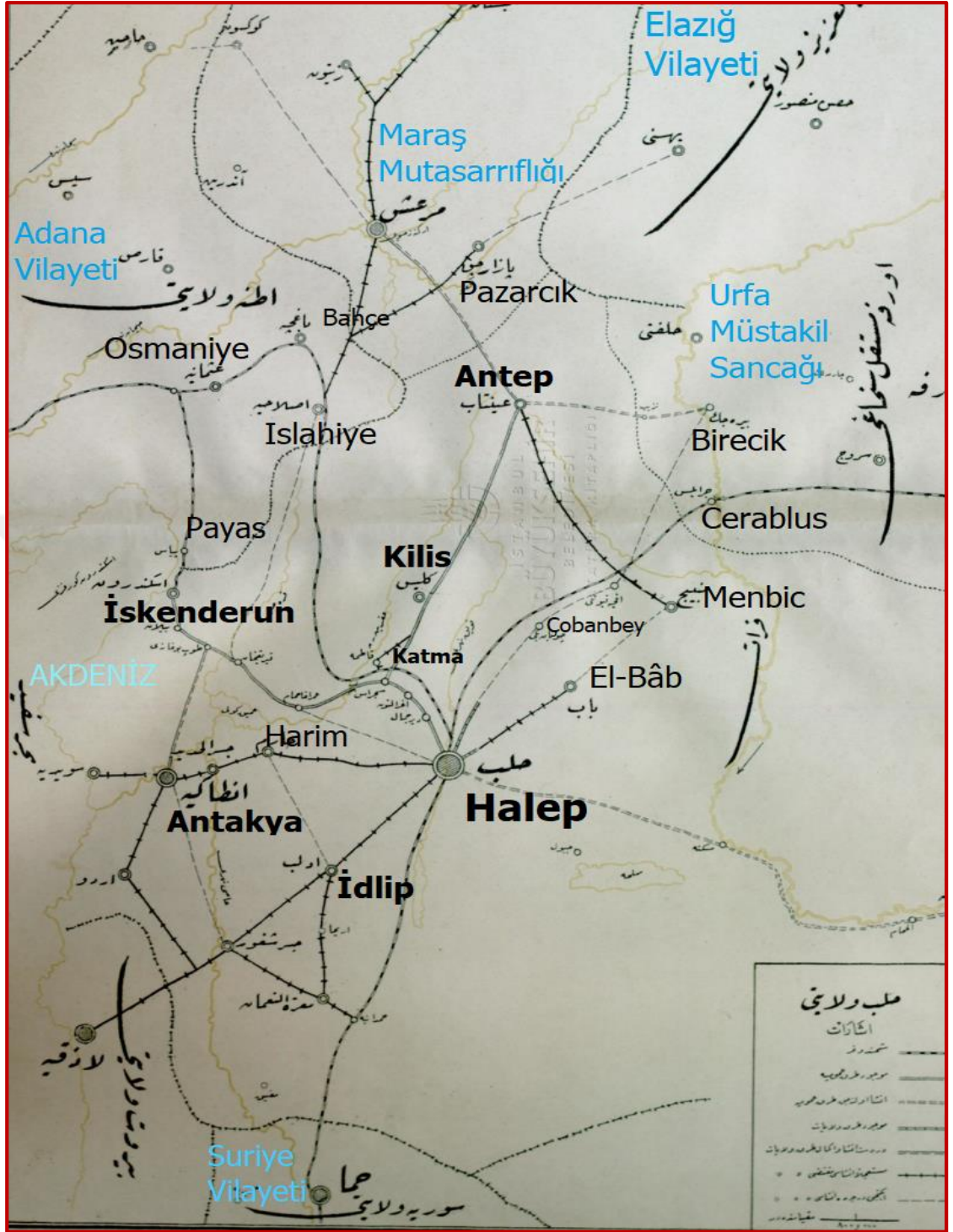
Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında gerçekleşen İngiliz işgalleri sebebiyle Halep ve Diyarbakır Vilayetleri ile Urfa ve Deyr-i Zor Mutasarrıflığının (Cezîre bölgesi) idari bütünlükleri bozulmuştu. Zira Halep şehri, Mondros Mütarekesi'ne dört gün kala (26 Ekim 1918) İngilizlerce işgal edilmişti. Bölgeyi tahliye eden Mustafa Kemal Paşa idaresindeki 7. Ordu, Halep'in kuzeyinde Afrin-Cerablus ile batısındaki Antakya-İskenderun hattında yeni savunma hattı kurmuştu. Fırat'ın doğusundaki Cezîre bölgesinde ise Musul'daki 6. Orduya bağlı Fırat Grubu birlikleri vardı. Buna göre Mondros Mütarekesi imzalandığında, Halep ve çevresi (Fırat Nehri'nin batısı) 7. Ordunun; Cezîre bölgesi (Fırat Nehri'nin doğusu) (Deyr-i Zor Mutasarrıflığı sınırları ile Urfa Sancağı ve Mardin Sancağı'nın güney sınırları)¹⁷⁹² 6. Ordunun kontrol ve sorumluluğundaydı.¹⁷⁹³

Gerek Halep gerekse Cezîre hattı, Mütareke ile birlikte Kasım 1918'den itibaren peyderpey İngilizler ve Faysal'a bağlı Araplar tarafından işgal edilmişti. Suriye İtilafnâmesi'ne göre ise İngilizler birliklerinin Kasım 1919'dan itibaren Suriye ve Anadolu'nun güneyinden çekilmesiyle bu bölgelerin bir kısmında Fransızlar bir kısmında da Arap birlikleri kontrol sağlamıştı.¹⁷⁹⁴

¹⁷⁹² *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.58-59; Tarihi bir coğrafya olan Cezîre/El-Cezîre bölgesinin adlandırılması ve sınırları için bkz. Ramazan Şeşen, "Cezîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, Ankara, 1993, s.509-511; Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998, s.29.

¹⁷⁹³ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.58; M. Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a ...*, s.168-173.

¹⁷⁹⁴ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.39.

Harita 4.1: Halep Vilayeti yolları haritası - *Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye Vilayet Müdüriyeti Vilayet Yolları Haritası, s.43.*

Halep Vilayeti ile müstakil Zor Sancağı, Şam'ın işgaliyle birlikte Ekim 1918'de tek taraflı bir ilanla kurulan yeni Arap Hükûmeti'ne (Suriye) dâhil edilmişti. Ancak bu, Mütareke şartları gereği fiili bir durum oluşturmaktan ibaretti.¹⁷⁹⁵

¹⁷⁹⁵ H.Y. Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi ...", s.185.

Mütareke imzalandığında 6. ve 7. Ordu mıntıkasındaki bu bölgeler, bir süre sonra kurulan 13. Kolordu açısından da büyük önem kazanmıştı. Zira Mütareke sonrası 7. Ordu Pozantı-Niğde-Ankara istikametinde çekilmişti. Böylece lağvedilmeden önce 6. Ordunun, sonrasında da 13. Kolordunun, bu iki bölgeye yönelik doğrudan ve dolaylı sorumluluğu ortaya çıkmıştı. Hâliyle adı geçen bölgeler, dolaylı da olsa 13. Kolordunun sorumluluk sahasındaydı. Zira Mütareke şartları nedeniyle 13. Kolordu, güney ve güneydoğu bölgesinde konuşlu bulunan yegâne birlik hâline gelmişti. Bölgeyi işgal eden İngiliz birliklerinin karargâhının Halep'te olması ve Mütareke'nin uygulanmasına dair İngilizlerle çeşitli konularda koordine kurulması, 13. Kolordunun bölge ile olan etkileşimini gerekli kılıyordu. İşgaller karşısında bölge halkının da Kolorduya başvurmasının yanı sıra Harbiye Nezaretinin Suriye, Halep ve Cezire bölgesindeki gelişmelerle ilgili Kolordudan malumat istemesi de bunda önemli bir etkendi. Nitekim Harbiye Nezareti, kolordulara gönderdiği 30 Nisan 1919 tarihli emirde; kendi mıntıkalarında ve çevre coğrafyalarda vuku bulan siyasi ve askerî gelişmeleri, işgal birliklerinin hareketliliğini ve faaliyetlerini yakından takip ederek bu bölgelerden sürekli istihbarat alınmasını istemiş; alınan malumatın Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti İstihbarat Şubesine (2. Şube) gönderilmesini emretmişti. Bu emre uygun olarak 13. Kolordu, diğer kolordulara nazaran cephesinde hem İngiliz ve Fransız işgal kuvvetlerinin bulunması hem de Suriye ve Irak'a yönelik konuşlu olması hasebiyle bölgedeki gelişmelere dair İstanbul'a çok sayıda istihbarat veya rapor göndermeye başlamıştı.¹⁷⁹⁶

Bu kapsamda 13. Kolordu tarafından, başta Halep ve Cezîre olmak üzere Suriye ve Arap coğrafyasındaki genel vaziyet, -fiili bir yönetim olan- Arap Hükûmeti'nin (Suriye) faaliyet ve girişimleri, İngiliz ve Fransız işgal kuvvetlerinin icraatları ile Arap ve Kürt aşiretleriyle ilişkileri, bölge halkının işgalci devletlere bakış açısı gibi hususlara dair çeşitli bilgiler öğrenilmekteydi.¹⁷⁹⁷

¹⁷⁹⁶ S. Selek, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, s.442; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.108.

¹⁷⁹⁷ 13. Kolordunun Suriye'deki ve Arap coğrafyasındaki gelişmelere, İngiliz ve Fransız işgaline, bu güçlerin aşiretlerle ilişkilerine yönelik ve çeşitli konularda istihbarat raporlarına ilişkin bazı örnekler vermek mümkündür: 13. Kolordudan, -*Emir Faysal'ın Suriye'deki varlığını kuvvetlendirmek için askerî birliklerinin sayısını artırma ve aşiretleri kendi tarafına çekme çabalarına dair- Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Haziran 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 191/267-1, 191/267-2; 13. Kolordudan, -Emir Faysal'ın Suriye'deki hâkimiyetini genişletme çabalarına dair- Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Haziran 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 85/37-4; 13. Kolordudan, -Halep'teki İngilizler ve Şerif unsurlarına dair- Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Temmuz 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 192/129; 13. Kolordudan, -Halep ve Maan arasındaki İngilizlerin askerî hareketliliğine dair- Harbiye Nezaretine*

13. Kolordunun bu husustaki kaynakları ise İngiliz karargâhlarına yakın bağlı askerî birlikleri, işgal altındaki bölgelerde kalan askeralma teşkilatları, istihbarat amaçlı görevlendirdiği subaylar ile bölgedeki mülki makamlar, bölgeler arası seyahat eden sivil-asker kişiler ve muhacir gruplardı. 13. Kolordu, bu şekilde elde ettiği malumatı, Harbiye Nezaretine iletmekteydi.¹⁷⁹⁸ Dolayısıyla 13. Kolordu, üstlendiği bu fonksiyonla hem hükûmeti bilgilendirmekte hem de benimsenecek dış politikaya katkılar sağlamaktaydı.

Kolordunun bu çerçevedeki faaliyetleriyle ilgili Albay Cevdet Bey 2 Mayıs 1919 tarihli yazısında; İtilaf devletleri işgali altında olan Musul, Halep, Deyr-i Zor gibi bölgelerde vuku bulan askerî ve siyasi gelişmelerden haberdar olunması için 13. Kolordunun mümkün olan her türlü araca müracaat ettiğini ve alınan her türlü bilginin Harbiye Nezaretine gönderildiğini belirtmişti. Bununla birlikte adı geçen bölgelere, güvenilir memurların görevlendirilmesiyle daha kapsamlı ve ehemmiyetli malumat elde edilebileceğini düşünen Albay Cevdet Bey, Kolorduya daha çok istihbarat akışı sağlamak için tahsisat ayrılmasını istemişti.¹⁷⁹⁹

13. Kolordunun bu raporları, bölgedeki gelişmelere ilişkin bilgiler sunmasının yanı sıra bölge halkının Osmanlı Devleti'ne bağlılığı, işgal unsurlarına karşı tutumu ve bu hususlar göz önünde bulundurularak uygulanması gereken politikalarla ilgili hükûmetin dikkatinin çekilmesine yönelikti. Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine yolladığı 1 Temmuz 1919 tarihli raporunda; Halep, Cezîre ve Suriye Vilayeti'ndeki halkın büyük bir bölümünün Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu, Suriyelilerin işgal kuvvetlerini istememekle birlikte öncelikle bağımsızlık

gönderilen 10 Ağustos 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 194/262-1, 194/262-2; 13. Kolordudan, -Suriye'de Fransız İngiliz rekabeti ve bu iki bu unsurun bölge halkı ile ilişkilerine dair- Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Ağustos 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 195/147-1, 195/147-2; Bölgedeki gelişmelere ilişkin değerlendirmeler için ayrıca bkz. M. D. Kılınçkaya, Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ..., s.130; H. Yılmaz, Suriye'de İşgal ve Direniş ..., s.112.

¹⁷⁹⁸ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 6 Mayıs 1919 tarihli raporunda; Musul, Halep, Antep, Urfa gibi bölgelere gönderilecek güvenilir memurların bölgeye ilişkin daha etkin ve önemli haberleri almaları kapsamında teşvik edilmesi için akçe ile ödüllendirilmelerini teklif etmişti. *ATASE, İSH, 30/19-1, 30/19-2; 13. Kolordu Kumandanlığınca; İngilizlerin askerî hareketliliği, askerî birliklerin yer değiştirmesi ve takviyesi, İngilizlerin mülki idare ve aşiretlerle ilişkileri, Ermenileri himayesi ve bölge halkına yönelik kışkırtma ve propagandaları gibi çeşitli konularda Harbiye Nezaretine raporlar yazılmıştı. 13. Kolordu Kumandanlığı ve birlikleri arasındaki yazışmaları içeren 13 Mayıs 1919 tarihli Kolordu harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/8-20, 340/8-21, 340/8-23, 340/8-25a; 13. Kolordudan, Havza'da 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine gönderilen 29 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/10-6.*

¹⁷⁹⁹ Zira bu süreçte gizli ödenek kaldırıldığı için Kolorduya sınırlı miktarda ödenek gönderilmekteydi. Kolordunun bu sınırlı meblağla istihbarat alma noktasında kimseyi istihdam edemeyeceği göz önüne alınarak Harbiye Nezaretine durum arz edilmişti. *ATASE, İSH, 101/30-1, 101/30-2.*

talep ettiklerini, bunu elde edemezlerse büyük çoğunluğunun Osmanlı Devleti tarafından idare edilmek arzusu taşıdığını dile getirmişti.¹⁸⁰⁰

Albay Cevdet Bey, 29 Temmuz 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği bir başka yazıda; Suriye'nin durumuna ilişkin bilgilere yer vermişti. Ancak bir önceki rapordan farklı olarak Suriye'deki Amerikan heyetinin bölgede inceleme yaptığını, yerel halkın; İngiltere, Fransa ve Amerika'dan hangisinin himayesini istediklerinin sorulması üzerine ağırlıklı olarak Amerika'yı tercih edecekleri yönünde cevaplar verdiğini bildirmişti. Bu durum, bölge halkının diğer ülkeler tarafından sahada yapılan propaganda ve girişimlerden etkilendiği gösteriyordu. Yine de İngiliz ve Fransız işgaline karşı olduklarını da ortaya koymaktaydı. Amerika'nın tercih olarak belirtilmesinin bir nedeni de buydu. Albay Cevdet Bey'e göre böylesine kritik bir dönemde Osmanlı Devleti de sahayı boş bırakmamalı ve teşebbüste bulunmalıydı. Bu kapsamda dile getirdiği öneriler; devlete sadık olup halen Osmanlı ordusunda görevli bulunan Arap asıllı/Suriyeli subaylardan istifade edilmesi, bu subayların Osmanlı Devleti lehine çalışmalarda bulunmak için memleketlerine gönderilerek bölgede propagandalar yapması; böylece Osmanlı Devleti ile Arap coğrafyası arasındaki bağlantının devamının sağlanmasıydı.¹⁸⁰¹ Görüldüğü üzere Albay Cevdet Bey, bölgede askerî varlık bulunduramasa da siyasi propaganda faaliyetlerinin yapılması gerektiğine inanmakta ve adı geçen bölgelerdeki devletin hükümlerinin devam ettirilebileceğini düşünmekteydi.

4.1.2. Halep Vilayeti'ndeki Gelişmeler

Bu genel malumat dışında adı geçen bölgedeki gelişmelere sancak ve kazalar açısından bakıldığında Halep Vilayeti ve özellikle Halep şehri, Osmanlı idari yapısında Suriye'den ayrı olup Anadolu'nun güneyindeki Antakya, Antep ve Maraş hattıyla idari-ekonomik-demografik bütünlük içindeydi.¹⁸⁰² Bu özelliğinden ötürüdür ki Halep ve çevresindeki halk, şehirleri Mondros Mütarekesi'ne dört gün kala işgal

¹⁸⁰⁰ ATASE, *İSH*, 192/9-1, 192/9-2.

¹⁸⁰¹ HTVD, S.45, s.49-51, Vesika 1058.

¹⁸⁰² Muammer Gül, "Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi-Tarihi Temelleri", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.16, S.46, 2000, s.193-201; M. Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a ...*, s.172-174; Mustafa Öztürk, "Osmanlı'nın Mirî Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları", *Gazi Akademik Bakış*, C.9, S.18, Yaz 2016, s.1-3.

edilmesine ve İngilizlerin desteğiyle Emir Faysal'ın burayı Suriye'ye kattığını açıklamasına rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istemişti.¹⁸⁰³

Suriye İtilafnâmesi doğrultusunda Halep'in Fransızlarca işgal girişimi üzerine Halep halkının, İngiliz ve Fransız birliklerinin bölgeyi terk etmesini istedikleri ve Şam'dan Halep'e nakliyatı engellemek için de Halep-Şam demiryolunu tahrip ettikleri 13. Kolordu tarafından, 15 Kasım 1919 tarihli yazıyla Harbiye Nezaretine bildirilmişti.¹⁸⁰⁴

13. Kolordunun, Antep Ahz-ı Asker Riyaseti vasıtasıyla haberdar olduğu Halep'teki gelişmelere ilişkin 13 Aralık 1919 tarihli bir diğer raporuna göre; İngilizler bölgeden çekilirken çok sayıda silah ve cephaneyi Suriyeli Araplara terk etmişti. Fransız işgalinin gerçekleşmesi karşısında ise Emir Faysal tarafından seferberlik ilan edilmişti. Bu doğrultuda 1894-1899 doğumlu kişiler celp edilerek silahaltına alınmış ve askerî talimlere başlanmıştı.¹⁸⁰⁵

Öte yandan Fransız işgaliyle güneydeki Türk kolorduları (3. ve 13. Kolordular) ile yerel Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin desteği ve koordinesinde Halep'te “*Teşkilât-ı Milliye Riyaseti*” (Halep Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti) kurulmuştu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak isteyen Araplar ve Suriye'deki Türkmenlerin katılımıyla Yarbay Özdemir Bey tarafından kurulan “*Suriye ve Filistin Müdâfaa-i Kuvâ-yı Osmaniye Heyet-i Umûmiye Riyaseti*” (Suriye Heyet-i Milliyesi) tesis edilmişti. Özellikle Halep ve çevresinin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını maksat edinen Halep Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin de girişimleriyle bölge halkından Kuvâ-yı Milliye teşkil edilmişti. Bu unsurlar Fransızlara karşı gerilla harbi icra etmeye başlamış olup aynı zamanda 3. ve 13. Kolordular tarafından yönetilmiş, yönlendirilmişti.¹⁸⁰⁶

Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa da 24 Ocak 1920 tarihli emrinde; Adana, Kilis, Antep, Maraş hattındaki Fransız

¹⁸⁰³ Nitekim 8 Aralık 1919'da Halep'te halkın geniş katılımıyla icra edilen mitingde Fransız işgaline karşı çıkılmış; Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık dile getirilmişti. *ATASE, İSH*, 449/66.

¹⁸⁰⁴ *ATASE, İSH*, 103/94-2.

¹⁸⁰⁵ *ATASE, İSH*, 104/14-2.

¹⁸⁰⁶ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.157-165; H. Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş ...*, s.111-114; H.Y. Odabaşı, “Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi ...”, s.189-195; *Atatürk'ün Kaleminden 8 Suriye ve Irak*, der. Musa Sarıkaya, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2018, s.64-70; 72-81; Mustafa Yahya Yetiş, “Suriye Coğrafyasında 1919 - 1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar ve Türkiye - Fransa İlişkileri”, *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.1, Haziran 2019, s.94.

birliklerinin miktarını ifade ettikten sonra Arapların Halep ve kuzeyinde bir tümenlik birlikleri olduğunu, bu minvalde Arap Kuvâ-yı Milliyesi ile bağlantı kurulduğunu bildirmiş; Fransızlara karşı her yer de baskınlar verilmesini ve Fransız birliklerinin iki kuvvet arasında, zorda bırakılmasını istemişti.¹⁸⁰⁷

Anlaşıyor ki Mustafa Kemal Paşa, bu sayede Arap birliklerinin Fransız ordusuna yönelik yapacağı askerî hareketin, Güney/Güneydoğu Cephesi'ndeki Türk birliklerini rahatlatacağını düşünmekteydi. Hatta iki ayrı cephede savaşmak durumunda kalan Fransa'nın, bu zorlu durumdan kurtulmak için Türk Millî Mücadele Hareketiyle anlaşma zemini arayacağını ifade etmişti.¹⁸⁰⁸ Bu dönemde İstanbul'daki bir yüksek mevkili Fransız tarafından hazırlanan raporda da; Türkler ve Arapların Fransa'ya karşı ortak eyleme geçtiği ve Arap ordusunda (Suriye), Osmanlı ordusunda görev yapmış eski Türk subaylarının olduğu ifade edilmişti.¹⁸⁰⁹

Halep ve çevresindeki Kuvâ-yı Milliye'nin hareketleri güneydeki Millî Mücadele'nin bir devamı niteliğinde ve buna entegre olarak gerçekleşmekteydi.¹⁸¹⁰ Konuyla ilgili Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 11 Şubat 1920 tarihli bölgedeki kolordulara (3. ve 13.) verdiği emirde; Fransızların Maraş'ı tahliye etmesine kadar olan süreçte Halep Kuvâ-yı Milliye birliklerinin Islahiye ve Antep'e doğru harekât başlatmalarını istemiş,¹⁸¹¹ bunu organize etme görevini de 3. Kolorduya vermişti.¹⁸¹² 15 Şubat'taki emrinde ise Fransızların Antep ve Maraş hattına yeniden birlikler kaydırmasını engellemek için Islahiye civarında iyi bir savunma hattı teşkil edilmesi gerektiğini, bunun için de Anadolu ile ortak hareket etmek için pek çok girişimde bulunan Halep ve Şam Kuvâ-yı Milliye birliklerinin Islahiye bölgesine yardıma gelmelerinin sağlanabileceğini bildirmişti.¹⁸¹³

Bölge halkından yaşı elverişli olanların askere alınması suretiyle sürdürülen bu mücadeleler, 1920 yılının Mart ve Nisan aylarında Urfa'daki mücadele ile eş zamanlı olarak artarak devam etmişti.¹⁸¹⁴ Nitekim Albay Cevdet Bey'in 8 Mayıs 1920'de

¹⁸⁰⁷ S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, s.178-180.

¹⁸⁰⁸ Ö.O. Umar, "Millî Mücadele'de Güney Bölgesinde ...", s.824.

¹⁸⁰⁹ L. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması...*, s.252-253.

¹⁸¹⁰ Suriye'de Fransız ordusu aleyhine başlayan isyan ve Millî Mücadele Hareketi ile iş birliği girişimine dair değerlendirmeler için bkz. "Arabistan", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Kânun-i Sâni 1336, s.4.

¹⁸¹¹ Bu dönemde Halep ve çevresinde teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye unsurlarının faaliyetleri için ayrıca bkz. G. Nur, *Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekâtı*, s.70-71, 102-119.

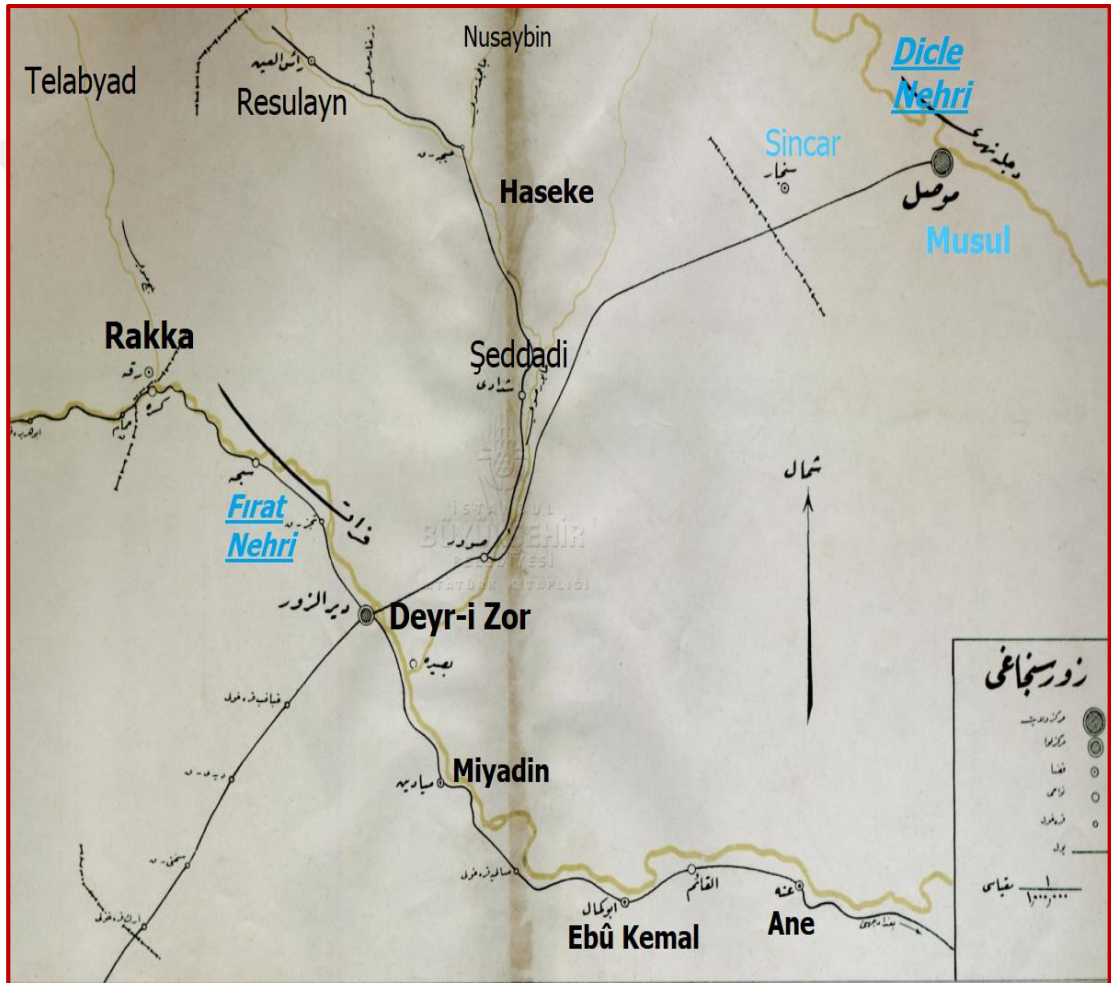
¹⁸¹² HTVD, S.15, s.43-47, Vesika 401.

¹⁸¹³ HTVD, S.15, s.48-51, Vesika 402.

¹⁸¹⁴ Buna göre Halep ve kuzeyinde Fransızlara karşı etkin bir mücadelenin sürdüğü; Şam'da Fransızlara karşı muntazam bir ordu kurulduğu ve 50 bin kişilik ordunun hareket hâlinde olduğu; civardaki silahlı

TBMM'ye ve diğer kolordulara gönderdiği rapora göre; Halep'te Osmanlı Devleti lehine ve Fransızlar aleyhinde güçlü bir kamuoyu vardı.¹⁸¹⁵ Bu yüzden Cevdet Bey'in amacı da, bölgedeki bu olumlu havadan gerektiği gibi istifade edilmesi için üst makamların dikkatini çekmekti.

Halep ve civarındaki tüm bu gelişmeleri yakından takip eden 13. Kolordu Kumandanlığı, Eylül 1919'a direniş hareketini dolaylı yoldan desteklemişti. Bu tarihten itibaren mezkûr görev, Maraş-Antep-Kilis'te olduğu gibi 3. Kolorduya verildiğinden 13. Kolordunun faaliyet sahası, Cezîre bölgesinde yoğunlaşmıştı.

Harita 4.2: Zor Sancağı yolları haritası - *Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye Vilayet Müdüriyeti Vilayet Yolları Haritası*, s.96.

aşiretlerin de bu harekete destek verdiği, Cebel-i Lübnan eteklerinde de mücadelenin sürdürüldüğü ifade edilmiştir. Bkz. “Suriye ve Arabistan”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Mart 1336, s.3; “Suriye ve Arabistan Vaziyeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1336, s.2.

¹⁸¹⁵ ATASE, *İSH*, 342/4-18a.

4.1.3. 13. Kolordunun Cezîre Bölgesindeki Faaliyetleri

Cezîre bölgesi, Halep'e nispeten 13. Kolordunun konuşlu olduğu mıntıkayla sınırdışı ve zaten işgal altında olmasa doğrudan Kolordunun sorumluluğunda olacaktı. Bu kapsamda 13. Kolordu birliklerinin hemen ötesinde yer alan -ve bugün Türkiye sınırları dışında kalan- Cerablus, Arappınarı, Telabyad, Resulayn ile Haseke, Rakka, Deyr-i Zor'daki gelişmeler, buralardaki İngiliz ve Fransız işgali ile Faysal'a bağlı Arapların girişimleri, 13. Kolordu tarafından yakından takip edilmekteydi.

a.) Cerablus

Mütareke sürecinde 6. Orduya bağlı birliklerin konuşlandığı yerlerden biri, Urfa'ya bağlı olan Cerablus'tu. Cerablus, ordu için iase merkezleri arasında yer alması, Fırat Nehri geçişinde kritik bir noktada konumlanması ve demiryolu istasyonuna sahip olması bakımından stratejik bir yerdi. Hatta Aralık 1918'de Arap gruplarının saldırısına uğramış ve bu saldırılar 6. Ordu birliklerince bertaraf edilerek bölgede güvenlik sağlanmıştı. Fakat İngilizlerin baskısıyla 6. Ordu unsurları bölgeden geri çekilmiş; bunun üzerine şehir, Ocak 1919'da İngilizlerce işgal edilmişti.¹⁸¹⁶

Cerablus, 11 ay devam işgal döneminin ardından 3 Aralık 1919'da Fransızlarca işgal edilmişti.¹⁸¹⁷ Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden 13. Kolordu Kumandanlığı, 24 Ocak 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği raporda; Cerablus'ta Ermeni, Rum ve Cezayir asıllı askerlerden oluşan 50 kişilik bir Fransız kuvvetinin bulunduğunu bildirmişti. Fransızlar Cerablus'u, Halep ve Katma'daki karargâh ve toplanma merkezlerinden, Urfa'daki işgal kuvvetlerini takviye etmek için önemli görmekteydi. Bu özelliğiyle Cerablus, Urfa kuşatması devam ederken aşiretlerden oluşan Kuvâ-yı Milliye birliklerince Fransızlardan geri alınmaya çalışılmıştı. Urfa'daki Fransız işgali ortadan kaldırıldıktan sonra, 13. Kolorduya bağlı 24. Alay birlikleri, Binbaşı Nuri Bey komutasında Telabyad ve Arappınarı hattına harekât düzenlediğinde Fransızlar Cerablus'a çekilmişti.¹⁸¹⁸ Müteakip harekâta Cerablus kontrol altına alınmışsa da 1920 yılının ikinci yarısında Türk ve Fransız kuvvetleri arasında mütemadiyen el değiştirmişti.¹⁸¹⁹

¹⁸¹⁶ Osmanlı Başkumandanlığı Erkân-ı Harbiye Riyasetinin düzenlediği 15 Kasım 1918 tarihli konuş raporu. ATASE, İSH, 2/48-1, 2/48-2; Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu* ..., s.43. Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri* ..., s.67.

¹⁸¹⁷ Fransızların Cerablus ve Telabyad'a geldiğine dair 3 Aralık 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 270/75.

¹⁸¹⁸ Andre, *Fransızlara Nazaran* ..., s.54-55; Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri* ..., s.23-25.

¹⁸¹⁹ E. Demir, *Yeni Belgeler Işığında* ..., s.211-212.

b.) Arappınarı (Ayn El Arap)

Bölgedeki demiryolu hattı üzerinde, Telabyad ile Cerablus arasındaki istasyonlardan biri olan Arappınarı (Ayn El Arap), Suruç'a bağlı bir nahiye olup İngiliz ve Fransızların Urfa'yı işgallerinde kullandıkları güzergâhlardan biriydi.¹⁸²⁰ Cerablus'tan sonra Arappınarı'nın da İngilizlerce işgal girişimi üzerine 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, işgal birliğine komuta eden İngiliz Binbaşıya sert bir mektup yazmıştı. Mektubu teslim etmesi için Resulayn'daki 24. Alay Kumandanına gönderen Paşa, eğer İngilizlerin trenle Resulayn'dan doğuya devam etme girişimleri vuku bulursa bunu engellemesini emretmiş; şimdiden tren raylarının sökülmeye başlamasının uygun olacağını belirtmişti.¹⁸²¹

Arappınarı'nın stratejik bir güzergâh olmasından ötürü Halep'teki İngiliz ordusu ile 6. Ordu yetkilileri arasındaki görüşmeler de burada gerçekleştirilmişti. Nitekim Halep'teki İngiliz karargâhından gelen davetle, 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey ve İngiliz askerî temsilcisi arasındaki 30 Ocak 1919 tarihli görüşme de Arappınarı'nda yapılmıştı. Görüşmede İngilizler, General Allenby'in 6. Ordunun lağvı, terhislerin yapılması ve silahların teslimine dair isteklerini dile getirmişlerdi.¹⁸²²

Arappınarı'nı işgal eden İngiliz komutan da bölgedeki aşiretlerle görüşerek onları İngilizlere itaat etmeye davet etmişti.¹⁸²³ Ancak 13. Kolordu Kumandanlığınca bölge halkı teskin edilerek İngilizlere karşı silahlı direnişin önüne geçilmişti.¹⁸²⁴ Bununla birlikte İngilizlerin yerine Fransızların işgal eylemini gerçekleştirmesi; burada da silahlı mücadelenin başlamasına sebebiyet vermişti.

Urfa'nın işgalden kurtarılması sürecinde de Arappınarı, Fransızların toplanma merkezi olmuş; bu bölge ve çevresinde Binbaşı Nuri Bey komutasındaki -aşiretlerle destekli- 13. Kolordu birlikleriyle Fransızlar arasında (Nisan-Temmuz 1920 dönemi) çatışma ve muharebeler meydana gelmişti.¹⁸²⁵ 24. Alayın, Kuvâ-yı Milliye'yi

¹⁸²⁰ *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.97.

¹⁸²¹ HTVD, S.43, Yıl:12, Mart 1963, s.25-27, Vesika 1012.

¹⁸²² İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.39-42.

¹⁸²³ Harbiye Nezaretinden, -13. Kolordunun raporuna atfen- Hariciye Nezaretine gönderilen 15 Mart 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 79/2; *Türk İstiklal Harbi I* ..., s.138-140.

¹⁸²⁴ Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri* ..., s.18.

¹⁸²⁵ 13. Kolordudan, *Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve civar kolordulara gönderilen 8 Mayıs 1920 tarihli rapor*. ATASE, İSH, 342/4-16; Andrea, *Fransızlara Nazaran* ..., s.24; M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu*, s.13-14; İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.235-241; İ. Özçelik, *Milli Mücadele'de Anadolu Basınında* ..., s.29.

oluşturan aşiretlerle 1920 yılı Mayıs ayında düzenlediği ileri harekât kapsamında Arappınarı'ndaki Fransızlara zayıat verdirilmiş ve bölge kontrol altına alınmıştı.¹⁸²⁶

c.) Telabyad

Urfa'nın Harran Sancağı'na bağlı Telabyad (Akçakale'nin güney bölümü) ise Urfa'nın güneyinde Arappınarı ve Resulayn arasındaki demiryolu istasyonlarından biri olup aynı zamanda Urfa-Rakka karayolunun da kavşak noktasında yer almaktaydı. Mütareke sonrası 13. Kolordu birliklerinin konuşlandığı bölgelerden biri olan Telabyad, zikredilen önemine binaen Arappınarı'nın işgalinden sonra, bölgedeki 250 civarında askeri bulunan İngiliz taburu tarafından, demiryolu hattının kontrolü bahanesiyle 16 Mart 1919'da işgal edilmişti. Böylece 24 Mart'ta Urfa'nın işgalinin de taktiksel altyapısı hazırlanmıştı. Şehri işgal edecek İngiliz birliği Telabyad'dan hareket etmişti. Bunun üzerine işgal esnasında Telabyad'da konuşlu bulunan 5. Tümeğe bağlı 24. Alay 1. Tabur da daha doğudaki Resulayn'a çekilmişti.¹⁸²⁷ Yaşananlar karşısında 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey, hattın kontrolü için işgale ve Osmanlı birliklerinin geri çekilmesine gerek olmadığını vurgulayarak İngilizler nezdinde işgali protesto etmişti.¹⁸²⁸ Bu açıdan Telabyad'ın, İngilizlerin işgallerini Resulayn-Mardin hattına genişletmeleri ihtimaline binaen taktik bir üs olarak kontrolleri altında tutukları bir yer olduğu görülmektedir.

Nihayetinde 1919 yılı Kasım ayında bu defa Fransız ordusu, Suriye İtilafnâmesi kapsamında bölgeyi İngiliz ordusundan devralarak önce Telabyad'ı ardından da Urfa'yı işgal etmişti. Bölge halkı, bir kez daha işgalden duydukları rahatsızlıkları askerî (13. Kolordu) ve idari makamlara bildirmişlerdi.¹⁸²⁹

Telabyad'ın 13. Kolordu ve Kuvâ-yı Milliye için de önemi vardı. Nitekim Urfa muhasarasına hazırlanılırken Mustafa Kemal Paşa'dan gelen Fransızlara yönelik taarruz planı doğrultusunda evvela Telabyad hattına operasyonlar düzenlenmişti. Bölgedeki aşiretlerden *-bilhassa Aneze aşireti-* oluşan Kuvâ-yı Milliye birlikleri, Resulayn'daki 5. Tümen 24. Alay 3. Taburdan bir miktar askerle takviye edilerek 1920 yılı Ocak ayı sonlarında bölgedeki önemli noktalarda kontrol sağlanmış; Fransızlar

¹⁸²⁶ *Urfa Mutasarrıflığından, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Haziran 1920 tarihli rapor. BOA, DH, ŞFR, 658/53.*

¹⁸²⁷ *İstiklal Harbi I ...*, s.104; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.39.

¹⁸²⁸ *13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 185/49.*

¹⁸²⁹ Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri ...*, s.18-19.

garnizonlarında mahsur bırakılmıştı.¹⁸³⁰ Bu kazanımlar üzerine Albay Cevdet Bey, Aneze aşireti reisi Hacim Paşa ile Berazi aşireti reisi Mustafa Bey ile görüşerek bu iki aşirete bağlı kuvvetlere, Telabyad'dan itibaren Arappınarı'na kadar olan demiryolu hattının tahribi görevini vermişti. Böylece Telabyad'da mahsur kalan Fransızların, Urfa'ya yardım gönderebilecekleri her iki yönden (güneybatı ve güneydoğu) buradaki birliklerini takviye etmelerinin önüne set çekilmişti.¹⁸³¹

Nitekim 13. Kolordunun 21 Mart tarihli raporuna göre Urfa Kuvâ-yı Milliyesi, Telabyad'da bulunan Fransız birliğini kuşatma altında bırakmak için Cerablus'a akıncı kolları göndererek Sacur çayı üzerindeki köprü istasyonu ile dört köprü ve demiryolu hattının 4 km'lik kısmını tahrip etmişti.¹⁸³² Fransızlar ise Fırat'ın doğusunda kalan birliklerine yardım ulaştırabilmek için tahrip edilen demiryolu hatlarını tamir etmeye çalışmaktaydı.¹⁸³³

Urfa muhasarası devam ederken Telabyad, takviye Fransız birliğinin gelmesiyle yeniden işgal edilse de bölgedeki Kuvâ-yı Milliye ve aşiretlerden teşkil edilen müfrezelerin bölgeye yönelik taarruzu ile temmuz ayı başlarında yeniden kontrol altına alınmıştı. Son kazanımlar 13. Kolordudan Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine bildirilmişti.¹⁸³⁴ Bu açıdan Urfa'daki muhasara ile eş zamanlı olarak Arappınarı-Telabyad hattının 13. Kolordunun desteği ve yönlendirmesiyle Kuvâ-yı Milliye/aşiret unsurları tarafından geri alınması, Fransızların ikmal hatlarının kesilmesi nedeniyle Urfa'ya yardım ulaştıramamalarına ve Urfa'dan çekilmek zorunda kalmalarına sebep olmuştu.

d.) Haseke

Diğer taraftan Haseke, Mart 1918'de kurulan Müstakil Habur Sancağı'nın merkeziydi.¹⁸³⁵ Burası, Mütareke imzalandığı sırada 6. Orduya bağlı Fırat Grubu birliklerinin kontrolünde olsa da bir süre sonra Faysal'a bağlı birlikler tarafından, Mayıs 1919'da da İngilizlerce işgal edilmişti. Bunun üzerine 5. Tümen Kumandanlığı, Halep'teki İngiliz Kumandanlığı (Sahra Süvari Kolordusu) nezdinde bu işgali protesto etmişti. İngiliz karargâhı ise cevaben; işgalin Musul'daki İngiliz karargâhına bağlı

¹⁸³⁰ H. Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı ...*, s.223-227.

¹⁸³¹ İ. Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.159-160.

¹⁸³² *ATASE, İSH*, 333/161.

¹⁸³³ 3. Kolordudan, 13. Kolorduya gönderilen 21 Mart 1919 tarihli rapor. *ATASE, İSH*, 333/164.

¹⁸³⁴ Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri...*, s.80, 156.

¹⁸³⁵ *Kânun Sureti (9 Nisan 1918 tarihli)*. BOA, *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF, MKT)*, 1233/42.

bir subay nezaretinde yapıldığını bildirmiş, sebep olarak da bölgenin ve aşiretlerin tetkik ve kontrolü olduğunu öne sürmüştü.¹⁸³⁶

Haseke'nin işgali üzerine buradaki aşiretler, hükûmete başvurarak Osmanlı Devleti'nden başka bir idare istemediklerini, icabında bu uğurda kanlarını dökmeye hazır bulunduklarını açıklayarak işgale karşı tepkilerini koymuşlardı. Halkın bu tutumu, Resulayn Belediye Reisi tarafından, 5. Tümen Kumandanlığına bildirilmişti. 5. Tümen'den verilen cevapta; işgale karşı sükûnetlerini muhafaza etmeleri, taşkınlıklardan uzak durmaları fakat hükûmete müracaat ederek hak ve hukuklarının muhafazası için Osmanlı Devleti'nden başka yönetim istemediklerini bildirmeleri tavsiye edilmişti. Aynı şekilde ilgili devletler nezdinde de işgalin protesto edilerek Osmanlı idaresinde kalma isteklerinin beyan edilmesi önerilmişti.¹⁸³⁷

Bu öneri karşısında bölge halkı gerekeni yapmıştı. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen 18 Haziran 1919 tarihli raporda; Haseke ahalisinin işgale karşı hem İtilaf devletlerine ve ABD'ye hem de tarafsız devletlere telgraflar göndererek işgali protesto ettiğini, bu kapsamda İngiliz işgalinin sonlandırılmasını istediklerini bildirmişti.¹⁸³⁸

Bölgedeki gelişmelerle ilgili Albay Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine yazılan 17 Mayıs 1919 tarihli raporda ise aşağıdaki bazı istihbarat bilgileri sunulmuştu:

- İngilizlerin Resulayn-Nusaybin hattını da işgal edeceği söylentisi vardı.

- Haseke'yi işgal eden İngilizlerin siyasi hâkimi de aşiretleri tehdit etmişti.

Bu kapsamda şayet kendisine tabi olmazlarsa silahlandırdıkları Cubur aşiretini üzerlerine saldırtacaklarını söylemişti.

¹⁸³⁶ 13. Kolordudan, *Erkânı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine* gönderilen 3 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 190/39; 13. Kolordudan, *Erkânı Harbiye Nezaretine* gönderilen 4 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 101/45; Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri...*, s.19-20.

¹⁸³⁷ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine* gönderilen 12 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 30/27-1, 30/27-2.

¹⁸³⁸ Nitekim 13. Kolordunun 10 Mayıs 1919 tarihli harekât raporuna göre Bakara, Şerabi ve Cubur aşiret reisleri ile Çeçen eşrafı, Resulayn Kaymakamlığı vasıtasıyla 13. Kolorduya çektikleri telgraflarda işgali protesto etmiş, devlete bağlılıklarını ifade etmişlerdi. ATASE, İSH, 340/48a; 13. Kolordudan, *-Haseke'nin işgali karşısında yerel aşiret reislerinin ilgili devletlere protesto telgrafları çektiklerine dair- Harbiye Nezaretine* gönderilen 8 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 48/57; Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri...*, s.19.

- Bunu haber alan Resulayn ve Haseke hattındaki aşiretler ise Cubur aşiretine saldırmaya hazırlanmaktaydı.¹⁸³⁹

Bu durum karşısında 13. Kolordu tarafından, Mardin'deki 5. Tümen Kumandanlığı vasıtasıyla aşiretler teskin edilmeye çalışılmıştı. Ayrıca 5. Tümen'e verilen emirde, şayet Cubur aşiretinin bölgeye yönelik saldırısı vuku bulursa o zaman meşru müdafaa hakkı kapsamında aşiretlerin de karşı koyabileceği belirtilmişti. Bölgenin asayiş ve huzurunu bozacak bu girişimi engellemek için Urfa'daki İngiliz Kumandanlığı nezdinde de tebligatta bulunulmuştu. Albay Cevdet Bey, İngilizlerin aşiretleri kışkırtarak ve birbirine düşürerek Kolordu mıntıkasındaki işgal edilmemiş sahaları da işgal etmek istediğini, bu konuda İngilizler nezdinde Harbiye Nezaretinin de girişim yapmasının gerekli olduğunu belirtmişti.¹⁸⁴⁰

Albay Cevdet Bey'in bu raporu dikkate alınmış olacak ki Harbiye Nazırı Cevat Paşa (Çobanlı), konuyla ilgili Hâriciye Nezaretini bilgilendirerek İngiliz siyasi makamlarıyla görüşülmesinin uygun olacağını; aksi takdirde İngilizlerin aşiretlere yönelik mevcut uygulamalarıyla bölgede asayişin sağlanmasında güçlük çekileceğini bildirmişti.¹⁸⁴¹ Neticede 13. Kolordunun çeşitli kanallardan yaptığı girişimlerden sonra Cubur aşiretinin bölgedeki aşiretler üzerine saldırısı da engellenmişti.¹⁸⁴²

Mustafa Kemal Paşa da “9. Ordu Kıtaatı Müfettişi” sıfatıyla, 26 Mayıs 1919'da 13. Kolorduya gönderdiği telgrafta, Haseke'nin işgaline karşı ne gibi tedbirlerin alındığını öğrenmek istemişti.¹⁸⁴³ Bu talebe Albay Cevdet Bey, 27 Mayıs 1919 tarihli yazısıyla cevap vermiş ve raporunda mevcut gelişmeleri anlatmıştı. Buna göre İngilizlerin Haseke'yi işgal sebebi, Deyr-i Zor'a bağlı olmasıydı. Buna karşı hem yerel halk hem Kolordu tarafından ilgililer nezdinde protesto telgrafları çekilmişti. Ayrıca işgal sebebiyle Arap ve Kürt aşiretleri güvenliği bozan eylemlere girişmişti. Hadiselere karşı Kolordu gerekli tedbirleri almaktaydı.¹⁸⁴⁴ Anlaşılacağı gibi Haseke'nin işgali, halkın ve yetkililerin tepkisini çekmiş ve protestolara yol açmıştı.

Haseke, bir müddet işgal altında kaldıktan sonra İngilizlerin Suriye İtilafnâmesi kapsamında Fırat'ın doğusunda en geç tahliye ettikleri yerlerden biri

¹⁸³⁹ HTVD, S.40, s.80-84, Vesika 960.

¹⁸⁴⁰ HTVD, S.40, s.80-84, Vesika 960.

¹⁸⁴¹ HTVD, S.40, s.86-92, Vesika 961-962.

¹⁸⁴² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 17 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 85/23-2.

¹⁸⁴³ ATASE, İSH, 101/44.

¹⁸⁴⁴ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.1-8.

olmuştu ki bu tahliye 1920 yılı başlarını bulmuştu. Bunun üzerine bölgeyi Faysal'a bağlı birlikler kontrol altına almıştı. Lakin kısa bir süre sonra Fransızlar Haseke'yi de işgal etmişti.¹⁸⁴⁵

Bu aşamada, Haseke'nin Araplar tarafından işgal edilmesine Resulayn'a bağlı olması nedeniyle Albay Cevdet Bey tepki göstermiş; bölgenin 13. Kolordu birlikleri tarafından kontrol altına alınması gerektiğini öne sürmüştü. Ancak İngilizlerle bir anlaşmazlığa meydan vermemek için askerî teşebbüsten vazgeçildiğini dile getirmişti.¹⁸⁴⁶ Yine de Urfa ve çevresi işgalden kurtarıldıktan bir müddet sonra Türk ordusunun taarruz aşamasına geçtiği süreçte (El-Cezire Cephesi Kumandanlığı tesis edildiğinde) Haseke, Türk ve Fransız kuvvetlerinin çatışma hâlinde bulunduğu bölgelerden biri olacak ve Türk birlikleri burayı kontrol altına alacaktı.¹⁸⁴⁷

e.) Rakka

Fırat'ın doğusunda konumlanan Cezîre'nin tarihi şehirlerinden biri olan Rakka ise Urfa Sancağı'na bağlıydı.¹⁸⁴⁸ Mondros Mütarekesi imzalandığında 6. Ordu başlısı Fırat Grubu bünyesindeki iki piyade taburu, bir topçu bataryası ve bir makineli tüfek bölüğü burada konuşluydu. Bu birlikler, Arappınarı-Telabyad-Resulayn hattına çekilmişti.¹⁸⁴⁹

Rakka'yı ilk olarak Faysal'a bağlı Arap birlikleri işgal etmişti. İngiliz işgali ise muhtemelen mayıs ayında gerçekleşmişti. Zira Albay Cevdet Bey, 9 Mayıs 1919 tarihli ilgili raporunda; buradaki 6. Ordu başlısı 24. Alayın, 31 Ekim 1918'de Rakka'dan Telabyad'a hareket ettiğini, Rakka'da bir piyade iki makineli tüfekle köprücü müfrezesinin bırakıldığını fakat bu müfrezenin Gazze aşiretinin taarruzuyla 11 Kasım'da şehirden ayrıldığını ve İngilizlerin ne zaman Rakka'yı işgal ettiğinin malum olmadığını beyan etmişti.¹⁸⁵⁰ 1919 yılı sonlarında ise Faysal'a bağlı bir yüzbaşı kumandasındaki bir süvari birliği, aşiretlerden bir grubun da katılımıyla şehri ele geçirerek İngiliz birliğini esir etmişti. Bu defa İngilizler, Faysal birliklerinin bulunduğu Deyr-i Zor'a yönelik hava taarruzu, mitralyöz ve makineli tüfeklerle saldırı düzenlemişti. Gelişmeler, Resulayn'daki 24. Alaydan Kolordu karargâhına bildirilmiş;

¹⁸⁴⁵ 13. Kolordunun 3 Ocak 1920 tarihli raporu. *ATASE, İSH*, 347/129; 13. Kolordunun 9 Mart 1920 tarihli raporu. *ATASE, İSH*, 333/93.

¹⁸⁴⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 16 Şubat 1920 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 57/48-4.

¹⁸⁴⁷ 24 Kasım 1920 tarihli rapor. *ATASE, İSH*, 465/81.

¹⁸⁴⁸ T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s.636.

¹⁸⁴⁹ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s.93, 128.

¹⁸⁵⁰ *ATASE, İSH*, 189/41.

Albay Cevdet Bey de Rakka'daki gelişmeleri ve Deyr-i Zor halkının Osmanlı Hükûmeti'nden yardım talebini Harbiye Nezaretine iletmişti.¹⁸⁵¹

Neticede 1919 yılı sonlarında İngilizler Rakka'yı tahliye ettiğinde şehri Faysal'a bağlı birlikler kontrol altına almışsa da bir müddet sonra Fransızlar bölgeyi işgal etmişti. Rakka'nın işgalinde Fransız ordusu içindeki Ermeniler de yer almış ve tıpkı Maraş'taki gibi bölge halkına yönelik mezalimler yapmışlardı.¹⁸⁵² Rakka da Haseke gibi El-Cezire Cephesi Kumandanlığı döneminde Türk ve Fransız kuvvetlerinin çatışmaya girdiği bölgelerden biri olacaktı. Bilhassa bu bölgede mukim olan Aneze aşireti reisi Hacim Paşa, 1921 yılı itibarıyla 13. Kolordu ile iş birliği yapmış, Cezîre'deki genel durumla ilgili sürekli olarak Kolordu karargâhı ve 5. Tümen Kumandanlığını bilgilendirmişti. Bu süreçte verilen mücadelelerin sonunda Rakka'da bir süreliğine kontrol sağlanmıştı.¹⁸⁵³

f.) Deyr-i Zor

Cezîre'de işgal altında olan ve 13. Kolordunun gelişmeleri takip etmesi hasebiyle dolaylı yoldan sorumluluğunda sayılabilecek en güney bölge ise Deyr-i Zor Sancağı olmuştu. Urfa Sancağı ile komşu olan Deyr-i Zor, Fırat Nehri'nin her iki yakasına konumlanmış son derece stratejik ve doğal kaynaklar açısından da zengin bir bölgeydi. Mütareke akdedildiği zaman 6. Orduya bağlı Fırat Grubu birliklerinden bir piyade taburu, bir süvari bataryası, bir süvari makineli tüfek bölüğü, bir istihkâm bölüğü ve telgraf müfrezesi burada konuşluydu. Adı geçen birlikler, 2 Kasım 1919'dan itibaren kademeli halde Telabyad-Resulayn hattına geri çekilmişti.¹⁸⁵⁴

Fırsattan istifade ile Faysal'a bağlı gruplar tarafından işgal edilen şehir, 21 Şubat 1919'da da İngiliz birliklerinin işgaline uğramıştı. 13. Kolordu, bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmekte olup Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine Deyr-i Zor'un İngilizlerce işgalini bildirmişti. Yazısında; Deyr-i Zor'un Cezîre'nin en önemli şehirlerinden biri olduğunu ve Musul'daki İngiliz Komutanının Faysal'a bağlı birlikleri şehirden uzaklaştırmak istediğini, Deyr-i Zor'daki aşiretleri de kendilerine tabi olmazlarsa düşmanca muamele görecekları konusunda tehdit ettiğini bildirmişti.

¹⁸⁵¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 101/117-1, 101/117-2; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 202/100.

¹⁸⁵² Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri ...*, s.24.

¹⁸⁵³ El-Cezîre Cephesi Kumandanlığından, *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine (Vekâletine)* gönderilen 9 Şubat 1921 tarihli yazı. ATASE, İSH, 629/8; Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri ...*, s.114.

¹⁸⁵⁴ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s.128.

Bir kısmı İngilizlere bir kısmı Faysal'a meyleden Deyr-i Zor halkı ise bu tehdit karşısında tutumlarını değiştirmişti. Nitekim bölge halkı, şehrin ileri gelenleri aracılığıyla Kolorduya başvurmuş ve şehirlerinin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalıp kalmayacağını sual etmişlerdi. Eğer, bölge başka bir idarede olacaksa yaşadıkları mahalleri terk ederek Osmanlı idaresinin olduğu bölgelere yerleşmek istediklerini dile getirmişlerdi.¹⁸⁵⁵

Özellikle Şammar aşiretinin bölgede yaşayan kesimi, İngiliz baskısı karşısında Millî aşiretinin yaşadığı bölgelere (Urfa/Harran-Viranşehir hattına) göç etmek isterken 13. Kolordu Kumandanlığı, iki aşiret arasında yapıcı görüşmelerin olması için arabulucu olmuştu. Vaziyeti takip eden İngilizler ise Musul'dan bir heyeti, Kolordu mıntikasına göndererek Millî ve Şammar aşireti reisleriyle görüşmeye çalışmış ve onları Musul'a davet etmişti. Şammar aşiretinden Şeyh Meşal ise -Albay Cevdet Bey'in 1 Nisan 1919 tarihli raporuna göre- Nusaybin'e gelerek burada 24. Alaya bağlı tabur kumandanıyla görüşmüştü. Meşal görüşmesinde; İngilizlerin kendilerini birkaç kez görüşmeye davet ettiğini, değişik tekliflerde bulunduklarını fakat hiçbir vaade itibar etmediklerini ve Osmanlı Hükûmeti ne derse onu yapmaya hazır olduklarını bildirmiş; bu minvalde aşiretiyle Nusaybin'e göç etme niyetini, aksi takdirde İngilizlerle mücadele edeceklerini beyan etmişti.¹⁸⁵⁶

Diğer yandan Albay Cevdet Bey, aşiretlerin İngilizler tarafından açıkça tahrik edilmesine tepki göstermiş ve bu durumu İngilizlerin Diyarbakır Vilayeti'ni bir bütün hâlinde işgal etme planlarının bir parçası olarak nitelendirmişti.¹⁸⁵⁷ İngilizlerin uygulama ve tehditleri yüzünden, -13. Kolordunun nasihatlerine rağmen- Deyr-i Zor'daki bir kısım aşiretler, Ağustos 1919'da İngilizlere karşı silahlı mücadeleye başlamıştı. Bunun sonucunda İngiliz birlikleri ağustos sonunda Deyr-i Zor ve Ane'den çekilmişti. Yeni durumda bölgedeki Cubur Aşireti Reisi Musallat Paşa, 13. Kolorduya başvurarak Kolordunun yeniden bölgeyi kontrol altına almasını istemişti. Bunun üzerine 13. Kolordu, gelişmeleri Harbiye Nezaretine arz etmişti. Nezaretin de hükûmete sunmasıyla konu, Meclis-i Vükelâ'nın (Bakanlar Kurulu) gündemine

¹⁸⁵⁵ ATBD, S.118, Belge 74, s.260-264; Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri ...*, s.113; E. Demir, *Yeni Belgeler Işığında ...*, s.306.

¹⁸⁵⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 1 Nisan 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/4-21.

¹⁸⁵⁷ S. Ural, "Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin ...", s.449.

taşınmıştı. Meclis-i Vükelâ, bu talebi uygun görmüş ve gereğinin 13. Kolordu tarafından icra edilmesine yönelik bir karar almıştı.¹⁸⁵⁸

Ancak Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 28 Ekim 1919 tarihli yazısında; Deyr-i Zor'daki mevcut durum ile İngiliz, Fransız ve Arapların vaziyeti ve bölgeye dair bazı siyasi-askerî değerlendirmelerde bulunmuştu. Buna göre İngilizlerin 20 gün önce Deyr-i Zor'u tahliye ettiğini ancak bölgede henüz bir Arap birliğinin bulunmadığını, Habur Vadisi'ndeki Cubur Aşireti Reisi Musallat Paşa'nın Diyarbakır'dan masrafları karşılanacak az sayıda jandarmayla takviye edilerek bölgeye gönderilebileceğini, kararlaştırıldığı üzere Osmanlı Hükûmeti adına idareyi ele almasının uygun olacağını, aksi takdirde bölgenin Fransızlar veya Araplar tarafından işgal edilebileceğini, hâlbuki Mütareke imzalandığında Deyr-i Zor'un 6. Ordu kontrolünde olduğunu, hâliyle Deyr-i Zor'un kontrol altına alınmasında kaybedilecek bir şey olmadığı gibi barış antlaşması imzalanıncaya kadar vakit kazanacağını ifade etmişti.¹⁸⁵⁹ Bu rapordan da anlaşıldığı gibi 13. Kolordu, mevcut cephe durumu ve arada işgal kuvvetlerinin bulunması itibarıyla kendi cephesinin en güneyinde kalan Deyr-i Zor'a doğru bir birlik konuşlandırmayı uygun görmemiş; bunun yerine bölgeyi vekâletle kontrol altında tutmayı önermişti.

Bu öneriyi Harbiye'nin kendisiyle paylaşması üzerine Sadaret, Cubur Aşireti Reisi Musallat Paşa'nın bölgeyi idaresi etmesinin uygun olacağı hususunun, Kolorduya haber verilmesini 9 Kasım 1919 tarihli emriyle Harbiye Nezaretine iletilmişti.¹⁸⁶⁰

İlgili karar kapsamında 13. Kolordu, Deyr-i Zor'un kontrolü için Cubur aşiretini koordine etmeye çalışmıştı. Albay Cevdet Bey, mevcut durumu Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye de bildirmişti. Bu kapsamda gönderdiği yazıda; Suriye ve Irak'taki halkın işgale karşı olup Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istediklerini belirtmiş, bölgeye geniş bir özerklik verilerek bu bölgelerin de anavatana bağlı kalmasının sağlanabileceği yönünde bir teklif sunmuştu. Heyet-i Temsiliye ise 6 Kasım 1919 tarihli toplantısında; Suriye ve Irak'ta yaşayan ve Türk halkının din kardeşi olan Arapların istiklallerini elde etmeleri amacını taşıdıklarını fakat siyasi ve askerî vaziyete nazaran taleplerini Avrupa ve Amerika'ya yapmalarının uygun

¹⁸⁵⁸ 6 Kasım 1919 tarihli Meclisi Vükela Kararı. BOA, MV, 217/98; Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri ...*, s.67.

¹⁸⁵⁹ ATASE, İSH, 200/158-1, 200/158-2.

¹⁸⁶⁰ ATASE, İSH, 48/147; M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.129

olacağına yönelik ilke kararı almıştı.¹⁸⁶¹ Görüldüğü gibi Heyet-i Temsiliye, millî hareketin menfaatleri doğrultusunda Suriye'deki işgale karşı halkın tutumunu önemsemekteydi. Bu bakımdan 13 Kasım 1919 tarihli tutanakta, bölgenin Osmanlı Devleti'ne bırakılması için Deyr-i Zor halkının, İngilizler nezdinde talepte bulunmasının temin edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu hususta 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e gerekli girişimleri yapması tebliğ edilmişti.¹⁸⁶² Ayrıca Mustafa Kemal Paşa da açıklamalarında, Deyr-i Zor'un millî sınırlara dâhil olduğuna ilişkin ifadeler kullanmıştı.¹⁸⁶³

Nitekim bölge halkının tutumuna ilişkin 13. Kolordu tarafından alınan 21 Kasım 1919 tarihli istihbarata göre Deyr-i Zor halkının önemli bir kısmı Osmanlı Devleti, geri kalanı ise Faysal taraftarıydı.¹⁸⁶⁴ Ancak, zikredilen süreçteki iç ve dış politik güçlük ve belirsizlikler ile özellikle sahadaki vaziyet yüzünden Deyr-i Zor'daki Musallat Paşa, 13. Kolordu tarafından yeteri kadar desteklenememişti.

Böylece Albay Cevdet Bey'in dikkat çektiği ihtimallerden biri gerçekleşmiş ve Emir Faysal'a bağlı Araplar Deyr-i Zor'u kontrol altına almıştı. Bununla birlikte Aralık 1919'da Deyr-i Zor Belediye Reisi Fazıl ile Faysal'ın adamı olup Hükûmet-i Arabiye adına cebren Deyr-i Zor Mutasarrıflığını üstlenen Ramazan, Fransızların bölgeyi işgaline karşı 13. Kolordudan birlik gönderilmesini talep etmişti. Bu hususta 24. Alaya gönderilen ve oradan da 5. Tümen Kumandanlığına arz edilen mektupta; bölgede (Cezîre/Fırat'ın doğusu) yaşayan 80 bin aşiretle (Albay Cevdet Bey bu rakamı aşırı mübalağalı bulmuştu) Deyr-i Zor'u kontrol altına aldıklarını belirterek 13. Kolordunun Deyr-i Zor'a 300 süvari, 100 piyade ve bir miktar makineli tüfek ve top göndererek yardım etmesini ve böylece Türk-Arap birlikteliğinin sağlanmasını talep etmişti. Ramazan'a göre, Musulluların da böyle bir hareketle İngiliz işgalini sonlandırması ihtimal dâhilindeydi. Aynı şekilde bu mücadelenin Bağdat'a da sirayet

¹⁸⁶¹ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.13.

¹⁸⁶² B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.54; Bu süreçte Suriye'de kurulan *Türk Muhibbi Komitesi*, Sivas'a gönderdiği temsilcisiyle Suriye'de doğrudan askerî iş birliğine yönelik bir teklif yapmıştı. Bu teklife, Fransa ile savaşa girilmesinin menfaatlere aykırı olduğu gerekçesiyle ret cevap verilmiş fakat Suriye'nin bağımsız bir Arap Hükûmeti teşkil etmesi gerçekleşirse sonraki süreçte konfederasyon esasında birleşilmesinin mümkün olabileceği bildirilmişti. Bkz. B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.75.

¹⁸⁶³ Bu bağlamda 28 Aralık 1919'da yaptığı sınır tanımlamasında güney hududunun Deyr-i Zor'dan geçerek Musul Vilayeti'ne ulaştığını belirtmişti. Bkz. Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.1186, Vesika 220; Meclis'te yaptığı 16 Ekim 1921 tarihli sınırlara ilişkin bir konuşmasında, “*Şimdi biz diyoruz ki Deyr-i Zor hududu millimiz dâhilindedir.*” ifadesini kullanmış ancak buraların düşman işgali altında olduğuna dikkat çekmişti. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, (16.10.1921), s.354-355.

¹⁸⁶⁴ *ATASE, İSH*, 109/121.

edebileceğine yönelik emareler vardı. Bu talebe yönelik Albay Cevdet Bey, 5. Tümen'den Deyr-i Zor'dakileri incitmeden mevcut siyasi-politik durum nedeniyle istenilen birliğin gönderilemeyeceğine dair bir cevap vermesini istemişti. Nitekim Deyr-i Zor'a birlik gönderilmesi hâlinde Fransız ordusu Cerablus-Urfa-Telabyad hattının doğusuna ilerleyebilirdi. Böylece Kolordu birliklerinin, Mardin-Urfa istikametindeki muhtemel ricat hattını kesilebilir; Kolordu karargâhı ve mıntıkasıyla Deyr-i Zor'daki birlik arasındaki ulaşım ve ikmal hattı da kopabilirdi. Albay Cevdet Bey'in bu hususta Harbiye Nezaretine sunduğu 24 Aralık 1919 tarihli rapora göre bölgedeki Arap aşiretleri tarafından oluşturulacak Kuvâ-yı Milliye'ye, Deyr-i Zor'dan Musul'a yönelik harekât icra etmesi için gizlice silah verebilebilirdi. Fakat Nezaretin emri doğrultusunda şimdilik bunu yapması uygun olmayacaktı.¹⁸⁶⁵

Bununla beraber 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey bir diğer yazısında; Ramazan'ın, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda süvari bölük kumandanı olarak görev yaparken Şerif Hüseyin'e iltihak ettiğini, Mütareke'den sonra da kendisini Şerif'in yaveri gibi tanıtarak Kolordu mıntıkasında Araplık propagandası yaptığını, Dey-i Zor'u ele geçirdikten sonra Kolordudan askerî ve mali yardım talep ederek birliktelik teklif etmesinin ise bir tezat teşkil ettiğini, girdiği eski maceralarını unutmış gibi davrandığını ifade etmiş; bu bakımdan kendisine karşı ihtiyatlı yaklaşılmasını ve cevap verilmemesini istemişti.¹⁸⁶⁶

Konuyla ilgili 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey ise Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği 2 Ocak 1920 tarihli raporuna göre Faysal'a bağlı gruplar, 10 Aralık 1919'da bazı aşiretlerden adam toplayarak Deyr-i Zor'a gelmiş, İngilizler ise şehri terk etmek zorunda kalmıştı. Bölgeyi kontrol altına alan Faysal'ın yaveri olduğu iddia edilen Ramazan isimli kişiydi. Bu şahıs ve Zor Mutasarrıfı birlikte 5. Tümen Kumandanlığına başvurarak işgalcilere karşı mücadele için bir miktar süvari ve makineli tüfek ile para istemişti. Ayrıca, Fransızlara ve İngilizlere karşı mücadelede iş birliği teklif eden Ramazan, İngilizleri Musul'dan çıkarmak için ortak harekât yapılmasını gündeme getirmişti. 5. Tümen Kumandanlığı ise -13. Kolordu Kumandanlığının görüşü doğrultusunda- kendilerine verdiği cevapta; Musul'a taarruz

¹⁸⁶⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 202/27-2, 202/27-3, 202/27-4, 202/27-5.

¹⁸⁶⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 1 Şubat 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 205/12-1, 205/12-2; 13. Kolordudan, -20. Kolordu aracılığıyla- Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 1 Şubat 1920 tarihli rapor. TİTE Arşivi, 318/14-14001.

ederek İngilizlerle savaşmanın uygun olmadığını, Arapların İngilizlere karşı muvaffakiyetine fiilen ve askerî değil siyaseten ve kalben yardım etmek istediklerini bildirmişti.¹⁸⁶⁷

Yarbay Kenan Bey konuya ilişkin mütalaasında, Fransızların Deyr-i Zor'u da kendilerine bırakılmış bir alan olarak işgal etmeye yönelmeleri durumunda İngilizlerin de yeniden Deyr-i Zor hattına gelebileceğini ifade etmişti.¹⁸⁶⁸ Nitekim Faysal'a bağlı Ramazan'ın kontrolündeki şehir, Aralık 1919'da Fransızlarca işgal edilmişti.¹⁸⁶⁹ Buna karşı Emir Faysal, yani bu dönemdeki belgelerde geçen şekliyle "*Hükûmet-i Arabiye*", Zor Sancağı'nı geri almaya çalışmakta olduğundan bu defa da Millî aşiretinden yardım istemişti.¹⁸⁷⁰

Yaşanan gelişmelerin daha tehlikeli bir boyuta ulaşmaması için 13. Kolordu Kumandanlığı, kendi mıntıkasındaki aşiretler dâhil bölgedeki aşiretlere nasihat vererek İngilizlere karşı mücadele edilmesinin uygun olmadığını belirtmişti. Albay Cevdet Bey, konuyla ilgili Harbiye Nezaretine gönderdiği yazısında; Deyr-i Zor'un Millî ve Şammar aşiretlerinin yardımıyla Faysal tarafından işgal edilmesinin 13. Kolordu Kumandanlığınca teşvik edildiği anlamına gelebileceğini belirtmişti. Bu durumun ise İngiliz ve Fransızların tepkisine ve işgal sahalarını genişletmelerine neden olabileceğini vurgulamıştı. Harbiye Nezareti de aşiretlere verilen nasihatlerin uygun olduğunu ifade eden bir cevap yollamıştı.¹⁸⁷¹

Deyr-i Zor ve Cezîre'de şu ana kadar zikredilen gelişmeler üzerine İngiliz ve Fransızlar tarafından -bugünkü Suriye-Irak sınırına temel teşkil edecek şekilde- 5 Mayıs 1920'de varılan mutabakatla Suriye-Irak sınırı belirlenmişti. Böylece Deyr-i Zor dâhil Fırat'ın doğusundaki Cezîre bölgesi; büyük kısmıyla Fransa

¹⁸⁶⁷ 13. Kolordu ve 5. Tümen tarafından bu taleplere ocak ayında menfi yanıt verilse de Mart 1920'de Musul'dan gelen ve İngilizlere karşı mücadele eden kumandan Mevlüt Muhlis'in Mardin'deki Kuvâ-yı Milliye aracılığıyla 100 sandık hafif silah ve 500 top mermisi aldığı rapor edilmişti. (S. Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak ...*, s.194); Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Deyr-i Zor'un geri alınmasını "*Deyr-i Zor'un İstirdadı*" başlığıyla duyurmuştu. İngilizlerin şehri almak için yoğun bir saldırı gerçekleştirmesine rağmen geri alamadığı, bu durumun bilhassa Irak'taki ahaliye cesaret verdiği belirtilmişti. Bkz. "*Deyr-i Zor'un İstirdadı*", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Kânun-i Sâni 1336, s.4.

¹⁸⁶⁸ HTVD, S.35, Yıl:10, Mart 1961, s.13-14, Vesika 861.

¹⁸⁶⁹ Ü. Gülsüm Polat, "İngiliz İşgaline Karşı ...", s.722-727.

¹⁸⁷⁰ *Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen -13. Kolordunun Deyr-i Zor ve Suriye'nin durumuna ilişkin- 20 Ocak 1920 tarihli rapor. BOA, DH, EUM, AYŞ, 31/86-11, 31/86-12.*

¹⁸⁷¹ *13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 16 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 104/27-2; Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderilen 23 Aralık 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 104/27-1.*

idaresindeki Suriye'ye, Dicle'nin doğusundaki alan ise (Sincar-Telafer ve güneyi) Irak'a bırakılmıştı.¹⁸⁷²

Şu ana kadar izah edildiği üzere hem Harbiye Nezareti hem de Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Heyet-i Temsiliye, 13. Kolordu aracılığıyla Deyr-i Zor'daki gelişmeleri yakından takip etmiş; bölge halkının İngiliz ve Fransız işgaline karşı duruşunu önemsemiş ve desteklemiştir. Ancak bu desteğin, gerek İngiliz ve Fransızların bölgenin kontrolüne ilişkin aralarında anlaşması gerekse mevcut siyasi-politik durum nedeniyle somut bir askerî desteğe dönüşemediği görülmektedir. Haddizatında güney şehirlerinin işgal altında olduğu ve buraların işgalden kurtarılmasına yönelik hazırlıkların yapıldığı bir ortamda, cephenin en güneyinde bulunan aynı zamanda lojistik ve ikmal açısından muhtemel bir operasyonu sürdürmenin pek mümkün olmadığı bu bölgeye açıkça destek verilmemesi anlaşılabilir bir durumdur. Bu yüzden ki en azından Türk tarafına bağlı olan Musallat Paşa aracılığıyla işgal unsurlarının ve Faysal'a bağlı grupların bölgedeki etkinliğinin azaltılmaya çalışıldığı ifade edilmelidir.

4.1.4. Arapların İş Birliği Arayışları ve Suriye'nin Durumu

Cezîre bölgesinde bu gelişmeler olurken zikredilen yerler de dâhil geniş bir bölgenin “*Arap Krallığı*” adı altında kendilerine bırakılacağı savıyla Osmanlı Devleti'ne isyan eden Şerif ailesi büyük hayal kırıklığı yaşamıştı.¹⁸⁷³ Paris Barış Konferansı'nda da İtilaf devletlerinden umduğunu bulamayan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, 1919 yılının ortalarında Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmuştu. Bu kapsamda, taraflar arasında belli maddeleri ihtiva eden bir anlaşma yapıldığına ve bu anlaşmanın bir müddet sonra Sultan Vahdettin'e de sunulduğuna dair bilgiler gündeme gelmişti.¹⁸⁷⁴

¹⁸⁷² Ü. Gülsüm Polat, “İngiliz İşgaline Karşı ...”, s.725.

¹⁸⁷³ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap...*, s.115-121; B. Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi ...*, s.366-367.

¹⁸⁷⁴ H. Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş ...*, s.86-89; Hadiye Yılmaz, konuya dair bir diğer çalışmasında, bu anlaşmanın imzalanmadığını ve taslak olarak kaldığını; Mustafa Kemal Paşa'nın da Faysal ile uzlaşılacak taslağın kendisine ulaştığını fakat imza edilmediğini söylediğini ifade etmektedir. Bkz. Hadiye Yılmaz, “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, *Hacettepe Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, S.20, Güz 2014, s.289, 303; Bu konuda Qassam Kh. Al-Jumaliy'nin görüşü ise bu anlaşmanın nüshasının Paris'teki Ermeni temsilcisi Boğos Nubar Paşa tarafından İngilizlere verildiği, böylece Ermeni çıkarlarının gerçekleşmesi için İngilizlerin teşvik edildiği yönündeydi. Bkz. Qassam Kh. Al-Jumaliy, *Irak ve Kemalizm Hareketi ...*, s.38-39.

Ancak, dönemin gelişmeleri dikkate alındığında gerçekliği son derece şüpheli de olsa 16 Haziran 1919 tarihli ve 11 madde olduğu ifade edilen bu anlaşmanın içeriğinde şu hususlara yer verilmişti:

- Anadolu, Irak, Suriye ve Filistin'in yabancı ülkelerin kontrolüne geçmemesi için ortak hareket edileceği,

- Osmanlı Devleti ve Arap Hükûmeti'nin, Paris Barış Konferansı'ndaki bölücü projelere karşı birleşeceği,

- Hicaz, Irak, Filistin, Şam, Beyrut ve Halep'in de dâhil olduğu bölgelerin Hilafete bağlı kalmak koşuluyla Arap Hükûmeti'ne bırakılacağı,

- Olası Fransız işgaline karşı ortak mücadele edileceği.¹⁸⁷⁵

Nihayetinde Anlaşmanın sıhhati konusunda belirsizliğe rağmen Ağustos 1919'da Emir Faysal'ın Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini düzelterek Türk-Arap iş birliği ve anlaşmasını temin etmek maksadıyla İstanbul'a bir heyet gönderdiği 13. Kolordu tarafından bildirilmişti.¹⁸⁷⁶ Nitekim ilerleyen aylarda Faysal'ın, Barış Konferansı'nda ortak hareket edilmesi maksadıyla Antep-Maraş yoluyla Sivas'a (Heyet-i Temsiliye'ye) bir heyet gönderdiği haber alınmıştı.¹⁸⁷⁷ Aynı şekilde Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde de Suriye'den bir heyetin, Millî Mücadele Hareketi ile iş birliği yapmak üzere Heyet-i Temsiliye nezdinde gönderildiği belirtilmişti.¹⁸⁷⁸ Bu anlaşma girişimlerinin gerçekliği, yukarıda izah edildiği üzere Faysal'ın adamı Ramazan'ın 5. Tümen'den yardım istemesinden de anlaşılabilmektedir.

Ancak Arapların Türklerle iş birliği yapması konusundaki samimiyeti, Harbiye Nezareti ve 13. Kolordudaki bazı askerî yetkililer tarafından da şüpheyile karşılanmıştı. Bu şüpheleri paylaşan isimlerden biri de 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey'di. 20 Ekim 1919 tarihli Heyet-i Temsiliye'ye çektiği telgrafta endişelerini dile getiren şu hususlara dikkat çekmişti:

¹⁸⁷⁵ Abdülkerim Rafık, "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926", çev., Sebahattin Samur, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.88, Şubat 1994, s.33-39; S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.192; S.R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde ...*, s.19; Bu maddelerden özellikle Hilafete bağlılık hususu, Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na sunduğu 23 Haziran 1919 tarihli barış muhtırası ile benzerlikler taşımaktaydı. Muhtıralara ilişkin detaylara bkz. M. Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ...", s.450-466.

¹⁸⁷⁶ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 23 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 48/119.

¹⁸⁷⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 109/133-3.

¹⁸⁷⁸ "Arabistan", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Kânun-i Sâni 1336, s.4.

- Anadolu'nun doğu ve güneyinde bir Ermeni Hükûmeti teşekkül ederse Arapların Türklere yardım edeceklerini bildirmeleri gerekiyordu.

- Fakat Araplar, Fransızların Urfa-Antep hattının işgaline sessiz kalmışlardı.

- Eğer Fransızlar işgal sahalarını genişletmek isterlerse buralar Suriye'ye dâhil olacağı için Faysal'a bağlı birliklerden de istifade edebilirlerdi.

- Böylece Deyr-i Zor'dan Mardin'e kadar olan hattı işgal etmeleri kolay olabilirdi.

- Ayrıca böyle bir durumda Faysal, bölgedeki Arap aşiretlerini de propagandayla kışkırtabilirdi.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa da 13. Kolorduya gönderdiği 25 Aralık 1919 tarihli emirde; Osmanlı Devleti'nin, "*Hükûmet-i Arabiye'yi*" (Suriye) resmî olarak tanımadığını ve bu bölgeleri (Suriye ve çevresi) cebren işgal edilmiş bölgeler arasında gördüğünü belirtmiş; siyaseten nazik olan bu süreçte İngiliz ve Fransızlara karşı devleti zor duruma düşürecek eylemlerden kaçınılmasını (bölgedeki direnişe destek verilmemesi) ve alınacak tedbirlerle gelişmelerin takip edilmesini istemişti.¹⁸⁷⁹ 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da Türk-Arap iş birliğine karşı çıkmış ve Araplara güvenilmemesi gerektiğini dile getirmişti.¹⁸⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki tutumu ise saha şartlarına ve millî menfaatlere göre olup aynı zamanda pragmatik ve askerî ihtiyaçlar doğrultusunda idi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, ilgili emirlerinden birinde (15 Şubat 1920 tarihli) "*Halep Cemiyetine Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti*" ile "*Suriye ve Filistin Müdâfaa-i Kuvâ-yı Osmaniye Cemiyetine*" yolladığı yazıda; Fransızlara karşı Urfa-Maraş hattında mücadele edildiğini; bunun gibi Suriye ve Irak'ta da mücadeleler verildiğini hatırlatmıştı. Türkiye, Irak ve Suriye'nin istiklallerini kurtararak konfederasyon kurmak veya sonradan belirlenecek bir teşkilat ile birlikte hareket edilmesi tekliflerine ise olumlu yaklaştığını bildirmişti. Bu kapsamda Fransızlara karşı Halep'teki Kuvâ-yı Milliye unsurlarının, Islahiye-Osmaniye-Antep hattına sevk edilerek Fransızları arkadan vurup çekilmesini isterken, İskenderun-Antakya hattı ile Halep-Hama ve

¹⁸⁷⁹ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.122-125.

¹⁸⁸⁰ Ö.O. Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi...*, s.435.

Şam-Trablus hattında nasıl mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmişti.¹⁸⁸¹ Şüphesiz Mustafa Kemal Paşa'nın dönemsel olarak ihtiyaç duyduğu bu iş birliğiyle hedefi, Güney/Güneydoğu Cephesi'ndeki işgalin sonlandırılabilmesi için Fransızların cephedeki askerî gücünün bölünmesi ve Anadolu'nun güneyinden çekilmek zorunda bırakılmasıydı.

Diğer yandan bölge halkı ve Kuvâ-yı Milliye unsurları da, Faysal ve bağımsızlık taraftarı Arap milliyetçilerinden farklı bir şekilde Türklerle iş birliğine sıcak bakmakta, çoğunluğu Türk idaresini istemekteydi. Konuyla ilgili Halep'ten Mart 1920'de *Şimşek* imzasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bir yazıda; İngiliz ve Fransız gazetelerinden alınan malumata göre Osmanlı Devleti'nin Kilikya'dan ve Suriye'den vazgeçtiği yönündeki haberlerin olduğunu, bu haberlerin bölge halkını son derece üzdüğünü belirtmiş; halkın teskin edilmesi ve durumun böyle olmadığına anlatılması için girişimde bulunulmasını istemişti. Ayrıca aşiretlerin, Deyr-i Zor ve çevresindeki işgale karşı gerçekleştirdiği direniş hareketinde Türk ordusuyla ortak hareket etmeye istekli olduklarını ifade ederek bu aşiretlerle ilişki kurulmasını talep etmişti. Mustafa Kemal Paşa'dan kendisine gönderilen 24 Mart 1920 tarihli cevapta "*Kilikya'dan vazgeçildiğine ilişkin bir bilginiz yoktur*" ifadesi kullanılmış; daha önce İslam âlemine gönderilen iş birliğine yönelik beyannamenin çoğaltılarak her tarafa ulaştırılması istenmişti.¹⁸⁸²

Mustafa Kemal Paşa da Suriye ve Irak'taki Arapların, Türkiye ve Türklere taraf olduklarını; "*Irak ve Suriye'deki dindaşlarımızın kalpleri bizimle beraberdir. Eğer bundan sonra esbabına tevessül edilirse bunlardan azami istifade etmek mümkündür*" sözleriyle dile getirmişti.¹⁸⁸³

Gerçekten de Fransızlara karşı mücadelede Ankara Hükûmeti bilhassa Mustafa Kemal Paşa tarafından özellikle Halep Müdâfaa-i Hukuk teşkilatı ve Kuvâ-yı Milliyesi ile Suriye-Filistin Kuvâ-yı Milliye teşkilatlarına, -genellikle 3. ve 13. Kolordular aracılığıyla- mütemadiyen emir ve tebliğler yollanmıştı. Aynı zamanda bölgenin

¹⁸⁸¹ HTVD, S.15, s.50-51, Vesika 402; ATTB, s.213-214. Konuya dair Albay Andrea da Türk tarafının Şerifle (Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal) iş birliği yaparak Fransızları Suriye'den çıkarmayı amaçladığını belirtmişti. Bkz. Andrea, *Fransızlara Nazaran ...*, s.45.

¹⁸⁸² HTVD, S.13, s.39-42, Vesika 342-343.

¹⁸⁸³ Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri ...*, s.64.

Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olması hasebiyle bölge halkının Anadolu'ya bağlılığının devam etmesi konusunda yerel halk örgütlenmeye çalışılmıştı.¹⁸⁸⁴

Doğal olarak bölgedeki bu mücadele, Anadolu güneyinde ve 13. Kolordu mıntıkasında Fransız işgaline karşı başlayan mücadele ile yakından bağlantılıydı. Bundan mütevellit Halep hattından 3. Kolordu sorumlu olsa da 13. Kolordu da bölgedeki gelişmeleri, bilhassa Fransızlara karşı halkın tutumu ve mücadeleye ilişkin Ankara Hükûmeti'ni bilgilendirmekteydi. Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'den Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 18-19 Nisan 1920 tarihli rapora göre Halep halkı, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istemekte; Faysal idaresine ve hâliyle Suriye'ye bağlanmaya karşı durmaktaydı. Bunun yanı sıra Deyr-i Zor halkı da Faysal'a bağlı birlikleri bölgeden uzaklaştırmıştı.¹⁸⁸⁵

Yine Cezîre bölgesine ilişkin 13. Kolordudan 28 Nisan'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve diğer kolordulara gönderilen rapora göre; Zaho'dan hareket eden Arap Kuvâ-yı Milliyesi, Deyr-i Zor'un güneyindeki Ebu Kemal'e taarruz etmiş, daha güneyde bulunan Dilman aşireti ise Ane'yi işgal etmişti. Bu saldırılar karşısında bölgede konuşlu İngiliz birlikleri, çöl yoluyla geri çekilmeye teşebbüs etmiş fakat muvaffak olamayarak mahsur kalmıştı. Ayrıca Musul çevresinde Şammar aşiretinden yaklaşık 3 bin kişilik atlı silahlı unsur, Deyr-i Zor'da bulunan ve İngiliz taraftarı olan Gazze aşiretine saldırmak üzere harekete geçmişti.¹⁸⁸⁶ Görüldüğü gibi Cezîre ve Halep hattında Fransız ve İngiliz işgal unsurlarına karşı başlayan bu mücadeleler, şüphesiz Urfa'dan Antep'e, Adana'dan Mersin'e kadar geniş bir alanda vuku bulan mücadelelere katkı sağladığı gibi, İngilizlerin 13. Kolordu mıntıkasında yeni işgallere yönelmelerinin de önüne geçecek mahiyetteydi.

Güney bölgesinin işgalden kurtarılmasına yönelik bu stratejik konsepte rağmen Mustafa Kemal Paşa da Arapların tutumuyla ilgili oldukça ihtiyatlıydı. Ankara'da Büyük Millet Meclisinin ikinci oturumunda 24 Nisan 1920'de yaptığı konuşmada; Faysal'ın Fransızların Suriye'ye yönelik emellerini anladıktan sonra kendisiyle temasa geçerek bağımsız olma (bağımsız Suriye Krallığı) amacıyla yardım istediğini, Millî Mücadele'nin maddi ve manevi tüm gücünün artık sadece millî hudutları temin için harcandığını, zaten Faysal'ın temasını da samimi telakki etmediğini belirtmişti.

¹⁸⁸⁴ Ömer Osman Umar, "Millî Mücadele Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1923)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.102, Haziran 1996, s.25-31.

¹⁸⁸⁵ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.208-209.

¹⁸⁸⁶ *ATASE, İSH*, 342/3-7.

Bu görüş ve değerlendirmeden hareketle Mustafa Kemal Paşa; Faysal'ı yani Suriye'yi, resmî bir hükûmet gibi tanımayacaklarını lakin millî çıkarlar doğrultusunda Suriye milleti ile iletişime geçilerek (oradaki Kuvâ-yı Milliye unsurları) iş birliğinin planlandığını, bu bakımdan Suriye'de Fransızlara karşı vuku bulan hareketin Mîsâk-ı Millî'nin güney hududunu temin etme noktasında önemli bir katkı sağlayacağını vurgulamıştı.¹⁸⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın söylemlerine bakıldığında; Suriye halkının Fransız işgaline karşı mücadelesine destek vermekle birlikte Faysal'ın iş birliği teklifini samimi bulmadığı fakat millî sınırların temini ve güneydeki Fransız işgalinin sonlanması için Suriye'deki direnişle iş birliğine sıcak baktığı anlaşılmaktadır. Bu da dönemin şartları itibarıyla hem rasyonel hem de pragmatik olarak değerlendirilmelidir.

Sonuçta Faysal ve taraftarları, bir yandan 13. Kolordu mıntıkası ve civarındaki alanları talep ederek Suriye'ye katmak isterken diğer yandan da Fransız işgaline karşı kendi çıkarları doğrultusunda Türk idaresi ile bağlantı kurmak istemekteydi. Nitekim Şam'da yapılan 28 Şubat 1920 tarihli toplantıda da Türk-Arap iş birliği ele alınmıştı. Fransızlara karşı direnilmesi kararını alan Arap milliyetçilerinin planına göre; Mayıs 1920'den itibaren Suriyeliler ve Kürtlerin yardımıyla Musul hattındaki İngilizlere karşı bir saldırı başlatılacak, Türkler de eş zamanlı şekilde Çukurova'daki Fransızlara saldıracaktı.¹⁸⁸⁸

Ancak, Emir Faysal'ın 13. Kolordu mıntıkasındaki Antep-Urfa-Mardin-Cizre gibi bölgelerin Suriye'ye bırakıldığı San-Remo kararlarının açıklandığı süreçte (Nisan 1920) iş birliği görüşünden uzaklaştığı, babası Şerif Hüseyin'in onu Suriye konusunda taviz vermeme noktasında uyardığı düşünülmektedir.

Üstelik Suriye'nin Fransız manda idaresine bırakılması nedeniyle Şerif ailesi, San-Remo kararlarına itiraz etmişti.¹⁸⁸⁹ Buna rağmen Fransa, manda idaresini de üstlendikten sonra Suriye Vilayeti'nin batı kısımları ile Cezîre ve Halep bölgesini de içine alan geniş bir alanda işgale başlamış; Arapların elinde Şam ve çevresindeki bazı

¹⁸⁸⁷ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, (24.04.1920), s.3; Konuyla ilgili olarak A. Allawî de Suriye kamuoyunun Türkler lehine bir tutum benimsemesi ve Türk taraftarlığının artması üzerine Faysal'ın, Fransızlara karşı başarı elde edebilmek için Türk-Arap ortaklaşa mücadele edilmesi fikrine karşı olmadığını ancak esas müttefiki olan İngilizlerin bu iş birliğini sezmeleri durumunda kendisine verecekleri desteği çekeceklerinden endişe ettiği için karışık duygular içinde olduğunu belirtmişti. Bkz. A. Allawî, *Irak Kralı I. Faysal*, s.324-325.

¹⁸⁸⁸ Ü.G. Polat, *Türk Arap İlişkileri ...*, s.239.

¹⁸⁸⁹ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap...*, s.105-109; H. Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş ...*, s.120-149; R. Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan...*, s.296.

bölgeler kalmıştı. Ancak 1920 yılının ilk yarısı boyunca işgallerin iç bölgelere genişlemesi üzerine Şam başta olmak üzere Suriye'nin çeşitli bölgeleri ile Halep ve Cezîre bölgesinde Fransızlara karşı direniş başlamıştı.¹⁸⁹⁰ Bu evrede hem Faysal hem de Suriye'deki Arap milliyetçileri, yeniden Ankara Hükûmeti ile iş birliği imkânı aramaya mecbur kalmıştı.¹⁸⁹¹ Fransa ise San Remo Konferansı'ndan kısa bir müddet sonra Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla Suriye'de ele geçirdiği toprakların yanı sıra kuzeyde kendisine bırakılan bölgeleri de -13. Kolordu mıntıkası dâhil- ele geçirmeye çalışmıştı.¹⁸⁹²

Gelişmeler karşısında Mustafa Kemal Paşa, 17 Mayıs 1920'de Meclis'te yaptığı konuşmasında, Fransız işgaline maruz kalan Suriye'den, iş birliğine yönelik bir temsilcinin Ankara'ya geldiğini ifade etmişti.¹⁸⁹³

Emir Faysal ise Millî Mücadele Hareketiyle bu uzlaşma çabalarına rağmen 29 Mayıs 1920'de akdedilen 20 günlük Türk-Fransız ateşkesinden memnun olmamıştı. Bu konuda Şam'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği yazıda; Fransızların ateşkes yaparak Kilikya'yı tahliye etmesinin Fransızların Şam'a yönelik harekât başlatacakları anlamına geldiğini, bu durumun ortak düşmanın (Türkleri kasten) işine yarayacağını, dolayısıyla vaziyetten istifade eden Türklerin güneye doğru genişleme arzularının artacağını dile getirmişti.¹⁸⁹⁴

Hakikaten bu süreçte Çukurova ile Antep-Maraş-Urfa hattında ağır kayıplar yaşayan Fransa, Ankara ile anlaşma zemini aramaya başlamıştı.¹⁸⁹⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın da planladığı veçhile Fransızları endişelendiren esas konu, Türk Millî Mücadele Hareketi ile Suriye Kuvâ-yı Milliyesi'nin iş birliği ve müşterek harekâtıyla Fransız ordusunun iki ateş arasında kalması, özellikle Suriye'de de kayıplar yaşaması ihtimaliydi.¹⁸⁹⁶ Ayrıca Halep Vilayeti ve Cezîre bölgesinde halkın çoğunluğunun, Suriye'de de belli kesimlerin Türk idaresine taraftar olması ve Fransız işgali

¹⁸⁹⁰ P. Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye...*, s.72-74; L. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması ...*, s.227-228; Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri...*, s.22; H.Y. Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi ...", s.190.

¹⁸⁹¹ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.147-165.

¹⁸⁹² Ömer Osman Umar, "Millî Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler*, C.20, S.1, 2010, s.450; Ö.O. Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi...*, s.453; Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde...*, s.97-145.

¹⁸⁹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, (17.05.1920), s.33.

¹⁸⁹⁴ H. Beyaz, *Antep Savunması Günlüğü*, s.120.

¹⁸⁹⁵ Zaten her iki tarafta ortaya konulan mücadelenin amacı da, Fransızların iki cephe arasında kalmasıydı. Bu durumun sahada açıkça görülmesi üzerine Fransa, 8 Nisan 1920'de Ankara'ya ateşkes teklif etmişti. Bkz. U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, s.148.

¹⁸⁹⁶ B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde...*, s.40-41; *Atatürk'ün Kaleminden ...*, s.82-83.

karşısındaki tutumları, Fransızları önemli derecede tedirgin etmekteydi.¹⁸⁹⁷ Fransızların gayesi hem Ankara Hükûmeti'nin Suriye'deki direniş olan desteğini engellemek hem de tek cephede mücadele ederek Suriye'yi tamamen işgal etmektir.¹⁸⁹⁸

Neticede, 29 Mayıs 1920'de 20 günlük ateşkes ilan edilse de Fransızların maksadını bilen Ankara Hükûmeti, ateşkesten istifadeyle bir yandan Güney/Güneydoğu Cephesi'ndeki askerî yapılanmayı düzenlemiş bir yandan da Fransızlara karşı olan cepheyi genişletmek istemişti. Bunun için de Yarbay Şefik Bey'i (Özdemir Bey) Halep ve çevresindeki (Antakya, İdlip, Afrin vd.) Fransızlara karşı Kuvâ-yı Milliye birliklerini örgütlemek üzere görevlendirmişti. Haziran ayı sonlarında Antep müdafaasını da üstlenecek olan Özdemir Bey, "*Suriye ve Filistin Müdâfaa-i Kuvâ-yı Osmaniye Heyet-i Umûmiye Riyaseti*" vasıtasıyla bölgedeki direnişi Halep'ten Şam'a kadar yaymaya çalışmıştı.¹⁸⁹⁹

Verilen mücadeleler karşısında Fransa, San-Remo/Sevr kapsamındaki Suriye sınırlarını, 13. Kolordu ve 3. Kolordu kontrolünde olan bölgelerde temin edememişti.¹⁹⁰⁰

Arapların ise bekledikleri bağımsız devlet kurma hayali en başından gerçekleşmemişti. Bu konuda ilk etapta girişimlerde bulunup bir direniş ortaya koysalar da bundan sonuç alamayacaklardı. Şöyle ki Suriyeli milliyetçiler tarafından, 8 Mart 1920'de "*İkinci Suriye Kongresi*" toplanmıştı. Kongre, Fransız işgal planlarına karşı bağımsız Suriye Krallığını kurduğunu ilan etmiş ve Emir Abdullah'ı (Faysal'ın kardeşi) kral naibi seçmişti. Alınan mücadele kararı mucibince Suriye'de seferberlik ilan edilmişti. Fransız ordusu ise Suriye ve kıyılarında (Lübnan) manda idaresini bilfiil temin etmek için Faysal birliklerine yönelik kapsamlı bir harekât başlatmıştı. Nihayetinde iki tarafı karşı karşıya getiren 24 Temmuz 1920 tarihli *Maysalun Savaşı*'nda Fransız ordusu, Suriye birliklerini mağlup etmiş ve ertesi gün Şam'ı işgal etmişti. Böylece Suriye-Filistin dâhil Büyük Arap Krallığı kurmak isteyen Şerif Hüseyin ailesi, İngiltere tarafından verilen sözlerin genel olarak tutulmaması ve Fransız işgaliyle büyük hayal kırıklığına uğramıştı. Böylece 25 Temmuz'da Suriye

¹⁸⁹⁷ Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri...*, s.123-124.

¹⁸⁹⁸ M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.167-170.

¹⁸⁹⁹ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s.189-190; M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.154-156; H. Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş ...*, s.129-133.

¹⁹⁰⁰ B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde...*, s.97-145; Ö.O. Umar, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye Suriye İlişkileri", s.9-11; Ö.O. Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi ...*, s.453.

Arap Krallığı resmen son bulmuş ve Fransız manda idaresi tesis edilmişti.¹⁹⁰¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne isyan eden ve Savaş'ın sonunda, kendisini Şam'da Suriye Kralı ilan eden Faysal ise 28 Temmuz'da Suriye'den ayrılmak durumunda kalmıştı.¹⁹⁰²

Sonuç itibarıyla 13. Kolordunun fiili olmasa da dolaylı sorumluluk sahasında kalan Halep ve özellikle Cezîre bölgesinde, Urfa-Antep hattındaki mücadelelerin bir devamı olarak Fransız işgaline karşı aşiretlerin ve Kuvâ-yı Milliye'nin direnişi meydana gelmiştir. Bu süreçte -Halep ve Cezîre hattını da kapsayacak şekilde- Suriye'nin bağımsızlığı amacı güden Emir Faysal ve Arap milliyetçileri, zaman zaman Osmanlı Hükûmeti ve Millî Mücadele Hareketiyle uzlaşma zemini arasalar da iki taraflı tutumları sebebiyle bu iş birliğinin gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Ankara Hükûmeti ise güney şehirlerinin işgalden kurtulması için bölge halkı tarafından kurulan Kuvâ-yı Milliye ile iş birliğine gitmiş ve kendi politikasını hayata geçirerek çeşitli şekillerde, özellikle 3. ve 13. Kolordular vasıtasıyla bölgedeki mücadelelere destek vermiştir. Neticede Ankara İtilafnâmesi ile San-Remo/Sevr kararları geçersiz kılınarak Antep-Urfa-Mardin-Cizre hattının Türkiye hudutlarında kalması sağlanmıştır. Ne var ki Mîsâk-ı Millî'nin hedeflediği yerler arasındaki Cezîre ve Halep bölgesi, Türkiye sınırları dışında kalmıştır.

4.2. Musul Vilayeti'ndeki Aşiretlerin Mücadelesi ve 13. Kolordunun Faaliyetleri

4.2.1. Musul'daki Genel Durum ve 13. Kolordunun Bölgeyle İlişkisi

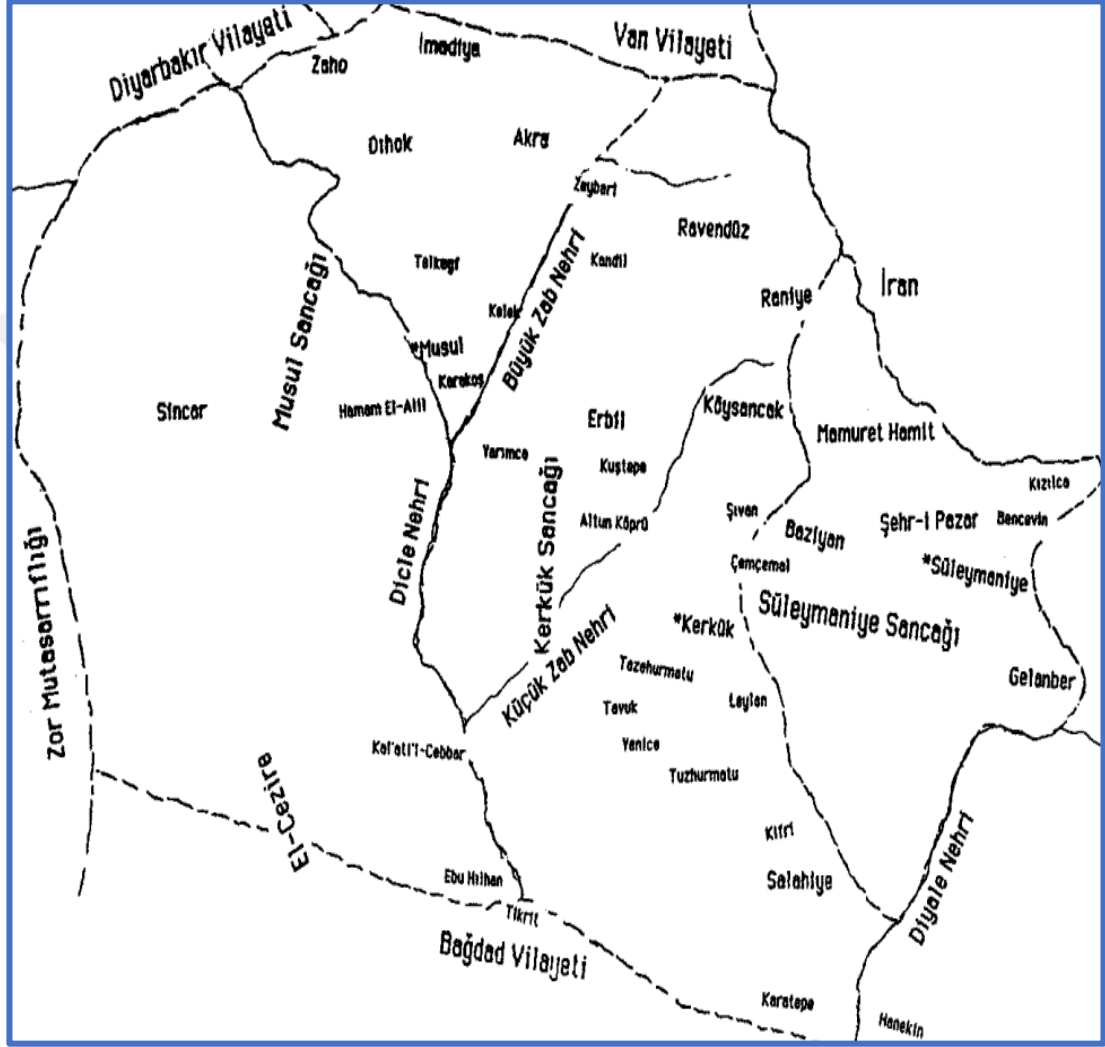
Musul Vilayeti;¹⁹⁰³ Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancakları'ndan ibaret olup güneyde Bağdat, doğuda İran, batıda Cezîre/Deyr-i Zor ve kuzeyde Diyarbakır

¹⁹⁰¹ P. Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ...*, s.73-75; B. Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi ...*, s.367. M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.158-160; A. Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, s.350-360; J. Barr, *Kırmızı Çizgi ...*, s.111-113; H. Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş ...*, s.135-170; Fransızlar, kendi manda idarelerine aldıkları Suriye'yi daha kolay idare edebilmek için Ağustos-Ekim 1920 sürecinde Lübnan, Lazkiye Alevi, Halep ve Şam devletçikleri olmak üzere dört parçalı idari yapı kurmuşlardı. İskenderun ve Antakya'yı ise özerk bölge ilan etmişlerdi. Bkz. Ü.G. Polat, *Türk Arap İlişkileri ...*, s.216-217.

¹⁹⁰² G. Antonius, *Arap Uyanışı ...*, s.243.

¹⁹⁰³ Musul Vilayeti nüfus yoğunluğuna göre Kürtler, Türkler, Araplar, yerli Hristiyanlar (Süryani-Nasturiler, Keldaniler, Asurîler), Yezidiler, Musevi/Yahudiler ve Ermenilerin yaşadığı bir bölgeydi. Buna göre Türk heyetinin Lozan'da sunduğu rakamlara göre Musul Vilayeti nüfusunun; 263.830 bin kişi ile %52.4'ü Kürt, 146.960 kişi ile %29.2'si Türk, 43.210 kişi ile %8.6'sı Arap ve 49.000 nüfus ile %9.7'si diğer unsurlardı. BOA, HR, SYS, 2656/7-2; Bölgenin nüfusuna dair ayrıca bkz. S. Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak...*, s.49-84.

Vilayeti ile sınırdı. Musul Sancağı ise Musul merkez ile (Musul'un kuzeyi ve Cizre-Şırnak-Hakkâri güneyi) Sincar, Zaho, Dohuk, İmadiye, Akra ve Zibar kazalarından müteşekkildi. Mütareke imzalanırken bu bölgede konuşlu bulunan 6. Ordu, Musul Sancağını bütünüyle tahliye etmek durumunda kalmış ve Diyarbakır Vilayeti sınırlarına çekilmişti.¹⁹⁰⁴

Harita 4.3: Musul Vilayeti'ni gösterir harita - Sinan Maarufoglu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, s.41.

Musul Vilayeti, Mondros Mütarekesi imzalandığında Kerkük şehri ve güneyindeki bazı kazalar hariç 6. Ordu birliklerinin müdafaa hattını oluşturmaktaydı. Fakat İngilizler, baskıları neticesinde 6. Ordunun çekilmesiyle 15 Kasım 1918'de Musul şehir merkezini ve akabinde de aralık ayı sonuna kadar olan süreçte, Vilayet'in

¹⁹⁰⁴ Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri ..., s.28-34; C. Eroğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, s.115-116, 145-197; S. Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak* ..., s.55-67.

kuzey bölgelerini (Zaho-Dohuk-İmadiye-Akra-Zibar-Revandiz-Süleymaniye hattı) işgal etmişlerdi.¹⁹⁰⁵

İngilizler, ilk etapta 6. Ordudan, Musul'u tahliye ederek “*Irak sınırı*” olarak varsaydıkları Siirt'in kuzeyine çekilmesini istemişlerse de bu taleplerini fiili şekilde uygulayamamışlardı. Bunun bir sebebi de Musul Vilayeti'nin kuzeyindeki işgal ettikleri sahalarda aşiretlerin verdiği tepkiler ve işgale karşı silahlı direnişleri olmuştu. Neticede Şubat 1919'dan itibaren 13. Kolordu adıyla yeniden teşkilatlandırılacak 6. Ordu birlikleri, Musul Vilayeti'nden çekilmesiyle Diyarbakır ve Bitlis Vilayeti'nin güneyindeki sahalara ile Musul'un kuzeyinde Şırnak-Cizre-Silopi ve Midyat-Nusaybin hattında konuşlanmıştı.¹⁹⁰⁶

Yine de geri çekilme bölgesi olması ve buraya en yakın askerî birlik olması hasebiyle Musul Vilayeti, 13. Kolordunun sorumluluk, etki ve ilgi sahasında yer almıştı. Bu durumu 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey Harbiye Nezaretine yolladığı 29 Mart 1919 tarihli raporda, “*Mintıkamdaki Musul, Urfa, Maraş ve Antep İngiliz işgali altındadır*” sözüyle dile getirmişti.¹⁹⁰⁷

13. Kolordunun Musul'a dair esas ilgilendiği konular; sahadaki askerî gelişmeler, aşiretlerin İngilizlerle mücadelesi, aşiretlerin Kolordu birliklerini bölgeye davet etmesi, bölge halkının Osmanlı idaresine bağlılığı, özellikle Musul ve çevresindeki halkın Osmanlı Devleti'ne bağlı kalma istekleri, bu konuda Kolordudan ve bölgedeki mülki makamlardan silah, cephane ve askerî yardım talepleri ile bölgenin İngilizlerce yapılandırılması gibi olaylardı. Ayrıca Musul'daki gelişmelerin yanı sıra bir bütün olarak Irak coğrafyasında (Bağdat-Basra dâhil) meydana gelen hadiseler, İngiliz işgal kuvvetlerinin hareketliliği ve faaliyetleriyle bunlara karşı bölgedeki halkın-aşiretlerin durumu ve icraatları gibi hemen her konuyu yakından takip etmekteydi. Bu hususları Harbiye Nezaretine, ilerleyen aylarda Heyet-i Temsiliye'ye, en nihayetinde TBMM'ye rapor eden 13. Kolordu Kumandanlığı, bu yönüyle Musul-Irak hattı ile İstanbul Hükûmeti-Harbiye Nezareti ve Millî Mücadele

¹⁹⁰⁵ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.117-128; M. Budak, “Millî Bir Ukde: Musul Vilayeti Meselesi”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, s.128-132.

¹⁹⁰⁶ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım ...*, C.4, s.299-318; A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım ...*, C.5, s.30-34.

¹⁹⁰⁷ HTVD, S.40, s.98-100, Vesika 964.

Hareketi-TBMM arasında koordine ve haberleşme makamlarından biri olmuş, köprü vazifesi görmüştü.¹⁹⁰⁸

Konuya ilişkin bazı örneklerle bakıldığında; 13. Kolordudan Harbiye, Nezaretine gönderilen 18 Mart 1919 tarihli raporda; İngilizlerin Musul, Bağdat, Samarra hattındaki askerî sevk faaliyetleri ile konuş değişiklikleri, bunun yanı sıra hangi bölgelerde ne kadar askerinin olduğu gibi istihbarat bilgilerine yer verilmişti. Raporda ayrıca, İngilizlerin sivil idari yapıyı kendilerine göre yapılandırdıkları, başta Musul olmak üzere bölgede Hristiyanlardan nahiye müdürleri tayin ettikleri ve kendilerine müzahir adamlar vasıtasıyla istihbarat faaliyetleri yürüttükleri bildirilmişti.¹⁹⁰⁹ 13. Kolordunun 18 Haziran 1919 tarihli raporunda ise; Musallat Paşa vasıtasıyla haberi alınan Irak'taki gelişmelerden bahsedilmişti. Buna göre İngilizlerin, Iraklılara istemedikleri bir idareyi dayattıkları, bölge halkının kendilerini de Şerifleri de istemediği, Osmanlı Hilafetine bağlı kalmak için girişimde bulundukları, bu kapsamda Bağdat'tan Basra'ya bazı grupların teşebbüste bulundukları bildirilmişti.¹⁹¹⁰

Bölgedeki Osmanlı tebaasından alınan bilgiler çerçevesinde 13. Kolordunun Harbiye Nezaretine sunduğu 16 Temmuz 1919 tarihli bir başka raporda ise İngilizlerin Musul siyasi hâkiminin faaliyetleri ile Şeyh Mahmud ve İngilizlerin çarpışmalarına dair bilgilere yer verilmişti.¹⁹¹¹

13. Kolordunun yanı sıra Musul'a coğrafi yakınlıkları nedeniyle mülki makamlardan Bitlis ve Diyarbakır Valilikleri ile Cizre Kaymakamlığı da bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmekte, meydana gelen olaylar ile yerel halktan gelen talepleri Dâhiliye Nezaretine bildirmekteydi.¹⁹¹²

¹⁹⁰⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 103/94-2; Van Valiliğinden, -aşiretlerin yardım istediklerine dair- 13. Kolorduya gönderilen 26 Kasım 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 347/95; Harbiye Nezaretinden, -13. Kolordunun raporuna ilişkin- Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Ocak 1920 tarihli yazı. BOA, DH, KMS, 50/25-3, 13. Kolordudan, TBMM'ye ve civar kolordulara gönderilen 28 Nisan 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/3-7.

¹⁹⁰⁹ ATASE, İSH, 8/121-2, 121-3.

¹⁹¹⁰ ATASE, İSH, 192/200-1, 192/200-2, 192/200-3.

¹⁹¹¹ ATASE, İSH, 192/174-1, 192/174-2; Yine ilerleyen aylarda, 13. Kolordudan Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen raporda da (12 Mart 1920 tarihli), İngilizlerin Musul ve Irak'ın diğer bölgelerindeki askerî mevcutları ve nitelikleri ile Musallat Paşa'nın bölgeye gönderdiği adamlardan birkaçının yakalandığı gibi sahadan istihbarat bilgileri paylaşılmıştı. TİTE Arşivi, 316/35-35001.

¹⁹¹² Diyarbakır Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen -ve Cizre Kaymakamlığının 15 Aralık 1919 tarihli raporunu ihtiva eden- 5 Ocak 1920 tarihli rapor. BOA, DH, EUM, AYŞ, 29/85; Bitlis Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Mart 1920 tarihli rapor. HTVD, S.14, s.44-45, Vesika 376; Al-Jumaliy, Irak ve Kemalizm Hareketi ..., s.84-85; N.F. Taş, Güneydoğu 1919 ..., s.206-207.

13. Kolordunun özelde Musul Vilayeti ve genelde Bağdat-Basra hattına ilişkin haber alma mekanizmaları ise başta 2. Tümen (bazen de 5. Tümen) ile bölgeye yakın mülki idare makamları, aşiret reisleri ve ağalar, Musul ve Bağdat'tan Kolordu mıntikasına seyahat eden aşiret liderleri, halktan kimseler, yolcular ve esaretten dönen Osmanlı ordusu mensuplarıydı.¹⁹¹³

Tüm bunlarla beraber bölgeye ilişkin 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in gayretleri sebepsiz değildi. Çünkü kendisi aslen Bağdatlı ve Arap asıllıydı. En önemlisi, memleketinin de Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını istemekteydi.

4.2.2. Şeyh Mahmud ve Süleymaniye'deki Gelişmeler

Bu dönemde Musul Vilayeti'nde vuku bulan gelişmeler, genel itibarıyla Kürtler, Kürt aşiretlerinin İngilizlere karşı mücadelesi ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalma istek ve çabaları ile bağımsız Kürdistan konusundaki İngiliz destekli girişimler etrafında şekillenmişti.

Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı devam ederken 6. Ordu Kumandanı Halil Paşa, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaya çalıştığı Şeyh Mahmud'u kendi yanına çekebilmek için onun Süleymaniye ve çevresinin “Azlolunmaz Emiri” olarak atamıştı.¹⁹¹⁴ Mütareke imzalandığında Süleymaniye ve çevresi 6. Ordu kontrolünde olsa da İngilizlerin Osmanlı birliklerini geri çekilmeye mecbur etmesi üzerine 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, Süleymaniye Valisi'nden şehrin yönetimini Şeyh Mahmud'a teslim etmesini istemişti. Amaç, İngiliz işgaline karşı bölgede özerk bir yapılanma ile Osmanlı Devleti'nin haklarını korumaktı. Ne var ki, bölgenin İngiliz nüfuzuna girmesi üzerine Şeyh Mahmud taraf değiştirmiş ve Süleymaniye'de 17 Kasım 1918'de İngiliz himayesi altında “Kürt Hâkimliği”ni ilan etmişti.¹⁹¹⁵

¹⁹¹³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 187/86; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 13 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 194/271-1; 194/271-2; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 17 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 195/44-1, 195/44-2; 13. Kolordudan, 2. Tümen Kumandanlığına gönderilen 17 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 341/12-9a; 13. Kolordudan, Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyeyi Riyasetine (Vekâleti) 19 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/5-4.

¹⁹¹⁴ Halil Kut, *Bitmeyen Savaş*, haz. Taylan Sorgun, İstanbul, Yaylacılık Matbaası, 1972, s.216.

¹⁹¹⁵ S. Akgül, *Musul Sorunu* ..., s.39; İ. Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.92-101; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni* ..., s.37-47; İ.Ş. Kaymaz, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Musul ...”, s.116-118.

Bu gelişme üzerine Ali İhsan Paşa, görevden alınmadan önce Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği 27 Aralık 1918 tarihli telgrafta; Musul ve çevresinde başlayıp Kolordu mıntikasına yayılması muhtemel Kürdistan taleplerine dikkat çekerek bu girişimlere razı olunmamasını, kendisinin de 6. Ordunun mevcut mıntikasına “*Kürdistan istiklâli rüzgârının*” sokulmaması için tedbir almakta olduğunu ifade etmişti.¹⁹¹⁶ Görüldüğü gibi Kürdistan emiri olma iddiasıyla hareket eden Şeyh Mahmud, ilk etapta İngilizlerce de desteklenmişti. Fakat Mayıs 1919’da bu defa bağımsızlık ilanı maksadıyla İngilizlere isyan etmişse de haziran ayı sonlarında İngilizlerin hava ve karadan müşterek taarruzuyla ağır bir yenilgiye uğramıştı.¹⁹¹⁷ İngilizler, Şeyh Mahmud’un yerine Seyyid Taha’nın getirildiğini ilan etmiş; bu karar Akra, Zaho, İmadiye hattındaki aşiretlerin tepkisini celp etmişti.¹⁹¹⁸

Diğer taraftan Van Valisi Haydar Bey ise söz konusu gelişmeler bağlamında, bölge Kürtleriyle İran Kürtleri birleşirse, Hakkâri-Şemdinli bölgesine yönelik bir tehlikenin doğabileceğini işaret etmişti. Haydar Bey, böyle bir durumda bölge halkının korkudan Seyyid Taha’ya tabi olabileceğini belirterek tedbir amaçlı 13. Kolordudan bölgeye birlik yollamasını talep etmişti. Harbiye Nezaretinin de olurunun alınmasıyla Kolordudan, Şemdinli’ye bir müfreze yollanmış, Van’a da bir top gönderilmişti.¹⁹¹⁹ 13. Kolordu -şu ana kadar bahsedildiği üzere- birlikleri düşük mevcutlu olduğu için Bitlis ve Dersim hattı gibi kendi sorumluluk mıntikasında vuku bulan asayiş olaylarına karşı dahi 15. Kolordudan takviye birlik talep etmekteydi. Bu defa kendisi 15. Kolordu mıntikasına takviye birlik göndermişti.

Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden kişilerden biri de Mustafa Kemal Paşa’ydı. Bunu, 13. Kolordu aracılığıyla yapan Paşa, aynı zamanda Süleymaniye’deki Şeyh Mahmud’a da 13 Ağustos 1919’da doğrudan bir telgraf göndermişti. Telgrafta; Hükûmetin acizliği karşısında Millî Mücadele Hareketi’nin başlatıldığını ve Erzurum Kongresiyle de bir plan-program tespit edildiğini, kendisinden (Şeyh Mahmud) de bu harekete katılmasını beklediklerini, bu amaç doğrultusunda Süleymaniye’de

¹⁹¹⁶ Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ...*, s.42-43.

¹⁹¹⁷ İngiliz ordusu 20 Haziran’da Süleymaniye’ye dâhil olmuş, 27 Haziran’da ise Şeyh Mahmud ve birlikleri teslim olmuştu. Bkz. Çetin Con, “1919’da Cenûbi Kürdistan’da Yapılan Sefer”, çev., Yüzbaşı Mehmed Cemal, *Mecmûa-i Askeriyye*, S.60, Mart 1926, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1341 (1926), s.185-197; Zekeriya Türkmen, “Özdemir Bey’in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.17, S.49, 2001, s.53-54; İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.104-105.

¹⁹¹⁸ *ATBD*, S.118, s.272-276, Belge 77; Q. Al-Jumaliy, *Irak ve Kemalizm Hareketi ...*, s.83.

¹⁹¹⁹ H. Selvi, “İngiltere’nin Musul Politikası ...”, s.809.

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkilatlanmasını ve İngilizlerin bölücü propagandalarının önüne geçilmesini istemişti.¹⁹²⁰

Buna karşılık Şeyh Mahmud, bu süreçte İngilizlerle yoğun çatışmalar içinde bulunması sebebiyle Milli Mücadele'ye taraftar görünmüş ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istediğini beyan etmişti. İngilizler tarafından yakalanıp Hindistan'a sürgün edilse de kısa süre sonra geri dönmüştü. Şeyh Mahmud'un bölgedeki faaliyetleri ve İngilizlerle mücadelesiyle ilgili tüm gelişmeler 13. Kolordu Kumandanlığınca takip edilerek Harbiye Nezaretine arz edilmişti.¹⁹²¹

Nitekim 13. Kolordunun Harbiye Nezaretine gönderdiği 11 Ağustos 1919 tarihli rapora göre İngilizler, Şeyh Mahmud'a bağlı aşiretlerin elinde bulunan Osmanlı silahları ile zamanında İngiliz tarafından Şeyh Mahmut'a verilen makineli tüfek ve topların toplanmasını talep etmişlerdi. Şeyh Mahmud, bu isteğe karşı çıkmıştı. Ancak İngilizler, siyasi hâkimle birlikte kendisinin Kerkük'e gitmesini istemişlerdi. Şeyh Mahmud, bu teklifin kendisine karşı bir suikast girişimi olduğunu düşünmüş ve gizlice bir tertip düzenlemişti. Bu kapsamda İngiliz siyasi hâkimiyle Kerkük'e doğru yola çıksa da Mahmud'un adamları, Derbent Boğazı'nda bulundukları araca baskın yaparak İngiliz siyasi memurunu katletmişlerdi. Bundan cesaret bulan Süleymaniye'deki çeşitli aşiretler bir araya gelmiş ve İngilizlerden aldıkları silahlarla 8-10 bin kişiden oluşan bir kuvvetle, Kerkük'e doğru harekete geçmişlerdi. Kerkük garnizonunda İngiliz askerlerinin az olması nedeniyle Süleymaniye'den gelen bu gruplar, Kerkük'e yaklaşmayı başarmıştı. İngilizler ise buna karşı güneydeki birliklerini harekete geçirmiş ve Süleymaniye'yi bombalamışlardı. Şehri savunan Şeyh Mahmud'un amcası Hacı Seyit Hasan da bu esnada hayatını kaybetmişti. Süleymaniye'ye yönelik bu saldırıyı haber alan Şeyh Mahmud ise hızlıca şehre geri dönmüş; İngiliz birliklerini iki gün boyunca yaşanan şiddetli çatışmalardan sonra mağlup etmişti. Çatışmada çok sayıda İngiliz askeri ölmüş veya esir olmuştu. Bu esnada İngiliz ordusundaki Hintli askerlerden 650'si de Şeyh Mahmud'a katılmıştı.¹⁹²²

¹⁹²⁰ Murat Güztoklusu, *Kurtuluş Savaşı'nın Son Cephesi ElCezîre ve Özdemir Harekâtı*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2006, s.31-32.

¹⁹²¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Ekim 1919 tarihli şifre. ATBD, S.117, s.245-247, Belge 81; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 20 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 103/99-1, 103/99-2, 103/99-3, 103/99-4;

¹⁹²² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 95/179-1, 95/179-2, 95/179-3.

Şüphesiz İngilizlerle savaş durumu, Şeyh Mahmud'u yeniden Türklere yakınlaşmaya ve iş birliği arayışına mecbur bırakmıştı. Bu bağlamda Şeyh Mahmud, Ekim 1919'da Süleymaniye'de yeniden kontrolü ele geçirdikten sonra Osmanlı Devleti adına bölgeyi yönetmeye başladığı ilan etmişti. 13. Kolordu tarafından tüm bu gelişmelere dair Harbiye Nezaretine bilgi verilmekteydi.¹⁹²³ Fakat kasım ayında İngiliz işgal kuvvetleri, Süleymaniye'de yeniden kontrolü sağlamış ve aralık ayında Şeyh Mahmud İngilizler tarafından mağlup edilerek esir alınmıştı.¹⁹²⁴ İlerleyen aylarda serbest kalan Şeyh Mahmud'un, İngilizlerle mücadelesi ve Ankara Hükûmeti ile görüşmeleri devam etmişti.¹⁹²⁵

Süreç değerlendirildiğinde Şeyh Mahmud, Süleymaniye Sancağı'nda Kürdistan tesisi için Mütareke'nin başlarında bir ara İngilizlerle iş birliği yaparak onlardan destek alsa da daha sonra anlaşmazlığa düşmüş; bu vaziyet, taraflar arasında bir süre devam edecek çatışmaları ortaya çıkarmıştı. Hâliyle Şeyh Mahmud da Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ispat etme gayreti gütmüş; 1920'den itibaren de Ankara Hükûmeti ile yakın etkileşim hâlinde olarak iş birliği sağlamaya çalışmıştı.

4.2.3. Musul'un Kuzeyindeki Aşiretlerin İngilizlerle Mücadelesi

Mütareke sonrası vuku bulan İngiliz işgaline karşı tutumlarını silahlı mücadeleye dönüştüren ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan yerler ise özellikle Musul'un kuzeyindeki kazalardı. Bu kazalar aynı zamanda, 13. Kolordunun konuşlu olduğu mintıkaya sınır olması bakımından İngiliz ve Kolordu unsurları arasındaki son hat konumunda idi ve bu yüzden de kritik önemi haizdi.

Bu kapsamda 1919 yılının başlarından itibaren genel olarak Musul Vilayeti'nde esas itibarıyla Musul'un kuzeyindeki bölgelerde (Zaho, Dohuk, İmadiye, Zibar, Akra) çoğu aşiret (Barzan, Zibar, Goyan, Sürücü, Soran vs.) İngiliz işgaline karşı çıkmış; hatta bu aşiretlerin çoğu doğrudan ayaklanarak silahlı mücadeleye

¹⁹²³ ATBD, S.117, s.245-247, Belge 81; *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri ...*, s.399; Sinan Marifoğlu, "Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları", *Türkiye Günlüğü*, S.42, Eylül-Ekim 1996, s.49-53; M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu ...*, s.65-66; Enes Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mîsâk-ı Millî II*, İstanbul, Hiper Yayınları, 2017, s.325-330.

¹⁹²⁴ ATBD, S.117, s.261-266, Belge 86; Suat Akgül, Sahir Uzel, *Musul-Kerkük Harekâtı*, 2. bs., Ankara, Berikan Yayınları, 2004, s.31-35.

¹⁹²⁵ Nitekim El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı döneminde, bölgeye yönelik siyasi ve askerî politikaların icrasında Şeyh Mahmud ile olan etkileşim devam edecekti. S. Akgül, *Musul-Kerkük Harekâtı*, s.19-21, 35-37.

girişmişti.¹⁹²⁶ Birçok İngiliz subayı ve birliği, Kürt aşiretlerinin bölgenin dağlık-engebeli yapısından da istifade ile yaptıkları saldırılarda öldürülmüştü.¹⁹²⁷

Bölgedeki gelişmelere bakıldığında, özellikle İngiliz işgaline karşı tutum ve eylemleriyle 13. Kolordunun Cizre'deki birliğine en yakın kaza olan Zaho dikkat çekmişti. Mütareke'yle birlikte Musul'dan kuzeye çekilen ve Zaho'ya gelen 13. Kolordunun 2. Tümenine bağlı 18. Alay, kasım ayı sonlarında Zaho'yu da tahliye etmiş ve şehir 30 Kasım 1918'de İngilizlerce işgal edilmişti.¹⁹²⁸

Aşiretlerden oluşan bölge halkı ise bu işgale karşı çıkarak Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istediklerini belirtmişlerdi.¹⁹²⁹ Nitekim işgalden kısa bir müddet sonra aşiretler tarafından İngiliz birliklerine saldırılar düzenlenmiş ve İngiltere'nin Zaho siyasi hâkimi öldürülmüştü. Bunun üzerine Musul'daki İngiliz Kumandanlığı, 1919 yılı Eylül ayı başlarında Zaho'ya iki tabur asker sevk etmişti.¹⁹³⁰ Zaho'daki hadiseler, Şırnak'taki aşiretleri de İngilizlere yönelik harekete geçirme noktasına getirmişti. Gelişen vaziyetten ötürü 13. Kolordu Kumandanlığı, Bitlis Vilayeti ile koordineli bir şekilde aşiretler nezdinde nasihat heyetleri gönderilerek aşiretlerin İngilizlere saldırmama noktasında teskin edilmesini sağlamaya çalışmıştı.¹⁹³¹ Böylece hem Kolordunun aşiretleri engellemeye matuf herhangi bir askerî tedbir almasına ihtiyaç olmaması hedeflenmiş hem de İngilizlerin bölgeye yönelik yeni bir işgal harekâtına girişmesine mâni olunmak istenmişti.

Tabiatıyla Zaho'daki gelişmeler 13. Kolorduyu doğrudan alakadar etmekteydi. Zira bahsedilen gelişmeler minvalinde İngilizlerin bölgedeki askerî hareketliliği artmış; Zaho'ya takviye İngiliz birliği yollanmıştı. Bölgedeki vaziyeti yakından takip eden 13. Kolordunun aldığı istihbarata göre Ağustos 1919'da Zaho'da İngiliz askerî

¹⁹²⁶ N.F. Taş, *Güneydoğu 1919 ...*, s.202-210; Z. Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ...", s.52-53; Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Musul Konusundaki Duyarlılığı ve Mîsâk-ı Millî'de Musul", *Global Strateji*, Irak Türkmenleri Özel Sayısı, S.9, İlkbahar 2007, s.113-114; Savaş Sertel, "Irak Halkının İngiliz İşgaline Karşı 1919-1920 Yıllarındaki Direnişinin İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetelerine Yansıması", *Akademik Sosyal Araştırmalar*, S.68, Nisan 2018, s.32-34.

¹⁹²⁷ "Irak", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Kânun-i Sâni 1336, s.4; İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.108.

¹⁹²⁸ *Türk İstiklal Harbi I ...*, s.92.

¹⁹²⁹ Selçuk Duman, "Irak Türkisi Gerçeği ve Millî Mücadele Dönemi Bölge Halkının Türk Yönetimi İstekleri", *Yeni Türkiye*, Orta Doğu Özel Sayısı III, S.84, 2016, s.317-320.

¹⁹³⁰ 13. Kolordunun 04 Eylül 1919 tarihli raporu. *ATASE, İSH*, 48/131.

¹⁹³¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 30 Nisan 1919 tarihli şifre. *ATASE, İSH*, 188/53.

unsurları; 1.500 kişilik piyade ve 100 süvari birliği ile 2 topçu bataryasından müteşekkildi.¹⁹³²

İngilizlerin Zaho'yu takviye etmesi, aynı zamanda Halep'ten Urfa-Telabyad arasındaki bölgeye yoğun erzak ve mühimmat nakliyatı yapması üzerine Harbiye Nezareti de 13. Kolordudan konuyu takip edip bildirmesini istemişti. Zira Harbiye Nezareti bu hazırlık ve hareketliliğin Diyarbakır ve Siirt hattının işgaline yönelik olması ihtimali üzerinde durmaktaydı. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in, Nezaretin bu görüşüne istinaden 13 Ağustos 1919 tarihli yazısına göre; İngilizlerin hareketleri izlenmekteydi. Ancak İngilizlerin işgal sahalarını genişleteceklerine dair kesin bir istihbarat alınamamıştı. Bölgeden daha doğru ve kesin bilgiler almak için ücretli adamların istihdam edilmesi gerekliydi.¹⁹³³ Esasında Zaho, İngilizlerin Şırnak-Cizre hattına ilerleyişine karşı son derece önemli bir yer konumundaydı. Doğal olarak buradaki mücadeleler, İngilizlerin Kolordu mıntikasına ilerlemesine de bir engel teşkil etmekteydi.

Bu mücadelelerin devamı olarak Zaho'daki aşiretler, 1919 yılı Ekim-Kasım aylarında da İngilizlerle çatışmaya girmişti. Vuku bulan çatışmalarda işgal birlikleri ağır kayıplar vermişti. İngilizler 1919 yılı sonlarında bir süreliğine Zaho'dan geri çekilmek zorunda kalsa da Ocak 1920 itibarıyla yeniden birlik göndererek bölgeyi işgal etmişti.¹⁹³⁴

İngilizleri, Musul'un kuzeyinde zor durumda bırakan kazalardan biri de Akra'ydı. Buradaki İngiliz işgal birliği de 1919 yılı Aralık ayı başlarında, yerel aşiretlerin saldırısına uğramış olup saldırıda İngiliz birliğinin kumandanı ve 55 İngiliz askeri öldürülmüştü. Ayrıca Akra'daki İngiliz siyasi hâkimine de suikast düzenlenmişti. İngilizler bölgeden çekilmek durumunda kalınca Akra ahalisi sınıra yakın Osmanlı mülki makamlarına başvurarak bölgeye askerî birlik gönderilmesini talep etmişti.¹⁹³⁵ Lakin hükûmetin bu konuda proaktif davranamaması yüzünden

¹⁹³² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 195/97-1, 195/97-2, 195/97-3.

¹⁹³³ HTVD, S.8, Yıl:3, Haziran 1954, s.40-44, Vesika 175-165.

¹⁹³⁴ ATBD, S.117, s.249-251, Belge 82; E. Demir, *Yeni Belgeler Işığında Misâk-ı Milli II ...*, s.344-359.

¹⁹³⁵ Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 13 Aralık 1919 tarihli raporunda; aşiretler tarafından Musul ve Akra'daki İngiliz siyasi hâkimlerinin öldürüldüğünü ve bölgedeki 4.000 mücahidin savaşmak için cephaneye ihtiyaç duydukları için 13. Kolorduya başvurduklarını belirtmişti. ATBD, S.118, s.288-295, Belge 82.

bölgeye birlik gönderilememiş; İngilizler, havadan destekli ve karadan takviye birliklerle Akra'ya yönelmiş ve şehri yeniden ele geçirmişti.¹⁹³⁶

Zaho ve Akra'da olduğu gibi Dohuk, İmadiye¹⁹³⁷ ve Zibar'da da işgale karşı bölgedeki aşiretlerin direnişi meydana gelmişti. Buralarda da çok sayıda zayıat veren İngiliz birlikleri zikredilen bölgelerden geri çekilmişti. Bunun üzerine bölgedeki aşiretler de Osmanlı askerî ve mülki makamlarını mahallerine davet ederek devlete bağlı yaşamak istediklerini ifade etmişlerdi. Bölge halkının bu talebi 13. Kolordu tarafından Harbiye Nezaretine rapor edilmişti.¹⁹³⁸

Albay Cevdet Bey, Musul'un kuzeyindeki aşiretlerin İngilizlere karşı direnişi ve saldırılarına ilişkin Harbiye Nezaretine gönderdiği 31 Ağustos 1919 tarihli raporda şu önemli bilgilere yer vermişti: Musul'un kuzeyindeki aşiretler, İngiliz birliklerine saldırılar düzenlemekteydi. Bu durum, 13. Kolordu mıntıkasındaki aşiretlere de cesaret verdiğinden bölgedeki aşiretlerin İngilizlere saldırması ihtimali ortaya çıkmıştı. Üstelik 13. Kolordunun asker sayısının az olması, sayıları çok olan silahlı aşiretlerin engellemesini zorlaştırmaktaydı. Zaten buna teşebbüs ederek onlara silah çekmek, onları gücendirerek millî menfaatlara uygun olmayan yeni sıkıntılar doğurabilirdi. Diğer taraftan silahlı bir saldırıya maruz kalmaları durumunda İngilizlerin, Mütareke'nin 7. maddesine göre bölgede yeni işgal girişimleri meydana gelebilirdi. Tüm bu ihtimaller karşısında aşiretlerin, hilafet ve saltanata olan bağlılıklarından istifadeyle manevi bir tesir yapılması ve nasihatle fevri girişimlerinin engellenmesi uygun olacaktı. Nitekim halk üzerinde manevi bir moral etkisi oluşturmak üzere 2. Tümenin önemli bir kısmı, Şırnak ve çevresine sevk edilmişti. Olayları engellemek için İngilizler nezdinde de girişimlerde bulunmak gerekliydi. Bu sayede İngilizlerin fevri hareketlerinin engellenmesi, yeni işgal hadiselerine meydan verilmemesi sağlanmalıydı. Albay Cevdet Bey'in bu kritik bilgileri içeren raporu, Harbiye Nazırı tarafından Sadarete gönderilmişti.¹⁹³⁹

¹⁹³⁶ 13. Kolordunun 24 Kasım 1919 tarihli raporu. ATASE, İSH, 100/53.

¹⁹³⁷ 13. Kolordunun 24 Ağustos 1919 tarihli harekât raporuna göre; İmadiye'ye giden iki toptan müteşekkil 300 kişilik İngiliz piyade birliği, burada aşiretlerin karşı saldırısıyla 100 telefata vermiş, iki topunu da kaybetmişti. ATASE, İSH, 195/97-1, 195/97-2, 195/97-3.

¹⁹³⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 33/21; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 93/7-1, 93/7-2, 93-3; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 90/64-2; Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri..., s.399-400; E. Demir, *Yeni Belgeler Işığında Misâk-ı Millî II...*, s.289-300.

¹⁹³⁹ T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s.208.

Adı geçen raporlardan da açıkça takip edildiği şekliyle İngiliz birlikleri Musul'un kuzeyinde planladıkları bir direnişle karşılaşmış; bu bakımdan 13. Kolordu mıntikasına yaymaya çalıştıkları Kürdistan projesi de beklenen etkiyi ortaya koyamamıştı. Kolordu sahasına yönelik işgallerini genişletme planlarını uygulamak şöyle dursun bölge halkının silahlı mukavemeti karşısında İngiliz birlikleri oldukça güç vaziyete düşmüş; Musul'un kuzeyindeki Zaho, Akra, İmadiye gibi bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştı.

İngilizlerin bu geri çekilmelerinde Musul'un kuzeyindeki mücadelelerin yanı sıra İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'da bir ayaklanma çıkması da etkili olmuştu. 13. Kolordu, İngilizlerin Temmuz 1919'da Kerkük, Altınköprü ve Tuz Hurmatu gibi bölgelerden asker çektiklerine ve Musul'da çok az kuvvetlerinin kaldığına ilişkin Harbiye Nezaretini bilgilendirmişti.¹⁹⁴⁰ Fakat bu geri çekilme geçici bir süreliğine olmuş; bir müddet sonra takviye kuvvetlerle bölgeyi işgal eden İngilizler, halka da otoriter bir anlayışla yaklaşmış, kendilerine direnç gösteren aşiretlerin köylerini hava harekâtlarıyla bombalamışlardı.¹⁹⁴¹

İngilizler, Musul'un kuzeyinde kendilerine yönelik gelişen bu direniş hareketini etkisizleştirmek için bölgeye takviye birlikler yollayarak mukim askerî garnizonlar kurarken aynı zamanda aşiretler arasında ihtilaf çıkartmaya, Osmanlı Devleti'ne bağlı aşiretleri çeşitli propaganda ve vaatlerle kışkırtmaya, onları bağımsız Kürdistan konusunda teşvik etmeye çalışmışlardı.¹⁹⁴² Görüldüğü gibi İngilizler, kendileriyle çatışan Kürt aşiretlerine karşı sert tedbirleri hayata geçirmekte iken, bölgede kalıcı olabilmek ve kendi nüfuzlarını kurmak adına da Osmanlı Devleti'ne bağlı aşiretleri kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlardı.

Bilhassa bölgedeki aşiret reislerini ve ağaları yüksek meblağlı para teklifleriyle bağımsız Kürdistan konusunda teşvik etmekteydiler. Bu sayede, bölgede doğal bir biçimde ortaya çıkan aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını sona erdirmeyi amaçlıyorlardı.¹⁹⁴³ İngilizlerin başta Kolordu bölgesine de yönelen bu kışkırtıcı faaliyetlerine karşı 13. Kolordu, sahada almayı planladığı askerî tedbirlerin yanı sıra

¹⁹⁴⁰ ATBD, S.117, s.232-235, Belge 77.

¹⁹⁴¹ *Diyarbakır Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Ocak 1920 tarihli rapor. BOA, DH, EUM, AYŞ, 29/85; S. Duman, "Irak Türkisi Gerçeği ...", s.323-329.*

¹⁹⁴² İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.109.

¹⁹⁴³ Q. Al-Jumaliy, *Irak ve Kemalizm Hareketi ...*, s.82-83.

bu propagandaların engellenmesine yönelik hükûmetin de İngilizler nezdinde girişimde bulunmasını talep etmişti.¹⁹⁴⁴

Öte yandan, Kürt aşiretlerinden kendilerine yönelik bekledikleri desteği almayan İngilizler, bu defa bölgedeki Süryani-Nasturileri çeşitli vaatlerle kışkırtmaya yönelmişti. Bölgedeki Ermenilerden de kendilerine silahlı direniş sergileyen Kürt aşiretlerine yönelik istifade etme yoluna gitmişlerdi.¹⁹⁴⁵ Bu kapsamda İngilizler tarafından Ermeniler ve Süryani-Nasturiler silahlandırılmış; Musul'un kuzeyindeki Akra, Dohuk, İmadiye, Zaho hattına, ayrıca 13. Kolordunun konuş mntıkasına dâhil bulunan Cizre'ye saldırmaya teşvik edilmişti. Böylece Kürtler ve Süryani-Nasturiler arasında çatışmalar çıkmış, Ermeniler de birçok köye saldırılar düzenlemişti.¹⁹⁴⁶ Konuya ilişkin Albay Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezaretine arz edilen malumatta; İngilizlerin, Nasturiler ve Ermenileri teşvik ederek bölgede karışıklık çıkardıkları, özellikle Ermeniler tarafından yerel halka yönelik saldırı ve zulümler yapıldığı ifade edilmiş; hükûmetin bu tahrik ve saldırıların engellenmesi konusunda girişimde bulunması istenmişti.¹⁹⁴⁷

4.2.4. Arap Aşiretlerinin Tutumu ve Acemî/Uceymi Sadun Paşa

Yukarıda ifade edildiği gibi İngilizler, Kürt aşiretleri dışında -bazı milliyetçiler hariç- birçok Arap aşiretinden de destek alamamışlardı. Özellikle Şammar, Şemr, Aneze ve Gazze gibi büyük Arap aşiretlerinin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdikleri, 13. Kolordu tarafından Harbiye Nezaretine rapor edilmişti.¹⁹⁴⁸ Bununla birlikte bu Arap aşiretleri içindeki bazı şahısların veya grupların İngilizlerle iş birliği yaptığı da ifade edilmişti.¹⁹⁴⁹

¹⁹⁴⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27-28 Kasım 1919 tarihli rapor. BOA, DH, EUM, AYŞ, 27/40.

¹⁹⁴⁵ Dâhiliye Nezaretinden, Bitlis Valiliği ve Siirt Mutasarrıflığına gönderilen 28 Ağustos 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 102/302; Dâhiliye Nezaretinden, Siirt Mutasarrıflığına gönderilen 4 Eylül 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 103/41; N.F. Taş, *Güneydoğu 1919 ...*, s.82-83.

¹⁹⁴⁶ Deniz Bayburt, *Türk Tarihinde Süryaniler (1880-1938)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s.173-174; Deniz Bayburt, "Millî Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.6, Yaz 2010, s.49; O. Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngiliz İstihbarat Subayı ...", s.455.

¹⁹⁴⁷ D. Bayburt, *Türk Tarihinde Süryaniler...*, s.172.

¹⁹⁴⁸ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 7 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 104/14-2; Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 13 Aralık 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 104/14-1; S. Akgül, *Musul Sorunu ...*, s.40; S. Duman, "Irak Türkiyesi Gerçeği ...", s.319-322.

¹⁹⁴⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14-15 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 85/22-6, 85/22-7, 85/22-8, 85/22-9.

Bölgedeki çoğu aşiret, doğrudan devlete bağlı kalmak isterken bazı Arap milliyetçileri ise özerk bir yapıda bağlı kalınmasını ileri sürmekteydi. Yerel halk ve aşiret reislerinin, devlete olan bağlılığı, İngiliz işgaline karşı oluşu ve bu minvalde destek taleplerine ilişkin 13. Kolorduya gönderdiği çok sayıda telgraf mevcut olup bunlardan çoğu Albay Cevdet Bey imzasıyla Harbiye Nezaretine iletilmişti.

Nitekim Albay Cevdet Bey, konuya ilişkin 27 Nisan 1919 tarihli raporunda; Bağdat'ın kuzeyindeki Samarra bölgesinden bir heyetin Mardin'e oradan da Diyarbakır'a geldiğini ifade etmişti. Bu kişilerden alınan bilgilere göre İtilaf devletlerinden bir heyet, Bağdat'ta aşiret ve şeyhleri bir toplantıya davet ederek hangi ülkenin himayesini istediklerini sormuş ve cevap olarak Osmanlı Devleti yanıtını almışlardı. Sünni ve Şii ulema da İngiliz himayesini kabul edenlerin dinden çıkacağına dair fetva vermişti. Bundan rahatsız olan İngilizler, Şii ulemadan bazı kişileri idam etmiş ve bölge halkından büyük tepki toplamışlardı. Osmanlı Devleti'ne ve Halifeye bağlılıklarını sunmak için İstanbul'a gitmek isteyen Bağdatlılar ise İngilizler tarafından tutuklanmıştı.¹⁹⁵⁰ Görüldüğü üzere bölge halkının Osmanlı'ya olan teveccühünün yanı sıra kendilerine karşı olan tutumu, İngilizleri endişelendirecek mahiyetteydi.

Arap aşiretlerine mensup olup bu dönemde Osmanlı Devleti'ne en aktif desteği veren isim Acemî/Uceymi Sadun Paşa olmuştu.¹⁹⁵¹ Acemî Paşa, Musul'un işgalinin ardından Haziran 1919'da evvela Mardin'e gelmiş ve 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey ile görüşerek devlete olan bağlılığını dile getirmiş; Osmanlı Devleti ile iletişim kurmalarını engelleyen İngilizlere karşı benimsenecek harekât tarzı hakkında görüşmek üzere Diyarbakır'a gitmek istediğini bildirmişti. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in bir otomobil tahsis edilmesine yönelik 5. Tümene verdiği emir

¹⁹⁵⁰ *ATASE, İSH*, 30/13-1, 30/13-2.

¹⁹⁵¹ Bugünkü Irak topraklarındaki Nasiriye'de doğan ve 1911'de El-Muntafik Emirliği'ni üstlenen Uceymi Sadun Paşa, Irak genelindeki söz sahibi Arap aşiret reislerinden biriydi. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerden gelen mükerrer tekliflere rağmen emrindeki aşiret unsurlarıyla Osmanlı ordusunun hizmetine girerek İngilizlerle savaşmıştı. Savaşın sonunda Osmanlı birliklerinin Musul'dan geri çekilmesinden bir süre sonra Uceymi Paşa, 13. Kolordunun sorumluluk sahasındaki Mardin'e gelmiş, Kolordu karargâhı ve akabinde Mustafa Kemal Paşa ile temas kurarak Millî Mücadele'ye destek vermişti. Bu kapsamda Musul, El-Cezîre ve Irak genelinde İngilizlere karşı direnişe gerek emrindeki aşiretlerle fiili destek sağlamış; gerekse pek çok şeyh ve aşiret nezdinde görüşmeler yaparak bölge halkının Osmanlı idaresine bağlılığını sürdürmeye yönelik gayretler sarf etmişti. Bkz. Watheq Al-Sadoon, "Uceymi Sadun Paşa: Iraklılar İle Türkler Arasında Bir Sadakat ve Kahramanlık Hikâyesi", *Ortadoğu Analiz*, C.12, S.99, Mart 2021, s.66-69.

doğrultusunda Diyarbakır'a gelen Acemî Paşa burada kolordu kumandanı Albay Cevdet Bey ile görüşmüştü.¹⁹⁵²

Acemî Paşa bu görüşmede şu hususlara dikkat çekmişti: Bölge halkı, Osmanlı Devleti'ne ve hilafete bağlıydı. Bu yüzden bölgenin geleceği, halkın düşüncelerinin sorulmasından sonra kararlaştırılmalıydı. Musul ve Irak'ın siyasi geleceğiyle alakalı tarafsız devletler nezdinde de girişim yapılmalıydı. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin devam etmesi için bölgeye bir heyet (yabancı gözlem heyeti) gönderilmesi sağlanmalıydı. Ayrıca Suriye ve Irak'taki büyük Arap aşiret reisleri dahi Osmanlı Devleti'ne bağlıydı ve bölge halkı yabancı idareyi istemiyordu. Nitekim bu süreçte Acemî Paşa; İbn-i Reşit, İbn-i Suûd ve Mübârek El Sabah gibi Arap ileri gelenleri ile iletişim hâlinde olduğunu da belirtmişti. Adı geçen kişilerle, İngiliz takibinden dolayı görüşmede sıkıntı çekse de yazışmalar yapıyordu. Bu kişiler, Acemî Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını bildikleri için Irak'ın geleceğine ilişkin düşüncelerini sormuşlardı. Özellikle İbn-i Reşit, Acemî Paşa'ya gönderdiği mektubunda; kendisinin, İngilizlerin varlığı yüzünden mecburen Şerif'e taraftar göründüğünü fakat Osmanlı Devleti idaresini bütün kalbiyle arzu ettiğini, Halifelik makamına sadakatini sunması için kendisine bu konuda yetki verildiğini bildirmişti. İbn-i Reşit'e göre Irak halkı ne Şerif idaresini ne başka bir Arap lideri istiyordu.¹⁹⁵³

Bölgedeki tutuma dair bilgileri 13. Kolorduya bu şekilde aktaran Acemî Paşa, Albay Cevdet Bey'le görüşmesini müteakip Mardin'e geri dönmüş¹⁹⁵⁴ ve bu süreçte Musul Vilayeti ile Diyarbakır Vilayeti arasında koordinasyon vazifesi icra ederek bölgeyle ilgili gelişmeleri 13. Kolordu Kumandanlığına iletmekteydi.¹⁹⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa da Acemî Paşa'nın devlete karşı bu teveccühüyle ilgili 15 Haziran 1919'da

¹⁹⁵² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 12 Haziran 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 18/139; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 13 Haziran 1919 tarihli şifre. ATBD, S.117, s.198-200, Belge 67.

¹⁹⁵³ ATBD, S.117, s.201-208, Belge 68; ATTB, s.43.

¹⁹⁵⁴ Acemî Sadun Paşa'nın maiyetiyle birlikte Kolordu mıntıkasına gelene kadar çeşitli perişanlıklar çektiği görülmektedir. Bu durumuna yönelik Acemî Paşa da bir önlem alınması için ricada bulunmuş; aksi takdirde aşiretine karşı durumunun sarsılacağından dolayı hükûmete ve hilafete bağlılığı baki kalmak üzere Musul'a dönmesine izin verilmesini talep etmişti. Bunun üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine başvurarak Acemî Paşa'ya maddi yardımda bulunulmasını önermişti. Cevdet Bey'e göre Acemî Paşa, çektiği müşkülata rağmen hükûmete sadakatinden ötürü aşiretler nezdinde çalışmakta; hâl böyleyken Kolordu kendisine maddi yardım sağlayamamaktaydı. Sadece 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey aracılığıyla Mardin ve Nusaybin halkından 400 lira kadar yardım toplandıysa da bu yeterli olmamıştı. 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 28-29 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 193/68-1, 193/68-2.

¹⁹⁵⁵ "Acemi Sadun Paşa Faaliyetinde", Hâkimiyet-i Milliye, 14 Kânun-i Sâni 1336, s.4; Z. Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, s.156; M. Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, s.74-75.

kendisine bir mektup yazmış ve 13. Kolordu aracılığıyla haberleşeceklerini ifade ederek yapılabilecek girişimlerin planlanması temennisinde bulunmuştu.¹⁹⁵⁶

Heyet-i Temsiliye de Musul'daki gelişmeler bağlamında Acemî Paşa'ya büyük önem vermektedir. Bu bağlamda 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey'e, 22 Ekim 1919'da gönderilen yazıda; Salih Paşa (Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde Bahriye Nazırı) ile Amasya'da yapılan görüşmelerde, Musul Vilayeti'nin de dâhil olduğu Mîsâk-ı Millî hudutlarında mutabık kalındığı, kendisine yardım konusunun da gündeme geldiği ve ne gibi yardımlar yapılacağı konusunda hükûmetin alacağı kararı beklemesi gerektiği hususlarının Acemî Paşa'ya bildirilmesi istenmişti.¹⁹⁵⁷

Konuya dair Mustafa Kemal Paşa da, Harbiye Nezaretine bir yazı yazarak Acemî Paşa'ya yapılacak yardımla ilgili kararın bir an evvel alınarak kendisine tebliğ edilmesini, bir süredir bekletilen Acemî Paşa'nın bu durumdan mütevellit mağdur ve müteessir bir vaziyette olduğunu dile getirmişti.¹⁹⁵⁸

Anlaşıyor ki Acemî Paşa, bu müddet zarfında bir yandan İstanbul'daki Ali Rıza Paşa Hükûmeti bir yandan da Heyet-i Temsiliye ile irtibat kurarak İngilizlere karşı verilecek görevlere aşiretiyle hazır beklemekteydi. Bu manada kendisinin 25 taburluk bir kuvvetle mücadele için hazır olduğunu belirtmişti.¹⁹⁵⁹ Acemî Paşa, bir süre sonra Musul'a gitmiş; Irak genelinde seyahat etmeyi müteakip yeniden Mardin'e dönmüştü. Haziran 1920'de kendisine, Musul ve Irak genelinde İngilizlere karşı başlayan kıyamda destek olmak üzere 10.000 lira değerinde altın ile 400 mavzer tüfeği verilmiş, ayrıca yanına danışman olarak bir subay görevlendirilmişti.¹⁹⁶⁰

4.2.5. Musul'daki Aşiretlerin Türk İdaresine Bağlı Kalma Girişimleri

Acemî Paşa'nın da ifade ettiği üzere Bağdat dâhil Irak genelinde -İngilizlerle iş birliği yapan bir kesim dışında- Osmanlı Devleti'ne bağlı kalınması düşüncesi hâkimdi.¹⁹⁶¹ Bu sebeple Musul Vilayeti, sürecin öncelik verilen konuları arasındaydı. Bu duruma Albay Cevdet Bey, 1-2 Temmuz 1919 tarihli Harbiye Nezaretine yolladığı

¹⁹⁵⁶ S. Duman, "Irak Türkisi Gerçeği...", s.189-190; Ö.O. Umar, "Millî Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", s.447-448.

¹⁹⁵⁷ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.25-26.

¹⁹⁵⁸ *Mustafa Kemal Paşa'nın, -Sivas'taki 3. Kolordu aracılığıyla- Harbiye Nazırına gönderdiği 24 Kasım 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 199/107.*

¹⁹⁵⁹ "Acemi Sadun Paşa Faaliyetinde", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Kânun-i Sâni 1336, s.4.

¹⁹⁶⁰ S. Erdaş, "Millî Mücadele'de ElCezîre Cephesi ...", s.676.

¹⁹⁶¹ S. Duman, "Irak Türkisi Gerçeği ...", s.326-330.

raporda da temas etmişti. Raporunda Cevdet Bey, hükûmetin Musul konusunda ısrar etmesi ve diplomatik faaliyetlerini artırması karşısında İngilizlerin, halkın Osmanlı Devleti'ne bağlı olma durumunu göz önünde bulundurabileceğini ve işgalin sonlandırabileceğini iddia etmişti.¹⁹⁶² Bir diğer raporunda (3 Temmuz 1919 tarihli) ise; Musul, Bağdat ve Basra'daki İngilizlerle menfaatleri gereği iş birliği yapanlar hariç halkın büyük çoğunluğunun Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istediğini vurgulamıştı. Fakat yerel halk, İngilizlerin kurdukları baskıcı yönetim yüzünden seslerini dış kamuoyuna duyuramamaktaydı. Bu kapsamda Albay Cevdet Bey, hükûmetin bölgeye yönelik daha yoğun politik çaba sarf etmesini istemiş; Irak'ın yanı sıra tarihi ve dinî etkenlerle devlete bağlı olan Hicaz/Arabistan'ın da siyasi ve dinî bakımdan Hilafete bağlılığının sürdürülebileceğine inandığını dile getirmişti.¹⁹⁶³

Albay Cevdet Bey'in bu görüşleri değerlendirildiğinde, hem Osmanlı Kolordusunun komutanı olması hem de Arap asıllı olması bakımından, içinden çıktığı toplum ve coğrafya ile görev yaptığı devlet arasındaki bütünlüğün, savaş öncesinde olduğu gibi sürmesini arzu ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İtilaf devletlerinin yaptığı menfi propagandalara rağmen bölge halkının yabancı işgaline karşı duruşunu ve özellikle de halifelik başta olmak üzere asırlardır vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'ne gönül bağlarını bilen Cevdet Bey, yapılacak etkin bir girişimle bu bağlılığın sürdürülebileceğine inanıyordu.

Bu anlayışa sahip Albay Cevdet Bey, İngilizlerin faaliyetleri ve aşiretlere yönelik baskılarıyla ilgili olarak Harbiye Nezaretini de bilgilendirmeye devam etmişti. Nitekim 17 Temmuz 1919 tarihli raporunda; İngilizlerin, Musul ve çevresindeki halka kötü davrandığı, Musul'da 5.000 civarında askere sahip bir İngiliz birliği olmakla beraber bunların büyük bir kısmının silahlandırılmış Nasturiler olduğu, ayrıca Zaho, İmadiye, Akra ve Süleymaniye'deki İngiliz kumandanların ve siyasi hâkimlerin Kürt ve Arap aşiretler tarafından suikasta uğradığı bildirilmişti.¹⁹⁶⁴

Esasında bu süreçte, bölgenin Kürt ve Arap aşiretlerinin çoğu Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürürken, Osmanlı Devleti de Musul'daki hükûmetlik haklarından vazgeçmiyordu. Hatta İngiliz işgalinin geçici olduğuna dair açıklamalar yapmıştı. 20 Eylül 1919 tarihli kayda göre hükûmet, Dâhiliye Nezaretine bağlı

¹⁹⁶² *ATASE, İSH*, 192/9-1, 192/9-2.

¹⁹⁶³ *ATASE, İSH*, 48/73-1, 48/73-2; S. Duman, "Irak Türkisi Gerçeği ...", s.323-325.

¹⁹⁶⁴ *ATBD*, S.118, s.272-276, Belge 77.

Memurîn Müdüriyetine gönderdiği emirde; Musul'un İngilizlerce işgalinin geçici olduğu ve bunun Osmanlı idaresinin son bulduğu manasına gelmeyeceği, burada görev yapan memurların İngilizlere hizmet etmiş sayılamayacağı, bu açıdan işgal altındaki mahallerdeki memurların maaşlarının ödenmesi gerektiği hususları bildirmişti.¹⁹⁶⁵ Anlaşıyor ki Osmanlı Devleti, işgal edilmesine rağmen Musul Vilayeti'ni “*Vatan sınırlarına dâhil bir vilayet*” olarak kabul etmekteydi.

Belgelerden de takip edildiği gibi Musul vilayetiyle ilgili Osmanlı Devleti ve halkı aynı hissiyata sahipti. Bu ortak görüşe karşı olanlar ise İngilizlerle iş birliği yapan bazı milliyetçi kesimlerdi. Öte yandan Acemî Paşa ve diğer Arap ileri gelenlerinin tutumu da bölgedeki bazı ayrılıkçı Arap aşiretleri nezdinde olumlu tesirler meydana getirmiş; onların devlete sadakat göstermelerine sebep olmuştu.¹⁹⁶⁶ Bu dönemde evvela Bağdat'ta İngiliz işgalini reddeden ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak isteyen “*Cemiyet-i İslamiye*” kurulmuştu. Cemiyet tarafından Samara Nakibül Eşrafı Seyyid Ahmet Efendi de Osmanlı Hükûmeti'nin idaresini talep etmek üzere Diyarbakır'a gönderilmişti. Burada Albay Cevdet Bey ile görüşen Seyyid Ahmet Efendi; Irak'taki halkın Osmanlı idaresini istediğini, İngilizlerin halka hangi idareyi istediklerine dair oylama sonrasında halka şirin gözükme için “*Müttefikimiz Osmanlı*” diye bir makale neşrettirdiğini bildirmişti.¹⁹⁶⁷

Musul Vilayeti ahalisinin İngiliz işgaline karşı bu tutumu dolayısıyla Heyet-i Temsiliye tarafından 4 Aralık 1919'da 13. Kolorduya yazılan emirde; Musul'un kuzeyinde İngilizlere karşı mücadele eden bölge halkına çeşitli vesile ve vasıtalarla yardım yapılmasının uygun olduğu bildirilmişti.¹⁹⁶⁸

Vilayet genelindeki bölge halkı da mütemadiyen 13. Kolorduya ve Osmanlı mülki makamlarına başvurarak yeniden Osmanlı idaresinin tesis edilmesini talep etmekteydi. Konuyla alakalı Albay Cevdet Bey, Musul'dan Mardin'e gelen 13. Kolorduda görevli bir subaydan aldığı malumatı, 6 Aralık 1919 tarihli yazısıyla Harbiye Nezaretine iletmişti. Hem sahadaki durumu ortaya koyan hem de tavsiyeler içeren bu rapora göre, bölge halkının silahlı mücadelesi karşısında İngilizler,

¹⁹⁶⁵ Memurîn Müdüriyetine gönderilen 20 Eylül 1919 tarihli yazı. BOA, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği, (DH, HMŞ), 3-1/2-28; E. Demir, *Misâk-ı Milli II ...*, s.187.

¹⁹⁶⁶ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.74.

¹⁹⁶⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 30 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 188/55-1, 188/55-2, 188/55-3, 188/55-4.

¹⁹⁶⁸ B.S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.70.

kısa bir süre içerisinde Musul ve çevresini terk etmeye hazırlanıyorlardı. Hatta bölgedeki bir su deposunu yakmışlar, bununla ilgili de bölgenin Osmanlı Devleti'ne teslim edileceğini söyleyerek bu tahribatı yaptıklarını belirtmişlerdi. Bölge halkının devlete bağlı olması sebebiyle 2. Tümen birlikleri tarafından Musul'un kuzeyinin yeniden kontrol altına alınabilmesi mümkündü. Ancak barış antlaşması yapıncaya kadar Musul ve Kerkük hattına birlik göndermek askerî, siyasi ve ekonomik noktalardan doğru olmayacaktı. Zira İngilizler de boş durmuyor ve Musul kuzeyinden Siirt'e kadar olan bölgede Kürdistan kurulması için Kürt aşiret reislerini harekete geçirmeye yönelik çalışıyorlardı. Diğer bir konu ise Bedirhanlardan Halil Bey'in Musul'a geldiğine ve aşiretlerle görüşerek Kürdistan tesisi için mesai harcadığına ilişkindi.¹⁹⁶⁹ Bu rapor analiz edildiğinde 13. Kolordu Kumandanlığı Musul hattındaki siyasi, askerî ve toplumsal gelişmeleri çeşitli cihetlerden ortaya koymakta; Kolordunun bölgeye yönelik bir kontrol harekâtı icra edebileceğini ifade etmekle beraber var olan mahzurlara da dikkat çekmekteydi.

15-21 Aralık 1919 tarihleri arasında 13. Kolordu Kumandanı Albay Ahmet Cevdet Bey ve 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey imzasıyla hazırlanan ve Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen yazılarda, son gelişmelere ve hükûmetin politikasına ilişkin bilgi verilmişti. Buna göre bölgedeki birçok aşiret, Musul'daki İngiliz ve Fırat'ın doğusundaki Fransız işgaline karşı mücadele içindeydi. Bu yüzden İngilizler, Zibar ve Akra'yı tahliye etmek zorunda kalmıştı. Fakat Zaho'da kışla inşa etmeye başlamış, ayrıca buraya takviye birlik yollamışlardı. Gelişmeleri değerlendiren Harbiye Nezareti, bölge halkının subay ve memur talebinin karşılanmasının siyaseten uygun olmadığını Kolorduya bildirmişti. Yine de hükûmet, aşiret reisleri tarafından mahallî idareler tesis edilmesine ilişkin gerekli girişimlerin yapılması taraftarıydı. Bu politika çerçevesinde ve eldeki imkânlarla göre bölgedeki mücadeleye destek sağlamak uygun olacaktı.¹⁹⁷⁰ Bu açıdan 13. Kolordu Kumandanlığı, Harbiye Nezaretinin Mütareke şartları gereği benimsediği ihtiyatlı politikadan ötürü bölgeye yönelik askerî icraata girişememekte ve bu yüzden alternatif öneriler sunmaktaydı.

¹⁹⁶⁹ ATBD, S.118, s.283-286, Belge 80.

¹⁹⁷⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 14 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 109/133-2, 109/133-3, 109/133-4; 13. Kolordudan, -3. Kolordu aracılığı ile- Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 15 Aralık 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 341/10-25; 5. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 21 Aralık 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 341/10-47.

Dönemin basınında da bölge halkının İngiliz işgaline karşı mücadele ettiği, İngilizlerin bazı bölgelerden geri çekildiği ve halkın Osmanlı ordusunu büyük bir istekle beklediği bilgileri yer almıştı.¹⁹⁷¹

Gerçekten bu dönemde hükûmetin de politikası; İngilizlerin Musul'un kuzeyinde tahliye ettiği bölgelerde devlete bağlı kişiler tarafından mahallî idareler kurulması, sonrasında ise Osmanlı mülki ve askerî makamlarını davet etmesiyle bu bölgelerin kontrol altına alabileceğine yönelik olmuştu. Konuya dair 13. Kolordunun bölgenin vaziyetine ilişkin arzı sonrası Harbiye Nezaretinin verdiği emirlerde bu düşünce minvalinde olmuş; bölge halkının devlete olan bağlılığının sürdürülmesi konusunda çalışmalar yapılması ve Osmanlı Hükûmeti adına mahallî idareler tesis edilmesini yönlendirmesi uygun görülmüştü. Bu minvalde Harbiye Nezareti Cemal Paşa (Mersinli) tarafından 13. Kolorduya gönderilen 12 Aralık 1919 tarihli emirde; İngilizlerin bölgeyi tahliye etmesi karşısında Musul şehrinin kontrol altına alınmasının uygun olmayacağı, bunun yerine Musul'da ahali tarafından Osmanlı Devleti'ne bağlı mahallî bir yönetim kurulmasının uygun olduğu belirtilmiş; Musul'un kuzeyindeki Zaho ve İmadiye'nin ise İngilizlerin tahliyesi akabinde münasip bir şekilde kolordu birliklerince kontrol altına alınabileceği ifade edilmişti.¹⁹⁷²

Bölgedeki aşiretlerin Osmanlı memur ve askerlerini bölgeye davet eden taleplerine yönelik 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ise Harbiye Nezaretine gönderdiği Ocak ve Şubat 1920 tarihli raporlarda; Musul'un kuzeyindeki aşiretlerin direnişi karşısında ölü ve yaralı veren İngilizlerin İmadiye, Dohuk, Akra, Zibar gibi bölgeleri tahliye ettiği, adı geçen kazaları yerel eşrafın idare etmeye başladığı, aşiretlerin, Osmanlı ordusunu ve memurlarını bölgeye davet ettiği bildirilmişti. Albay Cevdet Bey'e göre, bu şartlarda oraya memur göndermek mümkün olsa da politik durum hasebiyle asker göndermek uygun olmayacaktı.¹⁹⁷³ Görülüyor ki Cevdet Bey, Musul'un kuzeyindeki gelişmelere ihtiyatlı yaklaşmaktaydı. Bu yüzden ilk etapta asker göndermek yerine sivil memurlar eliyle Osmanlı nüfuzunun etkinleştirilmesini önermişti.

¹⁹⁷¹ "Irak", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Kânun-i Sâni 1336, s.4.

¹⁹⁷² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Ekim 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 200/158-1, 200/158-2; Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderilen 12 Kasım 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 198/158.

¹⁹⁷³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen raporlar: 13 Ocak 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 203/69; 17 Ocak 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 115/122-1, 115/122-2; 26 Ocak 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 90/64-3; 01 Şubat 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 205/17-1, 205/17-2.

Bu süreçte bir yandan da Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa da -13. Kolordu ve/veya Acemî Paşa aracılığıyla- Musul ve güneyindeki bölgenin ileri gelen aşiret reisi, ağa ve şeyhleri ile işgalcilere karşı ortak bir ülkü benimsenmesi konusunda mektuplaşmaktaydı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Necef bölgesinde mahallî bir Arap Hükûmeti kurmuş olan Abdürrahim Efendi'ye gönderdiği mektubunda kendisini tebrik ederken İngilizlerle olan yakınlığı nedeniyle teessüflerini bildirmişti.¹⁹⁷⁴ Irak ve İran'daki Şiilerin manevi liderlerinden biri olarak bilinen ve bölgenin nüfuz sahibi şeyhlerinden Mirza Muhammed Taki Şirazi ise 13. Kolordu vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya 14 Şubat 1920 tarihli bir mektup göndermişti. Mektubunda; Irak halkının İngilizlere karşı olup Türk bayrağı gölgesinde yaşamak ve ölmek istediğini, bu bakımdan İngilizlerin bir an evvel Irak'tan çıkartılması gerektiğini ve bunun zamanının geldiğini dile getirmişti. Amaçlarının temini için yardım gönderilmesini isteyen Şeyh Şirazi'nin talepleri arasında, Irak'a Arapça bilen 12 kişi ile çeşitli beyannameler yollanması vardı. Bu kişiler ise propaganda amaçlı aşiret reislerine gönderilecekti.¹⁹⁷⁵ İlgili talepler üzerine Mustafa Kemal Paşa, İngilizlere karşı mücadelede Musul hattına silah ve para desteği gönderilmesini 13. Kolordu aracılığıyla sağlamaya çalışmıştı.¹⁹⁷⁶

13. Kolordu Kumandanlığı da, bu desteğin sağlanmasına ilişkin 2. Tüme bir görev vermiş; bu bağlamda İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri ile onlara karşı verilen mücadeleleri 2. Tümen tarafından izlenmeye başlanmıştı.¹⁹⁷⁷ 2. Tümeden, Kolorduya arz edilen Ocak 1920 tarihli raporda; Akra, İmadiye ve Dohuk'ta İngiliz birliklerinin bulunmadığı bildirilmişti. Bunun üzerine Albay Cevdet Bey, tahliye edilen kazalarda yerel ahali tarafından mahallî yönetimler tesis edilerek Osmanlı idaresine bağlılıklarını arz etmelerinin bir an önce sağlanmasının önemli olduğunu, bu hususun gizli bir şekilde sağlanması ve neticenin bildirilmesini istemişti.¹⁹⁷⁸

İlgili yazışmalardan görüldüğü üzere 13. Kolordunun bölgede yeniden kontrol tesis etmesine ilişkin hükûmetin tavrı ve bu husustaki görüşü, Musul'un kuzey kesimlerinde doğrudan kontrol olmasa da en azından Osmanlı nüfuzunun korunması

¹⁹⁷⁴ S. Duman, "Irak Türkisi Gerçeği ...", s.68, 190-191.

¹⁹⁷⁵ ATBD, S.117, s.268-272, Belge 87-88; Ö. O. Umar, "Millî Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", s.455.

¹⁹⁷⁶ Ö.O. Umar, "Millî Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", s.455-456.

¹⁹⁷⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 6 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 194/210-1, 194/210-2; 2. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 22-23 Ağustos 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 399/110-63a.

¹⁹⁷⁸ ATASE, İSH, 341/12-9a.

üzerineydi. Bir taraftan Musul genelinde İngilizlere karşı direniş için bölge halkına fiili ve açık destek verilmemesi görüşü hâkimse de aşiretlerin küstürülmemesi ve devlete olan bağlılıklarının devam ettirilebilmesi için mümkün olduğunca ve gizli bir şekilde desteklenmesi daha münasip bulunmuştu.¹⁹⁷⁹

Bu politika doğrultusunda 13. Kolordu da gerekli girişimleri yapmış ve Harbiye Nezaretine 1 Şubat 1920 tarihinde yolladığı şifrede; Akra, İmadiye ve Zibar kazalarının İngilizler tarafından tahliye edildiği ve bölgedeki eşrafın idareyi ele alarak mahallî yönetim tesis ettiği bildirilmişti.¹⁹⁸⁰ Buna karşılık Musul'un kuzeyindeki kazalardaki aşiretler de Osmanlı memurlarını davet ettiklerini Kolorduya bildirmişti. 13. Kolordu Kumandanlığı da bu durumu Harbiye Nezaretine iletmiş ve konu, 1920 yılı Şubat ayı başlarında hükûmet nezdinde yeniden kapsamlı bir şekilde ele alınmıştı. Ancak, mevcut siyasi durum itibarıyla bölgede bir askerî kontrol kurulmasına ilişkin bir karara varılamamıştı.¹⁹⁸¹

Tüm bunlar olurken Musul'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine benzer bir yapılanmayla “*Cemiyet-i Hilâli*”ye kurulmuş ve bu Cemiyet tarafından İngiliz işgaline karşı mücadeleler organize edilmişti. Ayrıca Hacı Reşit Efendi'nin başkanlığında oluşturulan bir heyet, 1920 yılı Ocak ayında Diyarbakır'a giderek 13. Kolordu Kumandanlığını ziyaret etmişti. Heyet tarafından yapılan bilgilendirmede, Musul ve çevresinde İngilizlere karşı kıyam olduğu, buna karşın İngiliz birliklerinin sayısının çok olmadığı belirtilmişti. İşgali sona erdirmek için ise Kolordu tarafından 5-6 tabur asker ile 2 topçu bataryasının (bölük) bölgeye yollanması talep edilmiş; böylece Musul Vilayeti'nin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasının mümkün kılınabileceği düşünülmüştü.¹⁹⁸²

Şu ana kadar izah edildiği üzere Musul başta olmak üzere Irak genelinde Osmanlı idaresine bağlı kalma yönünde bir anlayış ve çaba vardı. Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen 8 Nisan

¹⁹⁷⁹ Musul - Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri ..., s.404.

¹⁹⁸⁰ ATASE, İSH, 116/5-1, 116/5-2; “Irak ve Kürdistan Ahvalı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Şubat 1336, s.3.

¹⁹⁸¹ Diyarbakır Valiliğinin 27 Ocak 1920 tarihli yazısı. ATASE, İSH, 116/16-5; *Dâhiliye Nezaretinden, Harbiye Nezaretine gönderilen 28 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 116/16-4; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine ve Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Şubat 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 116/16-3; Harbiye Nezaretinden, 13. ve 15. Kolordulara gönderilen 15-16 Ocak 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 116/16-1, 116/16-2; 13. Kolordunun 10 Mayıs 1920 tarihli bir başka raporunda ise İmadiye ileri gelenlerinin Nisan 1920'de Kolorduya başvurduğu ve İngiliz birlikleriyle etkin mücadele edebilmek adına silah ve teçhizat yardımı istedikleri bildirilmişti. ATASE, İSH, 766/143.*

¹⁹⁸² *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.16-17.

1920 tarihli yazıda; Irak halkının büyük bölümünün Osmanlı idaresini, geri kalan azınlığın ise Şerif Hüseyin'i istediği belirtilmişti.¹⁹⁸³ Bununla birlikte Irak'ta ve Musul Vilayeti'nde İngiliz işgali sürüyordu ve 13. Kolordu Kumandanlığı, İngiliz birliklerinin Temmuz 1920 itibarıyla konuş durumuna ilişkin hazırladığı detaylı krokiyi Ankara'ya göndermişti.¹⁹⁸⁴

4.2.6. Musul Vilayeti'ne Yönelik İngiliz Projeleri

Hiç şüphesiz, Mondros Mütarekesi'nden sonra Musul Vilayeti'nde İngilizlerin varlığı ve etkisi artmıştı. Bu da sebepsiz değildi. Çünkü İngiliz Hükûmeti, sahadaki ve masadaki uzmanlarından bölgedeki etnik unsurların durumları ve taleplerine dair çeşitli raporlar almaktaydı. Bu raporlar, coğrafyanın ne şekilde yapılandırılacağına dair fikirler sunmaktaydı. Bu kişilerden biri olan T. E. Lawrance'e göre; Bağdat ve Basra'yı kapsayan bir "*Aşağı Mezopotamya Devleti*" kurulmalı ve başına da Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah getirilmeliydi. Ayrıca kurulacak "*Yukarı Mezopotamya Devleti*" ise Musul merkezli olup Urfa-Diyarbakır hattını da içine almalı; burası İngiliz nüfuzu altında olmalıydı. Arnold Toynbee de Musul'un kuzeyinden Ermenistan'ın güney sınırlarına kadar İngiliz himayesinde bir Kürdistan kurulmasının uygun olacağını belirtmişti.¹⁹⁸⁵ Albay Wilson ise Musul'un Irak'a dâhil edilmesini, İmadiye'den başlayıp Elazığ ve Bitlis Vilayetlerini içine alan ve Fırat Nehri'ne ulaşan bir Kürdistan kurulmasını; Musul şehri ile Kerkük ve güneyinin İngiliz mandasındaki Irak'a bırakılmasını önermişti.¹⁹⁸⁶ Binbaşı Noel de Wilson'un projesini paylaşmakla birlikte Musul'un kuzeyindeki tüm sahaların Kürdistan'a dâhil edilmesini; bunun Ermenistan'ın güvenliği için gerekli olduğunu savunmuştu. Böyle hareket edilirse

¹⁹⁸³ S. Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak ...*, s.195; M.D. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap ...*, s.203-204.

¹⁹⁸⁴ Bu krokiye göre,

- İngilizlerin Zaho'da 500 tayyare, 500 Müslüman jandarması vardı. Zaho'ya 500 Nasturi sevk ederek burada tayyare hangarı inşa ediyorlardı.

- Telafer müfrezesi, erzakını Musul'a nakletmeye başlamıştı.

- İngilizler, Musul'un kuzeyi ve kuzeydoğusunu tahkim etmeye başlamışlardı.

- Hâlihazırda Dohuk'ta İngilizlerin 77. Tugayı vardı.

- Bağdat'ta ise iki İngiliz piyade alayı ve bir sahra topçu alayı vardı.

- Yine Bağdat'ta esirleri muhafazasından sorumlu 99. Tugay ile 79. Tugay bulunmaktaydı. Ayrıca 17. Tümen de bölgedeydi.

- General Marshall, Irak Umum Kumandanıydı.

- Basra'da da muhtelif İngiliz birlikleri vardı. *ATASE, İSH*, 655/41.

¹⁹⁸⁵ İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.82-84, 92.

¹⁹⁸⁶ D. Fromkin, *Barışa Son Veren Barış ...*, s.373; B.N. Şimşir, *Kürtçülük ...*, s.323-324.

Kürt problemi çözülecek ve Kürtler tamamen İngiliz taraftarı ve anti-Türkçü olacaktı.¹⁹⁸⁷ Aslında Kürtler ve Arapların lehine gözüken bu öneriler, İngiltere'nin Yakındoğu siyaseti kapsamında önemliydi. Ne var ki, sahadaki gelişmeler, bu hedeflerin gerçekleştirilmesinin kolay olmadığını gösteriyordu.

Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından, Musul ve Irak'a ilişkin Harbiye Nezaretine ve Ankara'daki 20. Kolordu vasıtasıyla Heyet-i Temsiliye'ye iletilen 01 Şubat 1920 tarihli raporda, sahadaki son durum şöyle açıklanmıştı:

- İngilizlerin tahliye ettiği Akra, İmadiye, Zibar gibi kazaları idareye etmeye başlayan yerel eşraf tarafından, Osmanlı memurlarının bölgeye gönderilmesi istenmekteydi.

- Adı geçen kazaların eşrafı, Zaho'nun henüz İngiliz işgali altında olması hasebiyle buradaki İngiliz karargâhına, şehri tahliye etmeleri için bir nota göndermeyi müzakere etmişlerdi.

- Sincar'daki Yezidiler de İngilizlere karşı ayaklanmış ve reisleri Ahmet Matun, Osmanlı idaresinden başka idare kabul etmeyeceklerini duyurmuş ve bölge halkını ayaklanmaya davet etmişti. Ancak bu bilgi teyide muhtaçtı.

- Bölgedeki Hristiyanların dahi Osmanlı Devleti lehine ve İngilizler aleyhine bulundukları haber alınmıştı.

- 13. Kolordudan izin alarak Irak'a gönderilen bir subaydan alınan malumata göre bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin çoğunluğu ulaştırma personelinden ibaretti. Kût, Bağdat, Salahiye mıntikalarında ise fazla miktarda askerler mevcuttu.¹⁹⁸⁸ Bu bakımdan aşiretlerin tutumunun İngilizlerin projelerin karşı sahada bir engel teşkil ettiği görülmektedir.

Bu bilgilere karşılık Albay Cevdet Bey'in 12 Mart 1920 tarihli raporuna göre İngilizlerin Musul'da toplam 1.200 mevcutlu dört tabur piyade, 3 makineli tüfek ve 2 topçu bataryası vardı. Taburların biri İngiliz, diğeri Hintli Müslüman, diğeri ikisi ise Gayrimüslim Hintli'ydi. Ancak Musul'un kuzeyindeki İmadiye, Akra, Revandiz ve Sincar'da İngiliz kuvveti bulunmamaktaydı. İngilizlerin Bağdat'taki kuvvetlerinin

¹⁹⁸⁷ M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu ...*, s.84; M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.67-68.

¹⁹⁸⁸ *TİTE Arşivi*, 318/12-12001.

sayısı da çok yüksek değildi. Akabe'nin kuzeyi ile Amare, Kût, Salahiye mintikalarında ise yaklaşık 15-20.000 arası bir kuvvetinin olduğu tahmin edilmekteydi.¹⁹⁸⁹

Öte yandan 1920 yılının ilk yarısında da Musul'un kuzeyinde Zaho, Akra, İmadiye hattında Kürt aşiretleriyle bölgede konuşlu İngiliz işgal kuvvetleri arasında vuku bulan çarpışmaların Şırnak, Cizre ile Şemdinli ve Hakkâri hattına yönelik yansımaları da devam etmişti. Alınan raporlara göre aşiretlerin İngilizlere yönelik saldırıları sürmekteydi. Buna mukabil İngilizler de Ermenileri aşiretler üzerine kışkırtmakta ve Şırnak hattına Ermeni fedailerini göndermekteydi. 13. Kolordu Kumandanlığı, Cizre doğusundaki müfrezesi vasıtasıyla İngilizlerin askerî faaliyetlerini yakından izliyordu. Zira 13. Kolordu tarafından, İngilizlerin aşiretler üzerine kapsamlı bir harekât başlatarak bölgeyi tamamen işgal amacıyla oldukları istihbaratı alınmıştı. Gelişmelere dair Albay Cevdet Bey, Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği 2 Mayıs 1920 tarihli raporda, tedbir amacıyla (eğer Midyat'taki asayiş düzeltilirse) Midyat'taki 6. Alaydan 2. Tabur ve bir makineli tüfek bölüğünün Cizre'ye sevk edileceğini bildirmişti.¹⁹⁹⁰ Lazarev'e göre İngilizlerin Şırnak hattına yönelik bu tutumlarının arkasında Musul'un kuzeyindeki Kürt aşiretlerinin İngiliz karşıtı faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Diyarbakır-Mardin hattından yönetildiği düşüncesi bulunmaktaydı.¹⁹⁹¹

Esasında yukarıdaki raporlardan da açıkça anlaşılabileceği üzere 13. Kolordu tarafından bölgedeki aşiretlere dolaylı ve belgelere çok fazla yansımamış yardımların yapılmış olması muhtemeldi. İngiliz istihbaratının, aşiretlerin silahlı direnişinin Türkler tarafından desteklendiğine ilişkin raporları bu durumu destekler mahiyetteydi. Nitekim İngiliz Yüksek Komiseri S. H. Rumbold tarafından, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen 29 Aralık 1919 tarihli bir raporda; Millî Mücadele Hareketi'nin Irak'ı (Musul Vilayeti) harekât sahası olarak gördüğü, bölgedeki İngiliz işgal güçlerini zor durumda bırakmaya çalıştığı belirtilmişti.¹⁹⁹²

Zaten Albay Cevdet Bey de, Musul Vilayeti'nin kuzeyindeki aşiretler ile bu konuda gizlice görüşülüp kendilerine yardım edildiğini 25 Ocak 1920 tarihli yazısında

¹⁹⁸⁹ *TİTE Arşivi*, 316/35-35001.

¹⁹⁹⁰ *ATASE, İSH*, 342/4-4, 342/4-5.

¹⁹⁹¹ M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu* ..., s.67-68.

¹⁹⁹² S.R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar* ..., s.198; H. Yılmaz, "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal", s.297.

Heyet-i Temsiliye'ye bildirmiş; bu yardımlar sayesinde İngilizlerin İmadiye, Akra ve Zibar'dan uzaklaştırıldığını vurgulamıştı.¹⁹⁹³

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa da 13. Kolorduya gönderdiği 25 Mayıs 1920 tarihli emirde; Zaho ve Akra havalisinde İngilizlerle çarpışan aşiretlere Kolordu tarafından her ne suretle olursa olsun yardım edilmesini, İngilizler aleyhine vuku bulan cereyanın arttırılması ve şiddetlendirilmesini, bu hususların temini için de Siirt'te konuşlu 2. Tümene emir verilmesini istemişti.¹⁹⁹⁴

Albay Cevdet Bey'in Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği 27 Mayıs 1920 tarihli cevabi yazıda ise; Musul'un kuzeyindeki aşiretlerin İngilizlere karşı mücadelesinde elinden gelen yardımı yapmayı ziyadesiyle arzu ettiğini belirtmiş; Kolordunun aşiretlere yardım yapmasıyla ilgili bazı hususları da etraflıca açıklama gereği duymuştu. Yazısında yer alan mütalaalara göre İngilizler, bölgedeki bazı aşiretlere ve Hristiyanlara para dağıtarak kendi yanlarına çekmekteydi. Bunun için de 6. Ordunun Musul'dan çekilirken kasasında bulunan ve el koyduğu paraları dağıtmaktaydı. Dolayısıyla İngilizlerin bu girişimlerine karşı Türk tarafının da aşiretlere aynı maddi yardımı yapması lazımdı. Özellikle Zaho ve Akra havalisinde İngilizlerle çarpışmakta olan aşiretlere yapılacak yardım; onlara para, silah (tüfek cinsi), cephane ve bölgeyi iyi bilen subaylar göndermekle mümkündü. Fakat top ve makineli tüfek göndermek veya Şırnak-Cizre istikametinden İngilizlere yönelik bir harekâtı teşvik etmek mümkün değildi. Çünkü o sıralarda Fransız ordusu, Urfa'ya yönelik tehlike oluşturmuyordu. Ayrıca, Kolorduda fazla silah ve cephane de kalmamış olup aşiretler de büyük çaplı mavzer ve martin gibi tüfekleri pek kullanmıyorlardı. Bununla birlikte silah ve cephane yardımı yapılsa dahi Kolordu kasasında aşiretlere verilebilecek para yoktu ve Kolorduya en az 5 bin lira gönderilmesi gerekiyordu. Para ve silah yardımı dışında aşiretler nezdinde diplomasi yapmak ve onları Osmanlı Devleti lehine harekete sevk etmek, İngilizlerin para ve silah hususundaki vaatlerine inanmamaları için telkinlerde bulunmak son derece önemli olacaktı. Bunun için Kolordudan bir Yüzbaşı, aşiretleri bilgilendirmek üzere İmadiye bölgesine gönderilmişti. Bu bilgileri aktaran ve bazı hususlara dikkat çeken Albay Cevdet Bey, 13. Kolordunun cephedeki vaziyet (Urfa hattı) sebebiyle her bölgeyle ilgilenmeye gücünün yetmediğini, sadece sınır hattında bulunan devlete bağlı aşiretleri teşvik

¹⁹⁹³ ATASE, İSH, 341/12-30.

¹⁹⁹⁴ ATASE, İSH, 342/5-15.

ederek ve imkânlar ölçüsünde yardım yaparak İngilizlerin tazyik edildiğini ifade etmişti.¹⁹⁹⁵

Albay Cevdet Bey, Fransızlarla yapılan 20 günlük ateşkes nedeniyle Erkân-ı Harbiye Nezaretine gönderdiği 26-27 Mayıs 1920 tarihli yazıda ise; Fransızlarla anlaşmak için bir fırsat doğduğunu, bu gerçekleşir ve akabinde Fransızların yardımı temin edilirse Musul Vilayeti'nin kontrol altına alınmasına yönelik bir fırsat doğacağını, bu bağlamda kolordu birliklerinin bölgeye (Musul'un kuzeyine) yönelik harekete geçebileceğini, böylece Irak'ta İngilizler aleyhindeki ayaklanmanın daha da genişleyebileceğini vurgulamıştı.¹⁹⁹⁶

4.2.7. Irak'ta Manda İdaresinin Kurulmasına Yönelik Siyasi Gelişmeler

Musul Vilayeti'nde sahada bu gelişmeler olurken diplomasi alanında da bölgenin idari olarak şekillendirilmesine çalışılmaktaydı. İngiltere'nin projeleri ile şekillenen ve en nihayetinde İtilaf devletleri tarafından hazırlanan Sevr Antlaşması'na göre Bağdat, Basra ve Musul Vilayetlerini içerecek şekilde Irak devleti kurulacak ve buranın manda idaresi de İngiltere'ye bırakılacaktı.¹⁹⁹⁷

Bu açıdan Musul şehir merkeziyle Kerkük ve Süleymaniye Sancakları'nı ihtiva eden Musul Vilayeti'nin büyük bir bölümü, Irak'a dâhil olacaktı. Vilayet'in kuzeyi Osmanlı Devleti'ne bırakılsa da 6 ay içerisinde bağımsız olmasına olanak veren özerk Kürdistan sınırlarında kalmaktaydı. Fakat Sevr, TBMM tarafından kabul edilmediği için uygulamaya konulamamış; Mîsâk-ı Millî kapsamında Musul Vilayeti'nin bir bütün hâlinde Türkiye'ye ait olduğu ilkesi savunulmaya devam edilmişti.¹⁹⁹⁸ Tabiatıyla Musul hattında İngilizlere karşı yerel düzeyde Kürtler ve Araplar tarafından verilen mücadele önemli görülmüştü. Aynı şekilde bölgedeki en büyük ikinci etnik unsur olan Türkmenler de¹⁹⁹⁹ Osmanlı Devleti idaresinde kalmak istediklerinden dolayı Irak yönetimine bağlanmayı reddetmişlerdi.²⁰⁰⁰ Böylece Musul'un İngiliz

¹⁹⁹⁵ ATASE, İSH, 342/5-17a.

¹⁹⁹⁶ ATASE, İSH, 342/5-21a.

¹⁹⁹⁷ N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, s.551-552; O. Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru ...*, s.467; İsmail Şahin, Cemile Şahin, Samet Yüce, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", *Gazi Akademik Bakış*, C.8, S.15, Kış 2014, s.117-119.

¹⁹⁹⁸ Z. Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Musul Konusundaki ...", s.116-122.

¹⁹⁹⁹ Musul Vilayeti'ndeki Türkmen nüfusu ve dağılımına ilişkin bkz. Ali Güler, "Kerkük ve Çevresinde Türk Varlığı ve Demografik Gelişmeler", *On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu (04-05 Nisan 2007/İstanbul) Bildirileri I Kitabı*, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2007, s.174-177.

²⁰⁰⁰ C.J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar ...*, s.400; S. Akgül, *Musul Sorunu ...*, s.40.

himayesinde Irak'a, kuzeyinin de özerk Kürdistan'a bırakılmasına dair karar, bölgedeki hiçbir grubu memnun etmemişti. Bunun sahadaki yansıması, Haziran 1920'de ilk adımı Telafer'de İngilizlere yönelik başlayıp ilerleyen aylarda Musul, Bağdat ve Basra'ya kadar yayılan geniş bir ayaklanmaya dönüşmesiyle olmuştu.²⁰⁰¹

Görüldüğü gibi bölge halkının çoğu, Irak'a bağlanmaya ve de İngiliz işgal veya idaresine karşıydı. İngilizlerin, asırlardır alışagelmiş Osmanlı idari yapısı dışındaki uygulamaları ve bilhassa kendilerine karşı olan aşiret ve dinî liderlere karşı sert tutumları da Irak genelinde bir isyan çıkmasına zemin hazırlamıştı. San-Remo/Sevr kararlarının öğrenilmesi de bunun tetikleyicisi olmuştu.²⁰⁰² Bu minvalde 1920 yılının ikinci yarısından itibaren Irak genelinde Arapların da Kürt aşiretleri gibi silahlı birlikler oluşturarak İngilizlere karşı ayaklanması vuku bulmuştu.²⁰⁰³ Ayrıca, bu dönemde Irak'taki Osmanlı ordusundan ayrılmış bazı Arap asıllı subaylar, -tıpkı Suriye'de olduğu gibi- Millî Mücadele Hareketi ile iş birliği yapmak istemiş ve özellikle 13. Kolordunun Mardin'deki 5. Tümen'i vasıtasıyla İngilizlere karşı mücadele etmek için silah ve cephane temin etmişti.²⁰⁰⁴ Aynı şekilde bölgedeki Arapların bir kısmı yeniden Türk idaresinde yaşamaya istekli olup Türk-Arap birlikteliğini savunmaktaydı.²⁰⁰⁵

Bu süreçte Irak mandasını üstlenen İngilizler Mart 1921'de Kahire Konferansı'nı toplamış ve Irak Krallığının kurulması, "*Irak Anayasası*"nın ve -Fransızlarca Suriye'den çıkartılan- Emir Faysal'ın kral ilan edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu kapsamda Faysal, Ağustos 1921'de resmen Irak Kralı olacaktı.²⁰⁰⁶ TBMM ise Musul'un anavatana katılması için daha aktif bir politika izlemeye yönelmişti. Bu doğrultuda 13. Kolordunun yerine teşkil edilen El-Cezire Cephesi Kumandanlığının koordine ve komutasında Yarbey Özdemir Bey'in 1922-1923 arasında Musul'un kuzey ve kuzeybatısına yönelik gerçekleştirdiği harekât (Revandiz Harekâtı)²⁰⁰⁷ ile

²⁰⁰¹ İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.140-148; S. Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak ...*, s.201-205; Ü. Gülsüm Polat, "İngiliz İşgaline Karşı ...", s.725-727.

²⁰⁰² İ. Şahin, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta ...", s.121-125; G. Antonius, *Arap Uyanışı ...*, s.246-247.

²⁰⁰³ İ.Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.89, 152; S. Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak ...*, s.212-220.

²⁰⁰⁴ S. Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak ...*, s.186-198.

²⁰⁰⁵ S. Akgül, *Musul Sorunu ...*, s.40.

²⁰⁰⁶ A. Allawî, *Irak Kralı I. Faysal*, s.436-460; İ. Şahin, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta ...", s.125-127.

²⁰⁰⁷ Bu harekâta dair değerlendirmeler için ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, "Türk İstiklal Harbinde Milis Kaymakamı (Ali Şefik) Özdemir Bey'in Antep ve Musul Cephesindeki Faaliyetlerine Dair Bir

askerî seçeneği dahi uygulamaya koymuştu.²⁰⁰⁸ Bundan sonraki gelişmeler, Musul'un geleceğine ilişkin Ankara Hükûmeti ve İngiltere arasında uzun süre devam edecek müzakere süreçlerine kapı aralamıştı.²⁰⁰⁹

Netice olarak Mondros Mütarekesi imzalandığında 6. Ordunun konuşlu bulunduğu ve geri çekilmek zorunda kaldığı Musul Vilayeti'ndeki gelişmeler ile Millî Mücadele sürecinde 13. Kolordu Kumandanlığı yakından ilgilenmiştir. Kolordu, bölgeye yönelik herhangi bir askerî operasyona girişme de bölgedeki aşiretlerin, kendi imkânları ile İngilizlere karşı mücadele etmesine arka planda destek vermiştir. Bu yönüyle konuşlu bulunduğu sahanın güneyinde meşgul olmasını hedeflediği İngilizlerin, Güneydoğu'ya yönelik işgallerini genişletmesine de mâni olmuştur.

4.3. 13. Kolordunun Asayîşi Sağlama Faaliyetleri

4.3.1. Bölgedeki İsyân Girişimleri ve Alınan Tedbirler

4.3.1.1. Ali Batı İsyânı

Ali Batı, Mardin'e bağlı Midyat bölgesindeki Haverkan aşiretinin Haco ailesine mensup bir Kürt aşiret reisiydi. Henüz Birinci Dünya Savaşı öncesinde Mardin ve çevresinde eşkıyalık yaparak bölgenin asayişini bozmuştu. Eylemleri karşısında

Değerlendirme", *Millî Mücadele'nin Güney Cepheleeri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.283-288.

²⁰⁰⁸ 13. Kolordunun yerine teşkil edilen Diyarbakır merkezli El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının koordinesinde *Antep ve Suriye Kuvâ-yı Milliye Kumandanı* olarak önemli görevler alan Yarbay Özdemir Bey'e, Musul'un kuzeyine yönelik bir harekât düzenleme emri verilmişti. Özdemir Bey'in komutasında kurulan ve yerel aşiretlerle desteklenen Türk birliği; Haziran 1922'de Revandiz'e ulaştıktan kısa süre sonra Musul'un kuzeybatı ve batı bölgesinde kontrol sağlamış, Derbent Muharebesi'nde de İngiliz birliklerini mağlup etmişti. Ancak Lozan görüşmelerinin devam etmesinin de etkisiyle Özdemir Bey Müfrezesine gerek merkezi hükûmetten gerekse El-Cezîre ve akabinde Doğu Cephesi Kumandanlığıınca takviyede süreklilik sağlanamamış, İngilizlerin hava taarruzları ve bazı aşiretlerin de sadakatsizliği sebebiyle Özdemir Bey, 1923 yılı Nisan ayı sonlarında bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştı. Esasında Ankara Hükûmeti, İngilizlerle diplomatik temasların sürmesi ve İngiltere'ye savaş ilanından kaçınmasından ötürü Özdemir Bey'in girişimini şahsi bir Kuvâ-yı Milliye Hareketi/teşebbüsü olarak göstermeyi planlamıştı. Bu bakımdan müfrezedeki subay ve askerler dahi resmî üniforma giymemişti. Bkz. S. Akgül, *Musul-Kerkük Harekâtı*, s.3-29; Z. Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ...", s.57-70.

²⁰⁰⁹ Lozan'da çözülemeyen Musul meselesi, ilk önce Türkiye ve İngiltere arasında çözülmeye çalışılmışsa da bundan bir netice alınamadığı için konu, Milletler Cemiyeti hakemliğine havale edilmişti. En nihayetinde ikili görüşmelere kalan meselenin çözümü, bugünkü Türkiye-Irak sınırını da belirleyen 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Anlaşması ile mümkün olmuş; böylece Musul Vilayeti, Irak'a bırakılmıştı. Bkz. K. Melek, *Musul Sorunu ...*, s.29-51; Mim Kemal Öke, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1918-1926*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1993, T. Kodal, *Paylaşılmayan Toprak ...*, s.129-150, 229-272, 318-396; İ. Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.379-385, 575-595; Nevin Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2010, s.28-40, 62-83; Z. Türkmen, *Musul Meselesi ...*, s.41-82; M. Budak, "Millî Bir Ukde: Musul Vilayeti Meselesi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, s.146-177.

çoğu kere üzerine birlik gönderilmiş ve nihayetinde yakalanmışsa da adamları vasıtasıyla hapishaneden kaçırılmış ve bir müddet eylemlerine ara vermişti.²⁰¹⁰

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, bölgedeki 6. Ordunun Musul'dan geri çekilmesi ve artan İngiliz baskı-tehdit ve propagandaları, devletin otoritesini tesis etmesinin önünde son derece olumsuz bir vaziyet oluşturmuştu. Böyle bir ortamda Ali Batı, yeniden harekete geçmişti. Bu minvalde ifade edilecek olursa Ali Batı'nın isyan girişimi, İngilizlerin Zaho'ya kadar bölgeleri işgal edip 13. Kolordunun konuşlandığı Mardin-Şırnak hattını da işgal etme girişimlerinin olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştı. Bu isyan, İngilizlerin bu dönemde gerçekleştirmek istediği Kürt ayaklanmasının planlı bir uzantısı olmasa da potansiyel açıdan Kolordunun sorumluluk sahasındaki ilk silahlı isyan olması hüviyetini haizdi.²⁰¹¹

Bu süreçte (Nisan-Mayıs 1919) bölgede yaptığı gezinti sırasında İngiliz Binbaşı Noel'in gözlemleri de Ali Batı'nın etkinliğini ortaya koymaktaydı. Noel'e göre Nusaybin ve çevresindeki yollar, Ali Batı'nın adamları tarafından tutulmuştu.²⁰¹²

Bu açıdan esasen Ali Batı'nın isyanı, salt milliyetçi bir Kürt ayaklanması olarak nitelendirilebilecek mahiyette değildi. Zira geçmişindeki sabıkalı eylemleri de göz önüne alındığında Ali Batı'nın mevcut asayişsizlikten istifade ederek devlet otoritesini yok sayma, bölgesinde otorite olma ve böylece diğer aşiretler üzerinde tahakküm kurma hareketi gibi etkenlerle harekete geçmişti.²⁰¹³

Konuyla ilgili gelişmeleri yakından takip eden Albay Cevdet Bey, Ali Batı'nın girişiminin isyan mahiyeti almasından itibaren isyanın nedenleri hakkında tespitlerde bulunmuştu. Buna göre İngilizlerin konuya dahlinin olmasıyla ilgili 17 Haziran 1919 tarihli raporunda, Ali Batı'nın Midyat'ta kendisini bölgenin mutlak hâkimi gibi tanıttığına, etraftaki köylere İngilizlere tabi olmaları için tekliflerde bulunduğu dikkat çekmişti.²⁰¹⁴ 25 Haziran 1919 tarihli raporunda ise Ali Batı'nın İngilizlerle

²⁰¹⁰ Abdülnasır Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi Olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih*, S.54, 2011, s.193-210; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.123-130.

²⁰¹¹ Kenan Esengin, *Millî Mücadele'de Ayaklanmalar*, 3. bs., İstanbul, Kamer Yayınları, 1998, s.45.

²⁰¹² M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.55.

²⁰¹³ Oktay Bozan, "Ali Batı (Elikê Batê) Olayı", *Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu*, Mardin, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2011, s.571; C.H. Korkmaz, *Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi ...*, s.36.

²⁰¹⁴ *ATASE, İSH*, 191/112; 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, hadisenin bastırılması sonrasına ait bir başka raporda da Ali Batı'nın İngiliz tahriki ile ayaklanmaya kalkıştığını ifade etmişti.

iş birliği içinde olduğuna dair istihbarat alındığını, eşkıyalık yapmayacağına dair söz vermesine rağmen bölgedeki askerî kuvvetlerin miktarının azlığını görünce yeniden eşkıyalığa başlayıp bölgeyi kaosa sürüklediğini bildirmişti.²⁰¹⁵ Albay Cevdet Bey, isyan sonrasına dair bir raporunda da bu duruma dikkat çekmiş olup bölgesindeki aşiretlerin İngiliz tahriklerine kapılmadığını, bu tahrike kapılan Ali Batı'nın ise Kolordu birlikleri tarafından bertaraf edildiğini vurgulamıştı.²⁰¹⁶

Raporlardaki ifadelerden de açıkça görüldüğü gibi Ali Batı'nın İngilizlerle teması bulunmaktaydı. Binbaşı Ömer Bey de İsyan'la ilgili raporunda; Ali Batı'nın İngiliz kışkırtmalarıyla hareket ettiğini belirtmiş, Ali Batı'nın görünürde ticaret amaçlı Musul'a gidip Şırnak'a döndükten sonra harekete geçmesini de bunun bir işareti olarak görmüştü.²⁰¹⁷ Esasında Ali Batı'nın bu girişimleri, 13. Kolordu tarafından takip edilmekte, Kolordu bağlısı tümen kumandanlıkları tarafından düzenlenen diğer raporlar dahi Ali Batı-İngiliz iş birliğine işaret etmekteydi.

Neticede Ali Batı'nın isyan girişimi öncesi, bu ayaklanmayı başlatacağı, bu süreçte yaptığı görüşmelerden ve hareketlerinden anlaşılmıştı. Nitekim 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine yazılan 27 Nisan 1919 tarihli telgrafa göre Midyat Kazasında, Ali Batı'nın da içinde olduğu bazı olaylar meydana gelmişti. Bu kapsamda Çelikli Abdülkerim ile Ali Batı arasında çatışmalar başlamış ve Abdülkerim bölgedeki köylere baskınlar yapmıştı. 5. Tümen tarafından bölgeye bir birlik yollanarak Çelikli Abdülkerim ile bazı aşiret reisleri tutuklanmış, bu arada fırsattan istifade eden Ali Batı ise harekete geçmiş ve civardaki bazı aşiretlerden de destek alarak köylere musallat olmuştu. Hadisenin büyümemesi ve civara yayılmaması için küçük bir müfreze ve jandarma birliği sevk edilse de Ali Batı kaçmıştı. Gelişmeleri 13. Kolordu ve özellikle de Diyarbakır Valiliği vasıtasıyla yakından takip eden hükûmet ise Ali Batı'nın bir an evvel yakalanmasını emretmişti.²⁰¹⁸

Ancak Ali Batı, çevredeki faaliyetlerini artırarak sürdürüyordu. Konuya ilişkin 13. Kolordunun 4 Mayıs 1919 tarihli harekât raporuna göre Ali Batı, çevre

13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 29-30 Ağustos 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 195/157-3.

²⁰¹⁵ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.36-38.

²⁰¹⁶ 29-30 Ağustos 1919 tarihli rapor. HTVD, S.40, s.98-100, Vesika 964.

²⁰¹⁷ HTVD, S.74, Yıl:25, Mart 1976, s.3-7, Vesika 1596.

²⁰¹⁸ İsmet Üzen, "Mütareke Dönemi'nde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919)", *Atatürk Araştırma Merkezi, C.22*, S.64-65-66, 2006, s.336; O. Bozan, "Ali Batı ...", s.564-566; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.130-131.

bölgelerdeki ağalar ve köyler üzerinde tahakküm kurmak maksadıyla harekete geçmişti. Hatta bazı aşiret ağalarını barıştırmak bahanesiyle Ömerkan aşiretinden ağalarla birleşerek Nusaybin civarında Hamo Ağa'ya ait bazı köyleri talep etmişti. Bu tehdit karşısında Hamo Ağa, 5. Tümen Kumandanlığına başvurarak kendisine yardım edilmesini istemişti. Kendisine verilen cevapta, Ali Batı'nın saldırısı vuku bulursa mukavemet etmesi ve kendisine askeriyece de yardım edileceği bildirilmişti. 5. Tümen Kumandanlığından Nusaybin Kaymakamlığına gönderilen yazıda ise Ali Batı'ya bir nasihat heyetinin gönderilmesinin uygun olacağı ifade edilmişti. Zikredilen uyarılara rağmen Ali Batı'nın bölgede asayiş bozucu eylemleri devam etmekteydi. 13. Kolordunun 6 Mayıs tarihli harekât raporuna göre ise Ali Batı'nın Mardin Sancağı genelinde ve hatta Beşiri Kazasında çeşitli bahanelerle aşiret reisleriyle ve ağalarla görüşmeler gerçekleştirdiği haber alınmıştı. Bunun üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, 2. ve 5. Tümen Kumandanlarını, Ali Batı'nın isyan hazırlığında olduğundan bahisle bu girişimde siyasi bir amaç bulunma ihtimaline karşı uyararak adı geçen şahsın hareketlerinin yakından takip edilmesini ve tedbir alınmasını istemişti.²⁰¹⁹

Tüm bu girişimlerinin ardından Ali Batı, Mütareke sonrasındaki istikrarsız ortamdan faydalanarak harekete geçmiş, Mardin'in doğusundaki Ömerli Kazasından sonra civardaki kazaları da ele geçirmeye yönelik eylemlere girişmişti.²⁰²⁰ Ali Batı, hareketini genişletmek maksatlı 11 Mayıs 1919'da Nusaybin'e gelmiş; "*Hükûmet zayıf düştüğü için padişah buraların korunması işini bana emanet etti.*" diyerek halkı kandırmaya ve ahaliden para toplamaya çalışmıştı. Ayrıca bazı dükkânlardan da ücretsiz malzemeler temin etmişti. Bu esnada Nusaybin'de 5. Tümene bağlı 24. Piyade Alayı karargâhı ile 2. ve 3. Taburları bulunsa da mevcudu 100 civarında askerden ibaretti ve ilk etapta Ali Batı'ya müdahale edilmemişti. Bundan yararlanan Ali Batı, adamlarıyla şehirde kontrolü ele geçirmiş, hapishanedeki mahkûmları serbest bırakarak güven ve istikrar ortamını tamamen riske atmıştı. Buna karşı Nusaybin Kaymakamı ve 24. Alay Kumandanı Binbaşı Nuri Bey arasında yapılan durum

²⁰¹⁹ ATASE, İSH, 340/7-17a, 340/7-18a.

²⁰²⁰ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.41; O. Girit, *Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, s.64; Yücel Özer, *Milli Mücadele'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ayaklanmalar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, s.17-18. K. Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar ...", s.586.

değerlendirmesinde şehirde bir çatışma çıkmaması için beklenilmesi kararlaştırılmış²⁰²¹ ve hadise 5. Tümen rapor edilmiştir.²⁰²²

5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in olaya ilişkin ilk bilgiler çerçevesinde Kolorduya arz ettiği raporuna göre; Nusaybin'e gelen Ali Batı, yetkililere kendi adamlarınca soyulan postadan alınan 50.000 kuruşu geri vereceğini, çatışma hâlinde olduğu Hamo Ağa ile barışacağını, ahali ile bir toplantı yapacağını vadetmiş ve geceyi Nusaybin'de geçirmişti. Bunun üzerine 24. Alay Kumandanı, Nusaybin Kaymakamıyla istişare ederek hadisenin büyümemesi için herhangi bir yakalama hareketine girişmemişti. Söz konusu olay üzerine 5. Tümen Kumandanlığı, başlısı 24. Alaya yolladığı 12 Mayıs 1919 tarihli emirde şu esaslar üzerine hareket edilmesini istemişti:

- Ali Batı'nın daha önce Kürtlere yönelik hitabındaki "*Ben istersem Nusaybin'deki top ve makineli tüfekleri alıveririm!*" sözleri de göz önünde bulundurarak öncelikle kendisine nasihat edilmesi,

- Bu eşkıyanın bölgeden def edilmesi için şehir merkezinde askerî devriyeler gezdirilmesi,

- İlaveten köprüler civarında pusu kurulması, top ve makineli tüfekler ile de tedbir alınması,

- Bu minvalde Ali Batı'nın ele geçirilmesi fırsatı oluşursa derhâl yakalanması ancak her ihtimale karşı tedbirli davranılması,

- Askeriye ve sivil makamların koordineli hareket etmesi ve 24. Alayın kaymakamlığa yani jandarma unsurlarına yardımcı olması.²⁰²³

Anlaşıyor ki alınan tedbirlerin amacı, her halükarda Ali Batı'nın girişimini bertaraf etmektir. Buna rağmen Ali Batı Nusaybin'e girmiş bulunuyordu. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ise bu olaylardan, gerekli tedbirleri almayan 24. Alay Kumandanı ile mülki yetkilileri sorumlu tutmuş ve kendilerine bir an evvel tedbir alınmasını emretmişti. Bu doğrultuda 5. Tümen'e gönderdiği emirde; Ali Batı'nın 300 şaki ile bile olsa Nusaybin'e girmesi karşısında 24. Alay Kumandanının ya

²⁰²¹ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.41-42; İ. Üzen, "Mütareke Dönemi'nde Bir Eşkıyalık Örneği: ...", s.336.

²⁰²² 5. Tümen Kumandanlığı, Ali Batı'nın Harput hapishanesinde tutuklu yakınları için Nusaybin'de para toplamaya çalıştığını rapor etmişti. Bkz. O. Bozan, "Ali Batı ...", s.566.

²⁰²³ *ATASE, İSH*, 340/8-26.

tedbirsiz davranıp kusuru olduğunu ya da kendisine mülki idareye yardımcı olunması görevinin verildiğini; yine de şehirde top, mitralyöz ve iki tabur asker varken Ali Batı eşkiyasının şehre girerek icraatta bulunmasına göz yumulduğu aşikâr olduğundan 5. Tümen Kumandanlığının, olayın nasıl meydana geldiğini araştırıp bildirmesini istemişti. Esasında bu girişimi, tamamen tertipli bir eylem gibi gören ve İngiliz subaylarının da hadiseye dahil olduğunu düşünen Albay Cevdet Bey'e göre hadisenin Midyat, Cizre ve Savur'a da sıçrama ihtimali vardı. İngilizler, asayişin olmadığını gerekçe göstererek bölgenin işgaline zemin hazırlamak istemekteydi. Bu yüzden Nusaybin'deki mülki idareyle ortaklaşa hareket ederek Ali Batı hadisesi sonlandırılmalıydı. Ayrıca bu hadisede ihmali olan Belediye Reisi ve Kaymakamın görevlerinden alınması için Mardin Mutasarrıfı nezdinde girişim yapılmalıydı.²⁰²⁴

Hâlbuki bir süre sonra Albay Cevdet Bey, Mardin Mutasarrıfının tedbirsizlik ve idari zafiyet içerisinde olduğunu fark etmişti. Konuya ilişkin 23 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda, Mutasarrıf Zeki Bey'in "*gölgesinden korkan bir zat olduğunu*" ve Ali Batı'nın ilk etapta engellenememesinde kendisinin ihmali olduğunu bildirmişti. Buna göre Ali Batı Nusaybin'e geldiğinde 5. Tümen Kumandanlığı, -24. Alay'dan aldığı telgrafla- durumu öğrenmiş ve Tümen Kurmay Başkanı istişare amaçlı hızlıca Mutasarrıf Zeki Bey'in yanına gitmişti. Fakat Zeki Bey; bir malumat almadığını belirterek Tümene gelen telgrafın kendisine havale edilmesini istemiş, ona göre konuyu resmi olarak icap edenlere havale edeceğini ifade etmişti. Bu tavır karşısında 5. Tümen kendi teşebbüsüyle tedbir alma yoluna gitmiş ve Ali Batı'yı Nusaybin'den çıkartmıştı. Dolayısıyla Zeki Bey, Ali Batı'nın Nusaybin'e ulaşması ve uzaklaştırılması haberini aynı anda öğrenecek kadar idari zafiyet içerisindeydi.²⁰²⁵

Neticede Ali Batı'nın isyan girişimi üzerine 5. Tümen, Kolordudan aldığı talimat kapsamında takviye birlikleri, Mardin'den yaklaşık 60 km uzaklıktaki Nusaybin'e doğru yola çıkarmıştı.²⁰²⁶

Bu kapsamda İsyanı bastırmak için görevlendirilen birlikler şu şekildeydi;

- 5. Tümene bağlı 14. Piyade Alayının 3. Taburu,

²⁰²⁴ 13. Kolordudan, 5. Tümene gönderilen 14 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/8-36, 8-36a.

²⁰²⁵ Cevdet Bey'e göre "Vazifesine bu kadar lakayt olan bu zat, fitik hastalığını bahane ederek Diyarbakır Valiliğine dahi haber vermeden görevini bırakıp İstanbul'a gitmişti." ATASE, ATAZB, 1/26.

²⁰²⁶ Bölgedeki gelişmeleri Dâhiliye Nezaretine bildiren Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey ise 5. Tümen Kumandanlığının tedbir alma noktasında pasif kaldığını ve hadiseye müdahale etmek için meclis idare kararını istediğini iddia etmişti. Bkz. A. Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi ...", s.210.

- Yine 14. Piyade Alayından (bölgeye hızlı ulaşması için altlarına katırlar verilen ve bir makineli tüfekle desteklenen) 70 piyade eri,

- 13. Kolordunun ana başlısı 1. Süvari Alayının Mardin'deki 3. Bölüğü,

- Derbesiye'deki (Nusaybin'in 40 km batısındaki) 24. Piyade Alayına bağlı 25 mevcutlu bir bölük.²⁰²⁷

Bu şekilde takviye birliklerin Nusaybin'e gelmesi üzerine Ali Batı, -iddiaya göre- şehri ateşe vermek ve katliam yapmak tehdidinde bulunmuş, hatta kendisiyle görüşmeye gelen 24. Alay Kumandanı ve kaymakamı öldürmeye yeltenmiş fakat oradakilerin araya girmesiyle adamlarıyla birlikte şehri terk etmek zorunda kalmıştı.²⁰²⁸

13. Kolordudan alınan istihbarata göre Ali Batı, Nusaybin'den hareket ettiğinde 500 kadar adamı vardı.²⁰²⁹ Bu sırada kendisine herhangi bir şekilde mâni olunmasa da peşinden takibat başlatılmıştı. Kısa bir süre sonra Ali Batı'nın adamlarıyla Kolorduya bağlı birlikler arasında çatışma meydana gelmiş, bu esnada 20 asi yakalanmıştı. Çatışmada 14. Alay 3. Tabur Kumandanı Yüzbaşı Yusuf Ziya Efendi de yaralanmıştı. Kaçmayı başaran Ali Batı'nın 1919 yılı Haziran ayı başlarında bu sefer de Midyat'a musallat olduğu ve eskiden çatışma hâlinde olduğu Çelikli Abdülkerim ile iş birliği yaparak çevre köylere saldırılar düzenlediği istihbaratı alınmıştı. Midyat'taki faaliyetleri üzerine bu defa 2. Tümenin 6. Piyade Alayı da 5. Tümen unsurlarını takviye ederek asileri yakalamak üzere görevlendirilmişti. Böylece 6. Alay birlikleri; 200 asker, bir dağ topu, dört ağır makineli tüfekten müteşekkil olarak Nusaybin'den gelen 14. ve 24. Alaylarla birleşmişti.²⁰³⁰

Ayrıca bölgedeki jandarma birlikleriyle Ali Batı'dan rahatsızlık duyan ve hükûmete bağlı aşiretler de takip harekâtına iştirak etmişti. Böylece yaklaşık 800 mevcutlu bir askerî birlik, Ali Batı'nın etkisiz hâline getirilmesi için görevdeydi.²⁰³¹

²⁰²⁷ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.42.

²⁰²⁸ İ. Üzen, "Mütareke Dönemi'nde Bir Eşkîyalık Örneği: ...", s.337.

²⁰²⁹ *Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Haziran 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 14/27-5.*

²⁰³⁰ Y. Toker, *Millî Mücadele'de İç İsyanlar ...*, s.119.

²⁰³¹ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.322; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, s.127; S. Tekir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma ...*, s.322.

Ayrıca, Ali Batı'nın saldırılar düzenlediği Hamo Ağa da aşiretiyle birlikte 6. Alay unsurlarıyla hareket ederek takip operasyonuna iştirak etmişti.²⁰³²

Operasyon kapsamında Midyat kırsalında 4 Haziran'da asiler ve 13. Kolordu unsurları arasında meydana gelen çatışmada asilerden 40 kişi öldürülmüştü. Kolordudan ise 2 asker şehit olmuş, biri subay olmak üzere 5 asker de yaralanmıştı. Lakin çatışmalar, 10 gün boyunca devam etmiş ve bu çatışmalarda Ali Batı'nın adamlarından 100 kadarı daha öldürülmüştü. Bu süre zarfında biri subay 14 asker yaralanırken 5 asker daha şehit olmuş; birliklerle hareket eden aşiretler de kayıplar vermişti.²⁰³³ Ancak Ali Batı'nın kuşatma altındayken ve bu kadar süren çatışmadan sonra hâlâ kaçabilmesi, yeterli silah ve mühimmat stokuna sahip olması dikkat çekiciydi. Bu yüzden Ali Batı, kaçmaya devam etmişse de yapılan takibat sonucunda yeniden çatışma çıkmıştı. Bu arada 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in emriyle Midyat'ta bulunan 6. Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Nuri Bey; Ali Batı'nın kaçarken uğradığı köy ve kasaba halkından destek almaması, aynı zamanda onu destekleyenlerin desteklerini çekmesi için bir bildiri yayınlamıştı. Ali Batı'nın yakalanması için de küçük müfrezeler teşkil edilmiş ve kaçmakta olduğu saha çevrelenerek kaçış yolları kapatılmaya çalışılmıştı.²⁰³⁴ En önemlisi, Ali Batı eşkıyasının yakalanmasına yardımca olacak kişilerin mükâfatlandırılacağı duyurulmuştu.²⁰³⁵

Adı geçen bildirinin de etkisiyle Ali Batı'ya bağlı bir kısım silahlı kişiler kendiliğinden köylerine dönmüş ve bir kısım aşiret mensupları da Ali Batı'ya olan desteklerini geri çekmişti.²⁰³⁶ 13. Kolordu tarafından 3 Temmuz 1919'da gönderilen bir telgrafa göre, kendisini takip eden askerî kuvvetlerin günden güne artması ve bölgedeki aşiretlerden aldığı desteğin kaybolması üzerine her yönden tecrit edilen Ali Batı, Haziran sonu itibarıyla artık bölgede etkinliği kalmamış vaziyette canını kurtarmak üzere kaçıp saklanmıştı.²⁰³⁷

²⁰³² 13. Kolordu karargâhı ile 5. Tümen ve 15. Alay arasındaki 4-5 Haziran 1919 tarihli yazışmalar. ATASE, İSH, 398/8-5a, 398/8-6a.

²⁰³³ A. Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi ...", s.216; O. Bozan, "Ali Batı ...", s.565-568.

²⁰³⁴ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.43; O. Bozan, "Ali Batı ...", s.569-570.

²⁰³⁵ Nitekim hadisenin bastırılmasında yararlılığı görülen mülki ve askerî görevliler ile bazı aşiret reisleri ödüllendirilmişti. Bkz. İ. Üzen, "Mütareke Dönemi'nde Bir Eşkıyalık Örneği: ...", s.338, 342.

²⁰³⁶ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.136-137.

²⁰³⁷ O. Bozan, "Ali Batı ...", s.570.

Bu gelişme, Albay Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Temmuz 1919 tarihli raporda da şu şekilde anlatılmıştı:

- Nusaybin ve Midyat hattında, hükûmet içinde hükûmet kurma girişiminde bulunan Ali Batı eşkıyasına karşı 2 Haziran - 15 Haziran 1919 arasında 13. Kolordu birlikleri adeta bir muharebedeymiş gibi harekât icra etmiş ve çarpışmalara girmişti.

- Kolorduca alınan tedbirler sayesinde hükûmetin otoritesi ve gücü gösterilmişti.

- Neticede Ali Batı'nın maddi ve manevi nüfuzu tamamen etkisiz kılınmıştı.²⁰³⁸

Bu süreçte 13. Kolorduya bağlı birlikler tarafından aranmakta olan Ali Batı, nihayetinde Kolordunun da raporunda belirtildiği üzere 18 Ağustos 1919'da²⁰³⁹ saklandığı Medah mevkiinde Binbaşı Abdülmecit Bey'in komuta ettiği 6. Alay 3. Tabur tarafından kuşatılmış; çıkan çatışmada kendisi ve adamları ölü ele geçirilmişti.²⁰⁴⁰ 6. Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Nuri Bey tarafından acele koduyla hazırlanan 18 Ağustos 1919 tarihli raporda; şiddetli çarpışma sonrası Ali Batı'nın ölü olarak ele geçirildiği, cesedinin üç saat sonra Midyat'ta karargâhın önünde teşhir edileceği bildirilmişti. 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey de bu başarısından dolayı Alay Kumandanı ve operasyonu icra eden birlikleri, bilhassa müfreze kumandanlarından Yüzbaşı Nevzat Efendi ve Teğmen Halis Efendi'yi tebrik etmiş; devlete sadık aşiretlerin de askerî birliklere yardımlarından memnuniyet duyduğunu belirtmişti. Bu haber; diğer askerî birliklere, Mardin Mutasarrıflığına ve civar kazalar kaymakamlıklarına da tebliğ edilmişti.²⁰⁴¹ Ali Batı'nın Midyat'a getirilen cesedinin teşhir edilmesiyle yeni isyan teşebbüsleri yaşanmaması için bu tarz

²⁰³⁸ HTVD, S.72, Yıl:24, Mart 1975, s.3-7, Vesika 1553.

²⁰³⁹ Eşkıya Ali Batı'nın ölü olarak ele geçirilmesiyle ilgili 13. Kolordudan alınan ve Harbiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda bu tarih 18 Ağustos 1919 olarak belirtilmişti. 5. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 18 Ağustos 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 399/110-56a; Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 24 Ağustos 1920 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 74/29; Yine de Ali Batı'nın öldürüldüğü tarihle ilgili bazı araştırma eserlerde bilgi karmaşası mevcuttur. Binbaşı Ömer Bey tarafından yazılan raporu ihtiva edip ATASE Arşivi, İSH Fonundaki (2486/105-1) numaralı kutu/gömlek/belgede yer alan ve Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nde yayımlanan arşiv belgesinde ise bu tarih 5 Temmuz 1919 olarak verilmiştir. (HTVD, S.74, s.3-7, Vesika 1596); Buna ilaveten Esengin ve Tansel, 18 Haziran tarihini (K. Esengin "İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...", s.43; S. Tansel "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I, s.125); Toker, Üzen, Bozan ve Yiner ise arşiv kaynaklarına atfen 18 Ağustos tarihini vermektedirler. (Y. Toker, Milli Mücadele'de İç İsyenlar ..., s.119; İ. Üzen, "Mütareke Dönemi'nde Bir Eşkıyalık Örneği: ...", s.341; O. Bozan, "Ali Batı ...", s.570. A. Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi ...", s.217).

²⁰⁴⁰ Y. Toker, Milli Mücadele'de İç İsyenlar ..., s.119; İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ..., s.43; K. Çelik, "Milli Mücadele'de İç İsyenlar...", s.586.

²⁰⁴¹ ATASE, İSH, 399/110-56a.

girişimler karşısında devletin otoritesi ve gücünün bulunduğu ve askerî birliklerin isyan girişimlerini bastırabilme etkinliğinde olduğunun gösterilmesi amaçlanmıştı.²⁰⁴²

Ali Batı'nın yanındaki birkaç yüz adamıyla 13. Kolordu unsurlarından üç ay müddetince kaçabilmesi, bu süreçte muhtelif çatışmalara girip özellikle birinde 10 gün boyunca çatışabilecek silah ve mühimmata sahip olduğunu gösteriyordu. Bu durum 13. Kolordu Kumandanlığınca, 6. Ordunun Musul Vilayeti'nden çekilirken İngilizlere terk etmek zorunda kaldığı silah ve mühimmatın, İngilizler tarafından gizlice asilere verilmesi şeklinde değerlendirilmişti.²⁰⁴³ Konuya ilişkin 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, Ali Batı-İngilizler ilişkisini, İngilizlerin bölgeyi istikrarsızlığa sürükleyen ve aşiretleri kışkırtan Ali Batı'yı potansiyel bir Kürt lideri görebileceği şeklinde dile getirmişti. Zira Ali Batı'nın iki ayı aşkın sürede bölgedeki birlikleri uğraştırması, Diyarbakır ve çevresindeki Kürtçüler tarafından bir Kürt hareketi şeklinde telakki edilmişti.²⁰⁴⁴ Eğer isyan genişlese ve Kürt aşiretlerinden destek alsaydı, İngilizlerin bunu hem Kürdistan tesis edilmesine yönelik bir argüman hem de bölgede asayiş olmadığı gerekçesiyle işgallerini genişletmek için bahane olarak kullanabilecekleri şüphesizdi.

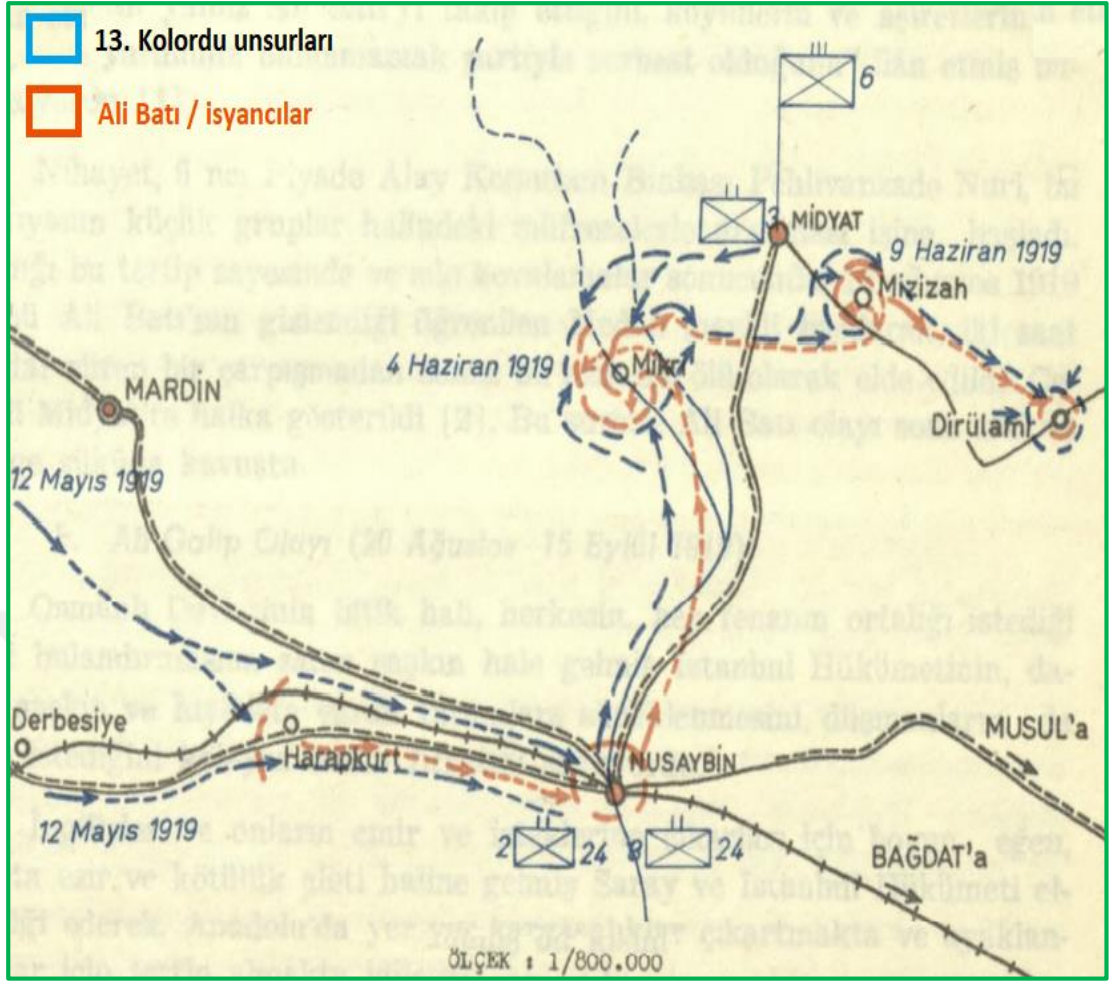
Nihayetinde hadisenin tehlikeli bir boyut almaya başladığı andan itibaren bölgedeki ana ve ast bağlı birliklerini harekete geçiren 13. Kolordu, gelişmelerle ilgili Harbiye Nezaretini de sürekli bilgilendirmişti. Bu süreçte 13. Kolordu dışında hadisenin bir diğer muhatabı ise Dâhiliye Nezareti, bazı durumlarda da Adliye Nezareti olmuştu. Nitekim Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 31 Mayıs 1919 tarihli yazıda; Ali Batı'nın Harput'ta tutuklu akrabalarının para karşılığında serbest bırakılabileceğini öğrenerek para toplamaya çalıştığını, tutuklu kimselerin serbest bırakılmaları hâlinde Diyarbakır Vilayeti'nde asayişin tehlikeye düşebileceğinden bu hususun Elazığ Vilayeti'ne bildirildiğini, aynı şekilde Dâhiliye ve Adliye Nezaretiyle de koordine kurulmasının uygun olacağını mütalaa etmişti. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da konuyu Dâhiliye Nezaretine havale etmişti.²⁰⁴⁵

²⁰⁴² Çatışmada Ali Batı ile birlikte 13 asinin ölü ve birinin sağ olarak ele geçirildiği bildirilmişti. Bkz. O. Bozan, "Ali Batı ...", s.566-567; K. Esengin, *Millî Mücadele'de Ayaklanmalar*, s.47-48.

²⁰⁴³ İ. Üzen, "Mütareke Dönemi'nde Bir Eşkîyalık Örneği: ...", s.335; O. Bozan, "Ali Batı ...", s.559.

²⁰⁴⁴ O. Bozan, "Ali Batı ...", s.560.

²⁰⁴⁵ *BOA, DH, EUM, AYŞ*, 11/43-3; *Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Haziran 1919 tarihli yazı. DH, EUM, AYŞ*, 11/43-1; A. Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi ...", s.213.

Harita/Kroki 4.4. Ali Batı'nın isyan sürecindeki hareket güzergâhı ve 13. Kolordu birliklerinin takip harekâtını gösterir kroki - *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar...*, s.42.

Öte yandan Ali Batı'nın Nusaybin'den firar ettiği anda, 24. Alay Kumandanının herhangi bir engelleme girişiminde bulunmaması, yerel makamlarca Dâhiliye Nezaretine rapor edilmişti. Bunun üzerine Nezaret tarafından, Harbiye Nezaretine şikâyet gönderilerek Alay Kumandanı hakkında tahkikat yapılması talep edilmişti. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da 13. Kolorduya gönderdiği 11 Haziran 1919 tarihli emirde, Ali Batı'nın firarına sebebiyet verdiği iddia edilen Alay Kumandanı hakkında tahkikat yapılmasını istemişti.²⁰⁴⁶

Bu kapsamda Harbiye Nezaretince 18 Haziran 1919'da Dâhiliye Nezaretine verilen cevaba göre, Ali Batı'nın Nusaybin'den çekilmesi esnasında tedbirsiz ve pasif davrandığı anlaşılan 24. Alay Kumandanı Binbaşı Nuri Bey, -cezalandırılmak üzere- Diyarbakır'daki 13. Kolordu karargâhına çağırılmıştı. Yazıda ayrıca yerel mülkî

²⁰⁴⁶ ATASE, İSH, 340/12-16.

idarenin tutumuna ilişkin bazı tespitler yapılmış, Kolordu ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair görüşlere de yer verilmişti. Buna göre 13. Kolordu, sorumluluk sahasında güvenlik ve asayişini sağlamaya çalışmaktaydı. Ancak bölgede olaylar ve isyankâr girişimler art arda meydana geliyordu. Esas sorun ise asayiş hadiseleri ile jandarma başa çıkabilecekken her bir vakaya karşı yerel mülki makamlardan gelen askerî kuvvet sevki talebiydi. Bu taleplerin dikkat alınması, Kolordu unsurlarının ufak tefek olayların peşinde dağılmasına yol açabilirdi. Bu da İtilaf devletleri nazarında mıntikanın asayişinin hakikaten olmadığını gösterecek büyük hadiseler cereyan ettiğinde Kolordunun zayıf ve aciz kalmasına sebep olacaktı. Tüm bu tespitlerden hareketle Harbiye Nezareti, mahallî idarelerin bu hususu dikkate alarak kendi idareleri ve jandarma kuvvetiyle asayişin temini hususunda Kolorduya yardımcı olmalarını istemiş; bunun için de Dâhiliye Nezaretinin gerekli makamlara emir vermesini talep etmişti.²⁰⁴⁷

Sonuç itibarıyla Ali Batı hadisesinin, Mütareke sonrası 13. Kolordu bölgesinde ortaya çıkan ilk ve kapsamlı silahlı isyan girişimi olduğu görülmektedir. İngilizlerin el altından desteklediği bu isyan, Ali Batı'nın bölgesinde bir otorite olma amacını taşıyan bununla birlikte büyük bir Kürt isyanına dönüşme potansiyelini haizdi. Neticede 13. Kolordunun aldığı tedbirler ve Kolordu unsurlarının müşterek operasyonu ile bertaraf edilmiştir. Böylece İsyân'ın çevre bölgelere yayılması ve İngilizlerin desteğiyle daha büyük bir ayaklanmanın çıkması da engellenmiştir.

4.3.1.2. Cemil Çeto İsyanı

13. Kolordu bölgesinde meydana gelen ikinci büyük silahlı isyan girişimi Cemil Çeto tarafından başlatılan ayaklanmaydı. Bahtiyar Aşireti reisi olan bu şahıs, Siirt'in Garzan (Kurtalan) bölgesinde yaşamaktaydı. Henüz Birinci Dünya Savaşı ve öncesinde yaklaşık 30 yıldır eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan, özellikle Siirt-Batman hattında huzur ve düzeni bozan sicili oldukça kabarık birisiydi. Defalarca üzerine takip müfrezeleri gönderilmesine rağmen yakalanmayan Cemil Çeto, bir müddet sonra yakalansa da af talebinde bulunduğu için serbest bırakılmıştı. Ancak yol kesme, adam kaçıрма-öldürme, halkın emvaline musallat olma gibi çeşitli eylemlerde bulunmaya

²⁰⁴⁷ BOA, DH, EUM, AYŞ, 14/27-5; İ. Üzen, "Mütareke Dönemi'nde Bir Eşkıyalık Örneği: ...", s.343-344; O. Bozan, "Ali Batı ...", s.567.

devam etmişti. Bu açıdan devlet otoritesini sarsan bir eşkıya olarak bölge halkı tarafından oldukça tehlikeli görülmekteydi.²⁰⁴⁸

Mütareke şartlarıyla ortaya çıkan asayişsizlik ortamından ve idarenin de zor durumda kalmasından istifade ile yeniden harekete geçen Cemil Çeto, henüz 1919 yılı bahar aylarında Batman-Beşiri'deki Raman aşiretiyle iş birliğine gitmiş; bölgeyi ortaklaşa kontrolleri altına almak istemişti. Bu durumu haber alan bölge halkı ve Cemil Çeto'ya karşı olan aşiretler; Bitlis Valiliğine başvurarak onun saldırılarından birçok kişinin Garzan'dan Siirt'e göç etmek durumunda kaldığını, buna karşı tedbir alınmasını ve Çeto'nun yakalanıp bölgeden sürülmesini talep etmişlerdi. Fakat Valiliğin tedbir alma noktasında gücü yetersiz kalmıştı. Meselenin hangi şekilde halledilebileceği ve alınacak tedbirler hakkında Dâhiliye Nezareti ve Bitlis Valiliği arasında yazışmalar yapılmıştı.²⁰⁴⁹

Konuyla ilgili Dâhiliye Nezaretinden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen yazıda; Cemil Çeto eşkıyasının 400 kadar adamıyla Beşiri'deki Raman aşiretiyle bir araya gelerek diğer aşiretlere tacizde bulunduğu belirtilmişti. Bu kapsamda meselenin evvela nasihatle halledilmesine çalışılması, ilgili şahsın bölgeden gönderilerek bir daha geri dönmemesinin sağlanması, konuya ilişkin Beşiri ve Silvan Kaymakamlarının bölgeye gönderilerek verilen emri uygulamaları istenmişti.²⁰⁵⁰ Cemil Çeto'nun bu ilk girişimine karşı idari tedbirler alınarak meselenin sulh yoluyla halledilmesine öncelik verildiği; bu sebepten de 13. Kolorduya herhangi bir operasyon görevi gündeme gelmediği takip edilmektedir.

Yaptığı eşkıyalık hareketlerine rağmen hakkında emniyet-askerî tedbir icra edilmemesi, Cemil Çeto'nun düzen ve asayiş ihlal etmeye devam etmesine neden olmuştu. Eşkıya taifesi, bu defa da Haziran 1919'da Garzan kazasına bağlı köyleri basarak hayvan ve malları gasp etmiş; köylüleri tehdit etmişti. Vuku bulan gelişmelerin hükûmete intikal etmesi üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa adına Sadaret Müsteşarı Receb Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Bitlis Vilayeti tarafından gerekli tedbirlerin alınarak adı geçen eşkıya tayfasının halkın can ve mal güvenliğine zarar vermelerinin engellenmesi istenmişti.²⁰⁵¹

²⁰⁴⁸ S. Olgun, "Beşar ve Cemil Çeto ...", s.35-51.

²⁰⁴⁹ S. Olgun, "Beşar ve Cemil Çeto ...", s.51-53.

²⁰⁵⁰ *Dâhiliye Nezaretinden, Bitlis Valiliğine gönderilen 2 Nisan 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 98/21.*

²⁰⁵¹ *Sadaretten, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2-3 Haziran 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 11/48-3.*

Bununla birlikte Bitlis Vali Vekili Mustafa Bey, Jandarma Kumandanlığından aldığı mütalaanın da etkisiyle Cemil Çeto'nun üzerine askerî birlik yollanmamasını Dâhiliye Nezaretinden talep etmişti. Gerekçe olarak askerî birlik sevkinin zaman ve mekân açısından uygun olmadığı, sevk edilse bile Diyarbakır'daki eşkıyalığa meyyal aşiretler üzerinde olumsuz tesir oluşturacağı ve şu ana kadar silahlı bir takip hareketinin yapılmadığı gibi hususlar öne sürülmüştü.²⁰⁵²

Tüm bu eşkıyalık faaliyetleriyle Cemil Çeto'nun tıpkı Ali Batı gibi bulunduğu bölgede bir otorite olma amacında olduğu ifade edilebilir. Yaptığı girişimler, sahip olduğu emval ve halkın kendisinden çekinmesi, şüphesiz ona bölgenin en nüfuzlu şahıslarından biri olma konumunu da sağlamıştı. Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 25 Haziran 1919 tarihli yazıda, Ali Batı hadisesini göz önüne alarak Cemil Çeto gibi isimlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini vurgulamış; bu kişilerin işlerine geldiği gibi davranabildiğine dikkat çekmişti.²⁰⁵³

Buna rağmen Cemil Çeto, Erzurum Kongresi sonrası Mustafa Kemal Paşa'dan özel bir mektup almıştı. Zira bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, 16. Kolordu Kumandanı iken tanıdığı Güneydoğu'nun eşraf ve ileri gelenleri ile bazı aşiret reislerine mektuplar yollayarak Millî Mücadele Hareketi'nin, yerelde nüfuzlu şahıslar eliyle halk tabanında yaygınlaştırılmasını hedeflemişti. Bu amaçla Cemil Çeto'ya yazdığı 13 Ağustos 1919 tarihli mektubunda; Mütareke şartlarının ortaya koyduğu kaotik durumdan bahsederek bölgenin Ermenilere bırakılmaya çalışıldığını, diğer yandan Diyarbakır'da bölücü (Kürtçülük) faaliyetlerin meydana geldiğini, Erzurum Kongresi'nde alınan kararlarla bu girişimlerin engellenmesi için bölge halkının tek yürek olduğunu belirtmiş; bu azim ve kararlılıkla bölgede teşkil edilen Müdâfaa-i Hukuk teşkilatının kendisinin desteğiyle Garzan'da da kurulmasının beklendiğine dikkat çekmişti.²⁰⁵⁴ Bu mektupla Cemil Çeto'nun nüfuzlu bir kişi olmasından istifadeyle bölgede Millî Mücadele Hareketi'nin güçlendirilmeye çalışıldığı ifade edilmelidir.

Cemil Çeto ise kendisi ve bölgedeki tüm aşiretlerin devlete bağlı olduğunu, hatta bizzat Siirt'teki 2. Tümen Kumandanı ile görüşüğünü bildirmiş; alınması gereken tedbirlere uyma noktasında hazır olduklarını iddia etmişti. Mustafa Kemal

²⁰⁵² Bitlis Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 25-26 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 16/71-2.

²⁰⁵³ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.36-39.

²⁰⁵⁴ Atatürk, Nutuk Vesikalar, s.944-945.

Paşa tarafından Cemil Çeto'ya yazılan 15 Eylül 1919 tarihli cevapta; bütün Kürtlerin din ve devlete olan sarsılmaz sadakatlerini göstermelerinin Sivas'taki Kongre üyeleri arasında büyük memnuniyet uyandırdığını bildirmişti.²⁰⁵⁵ Kendisine verilen bu değere, hatta işlediği suçlara hoşgörölü yaklaşmasına ve Millî Mücadele'ye destek vereceğini açıklamasına rağmen Cemil Çeto'nun 13. Kolordu mntıkasında artan Kürtçölük cereyanından da etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Esasında 16 Mart'ta İstanbul'un işgal edilmesinin haber alınması, bölgede Osmanlı saltanatının sona erdiğine ve hükûmetin otoritesinin kalmadığına yönelik “*Kürt Teali Cemiyeti ve Kürt Teşkilât-ı İctimaiyye Cemiyeti*”nin propagandalarının artmasına sebebiyet vermişti.²⁰⁵⁶ Hatta Nisan 1920'deki San-Remo Konferansı'nda bölgede özerk Kürdistan kurulması kararı alınmıştı. Bütün bu gelişmeler, Cemil Çeto'nun isyan girişimine yeltenmesinde etkili olmuştu. Nitekim isyan girişiminden kısa süre önce (mayıs ayında) Haydaranlı/Hıdranlı aşireti reisi Hüseyin Paşa, Cemil Çeto'yu ziyaret ederek Kürt devleti kurulmasına yönelik karar alındığını ve İtilaf devletlerinin Millî Mücadele Hareketi'ni dağıtacağını, dolayısıyla İngilizler gelmeden silahlanarak Kürdistan kurulması için hazır olunması gerektiğini söylemiş; bu bağlamda Kürt Teali Cemiyetinin beyannamelerini dağıttığını bildirmişti.²⁰⁵⁷

Zikredildiği gibi Cemil Çeto'nun, hükûmet ve asayişin kaybolduğu böylesine kaotik bir ortamda, İngiliz işgalinin gerçekleşeceği varsayımıyla yeni dönemde rol kapmak istediği aşikârdır. Bu kapsamda bulunduğu Siirt-Batman hattında rekabet hâlinde olduğu aşiretlerden de önce erken davranarak diğer aşiretlere karşı üstünlük sağlamak ve bölgede hâkimiyetini tesis etmek için harekete geçmişti. Dahası, onun Kürt aşiretlerine yönelik isyan çağrısı, Osmanlı Devleti'nin otoritesini ortadan kaldırma ve bölgede Kürdistan'ın kurulması amacını taşımaktaydı. Bu yönüyle İsyân, amaç ve maksadı bakımından Ali Batı İsyânı'na göre açık bir şekilde ayrılıkçı/bölücü Kürtçölü niteliği haizdi.

Cemil Çeto, isyana başlayacağı süreçte aşiretleri kendisine destek vermeye davet ederken bölgedeki hasımlarından Reşkotan Aşireti Reisi Sabri Ağa'ya yazdığı mektubunda; “*Hükûmet ve Orduyu ortadan kaldırmak için, Garzan'da bütün aşiretler birleştik. Yalnız siz kaldınız. Şayet siz bu bağlaşımaya (ittifak) girmezseniz pişman ve*

²⁰⁵⁵ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, s.98-101.

²⁰⁵⁶ S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, s.129; S. Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, C.3, s.91-96.

²⁰⁵⁷ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.180-181; Y. Toker, *Millî Mücadele'de İç İsyânlar ...*, s.117.

perişan olacaksınız.” ifadelerini kullanmıştı. Ancak, Sabri Ağa kendisine hükûmete bağlı olduğu ve kendisinden korkmadığı şeklinde bir yanıt vermişti. Bunun üzerine Cemil Çeto, 20 Mayıs 1920’de ikamet ettiği Garzan’da 300 kadar adamıyla isyan bayrağını açmış ve çevredeki bazı aşiretlerin desteğiyle hareket ederek Batman-Beşiri hattını kontrol altına almaya çalışmıştı.²⁰⁵⁸

Neticede bazı aşiretlerden aldığı destekle harekete geçen Cemil Çeto, Garzan ve çevresini kontrolü altına aldığını ilan etmişti.²⁰⁵⁹ Haberi alan 13. Kolordu ise derhâl tedbir alma yoluna gitmiş ve isyanı bastırmak üzere bağlısı 2. Tümeni görevlendirilmişti. İsyan başladığında karargâhı Savur’da olan 2. Tümen 1. Alay karargâhı ile 1. ve 3. Taburlar ve iki büyük dağ topu Siirt’te bulunmaktaydı. Cemil Çeto’nun girişimini bertaraf etme görevi ise personel bakımından takviye edilen 1. Tabur’a verilmişti. Adı geçen birliklerin, asilerin bulunduğu mıntıkaya intikal etmesi üzerine çatışma başlamış ve bunun sonucunda elebaşının etrafına toplanan eşkıyanın bir kısmı esir edilmişti. Cemil Çeto ise adamlarının geri kalanıyla kaçmıştı. Fakat makineli tüfek ve etkili topraklarla teçhiz edilmiş düzenli birliklerden müteşekkil Kolordu unsurlarına mukavemet edemeyeceğini anlayan Cemil Çeto, 7 Haziran 1920’de oğullarıyla birlikte mecburen teslim olmuştu.²⁰⁶⁰

Cemil Çeto’nun girişimi, Ali Batı’nın girişimiyle kıyaslandığında, amacına ulaşmak için ortam daha müsait gibi gözüktse de 13. Kolordunun ve Millî Mücadele Hareketi’nin bu dönemde daha etkin ve güçlü olduğu göz önüne alındığında şüphesiz beyhude bir girişim olarak kalmıştır. Hadiseyi sonlandırmak üzere 13. Kolordudan seferber edilen unsurlar da Ali Batı İsyanı’na göre daha az sayıda olmuştur. Bu bağlamda silah ve teçhizat açısından da Cemil Çeto’nun, Ali Batı’nın girişimine göre daha zayıf olduğu ve kısa sürede teslim olmak zorunda kaldığı görülmektedir. Neticede 13. Kolordu mıntıkasında, çapı ve etkisi sınırlı kalsa dahi ikinci isyan girişimi Kolordu birlikleri tarafından kısa sürede bertaraf edilmiştir. Cemil Çeto İsyanı’nın Ali Batı İsyanı’ndan daha kısa sürede bastırılmasında, bu süreçte Kolordunun etkinliği kadar Cemil Çeto’nun Ali Batı gibi çevresinden ve/veya İngilizlerden destek alamaması da önemli bir rol oynamıştır.

²⁰⁵⁸ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.180; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III ...*, s.48.

²⁰⁵⁹ S. Olgun, “Beşar ve Cemil Çeto ...”, s.53-55, İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s.404.

²⁰⁶⁰ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.180-181; S. Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar III*, s.129-130; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III ...*, s.74.

4.3.1.3. Millî Aşireti İsyanı

Millî aşireti, çoğu aşiret mensubunun Urfa'ya bağlı Viranşehir-Harran hattında yaşadığı bölgenin en büyük aşiretlerinden biriydi. Ayrıca genel olarak Diyarbakır-Urfa-Mardin ve çevre bölgelerde de aşiret mensupları bulunmaktaydı ve birçok aşiret buraya bağlı olup Millî aşireti zaman içerisinde adeta bir aşiret konfederasyonu şeklinde genişlemişti. Dolayısıyla Araplarla iç içe yaşamaları nedeniyle bu aşiret yapısı içerisinde sadece Kürt olmayıp Araplar da vardı. Bununla birlikte Mütareke Dönemi'nde İngilizler tıpkı Bedirhanlar gibi Millî aşiretini de Kürdistan tesisi konusunda tahrik etmeye çalışmışlardı. Emir Faysal ise -tek taraflı ilan ettiği-Suriye'deki Arap idaresine Millî aşiretinin de katılması için çaba sarf etmişti.²⁰⁶¹

Bu dönemde, İngilizlerin aşiret nezdindeki kışkırtıcı propagandaları ve işgal girişimlerine karşı Mardin-Urfa hattında konuşlu 6. Ordunun kumandanlığını yürüten Ali İhsan Paşa, Millî aşireti dâhil bölgedeki aşiret reisleriyle görüşmüş, onların devlete bağlılığını temin etmeye çalışmıştı. Hatta öyle ki yeni işgallere karşı tedbir amaçlı bu aşiretlere bir miktar silah ve cephane vererek devletin yanında yer almalarını temin etmek istemişti. Bu kapsamda daha önceden aldığı cezayla hapiste bulunan Millî aşireti reisi İbrahim Paşa oğlu Mahmud Bey serbest bırakılmıştı. Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ifade eden Mahmud Bey, işgallere karşı aşiretini silahlandırmıştı.²⁰⁶² Bununla da kalmayıp Mart (1919) ayında 13. Kolorduya da müracaat ederek İngilizlerin Araplarla birlikte Harran-Resulayn hattını işgal edebileceğini belirterek işgale karşı mukabele edilecekse Kolorduya yardımcı olabileceğini ifade etmişti.²⁰⁶³

Öte yandan İngiltere'nin bölgede hayata geçirmeye çalıştığı Kürdistan projesi doğrultusunda bölgede dolaşan İngiliz Yüzbaşı Woolley, Mayıs ayında Millî aşireti dâhil bölgedeki aşiret reislerini bir toplantıya çağırmıştı. Mahmud Bey, bu durumu 13. Kolorduya bildirerek nasıl hareket etmesi gerektiğini sormuş; 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in iştirak etmemesi yönündeki tavsiyesine uyararak görüşmeye katılmamış, yerine bir temsilci göndermişti. Yüzbaşı Woolley, Mahmud Bey'in bu tavrının hasmı olan Aneze aşiretinin toplantıya katılmasından ötürü

²⁰⁶¹ Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Millî aşireti XVIII. - XIX. YY*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2007, s.77-84, 164-165; Oktay Bozan, "20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Millî aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.33, S.96, Kasım 2017, s.40-42.

²⁰⁶² M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.116-117.

²⁰⁶³ Ö.O. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri ...*, s.167.

olduğunu belirtmişti.²⁰⁶⁴ Fakat 14-15 Mayıs'ta Millî aşireti reisi Mahmut Bey ile görüşen Wooley, İngiltere'nin Suriye ve Irak'ta bir Arap Hükûmeti kuracağını, Viranşehir ve çevresindeki aşiretlerin hangisine bağlanmak istediğini, bölgede bir Kürt devleti kurulması hâlinde tepkilerinin ne olacağını sormuştu. Mahmud Bey'den aldığı cevap Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılığı yönünde olmuştu. Bu görüşme Albay Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezaretine iletilmişti.²⁰⁶⁵

Görüşmeyle ilgili Yüzbaşı Woolley'in, Türklerle-Kürtlerin birleşip İngilizlere karşı tavır aldığına dair suçlama yöneltmesine Mahmud Bey, istediği zaman aşiretiyle Urfa'daki İngiliz garnizonunu bertaraf edebileceğini; ama daha sonra İngiliz ordusunun tüfek, top ve uçakla kendisine saldırıp mahvedeceğini bildiği için böyle bir işe cesaret edemediğini dile getirmişti.²⁰⁶⁶

Mahmud Bey'in bu tutumuna rağmen Wooley'in, başta savaş sırasındaki Ermeni tehciri sırasında yaşanan olaylarda aşiretinin de paylarının olup olmadığına dair manipüle ettiği ve korkuttuğu; ayrıca görüşmede konuyu bölgede bir Kürt idaresi tesis etmeye getirdiği takip edilmektedir. Wooley, böyle bir durumda Bedirhan Bey ile kendisini aday olarak gördüklerini belirtmişti. Bunun üzerine Mahmud Bey, kendisine aşiretinin durumu ve kendi tutumunun nasıl olacağıyla ilgili şunları ifade etmişti: Kendi aşireti, Bedirhanlar aşiretiyle (reisleri Abdurrazza Bedirhan Bey) birlikte bölgenin en büyük aşireti sayılmaktaydı. Aşiretinin Dersim'e kadar uzanan geniş bir nüfuzu bulunup babası döneminde bölgedeki bütün Kürt aşiretleri kendilerine bağlıydı. Bu yüzden Kürdistan liderliği konusunda hazırды ve İtilaf devletlerince verilecek karar ne şekilde olursa kabul edecekti. Görüşmeye ilişkin açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki Mahmud Bey, hâlihazırda Osmanlı Devleti'ne sadık olduğunu beyan ederek İngiliz tahriki ile harekete geçmeyi düşünmediğini vurgulamıştı. Ancak İngilizlerin bölgeyi yapılandırmalarına yönelik gücünü bildiğini de açıkça ifade ederek eğer bir Kürt idaresi kurulacaksa bunun Bedirhanların değil kendisinin yönetiminde olması lüzumunu belirtme gereği duymuştu. Hâliyle bölgenin en büyük aşiretlerinden biri olması hasebiyle böyle bir ihtimal karşısında Millî aşiretinin kendi menfaatlerine uygun davranacağı aşikârdı. Bunu bilen Woolley de kendisine söylediği sözlerden

²⁰⁶⁴ M.E. Üner, "Urfa'nın Kurtuluşunda Aşiretlerin Rolü", s.801.

²⁰⁶⁵ Oktay Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngilizlerin Milli Aşiretine Yönelik Politikaları", *Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı*, C. II, Ed., Ahmet Aksın, Yavuz Haykıt, Filiz Yıldırım, İstanbul, Hiper Yayın, 2020, s.248-252.

²⁰⁶⁶ M.K. Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ...*, s.58.

hareketle Mahmud Bey'in, müstakbel Kürt prensliğinin güçlü lider adaylarından biri olduğunu raporlamış ve ondan İngilizlere bağlı olduğuna dair bir belge de almıştı.²⁰⁶⁷

Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey ile Yüzbaşı Woolley'in görüşmesi hakkında, Siverek'teki 1. Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Nuri Bey de bir rapor hazırlayarak 13. Kolorduya göndermişti. 20 Mayıs 1919 tarihli rapora göre Woolley, Mahmud Bey'i Suriye Hükûmeti'ne katılmak için ikna etmeye çalışmıştı. Ancak Mahmud Bey bunu kabul etmeyip Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ifade etmişti. Woolley, bu defa “*ya Kürdistan teşkil ederse ne vaziyet alacakları*” sorusu üzerine aynı şekilde devlete bağlı olacaklarını beyan etmişti. Nuri Bey'e göre Woolley'in asıl amacı; Diyarbakır havalisindeki aşiretlerin durumu ile Müslümanların ve Ermenilerin nüfusunu anlamaktı. Bu kapsamda Mahmud Bey'den görüşlerini istemişti.²⁰⁶⁸ İlgili rapora rağmen Oktay Bozan'ın tespitine göre Woolley, Mahmud Bey ile gizli bir görüşme de gerçekleştirmiş ve yukarıda ifade edilen konuların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yanında yer almadığını ifade etmeye çalışmıştı.²⁰⁶⁹

Şüphesiz Mahmud Bey'in tavrını tespit etmek kolay değildi. Kısa sürede farklı ve çelişkili açıklamaları olmuştu. Bu defa Mayıs ayı sonunda Binbaşı Noel, Viranşehir'e gelerek kendisiyle görüşmüştü. Bu görüşmede, bölgede İngiltere'nin desteğiyle Kürdistan tesis edileceğini belirterek Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmesi için para desteği sağlanacağına dair teklifte bulunmuşsa da Mahmud Bey, hükûmete sadık olduğunu bildirmişti. Binbaşı Noel, görüşmelerine ilişkin raporunda, Millî aşiretinin öz benliğinden uzaklaşarak Araplaştığını gördüğünü ve hayal kırıklığı yaşadığını not düşmüştü.²⁰⁷⁰ Ayrıca Faysal'ın adamı Ramazan da Mahmud Bey ile görüşmek istemiş fakat bu talebini Mahmud Bey geri çevirmişti. Bu gelişme, Viranşehir'deki Süvari Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nazım Efendi tarafından 31 Mayıs 1919 tarihinde Kolorduya raporlanmıştı.²⁰⁷¹

Sonuçta İngilizler, bölgenin en nüfuzlu aşiretlerinden biri olması hasebiyle Millî aşiretini gâh Kürdistan teşkili gâh Suriye-Arap teşkilatına dâhil etmeye

²⁰⁶⁷ M.K. Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ...*, s.58; M.R. Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Millî aşireti...*, s.164-165; O. Bozan, “Mütareke Dönemi'nde İngilizlerin Milli Aşiretine Yönelik Politikaları”, s.249-250.

²⁰⁶⁸ ATASE, *İSH*, 340/9-2, 340/9-3.

²⁰⁶⁹ O. Bozan, “Mütareke Dönemi'nde İngilizlerin Milli Aşiretine Yönelik Politikaları”, s.249-250.

²⁰⁷⁰ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu ...*, s.58, 65; O. Bozan, “Mütareke Dönemi'nde İngilizlerin Milli Aşiretine Yönelik Politikaları”, s.250-253.

²⁰⁷¹ ATASE, *İSH*, 340/12-1, 340/12-2, 340/12-4a.

çalışmaktaydı. Tüm bunlardan hareketle Mahmud Bey'in Osmanlı yetkililerine başka, İngilizlere başka konuşarak süreci idare etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

İngiliz subaylarının Millî aşireti nezdindeki bu girişimleri ve görüşmeleriyle eş zamanlı olarak 1919 yılının mayıs ayı sonlarında Mahmud Bey'in kardeşi Timur Bey, Diyarbakır'a bağlı Ergani kazası dâhilinde 400 atlı ile dolaşmaya başlamıştı. Timur Bey, hükûmet tarafından bu bölgenin üç kardeşi arasında taksim edilmiş olduğunu söyleyerek kendi tarafına silahlı kişiler toplamaya başlamıştı. Ayrıca herkesin mutlaka at ve silah tedarik etmesi ve bölgedeki aşiretlerin bir araya gelmeleri çağrısını yapmış, dediklerini yapmayanların eşyalarının yağmalanacağını belirtmişti. Ergani'deki 5. Topçu Alay Kumandanlığının bu durumu 13. Kolordu karargâhına bildirmesi üzerine zikredilen hususlar abartılı değerlendirilse de gerçekliğinin ivedi şekilde tetkik edilmesi istenmiş; bu doğrultuda 13. Kolordu Kumandanlığınca, Timur Bey ve adamlarının silahlı eyleme girişimleri hâlinde 5. Topçu Alayının bu girişime müdahale etmesi emredilmişti.²⁰⁷²

Timur Bey'in veya bir bütün hâlinde Millî aşiretinin, olası ayaklanma eylemine karşı 13. Kolordu Kumandanlığınca gerekli tedbirlerin alınmasına devam edilmişti. Nitekim 1 Haziran 1919 tarihli Ergani'deki 5. Topçu Alay Kumandanlığına gönderilen emirde; Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey'in kardeşlerinin hem Ergani hem de Siverek civarında yaptıkları seyahat ve icraatlarının siyasi bir isyan mahiyetinde olabileceği değerlendirilmişti. Bu durumda ilgili şahısların yakalanmasının, bölgenin ve halkın kargaşa ortamından korunması bakımından elzem olduğu dile getirilmiş olup konuya ilişkin 5. Topçu Alayına verilen emirde, şu hususların yerine getirilmesi istenmişti:

- Elazığ'dan Kolordu karargâhına görevlendirilen süvari bölüğünün (12. Süvari Alayı 1. Bölük) Ergani'ye intikal etmesi,

- Bu süvari bölüğü ve bölgedeki jandarma unsurlarının da katılımıyla 5. Topçu Alayı birliklerinin mümkün olduğu kadar fazla süvariye sahip olması,

- 5. Alay Kumandanı emrindeki bu birliklerin Millî aşiretinden Timur Bey ve ona destek veren ağaları tutuklaması ve Diyarbakır'daki Kolordu karargâhına göndermesi,

- Ayrıca bu kişilerin ahaliden gasp ettiği malların da geri alınması.²⁰⁷³

²⁰⁷² 13. Kolordunun, 7 Haziran 1919 tarihi harp ceridesi. ATASE, İSH, 340/10-4.

²⁰⁷³ ATASE, İSH, 340/11-2.

13. Kolordunun müteakip emrinde ise takviye olarak Elazığ'daki 15. Piyade Alayından bir taburla iki makineli tüfeğin de Ergani'ye doğru yola çıkartıldığı bildirilmiş ve şu direktif verilmişti:

- Timur Bey ve adamlarının yakalanması için gerektiğinde ateş edilmesi ve zorla derdest edilmeleri,
- Köylüleri tehdit ederek mallarını yağmalayan ağaların da tutuklanıp hapsedilmesi,
- Köylülerden gasp edilen malların iade edilmesi ve bu iş için kaymakamlıktan jandarma ve memur istenmesi.

Söz konusu emirlere rağmen mülki idaredeki görevliler Mahmud Bey'in sadakatinden bahisle emirleri uygulamada tereddüt göstermişlerse de 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, Siverek ve Ergani'de olabilecek isyan hadisesine karşı tereddütsüz bir şekilde tedbir almanın ve mazlum halkın emniyetini korumak için asayiş sağlamasının gerekli olduğunu belirtmişti.²⁰⁷⁴ Albay Cevdet Bey'in bu tutum ve ihtiyatlı tutumunda, Ali Batı'nın da isyan hareketi öncesindeki bu tarz girişimlerinin olması bulunmaktaydı.

Bu süreçte 13. Kolordu Kumandanlığının, bölgesinde ikinci defa büyük çaplı bir isyan olmaması için önleyici tedbirleri uygulamaya koyduğu görülmektedir. İlk etapta Kolordu, Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey ile kardeşi Halil ve Abdurrahman Beyler'e de tebligat yapılmış; Timur Bey'in Ergani'den geri çekilmesi ve gasp ettiği malları iade etmesi istenmişti. Mahmud Bey de Kolordu karargâhına bir adamını göndererek bu hareketi tasvip etmediğini belirtmiş ve hükûmete sadakat konusunda teminat vermişti. Kolordu Kumandanlığınca kendisine verilen cevapta, Millî aşiretinin aşiret ileri gelenleri vasıtasıyla ve onlardan toplanan paralarla silahlanmasından rahatsız olduğu ve buna rıza gösterilemeyeceği belirtilince Mahmud Bey "*Mademki ordunun rızası yoktur. Mevcut silah ve cephaneyi orduya terk eder ve emirlerinden katiyen dışarı çıkmayız.*" şeklinde bir yanıt vermişti. Aynı şekilde kardeşi Timur Bey'in hareketinin sonlandırılması ve gasp edilen her malın iadesi için garanti vermiş ve böylece hadise kapanmıştı.²⁰⁷⁵ Anlaşıyor ki Mahmud Bey, şimdilik devletten yana tavır koymuş ise de kardeşi Timur Bey, İngiliz subaylarının propagandalarından

²⁰⁷⁴ 13. Kolordudan, 5. Topçu Alayına verilen 1 Haziran 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/11-3, 340/11-4.

²⁰⁷⁵ 13. Kolordunun 31 Mayıs 1919 tarihli raporu. ATASE, İSH, 340/12-4.

etkilenerek Osmanlı Devleti'nin otoritesini bozacak nitelikte bir girişimde bulunmuştu.

13. Kolordu Kumandanlığı, bu tedbirlerin yanı sıra Millî aşiretinin etkinlik gösterdiği yerlerden biri olan Siverek'teki 1. Süvari Alayının, bir miktar asker ve makineli tüfekle takviye edilmesini kararlaştırmıştı. Bu amaçla 2. Tümenin mülga makineli tüfek bölüklerinden birinin geçici teşkil edilmesi, Diyarbakır hastanesinden 25 askerin 4 Haziran akşamı itibarıyla Siverek'teki alaya gönderilmesi ve depolardan silah ve cephane verilecek bu askerlerin makineli tüfek takımına katılması, 15. Piyade Alayı 3. Tabur emrinde bulunan makineli tüfek takımının da 5 Haziran'da Siverek'e hareket ederek 1. Süvari Alayı emrine girmesi uygun görülmüştü.²⁰⁷⁶

Zikredilen tedbirlerin yanı sıra gerçekten de İngiliz işgali döneminde aşiret reisi Mahmud Bey, hükûmet sadık kalmak isterken kardeşleri Abdurrahman ve Timur Bey İngilizlerle iş birliğini savunmuşlardı.²⁰⁷⁷ Bu açıdan Millî aşireti, 13. Kolordu nezdinde Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında hangi tarafa meyledeceği konusunda şüphe duyulan bir konumda olmaya devam etmişti. Nitekim Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey ile Binbaşı Noel Temmuz ayında tekrar görüşmüştü. Binbaşı Noel, Mahmud Bey'e yüklü miktarda para vererek 6 hafta içinde (İstanbul'da İngilizlerin de katılımıyla planlanan Malatya-Bedirhanlar-Ali Galip ortak girişimini kasten) bölgede tek bir Türk subayının kalmayacağını bildirmişti.²⁰⁷⁸

Bu görüşme üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda; İngilizlerin Millî aşiretine çok önem verdiklerini, İngiliz subaylarının aşireti sürekli ziyaret edip görüşmek istediklerini, hatta Mahmud Bey'i hem Urfa'ya hem Halep'e davet ettiklerini ifade etmişti.²⁰⁷⁹ Yine de Millî aşireti, İngilizlerin Urfa'yı işgal altında tuttuğu dönemde herhangi bir isyana kalkışmayıp devlete sadık pozisyonunu korumuştur.

²⁰⁷⁶ 13. Kolordudan, 1. Süvari Alayına verilen 2 Haziran 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/11-8, 340/11-9.

²⁰⁷⁷ İ. Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.55.

²⁰⁷⁸ M.K. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s.88; 10 Temmuz 1919'daki görüşmeye ilişkin Yüzbaşı Wooley'in hazırladığı rapora göre Mahmud Bey kendisine, Türklere zorunlu olarak yardım ettiğini ve esasında Türkleri sevmediğini söylemişti. Bkz. A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan...*, s.48-52; Mahmud Bey nezdinde propaganda yapan Binbaşı Noel de Osmanlı tarafının, Mahmud Bey'i kendi tarafında tutmak için yoğun çaba sarf ettiğini raporlamıştı. Ancak kendileri de aynı hamleleri yapıyordu. Bkz. O. Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngilizlerin Milli Aşiretine Yönelik Politikaları", s.253; Dolayısıyla Mahmud Bey'in söylemleri çıkarıcı, tutumu da her an değişebilecek mahiyettedir.

²⁰⁷⁹ HTVD, S.7, s.35-37, Vesika 147; O. Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngiliz İstihbarat Subayı ...", s.459-460.

Buna karşılık aşiret, Urfa dâhil bölgenin Fransa tarafından işgal edilmesi üzerine, bu kez Fransızlar tarafından tahrik edilmişti. Fransız işgali döneminde Albay Cevdet Bey'in hazırladığı rapora göre, Mahmud Bey'in sadakati konusu şüpheli ise de kardeşlerinden bazıları Fransızlara yakın durmaktaydı.²⁰⁸⁰ 13. Kolordunun 12 Mart 1920 tarihli raporunda da Millî aşiretinin Urfa'nın güneyindeki Telabyad istikametinde hareket ettiği haber alınmıştı.²⁰⁸¹

Millî aşireti, bir miktar aşiret kuvvetiyle de Urfa kuşatmasına dâhil olmuştu.²⁰⁸² Ancak Urfa'nın geri alınmasından sonra, Albay Cevdet Bey'in raporuna göre Urfa muhasarasında Millî aşiretinin çok fazla katkısı olmamıştı. Aşiret mensupları daha çok yağma yapma ve cephane elde etme isteğiyle faaliyet göstermişlerdi.²⁰⁸³ Urfa muhasarası sonrası ise (Mayıs 1920) bölgedeki Karakeçeli aşireti ile Millî aşireti grupları arasında çatışmalar meydana gelmişti. Bundan ötürü 13. Kolordu, Urfa'ya göndermesi gereken birliklerden bir tabur kuvveti Siverek'e yollamak zorunda kalmıştı. Konuyla ilgili Albay Cevdet Bey'in Büyük Millet Meclisi Riyasetine yolladığı 13 Mayıs 1920 tarihli raporda; Millî ve Karakeçili aşiretleri arasında anlaşmazlık ve müsademeler olduğunu; iki aşiret arasındaki meselenin Karakeçili reisi Abdülkadir Bey lehine çözümlenerek Millî aşiretinin bölgede nüfuzunu genişletilmesine engel olunmaya çalışıldığını ifade etmişti. Mahmud Bey'in hükûmete sadakat konusunda garanti vermesi ve araya girmesiyle Siverek'te köylülerden gasp edilen hayvanlar ve eşyalar kısmen iade edilmiş ve aşiret mensupları Viranşehir'e dönmüştü.²⁰⁸⁴ Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey de oluşan zarardan dolayı tazminat vereceğini Albay Cevdet Bey'e bildirmişti. Bölgedeki olayları araştırmak üzere Siverek mıntikasına gönderilen tahkikat heyeti vazifesini tamamlamış; bu bağlamda olaylardan ötürü yerlerinden edilen halk da 13. Kolordu tarafından bölgeye gönderilen Karakeçili müfrezesi himayesinde köylerine yerleştirilmeye başlanmıştı.²⁰⁸⁵

Bundan kısa bir süre sonra 13. Kolordu Kumandanlığının, Harbiye Nezaretine sunduğu raporlarda da dile getirdiği gibi Millî aşiretiyle ilgili endişelerinde haksız

²⁰⁸⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 104/23-1, 104/23-2.

²⁰⁸¹ TİTE Arşivi, 316/34-34001.

²⁰⁸² M. Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler*, s.25, 70-75; 101; Y. Toker, *Millî Mücadele'de İç İsyanlar ...*, s.121.

²⁰⁸³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 13 Nisan 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 335/194; ATAZB, 25/117.

²⁰⁸⁴ ATASE, İSH, 342/4-24a.

²⁰⁸⁵ 13. Kolordudan, TBMM'ye ve diğer kolordulara gönderilen 30 ve 31 Mayıs 1920 tarihli şifre. ATASE, İSH, 342/4-23a, 342/5-26.

olmadığı ortaya çıkmıştı. Bilhassa Sevr Antlaşması maddelerinin kamuoyunca malum olması, bu projeye göre Urfa ve Mardin hattının Suriye’de kalmasının öngörülmesi nedeniyle bu aşiret Fransızlarla görüşmelere başlamıştı. Zira Fransızlar, muharebe hâlinde oldukları 13. Kolordu birliklerini meşgul etmek için böyle bir kalkışmayı destekleme amacındaydılar. Nitekim Albay Cevdet Bey’in 24 Mayıs 1920 tarihli raporuna göre, Millî aşireti hükûmeti yok sayarak Siverek’e bağlı 50 kadar köyü harap ve yağma etmişti.²⁰⁸⁶

Millî aşiretinin isyan bayrağını açması ise 1920 yılı ortalarında olmuştu. Fransızların şehirden geri çekildikten sonra Urfa’yı yeniden ele geçirmek için haziran ayındaki girişimleri sırasında Millî aşireti de Siverek-Viranşehir-Ceylanpınar arasındaki bölgede harekete geçmişti.²⁰⁸⁷ Millî aşiretinin esas itibarıyla Kürt hareketine taraftar olduğu bilinmekteydi. Bu kapsamda aşireti kışkırtan isimlerden biri de Varto’daki aşiret reislerinden Cıbranlı Halit olmuştu.²⁰⁸⁸ Bölgede propaganda yapan Halit, Millî aşiretine Kürt aşiretlerinin birlik hâlinde bulunmadıkları için asırlardır Türk boyunduruğunda yaşadıklarını ve birleşerek Kürdistan kurulması için harekete geçmelerini istemişti.²⁰⁸⁹

Nihayetinde San-Remo/Sevr projesiyle bölgede Kürdistan tesisinin gündeme gülmesi, Fransızların tahriki ve İngilizlerin daha önceki teşvikleri, Millî aşiretinin bölgede en büyük aşiretlerden biri olması ve bölgede otoriter olma isteği gibi etkenler bir araya gelmiş ve bu şartlar altında Aşiretin isyan girişimi ortaya çıkmıştı. Millî aşireti, Kürdistan tesisine çalışmaktaydı ve amacı Dersim’e kadar olan ve özerk Kürdistan’a bırakılması öngörülen sahayı kendi bulundukları Urfa’yla birlikte elde etmekte. Bu bakımdan kalkışmanın hedefi, Millî aşiretinin (bir kısmı kendi aşiretine mensup ailelerinin de yaşadığı) Siirt, Bitlis, Dersim (Tunceli) bölgesine kadar olan aşiretlerin lideri sıfatıyla bölgeyi ele geçirmektir. Millî aşiretinin talebi bu bölgelerin kendilerine bırakılmasıydı.²⁰⁹⁰

Yine de burada göz önünde bulundurulabilecek bir husus, İngilizlerle görüşmelerinde Araplara katılmaktan ziyade Kürdistan tesisine sıcak bakan aşiretin,

²⁰⁸⁶ ATASE, *İSH*, 342/5-12, 342/5-13a.

²⁰⁸⁷ Atatürk, *Nutuk 1920-1927*, s.448-449; S. Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar III*, s.130-131.

²⁰⁸⁸ Y. Özer, *Millî Mücadele’de Doğu ve Güneydoğu...*, s.21.

²⁰⁸⁹ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.179.

²⁰⁹⁰ Y. Toker, *Millî Mücadele’de İç İsyanlar ...*, s.122; O. Girit, *Millî Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, s.65.

bölgenin Fransa'ya bırakılacağıın ilanı üzerine bu defa Fransızlarla yakın temas kurmasıydı. Belki de bu sayede Kürtçülük hareketi bağlamında siyasi bir konum elde etmek istiyorlardı.

Millî Aşireti İsyanı'nın gelişimine bakıldığında, Fransızlar Urfa'ya saldırdığında Millî aşireti de Siverek hattında harekete geçmiş ve 13. Kolordunun Mardin'den Urfa'ya kaydırılmış olan 5. Tümen birlikleri iki ateş arasında bırakılmak istenmişti. Bu girişim üzerine 5. Tümen tarafından Siverek ve çevresindeki asilerin üzerine birlik gönderilmesiyle 18 Haziran'da çatışma meydana gelmiş ve sonucunda asiler mağlup edilmişti. İsyanı katılan aşiret mensupları, 19 Haziran'da da demiryolunun güneyine geçerek çöl istikametine Cezîre bölgesine (Fransız kontrolünde) kaçmak zorunda kalmıştı.²⁰⁹¹

İsyanı katılan silahlı Millî aşireti mensupları bir müddet sonra Fransızlardan silah-malzeme desteği almış ve ağustos ayı sonlarında yaklaşık 3.000 atlı ve develi, 1.000 kadar piyadeden oluşan daha kalabalık bir kuvvetle Viranşehir'e kadar ilerlemişlerdi. Bölgedeki askerî yetkililere af dilemek için geldiklerini ilan ederek onları yanıltmış; böylece kısa sürede dağılık ve küçük birlikler hâlinde bulunan 5. Tümene bağlı müfrezeleri etkisiz hâle getirmişlerdi. 26 Ağustos 1920'de de Viranşehir'i işgal eden asiler; şehirde yaşayan Karakeçili aşireti mensuplarından bazı şahısları asmış, 13. Kolorduya mensup subayların da mallarını gasp etmiş ve telgraf hatlarını da keserek askerî birliklerin irtibatını kopartmaya çalışmışlardı. Vaziyetin haber alınması üzerine 13. Kolordu Kumandanlığı; hızlıca Diyarbakır, Urfa, Siverek ve Resulayn'dan Viranşehir'e takviye olarak 5. Tümene bağlı 14. 15. ve 24. Piyade Alaylarından birlikler göndermişti. Aynı zamanda devlete sadık kalan aşiretler de bu operasyona katılmıştı. Yoğun ve etkili topçu atışlarıyla isyancılar kısa sürede dağıtılmış;²⁰⁹² 7 Eylül gecesi karanlıktan istifade ile geldiği bölgeye geri çekilmek zorunda bırakılmışlardı.²⁰⁹³

²⁰⁹¹ *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.179; K. Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar...", s.595; Y. Toker, *Millî Mücadele'de İç İsyanlar ...*, s.122; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III ...*, s.74.

²⁰⁹² Atatürk, *Nutuk 1920-1927*, s.448-449; *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar ...*, s.179; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, s.130-131; Y. Toker, *Millî Mücadele'de İç İsyanlar ...*, s.123; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III ...*, s.202.

²⁰⁹³ Millî aşiretinin bölgeye yönelik ikinci saldırısında, hadiseyi bertaraf eden 5. Piyade Tümeni, 13. Kolordu lağvedildiğinden El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı ana başlısı olarak teşkilatlandırılmıştı. Bkz. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.177-178.

Neticede Millî aşiretinin başlattığı bu isyan, Mili Mücadele Dönemi'nde 13. Kolordu bölgesindeki üçüncü isyandı ve özerk-bağımsız Kürdistan kurma amacına yönelikti. Ancak diğerlerinde olduğu gibi bu isyan da geniş bir bölgeye yayılmadan 13. Kolordu unsurları tarafından bertaraf edilmişti. Bilindiği gibi Mardin'de çıkan Ali Batı İsyanı'nı 5. Tümen, Siirt/Garzan'daki Cemil Çeto İsyanı'nı da 2. Tümen bastırmıştı. Söz konusu isyanlar, Mondros Mütarekesi'nin ortaya çıkardığı devlet otoritesi eksikliğinden istifadeyle önce eşkıyalık tarzı eylemlerle kendini göstermiştir. Ancak kısa sürede bazı aşiretlerin, İngiliz ve Fransız kışkırtmalarının etkisiyle bölgede kurulacak Kürdistan için harekete geçmeleri neticesinde isyan mahiyetini almıştır.

4.3.2. Asayiş Olayları ve 13. Kolordunun Güvenlik Operasyonları

4.3.2.1. Bölgenin Sosyolojik Yapısı ve Aşiretlerin Durumu

Farklı etnik ve dinî unsurun yaşadığı Osmanlı Devleti topraklarında, Mondros Mütarekesi sonrası gerçekleşen işgaller, çok sayıda asayiş probleminin ortaya çıkmasına sebebiyet vermişti. Özellikle 13. Kolordunun sorumluluk mıntikasını oluşturan Güneydoğu Anadolu ve çevresi, gerek bölgedeki etnik unsurların siyasi talepleri gerekse bölgenin sosyolojik dinamikleri nedeniyle asayiş problemlerinin en çok yaşandığı bölgelerden biriydi. Bu coğrafya; demografik yapının çoğunlukla aşiretlerden oluşmasının²⁰⁹⁴ yanı sıra ağalık ve şeyhlik rejimi gibi geleneksel nitelikli sosyo-politik bir yapıya sahipti.²⁰⁹⁵ Dolayısıyla Mütareke sürecinde, hükûmetin işgaller karşısında etkin olamaması ve ordunun da bu doğrultuda işgallere mukavemet gösterememesi, bölgede asayişin sağlanmasını daha da güçleştirmiş; aşiret gruplarının durumdan istifade ile sık sık hadiseler çıkartmasına ortam hazırlamıştı.²⁰⁹⁶ Bunlara, İngiliz ve Fransızların, bağımsız-özerk Kürdistan'a yönelik tahrikleri de eklenince 13. Kolordu bölgesi, asayiş ve güvenliğin tesisine yönelik askerî operasyon icra edilmesinin gerekli olduğu bir sahaya dönüşmüştü.

²⁰⁹⁴ 13. Kolordu mıntikasındaki aşiretler hakkında detaylı bilgi için bkz. Cengiz Kartın, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadele Döneminde Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005, s.59-70.

²⁰⁹⁵ Bölgedeki aşiret yapısına ilişkin değerlendirmeler için bkz. Orhan Türkdoğan, *Etnik Sosyoloji*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1998, s.551-559.

²⁰⁹⁶ N.F. Taş, *Güneydoğu 1919 ...*, s.9-16, 44-48; C.H. Korkmaz, *Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi ...*, s.35.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla 6. Ordu (13. Kolordu) birliklerinin Musul'dan Diyarbakır Vilayeti sınırlarına çekildiği süreçte (Kasım 1918), bazı aşiretler arasında çekişmeler-çatışmalar başlamış ve bölgede güvenlik zaafı ortaya çıkmıştı. Yaşananlar karşısında 6. Ordu Kumandanlığı, tedbirler almaya çalışmış; bu kapsamda Mardin ve kazaları ile Siirt, Savur, Beşiri, Siverek, Viranşehir Urfa gibi yerlerde asayiş ihlal eden gruplar üzerine birlikler sevk edilmişti.²⁰⁹⁷

6. Ordunun 13. Kolorduya dönüştürüldüğü süreçte ise Güneydoğu'daki asayiş olaylarında artış meydana gelmişti. Konuyla ilgili 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in 23 Şubat 1919 tarihli raporuna göre 13. Kolordu, bir yandan çok sayıda asayiş ve güvenlik sorunlarıyla ilgilenirken bir yandan da İngilizlerin Kolordunun lağvı ve terhis talepleriyle uğraşmak durumunda kalmıştı. Buna firar ve terhisler nedeniyle personel eksikliği de eklenince durum hassasiyet oluşturmuştu. Tüm bunlara ilave olarak Kolordu mıntikasındaki mülki yöneticiler, Kolordudan sürekli birlik talep etmekteydi. Talep konuları; meydana gelen iç asayiş olayları, eşkıya takibi ve şikâyetlere çözüm üretilmesi, toplanamayan vergilerin tahsilatı gibi meselelere yönelikti. Albay Cevdet Bey, zikredilen talepler ve asayiş olayları yüzünden Kolordu birliklerinin sürekli hareket hâlinde olduğunu, konuş yerlerinin değiştiğini ve köylere kadar müfrezeler gönderildiğini belirtmiş; hâl böyleyken jandarma alay kumandanlarının görevlerini iyi yapmadıklarından şikâyet etmişti.²⁰⁹⁸

13. Kolordunun zikredilen hususlar dışında karşılaştığı bir diğer sorun ise bölgedeki ahalinin büyük kısmı aşiretlerden oluştuğu için mensuplarının tamamının silahlı olmasıydı. Bu durum hem asayiş olaylarının artmasına sebep olmakta hem de Kolordu açısından ilave bir tehdit teşkil etmekteydi. Albay Cevdet Bey bu hususta hazırladığı raporda; aşiretlerin öteden beri aralarında husumet olduğunu fakat bunlara karşı Kolordu mevcudunun az olmasının etkisiyle tam anlamıyla bir yakalama-cezalandırma hareketi yapılamamasından dolayı eşkıyalık faaliyetlerinin arttığına dikkat çekmişti. EşkİYalar tarafından yolculara, kafilelere, postalara ve kasaba yakınlarına kadar saldırılar gerçekleşmekteydi. Cevdet Bey, bu gibi hadiselerle karşı Kolordu envanterinde birkaç top fazla top bulundurulmasına izin verilmesini, Harbiye Nezaretinden talep etmişti.²⁰⁹⁹

²⁰⁹⁷ ATBD, S.142, s.273, 290, 299, Belge 52, 56, 58-3; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.97-123.

²⁰⁹⁸ ATASE, İSH, 183/211-1, 183/211-2.

²⁰⁹⁹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Nisan 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 187/17.

Çok sayıda silaha sahip aşiretlerin sebep olduğu asayiş olaylarına ancak bu şekilde müdahale edebileceğini düşünen Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine gönderdiği 8 Mayıs 1919 tarihli raporda şu hususlara temas edilmişti. Buna göre bölgedeki aşiretlerin hemen hepsi silahlı olup her aşiret reisinin emrinde en az 100 kişilik silahlı çeteler vardı. Bu çeteler, cehalet ve vahşilikleri yüzünden düzen ve kanuna uymamakta, emirleri dinlememekteydi. Çetelerden cesaret alan bölgedeki aşiretlerin çoğu da hükûmete itaatten uzaklaşmaktaydı. Özellikle Diyarbakır'a bağlı Beşiri, Silvan ve Derik Kazaları ile Urfa/Viranşehir'de, ayrıca Siirt ve Mardin Sancakları'nda devletin otoritesi oldukça azalmıştı. Nahiye müdürleri de bu aşiret ve çetelerin giriştiği hadiselerle alet olmaktaydı.²¹⁰⁰

Kolordu mintıkasındaki silahlı aşiretlerin vaziyetleri ve oluşturdıkları tehditler hakkında Albay Cevdet Bey, 1-2 Temmuz 1919 tarihli Harbiye Nezaretine yolladığı raporda da bilgi vermişti. Buna göre; bölgede 50-60 bin dolayında silahlı aşiret mensubu vardı. Aşiretlerin elindeki silah ve cephanenin büyük kısmı, Birinci Dünya Savaşı sürecinde elde edilmişti ve bu bunların çoğunluğu küçük çaplı ve Rus silahıydı. Bunlarla birlikte silahlı aşiret gruplarının birbirinden ayrı mintikalarda dağınık vaziyette olması, asayişin korunmasına katkı sağlıyordu. Ancak, bu silahlı grupların tek bir merkez tarafından sevk edilmesi durumunda büyük bir ayaklanma hareketi baş gösterebilirdi.²¹⁰¹

Böyle bir durumda 13. Kolordunun tedbir alması ve isyanın önüne geçmesi mümkün olamayabilirdi. Hâliyle aşiretleri durdurabilmek için dışarıdan bir kuvvetin bölgeye gelmesine ihtiyaç vardı. İlaveten aşiretlerin teskin edilmesi için nasihat heyetlerinin bölgeye gönderilmesi ve bunlar tarafından kapsamlı çalışmalar yapılması gerekiyordu. Zira bölge halkı, devlete sadakatten uzaklaşmıştı. Bunun sebepleri ise bölgeye iyi memur ve idarecilerin gelmemesi, mevcut görevlilerin kendi menfaatleri dışında halkın bilgilendirilmesi ve devlete bağlılığının temin edilmesiyle hiç ilgilenmemesiydi. Tüm bunların dışında bölgedeki Kürtçülük akımı ve Arap talepleri ile bu iki unsura karşı kışkırtma faaliyetleri de durumu kritik hâle

²¹⁰⁰ *ATASE, İSH*, 340/7-38.

²¹⁰¹ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey Harbiye Nezaretine gönderdiği 9 Ağustos 1919 tarihli yazıda ise; halkın elinde bulunan çeşitli cinsten eski tüfek ve mermiler ile pala, kılıç ve kasatura gibi bazı malzemelerin toplandığını bildirerek bunların ne yapılması gerektiğini sormuştu. *ATASE, İSH*, 194/204.

getirmektedir. Böyle bir ortamda, 13. Kolordu, bölücü girişimlere karşı koyan tek kuvvetti.²¹⁰²

Görüldüğü gibi 13. Kolordu Kumandanı, aşiretlerin mevcut durumuna ilişkin malumat verirken bu sürece nasıl gelindiğini de nedenleriyle izah etmiş; bundan sonra bölgede asayiş ve huzurun temini için kalıcı önlem alınması gerektiğini vurgulama gereği duymuştu. Aynı şekilde 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey ise İngilizlerin sebep olduğu propagandaların, Kolordu mintikasında asayiş bozduğunu; alınan tedbirleri güçleştirdiğini ve isyanlara kapı araladığını belirtmişti. Halit Bey de, silahlı aşiretlerin ayaklanması vuku bulursa geniş bir bölgede düşük mevcuduyla görev yapan 13. Kolordu birliklerinin bu isyanları bastırmasının zor olacağı görüşündeydi.²¹⁰³

Bölgedeki asayiş hadiseleriyle, Kolorduya bağlı tümen kumandanları da asayiş operasyonlarını komuta etmeleri sebebiyle yakından alakadar olmaktadır. Bu bağlamda 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey imzasıyla 13. Kolordu Kumandanlığına arz edilip oradan da Harbiye Nezaretine sunulan raporda, asayişsizliğin sebepleri hakkında hususi malumat verilmişti. Hadiselerin sebebi olarak aşiretler arasındaki kan davaları başı çekmekteydi. Zorbaların menfaatleri dolayısıyla köylerde yağmacılık faaliyetlerine girişmeleri, aşiretler arasındaki nüfuz mücadelesi ve resmî görevlilerin suistimalleri gibi çeşitli nedenler de önemli etkenler arasındaydı. Bu şekilde ortaya çıkan her asayiş mahalline birlik gönderilmesi gerekme zorunda kalınıyordu. Diğer taraftan jandarmaların vazifeleri sırasında gerek kendilerinin ve gerekse hayvanlarının iâşesini ahalinin sırtından çıkarması bir kural hâline gelmişti. Bu durum da şikâyetlere ve aşiretlerin silahla karşı çıkmasına sebep olabilmekteydi. Hükûmet (valilik, mutasarrıflık, kaymakamlık) memurları ve adliye, çok sayıda suçlu ve katili para karşılığında serbest bırakmaktaydı. Jandarmanın bölgede nüfuz ve kontrolü eksik olup aynı şekilde adalet sistemine de güven yoktu. Hükûmete ancak zayıf ve çaresiz olanlar müracaat etmekteydi. Nüfuz sahibi olanlar ise işlerini kendi güç ve nüfuzuyla halletmeye çalışıyordu. Bundan dolayı aşiret-kabile kavgaları, kan davaları, gasp ve hırsızlık olayları sürekli devam etmekteydi. Üstelik büyük eşkıyaların, vilayet ve sancak meclis idarelerinde hamilerinin bulunması ve bunlarca

²¹⁰² HTVD, S.10, s.27-28, Vesika 231; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.357; S. Ural, “Bir İngiliz Müdahalesi...”, s.90-91.

²¹⁰³ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.63.

korunması; adaletsizliği ve asayişsizliği etkileyen, kanun-nizam ve düzeni bozan etkenlerdi.²¹⁰⁴

Bunların yanı sıra aşiret ağalarının, işledikleri suçları, diğer aşiretin üzerine yıkma, rakip gördüğü aşireti suçlu düşürmek için iftira atma, olmamış hadiseyi olmuş gibi gösterme veya haksızlığa uğrayıp mağdur olduğunu iddia etme gibi çeşitli vesilelerle Kolorduya müracaatları vuku bulmaktaydı. Bu gibi durumlarda 13. Kolordu, asayişin temini için taleplere yetismeye çalışmakta; çoğu ihbara subay veya müfreze göndermekteyse de bunlardan bir kısmının içi boş ihbarlar olduğu anlaşılmıştı. Kolordu mıntikasının hangi şartlarda olduğunu anlatmak için Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine bu hususta yazdığı 15 Ağustos 1919 tarihli rapor da dikkat çekiciydi. Buna göre, bölgesinde görev yapan jandarma ve polis teşkilatının verdiği her malumat doğru olmayıp abartılı bilgiler içermektedir. Kolorduya, aşiret reislerinden de bu gibi hakiki olmayan ihbarlar gelmekteydi. Aşiret reisleri, anlaşamadıkları fakat hakikatte suçu olmayan diğer aşiretlere ve reislerine suç isnat etmekteydi. Gelen ihbarlar üzerine Kolordudan hadise-şikâyet mahalline giden subay veya birlikler, olayın gerçek olmadığını rapor etmekteydi. Hâl böyleyken hükûmetin her gelen rapora inanarak emirler vermek yerine evvela Kolordu mıntikasının hassasiyetinin göz önünde bulundurarak buna uygun politikalar benimsemesi gerekliydi. Şayet verilen her emir uygulanmış olsaydı, Diyarbakır'daki bölücülerin Süleymaniye'deki Şeyh Mahmut gibi özerk bir Kürt bölgesi kurması; aynı şekilde Millî aşireti reisinin isyana sürüklenmesi gerçekleşecekti. Her halükârda hiç dinlenmeksizin gayret sarf eden ve bölgenin asayiş ve huzuru için çalışan 13. Kolorduya güvenilmesi son derece önemli ve lüzumluydu.²¹⁰⁵

Raporlardan da anlaşılacağı gibi 13. Kolordu bölgesinde olaylara sebebiyet veren sorunların yapısal olması ve bu hadiseleri tetikleyici çok faktör bulunmasından ötürü meseleye çözüm bulmak hiç kolay değildi. Hadiseler hem küçük çaplı fakat esas itibarıyla aşiret yapısından ötürü kolektif eylemlerle vuku bulabilmekteydi. Bu da bölgedeki demografik yapının aşiretlerden oluşmasının bir yansımasıydı. Zira aşiretin üyeleri de genelde aşiret reisine bağlı olarak hareket etmekteydi.²¹⁰⁶

²¹⁰⁴ 13. Kolordudan, -5. Tümenin mütalaasına ilişkin- Harbiye Nezaretine gönderilen 8 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/10-2, 340/10-3a.

²¹⁰⁵ HTVD, S.10, s.40-41, Vesika 236.

²¹⁰⁶ Bu konuda bkz. Türkdoğan, *Etnik Sosyoloji*, s.551-559.

Neticede 13. Kolordu mıntıkasındaki aşiretlerin çokluğu, bunların birbirleriyle bölgenin liderliği konusunda nüfuz mücadelesi içinde olması, ekonomik konularda anlaşamamaları vb. sebeplerle sık sık birbirleri aleyhine fiili veya sözlü eyleme geçmeleri kargaşanın ana nedeniydi. Bu bakımdan aşiretlerin birbirlerine ait köylere, şahıslara ve emvale düzenlediği saldırılar, yağma ve katliamlar, 13. Kolordu birliklerini oldukça meşgul etmekteydi.²¹⁰⁷

4.3.2.2. İngilizlerin Asayiş Olaylarına Etkisi

13. Kolordu bölgesinde bazı aşiretlerin benimsediği hareket tarzı ile çetelerin eylemleri, güvenlik ve asayiş olumsuz etkilerken, İngilizlerin 13. Kolordu kontrolündeki bölgelere (özellikle Diyarbakır, Mardin ve Urfa) yönelik yoğun propaganda faaliyetlerine girişmesi de asayişin sağlanmasına engel teşkil etmekteydi. Sahada etkin bir şekilde faaliyet gösteren İngiliz görevliler; Kürt ve Arap aşiretleri nezdinde bildiriler dağıtarak, aşiret reisleriyle görüşerek, onlara paralar vererek ve çeşitli vaatlerde bulunarak aşiretleri Türk idaresinden ayırmaya, bölgede karışıklık-isyan çıkartmaya ve/veya işgallerini genişletmeye matuf çalışmalar yapmaktaydılar.²¹⁰⁸

Bu konuda faaliyet gösteren şahıslardan biri; Mütareke'nin ilk aylarında (Ocak 1919) 6. Ordu mıntıkasına gelen ve görünüşe göre Mütareke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını denetlemek üzere görevlendirilen Yarbey Killing'di. Bölgedeki aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtma girişimlerinde bulunduğu tespit edilen Killing, 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın emriyle tutuklanmıştı. Ancak bu durum İngilizlerin tepkisine yol açınca bir müddet sonra serbest bırakılmıştı.²¹⁰⁹

İlerleyen aylarda da İngiliz askerî unsurlarının aşiretlere yönelik girişimleri devam etmişti. Nitekim Mart 1919'da Halep'teki İngiliz karargâhından Urfa Mutasarrıfı'na gönderilen yazıda; General Davis'in 12 Mart 1919'da Resulayn'ın batısındaki Arappınarı'nda (Ayne'l-Arap) aşiret reislerine bir konferans vermek istediği belirtilerek Suruç kaymakamı dâhil aşiret reislerinin burada hazır bulunmasını istenmişti.²¹¹⁰ General Davis, Suruç Kaymakamı'na da aşiretlerle Arappınarı'nda bir

²¹⁰⁷ C. Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan...*, s.153.

²¹⁰⁸ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.5, s.27; O. Bozan, "Mütareke Dönemi'nde İngiliz İstihbarat Subayı ...", s.466-467.

²¹⁰⁹ A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım...*, C.5, s.27; S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.81.

²¹¹⁰ S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.82-83.

toplantı yapacağına dair bir yazı göndermişti. Suruç Kaymakamı ise -13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretine arz ettiği rapora göre- aşiret reislerinin bu toplantıya davet edilmesinin uygun olmadığına, dolayısıyla konunun hükûmete havale edilmesi gerektiğine ilişkin bir cevap yazmıştı.²¹¹¹

Esasında, bölgedeki aşiretlerin büyük bir kısmı, İngiliz propagandalarına itibar etmemekte ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını dile getirmekteydi.²¹¹² Bu durumun farkında olan İngilizler; bir yandan Arap ve Kürt aşiretlerini kışkırtarak işgallerini Kolordu mıntıkasında genişletme amacı güderken bir yandan da Kolordunun lağvına yönelik girişimlerini artırmıştı.²¹¹³

İngilizlerin bu faaliyetlerine karşı 13. Kolordunun üstlendiği önemli görev ve fonksiyonları 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey, şu şekilde dile getirmişti:

- İngilizlerin 13. Kolordunun sorumluluk sahasını işgal etmesini önlemek,
- Kürdistan ve Ermenistan kurulmasına yönelik proje ve amaçlara izin vermemek,
- Bu projeleri engellemek için 13. Kolordunun lağvedilmemesini sağlamak,
- Bunun için de hem hükûmete hem İngilizlere, Kolordunun lağvı durumunda bölge halkının ciddi şekilde rahatsızlık duyacağını belirterek muhtemel tehlikelere dikkat çekmek,
- Hatta aşiretlerin, bölücü projelerin uygulanacağından endişe ederek silaha sarılacağını anlatmak.²¹¹⁴ Bu anlamda 13. Kolordunun Güneydoğu ve çevresindeki varlığı, bölge halkına güven telkin ederken İngiliz işgalinin genişlemesine karşı da yegâne engel teşkil etmekteydi.

Diğer taraftan, bazı aşiretlerin İngilizlerle olan ilişkilerindeki farklı ve değişken tutumları da bölgedeki güvenlik ve asayiş durumuna etki etmekteydi. Bu açıdan ifade etmek gerekirse aşiretin bir kısmı veya bazı aşiret liderleri yabancı güçlerle iş birliği

²¹¹¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 7 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 184/173-1, 184/173-2, 184/173-3.

²¹¹² Bu konuda El-Cezîre, Habur ve Musul bölgesinde yaşayan Cubur, Bakara ve Şerabi aşiretleri adına Cubur Aşireti Reisi Mehmed Es-Sultan'ın, Resulayn Kaymakamlığına çektiği telgrafa ilişkin bkz. Hariciye Nezaretinden, Sadarete gönderilen 19 Nisan 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 65/36-1, 65/36-2, 65/36-3.

²¹¹³ S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.83-90.

²¹¹⁴ Z. Göğem, Kurmay Albay Dadaylı Halit ..., s.56.

içindeyken hâkim çoğunluğu oluşturan önemli bir bölümü Osmanlı Devleti'ne bağlı kalma taraftarı olup işgal güçlerine karşı Kolordu ile iş birliği yapmaktaydı.²¹¹⁵ Örneğin Cubur aşiretinin Musallat Paşa idaresindeki kısmı devlete bağlı iken kardeşlerinin idaresindeki geri kalan kısmı ise İngilizlerle iş birliği hâlindeydi. Aynı şekilde Urfa muhasarasına etkin bir şekilde destek olan Aneze aşireti, Hacim Paşa idaresindeki kısmıyla devlete bağlı iken aşiretin bir kısmı da İngilizlerle iş birliği içindeydi. Benzer durum -Millî aşireti başlığında da izah edildiği üzere- Kolordu mıntıkasındaki en nüfuzlu Kürt aşiretlerinden biri olan Millî aşireti lideri Mahmud Bey ile kardeşleri arasında devlete itaat konusundaki fikir ayrılığında da görülmüştü.

Konuya 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de temas etmişti. Bu bağlamda herhangi bir aşiretin bir kısmı, asayiş hadiselerine sebep olabilmekteyken aynı aşiretin bir diğer kolu ise devlete ve düzene bağlılığını sürdürmekteydi. Dolayısıyla aşiretlerin durumu ve tutumlarına ilişkin 13. Kolordu, özel olarak tahkikat yapmakta ve bu hususta Harbiye Nezaretini bilgilendirmekteydi.²¹¹⁶

İngilizlerin aşiretlere bakışı ise tamamen menfaatperest bir politikanın ürünüydü. Ancak çok geçmeden aşiretlerin çoğu, bu durumu anlamaya başlamıştı. Konuya dair 31 Ağustos 1919 tarihli bir diğer rapora göre; Cezîre bölgesindeki bazı aşiret reislerinin, İngilizlerce tutuklanıp Musul'a sürgün edilmesi üzerine Cubur aşireti Habur Vadisi'nden Nusaybin-Resulayn hattına gelmişti. Aneze aşireti de maruz kaldığı muamele karşısında İngilizlerle iş birliğini bırakmış ve İngilizlere muhalif duruma geçmişti. Bu gelişmeleri Albay Cevdet Bey, raporunda "*İngilizler kazdıkları kuyuya kendileri düştüler.*" şeklinde dile getirmişti.²¹¹⁷

İngilizler, aşiretlerden istediği desteği alamayınca bu defa civar bölgedeki Ermenileri, Süryani-Nasturileri ve bazı Hristiyan grupları silahlandırarak bölge

²¹¹⁵ Albay Cevdet Bey'in konuya dair 15 Mayıs 1919 tarihli raporuna göre; Şammar ve Aneze aşiretlerinin bir kısmı devlete bağlı olup reisleri ise İngilizlere meyletmekteydi. Bu açıdan İngilizler, Aneze aşiretinin bir kısmıyla Sincar ve çevresindeki aşiretleri de kendine bağlamaya çalışmaktaydı. (ATASE, İSH, 85/22-8); Aynı şekilde Şammar aşiretinin bir bölümü, İngiliz tahrikinin de etkisiyle bulunduğu Resulayn-Nusaybin ve çevresinde eşkıyalık yapmıştı. ATASE, İSH, 195/97-1, 195/97-2, 195/97-3.

²¹¹⁶ 13. Kolordunun Şammar ve Karekçili aşiretiyle ilgili raporları için bkz. ATASE, İSH, 191/234; 191/239; Gazze aşireti ve diğer aşiretle ilgili raporu için bkz. ATASE, İSH, 106/56; Millî aşiretiyle ilgili raporu için bkz. ATASE, İSH, 346/69; Gıyan ve Aneze aşiretleriyle ilgili raporu için bkz. ATASE, İSH, 200/105.

²¹¹⁷ ATASE, İSH, 195/175.

halkının ve aşiretlerinin üzerine göndermekte ve karışıklık olduğu bahanesiyle işgallere zemin hazırlamaktaydı.²¹¹⁸

Öte yandan aşiretlerin sebep olduğu veya olacağı asayiş hadiseleri, en çok İngilizlerin işine gelmekteydi. Zira İngilizlerin işgal etmek istediği, aynı zamanda Ermeni taleplerinin bulunduğu bölgelerde (özellikle Siirt, Bitlis, Mardin) yoğunlaşan olaylar, İngilizler ve destekçisi aşiretlerin devlete-orduya karşı harekete geçilmesi için yaptığı propaganda ve kışkırtmalar ile birleşmekteydi. Bu durum Kolordu mıntıkasının, İtilaf devletleri tarafından 7. ve 24. maddeyi işleterek işgal etmelerine zemin hazırlayabilecek mahiyetteydi.²¹¹⁹ Görüldüğü üzere bir sarmal hâlini alan bu vaziyet, bir yandan 13. Kolordunun işgallere karşı fiili harekette bulunmasını sekteye uğratmakta; diğer yandan da Kolordunun gücünü ve mesaisini asayişin sağlanması için harcamasına neden olmaktaydı.

İngilizler ise bir kısmına kendilerinin sebep olduğu asayişsizliğe yönelik rahatsızlıklarını dile getirmekle yetinmeyip aşiretlerin İngilizlere karşı kışkırtıldığına yönelik iddialarda bulunmaktaydı.²¹²⁰ İngiliz iddialarının aksine 13. Kolordu Kumandanlığı, bilhassa İngiliz işgal kuvvetlerinin bulunduğu yerlere sınır olan Viranşehir, Resulayn, Nusaybin, Cizre, Şırnak gibi bölgelerde yaşayan aşiretler nezdinde nasihat heyetleri gönderilmesini valiliklerle birlikte organize etmekteydi. Albay Cevdet Bey'in de birçok kez raporladığı üzere,²¹²¹ İngilizlere karşı aşiretlerin galeyanının engellenmesi ve herhangi silahlı bir saldırıya geçmelerine engel olunması, böylece yeni işgallere mahal verilmemesi amaçlanmaktaydı. Hakikaten de 13. Kolordu Kumandanlığı herhangi bir işgal hadisesine mahal vermemek için Kürt ve Arap aşiretlerinin İngiliz işgal birliklerine yönelik fiili müdahalelerini önlemek için çaba sarf ederek çoğu kez onları teskin etmeye çalışmıştı.²¹²²

13. Kolordunun bu çabaları, bir müddet sonra İngiliz Irak Kumandanlığı tarafından da teyit edilmişti. Nitekim İngiltere'nin "*Irak Orduları Kumandanı*" Haldan

²¹¹⁸ Dâhiliye Nezaretinden, Bitlis Vilayeti ve Siirt Mutasarrıflığına gönderilen 28 Ağustos 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 102/302; Dâhiliye Nezaretinden, Siirt Mutasarrıflığına gönderilen 4 Eylül 1919 tarihli rapor. BOA, DH, ŞFR, 103/41.

²¹¹⁹ Z. Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit ...*, s.61; O. Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır ...*, s.133-134; S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi...", s.86-90.

²¹²⁰ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.175.

²¹²¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Nisan 1919 tarihli rapor. BOA, DH, EUM, AYŞ, 5/87; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 188/217; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 30 Ağustos 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 195/166.

²¹²² O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.187.

tarafından, 13. Kolordunun yerine kurulan El-Cezîre Cephesi Kumandanı Nihad Paşa'ya gönderilen 8 Aralık 1920 tarihli yazıda; Mütareke sonrası yapılan anlaşma mucibince ve 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ile mutabık kalındığı üzere her iki ordunun da kontrolü altında bulunan bölgelerdeki yerleşik aşiretlerin işlerine diğer aşiretlerin müdahale etmemesinin kararlaştırıldığına ve bu esaslara uyulduğuna atıf yapılmıştı. Gerek Albay Cevdet Bey gerekse 2. Tümen Kumandanı Ali Bey ile 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in bu esaslara uyduğunu belirten Haldan, yeni süreçte (Aralık 1920) ise 2. Tümen Kumandanı Akif Bey ile Cizre'deki 6. Alay 1. Tabur Kumandanı Kerameddin Bey ile Cizre Kaymakamının Musul Vilayeti'ndeki aşiretleri kışkırttığını belirtmiş; Nihad Paşa'dan emri altındaki komutan ve idarecilere bu girişimlerden uzak durmaları için emir vermesini rica etmişti.²¹²³ Bu hususlar dikkate alındığında, 13. Kolordunun asayiş ve güvenliği tesis etme sorumluluğunun bir gereği olarak bölgesinde asayiş sağlamaya için yoğun gayret gösterdiği, İngilizlere karşı olsa bile aşiretlerin galeyanını engellemeye çalıştığı, böylece İngilizlere yeni işgaller için bahane vermemeye özen gösterdiği ifade edilmelidir.

Bu çerçevede İngilizlerin, 13. Kolordunun sorumluluk sahasında asayişin bozuk olduğu ve karışıklıklar çıktığına ilişkin iddia ve manipölasyonlar üzerine Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği 29 Temmuz 1919 tarihli yazıda; Kolordu mıntıkasında ayaklanma ve karışıklık gibi hadiselerin gerçekleşmediği, bölgede asayişin iki ay öncesine göre çok iyi olduğu, İngilizlerin neşriyatları ile alakalı gerekli yalanlamanın yapılması, aksi takdirde bu iddiaların İtilaf devletlerinin Mütareke'nin 24. maddesi kapsamında işgaline kapı aralayabileceği hususlarına dikkat çekilmişti.²¹²⁴ Sonuçta İngilizler, bölgeyi işgal edebilmek için hem aşiretleri kışkırtarak bölgede asayiş sorunları olduğunu öne sürmekte hem de aşiretlerin taşkınlık yapmasına ve asayiş ihlal etmelerine karşı tedbirler alan 13. Kolordunun hareketliliğinden rahatsızlık duymaktaydı.

²¹²³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Yer No: B1/10 (3-2), Belge Kayıt No: 907177, Vesika No:6696.

²¹²⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 29 Temmuz 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 101/84-1; Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderilen 1 Ağustos 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 101/84-2.

4.3.2.3. 13. Kolordunun Jandarma Görevi Görmesi ve İtirazları

Esasında iç asayişin sağlanmasından kırsal kesimlerde Jandarma Kumandanlıkları, şehir merkezlerinde de Emniyet (Polis) Müdürlükleri sorumluydu ve bu kurumlar iç asayişle ilgili esas muhatap mercileriydi.²¹²⁵ Bu süreçte Diyarbakır'daki Jandarma Alayı ile Bitlis, Siirt ve Mardin'deki Jandarma tabur ve bölükleri hadiselerle müdahale etmekteydi.²¹²⁶

Bu iki kuruluş, iç asayiş olaylarının tespiti ve kısmen önlenmesinde aktifken daha büyük hadiselerin engellenmesi noktasında aynı etkinlikte değillerdi. Mütareke şartlarının ortaya çıkardığı ağır şartlar yüzünden bu konuda 13. Kolordu devreye girmiş, sorumluluk üstlenmişti.²¹²⁷ Ancak Albay Cevdet Bey, jandarmanın olaylara yeterince müdahale edemediği ve bunda jandarmanın sayı ve kalitesinin eksik olduğu kanaatine varmış; bu çerçevede meseleyi Harbiye Nezareti ile valiliklere bildirmişti. Bu bakımdan ifade edilmelidir ki 13. Kolordu, kendi görevleri dışında jandarmanın görev alanında kalan işlerle de uğraşmak zorunda kalmıştı.

13. Kolordunun bölgenin güvenliğinden sorumlu olmasının yanı sıra Kolordu bölgesindeki jandarma teşkilatı, nicelik²¹²⁸ ve nitelik itibarıyla zayıftı. Bunun da etkisiyle Kolordu unsurları -aşağıda örnekleri verilecek harp ceridelerinde de görüleceği üzere- çoğu hadiseye bir jandarma unsuru gibi ve bazen de jandarmayla müşterek olarak müdahale etmişti. Bu konuda Albay Cevdet Bey, 23 Şubat 1919 tarihli Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda, jandarma teşkilatının görevini yapmadığını ve

²¹²⁵ *Umum Jandarma Kumandanlığından, Diyarbakır Valiliğine gönderilen 5 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 101/8; Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetinden Bitlis Valiliğine gönderilen 29 Haziran 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 100/204; Diyarbakır Polis Müdüriyetinden Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetine gönderilen 16 Aralık 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 28/20; Diyarbakır Polis Müdüriyetinden Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetine gönderilen 7 Ocak 1920 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 29/104; Diyarbakır Polis Müdüriyetinden 15 Mart 1920 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen suç cetvelleri. BOA, DH, EUM, AYŞ, 35/29-1, 35/29-2.*

²¹²⁶ Bu konuda çeşitli örnekler ve detayları için ayrıca bkz. O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.96-123.

²¹²⁷ Bu dönemde 13. Kolordu mıntıkasında Diyarbakır'da bir jandarma alayı varken Mardin Sancağı'nda jandarma taburu, Resulayn'da ve Nusaybin'de birer jandarma bölüğü vardı. Yani jandarma teşkilatı; vilayet bazında (valiliğe bağlı) jandarma alayı, sancak bazında (mutasarrıflığa bağlı) jandarma taburu ve kaza bazında (kaymakama bağlı) jandarma bölüğü şeklindeydi. Bazı kritik noktalar için takım seviyesinde de bulunmaktaydı. *Urfa Mutasarrıflığından, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Haziran 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 11/96; Bitlis Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 24 Ekim 1919 tarihli yazı. BOA, DH, ŞFR, 644/59; 18 Mayıs 1919 tarihli İrade-i Seniyye. BOA, İ, DUİT, 180/64.*

²¹²⁸ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in 5 Nisan 1919 tarihli raporunda; her jandarma alayında mektepli ile birlikte 1.770 neferin bulunduğu, bu sayının 3.000 nefere yükseltilmesi için Jandarma Umum Kumandanlığına yazı yazıldığı fakat henüz cevap verilmediği belirtilmiş; ayrıca kolordu depolarındaki kadro fazlası silahlardan ne kadarının jandarmaya verilmesi gerektiği sual edilmişti. *ATASE, İSH, 186/170-1, 186/170-2.*

bu sebeple kendi askerlerinin jandarma gibi görev yapmak zorunda kaldıklarını belirtmişti. Onun isteği, valiliklerin mütemadiyen Kolordudan kuvvet talep etmemesiydi.²¹²⁹

Ancak ilerleyen aylarda da jandarma birlikleri takviye edilmediği gibi 13. Kolordu, asayiş olaylarına karşı daha fazla görev almak durumunda kalmıştı. Bu konuda Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 8 Mayıs 1919 tarihli raporda, hem jandarmanın durumu hem de asayiş olaylarına dair önemli saptamalar yapmıştı. Rapora göre; silahlı aşiretlerin sebep olduğu olaylara karşı bölgedeki Jandarma teşkilatları görevini yapmamaktaydı. Ancak bir jandarma çavuşu ve teğmeni, kendisinden (Albay Cevdet Bey) fazla maaş almakta, buna rağmen hiçbir iş görmemekteydi. Kolordu bölgesindeki valiler ise birçok jandarmanın istifa ettiğini ve jandarmaları kendi memleketleri dışında bir bölgede istihdam etmenin zorluğunu Kolorduya bildirerek bu durumdan yakınmaktaydı. Aynı şekilde vali, mutasarrıf ve kaymakamlar, asayiş olayları karşısında sürekli Kolordudan asker talep etmekte; adeta her kaza her nahiye merkezine kuvveti dolgun bir birlik gönderilmesini istemekteydi. Hâliyle Kolordunun bölgeden çekilmek zorunda kalması hâlinde (İngiliz tazyikiyle) jandarmayla bölgenin korunması ve asayişin sağlanması mümkün değildi. Böylesine zor bir ortamda bulunmasına rağmen 13. Kolordu, hadiselerin derecesine göre tahkikat yaparak gerekli yardımı yapmaya çalışmaktaydı. Bilhassa Mardin'deki hadisler karşısında, 5. Tümen tarafından kararlılıkla ve peş peşe yapılan operasyonlar sayesinde güvenlik bir nebze tesis edilmişti. 2. Tümen birlikleri de Beşiri ve Siirt hattında, nüfuzlu eşkıyaları takiple meşguldü. Eşkılar ise askere silahlı karşılık vermekten çekinmemekte; bilhassa taburlardaki asker sayısının azlığı cüretlerini artırmaktaydı. Bu durum eşkıyanın, yer yer isyan ederek mahallî hükûmet ilan etmelerine yönelik girişimlerini artırmaktaydı.²¹³⁰

Görüldüğü gibi Albay Cevdet Bey, birliklerinin oldukça hassas ve kritik bir ortamda görev yaptığı Kolordu mıntikasıyla alakalı gelişmeleri yorumlayarak Harbiye Nezaretine bildirmiş ve alınması gerekli tedbirlere ilişkin şu noktalara dikkat çekmişti:

- Jandarma Alay Kumandan Vekilinin (Diyarbakır Vilayeti olmalı) görevden alınarak yerine başka birinin atanması,

²¹²⁹ ATASE, İSH, 183/211-1, 183/211-2.

²¹³⁰ ATASE, İSH, 340/7-38, 340/7-39.

- Bölgeye muktedir bir valinin (Diyarbakır Vilayeti) gönderilmesi,

- Kolordunun asker ihtiyacının acilen diğer kolordulardan asker görevlendirerek giderilmesi ancak bunun için firari ve bakayalardan fayda beklenmemesi.²¹³¹

Rapordan da takip edildiği üzere, Albay Cevdet Bey'in, firari ve bakaya yoluyla asker temini konusunda ümitvar olmadığı ve diğer kolordulardan takviye asker gönderilmesiyle asker açığının kapatacağını düşündüğü anlaşılmaktadır.

Bu arada Diyarbakır Valiliği de 13 Mayıs 1919'da, vilayetteki jandarmanın²¹³² takviyesi için Dâhiliye Nezaretine bir telgraf göndermişti.²¹³³ Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey, Dâhiliye Nezaretine çektiği 14 Mayıs 1919 tarihli telgrafta ise 13. Kolordunun asker azlığı, terhis ve bakaya çokluğundan ötürü vazifeler icra ederken zorluk çektiğinden bahsederek vilayette emniyet ve asayişin sağlanması için jandarmanın teşkilatının düzenlenmesi ve takviye edilmesini; ayrıca bir ester süvari taburu kurulmasına müsaade verilmesini talep etmişti.²¹³⁴

Valilik, bu hususta 13. Kolorduya gönderdiği 7 Haziran 1919 tarihli yazıda ise Valiliğin Mütareke'den beri jandarma alayının ıslahı ve güçlendirmesi için defalarca hükûmete başvurarak ricalarda bulunduğu belirtmişti.²¹³⁵

Görülüyor ki 13. Kolordudan yazılan raporlarda durum açıklanarak konuya çözüm önerileri sunulmasına ve Valiliğin taleplerine rağmen jandarmanın sayısal olarak takviye edilmesi gerçekleşmemişti. Bunun üzerine 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, jandarmanın daha fonksiyonel hâle getirilmesini gündemine almıştı. Bu bağlamda 23 Haziran 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda; bölgedeki jandarmaların çoğunun yerli olup hizmet etmekten çok zararlara sebebiyet verdiğini (bölgedeki nüfuzlu kişilerle iş birliği yaptıklarını), bu yüzden yerli jandarmaların kazalar arasında görev yerlerinin değiştirilmesinin munasip olacağını Diyarbakır Vilayeti'ne bildirildiğini ifade etmişti. Bununla birlikte Valilik tarafından alınan cevapta; böyle bir değişiklik durumunda jandarmaların silahlarıyla firar

²¹³¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 8 Mayıs 1919 tarihli rapor. *ATASE, İSH*, 340/7-39, 340/7-40.

²¹³² Bu süreçte Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından yayımlanan jandarma kuvvet cetveline göre Diyarbakır Jandarma Alayının mevcudu 856 piyade ve 469 süvari olmak üzere toplam 1.325'ti. *Jandarma birliklerinin 1919 tarihli genel kuvvet cetveli. ATASE, İSH*, 50/99.

²¹³³ S. Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu...", s.49.

²¹³⁴ *BOA, DH, ŞFR*, 630/16.

²¹³⁵ *ATASE, İSH*, 340/12-17, 340/12-18.

edeceklerine dikkat çekilmiş, ayrıca mıntıkanın asayiş ve güvenliğinin Kolordunun yetkisinde olduğu ifade edilmişti. Albay Cevdet Bey ise bu itiraz karşısında Kolordu mevcudunun noksan olması ve üç vilayetteki geniş bir sahada görev yapmak üzere birliklerinin dağınık halde bulunması hasebiyle Kolordunun jandarmanın görevini yapmasının uygun olmadığını; böylece Kolordu birliklerinin daha az yorulmasının temin edilebileceğini bir kez daha belirtme gereği duymuştu.²¹³⁶

Netice itibarıyla 13. Kolordu birlikleri, Kolordunun teşkil edildiği Şubat 1919'dan itibaren asayişin sağlanması maksadıyla bir jandarma birliği gibi görevden göreve intikal etmek durumunda kalmıştı. Bölgedeki jandarmanın takviye edilmesine ihtiyaç duyulmasına rağmen aradan aylar geçse de hükûmet tarafından 13. Kolordu Kumandanlığı, bu konudaki talep ve mesajları dikkate alınmamıştı. Esasen bölgedeki bu eksiklik, TBMM'nin ilk aylarında da devam etmişti. Kolordu bölgesindeki hadiselerle ilgili Albay Cevdet Bey, Millet Meclisi Riyaseti ile 3., 12., 15. ve 20. Kolordulara gönderdiği 23 Mayıs 1920 tarihli raporda bu konudaki tepkisini dile getirmişti. Albay Cevdet Bey, kumandan olarak bölgeye geleli yaklaşık bir buçuk sene olduğunu, Kolordunun adeta jandarma vazifesini gördüğünü ve istirahatten tamamen mahrum kaldığını belirtmişti. Ona göre bu durumun en büyük sebebi, tepeden tırnağa silahlanmış aşiretlerin mütemadiyen asayişini ihlal etmesi ve jandarmanın fonksiyonsuz vaziyeti ve işe yaramaması nedeniyle bu görevi Kolordunun üstlenmesiydi.²¹³⁷

Sonuç olarak Mütareke şartlarının ortaya koyduğu olumsuzluklar, aşiretlerin otoriteyi hiçe sayarak çeşitli sebeplerle asayiş bozmalarına sebebiyet vermiş; bunlara karşı bölgedeki jandarma teşkilatlarının yetersiz kalması üzerine 13. Kolordu devreye girerek bölgede asayiş ve güvenliği tesis etmeye yönelik önemli sorumluluklar üstlenmişti.

4.3.2.4. Asayiş Olaylarına Karşı 13. Kolordunun Operasyonları

13. Kolordu bölgesinde düzen, güvenlik ve huzuru çeşitli nedenlerle bozan, birey veya grupların can ve mal güvenliğine yönelik asayiş olayları meydana gelmekteydi.²¹³⁸ Bu hadiseler, genel itibarıyla çete ve eşkıyaların yağma-gasp

²¹³⁶ ATASE, İSH, 191/204.

²¹³⁷ ATASE, İSH, 342/5-10.

²¹³⁸ Şu ana kadar izah edildiği üzere 13. Kolordu bölgesinde ortaya çıkan asayiş olayları, esasında yukarıda anlatılan “isyanlar” dışında kalan olayların bütününi ihtiva etmekteydi. Bu kapsamda bu bölümde izah edilen asayiş olayları arasında; Kolordu mıntıkasındaki aşiretler arası nüfuz mücadelesi,

girişimleri ile aşiretler arasındaki nüfuz ve arazi meseleleri yüzünden ortaya çıkmakta ancak çoğunlukla devlete karşı siyasi-bölücü bir maksat taşımamaktaydı. Gerçekten de Kolordu mıntıkasında -yukarıda izah edilen- Ali Batı, Cemil Çeto ve Millî aşireti isyan girişimleri dışında, çok sayıda asayiş hadisesi ve silahlı eylem meydana gelse de bunlar siyasi-bölücü amaçlı olmamıştı.²¹³⁹

Asayiş olaylarında, jandarmanın etkisiz kalması karşısında bölgenin genel güvenliğinden sorumlu olan 13. Kolordu unsurları görev almıştı. Bu durumu Albay Cevdet Bey, Kolordunun son derece geniş bir sahada az miktardaki askerle asayişini sağlamaya yönelik nasıl çalıştığını “*Bir avuç Anadolu yavrusu vatanın selameti için her tarafa yetişmeye çalışıyor.*” sözüyle dile getirmişti.²¹⁴⁰ Gerçekten de Kolordu, eşkıya takibiyle meşgul olmuş, bölgesel-küçük çaplı, yer yer büyük çaplı iç asayiş operasyonları icra etmek durumunda kalmıştı.²¹⁴¹ 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey ise aşiretler arasındaki vuku bulan hadiselerden ötürü, birliklerinin -*bilhassa Mardin ve çevresinde-* mütemadiyen “*dağdan dağa çölden çöle asayiş temin etmek için yer değiştirmek durumunda kaldığını*” belirtmişti.²¹⁴²

Söz konusu olaylara ilişkin bilgiler, raporlar hâlinde 13. Kolordudan gelmekteydi. Öyle ki 13. Kolordunun, bölgede asayişini sağlamaya yönelik faaliyetleri ve icra ettiği operasyonlar, Kolordu-Tümen harp cerideleri ile Harbiye Nezaretine gönderdiği harekât ve asayiş raporlarında yer almaktaydı. Bu raporlar, Kolordu mıntıkasının özellikle doğu ve güney kısımlarında aşiretlerin neden olduğu asayiş olaylarını nedenleriyle ortaya koymakta, hadiselerin meydana gelme şeklini ve 13. Kolordunun ana ve ast birlikleriyle aldığı tedbirleri açık bir şekilde izah etmekteydi. Şüphesiz meydana gelen olaylarda Kolordunun sorumluluk sahasındaki her bölgenin kendi dinamiği, çevresel şartları ve burada yaşayan aşiretlerin tavır ve tutumları vardı ve bu da olayların gelişiminde belirleyici bir etkendi. Bu açıdan

toplu veya bireysel yağma, gasp, tecavüz, kaçırma, yaralama, cinayet gibi asayiş ihlal eden, toplumun emniyet ve huzurunu zedeleyen tüm olaylar vardı. Asayiş suçlarının tanımına ilişkin bkz. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, “Asayiş Suçları”, <https://www.jandarma.gov.tr/asayis-suclari>, [Erişim tarihi: 31.01.2023]

²¹³⁹ Sadece Diyarbakır merkezli olarak faaliyet gösteren Kürt Teali Cemiyetinin, aşiretler arasında siyasi-bölücü maksatlı propaganda yaptığı aşikâr olmakla beraber Albay Cevdet Bey, zikredilen girişim ve icraatlarının engellenmesi için gerekli tedbirlerin Kolordu tarafından alınmakta olduğunu ifade etmişti. Bkz. *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, s.1-8.

²¹⁴⁰ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 23 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 185/93-1, 185/93-2.

²¹⁴¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 18 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/8-55a.

²¹⁴² O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.96-97, 122-123.

-13. Kolordunun müdahale ettiği hadiseler ile asayiş maksatlı operatif faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan- harp cerideleri ve harekât raporlarında yer alan asayiş olaylarını bölgesel bazda izah etmek yerinde olacaktır.

a.) Diyarbakır Vilayeti'ndeki Hadiseler

Bölgede meydana gelen olaylarla ilgili 13. Kolordunun 1-15 Nisan 1919 tarihleri arasını ihtiva eden harekât raporuna göre Diyarbakır Vilayeti'ndeki gelişmeler şöyle açıklanmıştı:

- Vilayete bağlı Mardin Sancağı Derik Kazası havalisinde muhtelif mahallerde tüfekli çeteler zuhur ederek yol kesicilik (kat-ı tarik) yapmaya başlamıştı. Ancak 5. Tümen ve Mardin Mutasarrıflığı tarafından alınan müşterek tedbirler üzerine çete reisleri yakalanmış ve çetelerin hareketleri bertaraf edilmişti. Yapılan operasyonda çetelerden 1 ölü ve 3 yaralı; jandarmalardan da 1 yaralı vardı.

- Midyat Kazasında çeteler arasında çatışmalar yaşanmış ve köylere yönelik baskınlar verilmişti. Bu baskınlarda Çelikli Abdülkerim tarafından Karaviran nahiyesindeki ambarlar yağma edilmiş; ambar memurları ile nahiye müdürü ve jandarma kumandanı olan çavuş hapsedilmişti. Durumun haber alınması üzerine Abdülkerim'in girişimini derhâl sonlandırması, tutukladığı görevlileri serbest bırakması ve suça karışanların yakalanmaları için Midyat Kaymakamlığınca bir nasihat heyeti ile birlikte 2. Tümen'den bir tabur piyade ve bir süvari birliği bölgeye sevk edilmişti. Bu haberi alan Abdülkerim ise tutukladığı görevlileri serbest bırakmış ve bölgeden uzaklaşmışsa da hadisenin sebeplerini tahkik için takibat ve araştırma yapılacağı bildirilmişti.

- Beşiri (Batman) havalisinde ise Berikan ve Alikan aşiretleri arasındaki anlaşmazlık, valilik ve 2. Tümen unsurları tarafından alınan tedbirler sayesinde halledilmişti.

- Diyarbakır vilayeti genelinde şimdilik asayiş ihlal eden bir durum yoktu. Bununla birlikte bölgede bir arada yerleşik bulunan Kürt ve Arap kabileleri arasında İngilizler aleyhinde galeyan mevcuttu. Bu galeyanı teskin etmek ve İngilizler aleyhindeki bir girişime engel olmak için aşiretler nezdinde bir nasihat heyeti tertip edilmiş olup gerekli tedbirler alınmaya çalışılmaktaydı.²¹⁴³ Görüldüğü üzere asayiş

²¹⁴³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Nisan 1919 tarihli şifre. BOA, DH, EUM, AYŞ, 5/87.

olaylarının vuku bulmasında çetelerin gasp, yağma ve baskınları ile aşiretler arası nüfuz mücadeleleri etkili olmaktadır.

16-30 Nisan 1919 tarihleri arasını ihtiva eden harekât/asayiş raporunda yer alan asayiş ve güvenlik olayları ile bunlara karşı icra edilen operasyonlar şöyleydi:

- Mardin/Midyat'a bağlı Karaviran nahiyesinde eşkıyalık yapan ve soygunda bulunan Abdülkerim adlı şahıs üzerine 13. Kolordu tarafından bir müfreze sevk edilmiş ve bu müfreze gasp edilen eşyaları geri almıştı.

- Hadiseye yol açan eşkıya da pişman olarak birliklere teslim olmuş ve bölgede asayiş temin edilmişti.

- Savur Kazası ve köylerinde vuku bulan eşkıyalık hareketleri ile ahali arasındaki ihtilaf ve anlaşmazlık da bertaraf edilmişti.

- Beşiri Kazasında ise Ali adlı eşkıya, 40 kadar adamıyla bölgedeki bir ambara saldırıp eşyaları ve 16 tüfeği gasp etmişti. İhbar üzerine Kazanın asayişini uzun süredir bozan bu şahsın yakalanması için kâfi miktarda bir müfreze oluşturulmuştu.

- Silvan Kazasının Hazro nahiyesinde de bir grup eşkıya türemişti. Bu şahısları takip ve yakalamak için görevlendirilen jandarmayı takviye amaçlı Kolordudan bölgeye birlik gönderilmişti.

- Mardin çevresinde eşkıyalık yapan Halil Gazali isimli şahsın yakalanması için bulunduğu köye bir birlik yollanmış fakat köy halkının bu birliğe ateş açması üzerine bir saat süren çatışma yaşanmıştı. Bu durumdan istifade eden eşkıya Halil, dağlara firar etmiş, çatışmada 1 üsteğmen ile eşkıyadan 5 kişi yaralanmıştı. Neticede eşkıyadan 16 kişi esir alınmış, 100 mevaşi (davar, öküz) de ele geçirilip mahallî idareye teslim edilmişti.²¹⁴⁴

Anlaşıyor ki bölgesinde meydana gelen birbirinden farklı asayiş olayları, Kolordu birliklerini hayli meşgul etmekteydi.

Nitekim 29 Nisan - 1 Mayıs 1919 tarihleri arasında meydana gelen hadiselerle ilgili 5. Tümen Kumandanlığınca hazırlanan harp ceridesine göre ise; Hasankeyf'e (Batman) taarruz eden Emin Ağa adındaki bir eşkıya, üzerine gönderilen birlik

²¹⁴⁴ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/7-12a, 340/7-13a; 13. Kolordudan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ve Harbiye Nezaretine gönderilen 6 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 188/196-1, 188/196-2, 188/196-3.

sayesinde bölgeden uzaklaştırılmıştı. Ali Batı'nın desteğiyle hareket eden Emin Ağa, bu defa civardaki bazı ağalar ve aşiretlerle birleşerek Raman mıntıkasındaki köylere musallat olmuş, adı geçenlerin bu girişimlerine karşı Savur'daki 2. Tabur ve bir topu Midyat'taki 6. Alay emrine verilerek operasyona sevk edilmişti. Beşiri'deki 2. Tümen emrindeki 4. Süvari Bölüğüne de operasyona iştirak etmesi için Kolordu tarafından gerekli emrin verilmesinin uygun olacağı bildirilmiş, eşkıyanın ele geçirilmesi, eğer firar ederlerse mallarının müsademe edilmesi direktifi verilmişti.²¹⁴⁵

Bunların yanı sıra; Hasankeyf Belediye Reisi'nin de kışkırtmasıyla Ramanlı Ali ve Ramanlı Emin'in adamları arasında çatışma çıkmıştı. Askerî birliklerin bölgeye ulaşmasıyla bu gruplar dağılmıştı. Ancak Halil Gazali ve kardeşi Ahmet İsmail adlı şahıslar, çevredeki bazı aşiretlerle birlikte Serçehan'ın 8 kilometre kuzeybatısındaki bir köye saldırarak burayı ele geçirmişti. Adı geçen eşkıyayı bertaraf etmek için (Belgede "*edepsizlere terbiye vermek lazım geldiğinden*") diye geçmektedir.) bir süvari bölüğü, iki makineli tüfek, bir top ve bir miktar asker, 5 Mayıs'ta Mardin'den yola çıkartılmıştı. Ayrıca Ömerkan aşiretinin Bumilan aşiretine taarruz ettiği haber alınmış, bu kapsamda bölgeye asker sevk edildiği bildirilmişti.²¹⁴⁶

Bu dönemde Mardin Sancağı'nda -*Mardin merkez de sık olmasa da*- özellikle Nusaybin, Savur, Derik ve Midyat hattında aşiretlerin neden olduğu çok sayıda eşkıyalık, hırsızlık faaliyetleri meydana gelmişti. Vuku bulan hadiseler haber alındıkça 5. Tümen birlikleri, jandarma unsurlarıyla bölgeye sevk edilerek gerekli tedbirler alınmaktaydı. Bölgede meydana gelen hadiseler şöyleydi:

- Mardin'de bir grup eşkıya, buraya bağlı Çoran köyüne saldırarak bir köylünün 200 koyununu gasp etmiş; bölgeye 5. Tümeden birlik gönderilmesiyle çete ele geçirilmiş ve koyunlar köylüye iade edilmişti.

- Nusaybin'de ise konak mevkiinde Şammar aşiretine bağlı silahlı bir grup, Kasr-ı Serçe hanından getirilmekte olan 25 yüklük zahire konvoyuna saldırarak mallara el koymuş; şikâyet üzerine harekete geçen ve gaspçıları kovalayan birlikler, 18 yük eşyayı kurtarmıştı.

²¹⁴⁵ ATASE, İSH, 398/4-17a, 398/4-18a.

²¹⁴⁶ 24. Alaydan, 5. Tümene gönderilen 2 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 398/4-19; 5. Tümeden, Savur Kaymakamlığına gönderilen 5 Mayıs 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 398/4-29; 5. Tümeden, 13. Kolorduya gönderilen 31 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 398/4-26.

- Yine bu bölgede Şammar ve Dekori/Dekuri aşiret reisleri arasında çatışmalar meydana gelmiş, ölen ve yaralananlar olmuştu.

- Derik'te de yol kesmeye başlayan eşkıyanın haber alınması üzerine 5. Tümen birlikleri bölgeye sevk edilmiş ve çete reisi başta olmak üzere asiler ele geçirilmişti.

- Savur'da ise yine çok sayıda eşkıyanın yol kesme ve gasp faaliyetleri ile cinayetler gerçekleşmiş, bu konuda da gerekli tedbirler alınmıştı.²¹⁴⁷

Mardin ve Midyat'ta asayişin sağlanması için 5. Tümen tarafından bölgede dört cebel bataryası konuşlandırılmıştı. Albay Cevdet Bey'e göre bölgedeki aşiretler asayiş ihlal etmeme noktasında en ziyade top ve makineli tüfekten korkmaktaydılar.²¹⁴⁸ Zaman zaman sükûnet sağlansa da özellikle Midyat'ta asayişin kalıcı tesisi mümkün olmamıştı.

Harp ceridelerine yansıdığı üzere Nusaybin-Cizre yolu da sık sık eşkıyalık olaylarının yaşandığı bir bölgeydi. Bu yolda seyahat eden aşiretler ve kabileler dışında devlet görevlilerinden postalar ve jandarmalar dahi saldırıya uğramaktaydı. Mardin Mutasarrıflığı da 5. Tümen'den yol güvenliğine yönelik tedbir alınması ve eşkıyanın yakalanması için yardım talep etmekteydi. 5. Tümen de eşkıya ve failerin yakalanması için gerekli tedbirleri almaktaydı.²¹⁴⁹

Yine ilerleyen aylarda Nusaybin civarında Şammar aşiretine mensup bir eşkıya grubu, bazı mezralara saldırarak tahribat yapmış; bunları uzaklaştırmak amacıyla bölgeye bir müfreze sevk edilmişti. Bölgede Tay aşireti ve Havale kabilesiyle Güçgen aşireti reisi Hamo Ağa'nın adamları arasında da müsademe vuku bulmuş, Kolordudan gönderilen birlikler bu hadiseyi sonlandırmıştı.²¹⁵⁰ Bunların yanı sıra Şammar aşiretinden 10 kişilik bir grup eşkıya, Nusaybin'e gelmekte olan biri silahlı iki askeri (5. Tümen 24. Alay 2. Taburda görevli) durdurarak askerin silahını almaya çalışmış; çıkan çatışmada askerin biri şehit olmuş, bir eşkıya da yaralanmıştı. Hadise

²¹⁴⁷ O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.97-117; Ayrıca Mardin'e bağlı Derik Kazası ve çevresinde bazı çetelerin ortaya çıktığı, bu grupların yol tutup ahaliye musallat olduğu ve meydana gelen hadisede bir kişinin ölüp üç kişinin yaralandığı bildirilmişti. Bkz. O. Bozan, "Ali Batı ...", s.564-565.

²¹⁴⁸ 13. Kolordudan, *Erkân-ı Harbiye ve Harbiye Dairesine 19 Mart 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH*, 185/47-1, 185/47-2.

²¹⁴⁹ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 18 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH*, 340/8-55a; 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH*, 51/14.

²¹⁵⁰ 13. Kolordudan, *Millet Meclisi Riyasetine ve civar kolordulara gönderilen 21 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH*, 342/5-9.

duyulunca 24. Alaydan gönderilen müfreze eşkıyadan 5 kişiyi yakalamış; ayrıca 2 deve ve 73 çuval un ele geçirmişti.²¹⁵¹

b.) Bitlis Vilayeti'ndeki Asayiş Olayları

Kolordu mintikasında en çok hadisenin yaşandığı bölgelerden biri Bitlis Vilayeti ve özellikle de vilayet dâhilinde Siirt kırsalıydı. Bunun ana nedeni, bölgede özellikle Kürt aşiretleri arasındaki nüfuz mücadelesi yaşanmasıydı. 13. Kolordu, Mütareke sonrası çekildiği hudutları koruma ve iç asayişini sağlama gibi çift görev icra etmesi nedeniyle birçok bölgede birlik bulunduramıyordu. Bu da otorite boşluğuna yol açıyor ve eşkıyayı cesaretlendiriyordu. Bir başka neden ise Mütareke şartları gereği Kolordunun mevcudunun azaltılmış olması ve buna ilave olarak da çok sayıda firar hadisesi yaşanması nedeniyle Kolordunun asker mevcudu oldukça aşağıya inmişti. Bu yüzden 13. Kolordu birçok bölgeye -ki bunlar arasında Bitlis Vilayeti'nin merkezi Bitlis şehri de vardı- birlik göndermekte güçlük çekiyordu. Askerî birliklerin bu eksikliği, Bitlis-Siirt hattındaki aşiretlerin asayişini ihlal etmesine, birbirleri arasında sürekli çatışmalar yaşanmasına ve ahalinin mal ve mülkünün zarar görmesine neden olmaktaydı.²¹⁵²

Nitekim 1-15 Nisan 1919 tarihleri arasında vuku bulan asayiş olayları ve alınan tedbirlerle ilgili Albay Cevdet Bey imzalı Harbiye Nezaretine gönderilen ve oradan da Dâhiliye Nezaretine havale edilen 15 Nisan tarihli raporda Bitlis Vilayeti'ndeki olaylar şöyle açıklanmıştı:

- Vilayet dâhilinde asayişin temini için Valiliğin talebi üzerine Siirt'in Eruh ve Pervari kazalarına 1. Alaydan (2. Tümen başlısı) bir müfreze gönderilmişti. Eruh müfrezesi, bölgedeki aşiretler arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmış ve Alayına geri dönmek üzereydi. Pervari'deki asayişsizliğin ise Kaymakam Nurettin Bey'in idaresizliğinden kaynaklandığının anlaşılması üzerine Kolordunun talebiyle kaymakamın görevden el çektilmesi ve yerine 13. Kolordunun görevlendirdiği müfreze kumandanı Yüzbaşı Şükrü Efendi'nin vekil kaymakam olarak tayin edilmesi hususu Bitlis Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine yazılmıştı.

²¹⁵¹ 5. Tümen, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Ağustos 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 399/110-44a.

²¹⁵² 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 188/8; Dâhiliye Nezaretinden, Jandarma Umum Kumandanlığına ve Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetine gönderilen 2 Ağustos 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 18/69-3.

- Rıdvan ve Garzan kazalarında ise bir grup eşkıya, ara sıra eşkıyalık faaliyetlerine yeltenmekteydi. Eşkıyalar yoldan gelip geçenleri soymakta ise de yapılan nasihatler sayesinde olayların yayılması ve muhtemel isyanlar engellenmekteydi.

- Bölge aşiretleri arasında da sık sık münakaşalar meydana geliyordu. Bu aşiretler ayrıca ara sıra civar köylerde sarkıntılık yapmakta ise de kısa sürede kanunsuz hareketlerine mâni olunmaktaydı.

- Siirt ile Bitlis arasındaki bölgede ise bazı Kürt aşiretleri gelip geçenlere tecavüz etmekteyseler de bu gibi eşkıyaların yakalanmaları için 2. Tümen ile Valilik (jandarma ve polis unsurları) tarafından müşterek tedbirler uygulanmakta ve benzer eşkıyalık hadiselerinin tekrar vuku bulmamasına yönelik önlemler alınmaktaydı.

- Mutki ve Mason kazalarında meskûn Kürt ahali tarafından gerçekleştirilen asayiş ihlallerine karşı Siirt'teki 1. Piyade Alayından iki makineli tüfek ve bir top Bitlis'e sevk edilmekte olup icabında takviye bir kuvvet daha gönderilebilecek şekilde tedbir alınmıştı.

- Kürt aşiretlerinin bulunduğu Garzan havalisinde ise 18. Piyade Alayından iki taburun toplanmasına lüzum görülerek mezkûr Alaydan Sason'a bir müfreze gönderilmesine yönelik emir verilmişti. Ayrıca Garzan mıntıkasından Bitlis ve Diyarbakır yolundaki postalara ve gelip geçenlere tecavüzler eksik olmadığından burada bu birliğin bulundurulmasına lüzum görülmüştü.

- Zaho İngiliz siyasi hâkiminin, Kaza dâhilindeki Hristiyan köylerini dolaşırken katledilmesi nedeniyle Şırnak'taki aşiretler arasında İngilizler aleyhine meydana gelen heyecan teskin edilmeye çalışılmıştı. Aşiretlerin İngilizlere karşı herhangi silahlı bir harekette bulunmamalarını temin için vilayete nasihat heyeti gönderilmesi kararlaştırılmış; bu heyete refakat etmek üzere 1. Alaydan Şırnak'a bir müfreze sevk edilmesine yönelik emir verilmişti.²¹⁵³

- Ayrıca Siirt'in Eruh, Pervari ve Şirvan kazalarındaki aşiretler arasında oluşan ihtilaf yüzünden asayişin bozulmaya başlaması üzerine, 2. Tümeden bir alay

²¹⁵³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Nisan 1919 tarihli rapor. BOA, DH, EUM, AYŞ, 5/87.

kumandanı müşterek bir birlik oluşturarak zikredilen kazalarda dolaşarak ihtilafları önlemek ve asayişin temin etmek üzere görevlendirilmişti.²¹⁵⁴

Bölgedeki hadiseler mayıs ayında da devam etmişti. Nitekim 13. Kolordunun 3 Mayıs 1919 tarihli raporuna göre; Beşiri kazası dâhilinde uzun süredir çetecilik yapan Ramanlı Aliko isimli eşkıyanın yol açtığı hadiselerle 13. Kolordu unsurları ilgilenmek durumunda kalmıştı. Zira Aliko, silahlı adamlarıyla tüccar kabilelerine saldırarak eşya ve malları yağma etmekte, bölgeden geçen asker kabilelerine de kurşun atmakta, Diyarbakır-Siirt-Bitlis yolunu da zaman zaman keserek ticareti ve ulaşımı tehdit etmekteydi. En son ambar memurunu soymuştu. Bu şahıs ve çetesinin Beşiri dışında Garzan, Mutki ve Sason'da asayişin bozması üzerine Bitlis Valisi Kolordudan kuvvet talep etmişti. Bunun üzerine Aliko ve çetesinin yakalanması için 2. ve 5. Tümen Kumandanlıklarına müşterek harekât icrası emri verilmişti. Bununla beraber zikredilen bölgelerde asayişin sağlanması için 2. Tümen tarafından Beşiri'de bir kuvvet hazırlanmış olup harekâtın 18. Alay Kumandanı emrinde ve 6. Alay birliklerinin de katımlıyla müşterek icra edilmesi emredilmişti.²¹⁵⁵

2. Tümen Kumandanı Yarbey Ali Bey, Aliko'nun yakalanması operasyonu ile ilgili birliklere gönderdiği yazıda, Aliko'nun beş altı adamıyla kaçması ihtimaline karşı Dicle Nehri'nin her iki yakasına da birlik göndermenin önemli olduğunu ve buna göre takip müfrezelerinin operasyona devam etmesini emretmişti.²¹⁵⁶ 5. Tümen ise Mazıdağı'nda türeyen eşkıyanın yakalanması için 50 piyade, 10 ester süvari, 2 makineli tüfek ve bir toptan müteşekkil bir müfreze görevlendirilmişti.²¹⁵⁷

Bu olayların devam etmesi ve 13. Kolordunun görevden göreve yetişmek durumunda kalması ve sıkıntılar çekmesi nedeniyle Dâhiliye Nezareti de harekete geçmişti. Bu kapsamda Bitlis Vilayeti'ne gönderdiği 17 Ağustos 1919 tarihli emirde; bölgedeki Kürt ve Bedevi (Arap) aşiretlerinin sebep olduğu asayişsizliğin ortadan kaldırılması için jandarma tarafından önlemlerin artırılarak gerekli tedbirlerin

²¹⁵⁴ 13. Kolordudan, *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye ve Harbiye Nezaretine gönderilen 6 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 188/196-1, 188/196-2, 188/196-3; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 3 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/7-12a, 340/7-13a.*

²¹⁵⁵ 13. Kolordudan, 2. ve 5. Tümen Kumandanlıklarına gönderilen 4 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/7-14, 340/7-15a; 13. Kolordudan, Bitlis Valiliğine gönderilen 5 Mayıs 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/7-24; 13. Kolordudan, 5. Tümene gönderilen 9 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/7-43.

²¹⁵⁶ 2. Tümeden, 13. Kolorduya arz edilen 9 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/7-53, 340/7-54.

²¹⁵⁷ 13. Kolordudan, 5. Tümene gönderilen 8 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/7-43; 5. Tümeden, 13. Kolorduya arz edilen 9 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 340/7-45.

alınmasını ve eşkıyalık yapan çetelerin yakalanmasını emretmişti.²¹⁵⁸ Bununla birlikte esas olarak Bitlis Valiliği, bölgesinde özellikle Siirt'te vuku bulan hadiselerin engellenmesi için Dâhiliye Nezaretine başvurmakta; Dâhiliye Nezareti de 13. Kolordunun bölgeye birlik yollaması için vaziyeti Harbiye Nezaretine yazmaktaydı.²¹⁵⁹

Vilayetteki hadiseler ilerleyen aylarda da devam etmişti. Nitekim Aralık 1919'da Bitlis'in Siirt Sancağı'na bağlı Pervari Kazasında ağalık meselesinden dolayı Eruhlu Yakup Ağa ve kardeşi Şahin ile Eruhlu Süleyman Ağa ve iş birliği içinde olduğu Yusuf ve Murat ağalar arasında Pervari'ye bağlı Şuze köyünde çatışma meydana gelmişti. Taraflarda 19 ölü ve 1 yaralı vardı. Ayrıca 13 hayvan telef olmuş, 7 hane yanmış, çok sayıda ağnam ve buğday gasp edilmişti. Murat Ağa ise Şahin Bey tarafından kurşuna dizilmiş; hadisenin taraflarla ilişkili diğer aşiretlere de sirayet edip geniş bir ayaklanmaya dönüşme ihtimali ve gelen talep üzerine 13. Kolorduya bağlı 2. Tümen tarafından bölgeye birlik sevk edilmişti. Hadise Eruh Kazasına da sıçramış, bölgedeki aşiretler arasında da müsademeler başlamıştı. Yakup Ağa'nın Şırnak ve çevresinde, kardeşi Şahin'in ise Şirvan kazasında eşkıyalık yaptığı üzerine gönderilen müfreze ile çatışmaya girerek kaçtığı 2. Tümenen bildirilmişti. 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ise Şırnak'ın güneyinde İngilizlerin bulunmasından dolayı acil önlem alınması istemiş; bu kapsamda 2. Tümene bağlı müfreze tarafından Yakup Ağa takip edilmiş ve etrafı sarılmıştı. Vuku bulan müsademede bazı adamlarını kaybeden Yakup Ağa'nın Zaho'ya kaçarak İngilizlere iltica etmeyi amaçladığı anlaşılmış; bu yüzden gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştı. Ancak gerek Siirt'teki Jandarma birliği gerekse 2. Tümenin asker sayısının az olması yüzünden icra edilen operasyon sırasında 2. Tümen Kumandanlığınca bazı aşiretlerden de istifade edilmesi yoluna gidilmişti. Fakat Albay Cevdet Bey'in verdiği emre göre aşiretlerin uğradıkları köylerde yağmaya girişmekte olduğundan bu şekilde aşiretlerden istifade etmek uygun değildi. Bu kapsamda operasyona katılan köylerden alınan efrat köylerine döndürülmeli ve takip operasyonu, yalnızca Kolordu birlikleri ve jandarma unsurlarınca yapılmalıydı.²¹⁶⁰

²¹⁵⁸ BOA, DH, ŞFR, 102/167.

²¹⁵⁹ Bitlis Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 29 Temmuz 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 18/69-5; Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen 21 ve 26 Temmuz 1919 tarihli yazılar. BOA, DH, EUM, AYŞ, 18/69-6, 18/69-7.

²¹⁶⁰ Bitlis Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Eylül 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 51/27-1, 51/27-2, 51/27-3; Dâhiliye Nezaretinden, Harbiye Nezaretine gönderilen 25 Aralık 1919 tarihli yazı.

Neticede Pervari, Erüh ve Şırnak çevresinde hadise çıkartan Yakup Ağa takip müfrezeleri tarafından yakalanmış; böylece Siirt genelinde bir süreliğine asayiş temin edilmişti. Yine aynı tarihlerde Siirt Pervari’de de Molla Şakir ve Molla Edyan aşiretleri arasında anlaşmazlık yüzünden yaklaşık 500 kişinin katıldığı ve 5 gün boyunca çatışmalar meydana gelmiş, 5 ölü ve yaralı ortaya çıkmıştı. Çarpışmalar sırasında Pervari’deki memurlar hükûmet konağına sığınmışsa da buralara dahi ateş açılmış; jandarmaların elinden tüfekleri alınmıştı. Olayın haber alınmasıyla 2. Tümen den bölgeye bir tabur piyade, bir makineli tüfek bölüğü ile bir top sevk edilmişti. Sonunda askerî birliklerce alınan tedbirlerle müsademeye son verilerek asayiş sağlanmış; her iki taraftan da 14 kişi tutuklanmıştı. Fırsattan istifadeyle bölgede bakaya ve aşar vergisi tahsili yapılmış; olaya sebep olanlardan da para cezası alınmıştı.²¹⁶¹

Bu bölgelerin dışında Bitlis’in Tatvan ve Ahlat ile Sason bölgesinde de çeteler türemişti. Bu çeteler iki kaza arasındaki yolları tutarak yoldan geçen kafilelere ve şahıslara gasp amaçlı saldırılar düzenlemekteydi.²¹⁶²

c.) Elazığ Vilayeti’ndeki Asayiş Olayları

Elazığ Vilayeti, 13. Kolordu mıntıkasında Diyarbakır, Bitlis ve Urfa’ya göre Vilayet genelinde daha az olayın yaşandığı bir bölgeydi. Bununla birlikte Vilayete bağlı Dersim Sancağı, en çok asayiş hadisesinin yaşandığı yerlerin başında gelmekteydi. Bölgede, aşiretler arasındaki çatışmalar, bazı eşkıyaların çevre köylere yağma akınları ile gasp, yol kesme ve cinayet olayları sıkça yaşanmaktaydı.

Nitekim Elazığ Vilayeti’nde meydana gelen hadiselerle ilgili 13. Kolordunun 1-15 Nisan 1919 tarihli raporuna göre; Vilayette halen mahallî asayiş ihlal eden bir durum yoktu. Yalnız Dersim havalesinin asayiş için gerektiğinde istihdam edilmek üzere Elazığ’a 15. Piyade Alayından iki tabur ve iki cebel topu sevk edilmişti.²¹⁶³

Beklenildiği gibi, Dersim’deki bazı aşiretlere mensup çetelerin çevre bölgelere özellikle Pülümür’e hatta Erzincan Kemah’a yönelik saldırıları, 1919 yılı ikinci

ATASE, İSH, 51/27-4; Harbiye Nezaretinden, 13. Kolorduya gönderilen 31 Aralık 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 51/27-5.

²¹⁶¹ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 15 Aralık 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 51/16-1, 51/16-2.

²¹⁶² 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve civar kolordulara gönderilen 2 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/4-5; 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve civar kolordulara gönderilen 08 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/4-16, 342/4-17.

²¹⁶³ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 21 Nisan 1919 tarihli şifre. BOA, DH, EUM, AYŞ, 5/87.

çeyreğinde artmıştı. Bu durum karşısında Erzincan Mutasarrıfı, Dersim eşkıyasının saldırılarını engellemek için 15. Kolordudan yardım istemişti. Talepten haberi olan Mustafa Kemal Paşa ise Harbiye Nezaretine 7 Haziran 1919 tarihli bir yazı göndermişti. İlgili yazıda; 15. Kolordu birliklerinin geniş bir alanda görev yaptığını, düzenli birlik talebini karşılamak için, 13. Kolordunun lağvedilmesi hâlinde jandarmaya celp edilecek askerlerin bir kısmının Erzincan Sancağı jandarmasına verilmesini önermişti.²¹⁶⁴ Buna rağmen Albay Cevdet Bey, ilerleyen aylarda, 11 Eylül 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği tarihli yazısında, Dersim aşiretlerine karşı 15. Kolordunun Erzincan'da bir miktar kuvvet bulundurulmasının uygun olacağını bildirmişti.²¹⁶⁵

Nitekim bu süreçte Dersim'deki asayiş sorununun devam ettiği görülmektedir. Özellikle, 1919-1920 kış döneminde Dersim'deki eşkıyalar, bölgedeki köylere ve mahallere sarkarak halkın canına ve malına musallat olmuşlardı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezaretinden gerekli önlemlerin alınmasını talep etmişti. Harbiye Nezareti de bölgedeki mülki idare ile koordineli olarak 13. Kolordudan bölgedeki eşkıya eylemlerinin yakından takip edilerek engellenmesini istemişti. Bunun yanı sıra hükûmet, bölgede huzurun tesisi için aşiretler nezdinde nasihatçilerin gönderilmesini ve sorunun sulh yoluyla halledilmesini düşünmekteydi.²¹⁶⁶

Dâhiliye Nezareti, Dersim eşkıyasının saldırılarının önlenebilmesi için 11 Aralık 1919 tarihli yazıyla bir kez daha Harbiye Nezaretine başvurarak askerî makamların olaya müdahale etmesi gerektiğini bildirmişti. Bununla yetinmeyen Dâhiliye Nezareti, üç gün sonra 14 Aralık'ta, Dersim Sancağı'nın bağlı olduğu idari bölge olması hasebiyle Elazığ Valiliğine de tedbir alınması konusunda yeni bir emir göndermişti.²¹⁶⁷

Bu arada Harbiye Nezareti de konuyu yakın takip ederek 13. ve 15. Kolordulara ortak emirler göndermişti. Bu emirler, Dersim bölgesinin 3., 13. ve 15. Kolordu merkezlerine benzer uzaklıkta ara bir bölgede kalmasının yanı sıra 13. Kolordu mıntıkasında bulunan Dersim'deki aşiretlerin 15. Kolordu bölgesindeki mahallere saldırmasına ilişkindi. Ayrıca Elazığ Vilayeti ile koordineli

²¹⁶⁴ HTVD, S.5, s.28-29, Vesika 97.

²¹⁶⁵ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Eylül 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 196/167-1, 196/167-2, 196/167-3.

²¹⁶⁶ T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s.501-502.

²¹⁶⁷ HTVD, S.11, Yıl:4, Mart 1955, s.8-9, Vesika 257.

hareket edilerek eşkıyanın faaliyetlerinin engellenmesi konusunda yardımcı olunmasını istemişti.²¹⁶⁸ Anlaşılan o ki, Dersim eşkıyasının yol açtığı huzursuzluk bir yandan Dâhiliye Nezareti ve Elazığ Vilayeti'ni bir yandan da Harbiye Nezareti ve 13. Kolorduyu meşgul etmişti. Çünkü ortada bir İngiliz tehdidi vardı. Bunun dışında Ermeni talepleri dile getirilmekte ve Kürtçülük faaliyetleri yürütülmekteydi. Söz konusu faaliyetlere Dersim aşiretlerinin asayiş bozucu hareketleri de eklenince 13. Kolordunun iş yükü ziyadesiyle artmaktaydı.²¹⁶⁹

Tabiatıyla Kolordu Kumandanlığı, Dersim'de güvenliği sağlamak ve Mütareke'nin 24. maddesine bahane oluşturmamak için mülki makamlarla sürekli temas hâlindeydi.

Bölgedeki hassasiyete ve aşiretlerin saldırılarının devam etme ihtimaline binaen Albay Cevdet Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği 7 Ocak 1920 tarihli raporunda; Dersim aşiretlerinin olası bir isyan veya çevre bölgelere saldırıları hâlinde Erzincan ve Mama Hatun'daki birliklere (15. Kolorduya bağlı) müdahale etmesine dair emir verilmesini talep etmişti. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa, 15. Kolorduya verdiği 12 Ocak 1920 tarihli emirde; Dersimli eşkıyanın ayaklanmaya kalkışması veya civar bölgelere saldırması durumunda, halkın emniyetini sağlamak ve asayiş temin etmek üzere Erzincan ve Mamahatun'daki birliklerin bu kalkışmaya engel olması talimatını vermişti.²¹⁷⁰

Buna rağmen ilerleyen aylarda da Dersim'deki eşkıyanın zaman zaman yoldan geçen kabile-kervan ve gruplara saldırıları sürmüştü. Bunlardan birinde Elazığ'daki 15. Alaya bağlı bir subay idaresinde 11 nefer ile subay ailelerinin de bulunduğu kabileye saldıran eşkıya, para ve eşyaları gasp etmiş; 2 nefer yaralanmış, 1 nefer de kaybolmuştu.²¹⁷¹

d.) Urfa Sancağı'ndaki Asayiş Olayları

Kolordu mıntıkasındaki Urfa'da da özellikle devlete karşı olan bazı aşiretlerin sebep olduğu benzer asayiş olayları yaşanmıştı. Bu bağlamda Mütareke'nin ilk aylarında, Arappınarı istasyonu güneyindeki köylerde mukim ve Berazi aşiretine

²¹⁶⁸ HTVD, S.11, s.10-11, Vesika 258.

²¹⁶⁹ S. Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu...", s.58.

²¹⁷⁰ 13. Kolordudan, Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen 20 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 204/153.

²¹⁷¹ 13. Kolordudan, TBMM'ye ve diğer kolordulara gönderilen 20 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/5-8.

mensup Kürt Ketkanlı/Ketikan aşireti reisi Basravi, yaklaşık 50 kişilik silahlı bir unsur teşkil ederek çevre köylerde eşkıyalık yapmaya başlamıştı. Basravi ve adamları, Urfa-Halep arasındaki bir kafiyei soymuş; yapılan takibatla eşkıyanın gasp ettiği para geri alınmıştı. 13. Kolordunun uyarlarına rağmen bölgede propaganda yapan İngilizlerle yakın ilişki de kuran Basravi, bundan da aldığı cesaretle terhis olan ve efradı taşıyan kafiye Ocak 1919'da Suruç civarında saldırı düzenlemişti. Hadisede 5 subay şehit olmuş ve kafilenin eşyaları yağmalanmıştı. Kendisini takip eden Kolordu birliklerinden kaçan bu aşiret mensupları, fırsat buldukça Urfa'ya bağlı kaza ve kasabalara saldırılar düzenlemeyi sürdürmüştü.²¹⁷²

Öte yandan, Urfa'nın Mart 1919'da İngilizlerce, Kasım 1919'da Fransızlarca işgal edilmesi üzerine 13. Kolordu buradan çekilmek zorunda kalmış, dolayısıyla uzun bir sürede bölgede asayiş operasyonları icra edememişti. Ancak buradaki aşiretlerin sebebiyet verdiği ve 13. Kolordu mıntikasına sirayet eden asayiş olayları gerçekleştirmişti. Nitekim yukarıda karıştığı olaylar ifade edilen Basravi'nin faaliyetleri, Fransız işgali döneminde de devam etmişti. Örneğin Basravi, Urfa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin davetiyle bir araya gelerek işgale karşı mücadele için yemin eden aşiret reislerinden biri olmasına rağmen sözünden geri dönmüştü. Fransız ordusuyla birlikte hareket etmeye başlayan Basravi ve adamları, Birecik-Suruç hattında saldırılarına devam etmişti.²¹⁷³ Urfa kuşatması devam ederken dahi bu eşkıya tarafından çevre köylere saldırılar düzenlenmiş; yağma ve cinayetler meydana getirilmişti.²¹⁷⁴

Onun bu eylemlerine karşı tedbir alınmaya çalışılmış olup 13. Kolordunun 26 Nisan 1920 tarihli harekât raporuna göre, Fransızlarla iş birliği içinde olan Basravi'nin damadı Kadir, bir Arap eşkıya tarafından katledilmişti. Aneze ve Berazi aşiretleri ise 25-26 Nisan (1920) gecesi Arappınarı civarında Basravi'nin bulunduğu köye baskın yapmışlardı. Basravi, aşiretini korumak için Fransızları köyüne çağırdığını belirterek aman dilemiş ve Kuvâ-yı Milliye'ye sığınmak istemişti.²¹⁷⁵ Yine de sözünde durmamış; Fransızların Urfa'yı işgal etmek maksadıyla tekrar harekete

²¹⁷² 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'dan, Halep'teki İngiliz Generali Makandro'ya gönderilen 30 Ocak 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 266/3-24, 266/3-25; Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.16; Cumhuriyetin 75. Yılında Birecik, s.41.

²¹⁷³ Ali Rıza, *Ahşada Yedigâr Urfa Mücadelesi*, s.15, 37-42.

²¹⁷⁴ H. Açana, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, s.119.

²¹⁷⁵ ATASE, İSH, 342/3-5a.

geçmeleri üzerine Suruç civarında 13. Kolordu unsurları ve Fransız birlikleri arasında 7-8 Mayıs 1920’de vuku bulan muharebede Fransızlar tarafında yer almıştı.²¹⁷⁶

13. Kolordu mintikasında bir başka gaile çıkartan aşiret ise Urfa’ya bağlı Harran bölgesinde yaşayan Arap Geysi aşiretinin Siyala koluydu. Bu aşiretin bir kısmı devlete bağlı olmakla birlikte reisi Salih Bin Abdullah, Suriye’deki Arap Hükûmeti’ne bağlanmak için bölgedeki aşiretlerle toplantılar yapmaktaydı. Nitekim Abdullah, Urfa’nın istiklaline yönelik aşiret reislerinin katıldığı toplantıya katılmadığı gibi bu toplantıyı Fransızlara ihbar etmişti.²¹⁷⁷

e.) Cezîre Bölgesi’ndeki Asayiş Olayları

Cezîre bölgesi, coğrafya itibarıyla aşiretlerin en yoğun yaşadığı ve şehir kültürünün nispeten daha az olduğu bir yerdi. Bu bakımdan bölgedeki bazı aşiretlerin hareketliliği ve sebep olduğu asayiş olayları, 13. Kolordu mintikasına etki etmekteydi. Bilhassa buradaki aşiretlerin girişimleri, Mardin ve çevresindeki asayiş ve güvenliği tehlikeye düşürmesi bakımında endişeye sebep olmaktaydı. Bölgedeki aşiretlerden biri olan Aneze aşiretinin İngilizlerin teşvikiyle Mardin ve Nusaybin hattında bulunan Şammar ve Tay aşiretlerine saldıracağı 13. Kolordu Kumandanlığınca haber alınmıştı. Bunun üzerine 5. Tümenen Nusaybin’e bir müfreze gönderilmiş, Mardin’de de gerekli tedbir alınmıştı. Konuyla ilgili Albay Cevdet Bey, gelişmelere ilişkin 29 Nisan 1919 tarihli raporunda; Aneze aşiretinin 2-10 bin arasında zikredilen bir kuvvetle Cebel Abdülaziz bölgesinde toplanıp İngilizlerin teşviki ve silah desteğiyle Habur suyunu geçerek Mardin ve Nusaybin istikametinde ilerlediğinin haber alındığını, buna karşı Şammar aşiretinin Nusaybin’de bulunduğu ve Aneze aşiretinin saldırısına karşı kendisini koruyacağını, aynı zamanda Şammar ve Tay aşiretinin Nusaybin’deki 24. Alay Kumandanlığına müracaat ederek himaye talebinde bulunduğunu bildirmişti.²¹⁷⁸ Ayrıca çevredeki aşiretlerin de silahlanması üzerine, bölgenin korunması için 5. Tümenen gerekli tedbirleri alma yetkisinin verildiği ve bu doğrultuda 5. Tümenen bölgeye cephaneye sevk edildiğine dikkat çekmişti.²¹⁷⁹

²¹⁷⁶ İ. Özçelik, *Millî Mücadele’de Anadolu Basınında ...*, s.29-280.

²¹⁷⁷ A. Rıza, *Ahşada Yadigar Urfa Mücahede*, s.14, 32, 39, 77, 79.

²¹⁷⁸ Millî aşiretinin de Aneze aşiretinin taarruzu ihtimaline karşı 13. Kolorduya başvurarak yardım ve silah isteği olmuştu. Bu talebe Albay Cevdet Bey tarafından verilen cevapta; kendilerine silah verilmeyeceği, sükûnetlerini koruyarak herhangi bir tecavüze yeltenmemeleri, hâlihazırda demiryolu hattı boyunca birliklerinin konuşlu bulunması hasebiyle Millî aşiretinin hattın kuzeyinde beklemesi istenmişti. *ATASE, İSH*, 340/7-37.

²¹⁷⁹ Albay Cevdet Bey 5. Tümen Kumandanlığına gönderdiği 27 Nisan 1919 tarihli direktifte; Mardin Sancağı’ndaki Jandarma Alayından bir kuvvetin 5. Tümen emrine verilerek demiryolu hattı boyunca -

Albay Cevdet Bey konuya ilişkin müteakip raporunda ise; İngilizlerin Urfa'daki garnizonlarına takviye kuvvet sevk ettiğini, eş zamanlı olarak Anezelilerin saldırıları ve İngiliz tahrikâtı birleşirse 13. Kolorduyu birçok cihette meşgul edebileceklerini, İngilizlerin fırsattan istifadeyle Urfa'da toplayacakları kuvvetlerle Siverek, Diyarbakır istikametinde ilerlemeleri ve Diyarbakır güneyinde bulunan alaydan (1. Süvari Alayı) silah teslim etmesini istemeleri ihtimalinin olduğunu; tüm bu ihtimal ve gelişmeleri göz önünde bulunduran Kolordunun tedbir olarak gelişmeleri takip ettiğini ve konumunu koruduğunu ifade etmişti. Şammar ve Tay aşiret reisleri de alınan bu tedbirler dolayısıyla Mardin'e giderek 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'e teşekkürlerini sunmuşlardı. Bu girişim esnasında Millî aşireti de Urfa/Viranşehir bölgesinde müdafaa tedbirleri almıştı.²¹⁸⁰

Bu konuda, yazı ile önce Harbiye Nezaretine arz edilen, akabinde aşiret reislerine verilen cevapta; Aneze aşiretinin saldırısının men edilmesi için tedbirler alındığını ve devlete olan sadakat ve bağlılıklarının devam etmesi istenmişti. Bununla birlikte Çeçenler ile Millî aşireti arasında kan davasının ortaya çıkması nedeniyle Çeçenlerin Anezeliler ile iş birliği yapacağı veya Aneze saldırısı karşısında tarafsız kalacağına ilişkin 5. Tümen Kumandanlığınca değerlendirme yapılmıştı.²¹⁸¹

özellikle *Resulayn-Nusaybin arasında*- konuşlandırılmasını; buna imkân yoksa aşiret reisleri nezdinde nasihatçiler gönderilmesini istemişti. (ATASE, İSH, 397/20-34a); Buna mukabil 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey, bölgede sadece bir süvari bölüğü bulunduğunu ve zikredilen hat boyunca kuvvet bulundurmasının zor olduğunu vurgulamıştı. Bununla beraber Nusaybin'deki 24. Alay Kumandanlığı ile Nusaybin Kaymakamlığına gönderdiği 28 Nisan tarihli yazıda; Aneze ve Şammar reisleri nezdinde nasihat heyetleri gönderilerek muhtemel çatışmanın önüne geçilmesinin uygun olacağını, özellikle Aneze aşiretine nasihat edilmesini, bu minvalde Şammar ve Tay aşiretlerinin birlikte hareket etmesi ve Nusaybin çevresinde de 5. Tümen birliklerinin konuşlu bulunması hasebiyle Anezelilerin saldırı girişimlerinin pahalıya mal olacağını tebliğ edilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Şammar aşireti ise Aneze'nin geri çekilmesi durumunda bu aşireti takip etmek için İngiliz mıntıkasına girmemesi konusunda tembihlenmeliydi. Yarbay Kenan Bey ayrıca Nusaybin güneyinde ester süvari devriye kolu çıkartarak hem askerî varlığın gösterilmesini hem de çöl bölgesinin gözetlenmesini emretmişti. (ATASE, İSH, 397/20-33a); Ayrıca Derbesiye'ye bir makineli tüfek gönderildiğini, buradaki 50 askerle zahire ambarı ve istasyonun muhafazasına yönelik tedbir almak üzere görevlendirildiğini, Millî aşiretinin de atlılarıyla çöl bölgesini gözetlediğini bildirmişti. ATASE, İSH, 397/20-36a.

²¹⁸⁰ 13. Kolordudan, *Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine* gönderilen 29-30 Nisan 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 188/36-1, 188/36-2; 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine* gönderilen 13 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 85/22-9; *Diyarbakır Valiliğinden, Dâhiliye Nezaretine* gönderilen 5 Mayıs 1919 tarihli rapor. BOA, DH, EUM, AYŞ, 8/52-6; *Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine* gönderilen 04 Mayıs 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 8/52-9; *Harbiye Nezaretinden, -13. Kolordunun raporuna binaen- Dâhiliye Nezaretine* gönderilen 01 Mayıs 1919 tarihli yazı. BOA, DH, EUM, AYŞ, 8/52-11, 12; O. Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin*, s.178-180.

²¹⁸¹ 13. Kolordudan, *Harbiye Nezaretine* gönderilen 10 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 340/7-49; 13. Kolordudan, 2. Tümen ve 1. Süvari Alay Kumandanlıklarına gönderilen 11 Mayıs 1919 tarihli emir. ATASE, İSH, 340/7-52a.

24. Alay Kumandanının 5. Tümen Kumandanlığına arz ettiği rapora göre; Aneze aşireti, erzak ve cephane ile donatılmış 1.600 kadar silahlı mensubuyla Cebel Abdülaziz'e gelmiş ve Resulayn istikametinde keşif kolları göndermişti. Ancak Çeçenlere mektup yazarak gerek kendilerine gerekse kendileri gibi aşiretlere dokunmayacaklarını haber vermişlerdi.²¹⁸²

Yaşanan gelişmeler karşısında 13. Kolordu Kumandanlığı, bölgedeki demiryolunun güvenliğin öncelikli görmüştü. Bu nedenle 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey 24. Alaya gönderdiği 11 Temmuz 1919 tarihli emirde; demiryolu hattı boyunca kritik noktalarda müfrezeler konuşlandırılmasına önem verilerek Kürt ve Arap aşiretlerinin taarruz ve tecavüzüne imkân verilmemesini istemişti. Bu kapsamda verilen emrin muhteviyatı aşağıdaki gibiydi:

- Nusaybin İstasyonunda bir bölük merkezi bulunması ve istasyonun emir inzibatının bu bölük kumandanında olması,
- Askerler tarafından istasyon civarında hadise yaşanmasına imkân verilmemesi ve gerçekleşebilecek saldırılara engel olunması,
- İstasyondaki bölük tarafından Tel-Halef ve Serçehan hat muhafazası için de asker gönderilmesi,
- Resulayn'da da bir bölük kumandanının doğrudan doğruya istasyonunun muhafazasından sorumlu olması,
- Derbesiye istasyonunda ise muhafız olarak Mardin'deki istihkâm bölüğünden askerlerin durması.²¹⁸³

Zikredilen tedbirlerin esas sebebinin, İngilizlerin kendi yanına çektikleri bazı aşiretleri, bölgede çoğunluğu oluşturan ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını belirten Arap aşiretleri üzerine saldırmaya teşvik etmesi olduğu tespit edilmiştir.

Öte yandan mevcut ortamdan kaynaklı olarak demiryolu hattındaki Resulayn'da yaşayan Çeçenler ile Millî aşireti arasında da hadiseler baş göstermişti. Konuya dair 5. Tümen 13. Kolorduya arz edilen harekât 6 Mayıs 1919 tarihli rapora göre bu iki grup arasında Resulayn'da meydana gelen anlaşmazlıklar nedeniyle

²¹⁸² 24. Alay Kumandanlığından, 5. Tümen Kumandanlığına gönderilen 2 Mayıs 1919 tarihli rapor. ATASE, İSH, 398/4-19.

²¹⁸³ ATASE, İSH, 399/110-16a.

Çeçenlerden Halis Bey, Millî aşireti tarafından katledilmişti. Çeçen jandarmaların da Resulayn'da asayiş ihlal ettiği raporda yer almıştı.²¹⁸⁴

Hadiseyle ilgili Albay Cevdet Bey, bölgedeki hassas dengeleri gözeterek ve Çeçenlerin politik açıdan hükûmet tarafına çekilmesi gerektiğini düşünerek Çeçenlere nasihat heyetleri göndermeyi uygun görmüştü. Bu kapsamda 5. Tümen aracılığıyla Resulayn'daki Çeçen eşrafına gönderdiği 7 Mayıs tarihli yazısında şu uyarılarda bulunmuştu: Devletin bu nazik zamanında asayiş ihlal eden davranışlarda bulunmaları uygun değildi. Öteden beri devlete olan bağlılıklarının bu süreçte de devam etmesi önemliydi. Ayrıca bir Ermeni kadının katledilmesi hadisesine karışan kişiler, hükûmete teslim edilmeliydi.²¹⁸⁵ Böylece içinde bulunulan son derece kaotik bir ortamda, bölgedeki Çeçenlerin de devletin yanında durmalarının temin edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Buna rağmen ilerleyen aylarda da bölgedeki problemin halledilemediği görülmektedir. Nitekim Cevdet Bey'in 17 Ağustos 1919 tarihli raporuna göre; Çeçenler ile Millî aşireti arasındaki anlaşmazlıklar bir türlü çözülememişti. Zira Çeçenler, aşiret tarafından katledilen Halis Bey'in intikamını almak maksadıyla Millî aşiretinden 5 at gasp etmişlerdi. Millî aşireti ise birkaç hayvan ile Çeçenlerin ticaret için Viranşehir'e gönderdiği 400 liralık değerindeki mallarına el koymuştu. Bunun üzerine Çeçenler, Millî aşiretinin Halep'ten ticaret için getirdikleri malları ele geçirmiş ve bu esnada aşiretten bir kişi öldürülmüştü. İki taraf arasındaki bu ihtilafın halledilmesine yönelik, mülki makamlarla birlikte girişimler devam etmekteydi.²¹⁸⁶

f.) Diğer Asayiş Olayları ve 13. Kolordunun Takdir Edilmesi

Şu ana kadar zikredilen ve genel olarak Kürt ve Arap aşiretlerinin sebep olduğu asayiş olaylarının yanı sıra bölgedeki memurların da bazı asayişsizliğe yol açabilecek davranışlarda bulunduğu takip edilmektedir. Bunlardan biri Viranşehir Kadısı Sadık Efendi'ydi. Albay Cevdet Bey'in raporuna göre, Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey'in çok sevdiği Viranşehir Kaymakamı Kemal Bey'i, yaptığı girişimlerle görevden aldırıp Mahmud Bey'i de hapsedtiren Sadık Efendi, kendisinden intikam alınacağı korkusuyla

²¹⁸⁴ ATASE, İSH, 340/7-28, 340/7-29.

²¹⁸⁵ ATASE, İSH, 340/7-33, 340/7-34; 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey bir sonraki yazısında; Çeçenlerin, İngilizlerin Haseke'yi işgaline tepki gösterip devlete olan sadakatlerini gösterdiklerini dile getirmiş, dolayısıyla Çeçenlerin İngilizlere bağlı olma ihtimaline ihtiyatlı yaklaşmıştı. ATASE, İSH, 340/7-42.

²¹⁸⁶ ATASE, İSH, 202/206.

13. Kolorduya başvurmuş ve bölgeye asker sevk edilmesini talep etmişti. Aynı zamanda Sadık Efendi, Urfa'daki İngiliz Kumandanlığına da başvurarak kendi çıkarları doğrultusunda Viranşehir'e İngiliz milislerinin gönderilmesini istemişti.²¹⁸⁷

Şu ana kadar izah edildiği üzere nedenleri ve kapsamları çok çeşitli olsa da güvenlik ve asayiş ihlal eden, bölgedeki huzur ve istikrarı bozan bu tarz hadiseler 13. Kolorduyu oldukça meşgul etse de Kolordu aldığı tedbirlerle bu asayişsizlikleri birbiri ardınca bertaraf ediyordu. Bu hususta Harbiye Nazırı Şakir Paşa, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e yolladığı yazıda, Kolordu tarafından sorumluluk mıntıkasında zamanın ve gelişmelerin hassasiyetine uygun bir şekilde alınan idari ve siyasi tedbirlerin oldukça memnuniyet verici olduğunu belirtmişti.²¹⁸⁸

Haziran ayında da bu defa Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa tarafından 13. Kolordu mıntıkasında dolaşan yabancı temsilcilerin (ajan ve bölücü propaganda yapan subaylar) gerek korunması gerekse bunlara karşı benimsenen muamele tarzı (bölücü faaliyet yapmalarına mâni olunması) ile alınan siyasi ve idari tedbirlerin büyük bir hayranlıkla takdir edildiği vurgulanmıştı.²¹⁸⁹ Tüm bu takdirler, esasında 13. Kolordu Kumandanlığının, Millî Mücadele Dönemi'nde kendi sorumluluk sahası olan Güneydoğu ve çevresinde üstlendiği rolün öneminden ve bu rolün bölgenin millî sınırlar içerisinde bütünleşik bir şekilde kalmasında en belirleyici etken ve yegâne güç olduğu gerçeğinden ileri gelmekteydi.

Albay Cevdet Bey, 1920 yılı Ocak ayı başlarında da bu defa Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından takdir edilmişti. Bu kapsamda 2 Ocak 1920 tarihli zata mahsus (şahsa özel) şifrede; şimdiye kadar aldığı tedbirlerin daima takdir edildiği ifade edilmişti. Bununla birlikte alınacak tedbirlere ilişkin sürekli sorular yönelterek Nezaretin zor durumda bırakılmamasını rica etmişti.²¹⁹⁰ Muhtemelen 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Fransız işgali ve bölgede vuku bulan mezalime karşı alınması gereken tedbirlerle ilgili gönderdiği telgrafların, Nezareti İtilaf devletleri nezdinde zor durumda bırakmasından endişe etmekteydi.

²¹⁸⁷ 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 101/36; 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 11 Mayıs 1919 tarihli şifre. ATASE, İSH, 189/72.

²¹⁸⁸ Harbiye Nazırı Şakir Paşa'dan, 13. Kolorduya gönderilen 14 Mayıs 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 188/131.

²¹⁸⁹ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'dan, 13. Kolorduya gönderilen 09 Haziran 1919 tarihli yazı. ATASE, İSH, 340/12-23.

²¹⁹⁰ ATASE, İSH, 204/100.

g.) Kolordu mıntıkasında Asayiş Olaylarının Yeniden Artması

13. Kolordu mıntıkasında özellikle San Remo (Sevr) kararları sonrası Mayıs 1920'den itibaren başta Mardin, Urfa ve Siirt ile Diyarbakır kırsalında olmak üzere bazı aşiretlerin asayiş ihlal eden veya hükûmeti yok sayan girişimleri yeniden artış göstermişti.

Bu bağlamda 13. Kolordunun, 1920 yılı Mayıs ayındaki harekât raporlarına göre özellikle Diyarbakır/Siverek, Siirt/Garzan, Mardin/Nusaybin ve Midyat bölgelerinde aşiretler arasında müsademeler, çeteler arasında çatışmalar ve aşiretlerin köylere saldırıları gibi asayiş bozan eylemlerde yeniden artış gözlemlenmişti. Kolordu sahasında bu süreçte yaşanan hadiselerle bakıldığında örneğin Siverek'te Millî aşiretinden silahlı bir grup, Karakeçili aşireti mensuplarının yaşadığı köylere saldırmış; bunun üzerine bölgeye 1. Süvari Alayından bir müfreze ve nasihat heyeti gönderilmişti. Yine Siirt/Garzan'da Cemil Çeto ile Ramanlı Emin arasında meydana gelen hadisler nedeniyle Cemil Çeto ve avnesi 50'ye yakın köyü ele geçirmişti. Bunun üzerine 13. Kolordu Kumandanlığı, Silvan'daki 18. Alaydan bölgeye bir müfreze göndermesini istemiş; ayrıca Bitlis Vilayeti'ne de eşkıya nezdinde bir nasihat heyeti gönderilmesini teklif etmişti. Nusaybin civarında da Şammar, Tay ve Cubur aşiretlerinin bazı mezra ve köylere saldırıları vuku bulmuş; 5. Tümen'den üzerlerine yollanan bir müfreze vasıtasıyla bu eşkıyalar bölgeden uzaklaştırılmıştı. Mardin/Midyat'ta ise Millî aşireti ve Haço taraftarları arasında çatışmalar meydana gelmiş ve üzerlerine gönderilen müfreze karşısında eşkıya firar etmiş; bu esnada yaşanan çatışmada ise köylülerden bir kişi ölmüş bir kişi yaralanmıştı.²¹⁹¹

Yine Mardin Midyat'ta, Kolordunun 21 Mayıs 1920 tarihli harekât raporuna göre aşiretler ve ahali arasında münakaşa yaşanmış ve akabinde yaşanan çatışmada 19 kişi ölmüş ve 9 kişi yaralanmıştı. 5. Tümen'den olay mahalline gönderilen müfreze vasıtasıyla hadiseye son verilmişti. Albay Cevdet Bey, Midyat hadisesini rapor ederken Midyat'taki birliğin (6. Alay birlikleri) vuku bulan asayişsizlikten dolayı rahat yüzü görmediğini belirtmişti.²¹⁹²

²¹⁹¹ 13. Kolordudan, Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ve diğer kolordulara gönderilen 30 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/5-23a, 342/5-24; 13. Kolordudan, Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ve diğer kolordulara gönderilen 31 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/5-26.

²¹⁹² ATASE, İSH, 342/5-9.

Bu bölgelerin dışında Bitlis'in Tatvan ve Ahlat arasında da hadiseler meydana gelmişti. 13. Kolordunun 2 Mayıs 1920 tarihli harekât raporuna göre, bölgeden geçen bir muhacir kafilesine taarruz eden bir çete, 2'si kadın olmak üzere 10 kişiyi öldürmüştü.²¹⁹³

Asayiş olaylarının vuku bulduğu yerlerden biri de Sason'du. Sason'daki Şeyko ve Bedri aşiretleri arasında anlaşmazlıklar yüzünden çıkan müsademedede Bedri aşiretinden 2 kişi ölmüş 3 kişi esir edilmişti. Bunun üzerine aşiretler adam toplamaya başlamış; Sason Kaymakamlığı ise Kolordudan birlik talep etmişti. Fakat o sırada hem Urfa'nın güneyinde Fransızlarla çarpışmalar olması hem de Mardin ve çevresinde vuku bulan asayiş olayları nedeniyle birlik göndermenin mümkün olmadığı Albay Cevdet Bey tarafından Türkiye Büyük Meclisi Riyasetine bildirilmişti. Albay Cevdet Bey, ayrıca, 1314 doğumlu efradın bir an evvel askere celp edilmesine ve bunların süratli bir şekilde kolordu birliklerine sevk edilmesine dair valiliklere de tebligat yapılmasını talep etmişti.²¹⁹⁴

Öte yandan 1920 yılının ikinci çeyreğinde meydana gelen bu asayiş hadiselerinin devamında Siirt/Garzan'da Cemi Çeto, Urfa/Viranşehir hattında da Millî aşireti isyanları ortaya çıkmıştı. Kaotik ortamın giderek arttığı bu süreçte Albay Cevdet Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ve Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği 22 Mayıs 1920 tarihli yazıda asker teminiyle ilgili yaşanan sorunları şöyle özetlemişti:

- Kolordu birlikleri bir yandan Fransız tehdidine karşı Urfa'yı korumaya çalışmakta, bir yandan da silahlı aşiretlerin tehdidiyle uğraşmaktaydı.
- Tüm bunlar karşısında 13. Kolordu, sadece 1.500 muharip erle çok geniş bir mıntıkada görev yapmaktaydı.
- Bölgedeki jandarmanın bir faydası olmadığı gibi Kolordudaki yerli efrattan da fayda yoktu.
- Urfalılar 1310-1314 doğumlu askere alınacak kişileri teslim etme noktasında tereddüt etmekteydi.

²¹⁹³ ATASE, İSH, 342/4-5.

²¹⁹⁴ 13. Kolordudan, TBMM'ye ve civar kolordulara gönderilen 8 Mayıs 1920 tarihli rapor. ATASE, İSH, 342/4-16, 342/4-17.

- Kolordu bir yıldır jandarma vazifesini görmekteydi ve bu durumdan dolayı Kolordunun bir avuç askeri “*bıkıp usanmıştı.*”

- Urfa, mevcut şartlar altında yeniden işgale açık vaziyetteydi. Bu kapsamda 15. Kolordudan bir piyade alayı ile bir cebel bataryasının; 3. ve 20. Kolordulardan da en az 1.200 Türk askerinin hızlıca 13. Kolordu emrine gönderilmesi gerekiyordu.²¹⁹⁵

Raporda da dikkat çekildiği gibi bölgedeki demografik yapının çoğunlukla aşiretlerden oluşmasının düzenli orduya geçiş sürecinde sorun oluşturduğu; askerlik çağına gelen aşiretlere mensup kişilerin askere alınmasında güçlükler yaşandığı anlaşılmaktadır.

Konuya dair 13. Kolordu Kumandanlığınca 22 Mayıs 1920’de Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen bir diğer rapora göre ise; Kolordu mıntikasındaki Kuvâ-yı Milliye çoğunlukla aşiretlerden oluşmaktaydı. Bunlar, muharebe-çatışma esnasında ciddi bir taarruz vuku bulursa savunma yapmamakta, aksine zor bir anda firar edip diğerlerini de kaçırmaya teşvik etmekteydi. Kaçan ve silahlı olan bu aşiretler, köyleri yağmalamaya başladıklarından bu durumun olumsuz bir yansıması olarak köyleri yağmalanan aşiret reisleri de Kuvâ-yı Milliye’yi terk etmekteydi. Malları gasp edilen bu gibi aşiretler, mallarının geri verilmesi suretiyle yeniden kazanılmaya çalışılmaktaydı. Nitekim Siverek aşireti, Millî ve Karakeçili aşiretleri arasındaki çatışma nedeniyle kendi bölgesine çekilmişti.²¹⁹⁶ Raporlardan da anlaşılacağı üzere bölgede bir yandan güvenlik ve asayiş ihlal eden hadiseler vuku bulurken; bölgenin demografik yapısı, 13. Kolordunun hem asker temin etmesini hem de hareket-operasyon etkinlik ve kabiliyetini etkilemekteydi.

Bu süreçte artan asayiş olaylarının etkisi ve muhtemelen kolorduların tüm cephelerde aktif muharebelere iştirak etmeye başlaması üzerine Büyük Millet Meclisi tarafından 7 Haziran 1920 tarihli “*Seyyar Jandarma Müfrezeleri Teşkili Hakkında Kanun*” çıkartılmıştı. Bu müfrezeler memlekette asayişin temini maksadıyla piyade ve süvariden oluşacak şekilde oluşturulmuş ve Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlanmıştı.²¹⁹⁷ Böylece hükûmetin; kolorduların -bilhassa sorumluluk mıntikasından ötürü 13. Kolordunun- bir jandarma vazifesi gibi görev yapmasının önüne geçerek bu

²¹⁹⁵ ATASE, İSH, 342/5-13.

²¹⁹⁶ ATASE, İSH, 342/5-13a.

²¹⁹⁷ “San-Remo’nun İç Yüzü”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Haziran 1336, s.3.

konudaki yükünü azaltmayı ve kolorduların esas görevi olan işgallere karşı mücadele etmesine olanak vermeyi hedeflediği ifade edilebilir.

Söz konusu hadiseler değerlendirildiğinde, 13. Kolordu mintikasında çeşitli sebeplerle, özellikle aşiretlerin ve aşiretlere mensup çetelerin sebep olduğu çok sayıda asayiş ihlalleri ve/veya küçük çaplı-bölgesel isyan girişimlerinin meydana geldiği görülmektedir. Bu olaylara jandarmanın yetersiz kalmasından ötürü çoğu zaman 13. Kolordu birliklerinin müdahale ettiği bazen de jandarmayla müştereken operasyonlar icra ettiği ifade edilmelidir. Kolordunun bölgedeki hadiseleri önlemesinin, Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24. maddelerini uygulamaya çalışan İtilaf devletlerinin yeni işgal alanları oluşturma gerekçelerinin geçersiz kılınmasına kritik bir katkı sağladığı, bu sayede Güneydoğu Bölgesi'nde işgallerin genişlemesinin engellendiği değerlendirilmektedir.

4.4. Güney Cephesi'nde Yeni Teşkilatlanma: 13. Kolordunun Lağvedilmesi ve El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının Kuruluşu

4.4.1. Cephedeki Son Durum ve Fransızlarla Ateşkes Yapılması

Şu ana kadar izah edildiği üzere 13. Kolordu Kumandanlığı, Mondros Mütarekesi'nin son derece olumsuz şartları ve uygulamalarının olduğu dönemde 6. Ordunun yerine kurulmuş ve sorumluluk sahasında bir yandan yeni işgalleri önlemeye yönelik tedbirler alırken diğer yandan da güvenlik ve asayiş ihlal eden çete ve aşiretlere karşı operasyonlar icra etmişti. Millî Mücadele Hareketi'nin başlaması ve programlı bir şekilde bütün yurda yayılmasıyla birlikte 13. Kolordunun da sorumlulukları ve operatif faaliyetleri artmıştı. Nitekim bu süreçte vuku bulan Fransız işgaline karşı 13. Kolordu mintikası dâhil Güney ve Güneydoğu Cephesi'ndeki geniş bir sahada direniş ortaya çıkmıştı. Bu mücadelelere, 13. Kolordu da çeşitli şekillerde katkı sağlamış; nihayetinde Urfa ve çevresinde bilfiil harekâta dâhil olmuştu. Ancak 13. Kolordunun sorumluluk sahası kritik ve geniş bir bölgeydi. Üstelik konuş mintikası İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleriyle sınırdaştı ve çatışmalar eksik olmuyordu. Dolayısıyla böylesine kritik bir coğrafyadan sorumlu askerî teşkilatın, İstiklal Harbi'nin taarruz konseptine geçmeye başladığı topyekûn mücadele şartlarına göre ele alınması ve yeniden yapılandırılması bir zaruret hâline gelmişti. Ancak bu

yapılandırmayı açıklamadan önce 1920 yılının ikinci çeyreğindeki saha şartlarına göz atmak, bu çerçevede siyasi-askerî gelişmeleri izah etmek yerinde olacaktır.

13. Kolordu sahasında -3. Bölümde detaylıca izah edildiği üzere- gerçekleşen mücadeleler neticesinde ilk etapta Maraş, akabinde Urfa'daki Fransız işgali sonlandırılmıştı. Nisan 1920 itibarıyla Güney Cephesi'nde Antep, Mersin, Adana ve diğer bölgelerde mücadelelerin devam ediyordu ve bu durum Fransa'yı askerî, mali ve siyasi açıdan zor bir vaziyette bırakmıştı.²¹⁹⁸

Bu mücadeleye entegre olarak daha güneyde Halep ve çevresi ile Cezîre bölgesindeki Kuvâ-yı Milliye birliklerinin de Türk kolordularının destek ve koordinesinde Fransızlara karşı mücadele etmesi, Fransızların Suriye'deki çıkarlarını tehlikeye sokmuştu. Gelişmelerden endişe eden Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud, Fransız Hükûmeti'nden onay alarak siyasi danışmanı Robert de Caix'i Ankara'ya göndermişti. 20 Mayıs 1920'de Ankara'ya gelen Fransız heyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan görüşmede; Fransızlar tarafından Sis (Kozan), Pozantı ve Antep'in boşaltılması karşılığında Suriye'deki Kuvâ-yı Milliye hareketine olan desteğin kesilmesi ve geçici bir anlaşma yapılması önerilmişti. Mustafa Kemal Paşa ise işgal altındaki Türk topraklarının boşaltılmasını istemekteydi. Fransız muhatabı, bu konuda Paris'ten yetki almaları gerektiğini belirtmişti. Ancak iki tarafın da isteğiyle 23 Mayıs 1920'de geçici bir ateşkes yapılmasına dair görüş birliğine varılmıştı.²¹⁹⁹

Konuya ilişkin Güney Cephesi'ndeki kolordu kumandanlarının da görüşünü almak isteyen Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti, 25 Mayıs'ta 13. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği yazıda; Fransızların geçici mütareke için başvurduğunu ve görüşmelerin devam ettiğini, bu hususta görüş ve önerilerinin bildirilmesini istemişti.

13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ise bu yazıya verdiği cevapta şu mütalaada bulunmuştu:

- Geçici ateşkes talebinin Fransızlardan gelmesi, onların zor durumda olduğunu gösteriyordu.

²¹⁹⁸ S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele IV ...*, s.171, 178-179; B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde...*, s.37-38; R.Y. Büyükoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.158.

²¹⁹⁹ B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde...*, s.88-95; M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu*, s.17-18, 20.

- Güney Cephesi'nde devam eden savaşta, Fransızların işgal sahalarına bilhassa Adana mıntıkasına daha fazla kuvvet gönderemeyecek durumda oldukları anlaşılmaktaydı. Bununla birlikte ateşkesten istifade ederek işgal sahalarındaki birliklerini takviye etme amaçları da muhtemeldi.

- Yine de politik açıdan Fransızların desteğinin alınmaya çalışılması önemli olduğundan geçici de olsa ateşkesin kabul edilmesi uygun olacaktı.

- Bu sayede ateşkes müddetince Kuvâ-yı Milliye'nin güçlendirilmesine imkân bulunabilir ve böylece birlikler esaslı bir teşkilata kavuşturulabilirdi.²²⁰⁰

Bu açıdan Cevdet Bey'in cephe hattındaki komutanlardan biri olarak sahadaki duruma ilişkin gerçekçi değerlendirmelerde bulunduğu, aynı şekilde siyasi çıkarlar ile ateşkesin sağlayacağı faydaları göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır.

Neticede Ankara Hükûmeti ve Fransa arasında 28 Mayıs 1920 tarihinde Güney/Güneydoğu Cephesi için geçici bir ateşkes yapılmasına karar verilmişti. Fransızlarla yapılan 20 günlük ateşkes şartları, Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından 13. Kolordu dâhil diğer kolordular ile Mersin, Adana, Osmaniye, Antep-Kilis, Urfa hattındaki Kuvâ-yı Milliye birliklerine tebliğ edilmişti. Buna göre ateşkes maddelerini açıklayan talimat şöyleydi:

- Ateşkes, 29 Mayıs (1920) gecesinden itibaren yürürlüğe girecek ve 20 gün boyunca devam edecektir.

- Ateşkese göre Fransız birlikleri, Sis (Kozan) ve Pozantı'yı boşaltarak Adana-Mersin demiryoluna çekilecektir.

- Antep kuşatmasında yer alan Fransız birlikleri ise şehrin dışındaki karargâhlarına çekilecektir.

- Taraflar arasında savaş esirleri ve tutuklularının değişimi olacaktır.²²⁰¹

Ateşkes şartlarını açıklayan bu yazı, Albay Cevdet Bey tarafından 13. Kolordunun ana ve ast bağlı birlikleri ile kolordu sorumluluk sahasındaki valilik ve mutasarrıflıklara bildirilmişti. Cevdet Bey, ateşkesi ve şartlarını Fransızların geç öğrenmesi ihtimalini göz önünde bulundurarak Telabyad, Arappınarı ve Birecik'te

²²⁰⁰ ATASE, İSH, 342/5-21; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.162.

²²⁰¹ *Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen 28 Mayıs 1920 tarihli tamim. ATASE, İSH, 316/183-1, 316/183-2; H. Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı..., s.136-138.*

bulunan Fransız İşgal Kumandanlıklarına da tebliğ edilmesini ilgili birliklerine emretmişti.²²⁰² Bu amaçla görevlendirilen bir subay, zikredilen noktalardaki Fransız garnizonlarına ateşkesi tebliğ etmişti.²²⁰³

Ateşkesin uygulamaya geçilmesiyle esir değişimi konusunda da 13. Kolorduya görev düşmekteydi. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa, Albay Cevdet Bey'e gönderdiği 28 Mayıs 1920 tarihli bir diğer emirde; Antep Ahz-ı Asker Riyaseti Reisi Yarbay İrfan Bey'in; Maraş, Antep ve Urfa'da esir edilen ve hâlihazırda Fransızların elinde bulunan asker ve sivil Türklerin miktarını ve esir edilme sebeplerini öğrenip kendisine bilgi vereceğini belirtmişti. Kendisinin de 13. Kolordunun nezaretinde bulunan Fransız esir sayısı ile bunların ne şekilde teslim edileceğine ilişkin alınacak tedbirleri İrfan Bey'e ve Ankara'ya bildirmesini istemişti.²²⁰⁴ Mustafa Kemal Paşa, konuya dair 13. Kolordu ve Antep Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığına gönderdiği, 29 Mayıs tarihli yazıda ise; Yarbay İrfan Bey'in Kilis'te konuşlu Fransız 2. Tümen Kumandanı General Lamothe'nin yanına gönderilerek Antep ve Urfa cephelerinde ateşkesin nasıl tatbik edileceği hususlarını müzakere etmesini istemişti.²²⁰⁵

Ateşkes kararı üzerine Albay Cevdet Bey, Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği 29 Mayıs 1920 tarihli telgrafta ise “....*Bu mütareke haksız yere işgal edilen topraklarımızın büsbütün boşaltılacağına bir delil olarak kabul edilmiştir. Bu vaziyet-başarı, milletin azim, gayret ve sebâtının bir mükâfatıdır. Bu muvaffâkiyetten dolayı Cenâb-ı Hakka hamd eder, Millet Meclis'ini ve bilhassa zât-i âliînin bu husustaki muvaffâkiyetlerini samimi ruhumla kutlarım...*” ifadelerini kullanmıştı.²²⁰⁶ Ancak 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey, bu telgrafı yazdığı ve ateşkesin başladığı tarih olan 29 Mayıs'ta Ankara Hükûmeti tarafından görevden alınmış; yerine vekâleten 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey atanmıştı. Kenan Bey, Mardin'den hareket ederek 8 Haziran'da 13. Kolordu Kumandanlığı görevini devralmıştı.²²⁰⁷

²²⁰² ATASE, İSH, 342/5-22, 342/5-22a.

²²⁰³ Ateşkesi tebliğle görevli subayın bu sırada öğrendiği bir bilgiye göre Arappınarı'ndaki Fransızlar, 8 Mayıs'ta 13. Kolordu unsurlarıyla Suruç hattında vuku bulan muharebede ateş etmeyen 12 Müslüman Fransız askeri (Kuzey Afrikalı olması muhtemel) Cerablus'ta kurşuna dizmişti. Bu hadiseden dolayı Fransızların, birliklerdeki Müslüman efradı daha geri hizmetlerde istihdam ettiğine yönelik istihbarat alındığı da bildirilmişti. 13. Kolordudan, Müdâfaa-i Milliye Vekâletine arz edilen 30 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/5-25.

²²⁰⁴ ATASE, İSH, 342/5-19.

²²⁰⁵ Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.162-163.

²²⁰⁶ ATASE, İSH, 342/5-20; Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.163.

²²⁰⁷ HTVD, S.55, Yıl:15, Mart 1966, s.35-37, Vesika 1235; Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ..., s.275-276; Ancak Albay Cevdet Bey'in bu bir haftayı aşkın müddette görevine devam ettiği, bu süreçte imzaladığı evraklardan takip edilmektedir. 13. Kolordudan Müdâfaa-i Milliye Vekâletine gönderilen

Böylece Albay Cevdet Bey'in -tereddütlü ve ihtiyatlı tutumu nedeniyle- zaman zaman gündeme gelen görevden el çektirilmesi hususu uygulamaya dönüşmüş ve ilgili karar, ateşkesten istifa ile alınmıştı. Zira Ateşkes, taraflar açısından cephenin yeniden yapılandırılması için bir fırsat olmuştu. Esasında artık Ankara'da Meclis açılmış, yeni hükûmet kurulmuştu. Böylece Millî Mücadele'yi tam anlamıyla kontrolüne alan Ankara Hükûmeti, silahlı mücadeleye yeni bir düzen vermeyi ve ivme kazandırmayı amaçlamıştı. Bu yüzden de talimatlarını eksiksiz ve kararlılıkla uygulayacak komutanlarla çalışmayı tercih etmişti.

Ateşkese dönecek olursak, ateşkesin uygulanması konusunda tarafların tereddütleri olsa da Türk tarafı askerî gücünü toparlamayı ve düzenlemeyi amaçlıyordu. Fransızlar ise Suriye'deki Arap direnişçiler ile Halep ve çevresindeki Kuvâ-yı Milliye unsurlarını bertaraf edebilmek, daha sonra Adana-Antep hattına yoğunlaşmak ve askerî gücünü iki cephede harcamamak için vakte ihtiyaç duymaktaydı. Fransızların, San-Remo Konferansı'yla bölgenin kendi mandası altındaki Suriye'ye bırakılmasına rağmen bu ateşkesi talep etmesi, ne derece zor durumda kaldıklarını göstermesi bakımından dikkat çekiciydi.

Neticede ateşkes maddeleri kısmen de olsa uygulanmaya başlanmıştı. Bu bağlamda Urfa muhasarasında ve civar bölgelerdeki çarpışmalarda esir edilen ve bir kısmı Siverek'e bir kısmı Diyarbakır'a sevk edilen 13. Kolordunun elindeki Fransız esirlerinin emniyetleri alınarak en yakın Fransız garnizonuna sevk edilmesine başlanmıştı.²²⁰⁸

Bununla birlikte Fransızlar, kısa sürede birliklerini ikmal ederek Adana hattında ateşkesi ihlal etmeye başlamış; Fransız ordusunda görevli veya Fransızlarca himaye edilen Ermeni çetelerinin de saldırıları devam etmişti. Üstelik Fransızlar, bazı bölgelerden çekilmediği gibi bu süreçte Zonguldak ve Ereğli'yi işgal ederek iyi niyetten uzak olduklarını ortaya koymuşlardı.²²⁰⁹

Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolorduya gönderdiği 16 Haziran 1919 tarihli emirde; Fransızların, esirlerini kurtarmak ve yapacakları taarruzları ikmal etmek maksadıyla ateşkes istemelerine

30 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/5-25; 13. Kolordudan Müdâfaa-i Milliye Vekâletine gönderilen 31 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/5-26.

²²⁰⁸ 13. Kolordudan, TBMM'ye gönderilen 29 Mayıs 1920 tarihli yazı. ATASE, İSH, 342/5-20; B. Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması*, s.216-217.

²²⁰⁹ B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde...*, s.88-95.

rağmen kısa sürede ateşkesi bozduklarını bildirmişti. Paşa'nın emri, verilen esirlerden başka herhangi bir esirin karşı tarafa verilmemesi yönündeydi.²²¹⁰ Böylece ateşkes sona ermiş ve 18 Haziran'ı 19 Haziran'a bağlayan gece, çarpışmaların yeniden başlayacağı ilan edilmişti. Bu kararın, cephedeki en ileri hatlara kadar tüm birliklere kadar tebliğ edilmesi emredilmişti.²²¹¹

4.4.2. El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının Kuruluşu ve Fonksiyonu

Söz konusu Fransız ateşkesiyle ilgili gelişmeler, TBMM'nin açılmasından sonra ilk hükûmetin görev dönemine denk gelmişti. Özellikle ifade etmek gerekirse yeni yönetimin amacı, Mîsâk-ı Millî'deki esaslarla Türkiye'nin istiklalini temin etmektir. Bunu sağlayabilmek için yapılacak ilk iş, İstiklal Harbi'ni gerçekleştirecek etkin bir ordu kurmak ve bunu merkezi bir şekilde (Ankara'ya bağlı) yeniden teşkilatlandırmaktır. Zira bu sürece gelene kadar Millî Mücadele Hareketi; Heyet-i Temsiliye'nin organizasyonu, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin etkinliği ile kolordu kumandanlıklarının inisiyatifi ve bu kapsamda Heyet-i Temsiliye'yi yüksek otorite olarak tanımasıyla belli bir seviyede sürdürülmekteydi. Kongreler sürecinde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin de çabalarıyla silahlı direnişe katılım artış göstermişti. Ancak bazı bölgelerdeki mücadelelerin, halen merkezi olmayan bir şekilde icra edilmesi, artık daha sistemli ve tüm cephelerin tek bir merkezden yönetilecek şekilde sağlam ve teşkilatlı bir zemine oturtulması zarureti ortaya çıkarmıştı. Hâsılı ordunun da yeni seferberlik şartlarına göre düzenlenmesi gerekiyordu. Bu kapsamda Ankara'daki yeni kabinede orduyla ilgili iki vekâlet teşkil edilmişti. Bunlardan biri ordunun her türlü personel-lojistik ve ikmal ihtiyaçlarını karşılamaktan sorumlu olan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı); diğeri de ordunun kuruluşu, teşkilatlanması ve savaşın yönetilmesinden (harekât ve istihbarat) sorumlu olan ve vekâlet yetkisi ile tesis edilen Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti/Vekâleti (Genelkurmay Başkanlığı) idi.²²¹² Böylece silahlı mücadelenin

²²¹⁰ Ateşkes sürecinde 13. Kolordu Kumandanlığı, elindeki esirlerden 50'sini 11 Haziran'da, 80'ini 14 Haziran'da Arappınarı'nda Fransızlara teslim etmiş; ateşkesin bozulması üzerine geri kalan 70 civarında esiri ise teslim etmemiştir. Bkz. Andrea, *Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muhaberatı*, s.45.

²²¹¹ HTVD, S.14, s.39-40, Vesika 373; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, s.203.

²²¹² *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.174; R. Akın, *TBMM Devleti ...*, s.327-332; R.Y. Büyükoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu ...*, s.178.

yoğunlaştığı bu süreçte, askerî birlik ve teşkilatlarında değişiklik yapılarak daha etkin bir şekilde İstiklal Harbi'nin yürütülmesi kararlaştırılmıştı.²²¹³

Burada özellikle vurgulanması gereken husus; Ankara'daki yeni Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti/Vekâleti, ordu teşkilatını yeniden ele alarak mevcut saha şartlarına göre orduyu ve birlikleri yeniden yapılandırma gereği duymuştu. Bu doğrultuda, Osmanlı Genelkurmayı'ndan devralınan bazı askerî birlik ve teşkilatlar peyderpey lağvedilerek veya yapılandırmaya tabi tutularak mevcut ihtiyaca uygun yeni teşkilatlar kurulmaya başlanmıştı. Tabiatıyla 13. Kolordunun ve sorumlu olduğu bölgenin de mevcut saha şartlarına yani İstiklal Harbi'nin topyekûn harp-seferberlik konseptine göre düzenlenmesi gerekmektedir. Nitekim Fransızlarla yapılan ateşkes sürecinde Güney ve Güneydoğu Cephesi'ndeki son durum ele alınmış, mevcut durum gözden geçirilerek yeni bir planlama yapılmıştı.

Sonunda, İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu), yaptığı istişarelerden sonra Türk ordusunun Güney ve Güneydoğu Cephesi'ndeki teşkilatını yeniden düzenlemeyi kararlaştırmıştı. Bu kapsamda alınan 26 Haziran 1920 tarihli ²²¹⁴ karara göre 13. Kolordu Kumandanlığı lağvedilmiş ve yerine El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı kurulmuştu. Buna ilişkin kararname özetle şöyleydi:

“- Irak sınır hattında Fırat Nehri ile İran sınırı arasındaki bölgeden sorumlu olmak kaydıyla (seferde) ordu kumandanlığı yetkisiyle El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı kurulmuştur.

- Cephe kumandanlığının sorumluluk sahası, İngiliz işgali altındaki Musul Vilayeti ile Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ Vilayetleri ve Urfa Sancağı'nı ihtiva etmektedir.

- Yeni kumandanlığının karargâhı; 13. Kolordu karargâhından teşkil edilmiş ve 13. Kolordu Kumandanlığı lağvedilmiştir. Yeni kumandanlığın ana ast birlikleri ise 2. ve 5. Tümen Kumandanlıklarıdır.

²²¹³ Zekeriya Türkmen'e göre Güney Cephesi'nde oluşturulan Kuvâ-yı Milliye ve bunların kolordulara entegre edilmesi sayesinde, bu cephede düzenli orduya geçiş hareketi, TBMM'nin kurulmasından önce başlatılmıştı. Bkz. Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu...*, s.277-280.

²²¹⁴ Fevzi Paşa'nın günlüklerinde, Nihad Paşa'nın El-Cezîre Cephesi Kumandanı olmasıyla ilgili hem 16 Haziran hem 26 Haziran 1920 tarihleri zikredilmişti. Bkz. N. Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ...*, s.709, 711.

- El-Cezire Cephesi Kumandanlığına; mıntıkasındaki mülki idareye (valilik-mutasarrıflık-kaymakamlık), askerî ve iç güvenlikle ilgili konularda emir verme yetkisi de verilmiştir.

- Cephe kumandanlığına ise (Mondros Mütarekesi sürecinde Adana merkezli 2. Ordu Kumandanı olan) Nihad Paşa (Korgeneral Anılmış) atanmıştır.

- El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı; askerî harekât bakımından Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine (Genelkurmay Başkanlığı) ve genel idari bakımdan da Müdâfaa-i Milliye Vekâletine (Millî Savunma Bakanlığı) bağlıdır.”²²¹⁵

İlginçtir ki El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının teşkil edilmesi ile yetki ve sorumluluğu hakkındaki İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi (Bakanlar Kurulu kararnamesi) acele bir şekilde elden tanzim edilmişti. Zira ilgili kararın, Heyet-i Vekile Kararlar kaleminde suretinin bulunmadığı Dâhiliye Vekâletinin sonraki aylardaki bir talep yazısıyla anlaşılmıştı. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine/Vekâletine gönderilen 15 Aralık 1920 tarihli emirde, ilgili Heyet-i Vekile kararının musaddak (doğrulanmış-ispatlanmış) suretinin hazırlanarak yollanması istenmişti. Böylece 19-20 Aralık 1920 tarihli kararname sureti tanzim edilmiş; bu surette 13. Kolordunun lağvedilip yerine El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının kurulduğu ve yukarıda zikredilen yetki ve salâhiyetleri ifade edilmişti.²²¹⁶

Neticede söz konusu kuruluş kararnamesi incelendiğinde 13. Kolordunun karargâhı, personeli, birlik teşkilatı ve sorumluluk mıntıkası, bütünüyle El-Cezîre Cephesi Kumandanlığına devredilmişti. Farklılık ise yeni kumandanlığın yetkilerinin daha geniş ve ordu kumandanlığı salâhiyetini haiz olmasıydı. Ayrıca yeni cephe karargâhının sorumluluk mıntıkası da genişletilmişti. Malatya, Adıyaman gibi Fırat Nehri batısında olup Elazığ Vilayeti’ne dâhil bölgeler yine bu karargâha bağlıken ilave olarak 15. Kolordu mıntıkasındaki Hakkâri de El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının görev sahasına dâhil edilmişti. Bunun yanı sıra Fransız işgali altında

²²¹⁵ Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü Fonu, 30-10-0-0/45-291-4/4; El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının kuruluşuna dair 26 Haziran 1920 tarihli taslak. ATASE, İSH, 578/193, 630/133-3, 630/133-4; Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.174; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi ..., s.209-210; S. Erdaş, “Millî Mücadele’de ElCezîre Cephesi ve Şeyh Sünusi’nin Bölgedeki Faaliyetleri”, s.677-678; A. Özasan, Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde..., s.177.

²²¹⁶ BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü Fonu, 30-10-0-0/45-291-4/5-6.

olsa da kumandanlığa ismini veren Cezîre bölgesinin güney kısmı (Rakka-Haseke-Deyr-i Zor hattı) kumandanlık sorumluluğundaydı.

El-Cezîre Cephesi'nin kuruluş kararının alındığı 26 Haziran 1920'de, Fransızlara karşı mücadelenin daha teşkilatlı ve etkin bir şekilde yürütülmesi için Fırat'ın batısında da “*Adana Cephesi ve Havalisi Kumandanlığı*” tesis edilmişti.²²¹⁷ Cephe kumandanlığına da Albay Selahattin Bey (Tümgeneral Adil) atanmıştı. Adana Cephesi Kumandanlığının sorumluluk sahası ise Mersin'den Fırat Nehri'ne (Malatya-Adıyaman hariç) kadar uzanan ve Fransızlara karşı mücadele edilen sahayı ihtiva etmekteydi.²²¹⁸

Bir süre sonra “*Adana Cephesi ve Havalisi Kumandanlığı*” da 9 Kasım 1920'de lağvedilmiş ve yerine Maraş merkezli 2. Kolordu Kumandanlığı kurulmuştu. Kolordunun bağlıları ise bir süre önce Maraş'ta teşkil edilen 9. Piyade Tümeni ile El-Cezîre Cephesi Kumandanlığına (mülga 13. Kolordu) bağlı 5. Piyade Tümeni olmuştu. Esasında 5. Tümen, Mayıs 1920'den itibaren bazı birlikleriyle Antep savunmasına destek için bölgeye sevk edilmiş; Kasım 1920'de ise bütünüyle Antep hattına kaydırılmıştı.²²¹⁹

Uygulamaya konulan bu kararlarla, Ankara Hükûmeti tarafından güney hattındaki askerî yapı, iki yeni ana kumandanlık hâlinde teşkilatlandırılmış ve Millî Mücadele'nin Güney ve Güneydoğu Cephesi'nde daha etkin bir mücadele verilmesi ve işgallerin sonlandırılması hedeflenmişti.

Öte yandan El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının tesis edilmesi ile cephe kumandanı tayin edilen Nihad Paşa ise komutayı üstlenmek üzere 29 Haziran 1920'de Ankara'dan Diyarbakır'a hareket etmişti. Fakat Kangal-Hekimhan yolunda eşkıyaların saldırısına uğrayarak yaralanmıştı. Akabinde 24 Temmuz'da sorumluluk sahasındaki Malatya'ya ulaşmıştır. Aynı gün Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği raporda; Malatya ve civarındaki birlikler ile depoların teftişini yapmak aynı zamanda bölgede müdâfaa-i milliye teşkilatını canlandırmak maksadıyla

²²¹⁷ Yine bu süreçte İcra Vekilleri Heyeti'nin 23 Haziran 1920 tarihli kararıyla Batı Cephesi Kumandanlığı tesis edilmiş, kumandanlığına 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa atanmış; böylece Batı Anadolu'da Yunan ordusunun ilerleyişine karşı mücadele eden nizami ordu birlikleri ile Kuvâ-yı Milliye unsurları tek komuta altında teşkilatlandırılmıştı. *BCA, Kararlar Daire Başkanlığı* (1920-1928) *Fonu*, 30-18-1-1/1-3-9/Dosya Ek 39-2; S. Erdaş, “Millî Mücadele’de ElCezîre Cephesi ...”, s.677.

²²¹⁸ *HTVD*, S.52, Yıl:14, Haziran 1965, s.13-17, Vesika 1190; M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu*, s.25.

²²¹⁹ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.231; M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu ...*, s.51.

birkaç gün Malatya’da kalacağını bildirmişti. Bu yüzden de ancak 7 Ağustos 1920 günü Diyarbakır’a varabilmişti.²²²⁰

Aradan geçen bu devir-teslim sürecinin de etkisiyle olsa gerek 13. Kolordu Kumandanlığı lağvedildikten sonra (yaklaşık bir ayı aşkın süre) dahi bazı resmî evraklarda birlik ismi “13. Kolordu” şeklinde kullanılmaya devam etmişti.²²²¹ Yaklaşık 35-40 günlük süreçte, aynı anda teşkil edilmesine rağmen “Adana Cephesi” isminin kullanılıp “El-Cezîre Cephesi” yerine “13. Kolordu” ifadesinin kullanılması, henüz Nihad Paşa’nın komutayı devralıp yeni kumandanlık karargâhını teşkil etmemesiyle ilgili olabileceği gibi²²²² bir alışma sürecinin de yansıması gibi değerlendirilmelidir.

Sonunda, karargâha geldiği gün olan 7 Ağustos 1920’de, Nihad Paşa, El-Cezîre Cephesi Kumandanlığını, Yarbey Kenan Bey’den teslim almıştı. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekili İsmet Bey, Vekiller Heyet-i Riyasetine bir yazı yazmıştı. El-Cezîre Cephesi’ndeki son gelişmelerin de değerlendirildiği yazısında, Kenan Bey’in hizmetlerine şu şekilde dikkat çekmişti: Yarbey Kenan Bey’in yaklaşık iki aylık kumandanlık vekâleti boyunca, Fransız birlikleri Fırat’ın batısına çekilmek zorunda bırakılarak Akçakoyunlu’ya kadar takip edilmişti. Bu süreçte Millî Aşireti İsyanı ve diğer aşiretlerin aralarında çıkan çatışmalar da başarıyla bertaraf edilmişti. Bu başarılarda rolü bulunan Kenan Bey, Heyet-i Vekile tarafından teşekkür ve takdir ile yâd edilmekteydi.²²²³

Hiç şüphesiz, 13. Kolordunun yerine El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının kurulmasının hem askerî hem siyasi maksatları vardı. Bu çerçevede siyasi ve askerî hedefler şunlardı:

²²²⁰ ATASE, *İSH*, 630/133; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.174; S. Erdaş, “Nihad (Anılmış) Paşa’nın...”, s.12-13.

²²²¹ Nitekim 13. Kolorduya vekâlet eden Yarbey Kenan Bey, Telabyad’ın geri alındığına dair 2 Temmuz 1920 tarihli raporunu “13. Kolordu Kumandan Vekili” olarak imzalamıştı. (ATASE, *İSH*, 577/123); Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekili/Reisi Albay İsmet Bey (Orgeneral İnönü) tarafından gönderilen Fransızların işgalindeki Kilis’e icra edilecek taarruzda Urfa Grubunun 13. Kolordu emir ve komutasında harekâtı icra etmesine dair 16 Temmuz tarihli emrinde de “13. Kolordu, Adana Cephesi ve 41. Tümen Kumandanlığı” ibareleri yer almıştı. (ATASE, *İSH*, 630/127); Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa da 21 Temmuz 1920 tarihli Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği yazıda, “13. Kolordu Kumandanlığı muntakası” ifadesini kullanmıştı. Yarbey Kenan Bey de verdiği cevabı, “13. Kolordu Kumandan Vekili” olarak imzalamıştı. ATASE, *İSH*, 633/88-1, 633/88-2.

²²²² Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekili/Reisi İsmet Bey imzalı 23 Temmuz 1920 tarihli bölgedeki gelişmelere dair gönderilen bir yazı, henüz Nihad Paşa komutayı devralmamış olmasına rağmen “El-Cezîre Cephesi Kumandanlığına” hitaben yazılmıştı. ATASE, *İSH*, 633/92.

²²²³ HTVD, S.55, s.35-37, Vesika 1235; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.174; S. Erdaş, “Nihad (Anılmış) Paşa’nın ...”, s.13.

- Askerî açıdan cepheyi stratejik ve taktik seviyede güçlendirmek,
- Bölgedeki siyasi bölücü projelere karşı Millî Mücadele’de daha etkin tedbirler alabilmek.²²²⁴

Takip edildiği gibi bu süreçte (Haziran- Ağustos 1920) Sevr kararlarının imza aşamasına gelmesi ve böylece Kolordu mıntıkasında özerk bir Kürdistan teşkili ile Musul’un Irak’a; Halep, Urfa ve Mardin hattının Suriye’ye bırakılmasının tasarlanması, Ankara Hükûmeti’ni bu cepheyi yeniden teşkilatlandırmaya yönelten belirleyici etkenlerdi. Bu doğrultuda bölgede daha geniş teşkilatlı ve daha geniş yetkileri haiz El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının kurulması bir gereklilik olarak görülmüş; icra edilecek askerî operasyonlarla bölgesel bütünlüğün temin edilmesi ve alınacak siyasi, idari ve toplumsal tedbirlerle de siyasi-bölücü faaliyetlerin engellenmesi amaçlanmıştı. Konuyla ilgili Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni Cephe Kumandanı Nihad Paşa’ya verilen talimatta, bölgede bilhassa Kürtler ve Kürdistan teşkiline karşı alınması gereken önlemler üzerinde durulmuş olup hedefler şöyle açıklanmıştı:

- Kürdistan propagandalarına engel olunması ve Büyük Millet Meclisinin hedeflediği amaç etrafında bölgede birlikteliğin sağlanması,
- Kürtlerle meskûn bölgede iç ve dış siyaset gereği mahallî idareler kurulabileceğinden hareketle, Kürtlerin bir an evvel Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresine bağılılıklarının sağlanması,
- Bu amaçla Kürtlere idari ve askerî makamlar verilerek bağılılıklarının temin edilmesi,
- Kürtlerin, İngiliz ve Fransızlarla irtibat ve iş birliğine imkân verilmeyecek şekilde tedbir alınması,
- Zikredilen hususların, yani Kürt ve Kürdistan politikasının El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı tarafından yürütülmesi.

El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının bu politikada başarılı olabilmesi için de idari, adlî ve mali konularda herhangi bir değişikliğe ihtiyaç duydukça, hükûmete teklifte bulunmasının kabil olduğu belirtilmişti.²²²⁵

²²²⁴ S. Erdaş, “Nihad (Anılmış) Paşa’nın ...”, s.11-12.

²²²⁵ S. Erdaş, “Nihad (Anılmış) Paşa’nın ...”, s.11-12.

Görüldüğü üzere 13. Kolordunun yerine El-Cezîre Cephesi'nin kurulması kararı, Ankara Hükûmeti'nin siyasi, askerî, idari ve toplumsal etkenleri düşünerek ve son derece stratejik beklentilerle aldığı bir karardır. Bilhassa Kürdistan tesis edilmesi noktasında uluslararası bir metinde hükümlere yer verilmeye çalışılması, durumun hassasiyetini ortaya koymaktaydı.

Bu kapsamda Ankara Hükûmeti'nin bölgeye yönelik ana politikası; Kürtlerin 6 ay içinde bağımsız olabilmelerine imkân verecek San-Remo/Sevr kararlarının uygulanmaması, esas olarak bu vaadi öğrenen ve bölgede yoğun bir nüfusa sahip olan Kürt aşiretlerinin İngiliz ve Fransız desteğiyle isyan etmemeleri, yani devlete bağlılıklarının temin edilmesi ve mevcut bütünlüğün korunmasıydı.²²²⁶ Dolayısıyla Ankara Hükûmeti iç politikada Kürdistan teşkiline ve Kürtlerin bölücü faaliyetlerine engel olmayı; böylece İngiliz ve Fransızların Kürtler nezdindeki bölücü faaliyetlerini geçersiz kılmayı; dış politika ise San-Remo/Sevr Antlaşması'nın fiilen uygulanmamasını amaçlamıştı.²²²⁷

Böylece El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı, Millî Mücadele'nin ikinci evresinde (Ağustos 1920-Ağustos 1922) TBMM Hükûmeti'nin siyasi, askerî ve yer yer idari kararlarının Güneydoğu ve ötesindeki uygulayıcısı olmuştu. Bu konuda Nihad Paşa da bölgenin demografik yapısı, Kürt aşiretlerinin durumuyla ilgili mütemadiyen hükûmeti bilgilendirmiş; Kürt aşiretlerini çeşitli şekillerde taltif ederek devlete bağlılıklarını temin etmeye çalışmıştı.

Diğer taraftan da Kürt aşiretlerinin de toplu bir şekilde Millî Mücadele'ye destek vermesi ve bölgenin bütünlüğünün sağlanması, Musul dâhil bölgenin Türkiye sınırlarında kalmasının temin edilmesi ve İngiliz-Fransızların bölücü ve tahrik edici girişimlerine karşı son derece önemli görülmüştü. Hükûmet de gerekli tedbirlerin alınması ve Kürt aşiretlerinin devletin yanında yer alması için çeşitli çalışmalar yapmıştı. Zikredilen amaca matuf olarak 1921 yılı içerisinde Ankara'dan bir heyet, bölgeyi ziyaret için görevlendirmişti. Bu doğrultuda Diyarbakır, Bitlis, Siirt, Muş, Siverek ve Van mebuslarından oluşan bir heyet El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı bölgesinde ziyaretler gerçekleştirmişti.²²²⁸

²²²⁶ A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, s.111-113.

²²²⁷ S. Erdaş, "Millî Mücadele'de ElCezîre Cephesi ...", s.678-679; S. Erdaş, "Nihad (Anılmış) Paşa'nın ...", s.10-14.

²²²⁸ R. Akın, *TBMM Devleti ...*, s.298-301.

Yine El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının kuruluşu ile 13. Kolordu dönemindeki genel savunma konsepti terk edilerek taarruzi bir anlayış benimsenmiş; bu çerçevede bilhassa Cezire hattında (Urfa'nın güneyi, Haseke, Rakka, Deyr-i Zor ile yanı sıra Telafer, Sincar bölgesi) Fransızlarla çok sayıda çarpışmalar gerçekleşmişti. Böylece El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı, 13. Kolordudan daha aktif bir şekilde Urfa'nın güneyi ve çevresinde Fransızlara karşı operasyonları doğrudan icra ederken; bölgedeki aşiretlerden oluşan Kuvâ-yı Milliye unsurlarını koordine, sevk ve idare etmeye başlamıştı. Aynı şekilde Musul'daki gelişmeleri yakından takip ederek İngilizlere karşı aşiretlerin mücadelesini desteklemekteydi. Bu faaliyetler neticesinde Cezîre'de birçok yer işgalden kurtarılmıştı. Ancak Fransızlar geniş cephenin sol kanadında, yani Adana Cephesi ve Havalisi Kumandanlığı mıntıkasında (Adana, Mersin, Osmaniye, Antep ve Kilis hattı) askerî faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. Nihayetinde El-Cezîre Cephesi ve Adana Cephesi ve Havalisi Kumandanlıkları/ 2. Kolordunun askerî ve idari tedbir ve mücadeleleri sayesinde Güney Cephesi'nde başarılar kazanılmıştı. Bunun sonucunda Fransızlarla 20 Ekim 1921 tarihli “*Ankara İtilafnâmesi*” akdedilmiş ve Türkiye-Suriye sınırı belirlenmişti.²²²⁹ Böylece Güney Cephesi kapanmıştı. Ancak, Güneydoğu Cephesi'ndeki hassasisyet ve hareketlilik devam ediyordu. Bu bağlamda El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının görev ve sorumlulukları da artmıştı. Zira Musul Vilayeti'nde İngiliz işgali sebebiyle mücadelelerin devam etmesi ve bu bölgenin siyasi geleceğinin belirsiz olması, aynı zamanda Musul üzerinden El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı mıntıkasında Kürdistan kurulma gayretleri devam etmekteydi.

Neticede hem doğu hem batı cephelerinde de askerî zaferlerin elde edilmesi ile İstiklal Harbi, Eylül 1922'de başarıyla nihayete erdirilmişti. Zaferi müteakip ordunun seferberlikten barış dönemine geçişi kapsamında Türk ordusu, 5 Ağustos 1923 tarihli kararla yeniden teşkilatlandırılmıştı. Bu kapsamda El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının yerine Diyarbakır merkezli 3. Ordu Müfettişliği kurulmuştu. Yeni teşkilata bağlı olarak evvela Erzincan ve ardından Diyarbakır merkezli 7. Kolordu teşkil edilmiş; bunun yanı sıra yeni kurulan Tokat merkezli 8. Kolordu ve Erzurum merkezli 9. Kolordular da Diyarbakır'daki 3. Ordu Müfettişliğine bağlanmıştı. Diyarbakır merkezli 7. Kolordunun ana başlısı 2. Tümen evvela Muş'ta akabinde

²²²⁹ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s.175-272; M. Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu ...*, s.26-105; B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde...*, s.88-148.

Siirt'te, 17. Tümen ise Elazığ'da konuşlanmıştı.²²³⁰ Böylece 13. Kolordunun halefi olan askerî müesseseler, Güneydoğu Anadolu ve çevresinin Türkiye sınırlarının ayrılmaz bir parçası hâlinde kalması ile bölgede asayiş ve güvenliğin sürekli hâle getirilmesinde önemli katkılar sağlamıştı.

Sonuç itibarıyla bugün dahi Türk Silahlı Kuvvetlerinin Malatya merkezli 2. Ordusu ve bu orduya bağlı Diyarbakır merkezli 7. Kolordu; 13. Kolordu ve El-Cezire Kumandanlıklarının bugünkü halefi olarak Diyarbakır'dan Malatya'ya, Urfa'dan Mardin'e, Siirt'ten Şırnak'a ve Hakkâri'ye kadar olan sahada faaliyetlerine devam etmektedir.

Ayrıca 2. Ordu ve 7. Kolordu Komutanlıkları; Türk Silahlı Kuvvetlerinin son yıllarda terörü kaynağında bertaraf etme stratejisiyle başlattığı ve esasında Millî Mücadele yıllarında 13. Kolordu mıntikasının bir kısmını içine alan Suriye'nin ve Irak'ın kuzeyinde icra edilen sınır ötesi harekâtların da ana-operatif birliği konumundadırlar. Bu bakımdan 13. Kolordunun halefi olarak millî bekanın teminine yönelik askerî faaliyetlerini sürdürmektedirler.

²²³⁰ D. L. Miyak, "Atatürk Döneminde Millî Müdafaa Vekâleti ...", s.70-75; Neslihan Bolat Bozaslan, "Diyarbakır'da Bulunan 7. Kolordunun Kuruluşundan Günümüze Tarihçesi", ed., Oktay Bozan, Hakan Aslan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C.2, Ankara, Manas Yayınları, 2019, s.353.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ordu/askerî güç, hiç şüphesiz bir devletin en önemli millî güç unsurudur. Her ne kadar Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti açısından bu konuda bazı zaafılar ortaya çıkmasına sebep olsa da, devletin en örgütlü millî güç unsuru olan ordu mensuplarının öncülüğünde İtilaf devletlerinin işgallerine karşı Millî Mücadele başlatılmıştır. Bu kapsamda Türk ordusunun, Cumhuriyetin kuruluşuna ve inkılaplara temel giden yolu açan Millî Mücadele'nin/İstiklal Harbi'nin kazanılmasında ordu, en belirleyici aktör olduğu ifade edilmelidir.

Bu süreçte Türk ordusunun önemli bir birliği de 13. Kolordu Kumandanlığı olmuştur. Nitekim 13. Kolordu, Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre sonra Musul Vilayeti'ni tahliye ederek Şırnak-Mardin-Urfa hattına çekilen 6. Ordunun yerine, barış şartlarına göre 9 Şubat 1919'da kurulmuştur. Kolordu karargâhı da Diyarbakır'a yerleşmiştir.

Bu yeni ve zorlu ortamda, Harbiye Nezaretine doğrudan bağlı tek kolordu özelliğini haiz olan 13. Kolordunun konuşlanma sahası, büyük ölçüde İngiltere ve sonrasında Fransa'nın işgal etmek istediği topraklar olmuştur. Haddizatında Kolordu mıntıkasının büyük bir bölümünün İngiltere tarafından Irak'a, bölgeyi işgal ettikten sonra ise Fransa tarafından Suriye'ye dâhil edilmek istendiği görülmektedir. Bunların yanı sıra Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ Vilayetleri'nde bağımsız Ermenistan ve bağımsız Kürdistan kurulması gibi üçlü ve paradoksal bir siyasete sahip olunması ise durumu daha hassas ve karmaşık hale getirmiştir. Tüm bunlara karşı 13. Kolordu, bölgedeki varlığı ve gösterdiği yoğun gayretlerle bu siyaset ve muhtemel girişimlere karşı koymaya çalışmıştır.

Bu kapsamda ifade etmek gerekirse, 13. Kolordunun bölgedeki varlığı, İtilaf devletlerinin bu çabalarına ve işgallerini genişletme girişimlerine büyük oranda set çekmiştir. Bu aşamada, 13. Kolordu sorumluluğundaki bölgelerden sadece Urfa ve çevresi işgal edilebilmiştir. Bir müddet Kolordu mıntıkasına dâhil olan Antep-Maraş-Kilis hattının işgali ise Kolordunun teşkilinden önce gerçekleşmiştir.

13. Kolordunun kuruluşundan itibaren Millî Mücadele Dönemi'nde son derece kritik olarak nitelendirilebilecek faaliyetleri değerlendirildiğinde, yoğun İngiliz

talepleri ve işgal girişimleri ile uğraşmak durumunda kaldığı takip edilmektedir. Kolordu, bunu yaparken büyük zorluklara rağmen sorumlu olduğu bölgede, bölücü/yıkıcı her türlü faaliyete karşı devlet adına “caydırıcı bir güç” olmuştur.

Esasen Antep’ten Bitlis’e, Cezîre’den Dersim’e, Malatya’dan Şırnak’a kadar oldukça geniş bir sahayı içine alan Kolordu sorumluluk sahası; dinî ve etnik olarak çeşitli unsurların bir arada yaşaması bakımından da hassas bir bölgeydi. Bölgenin demografik yapısı; özellikle İtilaf devletlerinin bölgedeki Ermenileri, Kürtleri ve Arapları kendi çıkarları doğrultusunda Türk idaresine karşı kışkırtmasına kapı aralamıştır. Böylece Paris Barış Konferansı ve benzer diplomatik arenalarda Kolordu mıntıkasına yönelik Ermeni, Kürt ve Arap talepleri birbiriyle çakışmıştır.

İngiltere ve Fransa’nın kendi aralarında bölgeyi paylaşmaya çalışması ise konuyu daha karmaşık bir hâle sokmuştur. Belirsizlik oluşturan bu durum, Birinci Londra ve San-Remo Konferansları’nda detaylı bir şekilde ele alınmış; Araplara verilecek topraklar ile Ermenistan ve Kürdistan’ın durumu ve sınırları saptanmaya çalışılmıştır. Sonunda bütün bu hususlar, Sevr Antlaşması’nda yer almıştır. Fakat bir proje hâlinde kalan Sevr Antlaşması, resmî çerçevede onaylanmadığı gibi Anadolu’da başlayan Millî Mücadele Hareketi sayesinde fiiliyatta da uygulama imkânı bulamamıştır.

Gerçek şu ki, askerî yapılar, saha-siyaset ilişkisi düşünüldüğünde politik amaçların gerçekleştirilebilmesi noktasında caydırıcılık unsuru olarak belirleyici kurumlardır. İtilaf devletlerinin uygulamak istediği projeler ile bölgedeki azınlıkların talep ve girişimleri de Millî Mücadele’nin ilk periyodunda 13. Kolordunun bir askerî müessese olarak varlığı ve aldığı tedbirlerle geçersiz kılınmaya çalışılmıştır. Bundan ötürüdür ki İtilaf devletleri adına İngiltere, kendi plan ve projelerine engel gördükleri 13. Kolordunun lağvedilmesi için Osmanlı Devleti nezdinde yoğun girişimlerde bulunmuşlardır.

Buna karşılık Osmanlı Harbiye Nezareti, 13. Kolordunun varlığının korumak için İngilizlerin isteklerini zamana yaymış ve çeşitli bahanelerle geçiştirmiştir. Bunun sonucunda Kolordu, silah ve cephanesini de büyük ölçüde İngilizlere teslim etmeyerek hem kendisinden beklenen görevlerini yerine getirmiş hem de sorumlu olduğu bölgenin geleceği ve bütünlüğü açısından İtilaf devletlerinin paylaşım projelerinin sahada uygulanmasını engellemeyi başarmıştır.

Bunu somutlaştıracak olursak, Osmanlı Harbiye Nezareti, İngiliz taleplerine boyun eğip 13. Kolorduyu lağvetmiş olsaydı, muhtemelen Mütareke sonrası Musul ve Halep vilayetleri, El-Cezîre bölgesi ile Çukurova ve Antep-Maraş hattında vuku bulan işgaller, Güneydoğu Anadolu'nun tamamı ve kuzeyini de içine alacak şekilde genişleyecekti.

Hâl böyleyken bir yıl sonra Ağustos 1920'de dayatılacak Sevr projesiyle de Osmanlı Devleti'nin parçalanması daha kolay olacaktı. Bir bakıma İtilaf devletlerinin kontrolünde Anadolu topraklarının bir kısmını ihtiva eden sınırdaş Ermenistan-Kürdistan-Arap devleti üçgeni kurulacaktı.

Mütareke'nin ilk aylarında 13. Kolordu, yoğun çaba ve gayretlerle varlığını koruyarak Güneydoğu Anadolu'da hayati görevler üstlenirken, bu sıralarda “9. Ordu Kıtaaatı Müfettişi/3. Ordu Müfettişi” olarak Samsun'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın, Millî Mücadele'ye yönelik girişimleri vuku bulmuştur.

Bu girişimlerin en önemlisi, Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan bölgesel direniş hareketlerinin yerine ilk defa bütün ülkeyi kapsayacak şekilde bir ortak mücadele çağrısı olan 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi'nin yayınlanmasıdır. Akabinde düşman işgaline karşı Erzurum'da bölgesel, Sivas'ta ise ulusal nitelikli kongreler düzenlenmiştir. Bu aşamada kurulan ve etkisi giderek artan Heyet-i Temsiliye, Ekim 1919'a gelindiğinde Millî Mücadele/Anadolu hareketinin tek sözcüsü olarak hareket etmeye başlamıştır.

Bu gelişmeler esnasında 13. Kolordu, Harbiye Nezaretine bağlı olarak Nezaretten gelen emir ve direktifleri yerine getirmeye devam etmiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye ile de sürekli iletişim hâlinde olmuş, buradan gelen talep ve direktifleri de karşılamaya çalışmıştır. Bu kapsamda 13. Kolordunun sorumluluk sahasında; bölge halkının Millî Mücadele Hareketi'ne ilgisinin artırılması, düzenlenen Kongrelere üye, Meclis'e mebus seçilmesi ve gönderilmesi, Millî Mücadele'ye karşı girişimde bulunan Ali Galip Olayının bertaraf edilmesi gibi Millî Mücadele'ye destek yönünde kritik fonksiyonlar üstlendiği görülmektedir.

Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin, İtilaf devletlerine karşı pasif, Anadolu Hareketi'ne karşı engelleyici bir politika sergilediği; İngilizlerin de tehdit ve

tahriklerinin devam ettiği bir ortamda 13. Kolordunun görev yapması kolay olmamıştır.

Buna rağmen Kolordunun, Heyet-i Temsiliye'nin isteklerini de dikkate alarak hareket etmeye başlamasının, bölgenin kaderi ile Güneydoğu ve çevresinin Millî Mücadele'ye destek vermesi bakımından belirleyici bir faktör olduğu değerlendirilmektedir. Bunun aksine, 13. Kolordunun tamamen hükûmetin çizgisinde hareket edip Heyet-i Temsiliye'ye karşı duruş sergilemesi, yukarıda zikredilen sebepler göz önüne alındığında oldukça menfi gelişmelere yol açacaktı.

Bu açıdan tespitlerimiz çerçevesinde belirtmek gerekirse 13. Kolordu, Millî Mücadele Dönemi'nin ilk evresinde, şu önemli fonksiyonları icra etmiştir:

a.) Erzurum-Sivas Kongrelerine delege seçimi ve Kongre kararlarının uygulanması için bölgesindeki mülki idareyi ve yerel halkı organize edip yönlendirmiştir.

b.) Aynı şekilde sorumluluk bölgesinde devlete bağlı olan aşiretleri; devlete bağlılık göstermeleri, işgallere karşı duruş sergileyerek İtilaf devletleri nezdinde girişimde bulunmaları ve Millî Mücadele'yi desteklemeleri için teşvik etmiştir.

c.) Esas itibarıyla aldığı askerî ve idari tedbirlerle Malatya'daki Ali Galip'in Kongreyi basma ve Kürtçülerin ayaklanma girişimini bertaraf ederek Sivas Kongresi'nin emniyetli bir şekilde yapılmasına ciddi bir katkı sağlamıştır.

d.) Kürt, Ermeni ve Arapların sahadaki girişim ve manipölasyonlarına mâni olarak fiili bir durum ortaya çıkmasına engel olmuştur.

e.) Aynı şekilde son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı ve akabinde TBMM mebus seçimi süreçlerinin emniyetli ve güvenli bir şekilde yapılmasında aktif bir rol üstlenmiştir.

f.) Tüm bu icraatlar ile İtilaf devletlerinin bölgenin geleceğiyle ilgili karar vermelerini geciktirmiştir.

Bununla birlikte 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in Harbiye Nezaretinden de çekinmesinin etkisiyle zaman zaman Heyet-i Temsiliye'nin bazı direktiflerine ilişkin tereddütlü davranışları da olmuştur. Ancak Kolordunun komuta kademesinin Millî Mücadele'ye destek yönündeki irade ve uygulamaları, hassas ve

kırılgan bu süreçte Kolordu bölgesinde devletin menfaatlerinin korunmasını sağlamıştır.

Öte yandan, Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulması ile 20 Ekim 1919'da gerçekleşen Amasya Görüşmeleri'nden başlayarak 16 Mart 1920'de başkent İstanbul'un işgaline kadar geçen yaklaşık 5 aylık periyotta, yeni Hükûmet ve Heyet-i Temsiliye arasında ılımlı ilişkiler tesis edilmiştir. Sivas Kongresi kararlarını kabul eden Hükûmet tarafından bu vesileyle Heyet-i Temsiliye'nin varlığı da tanınmıştır. Böylece kolordu kumandanları da daha emin ve aktif bir şekilde Millî Mücadele'ye destek vermeye başlamıştır ki 13. Kolordunun da Millî Mücadele'ye sağladığı desteğin arttığı ve icra ettiği faaliyetlerin daha aktif hâle geldiği tespit edilmiştir.

Yine bu dönemde Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin, Kuvâ-yı Milliye'ye destek sağlayan icraatlar içerisinde olduğu, Kuvâ-yı Milliye birliklerine lojistik destek verilmesi hususunda, Harbiye Nezaretinin nizami birliklere emirler verdiği dikkat çekmektedir. Bu kapsamda özellikle dönemin Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'nın Millî Mücadele Hareketi'nin etkinlik kazanmasına yönelik gayret ve çabaları da vurgulanmalıdır. Nitekim işgale karşı ilk defa kapsamlı adımlar da bu süreçte atılmıştır. İstanbul'daki Harbiye Nezareti-Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ile -Sivas'ta bulunan ve Aralık 1919'da Ankara'ya geçen- Heyet-i Temsiliye arasındaki yazışmalar ile ordunun seferber edilerek işgal altındaki vatan topraklarının kurtarılmasına yönelik planlamalar yapılmıştır.

Bu çerçevede kolordular, sorumluluk mntıkalarında; yerel Kuvâ-yı Milliye'nin kurulması, organize edilmesi ile lojistik, ikmal, silah ve mühimmat olarak desteklenmesi gibi icraatlarda bulunarak Millî Mücadele'ye yönelik çeşitli tedbirleri hayata geçirmişlerdir. Bu anlamda gerekli destekleri veren 13. Kolordu, bölgesindeki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ile de millî direnişin teşkilatlanmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu arada Heyet-i Temsiliye ve akabinde Harbiye Nezaretinin kararıyla 13. Kolordunun sorumluluk cephesi yeniden belirlenmiş olup Maraş ve Antep-Kilis hattı, Sivas merkezli 3. Kolorduya devredilmiştir.

Tüm bu olumlu gelişmelerin, ordunun üst kademesindeki kurmay aklının, istiklalin korunması ve işgalin sonlandırılmasına yönelik Millî Mücadele Hareketi'ni bilfiil uygulama iradesinin en açık yansıması olduğu mütalaa edilmektedir.

Girişilen hazırlıkların ardından, Fransız işgaline karşı Heyet-i Temsiliye'nin yönlendirmesi ve 13. Kolordunun da aktif desteğiyle Güney ve Güneydoğu Cepheleri'nde Kuvâ-yı Milliye hareketi başlamıştır. 13. Kolordu; evvela Maraş'taki mücadeleye, akabinde Antep'e silah ve cephane desteği sağlamış, kendi mıntikasında ise Urfa'nın işgalden kurtarılmasına yönelik planlamaları yapmış, aşiretlerin koordinasyonunu yürütmüş, nihayetinde kendi unsurlarını kuşatmaya dâhil etmiştir.

Bununla birlikte ilk etapta Urfa Kuvâ-yı Milliyesi'nin başlattığı kuşatmanın, Kolordunun etkin desteğinden yoksun kaldığı için yavaş ilerlediği görülmektedir. Muhasara devam ederken, Harbiye Nezaretinin Mütareke şartları nedeniyle temkinli hareket edilmesine dair emirleri sebebiyle, 13. Kolordunun Kuvâ-yı Milliye'ye olan desteğini, gizli ve kısıtlı bir şekilde sürdürmek durumunda kaldığı ifade edilmelidir.

Neticede 13. Kolordu Kumandanlığı bu beş aylık süre zarfında; Fransız işgaline karşı bölge halkının bilinçlenmesine Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleriyle iş birliği hâlinde katkı sağlamış, işgallerin genişlemesine engel olmuş, İngilizlerin Musul hattından yönelen tahrik ve tehditlerine önlem almış, halkın Kuvâ-yı Milliye'ye katılmasını teşvik ve koordine etmiştir. Bu itibarla 13. Kolordunun, Millî Mücadele'nin Anadolu genelinde karşılık bulup otoritesini tesis etmeye başlamasına kadar olan bu geçiş sürecinde Güneydoğu Anadolu ve çevresindeki birlik ve bütünlüğün korunmasında “belirleyici ve etkin bir güç” olduğunu ifade etmek mümkündür.

13. Kolordunun faaliyetlerine etki etmesi bakımından esas dikkat çekici büyük gelişme ise; 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Ankara'nın emrine girmesiyle olmuştur. Bu kapsamda Kolordu, Ankara'daki yeni Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti/Vekâletine bağlı olarak cephesindeki işgallere karşı bilfiil operatif faaliyetlerin icrasına yönelmiştir.

Bunlara ilave olarak 13. Kolordu, Ankara Hükûmeti'ne bağlandıktan sonra kendi envanterindeki çok sayıda silah ve cephaneyi, batıdaki kolordular (12. ve 20. Kolordular) ile 3. ve 15. Kolordulara göndererek Millî Mücadele'nin diğer cephelerine de katkılar sağlamıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde 13. Kolordu, Millî Mücadele'nin ilk döneminde Osmanlı Devleti'ne yönelen olumsuz siyasi ve askerî gelişmelere karşı aldığı şu tedbirlerle “önleyici/caydırıcı bir güç” olmuştur.

- Sevr Antlaşması'nda yer alan ve 13. Kolordu mıntıkasında kurulması tasarlanan Kürdistan'ın tesisini engellemiştir.

- Kolordunun kuzeydoğu mıntikasını içine alan bölgenin, Ermenistan'a katılmasını bertaraf etmiştir. *

- Aynı şekilde Mardin-Urfa ve Cizre hattının Suriye'ye dâhil edilmesinin önüne geçmiştir.

- Ayrıca bu projelerin gerçekleşmesi için İtilaf devletlerinin tahrikiyle meydana gelen bölücü isyanların başarıya ulaşmasına da imkân vermemiştir. Her ne kadar Musul ve Cezîre bölgesindeki işgal sonlandırılmasa da adı geçen İngiliz-Fransız paylaşım planlarının sınırlı kalmasına, kendi mıntıkası bağlamında 13. Kolordunun önemli katkısı olmuştur.

Bundan sonra 13. Kolordu Kumandanlığının yerine El-Cezîre Cephesi Kumandanlığının teşkil edilmesi kararının da bu projelerin hayat bulmaması için daha sistemli bir cephe ve askerî teşkilatın oluşturulması hedefiyle uygulamaya konulduğu görülmektedir. Böylece bölgedeki Kürtçülük girişimlerine, Sevr'in uygulanmasına, İngilizlerin Musul Vilayeti'nde, Fransızların Cezîre bölgesindeki siyasi ve askerî faaliyetlerine daha sistematik bir şekilde karşı konularak bu girişimler engellenmeye devam edilmiştir. Dolayısıyla 13. Kolordunun, kurulduğu Şubat 1919'dan fiilen lağvedildiği Ağustos 1920'ye kadar olan gerçekleştirdiği faaliyet ve aldığı tedbirler, bundan sonraki mücadelelerin El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı tarafından daha etkin ve kapsamlı bir şekilde verilebilmesine öncülük etmiş, zemin hazırlamıştır.

Aynı zamanda 13. Kolordu dâhil Türk ordusundaki yeni düzenlemelerin; Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinin, Osmanlı Genelkurmayı'ndan devraldığı teşkilatı, İstiklal Harbi'nin ihtiyaçlarına ve saha şartlarına göre yeniden yapılandırmasının somut bir göstergesi olduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç olarak Millî Mücadele Dönemi'nde 13. Kolordu mıntıkasında vuku bulan çok yönlü gelişmeler, Batılı devletlerin paylaşım projeleri ile günümüzdeki benzer projeler karşılaştırıldığında, tarihin güncellenmiş bir versiyonu ile karşılaştığımızı söylemek isabetli olacaktır.

* Şüphesiz Erzurum merkezli 15. Kolordunun da Doğu Anadolu Bölgesi'nde aldığı tedbirler, Ermeni birliklerine karşı etkin mücadelesi ve kazandığı başarılarla söz konusu girişimlere fırsat vermediğini belirtmek gerekir.

Her ne kadar bu paylaşım projeleri, Anadolu'yu parçalayamamış ise de bugünkü Türkiye sınırlarının güneyinde kalan -ve bir kısmı Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olan- topraklarda Irak ve Suriye devletleri kurulmuştur.

Ancak bu devletlerin Türkiye ile olan sınırları siyasi, iktisadi ve demografik gerçeklere uygun çizilmediği gibi coğrafya açısından da ciddi sorunlar oluşturmuştur. Bundan dolayı Osmanlı devrinde, göreceli bir barış ve istikrar bölgesi olan Irak ve Suriye toprakları, günümüzde siyasi istikrarsızlık girdabına düştüğü gibi terör örgütlerinin cirit attığı ve en önemlisi son yıllarda Türkiye için doğrudan risk ve tehdit üreten bir bölge hâline gelmiştir. Hâliyle bu coğrafya; asimetrik tehditlerin, vekâlet savaşlarının, hatta ülkeler arası çatışmaların ve savaşların yaşandığı; bu bakımdan bölgesel ve küresel güvenlik ve barışı tehdit eden bir durumdadır.

Bugün (2024 itibarıyla), bölgesel ve küresel düzeyde güvenlik alanında hassas gelişmelerin yaşandığı, istikrar ve barış ortamının kırılğan bir hâle geldiği bir ortamda, 13. Kolordunun halefi olan askerî birlikler (Malatya'daki 2. Ordu ile ona bağlı Diyarbakır'daki 7. Kolordu Komutanlığı), özellikle güney sınırlarından Türkiye'ye yönelen risk, tehdit ve tehlikelere karşı proaktif ve önleyici bir anlayış çerçevesinde, etkin ve başarılı bir şekilde mücadelelerini sürdürmektedirler.

Hazırlamış olduğumuz bu tezin de bölgeye yönelik tarihi olayları aydınlatmasının yanı sıra günümüzdeki gelişmelere ilişkin tarihsel arka plan sunması ve belirlenecek stratejilere katkı sağlaması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

A. YAYIMLANMAMIŞ ARŞİV BELGELERİ *

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

a.) Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Asayiş Kalemi Evrakı (DH, EUM, AYŞ)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmiye Evrakı (DH, İ, UM)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmiye Evrakı Ekleri (DH, İ, UM, EK)

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği, (DH, HMS)

Dâhiliye Nezareti Kalemi Mahsus (DH, KMS)

Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH, ŞFR)

Hâriciye Nezareti Siyasi (HR, SYS)

Hâriciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR, TO)

İrade Dosya Usulü (İ, DUIT)

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF, MKT)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

b.) Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA):

Muamelat Genel Müdürlüğü Fonu

Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) Fonu

2. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Atatürk Koleksiyonu Fonu (ATAZB)

İstiklal Harbi Fonu (İSH)

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

3. Türk İnkılap Tarihi Arşivi (TİTE Arşivi)

4. Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK Arşivi)

5. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

6. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (Lodumlu Arşivi)

7. The National Archives (Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri)

FO-Foreign Office, MPK

B. YAYIMLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD) *

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD) *

Yayımlanmış Diğer Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2016.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, haz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1996.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Belgelerle Ermeni Sorunu, yay, haz., Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.

* Derginin ilgili sayı numaraları, yıl ve yayım tarihi bilgileri dipnotlarda gösterilmiştir.

* Derginin ilgili sayı numaraları, yıl ve yayım tarihi bilgileri dipnotlarda gösterilmiştir.

Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye Vilayet Müdüriyeti Vilayet Yolları Haritası, İstanbul, Hilal Matbaası, 1913.

Harb Mecmuası, (Kasım 1915-Haziran 1918), çev., Faruk Önal vd., 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, yay. haz., Uluğ İğdemir, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Nisan 1919-Mart 1920, yay. haz. Bilal N. Şimşir, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası, ed., Ö. Andaç Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005.

Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918 İngiltere Devlet Arşivi Raporu, çev., Nilgün Engin, der., Ali Satan, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2016.

MERAY, Seha L.; OLCAY, Osman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Millî Egemenlik Belgeleri, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, der., Sefer Yazıcı, Ankara, TBMM Basımevi, 2015.

Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1919-1919), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993.

OLCAY, Osman, *Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.

ONAR, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.

SELVİ, Haluk; CIRİK, Bülent, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020.

Sivas Kongresi'nin Tutanakları, haz., Recep Toparlı, İstanbul, Sivas Platformu Yayınları, 2012.

C. RESMÎ YAYINLAR

1. Meclis Zabıt Cerideleri (MZC) *

- a. Meclisi Meb'ûsan Zabıt Ceridesi (MMZC)
- b. TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC)
- c. TBMM Gizli Zabıt Ceridesi (TBMMGZC)

2. Düstur

3. Resmî Gazete *

D. SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

İrâde-i Milliye

Hâkimiyet-i Milliye

E. HATIRALAR

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978.

AÇANAL, Hasan, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Ankara, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 2001.

Albay Andrea, *Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muhaberatı*, çev., Miralay Kadri, yay. haz., Erdal Açıkse, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım İstiklâl Harbinin Gerçekleri*, C.1-2, yay. haz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, 2. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.

Ali Rıza, *Ahfada Yedigâr Urfa Mücahededesi*, yay. haz., Müslüm Akalın, Ankara, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (Şurkav) Yayınları, 2010.

* Zabıt Ceridelerinin hangi tarihli hangi oturuma ait olduğu ve sayfa sayısı bilgileri, ilgili dipnotlarda gösterilmiştir.

* Resmî Gazete'nin künye bilgisi, ilgili dipnotta gösterilmiştir.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1920*, (I, 1970), 10. bs., (II, 1969), 9. bs., (III, 1969) 10. bs., yay. haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, der: Hulusi Turgut, 3. bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

CEBESÖY, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953.

CHARLES V.F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, çev., Gürol Koca, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.

Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları, haz. Celil Bozkurt, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2016.

DEMİREL, Ahmet, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

EDWARD, William Charles Noel, *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*, çev., Bülent Birer, İstanbul, Avesta Yayınları, 1999.

ERDEN, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları I*, der. ve yay. haz., Yusuf Turan Günaydın, İstanbul, Kopernik Yayınları, 2018.

GÖĞEM, Ziya, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansu*, C.1, İstanbul, Halk Basımevi, 1954.

HATEMİ, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.2, İstanbul, YKY Yayınları, 2002.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.1, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimizin Esasları*, İstanbul, Sinan Matbaası, 1951.

KARABEKİR, Kazım, *Paşaların Hesaplaşması İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?*, yay. haz., İsmet Bozdağ, İstanbul, Emre Yayınları, 1992.

Kuvayımilliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, yay. haz., Mahmut Yüksel Canbaz, İbrahim Kılıç, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2012.

KUT, Halil, *Bitmeyen Savaş*, haz, Taylan Sorgun, İstanbul, Yaylacılık Matbaası, 1972.

ORBAY, Rauf, *Siyasî Hatıralar*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003.

SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C.4-5, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991.

Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları, yay. haz., Sivas Valiliği, Ankara, SİSKAV Yayınları, 2001.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

URSAVAŞ, Ali Sâib, *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1340 (1924).

F. ARAŞTIRMA ESERLERİ (KİTAP, MAKALE VE BİLDİRİLER)

1. KİTAPLAR

Adıyaman İl Yıllığı, Adana, Kemal Matbaası, 1967.

AKALIN, Müslüm, *Millî Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler*, Ankara, Engin Yayınlar Basımevi, 1985.

AKALIN, Müslüm, *Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey'in Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbindeki Savunması*, Ankara, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (Şurkav) Savunması, 1992.

AKAR, Hulusi, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

AKBIYIK, Yaşar, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, 3. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

AKBULUT, Yılmaz, *Bingöl Tarihi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, *Atatürk Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, 2. bs., Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1988.

AKGÜL, Suat, *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2001.

AKGÜL, Suat; UZEL, Sahir, *Musul-Kerkük Harekâtı*, 2. bs., Ankara, Berikan Yayınları, 2004.

AKGÜN, Seçil, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, İstanbul, Tercüman Tarih Yayınları, 1981.

AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, C.1, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

AKŞİN, Sina, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, C.3, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele IV Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019.

ALTINANIT, Hasan İzzet, *Milli Mücadelede Güney Cephesi İşgal Kemiğe Dayanan Bıçak*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2016.

ARIBURNU, Kemal, *Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya kadar Olaylar ve Anılarla*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, *20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, C.1-2, Genişletilmiş 11. bs., İstanbul, Alkım Yayınları, 1999.

Arnold J. Toynbee; Kenneth P. Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, çev., Hülya Karaca, İstanbul, Birey Yayınları, 2003.

ASALAK, Kadir, *Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983.

Atatürk'ün Kaleminden 8 Suriye ve Irak, der. Musa Sarıkaya, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2018.

AVCIOĞLU, Doğan, *Millî Kurtuluş Tarihi Üçüncü Kitap*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1974.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, 2, bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998.

AYIŞIĞI, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

AYNA, Bayram, *II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele Yıllarında Kürt-Ermeni İlişkileri*, Ankara, Urzeni Yayınları, 2021.

BALCIOĞLU, Mustafa, *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1991.

BARDAKÇI, Murat, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, İstanbul, Turkuaz Kitap, 2019.

BAŞ, Halit, *Birinci Dünya Savaşı'nda Irak-İran Cephesi İaşe ve Sağlık Hizmetleri 1914-1918*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

BAŞAK, Tolga, *İngilterenin Ermeni Politikası (1830-1923)*, İstanbul, IQ Kültür Yayıncılık, 2008.

BAŞAK, Tolga, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim - 30 Kasım 1918)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.3, K.3, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.3, K.4, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

BEKMEZCİ, Mehmet, *Besni Tarihi*, İstanbul, Fırat Basım, 2015.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, yay. haz., Enis Şahin 2. bs., İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2020.

BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

BEYAZ, Hüseyin, *Antep Savunması Günlüğü*, İstanbul, Cem Yayınları, 1994.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, yay. haz., Hülya Toker, Nurcan Aslan, C.1, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2009.

Bitlis İl Yıllığı 1971, Ankara, Bitlis Valiliği Yayınları, 1971.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da I*, 2. bs., Ankara, Kent Basımevi, 1981.

Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev., Turan Keskin, İstanbul, Yordam Kitap, 2011.

BOZAN, Oktay, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin, Konya*, Çizgi Kitabevi, 2021.

BOZAN, Oktay, *Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeniler ve Ermeni Olayları (11878-1920)*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2013.

BOZAN, Oktay, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır 1918-1923*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2016.

BOZDEMİR, Mevlüt, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982.

BOZKURT, Celil, *1. Dünya Savaşında Araplar Arkamızdan Vurdu mu Vurmadı mı?*, ed., Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2024.

BUDAK, Mustafa, *Misâk-ı Millî'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, 5. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2014.

BUDAK, Mustafa, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, İstanbul, KTB Yayınları, 2020.

BUDAK, Mustafa, *99 Soruda Lozan*, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2018.

BURAK, Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Ankara, Babil Yayınları, 2004.

BÜYÜKOĞLU, R. Yaşar, *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu*, Bursa, Ekin Yayınları, 2012.

Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na Türk Kurtuluş Savaşı, haz. Mehmet Özel, C.2, Ankara, Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2004.

CIRIK, Bülent, *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016.

C.J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, çev., Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül, İstanbul, Avesta Yayınları, 2003.

Cumhuriyetin 75. Yılında Birecik, Ankara, Birecik Kaymakamlığı Yayını, 1998.

ÇABUK, Mustafa, *İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki Propaganda Faaliyetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.

ÇAPA, Mesut, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)*, 2. bs., Ankara, Türk Kızılay Derneği Yayınları, 2010.

ÇAY, Abdulhalûk; KALAFAT, Yaşar, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Hareketleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.

ÇAYKIRAN, Güzin, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetleri'nde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*, Ankara, Hece Yayınları, 2021.

ÇETİN, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

ÇİÇEK, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915 - 1917*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

ÇOLAKOĞLU, Şinasi, *Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930*, Ankara, Feryal Matbaacılık, 1991.

ÇÖKLÜ, Şenol, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl karatıldı? 1914-1922*, çev., Mehmet Harmancı, 5. bs., İstanbul, Epsilon Yayınları, 2008.

DEMİR, Enes, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mısâk-ı Millî*, İstanbul, Post Yayınları, 2017.

DEMİR, Enes, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mısâk-ı Millî II*, İstanbul, Hiper Yayınları, 2017.

DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

DERVİŞOĞLU, Fatih M., *Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatı'na Bir Bakış*, Ankara, Cedit Neşriyat, 2009.

Diyarbakır İl Yıllığı 1967, Ankara, İş Matbaacılık, 1967.

DUMAN, Selçuk, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010.

DURSUNOĞLU, Cevat, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara, Ziraat Bankası Matbaası, 1946.

DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kütü'l-Amâre ve Filistin Cephesi*, çev., Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Elazığ İl Yıllığı, Elazığ, Bingöl Matbaası, 1970.

ENER, Kasım, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

ERAT, Muhammet, *Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul, Paradigma Akademi Yayınları, 2016.

ERDEHA, Kâmil, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975.

ERGİL, Doğu, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1981.

ERİKAN, Celâl, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, yay. haz., Rıdvan Akın, 4. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953.

EROĞLU, Cengiz; BABUÇOĞLU, Murat; ÖZDİL, Orhan; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Ankara, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, 2005.

ERTÜRK, Yaşar, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

ESENGİN, Kenan, *Millî Mücadele'de Ayaklanmalar*, 3. bs., İstanbul, Kamer Yayınları, 1998.

George Antonius, *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü*, çev., Mehmet Akif Koç, Muhammed Karakuş, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021.

GOLOĞLU, Mahmut, *Erzurum Kongresi Milli Mücadele Tarihi I*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

GOLOĞLU, Mahmut, *Millî Mücadele Tarihi III-1920 Üçüncü Meşrutiyet*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

GOLOĞLU, Mahmut, *Sivas Kongresi Milli Mücadele Tarihi II*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, çev., Cemal Köprülü, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

GÖK, Dursun, *Mersinli Cemal Paşa İkinci Ordu Müfettişliği ve Harbiye Nazırlığı*, 2. bs., Konya, Gençlik Kitabevi Yayınları, 2015.

GÖKBİLGİN, Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına*, 3. bs., İstanbul, Kronik Yayınları, 2008.

GÖMEÇ, Sadettin, *Milli Mücadelede Gaziantep*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Genişletilmiş 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.

GÜLER, Ali; AKGÜL, Suat, *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara, Berikan Yayınları, 2003.

GÜNER, Zekai; KABATAŞ, Orhan, *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.

GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

GÜRLER, Hamdi, *Paşaların Gözüyle Milli Mücadele*, Ankara, Vadi Yayınları, 2006.

GÜZTOKLUSU, Murat, *Kurtuluş Savaşı'nın Son Cephesi ElCezîre ve Özdemir Harekâtı*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2006.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006.

Harry N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, çev., Salih Sabit Togay, yay. haz., Mustafa Çufalı, Veysel K. Bilgiç, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

HÜN, İhsan, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1982.

İNCE, Halil İbrahim, *Millî Mücadele'de Kilis*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.

İstiklâl Harbinin Baytarî Harp Tarihi Methal - Merkez ve Umumî Cephe, İstanbul, Askeri Matbaa, 1933.

James Barr, *Kırmızı Çizgi Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi*, çev., Ekin Can Göksoy, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2016.

Justin McCarthy, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, çev., Esat Arslan, Cemalettin Taşkiran, Ömer Turan, 3. bs., İstanbul, Tarih ve Kuram Yayınevi, 2018.

KARACA, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

KAŞIYUĞUN, Ali, *Millî Mücadele'de İaşe Meselesi (1919-1922)*, Ankara, Yeditepe Yayınevi, 2021.

KAŞIYUĞUN, Ali, *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015.

KAYMAZ, İhsan Şerif, *Musul Sorunu*, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003.

KILIÇ, Davut, *Salnamelere Göre Vilâyât-ı Sitte'de Dinî ve Etnik Dağılım (1870-1908)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

KILINÇKAYA, M. Derviş, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 3. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C.1-2-3, Ankara, Ziraat Bankası Armağanı Kültür Ofset, 1993.

Kızıldağ Soileau, Dilek, *Koçgiri İsyanı Sosyo-tarihsel Bir Analiz*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

KODAL, Tahir, *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2005.

KORKMAZ, Cemil Hakan, *Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi İç İsyanlar*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2008.

KORKMAZ, Erdal, *Millî Mücadele ve Havacılık*, Çanakkale, Paradigma Akademi Yayınları, 2022.

KÖSE, İsmail, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, İstanbul, Kronik Yayınları, 2018.

KURAT, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, 2. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 1986.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1984.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara, İmaj Yayınları, 2006.

Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, çev., Tefik Alanay, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972.

Lohânizade M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, çev., Mehmet Ali Akdil, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1989.

Malatya İl Yıllığı, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık, 1967.

Margaret Macmillian, *Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, çev., Belkıs Dişbudak, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2004.

MARUFOĞLU, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998.

M Dosyası Misak-ı Milli ve Musul, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000.

MELEK, Kemal, *Musul Sorunu 1890-1926*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983.

M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, çev., Mehmet Demir, Ankara, Özge Yayınları, 1993.

MİYAK, Derya Levent, *Atatürk Döneminde Millî Müdâfaa Vekâleti ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2022.

ODYAKMAZ, Cevad, *Mondros-Sevr ve Mudanya Lozan*, İstanbul, Togan Yayıncılık, 2013.

OSMANOĞLU, Selçuk, *Cevat Paşa*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2021.

ÖKE, Mim Kemal, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, 1988.

ÖKE, Mim Kemal, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1918-1926*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1993.

ÖKE, Mim Kemal, *Musul - Kerkük Dosyası*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.

ÖKE, Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2002.

ÖKSÜZ, Hikmet; KÖSE, İsmail, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi 1919-1927*, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2015.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C.I, İstanbul, Yörük Basımevi, 1976.

ÖZÇELİK, İsmail, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003.

ÖZÇELİK, İsmail, *Millî Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana-Antep-Maraş-Urfa) 1919-1921*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

ÖZDAĞ, Suat, *Milli Mücadele Dönemi’nde Bitlis*, İstanbul, Kriter Yayınları, 2021.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

ÖZLÜ, Hüsnü, *Millî Mücadele’nin 100. Yılı Anısına On Yıllık Harpte Askerî Harekât Değerlendirmeleri (1912-1922) (Makaleler-Bildiriler)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021.

PAMUK, Bilgehan, *Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, yay. haz., Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, C.1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1994.

Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar Gizli Anlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi*, çev., Şerif Erol, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996.

Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, çev., Nuran Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, 1975.

POLAT, Ü. Gülsüm, *Türk Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019.

Qassam Kh. Al-Jumaliy, İzzet Öztoprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

SARAL, Hulki; SARAL, Tosun, *Vatan Nasıl Kurtarıldı Nur Dağları, Toroslar (Amanoslar), Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa’da Yapılan Kuvâ-yı Milliye Savaşları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.

SARAY, Mehmet, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I Mondros’tan Erzurum Kongresine*, 2. bs., Ankara, Öğretmen Dünyası Yayınları, 1986.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye*, Ankara, Öğretmen Dünyası Yayınları, 1984.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III TBMM'den Sakarya Savaşı'na*, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C.1, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1987.

SELEK, Sabahattin, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, Doğan Kitap, 2020.

SELVİ, Haluk, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*, 2. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019.

SELVİ, Haluk, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, 2003.

SERTÇELİK, Seyit, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci (1678-1914)*, 3. bs., Ankara, SRT Yayınları, 2015.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Genişletilmiş 2. bs., Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.

Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, çev., Dilek Berilgen Cenkçiler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

SONYEL, Salahi R., *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

SONYEL, Salahi R., *Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012.

SONYEL, Salahi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu - Ermeniler*, çev., Şadi Dinlenç, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.

Şadillili VEDAT, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, C.1, Ankara, Kon Yayınları, 1980.

ŞAPOLYO, Enver Benhan, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Ankara, Berkalp Kitabevi, 1944.

ŞAPOLYO, Enver Benhan, *Kuvayı Millîye Tarihi Gerilla*, Ankara, Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik, 1957.

Şehir ve Kasabaların Harp bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, 1977.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Kürtçülük 1787-1923*, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2007.

TANÖR, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, 2. bs., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1998.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, 2000.

TANÖR, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, YKY, 1998.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I-II-III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

TAŞ, Necati Fahri, *Güneydoğu 1919 İtilaf Devletlerinin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlişkisi*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2014.

TAŞ, Necati Fahri, *Nureddin Paşa*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

TAŞDEMİR, Ahmet; KORKMAZ, Mehmet, *Bükreş'te 20 Yıl Şevket Turgut Paşa ve Romanya Ataşemiliterliği Raporları*, ed., Gültekin Yıldız, İstanbul, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2024.

TEKİR, Süleyman, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

TOKER, Yalçın, *Millî Mücadele'de İç İsyanlar ve Son Ermeni Olayları*, İstanbul, Toker Yayınları, 2009.

TOKSOY, Ali Enver, *Millî Mücadelede Mardin*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1939.

TOSUN, Ulvi Ufuk, *Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri Sorunu*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Etnik Sosyoloji*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1998.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, Türk Devrim Enstitüsü Yayınları, 1948.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele’ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1920*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2020.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002.

Türk İstiklal Harbi Hülasası 1919:1922, İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni Askeri Matbaa, 1937.

Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, C.5, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, 1964.

Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 3. bs., Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1999.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, C.4, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2009.

Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923), C.7, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1975.

Türk İstiklal Harbi - İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), C.6, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, C.3, Ks.7, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1995.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920 - 29 Ekim 1923), C.4, Ks.1, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1984.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1985.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, 2. bs., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, C.1, Ankara, ATASE Yayınları, 2010.

UCUZSATAR, Necati Ulunay, *Türk İstiklâl Harbi'nin Menşei ve Esasları (1919-1922)*, İstanbul, Derin Yayınları, 2007.

UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

UMAR, Ömer Osman, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1914-1940)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları, 2003.

ULUSOY, Mümtaz, *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, yay. haz., Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.

URAL, Selçuk, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, Belge Yayınları, 1987.

UZEL, Sahir, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*, Ankara, Doğu Ltd. O. Matbaası, 1952.

Vladimir Minorsky, *Musul Sorunu*, çev., Salim Şahin, İstanbul, Avesta Yayınları, 1998.

YAPICI, Süleyman, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli, Tunceli Üniversitesi Yayınları, 2013.

YAZICI, Nevin, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2010.

YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

YILMAZ, Hadiye, *Suriye’de İşgal ve Direniş (1919-1922) Türk Basınına Yansımalarıyla*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.

1995 Siirt İl Yıllığı, Ankara, Dönmez Ofset, 1995.

21. Yüzyıla Girerken Birecik, yay. haz., Bahattin Atilla, Ankara, Birecik Kaymakamlığı, 2003.

2. MAKALELER / BİLDİRİLER / ANSİKLOPEDİLER

Akandere, Osman, “Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu: İngiliz Generali Townshend’in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, C.20, S.40, Bahar 2020, s.5-23.

AKBIYIK, Yaşar, “Güney Vilâyetlerimizin İşgalinin Türk Basınındaki Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.4, S.12, 1988, s.783-792.

AKBIYIK, Yaşar, “Kurtuluş Savaşı’nda Güneydoğu Anadolu’da Bölücülük Faaliyetlerine Karşı Tepkiler”, *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994/Ankara) Bildiriler Kitabı*, C.4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s.1309-1322.

AKÇORA, Ergünöz, “Kilis’in Antep Müdafaasındaki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.11, S.31, 1995, s.55-87.

AKÇORA, Ergünöz; KAYA, Mehmet, “Bingöl ve Bitlis’in Birinci Dünya Harbindeki Yeri ve Önemi”, *Bingöl Araştırmaları*, C.2, S.1, 2015, s.9-28.

AKGÜN, Seçil, “Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye’de Amerikan Mandası”, *Belleten*, C.48, S.189-190, Ocak 1984, s.95-108.

Al-Sadoon, Watheq, “Uceymi Sadun Paşa: Iraklılar İle Türkler Arasında Bir Sadakat ve Kahramanlık Hikâyesi”, *Ortadoğu Analiz*, C.12, S.99, Mart 2021, s.66-69.

ARMAOĞLU, Fahir, “Amerika, Sèvres Antlaşması ve "Ermenistan" Sınırları”, *Belleten*, C.61, S.230, Nisan 1997, s.133-148.

AYNA, Bayram, “Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey’in Faaliyetleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce*, C.5, S.18, 2018, s.210-231.

BAŞKAN, Ömer Fatih, “Millî Mücadele Yıllarında İngiliz ve Fransızların İşgal Ettikleri Güney Bölgesi’nde Haberleşmeye Yönelik Sansür Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.36, S.101, 2020, s.1-28.

BAYBURT, Deniz, “Millî Mücadele Dönemi’nde Süryaniler”, *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.6, Yaz 2010, s.45-72.

BEŞİKÇİ, Mehmet, “On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik”, *Osmanlı Askerî Tarihi*, ed., Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s.205-226.

BEYOĞLU, Süleyman, “Milli Mücadele Başlarken Güneydoğu Anadolu (1919)”, *Tarih İncelemeleri*, C.11, S.1, 1996, s.125-135.

BOZASLAN, Neslihan Bolat, “Diyarbakır’da Bulunan 7. Kolordunun Kuruluşundan Günümüze Tarihçesi”, ed., Oktay Bozan, Hakan Aslan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, C.2, Ankara, Manas Yayınları, 2019, s.343-353.

BOZAN, Oktay, “Milli Mücadele Döneminde Diyarbakır”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleeri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.382-400.

BOZAN, Oktay, “Mütareke Dönemi’nde İngiliz İstihbarat Subayı Edward William Charles Noel’in Diyarbakır ve Çevresindeki Propaganda Faaliyetleri”, ed., Oktay Bozan, Hakan Aslan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, C.1, Ankara, Manas Yayıncılık, 2019, s.405-429.

BOZAN, Oktay, “Mütareke Dönemi’nde İngilizlerin Milli Aşiretine Yönelik Politikaları”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı*, C. II, Ed., Ahmet Aksın, Yavuz Haykıt, Filiz Yıldırım, İstanbul, Hiper Yayın, 2020, s.245-260.

BOZAN, Oktay, “20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Millî aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.33, S.96, Kasım 2017, s.1-45.

BOZAN, Oktay, “Ali Batı (Elikê Batê) Olayı”, *Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu*, Mardin, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2011, s.556-575.

BOZAN, Oktay, “İngilizlerin Güney Vilayetleri İşgal Planı ve General Allenby’nin İstekleri”, *Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100.Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu (1-3 Aralık 2016/Ankara) Bildiriler Kitabı*, yay. haz., Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s.635-658.

BOZAN, Oktay, “Milli Mücadelede İşgallere Karşı Diyarbakır Kamuoyunun Tepkisi”, *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu (2-5 Kasım 2016/Diyarbakır) Bildiriler Kitabı*, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Yayınları, 2017, s.1337-1349.

BOZAN, Oktay, “Milli Mücadele Döneminde Mardin’in Fransızlar Tarafından İşgal Planı ve Bunun Yankıları”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (14-17 Eylül 2017/Diyarbakır) Genişletilmiş Özetler Kitabı*, Diyarbakır, Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, 2017, s.78-82.

BOZAN, Oktay, “Milli Mücadele Döneminde Mardin”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.436-449.

BOZAN, Oktay, “Millî Mücadele Dönemi’nde Silvan Kamuoyu”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.13, Nisan 2021, s.55-73.

BUDAK, Mustafa, “Amasya Genelgesi İhtilâl Bildirisi mi? (Analitik Değerlendirme)”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.19, S.57, Kasım 2003, s.961-975.

BUDAK, Mustafa, “Mütareke Dönemi’nde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)”, *İlmi Araştırmalar*, S.5, 1997, s.81-105.

BUDAK, Mustafa, “Mütareke Dönemi’nde Bir Aydın-Halk İşbirliği: Kilis’in Türklüğü ve Osmanlı Hükûmeti’ne Bağlılığı Hakkında Bir Muhtıra”, *İlmi Araştırmalar*, S.9, 2000, s.67-75.

BUDAK, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, *İstanbul Üniversitesi Tarih*, S.71, 2020/1, s.445-472.

BURAK, Durdu Mehmet, “Kastamonu Milletvekili Halit Bey’in Rusya ve Diğer Ülkelerde Kalan Türk Esirleriyle İlgili Önergesi ve Bakanlıklardan Gelen Cevaplar”, *Kastamonu Eğitim*, C.14, S.1, 2016, s.201-216.

ÇAYKIRAN, Güzin, “Milli Mücadelenin Yılmaz Komutanı: Korgeneral Mehmet Kenan Dalbaşarın Askeri Safahatı”, *Güneyde Bir Tarih Sevdalısı: Dr. Süleyman Hatipoğlu Armağanı*, ed., Mikail Kolutek, Tekin İdem, Ankara, Gazi Kitabevi, 2022, s.635-647.

ÇELİK, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyancılar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, S.40, Kasım 2007, s.569-613.

ÇETİN CON, “1919’da Cenûbi Kürdistan’da Yapılan Sefer”, çev., Yüzbaşı Mehmed Cemal, *Mecmûa-i Askeriyye*, S.60, Mart 1926, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1341 (1926), s.185-197.

DİLEK, Mehmed Said, “Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Sorunu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.15, 2009, s.79-97.

DOĞAN, Hamdi, “Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler*, C.11, S.2, 2012, s.555-585.

DUMAN, Selçuk, “Irak Türkisi Gerçeği ve Millî Mücadele Dönemi Bölge Halkının Türk Yönetimi İstekleri”, *Yeni Türkiye*, Orta Doğu Özel Sayısı III, S.84, 2016, s.317-330.

DUMAN, Selçuk, “Ali Rıza Paşa Hükûmeti’nin Kuruluşu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler*, C.12, S.2, 2002, s.341-358.

DURMUŞ, Aynur, “Millî Mücadele Yıllarında Diyarbakır’da Kürdistan Devleti Kurulması Çalışmaları ve Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Rami”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.369-402.

EFE, İsmail, “Mütareke Dönemi Ordu Müfettişliklerinin Kurulması ve Müfettişlerin Faaliyetleri”, *Tarihçi*, S.1, Ocak 2021, s.53-78.

ERDAŞ, Sadık, “Millî Mücadele’de ElCezîre Cephesi ve Şeyh Sünnisi’nin Bölgedeki Faaliyetleri”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.671-694.

ERDAŞ, Sadık, “Nihad (Anılmış) Paşa’nın ElCezîre Cephe Komutanlığı ve Yargılanması Meselesi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, S.28, Güz 2018, s.3-36.

Erik Jan Zürcher, “The Ottoman Empire and the Armistice of Moudros”, *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes, and Anxieties at the Closing of the Great War 1918*, Londra 1998, s.266-275.

EYİCİL, Ahmet, “Maraş'ta Ermeni Mezalimi”, *Belleten*, C.67, S.250, 2003, s.911-947.

GÜL, Muammer, “Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi-Tarihi Temelleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.16, S.46, 2000, s.193-203.

GÜLCÜ, Erdinç; GÜNDÜZ, Ahmet, “Millî Mücadele Dönemi’nde Kilis ve Çevresinde Ermeniler”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C.6, S.11, 2009, s.300-314.

GÜLER, Ali, “Kerkük ve Çevresinde Türk Varlığı ve Demografik Gelişmeler”, *On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu (04-05 Nisan 2007/İstanbul) Bildirileri I Kitabı*, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2007, s.167-190.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Millî Mücadele’de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey’in Faaliyetleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler*, C.16, S.2, 2017, s.490-507.

GÜNAY, Nejla, “Adana, Antep, Maraş ve Urfa’da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri”, *Millî Mücadele’nin Güney Cephesi*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.9-23.

GÜNAY, Nejla, “Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş’ın Kahramanlığı”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C.29, S.47, 2019, s.47-74.

GÜNAY, Nejla, “Rusya’nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması”, *Gazi Akademik Bakış*, C.10, S.20, 2017, s.49-68.

GÜNEŞ, İhsan, “Ali Rıza Paşa Hükûmeti Programı ve Meclis-i Mebusandaki Yankıları”, *Atatürk Yolu*, C.1, S.1, 1988, s.13-27.

İLTER, Erdal, “Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D’Orient)’nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, *Atatürk Yolu*, C.1, S.3, 1989, s.419-436.

İNCE, Fuat; AYTEPE, Oğuz, “Millî Mücadele’de Güney Cephesi Sağlık Hizmetleri”, *Millî Mücadele’nin Güney Cephesi*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.401-408.

KALYONCUOĞLU, Zeynep, “Antep’te Kuvâ-yı Milliye’nin Oluşumu”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.761-794.

KARTIN, Cengiz, “Binbaşı Noel’in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt-Ermeni Münasebetleri”, *Yeni Türkiye*, S.64, Eylül-Aralık 2014, s.3883-3894.

KARTIN, Cengiz, “Binbaşı E. W. C. Noel’in Personel Dosyası ve Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *Selçuk Türkiyat*, S.59, Ekim 2023, s.139-170.

KAYMAZ, İhsan Şerif, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Musul Vilayeti’nde İngiliz Yönetiminin Kurulması”, *Memleket*, S.14, 2010, s.104-149.

KAYMAZ, İhsan Şerif, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, *21. Yüzyıl*, Ekim-Kasım Aralık 2008, s.239-268.

KILIÇ, Fahri, “Milli Mücadele’de Elbistan”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.183-194.

KOPAR, Metin, “İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri*, C.4, S.8, 2017, s.210-228.

KÖSE, İsmail, “General Moseley’in Amerikan Mandası ve Anadolu’da Kurulması Planlanan Ermeni Devleti İle İlgili Raporu”, *Tarih*, S.59, 2014, s.189-216.

KÖSE, İsmail, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson’un Türk Algısı”, *History Studies*, C.6, S.3, Nisan 2014, s.217-238.

KURAT, Yuluğ Tekin, “Bir İmparatorluğun Son Nefesi: Monduros”, *Belgelerle Türk Tarihi*, S.48, Eylül 1971 s.38-43.

KURT, Deniz; KORKMAZ, Erdal, “Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi’nde Karşıt Güçlerin Havacılık Faaliyetlerinin Analizi”, *ATAD*, S.32, Mayıs 2020, s.31-70.

KURT, Deniz, “Türk Havacılarının Millî Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı (7 Haziran 1920)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, S.60, Bahar 2017, s.119-141.

KURUBAŞ, Erol, “Sevr Sürecinde Yapılan Uluslararası Toplantılarda Kürt Konusu ve İngiltere’nin Politikası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, S.3, Güz 1998, s.199-212.

KÜÇÜK, Cevdet, “Ali Rıza Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, Ankara, 1989, s.440-441.

MARUL, Sinan, “Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları”, *Türkiye Günlüğü*, S.42, Eylül-Ekim 1996, s.45-54.

MUTLU, Cengiz, “Urfa’da Millî Mücadele”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.121, S.239, Mart-Nisan 2021, s.405-418.

OBUZ, Ömer, “Milli Mücadeleye “Şark”Tan Bir Destek: Siirt Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, S.27, Mayıs 2017, s.264-276.

ODABAŞI, Hadiye Yılmaz, “Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922) Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler*, S.7, 2018, s.173-209.

OKUR, Mehmet, “Milli Mücadele Yıllarında Ayrılıkçı Kürt Girişimlerine Karşı Doğu Vilayetleri’nden Meclis-i Meb’ûsana ve TBMM’ne Gönderilen Protesto Telgrafları”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk*, C.4, S.4, 2005, s.91-109.

OKUR, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Almanya ile İttifakını ve Birinci Dünya Savaşı’na Girişini Gerektiren Sebepler”, *ATAD*, S.16, Ağustos 2010, s.89-106.

OKUR, Mehmet, “Suriye, Filistin ve Irak’ın Paylaşılmasına Dair İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. Balfour’un Bir Memorandumu”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı, Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.479-498.

OLGUN, Said, “Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.16, S.31, 2017/1, s.33-56.

ORAN, Baskın, “Sevres Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I, ed., Baskın Oran, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002. s.113-138.

ÖZER, Sevilay, “Ali Galip Olayı”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar*, C.1, S.2, Kasım 2017, s.1-12.

ÖZÇELİK, İsmail, “Urfa’nın İşgaline Kamuoyunun Tepkileri”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.216-233.

ÖZKAYA, Yücel, “Güney, Güney-Doğu’da Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasî Olaylar”, *Millî Mücadele Tarihi -Makaleler-*, yay. haz., Berna Türkdoğan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002, s.273-289.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı’nın Mirî Rejiminin Suriye ve Irak’ta Uygulanmasının Sonuçları”, *Gazi Akademik Bakış*, C.9, S.18, Yaz 2016, s.1-15.

PEKDOĞAN, Celal, “Kurtuluş Savaşında Kemalistlerin Malatya’daki Faaliyetleri”, *Asia Minor Studies*, C.9, S.1, 2021, s.682-694.

PEKDOĞAN, Celal, “Millî Mücadele’de Malatya ve Çevresinde Bölücü Faaliyetlere Karşı Yöre Halkının Tutumu ve Teşkilatlanmaları”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri (23-25 Ekim 1995/İstanbul) Bildiriler Kitabı I*, Ankara ATASE Yayınları, 1996, s.360-381.

POLAT, Ü. Gülsüm, “İngiliz İşgaline Karşı Direniş ve Sınırlar: Deyrizor ve Telafer Olayları (1919-1920)”, *Mondros Mütarekesi’nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu (24-26 Ekim 2018/Kahramanmaraş) Bildiriler Kitabı*, C.2, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s.713-730.

RAFIK, Abdülkerim, “Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926”, çev., Sebahattin Samur, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.88, Şubat 1994, s.31-72.

SANCAKTAR, Fatih M., “Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) Delegelerine Dair Bazı Tespitler”, *İstanbul Üniversitesi Tarih*, S.71, 2020/1, s.473-496.

SERTEL, Savaş, “Irak Halkının İngiliz İşgaline Karşı 1919-1920 Yıllarındaki Direnişinin İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetelerine Yansıması”, *Akademik Sosyal Araştırmalar*, S.68, Nisan 2018, s.29-38.

SELVİ, Haluk, “İngiltere’nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)”, *Belleten*, C.74, S.271, 2010, s.789-831.

SELVİ, Haluk; CIRIK, Bülent, “Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)”, *Akademik İncelemeler*, C.9, S.1, 2014, s.205-231.

SELVİ, Haluk, “Sivas Kongresi Kararlarının Uygulanması”, *Sivas kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2005/Sivas) Bildiriler Kitabı*, yay. haz., Mustafa Cöhce, Hüseyin Tosun, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s.99-116.

SELVİ, Haluk, “Son Osmanlı Meclis-i Meb’ûsanı’nda Doğu Sorunu”, *Millî Mücadele 1920*, ed., Umut Karabulut, İbrahim Bozkurt, Ankara, Nobel Yayıncılık, 1920, s.73-107.

Simon JACKSON, “What is Syria Worth?”, *In Monde’s*, C.4, S.2, 2013, s.83-103.

SOFUOĞLU, Adnan, “Sivas Kongresi ve Kuvâ-yı Milliye”, *Sivas kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2005/Sivas) Bildiriler Kitabı*, yay. haz., Mustafa Cöhce, Hüseyin Tosun, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

SONYEL, Salahi R., “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması”, *Belleten*, C.34, S.135, Temmuz 1970, s.437-449.

SONYEL, Salahi R., “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları (1908-1918)”, *Belleten*, C.61, S.231, Ağustos 1997, s.387-428.

SOY, H. Bayram, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e kadar”, *BİLİG*, S.30, Yaz 2004, s.173-202.

ŞAHİN, Feyza Kurnaz, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti’nde Askerî Sansürün Kaldırılması Meselesi”, *Mondros Mütarekesi’nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu (24-26 Ekim 2018/Kahramanmaraş) Bildiriler Kitabı*, C.2, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s.819-882.

ŞAHİN, İsmail; ŞAHİN, Cemile; YÜCE, Samet, “Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’nin Irak’ta Devlet Kurma Çabaları”, *Gazi Akademik Bakış*, C.8, S.15, Kış 2014, s.105-132.

ŞAHİN, Mehmet Serkan, “Millî Mücadele Yıllarında Malatya’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (2-4 Ekim 2012/Uşak) Bildiriler Kitabı*, C.2, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s.1307-1328.

ŞAHİN, Mustafa; ŞAHİN, Cemile; “Türk İstiklal Harbi’nde Askerlik Şubeleri ve Kilis Askerlik Şubesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S.52, 2014, s.273-294.

ŞAHİN, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi’nde Güney Cephelerindeki Askerlik Şubeleri: Kilis Askerlik Şubesi Örneği”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.525-550.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.11, S.32, Temmuz 1995, s.417-432.

ŞEŞEN, RAMAZAN, “Cezîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, Ankara, 1993, s.509-511.

ŞIVGIN, Hale, “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.68-88.

TAŞ, Necati Fahri, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında İtilaf Devletleri’nin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlgisi”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.745-760.

TURAN, Mustafa, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi: “Millî Temsil Meselesi”, *Gazi Akademik Bakış*, C.5, S.10, Yaz 2012, s.1-24.

TUTSAK, Sadiye, “I. Dünya Savaşı’nın Ardından Suriye’deki Gelişmelerin Ankara Hükûmeti ve Güney Cephesi Açısından Önemi (1918-1922)”, *Yeni Türkiye*, Mîsâk-ı Millî Özel Sayısı, C.1, S.93, Ocak-Şubat 2017, s.1025-1060.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa’nın Kuvâ-yı Milliye’nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.XVI, S.46, Mart 2000, s.37-87.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Mustafa Kemal Paşa’nın Musul Konusundaki Duyarlılığı ve Mîsâk-ı Millî’de Musul”, *Global Strateji*, Irak Türkmenleri Özel Sayısı, S.9, İlkbahar 2007, s.107-127.

TÜRKMEN, Zekeriya, “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri (23-25 Ekim 1995/İstanbul) Bildiriler Kitabı I*, Ankara ATASE Yayınları, 1996, s.21-46.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Özdemir Bey’in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.17, S.49, 2001, s.49-79.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Türk İstiklal Harbinde Milis Kaymakamı (Ali Şefik) Özdemir Bey’in Antep ve Musul Cephesindeki Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleeri*, ed., Nejla Günay, Fahri Kılıç, Ankara, Cedit Neşriyat, 2021, s.275-289.

TÜRKMEN, Zekeriya, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Anlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama*, C.11, S.11, Mart 2001, s.615-632.

UMAR, Ömer Osman, “Millî Mücadele Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1923)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.102, Haziran 1996, s.25-39.

UMAR, Ömer Osman, “Millî Mücadele Dönemi Atatürk’ün Ortadoğu Politikası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler*, C.20, S.1, 2010, s.443-470.

UMAR, Ömer Osman, “Millî Mücadele’de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.815-840.

UMAR, Ömer Osman; YENİSU, Melik, “Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.36, S.101, Mayıs 2020, s.29-70.

URAL, Selçuk, “Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Noel’in Faaliyetleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri*, S.11, 2004, s.53-72.

URAL, Selçuk, “6. Ordu’nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.XX, S.59, Temmuz 2004, s.523-567.

URAL, Selçuk, “Bir İngiliz Müdahalesi: General Allenby Notası (13. Kolordunun Lağvedilmesi Sorunu)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, C.4, S.11, 2004-2005, s.77-92.

URAL, Selçuk, “Mondros Mütarekesi Gereği 13. Kolordunun Silahsızlandırılması”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, S.1, Bahar 2005, s.153-166.

URAL, Selçuk, “Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu, 1919-1920”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, S.9, Bahar 2009, s.41-76.

URAL, Selçuk, “Mondros Mütarekesi Sonrası İngilizlerin Irak Cephesi’nde Gerçekleştirdiği İşgaller”, *ATAD*, S.4, Ağustos 2004, s.31-46.

URAL, Selçuk, “Mütareke Dönemi’nde İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, S.39, Mayıs 2007, s.425-463.

URAL, Selçuk, “Şerif Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya çıkan Tepkiler”, *Ermeni Araştırmaları*, S.14-15, Yaz-Sonbahar 2004, s.98-114.

URAL, Selçuk, “Tevfik Paşa Hükûmeti’nin 12 Şubat 1919 Tarihli Muhtırasında Osmanlı Devleti’nin Bütünlüğü Sorunu”, *Atatürk*, C.5, S.2, 2006, s.57-84.

UZUN, Hakan, “Birinci İcra Vekilleri Heyeti Üzerine Genel Bir Değerlendirme (3 Mayıs 1920 - 24 Ocak 1921)”, *Millî Mücadele 1920*, ed., Umut Karabulut, İbrahim Bozkurt, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2020, s.29-53.

ÜNAL, Fatih, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.5, S.17, Bahar 2008, s.133-152.

ÜNALP, Rezzan, “Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş’ın Kahramanlığı”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C.29, S.47, 2019, s.47-74.

ÜNER, Mehmet Emin, “Urfa’nın Kurtuluşunda Aşiretlerin Rolü”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.795-814.

ÜZEN, İsmet, “Mütareke Dönemi’nde Bir Eşkîyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919)”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.22, S.64-65-66, 2006, s.329-346.

YETİŞ, Mustafa Yahya, “Suriye Coğrafyasında 1919 - 1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar ve Türkiye - Fransa İlişkileri”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.1, Haziran 2019, s.78-112.

YAKUT, Kemal, “Mütareke Dönemi’nde Yapılan Saltanat Şûrâları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.21, S.61, 2005, s.77-122.

YALÇIN, Osman, “Mütareke Dönemi Türk Askerî Havacılığı”, *ATAD*, S.20, Ağustos 2012, s.71-95.

YALMAN, Ahmet Emin, “Millî Ordu’dan Düzenli Orduya”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, C.2, S.6, 1990, s.377-401.

YAVUZ, Ünsal, “İngiliz ve Fransız Resmî Belgelerinde İstanbul’un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler”, *Belleten*, C.56, S.217, Aralık 1992, s.963-984.

YEL, Selma; KARTIN, Cengiz, “Osmanlı Son Döneminden Cumhuriyetin İlk Yıllarına İki İngiliz, Sykes ve Noel, Anıları”, *Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (22-26 Ekim 2013/Eskişehir) Bildiriler Kitabı*, C.1, yay. haz., Arzu Güvenç Saygın, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016, s.107-175.

YETİŞGİN, Memet, “Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesi’ne Yönelik Paylaşım Projeleri”, *Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep) Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.715-744.

YİNER, Abdülnasır, “Bir Asayişsizlik Hareketi Olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih*, S.54, 2011, s.193-220.

YILDIZ, Gültekin, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askerî Tarihi*, ed., Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s.35-77.

YILMAZ, Hadiye, “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, *Hacettepe Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, S.20, Güz 2014, s.289-306.

Yüzbaşı M. Tevfik, “Harbde Otomobilcilik Terakkiyatı”, *Mecmûa-i Askeriyye*, S.5, 1 Ağustos 1335, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1919, s.149-151.

ZENGİN, Ersoy, “Paris Barış (Paylaşım) Konferansı’nda Ermeni ve Kürt Taleplerine Karşı Vilâyet-ı Şarkîye’den Protestolar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.123, S.243, Kasım-Aralık 2019, s.369-390.

ZEYREK, Suat, “Millî Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C.23, S.1, Bahar 2013, s.109-140.

G. TEZLER

ATAMAN, Murat Günal, *Kurtuluş Savaşı’nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.

AYDOĞDU, Murat, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti - Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti - (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2016.

BAYBURT, Deniz, *Türk Tarihinde Süryaniler (1880-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

ÇAMSOY, Zeynep, *Milli Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.

ÇATALBAŞ, Erkan, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

DUMAN, Selçuk, *Ali Rıza Paşa Hükümeti (2 Ekim 1919-3 Mart 1920)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1998.

EKİNCİ, Mehmet Rezan, *Osmanlı Devleti Döneminde Millî aşireti XVIII. - XIX. YY*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2007.

ERDEM, Şerafettin Can, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002.

GEDİK, İlhan, *Milli Mücadele’de 15. Kolordu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992.

GİRİT, Oya, *Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1994.

GÖMLEKSİZ, Eda Gülşen, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askeri Sağlık Hizmetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

GÜNDOĞDU, Murat, *Bogos Nubar Paşa’nın Siyasi Faaliyetleri (1912-1922)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik, 2019.

İNCE, Fuat, *İstiklâl Harbi’nde Türk Askerî Sağlık Hizmetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016.

KARTIN, Cengiz, *Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele Döneminde Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005.

ÖZASLAN, Ali, *Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde Kuvayı Milliye (Gaziantep Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2021.

ÖZER, Yücel, *Milli Mücadele’de Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Ayaklanmalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

PEKDOĞAN, Celal, *Milli Mücadelede Malatya ve Çevresi (Demografik, İdarî, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Açından) 1918-1922*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992.

PINARBAŞI, Mahmut, *Millî Savunma Bakanlığı (1920-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007.

SOYLU, Vacit, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kılıç Ali Bey*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2021.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986.

ŞAHİN, Mustafa, *Kurtuluş Savaşı'nda Ulaştırma Hizmetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999.

ŞEHİTOĞLU, Mustafa, *Milli Mücadele'de Telgraf Muhaberatı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2012.

VURMAZ, Mehmet, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826-1970)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007.

YAVUZ, Resul, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2016.

YETİM, Fahri, *Milli Mücadele Döneminde Mitingler, (1918-1920)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1994.

E. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ÇETİNTAŞ, Cengiz, *TBMM Tutanaklarında Koçgiri Ayaklanması ve Milli Mücadelede Dersim (1920 - 1922)*, 2018, www.cengizcetintas.com. [Erişim tarihi: 18.06.2022]

İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, “Asayiş Suçları”, <https://www.jandarma.gov.tr/asayis-suclari>, [Erişim tarihi: 31.01.2023]

HASPOLAT, Yusuf Kenan, “Milli Mücadelede Diyarbakır İlçeleri”, *Milli mücadelede Diyarbakır İlçeleri İle İlgili Bir Sunum*, 2021, <https://www.academia.edu/59819281/>, [Erişim tarihi: 23.08.2022]

Kara Kuvvetleri Komutanlığı, “İkmal”, <https://www.kkk.tsk.tr/ulastirma.aspx>,
[Erişim tarihi: 14.04.2022]

Kara Kuvvetleri Komutanlığı, “Sıhhiye”,
<https://www.kkk.tsk.tr/ulastirma.aspx>, [Erişim tarihi: 20.04.2022]

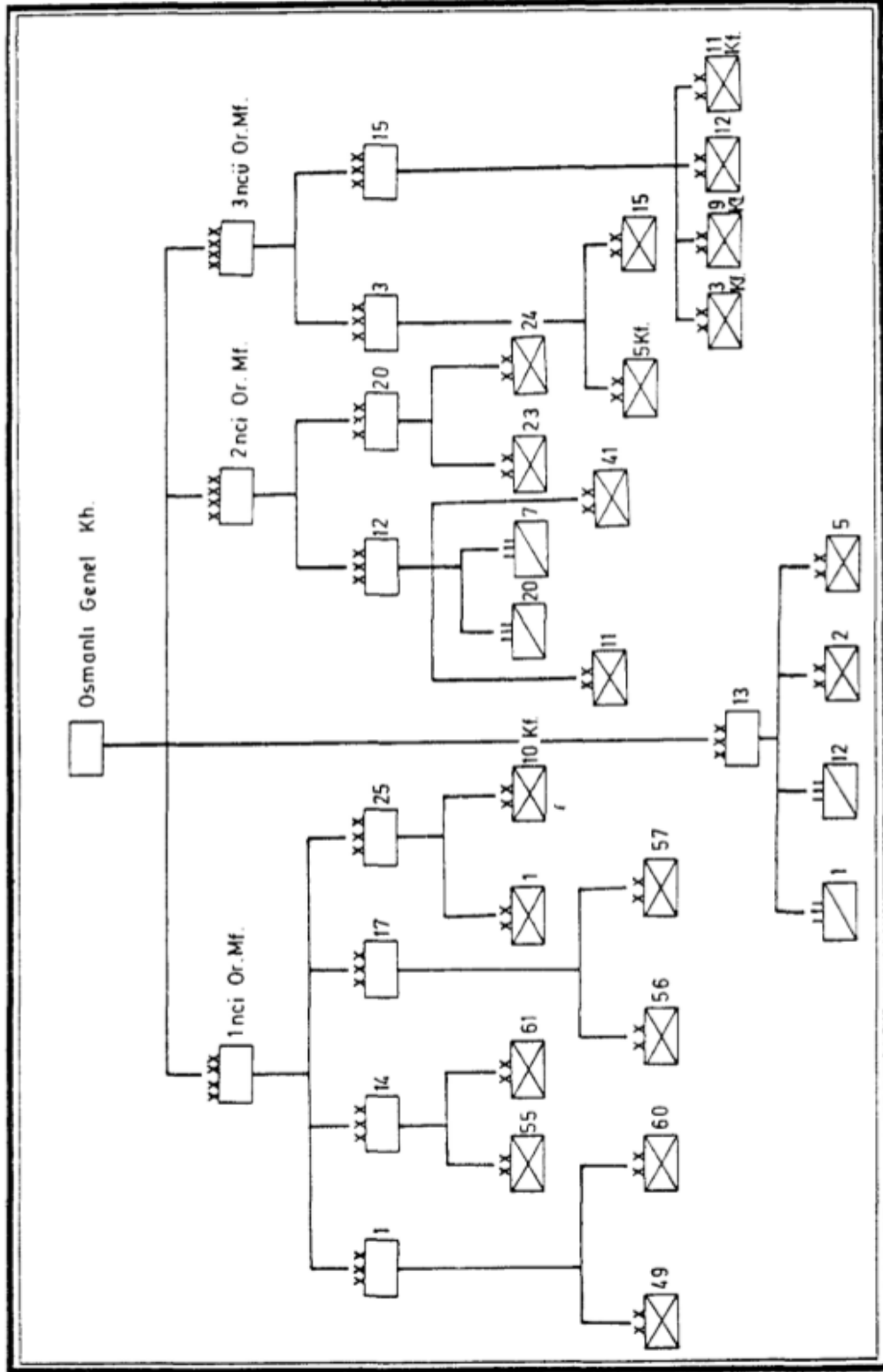
Kara Kuvvetleri Komutanlığı, “Ulaştırma”,
<https://www.kkk.tsk.tr/ulastirma.aspx>, [Erişim tarihi: 17.04.2022]

YAZICI, Nevin, “Osmanlıdan Cumhuriyet’e Hakkâri İsyanları (1843-1933)”,
Devlet Dergisi, Ekim 2015, http://devlet.com.tr/makaleler/y134-OSMANLIDAN_CUMHURİYETE_HAKKARI_ISYANLARI_1843_1933.html,
[Erişim tarihi: 12.08.2022]

EKLER

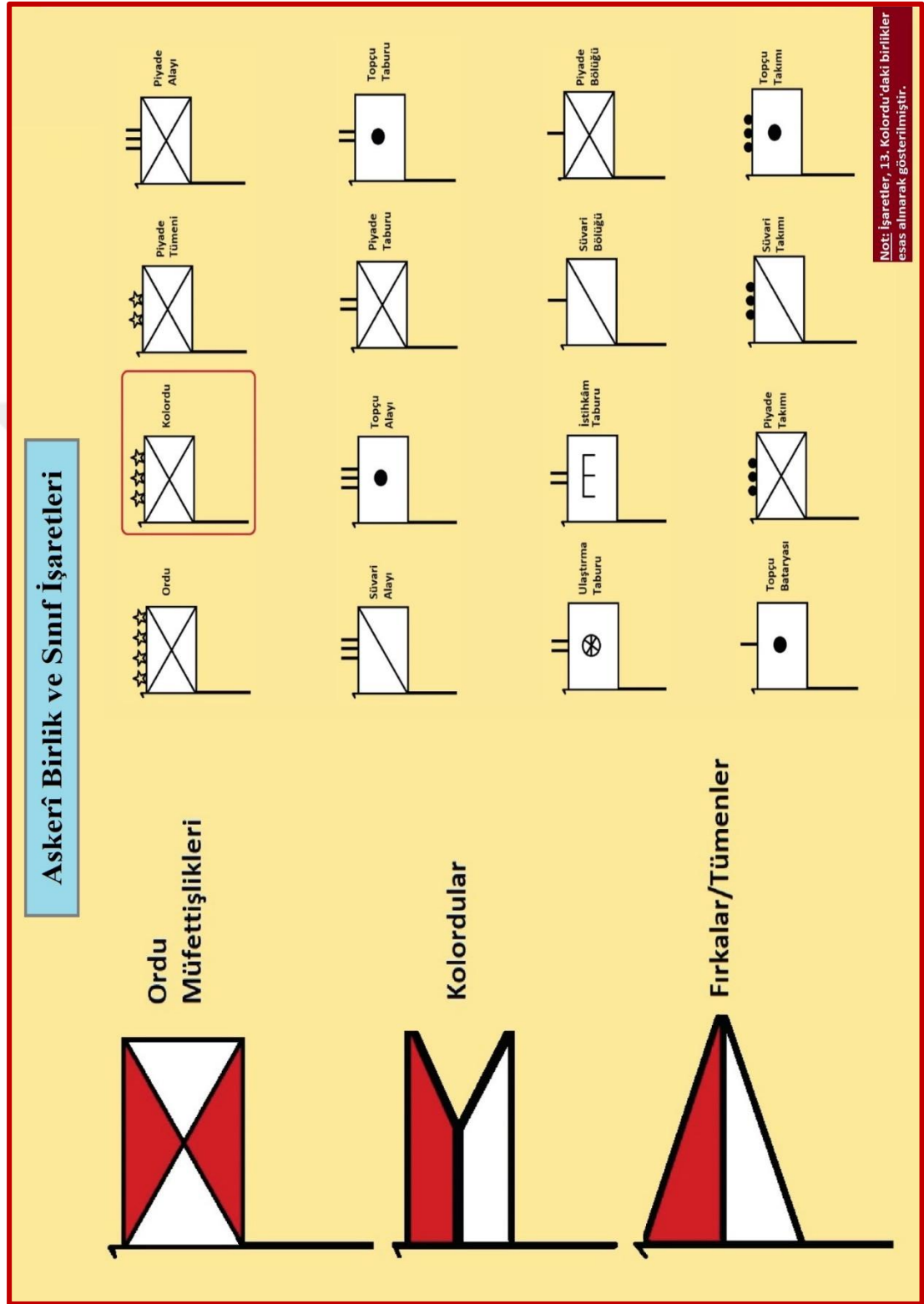
Ek 1: Mütareke sonrası Osmanlı ordusunun yeni kadro teşkilatı - Z. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ...*, s.333.

Ek-9: 1919 yılı Mayıs ayı itibarıyla üç ordu müfettişliği ile müstakil 13. Kolorduya bağlı birlikleri gösteren çizelge.

[illegible]

Ek 3: Askerî birlik ve sınıf işaretleri - 13. Kolordu birlikleri dikkate alınarak çizilmiştir.

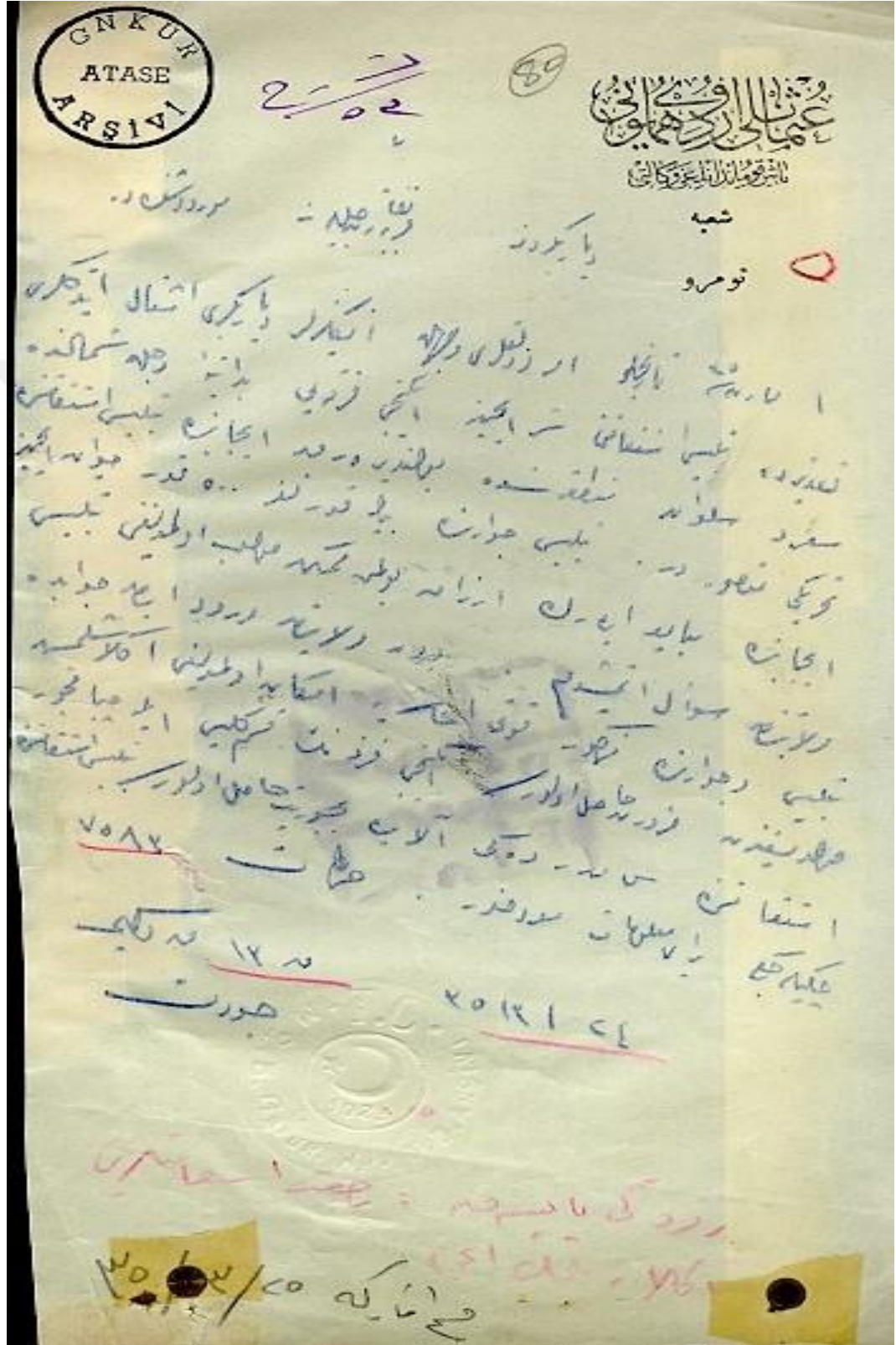

تاریخ مجلسی ۱۳۰۲/۰۵/۰۵		شماره درجی ۱۳۰۲/۰۵/۰۵		مؤرّده و محضرت GNKUR ATASE ARŞIVI		خزانة الامین خزانة الامین	
رتبه ۲		ساعت ۲		جریه ۲		سوره درونی	

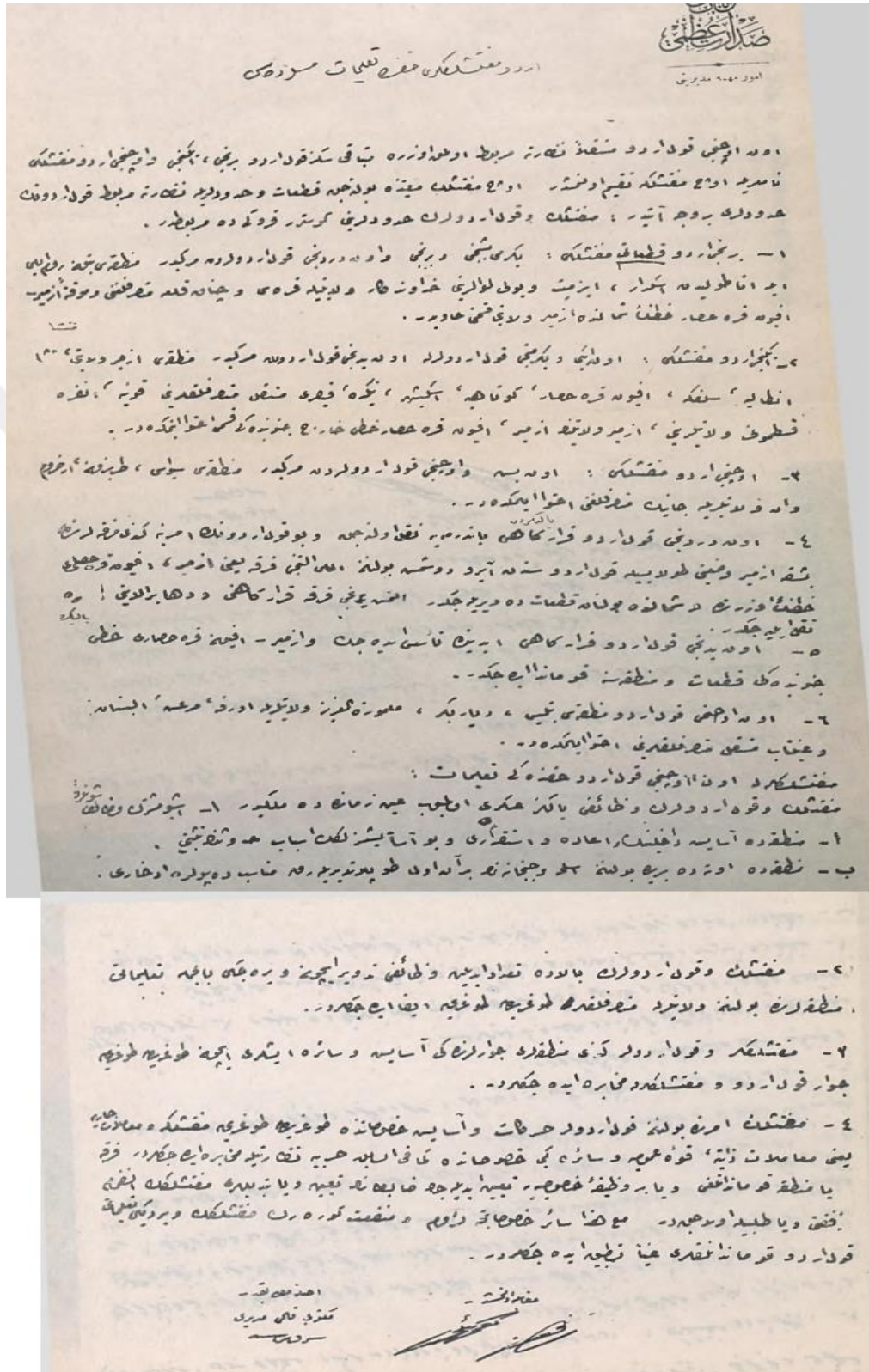
۱. سطر ۱ و ۲. حیات ۳. مستقیم ۴. انجی ۵. تشکیل ۶. تفصیل ۷. سایر ۸. حیات ۹. انجی ۱۰. تشکیل ۱۱. تفصیل ۱۲. سایر ۱۳. حیات ۱۴. انجی ۱۵. تشکیل ۱۶. تفصیل ۱۷. سایر ۱۸. حیات ۱۹. انجی ۲۰. تشکیل ۲۱. تفصیل ۲۲. سایر ۲۳. حیات ۲۴. انجی ۲۵. تشکیل ۲۶. تفصیل ۲۷. سایر ۲۸. حیات ۲۹. انجی ۳۰. تشکیل ۳۱. تفصیل ۳۲. سایر ۳۳. حیات ۳۴. انجی ۳۵. تشکیل ۳۶. تفصیل ۳۷. سایر ۳۸. حیات ۳۹. انجی ۴۰. تشکیل ۴۱. تفصیل ۴۲. سایر ۴۳. حیات ۴۴. انجی ۴۵. تشکیل ۴۶. تفصیل ۴۷. سایر ۴۸. حیات ۴۹. انجی ۵۰. تشکیل ۵۱. تفصیل ۵۲. سایر ۵۳. حیات ۵۴. انجی ۵۵. تشکیل ۵۶. تفصیل ۵۷. سایر ۵۸. حیات ۵۹. انجی ۶۰. تشکیل ۶۱. تفصیل ۶۲. سایر ۶۳. حیات ۶۴. انجی ۶۵. تشکیل ۶۶. تفصیل ۶۷. سایر ۶۸. حیات ۶۹. انجی ۷۰. تشکیل ۷۱. تفصیل ۷۲. سایر ۷۳. حیات ۷۴. انجی ۷۵. تشکیل ۷۶. تفصیل ۷۷. سایر ۷۸. حیات ۷۹. انجی ۸۰. تشکیل ۸۱. تفصیل ۸۲. سایر ۸۳. حیات ۸۴. انجی ۸۵. تشکیل ۸۶. تفصیل ۸۷. سایر ۸۸. حیات ۸۹. انجی ۹۰. تشکیل ۹۱. تفصیل ۹۲. سایر ۹۳. حیات ۹۴. انجی ۹۵. تشکیل ۹۶. تفصیل ۹۷. سایر ۹۸. حیات ۹۹. انجی ۱۰۰. تشکیل ۱۰۱. تفصیل ۱۰۲. سایر ۱۰۳. حیات ۱۰۴. انجی ۱۰۵. تشکیل ۱۰۶. تفصیل ۱۰۷. سایر ۱۰۸. حیات ۱۰۹. انجی ۱۱۰. تشکیل ۱۱۱. تفصیل ۱۱۲. سایر ۱۱۳. حیات ۱۱۴. انجی ۱۱۵. تشکیل ۱۱۶. تفصیل ۱۱۷. سایر ۱۱۸. حیات ۱۱۹. انجی ۱۲۰. تشکیل ۱۲۱. تفصیل ۱۲۲. سایر ۱۲۳. حیات ۱۲۴. انجی ۱۲۵. تشکیل ۱۲۶. تفصیل ۱۲۷. سایر ۱۲۸. حیات ۱۲۹. انجی ۱۳۰. تشکیل ۱۳۱. تفصیل ۱۳۲. سایر ۱۳۳. حیات ۱۳۴. انجی ۱۳۵. تشکیل ۱۳۶. تفصیل ۱۳۷. سایر ۱۳۸. حیات ۱۳۹. انجی ۱۴۰. تشکیل ۱۴۱. تفصیل ۱۴۲. سایر ۱۴۳. حیات ۱۴۴. انجی ۱۴۵. تشکیل ۱۴۶. تفصیل ۱۴۷. سایر ۱۴۸. حیات ۱۴۹. انجی ۱۵۰. تشکیل ۱۵۱. تفصیل ۱۵۲. سایر ۱۵۳. حیات ۱۵۴. انجی ۱۵۵. تشکیل ۱۵۶. تفصیل ۱۵۷. سایر ۱۵۸. حیات ۱۵۹. انجی ۱۶۰. تشکیل ۱۶۱. تفصیل ۱۶۲. سایر ۱۶۳. حیات ۱۶۴. انجی ۱۶۵. تشکیل ۱۶۶. تفصیل ۱۶۷. سایر ۱۶۸. حیات ۱۶۹. انجی ۱۷۰. تشکیل ۱۷۱. تفصیل ۱۷۲. سایر ۱۷۳. حیات ۱۷۴. انجی ۱۷۵. تشکیل ۱۷۶. تفصیل ۱۷۷. سایر ۱۷۸. حیات ۱۷۹. انجی ۱۸۰. تشکیل ۱۸۱. تفصیل ۱۸۲. سایر ۱۸۳. حیات ۱۸۴. انجی ۱۸۵. تشکیل ۱۸۶. تفصیل ۱۸۷. سایر ۱۸۸. حیات ۱۸۹. انجی ۱۹۰. تشکیل ۱۹۱. تفصیل ۱۹۲. سایر ۱۹۳. حیات ۱۹۴. انجی ۱۹۵. تشکیل ۱۹۶. تفصیل ۱۹۷. سایر ۱۹۸. حیات ۱۹۹. انجی ۲۰۰. تشکیل ۲۰۱. تفصیل ۲۰۲. سایر ۲۰۳. حیات ۲۰۴. انجی ۲۰۵. تشکیل ۲۰۶. تفصیل ۲۰۷. سایر ۲۰۸. حیات ۲۰۹. انجی ۲۱۰. تشکیل ۲۱۱. تفصیل ۲۱۲. سایر ۲۱۳. حیات ۲۱۴. انجی ۲۱۵. تشکیل ۲۱۶. تفصیل ۲۱۷. سایر ۲۱۸. حیات ۲۱۹. انجی ۲۲۰. تشکیل ۲۲۱. تفصیل ۲۲۲. سایر ۲۲۳. حیات ۲۲۴. انجی ۲۲۵. تشکیل ۲۲۶. تفصیل ۲۲۷. سایر ۲۲۸. حیات ۲۲۹. انجی ۲۳۰. تشکیل ۲۳۱. تفصیل ۲۳۲. سایر ۲۳۳. حیات ۲۳۴. انجی ۲۳۵. تشکیل ۲۳۶. تفصیل ۲۳۷. سایر ۲۳۸. حیات ۲۳۹. انجی ۲۴۰. تشکیل ۲۴۱. تفصیل ۲۴۲. سایر ۲۴۳. حیات ۲۴۴. انجی ۲۴۵. تشکیل ۲۴۶. تفصیل ۲۴۷. سایر ۲۴۸. حیات ۲۴۹. انجی ۲۵۰. تشکیل ۲۵۱. تفصیل ۲۵۲. سایر ۲۵۳. حیات ۲۵۴. انجی ۲۵۵. تشکیل ۲۵۶. تفصیل ۲۵۷. سایر ۲۵۸. حیات ۲۵۹. انجی ۲۶۰. تشکیل ۲۶۱. تفصیل ۲۶۲. سایر ۲۶۳. حیات ۲۶۴. انجی ۲۶۵. تشکیل ۲۶۶. تفصیل ۲۶۷. سایر ۲۶۸. حیات ۲۶۹. انجی ۲۷۰. تشکیل ۲۷۱. تفصیل ۲۷۲. سایر ۲۷۳. حیات ۲۷۴. انجی ۲۷۵. تشکیل ۲۷۶. تفصیل ۲۷۷. سایر ۲۷۸. حیات ۲۷۹. انجی ۲۸۰. تشکیل ۲۸۱. تفصیل ۲۸۲. سایر ۲۸۳. حیات ۲۸۴. انجی ۲۸۵. تشکیل ۲۸۶. تفصیل ۲۸۷. سایر ۲۸۸. حیات ۲۸۹. انجی ۲۹۰. تشکیل ۲۹۱. تفصیل ۲۹۲. سایر ۲۹۳. حیات ۲۹۴. انجی ۲۹۵. تشکیل ۲۹۶. تفصیل ۲۹۷. سایر ۲۹۸. حیات ۲۹۹. انجی ۳۰۰. تشکیل ۳۰۱. تفصیل ۳۰۲. سایر ۳۰۳. حیات ۳۰۴. انجی ۳۰۵. تشکیل ۳۰۶. تفصیل ۳۰۷. سایر ۳۰۸. حیات ۳۰۹. انجی ۳۱۰. تشکیل ۳۱۱. تفصیل ۳۱۲. سایر ۳۱۳. حیات ۳۱۴. انجی ۳۱۵. تشکیل ۳۱۶. تفصیل ۳۱۷. سایر ۳۱۸. حیات ۳۱۹. انجی ۳۲۰. تشکیل ۳۲۱. تفصیل ۳۲۲. سایر ۳۲۳. حیات ۳۲۴. انجی ۳۲۵. تشکیل ۳۲۶. تفصیل ۳۲۷. سایر ۳۲۸. حیات ۳۲۹. انجی ۳۳۰. تشکیل ۳۳۱. تفصیل ۳۳۲. سایر ۳۳۳. حیات ۳۳۴. انجی ۳۳۵. تشکیل ۳۳۶. تفصیل ۳۳۷. سایر ۳۳۸. حیات ۳۳۹. انجی ۳۴۰. تشکیل ۳۴۱. تفصیل ۳۴۲. سایر ۳۴۳. حیات ۳۴۴. انجی ۳۴۵. تشکیل ۳۴۶. تفصیل ۳۴۷. سایر ۳۴۸. حیات ۳۴۹. انجی ۳۵۰. تشکیل ۳۵۱. تفصیل ۳۵۲. سایر ۳۵۳. حیات ۳۵۴. انجی ۳۵۵. تشکیل ۳۵۶. تفصیل ۳۵۷. سایر ۳۵۸. حیات ۳۵۹. انجی ۳۶۰. تشکیل ۳۶۱. تفصیل ۳۶۲. سایر ۳۶۳. حیات ۳۶۴. انجی ۳۶۵. تشکیل ۳۶۶. تفصیل ۳۶۷. سایر ۳۶۸. حیات ۳۶۹. انجی ۳۷۰. تشکیل ۳۷۱. تفصیل ۳۷۲. سایر ۳۷۳. حیات ۳۷۴. انجی ۳۷۵. تشکیل ۳۷۶. تفصیل ۳۷۷. سایر ۳۷۸. حیات ۳۷۹. انجی ۳۸۰. تشکیل ۳۸۱. تفصیل ۳۸۲. سایر ۳۸۳. حیات ۳۸۴. انجی ۳۸۵. تشکیل ۳۸۶. تفصیل ۳۸۷. سایر ۳۸۸. حیات ۳۸۹. انجی ۳۹۰. تشکیل ۳۹۱. تفصیل ۳۹۲. سایر ۳۹۳. حیات ۳۹۴. انجی ۳۹۵. تشکیل ۳۹۶. تفصیل ۳۹۷. سایر ۳۹۸. حیات ۳۹۹. انجی ۴۰۰. تشکیل ۴۰۱. تفصیل ۴۰۲. سایر ۴۰

[illegible]

Ek 7: İngilizlerin işgallerini genişletme ihtimallerine karşı Kolordu birliklerinin Bitlis-Bingöl istikametinde geri çekilme planlarına dair 13. Kolordudan, Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1919 tarihli şifre - ATASE, İSH, 79/35.

Ek 8: Sadaret makamınca yayımlanan, 13. Kolordu ve diğer kolorduların sorumluluk mntikaları ile üç ordu müfettişliği ve 13. Kolordunun yetkilerini belirtir 24 Mayıs 1919 tarihli talimatname sureti - HTVD, S.4, s.43-45, Vesika 74.

صفحه A

تاریخ
آبک باشندن نیابته
قدر هر کون اشارت
اوله جقدر)

اچراآت صریح : آتای ووبریلان اسر دولپورلر (عیناً ویمالاً) ملاحظات وفراق ، اجناع محلی ، حرکت زمانی بودویش هدق تعقیب اولنه حق بول ، اهیملی انقساملر ، دشمنه تصادف ، مخاربهات صوتی جریان استراحت حالنده کی مشغولیت ، امنیت ترتیباتی ، شایان انفجار وقعه وموقیقلر ، آلتان اسرا وبونلرک افادالبابه غنائم جلس ومقداری ورده یولندفلزی ، آخر فلزلرک جای وسائره

۱- سوارلی آلوی لفظوایدیمد چك بگوکلر قعود ایلمیجی آلاهورن دوردر بلوک ده گولوگوده موجودله اولیورلر .

۲- موقتة همدی قادر در بر قلأ قول اردودده بری چارسه ایلمی اویتدی ارطوخوزره سوارلی اربیری وفرقه کرده دوردر سوارلی اربیری بولونه چفضنده فرقرلر دوردر سوارلی بی فرقه سوارلی بگرکرکنده آلمبلر . قول اردو اربیرسوارلی بری قول اردو سوارلی بولونه آله جقد .

۳- سویل دوه ۴۰۰ ۵۰۰ ۶۰۰ بقی فرقه بولرک ۷۰۰ ایلمی فرقه بولرک ۸۰۰ قرآنیه بولرک ۹۰۰ بنک حیوانه موجوددر .

۴- الیوم ریزشندده بولنامه ایتمی فرقه سوارلی بلق برخی سوارلی آلویان بولرکی تشکیل ایده چك بولرک بیرنه برخی آلویان سیوره کده درسته بولرک بری لفظوایدیمد چكد . فقط ایتمی فرقه سوارلی بولرک محمد چك دیارنشده وبقی فرقه ارشد بولونه جقد .

۵- دیابگردده بولنامه قول اردو سوارلی بولرک بداند بولنامه ایلمی فرقه سوارلی بولرک بر بولرک حاکم اوده ایلمی سوارلی آلویان بولرکی تشکیل ایده چك بولرک بیرنه اوده ایلمی آلویان مدوشیده ده بگوکلر کنده بری لفظوایدیمد چكد قول اردو سوارلی بولرک محمد چك ایلمی خانم حالنده دیابگردده قول اردو دارنده بولونه چجه ایلمی فرقه سوارلی بولرک قول اردو سوارلی بولرک ایلمی صفی حالنده ایلمی فرقه ارشد بولونه جقد . بوردته لی فعاله بولوط قوتاندا قول اردو سوارلی بولرک قوتاندا بولونه چجه ایلمی بولرک محمد چك دیابگردده بولونه جقد .

۶- بگوکلرک لغوندده ردولای فضلہ خالدده ضابطانک کینه لرلی آلویان

EK 10: 13. Kolordu birliklerinin konuş durumlarını gösterir 1 Mayıs 1919 tarihli Kolordu harp ceridesi - *ATASE, İSH*, 340/7-5.

EK 11: 13. Kolordu birliklerinin ne şekilde ve hangi miktarda i  e edilebileceğine ili  kin 13. Kolordu Kumandan Vekili Albay Cevdet Bey'in Malatya'daki 12. S  vari Alay Kumandanlığına g  nderdiği 12 Mayıs 1919 tarihli yazı - *ATASE, İ  H*, 340/9-36.

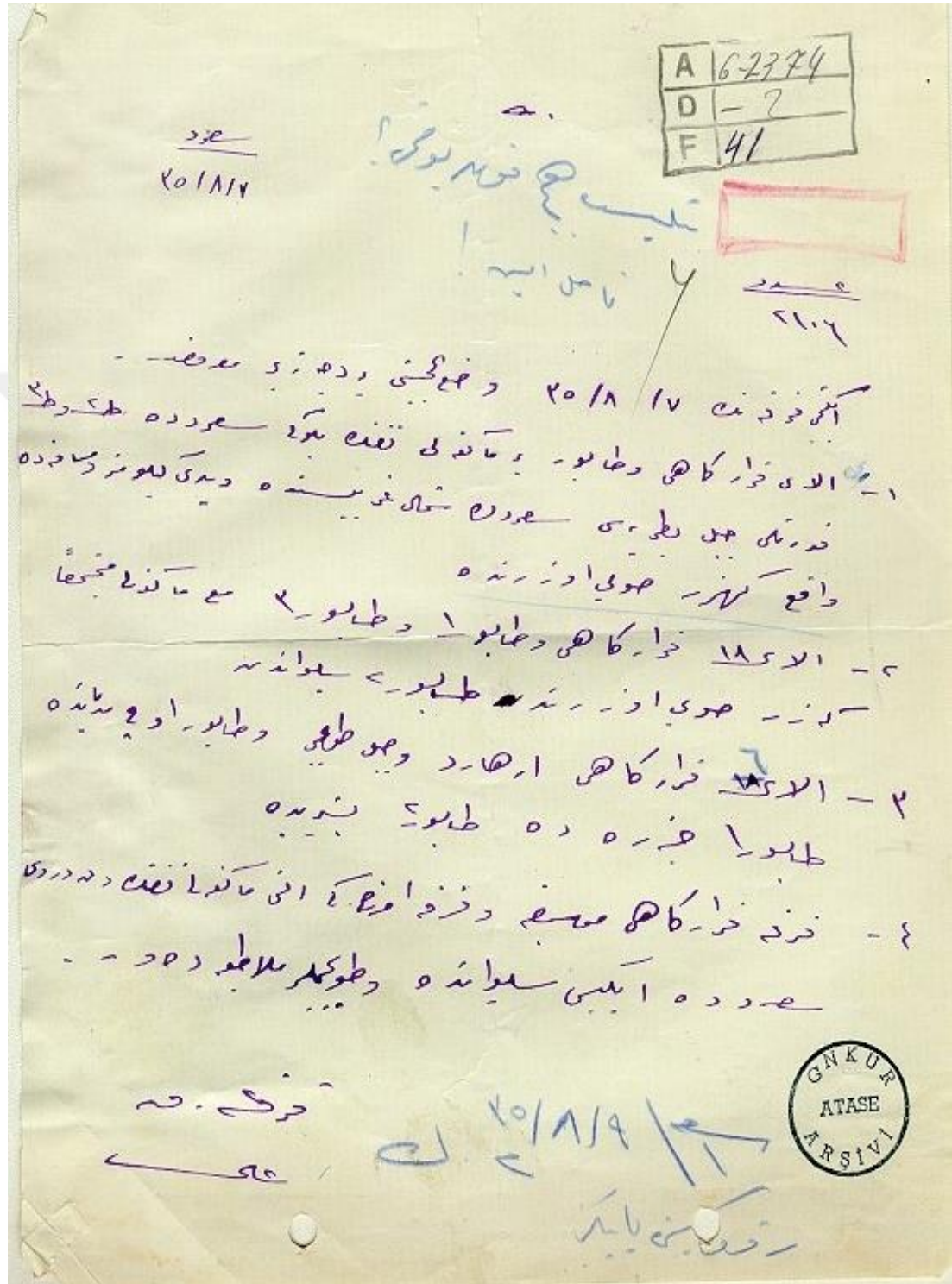
[illegible]

درینو اقم مظهره
سرمایه عیون الباد و علی الحسن امضایه ما دره اشرفه بعضی دره حدیثی دره دیگر ارضی دره
طوریست قد اقمه ارایه ای می بود عید دره معدود اولوب اینک بوجیه اوزنه که ارضایک
ساده امکانه ایصاله می قاطعه ما درین حکومت عیدیه اقمه ایستاده اوزنه بفضله حبشیه و درین
جایه بکونه میانه باله حکومت عیدیه نام کوهی موجود اولوب بود عیدیک هر طریقی انکار اوزنه
ناستیمه بایقیه سیدیک هیچ بر برودیه مالک اولوب جقدیه اقمه اولیفته مطابقت تریجی
به اوسوم نقاشه و احاطه بر عید اولیفته بوی انقا فاسده دره ضبط اونی در معانه ایستیک حکومت عیدیه
خونقانه تری عید اولیفته بوی انقا فاسده دره ضبط اونی در معانه ایستیک حکومت عیدیه
نصیب عیدیه بشو مقصد نقاشه آنجا صدق ایدیه در دست دکره ایست اجمعه نقاشه
بدر این ما دره نقاشه استقامت اوزنه برای معالجات عید اولیفته ارضایه عیدیه اوزنه
ولی کیمی
اندر عیدیه
دوره
نقش
مک
خط

OSMANLI ARŞIVI	
DH.EUM. AYS	
11	77

اینجاق جواهرده حالکی دارالملک تاریخ و تومرونی تحریرات و اوردو تفرقهنامه جواب اولیفته ذکر ایدیه جکدر

EK 14: 13. Kolorduya bağlı 2. Tümen Kumandanlığı bünyesindeki birliklerin konuş durumuna ilişkin 2. Tümen Kumandanı Yarbay Ali Bey'in 9 Ağustos 1919 tarihli yazısı - ATASE, İSH, 400/71.

[illegible]

[illegible]

Ek 17: Ali Galip Bey'in ve Kürtçülerin ortak girişimi üzerine 13. Kolordunun bazı taburlarının tedbir amaçlı Elazığ ve Malatya'ya sevkine dair 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in 8 Eylül 1919 tarihli harp ceridesinde yer alan emri - *ATASE, İSH*, 399/110-84.

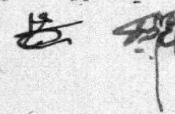
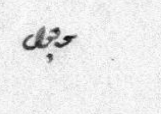
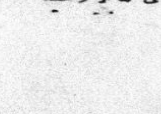
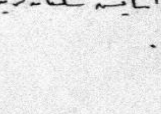
۱ - بکسر صبحی ملاقاته غنابه که انگلیز جبرائی غناب افه عسکر قلم ریاسته غناب
 مرسته ادره لاریک فرانسز طرفه طبقی انگلیز طرفه اولیغز کی اشغال اید بر طبق رساییدیه
 ۲ - غناب دعوایسنگ اشغال
 ۳ - آی نرانی قدر انگلیز کامور دله بولنه جقمه
 ۴ - انگلیز جبرائی مقف دکی اید قلم رئیس ردم تقدیم اجبه
 ۵ - ادره دکی برضه انسته - ۷۷۶
 ۶ - ادره صبحی قراگاه دعوت انسته - ۷۷۶

۱۲
 ۲۵۹/۹۱
 ۲۵۹

A	146
D	259
F	259

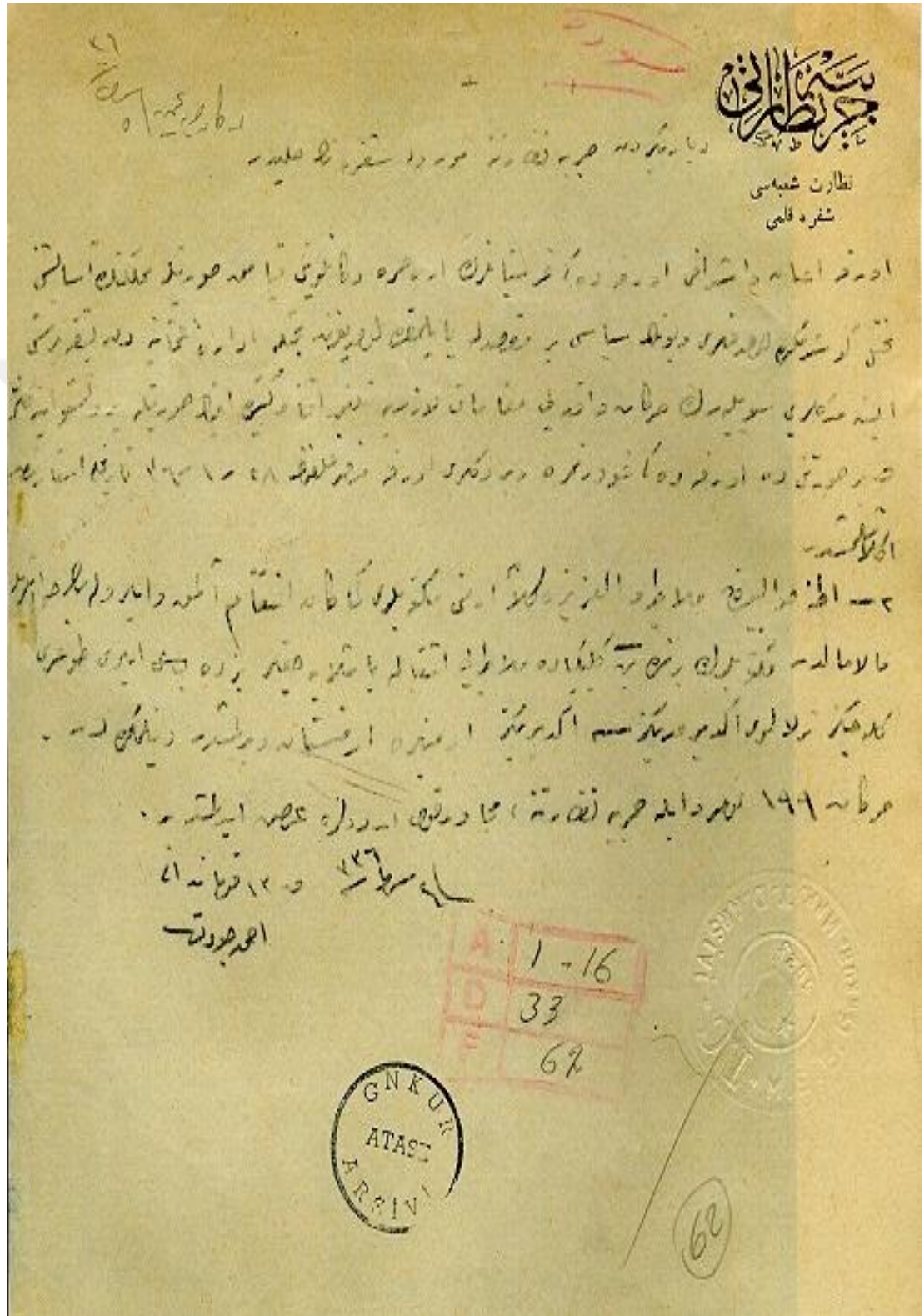
۲۵۹

Ek 19: Fransız işgal ordusuyla iş birliği yapan Ermenilerin girişimleri üzerine 13. Kolordu mıntıkasında asayişin korunması için Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ Vilayetleri'nde haberleşmeye sansür uygulanması ve Ermenilerin asayişi ihlal etmelerine mahal verilmemesine dair Meclis-i Vükelâ'nın 26 Kasım 1919 tarihli kararı - BOA, MV, 217/137.

		۱۳۸
۱۳۸۹ ۱۳۸۹	۱۳۸۹ ۱۳۸۹	۱۳۸۹ ۱۳۸۹
۱۳۸۹ ۱۳۸۹	۱۳۸۹ ۱۳۸۹	۱۳۸۹ ۱۳۸۹
مجلس وزراء مذاکره ایستادگی مخصوصه صیقل نامه		
خلاصه مالى		
فرانسوز اورده رعبه عیاب سجادى اشغال ایچونه کیردکدی قوتله اکر افرایه اینله تکیو ایچده و فرانسوز متارکله نامه یلدى و روجیه ماده سنده استفاده مقصود قول اردو منطقه نه اریخ قیدلری سوده ایچدی محقق کورکله اولدیغی واکا هوالدی درونیه ایندیله مقبور سوده اولورکه مقاصد یغی و او حوالیه کی اریلدی فرانسوز و سینه الحاقه ایچونه حلب واطنه کیمده بولندیلر یانیه تیلیس ديار بكر و معمره العیز و دیوینجه عیالیه سانسور فرموده و بعضه اقامات واکا اویچ قول اردو قومانده قیلمه و اردو اولور حیه قیلمه سنده ارسال اوفاتمه مقصود صورتله قصد یوبایله برقرار اتمادی فرمودی و حقیقه رتق ۱۷ فروردیه ۱۳۸۹ قیلمه ۱۳۸۹ فروردیه تذکره کی مرپوهه تید برار اوفوندی.		
قبرانی		
مذکور مقاصدده یانیه اوفاتمه احوال حالبه دفعه کورله کیمده و دیوان مذکوره عیالیه سانسور مقصود برار اریلدی حکامه ایسیه شغاردیه فارسى تیار و قیقات لازمات اتمادی مقصود و اخیج و حیه دفعه تیریه تیغی تذکر قیلمه.		
   		
MV 217/137		

MV.00217

Ek 20: Ermenilerin 13. Kolordu mıntkasına yönelik girişimleri ve işgal planlarına dair 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezaretine arz edilen 4 Şubat 1920 tarihli rapor - ATASE, İSH, 205/61.

[illegible]

Ek 22: 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in, Maraş'ın işgalden kurtarılması üzerine Fransız ordusunun muhtemel hareket tarzı ile Kolordu mıntkası ve Güney/Güneydoğu Cephesi'ndeki gelişmelere ilişkin Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği askerî ve siyasi değerlendirmeleri içeren 12-13 Şubat 1920 tarihli raporu - TİTE Arşivi, 317/63-63001.

۲۰۰۷

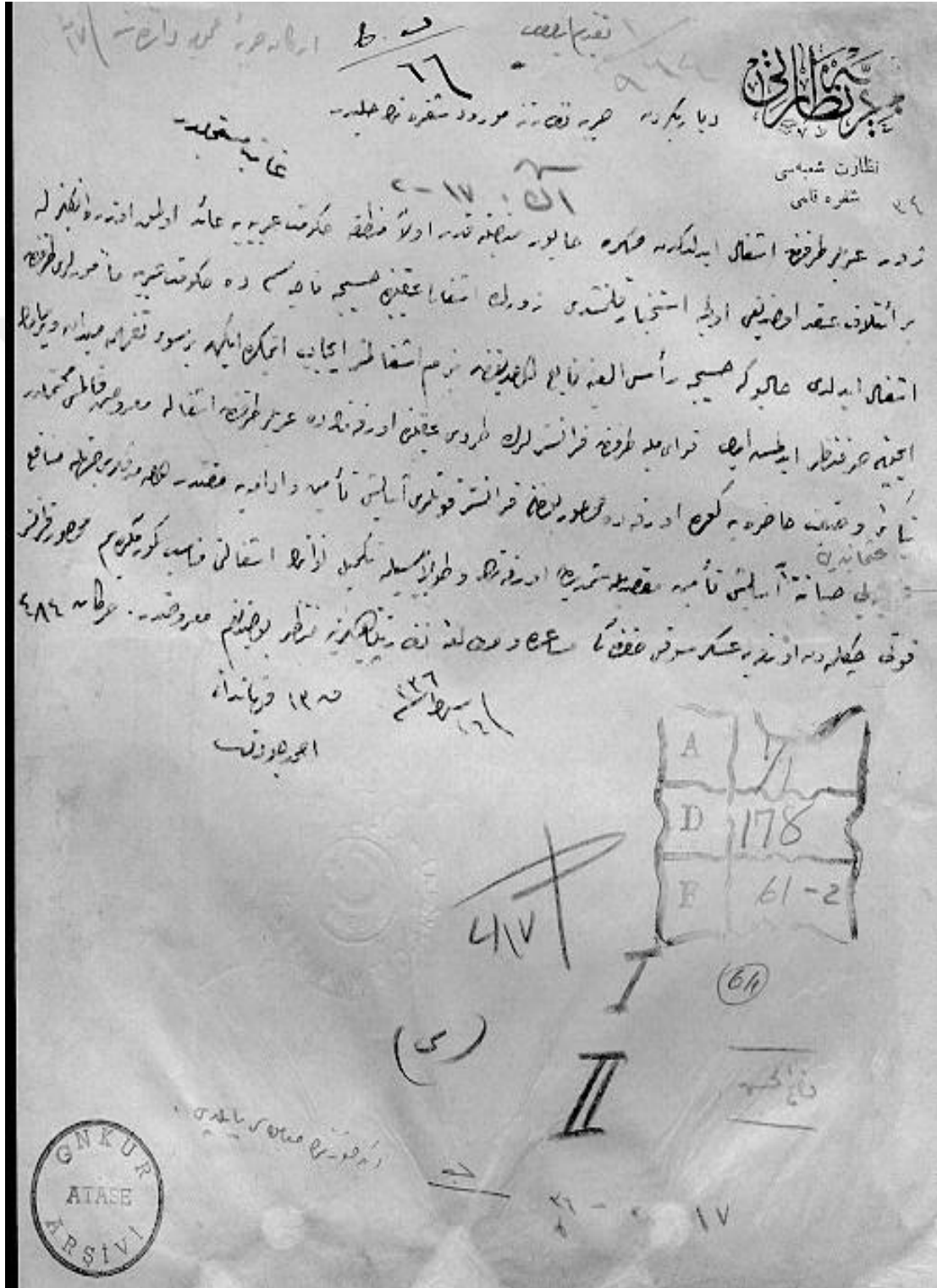
۲۰۰۷

دیاربکر
۱۲/۲/۲۰

مرحوم ذالک طرفه تحلیلی مرتبه عظمیٰ موجب اولست. بوجہ شکر تبات دفعہ الحالینک مصافحتی
دعوت ملینک برضالید. انار غیر لودہ فرانزک مرستہ بندہ بیخوت جیغار مقده و جلیہ آطفہ
کیرہ داخولک مرستہ ضبط اقلہ اولدقل آکلا سیلور. بوجہ کورہ عیشک تحلیلی مقده اگوریلور
مرستہ ملدی اوزرینہ هر طرفہ یازیلور بوجہ ستونادر اوزرینہ عیشک لورلرہ غلیہ ملینک نظاھاتی
وستوندرن قریبا اوزرینہ قوای کاخہ تحسید ایندہ قدر مرعشک تحلیسی اظہار ملتی شکلیہ ایتک غلیہ سوندہ
بودیلور وقتہ قریبا اوزرینہ مقصدہ معطوف اولیلور بوجہ مرستہ یازرہ دوندہ کندیہ مرستہ قاسم لوریلور
ایہ اولسی قاندرینلر مقصدہ اوزرینہ عیشک اصلاجہ و عیشک بدہ اعاشہ ستلہ تانی مشکل اولدقن کی
مرستہ جوارنہ دہ اعاشہ نلک تانی احوال عیشک متکدر. موسک دہ دغلی دار در. بنا علیہ
تحسید املای ایلرک دحاشی کاخہ ملورہ یازرہ مساعد برضالور و موسک دہ رشتی نلک اراستفال مقصدہ اصلاجہ
یکلر دہ متکدر. دوقود قلیا ارنه و ایلرک دجلار مرستہ عواماتی ملینک قزم و ارا دہ سنه و اعاشہ کوزلر برستل
اولدقن ملورہ اھالیس کا ملای بولک اولورہ اوزرینک استفانہ بستیوہ صرفت ایلرک عیشک اولدیلور
بوجہ دہ توکیارہ نتائج عظمیٰ اولورہ فرانزک بوجہ متفقدینلر خاطر ایچوہ ملترن منویہ ایلرک استدر
اگر بولر ایہ اوزرینہ عیشک دہ کاندلر دہ عیشک دہ انظار اوزرینلر. قرات شرقہ کافرانزک
آستقده استعجال کوزرینلر ایجاب ایندہ یازدم. فرانزک قرات قریبا آتیدیلور عیشک دہ عیشک ایلرک
عیشک اولر جفتہ سوریه دہ بونایر یازیلور فقط قرات و انکارلرک عیشک اتحاد قریبا ملور
ایچوہ اوزرینہ عیشک دہ یازرہ اھمیت دیرہ عیشک دہ عیشک ایچوہ. بوجہ اوزرینہ قوای و ملرک
ملور دہ بوی ایجاب ایندیلور. طریب ایچوہ ایلرک عیشک یا شاکل و انکارلرک یا ملور
دولت لک کلس دہ بونقظ نظر دہ ملور. بنا علیہ هر طرفہ بوجہ اوزرینہ مقصدہ دہ
مرستہ ایلرک اولدیلور. هر حالہ تحلیلیک معنای حقیقیسی آکلا سیلور قدر مرستہ
قوای و متفقدینلر بونقظ مناسب کورمکده اولدقن برضالور قیلیندہ عیشک ایلرک افق

۲۰۰۷
جودت

Ek 23: 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in, Kolordu cephesindeki kritik gelişmelerden bahisle Kolordunun Urfa'yı kontrol altına almak maksadıyla muhasaraya dâhil olması için Harbiye Nezaretinden 16 Şubat 1920 tarihli izin talebi - ATASE, İSH, 57/48-4.

[illegible]

[illegible]

661